This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF CALIFORNIA.

Class.

DISSERTATIONES

PHILOLOGICAE HALENSES

VOL. XIII PARS I.

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY

HALIS SAXONUM

MAX NIEMEYER

MDCCCLXXXXV.

PA25
D54
v. 13-14

BRUNO KAISER:

QUAESTIONES
DE ELOCUTIONE DEMOSTHENICA.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Demosthenis usum dicendi ut diligentius perscrutarer, studiis quibusdam ad or. 45 collatis inductus sum. De qua oratione cum adhuc non constet, utrum a Demosthene an ab aequali quodam summi illius oratoris confecta sit, permultis iam rebus aut ut condemnetur aut ut defendatur oratio prolatis nova quaedam argumenta neque ea parvi momenti ex Demosthenis elocutione examinata me allaturum esse putabam. Sed cum totius syntaxis Demosthenicae expositio plus oneris haberet, quam ut vires sufficerent, partem quandam ad ea quae mihi proposueram peragenda aptissimam quaerens diversas verborum dicendi et declarandi, cogitandi et sentiendi, sim. constructiones tractandas elegi; deinde peragratis orationibus et vere Demosthenicis et Apollodoro vindicatis reliquas etiam in quaestionem vocare facile animum induxi.

Quae tali modo inveni, in duas partes divisa exponam. Quarum priore quaestiones grammaticae continebuntur, quibus ad linguae Graecae historiam accuratius cognoscendam aliquid subsidiorum me paraturum esse spero. Quamquam enim multae artes grammaticae et in suo genere praeclarae a viris doctissimis conscriptae sunt, tamen historia illa linguae Graecae ab omnibus, quorum de ea se melius doceri interest, adhuc desideratur, ita ut philologos nostros huic operam quam maximam dare debere viri doctissimi suo iure dixerint.[1]) Atque multa iam ad texendum hoc opus, quod tale quale optamus nonnisi multis ea quae de singularum aetatum elocutionibus invenerunt contribuentibus

[1]) M. Schanz, Beitr. z. hist. Syntax d. gr. Spr. II, 1. p. VI. Cf. Bernhardy, Paralipomena synt. Gr. Comment. acad. Halis 1862. p. 33. J. La Roche, Beitr. z. gr. Gr. Lpz. 1893. p. III.

exigi posse apparet, multis dissertationibus congesta sunt. Sed cum in plurimis oratorum Atticorum sermo valde neglectus sit — id quod maxime perspicuum est, si quae de eo habemus cum iis comparamus, quae de poetarum et historicorum elocutionibus scripta sunt —, Demosthenis et aliorum, quorum scripta Corpore Demosthenico exhibentur, usum dicendi quibusdam ex partibus me illustrasse non plane inutile videbitur.

Deinde in altera dissertationis parte perpendam, quid ex his disquisitionibus grammaticis ad orationes vere Demosthenicas ab iis, quibus falso Demosthenis nomen ascriptum est, discernendas colligendum sit. Etenim ex sexaginta iis orationibus,[1]) quinquaginta sex prooemiis,[2]) sex epistulis, quae a Callimacho primo Demostheni attributa esse constare videtur, magnam partem spuriam esse et veteres grammatici perspexerunt[3]) et omnes qui his temporibus de iis egerunt consentiunt. Sed quamquam permulti in his studiis versati sunt, satis multae sunt orationes, quas quis conscripserit dubitare licet, ut or. 25. *κατ᾽ Ἀριστογείτονος α΄*, 29. *πρὸς Ἄφοβον ὑπὲρ Φάνου ψευδομαρτυριῶν*, 39. *πρὸς Βοιωτὸν περὶ τοῦ ὀνόματος*, 41. *πρὸς Σπουδίαν ὑπὲρ προικός*, 45. *κατὰ Στεφάνου ψευδομαρτυριῶν α΄*, 55. *πρὸς Καλλικλέα περὶ χωρίου βλάβης*, 57. *ἔφεσις πρὸς Εὐβουλίδην* al.; itemque de prooemiis et epistulis iudicia maxime discedunt. Quae mihi reputanti, cum linguae accuratam notitiam ad historiam litterarum illustrandam plurimum proficere ex Bernhardyi,[4]) Dittenbergeri,[5]) al. commentationibus persuasum haberem neque ab aliis idem spectantibus maiorem aliquam partem syntaxis Demosthenicae in quaestionem

---

[1]) Epistula Philippi, quae Corporis Demosthenici locum duodecimum obtinet, secludenda est. [2]) Vel potius duodesexaginta. Cf. Blass, Att. Bereds. III. [2]1893. p. 322. [3]) Cf. Blass l. c. p. 53 sqq. passim; Chronologia Dem. ed. Teubn. I. p. 1 sqq. [4]) Paralipomena p. 33: „Historiam litterarum Graecarum ars et elocutio scriptorum plenius percepta corroborare solet et longius promovet, praesertim in reconditis illis capitibus et omnium maxime necessariis, quae nostris potius sensibus et iudiciis quam auctoritatibus hominum antiquorum reguntur". [5]) Hermes XVI. p. 321: „Wo über Echtheit oder Unechtheit eines Schriftstellers entschieden werden soll, da kann es keine zuverlässigere Grundlage der Untersuchung geben, als eine genaue und eindringende Beobachtung des Sprachgebrauchs."

vocatam viderem, non alienum visum est quaerere, numquid ex observationibus ad illam pertinentibus ad genuinas Demosthenis orationes separandas conferre possem. Quibus si ex ulla parte notitia Demosthenica augeatur, valde gaudebo; qui omnia dubia diiudicare cupiet, ei maior quam qua uti mihi licuit materia congerenda erit. —

Pro textus autem fundamento editione Teubneriana usus sum: Demosthenis orationes ex rec. G. Dindorfii. Ed. IV. corr. cur. F. Blass. III. Ed. mai. Lips. 1892. 88. 91. (= Bl.). Quacum has recensiones contuli, in quibus citandis compendia singulis ascripta usurpabo:

(Bk.) Demosthenis orationes ed. I. Bekker. Ed. stereot. III. Lips. 1854/5.

(Dd.) Demosthenes ex rec. G. Dindorfii. IV. Oxonii 1846.

(Tu.) Oratores Attici. Rec. J. G. Baiterus et H. Sauppius. Turici 1839/43 (ubi Demosthenes p. 503—963 invenitur).

(Vo) Demosthenis Opera rec. ... J. Th. Voemelius. Paris 1843; praeterea singularum orationum editiones Buttmanni (Bu) [or. 21 ^{5}1864], Dissenii (Di) [or. 18. 1837], Foxii (Fo) [or. 16. 1890], Funkhaenelii (Fu) [or. 22. 1832], Lipsii (Li) [or. 18. ^{2}1887], Rehdantzii et Blassii (RBl.) [or. 1—9. 18. 1884/90], Sandysii (Sa) [or. 20. 1890], Sandysii et Paleyi (SaP) [or. 34—37. 39. 40. 45. 46. 50. 53—55. II. 1874/75], Voemelii (Voem.) [or. 1—20. 1857. 62. 66. III.], Weilii (We) [or. 1—26. III. 1873/86], Weberi (Wb) [or. 23. 1845], Westermanni (Wr.) [or. 1—6. 8. 9; 18. 20; 23. 54. 57. III. vol. II. III. cur. Rosenberg].

Has ita adhibui, ut, ubicunque lectiones in verbis ad quaestiones nostras pertinentibus vacillant, librorum mss. scripturas eruere conarer eisque editorum coniecturas apponerem, omnibus autem aliis locis editionem Teubnerianam sequerer. Codicum compendia eadem abhibui quae editores recentissimi: S = Parisinus 2934 (S^{1} eiusdem manum priorem, S^{2} secundam indicat); L = Florentinus 136; F = Marcianus 416; B = Bavaricus (Monac. 85); A = Augustanus (Monac. 485); Y = Parisinus 2935; O = Antverpiensis; P = Laurentianus 59; Q = Marcianus 418;

t. v. k. r. = Parisini 2994, 339, 2998, 2936. Vind. = Vindobonensis n. LXX.

Restat, ut legum, plebiscitorum, oraculorum, testimoniorum sim. me rationem non habuisse, materiae autem collectae integritatem ex Indice Demosthenico a S. Preussio confecto (Lips. Teubn. 1892; in quo tamen non pauca aut omnino omissa aut perperam notata inveni) examinasse commemorem.

Jam vero ad ea quae nobis proposuimus explicanda pergamus.

Pars prior.

Quaestiones grammaticae.

Caput I.

De enuntiationibus explicativis a particulis ὅτι (διότι) et ὡς incipientibus.

§ 1. Enumerantur ea verba, ad quae enuntiationes explicativae per particulas ὅτι (διότι) et ὡς relatae sunt.

Nascetur igitur exordium ex illorum verborum indice, ex quibus in Corpore Demosthenico enuntiationes explicativae pendent. Quem, etsi non magni momenti esse videatur, tamen duabus de causis componendum esse existimavi: altera quia quaenam singulis temporibus usitata fuerint vocabula investigare operae pretium esse videtur, altera ut vel inde argumenta ea, quibus singulas orationes aut genuinas aut spurias esse probatur, augere conarer.

In enumerandis autem verbis ita facillime progrediar, ut primum verba personalia quae vocantur in verba dicendi et declarandi, cogitandi et sentiendi, accusandi et calumniandi distributa, deinde impersonalia quae appellantur tractem.

A) Verba personalia.

a) Verba dicendi et declarandi.

ἀγγέλλω ὡς 18, 169.[1])

ἀπαγγέλλω[2]) ὅτι 7, 21. 18, 32. 19, 60. 125. ὡς 19, 74. 127. 305. 324. 20, 73. μὴ ὡς — ἀλλ' ὅτι 14, 38 sq.

---

[1]) Charito p. 417, 39 (Hirschig) Demosthenem imitans (cf. Cobet, Nov. Lect. p. 372) οτι pro ως scripsit. [2]) ἀπαγγέλλω praecipue de

διαγγέλλω ὅτι 12, 16.
εἰσαγγέλλω ὅτι 50, 17.
ἄγγελος ἦλθε ὅτι 47, 65.[1])
(ἀγορεύω) προσαγορεύω ὅτι 59, 30.
ἀμφισβητῶ ὡς 33, 17. 34, 4. 57, 44.[2])
(ἀντῶ) ἀπαντῶ ὅτι 24, 193. 33, 36. ὡς 21, 151.
ἀπειλῶ ὅτι 24, 140.
ἀρνοῦμαι ὡς 9, 54. οὐκ ἀρνοῦμαι, ἀλλὰ προσομολογῶ ὡς 30, 27.
ἔξαρνος γίγνομαι ως 34, 47. 49.[3])
(βάλλω) ὑποβάλλω ὅτι 49, 63.[4])
[ἔργῳ] βεβαιῶ, -οῦμαι ὅτι 7, 10. ὡς 47, 5. 7.
βοῶ ὡς 19, 209. β. καὶ κέκραγα ως 18, 132. β. καὶ λέγω ὅτι 19, 119.[5])
(βουλεύω) συμβουλεύω ὡς 61, 18.
ἐν τῇ γνώμῃ παρίστημι ὡς 4, 17.[6])
γράφω ὅτι 19, 40. 23, 158. 219. 34, 17. 35, 18. II, 7. ὡς 20, 149. 23, 79. 162. 162. 32, 4. 34, 17. 17. 37, 23. 61, 1.
ἐγγράφω ὡς 37, 24.
προσγράφομαι ὅτι 21, 103.

---

legatis nuntios afferentibus usurpatur; οἱ πρέσβεις ἀπαγγέλλουσιν tamquam ex arte dici ex 19, 4 (λογίσασθε, τίνων προσήκει λόγον παρα πρεσβευτοῦ λαβεῖν· πρῶτον μὲν [τοίνυν] ὧν ἀπήγγειλε, δεύτερον δ κτἑ), 19, 82 (τοῦτο γάρ εἰσι πρεσβείας εὔθυναι, τί πέπρακται; τί απήγγειλας;) aliisque locis elucet. Itaque ex 78 fere iis locis, quibus hoc verbum in Corpore Demosthenico legitur, 46 in unam orationem de falsa legatione dictam cadunt, 9 in orationem de corona habitam, cuius in magna parte de iisdem falsis Aeschinis legationibus agitur.

[1]) Cf. 18, 169 ἧκε δ' ἀγγέλλων τις. — ἄγγελος ἦλθε ὅτι iam apud Homerum legitur. [2]) ἀμφισβητεῖν 57, 44 „negare" significat, ita ut ὡς οὐ dici necesse fuerit: sed 33, 17. 34, 4. (cf. 18, 131) notionem habet contendendi, quam ob causam enuntiatio explicativa negatione caret. [3]) In enuntiatis explicativis ab ἀρνεῖσθαι et ἔξαρνον γίγνεσθαι pendentibus particula οὐκ usurpatur; quae cum 34, 43 (ὡς μὲν τοίνυν γέγονέ μοι τὸ συμβόλαιον πρὸς Φορμίων' Ἀθήνησιν, οὐδ' αὐτοὶ ἔξαρνοί εἰσι) desit, hunc locum ita explicare malim, ut ὡς non ad ἔξαρνοί εἰσι referam, sed absolute dictum esse = „quod attinet ad" intellegam. [4]) ὑποβάλλετε v. (Bk. Bl.): ὑπολάβετε S (Dd. Tu. Vo.). [5]) καὶ λέγει secl. Cobet V. L.[2] p. 448. [6]) παραστῆσαι S (Bl. RBl. Voem. We. Wr): παραστῆναι v. (Bk. Dd. Tu. Vo.).

δείκνυμι ὅτι 8, 73. 10, 10. 18, 99. 114. 206. 19, 83. 135. 160. 20, 11. 21, 67. 171. 30, 31. 32, 24. 38, 9. 21.[1]) 39, 6. 40, 24.[2]) 43, 73.[3]) 58, 61. III, 18. 23. pr. 24, 4. *ὡς* 2, 8. 18, 193.[4]) 19, 82. 203. 205. 335. 21, 28. 58. 23, 90. 25, 76. 86. 34, 5. 38, 27. 44, 5. 45, 43. 49. 52. 56, 27.[5]) *δείκνυμι καὶ διαμαρτύρομαι ὅτι* 42, 5.

δεικνύω[6]) *ὡς* 24, 66. 68. 45, 45.

δεῖγμα ἐκφέρω ὅτι 18, 291. *ὡς* 21, 183.

ἐπάνειμι ἐπὶ[7]) *τὰς ἀποδείξεις ὡς* 18, 42.

ἐνδείκνυμαι ὅτι 7, 6. 10, 9. 21, 200. 24, 77. 43, 68. 69.

ἐπιδείκνυμι ὅτι 7, 8. 19, 54. 203. 22, 10. 20. 25, 19. 26, 1. 16. 29, 22. 33, 35. 40, 19. 43, 2. 32. 50, 29. 51, 7. 52, 32. 57, 31. 59, 57. 82. *ὡς* 22, 28. 34. 23, 18.[8]) 24, 152. 27, 12. 24. 51. 28, 2. 29, 10. 46. 30, 14. 33, 4. 36, 19. 42. 60. 37, 1. 2. 17. 21. 38, 10. 39, 37. 40, 38. 60. 44, 15. 46, 3. 9. 12. 15.[9]) 50, 2. 52, 20. 53, 19. 59, 16. 17. 43. 119. pr. 37, 2.

ἐπιδείκνυμαι ὅτι 35, 25.

παράδειγμα γίγνομαι ὅτι 21, 76. *π. λέγω ὅτι* 25, 29. *ὡς* 20, 119. *π. ποιῶ ὡς* 36, 58.

δηλῶ ὅτι 9, 41. 20, 116. 23, 183. 44, 64. 59, 93. 100. 60, 20. *ὡς* 18, 110.[10]) 23, 164. 49, 69. 53, 22. *δηλῶ καὶ κατ-*

---

[1]) Eadem in paragrapho FQ. *δείξειν* exhibent pro *πάντας ἂν ὑμᾶς ὁμολογῆσαι*, ex iis quae antecedunt falso illatum. [2]) *δείξω* omnes: *διδάξω* A. [3]) *καὶ δεῖξαι* A. (Bl.): *καὶ ἐπιδεῖξαι* rell. [4]) Aken § 132 et 214 an. particulae *ὡς* hic notionem nostri „gesetzt dass" vindicat; neque vero usquam hanc interpretationem postulari puto, ne 59, 119 quidem, ubi potius duo enuntiata ad idem verbum relata esse crediderim; cf. pr. 34, 1. [5]) Adde or. 46, 5, ubi Bl. ante *ὡς ἔδει* infinitivum *δεῖξαι* excidisse suspicatur. — Dubitare licet, an 23, 117 *εἰ δείξειαν ὅπως, ἂν ἀδικεῖν βούλωνται, μὴ δυνήσονται* hic numerandus sit; mihi quidem Vo non recte videtur vertisse: „si probarent se, etiamsi vellent, nocere non posse"; malim: qua de re (cur) ... non possent. [6]) De formis in *-ύω* exeuntibus v. J. La Roche, Beitr. I., p. 155—60. [7]) Pro *ἐπὶ* Vind. 1. exhibet *εἰς*, quod Bl. olim recepit; sed cf. eiusdem ann. crit. vol. II, p. CXLIV. [8]) *τρία ἐπιδείξειν* codd., quamquam quattuor syllabae breves coacervantur; unus cod. Monac. Hermogenis p. 213 *δείξειν* praebet. Librorum auctoritatem secutus etiam Bl. *ἐπιδείξειν* retinuit. (29, 33 codd. verbum simplex et compositum permutant: *ἐδείχθη* A.: *ἐπεδείχθη* rell.) [9]) *ἐπιδεῖξαι* v.: *ὑποδεῖξαι* S.[1] (Dd.). [10]) Enuntiatum explicativum hic praeposito articulo plane substantivi vim accepit.

ηγορῶ ὅτι 45, 20; διότι 50, 57. δ. καὶ διορίζομαι 18, 40.
δῆλον ποιῶ ὅτι 18, 56. 22, 65 = 24, 172. III, 7. δῆλός εἰμι ὅτι 19, 111. 24, 110. πρόδηλός εἰμι ὅτι 25, 50.
δημηγορῶ ὡς 8, 74. 19, 321. pr. 41, 2. δ. καὶ συνηγορῶ ὡς 19, 15 sq.
δημηγορίας ποιοῦμαι ὡς 22, 48. 24, 161.[1])
διαφέρομαι ὡς 56, 46.[2])
διδάσκω ὅτι 11, 2. 15, 16. 18, 229. 19, 21. 24, 108. 25, 17. 44, 60. 49, 34. 55, 23. ὡς 20, 74. 134. 153. 166. 21, 142. 23, 25. 98. 157. 24, 189. 194. 29, 4. 32. 30, 19. 47, 13. 49, 21. 59, 86. pr. 26, 3. 34, 3. ἢ ὡς — ἢ ὡς — ἢ ὅτι — ἢ ὡς 35, 43. διδάσκομαι καὶ ἀκούω ὡς 19, 135 sq.[3])
δικάζω ὅτι 43, 5. 59, 125.
δόξαν περιποιῶ ὡς 12, 9. δόξαν ἔχω ὡς 2, 17.
ἐῶ[4]) ὅτι 20, 2. 99. 21, 103. 23, 125. 25, 18 sq. 38, 25.
ἐγγυητής εἰμι ὡς 8, 49 = 10, 24.
ἐλέγχω ὅτι 35, 27.[5]) 42, 29.
ἐξελέγχω ὅτι 7, 25. 23, 173. 28, 9. 29, 41. 31, 9. 44, 36. 45. 47, 4. 59, 125. ὡς 14, 38. 23, 66. 30, 37. 49, 4. 57. 59, 12. 90. ὅτι καὶ ὡς 46, 5.[6])
ἐλπίδας παρίστημι ὡς 19, 333.
(εἶμι, ἦλθον) διέξειμι, — ἦλθον ὡς 23, 13. 24, 12.
ἐπανῆλθον ὡς 59, 20. (cf. ἐπάνειμι ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις ὡς 18, 42.[7])
(ἡγοῦμαι) διηγοῦμαι ὡς 47, 68.[8])

---

[1]) δημηγορίαν SL. (Bk. Dd. Tu. Vo. We.); etiam 22, 48 Vo. We. δημηγορίαν scripserunt. [2]) διαφέρομαι hic idem significat quod ἀμφισβητῶ. „Do you dispute", Sa. ad 56, 32. Itaque legitur: διαφέρονται δ' ὡς οὐ δεῖ. [3]) καὶ ταῦτ' ἤκουσεν secl. Cobet V. L.² 509. [4]) Huius verbi cum ὅτι coniuncti non nisi futuri forma ἐάσω invenitur in figura quae omissio (παράλειψις, παρασιώπησις) vocatur adhibita. [5]) ἐλέγχονται S. (Dd. Bl.): ἐξελέγχονται v. (Bk. Tu. Vo.). [6]) Cf. p. 7 an. 5. [7]) Cf. 18, 163: ἀλλ' ἐκεῖσ' ἐπάνειμι ὅτι ... συνέβη et 21, 196 ἀλλ' ἐπ' ἐκεῖνο ἐπάνειμι, ὅτι τοῦ δήμου κατηγορήσει καὶ τῆς ἐκκλησίας. Quae tamen enuntiata explicativa cum non a verbo ἐπάνειμι pendeant, sed ἐκεῖσε et ἐκεῖνο latius expliceut, extra causam sunt; ceterum multa et ad verba dicendi, sentienti sim. et ad alia quaedam vocabula referri possunt. [8]) 59, 110 ὡς particula interrogativa videtur esse, sicut 24, 139. 54, 2.

---

[1]) φατὲ καὶ θορυβεῖθ' ὡς κτέ. Recte Krüger Gr. Sprl. 64, 5, 4 φατέ vertit: „ihr sagt ja." Cf. 8, 32 φατὲ καὶ βούλεσθε. [2]) διισχυρίζομαι v. (teste We.). [3]) Cf. Karlowa, Bemerkungen z. Sprachgebr. d. Dem. Prgr. Pless 1883. [4]) Praeterea 43, 48 ἀποκρίναιτ' ἂν ὅτι Μακάρτατος. A. (Bk.); ceteri ὅτι recte omiserunt. [5]) ὑπολαμβάνειν codd. editores: ὑποβάλλειν mg. Morel. Cf. p. 6 a. 4. [6]) ὑπολαμβάνετε S. (Bl. Dd. Vo.): ὑποβάλλετε v. (Bk. Tu.). [7]) ὑπολαμβάνετε omnes praeter Maxim. W. V, 579, qui ὑποβάλλετε praebet. [8]) ὡς pro ὅτι ex iis quae antecedunt in A falso irrepsit. [9]) ὡς . . · δεῖ ut a λέγων ita etiam ab ὡς ἐγνωκότων ὑμῶν καὶ πεπεισμένων pendet. Cf. Weilii et Blassii annotationes. [10]) μηδ' ἀνάσχησθ' ὡς οὐ δεῖ, scil. λέγοντος αὐτοῦ. [11]) ταῦτα λέγοντες secl. Cobet. [12]) ταῦθ' ὡς οὐ παρὰ τὸν νόμον ἐστίν etiam ad οὐδ' ὑμεῖς (ἂν) πεισθείητε referendum est. [13]) εἰ μὴ τοῦτο λέγεις ὡς ὅς

45, 23. 34. 37. 43. 44. 83. ⟨49,39⟩[1]) 51, 5. 53, 6. 54, 14. 44. 56, 21. 41. 57, 62. 58, 27. 30. 31. 34. 46. 48. 63. 68. 59, 118. 60, 30. 61, 42. pr. 30, 1. 33, 2. *ὡς καὶ ὅτι* 24, 187. *λέγω καὶ αἰτιῶμαι ὡς* 19, 120. 37, 20. *λ. καὶ κατηγορῶ ὡς* 45, 47. *οὔτ' ἐρῶ . . . οὔτε δεῖξαι δυνήσομαι ὡς* 20, 98.

ἀντιλέγω ὅτι 22, 9. *ὡς* 8, 31. 13, 2. 16, 4. 14. 22, 12. pr. 12, 1. 49, 1.[2])

προλέγω ὅτι 5, 10. 16, 12. 19, 321. *πρ. καὶ δείκνυμι ὅτι* 20, 103.

συνεῖπον καὶ παρῄνεσα ὡς 13, 1.

λόγον λέγω[3]) *ὡς* 7, 2. 16, 14. 20, 120. 21, 104. 22, 17. 23, 92. 110. 27, 26. 36, 43. 58, 16. Passive dicuntur *οἱ λόγοι οἱ παρ' ἐμοῦ λεγόμενοι ὅτι* 59, 82 et *οἱ παρὰ τούτου λόγοι τότε ῥηθέντες ὡς* 18, 35.[4]) — *λόγον προσφέρω ὅτι* 48, 6. — *παράγω τῷ λόγῳ ὡς* 46, 1.[5]) *ἐπαίρω τῷ λόγῳ καὶ φυσῶ ὡς* 59, 38.[6]) *οὐδ' ἐκείνων ἀπέχομαι τῶν λόγων ὅτι* 22, 42. *ὡς . . . καὶ ὅτι* 24, 190. *οὐδ' ἐκεῖνου γ' ἀποστατέον τοῦ λόγου ὅτι* 20, 139.

λογοποιῶ ὡς 6, 14. 21, 198.

λογοποιοὺς καθίημι ὡς 24, 15.

ἀπολογοῦμαι[7]) *ὡς* 59, 119. *ἀπολ. καὶ μαρτυρίας παρέχομαι ὅτι* 33, 32.

ἂν σοὶ δανείσῃ τοῦτον δημοσίᾳ μισεῖσθαι προσήκει. Bl. *ὡς* delendum et *προσήκειν* scribendum censet.

[1]) *εἰπεῖν* add. Hirschig, Gebauer Lys. p. 221 (Bl.); *λέγειν* add. Reiske. Omnia haec in A omissa sunt. [2]) *ἀντιλέγω ὡς οὐ* = negare, *ἀντιλέγω ὅτι* = contra verba alicuius alia quaedam pro argumentis proferre. 19, 303 (*ἀλλὰ μὴν ὅτι ταῦθ' οὕτως ἔχει, αὐτὸς οὐχ οἷός τ' ἀντειπεῖν ἔσται*) *ὅτι* absolute dictum esse (= quod, quod attinet ad) et ex ipsa particula *ὅτι* et ex omissa negatione videtur. [3]) Accusativi *λόγον* et *λόγους* verbo *λέγειν* adiuncti ubique vel pronominibus (*τοῦτον, ἐκεῖνον, τοιοῦτον*) vel adiectivis (*ἀσεβεῖς, δεινούς, κενότατον, πολλούς*) accuratius definiuntur. [4]) Cf. 13, 16 ubi Madvig, Adv. crit. I, 456, particula *ὅτι* inserta scripsit: *ἕτεροί γε λόγοι παρερρυήκασι πρὸς ὑμᾶς ψευδεῖς . . . οἷον ὅτι ἐν τοῖς δικαστηρίοις ὑμῖν ἐστιν ἡ σωτηρία καὶ δεῖ τῇ ψήφῳ τὴν πολιτείαν ὑμᾶς φυλάττειν.* [5]) Cf. 23, 95 *παραγωγὰς δέ τινας τοιαύτας ἐρεῖ ὡς κτέ.* [6]) De duabus constructionibus hac in paragrapho confusis cf. Schaeferi annot. ad h. l. [7]) Cf. Cobet V. L.[2] p. 377.

---

[1]) 27, 7 (*τὸ δὲ πλῆθος τῆς οὐσίας οτι τοῦτ' ἦν τὸ καταλειφθέν, μέγιστοι μὲν αὐτοὶ μάρτυρές μοι γεγόνασιν, ... δεῖ δὲ καὶ καθ' ἕκαστον ὑμᾶς ἀκοῦσαι τὰ τ' ἐνεργὰ αὐτῶν καὶ ὅσ' ἦν ἀργὰ καὶ ὅσου ἦν ἄξι' ἕκαστα*) **hic non numeraverim; intellegam potius: sed quod ad fortunarum relictarum multitudinem attinet etc.** [2]) **Sa** *ὅτι παρανομεῖ* **delendum putat.** [3]) **Cf. p. 7 ann. 1.**

(*ὄμνυμι*) *ἀντόμνυμι ὡς* 43, 3.
ἀπόμνυμι ὡς οὐ 21, 120. *διόμνυμαι ὡς* 59, 10.
προόμνυμι ὡς 29, 52.
ὄνομα τίθημι ὅτι 35, 26.
(*ὁρίζω*) *διορίζω* 19, 223. 244.
πείθω ὡς 7, 18. 19, 61. 204. 24, 66. 76. 40, 9. 10. 49, 4. 52, 15. 29. 58, 54. 62. Cf. 4, 13. 22, 17. 23, 25.
πεῖραν δίδωμι ὅτι 16, 29. 24, 24. 36, 43.
πιστὸν δίδωμι ὡς 25, 100.
προφασίζομαι ὡς 33, 18.
σημεῖον λέγω ὅτι 32, 16. *σ. παρέχομαι διότι* 58, 43.
σιωπῶ ὡς 9, 50.
(*στέλλω*) *ἐπιστέλλω ὅτι* 53, 5. *ὡς* 7, 19. 41.
(*σκευάζω*) *κατασκευάζω ὡς* 20, 110. 43, 65. [59, 9.][1])
τεκμήριον δείκνυμι ὡς 57, 63. *τ. λέγω ὅτι* 36, 19. 49, 45. *ὡς* 49, 48. *τ. ποιοῦμαι ὡς* 37, 1. 57, 6. — *τεκμηρίῳ χρῶμαι ὡς* 45, 13. *τ. καταχρῶμαι ὅτι* 49, 57. *ὡς* 47, 30. — *τεκμήρια* subaudias 47, 29: *ψηφίσματα καὶ νόμους παρεχομένῳ ὡς*. Cf. *τεκμήριον ἕστηκα ὡς* 20, 37.
(*τίθημι*) *παρατίθημι ὡς* 10, 55.
προστίθημι ὅτι 18, 231. 19, 45.
ὑποτίθημι ὅτι 35, 54.
ὑπισχνοῦμαι ὅτι 19, 102. *ὡς* 7, 34.
(*φαίνω*) *ἀποφαίνω ὡς* 27, 49. 45, 52. *ἀποφ. καὶ μεμαρτύρηται ὅτι* 59, 49.
φανερὸν ποιῶ ὅτι 8, 37. 31, 4. *φανερὸς γίγνομαι ὅτι* 23, 175. *καταφανὴς γίγνομαι ὅτι* 48, 50. 51. *κ. εἰμι ὡς* 47, 74.
φημί[2]) *ὅτι* 16, 20. 19, 88. 20, 135. ⟨22, 23.⟩[3]) 24, 204. *ὡς* 4, 48. 27, 19.[4])

---

[1]) „Non intellego istam constructionem *κατασκευάσας ὡς εἴησαν*“, Taylor. Cum lacuna verborum omissorum in Sr. capax sit (Bl.), fortasse *λέγειν* supplendum est; cf. 55, 1 *τὸν ἀνεψιὸν τὸν ἑαυτοῦ κατεσκεύασεν ἀμφισβητεῖν μοι τῶν χωρίων*. Participium *λέγοντας* suppl. Reiske; idem vel potius *ἐροῦντας* N. Sjoestrand, Comment. Acad. Lund. 1889 p. 11 proposuit. [2]) Errat W. Rutherford (Babrius, Lond. 1873 p. LVI) cum verbum *φημί* exceptis Xenophontis scriptis apud eos tantum scriptores qui mera dialecto Attica iam destructa floruerunt cum particula

φράζω ὅτι 50, 26 = 27. εἰδότι φράζω ὅτι 25, 47. φράσω καὶ οὐκ ἀποκρύψομαι ὅτι 19, 3. 24, 200.

(*χειροτονῶ*) ἀντιχειροτονῶ ὡς 59, 5.

(*χρῶμαι*) καταχρῶμαι[1]) ὅτι 48, 44. ὡς 43, 39.

ψεύδομαι ὅτι 43, 29. ὡς 27, 53.

τὴν ψῆφον φέρω ὡς 57, 61. cf. λέγε τὸ ψήφισμα ὡς 19, 161.

b) Verba cogitandi, sentiendi sim.

ἀγνοῶ[2]) ὅτι 1, 16. 3, 14. 7, 13. 8, 13. 9, 29. 10, 2. 18, 81. 238. 19, 22. 20, 34. 56. 105. 119. 143. 165. 21, 15. 156. 23, 6. 90. 25, 1. 13. 31. 36, 44. 39, 1. 22. 27. 45, 78. 48, 52. 56, 48. 57, 16. 58, 58. pr. 32, 2. 38, 3. 39, 3. 45, 2. III, 6. IV, 1. ὡς 40, 21. III, 23. οὐκ ἀγνοῶ οὐδ' ἐμὲ λέληθεν ὅτι 36, 28.

αἰσθάνομαι ὅτι 5, 8.[3]) 19, 77. 23, 210. 32, 5. 36, 48. 43, 23. 64. 66. 45, 79. 48, 5. ὡς 23, 114. 24, 39.

ἀκούω ὅτι 6, 33.[4]) 19, 22. 306. 23, 152. 165. 29, 58. 34, 17. 37, 9. 19. 39, 21. 43, 21. 67. 47, 67. 58, 52. (de 19, 65. 21, 184. 24, 109. 155. 43, 32. cf. § 2.). ὡς 1, 22. 14, 12. 19, 306. 20, 54. 58, 24. ὡς ... καὶ ὅτι 59, 79. ἀκούω καὶ καταμανθάνω ὅτι 20, 98. ἀκηκόατε καὶ μεμαρτύρηται ὑμῖν καὶ ὡς — καὶ ὅτι 48, 35.

γιγνώσκω ὅτι 3, 10. 8, 39 = 10, 11. 12, 17. 16, 19. 19, 245. 22, 38. 44. 63. 23, 83. 118. 158. 159. 169. 195. 24, 32. 146. 27, 27. 29, 29. 40. 30, 4. 28. 33. 34, 1. 36, 52. 37, 18. 43, 62. 45, 2. 5. 15. 27. 46, 11. 48, 46. 51, 7. 53, 21. 58, 10. 59, 53. 68. 100. 104. pr. 11, 1. 30, 2. (cf. 20, 2.). — ὡς 1, 14. 11. 3. 34, 47. 36, 3. 37, 39. 46, 14. 59, 89. pr. 1, 2 (cf. 4, 13. 47, 74.). διότι 58, 36. ὡς . . καὶ ὅτι 29, 50. γιγνώσκω καὶ ὁρῶ ὅτι 10, 7.[5]) τὴν γνώμην ἔχω ὡς 4, 5. [cf. ἐν τῇ γνώμῃ παρίστημι p. 6.].

ὅτι consociari contendit. [3]) φῇ ex iis quae antecedunt supplendum est. [4]) His locis 21, 98 addendus est, nisi illic ὅτι pro particula causali habemus.

[1]) Blass, Att. Bereds. III, 1² p. 556 καταχρῶμαι absolute dictum deterioris Graecitatis esse docet. [2]) ἀγνοῶ ὅτι in negativis tantum enuntiatis occurrit. [3]) Pro ᾐσθῆσθαι Bl. c. AY. γιγνώσκειν scripsit; ᾐσθῆσθαι restituit vol. II. p. CXXXII. Cf. 19, 1. 24, 39. [4]) ὅτι ... ἐστιν simul ad ἀκούητε et ὁρᾶτε καὶ εὖ εἰδῆτε referendum est. [5]) ἵν'

ἐλπίδ' ἔχω ὡς 28, 21. [cf. *ἐλπίδας παρίστημι* p. 8.].

ἐνθυμοῦμαι ὅτι 9, 53. 15. 16. 35. 16, 30. 19, 1. 239. 310. 20, 8. 21, 8. 11. 54. 197. 22, 43. 46. 23, 162. 177. 33, 29. 40, 22. 23. 47. 50. 61., 43, 60. 44, 4. 45, 25. 44. 46, 15. 28. 53, 29. 57, 3. 59, 116. 61, 4. pr. 12, 2. 26, 1. 32, 3. — *ὡς* 57, 57. *ὅτι καὶ διότι* 61, 37. *ἐνθυμοῦμαι καὶ ὁρῶ ὅτι* 20, 118.

ἐπίσταμαι ὅτι 14, 34. 16, 8. 18, 174. 21, 173. 24, 109. pr. 20, 1. *ὡς* 16, 9.

εὑρίσκω ὅτι 24, 81.

θεῶμαι ὅτι 19, 341.

θεωρῶ ὅτι 26, 16. 39, 19.

(*λαμβάνω*) *παραλαμβάνω ὡς* 60, 28.

ὑπολαμβάνω[1]) (= existimo) *ὡς* 20, 35. 32, 21. 36, 28. 61, 34. 38. III, 8.

(*λανθάνω*) *ἐπιλανθάνομαι ὅτι* 35, 1.

λογίζομαι ὅτι 4, 4. 31. 15, 19. 18, 120. 19, 338. 20, 49. 22, 22. 23, 74. 145. 24, 206. 36, 8. 45. 45, 48. 48, 6. 54, 32. 56, 13. pr. 9, 1. 21, 3. 24, 3. 25, 2. 39, 1. 53, 2. I, 13. V, 3. — *ὡς* 11, 20.

λογισμὸν λαμβάνω ὅτι 23, 156. *λ. λογίζομαι ὅτι* 59, 57.

διαλογίζομαι ὅτι 23, 26. 25, 25.

ἐκλογίζομαι καὶ θεωρῶ ὅτι 21, 123.

ἐπιλογίζομαι ὅτι 44, 34. 54.

ὑπολογίζομαι ὅτι 19, 126.

μανθάνω ὅτι 4, 39. 20, 15. 22, 25. 23, 138. 24, 32. 91. 27, 32. 37, 52. 38, 9. 40, 24. 44, 60. 56, 33. 57, 46. *ὡς* 27, 54. 44, 12. 59, 14.

καταμανθάνω ὅτι 55, 2. 61, 40. *ὡς* 44, 57.

μέμνημαι ὅτι 18, 34. 19, 171. 236. 23, 215. 36, 25. 40, 30.

συμμέμνημαι[2]) *ὅτι* 46, 2.

ἐμνήσθην ὅτι 24, 138. *ὡς* 18, 129. *ἀνεμνήσθην ὅτι* 19, 249. 34, 49. 50, 4. 52, 32.

ὑμῶν ἕκαστος .. τοῦτο γνῷ καὶ ἴδῃ S.[1] v. (Bk. Bl. Tu. Vo. Voem): *εἰδῇ* S.[2] A. Stob. Flor. 43, 67 (Dd. We.).

[1]) *ὑπολαμβάνω* = existimo ubique negatione aliqua instructum est. [2]) „A verb apparently never used elsewhere, except in later Greek." Sa.

μνημονεύω ὅτι 15, 6.[1]) 24, 41.

(*νοῶ*) *ἐννοῶ* ὅτι III, 11. — *οὖμαι* ὡς 11, 9. 21.

ὑπονοῶ ὅτι 46, 1.

οἶδα[2]) ὅτι 2, 25. 3, 2. 9. 11. 4, (12) 29. 50. 50. 51.[3]) 5, (10) 15. 20. 22. (6, 29. 30.) 7, (20) 26. 8, 11. 32. 41. (= 10, 13.) 43. (= 10, 15) 58. (= 10, 60.) 60. (= 10, 62.) 74. 9, (1) 30. 12, 9. 13, 16. 14, 36. 16, 24. 17, 19. 18, 94. 156.[4]) (171) 173. 174. 195. 202. 268. 272. 276. 277. (293) 305. 315. 19, (7. 9. 9.) 26. 31. 44. 57. 70. 83. 86. 88. 98. 116. 135. 148. 149. 151. 154. 187. 190. 192. (206 bis) 215. 247. 264. (273) 285.[5]) (304. 309) 312. 20, 22. 26. 27. 31. 75. 88. 127. 155. 21, 26. (27) 29. (29) 32. 51. 56. 60. (65. 71) 77.[6]) 82. 99. (160) 169. (181) 186. 202. 219. 22, 4. 13. 14. 25. 62. 62. 75. (= 24, 183.) 23, (33) 61. 67. 88. 102. 105. 116. 117. 118. 130. 139. 145. (146) 174. 220. 24, 36. (53. 81) 91. 123. 143. 158.[7]) [163][8]) 187. (204) 211. 217. 25, (27. 29) 36. (47) 27, 2. 7. 8. 34. 28, 22. 24. 29, 2. 5. 9. 22. 30, 3. 5. 23. 26. 35. 31, 12. 33, 14. 34, 30. (35, 43. 45. 36, 3. 31.[9]) 37, (2) 8. 17. 45. 38, 4. 17. 39, 20. 40, 15. 21. 40. 44. 58. 58. 41, 18. 42, 13. (43, 41. 48.) 44, 8. 45, 15. 19. 48. 51. 71. 46, 2. 9. 28. 47, 10. 11. 18. 31. 73. 78. 48, (2) 40. 49, 18.[10]) 31. 61. 61. 50, 41. 44. 45. 65. 66. 52, 17. 22. 28. 32. 53, (3) 11. 54, (2) 6.[11]) 10. 55, 9. 22. 34. 56, 1. 9. 58, 15. 48. 64. 59, 44. 64. 74. 85. 87. pr. (7, 2). 10, 2. 23α. 23β. 26, 2. II, 8. III, 5.[12]) — ὡς 40, 5. 52. 46, 18. 55, 8. ὅτι .. ἔτι δ' ὡς 55, 27. *οἶδ' ἀκούων* ὅτι 4, 24. 23, 182. 38, 7. (cf. 6, 33.). *οἶδα καὶ μέμνημαι* ὅτι 18, 249.

---

[1]) Y, la critique des textes Grecs à l'école pratique des hautes études (Revue de philologie III, 32—60), ὅ τι pro ὅτι scribendum proponit. [2]) Numeri uncis inclusi eos locos indicant, ubi *οἶδ' ὅτι, ἴσθ' ὅτι* adverbiorum loco usurpantur. Cf. Goodwin Synt. 705, Kuehner, Gr. § 548, 3. 551, 6 an. 1., Madvig. Synt. § 193 an., We. ad 9, 1. 19, 9. [3]) *ὥσπερ οτι .... συμφέρει ... οἶδα* v. (Bk. Dd. Tu. Vo. We.): *ὥσπερ συμφέρον οἶδα* Y (Schaefer Bl.). [4]) *ἵν' εἰδῆτε* omnes: *ἵν' ἴδητε* Bl. [5]) *ἵνα τοίνυν εἰδῆθ'*: *ἴδηθ'* Vind. 4. [6]) *ἵν' εἰδῆθ'*: *ἵν' ἴδηθ'* Bl. (num.) [7]) Pro ὅτι in AY ὡς legitur. [8]) *εὖ οἶδ' ὅτι* del. Bl., quod haec verba, quae 22, 52 desunt, malum syllabarum brevium concursum efficiunt. [9]) Eadem in paragrapho Schaefer et Bl. alterum *εὖ οἶδ' ὅτι* recte omiserunt. [10]) *ἴδειτε* S[1], *ἴδητε* FQ.: *εἰδῆτε* (Bk. Bl. Dd.) [11]) *εἰδῆτε* omnes: *ἴδηθ'* Bl. suspicatur. [12]) Adde etiam 27, 8 ubi Bl. pro librorum *ἔπειθ'* ὅτι scripsit: *ἵν' εἰδῆθ'* ὅτι.

προοιδα ὅτι 8, 50 = 10, 26.

σύνοιδα ὅτι 27, 57. 29, 12. 49. 48, 6. 60, 25. 61, 7.

σύνοιδα καὶ πρόδηλόν ἐστιν ὅτι pr. 46, 3.

ὁμογνώμονες γιγνόμεθα ὡς 10, 75.

ὁρῶ ὅτι 2, 5. 4, 5.¹) 6, 8.²) 14, 15. 15, 17. 18, 7. 49. 87. 118.³) 158. 177.⁴) 19, 29. 95 157. 239.⁵) 254.⁶) 270.⁷) 271. 283. 294. 300. 302. 21, 151. 22, 30. 76. (= 24, 184.⁸) 23, 89. 156. 162. 24, 27.⁹) 25, 32. 36, 6. 32. 39, 23. 41, 28.¹⁰) 44, 63. 45, 29. III, 20. V, 3. ὡς 3, 3. 11, 7. 19, 126. 20, 28. 23, 50. 123. 31, 8. 36, 1. 60, 2. pr. 1, 3. ὁρῶ καὶ γιγνώσκω ὅτι 21, 143.¹¹) ὁ. καὶ θεῶμαι ὅτι 4, 3.¹²) σημεῖον ὁρῶ ὅτι II, 18.

καθορῶ ὅτι 24, 156. ὡς 23, 135.

παρορῶ ὅτι 24, 156.

συνορῶ καὶ λογίζομαι ὅτι 45, 68.

πεῖραν ἔχω ὅτι 23, 179. [cf. 15, 16. πεῖραν δίδωμι p. 12.]

πιστεύω ὅτι 58, 34. οὐ πιστεύω ἀλλὰ λογίζομαι ὅτι pr. 53, 3.

πυνθάνομαι ὅτι 3, 35. 47, 38. 48, 19. 49, 16. ὡς 9, 12.

(σκέπτομαι)¹³) ὅτι 17, 10. 23, 94.¹⁴) 31, 10. 49, 37. 52, 25. διότι 46, 16. σκ. καὶ λογίζομαι ὅτι 20, 83.

σκοπῶ ὅτι 8, 10. 19, 38. 20, 25. 23, 38. 129. 24, 210. 36, 34. 54, 27. ὡς 24, 117. 29, 35.

ὑποψίαν ἔχω ὡς 57, 25. 61, 5. ὑπ. λαμβάνω ὡς 29, 24.

c) Verba accusandi calumniandi, sim.

(ἀγορεύω) καταγορεύω ὅτι 48, 16. (= ἐξελέγχω).

αἰτιῶμαι ὡς 22, 2. = 24, 7. 33, 37. 57, 19. αἰτιῶμαι καὶ λέγω ὡς 56, 11. [cf. λέγω καὶ αἰτιῶμαι p. 10].

---

¹) εἶδε S. (editores): οἶδε v.: ᾔδειν ci. Cobet. ²) εἶδε S. (editores): οἶδε L. v. ³) ἴδηθ' S.: εἰδῆτε L. v.: (Dd. Di. Li.). ⁴) ἰδοῦσιν SL.: εἰδοῦσιν AY, εἰδόσιν v. (Dd. Di.). ⁵) ὅτι S. (editores): διὰ τί; ὅτι L. v. ⁶) ἴδηθ' S.: εἰδῆθ' v. (Dd.) ⁷) ἰδεῖν S.: εἰδέναι L. v. ⁸) εἶδεν S. (editores): οἶδεν v. ⁹) ἴδηθ' SL.¹: εἰδῆθ' (v. Dd.). ¹⁰) ἴδωσιν (ιδωσιν) S.: εἰδῶσιν v. (Dd.) ¹¹) ἴδητε Bl. c. Rhen. IV, 539: εἰδῆτε rell. ¹²) ἴδητε Bl.: εἰδῆτε rell. Cf. RdBl. krit. Anh. p. 177. ¹³) Praesens σκέπτομαι in sermone Attico fere inusitatum est; fut. et aor. saepe leguntur. cf. Veitch Greek Verbs Oxford² 1887. p. 591, Kuehner-Blass, Grammatik I, 2 (Hannover³ 1892) p. 537. ¹⁴) Ante ὅτι in F ὁρῶν insertum est.

αἰτίας φέρω ὡς 58, 22. — *αἰτίαν ἐπιφέρω ὡς* 33, 22.
(*βάλλω*) *διαβάλλω ὡς* 57, 18.
βλασφημῶ καὶ λέγω ὡς 18, 82.
(*γιγνώσκω*) *καταγιγνώσκω ὡς* 21, 4. 32, 22. 61, 5.
γράφομαι (= accuso) *ὡς* 59, 62.
κατηγορῶ ὅτι 23, 13 (*κατηγορεῖ* = *δεικνύει*). *ὡς* 19, 75. 21, 134.
κατηγορίαν ποιοῦμαι ὡς 22, 43. — *κατήγορος γίγνομαι ὅτι* (= *ἐξελέγχω*) 45, 23. *ὡς* 24, 87.
(*καλῶ*) *ἐγκαλῶ ὡς* 17, 19. 38, 16.
(*μαρτυρῶ*) *καταμαρτυρῶ ὅτι* 43, 47 (= *ἐξελέγχω*). *ὡς* 29, 7. 57, 34. 59, 49. 62.
ὄνειδος παρασκευάζεται ὡς 19, 78.
φοβῶ ὡς 14, 25. Cf. *τὸν φόβον ἀναιρῶ ὡς* 10, 36.

Reliqui loci, quibus enuntiata ab *ὅτι* vel *ὡς* incipientia ad verba accusandi vel laudandi vel affectuum referuntur, hic praetermittendi sunt, cum enuntiata illa pro causalibus habenda sint, non ab iis quae nominavi ut a genuinis verbis dicendi vel sentiendi pendeant.

B) Verba impersonalia.

ἔστι τις ἀμφισβήτησις ὡς 18, 131.
γνώριμόν ἐστιν ὅτι pr. 50, 3.
δῆλόν ἐστιν ὅτι 1, 5. 2, 19. 4, 43. 8, 8. 26. 17, 27. 18, 41. 313. 317. 19, 33. 76. 329. 21, 162. 22, 19. 23, 16. 24, 66. 30, 10. 18. 31, 3. 5. 11. 12. 52, 23. 55, 30. 56, 42. 58, 49. II, 14. *ὡς* 8, 16. 18, 10. 23, 163. *διότι* 58, 42. His adiungam eos locos ubi *δῆλον ὅτι* adverbii („nimirum", „scilicet") munere fungitur; a quibus eos, ubi ab editoribus *δηλονότι* scriptum est, non separabo: 5, 25. 8, 37. 18, 124. 130. 273. 291.[1]) 19, 40. 120. 191. 240. 20, 62. 21, 55. 134. 164. 200. 25, 66. 69. 73. 77. 27, 55. 29, 33. 47. 31, 9. 32, 26. 39, 17. 41, 13. 15. 17. 43, 34. 44, 38. 54. 45, 37. 37.[2]) 46, 12. 55, 4. 17. 59, 110. *δῆλον ὡς* 7, 33. 23, 118. 56, 4. IV, 3. — *δῆλον γίγνεται ὅτι* 38, 14. 54, 13. *ὡς* 23, 162.
οὐκ ἄδηλόν ἐστιν ὅτι 20, 1. 30, 6. 45, 61. 55, 26. 61, 36. pr. 34, 1.

---

[1]) Secl. Bl. [2]) Om. S.

εὔδηλον γίγνεται ὅτι 16, 18. εὔδ. ἐστιν ὅτι 21, 186. 23, 10. 57, 25.

πρόδηλον γίγνεται ὅτι 21, 66. πρόδ. ἐστιν ὅτι 20, 63. 56, 18. (cf. σύνοιδα καὶ πρδ. ἐ. p. 16.)

ἐναργὲς γίγνεται καὶ σαφὲς ὡς 14, 4.

ἔστιν ἐν τῇ συγγραφῇ ὅτι 35, 21.

ἔνεστι ὡς 19, 36.

λανθάνει[1]) ὅτι 1, 25. 7,5. 20,65. 23, 95. 60,30. 31. 61,7.

λόγος ἐστὶν ὡς 9, 47. 16, 11. 20, 112. 23, 191. ὁ δὴ πολὺς τοῦ λόγου ... ἔσται ὡς 44, 6. λοιπὸς λόγος ἐστὶν ὡς ... καὶ ὅτι 10, 32 sq. ἥκει λόγος ὡς 19, 134. 21, 26. — Ad substantivum λόγος absolute positum enuntiata explicativa referuntur: 23, 99 (ὁ τοιοῦτος λόγος ὡς), 19, 256 (ὁ λόγος οὗτος ὡς). Cf. τὸ κατασκεύασμα τὸ τῶν αἰτιῶν ὡς 10, 60.

μαρτυρία γίγνεται ὅτι 24, 159.

παρέστηκέν μοι ὡς III, 36.

τῷ πιστόν ἐστιν ὡς ...; 30, 20. 33.

πρόφασις γίγνεται ὡς 50, 54.

σημεῖον ὑπάρχει ὡς 57, 51.

τεκμήριόν ἐστιν ὅτι 24, 147. 34, 36. 47, 77.[2]) 53, 1. 59, 58. ὡς 38, 20. 53, 2. τ. γίγνεται ὅτι 7, 11.

φανερὸν γίγνεται ὅτι 11, 1. 30, 14. 57, 64. 60, 23. III, 23. φ. ἐστιν ὅτι 27, 32. 44. 29, 44. 30, 18. 33, 16. 56, 23. 58, 39.

καταφανές ἐστιν ὅτι 17, 27.[3]) 43, 22.

§ 2. De particulis ὅτι (διότι) et ὡς.[4])

De particularum ὅτι et ὡς originibus et antiquissimo usu P. Schmitt[5]) diligentissime egit. Cuius ex commentario apparet:

---

[1]) λανθάνει (= fugit me) sicuti ἀγνοῶ, quod ei simillimum est, non nisi cum negatione iunctum invenitur. [2]) μέγα τεκμήριον ὑμῖν ἔστω: ἐρῶ ci. Seager. [3]) πῶς οὐ καταφανὲς ὅτι Andr. Spengel Bl.: κ. ποιεῖ ABY (Bk. Dd. Tu. Vo. We.): κ. ἦν ποιεῖ F. [4]) Krueger 65, 1, 4. Kuehner § 550, 1 an. 1, qui recte Madvigii (Synt. 159 an. 3) sententiam refellit. [5]) Ueber den Ursprung des Substantivsatzes mit Relativpartikeln i. Gr. = M. Schanz, Beitr. III, 1, Würzburg 1889. Cf. Goodwin, Syntax of the moods and tenses of the Greek Verb (Cambridge² 1889) 312, 1. 663.

ὅτι olim fuisse accusativum pronominis relativi, sed iam apud Homerum plane in coniunctionis usum abiisse; *ως* autem ex illius ablativo paulatim in coniunctionem transgressum notione primitiva ex parte mutata nonnullis locis eundem quem *ὅτι* sensum occupavisse. Ceterum huius particulae *ὡς* (= „dass") apud Homerum non nisi primitias cognosci, cum in Iliade undecies tantum, in Odyssia, quam recentioris aetatis esse constat, paulo saepius (septies decies) ita usurpata sit, *ὅτι* autem (vel *ὅ*, id quod cum illo alternat) a verbis dicendi, sentiendi sim. pendens quinquagies inveniatur.

His praemissis ad usum Demosthenicum explicandum pergamus.

In quo *ὅτι* et *ὡς* post verba dicendi, sentiendi sim. ita usurpari videmus, ut illius finibus tamquam imminutis, huius propagatis in universum certae quaedam leges valeant, secundum quas alteris locis *ὅτι*, alteris *ὡς* adhiberi soleat. *Ὅτι* enim praecipue dicitur, si ea, quae enuntiatis explicativis continentur, vel facta (dicta) esse vel fieri (dici) vel futura esse (dictum iri) simpliciter narratur; itaque reperitur, ubi res verae commemorantur (ut 18, 32 *δεῦρ' ἀπαγγειλάντων ἡμῶν ὅτι μέλλει καὶ παρασκευάζεται πορεύεσθαι*), colloquia enarrantur (ut 50, 40 *λέγοντος δέ μου ταῦτα, ἀπεκρίνατό μοι ὅτι μύθους λέγοιμι*), aliqua, quibus falsa adversariorum argumenta refutentur, proferuntur (ut 19, 89 *πρὸς δὴ ταῦτ' ἐκεῖν' ὑμᾶς ὑπολαμβάνειν δεῖ, ὅτι καὶ τὰ Φιλίππου πράγματ' ἐκ τῆς εἰρήνης γέγον' εὐπορώτερα πολλῷ κτἑ.*). *Ὡς* autem praesertim usurpatur, si quae ab oratore commemorantur ex eorum, a quibus sive dicuntur sive dicta sunt, mentibus intellegenda sunt. Itaque legitur primum, ubi non nisi singulorum sententiae aut consilia communicantur (ut 1, 14 *εἰ δ' ὁ μὲν ὡς ἀεί τι μεῖζον τῶν ὑπαρχόντων δεῖ πράττειν ἐγνωκὼς ἔσται, ἡμεῖς δ' ὡς οὐδενὸς ἀντιληπτέον ἐρρωμένως τῶν πραγμάτων κτἑ.*); deinde, ubi quae ipsius oratoris iudicio adversa sunt pronuntiantur (ut 18, 22 *εἰς τοῦθ' ἧκεν ἀναιδείας ὥστ' ἐτόλμα λέγειν, ὡς ἄρ' ἐγὼ πρὸς τῷ τῆς εἰρήνης αἴτιος γεγενῆσθαι, καὶ κεκωλυκὼς εἴην τὴν πόλιν μετὰ κοινοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων ταύτην ποιήσασθαι*); qua de causa frequentissimum est, ubi enuntiationibus explicativis argumenta quaedam continentur, quae orator

ab adversariis allatum iri fingit impugnandaque sibi proponit (ut 19, 134 *τάχα τοίνυν* [*ἴσως*] *καὶ τοιοῦτος ἥξει λόγος παρὰ τούτων ὡς ἀρχὴ γενήσεται πρὸς Φίλιππον ἔχθρας, εἰ τῶν πρεσβευσάντων τὴν εἰρήνην καταψηφιεῖσθε. ἐγὼ δὲ κτέ.*); quos inter locos multi sunt, ubi particulam *ὡς* particula aliqua negativa praecedit; quo Kuehnerum inductum esse puto, ut *ὡς* „besonders nach einem verneinten Verb" praeferri doceret (e. g. 24, 120 *οὐ γὰρ δὴ ἐρεῖ γε, ὡς τοὺς τοιούτους οὐ καὶ προσήκει καὶ οἱ νόμοι κελεύουσι ταῖς μεγίσταις τιμωρίαις ἐνόχους εἶναι, οὐδ' ὡς οὗτοι ... οὐ καὶ κλέπται καὶ ἱερόσυλοί εἰσι κτέ.*); denique huc pertinent ii loci, ubi meri rumores repetuntur (ut 1, 22 *ἤκουον δ' ἔγωγέ τινων, ὡς οὐδὲ τοὺς λιμένας καὶ τὰς ἀγορὰς ἔτι δώσοιεν αὐτῷ καρποῦσθαι κτέ.*). — Sed haec in universum modo quadrant. Etenim omnium fere orationum non pauci loci sunt, quibus *ὅτι* pro *ὡς* aut *ὡς* pro *ὅτι* videtur dictum esse neque ulla eorum ratio cernitur; ut 18, 169 *ἧκε δ' ἀγγέλλων τις ... ὡς Ἐλάτεια κατείληπται*, quibuscum conferas 19, 60 *ἀπήγγελλεν ὑμῖν ὅτι πάντα τὰ πράγματ' ἐγκεχείρικε Θηβαίοις ὁ Φίλιππος.* 40, 15. 44 *ὅτι δὲ καὶ ταῦθ' ἀληθῆ λέγω ... εἴσεσθε*, sed 40, 52 *ὡς δ' ἀληθῆ καὶ ταῦτα λέγω ... εἴσεσθε.* Itaque interdum etiam ad idem verbum simul et *ὅτι* et *ὡς* significatione omnino non diversa referuntur, ut 24, 187 *ἀκούω δ' αὐτὸν λέγειν ὡς ἐκτέτεισται τὰ χρήματ' ... καὶ ὅτι δεινότατ' ἂν πάθοι, εἰ κτέ.*, al.

Probantur autem haec quae statui indice verborum supra descripto, ex quo singula verba pro significationibus suis altera cum *ὅτι*, altera cum *ὡς* aut omnino aut plerumque iungi elucet.

Raro admodum *διότι*[1]) pro *ὅτι* dictum inveni: 46, 16. 50, 57. 58, 36. 42. 43. 61, 38. Plurima eiusmodi exempla apud Isocratem leguntur[2]); neque vero eum usum iam provulgatum fuisse, sed *διότι* in sermone vulgari tum temporis plerumque vim habuisse causalem (cf. 4, 22) et ex Aristotelis illo *οἱ ἐμ-*

[1]) Cf. Maetzner ad Isae. p. 254. Schoemann, Redeteile p. 182. Kuehner 550, 1, 1. Goodwin 710, 2. [2]) „In the same sense as *ὅτι*, for which it is not unfrequently used, especially by Isocrates, when the hiatus is thereby avoil." Sa.

πειροι τὸ ὅτι ἴσασι, διότι δ' οὐκ ἴσασι[1]) et multis aliis locis cognoscitur. Particulae autem ὅπως pro ὡς usurpatae[2]) unum exemplum invenias 23, 117: εἰ δείξειαν ὅπως, ἂν ἀδικεῖν βούλωνται, μὴ δυνήσονται; sed cf. p. 7 an. 5. —

His quaedam de necessitudinibus inter plures structuras grammaticas intercedentibus adnectere libet; namque vereor, ne quis ea quae adhuc exposui diligentius examinans aliquos locos supra allatos afferendos non fuisse censeat, aut alios quosdam omissos desideret. Dico autem eos locos, ubi enuntiata a particula ὡς incipientia et pro explicativis et pro interrogativis haberi possunt; sed quis est qui quid unoquoque loco intellegendum sit, certis ex legibus discernat? qui tali in re libero suo iudicio se regi neget? Magna equidem recentiorum grammaticorum[3]) virtus est, quod omnes linguas una quasi corpora esse docent, quorum membra artissime inter se cohaerent et alia ex aliis prodeunt in aliaque transgrediuntur, ita ut ubique multae locutiones sint, quae ut certis capitibus grammaticis inserantur fieri non possit. Ex quibus praeter eam quam iam tractavi particularum ὡς = dass et ὡς = wie? eam quoque ambiguitatem commemoro, quae in particula ὅτι ibi inest, ubi dubitare licet, utrum enuntiata ab ea incipientia explicativis an

---

[1]) MAI 981a 29 Bon. Meisterhans, Gr. d. att. Inschr. p. 211, 28 διότι pro ὅτι ex Ol. 120 fere in titulis inveniri docet. [2]) Kuehner 550, 1, 1. [3]) Cf. Schmitt l. l. p. 31. 78. Curtius, Erläuterungen (Prag[3] 1875) p. 195: „Fragen wir nach dem Ursprung der Konjunktionen, so ergiebt sich häufig, dass jene spezifische Bedeutung der Konjunktionen eine Täuschung ist. Dieselbe Partikel ὡς, deren Grundbedeutung wie nicht zweifelhaft sein kann, und das davon nur unwesentlich verschiedene ὅπως, begegnet uns fast in allen Gattungen von Sätzen, rein relativ, temporal, final und in Aussagesätzen. ὅτι dass und ὅτι weil sind eins, mithin ist in der Sprache selbst ein Unterschied zwischen dem Aussagesatz und dem Kausalsatz nicht vorhanden. — Hieraus folgt, dass alle unsere Einteilungen der Sätze im Grunde mehr logischer als grammatischer Art sind, dass wir bei solcher Einteilung in die Sätze mehr hineinlegen oder hineindenken, als die Sprache angiebt." — H. Paul Principien der Sprachgeschichte (Halle[2] 1886) p. 28: „Unsere herkömmlichen gr. kategorien sind ein sehr ungenügendes mittel, die gruppierungsweise der sprachelemente zu veranschaulichen. Unser grammatisches system ist lange nicht fein genug gegliedert, um der gliederung der psychologischen gruppen adaequat sein zu können." Cf. ibid. p. 299.

causalibus potius adnumeres (cf. 59, 116), deinde eas, quae in particula *ὡς*, ubi notionem et causalem et temporalem videtur habere, et in multis illis vocabulis insunt, quae ex alio in alium significatum per multos medios paulatim transeunt; quos omnes in vivo Graecorum sermone nunquam adeo discretos fuisse credo, ut quisquam Graecus, etiamsi omni qua nos doctrina instructus fuisset, certis finibus eos circumscribere potuerit. Sed haec hactenus, ne diutius in iis commoremur, quae modo appendix et defensio eorum sunt, quae antea exposui. —

Iam pauca de iis *ὅτι* et *ὡς* dicam, quae a nullo verbo pendentia eundem sensum habent, quem Latinorum: „quod, quod attinet ad" et nostrorum „was das betrifft, dass, zum Beweise dass". Quae in iis praecipue formulis occurrunt, quibus orator uti solet, cum ad testimonia afferenda transit, ut: *ὅτι δ' οὕτω ταῦτ' ἔχει, λέγε μοι τὸ ψήφισμα* 18, 37; cf. 23, 159. 45, 46. — 44, 14. 58, 42; 49, 18. *καὶ ὅτι ταῦτ' ἀληθῆ λέγω, κάλει τούτων τοὺς μάρτυρας* 18, 135; cf. 18, 115. 137. 19, 146. 161. 165. 170. 176. 21, 121. 174. 23, 151. 183. 25, 62. 32, 19. 35, 19. 37, 31. 40, 35. 43, 70. 45, 55. 58. 46, 8. 49, 33. 50, 10. 58, 8. 59, 32. 34. 47. 48. 61. 70. 84. — 18, 211. 36, 21. 32. 44, 30. (37, 43); pronomen *ταῦτα* deest (*ὅτι ἀληθῆ λέγω*) 20, 115.[1]) 33, 13. 34, 15. 37. 35, 22. 53, 20. 54, 29. 56, 17. 59, 24. — 50, 11. 52, 8. — *καὶ μὴν ὅτι τὸν Φίλιππον ἐν Ἑλλησπόντῳ κατελάβομεν ἄν, εἴ τις ἐπείθετό μοι . . ., κάλει τοὺς ἐκεῖ παρόντας μάρτυρας* 19, 162; cf. 19, 40. 297. 27, 7. 33, 26. 36, 48. 37, 21. 30. 43. 38, 4. 44, 30. 47, 77. 48, 47. 49. 49, 33. 50, 68. 52, 17/19. 58, 34. (32, 19. 35, 22. 43, 70. 54, 29). — *ὡς τοίνυν ταῦτ' ἀληθῆ λέγω, κάλει μοι τούτων τοὺς μάρτυρας* 19, 213; cf. 21, 82. 25, 58. 27, 26. 39. 29, 8. 36, 10. 13. 16. 22. 37, 8. 13. 39, 24. 38. 40, 18. 47, 10. 24. 44. 51. 61. 67.[2]) 49, 22. 50, 13. 28. 37. 56. 54, 9. 12. 55, 12. 57, 27. 28. 43; similia sine pronomine *ταῦτα* leguntur 21, 93. 107. 119. 167. 27, 17. 28. 29, 21. 26. 53. 33, 8. 12. 15. 36, 25. 35. 38, 13. 40, 7. 47, 27. 32. 52, 7. 21. 31. 53, 21. 25. 59, 23. 40. 53. — 49, 45. 53, 18. — *ὡς δὲ τὸν υἱὸν ἔπεμψεν ὁ Φρύνων, κάλει [μοι] τούτων τοὺς μάρτυρας* 19, 233; cf. 27, 8. 30, 17. 30. 31, 4. 33, 18. 47, 25. 27. 48. 49, 43.

[1]) Sed *ταῦτ'* add. L. v. (Bk. Tu.). [2]) Sed *ταῦτα* deest in FQ.

59, 40. 53, 19. 20. 57, 20. 58, 17. 59, 123. (21, 107. 119. 27, 39. 29, 18. 26. 36, 10. 13. 22. 35. 38, 13. 50, 37. 54, 12). ὅτι et ὡς in iisdem formulis iuncta sunt: 40, 37. 44, 44. 46, 21. 47, 66.[1])

Praeterea ὅτι et ὡς eadem qua in his formulis notione imbuta in media oratione occurrunt: 9, 41 *ὅτι δ' οὕτω ταῦτ' ἔχει, τὰ μὲν νῦν ὁρᾶτε δήπου καὶ οὐδὲν [ἐμοῦ] προσδεῖσθε μάρτυρος· τὰ δ' κτέ.*, 15, 9. 11. 19, 303. 27, 7.[2]) 34, 43.[3]) II, 18—21, 167. 23, 168. 31, 4. pr. 33, 2.

Hic particularum ὅτι et ὡς usus a nonnullis viris doctis ita explanatur, ut *ἵν' εἰδῆτε* audiendum esse doceant. Cf. Franke ad Dem. 9, 41, Kuehner, Gr. § 551 an. 4, Krueger 65, 1, 6. Quorum opinioni Schoemannus (ad Isae. 1, 16) primus recte adversatus ὅτι et ὡς idem esse exposuit quod Latinorum „quod, quod attinet ad veritatem eorum quae dico". Cf. Huettner ad 36, 10 (Diss. I. Erlang. 1885), Sa. ad 20, 115 („[to prove] that, [as evidence] that"), Wb. ad 23, 151. p. 439, We. ad 15, 9 („quant à ce que"), Madvig, Synt. 192 an. („zum Beweise dass —, um zu bestätigen dass —"). Cui interpretationi satis magno argumento est, quod *ἵν' εἰδῆτε* suppletum neque in omnibus iis quas attuli formulis (cf. 21, 82 *ὡς οὖν ταῦτ' ἀληθῆ λέγω, κάλει μοι τούτων τοὺς μάρτυρας, ἵν' εἰδῆθ' ὅτι . . . ὕβρισμαι.* 27, 8. 49, 18. 50, 10; 38, 4), neque in iis quos postea commemoravi locis sufficit. Sed difficilius dictu est, quomodo haec locutio orta sit. Rehd. ad Lycurg. p. 129 ex talibus locutionibus eam ortam esse putat, quales sunt: 20, 27 *ἀλλὰ μὴν ὅτι τῶν τριηραρχιῶν οὐδεὶς ἐστ' ἀτελής, οἶομαι μὲν ὑμᾶς εἰδέναι πάντας, ὅμως δὲ καὶ τὸν νόμον αὐτὸν ἀναγνώσεται*; 31, 4. 36, 32. 37, 18. 38, 4; quod verisimillimum videtur esse, sed, cum originibus huius constructionis investigandis non vacaverim, a me comprobari non potest.

Ceterum saepius dubium est, utrum ὅτι vel ὡς ad verba dicendi vel sentienti referendum an absolute dictum sit; ut 21, 184 *ὅτι δὴ ταύτης οὐδ' ὁτιοῦν ὑμῖν μεταδοῦναι τούτῳ προσήκει, ταῦτ' ἀκούσατέ μου.* 43, 32 *ὅτι μὲν ἐνίκησε Φυλο-*

---

[1]) Enumerationem earum particularum addo, a quibus huiusmodi formulae incipiunt: *δέ, γάρ, καί, καὶ μήν, ἀλλὰ μήν, τοίνυν, οὖν.*
[2]) Cf. p. 11 an. 1. [3]) Cf. p. 6 an. 3.

μάχη . . ., ἀκηκόατε ὦ ἄνδρες δικασταί; 19, 65. 24, 109. 155. 37, 9. 19. 38, 14 al.

Denique Demosthenem pro *ὅτι* vel *ὡς* paucis locis particula *ὅτε* uti, quasi *τοὺς χρόνους* vel simile quid praecederet, obiter commemoro: 3, 4 *μέμνησθ' . . . ὅτ' ἀπηγγέλθη Φίλιππος . . . πολιορκῶν.* Cf. 18, 291 *μάλιστ' ἐθαύμασα πάντων, ὅτε τῶν συμβεβηκότων τότε τῇ πόλει μνησθείς, οὐχ ὡς ἂν εὔνους καὶ δίκαιος πολίτης ἔσχε τὴν γνώμην κτἑ.*; 34, 46 (*ἀναφέρω*) *εἴς τε τὸν Λάμπιν αὐτὸν καὶ τοὺς ἀκούσαντας αὐτοῦ ὅτε οὐκ ἔφη ἀπειληφέναι τὸ χρύσιον*[1]); 43, 64 *παράπαν οὐδ' ᾔσθετο, ὅτε ἦν τετελευτηκὼς Ἁγνίας*; sed his locis *ὅτε* etiam ad tempora verbis praecedentibus indicata referri potest. Alia exempla Kuehner § 551, 7 congessit.

§ 3. De enuntiationum a particulis *ὅτι* (*διότι*) et *ὡς* incipientium temporibus et modis.

Enuntiationes a particulis *ὅτι* et *ὡς* profectae in universum ita inter se differunt, ut in alteris oratio recta plane integra repetatur (I.), in alteris, si non temporibus et modis attamen personis quae quidem poterant mutatis, verba vel cogitata sive alius cuiusdam hominis sive oratoris ipsius per orationem obliquam quam dicunt referantur (II.). Utrique autem generi eas attribuere licet, in quibus personas orationis rectae in oratione obliqua immutatas retineri necesse erat neque ex aliis quibuslibet indiciis iudicari potest, utri generi adnumerandae sint; ut 47, 33 *προσῄειν πρός τε τοὺς ἀποστολέας . . . λέγων ὅτι οὐκ ἀποδίδωσί μοι τὰ σκεύη ὁ Θεόφημος, ἃ ὤφλεν ἐν τῷ δικαστηρίῳ.* Quas omnes, etsi per nonnullas oratorem ipsum orationem rectam intellegi voluisse credo, cum quaenam hae sint suspicari non liceat neque omnes esse certum videatur, alteri generi addam. Huius deinde variae species sunt: aut enim et tempora et modi orationis rectae servata (IIa.)[2]), aut tempora

---

[1]) *τοὺς ἀκούσαντας ὅτε* Sjoestrand l. c. p. 33. Bl. Libris *ὅτι* exhibetur; sed coniectura eo probatur, quod *ἀκούω ὅτι* pro *ἀκούειν* c. genit. part. coniuncto insolentissimum est; uno loco 58, 32 *ἀκούετε τοῦ νόμου . . . ὅτι διαρρήδην λέγει* librorum *ὅτι* confirmari non potest. [2]) Haec structura una apud Homerum legitur; cf. Schmitt l. l. p. 69 sq. Optativi

tantum mutata (IIb.), aut temporibus retentis pro orationis rectae indicativis optativi substituti sunt; quibus eae enuntiationes accedunt, in quibus et tempora et modi ita permutata videntur, ut optativi praesentis et perfecti indicativis imperfecti et plusquamperfecti orationis rectae respondeant (IIc.). —

I. Orationis rectae forma praecedente particula ὅτι his locis reperitur: 7, 20 οὐκ ἐτόλμησαν ... εἰπεῖν ὅτι 'καταψεύδεσθε ἡμῶν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ φατὲ ἡμᾶς εἰρηκέναι ἃ οὐκ εἰρήκαμεν'. 8, 31. 18, 40. 174. 19, 22. 40. 168. 242. 253. 21, 48 sq. 200. 23, 106. 49, 63. 50, 49. 53, 12. 59, 100; praefixa particula ὡς: 19, 235 ταῦτα δὴ παρέξεται νῦν οὗτος λέγων ὡς 'αὐτὸς ἐπῄνεσεν ἡμᾶς, αὐτὸς εἱστία τοὺς πρέσβεις'; 21, 151. Similes ii loci sunt, ubi orator ex oratione obliqua subito in orationem rectam transit: 50, 36 ἀπεκρινάμην αὐτῷ ὅτι σκεύη μὲν διὰ τοῦτο οὐ λάβοιμι ἐκ τοῦ νεωρίου, 'ὅτι σὺ ἀδόκιμα ἐποίησας αὐτά ...'; 19, 194.[1] 320. 23, 110. 191. 38, 27. 47, 57. 50, 57. Cf. 19, 324, ubi verba Philippi μιμητικῶς, ut cum Wolfio dicam, referuntur. — Hoc in numero ii loci desunt, ubi oratio obliqua aut aliam quandam constructionem excipit (ut 22, 35) aut verbo ἔφην interposito ab oratione recta distincta est.

Hic, quem descripsi, modus verba alicuius hominis referendi, quoniam est simplicissimus, nonnullis viris doctis antiquissimus esse visus est; sed repugnat primum quod nullum exemplum ante scriptorum Atticorum pedestrium aetatem occurrit[2]), deinde quod personas orationis rectae ab eo, qui eam referebat, mutatas esse priusquam ὅτι orationi obliquae praefigebatur, ex omnibus, quae de linguae historia certe scimus, facile colligitur.[3]) Immo ex iis demum enuntiationibus explicativis, quae medium tamquam locum inter orationem rectam et obliquam obtinent,

---

orationis obliquae antiquissima exempla Hymn. in Cerer. 214 et quattuor Aeschyli locis inveniuntur.

[1]) SL ἔφη post αὗται τοίνυν inserunt. [2]) Primum exemplum apud Herodot. II, 115 est. Cf. Spieker, American Journal of Philology V p. 211—27 [Philolog. Wochenschrift 1883]. Apud Antiphontem, Isaeum, Lycurgum nullum exemplum invenitur; cf. H. Goelkel, Prgr. Passau 1883. [3]) Cf. Schmitt l. l. p. 79 sqq. — Schmalfeld, Syntax d. gr. Verb. (Eisleben 1846) § 168.

hanc locutionem profectam esse puto; quid enim facilius fieri potuit, quam ut is, qui per illas si non omnes at certe multas orationem rectam intellegere consueverat, ab iis ad hunc de quo agimus usum dicendi progrederetur? praesertim cum summam illam dicendi vivacitatem atque simplicitatem eo assequeretur, quam quanto studio Graeci appetivissent optime Ioh. Classen[1]) exposuit. Quam interpretationem qui accipiet, particulis ὅτι et ὡς etiam hic primitivam earum notionem neque cum Kruegero[2]) aliisque vim vel potius inanitatem earum virgularum attribuet, quibus nos orationem rectam in libris solemus ornare, quo facilius legentes a reliqua narratione eam separent. Etenim quis est, qui voculam quantulamcunque coram auditoribus dictam sicuti notam legentium gratia scriptam omni fere sensu carere sibi persuadeat?

II. Orationis deinde obliquae tres formas supra distinximus; sed antequam singularum exempla afferamus, breviter nobis disputandum est, quaenam tempora principalia, quaenam praeterita ducenda sint.[3])

Tempora igitur praeterita s. historica, ut quo facilius dissertatio procedat ab iis initium faciamus, haec sunt:

1) indicativi impf., plusqpf., aor.[4]), praes. hist.

2) indicativi et infinitivi in iis periodis hypotheticis usurpati, quibus si quid fuisset aliud quoddam futurum fuisse praedicatur; in quibus plurimis aoristus (ut 21, 103), non multis imperfectum (pro quo, si constructione poscitur, inf. praes. substituitur) adhibetur, ut 16, 12. 48, 46 al.

---

[1]) Beobachtungen über den homerischen Sprachgebrauch, Frankfurt a. M. 1867 (in appendice). [2]) 65, 1, 2. [3]) Cf. praeter maiores artes grammaticas: R. Kohlmann, De verbi Graeci temporibus = Diss. Halenses I, 1873; S. I. Cavallin, De Xenophonteo temporum et modorum usu = Acta Univ. Lund. 1879/80; N. Sjoestrand, De oratorum Atticorum in or. obl. temporum et modorum usu, ibid. 1889/90. [4]) Dubitare licet, an aoristus gnomicus temporibus principalibus potius adnumerandus sit, quoniam ubique eodem modo atque haec usurpatur. Cuius aoristi unum eiusmodi exemplum, a quo enuntiatum explicativum pendeat, 35, 1 invenitur. Cf. E. Moller, Philolog. VIII, 1853 p. 113—129; Francke, Ueber d. gnom. Aor. d. Gr. = Ber. d. sächs. G. d. W. Phil.-hist. Kl. VI, 1854, p. 63—96.

3) inf. aor. cum articulo coniunctus 8, 56[1]); ad particulam ὥστε relatus 23, 212, ad ἐπειδή 19, 306; a verbis dicendi vel sentiendi pendens 19, 193 al.

4) part. aor. ita usurpatum, ut si in verbum finitum quod vocant mutaretur, ind. aor. ponendus esset, ut 5, 10. 34, 47.

5) part. praes. hist. 19, 209. 6, 30.[2])

Has formas, cum per se tempora praeterita significent, tempora praeterita absoluta appellare consuevimus. Eadem autem vis in iis quoque verborum formis inest, quae, quamquam nulla praeteriti notione infectae sunt, tamen ex iis ad quae relatae sunt temporibus praeteritis et ipsae hanc significationem accipiunt; quae tempora praeterita relativa vocare licet. Sunt autem:

1) coniunctivi in enuntiatis finalibus usurpati 7, 21 (praes.); 10, 10. 19, 26. 53, 30 (aor.).

2) optativi in oratione obliqua aut in enuntiationibus finalibus adhibiti, ut 34, 49 (perf.); 49, 16.[3]) 50, 54 al. (Similes optativos de rebus iteratis positos, ad quos enuntiata explicativa relata sint, apud Demosthenem non inveni.)

3) inf. praes. in oratione obliqua (ut 9, 12. 19, 283 al.) aut alio quoquo modo ad tempora praeterita relati. Excipiendi tantum ii sunt, qui, quamquam a temporibus praeteritis pendent, tamen non nisi ad oratoris tempus praesens referri possunt, ut 23, 25: *δεῖν δ' ὑπελάμβανεν* (scil. *ὁ θεὶς τὸν νόμον*), *ἐπειδήπερ ἡμεῖς τιμωρήσομεν τῷ πεπονθότι, πεισθῆναι καὶ μαθεῖν ἡμᾶς διδασκομένους ὡς δέδρακε· κτέ.*

Saepissime autem infinitivi praes., fut., aor. ita ab aliis verbis ut a *δύναμαι, οὐχ οἷός τ' εἰμί, βούλομαι, μέλλω* sim. pendent, ut cum iis in singula quasi vocabula coaluerint; quarum locutionum exempla non in infinitivis temporum praeteritorum vi imbutis, sed in iis temporibus, quae in verbis finitis leguntur, enumerabimus, ut *ἐτόλμα λέγειν* (*εἰπεῖν*), *ἐμέλλομεν γνώσεσθαι* sim. in imperfectis, *ἦλθε ἐπὶ τὸ ἀμφισβητεῖν, ἐτόλμησεν ψεύσασθαι* sim. in aoristis.

4) inf. aor. c. particula *ἄν* coniuncti et modum potentialem significantes, ut 40, 10.

---

[1]) 24, 76 et III, 7 hic numerare nolim. Cf. Madvig, Synt. 172 b an. 1.
[2]) Cf. Madvig, Synt. 183 a. 1. [3]) Sed *πύθωνται* A.

5) participia praes., fut., perf., aor. temporibus praeteritis coniuncta.

Omnes aliae verborum formae, sive absolute ponuntur sive ex temporibus principalibus pendent, tempora principalia putandae sunt; quas singulas enumerare hic supersedebo.

Sed ad rem propositam disputatio redeat.

a) **Tempora modique orationis rectae in oratione obliqua immutata retinentur:**

1) post omnia fere tempora principalia. Cuius usus, cum latissime pateat et apud omnes bonae aetatis scriptores[1]) idem sit, numerum exemplorum in universum indicare satis superque videtur esse; unde perspiciatur, quam singularia sint pauca adversariae elocutionis exempla infra enumerata et tractata.

Hanc igitur constructionem inveni:

α) post tempus praesens[2]): 570^{ies} fere;[3])

β) p. futurum 163^{ies}; fut. exact. 1, 14. 20, 37;

γ) p. perfectum 103^{ies};

δ) p. aoristi

coniunctivum 22^{ies},

optativum ad *εἰ* relatum 15^{ies}, cum *ἄν* copulatum 30^{ies},

imperativum 26^{ies},

---

[1]) Apud recentiores optativi usum magis propagatum esse ex Madvigii Adv. crit. I 704, Synt. 130, 1 cognovi. Multa exempla ex Atticistarum qui vocantur scriptis W. Schmid, Der Atticismus in seinen Hauptvertretern, I—III, Stuttg. 1887—93, congessit. [2]) Infinitivi praesentis cum aliis verbis artissime copulati, ut *βούλομαι* (*μέλλω*, *παρεσκεύασμαι*) *λέγειν*, *οὐχ ἕξω λέγειν*, *πειράσομαι διδάσκειν*, *οὐκ ἂν τολμήσειεν λέγειν* sim., in praesentibus omissi sunt et pro totarum locutionum significationibus in futuris aut optativis potentialibus numerabuntur. — Infinitivos contra aoristi cum iisdem similibusque verbis coniunctos, quamquam ab illis vix differunt, tamen separatim numerare praetuli. [3]) In plerisque his numeris aliquid incerti inesse tribus de causis necesse est: et quia multis locis genuina scriptoris verba ex compluribus librorum scripturis enucleari vix possunt, et quod aliquot loci propter plura tempora copulata (ut 36, 28) bis numerandi sunt, et quia interdum eaedem verborum formae plures significationes complectuntur, ut *δείξω* et *ἐπιδείξω* et ind. fut. et coniunct. aor. Talia autem omnia singula tractare longum est.

infinitivum a particula ὥστε pendentem 29, 32. 30, 14; cum articulo iunctum 2, 5. 24, 76. III, 7; per particulam ἄν modi potentialis vi praeditum 10ies; subiecti loco ad δεῖ, χρή, προσήκει, ἔστιν, ἔνεστιν, οὐκ ἐνδέχεται, ἄξιον (δίκαιον, ῥᾴδιον, χαλεπόν) ἐστιν sim. relatum 57ies; a temporibus principalibus verborum δύναμαι, βούλομαι, ἔχω, τολμῶ, ἐῶ, κελεύω sim. pendentem 72ies;

participium in idem temporis spatium atque verbum finitum incidens et ad tempus praesens vel futurum spectans 19ies;

ε) post imperfectum ad particulam εἰ relatum ter, cum particula ἄν iunctum ter.

Hac in computatione omnes eos locos omisi, ubi aut (εὖ) οἶδ' ὅτι, δῆλον ὅτι (ὡς) pro adverbiis usurpantur aut ὅτι (ὡς) ad Latinorum „quod" respondet, quoniam hic enuntiationes explicativae a verbis dicendi, sentienti, sim. pendentes non leguntur.

2) Deinde tempora et modi orationis rectae etiamsi tempora historica praecedunt saepissime inveniuntur. De quibus N. Sjoestrand (de oratorum Atticorum in oratione obliqua temporum et modorum usu Commentatio acad. Lund. 1889) copiose iam egit; attamen omnia exempla iterum collegi atque enumerabo, primum ut ea, quae de indicativi et optativi orationis obliquae differentia dicturus sum, examinandi facultatem faciam; deinde ut commode cognoscatur, quibus in orationibus indicativus, quibus optativus praeferatur. Eas autem discrepantias, quae inter Sjoestrandii et meam dissertationem intercedunt, notare supersedi, cum quorum forte intersit facile ex illa comparata cognituri sint. Tabularum denique forma usus sum, ut singularum locutionum frequentias uno tamquam oculorum obtutu comprehendere liceat.

Prima igitur tabula conspectus eorum locorum continetur, ubi tempora et modi orationis rectae immutata leguntur.

Tab

	post: Ind. impf.	Ind. impf. in periodo hyp. irr.	Ind. plusq.-pf.	Ind. aor.	Ind. aor. c. ἄν coni. in periodo hyp. irr.	Coni. aor.	Optat. aor.
Retinetur: Ind. praes.	19, 151. 283 320. 321. 321 21, 104[1]). 110 22, 30. 23, 26 24, 36. 25, 13 30, 26. 39, 32 56,5 (cf. 22,59)	45, 13. 47, 16. 17 48, 46.	—	3,35. 4, 5. 8, 74 9,11. 10, 58. 18, 99. 19, 45. 135 244. 20, 166. 23, 173. 31, 6 [35, 1][4]). 35, 54. 40, 9. 42, 5. 47, 65 48,5[5]). 6. 53,23 59, 5. 100	23, 219	—	49, 16
Ind. fut.	24, 15. 29, 9 30,23. 32, 21. 22. 39,1. 45,79 47, 10. 78. 48, 40. 57, 16 (cf. 19, 320. 321 25, 13)	16, 12	—	10,9. 19,239. 24, 156. 36, 42 (cf. 6,8. 18,99. 48,6)	—	10, 10	—
Ind. fut. exact.	—	—	—	—	—	—	—
Ind. perf.	19, 60. 21,151 198. 22, 59[2]). 29,12. 47, 30 60, 30[3])	—	—	19, 125. 34, 14 17. 37, 19. 23 40, 58. (cf. 23, 173).	—	19, 26	—
Ind. imperf.	50, 57	—	—	28,1. 47,78. 57. 64 (cf. 19, 244)	—	—	—
Ind. aor.	18,291. 27, 57 =29, 49. 29, 44. 39,22. 48, 45. 60, 31 (cf. 50, 57)	18, 206 57, 34	60, 28	19, 54. 22, 76= 24, 184. 23, 66 24,12. 108. 27,49 51. 53. 28, 1. 1 30,31. 37. 32, 4 37, 21. 24. 45, 5 46, 2. 48, 16[6]) (cf. 19, 135. 50, 57[7])	—	52, 30	—
Opt. praes. c. ἄν coni.	22, 25	—	—	34, 9	—	—	—
Opt. aor. c. ἄν coni.	(cf. 21, 151)	—	—	6,8. 23,156. 24. 156[8])	—	—	—
Ind. impf. c. ἄν coni.	—	—	—	—	—	—	—
Ind. aor. c. ἄν coni.	—	—	—	19, 74	—	—	—
μή c. coni. aor.	—	—	—	—	—	—	—

ula I.

Inf. aor.	Inf. aor. c. ἄν c.	Part. aor.	Ind. praes. hist.	Inf. praes.	Inf. praes. c. ἄν c.	Part. praes.	Part. fut.	Optat. perf.	Part. perf.
8, 56 15, 6 19,193. 306 [10]) 23, 117 24, 212 213	—	5,10. 8, 4. 15,16. 18, 35. 19,45 77.302.31, 4. 36, 43 47, 5. 50,9 17. 61,18	32, 5 43, 65 59, 30	3, 35 9, 12 46, 2	53, 2	6,30. 8,73. 12, 16. 18,87. 132 19,44. 20,73 96. 22,48=24, 161. 23,74. 25, 76. 34,13. 47, 33. 50,5. 56,13 59,76. 60,30 (cf. 47,79)	59, 100	—	23, 165 175 (cf. 18, 132)
23, 221 24, 140	—	19,61. 102 194. 333 23,156.162 169. 29,58 45,5. 59,53 68 (cf. 18, 35)	19, 49 50, 51	19, 283 306. 23, 117	—	19,24. 209. 23, 38. 157. 24,77 32,15. 33,14 36,8. 47,31 56,18. 58,27 58 (cf. 6,30).	—	—	23, 158
—	—	—	—	—	—	58, 31. 59, 86	—	—	—
24, 210 (cf. 19, 193)	21, 103 [11]) —40,10	22,2=24, 7 [12]) 34,47	(cf. 35, 30)	19, 21 56, 11	(cf. 18, 241)	18,169. 19,245 23,100. 160 25,60. 30,36 46,1. 47,49	—	34, 49	19, 127
19, 194	—	—	—	—	—	7,21 (cf. 29,7)	—	—	47, 16
	—	23,162. 59, 5. 10. 62	—	—	18, 241	28,14. 29,7 48,37 [13])	—	—	—
—	—	(cf. 50, 9)	35, 30 (cf. 59, 30)	—	—	—	—	—	—
—	—	56, 5. 59, 102	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	40, 40	—	—	—
—	—	—	—	37, 1	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	23, 179	—	—	—

Tabula II.

Invenitur:	post ind. imperf.	post ind. aor.	post. optat. aor.	post part. aor.	post praes. part.
Ind. imperf. pro ind. praes. orationis rectae	7,25. 19,305 23, 164. 187 30,6. 27. 28. 35. pr. 50, 3	35, 25. 43, 5. 29 [1]). 69 57, 61	50, 54	43, 32. 44, 36	40, 40. 48, 6. 49, 31
ἔμελλον c. inf. fut. pro ind. fut. orationis rectae	45, 61. 46, 1 50, 44	—	—	—	—
Ind. plusqpf. pro ind. perf. orationis rectae	(cf. 30, 28)	(cf. 47, 41 [2])	—	9, 62. 44, 54	—

Tabula III.

Invenitur:	post ind. imperf.	post ind. plusq.-pf.	post ind. aor.	post part. aor.	post ind. praes. hist.	post inf. praes.	post part. praes.
Opt. praes. ad ind. praes. orationis rectae respondens	19, 16. 21, 134. 35,29 50, 26=27 53, 10 (cf. 1, 22)	—	33, 17. 43, 3. 47, 61 48,6. 50,31 40. 53, 8 57, 19	33, 10. 47, 67. 49, 55 50, 48. 55 52,2. 8. 59, 9. [8]) 56 (cf. 47, 35)	50,37. 47. 50 (cf. 48, 6)	—	47, 36 50, 37. 47. 52, 3. 56,9 59, 57 (cf. 52, 19)
Opt. fut.	1,22. 23,10 47, 73 [4])	—	50, 56 (cf. 53, 8 [5])	59,38. (cf. 52, 8)	—	24, 158	36, 6 52, 22
Opt. perf.	18, 22. 33, 18. 58,30 [6]) (cf. 34,11)	47, 38	34,49. 42,6 48,19. (cf. 35, 36)	47, 35	—	—	47, 57 52, 19 53,6. 7
Opt. aor.	7,2. 34,11 43, 39 [7])	—	35,36. 50, 36. 52,15	59, 9	—	—	—
Opt. praes. imperfecti locum obtinens.	—	—	30, 20. 47, 6. (cf. 35, 36. 52,15)	47, 46	48, 6	—	—

---

[1]) *ἦν* libri praeter A; *εἴην* A et Bl coll. § 39 *γένοιτο.* Attamen indicativum paragraphis 5 et 32 satis defendi puto. [2]) *τάς τε πληγὰς ἔδειξα καὶ ἃ πεπονθὼς ἦν εἶπον καὶ ὅτι εἰσπράττων τῇ πόλει τὰ σκεύη.* — [43, 64 cf. p. 24]. [3]) Cf. de hoc loco fortasse corrupto p. 12 an. 1. [4]) *αἱρήσοιμι* ci Reiske Bl: *αἱρήσομαι* libri (Bk. Dd Tu Vo): *αἱρήσω* ci. Sjoestrand p. 46. [5]) *βοηθήσοιμι* Schaefer al., *βοηθήσαιμι* libri (Bk. Vo). — *ἀφιείην* Bl: *ἀφίην* SBQ. *ἀφείην* A (Dd. Sjoestrand p. 36). [6]) *ἐπιβεβουλευμένος εἴη* v. (Bl Dd): *ἐπιβουλευόμενος εἴη* SFQ (Bk Tu V Sjoestrand p. 29). [7]) *γένοιτο* om. S (Tu).

[Commentarius criticus ad tab. I.

1) ὡς ἐγὼ τὸ πρᾶγμ' εἰμὶ τοῦθ' ὁ δεδρακώς. ὁ ante δεδρακώς add. Bl., εἴην pro εἰμί ci. Cobet NL. p. 335.

2) εἵλκυκε F. (Bl. We.): εἵλκυσε v. (Bk. Dd. Fu. Tu. Vo. Sjoestrand p. 16).

3) Hic etiam 29, 46 numeranda esset, si οὐκ εἶχε ἐπιδεῖξαι ταῦθ' ὡς ἀποδέδωκεν recte essent tradita; sed ἔχει, quod Schaefer Bl. scripserunt, praeferendum videtur.

4) εὐθὺς ἐπελάθοντο ... ὅτι δεῖ, aor. gnomicus.

5) οὐχ οἷός τ' ἐστὶν S[1] (Bl.): ἔσται v. (Bk. Dd. Tu. Vo. Sjoestrand p. 46).

6) ὑφείλετο SFQ (Bk. Tu. Vo.): ὑφέλοιτο (Bl. Dd.).

7) ἠθέλησε A (Bl.): ἤθελε.

8) ἂν ... προσεῖσθε F. (Madvig adv. crit. I p. 461. Bl.): ἂν ... προσίεσθε S. (Bk. Tu. Vo.): δὴ ... προσίεσθε (Dd.).

9) πύθοιντο: πύθωνται A.

10) ἀπέρχεται secl. Bl.

11) O. Iahn, Philol. XXVI, 2, γέγραπται coniectura probabili delevit.

12) Pro αἰτιασάμενος We. αἰτιασόμενος scripsit.

13) Commemoro etiam 12, 13, ubi Bk. Dd. Tu. Vo. cum Feliciano εἰδότες ὅτι ... ἀφειλόμην scripserunt, id quod Sjoestrand accepit: ἀκριβῶς εἴδετε. καίτοι Bl., εἰδότες καίτοι We.]

b) Altera deinde in tabula ii loci, ubi indicativi praesentis, futuri, perfecti orationis rectae in indicativos imperfecti, futuri praeteriti, plusquamperfecti orationis obliquae mutati sunt, descripti leguntur.

Adde hos locos, ubi eadem structura cum ea, cuius exempla in priore tabula attulimus, consociata occurrit: 19, 126 ᾤχετο πρεσβεύων ... οὔτε τὴν ἀρρωστίαν, ἐφ' ᾗ τότ' ἐξωμόσαθ', ὑπολογισάμενος, οὔθ' ὅτι πρεσβευτὴς ἄλλος ᾕρητ'(ο) ἀνθ' αὐτοῦ, οὔθ' ὅτι τῶν τοιούτων ὁ νόμος θάνατον τὴν ζημίαν εἶναι κελεύει, οὔθ' ὅτι πάνδεινόν ἐστιν κτἑ. (sed cf. p. 37); 160 οὐκ ἐβούλετο ... τοῦτο δειχθῆναι πᾶσιν, ὅτι οὐκ ἄρ' ἡ πόλις ἡ τῶν Ἀθηναίων ἥττητο τῷ πολέμῳ, ἀλλὰ Φίλιππός ἐστιν ὁ τῆς εἰρήνης ἐπιθυμῶν κτἑ.; 249 διεκώλυσεν, οὐκ ἀναμνησθεὶς ὅτι ἥδ' ἐστὶν ἡ σῴζουσα καὶ ταύτης ἔπι τελοῦσα μὲν ἡ μήτηρ αὐτοῦ ... ἐξέθρεψε τοσούτους τουτουσί, δι-

δάσκων δ' ὁ πατὴρ [γράμματα ... ἐν ταύτῃ γ' ἔζη, ὑπογραμματεύοντες δ' οὗτοι ... ἀργύριον εἰλήφεσαν, καὶ τὸ τελευταῖον [ὑφ' ὑμῶν] γραμματεῖς χειροτονηθέντες δύ' ἔτη διετράφησαν ἐν τῇ θόλῳ, πρεσβεύων δ' ἀπέσταλτο νῦν αὐτὸς ἐκ ταύτης. 28, 2 *παρεσχόμεθ' ἂν μάρτυρας, ὡς ἐξετείσθη τὰ χρήματα καὶ πάντ' αὐτῷ διελέλυτο τὰ πρὸς τὴν πόλιν.* 44, 34 *παρακαταβάλλει* (praes. hist.) *ὡς υἱὸς Ἀρχιάδου ἐκείνου, οὐκ ἐπιλογισάμενος, οὔθ' ὅτι ἐπανεληλύθει εἰς τοὺς Ἐλευσινίους, οὔθ' ὅτι οἱ εἰσποιητοὶ ὑπὸ τῶν εἰσποιουμένων καθίσταιντο* (sed cf. p. 37). Lectio dubia est 53, 5 *ἐπιστέλλω* (praes. hist.) *δὴ αὐτῷ ὅτι αὐτὸς μὲν ἀνῆγμαι καὶ οὐχ οἷός τ' ἦν οἴκαδε ἀφικέσθαι: ἦν* exhibent SAQ[1] (Tu. Vo.), *εἴην* cum aliis libris Bk. Bl. Dd. SaP. Sjoestrand p. 31 scripserunt; Madvig, Bem. (Philol. II, 1847 Suppl.) p. 17, cum S consentire videtur. Ego optativum Apollodoro usitatissimum malim.

c) Tertia denique in tabula ii loci, ubi post tempora praeterita optativi in indicativorum locos successerunt, congesti et ordine dispositi inveniuntur.

Ad quos primum ii loci accedunt, quibus optativi tempora principalia sequuntur; quos, cum vulgari dicendi consuetudini adversi sint, totos describemus. 16, 5 *οὐ γὰρ ἐκεῖνό γ' ἂν εἴποιμεν, ὡς ἀνταλλάξασθαι βουλοίμεθ' κτἑ.*[1]) 47, 13 *μεμαρτυρήκασιν ... ὡς ἐγὼ οὐκ ἐθέλοιμι ἀναβαλέσθαι, ὁ δὲ Θεόφημος κελεύοι, ἵνα μοι παραδοίη τὴν ἄνθρωπον.* 52, 22 *καὶ αὐτό γε τοῦτο μόνον οὐ τετολμήκασιν οἱ οἰκεῖοι ⟨οἱ⟩ τούτου μαρτυρῆσαι, ὡς κατήγετο παρὰ τούτῳ ἐκεῖνος, εὖ εἰδότες, ὅτι διὰ βασάνου ἐκ τῶν οἰκετῶν ὁ ἔλεγχος ἤδη ἔσοιτο, εἴ τι τοιοῦτο ψεύσοιντο.* 56, 21 *τούτου τεκμήριον λέγει, ὡς ἄρ' ἐκ τῆς Ῥόδου μισθώσαιτο πλοῖα καὶ δεῦρ' ἀπο-*

---

1) *βουλοίμεθα* omnes libri exhibent; receperunt Fo. Tu. We. Bl., qui tamen cum Madvigio (Bem. p. 21) *βουλόμεθα* mavult, Kuehner, Gr. § 551, 2, quamquam § 399, 6[b] an. 6 *ἂν* inserendum esse putat; *ἂν* add. Reiske Bk. Dd. Aken (Tempus u. Modus § 106), Klemens (Einige Bemerkungen über d. Modus in Objektssätzen, Progr., Berlin 1865, p. 6); Goodwin l. l. 185 rem in medio relinquit, Vo. ut lectioni dubiae asteriscum apposuit. Ego, quamquam particulam *ἂν* maxime post optativum saepe prave omissam esse constat (cf. Madvig, adv. crit. I, 41), tamen *βουλοίμεθα* sine *ἂν* retinere malim, cum per attractionem quandam (*ἂν εἴποιμεν*) satis explicetur.

στείλειε τῶν χρημάτων ἔνια. 59, 5 ἀλλὰ καὶ νῦν ἔτι, ἄν που λόγος γένηται, παρὰ πάντων ὁμολογεῖται, ὡς τὰ βέλτιστα εἰπὼν ἄδικα πάθοι. Eandem scripturam libri exhibent 52, 29 (πεισθήσεσθε ὑμεῖς ὡς ἐπιορκήσειεν ὁ Ἀρχεβιάδης), quam unos Turicenses servasse video; Reiske Bk. Bl. Dd. ἄν post ἐπιορκήσειεν inseruerunt, Vo. locum corruptum esse sibi videri asterisco ascripto indicavit. Aperte denique corrupta sunt, quae 24, 123 plerique libri habent: ἐάν τις ... τὶ ποιῇ ὧν οἱ νόμοι ἀπαγορεύουσιν, οὐ λύετε, καὶ ταῦτ' εἰδότες ὅτι διὰ πενίαν ποιήσειεν ὁ τούτων τι ποιῶν; post πενίαν omnes praeter Vo. cum Bk. ἄν indiderunt; FY(S?) ποιήσει exhibent.

Praeterea in tabula tertia ii loci praetermissi sunt, ubi modi orationis rectae et optativi obliqui iuncti leguntur; quos iam afferam: 27, 49 ἐτόλμα ... λέγειν, ὡς ... χρέα τε πάμπολλ' ἐκτέτεικεν ὑπὲρ ἐμοῦ Δημοφῶντι καὶ Θηριππίδῃ τοῖς συνεπιτρόποις, καὶ ὡς πολλὰ τῶν ἐμῶν λάβοιεν. pr. 34, 1 οὐκ ἄδηλον ἦν ... πρώην ..., ὅτι συμβήσεται τοῦθ' ὃ νῦν γίγνεται, (scil.) ὅτι οἱ τότε κωλυθέντες ἐροῖεν εἰς ἑτέραν ἐκκλησίαν. — 47, 68 διηγησάμην αὐτοῖς ἅπαντα τὰ γενόμενα, τήν τε ἄφιξιν τὴν τούτων, καὶ τὴν εὔνοιαν τῆς ἀνθρώπου, καὶ ὡς εἶχον αὐτὴν ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ὡς διὰ τὸ κυμβίον, οὐκ ἀφιεῖσα, τελευτήσειεν. 48, 44 κατεχρήσατο πρὸς τοὺς δικαστάς, ὅτι ἐγὼ τὴν οἰκίαν, ἣν ἔλαβον ἐν τῇ μερίδι τῇ ἐμαυτοῦ, μεμισθωμένος εἴην παρ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἀργύριον ὃ ἔλαβον ... ὅτι ἐδανεισάμην παρὰ τούτου. 50, 37 ἐν μὲν τῇ ἀγορᾷ ἀπεκρίνατό μοι τὸ πρότερον ὅτι οὐδὲν αὐτῷ μέλοι ὧν λέγοιμι, ἐν δὲ τῇ οἰκίᾳ ..., ὅτι μόνος οὐ παραλήψεται τὴν ναῦν. — 34, 17 ἐμοῦ διαρρήδην γράψαντος εἰς τὸ ἔγκλημα ... ὅτι οὔτε τὰ χρήματ' ἔνθοιτο εἰς τὴν ναῦν οὔτ' ἀπέδωκε τὸ χρυσίον. — Dubia sunt 24, 213 λέγεται ... εἰπεῖν ὅτι αὐτὸς ἡγεῖται ἀργύριον μὲν νόμισμα εἶναι τῶν ἰδίων συναλλαγμάτων εἵνεκα τοῖς ἰδιώταις εὑρημένον, τοὺς δὲ νόμους ἡγοῖτο νόμισμα τῆς πόλεως εἶναι: ἡγοῖτο libri (Bk. Tu. Sjoestrand p. 11), ἡγεῖτο S; Cobet We. Bl. secluserunt. — 32, 8 ἔπραττε λέγων ὡς αὐτός τε καὶ τὰ χρήματ' ἐκεῖθέν ἐστι, καὶ ὁ ναύκληρος εἴη καὶ οἱ δεδανεικότες Μασσαλιῶται. — Incerta sunt 47, 49 sq. ἐδεήθην ... λέγων τὰς ἀληθείας, ὅτι πεπορισμένου τοῦ ἀργυρίου ὃ ἔμελλον αὐτῷ

ἐκτίνειν συμβέβηκέ μοι τριηραρχία, καὶ ἀποστέλλειν διὰ τάχους δεῖ τὴν τριήρη, καὶ ὁ στρατηγὸς Ἀλκίμαχος αὐτῷ παρασκευάζειν κελεύοι ταύτην τὴν ναῦν: κελεύοι S et γρB (Bk. Tu. Vo.), κελεύει v. (Dd. Bl.); praeterea pro δεῖ in S[1] δεῖν est. — 59, 81 ἐδεῖτο ... λέγων, ὅτι οὐκ ᾔδει Νεαίρας αὐτὴν οὖσαν θυγατέρα, ἀλλ' ἐξαπατηθείη ὑπὸ Στεφάνου ... καὶ διὰ τὴν ἀπειρίαν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἀκακίαν τὴν ἑαυτοῦ τοῦτον πάρεδρον ποιήσαιτο, ἵνα διοικήσῃ τὴν ἀρχήν, ὡς εὔνουν ὄντα, καὶ διὰ τοῦτο κηδεύσειεν αὐτῷ. — 59, 51 πεπυσμένος σαφῶς ἤδη, ὅτι Στεφάνου μὲν οὐκ εἴη θυγάτηρ, Νεαίρας δέ, τὸ δὲ πρῶτον ἐξηπατήθη ... ἐκβάλλει (praes. hist.). — Optativi potentialis et orationis obliquae 59, 69, indicativus impf. c. ἄν coniunctus et optativus or. obl. 53, 23 consociati sunt. De 53, 5 cf. p. 34.

Denique optativi in continuata oratione obliqua inveniuntur: a) post indicativum 50, 44 ᾔδειν οὖν ὅτι οὗτος μὲν παραλαβὼν αὐτὴν κακῶς ἔμελλε τριηραρχήσειν· οὔτε γὰρ τῷ τριηραρχήματι οὔτε τοῖς ἐπιβάταις καὶ τῇ ὑπηρεσίᾳ χρήσοιτο· οὐδεὶς γὰρ αὐτῷ παραμενοῖ[1]); b) post optativos 1, 22 ἤκουον δ' ἔγωγέ τινων, ὡς οὐδὲ τοὺς λιμένας καὶ τὰς ἀγορὰς ἔτι δώσοιεν αὐτῷ καρποῦσθαι· τὰ γὰρ κοινὰ τὰ Θετταλῶν ἀπὸ τούτων δέοι διοικεῖν, οὐ Φίλιππον λαμβάνειν. 50, 50 ἀποκρίνεται (praes. hist.) ... ὅτι τριήραρχός τε ἐγὼ τῆς νεὼς εἴην καὶ ὑπεύθυνος, καὶ τὸν μισθὸν παρ' ἐμοῦ λαμβάνοι· πλεύσοιτο οὖν οἷ ἐγὼ κελεύω. 53, 10 κλάων ἔλεγεν ὅτι οἱ ξένοι ἀπαιτοῖεν αὐτὸν ... τὸ λοιπὸν ἀργύριον, καὶ ἐν ταῖς συγγραφαῖς εἴη τριάκονθ' ἡμερῶν αὐτὸν ἀποδοῦναι ἢ διπλάσιον ὀφείλειν, καὶ ὅτι τὸ χωρίον τὸ ἐν γειτόνων μοι τοῦτο οὐδεὶς ἐθέλοι οὔτε πρίασθαι οὔτε τίθεσθαι· ὁ γὰρ ἀδελφὸς ... οὐδένα ἐῴη οὔτε ὠνεῖσθαι οὔτε τίθεσθαι. —

Singularum constructionum exemplis iam omnibus enumeratis quaeramus, quid inter singulas intercedat, subtiliter examinantes, quibusnam conditionibus indicativi orationis rectae, quibusnam indicativi praeteriti, quibusnam optativi orationis obliquae post tempora praeterita usurpentur.

---

[1]) παραμενοῖ Bk. Bl.: παραμενεῖ S Dd. Tu. Vo. Madvig, Syntax 130 an. 4.

Atque primum quidem non nisi indicativos inveni, ubi quae ad verbi regentis eadem ad oratoris tempus valent. Quod fit: 1) ubi „praesens usurpatur de iis, quae non ad praesens tantummodo tempus pertineant, sed ad omne fere tempus referri possint, quum de iis mentio fiat, quae accidere solent, vel commemorantur verba quaedam, quae in usum proverbiorum aut sententiarum vel locorum communium, quos dicunt, locum abierunt." [1]) Ut 15, 16. 18, 87. 99. 19, 151. 239. 244. 283 bis. 22, 30. 23, 26. 38. 219. 24, 210. 212. 25, 13. 59, 76. 86. 61, 18; praeterea 19, 126. 44, 34, cf. p. 33. 34. — Deinde ea huc pertinent, quae etsi non locorum communium auctoritatem habent, tamen non solum ad tempus aliquod praeteritum, verum etiam ad id, quo de iis mentio fit, referenda sunt. Enuntiatis explicativis tum *ἔδειξα, ἐπέδειξα, ἐδίδαξα* vel eorundem verborum coniunctivi ab *ἵνα* pendentes plerumque praecedunt; qui aoristi proxime ad perfectorum notionem accedunt, quin etiam cum his alternant (cf. 33, 35 *ὅτι μὲν οὖν ἐγὼ μὲν ὀρθῶς τὴν παραγραφὴν πεποίημαι, Ἀπατούριος δὲ τὰ ψευδῆ ἐγκέκληκε καὶ παρὰ τοὺς νόμους τὴν λῆξιν πεποίηται, ἐκ πολλῶν οἶμαι ἐπιδεδεῖχθαι τοῦτο.* 40, 38. — 26, 1. 40, 19). Quos inter locos numeraverim: 10, 10. 19, 26. 24, 108. 30, 31. 35, 54. 36, 42. 37, 19. 21. 50, 57. — Duo denique enuntiata addenda sunt, in quibus indicativos orationis rectae servari necesse fuit, ne sensus verborum obscuraretur aut immutaretur: 15, 6 *οἶμαι δὲ καὶ μόνος ἢ δεύτερος εἰπεῖν, ὅτι μοι σωφρονεῖν ἂν δοκεῖτε, εἰ ... μὴ ... ποιοῖσθε κτέ.* 23, 117 *καὶ γὰρ ἐκεῖνόν φασιν ... εἰπεῖν ὅτι πίστιν ἂν οἴεται γενέσθαι μόνην εἰ δείξειαν κτέ.*, ubi optativi si dicti essent facile fieri potuit, ut ab hominibus non attente audientibus etiam cum particula *ἂν* iungerentur, quo sensus perversus eveniret.

Reliquos indicativos in tabula I descriptos nunc praetermittamus, quoad de indicativis praeteritis (tab. II) et de optativis orationis obliquae (tab. III) disseruerimus.

Indicativi igitur praeteriti orationis obliquae, quibus ea quae enuntiatis explicativis continentur ad oratoris tempus referuntur, de iis praecipue usurpantur, quae, cum re vera facta sint, quam-

---

[1]) Cavallin l. c. p. 20.

quam a verbis dicendi vel sentiendi pendent, tamen non ex mentibus dicentium vel sentientium videntur dicta esse; ut 7, 25. 9, 62. 23, 164. 187. 30, 6. 28. 35. 35, 25. 40, 40. 43, 5. 32. 69. 44, 36. 54. 45, 61. 46, 1. (47, 41.) 48, 6. 49, 31. 50, 44. pr. 50, 3., ubi haec verba leguntur: *γιγνώσκω, δείκνυμι, ἐνδείκνυμαι, ἐπιδείκνυμι, -μαι, δηλῶ, δικάζω, ἐξελέγχω* (bis), *ἐπιλογίζομαι, ἔργῳ μαρτυρῶ, οἶδα* (quinquies), *σύνοιδα, ὑπονοῶ, οὐκ ἄδηλον ἦν* (bis), *γνώριμον ἦν*; quae plerumque cum particula *ὅτι* copulantur; *ὡς* duobus tantum locis, 23, 164. 187, exhibetur, ubi tamen ne enuntiata interrogativa intellegamus nihil nos impedit. — Insolentius iidem indicativi de iis videntur dicti esse, quae, quia mendacia sunt, ex eorum, qui dixerunt, mentibus intellegenda sunt: 19, 305 (*ἐπήγγελλεν ὡς*), 30, 27 (*οὐκ ἐδύνατ᾽ ἀρνηθῆναι, ὡς οὐ*), 43, 29 (*ἐψεύσατο ὑπερμέγεθες ψεῦδος ὅτι*), 50, 54 (*ἵνα μὴ πρόφασις αὐτῷ γένοιτο ὡς*), 57, 61 (*οὐδὲ τὴν ψῆφον ἤνεγκεν ὡς*), quos ex attractione quadam temporum explicandos esse puto. —

Optativi in iis potissimum enuntiatis ponuntur, quibus aut verba ex colloquiis repetita aut mendacia calumniaeque continentur. Illius generis exempla leguntur: 30, 20. 33, 10. 34, 11. 35, 29. 36. 42, 6. 47, 35. 36. 57. 61. 48, 6. 49, 55. 50, 26. 27. 31. 36. 37 bis. 40. 47 bis. 48. 50. 55. 56. 52, 3. 5. 8. 19. 53, 6. 7. 8. 10. 59, 38; quae pendent ex verbis *λέγω* (terdecies), *εἶπον, λόγον προσφέρω, λόγῳ ἐπαίρω καὶ φυσῶ, ἀποκρίνομαι* (sexiesdecies), *φράζω* (bis), quibus interdum, quo accuratius colloquia significentur, participia *προσελθών, ἀπαντήσας* adiunguntur (cf. *προσέρχεται λέγων* 50, 47. 52, 19. 53, 6). Haec omnia enuntiata explicativa a particula *ὅτι* incipiunt, excepto uno 53, 6 *λέγων πρὸς ἐμὲ ὡς ἀκούει αὐτὸν δεινῶς διακεῖσθαι*, quod ob eam causam dubito an enuntiatis interrogativis adnumerandum sit. Addam autem eos locos, ubi *λέγοντος* vel simile quid ad *ἀκούω* et *πυνθάνομαι* subaudire licet: 47, 67. 48, 19. 59, 56. Cf. etiam 47, 49. 50, 37. 53, 23; 47, 68; 59, 51 p. 35 sq. — Deinde optativi de mendaciis dicti sunt: 7, 2. 18, 22. 19, 16. 33, 17. 18. 34, 49. 43, 3. 39. 47, 6. 46. 52, 15. 57, 19. 58, 30. 59, 9. 9; ubi verba praecedunt: *αἰτιῶμαι, αἰτίαν ἐπιφέρω, ἀμφισβητῶ, ἀντόμνυμι, δημηγορῶ καὶ κατηγορῶ, ἔξαρνος γίγνομαι, κατασκευάζω, καταχρῶμαι, κατηγορῶ καὶ λέγω, λέγω* (bis), *μαρ-*

τυρῶ (ter), προφασίζομαι, quae interdum cum aliis verbis aut adiectivis ita componuntur, ut ea quae narrantur falsa esse neminem fugere possit, ut 59, 9 ἐπενέγκας γὰρ αὐτῷ αἰτίαν ψευδῆ, ὡς κτἑ. 18, 22 εἰς τοῦθ' ἧκεν ἀναιδείας, ὥστ' ἐτόλμα λέγειν, ὡς ἄρ' ἐγὼ ... κεκωλυκὼς εἴην κτἑ. In omnibus his enuntiatis non nisi particula ὡς usui est. Cf. 27, 49. 32, 8. 48, 44. 59, 69 p. 35 sq. Praeterea 1, 22, ubi quae rumoribus ad oratorem perlata sunt narrantur, his adiungere licet. — Restant pauci loci, qui neutri eorum, quae modo descripsimus, generi inseri possunt: 21, 134 εἰ μὲν γὰρ ἐποίεις ταῦτ' ... ἅ σέ φασιν οἱ συνιππεῖς καὶ κατηγόρεις ὡς λέγοιεν περὶ σοῦ. 23, 10 εὔδηλον ἦν ὅτι βοηθήσοι. 24, 158 ὥστ' εὖ εἰδέναι (impf.), ὅτι οὐδὲν αὐτῷ γενήσοιτο φλαῦρον. 36, 6 ὁρῶν ὅτι ... οὐχ οἷός τ' ἔσοιτ' εἰσπράττειν ... εἵλετο κτἑ. 47, 38 ἐπεπυσμην αὐτὸν ὅτι οὐκ εἴη γεγαμηκώς. 47, 73 οὐκ ἂν ἐτόλμησα, οὐδ' ἂν εἰ εὖ ᾔδειν ὅτι αἱρήσοιμι αὐτούς.[1]) 48, 6 ἐλογισάμην ὅτι οὐκ ἐν καιρῷ ὀργιζοίμην. 56, 9 ἀποστέλλει (praes. hist.) ... ἀκριβῶς εἰδὼς ὅτι ἀναγκαῖον εἴη τῇ νηὶ προσσχεῖν εἰς Ῥόδον. 59, 57 ἐπείσθη ... λογισμὸν ἀνθρώπινον καὶ εἰκότα λογιζόμενος, ὅτι πονηρῶς μὲν ἔχοι καὶ οὐ πολλὴ ἐλπὶς εἴη αὐτὸν περιγενήσεσθαι. — De 48, 16 cf. p. 33, 6.

Revertamur nunc ad indicativos adhuc neglectos; qui dicuntur primum de iis, quae cum primum eorum mentio fieret, re vera vel erant vel fuerant vel futura erant, i. e. iisdem sub conditionibus, quibus indicativos praeteritos orationis obliquae usitatos esse cognovimus. Ut 3, 35. 5, 10. 6, 8. 7, 21. 9, 11. 12. 10, 9. 12, 16. 16, 12. 18, 169. 291. 19, 21. 44. 45 bis. 49. 54. 60. 77. 102. 125. 209. 245. 302. 306. 320. 321. 20, 73. 96. 166. 21, 103. 22, 76 = 24, 184. 23, 74. 117. 156. 157. 158. 165. 169. 173. 175. 24, 12. 36. 77. 156. 25, 60. 27, 57 = 29, 49. 28, 14. 29, 7. 9. 12. 44. 58. 30, 23. 26. 31, 4. 32, 4. 5. 33, 14. 34, 49. 36, 8. 43. 39, 1. 32. 42, 5. 45, 5. 13. 79. 46, 2. 47, 10. 31. 33. 65. 78. 48, 5. 16. 40. 49, 16. 50, 5. 9. 17. 52, 30. 56, 13. 18. 57, 16. 64. 58, 58. 59, 53. 62. 68. 100 bis. 60, 28. 30 bis. 31; ubi haec verba inveniuntur: καταγορεύω, ἀγγέλλω, ἄγγελος ἦλθε, ἀπαγγέλλω (quater), διαγγέλλω, εἰσαγγέλλω, οὐκ ἀγνοῶ (ter), αἰσθάνομαι (quater),

---

[1]) Cf. an. 2 ad tab. III.

ἀκούω (ter), *βοῶ*, *γιγνώσκω* (sexies), *γράφω* (bis), *γράφομαι*, *ἐγγράφω*, *προσγράφομαι*, *δείκνυμι καὶ διαμαρτύρομαι*, *δεῖγμα ἐκφέρω*, *ἐνδείκνυμαι* (bis), *ἐπιδείκνυμι*, *διδάσκω* (ter), *δηλῶ*, *πρόδηλόν ἐστιν*, *ἐξελέγχω*, *διεξέρχομαι*, *οὐ λανθάνει* (bis), *παραλαμβάνω*, *λέγω* (octies), *εἶπον*, *προλέγω* (bis), *προεῖπον*, *λογίζομαι* (ter), *λογισμὸν λαμβάνω*, *μαρτυρίαν καταλείπω*, *καταμαρτυρῶ*, *διαμαρτύρομαι*, *οἶδα* (ter decies), *σύνοιδα* (ter), *ὁρῶ* (quater), *παρορῶ*, *πεῖραν δίδωμι*, *πρόφασιν ποιοῦμαι*, *πυνθάνομαι* (ter), *προστίθημι*, *τεκμηρίῳ χρῶμαι*, *φανερὸν ποιῶ*, *φανερὸς γίγνομαι*, *φανερὸν γίγνεται*, *φανερόν ἐστιν*, *ὑπισχνοῦμαι*. Particula *ὅτι* his in exemplis frequentissima est; interdum autem *ὡς* occurrit.

Reliqui indicativi de iis dicuntur, de quibus optativos frequenter usurpatos vidimus; occurrunt igitur 1) in colloquiis per orationem obliquam repetitis: 24, 140. 32, 15. 34, 13. 35, 30. 47, 49. 48, 6. 37. 50, 51. 53, 23. 56, 5. 59, 30 (*λέγω* sexies, *ἀποκρίνομαι* ter, *ἀπειλῶ*, *προσαγορεύομαι*); praeterea 19, 193. 194. 23, 117, ubi enuntiata explicativa ab *εἰπεῖν φασιν αὐτόν*, et 24, 213, ubi a *λέγεται εἰπεῖν* pendet, quae verba optativo nunquam addi memini. Quartum praeter ea quae attuli (35, 50. 48, 6. 53, 23) verbi *ἀποκρίνομαι* cum indicativo coniuncti exemplum 23, 212 est, ubi tamen non de colloquio sed de publico Megarensium responso usurpatur. — Deinde indicativi de iis ponuntur, quae oratore iudice falsa esse apparet; cuius generis sunt 1) ii loci, ubi privatae quaedam quorumlibet sententiae commemorantur: 3, 35. 4, 5. 8, 4. 8, 56 = 10, 58. 8, 74. 18, 206. 19, 24. 22, 48 = 24, 161. 32, 21. 22. 59, 5 (*δημηγορῶ*, *δημηγορίαν ποιοῦμαι* bis, *εἶπον* quater, *λέγω* bis, *ἔχω τὴν γνώμην*, *ὑπολαμβάνω*, *καταγιγνώσκω*, *ἀντιχειροτονῶ* c. particula *ὡς*); 2) ii loci, ubi de mendaciis ab aliis fictis refertur: 6, 30. 8, 73. 18, 35. 132. 240. 19, 61. 127. 135. 194. 306. 321. 333. 21, 104. 110. 151. 198. 22, 2 = 24, 7. 22, 59. 23, 100. 160. 162 bis. 24, 15. 27, 53. 28, 1. 1. 31, 6. 34, 14. 17. 47. 37, 23. 24. 39, 22. 40, 9. 10. 58. 43, 65. 45, 5. 46, 1. 47, 16. 78. 48, 45. 56, 11. 58, 27. 31. 59, 5. 10. Hic leguntur verba: *ἀκούω*, *ἀπαγγέλλω*, *αἰτιῶμαι* bis, *αἰτιῶμαι καὶ λέγω*, *βοῶ καὶ κέκραγα*, *γράφω* (quater), *ἐγγράφω*, *δημηγορῶ*, *διδάσκομαι καὶ ἀκούω*, *ἔξαρνος γίγνομαι*, *ἐλπίδας παρίστημι*, *κατασκευάζω* (bis), *λέγω* (ter

decies), εἶπον (ter), τῷ λόγῳ παράγω, λογοποιῶ, λογοποιοὺς καθίημι, μαρτυρῶ, μαρτυρίαν ἐμβάλλομαι (ter), ψευδεῖς μάρτυρας παρέχομαι (bis), νεανιεύομαι, διόμνυμαι, πείθω (ter), ψεύδομαι. Particulam ὅτι modo 48, 45 ἔλεγες . . . ὅτι ἐδάνεισάς μοι (= mentitus es) inveni, ceteris locis ὡς. Addas 28, 1 (ὡς δ' ὀφείλων ἐτελεύτησεν, οὐδεμίαν παρέσχετο μαρτυρίαν), 23, 66. 25, 76. 27, 49. 51. 30, 36. 37. 46, 2. 47, 5. 16. 17. 30. 48, 46. 53, 2. 57, 34, ubi intellegendum: neque vero ullo testimonio probavit ea, quae mentitus est etc., vel simile quid. —

Ex hac autem exemplorum dispositione primum apparet, tres orationis obliquae formas non ita inter se differre, ut ubi alia usurpetur, alia locum non habeat; nam exceptis paucis illis locis, ubi quae enuntiatis explicativis continentur et ad verborum regentium et ad oratoris tempora pertinent, iisdem sub conditionibus, sive vera sive falsa referuntur, et unam et alteram et tertiam poni cognovimus. Itaque diversas significationes habere non possunt; quod qui docuerunt, ad absurdissimas interpretationes adducti sunt, ubicunque idem verbum minimo spatio interposito bis usurpatum hic cum indicativo, illic cum optativo iunctum est (cf. 34, 47. 49), aut indicativi et optativi eodem in enuntiato consociati sunt (cf. p. 35 sq.), aut in enuntiatis secundariis orationis obliquae optativi, ubi in primariis indicativi (ut 57, 16), aut ibi indicativi, hic optativi inveniuntur (ut 50, 47. 50).[1]) — Deinde diversas orationis obliquae formas ex diversis temporum rationibus explicandas esse, ex iisdem elucere videtur.[2]) Namque quae per orationem obliquam a tempore quodam praeterito pendentem referuntur, et ad illud et ad oratoris tempus referri possunt. Illud si fit, tempora orationis rectae in oratione obliqua retinentur; modique aut servantur, quo recta temporum perceptio auditoribus permittitur, aut ita mutantur, ut optativi in indicativorum locos succedant, quibus orationem obliquam ad verbi dicendi vel sentiendi tempus pertinere proprie significatur.[3]) Sin autem ex suo ipsius tempore orator loquitur,

---

[1]) Cf. Madvig, Bem. p. 9 sq. [2]) Cf. Klemens in dissertatione p. 34 an. 1 citata. [3]) Cf. Madvig, Bem. p. 11: „Der optativ ist eine spezielle bezeichnung des satzes als eines solchen, der zugleich untergeordnetes glied sei und zu einem hauptsatze der vergangenen zeit gehöre. — Diese spezielle bezeichnung des von einem praeteritum abhängigen

pro indicativis praes., fut., perf. indicativi imperf., fut. praet., plusqpf. substituuntur. Optativis igitur oratio obliqua cum verborum sentiendi vel dicendi subiectis artissime copulatur; qua de causa eos de colloquiis mendaciisque potissimum, quae sine illis cogitari omnino non possunt, usurpari non est quod mireris;[1]) indicativis autem praeteriti oratio obliqua verborum dicendi vel sentiendi dominatione quasi liberatur; quam ob rem eos de rebus vere factis dicenti aptissimos esse manifestum est.

Quae hac quoque tabella comprehendere licet:

I. Nullum inter verbi regentis et oratoris tempora discrimen intercedit: indicativi orationis rectae servantur (cf. p. 37).

II. Tale aliquod discrimen intercedit:

1. neque vero ab oratore proprie notatur: tempora modique orationis rectae retinentur;
2. et ab oratore verborum formis depingitur:
   a) optativus usurpatur, ut oratio obliqua ex praecedente verbo artissime nectatur;
   b) indicativus praet. adhibetur, ut quae oratione obliqua continentur proprium quasi momentum et pondus accipiant.[2])

---

satzes hatte sich in der sprache nicht als notwendig geltend gemacht und konnte aufgegeben werden. Aufgegeben wurde dann die bezeichnung der abhängigkeit, nicht diese selbst.“

[1]) Cf. Klemens, l. l. p. 6: „Die ausgesagte Sache, sobald sie ausdrücklich der mittelbaren Beziehung zum Schriftsteller — oder dem, der an seiner Stelle redend eingeführt wird — entzogen und mit einer anderen Zeit und dem dort wirksamen Subjekt in genaue Verbindung gebracht wird, muss dadurch allerdings in ihrer Geltung beschränkt werden, oder vielmehr sie ist nicht sowohl für sich allein wichtig, sondern hat ihre eigentliche Bedeutung erst, insofern sie gerade mit diesem Subjekt in Verbindung gebracht wird. Hieraus erklärt sich der manchmal vorhandene Eindruck, als ob das im Optativ Gesagte eine geringere Gewissheit beanspruche, als was im Indikativ ausgesagt ist.“ [2]) Aken, Tempus und Modus § 103 sqq., diversas has orationis obliquae structuras ita expedire conatur, ut discrimen illud, quod inter accusativos verbalem vel effectivum et transitivum statuitur, comparet. (Accusativus autem verbalis appellatur, si res eo notata faciendo demum eo, quod verbo significatur, efficitur; transitivus autem, si illa res iam ante faciendum exstabat faciendoque tantum relatione passiva afficitur.

Quae si recte disputata sunt, sequitur, ut optativi a temporibus principalibus pendentes linguae Graecae legibus repugnent eorumque, ubi dicuntur, singulorum rationes quaerendae sint. Atque 16, 5 optativum ex modorum attractione repetendum esse p. 34 an. 1 exposuimus; reliqui non dubito quin inde explicandi sint, quod orator, etsi perfecta et praesentia posuerat, tamen aoristis et imperfectis se usum esse, cum enuntiatorum explicativorum verba pronuntiaret, opinabatur; eiusmodi enim peccata in cotidiano sermone multa occurrunt facileque ex animi humani natura illustrantur. Ut 47, 13 et 52, 22 oratoris animum a perfectis *μεμαρτυρήκασιν* et *οὐ τετολμήκασιν μαρτυρῆσαι* ad aoristos *ἐμαρτύρησαν* et *οὐκ ἐτόλμησαν μαρτυρῆσαι* aberrasse puto, id quod eo facilius fieri potuit, quo proprius illa perfecta ad aoristorum notionem accedunt (cf. Mahlow, Kuhns Zts. 26, 599 sqq.); 59, 5 ex verbis *καὶ νῦν ἔτι ὁμολογεῖται* subaudiendum esse *ὥσπερ καὶ πρότερον ὡμολογεῖτο* iam Aken l. l. § 94, 3 vidit; similiterque 56, 21 *ὥσπερ καὶ πρότερον ἔλεγε* vel simile quid in oratoris animo versatum esse existimo. Certe, quamquam tales optativos apud recentioris aetatis scriptores frequentiores esse constat,[1]) vestigia recentioris cuiusdam usus maxime ex sermone Atticorum cotidiano orti illis locis Demosthenicis agnoscere non debemus; etenim, cum in lingua Neograeca quae vocatur optativus plane aboleverit,[2]) dubium esse non potest, quin apud illos scriptores optativi usus per falsam Atticorum imitationem propagatus sit.[3])

Ut „domum aedificare“ verbalem habet accusativum, quoniam domus aedificando demum gignitur, „domum exornare“ transitivum, cum domus iam ante exornandum fuerit.) Sed hoc discrimen, quamquam mutatis mutandis ad enuntiata explicativa transferri potest, tamen ad eorum tempora modosque aliquid valere mihi persuadere non potui.

[1]) Cf. p. 28 an. 1. [2]) Cf. F. W. A. Mullach, Grammatik der gr. Vulgärsprache etc., Berlin 1856, p. 220. 372. E. Legrand, Grammaire grecque moderne, Paris 1878, p. 57. Iam in Novo Testamento pro optativis alias quasdam constructiones substitutas esse Winer, Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms, Leipzig 1855, p. 35. 252 exposuit. [3]) Admoneo etiam de optativis in enuntiationibus explicativis post tempora primaria usurpatis 3, 34. 22, 11. 24, 145. 147, de quibus v. Ph. Weber, Entwicklungsgeschichte der Absichtssätze II (= Schanz, Beitr. II, 2 [5], Würzburg 1885) p. 37 sq.

Denique de singulis optativi temporibus haec addenda sunt:

1. Optat. praes. ad ind. impf. orationis rectae respondens tam frequenter usurpatur, ut eum ubique ex falsa optativi orationis obliquae propagatione ortum esse Akenio (§ 98) concedendum non sit.

2. Item in optativo aor. orationis obliquae nihil soloecismi inesse patet; nam cum nemo dubitare possit, quin optativi aoristi a verbis dicendi vel sentiendi pendentes ad tempora praeterita referendi sint, nulla profecto causa erat, cur a scriptoribus vitarentur.[1]) Ceterum tales optativi non nisi praecedentibus imperfectis et aoristis, nusquam post praesens praeteriti vi fungens reperiuntur.

3. Optativi perf. formas non nisi compositas inveni.[2])

Agmen claudat enumeratio eorum locorum, ubi verbi *εἶναι* formae quaedam in enuntiatis explicativis praetermissae sunt. *εἰμί* supplendum est: 18, 268., *εἶ* 19, 335., *ἐστίν* 4, 50. 5, 8. 8, 52 = 10, 55. 10, 72. 19, 157. 194. 300. 336 bis. 20, 24. 62. 98. 21, 120. 22, 59. 23, 114. 125. 24, 109. 26, 16 bis. 29, 14. 36, 3. 45, 45. 54, 44. pr. 23β. 25, 3. 39, 3; deinde ad adiectiva verbalia 16, 9. 17, 14. 22, 44. 23, 79. 61, 36 et ad locutiones impersonales, quae dicuntur, cum acc. c. inf. coniunctas: (*οὐκ ἔνι* 10, 2. 18, 7. 38, 9). *οὐκ εἰκός* 52, 1. *οἷόν τε* 14, 25. 27, 54. 30, 19. 38, 10. *δίκαιον* pr. 56, 3. *ἀνάγκη* 14, 34. 18, 34. Praeterea *ἐστίν* a Bl. coniectura deletum est: 9, 21. 19, 120. 22, 20. 45, 78. *ἐσμέν* deest 54, 44, *εἰσίν* 19, 75. 24, 15., *ἔσται* 16, 20. — Denique 19, 70. 23, 18 *ἐστίν* et 4, 50 *ἔσται* omitti necesse erat, ne eadem verba paucis modo interpositis bis usurpata audientium aures offenderent. — 18, 277 anacoluthon legitur: *κἀκεῖν' εὖ οἶδ' ὅτι τὴν ἐμὴν δεινότητα — ἔστω γάρ.*

§ 4. Appendices.

1. Enuntiata explicativa et accusativi cum infinitivis coniuncti simul ab iisdem verbis pendent: 4, 48, ubi duobus accusativis c. inf. c. unum enuntiatum explicativum interpositum

---

[1]) Cf. Madvig, Synt. § 134a; Bem. p. 24. [2]) Cf. J. La Roche, Beitr. p. 161—172, qui tamen non omnia exempla attulit.

est;[1]) 27, 19. 55, 15, ubi accusativi c. inf. c. enuntiatis explicativis praemissi sunt; 7,2. 19,16. 59,118, ubi accusativus c. inf. c. sequitur; 17,7. 19,283. 23,110.117. 24,213. 34,9. 53,23. 54,14. 61, 18, ubi oratio obliqua accusativis c. inf. a particulis *δή*, *γάρ* (bis), *διό*, *ἐπεί*, *καὶ δὴ καί*, *οὐδέ*, *οὐδὲ γάρ*, *οὖν* (bis) incipientibus continuatur. His Cobet et We. 23, 191 coniectura adiecerunt, cum *οὐ δὴ δεῖν μνησικακεῖν*[2]) scriberent; Cobet[3]) etiam 19, 151, cum post *οὐ διαμαρτήσεσθαι τὴν πόλιν* verbum *ἡγούμην* deleret. Praeterea 7, 21 *ὑμῖν ἐμέμφετο, ὅτι ... κωλύετε* accusativo c. inf. c. excipitur. Praeceptum in accusativo c. inf. positum 35, 18 orationi obliquae adiunctum est.

Enuntiata explicativa cum participiis consociata sunt: 10, 72. 30, 35. 59, 38.

2. Haud raro accidit, ut verba quaedam, quae in enuntiatis explicativis exspectes, enuntiatis primariis inserta sint. a) Ita saepissime, quae illorum subiecta sunt, in his obiectorum locos obtinuerunt: 5, 22 *Φίλιππον τοίνυν τινὲς μὲν δήπου τολμῶσι λέγειν, ὡς οὐδ' ἐβούλετο Θηβαίοις Ὀρχομενὸν καὶ Κορώνειαν παραδοῦναι, ἀλλ' ἠναγκάσθη*. 7, 25. 8, 56 = 10, 58. 9,50. 19,236.305. 22,2 = 24,7. 22,46. 23,129.178. 24,156.211. 26, 16.[4]) 27, 57 = 29, 49. 29, 10. 31, 9. 32, 4. 40, 9. 58. 43, 23. 45, 2. 15. 46, 5. 47, 7. 38. 48, 6. 50, 2. 29. 55, 22.[5]) 56, 27. 57, 19. 58, 15. 58. 60, 28. Rarius subiecta ex enuntiatis explicativis soluta nominativi formas retinuerunt: 19, 78 *ἂν ... Χερρόνησος ὡς περίεστι τῇ πόλει λέγῃ*. 53, 6 *λέγων τήν τε τούτου συμφοράν, αὐτός τε ὅτι ... οὐ πεπορευμένος εἴη κτέ*. Qua ex structura, cum verbum dicendi passive usurpatur, constructio personalis, quam vocant, oritur, ut 56, 37 *ἡ ναῦς ὅτι μὲν σέσωσται καὶ ἔστι σῶα, καὶ παρ' αὐτῶν τούτων ὁμολογεῖται*. Et accusativos et nominativos cognoscere licet, ubi enuntiatorum explicativorum subiecta neutri generis sunt: 8, 73 *καὶ τοῦθ' ὅτι τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον ῥᾳδίως οἶμαι*

---

[1]) Eadem structura 47, 49 in S[1] legitur; sed rell. libri *δεῖ* exhibent. [2]) *δεῖ* libri. [3]) V. L.[2] p. 509. [4]) *ὅτι δ' οὐδὲ χρήσιμος, ἐξ αὐτῶν τῶν πολιτευμάτων ἄν τις αὐτὸν θεωρήσειεν*. Frohberger, Annot. ad orat. Att. Philol. 29, 1870 p. 621 sq. *αὐτοῦ θεωρήσειεν* scribendum proposuit. [5]) *ὃν ὅτι μὲν αὐτὸς ἐξημάρτηκε ... ἐκ τῶν μαρτυριῶν αὐτίκ' εἴσεσθε σαφέστερον·* pro *ὃν* A exhibet *ὅς*.

δείξειν. 9, 41. 20, 166. 22, 17. 27, 7. 29, 50. 30, 35. 44, 45. 45, 23. 45. 46, 2. 59, 89. — Cf. 45, 49.

b) Praeterea accusativi saepius ex enuntiatis explicativis in primaria translati sunt: 19, 154 *καὶ ταῦθ' ὅτι οὐκ ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσι νυνὶ πλάττομαι καὶ προσποιοῦμαι, ... ἐκεῖθεν εἴσεσθε*. 20, 111. 149. 21, 27. 58. 23, 219. 24, 109. 156 (*τὴν μὲν οὖν τοὐνόματος φιλανθρωπίαν, ὅτι ταύτην ἂν μάλιστα προσεῖσθε, κατεῖδε*). 25, 47 bis. 26, 10. 29, 46. 52. 30, 36. 31, 4. 36, 39. 37, 19. 20. 38, 25. 46, 3. [47, 4.[1])] 59, 100. Qua constructione oratorem uti necesse erat, ubi enuntiatorum explicativorum obiecta pronominibus relativis efficiuntur: 8, 32 *ὃν ἴσθ' ὅτι λήψεσθε*. 19, 244. 28, 9. 47, 39. 78. — Cf. etiam 24, 28.

c) Aliae quaedam partes enuntiatorum explicativorum primariis insertae sunt: 3, 35 *οὐκ ἔστιν ὅπου μηδὲν ἐγὼ ποιοῦσιν τὰ τῶν ποιούντων εἶπον ὡς δεῖ νέμειν*. 4, 3. 18, 268. 19, 78. 116. 21, 110. 24, 1. 5. 44. 76. 30, 10. 41, 19. 43, 3. 45, 23. 53, 2. 56, 23.

Omnibus his locis vulgarem usum dicendi ideo desertum esse, ut in ea, quae insolentibus locis posita sunt, cum essent gravissima, auditores maxime animum intenderent, facile cognoscitur. Cum iis autem eos locos comparare licet, quibus vocabula quaedam praepositionibus *περί* vel *κατά* instructa enuntiatis explicativis praefixa sunt, ut 18, 82 *ὦ βλασφημῶν περὶ ἐμοῦ καὶ λέγων, ὡς σιωπῶ μὲν λαβών, βοῶ δ' ἀναλώσας*, ubi *περὶ ἐμοῦ* insignis esse momenti ex iis quae sequuntur (*ἀλλ' οὐ σύ, ἀλλὰ κτέ.*) elucet; 7, 7. 18, 131. 22, 18. 21. 27, 24. 28, 21. 29, 4. 37, 20. 44, 12.

---

[1]) *περὶ μὲν γὰρ τῆς μαρτυρίας, ὅτι ψευδῆ μεμαρτυρήκασιν, αὐτοί μοι δοκοῦσιν ἔργῳ ἐξελέγχειν αὐτήν* libri praeter γρFQ, ubi *αὐτούς* (*αυτους*) pro *αὐτήν* legitur.

Caput II.

De infinitivis orationis obliquae ex verbis dicendi, cogitandi, sim. pendentibus.[1])

§ 1. Enumerantur ea verba, quae cum infinitivis orationis obliquae coniuncta in Corpore Demosthenico inveniuntur.

In enumerandis his verbis eundem quem supra ordinem tenebo, quamquam eum non omnino perfectum esse non nescio. Primum enim de nonnullis verbis dubitare licet, utrum verbis dicendi an cogitandi potius adnumeranda sint; qualia sunt *ὁμολογῶ*, quod et consentire et concedere significat, *πείθω* aliaque, quae active usurpata notionem dicendi, passive posita cogitandi habent. De aliis deinde verbis, ut *ψηφίζομαι,* vix certo iudicaverimus, utrum in verbis dicendi an in verbis decernendi, volendi sim. ducenda sint; quorum ea modo exempla afferam, quae aliam ac verborum simpliciter dicendi interpretationem admittere non videntur; omnino autem secludam verba *δικαιοῦν* et *ἀξιοῦν,* quibus, quamquam olim ea „dignum iudicare“ significasse constat, tamen ubique notio volendi admixta est.[2]) Idem de verbo *γιγνώσκειν* c. inf. coniuncto valet; sed ne quis desideret, exempla eius hic afferam: 12, 22. 18, 228. 24, 52. 32, 21. 59, 72. III, 45 (12, 14 ubi *εἶναι* supplendum est).[3]) Etsi igitur dispositionis meae imbecillitatem satis perspexi, tamen, quo index verborum aliquid commodior fiat, eam servabo eaque una in re a prioris capitis ordine recedam, quod verborum *δοκῶ* (videri), *ἡγοῦμαι, νομίζω, οἶμαι, φημί* omnia exempla non nominabo, sed in universum tantum, ne longus sim, numerum exemplorum, quae in singulis orationibus inveni, indicabo.

---

[1]) Omnibus iis locis, ubi in infinitivis vis iubendi, adhortandi, permittendi inest, ex dissertationis consilio seclusis eos modo tractabo, ubi infinitivi enuntiatis explicativis respondere cum iisque permutari posse videntur. — De huius constructionis natura primordiisque cf. C. H. Fleischer, D. I., Lips. 1870. C. Albrecht = Curtius, Stud. IV, 1871, p. 1—58. J. La Roche, Hom. Unters. II, Lips. 1893, p 1—78.
[2]) Cf. Buttmann, Mid. p. 165. Forssmann, Curtius Stud. VI. p. 22. [3]) Cf. *τὴν γνώμην ἀποφαίνω καὶ ἐμμένω αὐτῇ* c. inf. 59, 46. *ἀποδείκνυμαι* pass. 18, 250.

31, 9.[1]) 32, 21. 34, 45. 39, 3.[2]) 40.[3]) 40, 10. 42, 11. 45, 50. 48,18. 38. 58,25. 36. 61. 59,4. 60. 115. ὅρκους ἰσχυροὺς ὄμνυμι 48, 9. ὄμν. καὶ συντίθεμαι 48, 42. ὄ. καὶ συνθήκας ποιοῦμαι 48, 32. — ὀμνύω 19, 292. 21, 119. 54, 41.

διόμνυμαι 49, 67.

ἐξόμνυμι 19, 124. -νυμαι 57, 59.

κατόμνυμαι 39, 4.

ὑπόμνυμαι 48, 25.

ὁμολογῶ 7, 18. 27. 29. 32. 9, 6. 10. 16. 17. 12, 5. 13. 14. 14, 11. 25. 17, 24. 18, 5. 31. 111. 119. 190. 228. 251. 284. 19, 22. 41. 119. 140. 170. 171. 215. 218. 314. 20, 1. 20. 99. 113. 21, 153. 197. 205. 22, 68. 23, 74. 86. 24, 13.[4]) 59. 65. 67. 68. 122. 188. 25, 21. 42. 27, 14 bis. 18. 24. 26. 27. 34. 35. 36. 37 bis. 39 bis. 41. 47. 28, 11. 23. 29, 5. 22. 29. 31.[5]) 32. 33. 37. 42.[6]) 44. 59. 30, 7. 9 bis. 10. 22. 30. 39. 31, 12. 32, 4. 33, 6. 7. 18. 34. 34, 4. 5. 12. 16. 20. 44. 47. 49. 35, 26. 36, 21. 22. 40, 10. 21. 41, 6. 16. 42, 1. 12.[7]) 14. 43, 3. 44, 7. 12. 48. 50. 56. 47, 6. 49, 21. 33. 34. 39. 43. 50, 11. 52, 14. 18. 32. 53, 9. 15. 26. 28. 54, 32. 55, 8. 56, 13. 15. 16. 39. 46. 57, 31. 47. 58, 17. 18. 19. 22. 26. 59, 67. 60, 4. 61, 8. IV, 8.[8]) ὁμ. καὶ μαρτυρῶ 29, 52. (cf. 29).

ἀνομολογοῦμαι 18, 86.

προσομολογῶ 18, 250. 29, 20. 48, 18. 44. 56, 6.

πείθω[9]) 3, 2. 3. 4, 51 bis. 10, 46. 13, 11. 18, 220. 221. 19, 54. 99. 201. 20, 49. 21, 208. pr. 5, 1. 18. 19. 33, 3. 34, 3 bis. 37, 1. 45, 3. 50, 1. 56, 1. V, 2.

πίστιν δίδωμι 52, 12. 17. π. ἐπιτίθημι 29 26. 33.

προσποιοῦμαι 5, 11. 8, 58 = 10, 60. 18, 125. 156. 284. 23, 193. 26, 15. 22. 29, 13. 30, 36. 38. 43, 29. 47, 46. 51, 18. 57, 50. III, 2. προσποιοῦμαι καὶ φημί 35, 7.

---

[1]) ὀμόσαντι : ὁμολογήσαντι S¹. Cf. 41, 15 ὀμόσαντας : ὁμολογήσαντας SγρF. [2]) ὀμοσάσης : ἐξαπατησάσης S (Vo). [3]) δικάσειν ὀμωμόκατε : δικάζετε Ar. [4]) ἔχειν ὡμολόγει secl. Dobr. [5]) Verba ex testimonio quodam ad verbum repetita. [6]) κεκτῆσθαι secl. Bl. [7]) ὁμολογῆσαι ποιήσασθαι Bk. Bl. Dd. Tn. : ὁμολογήσασθαι S (Vo) : ποιήσεσθαι Madvig Adv. crit. I, 174 an. [8]) Praeterea 42, 8 et 44, 12 infinitivi cum articulis iuncti ab ὁμολογεῖν pendent. Cf. etiam 18, 266 τὸ μηδ' ὁτιοῦν ἀδικεῖν ἀνωμολόγημαι. [9]) „Nach Aktivum erscheint Infinitiv nur, wo πείθειν mit Reflexiv verbunden nicht wesentlich verschieden ist von πεπεῖσθαι", Karlowa l. c. p. 18.

προφασίζομαι 19, 124.

σκήπτομαι 6, 13. 33, 18.

προσεπισφραγίζομαι IV, 3.

ὑπισχνοῦμαι 2, 7. 3, 16. 5, 10. 7, 5. 15, 4. 19, 76. 82. 21, 13. 30. 104. 22, 48.[1]) 23, 18. 153. 160. 161. 177. 24, 160. 25, 36. 45. 66. 36, 33. 42, 17. 49, 27. 64. 59, 21. pr. 18.

φάσκω 2, 6. 5, 14. 9, 8. 73. 10, 34. 40. 11, 20. 12, 9. 12. 15, 3. 16, 23. 17, 14. 18, 292 bis. 19, 114. 20, 104. 131. 21, 132. 22, 40. 23, 124. 155. 25, 49. 26, 23. 27, 62. 28, 9. 14. 29, 14. 41. 30, 8. 23 26. 27. 29. 39. 31, 11. 32, 14. 33, 17. 34, 9. 16. 43. 47. 35, 44. 45. 52. 37, 1. 12. 15. 39, 2. 21. 23. 28. 31. 40, 9. 10. 20. 30. 54. 41, 25. 43, 7. 77. 44, 11. 32. 37. 48. 52. 47, 43. 63. 48, 45. 55. 49, 19. 52, 20. 53, 22. 54, 1. 55, 24. 56, 13. 23. 31. 49. 57, 25. 58, 29. 40. 59, 44. 67. 72. 106. 112. pr. 35, 4. 43, 2.

(*φαίνω*) *ἀποφαίνομαι* 19, 117. 30, 36.

φημί 1 : 3ies.[2]) 2 : 4. 3 : 1. 4 : 7. 5 : 3.[3]) 6 : 2. 7 : 22.[4]) 8 : 9.[5]) 9 : 16. 10 : 3. 11 : 2. 12 : 3. 13 : 5. 14 : 10. 15 : 3. 16 : 10. 17 : 1. 18 : 17. 19 : 53.[6]) 20 : 26. 21 : 14. 22 : 17. 23 : 17. 24 : 23. 25 : 7. 26 : 2. 27 : 22. 28 : 3. 29 : 13. 30 : 4. 31 : 7. 32 : 5. 33 : 8. 34 : 23. 35 : 6. 36 : 4. 37 : 6. 38 : 4. 39 : 7. 40 : 11. 41 : 5. 43 : 1. 44 : 5.[7]) 45 : 10. 46 : 7. 47 : 13. 48 : 7. 49 : 12.[8]) 50 : 5. 51 : 5. 52 : 3. 53 : 2. 54 : 7. 55 : 2. 56 : 13. 57 : 12. 58 : 20.[9]) 59 : 3. 60 : 2.

---

[1]) *ὑποσχόμενοι* om. S^{1}L^1 (Tu.); sed numeri tueri videntur. [2]) Cf. p. 47. [3]) 5, 17 *τί οὖν ἡγοῦμαι φοβερὸν καὶ τί φυλάξασθαι φημὶ δεῖν*; *φημί* in S omissum etiam in editione Teubneriana deest; sed reduxit Bl. (cum ceteris) Mus. Rhen. 43, 1888. p. 283 sq., app. crit. vol. II p. CXXXII. [4]) 7, 33 We. del. *ἔφη*, quia cum Tournier *ὅσ᾽* pro *ὅτι* scripsit. [5]) 8, 59 *τί φήσομεν; ἐκεῖνος μὲν γὰρ οὐ πολεμεῖν.* Post *πολεμεῖν* v. *ἐρεῖ* inseruerunt (teste We.). [6]) 19, 14 ex Aeschinis quadam oratione repetita. — 112 *ἔφη* om. S^1 (Bk. Tu. Voem. We.); habent v. et schol. Aesch. 2, 137 (Bl. Dd. Vo.). — 120 *οὐ γὰρ δὴ δι᾽ ἀπειρίαν γ᾽ οὐ φήσεις ἔχειν ὅ τι εἴπῃς* omnes: *ἀγνοήσεις ὅ τι εἴπῃς* Anecd. Bk. p. 208. — 148 *ἀλλὰ νὴ Δία — τῷ πολέμῳ* del. Markland Bk. Dd. Tu.; Bl. litteris minoribus expressit; Vo. in § 148 inseruit; Wolf Spengel Voem. We. lacunam post *πολέμῳ* indicarunt; A. Schaefer, Demosthenes und seine Zeit III, 2 p. 66 illa verba ex 3, 8 interpolata esse censet. [7]) 44, 51 *φήσειν* corr. F (Bl.): *φάσκειν* F^1 (Dd.): *εἰ φήσει* SA (Bk. Tu. Vo.). [8]) 49, 6 *ἔφη* v. (Bk. Bl. Dd. Tu. Vo.): *ἐδόκει* A; Bl. delendum putat. [9]) 58, 46 *μὴ φήσει ἂν γράψασθαι* (Ar.: *μὴ γράφεσθαι* SFQ)

61 : 1. pr. : 17. I : 2. III : 6. IV : 1. V : 2. *φημὶ κοὐκ ἂν ἀρνηθείην* 21, 191. *φημὶ καὶ μαρτυρῶ* 47, 7. *φημὶ καὶ αἰτιῶμαι* 54, 15.

χειροτονῶ 21, 216.

ἀποχειροτονῶ 24, 12.

(*χωρῶ*) *συγχωρῶ* 20, 116. 134. 143. 25, 85. 35, 43. 39, 32. 55, 13. 25. I, 8.

ψηφίζομαι 15, 22. 18, 250. 32, 22. 23. 47. 35, 45. 46. 42, 30. 43, 14. 82. 48, 25. 57, 29. 44. 61. 62. 59, 108. *ψ. καὶ ὁμολογῶ* 7, 29.

b) Verba sentiendi et cogitandi.

ἀκούω 3, 21. 4, 24. 9, 48. 19, 34. 72. 80. 202. 221. 337. 20, 145. 21, 24. 75. 22, 17. 23, 110. 24, 144. 154. 187. 38, 19. 45, 43. 50, 49. 53, 6. 54, 38. 55, 24. 56, 25. 59, 119. III, 7. IV, 1.

δοκῶ (= puto) 46, 17. 53, 12.

(= videor) 1 : 4. 2 : 6. 4 : 9. 5 : 5. 6 : 2. 7 : 1. 8 : 7. 9 : 4. 10 : 6. 11 : 2. 12 : 2. 13 : 3. 14 : 6.[1]) 15 : 7. 16 : 11. 18 : 21.[2]) 19 : 19. 20 : 31. 21 : 25.[3]) 22 : 22. 23 : 22. 24 : 35. 25 : 11. 27 : 6. 28 : 1. 29 : 6. 30 : 2. 31 : 4. 32 : 1. 34 : 1. 35 : 1. 36 : 2. 37 : 1. 38 : 1. 39 : 8. 40 : 9. 41 : 1. 42 : 1. 43 : 7.[4]) 44 : 1. 45 : 5. 46 : 5. 47 : 6. 48 : 7. 49 : 5. 50 : 1. 51 : 5.[5]) 52 : 2. 53 : 1. 54 : 4. 55 : 1. 56 : 3. 57 : 5. 58 : 5. 59 : 8. 60 : 6. 61 : 11. pr. : 55. I : 1. III : 7. IV : 1.

---

del. Bl.; Bk. Tu. Vo. lectionem vulgatam retinuerunt, Dd. *ἂν γράψασθαι* ex Ar recepit.

[1]) Incerta sunt, quae 14, 1 leguntur: *τοῦ δύνασθαι δοκεῖν λέγειν* S, *τοῦ δοκεῖν λ. δυν.* A, *τοῦ δοκεῖν εὖ λέγειν.* Dd. *δύνασθαι* del., Bl. et hoc et *δοκεῖν.* Pr. 7 *δοκεῖν* delendo favet; sed librorum lectiones coll. 22, 74 *δόξαν οὐ μικρὰν ἀφῄρηνται, τὸ ... δοκεῖν ἐθέλειν μεμνῆσθαι* facile defenduntur. — 14, 7 *δοκεῖν* secl. Reiske Bl.; rell. retinuerunt. — 25 *δόξαιεν* pro *δείξαιεν* deletis *οὐδ' ἂν ὁμολογήσαιεν* prop. Cobet NL[2] p. 227. [2]) 18, 212 schol. p. 321, 8 *εἶναι δοκῶ* legisse non videtur; sed recipienda sunt haec verba, nisi etiam *εἶναι* post *αἴτιος* vel delere vel mutare placet. — 218 *δοκοῦσιν* v. (editores): *νομίζουσιν* SL[1] (Tu.). [3]) 21, 71 We. in annotatione critica *τύπτων ... ὑβρίζειν ἐδόκει* proposuit: *ὑβρίζειν ᾤετο* libri (Bk. Dd. Tu. Vo.), *ᾤετο δεῖν* Schaefer, *δεῖν ᾤετο* Herwerd. Bl. [4]) 43, 34 *λέγειν δόξει* : *λέγει* A. [5]) 51, 17 *φασὶ δοκεῖν* pro *φασὶ δεῖν* in A[b] falso irrepsit.

δοκιμάζω 13, 11. 40, 54.[1]) pr. 10, 1. (27, 5 = 30, 6).

ἐλπίζω 1, 21. 2, 25. 26. 4, 7. 50. 13, 30. 18, 26. 147. 19, 54. 240. 332. 20, 161. 162. 21, 4. 28, 22. 29, 54. 34, 4. 37, 47. 53, 29. 56, 25.[2]) 61, 6. I, 13. II, 20.

ἐλπίδα (*πολλὰς ἐλπίδας*) *ἔχω* 27, 2. 29, 1. 32, 12. 33, 28. 50, 62. 57, 2.

ἡγοῦμαι 1 : 4. 2 : 6. 3 : 2. 4 : 4. 5 : 4. 6 : 5.[3]) 7 : 3. 8 : 5. 9 : 3. 10 : 6. 13 : 5. 14 : 13. 15 : 13. 16 : 4.[4]) 17 : 1. 18 : 20.[5]) 19 : 22.[6]) 20 : 15. 21 : 20. 22 : 5. 23 : 20. 24 : 13.[7]) 25 : 6. 27 : 2. 29 : 3. 30 : 4. 31 : 2. 33 : 2. 34 : 3. 35 : 4. 36 : 4. 37 : 1. 38 : 2. 39 : 5. 41 : 6. 43 : 4. 44 : 1. 45 : 10. 47 : 5. 48 : 4. 49 : 6. 50 : 6. 51 : 3. 52 : 1. 53 : 4. 54 : 2. 55 : 2. 56 : 1. 57 : 1. 58 : 3. 59 : 8. 60 : 7.[8]) 61 : 7. pr. : 32. II : 3. III : 5. V : 1.

κρίνω 3, 21. 6, 10. 9, 40. 10, 50. 12, 5. 14. 15, 22. ⟨33⟩.[9]) 18, 215. 298. 299. 20, 101. 135. 23, 75. 25, 42. 57, 4. 61, 24. pr. 5, 1. 41, 3. 55, 1. III, 7. 20. 31. 45.[10])

προκρίνω 61, 31.

(*λαμβάνω*) *ὑπολαμβάνω* 1, 1. 3, 4. 6, 17. 18. 8, 43. 44. 9, 9. 30. 10, 12. 13. 15 bis. 31. 50. 11, 21. 13, 30. 14, 36. 15, 30. 16, 22. 17, 16. 18, (40).[11]) 110. 123. 142. 143. 147. 161. 194. 204. 249. 269. 287.[12]) 19, 5. 68. 130. 153. 167. 20, 138. 142. 21, 8. 127. 152. 172. 185. 22, 51. 62. 23, 6. 25. 87. 122. 134. 140. 199.[13]) 24, 53. 67. 69. 155. 158. 162. 210. 25, 2. 26. 48. 65. 66. 86. 26, 1. 4.

---

[1]) *δοκιμαζέτω* SγρFQ (Bl. Tu. Vo.) : *νομιζέτω* Bk. Dd. [2]) *ἤλπιζον* omnes: *ἔμελλον* A. [3]) 6, 17 *οὐδ' ἂν οἴκοι μένειν* [*βεβαίως*] *ἡγεῖτο* libri (Bk. Dd. RdB. Tu. Vo. Voem. We. Wr.); probat Liban. IV, 353, 8: *ἡγεῖται* Cobet: *ἠδύνατο* ci. Bl. coll. 10, 12, ubi SA *ἠδύνατο* exhibent. [4]) 16, 18 *οὐ γὰρ ἂν ἡγοῦμαι περὶ τούτων μόνον ἡμῖν εἶναι τὸν λόγον πρὸς ἐκείνους* editores omnes praeter Bl., qui cum Herwerdenio ad *οὐ γὰρ περὶ τούτων* omnia delevit. [5]) 18, 147 Bl. cum A ante *προσέχειν* del. *ἡγεῖτο*, quod ceteri servaverunt. — Idem 258 *ἡγοῦμαι* cum Q sustulit. [6]) 19, 151 *ἡγούμην* del. Cobet; cf. p. 45. [7]) 24, 213 Cobet We. Bl. *ἡγοῖτο* recte deleverunt; cf. p. 35. [8]) 60, 31 *ἡγήσατο* v. (editores omnes): *ηὑρήσατο* SYQOF. [9]) *κρινεῖν* ex Blassii coniectura additum est; cf. p. 49 an. 7. [10]) *κρίνεται* γρQ, Aristid. I, 792 Dd., editores : *γίνεται.* [11]) Ex Philippi epistula quadam. [12]) *ὑπολαμβάνοντες* SLBFQ (Dd. Tu. Vo. Voem. We. Wr.): *ὑπέλαβον* Y, *ὑπελάμβανον* (Bk. Di.); secl. Bl. [13]) *ὑπελάμβανον* v. (editores): *ἐνόμιζον* γρS. Cf. 18, 59 *νομίσῃ* Alexander VIII 434 W: *ὑπολάβῃ* libri.

32, 6. 31. 34, 2. 48. 38, 24. 39, 41. 42, 30.[1]) 44, 49. 59. 45, 30. 58. 51, 2. 56, 13. 18. 57, 7. 50. 63. 58, 27. 28. 48. 60, 4. 12. 20. 29. 30. 34. 61, 14. pr. 2, 2. 3. 16.[2]) 21, 2. 4. 22, 3. 23β.[3]) 29, 3. 32, 2. 34, 2. 44, 1. 47, 1. I, 1. 4. 13. III. 19. 44. IV, 3. V, 4. VI, 2. — ὑπολ. καὶ γιγνώσκω 18, 10.

λογίζομαι 19, 59. 60. 318. 21, 176. 27, 20. 37. 39.

διαλογίζομαι 44, 35.

(*νοῶ*) *ὑπονοῶ* 48, 10.

νομίζω 1 : 3. 2 : 4. 3 : 3. 4 : 4. 5 : 4. 6 : 3. 8 : 5. 9 : 2. 10 : 6. 11 : 5. 12 : 1. 13 : 3. 14 : 6. 15 : 8.[4]) 16 : 7. 17 : 3. 18 : 19.[5]) 19 : 11. 20 : 9. 21 : 18. 22 : 6. 23 : 24. 24 : 12. 25 : 6. 27 : 2. 29 : 7. 30 : 6. 34 : 2. 35 : 1. 36 : 6. 37 : 1. 38 : 2. 39 : 5. 40 : 7. 42 : 3.[6]) 43 : 2. 44 : 3. 45 : 8. 48 : 4. 51 : 7. 53 : 1. 54 : 5. 55 : 1. 57 : 9.[7]) 58 : 10. 59 : 3. 60 : 4.[8]) 61 : 9. pr. : 39. I : 2. II : 6. III : 6. IV : 2. V : 2.

οἴομαι (*οἶμαι*)[9]) 1 : 5. 2 : 3. 3 : 2. 4 : 11. 5 : 5. 6 : 7.[10]) 7 : 4. 8 : 11. 9 : 9.[11]) 10 : 6.[12]) 11 : 1. 12 : 2. 13 : 3. 14 : 6. 15 : 9.

---

[1]) *ὑπολαμβάνομεν* omnes: *ἀπολαμβάνομεν* S. [2]) *ὑπολαμβάνω* secl. Bl. (br.). [3]) *οὐδὲν δεῖν κοινῇ ποιεῖν ὑποληπτέον ἦν* Sauppe Bl.: *οὐδὲν ἔδει ... ὑπολ. ἦν* libri (Vo. cruce ascripta): *οὐδὲν ἔδει κοινῇ ποιεῖν* Wolf Bk. Dd. [4]) 15, 18 *νομίζω* secl. Bl. [5]) 18, 59 *ἀπαρτᾶν νομίσῃ* Bl. RdB. sec. Alexandr. VIII 134 W. Dion. Cass. LII p. 476 C: *ὑπολάβῃ ἀπαρτᾶν* (brev. hiat.) codd. (Bk. Dd. Di. Tu. Vo. Voem. We. Wr.): *ἀπ. ὑπολ.* Li. — 252 *πράττειν νομίζων* codd., editores: *πράττων* Georgides Boisson. Anecd. p. 9; Dobr. in dubium vocavit. — Non numeravi 218, cum editores *δοκοῦσιν* pro *νομίζουσιν* (SL¹, Tu.) recte scripsisse videantur. [6]) 42, 15 alterum *νομίζωσι* cum Bl deleverim, quamobrem hunc locum in computatione omisi. [7]) 57, 66 *νομίζετε* codd., editores: *ὑπολαμβάνετε* Aristid. [8]) 60, 33 *χρὴ τούτους εὐδαίμονας νομίζεσθαι* FYQ (Bk. Dd. Bl.): *νομίζεσθαι* c. v. om. Tu. Vo., *εὐδαιμονίζεσθαι* pro *εὐδαίμονας νομίζεσθαι* scribendum esse suspicatur Bl. [9]) Formas *οἶμαι* et *οἴομαι* a Demosthene promiscue usurpatas esse e numeris sermonis cognoscitur; codices hac in re valde incerti sunt; ut in or. XX inter 20 locos, quibus *οἴομαι* et *οἶμαι* occurrunt, 7 sunt, ad quos Voem. in apparatu critico copiosissimo libros mss. vacillare adnotavit. Attamen *οἶμαι* magis usitatum fuisse ex poetarum scriptis colligitur; cf. Ellendt et Dindorf in Lexicis Sophocleis, qui formae plenioris unum tantum exemplum (OC 28) nominant. Cf. etiam Veitch, Greek Verbs (Oxford² 1887) p. 482. [10]) 6, 20 Vo. *οἴεσθε* sustulit. [11]) 9, 2 *οἴονται* codd. (Dd. Vo.); litteris minoribus expressit Bl.; del. Bk. Tu. We. [12]) 10, 58 hoc in numero deest, cum pro

16 : 7. 17 : 7. 18 : 21. 19 : 31.[1]) 20 : 22.[2]) 21 : 30.[3]) 22 : 21.[4]) 23 : 24. 24 : 36. 25 : 12. 26 : 3. 27 : 2. 28 : 4. 29 : 9. 30 : 3. 31 : 1. 32 : 5. 34 : 3. 35 : 6. 36 : 9. 37 : 12. 38 : 5. 39 : 6. 40 : 7. 41 : 2. 43 : 7. 44 : 10. 45 : 10. 46 : 1. 47 : 12. 48 : 3. 49 : 7. 50 : 5. 51 : 3. 52 : 3. 53 : 2. 54 : 9. 55 : 2. 56 : 7. 57 : 5. 58 : 7. 59 : 3. 60 : 5. 61 : 7. pr. : 40. I : 4. II : 2. III : 2. IV : 2. *οἴομαι καὶ πεπεικὼς ἐμαυτὸν ἀνέστηκα* 5, 3.

ὁρίζομαι 9, 19. 19, 241. 37, 60.

πιστεύω 13, 32. 14, 34. 21, 221. 22, 21. 45, 19. 41. 46, 6. 47, 45. 58, 11. pr. 23 β. 38, 3. 46, 4. 49, 3. II, 22.

ἀπιστῶ 19, 169.

πυνθάνομαι 19, 201. 21, 108.[5]) 45, 47. 54, 13. 58, 37.

τίθημι 14, 37. 18, 124.[6]) 180. 254. 19, 59. 20, 20. 21, 75. 23, 47. 128. 29, 40. 39, 23. — *τίθεμαι* 25, 43. 44.

ὑποψίαν ἔχω 57, 24.

φαίνομαι[7]) 1, 3. 5, 1. 6, 1. 7, 21. 10, 71. 13, 18. 14, 40. 18, 231. 20, 7. 35. 76. 82. 110. 146. 21, 8. 24, 61. 25, 59. 26, 27 29, 46. 37, 14. 45, 62. pr. 7, 1. III, 11.

c) Verba accusandi, calumniandi, sim.

αἰτιῶμαι 8, 6. 56. 10, 18. 15, 3. 18, 10. 150. 23, 67. 24, 160. 25, 40. 69. 29, 21. 32, 26. 33, 6. 36, 20. 37, 12. 45. 38, 10. 50, 63. pr. 9, 1. 25, 1. 51. [cf. 54, 15].

λέγειν οἰομένους Cobet. Bl. We. *λ. εἰθισμένους* cum A recte scripsisse credam.

[1]) 19, 14 Aeschinis verba sunt. — 256 *οἴομαι* k 5, *οἶμαι* A (Bl.): *ἡγοῦμαι* [vel *ἡγοῦμαι καὶ βούλομαι*] codd. rell. ex iis quae praecedunt (Bk. Dd. Tu. Vo. Voem. We). [2]) 20, 90 *δεῖν* om. SAL (Bk. Tu. Vo. Voem.); habent v. (Dd. Bl. Sa. We. Wr.); quo deleto *οἶμαι* volendi notionem] acciperet. [3]) 21, 101 *οἶμαι* v. (editores): *ἡγοῦμαι* A al. [4]) Exclusi 22, 74, quae Emperius ad Dion. Chr. p. 66 damnavit, Sauppe et Bl. ut ex 24, 182 interpolata secluserunt. [5]) *πέπυσμαι* v. (editores omnes): *πέπεισμαι* S[1] al. [6]) *θῇ* A Vind. 1 (Bl. coll. § 180); *φῇ* rell. [7]) *φαίνομαι* c. inf. et *φαίνομαι* c. part. coniunctum ita differunt, ut hoc „omnibus videri itaque clarum atque perspicuum esse", illud „singulis tantum videri" itaque privatam modo opinionem significet. Sed recte Goodwin 914, 5: „In some cases the two constructions cannot be distinguished in sense." Qua re, ubi verbum illud, quod ad *φαίνομαι* relatum exspectes, omissum est, dubium esse potest, utrum infinitivus an participium sit supplendum. Cf. 14, 7 (var. lect.).

(*βάλλω*) *διαβάλλω καὶ φημί* 29, 22.
προβάλλομαι (= accuso) 29, 1.
(*γιγνώσκω*) *καταγιγνώσκω* 17,29. 21,175.206. 39,37.38.
γράφομαι 59, 62. 66 bis. 126.
(*δείκνυμι*) *ἐνδείκνυμαι* (= accuso) 21, 182.
(*καλῶ*) *ἐγκαλῶ* 52, 14 [cf. 7, 10 *οὔτ' ἐγκαλεῖτε οὐδ' ἡγεῖσθε ἀδικεῖσθαι*].
κατηγορῶ 49, 13.
(*μαρτυρῶ*) *καταμαρτυρῶ* 28, 3. 11. 29, 9. 33. 56. 40, 47. 58, 12. [cf. 28, 9 *πάλιν δ' εἰληφέναι κατ' ἀλλήλων μαρτυρεῖτε*].
μηνύω 24, 11.
ὀνειδίζω 59, 12.
(*χειροτονῶ*) *καταχειροτονῶ* 21, 175. 180. 199. 51, 8. [cf. 21, 175].

B) Verba impersonalia.

ἐλπίς ἐστιν 1, 14. 4, 2. 9, 5. 23, 106. 59, 57. pr. 30, 2. 3 = 38, 1.
λόγος ἐστίν 22, 25. [cf. *λέγεται* 24, 212 similiaque p. 59 congesta].
φανερόν ἐστιν . . . *καὶ ὁμολογεῖται* 44, 56.

§ 2. De infinitivorum ex verbis dicendi, cogitandi sim. pendentium subiectis.

Infinitivorum subiecta quae dicuntur aut cum subiectis aut cum obiectis illorum, a quibus pendent, verborum congruunt; omniaque vel pronomina vel adiectiva vel participia ad ea relata in iisdem atque illorum verborum vel subiecta vel obiecta casibus ponuntur.

1. Iisdem igitur verborum dicendi vel cogitandi et infinitivorum subiectis, nominativi plerumque leguntur, ut: 19, 140 *ὅλην τε τὴν πόλιν οὕτω καὶ σφεῖς ὡμολόγουν ὑπάρξειν αὐτῷ.* 34, 20 *ὡμολόγει μὲν εἰρηκέναι ταῦτα πρὸς τοῦτον, οὐ μέντοι ἐντός γε ὢν εἰπεῖν αὑτοῦ.* al. Interdum autem alii quoque casus reperiuntur, ut III, 2 *τῶν δημοτικῶν εἶναι προσποιουμένων.* 5, 14 *τοὺς . . . . φάσκοντας Ἀμφικτύονας νῦν εἶναι* al.

Quae constructio ibi etiam usurpatur, ubi infinitivi non ab ipsis verbis dicendi vel cogitandi, sed ab infinitivis δεῖν, χρῆναι, προσήκειν sim. ad illa relatis pendent, ut 21, 146 πάνθ' ὑπέμειναν, ὁτιοῦν ἄκοντες παθεῖν κάλλιον εἶναι νομίζοντες, ἢ ἑκόντες ὑβρίζεσθαι συγχωρῆσαι, al.

Praeterea huc plerique eorum locorum pertinent, quibus verba dicendi et cogitandi passive usurpata cum infinitivis coniuncta sunt: ἀπαγγέλλομαι 19, 63 (Φίλιππος ἀπήγγελτο πρὸς ὑμᾶς ὑπὸ τούτου, ἐπὶ τῇ τῶν Φωκέων σωτηρίᾳ παρεληλυθέναι); γράφομαι 53,2. ἐγγράφομαι 44,53. ἐνδείκνυμαι 21,182. δοκιμάζομαι 13, 11. 27, 5 = 30, 6. προσδοκῶμαι 19, 170. ἐξελέγχομαι 59, 53. 91. 116. κρίνομαι 6,10. 12,14. 20,161. 23,75. 57, 4. III, 45. ὑπολαμβάνομαι 15,30. 18, 142.269. 19,68. 23,6. 61, 14. λέγομαι 20, 11. 73 bis. 21,143. 144. 24, 140 bis. 141 bis. 212. νομίζομαι 2, 3. 24, 75. 107. 29, 26. 39, 29. 33. 40, 47. 51, 19. 54, 15. 57, 64. 60, 10. 33. pr. 2, 2. 32, 1. 46, 2.[1]) ὁμολογοῦμαι 7,18. 29. 18, 251. 22, 68. 23, 86. 25, 21. 33, 34. 43, 3. 44, 12. 48. 49, 39. 50, 11. 53, 28. 54, 32. 55, 8. 56, 16. 57, 47. 58, 17. 60, 4. ἀνομολογοῦμαι 18, 86. προσομολογοῦμαι 29, 20. ὁρίζομαι 37, 60. χειροτονοῦμαι 21, 216. συγχωροῦμαι 55, 13. — 36, 22 codd. exhibent μεμαρτύρηται τὸ τέταρτον μέρος λαβεῖν καὶ ἀφεῖναι τῶν ἐγκλημάτων ἁπάντων (Bk. Bl. Tu. Vo.); sed τῷ τὸ ci. Reiske, quem Dd. et Huettner l. c. p. 22 secuti sunt. — (Cf. etiam γιγνώσκομαι 12, 14. 18, 228. 24, 52. 59, 72. ἀποδείκνυμαι 18, 250.)

2. Sin autem subiecta infinitivorum obiectis verborum dicendi et cogitandi efficiuntur, plerumque accusativi c. inf. postulantur; quos tamen omnes enumerare supervacaneum est. Haec tantum digna videntur, quae commemorentur.

a) Interdum accusativi pronominum personalium, easdem personas significantes atque subiecta verborum dicendi vel cogitandi, cum infinitivis coniuncti sunt, ubi nominativos c. inf. exspectes.

---

[1]) Post ὑπολαμβάνομαι et νομίζομαι exceptis 15, 30 et pr. 32, 1 infinitivus εἶναι ubique praetermissus est, qua de re duplices accusativos hic cognoscas. Cf. Delbrueck, Grdl. d. gr. Synt. (Halle 1879) p. 34. Kuehner § 441. Madvig, Synt. 24 b.

relata ad	Inveni						
	ἐμαυτόν	σεαυτόν	ἑαυτόν	ἑαυτήν	ἑαυτούς	σφᾶς αὐτούς	ἐμέ
ἀπογράφω			27, 16				
εἶπον							57,46
κατ' ἀλλήλων μαρτυροῦσιν						28, 14	
καταμαρτυρῶ						28, 3	
φάσκω			35, 44 44, 48				
φημί	19, 189 39, 10		39, 10 58, 66				
ἐλπίζω		19, 240					
ἡγοῦμαι	8, 68 23, 188 pr. 44, 1 II,1			47, 41			
ὑπολαμβάνω	57, 50		(57, 50)				
νομίζω	48, 2				19, 295		
οἶμαι	21, 74	36, 31					
τίθημι	18, 180	39, 28					

Haec constructio minimum miri habet, ubi infinitivo *εἶναι* omisso duplices accusativi efficiuntur, ut 8, 68 *ἀνδρειότερον* . . . *ἐμαυτὸν ἡγοῦμαι* et 57, 50 *ἐμαυτὸν Ἀθηναῖον ὑπείληφ' ὥσπερ ὑμῶν ἕκαστος ἑαυτόν.* — Similia codicibus exhibentur, sed a nonnullis editoribus in dubium vocata sunt: 37, 25 *γέγραφεν γὰρ καταστῆναι μὲν ἐμέ, ἀπαγορεύειν δ' αὐτόν* (Bk. Dd. Vo.): *αὑτόν* Tu.: *αὐτός* Dobr. Bl.; 55, 24 *τῆς τούτων μητρὸς ἀκούειν ἔφη κριθῶν μὲν βρεχθῆναι, καὶ ξηραινομένους ἰδεῖν αὐτήν* (Aristid. p. 452 W., Bk. Dd. Vo.): *αὑτήν* Schaefer Tu.: *αὐτή* mal. Bl.

His cum locis comparandi sunt: 7, 14 *δίκαιόν φησιν εἶναι κοινῇ φυλάττειν τοὺς ἐν τῇ θαλάττῃ κακουργοῦντας ὑμᾶς τε καὶ αὐτόν*; 17, 18 *πρὸς τοῦτο δὲ μαχομένους οὐδέποτε παύσασθαι οἰήσονται δεῖν ἑαυτούς*; 18, 110. 24, 117. 40, 12. 44, 35. 47, 65. 53, 24. 56, 38. (ubi A *αὐτόν* om.) 58, 15. 59, 57. Contra V, 2 *πεπεικὼς ἐμαυτὸν ἀληθῆ λέγειν* = *πέπεισμαι ἀληθῆ λέγειν* similiaque huc non pertinent.

b) Paucis locis accusativi c. inf. coniuncti a verbis dicendi **passivis** pendent: 20, 159 (*γέγραπται καὶ ὀμώμοται*), 21, 162 (*ἐξηγγέλλετο*), 24, 212 (*λέγεται*), 29, 44 (*ὡμολόγητο*), 30, 10 (*ὁμολογεῖται*), 45, 10 (*ἔστι μεμαρτυρημένον*). Quibus similia sunt, quae 21, 199 leguntur: *καταχειροτονηθὲν αὐτοῦ καὶ ταῦτ᾽ ἀσεβεῖν περὶ τὴν ἑορτήν*, et acc. c. inf. ad *ὑποληπτέον* (17, 16. pr. 23β) et *νομιστέον ἐστίν* (23, 74. 39, 35. pr. 1, 3) relati.

c) *Ὑμᾶς* (vel *ἡμᾶς*) ad infinitivos subiectis carentes **subaudiendum** est, ubicunque oratoris verba non ad singulas personas, sed ad totam auditorum coronam spectant;[1]) qua re omnia adiectiva et participia ad pronomen illud oratoris verbis subiectum pertinentia in accusativo ponuntur, ut 2, 27 *φημὶ δὴ δεῖν εἰσφέρειν χρήματα, αὐτοὺς ἐξιέναι προθύμως κτἑ.* — *τινά, ἕκαστον* vel simile quid in locis communibus subest; cf. 1, 16 *οὐ μὴν οἶμαι δεῖν τὴν ἰδίαν ἀσφάλειαν σκοποῦντα ὑποστείλασθαι περὶ ὧν ὑμῖν συμφέρειν ἡγοῦμαι.* 13, 1 *οὐδέτερόν μοι δοκεῖ τῶν χαλεπῶν εἶναι, οὔτ᾽ ἐπιτιμήσαντα ... εὐδοκιμῆσαι ... οὔτε συνειπόντα ... χαρίσασθαι*; 59, 14 *ἅπερ ἡγούμην προσήκειν δεηθῆναι νέον τε ὄντα καὶ ἀπείρως ἔχοντα τοῦ λέγειν.* 61, 52 *ἡγοῦ κράτιστον μὲν εἶναι πρωτεύειν ἐν ἅπασι, τούτου δ᾽ ὀρεγόμενον ὀφθῆναι μᾶλλον συμφέρειν, ἢ προέχοντ᾽ ἐν τοῖς τυχοῦσι.* — **Alii** quidam **accusativi** supplendi sunt: 9, 1 *εἰ καὶ λέγειν ἅπαντες ἐβούλονθ᾽ οἱ παριόντες καὶ χειροτονεῖν ὑμεῖς, ἐξ ὧν ὡς φαυλόταθ᾽ ἤμελλε τὰ πράγμαθ᾽ ἕξειν, οὐκ ἂν ἡγοῦμαι* (scil.

---

[1]) Interdum nonnulli codices *ὑμᾶς* de suo videntur textui inseruisse, ut 11, 23 *φημὶ χρῆναι παρεσκευάσθαι μὲν πρὸς τὸν πόλεμον* S al.: *φημὶ χρ. πάντας ἡμᾶς* v. 15, 1 *οἶμαι δεῖν ... βουλευομένους διδόναι παρρησίαν* S: *οἶμαι δεῖν ὑμᾶς* al. 38, 9 *πάντας ἡγοῦμαι μεμαθηκέναι* v.: *π. ἡγ. ὑμᾶς μεμ.* SA.

αὐτὰ〉[1]) δύνασθαι χεῖρον ἢ νῦν διατεθῆναι. 6, 22. 8, 15. 9, 17. 10, 31. 12, 19. 15, 15 bis. 18, 256. 19, 28. 151. 225. 20, 24. 21, 20. 152. 22, 2. 21. 23, 19. 47. 54. 106. 118. 24, 58. 27, 21. 41. 56. (= 29, 48). 28, 22. 29, 33. 31, 6. 33, 37. 34, 4. 35, 7. 39, 22. 35 bis. 44, 32. (45, 26.) 47, 60. 50, 30. 67. 51, 10. 19. 52, 14. 53, 12. 54, 35. 57, 66. 59, 118 bis. pr. 28, 2. 34, 2. III, 6. IV, 12. Ad quos ii loci accedunt, quibus accusativi aut neutri generis nominativi ad alia quaedam verba pertinentes per adiunctionem quae appellatur (ζεῦγμα, συνεζευγμένον) simul ad infinitivos pro subiectis videntur esse referendi, ita ut breviloquentia illa, quae in accusativis praetermissis cernitur, minus insolens sit, interdum vel flagitari videatur, quo malus verborum sonus vitetur; ut 6, 18 = 10, 13 εὖ φρονεῖν δ' ὑμᾶς ὑπολαμβάνων αὑτὸν μισεῖν νομίζει; cf. 5, 4. 11, 15. 23, 55. 118. 39, 23. 51, 8. 56, 39. 49. 61, 31. pr. 55, 1; 19, 265 οὐχ ὅπως ... κολάζειν ἠξίουν τοὺς ταῦτα ποιοῦντας, ἀλλ' ἀπέβλεπον, ἐζήλουν, ἐτίμων, ἄνδρας ἡγοῦντο; cf. 55, 30. 59, 83; 21, 61 πότερ' οὖν οἴεσθε τούτων ἕκαστον μισεῖν καὶ πολεμεῖν αὐτῷ διὰ τὴν εἰσφορὰν ταύτην, ἢ τὸν μὲν αὐτῶν ὅτι ... δοῦλον ἔφη καὶ ἐκ δούλων εἶναι κτἑ. 2, 20 καὶ ταῦτα καὶ εἴ τις μικρὰ ἡγεῖται, μεγάλ' ... δείγματα τῆς ἐκείνου γνώμης καὶ κακοδαιμονίας ἐστίν. Hic exemplorum numerus etiam augetur, si eos locos adnumeramus, ubi codices ita differunt, ut alteri vulgaris dictionis, alteri breviloquentiae illius, de qua agimus, exempla exhibeant, eosque, ubi meris editorum coniecturis accusativi deleti sunt. Illius generis sunt: 10, 1 περὶ ὧν βουλεύεσθε om. Aristid. p. 403 W. (Bl.). 18, 147 αὐτοὺς post εὐθὺς om. A. 19, 135 ὑμᾶς post νομίσας om. SAY (Bk. Bl. Tu. Voem. We.); ante νομ. hab. L; retinuerunt Dd. Vo. 337 αὐτὸν ante ἀκούω om. L. Aug. 2; secl. Bl. 20, 2 τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅνπερ τοὺς ἔχοντας ἀφείλετο τὴν δωρείαν ἀναξίους νομίζων. F (Bk. Bl. Tu.): τ. αὐτ. τρ., ὅνπερ τ. ἔ. ἀφείλετο τ. δ., ἀν. ἐνόμιζεν Vo.: ὅνπερ, οὓς ἔ. ἀφείλετο τ. δ., ἀν. ἐνόμιζεν Wr.: ἀφείλετο καὶ ἐνόμιζεν Sauppe: τ. ἔ. τὴν δωρειὰν ἀναξίους ἐνόμιζεν [ἐνόμιζεν SLAY al.; ἀφείλετο manus antiqua in S expunxit] Reiske Dd. Sa. We. — 23, 215 ὑμᾶς post μνημονεύοντας om. S

[1]) Vo. αὐτά in textum recepit.

(test. Tu.). 29, 48 τούτων εἴ τι F et 27, 56 (Bl.): εἴ τι τούτων A: τοῦτον εἴ τι τούτων S (Bk. Dd. Tu. Vo.). 37, 23 μέ post προστάξαι om. SFQ (Bl. Tu. Vo.): ret. Bk. Dd. [37, 24 μετὰ ταῦτα pro μὲ ταῦτα aperto errore. 47, 7 ἐμέ post φεύγειν errore in S om.].

Ex editorum autem coniecturis haec eiusdem brevis constructionis exempla profecta sunt: 14, 12 τινά post προσδοκᾶν secl. Bl. 14, 36 αὐτὸν inter φίλον et νομίσαντας secl. Bl. (br.). 19, 117 τὰ ὑπὸ Φ. πεπραγμένα [εἰρημένα γρS γρL γρQ] uncis inclusit Bl. Praeterea 2, 15 αὐτὸν ante ἡγήσαιτο delendum esse Bl. ex numeris et ex 11, 9 suspicatur.

Denique pronomina demonstrativa facile subaudiuntur, ubi pro accusativis totae quaedam enuntiationes infinitivo subiectae sunt, ut: 19, 329 ὅτι γὰρ ταῦθ' ἁπλῶς δεδωροδόκηται, καὶ τιμὴν ἔχουσιν ἁπάντων τούτων οὗτοι, πολλαχόθεν μὲν ἔγωγ' οἶμαι δῆλον ὑμῖν εἶναι πάλαι; cf. 24, 66. 30, 39. 32, 24. 40, 38. 54, 13. 56, 23; 36, 22; 9, 31. 16, 6. 21, 212. 59, 126; 27, 42; 29, 1; 6, 32. 8, 54. (10, 1.) 18, 252. 19, 226. 21, 131. 23, 147. 45, 68. 48, 16. 50, 28. 59, 126.[1]) Cf. 33, 35 ὅτι μὲν οὖν ἐγὼ μὲν ὀρθῶς τὴν παραγραφὴν πεποίημαι, Ἀπατούριος δὲ τὰ ψευδῆ ἐγκέκληκε ..., ἐκ πολλῶν οἶμαι ἐπιδεδεῖχθαι τοῦτο ὑμῖν. —

d) Genitivi et infinitivi usurpantur post καταχειροτονῶ 21, 175 (περὶ τὰ μυστήρι' ἀδικεῖν Εὐάνδρου κατεχειροτόνησεν ὁ δῆμος); 175. 180. 199; καταγιγνώσκω 21, 175. 39, 37. 38[2]); καταμαρτυρῶ 29, 9. 40, 47. 58, 12[3]); dativi et inf. post πιστεύω 47, 45 (πιστεύων ἐμαυτῷ μηδὲν ἀδικεῖν), 58, 11. II, 22; συγχωρῶ I, 8; ὀνειδίζω 59, 12. Ex quibus cum genitivis pronominum reflexivorum coniuncta sunt: καταγιγνώσκω 39, 37. 38; καταμαρτυρῶ 40, 47. 58, 12 (cf. 37, 47), cum dativis πιστεύω 47, 45. 58, 11. — Genitivos supplere licet: 21, 206. 29, 33. 51, 8.

Quibus a locis eos, quibus subiecta infinitivorum per at-

---

[1]) Similiter subiecta verbi δοκεῖ totis enuntiatis formantur: 12, 18. 14, 31. 40, 31. 59, 125. pr. 52; 24, 112. 201. 210. [2]) Acc. c. inf. a verbo καταγιγνώσκω pendet: 17, 29; nudus inf. 21, 20 καταγνοὺς ἀδικεῖν = cum se pecasse ipse iudicaret. [3]) καταμαρτυρῶ cum acc. c. inf. 28, 3. 11. 29, 56.

tractionem formas genitivi et dativi inducunt (ut 16, 17 *περὶ ὧν ἔφασαν ἕκαστος σφῶν αὐτῶν εἶναι*; 1, 16. 28, 298. 23, 164. 27, 37. 45, 26. pr. 5, 1. I, 4), separandos esse conspicuum est. —

3. Nullum omnino infinitivi subiectum dicitur, ubi verbum aliquod impersonale ad verbum dicendi vel cogitandi refertur, ut 1, 17 *φημὶ δὴ δίχῃ βοηθητέον εἶναι,* 27. 9, 45. 19, 54. 21, 67. 23, 135. 43, 20. 77. 57, 44. 61, 4. V, 4.

§ 3 De temporibus infinitivorum ex verbis dicendi, cogitandi, sim. pendentium.

1. Tempora infinitivorum orationis obliquae singulis indicativorum temporibus respondent, sed ita, ut inf. praes. etiam pro ind. impf., inf. perf. pro ind. plusqpf. substituantur (e. g. 3, 21 *τοὺς ἐπὶ τῶν προγόνων ἡμῶν λέγοντας ἀκούω . . . τούτῳ τῷ ἔθει καὶ τῷ τρόπῳ τῆς πολιτείας χρῆσθαι,* 22, 41 *κἂν μὲν ἀντιλέγειν* [= se restitisse] *φῇ, μηδένα δ᾽ αὐτῷ πείθεσθαι* [= obsecutum esse] *κτέ.* 54, 32 *τοὺς . . . ὁμολογουμένους τύπτειν ἐμέ* et aliis circ. 25 locis, ad quos pauci accedunt, ubi codices discrepant, ut 19, 254 *παραλείπειν* S: *παραλιπεῖν* v. [cf. Voemel, Proll. grammat.]). — Praeterea infinitivi pro optativis potentialibus ponuntur; quo fit, ut infinitivi cum particula *ἄν* coniuncti modos et potentialem et conditionalem (irrealem) significent; illum, si optativorum (praes. vel aor.), hunc si indicativorum (impf. vel aor.) locos obtinent; ex quibus significationibus utra intellegenda sit, singulis locis ex sermonis contextu videtur. Inter quos ii modo infinitivi praes. c. *ἄν* iuncti insolentiores sunt, quibus, si quid factum esset, aliud futurum fuisse exprimitur, ut 48, 43: *ἔτι πρὸς τούτοις ἡγεῖ ἄν μ᾽ ἐπιτρέπειν σοι . . . ἐν τῷ τελευταίῳ ἀγῶνι τῷ περὶ τοῦ κλήρου, ἢ ἃ ἔλεγες πρὸς τοὺς δικαστάς, εἰκῇ οὑτωσὶ λέγειν, ἢ περὶ ὧν τὰς μαρτυρίας παρέσχου, οὕτως ἂν παρασχέσθαι, εἰ μὴ μετὰ σοῦ κοινῇ συνηγωνιζόμην*; cf. p. 26.

2. Omnes infinitivi orationis obliquae ad verborum regentium, non ad oratoris tempora referuntur; qua de causa, si ex praeteritis pendent, et ipsi praeteritorum vim accipiunt. Cf. p. 27.

3. Verba promittendi (spondendi) et minandi, sperandi et exspectandi (timendi), creberrime cum infinitivis et fut. et praes. et

praes. vel aor. c. ἄν connexis (= mod. potential.) iunguntur. Quae constructiones in universum ita differunt, ut infinitivis fut. ea, quae promittuntur vel exspectantur, eventura esse pro certo confirmetur (quam ob rem πιστεύω non nisi cum inf. fut. iungitur), infinitivis praesentis de re aliqua futura agi non proprie significetur, infinitivis denique cum particula ἄν coniunctis aliquid occasione data modo posse fieri iudicetur. Sed infinitivi particula ἄν instructi de iis quoque adhibentur, quae certe futura sunt (cf. 19, 122 παρελθὼν ἐξωμοσάμην εὐθέως, καὶ θορυβούντων τινῶν καὶ κελευόντων βαδίζειν, οὐκ ἄν ἔφη ἐλθεῖν. 23, 15 ἦν εἰκὸς προσδοκᾶν ἐκείνους ἐφ' ἑαυτοὺς ἐλθεῖν ἄν διὰ τοῦ ψηφίσματος τουτουί), infinitivi futuri etiam de iis, quae. nisi alia quaedam accident vel acciderint, non contingent.[1]) Quin etiam plures constructiones iisdem in enuntiatis confunduntur. Unde apparet, nullas esse leges, ex quibus alio loco hanc, alio illam usurpari necesse sit; sed ubique scriptores libere, quid dicant, eligere posse. — Sed praeter eas, quas nominavi, constructiones etiam infinitivi futuri c. ἄν copulati et infinitivi aor. illa particula carentes hic et illic ad verba pollicendi et exspectandi relati reperiuntur. Ex quibus illi ubique, hi post verba exspectandi a multis viris doctis coniecturis sublati sunt; infinitivi aor. modo post verba promittendi admittuntur, ubi notio verborum concedendi, permittendi, adhortandi, iubendi in iis inest, ut 41, 5 ὑπολειφθεισῶν χιλίων δραχμῶν καὶ ὁμολογηθεισῶν ἀπολαβεῖν.[2]) Sed ut videamus, quid ex orationibus Demosthenicis de his constructionibus colligendum sit, omnes eos locos exscribemus, quibus infinitivi post verba sperandi, promittendi, sim. leguntur, exceptis modo inf. praes., cum difficillimum sit iudicare, quinam ex iis ad tempora futura spectent; de quibus id unum admoneo, verborum impersonalium δεῖν, ἐγχωρεῖν, λυσιτελεῖν, ὠφελεῖν, etiamsi ad tempora futura pertinent, plerumque infinitivos praes. usurpari; ut δεήσειν non nisi 1, 21, δεῖν saepissime inveni; συνοίσειν 4, 51 bis. pr. 28, 1: συμφέρειν 1, 16. 20. 2, 5. 3, 36. 8, 1. 3. 10, 1. 14, 3. 15, 15 bis. 18. 16, 32. 18, 35. 161. 197. 198. 274. 20, 1. 122. 23, 103. 127. 24, 78. 157. 45, 6.

---

[1]) Cf. Aken, Tempus u. Modus § 54. Krueger § 54, 3, 7. [2]) Cf. Madvig, Kl. philol. Schriften, Leipzig 1875, p. 362.

61, 52. 56. pr. 4. 5, 1. 10, 1. 18. 19. 23a. 31, 2. 33, 3. 34, 3. 40, 3. 47, 1 bis. 50, 1. I, 4. III, 4. 5. 7. 8. 20; λυσιτελήσειν 9, 11. 23, 110: λυσιτελεῖν 21, 20. pr. 39, 2; ἐγχωρεῖν 8, 2; ὠφελεῖν 3, 21. 13, 13. 61, 14. [cf. 6, 6 μηδέν' οἴεται κίνδυνον φέρειν τοῦτο τῇ πόλει].

Memini igitur

A. post verba promittendi (spondendi) et minandi:

a) ὑπισχνοῦμαι inf. fut. 2, 7. 3, 16. 5, 10. 7, 5. 15, 14.[1]) 19, 76. 82. 21, 13. 30. 104. 22, 48[2]) = 24, 160. 23, 18. 153. 160. 161. 177. 25, 36. 36, 33. 42, 17.[3]) 49, 27. 64. 59, 21. pr. 18.[4])

b) ἐπαγγέλλομαι inf. fut. 11, 3. 18, 132. 178. 19, 48.[5]) 175. 20, 61. 61, 48.[6])

c) ἀναδέχομαι[7]) inf. fut. 2, 7. 33, 22. 35, 8. 15.

d) ἐγγυῶμαι[8]) inf. fut. 20, 100. 31, 10. ἐγ. καὶ φημί inf. fut. 20, 137. ἐγγυητὴς γίγνομαι inf. fut. 50, 28. τοὺς ἐγγυητὰς καθίστημι inf. fut. 24, 83 saepiusque in legibus ab oratore citatis.

e) ἀπειλῶ inf. fut. 19, 257.

His ea verba dicendi adiungenda sunt, quae promittendi, spondendi, minandi notionem, quamquam per se non habent, tamen ex sermonis contextu recipiunt itaque saepius etiam cum illis verbis copulantur; e. g. 19, 220 ταῦτ' εἰπόντες καὶ ὑποσχόμενοι. 24, 108 βούλομαι τοίνυν ὑμῖν, ἃ ὑπεσχόμην ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου, ὑπολογίσασθαι πεποιηκότ' ἐμαυτόν. ἔφην γὰρ κτέ. 31, 11 φάσκειν ἀποτείσειν καὶ ταῦτ' ἐγγυᾶσθαι. —

f) διαβεβαιοῦμαι (= ἐγγυῶμαι) inf. fut. 17, 30.[9])

g) γράφω inf. fut. 7, 33. γρ. καὶ ὄμνυμι inf. fut. 20, 159.

h) ἐρίζω inf. fut. 9, 11.

---

[1]) ὑμῖν ποιήσειν omnes: ποιεῖν schol. Ald. IX, 822 Dd.; praefert Bl. [2]) Cf. p. 51 an. 1. [3]) ἀποφανεῖν Dd. Bl.: ἀποφαίνειν Bk. Tu. Vo. [4]) ὑπισχνοῦμαι c. inf. praes. confirmare significat. [5]) In plebiscito orationi inserto. [6]) ἐπαγγέλλομαι c. inf. praes. (23, 121. 35, 41 bis) „iactari" est et praecipue de sophistis doctrinam suam vendentibus usurpatur. [7]) Cf. 35, 7 ὅσαπερ ὑπισχνοῦντο καὶ ἀνεδέχετο Λάκριτος. [8]) Cf. 20, 100 ἐγγυώμεθ', ὑπισχνούμεθα. [9]) χρήσεσθαι Schaefer Bl. Dd. Tu. We.: χρήσασθαι A (Vo.): χρῆσθαι v. (Bk.).

i) λέγω inf. fut. 47, 39. εἶπον inf. fut. 19, 220[1]), cf. 23, 110.
k) ἀπολογίζομαι 19, 20.
l) ὁμολογῶ inf. fut. 19, 22. 41. 140. 170. 171. 20, 1. 29, 33. 30, 7. 9. 22. 33, 6. 7. 18. 34, 12. 40, 10. 42, 1. 14. 52, 14. 18. 53, 26. 58, 18. [inf. praes. c. ἄν 29, 22].[2])
m) προσομολογῶ inf. fut. 56, 6.
n) ὄμνυμι inf. fut. 9, 34. 15, 33.[3]) 18, 121. 19, 143. 179. 318. 20, 118. 21, 42. 188.[4]) 22, 43. 23, 96. 101. 177. 24, 188. 29, 13. 32, 21. 34, 45. 39, 3.[5]) 40.[6]) 42, 11.[7]) 45, 50. 48, 9. 18. 38. 58, 25. 36. 61. 59, 4. 115.[8]) — ὄ. καὶ συντίθεμαι inf. fut. 48, 42. ὄ. καὶ συνθήκας ποιοῦμαι inf. fut. 48, 32.
o) φάσκω inf. fut. 2, 6. 10, 40. 19, 114. 31, 11. 34, 43. 35, 52. 47, 43.[9]) 49, 19. 58, 29. — inf. aor. c. ἄν 25, 49. 40, 10.
p) φημί inf. fut. 7, 9. 27. 44 bis.[10]) 8, 16. 9, 19. 16, 20. 18, 85. 213.[11]) 19, 41. 74. 112.[12]) 168. 20, 26. 98. 21, 59. 22, 42. 50. 23, 4. 7. 109. 24, 85. 108. 27, 15. 50. 33, 19. 34, 9. 35, 16. 36, 43. 37, 11. 13. 42, 11.[13]) 47, 8. 37. 64. 48, 42. 49, 15. 27. 50, 53.[14]) 54, 38. 56, 1. 12. 58, 4. 42. 44. — inf. praes. c. ἄν 23, 14 (cf. inf. praes. 14, 26); — inf. aor. c. ἄν 19, 122. 29, 53. 32, 17 = 19. 33, 12. 49, 38. 53, 25. 56, 13.[15]) [19, 206].

B. Verba sperandi et exspectandi (timendi):
a) ἐλπίζω inf. fut. 1, 21. 2, 25. 26. 4, 7. 50. 18, 26. 147. 19, 54. 332. 20, 161. 162. 21, 4. 28, 22. 29, 54. 34, 4. 37, 47. 53, 29. 56, 25.[16]) 61, 6. 1, 13. — inf. aor. c. ἄν 19, 240.

---

[1]) σώσειν v. (editores omnes): σώζειν SOY. Sed omnes παύσειν, ποιήσειν, ἀποδώσειν. [2]) Uncis inclusi eos locos, ubi inf. praes. vel aor. c. ἄν coniuncti ad tempus praesens, non futurum referendi sunt. Cf. Kuehner 396, 2: „Die durch den Optativ mit ἄν ausgesprochene Annahme bezieht sich auf die Gegenwart oder Zukunft.“ [3]) Cf. p. 49 an. 7. [4]) πείσεσθαι Herwerden, Bl.: πείθεσθαι libri (Bk. Dd. Tu. Vo.). [5]) Cf. p. 50 an. 2. [6]) Cf. p. 50 an. 3. [7]) ἀποφανεῖν Reiske Bl.: ἀποφαίνειν reliqui. [8]) Infinitivi praes. 31, 9. 54, 41. 59, 60; praes. c. ἄν 19, 292; perf. 21, 119. 40, 10 ad futurum non spectant. [9]) φάσκοντας ἐπιτρέψειν omnes: ἐπιστρέψειν S, ἐπιτρέπειν FQ. [10]) Alterum φημί cum aliis verbis del. Herwerden. [11]) ἐρεῖν om. Bl. e. Minucian. [12]) ἔφη om. S[1]; defendunt numeri. [13]) ἔφη ex ἐδεῖτο, quod praecedit, suppl. [14]) Om. A, lacuna verborum relicta. [15]) φημί c. inf. aor. c. ἄν ubique negativum est. [16]) Cf. p. 53 an. 2.

Per ellipsin 13,30 *γῆν συνεωνημένοι γεωργοῦσιν, ὅσην οὐδ' ὄναρ ἤλπισαν πώποτε.* [inf. praes. II, 20].

b) (*πολλὰς*) *ἐλπίδα(ς) ἔχω* inf. fut. 27, 2. 29, 1. 32, 12. 33, 28. 50, 62. 57, 2.

c) *ἐλπίς ἐστιν* inf. fut. 59, 57. — inf. aor. 1, 14. 4, 2. 9, 5. 23, 106. pr. 30, 2. 3. 38, 1.

d) *προσδοκῶ* inf. fut. 6, 18. 20. 22. 14, 12. 18, 263. 19, 24. 35. 170 (pass.). 20, 7.[1]) 21, 80. 151. 220. 23, 191. 27, 53. 33, 28. 39, 18. 51, 14. 54, 1. 58, 22. 61, 51. 53. pr. 40, 3. III, 9. — inf. aor. c. *ἄν* 15, 19. 23, 15.[2])

His verba quaedam cogitandi aequalia sunt, quae, cum ad tempora futura spectant, vim eorum excipiunt, interdum etiam pro synonymis variandi causa cum iis permutantur; cf. 10, 59 *ἡγοῦνται γάρ, ἂν μὲν ὑμεῖς . . . ἀμύνησθε, κἀκεῖνου κρατήσειν ὑμᾶς καὶ αὐτοῖς οὐκέτ' ἔσεσθαι μισθαρνεῖν . . . αἱ μὲν ἐλπίδες* [*αἱ τούτων*] *αὗται κτἑ.* 61, 6 *ἡγούμενος δυοῖν τοῖν καλλίστοιν οὐ διαμαρτήσεσθαι. τὰ μὲν γὰρ ὑπάρχοντά σοι* [*ἀγαθὰ*] *διελθών, . . . ἐπιδείξειν ἐλπίζω . . . συμβουλεύσας δ' . . . νομίζω . . . εἰσοίσειν.*

e) *δοκῶ* = puto, inf. fut. 46, 17.

= videor, inf. fut. 2, 20. 18, 218.[3]) 21, 102. 22, 15. 24, 115.[4]) pr. 29, 3. inf. praes. c. *ἄν* 8, 31.[5]) 15, 6. 12. 18, 16. 21, 37. 23, 111. 43, 18.[5]) pr. 7, 2.[6]) 14, 2. 18; — inf. aor. c. *ἄν* 4, 13. 31. 14, 2.[7]) 15, 11. 19, 4. 23, 23. 24, 65 bis. 112. 201. 25, 6. 31, 5. 40, 57. 45, 62. 54, 37. 60, 23. pr. 21, 4. 23 a. 24, 1. 3. 36, 1. 48, 2. [2, 1. 1, 10]. — 51, 10 (*οὐ μόνον εἰ τοῦτο ποιήσαιτε, δοκοῖτ' ἂν ἁμαρτεῖν*) et III, 37 (*τί ἂν εἰπὼν μήθ' ἁμαρτεῖν δοκοίην*) particulam *ἄν* verbis finitis tantum, non infinitivis quoque vindicaverim; coll. 59, 126 *καὶ ταῦτα ποιήσαντες δόξετε πᾶσι καλῶς καὶ δικαίως δικάσαι.* — Cf. *φαίνομαι* c. inf. fut. 20, 35.

---

[1]) *ἔσεσθαι* om. Minucian. p. 610, liberius locum afferens; cui numeri adversantur. [2]) *προσδοκῶ* c. inf. praes. III, 41; inf. praes. c. *ἄν* = mod. conditional. 21, 9. [3]) Cf. p. 52 an. 2. [4]) *ἄν . . . ἔσεσθαι* codd.; *ἄν* del. Cobet Bl. We. [5]) *ἄν* Bl. bene addidit. [6]) *ὃν ἄν* codd. (editores): *ὃν δή* S. [7]) *ὃν ἄν μοι δοκεῖτε μάλιστα παρασκευάσασθαι* BFOY (Reiske Bl.): *μάλιστα δύνασθαι παρασκευάσασθαι* rell. Sed cf. ad pr. 7, 2.

f) *ἡγοῦμαι* inf. fut. 6, 9. 12. 10, 59. 13, 19. 14, 16. 35. 19, 7. 151.[1]) 167. 226. 318. 20, 63. 22, 25. 23, 188. 25, 14. 29, 28. 30, 6. 24. 31, 2. 35, 7. 41. 48, 19. 40. 49, 50. 64. 57, 6. 58, 58. 59, 21. 61, 6. 40. pr. 28, 1. — inf. praes. c. *ἄν* 1, 23. 4, 1 = pr. 1, 1. 6, 17.[2]) 9, 1. 10, 42.[3]) 16, 18.[4]) 18, 147.[5]) 24, 165. 30, 23.[6]) 43, 12. 53, 2. Addiderim etiam 15, 12, quamquam *ἐν τῷ παρόντι* appositum est; in oratione recta dicendum erat: *ἐν τῷ παρόντι ἡ νῆσος οὐδὲν ἂν εἴη* (vel *ἔσται*) *βασιλεῖ χρησίμη, ἂν περιποιήσω αὐτὴν αὐτῷ* [III, 12]. (cf. inf. praes. 14, 4.[7]) 23, 192). — inf. aor. c. *ἄν* 5, 16. 14, 4. 13. 22. 31. 15, 14. 20, 48. 135. 23, 66. 135. 153. 27, 5. 29, 2. 34, 55. 43, 12. 45, 20. 59.[8]) 86. 49, 24. 61, 8. [14, 31].

g) *κρίνω* inf. aor. c. *ἄν* 6, 10.

h) *ὑπολαμβάνω* inf. fut. 8, 44 = 10, 16. 11, 21. 18, 147. 194. 249. 19, 153. 21, 152. 25, 2. 32, 6. 60, 20. VI, 2.[9]) — inf. praes. c. *ἄν* 60, 12. — inf. aor. c. *ἄν* 10, 50.[10]) 56, 13.

i) *ὑπονοῶ* inf. fut. 48, 10.[11])

k) *νομίζω* inf. fut. 1, 27. 6, 33. 11, 19. 21. 17, 13. 18, 13.[12]) 26. 148. 226. 19, 66. 223. 21, 201. 204. 22, 5. 23, 136. 24, 91. 29, 10. 30, 23. 25. 36, 27. 44, 8. 45, 43. 48, 19. 57, 6. 59, 126.[13]) 61, 6. 7. 55. pr. 33, 1.[14]) 40, 1. I, 2. II, 1. 11. IV, 2. V, 4. — inf. praes. c. *ἄν* 19, 273. 22, 32. 23, 126. 215.[15]) pr. 13. V, 2 (cf. inf. praes. 3, 21.[16]) 11, 18. 19, 324. 20, 1. 42, 25. pr. 21, 4[17])). — inf. aor. c. *ἄν* 1, 1.[18]) 5, 4.

---

[1]) *ἀπαγγελεῖν* corr. in mg. Paris. a. 1570; editores omnes: *ἀπαγγέλλειν* codd. [2]) Cf. p. 53 an. 3. [3]) *δίκαι' ἂν ποιεῖν* Cobet Bl. We. (ed. alt.): *ἂν* om. SA (Bk. Dd. Tu. Vo. Voem.). [4]) Cf. p. 53 an. 4. [5]) *ἡγεῖτο* om. Bl. c. A. *οὐδέν' ἂν* S al. (*οὐδέν' ἂν* ... *προσέξειν* Bk. Tu. Vo.); *ἂν* om. LA Aristid. p. 349 (*προσέξειν* Dd. Di. Li. We. Wr.); *οὐδέν' ἂν* ... *προσέχειν* (*προσέχειν* A) Bl. [6]) *οὐκ ἂν ἡγοῦνθ' ὑμᾶς αὐτοῖς πιστεύειν*: *πιστεύσειν* S. [7]) *ἔχειν* SA (Bl. Tu. Vo. Voem.): *ἕξειν* v. (Bk. Dd. We.) [8]) *τί ἂν ἡγεῖσθε* [*ποιῆσαι τοῦτον*] Bl. [9]) *ἕξειν* Reiske Bl. Dd. Sauppe Vo.: *ἔχειν* codd. (Bk.). [10]) *ἂν* om. S. [11]) *ὑπενοοῦμεν γὰρ* ... *ἥξειν* FQ (editores): *ὑπενόουν μὲν δ' ἂν* S. [12]) *ἐξελέγξειν*: *ἐξελέγχειν* S¹ (Tu). [13]) *λήσειν* γρFQ (Bl.): *λαθεῖν* rell. [14]) *σκέψεσθαι* Bl.: *σκέψασθαι* rell. [15]) *ἂν φυλάττειν* (Bl. Dd. Wb.): *ἂν* om. S al. (Dobree Bk. Tu. Vo. We.). [16]) *ὠφελεῖν*: *ὠφελῆσαι* A: *ὠφελήσειν* proposuit Bl. [17]) *ἀναβάλλειν* Wolf Schaef. Bk. Bl. c. γρQ coll. or. 4, 14: *ἀναβαλεῖν* (*ἀναλαβεῖν* Q) v. [18]) *ἂν* om. S.

15, 11. 18. 16, 18. 20, 15. 22, 32. 23, 194. 25, 30. 53, 12. pr. 12, 1.[1]) 28, 2. 49, 1. [II, 19 Dd. Tu. falso *μάλιστ' ἄν* pro *μάλιστα* scripserunt; cf. Bl. annot. crit.].

l) *οἶμαι* inf. fut. 1, 9. 21. 2, 8. 9. 5, 3. 16. 6, 19. 29. 32. 8, 14. 15. 73. 9, 13. 35. 74. 10, 4. 36. 14, 33. 15, 12. 17, 14. 28. 18, 45. 56. 176. 254. 19, 13. 51. 135. 255. 342 bis. 20, 98. 120. 21, 131. 193. 194. 199. 203 bis. 22, 40. 42. 74. 23, 6. 61. 92.[2]) 100. 126. 140. 152.[3]) 161. 24, 94. 182. 190. 25, 5. 19. 28. 28, 21.[4]) 21.[5]) 24.[6]) 29, 1. 19. 27. 28. 30, 3. 14. 32, 25. 30. 35, 41. 36, 18. 37, 3. 11. 35. 48. 38, 19. 21. 40, 17. 20. 38. 50. 41, 29. 44, 23. 45, 51. 58. 47, 28. 29. 31. 54. 74. 75. 48, 50. 49, 3.[7]) 62. 50, 24. 26. 29. 52, 15. 54, 27. 31. 57, 19.[8]) 58, 48. 59, 119. pr. 5, 1. 3.[9]) 13. 14, 3. 18. 48, 3. 56, 1. I, 3. — inf. praes. c. *ἄν* 5, 16. 20, 109. 148. 21, 61. 24, 5.[10]) 25, 21. 26. 60, 21. [19, 66. 37, 53.] (cf. inf. praes. 6, 6. 8, 38. 13, 13. pr. 36, 2). — inf. aor. c. *ἄν* 1, 24. 27. 4, 13. 5, 14. 7, 5. 9, 68. 76. 10, 20. 13, 13. 16, 2 (= pr. 8, 2). 14.[11]) 18.[12]) 20.[13]) 18, 5. 225. 19, 299. 316. 20, 75. 76. 115. 158. 21, 50. 202. 209.[14]) 22, 12. 23, 117. 135. 24, 1. 68.[15]) 72.[16]) 152. 25, 21. 32, 9. 37, 16. 58. 38, 21.[17]) 47, 28. 54, 23. 55, 35.[18]) 57, 29. 61, 54. pr. 3. 20, 3. 22, 1. 47, 1. 51. III, 34. IV, 2. [10, 20. 19, 66. 27, 69. pr. 46, 3.[19])].

---

[1]) *ἄν* post *οὐδένα* add. Baiter Bk. Bl. coll. pr. 49. Om. Dd. Vo. [2]) *ἐρεῖν καὶ ζητήσειν*: *κ. ζητεῖν* A. [3]) *πολεμήσειν* AF² (Bl. propter numeros): *πολεμεῖν* rell. [4]) *ὑποδέξεσθαι* Schaef. Bl. Dd. Tu.: *-ασθαι* Bk. Vo., quamquam *ἐκδώσειν* iuxta legitur. [5]) *ἕξειν*: *ἔχειν* S¹. [6]) *ἀποκρύψεσθαι* c. Reiskio omnes praeter Vo., qui c. codd. *ἀποκρύψασθαι* scripsit. [7]) *κομιεῖσθαι* Dd. Bl.: *κομίσασθαι* SFQ (Bk. Tu. Vo.); sed *ὑπάρξειν* omnes. [8]) *ἄν* post *μάλιστα* del. Madvig, Adv. crit. III, 35; Bl. [9]) *ἀντιλέγειν δόξειν* v. (Bl.): *δόξει* Y, *δόξαι* S²F¹: *ἄν τι λέγειν δόξαι* Bk. Dd. Tu. Vo. — *φανεῖσθαι* Bl.: *φαίνεσθαι* codd. rell. [10]) *οὐδ' ἄν ἕν' ἔχειν εἰπεῖν οἴομαι* γρS (Bl.): *ἄν … εἰπεῖν οἴ.* rell. [11]) *ἄν* om. AFY¹. [12]) *περὶ πολλῶν δ' ἄν οἶμαι κίνδυνον γενέσθαι* del. Cobet Herwerden We.; sed cf. Bl. app. crit. vol. I p. LXXXIII. [13]) *κἄν … φῆσαι* Bl.: *καὶ φῆσαι* v. (Bk. Tu. Vo.): *καὶ φήσειν* SAOY (Dd. Fo. Voem. We. Madvig, Adv. crit. I, 457). [14]) *ἄν* post *τυχεῖν* om. S (Vo.). [15]) *ἄν* om. S al. (Tu. Vo.); habent Bk. Bl. Dd.: *ὁμολογήσειν* Madvig, Adv. crit. l. l. [16]) *οὐδ' ἄν ἕν'* Bl.: *οὐδέν' ἄν* Dahms: *οὐδένα* codd. (Bk. Dd. Tu. Vo.). [17]) Cf. p. 7 an. 1. [18]) *ἄν* add. Dobr. Bl.; om. rell. [19]) *οὐδένας ἄν* γρYQ (Bl.): *οὐδένας* rell.

m) πέπεισμαι inf. fut. 4, 51 bis. 19, 54. — inf. aor. c. ἄν 18, 221.
n) πιστεύω inf. fut. 14, 24. 58, 11. pr. 23 β. 38, 3. 46, 4. θαρρῶ καὶ πεπίστευκα inf. fut. 21, 221.
o) ἀπιστῶ inf. fut. 19, 169.
p) τίθημι 20, 20. 23, 47.[1]) 128.

C. Denique infinitivi fut. leguntur post ἀκούω: 19, 72. 202. 21, 24. 22, 17. 23, 110. 24, 144. 38, 19.[2]) et πέπυσμαι 21, 208.[3]) 45, 47. Cf. etiam p. 71, 4.

Tota iam materia proposita codicumque variis lectionibus, quas quidem in editione Teubneriana indicatas invenerim, adscriptis, quaeramus, iisne nudi infinitivi aor. et infinitivi fut. cum ἄν connexi defendantur.

Inf. aor. igitur futuri notione imbuti omnibus codicibus exhibentur post ἐλπίς ἐστιν 1, 14. 4, 2. 9, 5. 23, 106. pr. 30, 2. 3. 38, 1.[4]); νομίζω pr. 12, 1. 33, 1; οἶμαι 24, 72. 28, 21. 24. 55, 35. In aliis codd. nudi infinitivi aor. exstant, in aliis ἄν additum est post νομίζω 1, 1. 3, 21; οἶμαι 16, 14. 20. 21, 209. 24, 68. pr. 46, 3; ὑπολαμβάνω 10, 50; in aliis infinitivi aor., in aliis fut. leguntur post νομίζω 59, 126; οἶμαι (16, 20.) 49, 3. (pr. 5, 3.)[5]); in aliis infinitivi aor., in aliis praes. post διαβεβαιοῦμαι 17, 30; (νομίζω 3, 21.); ἀκούω 38, 19. His ex exemplis satis constare videtur, in infinitivis aor. ab ἐλπίς ἐστιν pendentibus nihil inesse, in quo offendas, praesertim cum hic usus dicendi exemplis ex aliis scriptoribus repetitis firmetur; cf. Aesch. Sept. 367. Soph. O. R. 836. Xenoph. Hell. 6, 3, 20. Mem. 2, 6, 38. Plato Phaed. 67 b e. Isocr. 4, 141. Lys. 19, 8. 20; praeterea ἐλπίζω c. inf. aor. Pind. Pyth. 1, 82. 4, 432. Thucyd. 4, 13, 1. Xen. Cyr. 2, 4, 15. Isocr. 1, 24. 21, 15; ἐλπίδας παρέχομαι Plat.

---

[1]) ἀποκτενεῖν v. (Bk. Bl. Dd. Wb. We.): ἀποκτείνειν S (Tu. Vo. Wr.). [2]) ἀκούω αὐτοὺς ... χρήσεσθαι c. Wolfio Bl. Dd. Tu.: χρήσασθαι SFQ: χρῆσθαι v. [3]) Cf. p. 55 an. 5. [4]) Cf. 58, 68 ὥστε ... μηδ' ἐλπίδ' ἡμῖν εἶναι μηδεμίαν τοῦ μετασχεῖν. Thucyd. 2, 56, 4 ἐς ἐλπίδα μὲν ἦλθον τοῦ ἑλεῖν. Sed Soph. Antig. 235 τῆς ἐλπίδος γὰρ ἔρχομαι δεδραγμένος, τὸ μὴ παθεῖν ἂν ἄλλο πλὴν τὸ μόρσιμον et Dem. 32, 31 ἑτέρα τις ἐστὶν ἐλπὶς αὐτοῖς τοῦ παρακρούσεσθαι καὶ φενακιεῖν ὑμᾶς. [5]) Cf. 60, 21 ὅντιν' ἀντιποιήσεσθαι: -σασθαι SY (Tu.).

Sympos. 193d. Sed licet dubites, num eadem structura post alia quoque verba locum habeat. Quod qui negaverunt, ut Madvig (Bem. p. 34 sq.; Synt. 172. Adv. crit. I, 155 sq.), Cobet (VL² p. 97. 262. NL p. 365), alii, quos, cum plerique a Madvigio (Bem.) nominati sint, praetermitto, eam maxime negandi causam protulerunt, quod credi non posset, eundem aoristum, qui post verba dicendi et cogitandi atque ea sola praeteriti notionem haberet (cf. p. 27), eadem post verba interdum etiam ad futurum spectare. Sed dixerit quispiam, hac ratione etiam infinitivos aor. ab ἐλπίς ἐστιν vel ἐλπίζω pendentes ubique delendos esse; cui Madvig (Bem. p. 42) respondet: „Es ist nicht undenkbar, dass bei einem verbum wie ἐλπίζω, das fast ausschliessend von der zukunft gebraucht wird, und wobei also von einer anwendung des aor. als praeteritum nicht sonderlich die rede war (welches in noch höherem grade von ἐλπίς ἐστιν und anderen redensarten mit ἐλπίς gilt), der aor. wie bei βούλομαι, εὔχομαι (wünsche), κινδυνεύω gebraucht werden könnte, obschon freilich der ausdruck mit einem einfachen infinitiv zumal bei ἐλπίς (ἐλπὶς τυχεῖν man hat hoffnung zu erreichen) weit leichter zu begreifen ist als ein acc. mit dem inf. bei ἐλπίζω." Hac argumentatione, quam incertissime prolatam esse neminem fugiet, me non plane convinci non possum quin confitear; quid enim obstat, quin infinitivi aor., quippe qui ad ἐλπίζειν sine dubio ponantur, eodem modo cum aliis verbis cogitandi idem significantibus coniungantur? Neve ambiguitatem ex illa constructione nasci obiciatur, ne eandem in φημί, λέγω similibusque verbis cum infinitivis aor. connexis inesse simul contendas necesse sit; neque enim de illis magis quam de his homines attente audientes dubitare poterant, utrum ad tempora praeterita an ad futura referendi essent. Praeterea numerus exemplorum respiciatur; quae non modo in orationibus Demosthenicis, sed in aliorum quoque scriptis[1]) inveniuntur, num ea omnia emendare licebit, cum sint, quibus defendantur? Nonne etiam ex crebro codicum dissensu contrarium colligere licet, constructionem illam, quam in ἐλπίζω, ἐλπίς ἐστιν sim. omnes agnoscunt, quondam latius patuisse erroribusque librariorum,

---

[1]) Cf. Kuehner § 389 an. 8.

cum in insolentiore offenderent, aut obscuratam esse aut deletam? Itaque non plane illos aoristos improbem; sed incerta res est, quoniam particulam ἄν, qua suppleta vulgaris constructio ubique facile efficitur, multis locis falso omissam esse constat praetereaque numerus eorum exemplorum, quae omnibus codicibus exhibentur, multo minor est quam eorum, quae nonnullis tantum praestantur.

De infinitivis autem fut. cum ἄν copulatis iudicium certius videtur. Quales inveniuntur: 18, 147 οὐδέν' ἂν [ἡγεῖτο] προσέξειν αὐτῷ τὸν νοῦν S al.; (sed ἄν om. LA Aristid. p. 349, προσέχειν A). 24, 115 πολλοὶ γὰρ [ἂν] αὐτῷ ἐδόκουν οὕτω γ' οἱ κλέπται ἔσεσθαι, εἰ μέλλοιεν κτἑ. (ἂν del. Cobet, Bl. Madvig adv. crit. III, 35). 30, 23 οὐκ ἂν ἡγοῦνθ' ὑμᾶς αὐτοῖς πιστεύσειν S; (sed πιστεύειν v). 48, 10 ὑπενόουν μὲν δ' ἂν ἥξειν τινάς S; (sed ὑπενοοῦμεν γὰρ ἥξειν v). 57, 19 μάλιστ' ἂν οἶμαι ... ἐπιδείξειν codd. (ἂν del. Madvig l. l. Bl.). pr. 5, 3 οἴομαι ἄν τι λέγειν δόξειν v: (δόξαι S¹F²). Inter quos cum duo tantum loci sint, quibus omnes codd. de inf. fut. c. ἄν consentiant, praeterea 48, 10 in S aperte corruptus sit, veteres quoque grammatici in infinitivis fut. c. ἄν offenderint, quamquam ubique corrigere ausi non sunt (cf. περὶ συντάξεως, Anecd. Bk. p. 127), non dubito, quin omnes ex Corpore Demosthenico expellendi sint.

4. Infinitivi fut. formas compositas has repperi: a) μέλλειν c. inf. praes. post ἀπαγγέλλω 21, 36; φημί 6, 14. 8, 23; νομίζω 58, 31; ἀκούω 19, 80. 24, 144. 54, 38. 58, 50. 59, 119; πέπυσμαι 19, 201. — b) παρεσκευάσθαι c. inf. praes. post ἀπαγγέλλω 20, 105; εἶπον 19, 332; δοκῶ (= videor) 20, 143 bis. pr. 48, 1; ἀκούω 38, 19. 45, 43; πέπυσμαι 54, 13.

5. Infinitivus εἶναι breviloquentia quadam Demostheni usitatissima praetermissus est:[1])

a) post ἡγοῦμαι 2, 6. 15. 20. 3, 2. 3. 4, 10. 5, 4. 17. (23).[2]) 6, 6. 7, 31.[3]) 8, 1. 66. 68. 10, 41. 69. 13, 11. 24. 14, 1.[4])

---

[1]) Omisi tales locos, ubi εἶναι ad bina enuntiata pertinens ex altero ad alterum referendum sit, ut 18, 180. 47, 74. al. [2]) εἶναι om. S (Bk. RBl. Tu. Voem. We.); add. Dd. Vo.; reduxit etiam Bl. app. crit. II· p. CXXXIII. [3]) εἶναι cum plerisque codicibus omnes praeter Vo. sustulerunt. [4]) μέγιστον εἶναι S¹; del. omnes coll. pr. 7, 1.

15,1. 16. 20. 28. 33. 16,18. 29. 17,11. 18,43. 170. 205. 252. 253.[1]) 271. 19, 8. 143. 221. 245. 248. 256. 265 bis. 275. 314. 20, 2. 62. 111. 125. 148. 161. 21, 4. 18. 21. 24. 45. 101. 128. 131. (189.[2])) 190.[3]) 201. 212. 22, 30. 49. 67. 78. 23, 25. 54. 79. 118 bis. 122. 127. 134. 24, 8. 77. (141.[4])) 165. 168. 25, (13.[5]) 63.[6])) 69. (38, 20.[7])) 39, 18. 35. 37. 45, 13. 20 bis. 38. 88. 51, 21. (59, 115.[8])) 60, 27. 28. 31.[9]) pr. 6, 2. 7, 1. 9, 2. 20, 1 bis. 3. 25, 3. 27, 1. 35, 1. 2. 39, 1. 40, 2. 42, 2. 43, 1. 44, 1. 45, 4. 47, 1. 49, 3. (56, 1.[7])) II, 7. III, 6. V, 3. Eadem ex verbi *εἶναι* omissione profluxit *περὶ πλείονος ἡγεῖσθαι* = pluris facere 23, 134; *περὶ πλείονος ἡγ.* cum infinitivo *εἶναι* legitur 49, 37; sed usitatius est *π. π. ποιεῖσθαι* 19, 1. 23, 130. 24, 107. 27, 68. 36, 36. 45, 54. 49, 3. 50, 45. 63. 60, 27.

b) *κρίνω* 3, 21. 12, 5. 14. 15, 22. 33. 18, 298. 299. 23, 75. 25, 42. 57, 4. pr. 41, 3. 55, 1. III, 7. 31. 45.[10])

c) *νομίζω* 1, 24. 2, 1.[11]) 3. 22. 3, 5. 10, 1. 45. 13, 8. 14, (3.[12])) 9.[13]) 29.[14]) 15, 18. 20. 33. 16, 3 bis. (= pr. 8, 3 bis.) 18, 214. 19, 29. 135. 175. 226. 20, 2.[15]) 39. 21, 16. (148.[7])) 225. 22, 31. 23, (4.[7])) 47. 74. 133. 146. 147 bis. 168. 24, 29. 74. 75. 87. 107. 118. 161. 25, 43.[16]) 29, 26. 43. 30, 37. 36, 46. 38, 6. 39, (23.[7])) 29. 33. 35. 40, 47. 44, 31. 45, 70. 84. 51, 8. 17. 19. 21 bis. 54, 15. 42. 57, 17. 32. 44. 50. 58, (57.[17])) 65. 60, 10. 28. 33.[18]) pr. 2, 2. 5, 1. 11. 12, 2. 15, 2. 23 *α*. 29, 3. 30, 2. 42, 2. 46, 2 bis. 50, 1. 52, 1. II, 9. III, 32. V, 2.

d) *ὑπολαμβάνω* 1, 1. 3, 4. 6, 17. = 10, 12. 8, 43. = 10, 15.

---

[1]) Cf. p. 53 an. 5. [2]) *συμφέρον* Bl. coll. § 190: *συμφέρειν* rell. [3]) *συμφέρον* v. (Bk. Bl. Dd. Tu. Vo.): *συμφέρει* S[1]: *συμφέρειν* S[2]AB (Bu. We.). [4]) *εἶναι* secl. Bl., quia infinitivi locus in codd. incertus est. [5]) *εἶναι* om. Y; habent rell. [6]) *εἶναι* om. F (Bl.). [7]) *εἶναι* secl. Bl. propter hiatum. [8]) *εἶναι* ante *Ἀπολλόδωρον* falso Herwerden del. [9]) Cf. p. 53 an. 8. [10]) Cf. p. 53 an. 10. [11]) *εἶναι* om. SA et editores praeter Dd. [12]) *εἶναι* om. Bl. c. Aristid. p. 380 W; alio loco atque codd. hab. schol. p. 226, 18. [13]) *ῥᾴδιον ἂν συμβάντα* (= *εἰ συμβαίη*) v. (Bk. Bl. Dd. We.): *συμβῆναι ῥᾴδιον ἂν* S (Tu. Vo. Voem.). — *χαλεπόν* sine *εἶναι* omnes. [14]) *ῥᾴδιον* S al. (editores): *ῥ. εἶναι* A Aug. 1. [15]) Cf. p. 60. [16]) *εἶναι* add. SY (Dd.); om. rell. [17]) *εἶναι νομίζων* codd. praeter FQ, qui *νο. εἶναι* exhibent. *εἶναι* Bl. deleri posse putat. [18]) Cf. p. 54 an. 8.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF ...

9, 9. (30.[1]) 10, 31. 14, 36. 16, 22. 17, 26. 18, 10. (40.[2])) 142. 269. 19, 68. (21, 185.[3])) 23, 6. 122. 24, 67. 69. 155. 158. 210. 25, 26. 66. 39, 41. 42, 30. 51, 2. 57, 7. 50. 60, 29. 34. 61, 14. pr. 3. 22, 3. 29, 3. 32, 2. 34, 2. I, 13. IV, 3.

e) *οἶμαι* (4, 29.[4])) 18, 11. 19, 225.
f) *ὁρίζομαι* 19, 241. 37, 60.
g) *τίθημι* 14, 37. —
h) *γράφω* 19, 137.
i) *ὁμολογῶ* (18, 119.[5])) 29, 29. 57, 47.
k) *προσποιοῦμαι* 18, 125. 57, 50. 51.
l) *φάσκω* 18, 292.
m) *φημί* 9, 44. 61.[6]) 16, 6. 18, 318. 19, 74. 20, 113. 23, 194.[7]) 24, 57. 39, 29. 56, 22.
n) *προσεπισφραγίζομαι* IV, 3.[8])
o) *ψηφίζομαι* 57, 61. —
p) *δοκῶ* 19, 306. 20, 82. 135. 21, 217. 22, 57. 25, 30. 27, 38. 29, 10. 39, 1. pr. 37, 2. 44, 1.
q) *φαίνομαι* 1, 3. 5, 12. 6, 1. 7, 21. 10, 71. 14, 40. 18, 231. 20, 7. 76. 82. 110. 146. 24, 61. 25, 59. 45, 62. pr. 7, 1. 2. 33, 1. 34, 2. 49, 2. III, 11; sed cf. p. 55 an. 7.

Plerisque his locis ea constructio exhibetur, quam grammatici duplicem accusativum appellaverunt; cuius omnia exempla enumerare necesse erat, quia eam in solis fere genuinis Demosthenis orationibus occurrere cognovi, cum in omnibus aliis plena accusativi c. inf. constructio praeferatur; unde argumenta, quibus orationes quasdam dubias Demosthenis esse comprobetur, augere licebit. Interdum illa breviloquentia fit, ut verba dicendi vel cogitandi cum participiis coniuncta esse videantur, ut 29, 43 *οὐ συμφέρον αὐτῷ νομίζων ταῦτ' ἐπιδειχθῆναι παρ' ὑμῖν.* pr. 6, 2. 20, 1. 52.[9]) (De 21, 189. 190 cf. p. 72 an. 2. 3; accedit

[1]) *εἶναι* om. A (Andr. Spengel); cum ceteris reduxit Bl. app. crit. II p. CXXXVI. [2]) In Philippi quadam epistula. [3]) *εἶναι* om. FA (Bl.): hab. rell. [4]) *εἶναι* om. v: hab. SF (Dd. We.). [5]) *εἶναι* om. W. VII. 423 (add. Paris. 2); sed cf. Hermog. 283. Editores omnes retinuerunt. [6]) *εἶναι* om. SL. Alexander p. 466 W. Tiber. p. 565. Anonym. VII, 1015 (ex Tib.); editores praeter Dd. [7]) *εἶναι* om. SOY (Bk. Tu. Vo. We.); hab. Bl. Dd. Wb. [8]) *εἶναι* delendum suspicatur Bl. [9]) De talibus participiis cf. W. J. Alexander, Participal periphrases in Attic Prose, American Journal of Phil. IV, 1883 p. 293 sq.

pr. 39, 1 ex coniectura Wolfii et Blassii, qui *καὶ* post *προσῆκον* sustulerunt.)

Aliis locis alia quaedam verba facile supplentur, ut 20, 24 *εἰ μὲν γάρ τις ἔχει πολλὰ μηδὲν ὑμᾶς ἀδικῶν, οὐχὶ δεῖ δήπου τοῦτο βασκαίνειν. εἰ δ' ὑφῃρημένον φήσουσιν* ⟨scil. *αὐτὸν ταῦτα ἔχειν*⟩, 20, 113. 21, 69. 134. 179. 24, 212. 54, 22. aliisque locis, quos, cum de plurimis certari possit, utrum infinitivi subaudiendi sint necne, singulos afferre nolim. Sed tales quoque in genuinis orationibus frequentiores videntur esse quam in suppositiciis.

6. Accusativi c. inf. in enuntiatis secundariis usurpati apud Demosthenem non multi sunt, leguntur autem post *ὡς* (= cum temporale) 19, 195, *ἐπειδή* 19, 306. 24, 212, pronomina relativa 31, 3. 45, 10. 18. (cf. 20.) pr. 30, 1. (et 23, 194. 60, 21., ubi tamen haec pro *ὥστε* dicta sunt).

7. Aeque atque oratio obliqua per optativos inchoata interdum optativis continuatur (cf. p. 36), multis locis infinitivi excipiuntur infinitivis incipientibus a particulis *γάρ* 2, 18. 7, 2. 26. 9, 12. 12, 9. 14, 24. 18, 26. 19, 116. 151. 254. 305.[1]) 21, 45. 77. 22, 32. 23, 25. 74. 24, 158. 33, 17. 34, 3. 40, 10. 18. 49, 38. 53, 2. 24.[2]) 56, 38. 59, 67. *καὶ γάρ* 19, 22. *ἐπεί* 23, 117.[3]) *δή* 2, 19. 24, 213. *εἶτα καί* 18, 287.[4]) *μέντοι* 19, 22. 21, 191. *μὲν οὖν* 19, 140. *οὖν* 19, 167. 27, 15. 56, 22. *τέ* 19, 308.[5]) Asyndetos, ut ita dicam, infinitivi praecedentibus adiuncti sunt: 19, 74 bis. 54, 39. pr. 49, 1. Cf. etiam locos p. 45 congestos, quibus ii comparandi sunt, ubi *ἔφη* ex praemisso *ἐδεῖτο* subaudiendum est: 42, 11 bis. 49, [6].[6]) 26.

8. Corruptelas agnoverim, ubi ex duarum constructionum confusione particula *ὡς* infinitivis praefixa est, ut 1, 7 *ἐθρυλεῖτε*

---

[1]) *γάρ* secl. Bl (br.). [2]) *ἔχειν*: *ἕξοι* A. [3]) Cf. Madvig Synt. 159b an. [4]) Ex coniectura Blassii, qui, cum novo verbo opus non sit, *ὑπολαμβάνοντες* (SLBFQ: *ὑπέλαβον* Y, *ὑπελάμβανον* v. [Bk. Dd.]) del. [5]) Interdum difficile est iudicare, utrum accusativi c. inf. a *δέ* vel *καί* incipientes cum praecedentibus connectendi an potius ab iis separandi et infinitivis a particulis *γάρ, δή* sim. profectis adnumerandi sint; ex quibus his adnumeraverim: 2, 18. 18, 35. 19, 41. 152. 195. 308. 20, 73. 22, 21. 24, 212, 214. 32, 19. 35, 31. 37, 7. 45, 10 bis. 61, 53. [6]) Ci. Bl., qui *ἔφη* (*ἐδόκει* A) ante *προσδεῖσθαι* sustulit.

ὡς . . . δεῖν (S. al.). 20, 123 τὸν ὡς καταλείπεσθαι λέγοντά τι αὐτοῖς (cf. p. 49 an. 2). 26, 16 ὡς προσήκειν (v.: προσήκει A: προσῆκον recte Taylor Bl.), 44, 53 ἐνεγέγραπτο ὡς δημότης εἶναι (codd. ὡς del. Wolf Bl.). 59, 119 ἀκούω δὲ αὐτὸν τοιοῦτόν τι μέλλειν ἀπολογεῖσθαι, ὡς οὐ γυναῖκα ἔχειν αὐτήν (S v.).

Caput III.
De participiis ex verbis declarandi et sentiendi pendentibus.

§ 1. Enumerantur ea verba, quibuscum participia in Corpore Demosthenico copulata sunt.

Antequam ad ipsam rem accedam, haec mihi praemittenda videntur:

1. Non omnia participia a verbis declarandi vel sentiendi pendentia orationis obliquae vice funguntur; quo fit ut pro aliis enuntiata explicativa orationis obliquae substitui possint, pro aliis nequeant; eo autem differunt, quod haec (ex Goodwinii § 884 definitione) „the act which is perceived", illa „the fact that the act occurs" significant. — Quo ex discrimine sequitur, ut nonnulla verba et cum accusativis et cum genitivis c. part. iungantur; ubi autem non nisi accusativi c. part. usui sunt, vel omnibus enuntiationum explicativarum exemplis diligenter collatis interdum difficile est indicare, utrum participiorum genus intellegendum sit. Qua de causa omnes eos locos, ubi accusativi c. part. ad verba declarandi et sentiendi relati sunt, confundere non dubitabo.[1])

2. Complura sunt participia, quae formam modo grammaticam spectanti et ad verba declarandi vel sentiendi referre et alio modo explicare licet; ut 19, 65 ἐξ ἀνάγκης ἦν ὁρᾶν [πάντα] ταῦτα, οἰκίας κατεσκαμμένας, τείχη περιῃρημένα, χώραν ἔρημον τῶν ἐν ἡλικίᾳ κτἑ. (= „videre domos eversas, moenia diruta" etc. vel „domos esse eversas" etc.), pr. 26, 1

---

[1]) In singulorum verborum constructionibus hoc discrimen iam cognoscitur. Cf. quae in dissertationis parte altera p. 99 de verbis ὁρῶ, οἶδα, εὑρίσκω, μανθάνω exposita sunt.

αἰσχρόν ἐστιν . . . νῦν μὲν βουλομένων τι παραινεῖν ἐνίων θορυβεῖν, ὕστερον δὲ κατηγορούντων τῶν αὐτῶν τούτων τῶν πεπραγμένων ἡδέως ἀκούειν (= „postea, cum accusabunt, eos audire“ vel „accusantibus aures dare“), al. Talia participia hoc in capite tractabo, dummodo ne ad verba declarandi vel sentiendi relata sensui adversentur.

3. Ex iis denique locis, ubi participii *ὤν* formam aliquam suppleas licet neque tamen necesse est, eorum modo rationem habebo, ubi diligenter examinanti participia suppleta magis ad sensum respondere videntur; interdum tale aliquod supplementum incertum esse interrogationis nota (?) apposita indicabo; ut 20, 67 *εἰ . . . μηδέν' ἄξιον* ⟨*ὄντα*?⟩ *δοκοίην ἔχειν δεῖξαι τῶν εὑρημένων ταύτην τὴν τιμήν.* 25, 88 *ἂν ἄρ' ἴδωσιν ἢ δαπάνην ἢ πότον ἢ παιδιὰν πλείω τῆς μετρίας* ⟨*οὖσαν*?⟩.

Iam vero singula verba eodem modo atque in prioribus capitibus disposita exscribam.

A) Verba declarandi sim.

ἀγγέλλω 3, 5.

ἀπαγγέλλω 1, 9. 3, 4. 21, 25.

(*γιγνώσκω*) *ἀναγιγνώσκομαι* (pass. = *μαρτυροῦμαι, ἐξελέγχομαι*) 36, 57.

γράφομαι[1]) 30, 26. 36, 6. 12. 47, 22. 49, 8. 17.[2]) 30. 32. 59.[3]) 60. 62 bis. 63 bis. 59, 94.

ἀπογράφω 27, 14. 59. 42, 29.

ἐγγράφω 27, 38. 63. 40, 22. 46, 17. 59, 7. — [29, 4].[4])

προσγράφομαι 45, 29.

δείκνυμι 2, 13. 5, 12. 8, 10. 17, 16? 18, 24. 136. 177. 213. 215. 216. 233. 264. 19, 114. 177. 336. 20, 26. 67.? 110. 113.

---

[1]) *γράφομαι, ἀπογράφω, ἐγγράφω, προσγράφομαι* plurimis locis cum participiis *ὀφείλων* et *προσοφείλων* coniuncta sunt; quae cum plane substantivorum notionem habeant (=*χρήστης* cf. 49, 47; 33, 21. 25. 39, 4. 5. 21. al.), hic ubique duplices accusativos intellegere licet. — Tribus tantum locis, 27, 14. 30, 26. 59, 94. alia quaedam participia ab illis verbis pendent; quae cum infinitivis 27, 16. 47., et cum enuntiato explicativo 37, 24. conferenda sunt. [2]) *γράψασθαι* A (Bl.): *γράψαι* rell. [3]) *γεγραμμένος* A (Bl.): *ἐγγεγραμμένος* rell. [4]) *καί* ante *γεγραμμένον* del. Cobet.

117 bis. 126 bis. 21, 12. 21. 160. 22, 29. 33. 47.[1]) 59. 23, 4. 6. 7. 90. 101. 24, 48. 189. 194. 25, 3. 68.[2]) 27, 59. 29, 7. 34, 4. 37, 21. 35. 42, 22. 23. 24. 44, 7. 16. 45, 34. 40. 52. 54, 30. 57, 1. 17. 58, 11.[3]) 36. pr. 18. II, 10. III, 27. 42. cf. 37, 56 *κακίαν γάρ μοι καὶ πονηρίαν οὔθ' οὗτος προσοῦσαν οὐδεμίαν δείξει οὔθ' ὑμῶν ... οὐδὲ εἷς σύνοιδεν.*

δεικνύω 21, 128. 169. 57, 3.

ἀποδείκνυμι 12, 9. 18, 131. 309. 30, 4. 53, 2. 55, 12.[4])

ἐπιδείκνυμι 8, 33. 16, 19.[5]) 18, 95. 19, 85. 177. 178. 212. 301. 21, 7. 36.[6]) 22, 18. 24. 23, 3.[7]) 144. 24, 90. 27, 18. 34. 35. 47 bis. 50. 52 bis. 28, 22.[8]) 29, 5. 6. 18. 46. 55. 30, 25.[9]) 34, 40. 35, 17. 36, 2. 37, 59. 38, 14. 39, 39. 40, 60. 43, 17. 45, 2. 5. 9. 53. 76. 47, 1. 51, 3 bis. ⟨53, 26⟩.[10]) 55, 6. 57, 19. 55. 56. 69. 58, 27. 59, 13. 49. 79. 61, 6. 13.

ἐπιδεικνύω 29, 21.[11]) 39, 26. 42, 4. 17. 57, 25. 36. 40. 59. 59, 62.[12])

ἐνδείκνυμαι 26, 24.[13])

δηλῶ 23, 60. 45, 34. pr. 12, 1. (De verbis *δῆλος γίγνομαι, δῆλός εἰμι, ἔνδηλός, εὔδηλός, πρόδηλός, οὐκ ἄδηλός εἰμι* vide p. 81.)

ἐλέγχω 2, 5.[14]) 9, 37.[15]) 19, 279. 23, 36. 25, 37. 27, 19.[16])

---

[1]) *δείξω* SAYO al. (Bl. Dd. We.): *ἐπιδείξω* (Bk. Tu. Vo.). [2]) *δεικνύναι* (Bk. Bl. Dd. Tu. Vo.): *εἶναι* Dobr.: *γεγονέναι* We. [3]) *γεγενημένα* Dobr. Bk. Bl. Dd. Tu.: *τὰ γεγ.* v. (Vo.): *ταῦτα γεγ.* A. [4]) *ἀποδείκνυμι* c. duplici accusativo coniunctum „reddere aliquem aliquid" significat ideoque huc non pertinet; v. 15, 3 (cf. Blass, Mus. Rhen. 43 p. 285); 23, 200. [5]) *ἐπιδείξωσι* A (Bl.): *ἀποδ.* rell. [6]) [*ἐπι*]*δείξω* Bl. (br.). [7]) *ἐπιδείξομεν*: *δείξομεν* Bl. (br.). [8]) *ἐπιδέδεικται* v. (Bk. Bl.): *ἀποδεδ.* S (propter *ἀποστερῶν* videtur; Dd. Tu. Vo.). [9]) *ἐπιδείξω* A (Bl.): *ἀποδείξω* rell. (sed sequitur *ἀπολελοιπυῖαν*). [10]) Siquidem *ἀναισχύντους ὄντας* suppletur. [11]) *ἐπιδεικνύουσιν* (Bk. Bl. Dd. Vo.): *ἐπιδεικνῦσι* Turr. c. S. [12]) *ἐπιδεικνύω* v. (Bk. Bl. Vo.): *ὑποδεικνύω* FY (Dd. Tu.). Cf. 46, 15 *ἐπιδεῖξαι* v. (Bk. Bl. Tu. Vo.): *ὑποδεῖξαι* S[1] (Dd.). [13]) *ἐνδείξασθαι* Apsin. p. 256 (Bl.): *ἐπιδ.* rell. [14]) *τοιοῦτον ἐλέγχειν* Bl. e *γρ*B (ubi *ἔλεγχον*) coll. schol. Dem. p. 81, 15: *τούτοις ἐλέγχειν* rell. [15]) *ἐλεγχθῆναι* SL (Bl. Dd. Voem. We.): *ἐξελεγχθῆναι* v. (Bk. Tu. Vo.). [16]) *ἐλεγχθήσεται* v. (editores): *ἐξελεγχθήσεται* SA.

29, 9.[1]) 12. 30, 23. 34, 34.[2]) 35, 5.[3]) 45, 42. 47, 31. 53, 17.[4]) ἐλ. καὶ δείκνυμι 19, 8.[5]) φαίνομαι καὶ ἐλέγχομαι 19, 101.

ἐξελέγχω 2, 8. 13. 4, 37. 6, 2. 7, 36. 12, 18. 17, 25. 18, 125. 136. 251.[6]) 19, 3. 5. 9. 60. 121. 161. 165. 176. 201. 246. 284. 21, 105. 115. 147. 23, 36. 68. 195. [206].[7]) 24, 74.[8]) 108. 26, 22. 27, 12.[9]) 52. 29, 19. 25 bis. 29. 39. 55. 31, 8. 9. 12. 32, 27. 33, 2. 34, 20. 37, 1. 12. 25. 43, 4. 50. 44, 30. 45, 22. 30. 36. 61. 62. 46, 3. 12. 27. 47, 4. 9. 10. 32. 40. 78. 79. 48, 45. 49, 12. 56. 50, 65. 51, 16. 54, 17. 57, 3. 51. 58, 54. 59, 10. 68. pr. 10, 2. 42, 1. 46, 2.

τὸν ἔλεγχον λαμβάνω 33, 37.

(λογίζομαι) ἀπολογίζομαι 24, 108.[10])

μαρτυροῦμαι (pass.) 59, 118.

ὁμολογῶ 21, 192. 23, 74.

πεῖραν δίδωμι II, 15.

σιωπῶ 9, 26.

(φαίνω) ἀποφαίνω 18, 206. 21, 85.[11]) 96. 23, 89. 27, 24. 52. 45, 30. 54, 28. 55, 6. 58, 22. 59, 118.[12]) Cf. ἐμφανίζω 14, 36. φανερὸν ποιῶ 21, 50. φ. καθίστημι pr. 51 (cf. 21, 204).

B) Verba sentiendi, sim.

ἀγνοῶ 1, 15. 7, 5. 10, 74. 11, 4. 60, 28.

αἰσθάνομαι 6, 29. 11, 18. 14, 26. 18, 46. 162.[13]) 19, 10. 27, 69. 28, 15. 33, 16. 34, 13. 35, 42. 52, 13. 58, 18. 32. 59, 99. 103.[14]) p. 2, 2. Cf. 10, 13 ἀμφότερ' οὖν οἶδε, καὶ αὐτὸν ὑμῖν

---

[1]) ἐλεγχθήσεται A (Bl.): ἐξελεγχθήσεται rell. [2]) ἐλεγχθήσεσθαι S (Bl. Dd.): ἐξελεγχθήσεσθαι (Bk. Tu. Vo.). [3]) ἐλέγξω A (Bl.): ἐξελέγξω rell. [4]) ἐλέγξας A (Bl.): ἐξελέγξας rell. [5]) ἐλέγξω BQ (Bl.): ἐξελέγξω rell. [6]) ἀδικῶν om. Rhen. VI, 361. [7]) τοὺς τὰ μέγιστ' ἀδικοῦντας [καὶ] φανεροὺς ἐξελεγχομένους Dobr. I, p. 477. [8]) ἐξεληλεγμένους ἀδικοῦντας: ἀδικεῖν γρS. [9]) ἐξελέγχουσιν: ἐλέγξουσιν F. [10]) ἀπολογίσασθαι: ἀπολογήσασθαι S al. [11]) ἀποφαίνειν AγρFQ[2] (Bl. Dd. Bu. Vo): ἀποφέρειν S v. (Bk. Tu.). Cf. 49, 16 ἃς ἐν τῷ λόγῳ ἀπήνεγκε χιλίας δραχμὰς δεδωκώς. [12]) Infinitivi subaudiendi sunt, ubicunque ἀποφαίνειν „decernere" vel simile quid significat; ut 12, 8. 18, 136. [εἶναι om. Bl. c. Q], 19, 44. 174. 278. al. [13]) αἰσθάνει SL (omnes): αἰσχύνῃ v. [14]) αἰσθόμενοι Bl.: αἰσθανόμενοι libri praeter FQ (Bk. Dd. Tu. Vo.): προαισθόμενοι FQ.

ἐπιβουλεύοντα καὶ ὑμᾶς αἰσθανομένους. — αἰσθάνομαι c. genit. et part. 17, 14.

ἀκούω 3, 9. 9, 49. 14, 29. 30.[1]) 18, 35. 174. 19, 20. 87. 137. 138. 325. 20, 34. 21, 16. 129. 38, 2? 15. 50, 54. 60, 29. 61, 45. pr. 21, 2. 39, 1. — ἀκούω καὶ καταλαμβάνω 37, 10. ἀκούω καὶ εὑρίσκω 6, 11. ἀκούω καὶ ὁρῶ III, 21. — ἀκούω c. genit. et part. 4, 44. 7, 21. 8, 4.[2]) 73. 15, 22. 18, 6. 32. 121. 127. 19, 25. 44. 102. 207. 271. 20, 55 bis. 62. 111. 21, 7. 23, 62. 25, 1. 54. 28, 14. 34, 1. 36, 1. 25. 37, 19. 21. 38, 2. 5. 18. 40, 4. 41, 16. 44, 56. 45, 83. 48, 37. 49, 33. 50, 3. 6. 11. 53, 17. 54, 2. 8. 57, 22. 39. 58, 10. 59, 87. 60, 26. pr. 5, 2. 14, 1. III, 1. — cf. ἀποδέχομαι 56, 31.

γιγνώσκω 5, 5.[3]) 10, 70. 19, 137. 171.[4]) 20, 88. 167. 33, 16. 36, 27. 45, 24. 59, 108. III, 27 bis. Cf. ὑπολαμβάνω καὶ γιγνώσκω 18, 10.

ἐξετάζομαι (pass.) 18, 173. 197. 217. 277. 19, 212. 291. 21, 65. 202. 22, 66. = 24, 173. 45, 66. II, 5. 9. 12. Cf. 19, 120. ubi Bl. c. Liban. Herm. IX, 54, 30 ἐξεταζόμενα om.

ἐπίσταμαι 29, 11. 25. 30, 35. II, 18.

εὑρίσκω 2, 6. 4, 50. 5, 23. 8, 48. = 10, 24. 10, 35. 11, 8. 10. 14, 9. 29. 39. 15, 24. 16, 24. 18, 20. 138. 244. 246. 256. 277. 282. 284. 294. 303. 321. 19, 79. 115. 332. 20, 5. 13. 15. 41. 44. 21, 38. 46. 51. 98. 130. 159. 185. 22, 12. 55. 23, 50. 128. 188. 24, 10. 76. 143. 191. 25, 15. 27.[5]) 39. 54. 26, 4. 25. 26. 27, 16. 35. 28, 2. 29, 60. 30, 1. 35, 30. 36, 31. 37, 45. 41, 27. 42, 8. 45, 7. 57. 58. 47, 26. 51, 14. 57, 35. 58. 58, 5. 62. 64. 60, 1. 37. 61, 12. 30. 37. 45. 46. pr. 24, 1. 32, 4. 38, 3. 49, 2. II, 2. 24. 25. III, 6. 8. IV, 5 bis. — εὑρίσκω καὶ ἀκούω 6, 11.

θεῶμαι 21, 2. 226.

θεωρῶ 6, 23. 18, 101.

μανθάνω 32, 2.

μέμνημαι 18, 61. 19, 253. 24, 134. 49, 27.

---

[1]) τὸ τῆς χώρας τίμημ' ὑπάρχον ἀφορμὴν [ἑξακισχίλια τάλαντα secl. Dobr. Bl. Dd. We.] ἀκούσεται (editores): ὑπάρχειν Harpocr., Phot. s. v. ὅτι ἑξακισχίλια. [2]) εἰπόντος om. A. [3]) ἔγνωτε εἰρηκότ' ἐμέ S (Bk. Bl. Dd. Tu. We.): τὸν ... εἰρηκότ' ἐμέ (Vo. Voem.). [4]) Ex verbis Aeschinis. [5]) εὑρεθήσεται Alexander p. 472 W. (qui εὑρ. ἔχων), π. ὕψ. c. 27 (Bl.): φανήσεται (Bk. Dd. Tu. Vo. We.).

μνημονεύω 6, 30. 21, 65. 29, 21. 25.

οὐκ ἀμνημονῶ 60, 31.

οἶδα 4, 18. [51].[1]) 5,4. 6,12. 18. 7, 23. 9, 65. 10, 13. 12, 8. 14, 13. 24.[2]) 29. 40. 15, 5. 19. 33. 18, 10. 85. 130. 134. 142. 162. 289. 19, 28. 40.[3]) 52. 199. 209. 21, 37. 63. 64. 71 bis. 22, 10. 15. 31. 67. 23, 6. 7.[4]) 109. 149. 175. 24, 11. 30 ter. 62. 125. 195.[5]) 25, 4. 27, 12. 29, 11. 15. 26. 33. 38. 40 bis. 30, 35 bis. 32, 12. 34, 2. 32. 39. 46. 39, 24. 27. 41, 16. 45, 53. 59. 84. 46, 8. 13. 47, 65. 49, 41. 46. 65. 66. 50, 24. 34. 51, 9. 20. 21. 52, 29. 57, 36. 44. 48. 54. 58, 28. 59, 37. 59. 81. 93. 121. 60, 2. 27. 30.[6]) 61, 43.[7]) II, 18. III, 24. 29 sq. IV, 3. 12. pr. 23 *β*.[8]) 33, 3. 50, 2.[9]) Cf. 58, 12. ubi F. K. Hertlein, Z. Kritik d. att. Redner, Hermes XIII, 1878, p. 14 post *εἰ μέν* inscrendum putat *εἰδώς*. — *οἶδα καὶ ἐξελέγξω* 45, 41. *οἶδα καὶ ἤκουσα* 35, 35.

πρόοιδα καὶ προακήκοα 19, 219.

σύνοιδα 6, 34. 13, 34. 14, 40. 18, 66. 263. 19, 199.[10]) 208. 210. 21, 2. 80. 23, 159. 24, 124. 29, 1. 33, 14. 40, 17. 45, 21 bis. 49, 58. 66. 57, 22. 58, 13. 33. 59, 67. 60, 16. 61, 23. 49. pr. 5, 3. II, 20. (cf. 37, 56. s. v. *δείκνυμι*).

ὁρῶ 1, 18. 2, 1. 4. 4. 6. (= 11, 15.) 22 bis. 3, 1. 8. 26. (= 13, 29. 23, 207.) 4, 6. 43. 5, 1. 4. 11. 6, 1. 12. 23. 25. 27. 33. 34. 8, 5. 67. 9, 1. 3. 22. 25. 49. 10, 8. 34. 40. 43. 44. 53. 70. 72. 14, 3. 6. 9. 35. 40. 15, 5. 9. 14. 22. 24. 28. 16, 16. 22. 17, 3. 20. 18, 13 bis. 14. 17. 18. 22. 63. 66. 67. 72. 72. 93. 97. 102. 133. 141. 144. 161. 238. 250. 253. 263. 274. 277. 19, 2. 65. 104. 133. 138. 140. 173. 223. 224. 225. 235. 248. 268. 275. 284. 325. 328. 339. 343. 20, 5.[11]) 13. 22.[12])

---

[1]) Cf. p. 15 an. 3. [2]) *οἶδα λέγων* Bl.: *λέγω* (i. e. *ΛΕΓῶ*) *μέλλων λέγειν* A, *μέλλων λόγον λέγειν* OY (*λόγον μέλλων λέγειν* Dd.): *λόγον ὃν μέλλω λέγειν* S v. (br.) (Bk. Tu. Vo. Voem. We.). [3]) Ex Philippi epistula quadam. [4]) *ἵν' ᾔδειτε* Dobr. Bl.: *εἰδῆτε* rell. [5]) *εἰδέναι* SAOY (Bk. Bl. Dd. Vo. We.): *εἰδέναι καὶ συνιέναι* v. (Tu.). [6]) *λεγόμενον* Wolf Bk. Bl. Dd. Vo. Tu.: *λεγόμενος* codd. [7]) *ἴσθ'* v. (Bk. Bl. Dd. Tu. Vo.): *ἴσθ' ὅτι* SY. [8]) *εἰδέναι συνοῖσον* (Bk. Bl. Dd. Tu.) ex or. IV: *τὸ συνοῖσον* codd. (Vo.). [9]) *οἶδά ποτ' . . . παρ' ὑμῖν ἀκούσας* = scio me olim audivisse. [10]) *πεπραγμένα* om. Hermog. p. 340; cancellis inclusit Bl., cui ex § 210 sumptum videtur. [11]) *ἴδητ'* Bl. coll. pr. 55, 1 (*ἴδοι*): *εἰδῆτ'* rell. [12]) *ἴδῃ* v. (Bk. Bl. Dd. Sa. Wr.): *ειδηι* S[1]L: *εἴδῃ* Vo. Voem.: *εἰδῇ* Turr.

42. 53. 57.[1]) 135. 138. 21, 39. 44. 59 bis. 60. 63. 99 bis. 112. 125.[2]) 136 bis. 137. 159. 190. 22, 4. 20. 37 bis. 53. 57. 66. (= 24, 173.) 72. (= 24, 180.) 23, 5. 31. 80. 100. 108 bis. 109. 112. 129. 132. 151. 168. 174. 176. 179. 188. 189. 207 bis. 212. 24, 8. 51. 66. 114. 155. 182. (= 22, 74.) 25, 1. 6. 13. 14. 38 bis. 42. 66. 76. 82. 84. 88. 93. 101.[3]) 26, 15. 17. 26. 28, 18. 21. 29, 15. 30, 7. 26. 34. 32, 12. 24. 36, 22. 28. 30. 42. 37, 10. 11. 15. 49. 38, 11. 39, 13. 22. 42, 3. 14. 43, 14. 45, 23. 54. 66. 70. 76. 86. 46, 2. 47, 6. 36. 40. 58. 60 ter. 62. 48, 55. 49, 64. 50, 6. 15. 64. 51, 5. 52, 6. 19. 53, 8. 54, 16. 24. 32 bis. 35. 55, 5. 24. 56, 14. 50. 57, 56. 58, 9. 23 bis. 26. 40 bis. 69. 59, 30 bis. 51. 99. 100. 60, 1. 3. 28. 31. 35. 61. 1. 3. 5. 28. 52. 54. pr. 2, 1. 5, 1. 6, 1. 14, 3. 15, 2. 17. 21, 3. 24, 3. 28, 2 bis. 30, 2. 32, 3. 33, 2. 34, 3. 44, 1. 2. 49, 3. 55, 1. I, 2. 7. II, 1. 6. 20. III, 3. 4. 9. 10.[4]) 19. 33. 34. 38. IV, 9. 12. — *ὁρῶ καὶ ἀκούω* 20, 65. cf. 55, 16.

ἐφορῶ 18, 205. 23, 69. 169.[5]) 40, 13. 60, 26.

καθορῶ 5, 6. 24, 25. 51, 10. 59, 72.

παρορῶ 26, 16.[6])

περιορῶ 9, 29. 10, 41. 16, 25 bis. 18, 63. 64. 19, 64. 66. 84. 195. 230. 306. 20, 75. 21, 115.[7]) 26, 24. 27, 63. 28, 19. 33, 28. 40, 23. 42, 32. 43, 84. 44, 2. 3. 11. 45, 73. 74. 47, 56. 50, 5. 55, 7. 58, 2. 59, 8. 60, 8. III, 41.

ὑπερορῶ 48, 85.

πυνθάνομαι 4, 41 bis. 8, 11. 10, 29. 18, 25. 19, 137. 154. 341. 59, 40. 63.

τίθημι 23, 76. 45, 86.

φωρῶ 21, 41. 22, 71. = 24, 179. 45, 19. —

δῆλος γίγνομαι 45, 40. *δῆλός εἰμι* 6, 16. 16, 28. 19, 118. 236. 24, 122. 25, 30. 31, 10. 37, 27. 41.

ἔνδηλός εἰμι 21, 198.[8])

---

1) *κρινόμενον* ante *ἴδοι* om. S^1 al. 2) *ὁρᾷ* omnes: *φωράσῃ* ci. We. 3) *ἰδεῖν* S al. (Bk. Bl. Tu. Vo. We.): *ἐπιδεῖν* v. (Dd.). 4) *δὲ ὁρῶν* mg. Q et ci. Reiske (Bk. Bl. Dd. Tu. Vo.). 5) *ἐπιδόντα* omnes: *ἐπειδότα* S^1. 6) *περιοπτέον* Cobet et We. („Je ne sache pas", inquit We., „que *παρορᾶν* se contruise avec un participe"). 7) *περιεῖδε*: *περιειλε* S^1. 8) Hoc verbum rarissimum apud Demosthenem ceteroquin non legitur. Cf. Buttmann, Mid. p. 171.

---

[1]) ποιῶν del. Bl. [2]) ἂν φαίνηται φρονεῖν αἱρουμένη v. (Bk. Bl.): φρονεῖν ἐπὶ ταύτῃ τῇ προαιρέσει SA (Tu. We. [cui tamen participium φρονοῦσα sensu postulari videtur] Dd. Vo. Voem.). [3]) ἂν τοιαῦτα πεποιηκὼς φαίνηται v.: πεποιηκώς om. SA (Bl. Tu.). [4]) πέφηνέ τις αἴτιος αὐτόθι …; A (Bl. We.): καὶ πέφηνε. τίς [οὖν om. S¹LP al.] αἴτιος …; v. (Bk. Dd. Tu. Vo.). [5]) πέφηνεν v. (Bk. Bl. Tu.): ἀπέφηνεν SA (Dd. Vo.). [6]) φανείη v. et γρBQ (Bl. Dd.): φαίη (Bk. Tu. Vo.). [7]) Praeterea 57, 16 Bl. φανήσονται pro γενήσονται scribendum putat.

φανερὸς γίγνομαι 14, 10. 19, 236. 20, 43. 21, 110. 31, 2. 10. φανερός εἰμι 14, 7. 16, 28. 18, 19. 292. 19, 85. 21, 41. 195. 23, 125. 25, 88. 89. 30, 29. 48, 9. III, 4.

καταφανὴς γίγνομαι 47, 75. 59, 10. κατ. εἰμι 30, 6.

Praeterea verba ἁλίσκομαι (pass), λαμβάνω, καταλαμβάνω hoc in capite tractanda sunt; quae quamquam non ita ad verborum εὑρίσκω, ὁρῶ, ἐλέγχω sim. vim accedunt, ut etiam enuntiatis explicativis adiungantur, tamen ab illis separanda non videntur.

ἁλίσκομαι (pass.) 19, 286. 21, 227. (24, 144).[1]) 25, 40.[2])

λαμβάνω 4, 18. 18, 20. 137. 284. 19, 132. 175. 190. 21, 27. 97. 147. 183. 23, 169. 205. 24, 2.[3]) 49. 65. 155. 25, 53. 33, 11. 45, 59. 60, 13.

καταλαμβάνω 18, 211. 21, 85. 164. 34, 8. 47, 35. 49, 39. 50, 9.

§ 2. De casibus et temporibus participiorum ad verba declarandi et sentiendi pertinentium.

I. De casibus.

Participium verbo alicui declarandi vel sentiendi adiunctum ad huius verbi aut subiectum aut obiectum ita refertur, ut cum altero in casu concinat. Itaque

1. ad verbi finiti quod vocatur subiectum pertinens in nominativo ponitur, ut subiuncto verbo δείκνυμι 18, 215 (σωφροσύνης πίστιν περὶ ὑμῶν ἔχοντες ἔδειξαν), 19, 177 (ἵνα . . . δείξω πεποιηκώς), 37, 35. 42, 22. 23; δηλῶ 23, 60. τὸν ἔλεγχον λαμβάνω 33, 37. πεῖραν δίδωμι II, 15. φανερὸν καθίστημι pr. 51, 1. — αἰσθάνομαι 18, 162. 28, 15. pr. 2, 2. γιγνώσκω 19, 137. οὐ λέληθ' ἐμαυτὸν οὐδ' ἀγνοῶ 37, 55. μέμνημαι 49, 27. οἶδα 14, 24.[4]) 21, 63. 29, 26. 34, 39. pr. 50, 2. σύνοιδα 6, 34. 29, 1. ὁρῶ 18, 97.[5]) 50, 15. Talibus pro nominativis casus obliquos substitui necesse est, ubicunque participia

---

[1]) Ex lege quadam citatum. [2]) περὶ ὧν ψηφίσματα γράψας ἑάλω. Codices inter plures lectiones variant; del. Dd. [3]) ἐλήφθησαν: ἠλέγχθησαν Anecd. Bk. [4]) Cf. p. 80 an. 2. [5]) ποιοῦντες Aristid. I, 661 Dd. (Bl.): ἐποίουν reliqui.

vel ad casus obliquos aliorum quorundam participiorum vel ad infinitivos cum casibus obliquis ut subiectis consociatos relata sunt, ut 18, 46 *συμβέβηκε . . . τοῖς . . . τἄλλα πλὴν ἑαυτοὺς οἰομένοις πωλεῖν, πρώτους ἑαυτοὺς πεπρακόσιν αἰσθέσθαι.* 55, 7 *ἐξήρκει ταῦτ' αὐτοῖς ἠδικημένοις περιορᾶν.*

Haec quae exposui eadem quadrant in participia ex verbis vel intransitivis, quae appellantur (*δῆλός εἰμι, φαίνομαι, λανθάνω* sim.), vel passivis pendentia, ita ut horum quoque non modo nominativi, verum etiam genitivi (ut 17, 25. 47, 79. al.), dativi (21, 89. 23, 138. 26, 22. 57, 3. 51. 60, 29. al.), accusativi (ut 9, 37. 19, 236. 20, 162. 23, 139. 24, 16. 74. 37, 3. 39, 38. 54, 1. 58, 54. 59, 108. 116. 61, 52. al.) reperiantur. — Haec autem verba passive usurpata sunt: *ἀγγέλλομαι* 3, 5. *ἀπαγγέλλομαι* 1, 9. 3, 4. 21, 25. *ἀγνοοῦμαι* 11, 4. *ἁλίσκομαι* cf. p. 83., *γιγνώσκομαι* 59, 108. III, 27 bis. *γράφομαι*[1]) 30, 26. 36, 6. 12. 47, 22. 49, 59. 62. 63 bis. 59, 94. *ἐγγράφομαι* 27, 63. 59, 7. *προσγράφομαι* 45, 29. *δείκνυμαι* 18, 24. 19, 336. 21, 12. 160. 54, 30. *ἀποδείκνυμαι* 18, 131. 309. *ἐπιδείκνυμαι* 28, 22. 45, 5. 53. 58, 27. *ἐλέγχομαι*[2]) 9, 37. 19, 101. (279.) 23, 36. 25, 37. 27, 19. 29, 9. 30, 23. 34, 34. 45, 42. 47, 31. *ἐξελέγχομαι* 2, 8. 13. 4, 37. 7, 36. 17, 25. 18, 125. 251. 19, 5. 9. 60. 161. 165. 201. 246. 284. 21, 105. 115. 147. 23, 68. 195. [206].[3]) 24, 74. 26, 22. 29, 29. 39. 31, 8. 12. 32, 27. 34, 20. 37, 12. 25. 43, 4. 50. 45, 22. 30. 36. 61. 62. 46, 3. 12. 47, 9. 10. 40. 78. 79. 48, 45. 49, 12. 54, 17. 57, 3. 51. 58, 54. 59, 10. 68. pr. 10, 2. 42, 1. 46, 2. *ἐξετάζομαι* cf. p. 79. *εὑρίσκομαι* 4, 50. 18, 138. 282. 19, 332. 23, 188. 25, 27.[4]) 54. 27, 16. pr. 38, 3. 49, 2. III, 8. *λαμβάνομαι* 4, 18. 18, 137. 284. 24, 2. 49. 65. 155. *καταλαμβάνομαι* 21, 164. *μαρτυροῦμαι* 59, 118. (*μεμαρτύρηται ἑταίρα οὖσα καὶ δούλη Νικαρέτης γεγενημένη*; part. ex verbi *ἐλέγχομαι* analogia, puto). *ὁρῶμαι* 18, 72. 93. 238. 263. 20, 135. 138. 21, 60. 22, 53. 66. (= 24, 173, ubi tamen Bl. uncos ascripsit) 23, 109. 24, 66. 25, 6. 39, 22. 45, 66. 54, 16. 60, 31. 35. 61, 52. pr. 21, 3. I, 7. III, 38. IV, 9. 12. *περιορῶμαι* 10, 41. 19, 66. *φωρῶμαι* 21, 41. 22, 71.

---

[1]) Cf. p. 76 an. 1. [2]) *ἐλέγχομαι* et *ἐξελέγχομαι* in codicibus passim confunduntur; hic eas formas descripsi, quas Bl. praetulit. [3]) Cf. p. 78 an. 7 (ex coniectura Dobraei). [4]) Cf. p. 79 an. 5.

= 24,179. 45,19. — (Adiectivo verbali constructio impersonalis flagitatur: 2,13 πολλὴν δὴ τὴν μετάστασιν καὶ μεγάλην δεικτέον ⟨scil. οὖσαν, quod tamen suppleri necesse non est⟩, 26,16 παροπτέον τι καὶ παρανομοῦντ' αὐτόν[1]).)

2. Participia ad obiecta verborum declarandi vel sentiendi relata in accusativo fere ponuntur, quoniam pleraque illa verba accusativis ut obiectis adiunguntur. Dativi iunguntur verbo σύνοιδα, cuius cum participio coniugati hae constructiones usitatae sunt: 1) nominat. 6,34 αὑτοῖς συνίσασι δεδωροδοκηκότες; 29,1 συνῄδειν ἐξελέγξας. — 2) dat. a) pronom. reflex. 18,263 σαυτῷ συνῄδεις ἀδικοῦντι; 19,208. 21,80. 40,17. 45,21. 58,13. — b) 13,34 τοιούτοις οὖσι συνῄδειν ὑμῖν; 21,2. 23,159. 24,124. 33,14. 49,66. 57,22. 58,33. 60,16. Dativi omnes significant personas. 3) accusat. 14,40 σύνοιδε τὴν πόλιν εὐδαίμονα καὶ μεγάλην γεγενημένην; 18,66. 19,199.[2]) 210. 45,21. 61,23. II,20; et 49,58. 59,67. 61,23.49. pr. 5,3., ubi σύνοιδα accusativis personas quasdam declarantibus adiunctum idem quod ἀκριβῶς οἶδα significat. — De genitivis cum verbis ἀκούω, αἰσθάνομαι sim. coniunctis v. p. 75; quibuscum conferas genitivos particip. verbo φροντίζω 19, 224. aliisque adiectos.

Participia verborum impersonalium formas neutri generis accipiunt, ut 57,1 πειράσομαι δεῖξαι μετὸν τῆς πόλεως ἡμῖν. 55 πῶς ἄν τις ὑμῖν σαφέστερον ἐπιδείξειε μετὸν τῆς πόλεως αὐτῷ. Praeterea neutri generis participia exiguntur, ubi ad infinitivos vel totas quasdam enuntiationes referuntur (cf. p.87).

Ad quae pauca tantum addenda sunt:

1. Si participia ad easdem personas, ad quas verba finita declarandi vel sentiendi, pertinent, non modo nominativi usurpantur (cf. p. 83 sq.), verum etiam frequenter pronominum personalium accusativi ponuntur ad eosque participia referuntur, ut in exemplis in hac tabella descriptis.

---

[1]) Cf. p. 81 an. 6. [2]) Cf. p. 80 an. 10.

	ἐμαυτόν	σεαυτόν	ὑμᾶς αὐτούς	ἑαυτόν αὐτόν	ἑαυτούς αὐτούς	ἐμέ
δείκνυμι, -νύω	57, 1. 17.	22, 29.	18, 216.		57, 3.	
ἐπιδείκνυμι	57, 19. 69. 61, 6.			36, 2.		40, 60.
ἐξελέγχω	24, 108.					
ἀπολογίζομαι	(37, 1.)[1]			31, 9.		
ἀγνοῶ					10, 74.	
αἰσθάνομαι				58, 32.		
οἶδα		18, 289.		6, 18 = 10, 13. 14, 40. 22, 67.		
ὁρῶ	42, 3.					
περιορῶ	38, 28.					
τίθημι				45, 86.		

27, 14 *ἀπέγραψε ἔχονθ᾽ ἑαυτόν* et 42, 29 *ἀπογέγραφεν ὀφείλονθ᾽ αὑτόν* hic non numeraverim; cf. p. 76 an. 1; sed comparandi sunt dativi pronominum reflexivorum verbo *σύνοιδα* adiuncti et cum dativis part. consociati, quos p. 85 sq. enumeravi.

Quae constructio in aliis exemplis adhibita est, quo clarius personae pronominibus reflexivis notatae aliis quibusdam opponantur, in aliis, quo plus momenti accipiant; in aliis autem nulla causa apparet, cur participia cum verborum regentium subiectis in casu non congruant.

2. Accusativus *ὑμᾶς* (vel *ἡμᾶς*) subauditur, ubicunque orator ad universam audientium coronam (= „man") spectat, ut 24, 195 *εἰδέναι χρὴ σαφῶς φενακιζομένους*.[2]) Alii accusativi per coniunctionis (*ζεύγματος*) figuram aut ex alia quadam breviloquentia ab oratore praetermissi sunt, ut 2, 22 = 11, 15

[1]) *ἐπειδὰν ἐξελέγξω πρὸς ἅπασι τοῖς ἄλλοις καὶ ἀφεικότα τοῦτον ἐμαυτὸν καὶ ἀπηλλαγμένον*; qui locus hic numerandus est, si *ἐμαυτόν* ad *ἀπηλλαγμένον* subauditur; sed *καὶ ἀπηλλαγμένον* Paley et Bl. secluserunt. [2]) *ὑμᾶς φενακιζομένους* codd. quidam minores.

τὸν Φίλιππον εὐτυχοῦνθ' ὁρῶν φοβερὸν προσπολεμῆσαι νομίζει. 3, 9. 18, 18. 21, 147. 23, 169. 25, 53. 29, 15. 45, 76. 49, 64. 57, 54; deinde 2, 6 *σφόδρ' ἂν ἡγούμην καὐτὸς φοβερὸν τὸν Φίλιππον καὶ θαυμαστόν, εἰ τὰ δίκαια πράττονθ' ἑώρων ηὐξημένον*[1]*· νῦν δὲ θεωρῶν καὶ σκοπῶν εὑρίσκω τὴν μὲν ἡμετέραν εὐήθειαν .... τούτῳ προσαγαγόμενον κτἑ.* 3, 9. (= 13, 29. 23, 207.) 4, 51.[2]) 6, 23. 18, 13. 19, 176. 223. 23, 76. 108. 24, 8. 25, 1. 27, 63. 30, 5. 45, 21. 54, 32. 59, 63. 67. pr. 32, 4. III, 10, ubi siuguli accusativi ad bina vel plura enuntiata pertinent et, cum in alteris dicti sint, in alteris iam ita in mente versantur, ut eos repeti necesse non fuerit; denique 19, 138 *ἐπειδὰν δ' ἀκούῃ λέγοντας, εὐδοκιμοῦντας ἐν ὑμῖν, ἑτέρους κρίνοντας* ‹scil. *αὐτούς*›, *τί καὶ ποιήσῃ;* 175. 177. 178. 195. 209. 301. 20, 44. 21, 2. 21. 46. 125. 22, 18. 23, 6. 144. 25, 68.[3]) 82. 101. 27, 18. 47. 52. 29, 25. 33. 46. 55. 37, 59. 38, 11. 45, 84. 47, 56. 54, 35. 57, 40. 62. 59, 118. 60, 36. 61, 13. III, 21. 41.; ubi accusativi non ideo, ut eorum iteratio vitaretur, sed sine certa causa videntur esse omissi. In codd. varie tradita aut coniecturis virorum doctorum in dubium vocata sunt: 2, 5 *τὸ δὲ πάνθ' ὅσα πώποτ' ἔπραξε διεξιόντ' ἐφ' ἅπασι τοιοῦτον* ‹scil. *αὐτὸν ὄντα*› *ἐλέγχειν*: cf. p. 77 an. 14; 18, 22 *ὁρῶν ἀφαιρούμενόν με* (*με* om. schol. Hermog. IV, 319); 19, 104 *τί δ'; ἐξελέγχοντ' ἢ λέγοντά τι τούτων ἑόρακεν* (*τούτων* AO² [Bl.]: *τοῦτον*). 23, 169 *ἐκεῖνον δ' ἐπιδόντα* [*τὸν υἱὸν*] *ἀποσφαττόμενον κατεπόντισαν* (*τὸν υἱὸν* secl. Bl., *τὸν υἱὸν ἀποσφαττόμενον* Herwerden). 42, 32 *δέομαι ... μή με περιελαθέντα περιιδεῖν ὑπὸ τούτων* (*με* om. A). Addo his eos locos, quibus pro accusativis totae enuntiationes participiis subiunctae sunt, cum ante eas omnes pronomina quaedam demonstrativa facile subaudiantur; ut 28, 2 *εὑρήσετε γὰρ οὐχ* ‹*τοῦτο*› *ὡς ὀφείλει μεμαρτυρημένον, ἀλλ' ὡς ὦφλεν.* cf. pr. 5, 1; 21, 159. 24, 194. 41, 27. 45, 9. 58, 11.[4]) III, 34; 22, 72 = 24, 180. 38, 15. 52, 6. 58, 23.

---

[1]) *ἑώρων αὐτὸν ηὐξημένον* minoribus quibusdam codicibus exhiberi We. docet. [2]) Cf. p. 15 an. 3. [3]) Cf. p. 77 an. 2. [4]) *δεῖξειν γεγενημένα περὶ ὧν ποιεῖται τὴν φάσιν* Dobr. Bl. Tu.: *τὰ γεγ.* v.: *ταῦτα γεγ.* A (Bk.).

II. De temporibus participiorum.

1. Tempora participiorum sicuti infinitivorum orationis obliquae cum temporibus indicativorum singulis respondentium congruunt, nisi quod participia praes. et perf. etiam pro indicativis impf. et plusqpf. substituuntur, ut 19, 253 *καὶ ταῦτ' αὐτὸς ἀπήγγειλε πρὸς ὑμᾶς· μέμνησθε γὰρ δὴ λέγοντ' αὐτὸν κτἑ.* 19, 209. 21, 64. 22, 15. 38, 15. 45, 33. 46, 20. 51, 16. 57, 29. III, 29. al. Participia praes. et aor. cum particula *ἄν* consociata modum aut potentialem aut conditionalem significant, ut 14, 35 *καὶ μὴν οὐδὲ τῶν ἄλλων οὐδέν' ἂν εἰκότως Ἑλλήνων φοβηθέντα τὸν πόλεμον τοῦτον ὁρῶ.* 15, 19 *ἴσασι γὰρ οὐδένας ἄλλους πάλιν εἰς ἐλευθερίαν τὰ πράγματ' ἂν ἐξαγαγόντας.*[1]) 21, 37. 23, 109. 144. al.

2. *Μέλλων* c. infinitivo iunctum interdum participii fut. locum obtinuit, ut 22, 59 *βούλομαι δεῖξαι τοῦτον οὔτε πεπονθότ' οὐδ' ὁτιοῦν κακὸν οὔτε μέλλοντα πάσχειν οὐδὲν δι' ὧν ὑπὲρ ὑμῶν ἔπραξε, διὰ μέντοι τὴν αὑτοῦ βδελυρίαν καὶ θεοισεχθρίαν πεπονθότα μὲν μέχρι τῆσδε τῆς ἡμέρας οὐδέν, πεισόμενον δ', ἂν τὰ δίκαια ποιῆθ' ὑμεῖς.* 45, 21. 74.

3. Eadem ex breviloquentia, qua infinitivi, participia saepe praetermittuntur, atque creberrime *ὤν, οὖσα, ὄν* (*ὄντα, οὖσαν, ὄν*). Ut post *αἰσθάνομαι* 35, 42. — *ἀκούω* (18, 174).[2]) 19, 87. 38, 2? pr. 21, 2. — *γιγνώσκω* 20, 167. — *ἐξετάζομαι* (pass.) 18, 217. 277. 19, 291. 21, 65. 202. 22, 66 = 24, 173. II, 5. 9. 12; de 19, 120 cf. p. 79. — *εὑρίσκω* 4, 50. 14, 29. 18, 20. 256. 282. 284. 294. 19, 79. 115. 21, 46. 22, 55. 23, 128. 24, 76. 143. 25, 54. 26, 26. 41, 27. 58, 62. pr. 24, 1. 49, 2. II, 2. 24. III, 6. — *οἶδα* 4, 18. (14, 24).[3]) 18, 10. — *σύνοιδα* II, 20. — *ὁρῶ* 2, 4. 3, 8. 6, 27. 10, 40. 53. 18, 97. (253).[4]) 277. 19, 65. 223. 20, 5.[5]) 13.[6]) 21, 39. 59.[7]) 189. 22, 57.[8])

---

[1]) *ἂν* om. SAY (Dd. Tu.): *ἐξαγαγόντας* A: *ἐξάγοντας* S: *ἐπάξοντας* Y: *ἐπανάξοντας* v. (Dd.): *ἐπάγοντας* Tu. [2]) *ὄντα* secl. Bl., ut hiatus vitaretur. [3]) Cf. p. 80 an. 2 (*παράδοξον μὲν οἶδα τὸν λόγον, ὃν μέλλω λέγειν* S v. et editores quidam). [4]) Cf. p. 53 an. 5. [5]) Cf. p. 80 an. 11. [6]) *τοιοῦτον* codd. et editores: *τοιοῦτον ὄν* Cobet (NL p. 689): *τοιοῦτ' ὂν* We. [7]) *τό* ante *συγκεχωρηκός* add. AB², Aristides in imitationibus (Bl. We.): om. Dd. Tu. Vo. Wr. [8]) *ὄντας* om. SYO (Tu. We); sed numeri adversantur.

23, 108. 129. (174).[1]) 179. 25, (76).[2]) 88. 32, 12. 36, 30. 42. 37, 15. 45, 70. (86).[3]) 50, 15. 54, 24. 56, 50. pr. 30, 2. 33, 2. 55, 1. I, 2. II, 20. IV, 12. *καθορῶ* 24, 25. *περιορῶ* 19, 230. 26, 24. — *πυνθάνομαι* 4, 41. = *δείκνυμι* 2, 13. 18, 216. 19, 336. 20, 67? 126. 25, (3).[4]) 68.[5]) 45, 34. III, 27. — *δεικνύω* 21, 128. 169. — *ἀποδείκνυμι* 18, 309. — *ἐπιδείκνυμι* 8, 33. 19, 85.[6]) 23, 144.[7]) 37, 59. 45, 76. 51, 3. 61, 6. 13. *ἐπιδεικνύω* 39, 26. 57, 40. — *ἐλέγχω* 2, 5.[8]) — *ἐξελέγχω* (4, 37).[9]) (24, 108).[10]) 45, 22. 36. — *ἐμφανίζω* 14, 36. — *ἀποφαίνω* 18, 206. 23, 89. — *φαίνομαι*[11]) 2, 4. 5. 12. 4, 20. 14, 2.[12]) 8. 15, 22. 18, (24).[13]) 173. 317. 19, 120. 131. 200. 294.[14]) 20, 18.[15]) 20. 113. 164. 21, 9. 72. 92. 23, 64. 75. 194. 203. 24, 212. 32, 18. 45, 42. 54, 24. 33. 57, 4. pr. 16. 22, 2. 23β. 24, 1.[16]) 32, 4. 33, 1. 3. 34, 2. 39, 1. 44, 2.[17]) 46, 4. 49, 2 bis. II, 8. 16. III, 10. *προφαίνομαι* 61, 25. — *λαμβάνομαι* (pass.) 4, 18. 18, 284. — *καταλαμβάνω* 50, 9.

Adde eos locos, ubi ex alia participii *ὤν* forma alia subaudienda est, ut 10, 44 *ὅταν . . . ὁρῶσι . . . μέγαν μὲν ὄντα παρ' ὑμῖν εὐθέως τὸν λέγοντα, ἀθάνατον δ' ἕνεκ' ἀσφαλείας, ἑτέραν δὲ τὴν κρύβδην ψῆφον ⟨οὖσαν⟩ τοῦ φανερῶς θορύβου.* 15, 4. 23, 151. 207. 47, 4.

Ceterum cf., quae p. 76 scripta sunt.

Nonnullis denique locis alia quaedam participia praetermissa sunt, ut 23, 75 *τὴν ἑτέραν δ' ἕκαστον ἔχον δοκιμάζεται, κἂν μὲν τὴν ἄδικον φανῇ* (scil. *ἔχον*), *πονηρὸν κρίνεται, ἂν δὲ τὴν δικαίαν, χρηστὸν καὶ καλόν.* Sed cum persaepe dici vix possit, sitne necesse participium quoddam suppleri (ut 4, 50. 7, 35. 27, 60. 36, 41. al.), plura exempla proferre omitto.

---

[1]) *ὄν* om. S¹. [2]) *ὄντα* secl. Bl., quamquam apud Plinium Ep. 9, 26, 9 legitur. [3]) *ὄν* secl. Bl. [4]) *ὄντα* post *ἑκάτερον* om. Rh. IV, 143. [5]) Cf. p. 77 an. 2. [6]) *φανεροὺς* codd. Aristid. I, p. 727 Dd.: *φανερῶς* Cobet. [7]) *ὄντ'* inseruit Cobet. [8]) Cf. p. 77 an. 14. [9]) *οὖσαι* post *οἷαί τε* om. Bl. c. Isidor. Pelus. V, 369; rell. habent. [10]) *ὄντα* delendum putat Bl., cf. 54, 24. Sed *ἔνοχος* (*ἔνοχον*) cum participio coniunctum 19, 246. 25, 17. 42, 17. 54, 30. 58, 22 legitur. [11]) Cf. p. 55 an. 7. [12]) *ὄντες* post *φανείημεν* om. BFOY (Bl. coll. pr. 7). [13]) *ὢν* om. schol. Dem. p. 384, 4. Bl. etiam *οὐδ' αἴτιος* delendum proponit. [14]) Cf. p. 82 an. 4. [15]) *ψεῦδος ἂν φανείη* SLF et editores praeter Vo., qui *ψεῦδος ἂν ὂν φανείη* maluit. [16]) Cf. p. 82 an. 6. [17]) Sed *ἄξι' ὄντα φανῇ* Bl. proposuit, ut syllabarum brevium concursus vitaretur.

4. In enuntiatis consecutivis, quae appellantur, interdum pro indicativis vel infinitivis participia adhibentur; cuius generis dicendi haec exempla inveni: 3, 1 *ὁρῶ ... τὰ ... πράγματ' εἰς τοῦτο προήκοντα, ὥσθ' ὅπως μὴ πεισόμεθ' αὐτοὶ πρότερον κακῶς σκέψασθαι δέον*. 10, 40 *οὐδὲ ... ὁρῶ τὸν ἐν ἡλικίᾳ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους οὕτω διακείμενον, οὐδ' οὕτως ἀγνώμον' οὐδ' ἄτοπον τῶν ὄντων οὐδένα, ὥστ', εἰ μὴ ποιήσουσιν ἅπαντες ὅσ' αὐτός, οὐ φάσκοντα ποιήσειν οὐδὲν οὐδ' αὐτόν*. 45, 83 *προεληλυθὼς εἰς τοῦθ' ὥσθ' ὑπὸ τῶν ἐμαυτοῦ δούλων ὑβρισθείς*. 61, 3 *ὁρῶν ἐνίους ... τοσοῦτον διημαρτηκότας τοῦ τὰ βέλτιστα κρίνειν, ὥστε διὰ τοὺς λυμαινομένους τῷ πράγματι καὶ πρὸς τοὺς μετὰ σωφροσύνης πλησιάζειν ἀξιοῦντας δυσκόλως διακειμένους*. Incerta sunt: 6, 2 *εἰς τοῦτ' ἤδη προηγμένα τυγχάνει πάντα τὰ πράγματα τῇ πόλει, ὥσθ' ὅσῳ τις ἂν μᾶλλον ... ἐξελέγχῃ Φίλιππον ... πᾶσι τοῖς Ἕλλησιν ἐπιβουλεύοντα, τοσούτῳ τὸ τί χρὴ ποιεῖν συμβουλεῦσαι χαλεπώτερον* (S^1L^2 schol. A p. 167 adnot., *χαλ. εἶναι* v.: *χαλ. ὂν* Madvig Adv. crit. I, 456, We.). Cf. 26, 22 *θαυμάζω δ' ἔγωγε τῶν οὕτως ἐχόντων, ὥστε ... τούτοις παρακατατιθεμένων, τὰ δ' ... ἐπιτρεπόντων*. Ex aliis scriptoribus haec habeo exempla quae afferam: Xen. Cyr. 7, 5, 46. Plat. Rep. 519a. Andoc. 4, 20. Isocr. 4, 64. Isae. 9, 16. Ceterum haec modorum assimilatio, — etenim pro assimilationis forma haec constructio habenda est; cf. We. ad 10, 40 — in enuntiatis consecutivis participia sequentibus multo rarius usurpatur quam infinitivi et indicativi; cf. 2, 1. 8, 35. 18, 67. 21, 59. 215. 25, 89. 34, 41. 43, 1. 45, 66. 52, 22. 54, 8. 57, 30. 58, 3. III, 30; 21, 71. 76. al.

Pars altera.

De elocutionis differentiis inter singulas orationes intercedentibus.

(Quaestiones ad genuinas Demosthenis orationes a falsis separandas spectantes.)

Quoniam in priore dissertationis parte de Graecorum oratione obliqua quae habebam exposui, nunc quid de singularum orationum auctoritatibus inde colligi possit quaeram.

Qua in disputatione ex iis, quae quaestionibus grammaticis continentur, ea omnia praetermittere licebit, quae neque ad defendendam neque ad condemnandam aliquam orationem aliquid proficiunt; eorumque tantum ratio habenda erit, quae genuinis Demosthenis orationibus a suppositiciis discernendis favent. Neque eundem disputationis ordinem quem supra servans ea, quae illic anteposita sunt, hic quoque prae ceteris tractabo; sed cum demonstravero, unde alias orationes Demosthenis, alias aliis scriptoribus vindicandas esse maxime appareat, tum demum ea paucis absolvam, quae, quamquam minoris vel incerti momenti sunt, tamen ex iis, quae nullo modo videntur posse in dubium vocari, vim quandam accipiunt, ita ut haec illis, illa his confirmentur atque corroborentur.

Sed antequam ad rem ipsam accedam, indicandum est, quasnam orationes pro certe genuinis ob eamque causam pro disputationis fundamento habiturus sim. Quod ut demonstrarem, tabellam huic paginae affixam conscripsi; in qua ex orationibus in iudiciis privatis habitis praeter or. 27. 28. 30. 31. contra tutores dictas[1]) eas modo pro vere Demosthenicis numeravi, de quibus neminem unquam dubitavisse memini; eas autem, quas quispiam homo doctus, quamvis deficientibus argumentis,

---

[1]) De quibus cf. P. Hoffmann, de Demosthene Isaei discipulo. D. I, Berol. 1872.

	Orationes genuinae			Orationes falsae vel dubiae		
	δημηγορίαι	λόγοι δικανικοί		δημηγορίαι	λόγοι δικανικοί	
		δημόσιοι	ἰδιωτικοί		δημόσιοι	ἰδιωτικοί
Ol. 102, 4 = 369/8 a. Chr.						52.*
Ol. 103, 3 = 366/5						53.*
Ol. 104, 1 = 364/3			27. 28.			
Ol. 104, 2 = 363/2						29.
Ol. 104, 3 = 362/1			30. 31.			49.*
Ol. 105, 2 = 359/8					51.	
Ol. 105, 3 = 358/7						50.*
Ol. 106, 2 = 355/4		20. 22.				
Ol. 106, 3 = 354/3	14.					
Ol. 106, 4 = 353/2	16.	24.				47?
Ol. 107, 1 = 352/1	4.	23.				
Ol. 107, 2 = 351/0	15.					
Ol. 107, 3 = 350/49			36.			
Ol. 107, 4 = 349/8	1. 2. 3.	21.				45.* 46.*
Ol. 108, 1 = 348/7						39.
Ol. 108, 2 = 347/6						40.
Ol. 108, 3 = 346/5	5.					37. 57.
Ol. 109, 1 = 344/3	6.					
Ol. 109, 2 = 343/2		19.		7.		
Ol. 109, 3 = 342/1	8. 9.				59*?	
Ol. 109, 4 = 341/0					58.	43. 48.
Ol. 111, 2 = 335/4				17.		
Ol. 112, 3 = 330/29		18.				
Ol. 113, 2 = 327/6						34.
Ol. 114, 2 = 323/2						56.

Lineis pinguioribus tres eloquentiae Demothenicae aetates a Blassio (Att. Bereds. III² p. 80 sq.) constitutae separantur; asteriscis orationes pro Apollodoro scriptae indicantur. —

Accedunt: 1) orationes Alexandri temporibus habitae: 25. 26. 32. 33. 42.; epistulae; 2) orationes quae certis annis attribui omnino non possunt: 38. (fortasse Ol. 108, 3 = 346/5) et 54. (Ol. 109, 2 = 343/2 Clinton, Fasti Hellenici vol. II p. 361; Ol. 106, 1 = 356/5 A. Schaefer III, 2 p. 247 sqq.; ca. Ol. 109, 3 = 342/1 Sandys), utraque sine dubio Demosthenis; 41. et 55. a Bl. Demostheni iuveni vindicatae; prooemia (— Ol. 108, 2 = 347/6 Bl.); or. 35. 44. 61.; denique 10. 11. 13. 60. a rhetoribus confictae. — Epistola Philippi (12) ad dissertationem nihil valet.

reiecit (ut or. 39. 41., quas unum J. Siggium[1]) damnasse scio), in dubiis posui ut dissertationis fundamentum pararem, in quo nemo offenderet. Annorum autem ordinem, quibus singulae orationes videntur confectae esse,[2]) ideo in illa tabula descripsi, quia antiquiores a recentioribus quibusdam ex partibus differunt;[3]) id quod plane consentaneum est, quoniam antiquissima oratio a recentissima plus triginta annis distat, iisque praecipue annis, quibus magna illa conversio facta est, qua in locum boni Atticorum sermonis *ἡ κοινὴ διάλεκτος* quae vocatur successit.

Sed ad res ipsas aggrediamur.

1. **Optativos orationis obliquae** ad tempora praeterita pertinentes (cf. tab. III p. 32) in orationibus subditiciis frequentiores esse quam in genuinis N. Sjoestrand (l. l.) recte animadvertit; neque tamen inde cognoscere conatus est, quaenam Demostheni abrogandae essent. Ego inveni: a) in orationibus certe genuinis 118 indicativos, 8 optativos ad tempora historica relatos; b) in dubiis 93 ind., 53 opt., praeterea in or. 10. 3 ind., in or. 60. 4 ind. Genuinas igitur orationes a subditiciis multum differre sua sponte apparet; quae tamen differentia iam magis perspicua est, si or. 25. 29. 32. 37. 39. 45. 57., quas Demosthenis esse verisimillimum est, Demosthenicis adnumeramus; tum in his leguntur 146 ind., 9 opt.; in dubiis 65 ind., 52 opt. Quibus ex indicativorum numeris si eos detractamus, quos usurpari ex linguae Graecae legibus necesse fuit (cf. p. 37), in genuinis orationibus 100 ind., 8 opt., additisque orationibus 25. 29. 32. 37. 39. 45. 57. 125 ind., 9 opt. reperiuntur, in dubiis autem 84 ind., 53 opt., deductisque iis, quas modo enumeravi, 59 ind., 52 opt. — Singulas autem orationes recensentes orationes ab Apollodoro habitas maxima optativorum copia excellere videmus:

---

[1]) J. Sigg, Der Verfasser neun angeblich von Demosthenes für Apollodor geschriebener Reden, Lps. 1873 = Jahrbb. f. cl. Phil., Suppl. VI p. 397—434. [2]) Cf. A. Schaefer, Demosthenes u. seine Zeit; Blass, Att. Bereds. III, 1; Chronologia Demosthenica, Ed. Teub. I p. 1—45. Blassium secutus sum. [3]) Cf. Blass l. l. p. 80 sq. 245 sq.; praeterea C. Ritter, Untersuchungen über Plato, Stuttg. 1888, p. 28, qui uniuscuiusque scriptoris sermonem gradatim mutari necesse esse optime exposuit.

in or. 49. 1 ind., 1 opt.; in 50. 5 ind., 13 opt.; in 52. 1 ind., 5 opt.; in 53. 2 ind., 4 opt.; in 59. 11 [vel §§ 76. 86 exceptis[1]) 9] ind., 5 opt. occurrunt;[2]) quibuscum or. 47. (12 ind., 9 opt.) congruit; differt autem or. 45. (4 ind., — opt.). Praeterea optativi in or. 33. (1 ind., 3 opt.), 34. (5 ind., 2 opt.), 35. (2 ind. [vel § 54 deducta[1]) 1], 2 opt.), 43. (1 ind., 2 opt.), 48. (7 ind., 3 opt.) frequentiores sunt. In orationibus vere Demosthenicis optativi aut omnino non leguntur (or. 2. 3. 4. 5. 6. 8. 9. 14. 15. 16. 20. 22. 27. 28. 31. 38. 54.), aut singula modo exempla in singulis orationibus inveniuntur (or. 1. 18. 19. 21. 23. 24. 30. 36.); quibuscum comparandae sunt a) or. 10. 11. 13. 17. 25. 26. 29. 32. 37. 39. 40. 41. 44. 45. 46. 51. 55. 60. 61. exordia, epistulae b) or. 7. 42. 56. 57. 58.

Sed obiecerit quispiam, indicativi et optativi usus non tam generaliter, quam feci, comparari debere, sed earum differentiarum, quas p. 37—41 statui, rationem esse habendam; cui respondeo: primum accuratiore disputatione opus non esse, quippe cum ea, quae exposui, cum iis, quae praeterea inveniemus, optime conveniant; deinde, si frequentiores optativi nonnisi ex frequentiore eos adhibendi facultate orti essent, tamen id ipsum, quod alii oratores crebrius quam alii facultatem illam sibi faciunt, aptissimum futurum esse, quo illi ab aliis discernantur.

2. His statim commode adnecti posse videtur quaestio de indicativis et optativis iisdem in enuntiatis consociatis; cuius usus dicendi 14 omnino exempla inveni, ex quibus duo in orationibus certe Demosthenicis, 6 in Apollodoreis leguntur (cf. etiam 50, 44). Ex reliquis duo in or. 47. reperiuntur; nonne hanc ab eodem oratore, a quo or. 46. 49. 50. 52. 53. 59., compositam esse eo comprobatur?[3]) Adde a) optativum ad perfectum relatum 47, 13 et b) orationem rectam in enuntiato explicativo servatam 47, 57; quorum similia cum in unis fere orationibus Demosthenicis et Apollodoreis occurrant (cf. p. 34 sq. 25), ea in or. 47 fortuita esse haud facile credam.

---

[1]) Cf. p. 37. [2]) In sola or. 46. optativi forte desunt. [3]) Cf. F. Lortzing, De orationibus, quas Demosthenes pro Apollodoro scripsisse fertur, D. I. Berol. 1863, p. 69.

3. Verba promittendi, sperandi sim. quaternis (vel, si infinitivos aor. notione futuri praeditos recte esse traditos putamus, quinis) infinitivis adiungi p. 62 sqq. demonstravi. Sed inf. fut. usitatior, inf. praes. c. ἄν c. insolentior est, quam ut ex iis aliquid colligi possit; infinitivi autem praes. ad tempora futura spectantes ab infinitivis proprie praesentibus certe distingui non possunt; ex solis igitur infinitivis aor. c. ἄν c. ad orationes Demosthenicas discernendas argumentum repetere licet. Quorum plurimi in orationibus genuinis, praecipue 14.—16., 20.—24. leguntur; praeterea plus singuli in or. 10. (2), 25. (4), 29. (2), 32. (3), 37. (2), 40. (2), 45. (4), 49. (2), 53. (2), 56. (2), 61. (2), exordiis. Singuli tantum in or. 7. 13. 33. 34. 43. 47. 55. 57. 60. III. IV. inveniuntur, nullus in reliquis orationibus; inter quos cum plures Apollodori sint, novum habemus argumentum, unde or. 45. cum iis non esse conferendam et or. 25. 32. 37. ad genuinas accedere conicias.

4. Infinitivi εἶναι ab oratore praetermissi multa exempla p. 71 sqq. attuli. Hanc breviloquentiam Demosthenis maxime esse propriam, ibidem adnotavi; restat igitur, ut ostendam, quaenam orationes hac in re concinant. Maximam exemplorum copiam in orationibus Hellenicis, quae appellantur, memini, minimam in antiquissimis 27. 28. 30. 31., quibus duo tantum exempla exhibentur (27, 38. 30, 37); parvam etiam in or. 4. 36. 38. 54.; reliquas genuinas orationes fere aequales esse cognovi. Inter dubias sunt, quae ab illa breviloquentia omnino abhorrent; quae sunt orationes ab Apollodoro dictae (qua de causa Herwerden 59, 115 εἶναι falso sustulit) et 47.; 35. 43. 48.; 11. 26. 32. 33. 34. 41. 55. In aliis singularia tantum exempla reperiuntur, ut in or. 37. 40. 42. 44. 56. 58. 61. ep. I.; in aliis totidem fere, quot in singulis Demosthenis orationibus, ut in or. 7. (2), 10. (8 exempla), 13. (3), 17. (2), 25. (7 + 2 incerta), 29. (4), 39. (9 et 1 incertum), 45. (8)[1]), 51. (7), 57. (11), 60. (8); exordiis (45 + 1 incertum), ep. II. (2), III. (6), IV. (2), V. (2). Ex quibus eas orationes, quae maximo exemplorum numero insignes sunt, Demostheni esse vindicandas magna excitatur suspicio; neque vero eas, in quibus nulla aut singula tantum exempla inveniuntur,

---

[1]) In quod maxime animum intendas, cum or. 45. ab Apollodoreis separandam esse inde denuo appareat.

propter id ipsum damnare licebit, quoniam in paucis quoque genuinis raro tantum infinitivum *εἶναι* omissum esse vidimus. —

Aeque atque inf. *εἶναι* participia *ὤν, οὖσα, ὄν* (*ὄντα, οὖσαν, ὄν*) (de quibus cf. p. 88 sq.) in plurimis Demosthenis orationibus[1]) saepius a legentibus supplenda sunt; praeterea etiam in or. 10. (bis), 25. (3 et 2 incertis locis), 26. (2), 32. (2), 37. (2), 45. (6+1 inc.), 57. (3), 61. (3), exordiis (19), II. (9), III. (3). Singula tantum exempla in or. 13. 35. 39. 41. 51. 56. 58. ep. I. IV., nullum in reliquis legi; inter quas cum quinque Apollodori et or. 47. sint, valde mirum est, quod in or. 50. *ὄντα* bis (§§ 9. 15.) omissum est; sed animadvertas utroque loco participia supplenda praecedentibus participiis perf. respondere, ex quibus ut ipsa participiorum quandam vim acciperent facile fieri potuit. (Ceterum cf. p. 76.) Cf. p. 88 sq.

Ἐστίν vel aliae quaedam verbi *εἶναι* formae finitae q. d. rarius praetermissae sunt, quam ut inde certa argumenta duci possint; sed orationes vere Demosthenicae, ad quas or. 10. 45. accedunt, maiore exemplorum numero inter alias videntur praestare. Cf. p. 44.

5. Verba dicendi et declarandi, cogitandi et sentiendi, sim. in tria genera discedunt: quorum uno ea continentur, quae singulis tantum modis construuntur (sive enuntiatis explicativis, sive accusativis c. infinitivis, sive participiis adduntur), altero ea, quae simul aut enuntiatis explicativis et infinitivis, aut illis et participiis, aut infinitivis et participiis adiunguntur, tertio ea, quae eadem et enuntiatis explicativis et infinitivis et participiis consociantur.

a) Et enuntiatis explicativis et infinitivis adiunguntur: *ἀμφισβητῶ, ἀπειλῶ, ἀρνοῦμαι, ἔξαρνος γίγνομαι, βεβαιῶ, βοῶ, γράφω, δημηγορῶ, θρυλῶ, ἀποκρίνομαι, λέγω, λόγον λέγω, ἀντιλέγω* (*ἀντεῖπον*), *διαμαρτύρομαι, διόμνυμαι, πείθω, ὑπισχνοῦμαι, φημί, προφασίζομαι.* — *ἐλπίδ' ἔχω, ὑπολαμβάνω* (= existimo), *λογίζομαι, διαλογίζομαι, ὑπονοῶ, πιστεύω, ὑποψίαν ἔχω.* — *αἰτιῶμαι, διαβάλλω, καταγιγνώσκω, γράφομαι* (= accuso), *ἐγκαλῶ, κατηγορῶ, καταμαρτυρῶ,* — *λόγος*

---

[1]) Exceptae sunt or. 27. 28. 30. 31.; 1. 5. 9. 16.; i. e. eaedem fere, in quibus inf. *εἶναι* raro praetermissus est.

ἐστίν. Compares etiam ἐγγυητής εἰμι ὡς cum ἐγγυῶμαι, ἐγγυητὴς γίγνομαι, ἐγγυητὰς καθίστημι c. inf.; πιστὸν δίδωμι ὡς cum πίστιν δίδωμι c. inf.; τὴν ψῆφον φέρω ὡς cum ψηφίζομαι c. inf.; ὄνειδος παρασκευάζεται ὡς cum ὀνειδίζω c. inf.

His ex verbis φημί enuntiatis explicativis (in nonnullis Demosthenis orationibus) et ἀποκρίνομαι infinitivo (III, 16) adiunctum singularitate maxime offendunt; praeterea etiam λέγω (activ.) infinitivis additum, collatis permultis iis locis, ubi enuntiatis explicativis coniunctum est, satis est rarum; invenitur autem septies vel 20, 123 addito[1]) octies in orationibus genuinis, praeterea 25, 93. 37, 6. 47, 39. 57, 46. 64. 58, 29. pr. 28, 2. IV, 3; cf. λόγον λέγω c. inf. 36, 33, ἀντεῖπον c. inf. 20, 8. 88. 24, 24; λόγος ἐστίν c. inf. 22, 25. Pleraque igitur exempla ex genuinis orationibus sumpta sunt; qua de re duobus eiusdem constructionis exemplis (57, 46. 64) argumenta ea confirmantur, quibus orationem 57. Demosthenis esse videtur comprobari. Denique repperi: πείθω ὡς 12[ies] (et ter per ζεῦγμα enuntiatis explicativis additum), πείθω c. inf. 24[ies]. In genuinis orationibus quattuor enuntiata explicativa undecim infinitivis respondent; quibuscum exordia conferenda sunt, ubi πείθω c. inf. decies, πείθω ὡς omnino non legitur. — A reliquis verbis supra enumeratis argumenta peti nequeunt.

b) Et enuntiatis explicativis et participiis adduntur: ἀγγέλλω, προσγράφομαι, δείκνυμι (-νύω), ἐνδείκνυμαι[2]), ἐπιδείκνυμι (-νύω), δηλῶ, δῆλός εἰμι, πρόδηλός εἰμι, ἐλέγχω, πεῖραν δίδωμι, σιωπῶ, ἀποφαίνω, φανερὸν ποιῶ, φανερὸς γίγνομαι, καταφανής εἰμι (γίγνομαι). — ἀγνοῶ, αἰσθάνομαι, εὑρίσκω, ἐπίσταμαι, θεῶμαι, θεωρῶ, μανθάνω, μέμνημαι, μνημονεύω, οἶδα, σύνοιδα, ὁρῶ, καθορῶ, περιορῶ. Cf. πρόοιδα ὅτι: πρόοιδα καὶ προακήκοα part.; οὐκ ἄδηλόν ἐστιν ὅτι: οὐκ ἄδηλός εἰμι part.; εὔδηλόν ἐστιν ὅτι: εὔδηλός εἰμι part.; λανθάνει ὅτι: λανθάνω part.

Quae inter verba haec digna sunt, quae accuratius examinentur:

α) δείκνυμι (-νύω): ὅτι vel ως 43[ies] (cf. etiam δείκνυμι

---

1) Cf. p. 49 an. 2. 2) Cf. p. 77 an. 13.

καὶ διαμαρτύρομαι 42, 5. *δεῖγμα ἐκφέρω* 18, 291. 21, 183), *δείκνυμι* (*-ύω*) c. part. 64ies[1]) (cf. praeterea 37, 56). In genuinis orationibus alteris altera structura praefertur; cf. or. 19. (7 *ὅτι*, 3 part.), 20. (1 *ὅτι*, 7 [8] part.); plura autem participia quam enuntiata explicativa praeter orationes genuinas in paucis tantum aliis inveniuntur, quas plerasque Demosthenis esse ex aliis argumentis cognoscitur: or. 37. 42. 57.; cf. or. 29. 34., 44. 58.; 25. III.

β) *ἐπιδείκνυμι* (*-ύω*): *ὅτι* vel *ὡς* 55ies; part. 64ies (et 21, 36. 23, 3 ex coniectura Blassii; de 53, 26 cf. p. 77 an. 10). Demosthenis orationes non omnes eundem usum dicendi praestant; sed animadverti maiorem aliquam participiorum frequentiam, qualis in or. 19. et 27. cernitur, etiam in or. 29. 45. 57. cognosci; praeterea participia in or. 39. 51. 42. 61. praevalent. Mirum autem est, quod in or. 37. quattuor enuntiata explicativa ad *ἐπιδείκνυμι* relata inveniuntur, nullum participium; sed tali aliqua fortuita exceptione haud scio an argumentum quoddam in reliquas omnes orationes quadrans non infirmetur.

Cf. *δηλῶ* 23, 60. 45, 34. pr. 12, 1 participiis adiunctum, in aliis autem ut in Apollodori orationibus non nisi enuntiatis explicativis.

γ) *ἐλέγχω* et *ἐξελέγχω* (quae verba, cum certe separari nequeant,[2]) una tractabo): *ὅτι* et *ὡς* 19ies, part. 94ies (cf. *ἐλ. καὶ δείκνυμι* 19, 8; *φαίνομαι καὶ ἐλέγχομαι* 19, 101; *τὸν ἔλεγχον λαμβάνω* 33, 37. De 23, 206 cf. p. 78 an. 7). Participia Demostheni magis usitata sunt; praeterea in or. 29. 37. 45. 57. exordiis ita praepollent, ut singulis enuntiatis explicativis octona fere participia respondeant. In Apollodori orationibus plurimis enuntiationes explicativae praeferuntur; a quibus or. 46. et 47. videntur differre, cum in illa tria participia, nullum enuntiatum explicativum, in hac novem participia, unum tantum enuntiatum explicativum legantur; sed ex illis participiis octo ad passiva *ἐλέγχομαι* et *ἐξελέγχομαι* relata sunt, quibuscum enuntiata explicativa rarissime iunguntur.[3])

---

[1]) Sed 17, 16. 20, 67 fortasse numerandi non sunt; utroque loco dubium est, utrum participium quoddam (*ὄν*, *ὄντα*) supplendum sit necne. [2]) Cf. p. 84 an. 2. [3]) Ab aliis omnibus or. 59. discedit, in qua *ἐξελέγχω* ter enuntiato explicativo, ter participio, ter infinitivo

δ) οἶδα: ὅτι, ὡς 203ies (cf. οἶδ' ἀκούων 4, 24. 23, 182. 38, 7. (6, 33), οἶδα καὶ μέμνημαι 18, 249. In illo numero illi loci neglecti sunt, ubi οἶδ' ὅτι adverbii vice fungitur; cf. p. 15 an. 2); — part. 105ies (cf. οἶδα καὶ ἐξελέγξω 45, 41. οἶδα καὶ ἤκουσα 35, 35. — 4, 51, cum priori numero addiderim, hic omisi). Participia ex οἶδα pendentia et in genuinis et in dubiis orationibus leguntur; sed, veluti post δείκνυμι, ἐπιδείκνυμι, ἐλέγχω, ἐξελέγχω, sic etiam post οἶδα participia in solis fere orationibus genuinis frequentiora sunt quam enuntiata explicativa. Cum illis autem comparandae sunt: a) or. 32. 51. 57. 60. (61.) ep. IV., quae non nisi participia; b) or. 29. 34. 39. ep. III., quae plura participia quam enuntiata explicativa exhibent. Cf. or. 45., exordia. In Apollodori orationibus participia enuntiatis explicativis superari solent; v. or. 49. (4 part., 4 ὅτι), 50. (2 part., 5 ὅτι), 52. (1 part., 4 ὅτι), 53. (1 ὅτι), 59. (5 part., 2 ὅτι); quibuscum cf. or. 47. (1 part., 6 ὅτι). —

ε) Alia quoque verba, quae tamen rarius leguntur, quam ut copiosius ea persequi operae pretium sit, in genuinis maxime orationibus iisque, quas pro genuinis habere licet, participiis adiungi videmus. Singularem autem locum ὁρῶ obtinet. Quod additum est: enuntiatis explicativis 49ies (cf. ὁρῶ καὶ γιγνώσκω 21, 143. ὁρῶ καὶ θεῶμαι 4, 3. σημεῖον ὁρῶ II, 18), participiis 287ies [1]) (cf. ὁρῶ καὶ ἀκούω 20, 65 et 55, 16). Illa 49 autem enuntiata explicativa ad duo (44, 63. 60, 2) omnia in orationibus vere Demosthenicis iisque, quae Demosthenicae ducendae sunt (or. 25. 39. 41. 45. exord. ep. II. III. V.), leguntur.

---

additum est. ἐξελέγχω c. inf. praeterea 29, 2 invenitur; cf. etiam 24, 74 p. 78 an. 8.

[1]) Ad discrimen inter οἶδα et ὁρῶ intercedens animum attendas. Singula participia ad illud relata binis fere enuntiatis explicativis, singula enuntiata explicativa ab hoc pendentia senis fere participiis respondent. Quod facile inde explicatur, quod οἶδα ex propria sua notione orationi obliquae adiungitur, ὁρῶ autem, cum olim non nisi „corporis oculis aliquid video" declararet solique participio adderetur, paulatim demum notione „oculis mentis videndi" accepta aeque atque cogitandi verba cum enuntiatis explicativis coniungebatur, sed ita ut primitiva illa notio iam sentiretur participiaque praeferrentur. Eadem de causa εὑρίσκω uno tantum loco (24, 81) cum ὅτι, 93 cum participiis copulatum est, cum μανθάνω, quod cum οἶδα conferendum est, ubique fere cum ὅτι iungatur.

c) Et cum infinitivis et cum participiis componuntur: *τίθημι, ἀπογράφω, ἀπολογίζομαι*. Sed ad quaestiones nostras haec verba nihil valent, nisi forte eo, quod *τίθημι* „existimo" significans praeter or. Demosthenicas in or. tantum 39. et 45. invenitur, argumenta ea, unde illas genuinas esse concluditur, augeri putas.

d) Tres constructiones assumunt verba *ἀπαγγέλλω, ἐγγράφω, ἐξελέγχω, μαρτυρῶ, ὁμολογῶ, ἀκούω, γιγνώσκω, πυνθάνομαι*. Ex quibus *ἀπαγγέλλω, ἀκούω, πυνθάνομαι* participiis eademque infinitivis adiuncta inter se comparari nequeunt, cum participia de iis ponantur, quae re vera facta sunt, infinitivi contra de iis, quae falsa vel incerta rumoribusque percepta sunt; exempla autem participii et infinitivi ex illis pendentium cum enuntiatorum explicativorum exemplis collata nihil proficiunt. Idem de verbo *γιγνώσκω* valet (cf. p. 47); de *ἐγγράφω* cf. p. 76 an. 1, de *ἐξελέγχω* p. 98. — *μαρτυροῦμαι* (pass.) c. part. 59, 118 legitur; *μαρτυρῶ* c. *ὅτι* (*ὡς*) 41ies (cf. *μαρτυρῶ καὶ ἐπιδείκνυμι* 40, 19), c. inf. 51ies (et 29, 31. 54, 31 ex testimoniis quibusdam ad verbum reddita. Cf. *μαρτυρῶ καὶ διόμνυμαι* 57, 22. 44). Magno numero enuntiatorum explicativorum excellunt or. 33. (3 *ὅτι*, 1 *ὡς*, 1 inf.), 47. (2 *ὅτι*, 7 *ὡς*, 5 inf.), 49. (4 *ὡς*, — inf.), 52. (2 *ὡς*, — inf.), ita ut or. 47. Apollodoro vindicandam esse novo argumento comprobetur; infinitivorum autem or. 29. (4 inf., 1 *ὡς*; cf. *ὁμολογῶ καὶ μαρτυρῶ* c. inf. 29, 52), 45. (17 inf., 1 *ὡς*), 57. (5 inf., 1 *ὅτι*, 1 *ὡς*); quibuscum cf. or. 54. (4 inf., — *ὅτι, ὡς*), unde or. 29. 45. 57. Demosthenis esse confirmatur. — *ὁμολογῶ* c. part. 21, 192. 23, 74, c. *ὅτι* (*ὡς*) 11ies, c. inf. 146ies (cf. *ὁμολογῶ καὶ μαρτυρῶ* 29, 52); enuntiatorum tamen explicativorum copia magis exigua est, quam ut quidquid ex iis colligi possit. —

Ad haec quaedam leviora addam.

6) Accusativos pronominum reflexivorum easdem personas quas verba dicendi vel sentiendi declarantes 24ies cum infinitivis, 22ies cum participiis coniunctos inveni (cf. pp. 58. 86). Ex his autem exemplis 20 apud Demosthenem, 2 in or. 10., reliqua pleraque in iis orationibus, quas Demostheni vindicaverim, leguntur: (37, 1), 39, 10. 10. 28. 45, 86. 57, 1. 3. 17. 19. (46.) 50. 69. pr. 44, 1. II, 1. (adde 37, 25. 55, 24, ubi libri variant, sed, cum illae ora-

tiones genuinae videantur esse, insolentiorem hanc constructionem legendam esse verisimile est). Reliqua exempla exhibentur: 33, 28. 35, 44. 40, 60. 42, 3. 44, 48. 47, 41. 48, 2. 58, 16. 32. 61, 6. Itaque cum haec constructio Demostheni prae ceteris usitata fuisse videatur, ex magno exemplorum numero or. 39. et 57. vere Demosthenicis adnumerandas esse facile putes; sed infirmum esse argumentum concedo.

7. Accusativi infinitivis subiecti in Demosthenis maxime orationibus praetermissi et a legentibus supplendi sunt; praeterea or. 39. multis exemplis huius breviloquentiae insignis est; in reliquis pauca tantum reperiuntur (cf. p. 59 sq.). Similiter apud participia accusativi non nisi in genuinis orationibus et 25. 29. 45. 57. ep. III.[1]) crebrius omissi sunt (cf. p. 86 sq.).

8. Acc. c. inf. non nisi in genuinis orationibus et 45, 10 ex verbis dicendi passivis pendent (cf. p. 59).

9. *Μέλλειν* c. inf. praes. in orationibus et genuinis et spuriis pro inf. fut. substituitur, sed *παρασκευάσασθαι* c. inf. praes. non nisi in genuinis et 45, 43. pr. 48, 1 (cf. p. 71).

10. Multa alia atque firma argumenta ad orationes genuinas a subditiciis discernendas ex verborum synonymorum quae vocantur usu accurate examinato repeti possunt; ut ex exemplis verborum *ἡγοῦμαι* et *νομίζω* supra congestis apparet, *ἡγοῦμαι* esse frequentius in Apollodori orationibus cum iisque or. 47. congruere, ab iisdem or. 45. differre; *νομίζω* contra in Demosthenis orationibus magis esse usitatum, or. autem 29. 40. 51. 57. 58. epistulas cum iis consentire; inter quas plures sunt, quas aliis de causis Demosthenis esse iudicaverim, ita ut illae ex his aliquid confirmentur. Attamen ut verborum synonymorum usu pro argumentis uteremur, illorum exempla non modo quadam ex parte, sed omnia colligenda essent; quod cum extra causam sit, plura adicere omitto.

Verum ut ea quae protuli iam computem, orationes 25. 29. 39. 45.[2]) 51. 57. prooemia, epistulas II. — V.

---

[1]) Praeterea in or. 59. tria exempla inveniuntur: 63. 67. 118; sed priora eiusmodi sunt, ut idem accusativi bis ponendi fuissent, qua de re ea silentio praeterire licebat. [2]) Ad hanc orationem, quam Demosthenis esse ex iis quae exposui maxime apparet, defendendam aliud quoddam argumentum ex usu infinitivi articulo instructi allatum est a

tot et tam gravibus ex partibus cum genuinis congruere invenimus, ut eas ipsi Demostheni vindicare non dubitem; itaque ex iis, quae de elocutione Demosthenica conscripsi, optime alia illa argumenta augentur, quae Blassius in praeclaro libro: „Die attische Beredsamkeit“ inscripto ad eas defendendas attulit. De or. 32. 37. 41. 55., quas praeterea Demosthenicas esse puto, non certe iudicaverim, cum minora sint, quae iis et genuinis orationibus communia esse cognovi. Ex reliquis or. 10. ad genuinas proxime accedit; quod tamen non miror, quoniam multa a Demosthene ipso scripta in ea latere constat; quarundam deinde proprietatum elocutionis Demosthenicae etiam or. 60. et 61 participes sunt neque vero, cum alia adversentur, genuinis videntur adnumerari posse; aliae denique modo in hac vel illa re cum veris orationibus concinunt. Ex quibus or. 47. ab eodem scriptore, a quo or. 46. 49. 50. 52. 53. 59., confectam esse multis locis apparuit; orationes autem 35. 43. 48. eidem auctori vindicandas esse frequentibus optativis (cf. p. 94), infinitivo εἶναι nunquam praetermisso, aliis[1]) comprobari videtur.

Fr. Birklein, Entwicklg. d. substantivierten Infinitivs = Schanz, Beitr. III, 1 [7], 1888, p. 66.

[1]) Cf. Fr. Birklein, l. l. p. 66.

Corrigenda.

p. 31. (tab. I.) s. ind. fut. post inf. aor. leg. 23,212 pro 23,221.
p. 32. (tab. III.) s. opt. praes. post part. aor. leg. 52,5 pro 52,2.
ibid. s. opt. fut. post part. praes. del. 52,22 cf. p. 34.
p. 52. s. v. ἀκούω inseras 58,50.
p. 53. s. v. ὑπολαμβάνω leg. 17,26 pro 17,16.
p. 55. s. v. πιστεύω leg. 14,24 pro 14,34.
ibid. verbum προσδοκῶ forte excidit; sed omnes loci, ubi cum infinito iunctum legitur, p. 66 descripti sunt.
p. 58. s. v. φημί leg. 58,16 pro 58,66.
p. 78. s. v. ἐξελέγχω inseras 47,31.

G. HAUPT:

COMMENTATIONES ARCHAEOLOGICAE IN AESCHYLUM.

Quaestiones quas in hoc libello mihi sumpsi tractandas duplex munus complectuntur colligendi quotquot monumenta ad Aeschyli tragoedias spectant, scrutandi quae ad invenienda perditarum fabularum argumenta inde efficiantur. Alterum officium inde a Welckeri memoria desertum fere ac neglectum iacet, monumenta ad Aeschylum revocare multis modis multi studuerunt. Neque tamen, in quorum censura praecipue operam consumpserunt, monumenta in Orestea fabula versata idcirco praetermittenda duxi sive paucis absolvenda, luculenta scilicet ea exempla ratus, qua ratione in fabulis illustrandis veteres usi sint. Fundamentum igitur ea praestant, unde in restituendis ad monumentorum fidem perditarum fabularum argumentis proficiscamur. Quocirca ita progrediar, ut primum ea monumenta illustrem, quae ad servatas fabulas spectent; tum ea comprehendam, quae etsi iure ad deperditas quasdam Aeschyli fabulas referuntur, tamen nihil novi doceant et ad argumenta fabularum cognoscenda minus valeant; denique de eis disseram, quae accuratiorem suppeditent notitiam fabularum deperditarum.

Initium facio ex eis monumentis, quae Orestem exhibent supplicem ad omphalum Apollinis considentem. Cuius fata etsi ad fidem Stesichorei carminis iam ante annum tertium Olympiadis LXXX ficta pictaque fuisse constat neque in operibus post Aeschylum factis Stesichoreae narrationis vestigia desunt[1]), tamen tanta erat Aeschyleae tragoediae auctoritas apud omnes, qui post eum in hoc argumento versati sunt, ut nullius fere fabulae neque Aeschyli neque Euripidis plura in monumentis vestigia videamus. Magno e numero ea potissimum elegi exempla quae ad rationem, quae inter pictorem et poëtam intercedat, perspiciendam maxime pertineant. Atque primum quidem

[1]) Vid. Robert, Bild und Lied p. 149 ss.

amphora Rubustina, quam publici iuris fecit Stephani Compte-rendu 1863 VI s. quam maxime accurate **Eumenidum** prologum exhibet. Cernimus Orestem gladio educto in templo ad omphalum considentem Eumenidesque quinque numero diffusas dormientes. Extra templum sacerdos perterrita effugit. Jam conferas Pythiae verba apud Aeschylum Eumen. V. 34 ss.

ἦ δεινὰ λέξαι, δεινὰ δ' ὀφθαλμοῖς δρακεῖν
πάλιν μ' ἔπεμψεν ἐκ δόμων τῶν Λοξίου,
ὡς μήτε σωκεῖν μήτε μ' ἀκταίνειν βάσιν.
τρέχω δὲ χερσίν, οὐ ποδωκείᾳ σκελῶν.

— — — — — — — — — —

ὁρῶ δ' ἐπ' ὀμφαλῷ μὲν ἄνδρα θεομυσῆ
ἕδραν ἔχοντα προστρόπαιον, αἵματι
στάζοντα χεῖρας καὶ νεοσπαδὲς ξίφος
ἔχοντα — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

πρόσθεν δὲ τἀνδρὸς τοῦδε θαυμαστὸς λόχος
εὕδει γυναικῶν ἐν θρόνοισιν ἥμενος.

Quos versus pictorem accurate sequi videmus nullis rebus aliunde additis neque ut fit in unum confusis quae eodem tempore facta esse non possunt. Quin etiam in eo pictor ad poëtam satis accurate se applicat, quod pro tribus Eumenidibus, quo numero has deas et Argis et Athenis cultas esse constat [1]) plures inducit. Solemnem enim illum numerum augere nemini in mentem venire potuit nisi tragico poëtae, scilicet ut iustum choreutarum numerum compleret. Quem secutus est vasculi illius pictor, cum vel sarcophagorum Romanorum artifices trinum illum numerum retinerent.

Longe aliam rationem secuti sunt alterius tertiaeque amphorae, utriusque Rubustinae, pictores. Quarum altera [2]) Orestem supplicem cum gladio ad omphalum fugientem Pythiamque coniungit cum Apolline furiam repulsante. Adest etiam Diana cum fratre coniuncta. Cum primae amphorae pictor ea tantum pictura comprehendit, quae re vera eodem temporis momento

---

[1]) Vid. Mitteilungen des athen. Instituts IV 1879, tab. 9. 10. Preller-Robert Griech. Myth. I. 837, 1. Polemon fr. 41. [2]) Expressa est apud Jahnium Vasenbilder 1839, I, 1.

facta sunt, hic potius omnes prologi partes complexus simul nobis ostendere studet. Nam Apollo furiam repulsans pertinet ad Eumenidum versus 179 ss.:

> ἔξω, κελεύω, τῶνδε δωμάτων τάχος
> χωρεῖτ', ἀπαλλάσσεσθε μαντικῶν μυχῶν,
> μὴ καὶ λαβοῦσα πτηνὸν ἀργηστὴν ὄφιν,
> χρυσηλάτου θώμιγγος ἐξορμώμενον,
> ἀνῇς ὑπ' ἄλγους μέλαν' ἀπ' ἀνθρώπων ἀφρόν.

At quo tempore haec Apollo dixit neque sacerdos neque Orestes in scaena aderant. Neglexit igitur pictor ordinem rerum, simul omnia coniunxit. Quod vero furiam per totum corpus nigram pinxit, fecit id quoque Aeschylum secutus. Illic enim Pythia perterrita effugiens Eumenidum aspectum in scaena antea inusitatum hisce verbis enarrat (V. 46 ss.)

> πρόσθεν δὲ τἀνδρὸς τοῦδε θαυμαστὸς λόχος
> εὕδει γυναικῶν ἐν θρόνοισιν ἥμενος.
> οὔτοι γυναῖκας, ἀλλὰ Γοργόνας λέγω,
> οὐδ' αὖτε Γοργείοισιν εἰκάσω τύποις.
> εἶδόν ποτ' ἤδη Φινέως γεγραμμένας
> δεῖπνον φερούσας. ἄπτεροί γε μὴν ἰδεῖν
> αὗται, μέλαιναι δ' ἐς τὸ πᾶν βδελύκτροποι.

Harpyias Phinei cenam rapientes non ut aves scilicet pingebant Graeci, quales in sepulcro illo Xanthi reperto occurrunt, sed forma prorsus humana, alis tamen instructa. Eiusdem fere quo Orestea docta est temporis specimen exstat amphora Mon. d. Inst. III 49: virgines videmus alatas veste succincta oribusque male deformatis.[1]) Quod in exemplum Aeschylus Eumenides effinxit, nisi quod alis remotis angues adiecit et totum corpus nigrum effecit.

Tertia denique amphora[2]) Clytaemestrae umbram exhibet furias suscitantem, dum Apollo coram sorore Orestem ad omphalum considentem sue lustrat. Clytaemestrae umbram e terra

---

Conferas vas Atticum antiquissimum Aeginae repertum, quod publici iuris fecit Furtwaenglerus in diario archaeologico 1882, p. 197

[2]) Overbeck: Gallerie heroischer Bildwerke XXIX 12.

emersam in scaenam prodiisse notum est. Lustratio vero Orestis neque in scaena conspecta neque omnino in prima parte fabulae commemorata est, sed ex eis pictor eam sumpsit, quae Orestes Atheniensibus supplex narrat v. 279 ss.:

> μητροκτόνον μίασμα δ' ἔκπλυτον πέλει
> ποταίνιον γὰρ ὂν πρὸς ἑστίᾳ θεοῦ
> Φοίβου καθαρμοῖς ἠλάθη χοιροκτόνοις.

Hic igitur pictor non solum diversas tragoediae partes coniunxit, sed ea quoque imagine expressit, quae in scaena omnino non conspiciebantur, sed narratione tantum exponebantur. Quid igitur? Nonne luculenter apparet, qua ratione artis monumentis ad fabulas restituendas uti possimus? Suppeditant enim imagines fabularum argumenta, ipsas fabulas non praestant. Qui compositioni fabularum operam dat inveniendae atque enucleare studet, quid in scaena conspectum sit, quid nuntiorum narrationibus diverbiisve tribuendum, cavendum ei est, ne aliis argumentis confidat quam ipsis fabulae fragmentis et scaenae usui diligenter observato.

Jam paucis comprehendam quae restant monumenta in Eumenidum argumento versata. Praetermitto magnum numerum picturarum, quae Orestem exhibent ad omphalum fugientem; quae sive accurate ad Aeschyleam fabulam sese applicant sive ad libidinem ab eo discedunt fere nihil ad nostrum studium afferunt momenti. Diligenter eas collectas enarravit Conradus Wernicke in actis archaeologicis XLII 1884 p. 199 ss. Contra sarcophagi Romani quotquot Orestis fata ad Aeschyli fidem continuato ordine narrant,[1]) Orestem exibent, qui dormientem furiam transgressus furtim ex aede Apollinis semet subducere conatur. Eandem rem cum praebeat fragmentum vasis ficti,[2]) dubitari vix potest quin ex clara aliqua pictura sive Theonis sive Timomachi haec scaena pendeat. Calculus quoque Minervae occurrit ut in vase argenteo[3]) ita in sarcophagis nonnullis marmoreis,[4]) ubi dea coram furia tabellam in urnam demittit. Sola

---

[1]) Vid. Robert, Sarkophag-Reliefs II, tab. LIV—LVI. p. 165 ss. [2]) Expressum apud Stephani Compte-rendu 1870. 1871 tab. 5 Nr. 11 p. 195. Robert l. c. p. 170. [3]) Overbeck, Gallerie heroischer Bildwerke XXIX 15. [4]) Vid. Robert l. c. tab. LV fig. 156 b. 157 a. p. 173.

Minerva cum calculo efficta est et in gemmis nonnullis[1]) et in lucernis figlinis.[2])

Jam vero sarcophagi agmen ducunt eorum monumentorum, quae e **Choephoris** Aeschyli argumentum hauserunt, quae et ipsa non sine fructu examinabuntur, ut artificum morem in poëtis illustrandis plane perspiciamus. Quippe Aeschylus Aegisthum foras vocatum fecit, ne per satellites Orestis consilium ad irritum caderet. Contra apud Stesichorum regem in solio Agamemnonis occisum esse nota quaedam quinti saeculi vasa docent.[3]) Jam inspicias quo modo in sarcophagis Romanis haec res expressa sit.[4]) Pyladem videmus qui Aegisthi a sella delapsi corpus exanimatum pallio spoliat, ut nutrici quae perterrita aversatur, regem occisum ostendat. Juxta eum Orestes conspicitur, cuius ad pedes mater necata iacet. Servus humi considens sub scabellum se condere conatur. Jam vero furiae angues vibrantes in Orestem accedunt, qui furore percussus ab earum conspectu vultum avertit. Aegisthus de solio delapsus etsi Aeschyleae fabulae vehementer repugnat, tamen furiarum ille adventus omnem dubitationem demit, quin artifex Aeschyli versus in animo habuerit, ubi Orestes cum corporibus matris ac regis in machina apparet et de facinore gloriatus furias subito conspicit. Conferas versus 1048—1051:

ἆ ἆ
γυναῖκες αἵδε Γοργόνων δίκην
φαιοχίτωνες καὶ πεπλεκτανημέναι
πυκνοῖς δράκουσιν. οὐκέτ' ἂν μείναιμ' ἐγώ.

Unum igitur illud Stesichoreum est: Aegisthus in usurpato Agamemnonis solio necatus, ex artificum quam dicunt traditione sumptus; cetera omnia Aeschylea. Habes exemplum imaginis ex duobus poëtis diversis modis pendentis. Nam ad picturae cuiusdam exemplum sarcophagorum opifices scaenam illam expressisse post

---

[1]) Cf. Caylus, Recueil d'Antiquités II pl. 43. No. 2. Overbeck, Bildwerke zum Thebischen und troischen Heldenkreis, Atlas, XXXIX Nr. 14, Eckhel, Choix de pierres gravées du Cabinet de l'Empereur à Vienne pl. 21. [2]) Cf. Caylus l. c. III pl. 39. Bellori, Le antiche lucerne sepolcrali figurate II tav. 40. [3]) Vid. Robert, Bild und Lied p. 149 ss. [4]) Cf. Robert, Sarkophag-Reliefs II, tab. LIV Nr. 155—160, p. 168 ss.

Benndorfii egregiam disputationem[1]) inter omnes constat. Nec auctor picturae latet: Theon fuit Samius.[2])

Ipsam Clytaemestrae necem secundum Aeschyli fabulam pictura Pompeiana exhibet, quae expressa est in diarii archaeologici tom. XLI 1883 tab. 9, 1. Mater mortis formidine percussa mammam detegit, qua filium quondam alebat, frustra mortem deprecata. Conferas Choephororum versus 896—898

ἐπίσχες, ὦ παῖ, τόνδε δ' αἴδεσαι, τέκνον,
μαστὸν, πρὸς ᾧ σὺ πολλὰ δὴ βρίζων ἅμα
οὔλοισιν ἐξήμελξας εὐτραφὲς γάλα.

Cui picturae qui similem speciem prae se fert sarcophagus Petropolitanus (Nr. 155 apud Robertum) haud scio an non recte huic ordini adnumeretur, cum ad alius cuiusdam poëtae tragoediam eum spectare certa signa doceant.[3]) Contra haud dubie huc pertinet amphora, quae Orestem exhibet cum sorore ad patris tumulum congressum.[4]) Quam rem Aeschylum perinde ac Stesichorum narravisse constat, nisi quod Pyladem cum Talthybio Orestis comite mutavit. Stesichoream fabulam iam quinto saeculo ineunte in anaglypho figulino expressam etiam inferioris aetatis pictores secuti sunt.[5]) Nostrae vero amphorae pictor ut exemplum illud ad Aeschyli fabulam accommodaret, Orestem pinxit cum Pylade et puero quodam comite ad patris tumulum aggressum, quem Electra adornat.

Ab Orestea ad **Prometheum vinctum** transeo, quam unam praeter illam e fabulis servatis pictores spectavisse videntur. Huc rettulit Furtwaengler lapidem incisum, qui titanem exhibet cum Vulcano coniunctum.[6]) Prometheus qui immani statura

[1]) In annalibus instituti archaeologici XXXVII 1865 p. 224. [2]) Vid. Benndorf l. c. p. 239. [3]) Vid. Robert l. l. p. 165. [4]) Heydemann, Vasen des Museo nazionale zu Neapel. No. 1755. — Baumeister, Bilderhefte No. 280. [5]) Mon. d. Inst. VI tav. LVII. Conze in annalibus instituti archaeologici tom 1861 p. 34. Robert, Bild und Lied p. 167ss. [6]) In diario archaeologico XLIII 1885 p. 223. Gemma Odessana sine dubio eadem est, quam Eduardus Gerhardus in diario archaeologico delineandam curavit (IV 1849 tab. VI 3), de Ulixe et Philoctete iniuria cogitans. Lapis tunc Smyrnae erat. Fugit hoc Furtwaenglerum; sed etiam magis miror Blochium, qui nuper de gemma illa similiter ac Gerhardus iudicavit (Grieschischer Wandschmuck p. 35), Furtwaenglerianae disputationis prorsus immemorem fuisse.

eminet, in dextera manu scipionem gerit. Cruri sinistro vinculum circumiectum est catena rupi affixum. Bracchium sinistrum Vulcanus, cuius caput pilo tectum est, sustinet, ut id quoque ad rupem adliget. Quin ad ipsam Aeschyli fabulam scalptor spectaverit dubitari non potest, cum ante Aeschylum nullum poëtam titanem rupi affixum finxisse constet. Vinculum cruri circumiectum commemorat Aeschylus versu 74 *σκέλη δὲ κίρκωσον βίᾳ*. Placidum Vulcani vultum suo iure Furtwaengler rettulit ad verba

ἄκοντά σ' ἄκων δυσλύτοις χαλκεύμασι
προσπασσαλεύσω τῷδ' ἀπανθρώπῳ τόπῳ.

Sceptrum quod in scaena titan gessisse non potest, idem recte excusat ex Promethei apud Atticos cultu, vasis cuiusdam Attici (Mon. d. Inst. V 35) testimonio adiecto.

Ventum est ad ea monumenta, quae de fabulis perditis pendere videntur. Atque quae ad **Pentheum** spectant, ea in duas classes vel primo obtuto dividuntur. Altera quae praeter Romani temporis opera Atticae fabricae tantum complectitur vasa, ipsam mortem regis exhibet, qui nudus inermis a comitibus destitutus a maenadibus dilaceratur. In altera Pentheus calceatus pallioque indutus cum gladio hastisve se a Bacchi comitibus defendit. Prioris generis monumenta etsi pro figurarum similitudine ad eandem fabulam omnia pertinere videntur, ad dispares tamen narrationes spectare Paulus Hartwig [1]) intellexit. In vase enim haud integro, quod Pamphaei artem redolet, uni ex mulieribus, quae regem dilacerant, nomen *Γαλήνη* adscriptum est.[2]) Reliquae mulieres ut quidem nunc pictura exstat nominibus carent. Quod vero nomen *Γαλήνη* inter maenadum nomina non inauditum [3]) ad Cadmi filias minime quadrat, suo iure Hartwigus statuit pictorem Agaues facinus omnino nescivisse, Euripidem primum non a quibuslibet maenadibus sed ab ipsa matre dilaceratum regem indicavisse. Ad antiquiorem hanc fabulae formam referenda sunt praeter antiquissimum illud exemplum

[1]) In annalibus instituti archaeologici VII 1892 p. 153 ss. [2]) Delineandum illud curavit Hartwigus l. c. tab. 45. [3]) Hartwigus affert exemplum expressum apud Millingen, Vases Coghill pl. XIX.

patera[1]) et pyxis[2]) utraque Parisiensis. Posteriores artifices quin non antiquiorem istam fabulam sed Euripideam in mente habuerint, pro eximia laude Baccharum, quae priorum narrationum memoriam fere exstinxit, dubium esse nequit.

Magis ad nostrum studium attinet altera classis vasorum, quae ab Hartwigo aliis neglecta Aeschyleae fabulae plana et aperta signa prae se ferre videtur. Ecce monumentorum conspectum:

In patera Rubustina (Jatta 1617) Pentheus palliatus armatusque se contra duas maenades defendit, quae utrimque in eum occurrunt. Altera gladium regi intendit, altera thyrso eum ferire conatur. Vasculum expressum est apud Jahnium, Pentheus tab. Iab. — Bullett. Nap. IV tab. 2, 3. — Müller-Wieseler, Denkmäler II 426.

Pateram item Rubustinam quae nunc exstat in museo publico Neapolitanorum 2562, simillimae speciei pictura ornatam esse Hartwigus affirmat (l. c. p. 154, 2). Minervini, Mem. acad. tav. I. — Memorie della R. acad. Ercol. IX. tav. IV. — Mus. Borb. XVI tav. XI. — Heydemann, Vasen des Museo nazionale zu Neapel 2562.

Patera musei Monacensis 807 exhibet regem, qui pallio calceis pileo indutus inter arbores duas subsidet gladium strictum in manu tenens. Tres utrimque maenades in eum occurrunt. Jahn, Pentheus IIa. — Millingen, Peintures de vases pl. V. — Baumeister, Denkmäler II fig. 1396. — Jahn, Vasensammlung in München 807.

Hartwigus l. c. p. 162 etiam pateram ineditam musei in Juli Papae vinea nuper conditi huc rettulit, quam exeunte quinto saeculo ornatam esse affirmat. Crispi iuvenis caput abscissum duae maenades circumferunt gladiis armatae. In altero latere pictor easdem figuras repetiit satyris duobus adiectis. Dubitat Hartwigus ad quemnam poëtam has picturas revocet, cum Euripideae tragoediae satyri repugnent, Penthei caput abscissum cum illa faciat. Jam vero cur vasculi pictori pro mortalibus Bacchi cultoribus, de quibus apud Euripidem legimus, satyros

---

1) Expressa est apud Campana IV 638. Hartwig l. c. p. 162. 2) Expressa apud Campana IV 761. Hartwig l. c. p. 156.

inducere non licuerit, non intellego. Sed omnino duco pateram ex hoc numero esse removendam, cum prorsus incertum sit utrum ad Penthei fata an Orphei spectet.[1] Ceterum monendum videtur eandem dubitationem cadere in pateram Parisiensem ab Hartwigo item ad Euripidem relatam, in qua quattuor maenades cum bracchiis cruribusque abscissis sive Penthei sive Orphei circumvagantur. Nomina scilicet nulla adscripta sunt neque quae in altero latere ac in parte interiore exstant picturae ad quaestionem solvendam quidquam valent.

Neque minus segreganda est patera caelata, quam Diltheyus publici iuris fecit in diario archaeologico 1873 tab. VII 3. Virum illa exhibet procumbentem clipeoque innisum, qui gladio frustra maenadi, si quidem editori credere velimus, et pantherae repugnat. De Pentheo cogitavit Diltheyus. At non maenadem videmus, sed ipsum Bacchum. Scaenam habemus gigantomachiae, quam similem expresserunt arae Pergamenae artifices.

Restant igitur sola tria illa, quae supra enumeravi, vasa Appula, quae ab interpretibus et ipsa ad Euripidis Bacchas referri solent.[1] Sed ipsi illi confiteri debuerunt, gladios maenadum ab Euripide alienos ultro a pictoribus additos esse. Jam maenades gladiis instructas patienter feremus, quippe quae fabulae non prorsus repugnent. Pentheum vero quod palliatum armatum pugnantem pinxerunt, cum sive nudum sive mulieri veste indutum inermem supplicem pingi fabula iuberet, haud scio quo quamvis miro consilio pictorum excusem. Inspiciamus Euripidis versus Bacch. 1111—1121:

ὑψοῦ δὲ θάσσων ὑψόθεν χαμαιπετὴς
πίπτει πρὸς οὖδας μυρίοις οἰμώγμασι
Πενθεύς, κακοῦ γὰρ ἐγγὺς ὢν ἐμάνθανε.
πρώτη δὲ μήτηρ ἦρξεν ἱερία φόνου
καὶ προσπίτνει νιν. ὃ δὲ μίτραν κόμης ἄπο
ἔρριψεν, ὥς νιν γνωρίσασα μὴ κτάνοι
τλήμων Ἀγαύη, καὶ λέγει παρηίδος
ψαύων 'ἐγώ τοι, μῆτερ, εἰμὶ παῖς σέθεν,

---

[1]) Cf. quae infra de argumento Bassaridum disputavi. [2]) Vid. Sandys, Euripides' Bacchen. Hartwigum l. c.

Πενθεύς, ὃν ἔτεκες ἐν δόμοις Ἐχίονος,
οἴκτιρε δ' ὦ μῆτέρ με μηδὲ ταῖς ἐμαῖς
ἁμαρτίαισι παῖδα σὸν κατακτάνῃς.

Non moror singula recensere. Apparet ne umbram quidem fabulae Euripideae affectavisse, qui pateras Rubustinas ornaverunt. In vase Monacensi rem aliquantum aliter sese habere infra demonstrabo. Veram pugnam in imaginibus illis inter Pentheum maenadesque commissam esse ex apertissimis indiciis intellegimus. Nostrum est eiusmodi fabulae apud scriptores vestigia indagare.

Sacerdotis in Eumenidibus Aeschyleis de Corycio rupe haece verba leguntur:

Βρόμιος ἔχει τὸν χῶρον, οὐδ' ἀμνημονῶ,
ἐξ οὗτε Βάκχαις ἐστρατήγησεν θεὸς,
λαγὼ δίκην Πενθεῖ καταρράψας μόρον.

Verba *ἐστρατήγησεν θεός* ut fabulae quam e Bacchis Euripideis aliisque scriptoribus novimus, vehementer repugnant ita ad eam quam in vasis invenimus narrationem vel optime quadrant. Neque secus in Baccharum prologo Dionysus praefatur v. 50 ss.

ἢν δὲ Θηβαίων πόλις
ὀργῇ σὺν ὅπλοις ἐξ ὄρους Βάκχας ἄγειν
ζητῇ, συνάψω, Μαινάσι στρατηλατῶν

unde coniecit Bruhnius Euripidem cum prologum conscriberet, de alia fabulae forma, a qua Penthei vestis mutatio aliena esset, cogitavisse, postea in ipsa fabula conscribenda in novum illud inventum incidisse. De Baccharum compositione infra data opera accuratius disseram; hic ea constringo quae ad propositum spectant. Constat ex quibus attuli argumentis ante Euripidem de pugna inter Pentheum Dionysique comites commissa narratum esse eandemque fabulam Aeschylum in Eumenidibus attigisse. Quodsi eiusdem Penthea in regis exitu versatam esse scimus[1]), in ea fabula pugnam illam prolatam esse non sine probabilitate conicimus.

Ex Aeschyli igitur tragoedia Appularum imaginum argu-

---

[1]) vid. Aristophanem in argumento Baccharum: *ἡ μυθοποιΐα κεῖται παρ' Αἰσχύλῳ ἐν Πενθεῖ.*

mentum haustum esse concludimus; qua in re nihil refert, utrum ipse Aeschylus hanc fabulae formam invenerit an, quod puto, ab aliis receptam servaverit. Nemo enim putabit vascula illa ad sexti saeculi quendam poëtam respicere. Neque tamen hac re omnis quaestio absoluta est. Nimirum cui non in mentem venit paries ille celeberrimi templi Bacchici Atheniensis, in quo Penthei exitum pictum fuisse hisce Pausaniae verbis docemur (I 20, 3): *ταῦτά τε δὴ γεγραμμένα εἰσὶ καὶ Πενθεὺς καὶ Λυκοῦργος ὧν ἐς Διόνυσον ὕβρισαν διδόντες δίκας, Ἀριάδνη δὲ καθεύδουσα καὶ Θησεὺς ἀναγόμενος καὶ Διόνυσος ἥκων ἐς τῆς Ἀριάδνης τὴν ἁρπαγήν.* Templum intra annos 420—413 aedificatum esse nuper Emilius Reisch luculentis argumentis probavit[1]) neque habemus cur non parietes statim pictos esse ducamus. Quod si pictura illa Euripidis Bacchis praecurrit, res ipsa tantum non clamat Aeschyleam fabulam artificem secutum esse. Hac de pictura maxime vascula illa Appula pendere arbitror, nisi quod paterae Monacensis pictor hoc certe de Bacchis Euripideis sumpsit, quod inter arbores latentem Pentheum pinxit. Aeschylum igitur hic cum Euripide eodem modo coniunctum videmus velut in Theonis tabulis cum Stesichoro (vid. supra p. 111).

Monumenta quae Aiacis mortem exhibent nullo iure ad Aeschyli **Thracias mulieres** referri, cum iam Arctinum eam narravisse constet[2]), recte in universum Vogelus contendit.[3]) Potuit is adicere iam in crateribus Corinthiis idem argumentum occurrere.[4]) Attamen fugit illum aliqua certe vascula exstare, quae accurate cum ea fabula consentiant, quam Aeschylo propriam fuisse scimus. Narrat enim interpres ad Sophoclis Ai. 933; *κατὰ τὸ ἄλλο σῶμα ἄτρωτος ἦν ὁ Αἴας, κατὰ δὲ τὴν μασχάλην τρωτὸς διὰ τὸ τὸν Ἡρακλέα τῇ λεοντῇ αὐτὸν σκεπάσαντα*

---

[1]) in Eranos Vindobonensis p. 1 ss. Vel de maiore imaginum vetustate cogitavit Milchhoeferus in annalibus instituti archaeologici XI p. 82, nimis quidem infirmo fundamento nixus. [2]) vid. schol. ad Pind. Isthm. III 53. schol. ad Il *Δ* 515. Robert, Bild und Lied p. 223. [3]) in libro: Szenen Euripideischer Tragödien in griechischen Vasengemälden p. 12. [4]) Exempla expressa sunt Mon. d. Inst. VI 33 et Archaeolog. Anzeiger 1891 p. 116.

κατὰ τοῦτο τὸ μέρος ἀσκέπαστον ἐᾶσαι διὰ τὸν γωρυτὸν ὃν περιέκειτο· φησὶν δὲ περὶ αὐτοῦ Αἰσχύλος ὅτι καὶ τὸ ξίφος ἐκάμπτετο οὐδαμῇ ἐνδιδόντος τοῦ χρωτὸς τῇ σφαγῇ, τόξον ὥς τις ἐντείνων, πρὶν δή τις, φησί, παροῦσα δαίμων ἔδειξεν αὐτῷ κατὰ ποῖον μέρος δεῖ χρήσασθαι τῇ σφαγῇ. Ita igitur Aeschylus rem instituit, ut per longum tempus frustra Aiax gladio se occidere conaretur, cum corpus vulnus respueret. Quodsi in pictura Etrusca[1]) Aiacis iam morte defuncti corpus videmus compluribus ictuum notis affectum neque uno vulnere cruentatum, apparet pictorem hoc modo cassos illos conatus significare voluisse et adsentimus Heydemanno, qui ad Aeschyleae fabulae fidem picturam effictam esse contendit (l. l. 61).

Deinde in amphora Palermitana[2]) Aiax ante ferrum humo infixum consistit coram Minerva, quae arieti occiso pedem imponit. Ab altera parte Charon, qualem artifices Etrusci eum fingere solent, appropinquat. Minervam, quae cum ab Aiace animadverti non videatur, invisibilis esse debet, ad priorem fabulae partem spectare eodemque arietem, unum scilicet ex pecudibus ab Aiace furente occisis respicere non sine probabilitate statuit Heydemannus. Tum vero necesse est Charonem in hac pictura mulieris illius vices gerere, quae Aiaci illam corporis partem indicat, quae vulnus suscipere possit. Hoc enim ipsa scholiastae verba docent Aeschylum scripsisse πρὶν δὴ παροῦσα δαίμων neque video quo iure Weckleinius traditam lectionem in πρὶν δὴ παρών τις δαιμόνων mutare ausus sit. Nimirum usque ad παροῦσα δαίμων ipsa verba poëtae adscribuntur, tum autem clausula enuntiati aperte his verbis circumscribitur ἔδειξεν αὐτῷ κατὰ ποῖον μέρος δεῖ χρήσασθαι τῇ σφαγῇ. Id quod vel ipsum Hermannum fefellit, qui ut nuper Weckleinius ἔδειξεν αὐτῷ Aeschyli verba esse ratus ita fragmentum restituere conatus est:

> πρὶν δὴ παροῦσα δαιμόνων τις εὐφρόνως
> ἔδειξεν αὐτῷ

feminino tamen genere, ut decebat, conservato. Dea illa quaenam fuerit nescire nos sane dolendum est; at cur nesciamus aut cur

---

[1]) Expressa in Mon. d. Inst. II 8 *A* et apud Overbeck, Gall. her. Bildwerke XXIV 2. [2]) cf. Heydemann in Diario archaeologico 1871 p. 46.

Aeschylus nomen deae non addiderit in propatulo est. Verba scilicet sunt nuntii. Quem sive militem exercitus Argivorum sive pastorem quendam fuisse fingimus, qui in ripa latens nec prae ducis furentis timore propius accedere ausus mortem eius observaret, profecto numinis illius nomen misisse consentaneum est. Neque divinare possumus, quo modo postea spectatores de nomine eius edocti sint. Quae cum ita sint vel de ipsa Minerva cogitari potest. Quod si quis statuerit, etiam de amphora illa Etrusca paullo aliter iudicandum erit, nimirum Charonem utpote mortis appropinquantis imaginem ab ipso artifice additum esse, Minervam cum Aiace loqui eique fatalem illam corporis partem indicare. Sed utrumvis statuatur, id certe evicisse mihi videor amphorae illius imaginem rectius ad Aeschylum quam ad Sophoclem referri, neque casu factum esse puto, quod iterum in Etrusco opere fabulae Aeschyleae vestigia deprehendimus.

Tertium vasculum, et ipsum Etruscum, quod Heydemannus l. l. p. 61 delineandum curavit, consulto neglexi. Nam et antiquius est quam quod a tragoedia pendere possit, et mulier, quae ibi ad morientem heroem accurrit, non pro dea aliqua, sed pro Tecmessa habenda est, id quod iam Heydemannus statuit.

In **Phrygibus** constat Aeschylum Hectoris corpus auro expensum fecisse, cui inventioni ansam praebebant verba illa, quibus Achilles apud Homerum Hectora morientem increpat postulantem ut corpus post mortem parentibus tradatur: *οὐδ' εἴ κέν σ' αὐτὸν χρυσῷ ἐρύσασθαι ἀνώγοι Δαρδανίδης Πρίαμος*. Hanc fabulam secuti et amphorae Tarentinae[1]) pictor et opifices Romani[2]) Hectora expresserunt libra examinatum eademque imagine Virgilius fingit Junonis templum Carthaginiense ornatum (Aen. I 484). Quod in sarcophago Ephesio Andromacham cum Astyanacte et Hecubam adiectas videmus, id

---

[1]) Exemplar expressum est Mon. d. Inst. V 11. Copiosius de amphora haud integra disputaverunt Benndorf in Annalibus Instituti 1866 p. 249 ss. Petersen in Diario archaeologico XXXVII 1879 p. 16. Robert, Bild u. Lied p. 96. 142. [2]) cf. poculum argenteum Raoul Rochette Mon. inéd. 52. Overbeck Gall. her. Bildw. 12 et sarcophagum Romanum Woburn Abbey (Robert, Sarkophag-Reliefs II 47 c).

ad Aeschyleam tragoediam referendum non esse Robertus monuit (Sarkophag-Reliefs II p. 61).

Ad **Sphingem** fabulam satyricam acute rettulit Crusius[1]) paterae picturam, quae silenum exhibet, qui Sphingis acumen tentat, vivamne an mortuam avem rogans in manu detegat. Ambigua nimirum quaestio est, nam si Sphinx mortuam dixerit, silenus ostentabit vivam; sin vivam, complectendo necabit avem silenus, priusquam manum aperiat.

Transeo ad ea monumenta, quae nova et graviora de deperditis fabulis nos docere videantur, ad Prometheum solutum, ad Nioben, ad Lycurgeam spectantia. Atque ut a **Prometheo** incipiamus, iam dudum constat et a Milchhoefero[2]) luculenter expositum est omnia ea monumenta quae Prometheum ad Caucasum vinctum demonstrant, ex Aeschyli tragoedia pendere, cum ante eam Prometheus ad palum vinctus Hesiodo auctore dictus atque hoc modo in antiquioribus vasis pictus sit.[3]) Commemoro Panaeni in templo Jovis Olympii picturam (Pausan. V 11, 6), quo nullum exstat antiquius exemplum, quanta Aeschylus auctoritate in artifices fuerit; deinde inter ea quae nobis servata sunt monumenta egregium illud opus marmoreum in arce Pergamenorum erutum, parietes Pompeianos, sarcophagos denique Romanos. At multo ampliora et graviora suppeditant duo specula Etrusca.[4]) Alterum Prometheum vinctum inter Herculem et Apollinem exhibet; alterum, quod multo elegantiorem prae se fert stilum, solutum cum Hercule et Castore coniungit. Prometheus, qui salice coronatus est, anulum a Castore accipit. Aquila deiecta ante Herculis pedes iacet. Nomina figurarum in utroque speculo adscripta sunt. Quae monumenta re vera ad Aeschyli Prometheum solutum referenda esse priusquam ostendam, nonnulla quae aliunde de hac fabula comperta habemus, breviter percensebo.

---

[1]) Commentationes in honorem Joannis Overbecki p. 102 ss.
[2]) Berliner Winckelmannsprogramm 1882. [3]) vid. Hubert Schmidt Observationes archaeologicae in carmina Hesiodea. Diss. phil. Hal. XII.
[4]) Vorlegeblätter D X 4, 5.

Constat igitur in hac fabula Herculem aquilam deiecisse, id quod in scaena vel ut rectius dicam in orchestra factum esse et per se patet et verba confirmant, quibus ille Apollinem appellat sagittam missurus (fr. 200). Eundem ipsum Titanem catena liberavisse Apollodorus narrat II 5, 11, 10 *καὶ τὸν Προμηθέα διέλυσε* (sc. *Ἡρακλῆς*) *δεσμὸν ἑλόμενος τὸν τῆς ἐλαίας, καὶ παρέσχε τῷ Διὶ Χίρωνα θνήσκειν* [*ἀθάνατον*] *ἀντ' αὐτοῦ θέλοντα*; Hyginus, fab. 144 „hanc aquilam post triginta annos (l. ‚triginta milia annorum' coll. Astr. II 15) Hercules interfecit cumque liberavit"; Paus. V 11, 6 *λέγεται γὰρ δὴ καὶ τόδε ἐς τὸν Ἡρακλέα, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν τὸν ἀετὸν, ὅς ἐν τῷ καυκάσῳ τὸν Προμηθέα ἐλύπει, ἐξέλοιτο δὲ καὶ αὐτὸν Προμηθέα ἐκ τῶν δεσμῶν.* Quorum cum testimoniis consentit gravissimus auctor ipse Aeschylus in Vincto, ubi Herculem se esse soluturum satis plane Titan praefatur v. 769 s:

ΙΩ. τίς οὖν ὁ λύσων σ' ἐστὶν ἄκοντος Διός;
ΠΡ. τῶν σῶν τιν' αὐτὸν ἐκγόνων εἶναι χρεών.

Quo modo Herculis partes in liberando Titane circumscriptae fuerint infra disputabo. Quod vero Jo miratur atque ipse Prometheus et hic tacite concedit et aliis locis certe affirmat[1]) invito Jove liberationem factum iri, id in Soluto profecto aliter evenisse constat. Neque enim sine Jovis consensu Prometheum solutum esse et per se consentaneum est et eo confirmatur, quod quas conditiones liberationis Juppiter in Vincto tulit, eis in Soluto Titanem subisse certa testimonia prostant. Nempe quae in Vincto Mercurius dicit v. 1026 sqq

τοιοῦδε μόχθου τέρμα μή τι προσδόκα,
πρὶν ἂν θεῶν τις διάδοχος τῶν σῶν πόνων
φανῇ, θελήσῃ τ' εἰς ἀναύγητον μολεῖν
Αΐδην κνεφαῖά τ' ἀμφὶ Ταρτάρου βάθη

ei condicioni in Soluto satisfactum esse Apollodorus docet l. l. *καὶ παρέσχε* (*Ἡρακλῆς*) *τῷ Διὶ Χίρωνα θνήσκειν* [*ἀθάνατον*]

---

[1]) cf. imprimis versus 989 sqq.

οὐκ ἔστιν αἴκισμ' οὐδὲ μηχάνημ' ὅτῳ
προτρέψεταί με Ζεὺς γεγωνῆσαι τάδε
πρὶν ἂν χαλασθῇ δεσμὰ λυμαντήρια.

ἀντ' αὐτοῦ θέλοντα. Neque minus oraculum illud a matre acceptum Titanem ad id tempus vinctum patefecisse luculentus testis exstat Philodemus in libro de pietate scripto (p. 41 apud Gomperzium): *καὶ τὸν Προμηθέα λύεσθαί φησιν Αἰσχύλος ὅτι τὸ λόγιον ἐμήνυσεν τὸ περὶ Θέτιδος, ὡς χρεὼν εἴη τὸν ἐξ αὐτῆς γεννηθέντα κρείττω καταστῆναι τοῦ πατρός.* Herculem nimirum liberatorem suum fore Prometheus sciebat; quod utrum invito Jove an consentiente eventurum esset Tellus filio non indicaverat.

Ut cum Jove res ageretur nuntium quendam ab illo legatum prodire necesse erat; nam Herculi tum quidem aditus ad Olympum nondum patebat. Eundem de Chironis morte vicaria tractare oportebat, eundem vaticinium de Thetidis nuptiis accipere, eundem narrare Jovem Titanem catenis liberaturum esse. Idem quin anulum digito Promethei inseruerit vix iam dubitari potest. Quemnam vero gravissimo illo praeclarissimoque munere functum esse statuamus? De Mercurio, quem in proxuma fabula a Prometheo non sine acerbissimis facetiis repulsum videmus, ne cogitari quidem licet neque Oceanum iterum officium suum praebuisse verisimile esse videtur. Maiore iure de Apolline cogitari potest. Quamquam is quoque ex iuniorum deorum numero est, quos quam sperneret Prometheus in priore fabula non reticuit. Ecce Castorem offert speculum Etruscum. An opificis libidine id factum esse ducamus? Sane si quis hoc inventum accurate perpenderit, tam egregie excogitatum inveniet, ut ad summum poëtam id revocare non dubitet. Castor nimirum ab ipso Jove ex mortali matre procreatus primus omnium hominum caelum meruit, e mortali immortalis, ex homine deus factus est. Quae eadem sors Herculem manet. Nam iam non spernit Juppiter genus hominum nedum perdere velit, ut antea cum unus Prometheus ei obsisteret et ab Jovis ira homines defendere conaretur, unde omnis inter deum ac Titanem controversia orta est. Videas versus 231—241:

βροτῶν δὲ τῶν ταλαιπώρων λόγον
οὐκ ἔσχεν οὐδέν', ἀλλ' ἀϊστώσας γένος
τὸ πᾶν ἔχρῃζεν ἄλλο φιτῦσαι νέον.
καὶ τοῖσιν οὐδεὶς ἀντέβαινε πλὴν ἐμοῦ.

ἐγὼ δ' ἐτόλμησ'· ἐξελυσάμην βροτοὺς
τὸ μὴ διαρραισθέντας εἰς Ἅιδου μολεῖν.
τῷ τοι τοιαῖσδε πημοναῖσι κάμπτομαι,
πάσχειν μὲν ἀλγειναῖσιν, οἰκτραῖσιν δ' ἰδεῖν.
θνητοὺς δ' ἐν οἴκτῳ θέμενος, εἶτ' οἴκτου τυχεῖν
οὐκ ἠξιώθην αὐτός, ἀλλὰ νηλεῶς
ὧδ' ἐρρύθμισμαι, Ζηνὶ δυσκλεὴς θέα.

Immo nunc ipsos suos filios ex mortalibus matribus creatos Juppiter hominibus et lumina virtutis et salutis auctores instituit. Etiam cum Titanibus pacem iniit, qui nunc ipsi soluti in scaena adsunt. Totus mundus pacatus est; non severum crudelemque tyrannum, ut Prometheus clamaverat, sed clementem gubernatorem atque benignum patrem Juppiter se praestitit. Unus in antiquo odio perseveravit Prometheus. Cuius ira huic toti tam beato ordini rerum tam periculosa ut flectatur, quis melius efficere potuit quam Castor, Jovis in mortales benevolentiae luculentissimum exemplar? Accedit quod similitudo quaedam Castoris Pollucisque consuetudine cum Prometheo et Chirone intercedit, quam in suum usum poëta convertere potuit. Ne Pollux apud inferos semper moraretur, Castor alternis diebus cum illo sub terra, ille cum Castore in caelo morabatur: similiter pro Prometheo centaurus insanabili vulnere laborans ultro ad Orcum descendit. Denique neminem fugit quam egregie hic alterius fabulae exitus cum prioris fabulae initio consentiat. In Vincti prologo Robur et Potestas immania numina procedunt, ut vinciendum Titanem curent. In Soluti exitu Castor et Pollux — nam quin coniuncti dei ut in Electra Helenaque Euripideis progressi sint dubitari nequit — ad solvendum Prometheum accurrunt, *οἱ σωτῆρες, οἱ παρὰ μικρόν*, quibus epithetis ornati a Graecis colebantur. Quae omnia qui consideraverit certo opinor non audebit Castorem mera opificis libidine huic scaenae insertum esse affirmare, eum easdem apud Aeschylum partes habuisse statuere non dubitabit.

At iam de exitu fabulae difficultas se nobis inculcat. Quonam enim modo putas Prometheum vinculis solutum esse? An tibi persuades id spectatores omnino non in scaena vidisse? In Vincto simulacro ad saxum affixo actorem qui Promethei partes

gereret — eundem scilicet qui antea Vulcani personam induerat — sub saxo latentem versus pronuntiavisse inter peritos opinor constat. Neque minus certum est duobus tantum actoribus ad fabulam agendam opus fuisse, cum Robur Oceanus Jo Mercurius ab eodem actore agi possent. Utramque rationem etiam ad Solutum valere vel maxime verisimile est. Efficitur igitur non ipsum Promethei actorem sed simulacrum illud aut a choro Titanum aut a Castoribus in exodo fabulae e scaena elatum esse, ut inlatum erat a Robure et Potestate, neque Prometheum cum solutus esset ullum amplius versum dicere potuisse. Silentii multas sane causas poëta effingere potuit; memineris quam lepide eandem difficultatem Euripides solverit in fine Alcestis. At quis est qui vincula Promethei ruperit? Castores catenas expedivisse et cuneum e corpore Titanis extraxisse haud ita verisimile est neque Hercules quidem hoc munere fungi potuit; nam si recte disputavi duos actores fabulae agendae satisfecisse, eum necesse erat a scaena recedere priusquam Castores prodirent. Neque sane per se consentaneum est eum vincula rupisse, quae inexplicabilia Vulcanus nexuerat. Quid vero? Nonne ipse Aeschylus in Vincto indicat Herculem Prometheum esse soluturum (v. 770 ss.)? Concedo. At mimine dicit poëta suis ipsius manibus Herculem vincula rupturum esse. Immo qui aquilam deiecerit, qui rigorem Promethei solverit, qui ostenderit, quo modo Titan cum Jove conciliari possit, nonne is satis bono iure ὁ λύσας dici videtur? At dixi opinor supra eius nomen, qui simulacrum a saxo refixerit. Qui pepigit vincula nimirum laxavit Vulcanus! Memineris velim quam alias partes is in Vincto susceperit ac ceteri iuniores dei, quorum et interpres Mercurius et ministri Robur atque Potestas superbiam iramque in infelicem Titanem erumpunt. Videas Vulcani verba

v. 19. ἄκοντά σ᾽ ἄκων δυσλύτοις χαλκεύμασιν
προσπασσαλεύσω τῷδ᾽ ἀπανθρώπῳ πάγῳ.

34. Διὸς γὰρ δυσπαραίτητοι φρένες·
ἅπας δὲ τραχὺς, ὅστις ἂν νέον κρατῇ.

66. αἰαῖ, Προμηθεῦ, σῶν ὑπὲρ στένω πόνων.

Quod quam ob rem poëta sic instituerit apparet. Narrat enim scholiastes ad Sophoclis Oedipum Coloneum v. 56 Prometheum cum Vulcano in aede in Academia sita coniunctum fuisse[1]) atque quin in novissima trilogiae fabula de eo cultu poëta locutus sit post Westphali egregiam commentationem[2]) vix dubitari potest. Vulcanum igitur qui omnium maxume Titanis casum doluerat post reconciliatam Jovis gratiam primum accessisse ut quae invitus pepigerat vincula laetus expediret apparet quam optime coniciamus.

Sic igitur de altera fabulae parte statuo Herculem sive post aquilam deiectam sive ante docuisse Prometheum longe alium ac in proxuma fabula ille praedixerat Jovem se praestitisse, et cum Jonis quoque antea infelicis faustissimo concubitu enarrato tristem Titanis animum commovisset illum ad Geryonem iter continuasse, cuius et modos et fata paullo ante Prometheus narraverat (fr. 193—199). Hercules postquam recessit stasimon interponitur, Titan Jovem appellat, iterum chorus cantat. Tum Castores procedunt, quorum alterum mutua quae dicitur persona egit, alterius partes idem qui Herculis personam antea induerat actor suscepit. Qui postquam Promethei invidiam prorsus placaverunt atque vaticinium illud de Thetidis nuptiis acceperunt, ipse Titan petivisse videtur, ut in vinculorum memoriam lygi corona sibi imponeretur. Id enim evinci licet ex Athenaei narratione XV 672 *E*: *ἱστορεῖται — θεσπίσαι τὸν Ἀπόλλωνα ποινὴν αὐτοὺς (τοὺς Κᾶρας) ἀποδοῦναι τῇ θεῷ δι' ἑαυτῶν ἑκούσιον καὶ χωρὶς δυσχεροῦς συμφορᾶς, ἣν ἐν τοῖς πρόσθεν χρόνοις ἀφώρισεν ὁ Ζεὺς τῷ Προμηθεῖ χάριν τῆς κλοπῆς τοῦ πυρός, λύσας αὐτὸν ἐκ τῶν χαλεπωτάτων δεσμῶν· καὶ τίσιν ἑκούσιον ἐν ἀλυπίᾳ κειμένην δοῦναι*

[1]) Verba eius descripsi: *τιτὰν Προμηθεὺς] περὶ τοῦ τὸν Προμηθέα περὶ τὴν Ἀκαδήμειαν καὶ τὸν Κολωνὸν ἱδρῦσθαι, Ἀπολλόδωρος γράφει οὕτω. συντιμᾶται δὲ καὶ ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ τῇ Ἀθηνᾷ, καθάπερ ὁ Ἥφαιστος. καὶ ἔστιν αὐτοῦ παλαιὸν ἵδρυμα καὶ βωμὸς ἐν τῷ τεμένει τῆς θεοῦ. δείκνυται δὲ καὶ βάσις ἀρχαία κατὰ τὴν εἴσοδον, ἐν ᾗ τοῦ τε Προμηθέως ἐστὶ τύπος καὶ τοῦ Ἡφαίστου. πεποίηται δὲ (ὡς καὶ Λυσιμαχίδης φησὶν) ὁ μὲν Προμηθεὺς πρῶτος καὶ πρεσβύτερος, ἐν δεξιᾷ σκῆπτρον ἔχων, ὁ δὲ Ἥφαιστος νέος καὶ δεύτερος. καὶ βωμὸς ἀμφοῖν κοινός ἐστιν ἐν τῇ βάσει ἀποτετυπωμένος.* [2]) vid. eius librum Prolegomena zu Aeschylos Tragödien, p. 207 ss.

θελήσαντος, ταύτην ἐκείνῳ ἐπιτάξαι τὸν καθηγούμενον τῶν θεῶν. ὅθεν αὐτίκα τὸν δεδηλωμένον στέφανον (i. e. de qua antea auctor locutus est lygi corona) *τῷ Προμηθεῖ περιγενέσθαι καὶ μετ' οὐ πολὺ τοῖς εὐεργετηθεῖσιν ἀνθρώποις ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν τοῦ πυρὸς δωρεάν.* Ex Aeschyli fabula haec pendere nostro iure conicimus cum paullo post (674 D) idem auctor narret: *Αἰσχύλος δ' ἐν τῷ Λυομένῳ Προμηθεῖ σαφῶς φησιν ὅτι ἐπὶ [τε] τιμῇ τοῦ Προμηθέως τὸν στέφανον περιτίθεμεν τῇ κεφαλῇ, ἀντίποινα τοῦ ἐκείνου δεσμοῦ.* Videtur igitur Castor non solum ipsi Prometheo morem gessisse, sed etiam praedixisse homines posthac in honorem Titanis, qui eorum gratia tot tanta supplicia tulisset, coronas laturos esse. Anulum quoque de quo Plinius N. H. XXXVII 2, Servius ad Virg. Ecl. VI 42, Hyginus p. astr. II 15, Isidorus Orig. XIX 32 alii protuerunt apud Aeschylum hoc loco commemoratum esse vel maxime verisimile est. Silentio Titani imposito Vulcanus cum ferramentis processit, ut vincula expediret. Eius partes ut idem actor gereret, qui Promethei personam antea egerat, etiam nullo stasimo interposito facile fieri potuisse proxima fabula docet, in qua eadem condicio inter Promethei Vulcanique personas intercedit.

Quae si recte disputavimus speculum a quo profecti sumus ab Aeschylo pendere apparet. Duas scilicet ut fit fabulae scaenas in eo coniunctas videmus, id quod hic summo iure opifex effecit, cum pro ministro Vulcano verum liberatorem Herculem substituere vellet. Quid vero de priore parte fabulae statuamus? Nimirum Herculem iam in primo episodio prodiisse nullam habet veritatem neque cum choro Titanum tantum Prometheum egisse facile nobis persuademus. Jovis legatum progredi debuisse opinor, qui rogaret num tot saeculorum suppliciis fractus nunc demum Titan secretum aperire vellet. Quo repulso magis eminere debebat cum Herculis Castorumque virtus, qui tantum rigorem solverent, tum Promethei firmus animus, qui Jovis voluntati morem non gereret, nisi cum comperisset novum deum benignum mundi gubernatorem se praestitisse. Profecto in initio Soluti indefectam fuisse Titanis firmitatem fragmentum 193 docet a Cicerone in Latinam linguam translatum. Quisnam vero hoc munere potuit fungi? Ecce Apollinem

offert alterum speculum Etruscum. Nullus sane ad id de quo diximus munus magis accommodatus! Procedit Jovis legatus, ut de Telluris vaticinio cum Prometheo agat. Iam vero in novo illo ordine rerum Tellus praefandi munere semet abdicavit, Apollo in eius locum successit. Quid mirum quod novus vates decessoris fatale oraculum investigare cupit? Itaque ne hanc quidem figuram ab opifice temere adiectam esse non sine quadam probabilitate statuere videmur. Quod Herculem cum Apolline coniunctum cernimus, idem fecit noster ac alterius speculi opifex: duas fabulae scaenas in unam confudit. Utrumque igitur speculum ab Aeschyli fabula accurate pendere duco.[1])

Subicci Vincti et Soluti iuxta compositos ordines scaenarum:

	Πρ. δεσμώτης	*Λυόμενος*
Prologus:	*Ἥφαιστος, Κράτος* *Βία* } *κωφὰ* *Προμηθεύς* } *πρόσωπα.* *Προμηθεύς*	*Προμηθεύς*
Parodos:	*χορὸς Ὠκεανίδων*	*χορὸς Τιτάνων*
Episodium primum:	*Προμηθεύς, Ὠκέανος*	*Προμηθεύς, Ἀπόλλων*
Stasimum primum:	*χορός*	*χορός*
Episodium alterum:	*Προμηθεύς*	*Προμηθεύς, Ἡρακλῆς*
Stasimum alterum:	*χορός*	*χορός*
Episodium tertium:	*Προμηθεύς, Ἴω*	*Προμηθεύς*
Stasimum tertium:	*χορός*	*χορός*
Episodium quartum:	*Προμηθεύς, Ἑρμῆς*	*Προμηθεύς, Κάστωρ, Πολυδεύκης κ. πρ.* *Ἥφαιστος, Κάστωρ, Προμηθεύς κ. πρ., Πολυδεύκης κ. πρ.*

Exodus.

[1]) In Vincti catalogo personarum Herculis et Telluris nomina occurrere constat, quae ex Soluti personarum conspectu illuc irrepsisse putaverunt. Sane fieri potuit, ut Tellus in hac fabula procederet neque ullo negotio eius partes ordini et rerum et actuum inserere possumus. At concedo nimis infirmo fundamento hanc coniecturam niti mihi videri. Certe nullo modo testimonium illud cum eis certat, quae supra disputavi.

Transeamus ad **Nioben**. Edidit et illustravit Heydemannus musei Neapolitani amphoram[1]), quae etsi nullo dubio ad Niobes fabulam referenda esse videtur, tamen vehementer discrepat cum omnibus quae ad eius fata spectant monumentis. In aedificio columnis innixo mulierem cernimus, quae altera manu capiti imposita alteram ad pectus movens geminata summi doloris indicia prae se ferre videtur. Juxta aedificium a dextra advenit rex quidam senex, qui summo cum ardore mulieri illi aliquid persuadere studet. Regem esse illum et sceptrum docet et doryphorus eum secutus. Ab altera parte matrona considet capite velato, quae et ipsa ad mulierem illam verba facit. Complures circumsident virgines, quae cistas mundumque muliebrem in manibus habent. Laguncula calathus cithara thorax humi iacent. Denique in superiore amphorae parte hic Juppiter cum Mercurio, illic Latona considet cum liberis suis satis puerili aetate effictis.

Nioben et Tantalum patrem artificem pingere voluisse iam Heydemannus perspexit, qua de re Latona cum liberis omnem dubitationem tollunt. Sed quid tota pictura sibi vellet, mirum in modum eum fugisse videtur. Dixit enim: „Dass Niobe gestorben in der Unterwelt sich aufhalte, war eine Sagenwendung, die neben der geläufigen Steinwerdung bei den Alten hier und da umlief, wie wir aus einigen, wenngleich späteren Andeutungen schliessen müssen. Diese Sage kannte der Maler des neapolitanischen Gefässes und stellte den Tod der Niobe dar, indem er sie lebend, den Tod erwartend, ins Grabmal ihrer Kinder sich zurückziehen lässt. ... Mit der Sage der Niobe wohl vertraut, sah er sich durch die Schablone der Totendarstellungen, die er für die Darstellung wählte, und durch die Beschränktheit seiner Kunstmittel genötigt, von dem gewöhnlichen Ende der Sage abzugehen und sie so umzubilden, wie das ruvesische Vasenbild sie darbietet." Sane quidem eandem speciem hanc picturam praebere ac magnam illam classem Tarentinorum vasorum, in quibus aedificia sepulcralia mortuorumque cultum effingebant, concedo neque id quidem fefellit Heydemannum

[1]) Berichte der sächs. Gesellschaft der Wissenschaften 1875 p. 218 tab. IV. cf. eiusdem vasorum Neapolitanorum catalogum nr. 3246. Vas est eius classis, quam *a candelabro* vocant.

liberorum sepulcrum pictorem fingere voluisse. At quod dicit ipsum opificem in suum usum hanc fabulae formam invenisse, excidit ei memoria Niobae Aeschyleae, cum qua accurate consentiunt, quae hic picta videmus. Quam necesse est accuratius inspiciamus, ut ab ea picturam pendere comprobem.

De initio fabulae servatum est testimonium vel maxime probabile idemque aliorum scriptorum auctoritate confirmatum[1]) eius qui vitam Aeschyli descripsit: *διὰ τὸ πλεονάζειν τῷ βάρει τῶν προσώπων κωμῳδεῖται παρ' Ἀριστοφάνει· ἐν μὲν γὰρ τῇ Νιόβῃ ⟨Νιόβη⟩ ἕως τρίτου μέρους ἐπικαθημένη τῷ τάφει τῶν παίδων οὐδὲν φθέγγεται ἐγκεκαλυμμένη.* Quibus ex verbis ut conici licet fabulam ipsam mortem liberorum, quos bis septem Aeschylum numeravisse schol. Eurip. Phoen. 159 commemorat, non exhibuisse, sed a maerore matris orbae principium duxisse, ita ipse scaenae habitus atque aspectus inde intellegi possunt. In media orchestra spectatores liberorum Amphionis tumulum modo exstructum conspiciebant, in quo Niobe capite velato considens dolori indulgebat, cum circa tumulum chorus Tantali filiae culpam iramque deorum caneret. Amphionis domum regiam in scaena conspectam esse neque ex reliquiis fabulae evinci potest et certa quadam causa, de qua infra data opera dicam, excludi videtur. Immo ante portas Thebarum, ubi re vera erat[2]), poëtam tumulum liberorum Amphionis finxisse statuimus. Nam scaenae locum Thebis esse poëtam voluisse, non in Lydia, ut Hermannus opinatus est[3]), ipse hic tumulus docet. Eandem igitur fere scaenam animo tibi effingas, qua in Persis et Prometheo poëtam usum esse ipsae fabulae servatae docent.

Iam cetera quae de fabula e fragmentis disci possunt, consideremus. Chorum ex virginibus Lydiis constitisse Hermannus et Weckleinius collegerunt ex fragmento 155

Ἴστρος τοιαύτας παρθένους ἐξεύχεται
τρέφειν ὅ θ' ἁγνὸς Φᾶσις.

---

[1]) vid. Aristoph. Ran. 911. schol. Aesch. Prom. 452. Eustath. Il. p. 1343, 62. [2]) vid. Pausan. IX 16, 7. [3]) In dissertatione de Aeschyli Niobe 1823. = Opusc. III 37 ss.

At virgines quae ad Istrum et Phasin habitant neque ipsae Lydiae sunt neque quibuscum Lydiae comparari possint, sed Amazones. Quae vero Amazonibus conferantur necesse est sint bellatrices vel bellatricum saltem more vestitae. Apparet verba illa de nulla alia virgine aptius dici posse quam de Diana atque ad narrationem necis Niobidarum hos versus referendos esse puto. Chori vero partes quinam susceperint ex ipsis fabulae reliquiis evinci nequit.

Praeter Nioben Tantalum quoque in hac fabula prodiisse Plutarchi testimonio (de exilio c. 10 p. 603 A) constat; cuius verba sunt quae idem Plutarchus et plenius Strabo XII 580 servavit fr. 158

σπείρω δ' ἄρουραν δώδεχ' ἡμερῶν ὁδόν
Βερέκυντα χῶρον, ἔνθ' Ἀδραστείας ἕδος
Ἴδη τε μυκηθμοῖσι καὶ βρυχήμασιν
βρέμουσι μήλων, πᾶν δ' ἐπιρροθεῖ πέδον.[1]

Sed hanc divitiarum descriptionem mox secuta est miserrima lamentatio fr. 159.

οὑμὸς δὲ πότμος οὐρανῷ κυρῶν ἄνω
ἔραζε πίπτει καί με προσφωνεῖ τάδε·
γίγνωσκε τἀνθρώπεια μὴ σέβειν ἄγαν.

Nam hos versus priores illos non nimis longo intervallo excepisse Plutarchus diserte testatur. Utrum filiae tantum miserias rex lamentatus sit an domestico luctu afflictus advenerit — licet de Jovis ira Pelopisve sorte cogitemus — id accuratius quaerere mitto: satis multa de colloquio patris infelicis cum filia infeliciore aperta prostant. Nam modo consideremus et spectatorum causa et secundum artis Aeschyleae leges necesse fuisse accuratius de liberorum nece ceterisque Niobae rebus adversis proferretur, neque tamen praeter Tantalum quemquam prodiisse quin ea fata aspectu praesentiaque sciret, apparet ipsi patri Nioben longius narravisse quis sibi casus evenerit. Ad hanc necis narrationem fr. 155, quo Dianae habitus describatur, spectare supra dixi, ad eandem refero fr. 160

---

[1]) *βρέμουσι* Casaubonus, libri *ἕρπουσι.* *ἐπιρροθεῖ* Goerlitz, libri *ἐρέχθει*, Meineke *ἐρέχθεται.*

καὶ δόμους Ἀμφίονος
καταιθαλώσω πυρφόροισιν αἰετοῖς.[1])

Haeserunt quidem in *καταιθαλώσω*, cum Jovem ipsum in scaenam progressum esse negarent. Sed recte Hermannus monuit minime necesse esse hanc verbi formam Aeschylo vindicare, cum Aristophani hi versus debeantur, qui in suum usum Aeschyli verba mutare potuerit. Sane Jovem, cum fulmine esset regiam exstincturus, de hac re antea regem certiorem fecisse nullam habet speciem veritatis. Conicio igitur apud Aeschylum *κατηθάλωσε* scriptum fuisse et ex narratione de Amphionis fatis versum haustum esse. Iam vides cur domum regiam in scaena conspectam esse supra negaverim.[2])

Quonam scelere Amphion in patris iram inciderit nescimus. In Minyade in eorum numero erat, qui apud inferos peccatorum poenas solvunt (Pausan. IX 5, 8). Ovidius sua manu eum fecit occidentem Metam. VI 271

Nam pater Amphion ferro per pectus adacto
Finierat moriens pariter cum luce dolorem.

Apud Hyginum ab Apolline sagittis interficitur, cum liberis necatis templum eius expugnare audet (fab. IX). Item Apollodorus III 5, 6 *ἐτοξεύθη δὲ καὶ Ἀμφίων*. Quomodo apud Aeschylum mors eius ficta fuerit, incertum est; nam non solum regiam, sed ipsum regem fulmine Jovis ictum esse ex versibus allatis minime consequitur neque veri simile est Jovem ipsum filium suum necavisse. Haec tamen nostro iure sumere nobis videmus et Amphionem inde ab initio fabulae mortuum fingi et Jovem ipsum, non Letoides tantum, perniciem Tantali filiae confecisse. Quod ut Tantali fatis Amphionis similia efficeret poëtam finxisse verisimile esse videtur.

Praeter haec a Niobe patri narrata qua ratione colloquium Tantali cum filia processerit coniectura tantum assequi possumus.

---

[1]) Aristoph. Av. 1247:

ΠΕΙΣΘ. ἆρ' οἶσθ' ὅτι Ζεὺς εἴ με λυπήσει πέρα
μέλαθρα μὲν αὐτοῦ καὶ δόμους Ἀμφίονος
καταιθαλώσω πυρφόροισιν αἰετοῖς;

ubi vetus interpres: *καὶ δόμους Ἀμφίονος*] *ἐκ Νιόβης Αἰσχύλου.*

[2]) vid. p. 129.

Niobe videtur summo dolore oppressa in tumulo liberorum perseverare voluisse; monet pater mortem nullo modo placari posse, scilicet ut mortui ad lucem redirent fr. 161

μόνος θεῶν γὰρ θάνατος οὐ δώρων ἐρᾷ,
οὐδ' ἄν τι θύων οὐδ' ἐπισπένδων ἄνοις,
οὐδ' ἔστι βωμὸς οὐδὲ παιωνίζεται·
μόνου δὲ Πειθὼ δαιμόνων ἀποστατεῖ.

Videtur rex a filia petivisse, ut tumulum relinqueret, fortasse ut secum in Asiam reverteretur. Quod cum multis precibus non impetravisset, iracundus abiit fr. 157

ἐφημένη
τάφον τέκνοις ἔπωζε τοῖς τεθνηκόσιν.

Sic enim verba ab Hesychio tradita sunt. Licet scribas ἐπῷζε »lamentare«, id quod Nauckio placuit. At nullo modo ferri potest quod idem putat imperfectum pro imperativo esse intellegendum »lamentabatur«. Nam cum Niobe per totam fabulam in scaena adesset, quomodo feras quemquam narravisse quae ipsi spectatores suis oculis praesentia conspiciebant?

Enarravi fere quae ex ipsis reliquiis de fabula enucleari possunt; iam ad amphoram Neapolitanam revertamur. Videmus Nioben in sepulcro liberorum maerentem, Tantalum precibus eam adeuntem. Nonne mirum in modum haec cum Aeschylo consentiunt? Virgines quae tumulum adornant chori vices agere vix est quod moneam atque ex virginibus sive Lydis, quae aequales quondam reginae Nioben, cum Amphioni nuberet, prosecutae essent, sive Thebanis chorum constitisse inde statuimus. Neque ampliora petentem de fabulae argumento pictura deficit. Atque maxime quidem in quaestionem cadit anus illa a laeva parte aedificii considens et cum Niobe locuta. Vitae auctor tradit per tertiam tragoediae partem Nioben mutuam, pallio involutam in tumulo liberorum consedisse, frustra spectatores exspectavisse, quando tandem illa aliquid sit locutura (cf. supra p. 129). Atque etsi longissumis parodi canticis Aeschylum usum esse constat, tamen unquam tam mirae longitudinis parodum eum composuisse neque ullum exemplum prostat neque verisimile est. Quid igitur? Fidem auctori abrogemus? Minime sane. At statuimus ante

Tantalum personam quandam processisse, quae etsi multis verbis reginae instaret tamen ut responderet illa vel vocem emitteret non impetraret. Nimirum coram patre tandem, id est in sequente episodio, Niobe os aperuit. Hanc quam coniectura sumpsimus personam eandem esse mulierem quam in pictura considentem supra commemoravi vel maxime verisimile est. Quaenam vero sit illa haud facile statuamus. Ad nutricem reginae, de qua imprimis cogitaveris, nec habitus nec vultus satis nobilis quadrant, neque Heydemanni coniectura placet Tantali eam esse uxorem. Nam ea tam obscurae memoriae apud veteres fuit, ut apud Aeschylum illam ullas partes habuisse vix nobis persuadeamus. Certi quidquam pronuntiare nequaquam audeo, sed inter omnes quae a poëta induci potuerunt heroinas nulla sane ad partes illas suscipiendas aptior fuisse videtur quam Antiope Amphionis mater. Quam filii superstitem Aeschylum finxisse nullam sane habet offensionem. Haud scio an ad eius consolationes recte referam fragmentum 156, quo in deos omnem culpam transicere conatur

θεὸς μὲν αἰτίαν φύει βροτοῖς
ὅταν κακῶσαι δῶμα παμπήδην θέλῃ.

In superiore amphorae parte dei ultores conspiciuntur: Juppiter, qui Amphionis regiam fulgure inflammavit, Latona et liberi, qui Niobidis perniciem tulerunt. Qui quamquam sine dubio saepissime in tragoedia commemorabantur, tamen fabulae personae certo non fuerunt. Sed res dubia est in Mercurio. Potest ut solemnis Jovis satelles ultro a pictore adiectus esse; potest vero quoque in tragoedia Jovis iussu Nioben adiisse. Nam dummodo recte coniecerim Aeschylum haud minus quam in Niobae superbia iraque Latonae in ipsius Amphionis culpa et Jovis ultione versatam esse, veri non est dissimile nuntium eius progressum esse, qui narraret cur periissent *οἱ Ζηνὸς ἐγγὺς, οἱ θεῶν ἀγχίσποροι.* Accedit quod Mercurius fidissimus mortui regis Amphionis patronus fuit, quem lyra donavit, cuius sono rex Thebarum muros erexit.[1]) Nemo igitur fuit magis accommodatus, qui Nioben in summo dolore consolaretur.

---

[1]) Hoc narraverunt Eumelus apud Pausaniam IX 5, 8 *ὁ δὲ τὰ ἔπη τὰ ἐς Εὐρώπην ποιήσας φησὶν Ἀμφίονα χρήσασθαι λύρᾳ πρῶτον*

Restat difficillima quaestio qua in solvenda cum fragmentorum tum monumentorum ope prorsus destituti esse videmur, quonam modo exitum fabulae poëta effecerit. Neque enim Tantalo contigit, ut filiam ex sepulcro eliceret, neque tamen Niobae licuit in orchestra remanere cum chorus scaenam reliquisset. Qua de re quid sentiam non sine haesitatione quadam proferam, cum opinioni meae viri et doctrina et ingenio excellentissimi auctoritas obstet. Nam quem locum Nauckius[1]) ab Aeschylo abiudicavit, relinquendum esse poëtae demonstrare conabor. Diogenes Laërtius enim habet haec de Zenone philosopho (VII 28): *ἐτελεύτα δὲ οὕτως. ἐκ τῆς σχολῆς ἀπιὼν προσέπταισε καὶ τὸν δάκτυλον περιέρρηξε. παίσας δὲ τὴν γῆν τῇ χειρί φησι τὸ ἐκ τῆς Νιόβης*

ἔρχομαι, τί μ' αὔεις;

Quae verba cum ad Aeschyli fabulam rettulisset Hermannus[2]), Timothei dithyrambo attribuit Nauckius allato loco Machonis apud Athenaeum VIII p. 341 C: *ὁ Τιμοθέου Χάρων σχολάζειν οὐκ ἐᾷ οὐκ τῆς Νιόβης, χωρεῖν δὲ πορθμίδ' ἀναβοᾷ, καλεῖ δὲ μοῖρα νύχιος.* Quae sententia viri doctissimi etsi primo obtutu satis adridet, tamen vereor ut stare possit. Quod ut demonstrem paullo longius repetam. Quamquam vulgaris fabula a clarissimis poëtis celebrata Nioben in saxum conversam esse, quod in monte Sipylo ostendebatur, narrabat, tamen non desunt testimonia, quae sive in Sipylo sive Thebis Nioben collocant, mutatione illa neglecta paullo post liberorum necem repentina morte reginam defunctam esse contendant. Primum eiusmodi testimonium exstat Timothei dithyrambus ›Niobe‹ iam supra commemoratus, cuis Charon reginam increpans a Machone irrisus est. Tum Augusti temporibus Antipater Thessalonicensis in quattuor versibus ipsam Nioben cum Charone loquentem fecit

μοῦναν σὺν τέκνοις νεκυοστόλε δέξο με πορθμεῦ
τὰν λάλον. ἀρκεῖ σοι φόρτος ὁ Ταντάλιδος.

Ἑρμοῦ διδάξαντος. πεποίηκε δὲ καὶ λίθων καὶ θηρίων (.... lacunae signa posuit Schubartus) *ὅτι καὶ ταῦτα ᾄδων ἦγε* et Apollodorus III 5, 5 *Ἀμφίων δὲ κιθαρῳδίαν ἤσκει, δόντος αὐτῷ λύραν Ἑρμοῦ.*

[1]) Nauckium secutus est Weckleinius. [2]) l. l. p. 56.

*πληρώσει γαστὴρ μία σὸν σκάφος. εἶσιδε κούρους
καὶ κούρας, Φοίβου σκῦλα καὶ Ἀρτέμιδος.*

Denique in Oedipo Senecae (V. 613 s.) et apud Statium in Theb. IV 575 ss. Niobes animam in Orco versari narratur, unde eam fabulae formam, quae Nioben communi mortalium sorte obiisse facit, Romanis haud ignotam fuisse apparet.[1] Quodsi reputas ex quattuor auctoribus, qui hanc fabulae speciem respiciunt, duos antiquiores in eo consentire, quod Nioben cum Charone loquentem fingunt, apparet ad carmen quondam celeberrimum neque vel Augusti temporibus prorsus ignotum hoc inventum redire. At ut Timothei dithyrambum hoc carmen fuisse putem nullo modo a me impetrare possum. Cuius etsi carmina auctoris aetatem longe superavisse constat, Romanis temporibus ea adeo vulgata fuisse, ut sententiae ex eis haurirentur non nominato poëta — id quod fecit quem Diogenes Laertius secutus est auctor — Niobeque dithyrambus ut unum exemplum eius fabulae narrationum afferretur, cum et Aeschylus et Sophocles in eodem argumento versati essent, id ut mihi persuadeam minime animum induco. At concedo hoc argumentum fortasse parum valere ad sententiam meam stabiliendam. Largior, quod sane minime puto, primum Timotheum Niobes illud cum Charone colloquium finxisse, at totam speciem non eius ingenio deberi apertissimum indicium exstat Euripidis Alcestis. Quo enim loco regina in scaenam procedit, ut iam ultimum solis luce fruatur, mentis iam fere alienata verba profert gravia severa

*ὁρῶ δίκωπον, ὁρῶ σκάφος
νεκύων δὲ πορθμεὺς
ἔχων χέρ' ἐπὶ κοντῷ Χάρων μ' ἤδη καλεῖ· τί μέλλεις;
ἐπείγου. σὺ κατείργεις.
τάδε τοί με σπερχόμενος ταχύνει.*

Timothei Euripidisque locos artissime inter se cohaerere apparet; aut Timotheus Euripidem imitatus est aut ab antiquiore quodam exemplo uterque pendet. Tum vero vix in eo haerere licet, utrum Timotheus Euripidis artem ad Aeschyli argumentum ampli-

[1] Contra Seneca Agam. 372 ss. Hercul. Oct. 185. Hercul. fur. 390 s. vulgarem de Niobe in saxum versa narrationem profert. Statius Theb. 120 matrem liberorum urnas ad Sipylum deducentem facit.

ficandum transtulerit, an potius ipse Aeschylus pulcherrimo illo gravissimoque loco tragoediam ornaverit, Euripides Timotheusque eum sint imitati. Numeri fragmenti ad tragoediam quam maxime accommodati sunt, sive trimetri iambici

◡ – ◡ – ἔρχομαι, τί μ' αὔεις;

sive dochmiaci

◡ – ἔρχομαι, τί μ' αὔεις ◡ –

frustulum est. Puto igitur Euripidem in Alceste speciem clausulae Niobae Aeschyleae nobis praebere atque mortem reginae spectatores in scaena vidisse. Quam sententiam vel maxime confirmant quae aliunde de exitu fabulae conici possunt. Jam supra enim e fragmento 157 evicimus Tantalum solum infecta re indignabundum recessisse, Nioben Thebis remansisse. Quae sententia aliquantulum eis quoque probatur, quae Eustathius p. 1367, 20 dicit: *καὶ ἡ συμφορὰ δὲ αὐτῆς κατὰ μέν τινας ἐν Λυδίᾳ, κατὰ δέ τινας ἐν Θήβαις γενέσθαι λέγεται. Σοφοκλῆς δὲ τοὺς μὲν παῖδας αὐτῆς ἐν Θήβαις ἀπολέσθαι φησίν, αὐτὴν δὲ εἰς Λυδίαν ἐλθεῖν.* Mirum sane esset quod Aeschylum Eustathius silentio praeterisset, si is quoque in patriam reginam orbam recessisse finxisset. Quid ergo? Cum neque ipsum scaenae locum poëta in Asia collocaverit neque post mortem liberorum matrem in patriam redeuntem fecerit, quem tandem putas exitum fabulae fuisse? Narrat Ovidius Nioben Thebis in saxum mutatam ingenti tempestate in Asiam traductam esse. Quod aput Aeschylum quoque factum esse si quis sibi persuadere vult, is nobis explicet necesse est, quo modo tantum miraculum in scaena Aeschylea effici potuerit. Qui vero dicit non suis oculis spectatores illum Niobae exitum vidisse, sed Mercurium eum praedicere potuisse, ei remanet difficultas, quo modo ipsam Nioben poëta a scaena removerit. Equidem puto digniorem et arte sua et matris dolore fabulae exitum Aeschylum ita instituisse, ut post patris recessum et post colloquium cum Mercurio habitum Niobe non lamentata cum virginibus scaenam relinqueret, sed tot tantis casibus confecta desideratissimam mortem occumberet, corpus exanimatum a choro e scaena removeretur.

Jam ad totam fabulae compositionem si respicimus, inter antiquiores poëtae tragoedias eam referendam esse apparet.

Regia cum iam ante initium fabulae Jovis fulmine combusta esset, fabula sine scaena, i. e. sine domo in ultima parte orchestrae erecta acta est. Locus tumulo indicabatur, sepulcro Niobidarum, quod mediam orchestram occupavit, velut collis in Supplicibus, tumulus Darei in Persis, Cadmeae species in Septem, rupis in Prometheo, quibus de rebus summo cum fructu disputavit Wilamowitzius in admiranda de scaena Aeschylea dissertatione. Prologo fabulam caruisse affirmari licet; nam Nioben per trinam tragoediae partem tacuisse constat, quis vero coram illa prologum dicere potuerit intellegi nequit. Itaque a chori parodo fabula incepit, ut Supplices et Persae. Denique si modo in compositione restituenda verum videmus, a duobus actoribus fabula agi poterat, quorum alter Niobae alter Antiopae Tantali Mercurii partes agebat.

Venio ad eum numerum monumentorum, quae ad Lycurgeam Aeschyli vel, ut accuratius dicam, ad Neaniscos tertiam tetralogiae fabulam [1]) spectant. Quae priusquam enumerem recenseamque, quid de ipsius tetralogiae argumentis atque compositione statui possit accuratius est disputandum. Cui quaestioni qui primi operam dederunt aemuli in hac re partimque obtrectatores Welckerus [2]) et Hermannus [3]) uterque viam aperuit, materiam supportavit, multa recte perspexit, neuter adeo quaestionem perfecit, ut nunc quisquam comprobatis eorum sententiis acquiescat. Quae Rappius nuperrime de hac re protulit [4]) tantum non omnia discrepant cum iis quae equidem probaturum esse mihi videor.

Primum illud, quod **Edonis** Nauckius tribuit fragmentum, servavit Strabo X p. 470 (Cas.) *τούτοις δ᾽ ἔοικε καὶ τὰ παρὰ τοῖς Θρᾳξὶ τά τε Κοτύττια καὶ τὰ Βενδίδεια, παρ᾽ οἷς καὶ τὰ Ὀρφικὰ τὴν ἀρχὴν ἔσχε. τῆς μὲν οὖν Κοτυτοῦς ἐν τοῖς*

---

[1]) schol. Arist. Thesm. 135 *τὴν τετραλογίαν λέγει* (sc. *Ἀριστοφάνης*) *Λυκουργείαν, Ἠδωνούς Βασσαρίδας Νεανίσκους Λυκοῦργον τὸν σατυρικόν.* [2]) „Die äschylische Trilogie Prometheus etc." 1825. „Nachtrag zu der Schrift über die äschylische Trilogie" 1826. p. 103 ff. [3]) Leipziger Litteraturzeitung 1825. De Aeschyli Lycurgea dissertatio 1831 = Opusc. V p. 3 ss. [4]) Roscher Mythol. Lex. p. 2192 s.

Ἠδωνοῖς Αἰσχύλος μέμνηται, καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ὀργάνων. εἰπὼν γὰρ

σεμνὰ Κοτυτοῦς ὄργαν' ἔχοντες[1])

τοὺς περὶ τὸν Διόνυσον εὐθέως ἐπιφέρει

ὃ μὲν ἐν χερσὶ βόμβυκας ἔχων
τόρνου κάματον δακτυλόδεικτον
πίμπλησι μέλος
μανίας ἐπαγωγὸν ὁμοκλάν.
ὃ δὲ χαλκοδέτοις κοτύλαις ὀτοβεῖ

καὶ πάλιν

⏑ ⏑ – ψαλμὸς δ' ἀλαλάζει.
ταυρόφθογγοι δ' ὑπομυκῶνταί
ποθεν ἐξ ἀφανοῦς φοβεροὶ μῖμοι,
τυπάνου δ' εἰκὼν ὥσθ' ὑπογαίου
βροντῆς φέρεται βαρυταρβής.

ταῦτα γὰρ ἔοικε τοῖς Φρυγίοις· καὶ οὐκ ἀπεικός γε, ὥσπερ αὐτοὶ οἱ Φρύγες Θρᾳκῶν ἄποικοί εἰσιν, οὕτω καὶ τὰ ἱερὰ ἐκεῖθεν μετενηνέχθαι. καὶ τὸν Διόνυσον δὲ καὶ τὸν Ἠδωνὸν Λυκοῦργον συνάπτοντες εἰς ἓν τῶν ἱερῶν τὴν ὁμοιοτροπίαν αἰνίττονται.

Totam hanc disputationem, qua Phrygica et Thracica confundi demonstretur, Strabonem ex Apollodori de catalogo Homerico commentariis, illum ex Demetrii libro, qui τρωικὸς διάκοσμος inscriptus erat, deprompsisse Nieseius in Mus. Rhen. tom. XXXII p. 285 ss. et Gaedeius Demetrii Scepsii quae supersunt (diss. Gryph. 1880) evicerunt. Disputatio haud satis luculenta quid sibi velit paucis exponam. De Dionysi comitibus in fragmento dici et diserte Strabo indicat (τοὺς περὶ τὸν Διόνυσον εὐθέως ἐπιφέρει) et ex proximis versibus ταυρόφθογγοι etc elucet. Taurus enim Baccho sacer est, non Cotydi. Quid igitur sibi vult Cotydis mentio? Nimirum ex parodo fabulae versus sumpti sunt, ubi chorus Edonorum Dionysi comites describit, quos novos

[1]) libri σεμνὰ Κότυς ἐν τοῖς Ἠδωνοῖς, ὄρια δ' ὄργαν' ἔχοντες. Nauckius σεμνὰ Κοτυτοῦς ὄργι' ἔχοντες. ὄργανα scribendum esse cum Strabonis ipsius verba, quae antecedunt, tum Aeschyli versus, qui subsequuntur, probant. Instrumenta enim, quae ad Cotydis cultum spectant, describuntur.

advenas nemo antea viderat. Chorus nec nomen Dionysi novit nec ritus, sed comites eius scit eadem instrumenta musica gerere quibus ipsi Edoni in Cotyttus cultu utantur. Narrat igitur chorus venisse peregrinos quosdam homines *σεμνὰ Κοτυτοῦς ὄργαν' ἔχοντας*. Itaque primum quidem edocemur chori partes non Dionysi comites suscepisse, sed Edonos, id quod iam ex titulo fabulae conici licebat. Dionysum, quem captivum inductum esse schol. Aristoph. Thesm. 135 demonstrat *λέγει δὲ ἐν τοῖς Ἠδωνοῖς πρὸς τὸν συλληφθέντα Διόνυσον*, non maenades tantum sed etiam viriles ministros sive satyros sive cultores humanos secutos esse verba *ὃ μὲν — ὃ δὲ* docent. Denique cum chorus in parodo Dionysi gregem bacchatam depingat, in prologo dei adventum in Thraciam narratum fuisse ut non necesse est ita tamen verisimile esse videtur. Quam coniecturam utique commendat fragmentum 59 [1])

ὅστις χιτῶνας βασσάρας τε Λυδίας
ἔχει ποδήρεις

quod vix recte ad altercationem inter regem deumque factam rettulerunt. Nam profecto quo tempore haec verba dicuntur Dionysus in scaena adesse nequit. Ipsum igitur duco Lycurgum primum processisse et nuntio de novi dei adventu allato captum vinctumque illum produci iussisse. Quod Lycurgus in longa veste Bacchi iocatur, eo efficitur regem ipsum non Persicum vestimentum habuisse, quam speciem postea reges scaenicos usurpavisse constat, sed Thracica veste usum esse.

Iam postquam Dionysus vinctus in scaenam perductus est controversiam inter deum et Lycurgum factam esse docet imitatio servata apud Aristophanem in Thesmophoriacusis v. 144 ss.

καί σ', ὦ νεᾶνις, ἥτις εἶ, κατ' Αἰσχύλον
ἐκ τῆς Λυκουργείας ἐρέσθαι βούλομαι,
ποδαπὸς ὁ γύννις; τίς πάτρα, τίς ἡ στολή;
τίς ἡ τάραξις τοῦ βίου; τί βάρβιτος

---

1) Etym. M. p. 191, 5 *λέγονται βασσάραι χιτῶνες οὓς ἐφόρουν αἱ Θρᾴκιαι βάκχαι, καλούμενοι οὕτως ἀπὸ τοῦ βασσαρέως Διονύσου, ἦσαν δὲ ποικίλοι καὶ ποδήρεις. Αἰσχύλος ἐν Ἠδωνοῖς 'ὅστις — ποδήρεις'.*

λαλεῖ κροκωτῷ; τί δὲ λύρα κεκρυφάλῳ;
τί λήκυθος καὶ στρόφιον; ὡς οὐ ξύμφορον·
τίς δαὶ κατόπτρου καὶ ξίφους κοινωνία;

Initium versus 136 ex Aeschylo repetitum esse vetus interpres affirmat λέγει δὲ (sc. Λυκοῦργος) ἐν τοῖς Ἠδωνοῖς πρὸς τὸν συλληφθέντα Διόνυσον ʻποδαπὸς ὁ γύννις'. Integrum illum versum ad Aeschylum reduxit Boettigerus neque in sequentibus versibus imitationis vestigia desunt. Si recte conicio Aeschylea esse utique verba τί βάρβιτος λαλεῖ κροκωτῷ, quibus Aristophanea τί δὲ λύρα κεκρυφάλῳ respondeant, efficitur Dionysum in Edonis musicae artis patronum exstitisse, quod quam apte cum totius tetralogiae ratione concinat infra apparebit.

Eidem scaenae recte tribuerunt fragmentum in scholiis *B* ad Iliadis *I* 339 servatum Ξενοφῶντα δὲ γένος τι Ἰνδῶν φάναι χλούνην εἶναι, καθάπερ καὶ παρ' Αἰσχύλῳ ἐν Ἠδωνοῖς

μακροσκελὴς μὲν ἆρα μὴ χλούνης τις ᾖ.

Cuius versus metri vitium ut sanarem etsi mihi non contigit, tamen te sententia nullus scrupulus remanet, cum χλούνην spadonem esse testimoniis ab interprete Iliadis collatis satis confirmetur. Certe removendum est quod Hermannus et Weckleinius cogitaverunt χλούνην esse animalium quoddam genus perlongis cruribus praeditum, sive araneam sive locustam, cum in loco allato pro Ἰνδῶν Hermannus ἀκρίδων, Weckleinius ἐμπίδων temptaret. Immo non est, quod fidem scholiastae abrogemus gentem quandam sive Ἰνδῶν sive Σινδῶν, ut Bergkius non sine quadam probabilitate coniecit, spadonum vocabulo appellatam fuisse, praesertim cum constet quam pervagatus apud quosdam populos Asiae mos fuerit semet ipsum exsecandi.

Ad hanc inter regem deumque controversiam refertur versus, quem Aristophanes Av. 276 in suum usum ita commutavit

τίς ποτ' ἔσθ' ὁ μουσόμαντις ἄτοπος ὄρνις ὀριβάτης;

Aeschyli Edonorum versum Aristophanem deflexisse scholia tradunt; genuinam vero eius formam ex scholiorum testimoniis gravi corruptela inquinatis adhuc frustra elicere studuerunt. Legimus enim in scholiis: παρὰ τὰ ἐξ Ἠδωνῶν Αἰσχύλου· τί ποτ' ἔσται ὁ μουσόμαντις ἄλλο ἀβρατεὺς ὂν σθέναι, apud

Suidam s. v. *μουσόμαντις: τίς ποτ' ἔσται ὁ μουσόμαντις ἄλλος ἁβρατεύς;* Prima verba haud dubie scribenda sunt

τίς ποτ' ἔσθ' ὁ μουσόμαντις

quae vero sequuntur plane desperata sunt. Hermannus scripsit *ἁμαλὸς ἁβροβάτης σθένει,* Dindorfius *ἄλαλος ἁβροβάτης ὅδε,* Nauckius *ἀλλὰ βᾶτε σὺν σθένει.* Quae omnia neque tradita lectione commendantur neque poëtae consilio satisfacere videntur. Quod Nauckius sibi persuasit Lycurgum hoc versu comites hortari, ut Bacchum invadant, nullam habet probabilitatis speciem, cum Dionysum vinctum in scaenam productum esse constet. Cui vero Hermanni coniectura placet, is putat regem in vincti Dionysi divinitate iocari; at vanam iocationem hoc versu contineri propter numerorum diversitatem non nimis verisimile est, quoniam risus illos senariis pedibus inclusos fuisse fragmenta supra allata docent. Quid igitur faciamus? Primum teneamus mera coniectura hunc versum Lycurgo tribui, qui etiam ab alia fabulae persona aut a choro pronuntiari potuerit. Tum vero hoc pro certo statuere mihi videor quaeri divinum aliquod numen, cuius vis ac natura cum exquisito illo cognomine *μουσόμαντις,* tum corruptis illis verbis *ἄλαλος ἁβρατεὺς ὃν σθέναι* describatur. Atque statim apparet vocabulum *μουσόμαντις* sive Musarum vates est sive vates Musis plenus non magis ad Dionysum spectare posse quam ad Apollinem. Hoc nunc digito demonstrasse satis habeo, plura mox prolaturus, cum de Bassaridum argumento disserturus sim.

Aliud fragmentum servavit auctor de sublimitate XV 6: *ἐνίοτε μέντοι ἀκατεργάστους καὶ οἱονεὶ ποκοειδεῖς τὰς ἐννοίας καὶ ἀμαλάκτους προφέροντος* (sc. *τοῦ Αἰσχύλου*) *ὅμως ἑαυτὸν ὁ Εὐριπίδης κἀκείνοις ὑπὸ φιλοτιμίας τοῖς κινδύνοις προσβιβάζει. καὶ παρὰ μὲν Αἰσχύλῳ παραδόξως τὰ τοῦ Λυκούργου βασίλεια κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Διονύσου θεοφορεῖται*

ἐνθουσιᾷ δὴ δῶμα, βακχεύει στέγη

ὁ δ' Εὐριπίδης τὸ αὐτὸ τοῦθ' ἑτέρως ἐφηδύνας ἐξεφώνησε

πᾶν δὲ συνεβάκχευ' ὄρος [1])

Apparet scriptorem ingeniosum atque intellegentem hoc

---

[1]) Bacch. 726.

dicere Aeschylum non tralaticio sensu de hominibus, qui domi essent, bacchantibus loqui sed non solum homines, verum ipsam domum regiam furentem bacchatamque fingere. Miraculo igitur ut par erat Dionysus divinam suam vim ostentavisse videtur. Qua in fabula trilogiae id factum sit quamquam non diserte traditur, tamen nemo dubitat, quin Welckerus versum rectissime ad Edonos rettulerit. Quae coniectura alio testimonio egregie confirmatur; nam e libro Demetrii *περὶ εὑρημάτων*[1]) haece servata sunt *ὁ γὰρ δὴ Κράτης κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον γεγονὼς Αἰσχύλῳ τούτου διὰ τῶν Ἠδωνῶν εὐδοκιμήσαντος...* Qui hunc locum restituit Theodorus Comperz[2]) coniecit Aeschyli Edonos secutum Cratem in *Γείτοσιν* ebrios in scaenam produxisse, id quod Aeschylum in Cabiris quoque fecisse Athenaeus (X 428 F) testis est. Quod si verum est, hinc quoque efficitur Aeschylum in fine fabulae ingentem Edonorum ebrietatem finxisse. Dionyso igitur iam cum suis a scaena remoto Thraces videntur uteris vino plenis incidisse et cum iam rex cum familia vino onerati furere coepissent, ipsa domus regia bacchata saltans concidisse.[3])

Iam presse constringam, quae de compositione Edonorum efficiuntur. Fabula cum ante domum regiam acta sit, inferiorum Aeschyli tragoediarum numero inserenda est. Prologus fortasse bipertitus erat, cum Lycurgus primus procederet, tum nuntius de Bacchi adventu narraret; etsi fieri potuit, ut unus Lycurgus ante chorum in scaena adesset. Summa argumenti cum in controversia inter Lycurgum deumque facta, tum in miraculis Bacchicis posita erat. Actores num plus duobus processerint infra disputabo p. 146.

Priusquam me ad alteram tetralogiae fabulam vertam, paucis liceat disserere de ratione, quae inter Aeschyli Edonos intercedat et Bacchas Euripideas. Euripidem in Bacchis etsi non primus Penthei fata docuit, tamen in omnibus fere rebus ab Aeschyli Pentheo discrepuisse constat. Cum rex apud antiquiorem poëtam pugna cum Dionysi comitibus commissa armis

---

[1]) Hercul. vol. coll. alt. V, fol. 7 (ed. Oxon. I, f. 109). [2]) Mus. Rhen. tom XXXII, 477. [3]) Haud scio an ad Aeschyli fabulam spectet Horatii illud, *non ego sanius bacchabor Edonis* (Carm. II, 7, 27); quamquam Edonorum nomen de omnibus Thracibus usurpari potuisse concedo.

interficeretur, Euripides Pentheum a mulieribus dilacerari fecit, et quamvis Aeschyleae fabulae scaena atque argumentum lateant, hoc tamen negare licet vinctum Dionysum processisse, quem ad modum deum apud Euripidem progressum videmus. Ut vero dilacerationem regis non ipsum Euripidem invenisse sed ex antiquiore quadam fabula repetivisse supra demonstravi (p. 7 ss.), ita illustratis Aeschyli Edonis apparet ei ne in prima quidem parte fabulae componenda exemplum defuisse, quod sequeretur. Vinctus enim Dionysus regis iussu in scaenam productus, cum inimico altercatus, miraculo se ipsum liberans domo procumbente haec omnia in Edonis similiter conspiciebantur atque in fabula Euripidea, neque dubitari potest, quin Euripides ad Edonorum exemplum primam partem Baccharum composuerit. Quamquam is non anxie Aeschyli vestigia pressit, cum neque deum in Edonis praefatum esse sciamus, neque divinam naturam Dionysum celavisse verisimile sit. Id enim vix fieri potuit nisi spectatoribus antea de fraude certioribus factis.

Inter pauca quae sub titulo **Bassaridum** servata sunt fragmenta haud exiguo fructui sunt versus, quos Hephaestio servavit Enchir. 13, 82 *τὸ δὲ βακχειακὸν σπάνιόν ἐστιν, ὥστε εἰ καί πού ποτε ἐμπέσοι, ἐπὶ βραχὺ εὑρίσκεσθαι, οἷον*

ὁ ταῦρος δ' ἔοικεν κυρίξειν τιν' ἀρχάν,
φθάσαντος δ' ἐπ' ἔργοις προπηδήσεταί νιν.

Locum quem obscurissimum Nauckius dicit, fere recte in libris tradi puto, nisi quod verba *ἐπ' ἔργοις* non expedio. Neque sane verisimile est cum et singula verba integra existent neque metrum offendat, versus graviore corruptela inquinatos esse. Praetermissis igitur verbis *ἐπ' ἔργοις* totum locum sic verto: *taurus videtur initio cornibus nescio quem petere, ubi primum vero ille eum praeoccupaverit, praecurret.* Tauri vocabulum cum in fabula, cuius primas partes Dionysus egit, ad deum spectare nemo opinor semel admonitus negaturus sit, de Dionysi ira praedici videtur. Minatur igitur chorus, cui hos versus tribuendos esse in propatulo est, deum suum adversarium divina quadam vi superaturum esse. Atque profecto ingentem vim his versibus subesse ipsi numeri docent. Nam ut vel singuli tetrametri bacchiaci apud Aeschylum nonnisi perpaucis locis

ad summam eius qui loquitur animi concitationem timoremve significandum inveniuntur, ita duo tetrametri facile hoc uno loco omnium Aeschyli fabularum continuantur. Respicias velim hic quoque poëtam extremam vim numerorum compressa alterius versus tertia caesura infirmavisse.

Bacchiacus tetrameter etiam in alio Aeschyli fragmento occurrit, quod fabulae nomine non indicato Macrobius adfert Sat. I, 18, 6: *Euripides in Licymnio Apollinem Liberumque unum eundemque deum esse significans scribit* 'δέσποτα φιλόδαφνε Βάκχε, παιὰν Ἄπολλον εὔλυρε'. *ad eandem sententiam Aeschylus*

ὁ κισσεὺς Ἀπόλλων, ὁ Βακχεύς, ὁ μάντις.

Hunc quoque versum Nauckius propter numeros ad Bassarides coniectura rettulit, id quod recte illum statuisse praeter numeros vel ipsa sententia docet, in quam necesse est paullo accuratius inquiramus. Apollinem nimirum hoc loco eundem dici ac Dionysum ex ipsis Macrobii verbis satis elucet. Sed quod vulgo putant Dionysi cognomina ὁ κισσεύς, ὁ Βακχεύς, ὁ μάντις hoc versu ad Apollinem referri, vereor ut poëtae sententiam recte perspexerint. Neque enim si quid video vocabula ὁ κισσεὺς etc. ab Ἀπόλλων, sed Ἀπόλλων ab eis vocabulis pendet, neque hoc dicit poëta '*Apollo, qui hedera coronatur, vino laetatur, futura pronuntiat*', sed potius hoc '*ille deus, qui hedera gaudet, Bacchus, vates, i. e. Διόνυσος, hic deus est Apollo*'. Chorus igitur — nam chori haec verba esse certissimum est — clamat Apollinem quem homines dicant nullum alium deum esse quam Dionysum.

Iam conferamus Eratosthenis in Catasterismis de Orpheo narrationem XXIV, p. 140: ὅς (Ὀρφεὺς) τὸν μὲν Διόνυσον οὐκ ἐτίμα, τὸν δὲ Ἥλιον μέγιστον τῶν θεῶν ἐνόμιζεν εἶναι, ὃν καὶ Ἀπόλλωνα προσηγόρευσεν· ἐπεγειρόμενός τε τῆς νυκτὸς κατὰ τὴν ἑωθινὴν ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ καλούμενον Πάγγαιον ἀνιὼν προσέμενε τὰς ἀνατολάς, ἵνα ἴδῃ τὸν Ἥλιον πρῶτον· ὅθεν ὁ Διόνυσος ὀργισθεὶς αὐτῷ ἔπεμψε τὰς Βασσαρίδας, ὥς φησιν Αἰσχύλος ὁ ποιητής, αἵτινες αὐτὸν διέσπασαν καὶ τὰ μέλη διέρριψαν χωρὶς ἕκαστον· αἱ δὲ Μοῦσαι συναγαγοῦσαι ἔθαψαν ἐπὶ τοῖς λεγομένοις Λειβήθροις. Quae quam arte cum versus illius sententia cohaereant, nemo

non videt. Orpheus Apollinem illum, quem unum colere vult, Solem esse contendit, qua in re Aeschylus non solum doctrinam Orphicam reddit, qua hunc errorem tam late patentem primum propagatum esse constat, sed ipsorum Thracum religionem sequitur. Conferas Sophoclis Ter. fr. 523 Ἥλιε, φιλίπποις Θρῃξὶ πρέσβιστον σέλας. Iam igitur non modo controversiae inter Orpheum et chorum ortae originem tenemus, sed in totius tetralogiae cardine versamur. Quaeritur de Apollinis persona, quem Orpheus Solem esse dicit, chorus, quem ex Bacchi comitibus mulieribus constitisse infra demonstrabo, suum deum Dionysum. Iam Edonorum fragmenti illius memineris, quod obiter supra tetigi

τίς ποτ᾽ ἔσθ᾽ ὁ μουσόμαντις + ἄλαλος ἀβρατεὺς ὃν σθένει;

Iam supra dixi hunc versum indicare in Edonis fabula de Apollinis Dionysique personis controversiam fuisse, cum praeter eos de nullo uno deo vocabulum *μουσόμαντις* adhiberi possit. Eandem igitur quaestionem videmus per duas fabulas continuatam fuisse neque dubitari potest, quin in illo Orphei dissensu cum choro, cui duo illa fragmenta supra allata tribuenda sunt, summa Bassaridum posita fuerit, qui dissensus nisi Orphei morte solvi non poterat. Rectissime igitur Hermannus statuit Eratosthenis verbis quae supra exscripsi ipsum Bassaridum argumentum contineri neque, ut aliis placuit, narrationem chori cantico cuidam insertam, cui cum ipsa actione nihil commune sit. Nam licet neque Lycurgus in hac fabula neque Orpheus in Edonis progressus sit, — id quod sane nullo iure negatur, etsi ne eum processisse quidem affirmare licet — tamen Orphei fatorum narrationem interpositam minime continuum iustumque ordinem tetralogiae corrupisse satis apparet.

A Bassaridibus Orpheum dilaceratum esse Eratosthenes testis est; e Bassaridibus chorum constitisse titulus fabulae indicare videtur. Quod vero nullo modo eodem tempore et Orpheus et chorus a scaena abesse potuerunt, poëta in ipsa scaena vatis mortem demonstrasse videtur. Quod duplici modo institui potuit, cum aut inde a prologo scaena in Pangaeo collocaretur, aut prima pars fabulae ante domum regiam doceretur, tum vero scaena in solitudine esset. Atque re vera

Orphei mortem in ipsa scaena Aeschylum spectatoribus ante oculos ponere potuisse minime negaverimus, si meminerimus, qua ratione vel Sophocles in Aiace rem instituerit. Verumtamen chorum in ulla tragoedia hoc modo actorum munus suscepisse ac vi et armis rem disceptavisse, ut mihi persuadeam vix animum induco. Immo si Bacchas Euripidis consulimus, quas multis modis a Lycurgea pendere iam supra intelleximus, alia via nobis aperitur. Nimirum ut Euripides Bacchas Asiaticas, ex quibus chorus constat, a Bacchis Thebanis, quae Pentheum dilacerant, distinguit, ita statuimus apud Aeschylum chorum e Bassaridibus Asiaticis constitisse, quae cum Orpheo de Apollinis vero nomine atque persona disputarent, Thracias vero Bassarides, quae item ac Thebanae mulieres divino furore corruptae per Pangaeum baccharentur, vatem a scaena remotum discerpsisse. Nomen certe nullam difficultatem habet; nam *βασσάρας Λυδίας* Dionysi in Edonis Lycurgus irriserat, eisdem autem *βασσάραις* etiam Bacchas Thracias vestitas fuisse Etymologico Magno edocemur p. 195, 5 *λέγονται βασσάραι χιτῶνες, οὓς ἐφόρουν αἱ Θρᾴκιαι βάκχαι.* Totam igitur fabulam ante domum regiam doctam esse puto, Orphei mortem spectatores et chorum e nuntii ore comperisse.

Haec fere sunt quae de Bassaridum scaena atque argumento non sine probabilitate statuere posse mihi videor; quae his subiciam coniecturas esse concedo nondum satis confirmatas. Eratosthenes narrationem de Orpheo supra exscriptam ita concludit *αἱ δὲ Μοῦσαι συναγαγοῦσαι* (sc. *τὰ μέλη*) *ἔθαψαν ἐν τοῖς λεγομένοις Λειβήθροις,*[1]) quae verba cur ad alium fontem quam antecedentia referamus non habemus et nostro iure conicimus Musam in fine fabulae mortuum filium dolentem processisse. In eandem coniecturam Maassius incidit Rhesi exitu collato.[2]) At haud scio an ampliora excutere liceat. Constat enim praecipuum locum in fabulis de Orphei nece tenuisse narratiunculas de fatis capitis abscissi, quae in alium modum ab aliis narrabantur. Cuiusmodi fabellas iam

---

[1]) Recte nimirum Maassius monet (Orpheus p. 135) *τὰ Λείβηθρα* ad Pangaeum montem sita fuisse, ubi Orpheus divinis honoribus colebatur; cf. Himerius Or. XIII, 4. [2]) Maass Orpheus p. 139.

ante IV. saeculum propagatas fuisse pictura Attica exeuntis quinti saeculi [1]) docet Orphei caput vaticinatum continens; iuvenis quidam oracula tabellae inscribit, Apollo Orpheo adstat.[1]) Haec si cum Eratosthenis loco allato conferimus coniectura se nobis inculcat apud Aeschylum in fine fabulae, cum iam spectatores a nuntio quodam sive comite Orphei sive pastore, qui ex latebra Orphei necem spectavisset, de facinore certiores facti essent, Musam cum filii capite absciso progressam narravisse, quomodo filii membra per silvas dissipata cum sororibus indagavisset, ne sepultura vates careret, tum divinos honores mortuo praefatam esse. Quae si re vera ita se habuerunt, apparet Aeschyli exemplo Euripidem usum esse, cum Agauen cum Penthei capite in scaenam produceret. At vereor ne nimis cupidus videar Euripidis artes ad Aeschylum referendi.

Affirmavit Furtwaenglerus praeter eius quam modo commemoravi paterae pictorem alios quoque artifices ex Aeschyli Bassaridibus argumenta hausisse.[2]) Quippe cum neque sexti saeculi neque ineuntis quinti ulla monumenta Orphei fata demonstrent, post bellum Persicum autem idem argumentum vel maxime placuisse videatur, Aeschyli tragoediam ansam dedisse Orphei fata pingendi opinatur. Iam videamus num ipsae picturae hanc opinionem commendent.

Initium facio ex amphora Berolinensi Celae effossa, quam Furtwaenglerus l. c. diligenter delineandam curavit atque ingeniose explicavit. Orpheum cernimus cum lyra in rupe sedentem Thracesque cantu eius delectatos: vatem palliatum, Thraces ἀλωπεκῇ et ζειρᾷ indutos artifex effinxit. Cui picturae facile intellegitur nihil inesse, quod ad certam quandam tragoediam spectet, neque magis ad Aeschylum quam aut ad nullum aut ad omnia de Orpheo carmina ea revocari potest. Neque minus liquet de altero genere vasorum, quae Orpheum exhibent a feminis interfectum.[3]) Quae cum omnia in eo consentiant, quod vatem effingunt lyra, cuius fides iam conscissae sunt, mulieres propulsantem, licet sane hanc rem ad carmen

---

[1]) Bull. Nap. n. s. VI 4, 1. Minervini p. 33. Furtwaengler 50. Programm zum Winckelmannsfeste, Berlin 1890, p. 163 s. [2]) l. c. p. 154 ss. [3]) MDJ I 5, 2. — Gerhard Trinksch. u. Gef. II J 1. — ibidem II J 3.

quoddam referamus. Etsi ne id quidem omni dubitatione exemptum est, cum pictores, qui Orpheum fidibus canentem fingebant a mulieribus oppressum, necessario fere in hoc inventum incidere deberent. At utut haec res se habet, ab Aeschylo utique maior picturarum numerus prorsus discrepat, quod omnino non a Bassaridibus vatem dilaceratum demonstrant, sed a quibusvis mulieribus, quae Bacchici cultus nullum insigne habent, instrumentis domesticis interfectum. Neque igitur putabimus neglegenter pictores Bassarides effinxisse, cum picturae accurate in eas fabulas quadrent, quae vatem a Thraciis mulieribus nescio qua de causa iratis interfectum dicunt. Idem de iis picturis valet, quae Orpheum inter Thraces canentem exhibent, dum iam mulieres accurrunt ad necem paratae.[1])

Contra in amphora apud Gerhardum Trinkschalen und Gefässe II J 3 expressa duae mulieres lapides in Orpheum coniciunt, quarum cum altera νεβρίδι induta sit, fieri potest ut ab Aeschyli fabula pictor pendeat. Quamquam dubitationem movet eques quidam Thrax, qui hasta Orpheum defendere conatur. Idcirco licet sint Bassarides, quas in pictura mulieres videmus, Aeschyleam tamen fabulam pictor aut omnino illustrare noluit aut suo Marte mutavit.

Ipsas igitur picturas intelleximus Furtwaengleri opinioni minime favere. Neque sane est, quod miremur paullo post Lycurgeam doctam in vasis Orphei fata pingi coepta esse, cum antea pictores in hoc argumento non versati esse videantur. Nimirum Orpheus non quod ab Aeschylo in scaenam productus est apud Athenienses adeo clarus fieri coepit ut pictores quoque huic fabulae illustrandae studerent, sed quod post Cimonis expeditionem Thraciam cum aliae locorum illorum fabulae, tum Orphei mythus magno apud Athenienses favore colebatur, et Aeschylus et pictores eodem fere tempore in eius fata narranda incubuerunt. Itaque quae ex Aeschyli Bassaridibus pendeant nulla monumenta scio.

Tertiae fabulae, quae **Neanisci** inscribitur, fragmenta tam exigui momenti sunt, ut neque de scaena neque de ipso argumento quidquam inde doceamur. At cum ex eis, quae de

---

[1]) Raoul Rochette Mon. in. 13, 14. — Arch. Ztg. 1868, 3.

Edonis et de Bassaridibus disputavimus, satis eluceat in neutra fabula insaniam Lycurgi locum habuisse, tertiam fabulam ad eius poenam pertinuisse vel sponte patet. Iam igitur a longiore hac disputatione, quae fere tota in fragmentis explicandis versata est, tandem aliquando ad artis monumenta nos convertamus, quippe quae uberrimam copiam huius argumenti indagandi praebeant. Neque tamen omnes imagines, quae ad Lycurgum spectant, nobis tractandae erunt. Nam cum aliae Bacchum exhibeant a Lycurgo fugatum marisque in litore a Thetide receptum, aliae regem, qui dum Ambrosiam Baccham necare conatur vitibus implicatur, aliae denique eundem insania captum uxorem filiumque occidentem exprimant, duae priores classes a nostro studio removendae sunt, quippe quarum altera ab Homero, altera a recentiore quodam poëta pendeat; in tertia sola classe scaenae vestigia patent atque hoc unum dubium est, utrum ad Aeschylum an ad recentiorem quendam poëtam eam referamus.

Agmen ducat amphora Rubustina (A) in Annalibus Instituti 1874 tav. R expressa. Aedificium videmus, cuius inter columnas Lycurgus filium praecipitatum bipenni interfecturus est. A dextra parte mulier quaedam terrore percussa fugere conatur, retro tamen verso ore, ut quamvis fugiens fugere non posse videatur. Patera ei ex dextra manu delabitur, quam ad ritum sacrum pertinere ramuli laurei myrteique docent. Huic mulieri ab altera aedificii parte vir quidam respondet barbatus ornateque vestitus, quem venatorem esse canis indicat; dextra manu hastas tenet, altera vultum tegit summo dolore demissum. Denique in tecto os humerosque mulieris videmus, quae dextram manum deorsum intendit. Pallium ventu intensum supra caput eius sinuatur. In altero vasis latere Bacchus cum duobus satyris conspicitur.

Sequitur testa amphorae Appulae (B), quam publici iuris fecit Treuius Arch. Anz. VI, 1891, p. 24. Haec quoque pictura aedificium exhibet, cuius ex foribus rex insanus se proripit. Is in dextra manu bipennem vibrat, in sinistra eum vitem gessisse Treuius censet. Re divina regem occupatum fuisse fasceae indicant, quae a zona dependent. Hinc et illinc singulas mulieres fugientes videmus, plures vero figuras olim in integro vasi exstitisse certum est.

Contra in amphora Rubustina C — MdJ V 23 (vid. tab. III) sicut in reliquis omnibus monumentis, quae nunc recensebo, aedificium deest. Lycurgus bipenni armatus necem coniugi prolapsae minatur. Furia alata devolat, quae magno fulgore circumfluxa flagellum in regem intendit. A dextra parte filium necatum adulescens quidam et virgo deportant, a sinistra alius iuvenis cum paedagogo accedens magno ardore regem obsecrat, ut insano facinore desistat. Ara igni imposito adiecta est, hydria iuxta eam humi iacet. In superiore basis parte Apollo cum lyra supra aram considet, laurea longos capillos ornatus, dextramque dolore commotus ad caelum effert. Iuxta eum Mercurius adstat absque altera parte Mars considet hasta innixus, cum Nympha quadam, ut videtur, locutus.

Deinde in amphora Neapolitana 2874 (D) — Millingen Peintures de vases 1. 2; Zoëga Abhandlungen ed. Welcker tab. I 1 — item ac in C Lycurgus uxorem prolapsam interfecturus est, filius iam necatus a virgine quadam sustinetur, furia regem incitat. Laurus Apollinis maenasque in superiore parte picta Dionysi numen indicat. Pro Nympha in B Faunum inter rupes considentem videmus.

In amphora Monacensi 853 (E) — Millin Descr. des tomb. de Canose p. 42 no. 4; Zoëga l. c. tab. I 3 — Lycurgus non bipenni sed gladio armatus uxorem sustinet iam interfectam. Furia etiam nunc anguem in eum vibrat, Dionysus a sinistra procedit. Mercurius ut in C in rupe sedens casum regis prospectat; filius omissus est.

Longe aliam speciem prae se fert amphora Neapolitana 3219 (F) — MdJ IV 16; Roscher Myth. Lex. p. 2198. Regina deae cuiusdam, Cotyttus scilicet, simulacrum complexa amentem coniugem effugere conatur. Lycurgum bipenni eam aggressum iuvenis quidam abripere studet a tergo regem amplexus. Ab altera simulacri parte furia decedit. Dionysus cum suis adest, tauri femur abscissum humi iacet.

Brevius fabulam constringit pictura vasis G — Mus. Borb. 13, 29; Roscher Myth. Lex. p. 2195. Lycurgus nomine adscripto notatus filium genibus innixum bipenni necat. Simillimum monumentum (H) commemorat Koerte Specula Etrusca

p. 143, 2 „das Relief eines Goldringes, welches den seinen Sohn mit der Axt tötenden Lykurgos darstellt.“

In amphora marmorea Corsini (I) — Gori Mus. Etrusc. I 15; Zoëga l. c. II 6; Welcker Antike Denkmäler II 3, 8 — Lycurgus inter magnum numerum ebriorum bacchantum gladio uxori instat, quae ad statuam Apollinis puerili admodum aetate effcti fugit.

Denique sarcophagus Romanus Matteianus (L) — Matz-Duhn 2269 — reginam ab insano coniuge necatam exhibet vel potius olim exhibuit; nam nunc quidem regina in imagine haud integra non exstat. Reficiendum nimirum opus est ad speciem sarcophagi Borghesiani (Zoëga Abhandlungen I; Roscher Myth. Lex. p. 2201 s.), in quo Lycurgus a furiis irritatus Ambrosiam bipenni necaturus est, dum vites iuxta eam prosiliunt. In nostro opere non Ambrosiam sed reginam desiderari filiolus Lycurgi docet, qui genua patris amplexus a matris nece eum abstinere conatur.

Primo obtutu satis diversa haec monumenta esse videntur, ut vel num ad eandem fabulae formam ea referenda sint dubitari possit. Certe diversa furoris momenta in eis videmus, nam in C et D Lycurgus filium iam necavit, uxorem necaturus est; in A filium occidit, dum mulier quaedam effugit; in F uxorem ad deae simulacrum effugientem occidit, in E mortuam in bracchiis sustinet; in B facinore iam confecto foras se proripit. In E et F filius deest; sed in promptu interpretatio est eum iam occisum et a servis ablatum esse, id quod in C fieri videmus. Regina in S et H propter spatii angustitatem omissa est; mulier in A num regina sit an potius canephorus quaedam infra perscrutabor. Apparet igitur omnes quas adhuc enarravi discrepantias temporis discrimine facile excusari posse neque quod in F Cotyttus simulacrum, in I Apollinis statuam videmus, obstat, quin monumenta ad eandem originem referamus. Sed levioribus his differentiis praetermissis quae communia sunt vasis — nam missos facio ad tempus sarcophagos — satis multa ac gravia inveniuntur. Atque primum quidem filium videmus in omnibus vasis ante matrem necari; Lyssam a caelo delapsam in A C D regem instigare — nam mulierem in tecto in A Lyssam esse reliquis monumentis collatis patet —, Lycurgum denique, id

quod summi momenti esse puto, insania capi, dum rem sacram facit. Nam hoc indicat patera, quam ramis myrteis ornatam mulier in A gerit, fasceae sacrae a zona regis dependentes in B, ara, cuius in superficie flamma incensa est, et hydria humi iacens, qua aquam sacratam ad χέρνιβας destinatam contineri apparet, in C. Itaque hunc fere in modum argumentum illud quod pictores ante oculos habuerint, restituamus: ad aram stabat Lycurgus coram familia deo cuidam sacrificaturus; iam victima adducebatur et rex bipennem in manu tenebat, qua taurum immolaret, cum repente Lyssa occurrens regem stimulo instigavit, ut mente alienatus bipenni ipsum filium uxoremque occideret. In propatulo esse videtur regem mente obcaecatum filium pro hostia habuisse, velut Agaue Pentheum tamquam leonem dilacerat, Pentheus taurum pro Lydo vexat, Agamemnon cervam pro filia necat. Attamen et Hyginus, quem satis simile argumentum protulisse infra videbimus, narrat Lycurgum filium uxoremque pro vitibus habuisse, quas cum excidere vellet, regem familiam occidisse, et in amphora B rex domo se proripiens vitem in manu tenet. Quae vestigia si sequimur, id quoque cogitari potest, vites repente iuxta aram prosiluisse, cum iam rex bipennem teneret, quo aspectu barbarum de infesti dei potestate admonitum furere coepisse et cum vitibus simul filium quoque et uxorem percussisse.

Haec omnia tragoediam redolere apparet, quae prorsus similiter ab hac quidem parte instituta fuerit necesse est atque Herculis Euripidei media pars v. 823—1015. Lycurgus cum ad sacrificandum regiam introisset, Lyssa in machina processit[1]) comite Mercurio, quem in C et E videmus. Mercurii munere apud Euripidem Iris fungitur, cum Iunonis iussu Lyssa Herculem accedat. Lyssa postquam choro indicavit a quo et quo consilio missa sit, in regiam penetrat. Sequitur chori canticum quod filii morientis clamore interrumpitur. Tum e regis familia quidam procedit, ut Lycurgi casum enarret. Cum in A mulierem, quae pateram antea tenuerat, fugientem cernamus et in B altera utique mulier item ac rex domo se proripere videatur, cane-

[1]) Nimirum ad scaenae exemplum pictor amphorae A Lyssam in tecto collocavit.

phorum quandam hoc munere functam esse verisimile est. Quae omnia ut necessario e monumentis coniciuntur, ita accuratissime cum fabula Euripidea consentiunt neque ullo pacto fieri potest, quin altera fabula ad alterius exemplum instituta sit. Neque quae tragoedia prior docta sit post egregiam Wilamowitzii disputationem de Hercule Euripideo dubium esse potest. Ille enim docuit nimis artificiose Euripidem insaniam Herculis cum sacrificandi condicione coniunxisse,[1] cum heroa rem sacram interrumpentem faceret, ne ante Eurysthenis filiorumque eius ultionem frustra manus lustraret. Pro quibus ambagibus in Lycurgea illa fabula iustum et simplicem modum servatum fuisse apparet; nam sive pro victima sive pro vite rex filium necavit, utique insanae regis cogitationes aptissime cum tota rerum condicione cohaerebant. Tum animadvertas ne id quidem ab Euripide satis circumspecte inventum esse, quod Hercules sagittis clavoque filios suos occidit; rectissime enim Wilamowitzius interrogat qui fieri potuerit, ut Herculi in re sacra facienda arma praesto essent, quibus liberos occideret. Contra Lycurgus bipenni filium necat, quam ad hostiam immolandam iam antequam in furorem incidit in manu tenebat. Quibus de causis adducimur ut nostro iure statuamus non tragoediam illam, ad quam monumenta spectant, ad Herculis Euripideae exemplum compositam fuisse sed Euripidem eam imitatum et ut exemplum superaret ad artificiosa illa inventa delatum esse. Tenemus igitur Lycurgeam quandam ante a. 424 doctam, ante quem annum Herculem doceri potuisse Wilamowitzius negat, in IV. saeculo ab artificibus saepenumero lineis circumscriptam esse neque Romanis quidem ignotam fuisse. Quam tragoediam Aeschyli Neaniscos esse cum sponte patet — neque enim de Polyphradmonis Lycurgea quisquam cogitabit — tum certa indicia confirmant. Nam quod Apollinem in C supra aram considentem videmus et in I regina ante Apollinis simulacrum occiditur et in D laurus depicta est, dubium esse nequit, quin Lycurgus Apollini fuerit sacrificaturus, cuius dei quantae partes in Aeschyli Lycurgea fuerint supra satis ostendi. Quod pictor amphorae F reginam ad Cotyttus simulacrum fugientem

---

[1]) Euripides' Herakles II² p. 204 s.

facit, haud scio an Edonorum illo in prima fabula cantico recordatus sit, in quo Cotytto commemoratur. Nullo autem pacto inde colligere licet illi deae Lycurgum sacrificavisse.

In tertia igitur tetralogiae fabula Aeschylus ad Lycurgi fata rediit. Rex cum de Orphei nece iratus neque tamen Apollinis numini diffidens suo deo sacrificare vellet, sibi ipsi familiaeque perniciem comparavit. Praeter regem, Mercurium, Lyssam, nuntium quae personae in scaenam processerint, nescimus, cum certa testimonia desint. Reginam in prima parte fabulae processisse non solum ex Herculis Euripideae comparatione verisimile est, sed etiam pro scaenica arte tantum non necesse esse videtur. Filium puberem non fuisse, qualem picturae ostendunt, sed infantem in propatulo est. Quod pictores in hac re suae artis modum condicionemque magis spectaverint quam fidem minime offendit neque vero omni testimonio coniectura destituta est, cum in sarcophago Matteiano infantem filium videamus. Restat ut paucis dicam de venatore illo in A, qui dextra ad oculos elata vehementer lugentis speciem praebet. Ipsi sacrificio regisque insaniae hominem validum atque armatum interesse minime oportuisse sane apparet, statuoque igitur eum rege iam in sanam mentem restituto advenisse, ut funestum amicum doleret atque consolaretur. Qui quis fuerit nescio; hoc autem patet similes partes eum suscepisse ac Theseum in Hercule Euripideo.

Enarravi quae monumenta de tertia Lycurgeae fabula docent;[1]) iam quomodo haec cum Apollodori et Hygini narrationibus faciant inquiramus. Hyginus Lycurgi fata in fabula CXXXII sic tradit: *Lycurgus Dryantis filius Liberum de regno fugavit . quem cum negaret deum esse vinumque bibisset et ebrius matrem suam violare voluisset, tunc vites excidere est conatus, quod diceret illud malum medicamentum esse, quod mentes immutaret . qui insania ab Libero obiecta uxorem suam et filium interfecit . ipsumque Lycurgum Liber pantheris ob-*

---

[1]) Picturarum cum altera classis (A et B) quam accuratissime ad ipsam scaenam spectet, altera solutius pingendi magis usum modumque sequatur quam speciem scaenae, fieri potest, ut haec a celeberrima illa imagine pendeat, quam Athenis in Bacchi templo pictam Pausanias commemorat I 20, 3; conferas supra p. 11.

iecit in Rhodope, qui mons est Thraciae, cuius imperium habuit. [hic traditur unum pedem sibi pro vitibus excidisse]. Copiosius Apollodorus 3, 5, 1, 3: *Λυκοῦργος δὲ παῖς Δρύαντος, Ἠδωνῶν βασιλεύων, οἳ Στρυμόνα ποταμὸν παροικοῦσι, πρῶτος ὑβρίσας ἐξέβαλεν αὐτόν· καὶ Διόνυσος μὲν εἰς θάλασσαν πρὸς Θέτιν τὴν Νηρέως κατέφυγε, Βάκχαι δὲ ἐγένοντο αἰχμάλωτοι καὶ τὸ συνεπόμενον Σατύρων πλῆθος· αὖθις δὲ αἱ Βάκχαι ἐλύθησαν ἐξαίφνης, Λυκούργῳ δὲ μανίαν ἐνεποίησε Διόνυσος· ὃ δὲ μεμηνὼς Δρύαντα τὸν παῖδα, ἀμπέλου νομίζων κλῆμα κόπτειν, πελέκει πλήξας ἀπέκτεινε, καὶ ἀκρωτηριάσας αὐτὸν ἐσωφρόνησε· τῆς δὲ γῆς ἀκάρπου μενούσης, ἔχρησεν ὁ θεὸς καρποφορήσειν αὐτήν, ἂν θανατωθῇ Λυκοῦργος· Ἠδωνοὶ δὲ ἀκούσαντες εἰς τὸ Παγγαῖον αὐτὸν ἀπαγαγόντες ὄρος ἔδησαν, κἀκεῖ κατὰ Διονύσου βούλησιν ὑπὸ ἵππων διαφθαρεὶς ἀπέθανε.* In utraque fabula quae de exitu Lycurgi narrantur ut inter se discrepant, ita ea ab Aeschyli fabulis vix pendere posse apparet; cetera vero cum eis satis consentiunt, quae ex picturis edocti sumus, nisi quod Apollodorus scaenicam illam versionem cum Homeri de Baccho in mare fugiente narratione male contaminavit. Hygini fabulae clausulam Schmidtius recte quidem ut glossam uncis inclusit, attamen rem ipsam non imperite argumento subiectam esse Apollodori illud *ἀκρωτηριάσας αὑτόν* indicat. Nam quod in eius narratione editores *αὐτόν* scribendum esse maluerunt, cum ipso argumento pugnat, quoniam Lycurgum filium necavisse auctor paullo ante a affirmat. Ad Aeschylum id referendum esse vix puto, cum nimis immoderata copia argumenti iustum fabularum modum excedere videatur. Idem valet de iis, quae Hyginus de matre Lycurgi narrat, etsi hoc tamen inde admonemur facile fieri potuisse, ut regis mater in Neaniscis fabula procederet et aeque ac Amphitryo in Hercule Euripidea familiae casum superstes doleret.

In fine trilogiae, qua Bacchi humilitas, gloria, triumphus continebatur, ipsum Dionysum processisse in propatulo est et fieri potest, ut ad eius orationem referenda sint, quae Sophocles Antig. 955 ss. de exitu Lycurgi narrat:

Ζεύχθη δ' ὀξύχολος παῖς ὁ Δρύαντος,
Ἠδωνῶν βασιλεύς, κερτομίοις ὀργαῖς

ἐκ Διονύσου πετρώδει κατάφαρκτος ἐν δεσμῷ.
οὕτω τᾶς μανίας δεινὸν ἀποστάζει,
ἀνθηρόν τε μένος· κεῖνος ἐπέγνω μανίαις
ψαύων τὸν θεόν ἐν κερτομίοις γλώσσαις.
παύεσκε μὲν γὰρ ἐνθέους
γυναῖκας εὔιόν τε πῦρ,
φιλαύλους δ' ἠρέθιζε μούσας.

Nam cum fabulam de Lycurgo rupe incluso Atheniensibus fortasse non ante V. saeculum notam fuisse infra demonstraturus sim, ex tragoedia quadam Sophoclem eam hausisse veri non dissimile est. Si recte ad Aeschylum eam revoco, Baccharum fortasse instar Neanisci finem habuerunt: restituto iam Lycurgo in sanam mentem Dionysus in scaenam regressus saxeas vinculas aeternumque cruciatum praedixit.

Septem igitur octove personae in Neaniscis progressae sunt: Lycurgus, regina, Mercurius, Lyssa, nuntius (canephorus?), amicus quidam et fortasse mater Lycurgi. Quibus omnibus ut duo actores satisfacerent dubium esse nequit quin Aeschylus efficere potuerit; certiora in hac re tam incerta affirmare non licet.

Restat ut de quarta tetralogiae fabula pauca dicam. In qua Lycurgum vinctum et a satyris aut quibusvis aliis cultoribus Bacchi irrisum processisse docet fragmentum traditum ab interprete Aristophanis ad Equ. 1150 *Αἰσχύλος ἐν Λυκούργῳ ἀλληγορικῶς τοὺς δεσμοὺς κημοὺς εἴρηκε· καὶ τούσδε κημοὺς στόματος.* Quarum cavillationum exemplum servavit Athenaeus X p. 447 C

Κἀκ τῶνδ' ἔπινε βρῦτον ἰσχναίνων χρόνῳ
καὶ σεμνοκόπτει τοῦτ' ἐν ἀνδρείᾳ στέγῃ.

Sic potatores in Lycurgi calamitate iocantur.

Etsi extra officium a me susceptum positum est indagare quanam arte Aeschylus traditum argumentum commutaverit, auxerit, scaenae adaptaverit, tamen paucis in hanc quoque quaestionem incumbere mihi liceat, quippe cuius Homeri comparatio ansam praebeat. Diomedes enim in Iliade cum Glauco in pugna congressus dum an deus ille sit dubitat aggredique illum non audet, meminit Lycurgi *Z* 130 ss.:

οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Δρύαντος υἱός, κρατερὸς Λυκόοργος,
δὴν ἦν, ὅς ῥα θεοῖσιν ἐπουρανίοισιν ἔριζεν.
ὅς ποτε μαινομένοιο Διωνύσοιο τιθήνας
σεῦε κατ' ἠγάθεον Νυσήϊον· αἳ δ' ἅμα πᾶσαι
θύσθλα χαμαὶ κατέχευαν, ὑπ' ἀνδροφόνοιο Λυκούργου
θεινόμεναι βουπλῆγι.[1] *Διώνυσος δὲ φοβηθεὶς*
δύσεθ' ἁλὸς κατὰ κῦμα, Θέτις δ' ὑπεδέξατο κόλπῳ
δειδιότα, κρατερὸς γὰρ ἔχε τρόμος ἀνδρὸς ὁμικλῇ.
τῷ μὲν ἔπειτ' ὀδύσαντο θεοὶ ῥεῖα ζώοντες,
καί μιν τυφλὸν ἔθηκε Κρόνου παῖς· οὐδ' ἄρ' ἔτι δὴν
ἦν, ἐπεὶ ἀθανάτοισιν ἀπήχθετο πᾶσι θεοῖσιν.

De infante deo in hac fabula cogitandum esse rectissime sane is animadvertit, quem Eustathius secutus ad v. 136 haec adnotavit: *λέγεται δὲ αὐτὸς (Λυκοῦργος) διώκειν τὸν Διόνυσον καὶ τὰς ὀργιαζούσας αὐτῷ τιθήνας, παύσασθαι δὲ τοῦτο ποιῶν, ὅτε φοβηθέντα τὸν Διόνυσον . . . Θέτις ὑπεδέξατο κόλπῳ, οἷα δηλαδὴ ἁπαλόν τινα παῖδα· τοὺς τοιούτους γάρ ἐστι κόλπῳ δέχεσθαι.* Etsi scaenae memoria, ut videtur, plerosque et veteres et novos pellexit, ut de pubere deo male cogitarent. Justam esse Eustathii ratiocinationem satis certa indicia docent. Attigerunt enim magis quam narraverunt Lycurgi fabulam scholiastes ad Σ 486, interpres ad Germanici Phaeno-

[1]) *βουπλήξ* quodnam instrumentum sit ambigitur. Quod vocabulum cum post Homeri memoriam a sermone Graeco alienum esset, diversis modis grammatici explicaverunt. Etymologia enim cum doceret *βουπλῆγα* instrumentum esse, quo boves feriantur, nimirum flagellum, glossographi num *βούκεντρον* an *μάστιγα* an *πέλεκυν* intellegerent haeserunt, velut Eustathius l. a. *βουπλὴξ δὲ βούκεντρον ἢ πέλεκυς βοὸς ἀναιρετικὸς ἢ μάστιξ γινομένη ἀπὸ τμήματος βύρσης.* Quod vero *βουπλήξ* ubicunque a recentioribus auctoribus ad Homeri exemplum usurpatur, bipennem significat — praeter unum locum (Luciani) Philopatr. 4 — haec explicatio vulgata fuisse videtur. Quae cum a vera Homeri sententia longe abhorreat, atque vix intellegi possit, quo modo factum sit, ut vel post Aristarchi egregiam curam Homeri locus perversa hac vocis *βουπλήξ* interpretatione falso intellegeretur, haud spernenda mihi videtur coniectura, Aeschylum vocabulum *β.* de bipenni usurpavisse, quo Lycurgus familiam interfecit — sive Homeri locum prave interpretatum, sive novum sensum vocabulo prisco substituentem, Aeschylum autem recentiores poetas in falsa illa Homeri interpretatione secutos esse.

mena *B P* p. 75,1, Hyginus Ast. II 21, quos ex Eratosthenis Catasterismorum exemplari integro hausisse epitome collata (XIV p. 196 Robert) patet. Ipsi Pherecydem pronuntiant auctorem, cuius narrationem verbis interpretis ad Il. Σ 486 proferam: *Ζεὺς ἐκ τοῦ μηροῦ γεννηθέντα Διόνυσον ταῖς Δωδωνίσι νύμφαις τρέφειν ἔδωκεν . . . αὗται θρέψασαι τὸν Διόνυσον περιῄεσαν σὺν αὐτῷ, τὴν εὑρεθεῖσαν ἄμπελον ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις χαριζόμεναι. Λυκοῦργος δὲ μέχρι τῆς θαλάσσης συνεδίωξε τὸν Διόνυσον. ἐκείνας δὲ ἐλεήσας ὁ Ζεὺς κατηστέρισεν · ἡ ἱστορία παρὰ Φερεκύδῃ.* Idem paullo post *Φερεκύδης δὲ καθὰ προείρηται τὰς Ὑάδας Δωδωνίδας νύμφας φησὶν εἶναι καὶ Διονύσου τροφούς, ἃς παρακαταθέσθαι τὸν Διόνυσον τῇ Ἰνοῖ διὰ τὸν Ἥρας φόβον, καθ' ὃν καιρὸν αὐτὰς καὶ Λυκοῦργος ἐδίωξεν.* Cum Homeri narratione Pherecydem concinere apparet neque quemquam offendet, quod alter Inonem alter Thetitem praetermisit: neutrius scilicet intererat totam fabulam narrare, sed ea tantum circumscripserunt, quae occasio flagitaret. Verba autem *παρακαταθέσθαι τὸν Διόνυσον τῇ Ἰνοῖ* nullam dubitationem relinquunt, quin de infante deo sermo sit. Itaque haec quoque fabula ad aegritudines spectat, quas infans Dionysus propter Junonis inimicitiam perpessus est. Aeschylus primus e scaenae usu puberem deum a Lycurgo vexatum finxisse videtur.

Quod dixit Homerus *κατ' ἠγάθεον Νυσήϊον* Lycurgum dei nutrices fugavisse, lamentatus est vetus interpres multas esse Nysas neque de quo loco poëta cogitaverit certi quidquam statui posse. Recte ille quidem de Nysis; quem vero locum Homerus in animo habuerit, non improbabili coniectura indagare licet. Nam cum poëta Dionysum ad ipsam Thetida profugisse narret, in Thessaliae oris rem actam esse recte Maassius[1]) monuit, quoniam Thetidem non in qualibet parte Oceani, sed ad Sepiam Magnesiae promontorium habitasse constat. Quam sententiam duobus argumentis confirmare possum. Nam qui apud Homerum Lycurgi pater commemoratus Dryas apud eundem Ξ 265 Lapitharum dux occurit. Licet nimirum personae diversae sint, nomen certe ad Thessaliam spectat. Tum vero memineris

---

[1]) Hermae tom. XXIII p.

apud Pherecydem nutrices a Lycurgo perterritas Dionysum Inoni tradidisse, quam cum Halis in ore sinus Pagasaei habitasse constet, in Thessalia Pherecydem et ipsum Lycurgum collocavisse meo iure concludo. Hoc igitur pono Graecum esse illum Homeri et Pherecydis Lycurgum Graecorumque opiniones religiosas redolet, quod Bacchus in mare fugisse narratur. Qui Lycurgus num recte cum aliis eiusdem nominis deis heroibusve Graecis confundatur disserere huius disputationis fines excedit.

Contra Lycurgi sive dei sive herois cuiusdam apud Thraces cultum Demetrius commemorat apud Strabonem *X* 471 *τὸν Διόνυσον δὲ καὶ τὸν Ἠδωνὸν Λυκοῦργον συνάπτοντες εἰς ἓν τὴν ὁμοιοτροπίαν τῶν ἱερῶν αἰνίττονται.* Duos igitur tenemus Lycurgos, quorum alter Graecus vir Penthei instar omni immanitate teterrimus deumque hominumque contemptor (*ἀνδροφόνος*) Dionysum novum deum omnimodo exstinguere conabatur, alter Thracius deus Bacchici cultus particeps erat. Qui cum in unam personam confluxerint, quaestio se nobis inculcat, num quid Thracii illius Lycurgi cultus ad Graecorum fabulas conformandas valuerit. ·

Herodotus ubi de Getis Thracum gente disputat, haece narrat (IV 94): *ἀθανατίζουσι δὲ τόνδε τὸν τρόπον . . . οὔτε ἀποθνήσκειν ἑωυτοὺς νομίζουσιν ἰέναι τε τὸν ἀπολλύμενον παρὰ Ζάλμοξιν δαίμονα.* Idem cum de Crobyzis et Terizis Photius, Suidas, Etymologicum magnum referant, haud sine quadam probabilitate reliquis quoque Thracum gentibus similes opiniones imputamus. Quod vero Zalmoxem in cavo quodam monte habitare Strabonis verba *ἀντρῶδές τι χωρίον* (VII 298) satis plane docent, apparet Sophoclis illam narrationem de Lycurgo saxis incluso, quam Aeschyli quoque Neaniscis coniectura tribuimus, ad hunc ipsum Thracum deum pertinere. Nimirum quod Graeci poëtae hunc exitum Lycurgi pro poena habuerunt, non maiorem movet mirationem, quam quod Rhesi eandem in monte vitam ut insigne quiddam musarum praemium praedicaverunt.

Apparet hanc Thracii Lycurgi cum Graeco confusionem accidere non potuisse, nisi eo tempore quo Graeci Thracum rebus studerent frequentique usu cum eis coniuncti de moribus cogitationibus ritibus eorum indagarent. Quod haud scio an non ante V. saeculum factum sit. Quinto saeculo ineunte regiones

ad Strymona sitae prorsus in Persarum potestate erant ac profecto nec Athenienses neque alii Graeci tum in Edonorum finibus habitaverunt. Confectis vero bellis Persarum omnia studia rationesque et commerciiet rei militaris in eas regiones vocabantur. Olympiade LXXVI Athenienses coloniam ad Strymona constituerunt et quantopere omnium animi tum in Thracum rebus versati sint, ipse Aeschylus integerrimus testis exstat, qui Ol. LXXVII in Persis accurateeas regiones depinxit (v. 868 ss.)[1]. Summam igitur habet verisimilitatem tum demum Athenienses Edonorum illum Lycurgum novisse et nescio quam ob causam cum Graeco illo ex Homeri carminibus notissimo confudisse; id quod eo facilius fieri potuit, cum apud Homerum nulla patria Lycurgi indicata esse videretur.

Satis multa cognita habemus, ut mirificam artem ingeniumque sane divinum summi poëtae admiremur. Ut Atheniensium studiis responderet Aeschylus a Thracii Lycurgi cum Graeco confusione profectus novam fabulam constituit, mutavit, quae a scaena abhorrebant, haud exigua, nisi fallor, ipse invenit. Orpheum Lycurgo adiecit deorumque certamine instituto summam religionis gravitatem fabulae addidit.

Quonam tempore Lycurgea docta sit certa testimonia desunt. Quod vero et Edonos et Bassarides et Neaniscos ante domum regiam doctas esse intelleximus, inferiorum Aeschyli fabularum numero Lycurgeam inserendam esse patet.

---

[1]) Videas quae Fridericus Blass disseruit in Musei Rhenani vol. XXIX 481.

Corrigendum.

pag. 128 adn. lege vid. tab. II. pro tab. Ic.

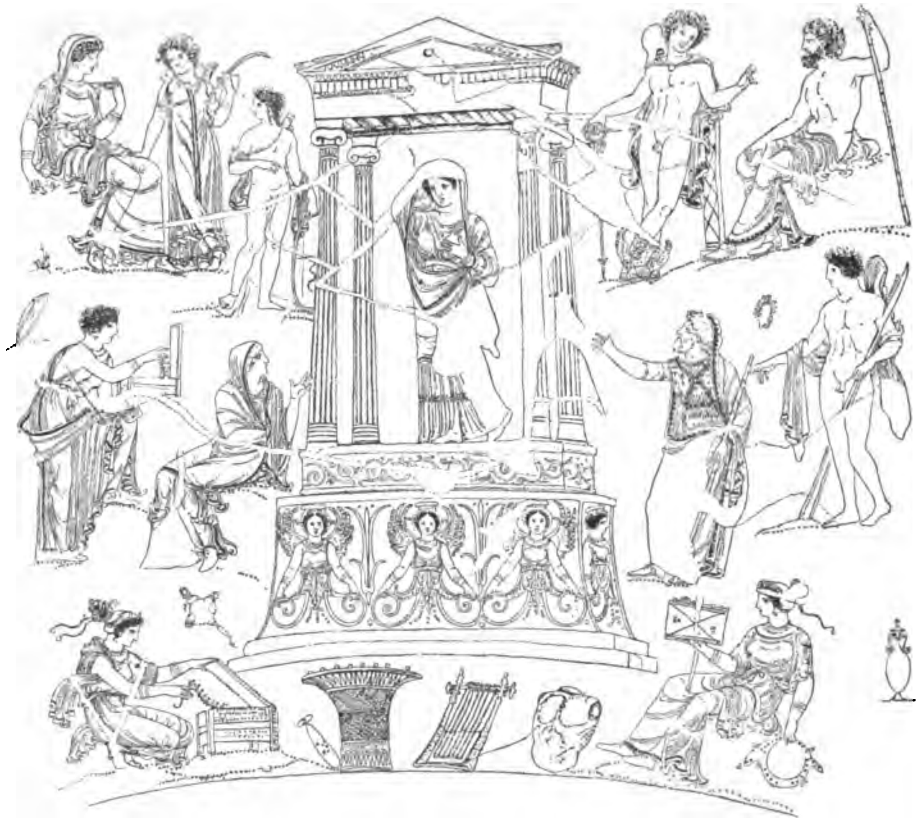

a

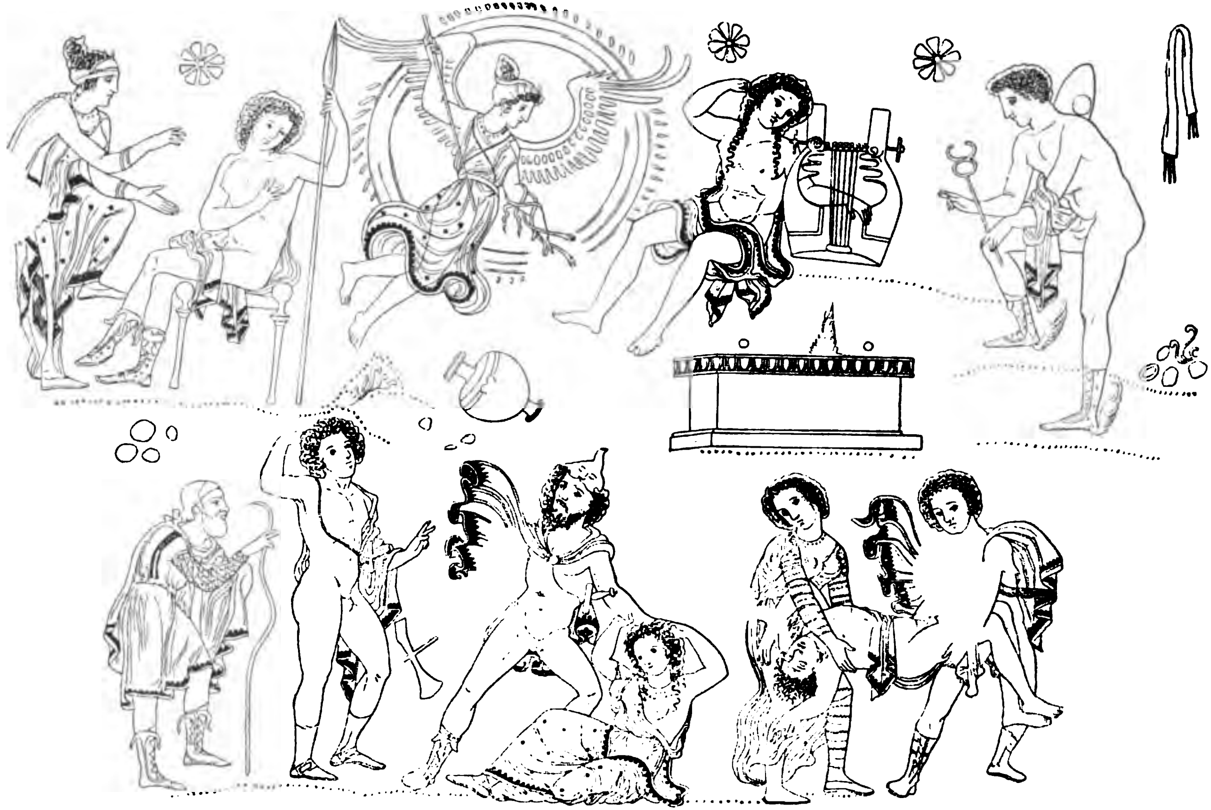

b

Tab. II.

Tab. III.

HARRO WULF:

DE FABELLIS CUM COLLEGII SEPTEM SAPIENTIUM MEMORIA CONIUNCTIS QUAESTIONES CRITICAE

De narrationibus, quae apud Graecos hominum vetusti aevi sapientium memoriam sustentabant, Plutarchus, ipse quidem talium narrationum egregie amans, in conv. sept. sap. c. 7 recte iudicat: *πολλά γε ... πιστεύεται ψευδῶς, καὶ χαίρουσιν οἱ πολλοὶ λόγους ἀνεπιτηδείους περὶ σοφῶν ἀνδρῶν αὐτοί τε πλάττοντες καὶ δεχόμενοι παρ' ἑτέρων ἑτοίμως.* Ac summo quidem exornabantur studio fabellae cum totius sapientium collegii memoria coniunctae, quae cum omnes demonstrari possint ad exiguas antiquiorum auctorum narratiunculas saec. VI et V conditas redire, de ipsorum fide et historia non ita quaeritur, ut quid insit veri in his fabellis[1]) indagemus, sed quae et apud quos fuerint narrandi primordia, qua ratione usi auctores sequentes materiam fabellarum traditam excoluerint et quasi in rivulos deduxerint, quomodo vasta et satis multifaria fabularum moles in unum corpus coaluerit detegamus. Atque cum ad septenarium numerum sapientium collegium complere veteribus placuerit (cf. infra p. 9), tres sunt imprimis narrationes, quae omnes hos septem respiciunt, quibus de ipsa collegii compositione, de sapientium conventibus et conviviis, de praemio sapientissimo eorum oblato veteres auctores referunt. Quarum fabellarum formas nobis traditas etsi iam ante triginta fere annos tractavit Franciscus Aemilius Bohren De septem sapient.

---

[1]) Supervacaneum exempli causa est, quod Bohren (De septem sapientibus, Diss. Bonn. 1867), cum p. 40 sq. Croesi et Solonis illum conventum nunquam habitum esse ipse iudicet, postea (p. 56) quaestionem attingit, num Pittacus et Thales „*huius conventus participes fuisse possint*"; quamquam Herodotus dicens I 29: *ἀπικνέονται ἐς Σάρδις ἀκμαζούσας πλούτῳ ἄλλοι τε οἱ πάντες ἐκ τῆς Ἑλλάδος σοφισταί, οἳ τοῦτον τὸν χρόνον ἐτύγχανον ἐόντες* certe potest de iis cogitasse.

p. 25—33 et 48 sqq., tamen, cum eas magis in conspectu posuerit quam historiam indagaverit, ex integro in eas inquirere operae pretium est. Quae vero singillatim de hoc vel illo viro sapiente perhibentur fabellae, in disputationem hic illic mihi erunt adducendae, ubicumque idoneae videbuntur, quae rem meam adiuvent.

De aetate hominum, qui septem sapientium collegio adscripti occurrunt, diserte egit Bohren l. l. p. 34—48, quam ad certum annorum computum redigere non licet, cum in fabellis versemur, in quibus componendis temporum rationes persaepe neglegebantur; quod ut dilucide appareat, sufficit de Solonis illo cum Croeso multo iuniore colloquio deque conventu omnium Sardibus apud Croesum habito[1]) admonuisse. Vixerunt sapientes ab exeunte circiter saeculo VII usque ad medium sextum ante Chr. nat.[2]); his fere temporibus etiam fabellarum auctores eos attribuisse putandi sunt, ita quidem, ut de singulorum aetate accuratius definienda omnino non cogitarent.

Atque cum Biantem Bohrenus l. l. p. 44 usque ad Olymp. 60 vitam produxisse demonstraverit, secundum Apollodorum eodem tempore natus est[3]) Heraclitus Ephesius ὁ δυσάρεστος, cuius ap. Diog. L. I 88 haec verba extant: Ἐν Πριήνῃ Βίας ἐγένετο ὁ Τευτάμεω, οὗ πλείων λόγος ἢ τῶν ἄλλων. In quo Diogenis loco interpretando equidem cum Bohreno l. l. p. 64 sq. facere minime dubito[4]), qui de collegio septem sapientium

[1]) cf. Diod. IX 26 sq.

[2]) cf. imprimis Bohreni tabellam l. l. p. 45.

[3]) nam ἤκμαζε teste Diogene Laertio IX 1 circa Olymp. 69; cf. H. Diels mus. Rhen. XXXI p. 33 sq.

[4]) Aliter Bergkius *Griech. Litt. Gesch.* II 413, qui certe iam Heraclitum septem illorum collegium nosse indicat; contra Bohrenum etiam P. Stettiner Ad Solonis aetatem quaestiones criticae, Diss. Regimont. 1885 p. 10 adn. 1 temere citat locum Herod. VI 55: τὰ δὲ ἄλλοι οὐ κατελάβοντο, τούτων μνήμην ποιήσομαι, quo loco modo id e vetustioris aetatis memoria Herodotum pertractasse ostendere sibi videtur, quod non antea a rerum scriptoribus enarratum esset. Sed cum antecedant haec verba: ὅ τι δὲ ἐόντες Αἰγύπτιοι, καὶ ὅ τι ἀποδεξάμενοι ἔλαβον τὰς Δωριέων βασιλητ̈ας, ἄλλοισι γὰρ περὶ αὐτῶν εἴρηται, ἐάσομεν αὐτά, nimirum de Lacedaemoniorum regno ab Aegyptiis vel Assyriis ducendo res est, atque ita quidem in capitibus se-

Heraclitum cogitare nondum potuisse ostendit, cum etiam Herodotus, qui persaepe occasionem commemorandi canonis habuerit, nullam eius mentionem iniecerit. Sed semina fabellarum postea de collegio et de certamine quodam propter sapientiam orto narratarum in his Heracliti verbis iam praesto esse nemo negabit: quoniam enim Heraclitum etiam de Pittaco verba fecisse scimus, cum Alcaeum captum ab eo dimissum esse adhibita sententia *συγγνώμη τιμωρίας κρείσσων* diceret (Diog. I 76), hos *ἄλλους* intellegendos esse viros praestantes, de republica meritos iure statuemus neque multum a vero aberrabimus, cum etiam de Thalete, Solone, aliis Heraclitum cogitasse sumemus: nam quinque talium virorum, praeter Solonem Thaletis, Biantis, Pittaci, Chilonis, quos omnibus temporibus septem sapientibus insertos esse infra demonstrabo (cf. p. 26), aequales quoque Heracliti paulo aut vetustiores aut iuniores laudabant eximiam iurisdictionis, astrologiae, acuminis virtutem. Ita Biantem Demodoci Lerii paulo, ut videtur, vetustioris Hipponacte, quem et ipsum circa Olymp. 60 floruisse veterum opinio ferebat[1]), hic respicit locus a Diog. L. I 84 traditus:

Ἢν τύχης κρίνων, δικάζεν τὴν Πριηνίην δίκην,

quo eodem loco hoc Hipponactis perhibetur:

Ἃ καὶ δικάζεσθαι Βίαντος τοῦ Πριηνέως κρεῖσσον.

Thaletis vero astrologiam teste Diog. L. I 23 Xenophanes Colophonius, cuius *ἀκμὴν* eidem Olympiadi sexagesimae Apollodorus tribuebat[2]), admiratus est, cum Chiloni teste Schol. Eurip. Hippol. 264 a primo Critia[3]) dictum *Μηδὲν ἄγαν* vindicetur, praeclari vero

---

quentibus de regum apud Lacedaemonios honoribus Herodotus dicit, quorum hunc illum in capp. 58—60 cum similibus apud barbaros consuetudinibus comparat. De his rebus *ἄλλοι* illi mentionem non fecerant, huc tantum illa Herodoti nota spectat.

1) Plin. H. N. XXXVI 11; cf. Bergk l. l. II 326.

2) Diog. L. IX 20; cf. Diels l. l. p. 22.

3) Legimus: *εἴπερ ἑνὸς τῶν ἑπτὰ σοφῶν ἐστιν ἀπόφθεγμα τὸ μηδὲν ἄγαν, ὅπερ Χίλωνι ἀνατιθέασιν, ὡς Κριτίας.* Quae sequuntur verba *καὶ Πίνδαρος,* a Bruncone in Act. Sem. Philol. Erlang. III (1884) p. 384 adn. 35 voci *Κριτίας* affixa, cum enuntiato sequenti, Pindari fragmento *σοφοὶ δὲ καὶ τὸ μηδὲν ἄγαν ἔπος αἴνησαν περισσῶς,* coniungenda sunt.

civium principis Pittaci illud *χαλεπὸν ἐσθλὸν ἔμμεναι* ad officia civis spectans Simonidi Ceo Heracliti aequali non arrisisse Plato Protag. 342 C tradat. Ex quibus priorum auctorum notis satis exiguis, quae singulis sapientibus singulas laudes et, ut ita dicam, disciplinas attribuunt, hoc discimus, recentem virtutis atque sapientiae memoriam de his viris, postquam obierunt, sustentatam esse. Fabellis vero hi omnes addito Solone ut homines praeter ceteros prudentes, idonei, qui de summis illius aetatis rebus, quae animos maxime sollicitarent, apta consilia hominibus darent, in Herodoti demum historiis praedicantur, ubi plerique[1]) introducuntur in historiam bellorum Ionibus cum Cyro gestorum, quae Graecis maxime cordi erant, coniunguntur cum celeberrimo Lydorum rege Croeso, celebrantur ut saluberrimorum prudentissimorumque consiliorum auctores. Quas narrationes inter fabellas referendas esse ab hominibus fictas iam eo indicatur, quod de diversis viris similia traduntur, ita ut ab Herodoto I 170 Thales et Bias, I 27 Bias et Pittacus eisdem fabellis inserantur. Ac Thales quidem (I 170) *ἐκέλευε ἓν βουλευτήριον Ἴωνας ἐκτῆσθαι, τὸ δὲ εἶναι ἐν Τέῳ· Τέων γὰρ μέσον εἶναι Ἰωνίης. τὰς δὲ ἄλλας πόλιας οἰκεομένας μηδὲν ἧσσον νομίζεσθαι κατάπες εἰ δῆμοι εἶεν*[2]) eodemque

---

[1]) Chilonis, cuius in eo quem supra dixi conexu mentio non fit, de Cythera insula praesagium ab Herodoto VII 235 commemoratur hoc: *κέρδος μέζον ... εἶναι Σπαρτιήτῃσι κατὰ τῆς θαλάσσης καταδεδυκέναι μᾶλλον ἢ ὑπερέχειν,* quod hoc loco cum Xerxis in Graeciam expeditione coniunctum ipsum quoque ad quaestionem reipublicae saluti gravissimam pertinet. Nam praedixit illa Chilo, ut Herodotus dicit, *πάντα ὁμοίως φοβεόμενος ἀνδρῶν στόλον.* Idem legimus apud Diog. L. I 71; sed forma praesagii ab hoc perhibita: *εἴθε ... μὴ ἐγεγόνει, ἢ γενομένη κατεβυθίσθη* ex altero illo fluxisse videtur, quod apud Herod. I 59 Hippocrati idem Chilo edidisse narratur (cf. infra p. 6).

[2]) Praeter hanc Herodoteae duae de Thalete narrationes referuntur; solis defectionem Ionibus praedixisse I 74 traditur et in capite sequente diserte fabella enarratur, qua Croesi in Halye flumine sine pontibus transgrediendo adiutor celebratur. Cui narrationi Herodotus ipse quidem fidem abrogat, pontibus, qui tum in flumine fuissent, Croesum usum esse arbitratus. De his tribus narrationibus non idem censendum est. Nam consilium Ionibus datum, ut Bianti ita Thaleti vindicatum (I 170), homines finxisse *ψευδῶς πλάττοντας* in aperto est. Neque aliter iudicandum de altera narratione, quae Thaletem Croeso

loco Biantis extat consilium postea in Panionio Ionibus a Cyro superatis datum, ut uno agmine in Sardiniam profecti ibi con-

---

consulentem facit (I 75), quam teste Diog. L. I 38 paulisper mutatam etiam ab Sosicrate Rhodio Hermippo Callimacheo superstiti (cf. Susemihl *Gesch. d. griech. Litter. in der Alexandrinerzeit* I 506) memoriae traditam scimus. Quod igitur Bergkius l. l. II p. 415 dicit: *Thales war kein einsamer Denker, sondern ein durchaus praktischer Mann; seine Einsicht in politischen Dingen bekundet der verständige Rat, den er den Joniern wohl unmittelbar vor der Eroberung durch die Lyder erteilte . . ., wie auch die lydischen Fürsten sich seines Rates bedienten,* illo crimine eum non absolvendum puto, quod Wilamowitz in Hermae vol. XXV p. 207, 4, vernaculam vocem *Köhlerglauben* adhibens, Wyttenbachio opprobrio dat. Quodsi Bergkius dicere pergit: *Der Name des Thales ward, wie es scheint, vorzugsweise populär, seitdem er eine Sonnenfinsternis vorher verkündigt hatte,* ex hac narratione, quam teste Diog. L. I 23 iam Xenophanes nosse videtur, tantum patere Bergkio adsentior, Thaletem apud aequales inclaruisse astronomiae laude. Quae scientia cum persaepe ab auctoribus eisque anterioribus respiciatur, ad complures componendas fabellas eos invitabat. Sic Xanthus ap. Nicolaum Damascenum (Frg. hist. Graec. I p. 42 frg. 19) imbrem eum praesciisse (legitur: *φασὶ δέ τινες Θαλῆν προειδόμενον ἔκ τινων σημείων ὄμβρον γενησόμενον καὶ ἀναμένειν τὴν ὥραν ἐκείνην*) narrat, quo imbre Croesus, cum Persae rogum ardentem exstinguere frustra conati essent, servatus esset, Plato Theaet. 174 A iocum de ancilla Thraessa philosopho illudente belle excogitatam (cf. Diog. L. I 34) affert, Eudemus teste Diog. I 23 eum *κατά τινας πρῶτος ἀστρολογῆσαι καὶ ἡλιακὰς ἐκλείψεις καὶ τροπὰς προειπεῖν* videri tradit, Phoenix Colophonius apud Athen. XI 495 D (frg. 3 p. 143 Lachmann) de sidere utilissimo nautis Phoenicum a Thalete invento mentionem inicit. Nam recte Lachmannus versus sic restituit:

Θαλῆς γάρ, ὅστις ἀστέρων ὀνήιστον
[ναύτῃσιν εὗρεν ἐμπόροισι Φοινίκων]
καὶ τῶν τότ', ὡς λέγουσι, πολλὸν ἀνθρώπων
ἐὼν ἄριστος, ἔλαβε πελλίδα χρυσέην,

allato Callimachi choliamborum fragmento a Diog. I 23 (in O. Schneideri Callimacheis II p. 259) tradito, quod cum Schneidero sic lego:

Θάλητος, ὅς τ' ἦν τἄλλα δεξιὸς γνώμῃ
καὶ τῆς ἁμάξης ἐλέγετο σταθμήσασθαι
τοὺς ἀστερίσκους, ᾗ πλέουσι Φοίνικες.

Sed longum est, quicquid de Thaletis scientia rei astronomicae et mathematicae, de eius in Aegypto peregrinatione narrabantur, afferre. *Πολιτικὸν ἄνδρα* Thaletem praeter duas quas attuli fabellas una narratio Diogenis I 25 prodit, de qua vide quae infra dicam p. 10, 1.

siderent; deinde I 27 vel Pittaci vel Biantis cum Croeso Sardibus sollerter habitum colloquium commemoratur, quippe quo Lydorum regis contra Iones expeditio sit prohibita; Chilo porro I 59 Hippocrati, Pisistrati patri, cui prodigium grande evenerat, consilium dat, ut aut uxorem, quae liberos ei editura sit, non ducat, aut, si iam duxerit, domo eam exigat, necnon puerum abdicet. Eiusdem VII 235 extat de Cythera insula, quod commemoravi, praesagium. Pueris denique decantatum est colloquium Solonis cum Croeso Sardibus habitum (I 29—33).[1] Itaque hos viros ut sapientia praestantes maximis rebus interfuisse iam Herodoti aetate homines fingebant: idem Herodotus cogitat de horum, ut videtur, virorum cum Croeso conexu,[2] cum I 29 dicat: *ἀπικνέονται ἐς Σάρδις ἀκμαζούσας πλούτῳ ἄλλοι τε οἱ πάντες ἐκ τῆς Ἑλλάδος σοφισταί, οἳ τοῦτον τὸν χρόνον ἐτύγχανον ἐόντες, ὡς ἕκαστος αὐτῶν ’πικνέοιτο* . . ., unde facile erat eo progredi, ut quasi in unam societatem cogerentur sapientes et pro collegio constituerentur (cf. infra p. 7—9).

Neque multo post Herodotum talia fingebantur.[3]) Legimus enim apud Diog. I 41: *Λεάνδριος μὲν γὰρ ἀντὶ Κλεοβούλου καὶ Μύσωνος Λεώφαντον Γορσιάδα, Λεβέδιον ἢ Ἐφέσιον, ἐγκρίνει, καὶ Ἐπιμενίδην τὸν Κρῆτα.* De hoc Diogenis Leandro vel Leandrio Milesio, qui potius est Maeandrius[4]), infra

---

[1]) Periander quoque, qui postea demum (cf. infra p. 28 sq.) septem sapientibus adscriptus est, apud Herodotum occurrit, non ut homo aliis sapientia superior, sed ut tyrannus; cf. I 20. 23 sq. III 48—53. V 92. 95.

[2]) Tamen non neglegendum, quod Solonem tantum, Biantem, Pittacum Sardes venisse diserte narrat. Chiloni autem apud Herodotum omnino nihil est cum Croeso (cf. infra p. 9 sq.).

[3]) De collegio iam egit Bohrenus l. l. p. 25—35.

[4]) Eundem scriptorem intellegendum esse Leandrum vel Leandrium atque Maeandrium Milesium dilucide ostendit C. Keil Vindic. onomat. Numburg. 1843 p. 9—13, quocum Müller Frg. hist. Graec. II 334—38 consentire non dubitat. Inveniuntur enim Maeandrii fragmenta apud Strabonem XII p. 552, Athenaeum X p. 454 A., in titulo Prienensi, Corp. Inscr. Gr. 2905 (II p. 578), apud Macrobium Saturn. I 17, 21 (codd. *Meandrius*); qui Maeandrius ter Milesius vocatur, semel (in titulo Prienensi) eius historiae Milesiae aperte laudantur; de libro *Παράγγελμα* cum Müllero non iam cogitandum, postquam Wilamowitzius Athenaei locum quem citavi emendavit. Nomen affertur etiam aliis locis, quos congessit Müllerus l. l. p. 334. At *Λεάνδριος*, rarius *Λέανδρος* laudatur

accuratius disseram: hic quaeritur, quonam fonte usus sit. Diogenes quod dicit Leophantum et Epimenidem ab eo pro Cleobulo et Mysone insertos esse, Platonis videlicet canonem respicit, cum aliis in catalogis Cleobulus et Myson coniuncti non appareant. Reliqui ergo, quos Maeandrius inter septem sapientes conlocavit, illi quinque sunt, qui etiam in Herodoti historiis exornantur fabellis sapientiam praedicantibus. Itaque cum et satis probabile sit Maeandrium Milesium sua ex Hellanico prompsisse[1]) et Hellanicum Thucydidis aequalem, Herodoto iuniorem[2]), hoc effuse fonte usum esse extra dubitationem stet,[3]) meo iure colligere mihi videor, iam Hellanicum catalogum illum sub Leandri nomine a Diogene ad nos perlatum ex suo ipsius ingenio sibi construxisse, cum duos homines, ipse quidem Mytilenaeus, Lebedo vel Epheso et ex Creta insula arcesseret. Itaque hoc primum collegium praeter Thaletem, Pittacum, Biantem, Chilonem, Solonem continebat Leophantum atque Epimenidem. Priorum de collegii origine sententias composuit Bohren l. l. p. 65sq.; Bergkianae enim sententiae, qui censet (l. l. II p. 412sq.) sapi-

---

a Diog. I 28. 41, apud Schol. Aristoph. Pac. 363, Clem. Al. in Strom. I 14 p. 352 et VI 2 p. 752 Pott., et in Protrept. c. 3 p. 39 Pott., Schol. Apoll. Rhod. II 706, ex quibus locis uno (in scholiis Aristophaneis) opus de rebus Milesiis commemoratur, saepius fragmentorum indole indicatur. Itaque iure Keilius communi et patria Mileto et opere de rebus Mileti commovetur, ut ubique pro *Λεάνδριος* sive *Λέανδρος* restituat *Μαιάνδριος*. Nam recte vir doctus de lectionum varietate suspicatur *„inde quod Λέανδρος s. Λεάνδριος ubique reperiatur, nullo loco Λαίανδρος, scriptores formam Μεάνδριος aliquoties sibi indulsisse"*. Adiuvat hanc sententiam Macrobii illa scriptura *Meandrius*. Facile autem a genuina forma *Μαιάνδριος* s. *Μεάνδριος* ad scripturam *Λεάνδριος*, *Λέανδρος* aberrare potuisse librarios, libenter Keilio credimus, praesertim cum Leandri nomen, ut Müllerus l. l. recte adnotat, multo notius fuerit et fortasse revera alter quidam Leander scriptor a nostro Milesio dignoscendus sit. De hoc Leandro cf. Keil l. l. p. 13.

[1]) cf. Susemihl l. l. I 532, 2.

[2]) Primus hoc docuit Wilamowitz in Hermae vol. XI (1876) 292sq.; consentiunt ceteri viri docti; cf. Busolt *Griech. Gesch.* vol. I (1893) p. 151 adn. 1, ubi recensentur virorum doctorum de hac re sententiae. De Hellanici scribendi ratione cf. Wachsmuth *Einl. in das Studium der alten Gesch.* (1895) p. 510. Wilamowitz *Aristoteles und Athen* I p. 281 sqq.

[3]) Wilamowitz *Arist. u. Athen* II p. 19.

entes sine dubio inter se commercium habuisse atque ex hoc commercio, quod in hominum memoria haesisset, collegium effictum esse, testimonia plane desunt, cum neque priores neque Herodotus ullam fabellam tradant, qua hi viri inter se convenisse tradantur, sed hic singulos Sardes venientes faciat. R. Hirzelius vero quod in libro *Der Dialog* II p. 133 dicit: *Von früh auf hat das griechische Volk nach Typen der Klugheit gesucht, in denen der beste Teil seines eigenen Wesens sich verkörperte*, cavendum ne perperam intellegamus virum doctum atque reminiscamur, unde collegii semina sint repetenda. Sapientes nimirum, postquam singuli singulis laudibus apud aequales inclaruerunt, sensim aucti sunt auctoritate, cum singulorum virtutes certo definitae magis magisque oblivione obruerentur et mox (apud Herodotum) ad easdem summas civitatum Graecarum res diversi ut sapientia praestantes referrentur. Itaque cum saeculis anterioribus praeter unum Ulixem imprimis Achilles Aiax Diomedes, carminibus illi quidem, celebrarentur, hominibus Graecis quinti saeculi potius sapientia cordi erat: qua praeclaris viris per fabellas attributa manifeste quidem qui attribuerunt quid ipsi appeterent ostenderunt. Quodsi dicere Hirzelius pergit: *und Pittacus, Solon, Thales und andere sind in historischer Zeit zu solchen (*sc. *Typen der Klugheit) erhoben worden, wo nicht unter Anleitung, so doch mit Bestätigung des delphischen Orakels, das auch hier sich in feiner Fühlung mit dem Denken des Volkes gehalten zu haben scheint. Ein festes Mass musste natürlich dem Anwachsen dieser Weisenschar gesetzt werden,* cavendum ne iusto saepius Apollo deus quidam ex machina arcessatur. Neque Hirzelius, cum paulo inferius septem sapientes optime cum septem Solis filiis compararet, hac comparatione eo perduci debebat, ut septem illos Apollinis nominaret filios, quos si minus genuisset, at tamen adoptasset. Nam ut sapientium collegii originem comprehendamus, non opus esse deo ex ea quam modo (p. 4—6) suscepi, explanatione elucet; et quae in universum Roeperus in Philol. III p. 38 sq., cui ipse quoque Hirzelius adsentitur, de hominum studio praeclaros viros inter se coniungendi bene exposuit, cogitans ille quidem de conventuum fictione, non minus nimirum valent in declaranda eius fabellae origine, qua sapientium ἑπτάς constituebatur. Denique oraculo illo ab

Hipponacte tradito, quo Myso a deo sapientissimus significatur (de quo vide, quae infra p. 39 dicam), hoc tantum demonstratur, suum ipsorum iudicium Graecos interdum deo supposuisse (cf. etiam p. 50, 1). Septenarius vero numerus unde provenerit, felicissime, ut modo dixi, invenit Hirzelius, cum dicat: *Ein solches* (sc. *festes Mass*) *war aber auch längst gegeben in der Siebenzahl der Helios-Söhne, die in der Vorstellung eines alten Mythos ebenfalls als die Weisesten ihrer Zeit hafteten*[1]): *nichts anderes als die neuen Helios-Söhne einer jüngeren Zeit sind die sogenannten Sieben Weisen.*

De sapientium conventibus et conviviis[2]) narrationes quamquam artissime cum collegii septemplicis constitutione cohaerent, tamen non omnes auctores, qui conventus describebant, iis omnes septem interfuisse narrabant. Diodorum enim, qui de convivio sapientium apud Croesum habito IX 26. 27 accurate refert, hanc narrationem ex Ephoro sumpsisse loco Diogenis I 40 evincitur,[3]) ubi secundum Ephorum apud Croesum septem sapientes praeter Thaletem convenisse traduntur (Frg. hist. Gr. I p. 262 frg. 101).[4]) Neque deest inter Diodori convivas Anacharsis,[5]) quem ab Ephoro ἀντὶ Μύσωνος septem sapientium canoni adscriptum esse ex eodem Diogene I 41 discimus. Sed Diogenis notam πλὴν Θαλοῦ Ephoro teste septem illos Sardes convenisse non prorsus rectam esse arbitror. Diodorus enim ne Chilonem quidem neque Cleobulum ut convivas commemorat: enumerat inducitque disputantes tantum Anacharsidem, Solonem, Pittacum, Biantem. Quodsi quae Herodotus de hominum sapientium cum Croeso relationibus narrat

---

1) Pind. Olymp. VII, 71: ἔνθα ʽΡόδῳ ποτὲ μιχθεὶς τέκεν (Helios) ʽΕπτὰ σοφώτατα νοήματ' ἐπὶ προτέρων ἀνδρῶν παραδεξαμένους παῖδας.

2) De his egit Bohren l. l. p. 56—64.

3) cf. Bohren p. 19. Klueber *Über die Quellen des Diod. im 9. Buch* Würzburg 1868 p. 7. Stettiner l. l. p. 4 sq.

4) De fontibus, quibus Diodorus in l. IX usus sit, diserte egit Busolt l. l. II p. 60, 1, ubi reliqui quoque viri docti afferuntur, qui de hac re disputaverunt. Videtur Diodorus — sic Busoltius — in prima l. IX parte (a c. 1 usque ad c. 14 vel 15) auctorem secutus esse maxime ex Hermippo pendentem, in altera parte (a c. 23 usque ad extremum librum) saepius ex Ephoro hausisse: hoc nostro loco eum fecisse certum est.

5) cf. Stettiner l. l. p. 11.

respicimus, hos ipsos viros, Solonem, Pittacum, Biantem eum Sardibus visitasse videmus (cf. supra p. 6), cum Thaletem, quamquam regem adiuvat in Halye flumine traiciendo, tamen Sardes venisse non legamus, Chiloni autem et Cleobulo omnino nihil sit cum Croeso. Itaque equidem neque Diodoro neque eclogario tribuendum censeo, quod cum Anacharside hi tres viri soli convivae nominantur, sed ipsi Ephoro,[1]) qui tribus illis, de quibus talia iam extabant apud Herodotum, nescio qua ratione ductus, Anacharsidem septem sapientium collegio ab ipso adscriptum addidit, sed de collegii totius convivio nihil iam narravit. Neque magis hoc fecit Hellanicus, si quidem de conventu narravit.

Ut autem Hellanicus ad certum sapientium numerum constituendum progressus toti quidem collegio conventum vel convivium nondum vindicasse putandus est, ita in alia Graeciae regione apud alium auctorem eodem fere tempore collegii mentio[2]) comparet, apud Andronem scilicet, qui quamquam etiam de nova fabellarum materia, hoc est de tripode sapientiae praemio (apud Diog. L. I 30), narrat, tamen hanc fabellam ex illa non amplificavit.

Hic Andro (de quo cf. Bohren l. l. p. 2) a Diogene auctor libri *τρίπους* significatus, cuius libri fragmenta inveniuntur in Frg. hist. Graec. II p. 347 sq. frg. 1 et 6, idem est atque Andro Ephesius fragmentorum 2 et 5 (p. 346), ut Müllerus ex comparatione horum fragmentorum recte concludit. Quodsi idem

---

[1]) Stettiner l. l. p. 5 adn. 1 dicit: „*Thalem cur Ephorus in conventum non recepisset, cum alios tum Aemilium Bohrenum ... fugisse miror. De Thalete rettulit Laert. Diogen. I 25: Κροίσου γὰρ πέμψαντος πρὸς Μιλησίους ἐπὶ συμμαχίᾳ ἐκώλυσεν. Apparet enim hunc locum Ephori fragmentis adiudicandum esse.*“ Quam Diogenis narrationem, quae Thaletem non tam Croeso inimicum quam Milesiis utilissimum exstitisse explicare vult, ab Ephoro ducere, ut verba illa Diogenis *πλὴν Θαλοῦ* intellegantur, audax est. Nam quandoquidem Thales in Herodoti historiis, quae etiam de Croesi cum Thalete usu narrant, universis Ionibus prudentiam civilem consilio praestitisse tradebatur, facile fieri potuit, ut idem ipsius cives, cum ab ineunda cum Croeso postea superato societate eos retraxisset, a magno periculo defendisse ferretur. Hoc igitur sensu fabellam ex Herodoti narrationibus derivatam, ab alio auctore, scilicet Herodoto posteriore, excogitatam esse me iudice certum est. Atque ex tali fabella in maiorem Thaletis gloriam post Herodotum temere ficta Ephorum discidium Croesi et Thaletis construxisse veri dissimile est.

[2]) ap. Schol. Pind. Isthm. II 17.

Andronem in hoc libro de septem sapientibus egisse existimat,[1]) cum eo non facio, utpote qui omnino de viris sapientibus in hoc libro disputatum esse infra demonstraturus sim (cf. infra p. 19). Scripsisse eum ante Theopompum certum videtur, cum Porphyrius ap. Euseb. praep. evang. X 3, 6 sqq. p. 535 Dind. (Frg. hist. Gr. II 347 frg. 6) hunc ex Androne sua sumpsisse contendat neque, ut Müllerus p. 346 recte dicit, verisimile sit, rationes temporum a Polybio in commento isto neglectas esse. Accuratius aetatem Andronis Jonsius in Script. hist. phil. I 8, 2 circumscribere enisus est, cum eundem esse nostrum contenderet atque Andronem auctorem libri περὶ θυσιῶν πρὸς Φίλιππον apud Apollon. mirab. c. 8 (in Westermanni Paradoxogr. p. 107) laudato, qui Philippi Amyntae filii aequalis fuisset. Licet ille Andro aequalis fuerit Philippi, certe noster non est,[2]) neque ex hoc loco de nostro quicquam effici potest. At fabella illa de tripode, cuius mentionem facit, ad constituendam Andronis aetatem egregia nobis suppeditat subsidia.

Narrant enim complures auctores evenisse, ut praemium sive tripus sive patera vel poculum sapientissimo viro offerretur. Atque qui hoc praemium proposuerit modo Aristodemus modo Bathycles modo Croesus nominatur, necnon traditur in mari tripodem inventum, controversiam de eo exortam esse, deum sapientissimo eum dari iussisse. Sapiens autem, cui praemium offertur, apud omnes fere auctores hunc honorem recusat, digniori dari iubens, atque ita, cum ille quoque, cui secundo loco mittitur, praemium ad tertium deleget, postremus vero, ad quem pervenit, deo secundum plurimos auctores id dedicet, altera fabellae pars enascitur, quae migrationem tripodis (paterae, poculi) continet.

Cuius narrationis auctores et testimonia hic sub uno conspectu ita ponere iuvabit, ut praemissa copiosissima Diogenis Laertii narratione in elementa sua dissecta reliquos testes subse-

---

[1]) Sic etiam E. Wellmann apud Pauly-Wissowa *Real-Encyclopaedie der klass. Altertumswissenschaft* I p. 2160 sq.

[2]) cf. Müller l. l. II p. 346, qui libros περὶ θυσιῶν ad Andronem Halicarnassensem suo iure refert, cum „*huic Συγγενειῶν auctori argumentum antiquarium, quod accuratam familiarum gentiumque cognitionem sibi postulet, melius convenisse*“ existimet.

qui iubeam additis signis ad singulas narrationis Diogeneae particulas revocatos.

1. Diog. Laert. I 27 sqq.: a) *τὰ δὲ περὶ τὸν τρίποδα φανερά, τὸν εὑρεθέντα ὑπὸ τῶν ἁλιέων καὶ διαπεμφθέντα τοῖς σοφοῖς ὑπὸ τοῦ δήμου τῶν Μιλησίων. φασὶ γὰρ Ἰωνικούς τινας νεανίσκους βόλον ἀγοράσαι παρὰ Μιλησίων ἁλιέων. ἀνασπασθέντος δὲ τοῦ τρίποδος ἀμφισβήτησις ἦν, ἕως οἱ Μιλήσιοι ἔπεμψαν εἰς Δελφούς· καὶ ὁ θεὸς ἔχρησεν οὕτως.*

Ἔκγονε Μιλήτου, τρίποδος πέρι Φοῖβον ἐρωτᾷς;
Τίς σοφίῃ πάντων πρῶτος, τούτου τρίποδ' αὐδῶ.

διδόασιν οὖν Θαλῇ· ὁ δὲ ἄλλῳ καὶ ἄλλος ἄλλῳ ἕως Σόλωνος. ὁ δὲ ἔφη σοφίᾳ πρῶτον εἶναι τὸν θεὸν καὶ ἀπέστειλεν εἰς Δελφούς.

b) *ταῦτα δὴ ὁ Καλλίμαχος ἐν τοῖς ἰάμβοις ἄλλως ἱστορεῖ, παρὰ Λεάνδρου λαβὼν τοῦ Μιλησίου. Βαθυκλέα γάρ τινα Ἀρκάδα φιάλην καταλιπεῖν καὶ ἐπισκῆψαι δοῦναι τῶν σοφῶν τῷ πρωτίστῳ. Ἐδόθη δὴ Θαλῇ καὶ μετὰ τὴν περίοδον πάλιν Θαλῇ. Ὁ δὲ τῷ Διδυμαίῳ Ἀπόλλωνι ἀπέστειλεν, εἰπὼν οὕτω κατὰ τὸν Καλλίμαχον.*

Θαλῆς με τῷ μεδεῦντι Νειλέω δήμου
Δίδωσι, τοῦτο δὶς λαβὼν ἀριστεῖον.

τὸ δὲ πεζὸν οὕτως ἔχει· Θαλῆς Ἐξαμίου Μιλήσιος Ἀπόλλωνι Διδυμαίῳ Ἑλλήνων ἀριστεῖον δὶς λαβών.

c) *Ὁ δὲ περιενεγκὼν τὴν φιάλην τοῦ Βαθυκλέους παῖς Θυρίων ἐκαλεῖτο, καθά φησιν Ἔλευσις ἐν τῷ περὶ Ἀχιλλέως καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Μύνδιος ἐν ἐνάτῳ μυθικῶν.*

d) *Εὔδοξος δ' ὁ Κνίδιος καὶ Εὐάνθης ὁ Μιλήσιός φασι τῶν Κροίσου τινὰ φίλων λαβεῖν παρὰ τοῦ βασιλέως ποτήριον χρυσοῦν, ὅπως δῷ τῷ σοφωτάτῳ τῶν Ἑλλήνων· τὸν δε δοῦναι Θαλῇ. καὶ περιελθεῖν εἰς Χίλωνα, ὃν πυνθάνεσθαι τοῦ Πυθίου τίς αὐτοῦ σοφώτερος· καὶ τὸν ἀνειπεῖν Μύσωνα, περὶ οὗ λέξομεν* [sequuntur verba interpolata, quae omitto]. *περὶ αὐτοῦ δὴ τάδε ἀνεῖπεν ὁ Πύθιος·*

Οἰταῖόν τινά φημι Μύσων' ἐνὶ Χηνὶ γενέσθαι
Σοῦ μᾶλλον πραπίδεσσιν ἀρήροτα πευκαλίμῃσιν.

ὁ δ' ἐρωτήσας ἦν Ἀνάχαρσις.

e) *Δαίδαλος δ' ὁ Πλατωνικὸς καὶ Κλέαρχος φιάλην ἀποσταλῆναι ὑπὸ Κροίσου Πιττακῷ καὶ οὕτω περιενεχθῆναι.*

f) *Ἄνδρων δ' ἐν τῷ Τρίποδι, Ἀργείους ἆθλον ἀρετῆς τῷ σοφωτάτῳ τῶν Ἑλλήνων τρίποδα θεῖναι· κριθῆναι δὲ Ἀριστόδημον Σπαρτιάτην, ὃν παραχωρῆσαι Χείλωνι.*

g) *ἔνιοι δέ φασιν ὑπὸ Περιάνδρου Θρασυβούλῳ τῷ Μιλησίων τυράννῳ πλοῖον ἔμφορτον ἀποσταλῆναι· τοῦ δὲ περὶ τὴν Κῴαν θάλασσαν ναυαγήσαντος, ὕστερον εὑρεθῆναι πρός τινων ἁλιέων τὸν τρίποδα.*

h) *Φανόδικος δὲ περὶ τὴν Ἀθηναίων θάλασσαν εὑρεθῆναι καὶ ἀνενεχθέντα εἰς ἄστυ γενομένης ἐκκλησίας Βίαντι πεμφθῆναι.*

i) *ἄλλοι φασὶν ἡφαιστότευκτον εἶναι αὐτὸν καὶ δοθῆναι πρὸς τοῦ θεοῦ Πέλοπι γαμοῦντι· αὖθίς τε εἰς Μενέλαον ἐλθεῖν καὶ σὺν τῇ Ἑλένῃ ἁρπασθέντα ὑπ' Ἀλεξάνδρου ῥιφῆναι εἰς τὴν Κῴαν θάλασσαν πρὸς τῆς Λακαίνης εἰπούσης ὅτι περιμάχητος ἔσται. χρόνῳ δὲ Λεβεδίων τινῶν αὐτόθι γρῖπον ὠνησαμένων καταληφθῆναι καὶ τὸν τρίποδα, μαχομένων δὲ πρὸς τοὺς ἁλιέας, γενέσθαι τὴν ἄνοδον ἕως τῆς Κῶ· καὶ ὡς οὐδὲν ἤνυτον, τοῖς Μιλησίοις μητροπόλει οὖσι μηνύουσιν. οἱ δ' ἐπειδὴ διαπρεσβευόμενοι ἠλογοῦντο, πρὸς τοὺς Κῴους πολεμοῦσι· καὶ πολλῶν ἑκατέρωθεν πιπτόντων ἐκπίπτει χρησμὸς δοῦναι τῷ σοφωτάτῳ, καὶ ἀμφότεροι συνῄνεσαν Θαλῇ. ὁ δὲ μετὰ τὴν περίοδον τῷ Διδυμαίῳ ἀνατίθησιν Ἀπόλλωνι. Κῴοις μὲν οὖν τοῦτον ἐχρήσθη τὸν τρόπον·*

Οὐ πρότερον λήξει νεῖκος Μερόπων καὶ Ἰώνων,
Πρὶν τρίποδα χρύσειον, ὃν Ἥφαιστος βάλε πόντῳ,
Ἐκ πόλιος πέμψητε καὶ ἐς δόμον ἀνδρὸς ἵκηται,
Ὃς δεδάηκε τά τ' ὄντα τά τ' ἐσσόμενα πρό τ' ἐόντα.

Μιλησίοις δέ·

Ἔκγονε Μιλήτου, τρίποδος πέρι Φοῖβον ἐρωτᾷς;

ὡς προείρηται. καὶ τόδε μὲν οὕτως.

2. Diog. Laert. I 82 sq. (= 1 h): *Φανόδικος δὲ κόρας αἰχμαλώτους λυτρωσάμενον* (Biantem) *Μεσσηνίας θρέψαι τε ὡς θυγατέρας καὶ προῖκας ἐπιδοῦναι καὶ εἰς τὴν Μεσσήνην ἀποστεῖλαι τοῖς πατράσιν αὐτῶν. χρόνῳ δὲ ἐν ταῖς Ἀθή-*

ναις, ως προείρηται, τοῦ τρίποδος εὑρεθέντος ὑπὸ τῶν αλιέων, τοῦ χαλκοῦ, ἐπιγραφὴν ἔχοντος „τῷ σοφῷ“, Σάτυρος μέν φησι παρελθεῖν τὰς κόρας — οἱ δὲ τὸν πατέρα αὐτῶν, ὡς καὶ Φανόδικος — εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ εἰπεῖν τὸν Βίαντα σοφόν, διηγησαμένας τὰ καθ' ἑαυτάς. καὶ ἀπεστάλη ὁ τρίπους· καὶ ὁ Βίας ἰδὼν ἔφη τὸν Ἀπόλλωνα σοφὸν εἶναι, οὐδὲ προσήκατο. οἱ δὲ λέγουσιν ἐν Θήβαις τῷ Ἡρακλεῖ αὐτὸν ἀναθεῖναι, ἐπεὶ ἀπόγονος ἦν Θηβαίων ἀποικίαν εἰς Πριήνην στειλάντων, ὥσπερ καὶ Φανόδικός φησι.

3. Diod. IX 3: **a**) (= 1a) ὅτι περὶ τοῦ χρυσοῦ τρίποδος ἀμφισβητήσεως οὔσης ἡ Πυθία ἔχρησεν οὕτως·

Ἔκγονε Μιλήτου, τρίποδος πέρι Φοῖβον ἐρωτᾷς;
Τίς σοφίᾳ πρῶτος πάντων, τούτου τρίποδ' αὐδῶ.

b) (= 1i) οἱ δέ φασιν ἄλλως, ὅτι πολέμου γενομένου τοῖς Ἴωσι πρὸς ἀλλήλους, καὶ τοῦ τρίποδος παρὰ σαγηνέων ἀνενεχθέντος, ἐπερωτῆσαι τὸν θεὸν περὶ τῆς καταλύσεως τοῦ πολέμου. ἡ δὲ ἔφη·

Οὔποτε μὴ λήξῃ πόλεμος Μερόπων καὶ Ἰώνων,
Πρὶν τρίποδα χρύσειον, ὃν Ἥφαιστος κάμε τεύχων,
Ἐκ μέσσου πέμψητε, καὶ ἐς δόμον ἀνδρὸς ἵκηται,
Ὃς σοφίᾳ τά τ' ἐόντα τά τ' ἐσσόμενα προδέδορκεν.

c) (= 1a) ὅτι οἱ Μιλήσιοι ἀκολουθῆσαι βουλόμενοι τῷ χρησμῷ Θάλητι τῷ Μιλησίῳ τῶν ἑπτὰ σοφῶν τὸ ἀριστεῖον ἐβούλοντο δοῦναι· τὸν δ' εἰπεῖν ὡς οὐκ ἔστι πάντων σοφώτερος. τούτῳ δὲ τῷ τρόπῳ καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἑπτὰ σοφῶν ἀποποιησαμένων τὸν τρίποδα, Σόλωνι δίδοσθαι δοκοῦντι πάντας ἀνθρώπους ὑπερβεβλῆσθαι σοφίᾳ τε καὶ συνέσει. τὸν δὲ συμβουλεῦσαι τοῦτον ἀναθεῖναι Ἀπόλλωνι· τοῦτον γὰρ εἶναι σοφώτερον πάντων.

4. Diod. IX 13, 1 (= 1h): **a**) ὅτι φασὶν οἱ Πριηνεῖς ὡς Μεσσηνίας τὸ γένος ἐπισήμους παρθένους λυτρωσάμενος ὁ Βίας παρὰ λῃστῶν ἦγεν ὡς ἰδίας θυγατέρας ἐντίμως. μετὰ δέ τινας χρόνους παραγενομένων τῶν συγγενῶν κατὰ ζήτησιν, ἀπέδωκεν αὐτὰς οὔτε τροφεῖα πραξάμενος οὔτε λύτρα, τοὐναντίον δὲ τῶν ἰδίων πολλὰ δωρησάμενος. εἶχον οὖν πρὸς αὐτὸν αἱ κόραι πατρικὴν

εὔνοιαν διά τε τὴν συντροφίαν καὶ τὸ μέγεθος τῆς εὐεργεσίας, ὥστε καὶ χωρισθεῖσαι μετὰ τῶν ἰδίων εἰς τὴν πατρίδα τῆς ὑπερορίου χάριτος οὐκ ἐπελάθοντο.

b) *ὅτι σαγηνεῖς Μεσσήνιοι κατὰ τὸν βόλον ἕτερον μὲν οὐδὲν ἀνείλκυσαν, χαλκοῦν δὲ τρίποδα μόνον ἐπιγραφὴν ἔχοντα „τῷ σοφωτάτῳ". ἀναχθέντος δὲ τοῦ κατασκευάσματος δοθῆναι τῷ Βίαντι.*

5. Valer. Maxim. IV 1 ext. 7 (= 1 a):

A piscatoribus in Milesia regione everriculum trahentibus quidam iactum emerant. Extracta deinde magni ponderis aurea Delphica mensa orta controversia est, illis piscium se capturam vendidisse affirmantibus, hoc fortunam ductus emisse dicente. Qua contentione propter novitatem rei et magnitudinem pecuniae ad universum civitatis eius populum delata, placuit Apollinem Delphicum consuli, cuinam adiudicari mensa deberet. Deus respondit illi esse dandam, qui sapientia ceteros praestaret, his verbis:

Ὅς σοφίᾳ πρῶτος πάντων, τούτῳ τρίποδ' αὐδῶ·

tum Milesii consensu Thaleti mensam dederunt. Ille cessit eam Bianti, Bias Pittaco, is protinus alii, deincepsque per omnium septem sapientium orbem ad ultimum ad Solonem pervenit, qui et titulum amplissimae prudentiae et praemium ad ipsum Apollinem transtulit.

6. Plut. Sol. 4: a) (= 1 i) *ἔτι δὲ μᾶλλον εἰς ἀξίωμα καὶ δόξαν αὐτοῖς κατέστησεν ἡ τοῦ τρίποδος περίοδος καὶ διὰ πάντων ἀνακύκλησις καὶ ἀνθύπειξις μετ' εὐμενείας φιλοτίμου γινομένη. Κῴων γάρ, ὥς φασι, καταγόντων σαγήνην καὶ ξένων ἐκ Μιλήτου πριαμένων τὸν βόλον οὔπω φανερὸν ὄντα, χρυσοῦς ἐφάνη τρίπους ἑλκόμενος, ὃν λέγουσιν Ἑλένην πλέουσαν ἐκ Τροίας αὐτόθι καθεῖναι χρησμοῦ τινος ἀναμνησθεῖσαν παλαιοῦ. γενομένης δὲ τοῖς ξένοις πρῶτον ἀντιλογίας πρὸς τοὺς ἁλιέας περὶ τοῦ τρίποδος, εἶτα τῶν πόλεων ἀναδεξαμένων τὴν διαφορὰν ἄχρι πολέμου προελθοῦσαν, ἀνεῖλεν ἀμφοτέροις ἡ Πυθία τῷ σοφωτάτῳ τὸν τρίποδα ἀποδοῦναι. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπεστάλη πρὸς Θαλῆν εἰς Μίλητον, ἑκουσίων Κῴων ἑνὶ δωρουμένων ἐκείνῳ, περὶ οὗ πρὸς ἅπαντας ὁμοῦ Μιλησίους ἐπολέμησαν. Θάλεω*

δὲ Βίαντα σοφώτερον ἀποφαίνοντος αὐτοῦ πρὸς ἐκεῖνον ἧκεν. ὑπ' ἐκείνου δ' αὖθις ἀπεστάλη πρὸς ἄλλον ὡς σοφώτερον. εἶθα περιιὼν καὶ ἀναπεμπόμενος οὕτως ἐπὶ Θαλῆν τὸ δεύτερον ἀφίκετο, καὶ τέλος εἰς Θήβας ἐκ Μιλήτου κομισθεὶς τῷ Ἰσμηνίῳ Ἀπόλλωνι καθιερώθη.

b) (= 1 h) Θεόφραστος δέ φησι, πρῶτον μὲν εἰς Πριήνην Βίαντι τὸν τρίποδα πεμφθῆναι, δεύτερον δ' ἐπὶ Μίλητον Θαλῇ, Βίαντος ἀποπέμψαντος· οὕτω δὲ διὰ πάντων πάλιν εἰς Βίαντα περιελθεῖν, τέλος δὲ εἰς Δελφοὺς ἀποσταλῆναι.

c) (= 1 b) ταῦτα μὲν οὖν ὑπὸ πλειόνων τεθρύληται, πλὴν ὅτι τὸ δῶρον ἀντὶ τοῦ τρίποδος οἱ μὲν φιάλην ὑπὸ Κροίσου πεμφθεῖσαν, οἱ δὲ ποτήριον Βαθυκλέους ἀπολιπόντος εἶναι λέγουσιν.

7. Athen. XI 495 D (= 1 b):

Φοῖνιξ δ' ὁ Κολοφώνιος ἐν τοῖς Ἰάμβοις ἐπὶ φιάλης τίθησι τὴν λέξιν λέγων οὕτως·

Θαλῆς γάρ, ὅστις ἀστέρων ὀνήιστος.....
Καὶ τῶν τότ', ὡς λέγουσι, πολλὸν ἀνθρώπων
Ἐὼν ἄριστος, ἔλαβε πελλίδα χρυσῆν.

8. Callimachus (= 1 b): a) apud Achillem Tatium in Arati Phaen. l. 1 (Uranol. ed. Petav. p. 123 C), vide Schneideri Callim. II p. 259 sq. frg. 94.

Ἔπλευσεν (patera) ἐς Μίλητον. ἦν γὰρ ἡ νίκη
Θάλητος, ὅστ' ἦν τἄλλα δεξιὸς γνώμῃ
Καὶ τῆς ἁμάξης ἐλέγετο σταθμήσασθαι
Τοὺς ἀστερίσκους, ᾗ πλέουσι Φοίνικες.

b) apud Choeroboscum in Crameri Anecdot. Oxon. II p. 277, 7 sqq., vide Schneideri Callim. II p. 254 frg. 89:

Σόλων· ἐκεῖνος δ' ὡς Χίλων' ἀπέστειλεν.

c) in Etymol. magn. p. 442, 10, vide Schneideri Call. II p. 261 frg. 96:

Πάλιν τὸ δῶρον ἐς Θάλητ' ἀνώλισθεν.

9. Ausonius, lud. sept. sap. 165—174 (= 1 i):

Dedere piscatores extractum mari;
Namque hi iubente Delio me legerant,
Quod ille munus hoc sapienti miserat.

Ego recusans non recepi et reddidi
Ferendum ad alios, quos priores crederem.
Dein per omnes septem sapientes viros
Missum ac remissum rursus ad me deferunt,
Ego receptum consecravi Apollini;
Nam si sapientem deligi Phoebus iubet,
Non hominem quemquam, set deum credi decet.

10. Schol. Aristoph. Plut. 9 (= 1 a):

τρίποδι χρῆται ὁ Ἀπόλλων μαντευόμενος διὰ τοὺς τρεῖς καιροὺς τῶν πραγμάτων. Ὅμηρος, ὃς ἤδη τά τ' ἐόντα τά τ' ἐσσόμενα πρό τ' ἐόντα. τινὲς φασὶν οὕτω κτήσασθαι τὸν Ἀπόλλωνα τὸν τρίποδα. ἁλιεῖς ἐν Μιλήτῳ τινὲς μισθῷ βόλον ἔῤῥιπτον, ἵνα τὸ ἀναφερόμενον εἴη τοῦ ἀγοράσαντος τὸν βόλον. συμβέβηκε γοῦν ἀντὶ ἰχθύων τρίποδα χρυσοῦν περιλαβεῖν αὐτοὺς τῷ δικτύῳ. ἐφιλονείκουν οὖν περὶ αὐτοῦ, οἱ μὲν ἁλιεῖς, ὡς ἰχθῦς πεπράκασιν, οὐ τρίποδα· οἱ δὲ ἀγοράσαντες ἔλεγον, ὡς πᾶν τὸ ἀνιὸν καὶ πᾶν ὅ τι τύχοι ὠνήσαντο. οὕτως οὖν αὐτῶν φιλονεικούντων ἔδοξεν ἐρωτῆσαι τὸν Ἀπόλλωνα. ὁ δὲ ἀνεῖλεν αὐτοῖς ταῦτα·

Ἔκγονε Μιλήτου, τρίποδος πέρι Φοῖβον ἐρωτᾷς;
Ὃς σοφίῃ πάντων πρῶτος, τούτου τρίποδ' αὐδῶ.

προσήγαγον οὖν αὐτὸν τοῖς ἑπτὰ σοφοῖς· ἕκαστος δὲ τούτων παρῃτεῖτο σοφὸς εἶναι, διόπερ ἐγνώκασιν, ὡς σοφωτέρῳ πάντων, ἀναθεῖναι αὐτὸν τῷ Ἀπόλλωνι· ὅθεν φασὶν ἐσχηκέναι αὐτὸν τὸν τρίποδα.

In codd. Ravennate ac Veneto hoc Parisini deest:

οὕτω φασὶν ἐσχηκέναι τὸν Ἀπόλλωνα τὸν τρίποδα. ἁλιεῖς μισθῷ δίκτυον ἐν τῇ θαλάττῃ ἔῤῥιπτον, ἵνα τὸ ἀγρευθὲν εἴη τοῦ τὸν μισθὸν διδόντος αὐτοῖς. συμβεβήκει γοῦν ἀντὶ ἰχθύων τρίποδα χρυσοῦν περιλαβεῖν αὐτοὺς τῷ δικτύῳ. φιλονεικούντων οὖν τῶν τε ἁλιέων καὶ τοῦ μισθώσαντος, καὶ τῶν μὲν λεγόντων, ὡς οὐ τρίποδα πεπράκασιν, ἀλλ' ἰχθῦς, τοῦ δὲ ὡς πᾶν ὅ τι τύχοι· ἔχρησεν οὖν ὁ Ἀπόλλων, τῷ σοφῷ τοῦτον ἀνενεγκεῖν. ἀγαγόντες οὖν τοῦτον ἐπὶ τοὺς ἑπτὰ φιλοσόφους, ἐπεὶ ἀπηρνεῖτο εἷς ἕκαστος μὴ εἶναι σοφὸς, ἀνέθηκαν τῷ Ἀπόλλωνι εἰκότως· μάντις μὲν ὢν τοὺς τρεῖς χρόνους εἶδε, τά τ' ὄντα τά τ' ἐσσόμενα πρό τ' ἐόντα.

11. Schol. Aristoph. Equ. 1016 (= 1 i):

περὶ δὲ τοῦ ἐν Δελφοῖς τρίποδος εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν ἐν τοῖς εἰς τὸν Πλοῦτον λεχθέντων, οὐ χεῖρον καὶ τὰ παρὰ Πλουτάρχῳ ἱστορηθέντα παραλλήλων Σόλωνι κἀνταῦθα παραθέσθαι. τοὺς μὲν γὰρ ἁλιεῖς Κῴους, τοὺς δὲ τὸν βόλον πριαμένους ἐκ Μιλήτου ξένους ὑπάρξαι φησίν. τὸν δ' ἀναφανέντα χρυσοῦν τρίπουν, Ἑλένην πλέουσαν ἐκ Τροίας αὐτόθι καταθεῖναι χρησμοῦ τινος ἀναμνησθεῖσαν παλαιοῦ. γενομένης δὲ τοῖς ξένοις ἄχρι πολέμου διαφορᾶς τὴν Πυθίαν ἀνελεῖν τῷ σοφωτάτῳ τὸν τρίπουν ἀποδοῦναι. ὅθεν πρῶτον μὲν πρὸς Θάλητα ἀπεστάλθαι, εἶτα πρὸς Βίαντα, τοῦ Θάλεω σοφώτερον αὐτὸν ἀποφήναντος. ἀπ' ἐκείνου δ' αὖθις εἰς ἕτερον ἀναπεμπόμενον, τέλος εἰς Θήβας ἐκ Μιλήτου κομισθέντα τῷ Ἰσμηνίῳ Ἀπόλλωνι, κατὰ δὲ Θεόφραστον τῷ ἐν Δελφοῖς καθιερῶσθαι. εἰς ὃν δὲ ὕστατον ἐπέμφθη, τινὲς μὲν Θαλῆν, τινὲς δὲ Βίαντα, εἰσὶ δ' οἳ καὶ Σόλωνα ἱστορήκασι.
Legitur in editione Aldina, de qua cf. K. Zacher *Handschr. u. Klass. d. Aristophanesscholien* (annal. phil. suppl. XVI) 557 sqq. 723 sq.

Quas narrationes de praemii migratione traditas si percensueris, omnes fabellae formas praeter fabellas ab Androne, Eudoxo atque Euanthe[1]) (1 d), Daedalo Platonico[2]) atque Clearcho Solensi (1 e) narratas tripodis migrationem ad eum exitum deducere animadverteris, ut deo, sive Apollini Didymaeo vel Delphico sive Herculi Thebano ab eo sapienti, qui postremus acceperit, dedicetur. Nimirum hic fabellae exitus, quo adinvento in maiorem numinis gloriam fabellam excogitatam esse homines sentiebant (cf. infra p. 38, 1), semel inventus nullo modo a sequentibus scriptoribus neglegi poterat. Ergo, cum neque Andro neque Eudoxus et Clearchus de hoc exitu verba faciant, quamquam Eudoxus Apollinis Delphici, a quo Chilone rogante Mysonem sapientissimum virum designatum esse dicit, mentionem facit, certissimum mihi esse videtur, hos viros antiquissimam fabellae speciem tradere. Quod de Androne et Eudoxo etiam

---

[1]) Euanthes Milesius, ut Müllerus l. l. III p. 2 conicit, fortasse non diversus est ab Euanthe Samio, quem de Solone laudat Hermippus ap. Plut. Sol. 11. Ceterum nihil constat.

[2]) De Daedalo *τῷ Πλατωνικῷ* nihil scimus.

aliunde summa cum probabilitate concludi potest. Nam reliqui omnes auctores praeter hos duos in fabellam illos quinque tantum viros introducunt, quos omni aetate inter septem sapientes numeratos esse infra demonstrabitur. Sed Andro et Eudoxus alter Aristodemum alter Mysonem nominant, cui praemium adiudicatum sit; qui si eo demum tempore, quo Thales reliquique iam artissime cum hac fabella coniuncti erant, in eam illati essent, nullo modo intellegeretur, cur non potius Cleobulus et Periander, qui inde ab Aristotele in omnibus septem sapientium catalogis inveniuntur (cf. infra p. 28 sq.), nostram fabellam invasissent. Primordiis igitur fabellae procul dubio tribuendum, quod Aristodemus et Myso, viri postea paene ignoti, in hoc sapientiae certamen introducuntur. Iam ergo Andro et Eudoxus — nam Clearchus, qui tertius dedicationem ad deum factam ignorat, Eudoxo certe iunior, nunc in quaestionem non vocatur — in disceptationem veniunt, uter fabellam antiquiorem exhibeat. Atque omnes quidem uno excepto Androne scriptores, qui fabellam exhibent, per sapientium collegium praemium migrasse narrant, si praetermittimus Phanodicum (1 h et 2), qui certa de causa, quam infra (p. 45) explicabo, a Biante, qui primus tripodem acceperit, statim Herculi Thebano eum dedicari facit. Quam tripodis migrationem solus Andro ignorat, quod non solum ex Diogenis silentio colligitur, sed aliunde quoque demonstrari potest. Scimus enim ex Diog. L. I 119, Andronem de Pherecyde et Pythagora, quos inter septem sapientes ab eo non numeratos esse mox elucebit (cf. infra p. 25 sq.), egisse; infuisse autem haec Andronis in eius libro, qui inscribitur *τρίπους*, ex Euseb. praep. ev. X 3, 6 p. 535 Dind. (Frg. hist. gr. II p. 347 frg. 6) luculentissime apparet. Itaque si Andro cum tripodis fabella certum collegium septem sapientium coniunxisset, in libro *τρίπους* de Pherecyde et Pythagora non egisset: nunc autem, cum de his quoque viris egerit, Androni ille tripus, praemium sapientibus propositum, ad quemlibet virum sapientem quadrare, non cum constituto certo sapientium orbe coniunctus esse videtur; qua de causa illum librum, in quo de omnibus, quos nosset, sapientibus agere sibi proposuit, breviter *τρίπους* inscripsit, nihil aliud hoc verbo significans nisi hoc fere: cui debetur palma sapientiae? Meo igitur iure Andronem omnium auctorum

qui de tripode vel phiala fabellam excussisse traduntur, antiquissimum habeo, hoc est certe Eudoxo antiquiorem. Eundem vero progressus gradum eius fabella obtinere videtur atque Hellanici.

Nam qui Maeandrium ex Hellanico collegium suum exscripsisse conieci, idem Maeandrii de tripode fabellam a Callimacho traditam (1b) ad Hellanicum rettulerim. Cum enim antiquissimus huius fabellae auctor, Andro, de cuius fonte mox dicam, de tripode sapientiae praemio narret, Maeandrius autem pateram hoc praemium fuisse, a Bathycle Arcade emissam, Eudoxus poculum a Croeso editum tradat, harum fabellarum, quas videlicet ex Andronis narratione ortas esse apte cogitari non potest, fontem requirenti mihi coniectura magnopere arridet haec, Maeandrii, cuius narratio Eudoxi simillima perhibetur, auctorem Hellanicum fuisse. Quam coniecturam etsi argumentis, quae nihil admittant dubitationis, adiuvare non possum, tamen ex iis quae infra (p. 22—25 et maxime p. 23, 1) exponam aliquantum probabilitatis adsecuturam esse confido.

Iam in eo est, ut de Maeandrii aetate accuratiora afferam. Ac primum quidem Muellerus (l. l. II p. 334) ex loco Diog. I 28 (*ταῦτα δὴ Καλλίμαχος ἐν τοῖς ἰάμβοις ἄλλως ἱστορεῖ, παρὰ Λεάνδρου λαβὼν τοῦ Μιλησίου*) suo iure efficit Maeandrium aut antiquiorem Callimacho aut aequalem fuisse. Deinde idem Maeandrii fragmento 12 (II p. 337sq.) apud Athenaeum, quem sua hausisse ex Clearcho Muellerus conicit, nobis tradito commovetur, ut Maeandrium ipso Clearcho antiquiorem vel supparem aetate esse statuat; et adicit: „*Ne multo antiquiorem fuisse putemus, argumentum fragmenti 12, quo Peripateticorum industria indigitatur, videtur impedire*“. Contra Roeperus in Philol. III (1848) p. 29 et 30 Bohreno (l. l. p. 1) „*summa cum probabilitate*“ docuisse videtur, „*eum antiquioribus scriptoribus accensendum esse et scripsisse circa ol. 95 (400 a. Chr.)*“. Roeperus affert locum ex Clem. strom. VI 2 p. 752 Pott., quo loco hi auctores, qui Melesagoram exscripserint, enumerantur: Gorgias Leontinus, Eudemus Naxius (qui Hecataei aequalis aetate bellorum contra Persas gestorum degit) *καὶ ἐπὶ τούτοις* Bio Proconnesius, qui ex Cadmo Milesio, logographo, ut videtur, antiquissimo, sua deprompsit, Amphilochus, cuius aetatem igno-

ramus,[1]) Aristocles, de quo nihil constat, Leander noster, Anaximenes (scil. Lampsacenus), qui Alexandrum in Asiam comitatus est,[2]) Hellanicus, Thucydidis aequalis, Hecataeus, ille, ut puto, qui Aegyptum Ptolemaeo Lagi filio regnante visitavit, Androtio, Isocratis discipulus, qui contra Demosthenem dixit, Philochorus. Quo in catalogo rationem temporum non accurate observatam esse in aperto est. Quamquam Gorgias, Eudemus, Bio antiquioribus temporibus sunt adnumerandi, — sed ante Leandrum duo iam enumerantur, de quibus nihil certi scimus, Amphilochus et Aristocles, et sequitur eum Anaximenes, Alexandri aequalis; Androtio ante Hecataeum primi Ptolemaei aequalem vixit: quodsi antiquior significatur, hic ante Hellanicum transponendus erat; utique Hellanicus Anaximenem antecedere debebat.[3]) Itaque ex hoc catalogo nihil effici potest; quodsi Roeperus ex ea re, quod Callimachus Maeandrii narratione usus sit, de huius viri aetate aliquid concludere nobis licere putat, cum dicat: *denn es ist ebenso wenig wahrscheinlich, dass der gelehrte Dichter in solcher Sache nicht sollte der ältesten und beglaubigtsten Tradition gefolgt sein,* hoc argumento iusto audacius uti mihi videtur. Sed accedit ad dirimendam quaestionem locus Vitae Arateae (in Westermanni vitar. scriptoribus p. 60) ubi legitur: *συνήκμασε* (scil. Aratus) *δ' Ἀλεξάνδρῳ τῷ Αἰτωλῷ καὶ Καλλιμάχῳ καὶ Μενάνδρῳ* (sic liber Palatinus; cett. codd. exhibent: *μελαγχρίῳ, μελανχρίῳ*, unusque liber Parisinus A, cuius sinceritas a Maassio defenditur: *μελανδρίῳ*) *καὶ Φιλητᾷ*. Maxime illa quam exscripsi lectione *μελανδρίῳ* E. Maassius in Arateis (Philol. Unters. ed. Kiessling et Wilamowitz XII) p. 323 adducitur, ut Meinekii coniecturam, legendum esse *Μαιανδρίῳ*, *„aliquammultum stabiliri“* censeat, ob-

[1]) Concedo E. Schwartzio (apud Pauly-Wissowa I p. 1940) tantum ex catalogo nostro concludi posse, in Amphilochi aetate circumscribenda ultra saec. IV descendere non licere.

[2]) cf. Brzoska apud Pauly-Wissowa I p. 2086 sqq.

[3]) Ne coniectura quidem Roeperi, Anaximandrum pro tradito Anaximene supponendum esse, haec difficultas tollitur. Nam quem Roeperus intellegi vult Anaximander Milesius (scil. rerum scriptor Xenophontis et Ctesiae aequalis; cf. E. Schwartz apud Pauly-Wissowa I p. 2085 sq.) ne ipse quidem Hellanici aequalis nominari potest, nedum aetate eum antecedat. Certe reicienda Roeperi coniectura.

stantibus, ut dicit, Westermanni lectioni *Μενάνδρῳ* et codicibus Matritensibus N 67 et 61 et Menandri comici tempore. Obstare tempus equidem non video, cum Menander ad maximum, ut videtur, quattuor annis maior Phileta Coo Arati magistro (cf. Susemihl l. l. I p. 286, 8), septem fere annis ante hunc obierit, Aratus autem ante Callimachum natus (anno fere 315; cf. Susemihl l. l. I p. 285, 6) tempore, quo Menander mortuus est, iam viginti quattuor annorum fuisse videatur. Sed recte Maassius „*non modo coaevos sed, quibuscum consuetudinem Aratus habuerit, sive in Co insula sive Athenis seu alibi, recenseri*" dicit. Itaque scriptura per libros iam dubia *Μενάνδρῳ* hac de causa removenda, quia Menander neque coaevus est Arati, ut Alexander Aetolus et Callimachus, qui enumerantur, neque ullam habuit cum eo consuetudinem, quam habuit Philetas multum ille quidem Aratum antecedens aetate. Atque cum scriptura libri Parisini A Meinekii coniecturam *Μαιανδρίῳ* me quoque iudice satis probabilem reddat, hic locus ad huius aetatem constituendam egregie nobis succurrit. Nam non inconsulto, ut puto, Maeandrius, familiaris nimirum Arati, ante Philetam ultimo loco nominatum positus est. Probabiliter igitur eum iuniorem Phileta, non multo seniorem Callimacho, circa annos 330—320 natum esse suspicabimur.

Necnon fabella eius a Callimacho ap. Diog. I 28 sq. tradita (1 b) ad posteriorem aetatem spectat, cum dedicatio ad deum facta, quae apud Eudoxum (cf. supra p. 18) Maeandrio aetate longe priorem deest, apud Maeandrium legitur, ex Theophrasto (cf. infra p. 42) deprompta esse putanda sit. Quodsi Maeandrium in enarranda fabella Hellanicum secutum esse arbitror, multo quidem simpliciorem fuisse Hellanici narrationem, apud quem fabellam adeo amplificatam exspectare nullo modo licet, certum est. Ac dedicatio quidem illa, utpote quam apud Eudoxum nondum inveniamus, ab Hellanico certe abiudicanda est, et haec quoque quaestio digna mihi esse videtur, quae excutiatur, utrum Hellanicus iam de paterae migratione narrasse existimandus sit, an Maeandrius etiam hanc fabellae partem ex auctoribus illo posterioribus addiderit. Cum enim et in Andronis fabellae specie, omnium, ut vidimus, quae manifeste nobis traduntur, antiquissima, de Argivis, qui *ἆθλον ἀρετῆς τῷ σοφωτάτῳ τῶν Ἑλλήνων*

propositum Aristodemo addixerint, referatur, et Hellanicum aequalem, qui et ipse ex Peloponneso a Bathycle Arcade praemium edi facit, annales Argivos scripsisse constet, adduci facile quispiam potest, ut de eodem fonte ab utroque adhibito cogitet. Hellanicus igitur de patera, sapientiae praemio, si hanc fabellam recte ei vindicavi,[1]) in libro illo, qui inscriptus est *ἱέρειαι Ἥρας*

---

[1]) Qua fabella Hellanico attributa facile intellegitur, unde, cum ceteri de Croeso dicerent, qui praemium proposuisset, provenerit Maeandrii ille Bathycles Arcas. Quem ex regione Argolidis finitimae arcessitum in annalibus Argivis inventum esse apte cogitari potest (cf. adn. sq.). Atque mox ex traditis fabellae formis luculenter apparebit, re vera Bathyclem priorem fuisse praemii editorem, a quo postea demum ad Croesum scriptores aberrabant. Sed priusquam de hac re iudicemus, primum alia quaestio cum Bathyclis nomine coniuncta dirimenda est, utrum hic Arcas idem sit ac Bathycles Magnes, quem Apollinis Amyclaei sellam fabricatum esse ex Pausan. III 18, 6 discimus. Quem Magnetem una cum auro, quod Croesum Lacedaemoniis donasse Herodotus I 69 et Pausanias III 10, 10 narrant, Spartam a Lydorum rege missum esse Kleinius in *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterr.-Ungarn* IX p. 175 ex fabella, de qua res est, conclusit. Sed A. Furtwaenglerus *Meisterwerke d. Griech. Plast.* p. 696 vidit, cum Kleinii sententia pugnare ipsa testimonia. Comperimus enim ex Herodoto I 69, Lacedaemonios a Croeso petiisse, ut aurum sibi ad exornandam Apollinis Thornacensis imaginem venderet. Cum autem Theopompus in hoc *Πυθαεῖ* aurum non invenisset, in Apollinis Amyclaei facie invenisset, teste Athen. VI 232 A tradidit, ad huius potius decus Croesi donum adhibitum esse. Pausanias denique III 10, 10 Herodotum secutus ad Apollinem Thornacensem aurum Lacedaemonios petiisse narrat, idem Theopompi notae indulget, cum abusos eos esse auro ad Amyclaeum adiciat. Sed cur Lacedaemonii apud Croesum mentiti sint? Quid huius intererat, uter Apollo ornaretur? Cum Furtwaenglero facere non dubito, qui id quod Herodotus tradit, retinet neque quicquam fuisse Bathycli cum Thornacis Pythaeo atque Croesi auro censet. Neque minus iis assentior, quae sic dicit: *Die Erwägung, dass die Sorge für die Götterbilder selbst gewiss das Frühere, die für die besondere Ausschmückung des amyclaeischen durch den Thron das Spätere gewesen sein wird, spricht dafür, dass jene Schenkung des Crösus früher fiel als der Bau des Bathycles.* Probabilis igitur hodie quoque restat, ut Furtwaenglerus recte putat, Silligii illa prisca argumentatio (Brunn *Gesch. d. Griech. Künstl.* I 52 sq., quem etiam Overbeck *Gesch. d. Griech. Plast.* I p. 86 sq. sequitur): *Karien, wo Magnesia lag, ward von Alyattes oder Crösus dem lydischen Reiche unterworfen. Die Künstler von Magnesia, an deren Spitze Bathycles*

(τῆς Ἥρας), ἱέρειαι αἱ ἐν Ἄργει, ἱέρειαι (cf. Niese in Hermae vol. XXIII p. 86, 1) verba fecisse[1]) illamque fabellam ex anna-

---

stand, da eine Anzahl derselben mit ihm zu Amyklae arbeitete, fanden zunächst an dem kunstliebenden Hofe des Crösus noch hinlängliche Beschäftigung. Als aber Lydien von den Medern unterjocht wurde, wanderten viele Griechen teils nach Italien und Gallien, teils nach Griechenland selbst aus. Bei dem Verhältnisse des Crösus zu Lacedaemon hat es also nichts Auffälliges, wenn eine Schar Künstler sich dahin wendete, wo gerade damals die Kunst in Ansehn stand. Hunc igitur Bathyclem Magnetem, qui in Peloponnesum migravit, postea ab hominibus Arcadem factum esse, nihil habet offensionis, et facile de artifice narratio potuit oriri, pateram, quam ipse nimirum fabricatus esset, eum suis reliquisse. Quae patera mox praemium videbatur dignum, quod sapientissimo offerretur, neque necessaria erat „*die letzte Weihe*", de qua Kleinius verba facit aut obscuriora aut ineptiora. Hoc igitur unum restat verum, Bathyclem Magnetem eundem esse atque Arcada eamque narrationem esse antiquiorem, quae Bathyclem praemium relinquentem facit. Quod ex traditis fabellae formis dilucide apparet: nam quandoquidem Bathyclis cum Croeso conexus quidam in memoria haerebat, a Croeso Lydorum rege, qui cum septem sapientibus coniunctissimus ferebatur, illum pateram accepisse (non Croesum a Bathycle, ut Kleinius temere suspicatur) homines invenisse videntur. Quam narrationem, quamquam nullo veterum auctorum loco aperte traditur, tamen verisimillimum est latere in fabella prioris aetatis, qua Bathyclis nomen iam oblivione obrutum erat — dico fabellam Eudoxi (1 d). Hic enim tradit, τῶν Κροίσου τινὰ φίλων λαβεῖν παρὰ τοῦ βασιλέως ποτήριον χρυσοῦν, ὅπως δῷ τῷ σοφωτάτῳ τῶν Ἑλλήνων. Deinde plane exstincta est huius amici memoria in sequenti fabella Clearchi, qui Croesum ipsum pateram Pittaco misisse narrat, donec Callimachus ex Maeandrio priscam Hellanici narrationem amplificatam illam quidem redintegraret. Quid de Croeso ut rege Thulensi sit censendum, vide infra p. 43, 3.

[1]) De hoc Hellanici libro duo viri doctissimi inter se dissentiunt. Niese, qui in Hermae vol. XXIII p. 86—91 de hac re disputavit, cum Argis solum fere nomen libri coniunctum fuisse suspicatur, qui fabulas ad totam Graeciam pertinentes continuerit; contra Wilamowitzius *Aristoteles und Athen* I p. 281 sq. re vera annales Argolidis regionis in libro infuisse pro certo habet. Quodsi ex nostra Hellanici narratione de eius libri indole aliquid effici licet, maxime quidem fabulas, quae ad Argolidem regionem eique finitimas pertinerent, in hos libros receptas neque tamen alias a vulgari scientia illas quidem non remotiores, omnino repudiatas esse verisimile est. Nam et Bathycles ille Arcas, qui apud alios non invenitur, apud Hellanicum comparet, et Thaleti, homini illi quidem Milesio, sed apud omnes Graecos celeberrimo, praemium hic offertur.

libus sacerdotum Argivorum deprompsisse putandus est. Qui annales nimirum duas eiusdem fabellae species exhibuerunt, alteram Andronis, tripodem certaminis praemium sapientissimo Graecorum propositum esse ab Argivis, addictum esse Aristodemo,[1]) alteram Hellanici, Bathyclem quendam Arcada suis pateram reliquisse, quam *σοφῶν τῷ πρωτίστῳ* darent, accepisse eam Thaletem. Quod si verum est, Hellanicum praemii migrationem nondum adhibuisse certum videtur (cf. etiam adn. 1) — id quod eo minus mirum est, quod idem auctor etiam primordia conventus, si quidem tale quid memoriae tradidit, ad totum collegium nondum adhibuisse putandus est. Narravit igitur de collegio, de patera sapientiae praemio, fortasse de conventu, nihil horum coniunxit.

Collegii vero notitiam Andronem quoque habuisse scimus ex Schol. Pind. Isthm. II 17, ubi legitur: *Σπαρτιάτην δὲ Ἀριστόδημον ἐν τοῖς ἑπτὰ σοφοῖς ἀναγράφεται Ἄνδρων ὁ Ἐφέσιος* et ex Clem. Al. strom. I c. 29 p. 396 Pott.: *συνεχρόνισαν δὲ οἱ συγκαταλεγέντες σοφοὶ τῷ Θαλεῖ, ὥς φησιν Ἄνδρων ἐν τῷ Τρίποδι.* Cui collegio eum Pherecydem et Pythagoram non adscripsisse pro certo habeo. Nam minime probo, quae Bohren p. 30 et 31 de canone ab Androne constituto conicit, cum nulla alia causa prohibeatur, quominus ab Androne iam Pherecydem et Pythagoram collegio additos esse contendat, nisi ea, quod Andro l. l. eos qui una cum Thalete collegio illi adscripti essent, eodem vixisse tempore tradidit. Adducitur, ut hoc existimet, duobus locis Diog. I 119 et Euseb. praep. ev. X 3, 6 p. 535 Dind., ex quibus Andronem *ἐν τῷ Τρίποδι,* in quo libro de septem sapientibus egerit, etiam de Pherecyde et Pythagora eius discipulo narrasse constet (cf. supra p. 19). Sed apud Diog. I 119

[1]) Dubitari potest, num fabella sit haec Andronis narratio simplicissima; si quidem annales Argivos eam continuisse recte iudicamus, non est, cur sacerdotibus non credamus, Argivos olim sapientiae praemium proposuisse, quod Aristodemus obtinuisset. Hellanicus vero Andronis narrationem, quam late in ore hominum versatam esse probabile est, me iudice ita mutavit, ut praemium sapientissimo oblatum non fuisse tripodem ab Argivis propositum, sed pateram, quam, ut narrabatur (cf. supra p. 23, 1), praeclarus ille artifex reliquisset, sive haec fabella posterius, sive una cum illa Andronis in annales Argivos invasit.

legitur: *Ἄνδρων δ' ὁ Ἐφέσιος δύο φησὶ γεγονέναι Φερεκύδας Συρίους, τὸν μὲν ἀστρολόγον, τὸν δὲ θεολόγον* sqq. Quod cum diceret, videlicet Andronis interfuit, duos Pherecydes discernere. Itaque, si re vera unum ex iis inter septem sapientes numerasset, certe eum non tam *ἀστρολόγον* vel *θεολόγον*, quam unum de septem illis[1]) nominasset: quod cum non faciat, hunc locum meo iure in contrariam partem transducere posse mihi videor, cum affirmem, Pherecydem ab Androne collegio non adscriptum esse. Sed accedunt alia. Nam Dicaearchus tradit teste Diog. I 41, quattuor viros omnium veterum consensu in septem sapientibus numeratos esse, Thaletem, Biantem, Pittacum, Solonem, quibus, ut Bohren p. 25 recte dicit, Chilo accedit. Hi quinque viri, praeter Aristodemum et Mysonem soli cum fabella de tripode narrata cumque traditis illis tribus sententiis Delphicis *Γνῶθι σαυτόν, Μηδὲν ἄγαν, Ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα*

[1]) *σοφιστὰς* ab eo septem nominatos esse tradit Aristid. or. 46 p. 407 Dind. (Frg. hist. gr. II 347 frg. 4); Dicaearchus apud Diog. I 40 illos *οὔτε σοφοὺς οὔτε φιλοσόφους.... γεγονέναι, συνετοὺς δέ τινας καὶ νομοθετικοὺς* tradit; cf. etiam Bohren l. l. p. 66. Quae nomina scriptores anteriores posteriores, qua quisque sapientes indole fuisse sibi finxerit, his addidisse R. Hirzelius l. l. II p. 134 sqq. sic recte exponit: *Als im fünften Jahrhundert die Sophistik Griechenland überflutet, müssen auch sie der neuen Weisheit dienen, ebenso wie sie bald nachher ein Hauch sokratischer Weisheit berührt und sie aus Weisen in solche, die nur nach Weisheit streben, aus σοφοὶ in φιλόσοφοι verwandelt. Rasch vollzog sich nun die weitere Metamorphose, die sie aus Männern des öffentlichen Lebens und der Praxis in lichtscheue Gelehrte und Theoretiker umschuf. Diese Metamorphose, die sich schon im Hippias Major ankündigt, blieb aber nicht ohne Rückschlag. Während noch Theophrast, wie es scheint, sich dieselbe zu Nutze machte, um bei der Gründung des peripatetischen Museion auf die Sieben Weisen als Vorbilder eines der Theorie gewidmeten Lebens hinzuweisen und ihren Thiasos* (cf. infra p. 30 sq.) *als das Muster des seinigen hinzustellen, nahm umgekehrt sein Mitschüler Dikaiarch sie für das von ihm vertretene Ideal eines praktischen Lebens in Anspruch, indem er durch die Nebel des Mythos hindurch auf ihr ursprüngliches historisches Wesen hinwies und sie den Zeitgenossen als lebenskluge Männer, namentlich als Politiker anpries.* Nam certe probo, quod sub textu (p. 137, 1) adicit: *Es wird doch wohl kein Zufall sein, dass diese Auffassung mit Dikaiarchs Lebensideal zusammentrifft, umsoweniger als wir dasselbe Zusammentreffen auch bei Theophrast beobachten.*

iidem soli (cf. infra p. 33) coniuncti, quorum summam prudentiam Herodotus iam, ut supra vidimus, fabellis praedicavit, inde a Platone apud omnes scriptores veteres in septem sapientibus habiti occurrunt neque fortuito factum est, ut fabella a Plutarcho De E apud Delphos 3 nobis tradita[1]) exoreretur. Itaque Bohren, quippe qui Andronis catalogum Platonis aetate posteriorem esse putet, hos imprimis viros quinque in Andronis canone infuisse utique conicere debebat. Sed nos quoque, qui Andronem aequalem fere Hellanici fuisse contendimus, cuius collegio hos quinque interfuisse probabile reddidisse nobis videamur (cf. p. 2—7), illos Andronis catalogo attribuendos esse existimamus. De sexto autem viro ab Androne collegio adnumerato res in aperto est, cum Schol. Pind. Isthm. II 17 tradat, Aristodemum Lacedaemonium ab eo in septem sapientibus habitum esse, et huic viro tripodem ut sapientissimo concessum esse Andro teste Diog. L. I 30 narret. Neque de septimo dubitatio admitti posse mihi videtur; nam Mysonem ipsis antiquioribus temporibus sapientibus adscriptum fuisse etiam Bohrenus arbitratur allato Hipponactis testimonio ap. Diog. L. perhibito:

Καὶ Μύσων, ὃν Ὡπόλλων
ἀνεῖπεν ἀνδρῶν σωφρονέστατον πάντων[2]).

Necnon ex fabella de tripode narrata ipsam antiquiorem aetatem respicere Mysonis ut sapientis mentionem iam supra conclusi (p. 19 sq.). Itaque equidem existimo ab Androne horum septem

---

[1]) Plutarchus narrat „*sapientes istos numero fuisse quinque, Chilonem, Thaletem, Solonem, Biantem, Pittacum. Tum Cleobulum Lindiorum et Periandrum Corinthiorum tyrannum, quamquam virtutis sapientiaeque expertes, tamen propter potentiam et vim in numerum sapientium se ingessisse. Quod moleste ferentes ipsos quinque Delphos convenisse litteramque eam, quae ordine quinta est et numero quinque significat, deo dedicasse, testantes se quinque esse, et sextum septimumque ut nihil ad se pertinentes repudiare*“ (Bohren p. 25 sq.).

[2]) Recte R. Hirzel l. l. II p. 133, 1 ten Brinkii, qui hunc versum Callimacho attribuere mavult, argumentationem reicit, cum dicat: „‘*Varia illius fabellae exornatio Hippocratis aetate est posterior*‘, *wie ten Brink sagt, mag richtig sein* (certe verum est), *trifft aber hier nicht zu, da der angeführte Vers eine Ausschmückung der Fabel von den Sieben Weisen noch garnicht voraussetzt, sondern lediglich Apollons Erklärung über Mysons σωφροσύνη enthält*“.

virorum collegium traditum esse: Thaletis, Biantis, Pittaci, Solonis, Chilonis, Aristodemi, Mysonis.

Ac fabellam quidem de praemio homini sapientissimo, oblato, unde provenisse crediderim, modo dixi: qua in re Andronem eodem cum Hellanico fonte usum, in collegii fictione, si quid recti de eius origine supra vidi (cf. p. 6 sqq.), ab hoc pendere necessarium est. Andronem excipit Plato, qui in Protag. p. 343 A primus plenum nobis collegium perhibet horum virorum: Thaletis, Pittaci, Biantis, Solonis Cleobuli, Mysonis, Chilonis; pro Aristodemo, de quo nihil ei notum fuisse putandum est, Cleobulum Lindium, sibi, ut videtur, notiorem, inseruit. Quem, ut puto, retinentem Ephorum Mysonis loco Anacharsidem illum septimum perhibere ex Diog. I 41 discimus; adductum eum esse, ut hoc faceret, narratione sua de conventu nonnullorum sapientium, quibus Anacharsis ex Herodoti historiis depromptus interfuerit (cf. supra p. 9 sq.), facile est intellectu. Denique Diogenes L. I 99 testis nobis est, ab Aristotele Periandrum, tyrannum Corinthium, inter septem numeratum esse.[1]) Hic igitur auctor Demetrii Phalerei fuit, cuius canonem hunc fuisse ap. Stob. flor. III 172 p. 111 sqq. Wachsmuth-Hense legimus: Thaletem, Biantem, Pittacum, Solonem, Chilonem, Cleobulum, Periandrum. Qua causa Aristoteles adductus sit, ut pro Mysone Periandrum insereret, apparet. Thales (vide locos Herodoti supra p. 4, 2 citatos) enim, Bias (cf. supra p. 4 sq.), Solo, Chilo (cf. p. 4, 1 et Busolt l. l. I p. 704 sq.) fabellis prae-

[1]) De Periandro Ambraciae tyranno septem sapientibus adscripto recte disputat Busolt I 645: *Aber noch Platon und Ephorus haben Periandros nicht zu den 7 Weisen gerechnet, wie es dann Aristoteles und Demetrius von Phaleron thaten ... Den Widerspruch in der Ueberlieferung suchten dann Spätere vielfach in ähnlicher Weise zu lösen, wie die chronologische Schwierigkeit inbezug auf Lykurgos. Wie man den Olympienstifter von dem Gesetzgeber trennte, so meinte man, dass der Weise nicht der blutige Tyrann gewesen sein könnte und identifizierte ersteren mit dem gleichnamigen Fürsten von Ambrakia, einem Neffen des Tyrannen* (sic Neanth. Cyz., Sotio, Heraclid. Lemb., Pamphila apud Diog. I 98 sq.). Diodorus IX 6 Mysonem dicit insertum esse pro Periandro, quem exclusissent διὰ τὸ τύραννον γεγονέναι πικρόν: coniectura illa quidem non vera, cum Myso a Periandro loco suo demotus sit.

dicabantur homines inter cives suos praestantissimi; Pittacus, Cleobulus tyranni exstiterunt patriae suae: ad quos viros Periander haud dubie melius quadrare ei visus est quam Myso ille, ignotus fere homo, ex vico ignobili oriundus. Quem canonem posteriore aetate omnes secutos esse, iam Bohren p. 26 exposuit, apud quem conferas locos scriptorum huc pertinentes; vide etiam Brunconem in Actis Semin. Philol. Erlang. vol. III p. 310 et 322. Ex quo omnium posteriorum consensu concluserim, magnam illam sententiarum fluctuationem[1]) in Hermippi, Hippoboti cett. catalogis inventam ante collegium ab Aristotele constitutum maximam quidem partem ponendam esse. Incipit igitur illa collegii fictio, ut vidimus, ab Hellanico; deinde aliquantum temporis fabella viguisse et cum studio exculta esse videtur, Aristoteles vero quaestionis finem fecit posterioribus. Sed quamquam complures Graeciae regiones honorem viri ad collegium illustre praebendi appetebant,[2]) tamen, cum memoria illorum quinque sapientium etiam aliis fabellis — dico fabellam de tripode vel phiala narratam, de sententiis Delphicis, fabellas Herodoteas — defenderetur, neminem umquam eorum ex collegio remotum esse puto. At de occupando sexto et septimo collegii loco, de quibus, cum ad complendum septem virorum numerum Hellanicus et qui eum sequebantur ex ipsorum arbitrio duos adderent, ab initio res incerta erat, certamen illud ortum est. Qui auctores praeter illos, quos modo enumeravi, in hoc certamen descenderint, nescimus; verisimile autem est, non omnes viros, qui ab auctoribus propositi occurunt, etiam certo collegio insertos esse.

Fabella, quam tractavi, de collegio narrata ex Herodoteis narrationibus derivata est; hinc conventus quoque sapientium et convivia, quae ferebantur, initium cepisse ea re ostenditur, quod primum convivium nonnullorum sapientium, de quo traditur, ab Ephoro illud testibus Diog. I 40 et Diod. IX 26 et 27

---

[1]) Novi occurrunt a Dicaearcho ap. Diog. I 41 nominatus Pamphilus, ab Hermippo ibid. I 42 enumerati Acusilaus, Pherecydes, Pythagoras, Lasus, Anaxagoras, ab Hippoboto eodem loco allati Orpheus, Linus, Epicharmus, ap. Diog. I 13 Pisistratus; cf. Bohren p. 28—33.

[2]) cf. R. Hirzel l. l. II p. 133 sq.

enarratum[1]), Sardibus fuisse fingitur.[2]) Ab eodem Herodoto originem ducere notam Diog. I 40, quae de septem sapientium in Panionio[3]) conventu tradit, recte concludit Bohren p. 64, qui affert fabellam illam ab Herodoto I 170 traditam consilii a Biante vel Thalete Ionibus in Panionio congregatis dati. Ut persaepe evenit (cf. p. 8 et 35), ab singulis viris ad universos septem hic conventus locus transiit: ut autem Stettiner p. 4, 4 ex epistula sapientibus a Periandro data, quae eorum convivium Sardibus habitum commemorat, post Ephorum etiam alios scriptores hoc excussisse, recte, ut puto, concludit, ita in hac quoque sola Diogenis nota narrationes complures latere verisimile est. Deinde Plato eodem loco, quo septem illorum catalogum perhibet (Protag. p. 343 A), eos cunctos Delphos convenisse et tres illas sententias deo dedicasse narrat: hic primum de totius collegii conventu audimus. Ad quem conventus locum fingendum sententias templo Apollinis Delphici inscriptas Platonem invitasse, infra demonstrabo (cf. p. 34 sq.). Convivii vero illius ab Ephoro traditi inventio ad exornandum alliciebat Graecos. Ad nos pervenit integer Plutarchi commentarius de septem sapientium convivio, quod fuit Corinthi apud Periandrum.[4]) Sed quaero, quisnam primus de hoc conventus loco cogitaverit. Nam ad ipsum Plutarchum eum referendum esse non crediderim. Tradit autem Theophrastus Peripateticus teste Athen. XI p. 463 C: *ἐποιοῦντο δὲ καὶ οἱ ἑπτὰ καλούμενοι σοφοὶ συμποτικὰς ὁμιλίας.* Cum igitur Ephorus de septem omnium convivio nondum narrasse putandus sit, ab aliis ante Theophastum — res per se probabilis — haec fabella amplificata esse videtur. Nonne igitur ultro se offert coniectura, ab Aristotele ipso, qui Periandrum septimum catalogo inseruit, septem sapientium collegium apud Periandrum sodalem convenisse memoriae traditum esse? Deinde vero Peripatetici, cum de compluribus conventuum vel conviviorum locis traderentur narrationes, eo progressi sunt, ut sapientes saepius

---

[1]) De quo cf. E. Schwartzii notam apud Pauly-Wissowa II 460.

[2]) Huc pertinet epistula ad septem sapientes a Periandro data (Diog. I 99; cf. Stettiner l. l. p. 4, 4).

[3]) De hoc cf. Busolt l. l. I p. 317.

[4]) De quo egit Hirzel l. l. II p. 137—148.

ad convivia congregatos esse probabile eis videretur.[1]) Quod ex impf. ἐποιοῦντο loci illius Theophrastei ab Athenaeo traditi sine dubio evadit. De qua Peripateticorum persuasione R. Hirzel l. l. p. 136, 1 optime dicit: *Wenigstens hat Theophrast sie sich als einen Thiasos vorgestellt: das ist die einfachste Deutung der bei Athen. XI p. 463 C aus seiner Schrift περὶ μέθης (fr. 120 W.) citierten Worte, die ihnen schon Bernhardy, Gr. Lg. I S. 342 gegeben hat. (Auch Plutarch Conviv. VII Sap. 2 p. 148 A kennt wiederholte Symposien der Sieben.) Hiermit stimmen die Vorstellungen anderer Peripatetiker überein.* Idem quid sibi velit nota Diogenis I 22 egregie explicat, cum dicat: *Wenn Demetrios von Phaleron, der Schüler Theophrast's, die Proklamierung ihrer Weisheit in einem und demselben Jahr, dem des Archon Damasias (Diels Abh. d. Berl. Ak. 1885 S. 11ff.), erfolgen lässt (Diog. L. I 22), so liegt dieser sonderbaren Angabe kaum ein anderer Gedanke zu Grunde, als dass der Thiasos auch sein Stiftungsjahr gehabt haben müsse. Um die Wahl dieses Jahres zu erklären dient, dass Solon damals, als er der Versuchung widerstand, sich zum Tyrannen auszurufen (Diels a. a. O. S. 13), die höchste Probe der Weisheit gegeben hatte (Plutarch Conv. VII Sap. 2 p. 147 C), dass Thales zu derselben Zeit die berühmte Sonnenfinsternis voraussagte (Diels a. a. O. 11, 2) und dass der στεφανίτης ἀγὼν in Delphi erneuert wurde, mit einem solchen Anlass aber die feierliche Verkündigung der Sieben als der Weisesten leicht verbunden gedacht werden konnte.* Singula vero talia convivia diserte descripta esse putaverim. Nam cum Plutarchum et in aliis libris (in vita Lycurgi, Solonis, Demosthenis, cf. Susemihl, l. l. I p. 494, 14) et in convivio septem sapientium Hermippo[2]) fonte

[1]) Eiusdem *„scholae sectatores conventus epulasque"* egisse, *„reges praetores patronos haud raro ad convivia litteratos clientes"* invitasse Lehrs De Arist. stud. Hom. p. 212 dicit sub textu adnotans: *„hinc fluxit persuasio septem sapientes non convenisse tantum, sed convivantes confabulatos esse".* De convivio, ut vidimus, prius cogitabatur. — Hirzelius l. l. II p. 138 dicit: *Durch die Vergleichung mit den Sophisten, vollends seit der Constituierung zur Tafelrunde, zum Thiasos, war auch die Vorstellung nicht bloss eines, sondern wiederholter Symposien gegeben.*

[2]) Hermippus (cf. Susemihl l. l. I p. 492—495, fragmenta in Frg.

effusius usum esse constet, me iudice veri non absimile est, Hermippum ex Theophrasto[1]) narrationem de collegii convivio apud Periandrum habito sumpsisse. Quod autem de Periandro dicebatur, etiam ad Cypselum patrem translatum est. Itaque Archetimus Syracusanus[2]) *ὁμιλίαν αὐτῶν ἀναγέγραφε παρὰ Κυψέλῳ, ᾗ καὶ αὐτός φησι περιτυχεῖν* (Diog. I 40). Sed fabellam de conventu quoque a Platone narratam, mutatam illam quidem, apud Plutarchum legimus, dico fabellam illam de E apud Delphos (cf. supra p. 27, 1), quae alibi non invenitur.[3])

Usque ad Aristotelis aetatem fabellam de septem sapientium canone fictam deduxi, ultra quem fabellam ipsam auctoribus non iam cordi fuisse ostendisse mihi videor. Tacui adhuc de sententiarum illa farragine, quibus inde a Demetrio Phalereo septem sapientium nomina praefixa sunt. De quibus diserte egit G. Brunco in Act. Sem. Phil. Erlang. III (1884) p. 299—383. Cum fabellis septem sapientium memoriam sustentantibus nihil est his sententiis[4]); sed quaero, quomodo factum sit, ut ad septem illos permulta haec dicta referrentur. De qua re aliquid concludi potest ex fabellis cum tribus illis sententiis con-

hist. gr. III, 35—54) quattuor ad minimum libros *περὶ τῶν ἑπτὰ σοφῶν* (cf. frg. 20. Susemihl l. l. I p. 492, 9) scripsit. Ex quibus libris ad nos pervenerunt catalogus ille septemdecim virorum (Diog. I 42) et notae de Thalete, Solone, Periandro, Mysone, Chilone. Nos vero praeter convivium, de quo modo dixi, nonnulla deprehendimus, quae de Pittaco (cf. infra p. 41 adn.), de Anacharsidis cum Mysone conexu (cf. infra p. 39), praecipue de tripode (cf. p. 51) tradidit.

[1]) Catalogum librorum Theophrasti, quem apud Diog. L. V 42—50 invenimus, ab Hermippo ducendum esse evicit Usener Analecta Theophrastea, Lipsiae 1858 (cf. Susemihl l. l. I 494, 11).

[2]) Utrum Archetimus aetate quae dicitur Alexandrina an postea degerit, diiudicari non potest; cf. E. Schwartz apud Pauly-Wissowa II 460. De conexu, quem inter Archetimi et Plutarchi convivia indagasse Hirzelius sibi visus sit, cf. hunc l. l. II p. 138, 4.

[3]) De qua vide, quae Hirzel l. l. p. 146, 4 dicit.

[4]) Quamquam hoc illud dictum anteriore aetate sapienti ita attributum esse videtur, ut cum eius moribus consentiret vel dilucide eos ostenderet. Sic Pittacum ad edendam priscam illam sententiam, quam iam Simonides noverat (cf supra p. 4) sua, ipsius vita invitatum esse homines, ut suspicor, in tradendo dicto sentiebant.

iunctis: *Γνῶθι σαυτόν, Μηδὲν ἄγαν, Ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα*[1]), quas Brunco, ipse quidem hanc quaestionem movens, „*quomodo Graeci paulatim finxerint haec praecepta a VII sapientibus enuntiata esse*“ in appendice p. 383—397 tractavit. Cum reliquarum sententiarum plurimae ex arbitrio sapientibus attributae sint, has tres praecipuum locum tenere iam ex hac re efficitur, quod non tribuuntur nisi illis quinque, quos per fabellam de tripode narratam memoriae tradi videmus.[2]) Brunco enim p. 386 statuit, illud *Γνῶθι σαυτὸν* adscribi Chiloni[3]), Thaleti, Soloni, Bianti, Pittaco (huic uno eoque incerto loco), *Μηδὲν ἄγαν* Chiloni, Soloni, Pittaco, *Ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα* Chiloni, Thaleti, Bianti (huic uno loco). Idem ex ea re, quod Cleobuli vel Periandri haec praecepta esse nemo scriptor dicit, de minore horum sapientium auctoritate recte concludit, si quidem vox auctoritatis recte intellegitur. Nam cum dicta illa prisca esse inter omnes auctores constaret iidemque de sexto et septimo loco, cui viro esset attribuendus, inter se certarent, has sententias ad illos tantum referebant, de quibus collegii sodalibus dubitatio non admittebatur; simile quid evenit in fabella de tripode vel patera tradita (cf. supra p. 19). Originem vero harum sententiarum non ducendam esse de sapientibus iam Brunco p. 383 recte dicit, cum vetustissimi auctores, qui illas sententias proferant aut significent, eas septem sapientibus deberi non commemorent. Quos auctores Brunco affert, arbitratus ab oraculo Apollinis haec praecepta edita esse. Sed ne deus quidem praeceptorum auctor ab eisdem scriptoribus significatur; itaque Bruncouis coniectura nullo vetere testimonio adiuvatur. Unde re vera haec dicta, quae multo ante septem sapientium aetatem templo Delphico inscripta erant[4]), orta sint, difficillimum est dictu: age

[1]) De huius sententiae verbis cf. Brunco p. 395.

[2]) De Aristodemo et Mysone praeter hos cum illa fabella coniunctis cf. supra p. 19.

[3]) Nomina sapientium in hunc ordinem se redegisse Brunco dicit, „*ut quo vetustior scriptor singulis sapientibus singula praecepta Delphica attribueret, eo priore loco eos proferret*“.

[4]) cf. Ferd. Schultze in Philol. XXIV 196. Brunco l. l. p. 383 sq. Quamquam fabella de E apud Delphos Plutarchea, qua Schultzius argumento utitur, nihil effici potest, tamen Aristotelis testimonium (Porphyr. apud Stob. flor. III c. 21, 26 p. 579 Wachsmuth-Hense = Aristot.

vero videamus, quid de eorum auctore primum homines finxerint. Iam exeunte quinto saeculo de auctore quaesitum esse edocet nos Schol. Eurip. Hippol. 264, qui Critiam Lacedaemonio Chiloni dictum *Μηδὲν ἄγαν* attribuisse (cf. supra p. 3, 3) refert. Quod non vere traditum esse a scholiasta Brunco p. 384 adn. 35 contendit, cum Pindarus, quem ipsum quoque Brunco ad hanc sententiam refert (cf. supra p. 3, 3), nomen certi auctoris non proferat illudque dictum Ephorus et Aristoteles demum Chiloni adscribant: haec quidem postrema causa iusto debilior est neque illa altera quicquam efficere licebat Brunconi, qui verba *καὶ Πίνδαρος* cum enuntiato antecedente coniungit. Quod etsi ego non facio, tamen a Critia Chilonem pro auctore dicti, de quo res est, habitum esse mihi constat. Nam optime adiuvatur haec scholiastae nota, cum — id quod etiam Brunco p. 386 vidit — ipsi vetustissimi ceterorum auctorum Chilonem fuisse, qui praecepta edidisset, tradant. Neque equidem Platonem cum leg. XI p. 923 A praeceptum *Γνῶθι σαυτὸν* nominet *τὸ τῆς Πυθίας γράμμα* Pythiam dictum edidisse, sed plane idem his verbis significare voluisse existimo atque illis *τὸ ἐν Δελφοῖς γράμμα*, quibus is qui Anterast. 138 A scripsit usus est. Itaque Plato secum ipse non pugnat, cum Protag. p. 343 B tradat: *οὗτοι* (septem sapientes) *καὶ κοινῇ ξυνελθόντες ἀπαρχὴν τῆς σοφίας ἀνέθεσαν τῷ Ἀπόλλωνι εἰς τὸν νεὼν τὸν ἐν Δελφοῖς, γράψαντες ταῦτα, ἃ δὴ πάντες ὑμνοῦσι, Γνῶθι σαυτὸν καὶ Μηδὲν ἄγαν.* Quodsi Critiae praeceptum *Γνῶθι σαυτὸν* illis duobus *Μηδὲν ἄγαν* et *Ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα*, quae ad communem vitae usum pertinent, antiquius et profundius esse videtur, cum Plato Charmid. 164 D de illo dicat: *καὶ ξυμφέρομαι τῷ ἐν Δελφοῖς ἀναθέντι τὸ τοιοῦτον γράμμα* (sc. *Γνῶθι σαυτόν*). *καὶ γὰρ τοῦτο οὕτω μοι δοκεῖ τὸ γράμμα ἀνακεῖσθαι, ὡς δὴ πρόσρησις οὖσα τοῦ θεοῦ τῶν εἰσιόντων ἀντὶ τοῦ χαῖρε* et paulo inferius (165 A) . . . *ὃ δή μοι δοκοῦσιν παθεῖν καὶ οἱ τὰ ὕστερον γράμματα ἀναθέντες, τό τε Μηδὲν ἄγαν καὶ τὸ Ἐγγύη πάρα δ' ἄτη . . . εἰθ' ἵνα δὴ καὶ σφεῖς μηδὲν ἧττον συμβουλὰς χρησίμους ἀναθεῖεν, ταῦτα*

frg. 3 p. 25 Teubn.: *εἴτε καὶ πρὸ Χείλωνος ἦν ἔτι ἀνάγραπτον ἐν τῷ ἱδρυθέντι νεῷ μετὰ τὸν πτέρινόν τε καὶ χαλκοῦν, καθάπερ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς περὶ φιλοσοφίας εἴρηκεν*) non est neglegendum.

γράψαντες ἀνέθεσαν, conferas cum hoc discrimine, quae Aristoteles de harum sententiarum origine tradit (p. 37). Etiam hoc loco Platonem de homine, qui praecepta invenerit, non de deo cogitare videmus. Cum autem toti collegio sententias fabella tribuat, aperte dicit (Protag. 343 A): οὗτοι πάντες ζηλωταὶ καὶ ἐρασταὶ καὶ μαθηταὶ ἦσαν τῆς Λακεδαιμονίων παιδείας; nam ei maxime cum Lacedaemoniorum nomine acuminis virtutem coniunctam visam esse ex eis apparet, quae paulo antea (342 D) Socratem facit dicentem: εἰ γάρ ἐθέλει τις Λακεδαιμονίων τῷ φαυλοτάτῳ συγγενέσθαι, τὰ μὲν πολλὰ ἐν τοῖς λόγοις εὑρήσει αὐτὸν φαῦλόν τινα φαινόμενον, ἔπειτα, ὅπου ἂν τύχῃ τῶν λεγομένων, ἐνέβαλεν ῥῆμα ἄξιον λόγου βραχὺ καὶ συνεστραμμένον ὥσπερ δεινὸς ἀκοντιστής, ὥστε φαίνεσθαι τὸν προσδιαλεγόμενον παιδὸς μηδὲν βελτίω. Quod vero Brunco, utpote qui ad deum haec praecepta reducere maluerit, sententiam suam adiuvat hisce verbis (p. 385): „*quamquam haec praecepta Apollini ipsi debebantur, tamen facillime fieri potuit, ut a VII sapientibus inscripta esse putarentur, praesertim quos cum Apolline Delphico coniunctissimos Graeci fingerent*“, videlicet cogitat, ut Bohren p. 60[1]), quem citat, de fabella illa de tripode narrata. Sed Platonis aetate in hanc fabellam deus, cui a postremo sapientium ut omnium facile sapientissimo praemium mitteretur, nondum invaserat; nam hanc dedicationem ab Eudoxi narratione afuisse supra vidimus. Non igitur a deo, sed a Chilone Lacedaemonio ad collegium sententiae illae transierunt. Itaque quod in excolenda collegii constituti narratione accidisse ostendi (cf. supra p. 8; etiam p. 30), idem hic nobis occurrit: quae anteriore aetate uni sapienti viro adscribebantur, postea, cum singulorum memoria obsolesceret, ad totum collegium delata sunt. Hirzelii igitur sententia dicentis: *Zunächst* (significat aetatem, qua sophistae in Graecia nondum florebant, alteram nimirum saeculi sexti, priorem saeculi quinti partem) *natürlich sind sie Repräsentanten der Weisheit des Volkes und verwalten dessen Sprichwörterschatz, verkünden*

---

[1]) Hic aperte dicit: „*facillime fieri potuit, ut ab ipsis septem sapientibus eas inscriptas esse narraretur, praesertim cum eos cum Apolline artissime coniunctos sibi cogitasse Graecos fabula, quae de tripode ferebatur, doceat*“.

daneben aber auch als edelsten Kern desselben die Weisheit des delphischen Gottes (l. l. II 134), vera non est. Nam cum Delphica dicta quarti demum saeculi priore parte septem viris attributa sint, aetate demum posteriore sapientium nomina dictorum collectionibus (cf. infra p. 37) praefixa sunt. Quodsi Bergk l. l. II 412 dicit: *Charaktervolle Männer, welche damals als Gesetzgeber, Regenten oder sonst im öffentlichen Leben thätig waren, hatten diese Aufgabe deutlich begriffen und suchten nun, indem sie sehr wohl erkannten, dass selbst die beste Gesetzgebung unzulänglich sei, durch eine gesunde Moral auf das Volk einzuwirken. Dazu erschienen ihnen kurze Denksprüche als das geeignetste Mittel, wie ja seit alters diese Spruchweisheit bei den Hellenen hochgeschätzt wurde. Es sind praktische Lebensregeln, die einen klar-verständigen Geist atmen und von scharfer Beobachtung zeugen; in bündigster Form zusammengefasst, haften diese Sittensprüche leicht im Gedächtnis; sie wurden daher bald Eigentum der ganzen Nation und erhielten das Andenken jener verdienten Männer bei der Nachwelt. Mit Recht wurden jene vor allen andern Weise genannt*, et p. 414 veri non dissimile esse putat, ex his sententiis septem numero fictionem septem sapientium collegii fluxisse, coniecturae sunt, quae a vero valde dissentiunt. Atque tria quidem illa dicta in narratione, quae Platonis aetati proxima esse videtur, ad eundem virum cuncta deferebantur, de quo primo auctore homines narraverant. Nam fabellam illam apud Diod. IX 9, 1 perhibitam, Chilonem Delphos profectum columnae inscripsisse tria illa praecepta, ex Ephoro haustam esse cum Bruncone (p. 385) arbitror. Busolt enim, cum l. l. II p. 60, 1 in prima libri IX parte non semper, sed saepius cum Hermippo a Diogene Laertio aliis aperte laudato vel ibi latente Diodorum congruere animadvertat, hunc sua deprompsisse probabiliter putat ex auctore, qui Hermippo suo arbitrio usus interdum ab eo differat; sed quaero, num hic auctor ex suo ipsius ingenio Hermippum correxerit. Quod hoc loco, cum Hermippus (Bekker, Anecdota graec. I 233, 13) de eunucho Delphico narraverit, a quo dictum *Γνῶθι σαυτὸν* editum et templo Apollinis inscriptum esset, non fecit; nam fabellam tradit certe Hermippo antiquiorem. Videtur requisivisse fontem antiquiorem, cum Hermippi narra-

tioni satis absurdae fidem abrogaret. Itaque Ephorum, qui etiam in enarrando septem sapientium convivio Diodori auctor fuit, latere existimem;[1]) hic igitur Critiae narrationem ex Platonica illa amplificavit. Aristoteles demum (Clem. Al. strom. I 14, 60 p. 351 Pott. = Aristot. frg. 3 p. 25 Teubn.) gravioris dicti *Γνῶθι σαυτὸν* deum[2]) esse auctorem tradit atque duo tantum illa dicta, quae restabant, cum Ephoro Chiloni vindicat, *Μηδὲν ἄγαν* in artis rhetoricae l. II c. 12 p. 1389 b 4, *Ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα* in fragmento a Clem. Alex. strom. I 14, 61 servato (frg. 4 p. 26 Teubn.). Fabellae denique de editore sententiae *Γνῶθι σαυτὸν* aut Chilone aut deo coniunctae apparent apud Clearchum Solensem, qui testibus Stob. flor. III c. 21, 12 p. 558 sq. Wachsmuth-Hense: *οἱ πολλοὶ δὲ Χείλωνος εἶναι τὸ ἀπόφθεγμα, Κλέαρχος δὲ ὑπὸ τοῦ θεοῦ λεχθῆναι Χείλωνι* (idem Porphyr. ap. Stob. flor. III c. 21, 26 p. 579 Wachsmuth-Hense) et Apostolio VI, 42 (Frg. hist. gr. II 317 frg. 44 c) Chiloni *τὸ ἄριστον ἀνθρώποις μαθεῖν πυνθανομένῳ* (sic Porphyr. apud Stobaeum) pronuntiatum esse a deo illud *Γνῶθι σαυτὸν* tradidit.[3]) De fabellis eandem rem respicientibus paulisper mutatis cf. Brunco p. 318 sq. Postea autem, quandoquidem dictorum collectiones editae erant, inter quinque sapientes, de quibus saepius iam dixi, hae quoque sententiae distributae sunt. Locos huc spectantes accurate Brunco collegit, idem collectiones p. 299—383 diligenter tractavit: unde ad nostram quidem quaestionem nihil iam redundat.

Iam in eo est, ut fabellam de tripode narratam a primordiis, de quibus dixi, ad posteriora tempora deducam. Andronem et Hellanicum antiquissimam fabellae formam praebere, cum de migratione nondum cogitaverint, ostendi. Quid igitur de migratione censebimus? Quo modo eam ortam esse arbitrabimur? Cum Hellanici quidem narratio quae fuerit aperte traditum non

[1]) cf. etiam Klueber l. l. p. 7. Stettiner l. l. p. 12 sq.

[2]) cf. Cicero de leg. I 58: *cuius praecepti* (sc. *Γνῶθι σαυτόν*) *tanta vis et tanta sententia est, ut ea non homini cuipiam, sed Delphico deo tribueretur.*

[3]) Aristagoras Milesius, qui non multo iunior Platone fuisse videtur (sic Steph. Byz. s. *Γυναικόπολις*; cf. E. Schwartz apud Pauly-Wissowa II 849 sq.), *τοῦτον τὸν τόπον* (sc. *τὴν βραχυλογίαν*) *Χειλώνειον καλεῖ* (Diog. L. I 72).

sit, Andronis fabella succurrat ad demonstrandum, qua ratione factum sit, ut illo tripodis certamine sapientes ex omnibus Graeciae regionibus arcessiti paulatim congregati sint. Angustioribus loci finibus Andronis narratio cingitur: Argivi praemium proponunt, vir Lacedaemonius primus accipit, viro Lacedaemonio nimirum libenter conceditur. Sed quinam sapientissimus esset admodum incerta res et difficilis diiudicatu videbatur. Itaque sententiarum quaedam diversitas iam in Andronis fabella indicari videtur, apud quem Aristodemus pro sapientissimo iudicatus praemium concedit (*παραχωρῆσαι*) Chiloni; qua diversitate latius grassante et ad totum collegium adhibita migrationem illam, quae iam apud Eudoxum extat, exortam esse consentaneum est.[1]) Sed cum Andronem collegium nosse, migrationem ignorare sciamus, collegii illius inventionem non ex migratione tripodis provenisse certum est; sed hae duae inventiones et septem sapientium collegii et tripodis viro sapientia praestantissimo donandi initio separatim perhibitae tertium auctorem, qui hominum dissensionem respiceret neque quenquam sapientium neglegere vellet, invitasse videntur ad eas coniungendas. Hic auctor fortasse Eudoxus fuit.

Eudoxi vero et Euanthis narratio (1 d) haec est: *τῶν Κροίσου τινὰ φίλων λαβεῖν παρὰ τοῦ βασιλέως ποτήριον χρυσοῦν, ὅπως δῷ τῷ σοφωτάτῳ τῶν Ἑλλήνων· τὸν δὲ δοῦναι Θαλῇ. καὶ περιελθεῖν εἰς Χείλωνα, ὃν πυνθάνεσθαι*

---

[1]) Quod Bohren l. l. p. 55 dicit: „*Celebratur igitur horum virorum modestia, cum se quisque eorum sapientiae praemio indignum existimet*", equidem hoc sensu migrationem inventam esse minime credo, etsi posteriores auctores in tradenda narratione tale quid sensisse aperte legimus. Sic Valer. Max. IV 1 ext. 7 fabellam his verbis instruit: „*huius viri* (sc. Pittaci) *mentio fit, ut de septem sapientium moderatione referam*" et migratio a Plutarcho Solon. 4 *διὰ πάντων ἀνακύκλησις καὶ ἀνθύπειξις μετ' εὐμενείας φιλοτίμου γινομένη* nominatur. Hirzelii autem sententia: *Wenigstens scheint mir dies* (sc. septem illos praemio nemini concesso Socratica mente sese non *σοφούς*, sed *φιλοσόφους* esse confiteri) *der Grundgedanke der Erzählung vom Dreifuss und ihrer Varianten zu sein*, ita est corrigenda, ut Theophrasti demum aetate (cf. p. 42) fabella in hunc sensum amplificata esse putanda sit. Theophrastus enim eodem sensu, quo Aristoteles magister dictum *Γνῶθι σαυτὸν* profundius visum (cf. p. 37) ipsi deo tribuendum duxerat, sapientiae praemium deo deberi fabella professus est. Sed cf. infra p. 42, 2.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF

τοῦ Πυθίου τίς αὐτοῦ σοφώτερος· καὶ τὸν ἀνειπεῖν Μύσωνα, περὶ οὗ λέξομεν· περὶ αὐτοῦ δὴ τόδε ἀνεῖπεν ὁ Πύθιος·

Οἰταῖόν τινά φημι Μύσων' ἐνὶ Χηνὶ γενέσθαι
Σοῦ μᾶλλον πραπίδεσσιν ἀρηρότα πευκαλίμῃσιν.

ὁ δ' ἐρωτήσας ἦν Ἀνάχαρσις. Qui versus ex Hipponactis loco (Diog. I 107) supra laudato:

καὶ Μύσων, ὃν Ὡπόλλων
Ἀνεῖπεν ἀνδρῶν σωφρονέστατον πάντων

perbene fluere potuerunt; sed inepte a Diogene hoc loco addita haec sunt: ὁ δ' ἐρωτήσας ἦν Ἀνάχαρσις, quae verba ad diversam eiusdem fabellae speciem pertinent. Teste enim Diog. L. I 106 Sosicrates,[1]) quocum consentit Diodorus IX 5, 2 (idem respicit Pausan. I 22, 8), narrat, Anacharsidem φρονοῦντα ἐπὶ σοφίᾳ μέγα (sic Diodorus) ex Pythia quaesivisse, εἴ τις αὐτοῦ σοφώτερος εἴη (Sosicr.) vel τίς ἐστιν αὐτοῦ τῶν Ἑλλήνων σοφώτερος (Diod.). Respondendi gratia editum esse illud oraculum modo citatum. Quo sensu haec fabella excogitata sit, Diodori verbis φρονοῦντα ἐπὶ σοφίᾳ μέγα manifeste indicatur: ideo, cum satis mirum sit Chilonem, unum de praestantissimis, aperte Mysone sapientia inferiorem iudicari, Anacharsidem vero et Mysonem inter eos fuisse constet, de quibus incerta res erat, uter collegio esset attribuendus, pro certo habeo hanc fabellam ante compositam Eudoxi narrationem notam fuisse. Fictam autem eam esse ab aliquo Platonis sectatore, Eudoxi aequali, contra Ephorum, qui teste Diog. L. I 41 pro Mysone Anacharsidem collegio intulerat, verisimile est; fortasse eum locus Hipponactis (cf. p. 27, 2) ad excogitandam hanc narrationem invitavit, quo Ephorum refutare posse sibi videbatur. Atque Eudoxus quidem Platonicus cum nostra fabella eam coniungendo narrationis acumen delevit. Recepta autem esse videtur ab Hermippo, ex quo Sosicrates et Diodorus eam deprompserunt. — Postea vero plura de Anacharsidis et Mysonis conexu fingebantur; ita narrat Sosicrates Rhodius apud Diog. I 106: Πολυπραγμονήσαντα δὲ ἐλθεῖν (sc. Anacharsidem) εἰς τὴν κώμην καὶ εὑρεῖν αὐτὸν θέρους ἐχέτλην ἀρότρῳ προσαρμόττοντα, καὶ εἰπεῖν· „ἀλλ', ὦ Μύσων, οὐχ

---

[1]) Vixit post Hermippum, quem laudat in libro Διαδοχαί (Susemihl l. l. I 506).

ὥρα νῦν ἀρότρου". „καὶ μάλα, εἶπεν, ὥστε ἐπισκευάζειν"; quam fabellam paulisper mutatam de Chilone et Mysone, qui viri ex Eudoxi narratione arcessiti esse putandi sunt, perhibet Plutarchus in Aetiis Roman. 84. Afferenda denique est narratio Maximi Tyrii diss. XXX 1, quae Anacharsidem ad Mysonem devertentem huiusque sapientiam admirantem facit.

Paulum commutatam exhibent Eudoxi et Euanthis fabellam Daedalus atque Clearchus Solensis, qui phialam a Croeso missam esse Pittaco et deinde migrasse tradunt (1e). De phiala iam dixerat Hellanicus; Croesum, doni editorem, et migrationem Clearchus ex Eudoxo sumpsit; Pittacus vero apud hunc unum auctorem primus, qui phialam acceperit, nominatus ipsi Clearcho attribuendus est. Pittacum cum Croeso iam Herodotus I 27 coniunxerat, quem sequitur Diod. IX 25. Qui conexus aliis fabellis, quae Pittaci integritatem celebrabant, iam a Clearcho exornatus esse videtur. Legimus enim apud Diod. IX 12, 2, Croesum adhortatum esse Pittacum, ut ex aerario demeret quantum vellet, hunc autem repudiasse hisce verbis: *καὶ νῦν ἔχειν, ὧν ἤθελε διπλάσια*, et interrogatum a Croeso, quid illis verbis significare vellet, respondisse, *ὡς τελευτήσαντος ἄπαιδος ἀδελφοῦ κεκληρονομηκὼς οὐσίαν εἴη τὴν ἴσην ἧπερ εἶχεν, ἣν οὐχ ἡδέως προσειληφέναι.* Cum idem exhibeant Plutarchus De frat. am. 12 et Diog. L. I 75 (cf. etiam Diog. L. I 81: litterae a Pittaco ad Croesum datae), de Hermippo ut horum auctore cogitandum videtur (cf. infra p. 51). Cum autem in una Clearchi de phiala fabella Pittaco a Croeso patera mittatur, fortasse etiam huius de pecunia Pittaco a Croeso oblata narrationis auctor iam Clearchus censendus est. Nam Hermippum Clearcho fonte usum esse Wilamowitz in Hermae vol. XXV p. 225 sqq., ubi de cantilena illa molari agitur, probabiliter docuit.[1])

[1]) Huius cantilenae molaris (Plut. Sept. sap. conv. 14):

Ἄλει μύλα ἄλει·
Καὶ γὰρ Πιττακὸς ἄλει μεγάλας
Μυτιλάνας βασιλεύων

hanc historiam Wilamowitz exstruxit: verbis *ἄλει* (impf.) et *βασιλεὺς* demonstrari, multo post Pittaci aetatem canticum ortum esse; suspicatur, Clearchum Solensem Peripateticum, quem hac de Pittaci consuetudine narrasse ex Diog. L. I 81 (*τούτῳ γυμνασία ἦν σῖτον ἀλεῖν, ὥς φησι Κλέαρχος ο φιλόσοφος*) scimus, ipsum ab aliquo condiscipulorum Ere-

Hellanici fabellam, Bathyclem quendam pateram suis reliquisse et mandasse, ut praestantissimo sapientium viro, τῶν

---

siorum — Eresum oppidum de nostro Plutarchi loco Wilamowitzius arcessit — hanc cantilenam auditam memoriae tradidisse, Diogenem vero et Plutarchum ex Hermippo sua sumpsisse, cuius auctor noster Clearchus fuerit. Quod autem Pittacum molendi operi favere Clearchus tradit, non magni facit Wilamowitzius, cum ipsi Clearcho, talium corporis exercitationum sectatori, hoc tribuendum existimet. Receptum vero esse hoc in librum saeculo secundo p. Chr. n. celebrem *περὶ εὐτελείας*, similem illum quidem libro *περὶ τρυφῆς* vel alteram partem huius libri ab Athenaeo Aeliano aliis exscripti. In quo libro etiam cantilenam fuisse; quod etsi ex Aeliani verbis (Var. hist. VII 4) *ἦν δέ τι ᾆσμα ἐπιμύλιον οὕτω καλούμενον* effici non possit, tamen demonstrari loco Clem. Al. Paedag. III 10 p. 284 Pott.: *ἀλλὰ γὰρ μικροῦ δεῖν ἔλαθέν με εἰπεῖν ὁ Πίτταχος ἐκεῖνος, ὅτι ἤληθεν ὁ Μυτιληναίων βασιλεὺς ἐνεργῷ γυμνασίῳ χρώμενος*, ubi appareant verba cantilenae nostrae. Athenaeus autem tradit XIV 618 D: *ἱμαῖος ἡ ἐπιμύλιος καλουμένη, ἣν παρὰ τοὺς ἀλέτους ᾖδον, ἴσως ἀπὸ τῆς ἱμαλίδος.* — Quod de re ipsa, quae cantico continetur, Wilamowitzius dicit, hic exscripserim: *„Es liegt auf der Hand, dass sich die Eresierinnen mit ihrem erlauchten Kollegen von der Mühle über ihre schwere Arbeit trösten, dieser aber in das Renommée gekommen ist, im μυλὼν gearbeitet zu haben, weil seine hochadligen Feinde ihm seine niedere Herkunft vorwarfen; unleugbar führt er auch einen thrakischen Namen. Gewiss ist es für das Fortleben der geschichtlichen Erinnerung charakteristisch, dass noch fast zwei Jahrhunderte nach der letzten grossen Zeit Mytilenes der Hochmut des Adels seinen Stempel auf das Gedächtnis des Aesymneten Pittacus drückte, der doch gleichzeitig selbst zu einem Könige gleich den Penthiliden geworden war. Und es ist auch positiv belehrend, dass in Eresos sein Name im Volksmund fortlebte: Mytilene's Vorherrschaft über die aeolischen Städte (ausser Methymna) zeigt sich darin, wie ja auch Sappho, aus eresischem Adel stammend, in Mytilene's vornehmer Gesellschaft gleichberechtigt dasteht; nur wissen wir Genaueres über die Formen dieser Vorherrschaft zur Zeit noch nicht, deren Zusammenbruch den Sturz des Aeolertums bedeutet."* — Necnon Clearchi, ut videtur, et certe Hermippi illa quoque narratio de Pittaco a Diod. IX 12, 1 tradita fuit, quae et ipsa eius integritatem laudibus effert, Pittacum terrae, quam pugna singulari (cf. etiam Plut. De Herod. mal. 15; Praecepta ger. rei publ. 27. Diog. I 75) Mytilenaeis expugnasset, dimidiam partem sibi a civibus suis oblatam repudiasse, cum diceret: *τὸ ἴσον ἐστὶ τοῦ πλείονος πλεῖον.* Quam Hermippi narrationem vix mutatam exhibet etiam Sosicrates apud Diog. I 75, cum per errorem ex fabella de Pittaco et Croeso narrata hoc dictum narrationi adfigat: *τὸ ἥμισυ τοῦ παντὸς πλεῖον.* Denique narrationem apud Diod. IX 12, 3 et Diog. I 76 (Heraclitus nescio quis laudatur; cf. Busolt l. l. II p. 60, 1:

σοφῶν τῷ πρωτίστῳ, daretur, datum esse Thaleti, Maeandrius amplificavit migratione ex Eudoxo addita; quam ex Eudoxo sumptam esse a Maeandrio, hinc sequitur, quod inter auctores Maeandrio priores praeter Hellanicum unus Eudoxus invenitur, qui de Thalete primo, qui accceperit praemium, rettulerit (cf. tab. I). quo conexu deprehenso ne hoc quidem fortasse casui tribuendum est, quod hi soli, Maeandrius[1]) et Eudoxus, Chilonem in migrationem nominatim intulisse traduntur. Quod autem Thaletem pateram iterum exceptam *τῷ Διδυμαίῳ Ἀπόλλωνι* concessisse Maeandrius narrat, exitus ille a Theophrasto primo, ut iam dixi, fabellae affixus redit paulisper mutatus. Maeandrium secutus est Callimachus[2]) teste Diog. I 28 sq. Et consentiunt cum Diogenis narratione cetera Callimachi fragmenta huc pertinentia, quae legimus in Schneideri Callimacheis vol. II frg. 94. 96 (p. 259—261) et 89 (p. 254); ex Phoenicis Colophonii[3]) quoque

---

Hermippus liebte alles Mögliche zu zitieren) traditam Pittacum Alcaeum poëtam, quem cepisset, demisisse, cum diceret: *συγγνώμη τιμωρίας αἱρετωτέρα* (*κρείσσων* Diog.), quam cum Busoltio l. l. II p. 60, 1 Hermippo tribuo, ad Clearchum reduxerim. Omnibus his fabellis Clearchus Pittaci mores summis laudibus effert; ideo mirum non est, quod ei primo pateram concedi facit. — Ex fabella illa de Pittaco et Alcaeo narrata fluxit alia posterior, a Pamphila teste Diog. I 76 tradita, quae redolet Hermippum. Ubi Tyrrhaeus, Pittaci filius, a fabro Cumano in taberna tonsoris securi occisus esse fertur, Cumanos dedidisse, qui interfecisset, Pittaco; quem cum verbis *συγγνώμη μετανοίας κρείσσων* eum dimisisse.

[1]) Quamquam Diogenes l. l. nomina non affert; sed Callimachi fragmentum 89 (Schneider Call. II p. 254):

Σόλων· ἐκεῖνος δ' ὡς Χίλων' ἀπέστειλεν,

quod Scheider bene ita restituit: Thales Athenas *φιάλην* misit, nam ibi ei

[*εἶδετ' ἀξιώτερος δῶρον*]

Σόλων· ἐκεῖνος δ' ὡς Χίλων' ἀπέστειλεν,

etiam ad Maeandrium pertinet.

[2]) Qui cum Thaletem pateram iterum acceptam his verbis magni animi plenis

Θαλῆς με τῷ μεδεῦντι Νειλέω δήμου
Δίδωσι, τοῦτο δὶς λαβὼν ἀριστεῖον

Apollini misisse narret, sententiae aliquid aufert fabellae (cf. supra p. 38, 1), quanti faceret ipsius eruditionem professus (Hirzel l. l. II p. 135, 1).

[3]) Vixisse ante Theocritum putandus est, neque tamen ante Alexandrinam, quae nominatur, aetatem; cf. Susemihl l. l. I 229.

iambis huc pertinere videtur locus, qui apud Athen. XI 495 D invenitur, Thaletem primum pateram accepisse; breviter rem perstringit Plutarchus Conv. sept. sap. 13. Idem in Solone 4 dicit: ταῦτα μὲν ὑπὸ πλειόνων τεθρύληται, πλὴν ὅτι τὸ δῶρον ἀντὶ τοῦ τρίποδος οἱ μὲν φιάλην ὑπὸ Κροίσου πεμφθεῖσαν, οἱ δὲ ποτήριον Βαθυκλέους ἀπολιπόντος εἶναι λέγουσιν, attribuitque Croeso, ut Clearchus, pateram, poculum Bathycli.[1]) Tandem afferendum est parvum additamentum Eleusidis cuiusdam, de quo praeterea nihil scimus, ἐν τῷ περὶ Ἀχιλλέως et Alexandri Myndii[2]) ἐν ἐννάτῳ Μυθικῶν, qui teste Diog. I 29 narrant, Bathyclis filium Thyrionem fuisse, qui pateram circumportasset.

In omnibus fabellae formis, quae homine editore — dico de Bathycle aut Croeso — praemium migrasse narrant, poculum vel pateram hoc praemium esse animadvertimus; ac certe ne hoc quidem fortuito factum est, sed ostenditur, quam accurate scriptores traditas fabellae formas observaverint: quandoquidem Hellanicus Bathyclem pateram edidisse narraverat, nemo inventus est posteriorum, quin et ipse ad certum hominem hoc praemium (pateram vel poculum) referret, cum tripus ille, praemium cum altera nimirum scriptorum serie coniunctum, nusquam homini ut editori attribueretur.[3]) Ac postremum quidem, qui alteri illi

---

[1]) Vix opus est commemorare, facile scriptores, cum patera poculumque res simillimae essent, dubitare potuisse, utram harum Bathycli, utram Croeso attribuerent.

[2]) Qui vixit ante Ptolemaeum Chennum, a quo semel citatur (ap. Phot. bibl. cod. 190, 147ᵇ 23 sqq.) et post Iubam regis anno 46 a. Chr. n. a Romanis superati filium, cuius libro Λιβυκὰ usus est, ergo ante medium primum p. Chr. n. saeculum; Callimachum ab eo exscriptum esse constat; cf. Susemihl l. l. p. 851. M. Wellmann apud Pauly-Wissowa I 1459 sq.

[3]) Quod Kleinius l. l. p. 175 nostram fabellam esse narrationem de rege Thulensi mutatam affirmat, longe reicienda haec coniectura debilissima, de qua multa verba non faciam. Patera vel poculum in omnibus narrationibus a certo homine eduntur neque umquam in mari inveniuntur, vel eo demerguntur: ubicumque vero de mari narratur, tripus praemium est. Quomodo igitur tripodis inventio fragmentum ad illas de poculo narrationes accomodandum nominare liceat, equidem non assequor. Accedit, quod tripus, de cuius inventione primum narrabatur, inscriptus fuisse ferebatur τῷ σοφῷ (p. 44). Fabella igitur de

fabellae speciei faverit, Callimachum inveniri vidimus; tum vero tripus florentibus adhuc fabellis de poculo vel patera narratis, ex narrationibus quibusdam antiquissimam fabellam sequentibus arcessitus, apud scriptores omnes, qui sequuntur, non iam ab alio sapientiae praemio demotus totam fabellae speciem mutavit. Nam non iam certus homo praemium edit, sed hoc una cum patera (vel poculo) removeri animadvertimus. Nova inventa sunt; excogitabat quispiam, in mari tripodem esse inventum. At tripus ille Andronis cui deberetur Argivi, qui id certaminis praemium proposuerant, constituerant; poculum vel pateram quis acciperet ille edixerat, qui emisit; idcirco, ut hoc in hac nova quoque fabellae forma exprimeretur, homines fingebant, verba *τῷ σοφῷ* illi tripodi inscripta fuisse. Manifeste ita enarratam invenimus fabellam a primo Phanodico [1]) apud Diog. I 31, tripodem aeneum, qui inscriptus fuisset *τῷ σοφῷ*, in mari Atheniensi inventum Bianti missum esse, qui (Diog. I 83) Herculi Thebano eum dedicaverit, cum ipse a Thebanis, qui coloniam Prienen misissent, originem duceret. Iam vero post Andronem reliqui omnes Thaletem primum, qui tripodem vel phialam acceperit, nominant praeter Clearchum, qui Pittaco, ut vidimus, hunc locum dedit, et duos viros, Phanodicum illum atque — Theophrastum, quem e Plut. Sol. 4 hoc narrasse scimus: *πρῶτον μὲν εἰς Πριήνην Βίαντι τὸν τρίποδα πεμφθῆναι, δεύτερον δ' ἐπὶ Μίλητον Θαλῇ, Βίαντος ἀποπέμψαντος· οὕτω δὲ διὰ πάντων πάλιν εἰς Βίαντα περιελθεῖν, τέλος δὲ εἰς Δελφοὺς ἀποσταλῆναι.* Cum igitur et apud utrumque Bias primus nominetur et Theophrastus quoque iam paterae vel poculi loco tripodem Andronis denuo in fabellam inferat, Phanodiceae narrationis priorem partem etiam Theophrasteam fuisse statuere non dubito. Phanodicum ergo a Theophrasto pendere certum est; sed confundit cum eius narratione aliam de Biante fabellam, cum teste Diog. I 82 sq. (cf. I 31) sic referat: inventum esse in

---

sapientiae praemio narrata Kleinius paucis verbis pessime abusus est; eidem simile quid evenisse in restituenda Apollinis Amyclaei sella ex Furtwaenglero l. l. p. 695 sqq. disco.

[1]) De quo vide Susemihl l. l. II p. 395 adn. 279 d; qui fortasse, quae fuit Boeckhii sententia, peculiarem librum de septem sapientibus scripsit; cf. etiam Bohren p. 19.

mari prope Athenas tripodem aeneum, cui inscriptum fuisset „sapienti"; Biantem autem, qui olim de puellis Messeniis optime meritus esset, cum eas bello captas redemisset et educasset et dote addita patribus (sic) remisisset, patre (sic) petente ab Atheniensium concilio tripodem accepisse, quem Herculi Thebano consecrasset. Ibidem (Diog. I 82) paulo commutata narratio refertur Satyri, qui puellas ipsas in Atheniensium concilio dicentes et a Biante Apollini tripodem dedicari facit. Deinde idem fere narrat Diod. IX 13, 1 sq., apud quem qui tripodem inveniunt non Athenienses sunt, sed Messenii piscatores: fortasse haec erat prior quaedam fabellae species; utrum cum hac narratione Theophrastea artius cohaeserit an cum illa Phanodici diiudicari non potest. Qua fabella de Biantis humanitate immixta ipse Bias ita primas partes agere iussus est, ut Phanodicus migratione ex memoria delapsa illum statim deo tripodem dedicasse narraret, nisi quod dixerit quispiam Theophrasti narrationem, utpote quae primum, qui tripodem accepisset, et ultimum, qui deo eum dedicasset, Biantem afferat, neglecta migratione non satis accurate a Phanodico et Satyro redditam esse. Fortasse hae duae causae, et quod apud Theophrastum Bias et primus et ultimus refertur, et quod nova fabella inserta ille etiam magis praevalebat, ad declarandam rem sine dubio satis miram, cum omissa migratione acumine quodam fabella privetur, adducendae sunt.

Sed accedit alia quaestio cum his fabellae de tripode auctoribus coniuncta. Quod enim apud Clearchum Pittaco primo praemium offertur, apud Theophrastum et Phanodicum Bianti, conexum horum quoque auctorum, cum ceteri omnes Thaletem primum nominent, deprehendere mihi videor; nam Bias et Pittacus saepissime in fabellis confunduntur. Herodotus enim I 27 de Biante et Pittaco eandem colloquii, de quo dixi, cum Croeso habiti narrationem ferri dicit. Cum autem Heraclitus *ὁ δυσάρεστος* apud Diog. I 88 Bianti cives suos agrum dedicasse tradat, qui appellatus esset *τὸ Τευτάμειον*, Plutarchus de Herod. malign. 15 Pittacum Phrynone superato tantum agri ipsi a civibus suis oblati, per quantum spatii iaculum mittere potuisset, accepisse narrat; quem agrum appellatum esse *τὸ Πιττάκειον*; similia de *ἄγρῳ Πιττακείῳ* refert Diogenes L. I 75. Deinde Plutarchus sept. sap. conv. 10 eandem de Pittaco et Alyatte

fabellam laudat, quam de Biante Diog. L. I 83 exhibet immixta insuper fabella de Thrasybulo et Alyatte apud Herodotum I 21 sq. narrata. Denique hic afferendi sunt loci Plutarchi De garr. 8 et Comment. in Hesiod. frg. 41 Dübner, ubi, cum Amasis ad Pittacum victimam misisset, ex quo *τὸ κάλλιστον ἅμα καὶ χείριστον* demeret, hic linguam desecasse narratur, et Sept. sap. conv. 2, quo loco Bianti idem adscribitur. Itaque, ut Maeandrii, Eudoxi, Callimachi de patera vel poculo narrationes, in quibus Thaleti primo praemium donatur, ad Hellanicum reduxi, Theophrasti fabellam, quae de tripode invento agit, nescio quo modo cum altero illo fonte antiquissimo — fabellam dico Andronis — coniunctam esse statuo: nam cum auctores Hellanico usi Thaletem celeberrimum retinerent, Aristodemi loco parum noti ab auctoribus, qui hanc narrationem exceperunt, Pittacus vel Bias suppositus est. Quos auctores secutus est Theophrastus, qui fabellis ab Hellanico oriundis commotus esse videtur, ut Thaletem in migratione secundum fuisse diserte narraret; ex eisdem auctoribus Clearchus Pittacum suum (cf. supra p. 41 sq. adn.) sibi deprompsit. Posteriores vero, qui de invento tripode narrabant, Thaletem ex altera illa scriptorum serie arcessitum ab alio demoveri non iam passi sunt. At tamen in horum migratione vestigia narrationum Theophrasti cett. manifesta inveniuntur, cum apud Valerium Maximum IV, 1 ext. 7, quem formam fabellae paenultimam tradidisse mox videbimus, in migratione Bias secundo loco nominetur, Pittacus tertio, apud Plut. Sol. 4, qui ultimam praestat speciem nostrae fabellae, secundus Bias afferatur (cf. tab. I).

Itaque Hellanico et Callimacho, Androne et Theophrasto ea aetas circumscribitur, qua duae illae fabellae species de tripode et de patera vel poculo narratae de principatu contendebant; quarum illa obsoluit, haec, ut mox elucebit, vicit, idonea visa, quae etiam magis exornaretur.

Iam Phanodicus et Diodori IX 13, 1 sq. auctor postremi occurrunt, qui ab initio manifeste expressum tripodis circummittendi finem *τῷ σοφῷ* perhibent: quomodo factum sit, ut hic tripus amitteretur, edocet nos locus Diog. L. I 31, ubi legimus: *ἔνιοι δέ φασιν ὑπὸ Περιάνδρου Θρασυβούλῳ πλοῖον ἔμφορτον ἀποσταλῆναι· τοῦ δὲ περὶ τὴν Κῴαν θάλασσαν ναυαγή-*

σαντος, ὕστερον εὑρεθῆναι πρός τινων ἁλιέων τὸν τρίποδα. Quam nonnullorum narrationem Phanodico posteriorem esse apparet, quippe quae explicare velit, quomodo tripus in mari inventus eo demersus sit. Ad quem finem advocatur familiaris ille conexus Periandri et Thrasybuli. Tradidit enim de horum necessitudine iam Herodotus (I 20), Periandrum illi id, quod ab oraculo Alyatti, regi Lydorum, qui Thrasybulo bellum intulerat, responsum esset, per nuntios iudicasse, ut huius rei rationem haberet. Atque alia quoque de his viris fabella apud Herodotum iam extat V 92, Periandrum, cum ad tyrannidem pervenisset, ad Thrasybulum misisse, qui consilia de arte regnandi ab eo peterent; hunc autem ne uno quidem verbo nuntios edocuisse, sed cum per campum cum eis migraret, summum quemque culmum manu decerpsisse; neque fugisse Periandrum, cum nuntii nihil se referre posse rati reverterentur, quid ille significare voluisset. Eandem fabellam respicit Plut. Sept. sap. conv. 2, deinde diserte narratur a Dionys. Hal. ant. IV 56 et invenitur ap. Diog. L. I 100. Aristoteles, Pol. V (VIII) 8, 7 p. 1311a 20—22 et III 8, 3 p. 1284a 26—33 commutavit personas, cum Thrasybulum [1]) nuntios mittentem facit Periandro. — Facile igitur fieri poterat, ut in nostra quoque fabella exornanda mutuus ille usus horum virorum respiceretur.

Sed mutata hunc in modum fabella non iam apte de inscriptione poterat dici, cum tripodi Thrasybulo a Periandro designato per se nihil esset cum sapientiae praemio in medium proposito. Qua re factum est, ut hac nonnullorum mutatione illata de nova ratione cogitaretur, qua tripus sine inscriptione in mari repertus sapientissimo posset apte addici. Succurrit deus ipse, qui rogaretur; quo autem probabiliorem redderent causam dei rogandi, iniecerunt narrationem litis de tripode exortae, qualis, ut puto, alicubi inveniebatur. Itaque pervenimus ad narrationem (1a), quam Diog. L. I 27 sqq. in vulgus notam fuisse

[1]) Quis consilium dederit, in aperto est; nam ipsum nomen *Θρασύβουλος* ad componendam fabellam homines invitasse extra dubitationem stare videtur. — Aristoteles, qui inter Septem illos Periandrum primum numeravit, consilium nimirum huic tribuere maluit, quam Thrasybulo. Quid Aristoteles de eius tyrrannide cogitarit, de hac re cf. Busolt l. l. I p. 647 sq.

dicit (*τὰ δὲ περὶ τὸν τρίποδα φανερά*) et quae eadem fere extat in fragmentis Diod. IX 3, 1 et 3, apud Valer. Max. IV 1 ext. 7, Schol. Aristoph. Plut. 9. Narrat Diogenes iuvenes Ionicos a piscatoribus Milesiis iactum retis emisse; sed captum esse tripodem et controversia, utrorum esset, orta Delphos missum esse, ut oraculum consuleretur. Deum respondisse:

Ἔκγονε Μιλήτου, τρίποδος πέρι Φοῖβον ἐρωτᾷς;
Τίς σοφίῃ πάντων πρῶτος, τούτου τρίποδ' αὐδῶ.

Violentia quadam hanc controversiam ad iuris quaestionem pertinentem cum fabella nostra coniunctam esse nemo negabit: nam id quod oraculum consulentibus a deo respondendum erat, ut notus fabellae finis evaderet, nihil attinet ad litem apte dirimendam. Maxime conspicitur haec litis et responsi discrepantia apud illos scriptores, qui utrosque litigantes vindicias suas certis causis adiuvantes faciunt, id quod legimus ap. Schol. Aristoph. l. l.: *ἐφιλονείκουν οὖν περὶ αὐτοῦ, οἱ μὲν ἁλιεῖς, ὡς ἰχθῦς πεπράκασιν, οὐ τρίποδα· οἱ δὲ ἀγοράσαντες ἔλεγον, ὡς πᾶν τὸ ἀνιὸν καὶ πᾶν ὅ τι τύχοι ὠνήσαντο* et ap. Valer. Max. l. l.: *Extracta deinde magni ponderis aurea Delphica mensa orta controversia est, illis piscium se capturam vendidisse affirmantibus, hoc fortunam ductus emisse dicente.* Constat igitur, exorta iam illa fabellae specie, quam *ἔνιοι* apud Diog. l. l. narrant, narrationem apud Diog. I 27 sq. traditam esse excogitatam. Fuisse autem Milesios, qui ita refecerunt fabellam, ex verbis, quibus Diogenes I 27 narrationem suam instituit, discimus hisce: *τὰ δὲ περὶ τὸν τρίποδα φανερά, τὸν ..... διαπεμφθέντα τοῖς σοφοῖς ὑπὸ τοῦ δήμου τῶν Μιλησίων.* Thales enim Milesius fabellis illis ab Hellanico ducendis, ut vidimus, celebrabatur; sed accepisse praemium vir doctus ferebatur a Bathycle, deinde a Croeso, et ne Maeandrius quidem, quamvis ipse Milesius, Hellanici narrationem sequi dubitaverat. Deinde vero Milesii honorem doni civi suo illustrissimo propter egregiam sapientiam oblati ipsi quoque appetebant, ad quem finem nimirum recentissima fabella de tripode non iam inscripto perhibita usi sunt adinventa narratione, qua quomodo in ipsorum manus tripus incidisset, declarare enitebantur.

Sed hac quoque narratione sine dubio iuniorem invenimus nobis traditam a Diog. L. I 32 sq. (1 i), ubi haec extant: tripodem,

quem Vulcanus fabricatus esset, Pelopi datum esse donum nuptiale, qui Menelao eum reliquisset. Quem tripodem ab Alexandro una cum Helena ablatum ab hac in mare Coum deiectum esse dicente ὅτι περιμάχητος ἔσται. Postea retis iactum Lebedios a piscatoribus emisse, tripodem esse captum; lite exorta Lebedios, cum a Cois, ad quos piscatoribus accusatis rem detulissent, nihil impetrassent, Miletum ad oppidum principale confugisse auxilium petitum. Ac Milesios quidem, postquam frustra legatos misissent, bellum Cois intulisse. Tum demum, cum multi iam ab utraque parte occidissent, Delphos missum esse deum consultum. Responsum esse Cois:

Οὐ πρότερον λήξει νεῖκος Μερόπων καὶ Ἰώνων,
Πρὶν τρίποδα χρύσειον, ὃν Ἥφαιστος βάλε πόντῳ[1]*,*
Ἐκ πόλιος πέμψητε καὶ ἐς δόμον ἀνδρὸς ἵκηται,
Ὃς δεδάηκε τά τ' ὄντα τά τ' ἐσσόμενα πρό τ' ἐόντα,

Milesiis:

Ἔκγονε Μιλήτου, τρίποδος πέρι Φοῖβον ἐρωτᾷς;
Τίς σοφίῃ πάντων πρῶτος, τούτου τρίποδ' αὐδῶ.

Diodorus, qui IX 3, 2 eandem fabellae speciem respicere videtur, oraculum sic affert:

Οὔποτε μὴ λήξῃ πόλεμος Μεροπῶν καὶ Ἰώνων
Πρὶν τρίποδα χρύσειον, ὃν Ἥφαιστος κάμε τεύχων[1]*,*
Ἐκ μέσσου πέμψητε, καὶ ἐς δόμον ἀνδρὸς ἵκηται,
Ὃς σοφίᾳ τά τ' ἐόντα τά τ' ἐσσόμενα προδέδορκεν.

Cum Diog. L. I 32 sq. consentit fere Plutarchus Sol. 4 et qui hunc descripsit Scholiasta Aristoph. equ. 1016; pertinet huc etiam fragmentum Diod. IX 3, 3 modo citatum et Auson. Lud. sept. sap. v. 165—174. Nam etsi apud Plutarchum certare dicuntur piscatores Coi et retis iactum emisse ξένοι ἐκ Μιλήτου, tamen hic quoque et utrique parti oraculum editum esse et Helena tripodem in mare iecisse χρησμοῦ τινος ἀναμνησθεῖσα παλαιοῦ narratur. Quae duae res ipsae certissime ostendunt hanc fabellam aetate ultimam ex traditis esse atque iuniorem quidem ea, quam Diog. I 27 sq. exhibet; nam ex ipsis oraculis patefit alterum, videlicet illud, quod apud Diog. I 27 sq. legimus, ante alterum fuisse promulgatum et haec verba εἰπούσης (sc. Helena) ὅτι

[1]) *βάλε πόντῳ* ad narrationem ipsam, quae Helenam tripodem in mare demergentem facit, non quadrat. Verius apud Diodorum *κάμε τεύχων*.

περιμάχητος ἔσται (sic Diog.) atque χρησμοῦ τινος ἀναμνησθεῖσαν παλαιοῦ (sic Plutarchus) manifeste demonstrant, auctoribus iam notam fuisse narrationem de lite propter tripodem exorta. Cur huic postremae fabellae narrationi bellum sit insertum, dubitari potest, sive quod bello addito rei maiorem gravitatem afferre volebant, sive quia discrepantiam, de qua supra dixi, lenire enitebantur. Nam si res primum ad bellum venerat atque ita causa controversiae plane e memoria delapsa erat, tum deus iuris quaestionem non iam respiciens aptius respondere potuit, sapientissimo tripodem esse dandum, quo responso illud certe assequebatur, ut belli causam de medio tolleret.

Quae ex migratione tripodis vel phialae discere possimus, maximam partem iam exposui. Nomina afferuntur (cf. tab. I) etiam Chilonis, apud solos Eudoxum et Maeandrium atque Callimachum (cf. supra p. 42, 1) etiam Solonis: hic in paenultima fabellae specie postremus occurrit, qui tripodem acceperit; nimirum celeberrimo illi legislatori homines praecipuum locum dare enitebantur. In ceteris fabellis — Eudoxum excipio — ad primum tripus revertitur, ab hoc numini dedicatur. Ac deus quidem, cui sit dedicatum sapientiae praemium, nominatur (cf. tab. I) Apollo Delphicus in eis narrationibus, ubi Bias vel Solo consecrant, Apollo Didymaeus, quippe cui prope Miletum oraculum fuerit, ubi Thales Milesius, nisi quod apud Plut. Sol. 4 Thales Apollini Ismenio, qui prope Thebas oraculum habebat, tripodem mittit. Quae narratio nescio quo modo cum Phanodici et Satyri fabella cohaerere videtur, qui Biantem Prienensem, cum Priene colonia sit Thebanorum, Herculi Thebano tripodem mittentem faciunt.[1])

Sed omnis excolendae qua vidimus ratione fabellae incitamentum unde sit repetendum, non iam potest dubitari. Nam quod complures Graeciae regiones honorem appetiisse vidimus viri ad collegium illustre praebendi (p. 29), non minus donum sapientibus oblatum permultae civitates ad se quaeque referre volebant. Itaque quandoquidem Argivos sapientissimo praemium propo-

[1]) Vel inde, quod diversi dei singulis fabellis inseruntur, sequitur, cum Apolline Delphico non tam arte cohaesisse sapientium collegium, quam R. Hirzel l. l. II 133 sibi persuasit (cf. supra p. 8 sq.).

suisse (1 f) narratum erat, Bathyclem Arcada id reliquisse (1 b), ab Atheniensium concilio addictum esse praestantissimo (1 h), piscatores Messenios (1 h), Milesios (1 a), Coos (1 i) in mari id invenisse, iuvenes Ionicos (1 a), Lebedios (1 i) fuisse, qui iactum retis emissent, comperimus. Necnon Sparta huic certamini interfuisse videtur, unde ab Alexandro ablatum esse donum ferebatur una cum Helena (1 i), quae postea *πλέουσα ἐκ Τροίας* in mare id deiecisset (1 i). Milesiorum autem, qui in paenultima fabellae specie soli Thaletem sapientissimum elegerant, atque Coorum certamen quoddam peculiare ex tradito eius exitu: *καὶ ἀμφότεροι συνήνεσαν Θαλῇ* (Diog. I 32) deprehendimus. Inde fluxerunt etiam duo illa oracula.

Restat, ut de re gravissima, verba faciam, postremas has fabellae formas quando fere ortas esse existimem: cum enim ex antecedentium narrationum auctoribus ipsis a Diogene Laertio citatis de fabellae aetate aliquid evinci potuerit, nunc quidem talia indicia desunt, nisi quod ante Diodorum ortas esse etiam ultimas fabellae species ab eo primum relatas certum est. Sed de fonte auctorum, qui ipsam recentissimam fabellam perhibent (Diod. IX 3, 2. Plut. Sol. 4. Diog. L. I 32 sq.) dubitari nequit, quandoquidem Wilamowitzius in Hermae vol. XXV p. 226 docuit ab Hermippo Callimachi discipulo ducendum esse, quidquid Diodorus in libro IX, Plutarchus in Solone, Diogenes Laertius congruens exhiberent. Unde Hermippus sua hauserit, num ipse quoque pauca addiderit, nescimus; sed dubium non est, quin narrationis fundamentum, quod iam ultimam formam praestitisse putandum est, ex fontibus recentioribus deprompserit, cum ante Theophrastum et Maeandrium (cf. p. 48), hoc est ante extremum saeculum quartum, initium tertii, certe ne paenultimi quidem ordinis fabellas collocare liceat. Utrum vero Callimachi, qui Maeandrium secutus est, aetate omnes hae recentiores fabellae species iam notae fuerint, pro certo dici nequit; at veri non dissimile esse videtur, cum Hermippi Callimachei narratio iam ex traditis aliis fabellis similibus fluxerit. Qui Theophrastum secutus est Phanodici incertior aetas est quam ut ex eius narratione quicquam concluserim. Coeperunt igitur homines extremo saeculo quinto de hac fabella cogitare, exeunte saeculo tertio a Chr. n. excoli desiit.

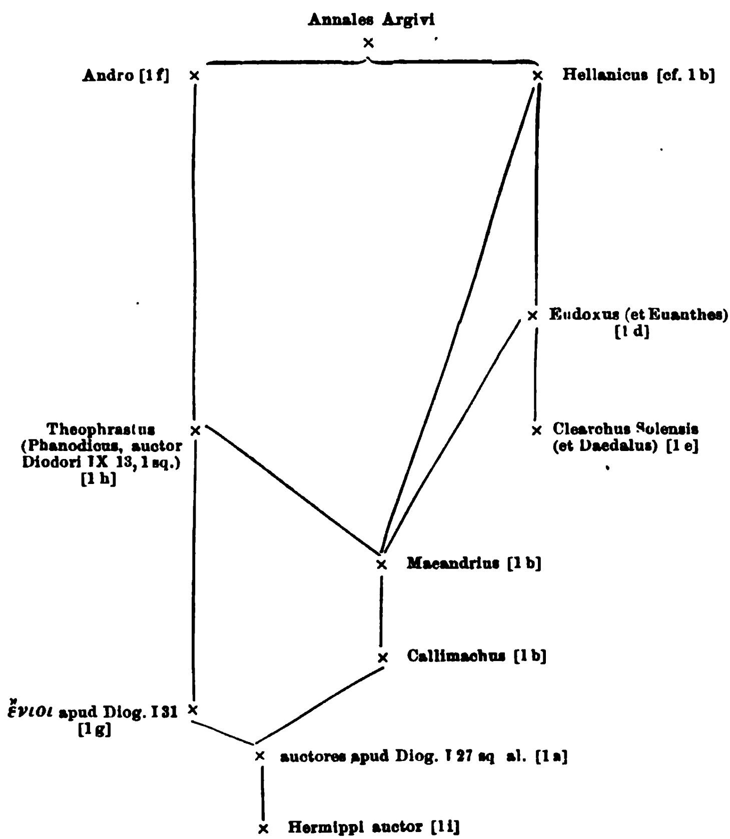
Narrationis auctor	praemium	unde praemium provenerit	cui destinatum fuerit
Andro ap. Diog. I 30 [1 f]	τρίπους	Argivi proposuerunt ἀθλον ἀρετῆς	τῷ σοφωτάτῳ τῶν Ἑλλήνων
Hellanicus (v. Maeandrium) [1b]	φιάλη	Bathycles Arcas reliquit	σοφῶν τῷ πρωτίστῳ
Eudoxus [1d] (et Euanthes) ap. Diog. I 29 sq.	ποτήριον χρυσοῦν	Croesi amicus quidam ab hoc accepit, ut daret sapientissimo	τῷ σοφωτάτῳ τῶν Ἑλλήνων
Clearchus Solensis [1e] (et Daedalus) ap. Diog. I 30	φιάλη	a Croeso	Pittaco
Theophrastus [1a] ap. Plut. Sol. 4	(τρίπους χαλκοῦς)	(περὶ τὴν Ἀθηναίων θάλασσαν εὑρεθείς)	(τῷ σοφῷ)
Phanodicus [1h] (Satyrus) ap. Diog. I 31. 82 sq. Diod IX 13	τρίπους χαλκοῦς	περὶ τὴν Ἀθηναίων θάλασσαν εὑρεθείς	τῷ σοφῷ
Diodori IX 13, 1 sq. auctor [1h]	τρίπους χαλκοῦς	σαγηνεῖς Μεσσήνιοι ἀνείλκυσαν	τῷ σοφωτάτῳ
Maeandrius [1b] ap. Diog. I 28 sq.	φιάλη	Bathycles Arcas reliquit	τῶν σοφῶν τῷ πρωτίστῳ
Callimachus [1b] ap. Diog. I 28 sq. Call. frg. 89. 94. 96.	φιάλη	Bathycles Arcas reliquit	τῶν σοφῶν τῷ πρωτίστῳ
Phoenix Colophonius [1b] ap. Athen. XI 495 D (frg.)	πελλὶς χρυσῆ	—	—
Eleusis quidam et Alexander Myndius ap. Diog. I 29 (frg.) [1c]	—	—	—
ἔνιοι [1g] ap. Diog. I 31	τρίπους	in mari Coo inventum narratione, quomodo eo demersum sit, addita	—
auctores [1a] apud Diog I 27 sq. Diod. IX 3, 1 et 3 (frg.) Valer. Max. IV 1 ext. 7 Schol. Aristoph. Plut. 9	τρίπους (χρυσοῦς Schol.; *magni ponderis aurea Delphica mensa* Val. Max.)	iuvenes Ionici a piscatoribus Milesiis iactum retis emerant, quo tripus captus est; de quo controversia orta deus rogatus est, cui fieret.	omnium sapientia praestantissimo
Hermippi [1i] auctor ap. Diog. I 32 sq. Diod. IX, 3, 2 (frg.) Plut. Sol. 4 Auson. lud. septem. sap. 165—74 Schol. Aristoph. equ. 1016	τρίπους (χρυσοῦς Plut. Schol.)	cum a piscatoribus (Cois Plut. et Schol.) Lebedii (ξένοι ἐκ Μιλήτου Plut. et Schol.) retis iactum emisissent, tripus ab Helena in mare Coum deiectus captus est. Controversia orta res ad bellum Milesiorum contra Coos gestum pervenit. Deus rogatus est.	Oracula duo edita sunt, alterum Milesiis, alterum Cois. Destinatus est tripus viro sapientissimo

bella I.

quis primus acceperit	per quorum manus migraverit	quis homo ultimus acceperit	cui deo dedicatum fuerit
Aristodemus	Chiloni ab Aristodemo concessum	—	—
Thales	—	—	—
Thales	περιῆλθεν ad Chilonem	Myso Chilone deum consulente longe sapientior significatus	—
Pittacus	περιενέχθη (nomina desunt)	—	—
Bias	Thales secundus accepit; per omnes migravit	Bias iterum accepit	εἰς Δελφούς
Bias	nova de Biante inserta fabella; migratio neglecta est	—	Bias ἔφη τὸν Ἀπόλλωνα σοφὸν εἶναι οὐδὲ προςήκατο
Bias	eadem de Biante fabella	—	—
Thales	Diogenes nomina non tradit	Thales iterum accepit	τῷ Διδυμαίῳ Ἀπόλλωνι
Thales	ad Solonem patera pervenit, qui Chiloni eam misit (frg. 89)	Thales iterum accepit	τῷ Διδυμαίῳ Ἀπόλλωνι
—	Thales ἔλαβε	—	—
—	Θυρίων, Bathyclis filius, pateram circumportat	—	—
—	—	—	—
Thales	per omnium manus migravit; Diogenes, Diodorus } nomina non afferunt; Valerius Max: Thales Bianti, hic Pittaco cessit	Diog., Diod., Val. Max. } Solo	Apollini Delphico (Apollini Diod.)
Thales	per omnium manus migravit; Plutarchus et Schol. secundum Biantem nominant	Diog., Plut., Auson. } Thales iterum accepit [Schol. Arist. recte: εἰς ὃν ὕστατον ἐπέμφθη, τινὲς μὲν Θαλῆν, τινὲς δὲ Βίαντα, εἰσὶ δ᾽ οἳ καὶ Σόλωνα ἱστορήκασι.]	Diog.: Apollini Didymaeo; Plut. et Schol.: Thebas missus est tripus Apollini Ismenio

Tabella II.

(Stemma auctorum.)

CONRADUS HAYM:

DE PUERORUM IN RE SCAENICA GRAECORUM PARTIBUS

Fabulas Graecorum si quis recte vult intellegere et aestimare, ei id imprimis tenendum est, ludos scaenicos Atheniensium, quibus illae fabulae erant destinatae, partem effecisse magnarum, quae quotannis Libero habebantur, feriarum. Eo enim maximam partem certae illae et quasi rigidae fabularum formae, quae a nostrorum poetarum licentia mirum quantum abhorrent, referendae sunt. Nam poetae in componendis fabulis non solum reverentia quadam prisci moris ducti, sed etiam eorum subsidiorum, quae ad ludos instituendos sollemniter praebebantur, certo modo astricti, pristinas illas formas religiose servaverunt. Tamen in ipsis illis angustis finibus progressum quendam fieri cognosci potest. Nam praeterquam quod subsidia illa per temporum cursum paullo aucta sunt, poetae certis temporibus novos colores sive artificia scaenica fabulis suis adhibuerunt, post aliquod tempus, quae antea novaverant, saepe reiecerunt. Nam multum valuit etiam in fabulis componendis usus tyrannus, qui, quae ipse peperit, mox idem delere solet. Moneo de Charonis illa scala, quod artificium olim in apparatu scaenico praecipuum locum tenuisse, postea sensim neglectum esse nuper Robertus [1]) ostendit. Multa alia possum afferre. Similiter puerorum quoque in fabulis partes, quas mihi tractandas proposui, certo quodam tempore in gratia et honore fuisse, postea spretae et abiectae esse videntur. Iam vero iis artificiis diligenter observandis si poetarum usum eiusque vicissitudines constituerimus, apparet nos ad singulorum non solum poetarum indoles, verum etiam ad totius artis dramaticae gradus ac processus vere cognoscendos aliquid profecturos esse. Itaque si hunc, quem mihi examinandum proposui, singularem morem scaenicum, pueros in scaenam inducendi, cum aliquo fructu perquirere atque explicare contigerit, paullulum

---

[1]) Herm. XXXI, p. 538 sqq.

ad eam, quam in tractanda Graecorum tragoedia Wilamowitzius philologiae viam monstravit, muniendam contulisse mihi videbor. Occurrunt autem hae potissimum quaestiones: Num revera pueri eas minorum natu partes susceperunt, aut cuius aetatis fuerunt ii pueri, qui in scaena egerunt? Quo tempore aut a quo primo pueri sunt inducti? Quamdiu puerorum partes in honore fuerunt? Quomodo per temporum progressum sunt excultae? Quatenus quove consilio poetae iis usi sunt?

Primum igitur ut firmum toti quaestioni substruamus fundamentum, ea puerorum inductorum exempla, quae in superstitibus fabulis exstant, perlustremus atque colligamus. Cum enim non ubique, quid voluerint poetae in scaena fieri, plane sit dilucidum, accurata imprimis opus est verborum traditorum interpretatione. Qua in re haec maxime quaerimus: quando prodeant pueri? quamdiu morentur in scaena? si plures, quot sint? quid agant? num quid loquantur vel canant? quomodo canant, coniuncti an soli?

In septem Aeschyleis tragoediis puerum nullum videmus.

Apud Sophoclem primum in **Antigona**[1]) puerum invenimus, dico eum, quo Tiresias caecus duce utitur. Quamvis ille non inter personas fabulae sit habendus, tamen prodit in scaenam (989—1090); item in Oedipo rege a puero (444) Tiresias ducitur. Nimirum talis puer intellegendus est, quales sollemniter

[1]) Antigonam Aiace antiquiorem esse ex nonnullis artis proprietatibus sequitur: ita Wilamowitzius (An. Eur. p. 195) ostendit, Antigonam unam ex Sophocleis fabulis antilabis carere; item Antigona monodiis caret, quae occurrunt in Alcestide et Aiace. Aiacem autem Alcestide recentiorem esse Wilamowitzius (An. Eur. p. 255) suspicatus est ex Ai. 1297. Quod vero Robertus ostendit (Herm. XXXI, p. 530 sqq.), Aiacem exhibere scaenicum apparatum sane antiquum, inde eam fabulam Sophoclearum antiquissimam esse concludi nequit, siquidem non idem omnibus fabulis apparatus convenit.

sacrificantibus ministrabant, quod sequitur ex Tiresiae verbis his (1012/13):

τοιαῦτα παιδὸς τοῦδ' ἐμάνθανον πάρα,
φθίνοντα σεμνῶν ὀργίων μαντεύματα.

Tales camillos, qui videntur epheborum aetati propiores fuisse, saepe videmus in monumentis pictis. Quamvis igitur hic puer fortasse servus sit cogitandus, tamen voce illa „*παῖς*" servum signari, non puerum, nego, universum et Sophoclis et Euripidis sermonis usum secutus, qui servos non nisi *δμῶας* sive *προσπόλους* sive *δούλους* appellent, tragicae dictioni illud *παῖς* non convenire arbitrati: minus fastidiosus Aeschylus.

In **Aiace** Sophoclis Eurysacem Aiacis filiolum, quamvis mutum, iustas partes agere videmus, namque arto cum ceteris personis vinculo coniunctus est, de qua re infra fusius disputabitur. Eurysacem ipse poeta puerum nominari fecit v. 340 et 575. Adducitur, non portatur, a servis (544); ut enim omnino in hac fabula non ita parvus atque debilis depingitur, sic hac in scaena quoque eum pedibus ambulare verba poetae patefaciunt (541 sqq.):

TEK. *δεῦρο προσπόλων*
ἄγ' αὐτὸν ὅσπερ χερσὶν εὐθύνων κυρεῖς.
AI. *ἕρποντι φωνεῖς; κτλ.*

attollitur v. 445 sqq. in eccyclema, ubi sedet pater tanquam in tentorio inter caesas pecudes. Non enim possum iis assentiri, qui grammaticorum parepigraphis neglectis eccyclema in fabulis superstitibus usurpatum esse negant.[1]) Non in genua iubere Aiacem filiolum attolli, ipsius declarant verba (545 sq.):

αἶρ' αὐτὸν αἶρε δεῦρο· ταρβήσει γὰρ οὔ,
νεοσφαγῆ μου τόνδε προσλεύσσων φόνον.

Cum enim in ipso tentorio pecudes illae sanguine perfusae iaceant, voce illa *δεῦρο* tentorii interiorem partem, quae eccyclemate repraesentatur, significari apparet. Ita tantummodo intellegi potest, quod pater dicit filium suum horribili aspectu non territum iri, sc. si tentorium intraverit. Cum autem omnes praeter Aiacem personae extra tentorium sive eccyclema cogi-

---

[1]) Cf. Neckel, Das Ekkyklema, Progr. Friedland. (Obotrit.) 1890 et Dörpfeld-Reisch, Das griechische Theater, Athen 1896, p. 234 sqq.

tandae sint, puero aut ipsi eccyclema ascendendum est, aut ab alio aliquo tollatur necesse est. Non tam humile hac quidem in tragoedia fuisse illud vehiculum, ut non puer eo deberet attolli, vel inde fit probabile, quod per hanc fabulam neque ex eccyclemate in orchestram descenditur, neque ascenditur ex orchestra in eccyclema:[1]) Aiax invehitur solus v. 595; Tecmessa redit in tentorium v. demum 685, quo iam revolutum est eccyclema. Demitur puer de eccyclemate v. 578 sqq.; in scaena manet fortasse cum matre usque ad v. 685, quo Tecmessa in tentorium ab Aiace mittitur. Iterum puer cum matre introit scaenam v. 1168, manetque ad finem. Quin etiam paullum agere cogitandus est, scilicet Teucer eum supplicem ad patris mortui corpus collocat capillos trium supplicum manibus tenentem (1171 sqq.). Postremum, cum patris corpus auferatur, ipse quoque patrem tangens pietatis officium praestat.

In **Oedipi regis** initio Sophocles magnam puerorum turbam prodire iussit, quos sacerdos supplices, ut regem de avertenda peste interpellarentur, ante arcem regiam duxit. In aris sedent (16), nimirum ramos lana obvolutos manibus tenentes. Decedunt cum sacerdote v. 150. — Praeterea in fine fabulae in scaenam prodeunt duae Oedipodis filiolae, quas, etiamsi non nominantur, Antigonam et Ismenam esse non falso putabimus. Accurrunt (1471) a Creonte evocatae, pater eas manibus tangit atque permulcet (1468, 1481). In fine fabulae de scaena decedunt. Mutae sunt, sicut omnino pueri quos novimus Sophoclei; p u e r o s, non p u e l l a s, eorum personas induisse, ex sollemni tragoediae more sequitur.

Transeamus nunc ad E u r i p i d e m, cuius in fabulis percensendis eum temporum ordinem sequar, quem Wilamowitzius in Analectis Euripideis et in Hercule suo et testimoniis et coniecturis nixus constituit.

Iam in antiquissima quam habemus fabula, **Alcestide**, videmus duos pueros prodeuntes, filiolum dico filiolamque Admeti

---

[1]) Contra Robertus (Herm. XXXI, p. 537) putat eccyclema sane humile fuisse. Sed dubitari potest, num eadem omnibus temporibus forma eccyclematis fuerit.

et Alcestidis. Prosequuntur cum patre matrem moribundam, dum e domo egreditur, ut supremo coelum solemque salutet (233). Nominibus pueri in fabula carent. Putandi sunt ad lectum matris procumbere, manus ei protendere, qualia in sarcophagis Romanis ficta videmus. Postquam Alcestis supremum spiritum efflavit, puer canticum profert matris mortem deplorans. Domum redeunt pueri, ut opinor, v. 434, cum patre. Postea in funere iterum eos in scaenam prodiisse statuendum est.

Deinde in **Medea** Euripidis habemus duos pueros, filiolos Medeae et Iasonis, qui initio fabulae (46) a paedagogo ducti adveniunt, ut videtur ex palaestra; in scaena morantur usque ad v. 95; tum enim a nutrice in domum mittuntur. Iterum prodeunt a matre evocati v. 894, ut patrem salutatione ac blandimentis commoveant. At pueri muti, ut omnino dum in scaena versantur. Mittuntur deinde cum donis illis perniciosis ad Creontis filiam (956) patrem sequentes (cf. v. 1137); ut omnino hoc potest observari, pueros tragicos solere in scaenam prodire non nisi ab adultis hominibus comitatos, cui legi unum illum locum video obstrepere, quo Medea liberos insontes aspiciens diversis animi motibus distrahitur, donec dirum scelus perficere decernat (1019—1080). Ibi enim paedagogi praesentia non potest tolerari, itaque in domum mittitur v. 1019. — Sed, ut redeamus, unde sumus digressi, pueri ex domo redeunt cum paedagogo v. 1002, qui pro eis verba facit (pueri enim muti). Iam sequitur ea scaena, de qua modo diximus. Permulcere, osculari, amplecti matrem liberos clare dicit poeta vv. 1070 sqq.; tamen eam pueros sustulisse vix crediderim, quia non ut infantes vel trimuli sunt cogitandi, sed paullo iam maiores, de qua re infra disputandum erit.[1]) Post v. 1080 pueri domum ingressi non iam aspiciuntur, voces auxilium petentium post scaenam audiuntur vv. 1271—72 et 1277—78, qui trimetri inter dochmios chori inserti sunt. In fine corpora caesorum in curru anguibus sublato apparent. Vides, quam multa nec levia in hac tragoedia poeta pueris agenda imposuerit. Neque enim satishabuit eos

[1]) Wilamowitzius (Herm. XV, p. 497), eumque secutus Arnimius (Ed. Med. ad v. 905) ad v. 905 adnotant, Medeam alterum puerum sustulisse atque saviasse cogitandam esse; itaque pueros illi putant fuisse trimulos vel quadrimulos; quam opinionem infra examinabo.

semel ante mortem spectatoribus ostendisse, sed totam per fabulam eos tali artificio actioni intexuit, quale antea neque apud Sophoclem neque apud Euripidem videramus. — At iam trimetros illos puerorum clamantium propius contemplemur necesse est. Nauckius enim (Eur. Stud. I, p. 136) versum 1272, quo alter puer alteri respondet, ut interpolatum eiecit, his argumentis nixus: duos illos pueros coniunctos agere atque unam tantum personam repraesentare. Tales autem personas coniunctas non solere tragicos separatis sermonibus discernere. At ex Dioscuris, quos sententiae suae probandae causa affert Nauckius, alter tantum erat histrio legitimus (in Electra quidem aliter fieri non poterat); itaque vel propterea alter mutus. Eadem res est in Heraclidis, ubi ex Thesidis alter, Acamas, est muta persona, quia ab histrione non repraesentatur. Videmus autem poetas bene sensisse, quantum haberet offensionis coactum illud silentium, namque semper aliquam eius causam afferre conantur: velut in Heraclidis 144 sqq. Demophon legitimus terrae dominus dicitur, cui lis illa ad decernendum committenda sit. — Prorsus aliter res se habet in Supplicibus, quam praeterea affert Nauckius. Illi enim pueri omnino excedunt legitimum actorum numerum; canunt autem, quod infra docebo, ut omnino chori, una simul omnes voce. Eiusdem generis actorum, quod παραχορήγημα dicitur, etiam Alcestidis et Medeae bini liberi sunt. Eorum tamen partes ea re differunt inter se, quod Alcestidis filius in ipsa scaena, Medeae pueri post scaenam verba faciunt. Quodsi reputaverimus, poetas omnino pueris raro, rarissime singulis verba facienda tribuisse, non mirabimur, ex Alcestidis pueris alterum tantum cecinisse, non sororem fratrem cantu excepisse; nam illi palam et cum aliqua actione canendum fuit. Nam propterea alterum silere, ne singuli ut diversae personae designentur, ipse pueri refutat cantus, cum canendo suam propriam agat causam, suam sortem deplorans, sororem simul alloquens (cf. vv. 406 sqq.). At Medeae pueri in scaena omnino sunt muti: nonne veri est simillimum, histrionem aliquem pro iis clamasse, siquidem satis magna sane voce, quam puero non concedemus, opus erat, ut ex scaenae aedificio in toto theatro verba perciperentur? Iam quod poetas non facile singulis pueris verba facienda tribuisse vidimus, hoc

non impedit, quominus Euripidem hoc loco colloquium puerorum induxisse credamus. — Itaque omnibus iis exemplis, quae cadere videbantur in legem illam Nauckianam, diligenter examinatis, aliis alias condiciones subesse cognovimus, quibus non respectis non potest certa lex constitui. Omnino autem in talibus legibus dramaticis statuendis, quae est testimoniorum penuria, summa cautione opus est. Fac non servatam nos habere Aeschyli Agamemnonem, nonne facile legem illam in vetere tragoedia valere coniceremus, nequaquam licere chori singulas personas separatis earum sermonibus designari atque discerni? At ibi poeta, ut senum animorum perturbationem depingeret, arte illa ad eum finem unice accommodata usus est. Quid? cum pueri a matre caedantur, nonne ibi quoque condicioni est aptum singulos clamare? Restat igitur ex argumentis Nauckianis hoc unum, quod ipse non magni facit, versum ipsum illum, quem eiciendum censet:

οὐκ οἶδ' ἀδελφὲ φίλτατ'· ὀλλύμεσθα γάρ

Euripidis ingenio non esse dignum. At quis ubique diiudicare audeat, quid poetae possit tribui, quid non? Sed haud scio an si vere Graece sentiamus, minus offendamus in illius versus sobrietate. Imprimis enim hoc monendum est, Graecorum particulam *γὰρ* non tantam quantam nostram „denn" habere logicam, ut ita dicam, vim. Similiter infra pueri clamant (1277):

ναί, πρὸς θεῶν, ἀρήξατ'· ἐν δέοντι γάρ.

Utut autem haec se habent, versu 1272 omisso, unus tantum puer clamat, quod obstrepit chori verbis his (1273):

ἀκούεις βοὰν ἀκούεις τέκνων;

Quamvis enim Wilamowitzius hoc admitti posse dixerit (secundum legem, quam de dirimendis trimetris constituit, An. Eur. p. 194 sqq.) versum 1271:

οἴμοι, τί δράσω; ποῖ φύγω μητρὸς χέρας;

inter duos pueros distribui, tamen mihi videtur, si Euripides voluisset revera colloquium fingere, clarius duas personas distinxisset. Ubicunque enim occurrunt trimetri ita dirempti, evidenter signatur colloquium, ita ut alter alterum appellet sive roget sive moneat, cf. e. g. Alc. 390 sq.:

ΑΔ. βλέψον πρὸς αὐτούς, βλέψον. ΑΛ. οὐδέν εἰμ' ἔτι.
ΑΔ. τί δρᾷς; προλείπεις; ΑΛ. χαῖρ'. ΑΔ. ἀπωλόμην τάλας.

Ille vero versus prorsus aliam habet speciem, ita ut iam omnibus impedimentis remotis equidem, donec non certiora me refellant, versum illum in pristino loco retinendum censeam.

In **Andromacha**, quae secundum scholiastam videtur sub initium belli Peloponnesiaci docta esse, habemus puerum canentem, ergo *παραχορήγημα*, filiolum dico Andromachae, quem ex Neoptolemo peperit. V. 309 a Menelao in scaenam adducitur, ubi putandus est ab ipso Menelao aut servo aliquo teneri, donec mater, ut pro eo moriatur, de ara descendat (411). Certe non ea solum re, sed etiam osculando permulcendo maternum suum amorem spectatoribus ostendit. V. 463 ambo in domum eunt. V. 494 redeunt morte damnati. Sequitur cantus amoebaeus matris et filii. V. 529 parvulus, qui non ut mater vinctus est, genua Menelai amplectitur. Postea (722) idem Pelei iussu matri ex vinculis solvendae adest.[1]) Tum (757 sqq.) a Peleo ambo in domum mittuntur. Postea cum Peleo rursus pronepos redire videtur (1047), quod sequitur ex Thetidis deae verbis (1246: *καὶ παῖδα τόνδε κτλ*).

In **Heraclidis** ab ipso initio fabulae magnam puerorum multitudinem circum Iolaum ad aram Iovis, quae est ante templum eiusdem dei, sedentes videmus; cf. v. 122:

τίς ὄχλον τόνδ' ἀθροίζεται τύχη;
239: *νεοσσῶν τήνδ' ἔχων ὁμήγυριν.*

Sedent supplices pueri circa senem; omnes igitur manibus ramos lana obvolutos tenent (cf. v. 71): sane aspectum miserabilem nec non dramaticum praebentes. Sequitur scaena illa turbida, qua Copreus praeco senem de ara detrahere conatur, ita ut ille humi concidat (cf. v. 128). Senex et pueri magnis vocibus clamant (cf. vv. 126 sqq.). Quanquam enim verba pueris poeta nulla tribuit, tamen clamasse eos puto, quia tales voces, quas non articulatas dicimus, saepius in scaena antiqua occurrisse probabile est; cf. e. g. Eur. Suppl. 104:

τίς δ' ὁ στενάζων ἐν πύλαις ὅδε;

---

[1]) O. Müller (H. L. I⁴, p. 593 adn.) putat Peleum Molossum q. d. sustulisse, ut solveret matrem; quod in textu omnino non indicatur (*ἕρπε δεῦρ' ὑπ' ἀγκάλας*). Praeterea Molossum paullo natu maiorem fuisse infra docebo.

Nimirum pueri etiam senem contra praeconem audacem defendunt, nam actionis participes ostenduntur etiam v. 603:

λάβεσθε κεὶς ἕδραν μ' ἐρείσατε
αὐτοῦ πέπλοισι τοῖσδε κρύψαντες, τέκνα.

Postquam Demophon salutem promisit, pueri ab Iolao reges adire, iis gratias agere iubentur. At pueri muti sunt. Idem postea cum Alcmena usque ad finem tragoediae in scaena remanent, certe non amplius aram obsidentes, postquam Hyllum advenisse allatum est (630).

In **Hecuba** quoque duos pueros, filiolos Polymestoris, Euripides induxit. Brevissimum tantum tempus in scaena morantur, patrem comitantes muti (952—1022). Postea corpora caesorum in scaenam provolvuntur (1051).

Supplices Euripidis, una ex omnibus quas tenemus fabulis, puerorum chorum canentem praebent. Incipit tragoedia a spectaculo satis tragico, cum videamus septem ante Thebas caesorum ducum matres senes acerbissimis doloribus vexatas circum Aethram ad aram Cereris Eleusiniae sedentes; porro ad limen templi, Adrastum vestibus velatum, quem circumdat turba puerorum, sc. septem ducum filiorum, humi nimirum ut ille iacentium (106). Acer gemitus undique tollitur. In progressu fabulae pueri non prius agere quicquam videntur quam v. 954, ubi mortuos patres ad rogos efferendos prosequuntur. At, quanquam nihil actionis puerorum antea Euripides indicavit, tamen non semper eos ad templi limen iacuisse statuendum est, immo, cum patrum corpora efferrentur (794), surrexisse, ut eis obviam irent et ea salutarent. Postremum pueri matribus cineres septem heroum afferentes threnum cum iis canunt alternis vocibus (1114 sqq.). In scaena permanent ad finem (cf. vv. 1213 sqq.). — Sed quomodo tandem hic puerorum chorus formatus sit, i. e. quot pueri cogitandi sint, accuratius quaeramus. Hunc ad finem autem primum, qualis fuerit chorus principalis, videamus. Euripides enim semper aeque loquitur, ac si septem matres in scaena fuerint, quibus assisterent famulae, quae et ipsae, matres excipientes, primi carminis ultimam stropham antistrophumque canunt (71 sqq.). Numerum septenarium videsis e. g. v. 964 sq.: ἑπτὰ ματέρες ἑπτὰ κούρους ἐγεινάμεθ' αἱ ταλαίπωροι κτλ. Postea famulae nonnisi v. 1115 memorantur

in anapaestis. Quid faciant per fabulam, quemadmodum cantus sint participes, non videmus. Si autem septem matres fuerunt et singulis matribus singulas famulas tribuimus, quomodo chori legitimus numerus atque forma efficitur? At ne videntur quidem septem matres adesse posse, siquidem non adsunt septem, sed quinque mortui.' Tales quaestiones viros doctos iamdudum acerrime vexarunt. Satis sit hic G. Hermannum [1]) attulisse, qui statuerit VII matres, VII pueros in scaena fuisse, qui singuli cum singulis alternantes carmen illud amoebaeum (1123 sqq.) canerent. Nuper R. Arnoldtius [2]) illas difficultates expedire conatus est, cum accuratissime, quot matres necessario secundum rerum statum fuissent, computando quinque poneret matres; nam quoniam Polynicis et Amphiarai corpora omnino non Eleusinem allata essent (cf. v. 925 sqq.), nonnisi quinque matres revera ad expetenda corpora affuisse posse. Sed num tam facili argumentatione tota quaestio absolvi possit videamus. Neque enim ita ineptum est illam poeticam, ut ita dicam, licentiam vindicare Euripidi, ut non quasi putidum aliquem magistellum exactum numerum matrum eum computasse arbitremur, sed servasse sacrum illum quasi et integrum numerum septenarium. Omnino illam fabulam quodammodo neglegenter compositam esse etiamnunc cognoscimus; ita hoc certe laudandum non est, quod Capanei et Euadnae filius matrem suam in ignem insilire omnino non videtur sentire (filiolus ille enim inter pueros adesse cogitandus est), sicut tota illa de Euadna scaena quodammodo absoluta inter ceteras actiones haeret. Adde quod pueri paene plane neglegauntur, cum v. 954 cum Adrasto et Theseo decedant ad rogos, nullo eos iubente; adde quod Minerva v. 1216 Aegialeum, Adrasti filium, alloquitur, cum ex v. 107 certe eum absentem esse concluserimus. Quod vero gravissimum est: quamvis Euripides sequeretur Eleusiniam illam fabulam, [3]) ex qua septem contra Thebas duces Eleusine iacebant sepulti, tamen non ausus est illustrem illam, quam Sophocles invenerat, fabulam de Polynice ab Antigona sorore sepulto evertere eo,

---

[1]) Praefat. ad Suppl. p. XVI.

[2]) Die chorische Technik des Euripides, Halle 1878, p. 71 sqq.

[3]) Vid. Pausan. I, 39.

ut Polynicem quoque Eleusinem iuberet afferri, quanquam quid ei factum sit, omnino non memoratur (cf. v. 500 et 925). Quae omnes discrepantiae facillime sic explicantur, ut hanc tragoediam ex recentis pacis (Nicianae) laetatia ad gloriam Athenarum celebrandam et foedus Argivorum commendandum [1]) ortam itaque quasi uno impetu confectam, non diutino studio limatam esse arbitremur. Quid? hac fabulae natura cognita num eam discrepantiam, ut septem pro quinque accipiendae sint, magni faciemus? At his argumentis certi nihil effici video: itaque, ut primum, quid ex ipsis poetae verbis de ratione inter matres et famulas intercedente sequatur, constituamus, singula chori carmina accuratius contemplemur. De primo carmine iam dictum est. Quae sequuntur chori preces (271 sqq.) ad unas matres pertinere videntur. Nam cum omnino propria ibi matrum causa agatur, tum verba quoque unis matrum oribus conveniunt. Arnoldtii vero sententia (l. c. p. 263), cum inter quinque matres singulas carminis partes distribuat, ita firmis caret argumentis, ut eam refellere supersedeam. Omnino autem inter omnes fere viros doctos constat, talia conamina, quibus, quem in modum chorus revera sua carmina pronuntiaverit, ostendatur, plane esse inania, quippe quae nulla nitantur aut ratione certa aut veterum memoria, exceptis iis locis, ubi aut coryphaei verba ceteros alloquentis cognoscuntur, aut hemichoria invicem sibi respondentia significata sunt. — Etiam quod sequitur carmen (365 sqq.), quod cantatur, dum Theseus rem cum populo communicat, non habet, quod necessario ad famulas referatur: immo haec verba: *τὸ πλέον ἐμῶν κακῶν — τί μοι πόλις κρανεῖ — καὶ τέκνοις ταφὰς ληψόμεσθα* ad unas matres pertinent. Nisi forte quis ultimam antistrophum: *ἄμυνε ματρί, πόλις κτλ.* famulabus tribuerit. Sed ea quoque aptius matribus assignantur, praeterquam quod stropha et antistrophus non a diversis cani solent. — At ex proximo carmine (597 sqq.), quod vulgo inter hemichoria distribuitur, certe quispiam concludi posse putet, matres famulasque separatas canere ita nempe, ut alterum hemichorium, quod signatur, ex matribus, alterum ex famulabus constet. Atque in libris quidem manuscriptis turpissimo scribae

---

[1]) Cf. Wilam. An. Eur. p. 153.

alicuius errore Aethra cum choro colloquens traditur. Sed ne Adrastus quidem, qui in scaena adest, huic carmini admitti potest. Nam quominus eas partes, quae in Wilam. editione *Ἡμιχ. α* signantur, ei tribuamus, prohibent vv. 666—7: *τίν' ἂν λόγον τάλαινα, τίν' ἂν τῶνδ' αἰτία λάβοιμι;* quia feminam requirunt. Si autem alteras partes (*Ἡμιχ. β*) ei tribuamus, quod per se est veri dissimile, quia tum colloquium turbatur, matres se ipsae appellent: *ὦ μέλεαι μελέων ματέρες λοχαγῶν*: quod fieri posse nego secundum sollemnem Graeci sermonis usum: requiritur enim primae personae pronomen, velut 273: *ὦ μελέα 'γώ,* 922: *ἐγὼ τάλαινα.* Itaque quoniam colloquium hic inter duas personas fieri (in prima quidem stropha et antistropho) ipsa verba declarant, ita quidem, ut altera (*Ἡμιχ. α*) ut timida et anxia, altera (*Ἡμιχ. β*) ut secura magis et fiduciae plena depingatur, iam nihil restat, nisi ut hemichoria in hoc carmine vocibus alternare statuamus, neque enim novimus aliam chori in duas partes dividendi rationem. Iam si primum ponimus matres atque famulas ea ratione discerni: ut famulas repraesentari putemus hemichorio *α*, fieri non potest propter vv. 606—8: *τίν' ἂν λόγον, τάλαινα, τίν' ἂν τῶνδ' αἰτία λάβοιμι;* quae non conveniunt nisi matribus: ab iis enim unis earum rerum ratio potest reposci. At ne alterius quidem hemichorii partes famulabus ascribi possunt: ita enim matres se ipsae appellarent: *ὦ μέλεαι μελέων ματέρες λοχαγῶν,* quod admitti non posse supra ostendi. Eam autem rationem, ut alterum hemichorium alterum communi omnium choreutarum nomine appellaret, usitatam fuisse, indicat Troadum locus hic (165 sqq.):

μέλεαι μόχθων ἐπακουσόμεναι
Τρῳάδες ἔξω κομίσασθ' οἴκων.

Itaque necessario in hoc carmine matres cum matribus colloquuntur; nam in altera parte, quae et ipsa praebet colloquium inter duas personas, eandem rationem merito ponemus. Famularum cantui in hoc carmine locus est nullus, quas ne decet quidem ita cum matribus colloqui, quasi sibi essent pares. Indicat ipse Euripides, quid deceat famulas, cum primo carmine eas non iusserit matrum precibus assentiri, sed tribuerit iis non nisi breve carmen, quo luctum exprimerent vere servili in-

temperantia. — Quod sequitur carmen (178 sqq.) facile intellegitur ad unas matres pertinere: docent verba haec: 782: ἐμοὶ δὲ παίδων εἰσιδεῖν μέλη κτλ. et 786: ἄγαμον μ' ἔτι δεῦρ' ἀεὶ κτλ. — Quod sequitur carmen amoebaeum (802 sqq.) ipse Adrastus indicat se cum matribus velle alternis vocibus canere (800—1): στεναγμὸν ὦ ματέρες — ἀύσατ' ἀπύσατ' ἀντίφων' ἐμῶν στεναγμάτων κλύουσαι. — Iam sequitur carmen illud amoebaeum (1123 sqq.), quod cum choro alternantes canunt pueri, dum afferunt patrum cineres. Atque quoniam in ceteris canticis praeter primum famularum vocibus non esse locum ostendimus, nemo dubitabit, quin hoc quoque vel dicam potissimum in carmine, quod est totius tragoediae quasi culmen, matres unae canentes sint ponendae. — At quid fecit poeta famulabus? num silent per totam tragoediam? Quam difficultatem Wilamowitzius probabiliter sic mihi expedivit, ut Euripidem primo illo carmine spectatoribus omnino, quomodo chorus constitutus esset, sc. ex matribus et famulabus, ostendere voluisse diceret. Putandum enim est, initio fabulae m a t r e s tantum circum Aethram ad aram sedere, famulas separatas stare. Deinde postquam v. 271 matres de ara descendissent, eas cum famulabus in unum agmen convenisse, ita ut iam chori sollemnis forma esset restituta. Itaque cetera carmina a toto choro sunt cantata, etiamsi et vestitu et collocatione etiamtunc matres a famulabus differebant. Cum enim constituisset Euripides matres septem ducum supplices chori loco inducere, sollemnis tamen usus, ex quo chorus constabat ex XV personis, ratio erat habenda. Potuit igitur, quod Aeschylus in Supplicibus videtur fecisse,[1]) neglegentia quadam numerum sollemnem pro eo, quem res postulabat, ponere, aut debuit aliis personis chorum supplere, ita ut chorus revera esset bipartitus per fabulam. Ea tamen ratio et sollemni scaenicae consuetudini, et ei, quod sequebatur, consilio obstrepuisset. Itaque mediam quandam viam ingressus est, cum adderet quidem famulas matribus (ut plenus fieret numerus), tamen non nisi primo alteroque carmine eam distinctionem servaret, postea totum chorum pro matribus poneret. Ita quoque intellegitur, quem-

---

[1]) Dissentit Wilamowitzius Herc. I[1], p. 90.

admodum potuerint matres, quae, ut opinor, V fuerunt, in duas partes discedere: nempe totus chorus, qui pro matribus accipiendus erat, in hemichoria divisus est.

Iam hac re intellecta carmen illud amoebaeum (1123 sqq.) quomodo cantatum sit quidque simul in scaena actum, videamus. Eo enim in loco totius quaestionis cardo vertitur. V. 1114 redeunt pueri patrum reliquias afferentes. Putandi autem sunt singuli singulas amphoras manibus tenere, quod sequitur ex Thesei verbis his (1165 sqq.):

Ἄδραστε καὶ γυναῖκες Ἀργεῖαι γένος,
ὁρᾶτε παῖδας τούσδ' ἔχοντας ἐν χεροῖν
πατέρων ἀρίστων σώμαθ' ὧν ἀνειλόμην.

Errat enim Arnoldtius (l. c. p. 266 sqq.), cum neget Capanei cineres a puero in scaenam referri, nam quia eius corpus non extra scaenam crematum sit, sed prope templum, ne posse quidem cineres eius a puero allatos esse. Nam ex chori (980 sqq.) verbis sequitur, Capanei quoque corpus in domo aliqua cremari, quod vel eo firmatur, quod Euadna in ignem desilit. — Iam incipit cantus amoebaeus. Ac Wilamowitzius[1]) quidem putat, omnino unum tantum puerum cantasse. Hoc si verum est, ille unus certe ut omnium vicarius canere cogitandus est; nam quae matres canunt talia sunt, ut universo tantum choro conveniant, non singulis; ita omnes quoque pueros necesse est alloquantur. Loquitur enim chorus de se per numerum singularem more sollemni, tamen ut interdum pluralem immisceat (famulas non separatas canere supra vidimus). Unde autem hoc cognosci possit, unum tantum puerum cecinisse, non omnes, siquidem ex numero singulari (*φέρω, φέρω κτλ*), quo chori sollemniter utuntur, nihil concludi potest? Immo cum omnes matres una voce canant, condicioni mihi maxime convenire videtur, pueros quoque simul omnes canere. Quis enim non videt illud matrum *πᾶ — φέρεις*, quod dicunt cum veniant omnes pueri manibus amphoras tenentes, respicere ad puerorum illud *φέρω φέρω κτλ?* Inde effici mihi videtur, pueros omnes cecinisse coniunctis vocibus. Similiter, quod infra v. 1139 canunt: *Βεβᾶσιν κτλ.*

[1]) Herm. XVIII, p. 410.

ad omnes matres pertinet, ita ut omnibus pueris optime conveniat. Sic etiam, ut hoc addam, habemus scaenam multo vividiorem, splendidiorem, quam si singuli cum singulis colloquuntur. Accedit quod *παίδων χοροί* Athenis erant usitatissimi, ut Euripidem eos (sicut etiam in Theseo) tragoediis suis adhibuisse non sit mirandum. Etiam ceteri, quos novimus, chori adventicii uno ore coniuncti cecinisse videntur: *προπομποί* in Aesch. Eum., servi in Eur. Hipp., milites in Erechtheo,[1]) virgines nuptiales in Phaethonte.[2]) — Iam videamus, quid in scaena agatur. V. 1160: *φέρ' ἀμφὶ μαστὸν ὑποβάλω σποδόν* indicatur, pueros matribus amphoras tradere, sc. singulae matres singulas amphoras accipiunt, ne ulla mater filii reliquiis careat. Constituimus enim matres a spectatoribus bene posse dignosci, et quoniam omnes pueros simul canere et agere demonstravimus, dubii nihil relinquitur, quin ea quoque actio ad omnes matres omnesque pueros pertineat. Inde clarissime primum hoc apparet: parem matrum, puerorum, amphorarum numerum fuisse; cum autem in scaena paullo ante quinque tantum corpora affuerint (cf. v. 925 sqq.), ego animum inducere non possum, ut Euripidem simili vel dicam maiore, atque quam supra demonstravi, neglegentia nihilominus septem matres, septem pueros, septem amphoras finxisse credam. Illae enim aliae, quas cognovimus discrepantiae sive vitia, talia erant, ut facile a spectatoribus possent non observari, hoc vero nimis oculos offenderit, ita ut Athenienses, ut erant acres artis iudices, id patienter toleraturos fuisse non putem. Statuamus igitur, quinque matres, quinque pueros in scaena fuisse: iam hoc Arnoldtio (p. 75) concedemus, sic multo facilius chori numerum atque formam legitimam effici. Si enim binas singulis matribus tribuimus famulas secundum illud: *ἅμα δ' ἀμφίπολοι δύ' ἕποντο,* primus stoechus aptissime matribus datur, ceteri famulabus.

Iam **Herculis** tres pueros propius contemplemur. Hi quoque muti in scaena, quamvis infantes sermonis non compotes non sint cogitandi; namque verba eorum afferuntur, quibus matrem de patris absentia interrogaverint (74 sqq.). Similem

---

[1]) Fr. 369; cf. Wilam. An. Eur. p. 174.

[2]) Fr. 781, 14 sqq.; cf. Wilam. Herm. XVIII, 409 sq.

aspectum, atque quem cognovimus in Heraclidis, habemus initio tragoediae, i. e. matrem Megaram, cui anxii applicantur Herculis tres filioli, cum patre Herculis, Amphiarao, omnes in ara *Διὸς σωτῆρος* supplices sedentes. V. 338 pueri cum matre domum intrant, ut vestes funebres induant. Redeunt v. 442 ex matre anxii pendentes, ut ad mortem ducantur. Deinde patri obviam eunt, ei applicantur flentes (529). Vere dramatice hic Euripides pueris usus est, cum eos faceret patrem redeuntem salutantes, arte se eius vestibus implicantes, donec, ut possit procedere, eos manibus accipiat, secum portet (629 sqq.); eam enim imaginem videntes magis quam meris verbis commovemur; sed de hac re infra plura dicam. Itaque pueros, etiamsi mutos, tamen paullulum agentes habemus. Supremum corpora occisorum provolvuntur (1029 sqq.).

Mutum puerum habemus etiam in **Troadibus**, Astyanactem dico parvulum, qui v. 568 cum Andromacha in scaenam invehitur, ut simul cum armis Hectoris praedaque Archivorum ad Neoptolemum abducatur. Puerum revera gestum egisse concludimns ex his verbis (750—51):

τί μου δέδραξαι χερσὶ κἀντέχει πέπλων,
νεοσσὸς ὡσεὶ πτέρυγας εἰσπίτνων ἐμάς;

V. 757 sqq. Andromacha eum ad se attollit pectorique apprimit complectitur osculatur. Apertissime, eam puerulum sustulisse, non se ad eum demisisse, sequitur ex his versibus (762—63): [1])

πρόσπιτνε τὴν τεκοῦσαν, ἀμφὶ δ᾽ ὠλένας
ἕλισσ᾽ ἐμοῖς νώτοισι καὶ στόμ᾽ ἅρμοσον.

Se applicare enim matri, brachia tergo circumdare, ut eam osculetur, non potest parvulus, qui modo vesti se implicabat, nisi sublatus. Ceterum sane tenerae aetatis Astyanactem cogi-

[1]) Vix opus est monere Andromacham primum in curru sedentem in orchestram invectam esse, deinde vero ad orationem proferendam (636) surrexisse, ita ut bene intellegatur Astyanactis parvuli gestus, scil. quo matrem, ut se attollat, monere conetur. Fortasse Euripidi locus ille Homericus animo obversatus est, quod a Roberto didici: *Π*, 7—10: *κούρη νηπίη, ἥ θ᾽ ἅμα μητρὶ θέουσ᾽ ἀνελέσθαι ἀνώγει, εἱανοῦ ἁπτομένη καί τ᾽ ἐσσυμένην κατερύκει, δακρυόεσσα δέ μιν ποτιδέρκεται, ὄφρ᾽ ἀνέληται.*

tandum esse vel inde patet, quod postea in scuto Hectoris sepelitur. V. 786 puer per Talthybii ministros aufertur, ut de muro deiciatur. Postea (1119) corpus mortui, nimirum simulacro repraesentatum, in scaenam affertur.

Restat in **Iphigenia Aulidensi** Orestes parvulus, quem ego quidem a vero puero repraesentatum esse non credo; poeta enim eum semper ulnis portari voluit: cf. vv. 621/22:

καὶ παῖδα τόνδε τὸν Ἀγαμέμνονος γόνον
λάζυσθ' Ὀρέστην· ἔτι γάρ ἐστι νήπιος,

et 1118/19:

χὐπὸ τοῖς πέπλοις ἄγε
λαβοῦσ' Ὀρέστην, σὸν κασίγνητον, τέκνον.

Adde quod Euripides hunc puerum consilio infantem, h. e. sermonis non compotem finxit: cf. vv. 465/6:

παρὼν δ' Ὀρέστης ἐγγὺς ἀναβοήσεται
οὐ συνετὰ συνετῶς· ἔτι γάρ ἐστι νήπιος.

Cui loco opponenda sunt, quae de Herculis filiis modo monui. Ac ne actionem indicatam putes, quae abhorreat ab infantis natura, propono tibi versus 1241 sqq., quibus Iphigenia Orestis parvuli, quem manibus tenet, aspectu patrem commovere studet; omnia infanti optime conveniunt:

ἀδελφέ, μικρὸς μὲν σύ γ' ἐπίκουρος φίλοις,
ὅμως δὲ συνδάκρυσον, ἱκέτευσον πατρὸς
τὴν σὴν ἀδελφὴν μὴ θανεῖν· αἴσθημά τοι
κἀν νηπίοις γε τῶν κακῶν ἐγγίγνεται.
ἰδοὺ σιωπῶν λίσσεταί σ' ὅδ' ὦ πάτερ·

Nec mira haec Orestis infantia: namque sequitur Euripides fabulae ut videtur formam sollemnem, qua narrabatur Orestem initio belli Troiani fuisse infantem in matris ulnis requiescentem: cf. Iph. Taur. 231 et Or. 377. Videtur eo Stesichori vestigia legisse, cuius in carmine argumentum illud expressum fuisse suspicor, Orestem, qui initio belli infans stultus fuisset, sensim ad officium suum ultionis cognoscendum corroboratum esse.[1])

---

[1]) Cf. Stes. frg. 41; ceterum Robertum, Bild und Lied, p. 149 sqq., praecipue p. 178. — In scypho quodam, q. d. Homericum, in quo ipsa illa ex Eur. Iph. scaena ficta est, Orestes aetate paullo provectus re-

Tales infantes, quales etiam plures inveniemus, revera omnino simulacris repraesentatos esse statuo, quia pueris minimae aetatis in scaena publica locum non fuisse consentaneum est. Praeterea hoc respicias quaeso, in Aristophanis Acharn. eundem Orestem infantem in Telephi Euripidis irrisione c o p h i n o, potissimum autem eundem in Thesmophoriazusis, ubi eadem scaena ridetur, u t r e in infantis speciem exornato repraesentari. Quibus commentis comicum puto eum ipsum morem tragicum, simulacra pro infantibus producendi, ridicule voluisse imitari, sicut saepius tragicae scaenae instituta (e. g. *μηχανήν, ἐκκύκλημα*) iocis suis profanavit.[1])

Nunc A r i s t o p h a n i s quae quidem exstant fabulas perlustremus. Iam in **Acharnensibus** pueri sive puellae in scaena aspiciuntur, sc. duae illae Megarensis hominis filiae, quas ille in porcorum similitudinem conversas vendit. Versantur in scaena a v. 729—834. Num de meris simulacris cogitandum sit,[2]) equidem vehementer dubito, non tam, quia verba nonnulla poeta iis tribuisse videtur (735: *πεπρᾶσθαι πεπρᾶσθαι*, 780, 801, 802, 803: *κοΐ, κοΐ*), quam quia ipso illo loco haud ambigue actio puellarum indicatur (744: *ἀλλ' ἀμφίθεσθε καὶ ταδὶ τὰ ῥύγχια, κἤπειτεν εἰς τὸν σάκκον ὧδ' ἐμβαίνετε*). Ac si quantum ridiculi haberent tales actiones, poetam non ignorasse atque ob id ipsum talia finxisse consideramus, credere non possumus

praesentatus est, cum pedibus ambulet. Sed ut in eo artifex ab Euripide recessit, quod puerum humi stantem, non ab Iphigenia sublatum finxit, ita ne hoc quidem, quod eum maiorem repraesentavit, ex scaenae aspectu profectum esse putabimus. Adde quod Agamemnonem in throno sedentem fecit, quod ipsum quoque cum poetae consilio pugnat. Vid. 50. Berl. Winckelmannsprogr. 1890, p. 51.

[1]) Etiam quarto a. Chr. saeculo simulacra pro infantibus in scaenam inducta esse docet frg. ex Hectore Astydamantis alterius sumptum, quod sic apud Nauckium restitutum legimus:

δέξαι κυνῆν μοι, πρόσπολ' . . .
μὴ καὶ φοβηθῇ παῖς.

Nimirum Astyanax est cogitandus, qui ut infans simulacro repraesentatus est. Fragmentum Robertus mihi ostendit.

[2]) Quod coniecit O. Müller, Hist. Litt. II⁴, 13.

inania simulacra pro vivis pueris sive puellis in scaenam esse prolata. Accedit quod, quae est iocorum (a v. 781) obscoenitas, puellas potissimum in scaena monstrari poeta voluisse videtur, quod Wilamowitzius me docuit. Vel hac de causa coniectura illa Beerii,[1]) Nicarchum sycophantam, qui postea (869—917) in scaena est, ab altero puerorum, qui Megarensis filiarum personas gesserint, esse repraesentatum, reicienda est; nam tot verba puellulas in theatro protulisse sane incredibile est; filiam potius illam, quae cum matre in pompa Dionysiaca (245) inducitur, et Nicarchum eiusdem fuisse actoris suspicor. In vocibus puellarum non offendendum est, siquidem pauci illi soni facile ab alio aliquo emittebantur, sicut in Lysistrata Cinesiae filioli voces alium actorem suscepisse inveniemus.

In **Equitibus** Aristophanes ex vita cotidiana puerum, qu fert *ὀκλαδίαν,* induxit, quem sane merum *δορυφόρημα* merito appellabimus (v. 1384).

In **Vespis** in scaenam prodeunt pueri praelucentes choro, qui v. 230 ante solem ortum orchestram intrat. V. 408 sqq. pueri a coryphaeo dimittuntur, ut Cleonem arcessant, quod artificium poeta nimirum tantummodo ad pueros removendos finxit. Vel inde hoc quoque sequitur, eos pueros praebere revera ornamentum huius fabulae proprium, nec partem chori fuisse, quod G. Hermannus suspicatus est. Omnino enim de his puerorum partibus magnae inter viros doctos ortae sunt controversiae; nam neque quot pueri fuerint, neque quomodo verba a poeta sibi tributa protulerint, clare indicatum est. Atque G. Hermanni sententiam,[2]) existimantis quattuor pueros a quattuor choreutis (statura brevioribus) esse repraesentatos, honoris tantum causa affero. Nam cum pueris v. 408 ad Cleonem dimissis remanere non possint nisi XX choreutae, ad eam delabimur coniecturam sane monstruosam, ut chorum per maximam fabulae partem adeo mutilatum vice sua functum esse arbitremur. Deductus autem Hermannus ad eam sententiam est, quod omnino pueros canentes in scaenam admitti non posse sibi

---

[1]) C. Beer, Ueber die Zahl der Schauspieler bei Aristophanes, Leipzig 1844, p. 59.

[2]) De choro Vesparum 1843; opusc. VIII, 253.

persuaserat, qua de re nobis infra fusius disputandum erit. Quod ad numerum puerorum attinet, iam Beerius[1]) verum vidit: tres fuisse propter tres Carcinitas, qui in fine fabulae (1501 sqq.) prodeunt saltaturi. Qui cum ob brevem corporum staturam irrideantur, a pueris atque iis quidem ipsis, qui antea laternas tulerant, acti esse putandi sunt, siquidem parachoregemate semel inducto largius uti sollemnis fuit poetae ars; itaque tres habemus pueros praelucentes, nam tres videntur Carcinitae saltavisse. Hanc vero coniecturam I. Richterus[2]) non pro certa accipiens inter varias sententias dubius pendet. Cum enim propter v. 1512:

ὦ Καρκίν', ὦ μακάριε τῆς εὐπαιδίας

patrem ipsum cum tribus filiis saltavisse, aut etiam propter sequentem versum:

ὅσον τὸ πλῆθος κατέπεσεν τῶν ὀρχίλων

plures homunculos in orchestra apparuisse credibile sit, aut tres aut quattuor aut plures quoque pueros praelucentes cogitari posse. At qui poetae usum novit, tam obscure eum personas prodeuntes non signare probe scit, ut non dicam hoc nihil habere mirandi, quod Carcinus, sive adest inter spectatores sive non, ob filiorum virtutes appellatur atque celebratur. Quod attinet autem ad versum 1513:

ὅσον τὸ πλῆθος κατέπεσεν τῶν ὀρχίλων,

inde magnam homunculorum multitudinem in orchestram prodiisse concludi omnino non potest, quia illud enuntiatum arcte pendet ex antecedente, speciatim spectat ad vocem *εὐπαιδίας*, quae nimirum ad tres Carcini filios referenda est. Quod autem de tribus vocem *πλῆθος* usurpavit, eo aptissime explicatur, quod tres fratres deinceps scaenam intrant, ita ut alius alii corporis brevitate et miro habitu antecellat (1511: *ὁ σμικρότατος*), qua re multitudinis species oritur. — Iam quid de ratione pronuntiandi erui possit, videamus. Primum hoc monendum est, colloquium inter patres et filios (sive patrem et filium) habitum (248—257), quo poeta puerorum lasciviam egregie depinxit,

---

[1]) l. c. p. 49 sq.
[2]) Prolegom. ad Ar. Vesp. Berol. 1858, p. 53 sqq.

recte intellegi non posse, nisi inter eosdem incipitur et pergitur et non modo hic modo ille puer respondet (quod Richterus voluit). Cum vero metrum illius partis (tetr. iamb. cat. cum syncopa in quinto pede) ad sermonem propius accedere videatur,[1]) cum Westphalio[2]) eos versus singulos cecinisse statuemus. Itaque apparet hoc loco coryphaeum cum uno eodemque puero vocibus alternasse, atque sponte se offert maximus ille puerorum (qui postea primus Carcinitarum prodit) dignissimus, cui hoc munus vindicemus. Tamen unus ille pro omnibus verba fecisse cogitandus est, sicut omnes videntur antea peccavisse (250), omnes una vapulavisse (254: *εἰ νὴ Δί' αὖθις κονδύλοις νουθετήσεθ' ἡμᾶς*). At carmen quod sequitur amoebaeum (291—315) certe omnes pueri cum toto choro alternantes cecinerunt. Quod enim antecedit carmen ab universo choro cantatum esse luculenter ex his coryphaei verbis apparet (270/71):

ἀλλά μοι δοκεῖ σπάντας ἐνθάδ' ὦνδρες
ᾄδοντας αὐτὸν ἐκκαλεῖν.

Cum igitur in eiusdem carminis fine universus chorus cecinerit (290):

ὕπαγ' ὦ παῖ ὕπαγε,

pueros quoque omnes una voce respondisse putabimus. Qui morem chororum sollemnem secuti numero singulari et plurali promiscue utuntur. Itaque conamina illa, quibus inter singulos pueros singulae partes a Richtero[3]) distribuuntur, tractare supersedeo.

In **Pacis** initio (114) filiolae Trygaei prodeunt. Duae videntur fuisse secundum schol. Ven. ad v. 137: *ὦ μελέα· δυϊκῶς· λέγει δὲ πρὸς ἄμφω τὰ παιδία.* At dubitari potest, utrum revera hoc scholium antiquam memoriam praebeat, an *μελέα* singularis potius existimandus sit. Sic enim legendum est, non *μέλ' ἄν*, quod *ἔδει* non eget particula *ἄν*. Itaque Richterus[4]) septem puellas fuisse suspicatur ex septem, quos

---

[1]) Cf. vv. 270/71 et Nubb. 1212, ubi idem metrum occurrit, ab encomio, quod antea canitur, discretum.

[2]) Rossbach-Westphal, Metr. [3] p. 239; cf. C. Muff, Ueber den Vortrag d. Chorpartieen bei Arist., Halle 1872, p. 40.

[3]) l. c. p. 54.

[4]) Prolegom. ad Ar. Pac., Berol. 1860, p. 54.

traditos legimus, earum sermonibus. At non licet talia concludere nisi ex haud ambiguis poetae indiciis. Hic vero colloquium plane progrediens habemus; comicus autem, simodo ei praesto fuisset materia talis: septem pacifici viri filiolae, ea largius pro ingenio suo usus esset. At, ut quaestionem solvamus, proficiscendum est ex eo in fine fabulae loco, ubi aperte duo pueri, Lamachi et Cleonymi filii, inducuntur (1265 sqq.). Verisimillimum enim est, eosdem duos pueros primum Trygaei filiarum, tum Lamachi Cleonymique filiorum personas gessisse, ita ut scholiastae illam notam sibi stare videamus. Lamachi filium multa canentem audimus: itaque non dubito eidem puero, qui hunc egerit, ut sollertiori, cantum illum puellae (114—118) tribuere, qui unius tantum ori convenire videtur.[1]) Quod sequitur colloquium idem certe puer cum patre habuit, quoniam unum tantum cum illo confabulari ex causis supra allatis consentaneum est.

Restat ut de **Lysistrata**, in qua Cinesiae et Myrrhinae filiolus inducitur (845—968), pauca dicamus. Qui certe infans minimae aetatis est cogitandus, aperte enim *ἄθηλος* vocatur, lactens igitur est (881); adde quod postea a servo aufertur, sane qui ambulare nondum possit. Itaque constat de vero infante hic dicendum non esse; sed simulacrum tantum in scaenam apportatum est sicut in Iphigenia Aul. etc., cui opinioni clamores infantis non obstant (879); quid enim facilius, quam histrioni alicui tria illa verba mutata voce proferenda tribuere?

Iam fabulis superstitibus perlustratis quantum in deperditarum tenebris etiamnunc cognosci nostraeque quaestioni adhiberi possit, videamus.

Ex Aeschyleis unam tantum habeo tragoediam, cuius inter personas puer sive infans fuisse videatur: **Telephum** dico, in qua Aeschylum idem quod Euripides in eiusdem tituli tragoedia argumentum expressisse suspicamur. Dico notam illam

---

[1]) Dissentit Muffius, l. c. p. 111.

ex Hygino fabulam (CI), qua narratur Telephum, ut vulneris, quod ab Achille acceperat, medelam nancisceretur, in castra Achivorum ingressum, rapto parvulo Oreste, obsidis loco, Achillem se sanare coegisse. Responsum enim ei ab Apolline erat eundem, qui vulnerasset, sanaturum esse. — Orestes ille nimirum infans[1]) minimae aetatis cogitandus est ex vulgari, quam supra attigi (p. 235), memoria. Nobilem illam, qua Telephus Orestem rapit, scaenam, quae apud Euripidem praecipuum in fabula locum tenuisse videtur, ne apud Aeschylum quidem defuisse scholiasta ad Ar. Ach. 332 testatur: *ἐπεὶ καὶ ὁ Τήλεφος κατὰ τὸν τραγῳδοποιὸν Αἰσχύλον, ἵνα τύχῃ παρὰ τοῖς Ἕλλησι σωτηρίας, τὸν Ὀρέστην εἶχε συλλαβών·* nam etiamsi ubique ibi Euripides irridetur, ita ut nonnulli homines docti illud *Αἰσχύλον* per errorem positum esse coniecerint, equidem animum inducere non possum, ut ullum commentatorem, quisquis fuit, tam stupidum putem, ut Euripideam fabulam respici non sentiret. Mirus profecto esset commentatoris error, cum Aeschyleam afferret Telephum, qua Euripideam multo nobiliorem, multo diutius notam fuisse testimonia docent.[2]) Itaque eandem sive similem scaenam apud Aeschylum occurrisse statuamus, etiamsi non ut apud Euripidem Telephus Oresti necem minatus esse, sed eum tantum obsidem occupasse videtur, quod cernimus in antiquiore vasculo.[3]) Infans ille nimirum simulacro repraesentatus est, sicut pro Prometheo quoque in initio fabulae simulacrum est substitutum. Neque in eo offendendum est, quod talia, ut raptum infantis, in scaena Aeschylea omnino occurrisse puto; multo enim plura agebantur in antiqua quam in posteriore scaena, sicut e. g. Hercules in *Προμηθεῖ λυομένῳ* inductus est aquilam sagitta occidens.[4]) Itaque Euripides hac in re Aeschylum imitatus est.

---

[1]) Conveniunt Hygini verba: „Orestem rapuit de cunabulis".

[2]) Vid. frgm. apud Nauckium. Ceterum cf. quae infra de Eur. Telepho disputavi.

[3]) Vid. O. Jahn., Arch. Aufs. tab. 2; cf. Robert., Jahrb. des Kaiserl. Deutschen Arch. Inst. II, 1887, p. 248.

[4]) Quod docuit G. Haupt, comment. arch. in Aesch., dissert. inaug. Hal. 1896, apud Niemeyerum, p. 121.

Iam Sophocleas fabulas adeamus.

In **Atreo** sive **Mycenaeis** famosam illam „cenam Thyestae" tractatam fuisse constat. Eandem materiam Euripides in sua **Thyesta** tractavit.[1]) At utriusque fabulae lineae etiamnunc tanta caligine sunt obvolutae, ut ex accurata tantum omnium testimoniorum examinatione lux aliqua a nobis sperari possit. Priusquam igitur ad tragoedias ipsas accedamus, quae ante tragoediam fuerit vulgaris fabulae forma, constituendum est. Quem ad finem primum eam narrationem, quam Apollodori epitoma Vaticana exhibet, comparemus cum ea, quae exstat in Euripidis Electra. Ibi enim chorus fusius totam earum rerum conexum profert, certe vulgarem quaeque tragicorum commentis non est tacta memoriam sequens, quod ex ipso cantici Euripidei initio elucet. Postea apposui Aeschyli ex Agamemnone de fratrum discidio narrationem, quae ipsa quoque pro antiqua memoria habenda est. Cum loco illo ex epitoma Vaticana sumpto fere plane concinunt schol. Hom. *B*, 105 AD et schol. Eur. Or. 812 A, quae narrationes tamen non ultra Thyestam ab Atreo expulsum procedunt.

Eur. El. (700 sqq.)

.. κληδὼν ἐν πολιαῖσι φάμαις μένει . . . Πᾶνα . . . χρυσέαν ἄρνα καλλίποκον πορεῦσαι· πετρίνοις δ' ἐπιστὰς κᾶρυξ ἴαχεν βάθροις· ἀγορὰν ἀγορὰν Μυκηναῖοι στείχετε μακαρίων ὀψόμενοι τυράννων φάσματα δείματα. χοροὶ δ' Ἀτρειδᾶν ἐγέραιρον οἴκους κτλ. κρυφίαις γὰρ εὐναῖς πείσας ἄλο-

Ep. Vat. (2, 5 sqq.)

ὁ δὲ Ἀτρεὺς εὐξάμενός ποτε τῶν αὑτοῦ ποιμνίων, ὅπερ ἂν κάλλιστον γένηται, τοῦτο θῦσαι Ἀρτέμιδι, λέγουσιν ἀρνὸς φανείσης χρυσῆς ὅτι κατημέλησε τῆς εὐχῆς· πνίξας δὲ αὐτὴν εἰς λάρνακα κατέθετο κἀκεῖ ἐφύλασσε ταύτην· [μέγα δέ τι φρονοῦντα ἐπὶ τῷ κτήματι κομπάζειν κατὰ τὴν ἀγοράν].[2]) *ἣν Ἀερόπη δίδωσι τῷ Θυέστῃ μοιχευ-*

---

[1]). Thyestam a Cressis diversam esse non opus est iterum affirmare. Cenam Thyestae potissimum in Thyesta tractatam fuisse ostendit Bergkius ex Aristoph. Proagon. frgm. apud Meinekium, frgm. com. Graec. II, p. 1137/38.

[2]) Hoc in unis scholl. Hom. et Eur. legitur.

χον φίλαν Ἀτρέως, τέρας ἐκκομίζει πρὸς δώματα.

νεόμενος δ' εἰς ἀγόρους ἀΰτει τὰν κερόεσσαν ἔχειν χρυσόμαλλον κατὰ δῶμα ποίμναν.

τότε δὴ τότε φαεννὰς ἄστρων μετέβασ' ὁδοὺς Ζεὺς καὶ φέγγος ἀελίου λευκόν τε πρόσωπον ἀοῦς κτλ.

Aesch. Agam. 1583 sqq. (Weil.) Ἀτρεὺς γὰρ ἄρχων τῆςδε γῆς, τούτου πατήρ, πατέρα Θυέστην τὸν ἐμόν, ὡς τορῶς φράσαι, αὐτοῦ δ' ἀδελφόν, ἀμφίλεκτος ὢν κράτει, ἠνδρηλάτησεν ἐκ πόλεως τε καὶ δόμων.

καὶ προστρόπαιος ἑστίας μολὼν πάλιν τλήμων Θυέστης μοῖραν ηὗρετ' ἀσφαλῆ, τὸ μὴ θανὼν πατρῷον αἱμάξαι πέδον αὐτός.[3]) ξένια δὲ τοῦδε

θεῖσα ὑπ' αὐτοῦ. χρησμοῦ γὰρ γεγονότος τοῖς Μυκηναίοις ἑλέσθαι βασιλέα Πελοπίδην[1]), μετεπέμψαντο Ἀτρέα καὶ Θυέστην. λόγου δὲ γενομένου περὶ τῆς βασιλείας ἐξεῖπε Θυέστης τῷ πλήθει τὴν βασιλείαν δεῖν ἔχειν τὸν ἔχοντα τὴν ἄρνα τὴν χρυσῆν· συνθεμένου δὲ τοῦ Ἀτρέως δείξας ἐβασίλευσε.[2]) Ζεὺς δὲ Ἑρμῆν πέμπει πρὸς Ἀτρέα καὶ λέγει συνθέσθαι πρὸς Θυέστην περὶ τοῦ βασιλεῦσαι Ἀτρέα, εἰ τὴν ἐναντίαν ὁδεύσει ὁ Ἥλιος. Θυέστου δὲ συνθεμένου τὴν δύσιν εἰς ἀνατολὰς ὁ Ἥλιος ἐποιήσατο· ὅθεν ἐκμαρτυρήσαντος τοῦ δαίμονος τὴν Θυέστου πλεονεξίαν, τὴν βασιλείαν Ἀτρεὺς παρέλαβε καὶ Θυέστην ἐφυγάδευσεν. αἰσθόμενος δὲ τῆς μοιχείας ὕστερον κήρυκα πέμψας ἐπὶ διαλλαγὰς αὐτὸν ἐκάλει. καὶ ψευσάμενος εἶναι φίλος, παραγενομένου τοὺς παῖδας, οὓς εἶχεν ἐκ νηΐδος νύμφης, Ἀγλαὸν καὶ Καλλιλέοντα καὶ Ὀρχομενόν, ἐπὶ τὸν Διὸς βωμὸν καθεσθέντας ἱκέτας ἔσφαξε, καὶ μελίσας καὶ καθεψήσας παρατίθησι Θυέστῃ χωρὶς τῶν

[1]) Hoc enuntiatum deest in scholl. Hom. et Eur.
[2]) Hoc enuntiatum omissum est in scholl. Hom. et Eur.
[3]) Ci. Blomfieldus pro trad. αὐτοῦ.

δύσθεος πατὴρ Ἀτρεύς, προθύμως μᾶλλον ἢ φίλως, πατρὶ τῷμῷ, κρεοῦργον ἦμαρ εὐθύμως ἄγειν δοκῶν, παρέσχε δαῖτα παιδείων κρεῶν. + τὰ μὲν ποδήρη καὶ χερῶν ἄκρους κτένας + ἔθρυπτ' ἄνωθεν ἀνδρακὰς καθήμενος ἄσημ'· ὃ δ' αὐτῶν αὐτίκ' ἀγνοίᾳ λαβὼν ἔσθει βορὰν ἄσωτον κτλ. *ἄκρων, ἐμφορηθέντα δὲ δείκνυσι τὰ ἄκρα καὶ τῆς χώρας αὐτὸν ἐκβάλλει.*

Mirandum non est, non omnia, quae apud Apollodorum narrantur, in Euripideo quoque cantico occurrere, quoniam poeta pro chori sublimi dicendi ratione res subobscure abrupteque profert. Itaque in initio potissimum noli discrepantias statuere. Nimirum Epitomator Vaticanus pristinam fabulae formam affert, secundum quam totius discidii origo ad neglectum Atrei votum, quod Dianae fecerat, referebatur.[1]) Quod vero Euripides de voto illo omnino tacet, inde eum aliam formam respicere colligi nequit. Simili brevitate postea miraculi illius rationes prorsus omittit, cum nihil dicat de illa pactione, quam Iuppiter Atreum cum Thyesta facere iusserat. Immo ex eis verbis, quibus agnum aureum advenisse dicit (*Πᾶνα . . . χρυσέαν ἄρνα . . . πορεῦσαι*), patere mihi videtur, eum similem atque epitomatorem fabulam in mente habuisse. In prisca enim fabula narrabatur agnum nescioquomodo subito inter pecora Atrei apparuisse (*ἀρνὸς φανείσης*). Idem certe dicit Euripides, siquidem Faunus, deus pecorum, sollemniter talium rerum auctor putabatur. Aliter constat rem narratam esse in recentiore fabula (quae etiam in Alcmeonide occurrebat), sc. a Mercurio agnum missum esse. Eam formam Euripides in Orestis chorico (995 sqq.) sequitur, ubi aliae quoque discrepantiae occurrunt, quae haud scio an recte eidem auctori ascribendae sint.[2]) Sed utut hoc est, pro certo accipio Euripideae Electrae

[1]) Cf. Th. Voigt, De Atrei et Thyestae fabula, dissertatt. philol. Hal. VI, p. 334.

[2]) Mirum enim hoc potissimum est in illo cantico, quod Aeropae adulterium post cenam Thyestae demum narratur. Quod nisi temere

canticum et narrationem Epitomae Vaticanae eandem exprimere fabulae formam. Idem valet de Aeschylea narratione cum Apollodorea comparata. Neque enim in eo haereri debet, quod apud Apollodorum Atreum per dolum fratrem allexisse legimus, de qua re tacet Aeschylus. Aegisthus enim summam tantum rerum tangit; itaque satishabet iniurias supplicibus illatas afferre, quo summo scelere illud, quod amicitiam simulaverat, quasi involvitur. Itaque ex verbis: *προστρόπαιος ἑστίας μολὼν πάλιν* Thyestam sponte rediisse concludi posse nego.[1]) Nonne consentaneum est, in epico carmine, cuius argumentum erat impia fratrum lis, narratum fuisse, Thyestam tantopere propter pristinas iniurias fratri diffidere, ut deorum se tutelae credere malit? Ita in Euripidis Phoenissis (272 sqq.) Polynices, etiamsi *ὑπόσπονδος* intrat urbem, tamen turpissimas insidias sibi parari suspicatur, cum *βωμίους ἐσχάρας* respiciat, ad quas confugiat. Hoc veteris carminis argumentum etiamnunc in Vaticana narratione discernimus, qua Atreus, postquam amice fratrem revocaverit, eius liberos supplices in ara Iovis sedentes mactavisse traditur. — Quae cum ita sint, ego non dubito illam Apollodoream narrationem pro antiqua memoria habere, qualis fortasse apud Pherecydem legebatur, cui etiam Th. Voigtius[2]) priorem partem tribuit ex auctoritate schol. Eur. Or. 997 ABI: *Φερεκύδης δὲ οὐ καθ' Ἑρμοῦ μῆνίν φησι τὴν ἄρνα ὑποβληθῆναι, ἀλλ' Ἀρτέμιδος.*[3]) Sed eidem tota narratio tribuenda mihi videtur; nam cum omnino de fratrum rixa atque notissima illa cena Thyestae tacuisse non credibile est, siquidem ea iamdiu ab omnibus ferebantur (*τὰ ἐπώνυμα δεῖπνα Θυέστου*). Quod

---

factum putamus, sic fortasse explicandum est, ut poenam Atrei in illa fabula non iam desiderari statuamus; non enim votum neglexerat; Aeropae enim adulterium pro Atrei poena in pristina fabula habendum est. In recentiore autem fabula Atreus post cenam demum sceleri est obnoxius.

[1]) Quae est Straussii sententia: De ratione inter Senecam et antiquas fabulas Romanas intercedente, dissert. inaug. Rostoch 1887, p. 61, n. 1.

[2]) L. c., p. 400 sqq.

[3]) Voigtius iam vidit (p. 405), non iratam Dianam intellegendam esse, sed nihil nisi hoc: Dianam agnum misisse, ita ut potius *ὑπ' Ἀρτέμιδος* legendum sit.

autem desiderari Voigtius dicit poenam Atrei, qui votum Dianae factum neglexerit, Aeropae adulterium pro poena eius habendum esse Robertus me monuit; conferenda est Minois Pasiphaesque fabula, quae simillimum praebet argumentum. — Iam cum per hanc totam quaestionem cognoverimus, in Epitoma Vaticana antiquam et vulgarem de Atrei et Thyestae discidio exstare fabulam, eam omnino non valere ad eas quas quaerimus tragoedias recognoscendas apparet. At novum habeo argumentum, quo non solum illa coniectura confirmatur, sed etiam aditus ad ipsas tragoedias datur, quod pertinet ad illam de Solis regressu fabulam. Primitus narrabatur Solem post furtum Thyestae revertisse, quod docet canticum Euripideum et narratio Apollodorea. Euripides in miraculo illo offendit, quod tradit schol. Or. 998 ABI: *πιθανῶς ὁ Εὐριπίδης τὸν μῦθον προσήρμοσεν· ὁ γὰρ φυσικὸς λόγος τὸν ἥλιον ἀποδείκνυσι τὴν ἐναντίαν ἰόντα πορείαν τῷ οὐρανῷ.* Huc etiam probabilissime refertur frg. inc. 861:

δείξας γὰρ ἄστρων τὴν ἐναντίαν ὁδὸν
δήμους τ' ἔσωσα καὶ τύραννος ἱζόμην.

Quae verba si Atreo tribuimus, ita intellegenda videntur, ut Euripidem hoc finxisse putemus, Atreum non Iovis miraculo, sed propter sapientiam suam ad res caelestes pertinentem a populo regem creatum esse. Nonne Euripides ipse clarissime incredulitatem suam patefecit in cantico illo Electrae, ubi, postquam vulgarem opinionem protulit, haec adicit (El. 737 sqq.): *λέγεται· τὰν δὲ πίστιν σμικρὰν παρ' ἔμοιγ' ἔχει, στρέψαι θερμὰν ἀελίου χρυσωπὸν ἕδραν ἀλλάξαντα δυστυχίᾳ βροτείῳ θνατᾶς ἕνεκεν δίκας.* Sophocles miraculum servavit, sed audaci felicissimaque arte transposuit post cenam Thyestae, quam voluit quam horridissimam depingere. Hoc testatur Statyllius Flaccus (Anth. Pal. IX, 98).[1])

Οἰδίποδες δισσοί σε καὶ Ἠλέκτρη βαρύμηνις
καὶ δείπνοις ἐλαθεὶς Ἀτρέος Ἠέλιος
ἄλλα τε πουλυπαθέσσι, Σοφόκλεες, ἀμφὶ τυράννοις κτλ.

Nunc vero testimonio illi in litteris mythographicis Graecis uni, quod eandem fabulae formam, i. e. Solis regressum post cenam Thyestae positum, praebet, maiorem fidem habebimus,

[1]) Hoc Straussius attulit, l. c. p. 64.

praeterquam quod illi etiam Sophoclis nomen aperte appositum est: schol. Eur. Or. 812 Gu l. (Postquam Atreo a Mercurio agnum aureum missum esse narratum est, sic pergitur:) *καὶ μέλλοντος Ἀτρέως δεῖξαι τὸ τέρας τοῖς δικασταῖς καὶ λαβεῖν τὴν ἀρχὴν, Ἀερόπη, ἡ τούτου γυνή, μοιχευομένη Θυέστῃ, τῷ ἀνδραδέλφῳ, κλέψασα τοῦτο παρέδωκεν αὐτῷ. Θυέστης δὲ λαβὼν τοῦτο καὶ δείξας τοῖς δικασταῖς τῆς ἀρχῆς ἐκράτησε. μὴ ἀνασχόμενος οὖν Ἀτρεὺς τὴν συμφορὰν καὶ δυσχεραίνων, ὅτι ἀδίκως ἐστέρηται τῆς ἀρχῆς, ὁμοῦ τε τὴν γυναῖκα Ἀερόπην τιμωρεῖται κατ' ἄμφω, καὶ ὅτι ἐμοιχεύετο Θυέστῃ καὶ ὅτι κέκλοφε τὸ ἀρνίον καὶ δέδωκεν αὐτῷ, ῥίψας αὐτὴν εἰς τὴν θάλατταν,*[1]) *ὥς φησι Σοφοκλῆς, καὶ τοὺς τρεῖς υἱοὺς τοῦ Θυέστου, Ἀγλαὸν Ὀρχομενὸν καὶ Κάλεον ἀποκτείνας παρέθηκεν εἰς τράπεζαν τῷ πατρὶ καὶ αὐτὸν ὕστερον ἀπέκτεινεν. δι' ἃ ὁ ἥλιος μὴ στέρξας τὸ παράνομον μίαν ἡμέραν ἐκ δυσμῶν πρὸς ἕω διφρεύει. σὺν αὐτῷ δὲ καὶ αἱ πλειάδες τὴν ἐναντίαν ὁδὸν ἐβάδισαν.* Praeter miraculum transpositum hoc novum in hac narratione cernitur: quod Aeropa in mare praecipitatur (quae quidem est sollemnis adulterarum poena), quod Thyestes ipse quoque interficitur; quae res nusquam alibi occurrunt: habemus igitur prorsus singularem fabulae formam, quam ex causis allatis Sophocli tribuere non dubito: ea omnia scelera Sophoclem in Atreum contulisse vel inde apparet, quod aperte scholiasta affirmat, post omnia exacta demum solem tergum vertisse.[2]) Iam cur „Atrei“ nomen fabulae imposuerit, cognoscimus, scil. quia eius potissimum mores fortunamque depingendos sibi proposuerat, sane horridam imaginem! Nam illum in tota tragoedia medium locum obtinere videmus, cum, quomodo insatiabilem fere suam ulciscendi cupi-

[1]) Spectare hic scholiastam Soph. Ai. 1297 (quod Dindorfius putavit) vix crediderim, quia ibi non de Atreo, sed de Catreo, Aeropae patre, sermo est. Sed etiamsi erraverit scholiasta, sufficiunt testimonia, ut illam fabulae formam Sophocleam esse credamus.

[2]) Eandem materiam Petersenus (Progr. Dorpat, 1877, p. 6) ascribit Atreo Sophoclis, oppugnans Welckerum, qui Thyestam ab Atreo interfectum alii tragoediae vindicaverat. Ceterum ille fusius de duabus Sophoclis Thyestis disputat, quarum argumenta in Hygin. fab. LXXXVIII latere probabiliter conicit, etiamsi de vasculo (Conze, Vorl.-Bl. Ser. III, IV, 2), quod eo referri vult, dubitari potest.

ditatem in uxore et fratre expleret, in ea fabula expressum esse videatur, cui cupiditati eo usque indulgeret, donec solus fere ex tota gente relinqueretur, tot tantisque sceleribus onustus, ut vel dei taedium suum aperte ostenderent, ipse vero, ut opinor, miraculo illo perterritus, in summam rerum gestarum paenitentiam concideret. — In „Thyestis", quarum alterius actio Sicyone fiebat, Sophocles prorsus alia argumenta tractavit,[1]) quae Hyginus fab. LXXXVIII enarrare videtur; propterea quoque suspicor eum prius illud de discidii initio argumentum, quod in capite fabulae posuit, brevissime tantum tangere, scil. ut rerum conexum exponeret; cetera enim satis fuse narrat. — Brevitati scholiastae tribuendum videtur, quod non narrat, qua ratione Atreus imperium recuperaverit; cum enim in primitiva fabula hoc fuerit, eum a Iove ipso, solem regredi iubente, ut legitimum regem designatum esse, in Sophoclea fabula, in qua illud miraculum transpositum erat, nova ratio capessendi imperii requiritur. Id mihi reiciendum videtur, eandem quam Euripides Sophoclem rationem adhibuisse, nempe ut Atreum per suam rerum caelestium cognitionem regnum adeptum esse fingeret. Ita enim idem de solis regressu argumentum bis in eadem fabula sub diversis formis occurrisset. Immo ea testimonia, unde illud concludi possit, ad „Thyestas" referendas censeo, nisi omnino Sophoclis nomen per errorem pro Euripidis positum est: cf. Soph. frg. inc. 671 et 672 cum nota Achill. Tat.: *Σοφοκλῆς δὲ εἰς Ἀτρέα τὴν εὕρεσιν (τῆς ἀστρονομίας) ἀναφέρει.* — Iam via hoc modo patefacta quatenus ceteris de utraque tragoedia testimoniis adhibitis progredi possimus, videamus. Ribbeckio et Straussio[2]) astipulandum est, Ennium Euripidem, Accium Sophoclem secutum esse, quod etiam eo firmatur, quod Accius quoque Solis regressum post cenam Thyesteam posuit (fr. XIII). Certum hoc videtur, apud Euripidem Thyestam ficta paupertate atque miseria supplicem cum filiis ad fratrem venisse (cf. Strauss., l. c. p. 59/60). Itaque hoc probabilissimum est, eum initio fabulae (in prologo) cum filiis ad aram Iovis (cf. Ep. Vat.: *ἐπὶ τὸν Διὸς βωμόν*, et frg. Enn. VII: Aspice hoc sublime

[1]) Cf. superioris paginae notam 2.
[2]) L c., p. 58 sqq.

candens, quem invocant omnes Iovem) sedisse atque spectatoribus quis esset patefecisse; huc cum Ribbeckio referendum frg. IV:

Quemnam te esse dicam, qui tarda in senecta?

Illud igitur argumentum: „Thyestam cum filiis ad aram sedentem“ Euripides ex antiqua memoria sumpsit, etiamsi agendi rationes Thyestae prorsus immutavit. Quid Thyesta contra fratrem molitus sit, quomodo ille eum eiusque insidias cognoverit, tamen ficta gratia eum deceperit, non iam possumus discernere. Tamen eum pueris ad exsequendum dolum usum esse non ita veri est dissimile, quia hoc artificio facillime potuit misericordiam movere. Fragmentum illud, quo Atreus de scientia sua rerum caelestium atque imperii occupatione gloriatur (861), ex longiore q. v. ῥήσει Atrei, qua suas virtutes, fratris iniurias exponebat, sumptum videtur. — Sophoclea fabula, ut supra exposuimus, et Aeropae poenam et cenam Thyestae et caedem ipsius Thyestae continuit. Cum igitur in his sceleribus, i. e. Atrei ulciscendi effrenato furore repraesentando, summa dramatis posita fuisset, talia qualia Euripides finxit, insidias Thyestae, cognitionem eius, Sophocles omisisse putandus est. Immo etiam frg. III Atrei Accianae docet Thyestam statim advenientem, idque sua sponte, ab Atreo, qui eius scelera iam perspexisset, cognitum esse:

iterum Thyestes Atreum adtractatum advenit,
iterum iam aggreditur me et quietum exsuscitat:
maior mihi moles, maius miscendumst malum,
qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

Praeterea apud Accium videmus Thyestam in scaena ipsa cognoscere horrendum facinus (frg. XIV), apud Ennium vero Thyestes iam conscius factorum egreditur e domo (fr. VIII). Itaque ego non dubito scaenam illam vere tragicam Senecae, quam eum non ex suo ingenio hausisse opinor, eam dico, qua Thyestes post ipsam cenam primum dormiens, deinde modo securus cantans, modo curis vexatus ostenditur (Thy. 901 sqq.), ad Sophoclem referre. Antiquum ἐκκύκλημα clare etiam cognoscitur vv. 901/2:

— turba famularis, fores
templi relaxa, festa patefiat domus;

quae coniectura cum eo convenit, quod Sophoclem cenam potissimum horrendam voluisse repraesentare concluseramus. Praeterea hoc quoque Senecam a Sophocle mutuatum esse puto, quod maximum filiorum, Tantalum, adulescentulum finxit, quocum altercaretur pater. Hac arte Sophocles fabulae actionem variare conatus est, cum filium audacem credulum sperantem, patrem anxium providentem fingeret, simodo Accius eum secutus est; cf. frg. IXa, de quo Cicero: „Quae ille a Iove ortus suis praecipit filiis. Nostis cetera, nonne?:

Id quod multi invideant multique expetant inscitiast

Postulare, nisi laborem summa cum cura ecferas.“ —

In antiqua fabula filii Thyestae sunt infantes, cf. Aesch. Ag. 1096: *κλαόμενα τάδε βρέφη*. — Iam quibus fere temporibus fabulae doctae sint, quae ratio inter ambas intercedat, eruere quomodocunque conemur. Euripides fabulam, quae est de Solis regressu, pristino loco retinuit, licet eam ad rationis leges accommodaverit, Sophocles egregio illo transponendi artificio fabulam novavit: itaque forma Euripidea mihi prior esse videtur, praesertim cum tales miraculorum interpretationes praecipue prima suae poesis aetate coluerit. Iam vero ex nota illa Acharnensium scaena (393 sqq.), in qua Dicaeopolis ab Euripide pannos quam maxime laceratos sordidosque mutuatur, novum ad definiendum fabulae Euripideae tempus argumentum sumi posse mihi videtur. Quamvis enim ex antiqua fabula Dicaeopolis ibi petat pannos (v. 415: *δός μοι ῥάκιόν τι τοῦ παλαιοῦ δράματος*), tamen antiquissimas propterea noluerim hoc loco afferri putare, quia Aristophanem eas tantum, quas ex ipsa scaena noverit, citare consentaneum est, praesertim cum non verba, sed ipsum habitum aspectumque personarum rideat. Si autem Aristophanem non multo ante a. 450 natum fuisse homines docti recte coniecerunt, vix ante a. 440 eum spectaculis publicis interfuisse iure statuemus; (pueris hoc licuisse sequitur ex Ar. Nubb. 539.) Puerum autem vividi ingenii ex ea aetate talia spectacula memoria tenere non est mirandum. Itaque fere post a. 440 Thyestam doctam esse statuendum est. Accedit quod illud artificium, supplices in ara sedentes inducendi, quantum videmus, ab anno ca. 430 demum Euripides saepius adhibuit, ita ut Thyestes quoque, in qua illud occurrisse suspicamur, illi tempori proxima

sit collocanda. Cum quo tempore hoc quoque optime convenit, quod apud Euripidem culpa dirorum scelerum parum pie in Apollinem refertur: cf Enn. frg. I:

Set me Apollo ipsus delectat [lactat], ductat Delficus.

Constat autem saepius Euripidem castigare Delphici oraculi perfidiam, quia in bello Peloponnesiaco a Lacedaemoniorum partibus stabat. His omnibus argumentis comprehensis non erraturos nos confido, si Thyestam Euripideam sub initio belli Peloponnesiaci doctam esse statuemus. — Ad Sophocleae fabulae tempus definiendum haud scio an illud praebeat ansam, quod Tantalum, Thyestae filium (sive aliud ei nomen erat, fortasse Aglai, secundum schol. Eur. Or. 812), adulescentulum, non puerum, induxit, quem usum certa quadam aetate (circa annum 420) viguisse infra (p. 288) demonstrabo. — Hactenus progredi conatus sum in harum tragoediarum tenebris; de pueris, quorum causa haec omnia molitus sum, hoc addendum est: tres (ut videtur secundum antiquam memoriam), quorum maximus apud Sophoclem iam adulescentulus fuerit, in scaenam prodiisse, patrem ex exsilio redeuntem comitantes; Euripideos cum patre ad aram consedisse. Nominibus, quae affert scholiasta Euripideus, pueri ex usu tragoediae sine dubio caruerunt. Ne verba quidem eos fecisse arbitror (praeter adulescentulum apud Soph.), quia eorum condicio non erat talis, ut cantum Euripidem (qui solus id omnino ausus esse videtur) iis tribuisse credamus. Prorsus enim sunt periculi necopinantes.

Simillimam atque in Atreo materiam Sophocles tractavisse videtur in **Tereo**, cuius fabulae conexum mirabili ingenio Welckerus restituere conatus est, suspicatus ille et Accium et Ovidium Sophoclis vestigia legisse. Imprimis ille constituit, (quod ab omnibus probari videtur), Sophoclem fabulae actionis tempus posuisse post Terei taetrum facinus, post Terei Philomelaeque adventum. Itaque argumentum fabulae fuisse hoc: Procnam, cum missa a sorore tela cognovisset eam captam et absconditam in eadem domo morari, eam liberavisse, deinde ambas foedum illud supplicium de Tereo sumpsisse, omnes tres in aves esse commutatos. Hoc quoque Ovidianum (Met. VI, 587 sq.):

Tempus erat, quo sacra solent trieterica Bacchi
Sithoniae celebrare nurus etc.

ad Sophoclem esse referendum Welckerus perspexit (cf. Acc. Ter. frg. IV). — Iam quid nos de ipsa tragoediae actione ex Ovidio etiamnunc cognoscere possimus, videamus. Quoniam constat Ovidium ipsum actionis tempus a Sophocle accepisse, etiam ea, quae deinde narrat de sorore liberanda, de taetro consilio capiendo, convenire fere cum Sophoclis fabula putandum est. Adde quod eas res Ovidius ita depingit, ut sane scaenae speciem legentibus excitet. Ad unum Sophoclem autem omnes posteriores de hac re narrationes redeunt,[1]) neque id spectavit Ovidius, ut nova fingeret, sed ut argumenta accepta quam elegantissime narraret. Iam hoc patet, Sophoclem matrem in concipiendo consilio (mactandi ipsius filiolum Ityn) titubantem, dubie haerentem finxisse; namque hominem inducere voluit, non bestiam; cf. Ov. Met. VI, 624 sqq.:

Ut tamen accessit natus matrique salutem
attulit et parvis adduxit colla lacertis
mixtaque blanditiis puerilibus oscula iunxit,
mota quidem est genetrix infractaque constitit ira,
invitique oculi lacrimis maduere coactis.

Chorum, fortasse ex Bacchantibus constantem, conspirasse cum Procna necesse est; aliter enim illa contra regem non potuit palam dolos nectere. Cui obstrepere videtur frg. Acc. IX, quod chori esse inde apparet, quod is qui loquitur de suo loco decedere nolle aut non posse videtur; en aspice verba:

Set nisi clamaris regem, puerum auferre ab regina occupo.

Hoc autem si chorus dicit, cum Procna puerum arripit, ut eum interficiat, putanda est coram choro et aliquo actore (fortasse servo), cui chorus deinde illa verba (*Set nisi* etc.) dicat, consilium suum verbis et factis temere patefecisse. Hoc per se ipsum non probabile est; minime vero Ribbeckio velim astipulari, cum matrem ferali furore puerum arripuisse (in ipsa scaena) suspicetur; hoc enim Sophocle non dignum. Immo etiam hac in re Ovidium sequentes Sophoclem deprehendemus.

---

[1]) cf. schol. Ar. av. 281: ὁ Σοφοκλῆς πρῶτον τὸν Τηρέα ἐποίησεν, εἶτα Φιλοκλῆς.

Itaque sic scaena cogitanda est: Coram choro in publico furit Procna atque incertum aliquid cum sorore molitur; tum vero, simulatque prodiit Itys, eius cum coniuge similitudine cognita, ferale nascitur in illius mente consilium, quod tamen, ne arceatur, non nisi tecte significat; cf. Ov. l. c. 619 sqq.:

peragit dum talia Progne,
ad matrem veniebat Itys. Quid possit, ab illo
admonita est: oculisque tuens immitibus: 'a quam
es similis patri' dixit; nec plura locuta
triste parat facinus tacitaque exaestuat ira.

Puer, si Ovidium sequimur, fere quinque annos natus cogitandus est (Ov. 438/9); tamen puerulum eius aetatis revera in scaena egisse non putabimus ex ratione poetarum satis perspicua, de qua infra disputabo (p. 279 sqq.). Immo puer intellegendus est, qualis forte Eurysaces in Aiace fuit. Verba eum in scaena non fecisse statuo eadem de causa, qua supra Thyestae liberos mutos fuisse conclusimus, praeterquam quod omnino, quantum videmus, Sophocles pueros tacere iussit. Contra hoc quoque Ovidianum iure scaenae vindicabimus, puerum matrem (porrecta dextera) salutavisse, complexum esse etc., ita ut illa iis ipsis pueri blandimentis commota et perturbata in contrarias cogitationes distraheretur. Iam Procna cum Philomela puerum in domum abducit; (hoc quoque in scaena antiqua necessarium servavit Ovidius, cf. v. 636:

nec mora, traxit Ityn;

sequentia vero:

veluti Gangetica cervae
lactentem fetum per silvas tigris opacas

Ovidianum est ornamentum.) Tunc vero servum (sive servam) ex domo prodiisse arbitror, ut choro (i. e. spectatoribus) diceret suspicari se (sive certo scire), mulieres puero mortem moliri, ita ut ille (chorus) hoc non admitti debere ratus servum iuberet regem arcessere; hoc enim solum loco fragmentum illud Accianum inseri posse mihi videtur (*Set nisi clamaris regem* etc.). At, ut saepe, chori conamina sunt inania; iam cena taetra paratur, qua inscius fruitur Tereus. — Tantum mihi ex reliquiis cognosci posse videtur. Iam si, quo fere tempore Tereus tra-

goedia orta sit, indicia quaerimus, primum, si Thracium fabulae colorem respicimus, monendum est Atheniensium animos anno circiter 436, sc. quo Amphipolim condebant, ad Thraciam maxime conversos fuisse. Commercio enim cum illis locis orto gentes illas septentrionales earumque mores apud Athenienses non solum innotuisse, sed etiam magis respectas esse consentaneum est. Itaque haud scio an Sophocles quoque, ut Tereum scriberet, illis rebus commotus sit, praesertim cum ipse primus eam materiam tractaverit.[1]) Ergo paullo post a. 436 Tereum doctam esse iure statuemus. Accedit alterum argumentum. Respice quaeso, quanta inter hanc Procnam et Medeam Euripideam intercedat similitudo. Neque enim solum utraque suum filium, ut coniugis iniurias ulciscatur, interficit, sed utrobique mulier queritur crudelem suam sortem, quae cum saevis incultisque viris cogatur vitam degere ex patria in aliena loca abrepta. Cf. Soph. fr. 524 (ex Tereo):

νῦν δ' οὐδέν εἰμι χωρίς· ἀλλὰ πολλάκις
ἔβλεψα ταύτῃ τὴν γυναικείαν φύσιν,
ὡς οὐδέν ἐσμεν. αἱ νέαι μὲν ἐν πατρὸς
ἥδιστον, οἶμαι, ζῶμεν ἀνθρώπων βίον·
τερπνῶς γὰρ ἀεὶ παῖδας ἁνοία τρέφει.
ὅταν δ' ἐς ἥβην ἐξικώμεθ' ἔμφρονες,
ὠθούμεθ' ἔξω καὶ διεμπολώμεθα
θεῶν πατρῴων τῶν τε φυσάντων ἄπο,
αἱ μὲν ξένους πρὸς ἄνδρας, αἱ δὲ βαρβάρους,
αἱ δ' εἰς ἀληθῆ δώμαθ', αἱ δ' ἐπίρροθα.
καὶ ταῦτ', ἐπειδὰν εὐφρόνη ζεύξῃ μία,
χρεὼν ἐπαινεῖν καὶ δοκεῖν καλῶς ἔχειν.

Nonne Euripideam nobis videmur audire mulierem? Cum his conferas praecipue, quae Medea loquitur apud Eur. a. v. 230. — Contra aperte argumentum Euripideae Thyestae in hac fabula tractatum est; ambo autem argumenta, hic arcte conexa, in taetriorem partem aucta sunt, ita ut ego dubitare vix audeam, quin illa sint priora, haec fabula posterior. Ante Herculem

[1]) cf. not. p. 252. De Thracia Sophoclei Terei indole, cum primitus fuerit Megarensis, cf. Hiller de Gaertringen, de Graecor. fab. ad Thrac. pertin. Berol. 1886, p. 35 sqq.

Euripideam Tereum doctam esse Wilamowitzius docuit (Herc. II², ad v. 1022), ita ut satis angusto temporis spatio — inter Medeam aut Thyestam et Herculem — incluserimus Tereum.

Liberos ab altero parente trucidatos Sophocles tertio in **Tyrone altera** tractavisse videtur. Harum enim fabularum, quae adhuc discerni non iam posse videbantur, alteri subfuisse Tyronis cum filiis ex Neptuno natis, Pelia et Neleo, recognitionem atque supplicium de noverca sumptum, alteri prorsus aliam fabulae formam, sc. Tyronem ipsius filiolos, quod oraculum accepisset, eos patrem suum occisuros, sua manu trucidasse, Engelmannus ostendit.[1]) Itaque pueros illos in scaena apparuisse verisimile est.

Pueros prodiisse in Sophoclea **Laocoonte** probabile est, quoniam Laocoontis filiorum (qui quidem in antiqua memoria ubique pueri sunt) interitum argumentum tragoediae fuisse demonstravit Robertus.[2]) Cognovit ille duos, non patrem, occisos esse a Porce et Chariboea, ex Calydnis insulis vehentibus, qui homines postea viderentur angues facti.[3]) Scaena acta videtur ante templum Apollinis Thymbraei; eius enim sacerdos primitus Laocoon fuit. Itaque duos pueros prodiisse putandum est, nisi forte Sophocles, id quod saepius fecit, illos pueros aetate paullo maiores finxit, ita ut non a veris pueris, sed ab adultis actoribus eorum partes susciperentur. Sed res non potest diiudicari.

In Sophoclis **Captivis** (*Αἰχμαλωτίδες*) Astyanactis mortem expressam fuisse recte vidit Welckerus. Quamvis autem multa frustula exstent, tamen de progressu fabulae pauca apparent. Scite nuper M. Mayerus[4]) de Sophocleae Captivarum argumento disputavit, Accianae fabulae fragmenta et hypothesim (Serv. ad Aen. III, 489) circumspecte adhibens. Itaque tantum scimus: duces Achivorum Calchante, ut videtur, suadente (frg. 39) Astyanactem interimendum constituisse; puerum vero a matre absconditum ab Ulixe (Procl.) repertum morte multatum esse.

---

[1]) Arch. Jahrb. 1890, p. 171.

[2]) Bild und Lied, p. 192 sqq.

[3]) Conclusit hoc Robertus potissimum ex schol. Lycophr. 347.

[4]) M. Mayer, de Euripidis mythopoeia capita duo; dissert. inaug. Berol. 1883, p. 52 sq.

Iam Mayerus cognovit illum Sophocleum Astyanactem paullo maiorem natu fuisse, qualem fere Brygus in nobili illo opere finxit.[1]) Namque ex frg. 38:

εἰ μικρὸς ὢν τὰ φαῦλα νικήσας ἔχω

apparere videtur eum locutum esse de factis suis fortibus; itaque puerum talem, qualem cogitamus Euripideum Astyanactem, omnino illum non existimabimus. Immo Sophocles de antiqua epica memoria, secundum quam Astyanax infans fuit[2]), recessisse videtur, cum puerum talem induceret; sicut omnino videmus eum pro pueris saepius adulescentulos substituere. Revera igitur pueri in hac fabula fuerunt partes nullae, sed susceptae sunt potius Astyanactis partes ab uno ex tribus legitimis histrionibus, sicut Menoeceum in Eur. Phoenissis et Hyllum in Soph. Trachiniis ab histrionibus repraesentari videmus. Menoeceus, cum non pugnae particeps sit, certe impubes cogitatur, quocum concinit etiam ratio, qua de eo loquuntur, cf. v. 947: *οὗτος δὲ πῶλος*. Hyllus autem vulgo sane puer cogitatur; cf. hypoth. ad Trach.: *Ἡρακλῆς δὲ ἐντειλάμενος Ὕλλῳ, . . ., τὴν Ἰόλην ἀνδρωθέντα γῆμαι.* Non secus loquitur Ovidius Epist. IX, 44: *puer Hyllus*. Tamen in tragoedia est adulescens, siquidem ab histrione legitimo repraesentatur (cf. etiam v. 60: *πάρεστι χρῆσθαι τἀνδρί*). Quod Astyanax apud Sophoclem se ipsum *μικρὸν* vocat, in hoc non offendendum est: eodem iure Menoeceus Euripideus *πῶλος* dicitur. Facile autem cogitari potest eos histriones, qui minore statura erant, tales (ut etiam feminarum) partes suscepisse; fortasse etiam externo apparatu (calceorum) figura diminuebatur. Plura de hoc pueros, qui propiores sunt adulescentiae, inducendi more, infra (p. 288) disputabo. Astyanax igitur Sophocleus, is enim nobis erat propositus, viriliter se gessit, raptores et inda-

---

[1]) v. Heydemann, Iliupersis auf einer Trinkschale des Brygos, Berl. 1866, T. I = Wien. Vorl.-Bl. Ser. VIII, T. IV.

[2]) cf. Il. parv. frg. 18, 3/4:

παῖδα δ' ἑλὼν ἐκ κόλπου ἐυπλοκάμοιο τιθήνης
ῥῖψε ποδὸς τεταγὼν ἀπὸ πύργου κτλ.

Itaque errat Mayerus, cum dicat secundum epicam memoriam Astyanactem aetate maiorem fuisse.

gatores suos vehementer laesit, turbavit, in scaena ipsa nimirum se verum patris filium professus postremum forti animo morti obviam ivit.

Puerum eiusdem fere aetatis, sc. paene iam adulescentem, merito **Troilum** Sophocleum intellegemus, quippe quem poeta in cognomine fabula ut amatum ab Achille induxerit, quales pueros aetate paullo provectiores fuisse constat. At impubes omnino in vulgari memoria cogitatur, cf. testimonia, quae Welckerus congessit, Gr. Trag. I, 134 sq. Idem ille primus eam fabulam, qua Achilles Troili amator fuisse narratur (quae quidem primo apud Lycophronem 307—313 occurrit), ad Sophoclem referre conatus est. O. Iahnius, qui omnino docte de hac re disputavit,[1] aliud eius fabulae testimonium demonstravit in vasculo quodam Apulo recentioris aetatis, in quo Troilus nudus cum equo ad puteum cernitur; a tergo Achilles armatus, cui Minerva viam monstrat, caute appropinquat eum, ut videtur, oppressurus. Columba, quae taeniam gerens ad Troilum advolans conspicitur, nec non gracilis venustusque habitus, quem consulto artifex Troilo tribuisse videtur, rem aliquam amatoriam subesse fidem faciunt. — De tragoediae argumento autem hoc in schol. T Il. Ω 257 traditur: *ἐντεῦθεν Σοφοκλῆς ἐν Τρωΐλῳ φησὶν αὐτὸν ὀχευθῆναι ὑπὸ Ἀχιλλέως ἵππους γυμνάζοντα παρὰ τὸ Θυμβραῖον καὶ ἀποθανεῖν.* Quibus verbis, si traditam lectionem servamus,[2] quamvis obscaene hoc indicari videtur, Achillem Troilum in ipso amplexu interfecisse. Et cum hoc scholio et cum vasculi illius pictura mirum in modum concinit id quod Servius ad Aen. I, 477 affert: *veritas quidem hoc habet, Troili amore Achillem ductum palumbes ei, quibus ille delectabatur, obiecisse, quas cum vellet tenere, captus ab Achille in eius amplexibus periit.* Talia Sophoclem finxisse facile credemus, simodo totam eius naturam iis voluptatibus minime repugnantem respexerimus; moneo de nota illa narratiuncula, quam de Sophocle et puero ministrante Io Chius tradidit (Athen. XIII, 604 sq.), moneo, quod ipse, quantopere iis rebus delecta-

[1]) Telephos und Troilos und kein Ende, ein Brief an Herrn Prof. F. G. Welcker zum 16. Oct. 1859, p. 11, T. III.

[2]) Welckerus haud probabiliter coniecit *λογχευθῆναι* pro *ὀχευθῆναι*. Nam requiritur n o v u m Sophoclis inventum.

retur, fabula satyrica, quae *Ἀχιλλέως ἐρασταί* inscribitur, patefecit. Qua in re longe distat ab Euripide, homine severo, quem scimus totam Chrysippum ad condemnandum puerorum amorem conscripsisse. Quae cum ita sint, ego illud Ovidii testimonium, quod ad Achillis amatores Nauckius rettulit, Troilo vindicandum puto, praesertim cum haec sit illius loci vis, etiam tragoediam, quamvis severae naturae sit, descendisse ad obscaenos iocos; de fabula satyrica, cuius vis in illis iocis posita est, talia monere ineptum est. Ecce locus Ovidianus (Trist. II, 409—412):

Est et in obscaenos deflexa tragoedia risus
multaque praeteriti verba pudoris habet,
nec nocet auctori, mollem qui fecit Achillem,
infregisse suis fortia facta modis.

Troilum in fabula fortiter se gessisse, ab Achille interfectum esse,[1]) docent haec verba paedagogi (frg. 562):

τὸν ἀνδρόπαιδα δεσπότην[2]) *ἀπώλεσα.*

Fabulae structuram ut ex his exilibus reliquiis restituamus, vix continget. Hoc addendum, quod vel per se patet, Troili personam a legitimo histrione gestam esse.

Iam restant Sophoclis fabulae quattuor, quae laetiorem indolem prae se tulisse videntur, siquidem tres, Achillis amatores, Dionysiscus, Heracleiscus satyricae fuisse feruntur; sed Polyidus quoque sive Vates (*Μάντεις*) laetam naturam habuisse, fortasse satyricae fabulae locum tenuisse videtur.

De **Achillis amatoribus**, in qua Achilles adulescentulus primas partes egisse videtur, ita ut revera puerum non habeamus, supra iam dixi.

In **Dionysisco** fabula satyrica (cuius titulus antea perperam *Διονυσιακός* legebatur) de Dionyso sive Libero infante actum esse nuper ostendit Crusius[3]) ex fragmento, cui titulus fabulae ascriptus est, hoc:

---

[1]) Conferenda est pictura Pompeiana, qua Troilus puer equo vehens armatus repraesentatus est, quem Achilles a tergo opprimit, laeva eius capillos tenens, dextera gladium stringens. Quam imaginem Heydemannus falso ut Herculem cum Amazone interpretatus est (Arch. Zeit. 1871, p. 65). Recte Helbigius Bull. dell' Inst. 1868, p. 37 et Camp. Wandgem. p. 460 sq.

[2]) ci. Blomfield pro trad. *δεσπότης*.

[3]) Mus. Rhen. vol. XLVIII, p. 152.

ὅταν γὰρ αὐτῷ προσφέρω βρῶσιν διδούς,
τὴν ῥῖνά μ' εὐθὺς ψηλαφᾷ κἄνω φέρει
τὴν χεῖρα πρὸς φαλακρὸν ἡδὺ διαγελῶν,

quae verba iure Crusius putat esse Sileni, Liberum nutrientis; sunt autem talia, ut non nisi ad infantem, qui ulnis teneatur, possint referri, ita ut non verum infantem in scaenam inductum esse existimem. Si mira efficiens Liber fictus erat, ut suspicatur Crusius, ea certe narrabantur tantum, quod eodem modo in **Heracleisco** factum esse puto; quamvis enim nihil de argumento sciamus, tamen fabulam illam de anguibus ab infante interfectis expressam fuisse veri est simillimum.

In **Polyido** sive **Vatibus** Sophocles, ut Euripides, notam illam de Polyido, qui Glaucum puerum reperit et in vitam resuscitat, narrationem tractavit. Certiora de structura fabulae cognoscere non possumus. Puerum parvulum intellegendum esse cum ex vulgari memoria, qua ille ludens describitur (Apoll.: *μῦν διώκων·* Hygin.: *dum ludit pila*) tum ex antiqua quadam Sotadis pictura[1]) sequitur. Nisi titulo deludimur, chorus constitit ex vatibus (nempe Cretensibus, qui convocati consilii erant inopes), unde efficitur fabulam non fuisse satyricam.

Venimus ad Euripidearum fabularum reliquias. Quae iam a multis viris doctis ita collectae dispositae explicatae sunt, ut vix ulla fabula maneat obscura. Quin etiam tempora, quibus doctae sunt, in multis satis certe constituta sunt, ceterae ita quidem fixae, ut uni ex magnis tribus illis aetatibus, quas discernimus in poesi Euripidea, ascribantur. Itaque nobis maxima ex parte nihil relictum est, nisi ut, num fuerint puerorum partes in singulis fabulis qualesque fuerint, quaeramus. Ne autem opus sit testimonia, ex quibus tempora atque argumentorum summae cognoscuntur, singillatim afferre, delego te ad Wilamowitzii Analecta Euripidea et eius Herculem.

Primae aetatis primum eas fabulas afferam, quarum tempora nota sunt.

In **Telepho**, quam una cum Alcestide anno 438 scaenae

---

[1]) cf. Zingerle, Arch.-epigr. Mitteil. aus Oesterr. XVII, p. 119.

commissam esse ex illius hypothesi scimus, Orestem parvulum in scaena fuisse primus O. Iahnius[1]) ex simulacris patefecit. Novum nuper testimonium Pergami effossum est, dico arae illius ingentis ornamenta, quibus tota Telephi fabula efficta erat. Tragoediam Atticam illic artifices secutos esse, et quidem Euripidis Telephum et Augam, Robertus,[2]) qui omnia ea fragmenta disposuit atque interpretatus est, ostendit. Itaque fabulam notam illam, quam de Telepho Hyginus (fab. CI) narrat, tragoediae quoque supposuit Euripides. Videmus autem in monumentis illis Telephum, vulnere aegrotantem, cum parvulo Oreste rapto ad aram sedentem, adstantes duces Graecorum, imprimis Agamemnonem iratum cum Clytaemestra, quae, secundum Hyginum, videtur cum Telepho conspirasse. Scaena illa (quae totius fabulae quasi caput videtur fuisse), ut Euripidea nota erat iam ex Aristophanis Acharnensibus et Thesmophoriazusis, ubi ridiculae imitationes fiunt. Utrobique autem aperte Euripides spectatur, namque in Acharnensibus omnino Dicaeopolis Telephi Euripidei agit partes, Thesmophoriazusas autem ad unum Euripidem vellicandum totam esse compositam non est quod moneam. Ergo absurdum est credere illam scaenam (rapti Orestis) non fuisse in Telepho Euripidea, quod Weckleinius[3]) ex schol. Ar. Ach. 332 concludere voluit; legimus ibi haec: *τὰ δὲ μεγάλα πάθη ὑποπαίζει τῆς τραγῳδίας, ἐπεὶ καὶ ὁ Τήλεφος κατὰ τὸν τραγῳδοποιὸν Αἰσχύλον, ἵνα τύχῃ παρὰ τοῖς Ἕλλησι σωτηρίας, τὸν Ὀρέστην εἶχε συλλαβών. παραπλήσιον δέ τι καὶ ἐν ταῖς Θεσμοφοριαζούσαις ἐποίησεν.* Utut autem huius loci difficultas (de quo iam supra (p. 241) egi) expedienda est, eo id non de medio tollitur, quod Aristophanes ipse, cum Telephi pannos ab Euripide peti iubeat, haud ambigue indicat. Quomodo autem ex frg. 727a:

ἀπέπτυσ' ἐχθροῦ φωτὸς ἔχθιστον τέκος

raptum Orestis in fabula non fuisse concludi possit, non video. Quid? qui odit infantem, nonne is potissimum ad rapiendum

---

[1]) Telephos u. Troilos, Kiel 1841.

[2]) Jahrbuch des Kaiserl. Deutsch. Arch. Inst. II (1887), p. 244 sqq.

[3]) Sitzungsber. der philos.-hist. Classe der k. bayr. Akademie der Wissensch., München 1878, p. 202 sqq.

erit inclinatus? Itaque Telephum aliquo loco fabulae, fortasse cum maxime mortem infanti minaretur, ea verba exclamasse sane probabile est. Accedit, quod in cistis Etruscis,[1]) quibus eadem scaena repraesentatur, Telephus pannosus fictus est: quod est proprium Euripideae fabulae. Orestem parvulum simulacro repraesentatum esse ex ipsis parodiis Aristophaneis supra (p. 236) collegimus.

Praeterea pueri demonstrari possunt in Theseo et Hippolyto priore, quas ambas fabulas cum Aegeo trilogiam effecisse certa est Roberti coniectura.[2]) Sequitur ergo fabulas ante a. 428 scaenae commissas esse, quo Hippolytum alteram actam esse constat; quin etiam ante annum 431 eam trilogiam doctam esse, demonstravit Wilamowitzius[3]) ex scaena ea Medeae, in qua Aegeus prodit, quam ille ad Aegeum Euripideam rettulit. Neque vero multo ante eum annum trilogiam scaenae commissam esse et propter materiam propositam (scelestas mulierum cupiditates), quam fere initio alterius aetatis Euripides maxime tractavit, et propterea puto Robertum secutus, quod nimis antiquam fabulam Euripidem transformasse veri est dissimile. Itaque inter annos 438—431 iure illas fabulas ponemus.

In **Theseo** puerorum chorum in scaenam inductum esse iam pridem viri docti intellexerunt, velut Welckerus chorum legitimum et hunc puerorum chorum eundem fuisse censuit, quae sententia adhuc stare videtur. Adnotatur enim a scholiasta Veneti ad Aristophanis Vesparum locum illum, quo pueri praelucentes cum patribus altercantur (312), verba haec: *τί με δῆτ᾽, ὦ μελέα μᾶτερ, ἔτικτες, ἵνα μοι πράγματα βόσκειν παρέχῃς;* sumpta esse ex Euripidis Theseo: *ἐκεῖ γὰρ ταῦτα λέγουσιν οἱ ταττόμενοι παῖδες εἰς βορὰν τῷ Μινωταύρῳ.* His verbis pueros in scaena fuisse canentes efficitur, nec quicquam impedit, quominus Euripidem septenos pueros puellasque (ex fabula Phalerica, cf. etiam Eur. Herc. 1325/26) induxisse cum Welckero existimemus, ut spectantibus sortem crudelissimam

---

[1]) I relievi delle urne etrusche, vol. I (ed. Brunn), t. XXVI sqq.

[2]) Roberti coniecturam Wilamowitzius pronuntiavit Herm. XV, 481 sqq.

[3]) Herm. XV, 481 sqq.

parvulorum atque clamores desperantium ante oculos auresque poneret: nam vere hoc Euripideum. Illud ambigitur, utrum pueri illi puellaeque legitimum chorum an secundarium aliquem (sc. παραχορήγημα) effecerint. At hoc omnino cum obstreperet naturae puerorum, tum ne licuit quidem per institutionem ludorum Dionysiacorum; nam in tragicis tetralogiis chori, qui inter se certabant, ex viris constabant, nempe ut paribus contra pares certaretur. Sed fac legitimos choreutas puerorum partes egisse (quod per se non est verisimile): adest fragmentum, quo, ut Robertus me docuit, rem non ita esse demonstratur. Nam ex nobili illa pastoris narratione (frg. 382), qua Thesei nomen, quod fortasse in navis prora scriptum viderat, litterarum rudis reddit, sequitur Thesei, sc. cum pueris, adventum in scaena nuntiatum esse; nuntios autem in prologo, ante chori parodum, prodire non erat usitatum; itaque huic nuntio chorum legitimum adstitisse, qui fortasse ex Cretensibus compositus erat, non pueros, apparet. — Veros pueros illum chorum secundarium formasse, quanquam ex vulgari memoria propiores adulescentiae putandi sunt,[1]) Aristophanis parodia efficitur. At Euripides maiorem vim in puerorum quam in adulescentium specie et clamoribus inesse scite perspexit; fusius de hac quaestione infra (p. 274 sqq.) disputabitur. Itaque sumamus pueros pro Euripidis consuetudine extremo periculo, cum essent ad Minotaurum abducendi, voces illas, quas scholiasta tradidit, coniunctos cecinisse, antea tacuisse. Evidenter enim Leo[2]) Iahnii (Arch. Beitr. p. 255) coniecturam, pueros singulos de sua sorte conquestos esse arbitrati, refutavit, cum versum illum:

ἀνόνητον ἄγαλμ᾽ ὦ πάτερ οἴκοισι τεκών,

quem Hippolyti esse schol. Ar. tradidit, non ex Theseo, sed ex Hippolyto velato sumptum esse evinceret.

In **Hippolyto priore**, quem vocant **velatum**, pueros in scaena fuisse ex duobus sarcophagis probavit A. Kalkmannus.[3]) Inveniuntur enim in magno eorum sarcophagorum numero, quibus

---

[1]) cf. O. Jahn, Arch. Beitr. p. 251 et Plut. Thes. XV sq.

[2]) Seneca I, p. 180 sqq.

[3]) De Hippolytis Euripideis quaestiones novae, Bonnae 1882, p. 38 sqq.

Hippolyti fabula repraesentatur, duo, in quibus res quaedam fictae sunt, quae alibi nusquam occurrunt. Ambo autem ad idem exemplar redeunt. Atque videmus in extrema dextra imagine in sella virum barbatum sedentem, qui dextra ad mentum admota terrorem exprimere videtur de iis rebus, quas iuvenis, qui ante eum stat, ei narrat. Hac scaena repraesentari Theseum de Hippolyti morte nuntium accipientem recte Kalkmannus constituit. At a laeva iuxta hanc scaenam senex barbatus conspicitur se ad feminam dextrorsum convertens, cum qua acriter loquens ut illa in dextram progreditur. Illa portat sinistra puerum, qui dextram ad feminae mentum porrigit, sinistra fructum tenet (in altero quidem sarcophago). Quas duas figuras ita Kalkmannus interpretatur, ut servam repraesentari dicat, quae ad Theseum festinans nuntium de Phaedrae morte allatura sit. Senem esse paedagogum, domini sui innocentiam strenue contra servam defendentem. Quam coniecturam, quamvis praeterea probabilis videatur, propterea accipere non possum, quia aliam fabulae actionis imaginem mihi conformavi. Cum enim in hoc viri docti consentiant, in priore fabula post Hippolyti demum mortem Phaedram manus sibi intulisse, ego eam non ante culpam suam detectam mortem decrevisse conicio:[1]) ita enim eius mores depictos fuisse scimus, ut non honestati, sed uni necessitati cederet: cf. frg. 433:

> ἔγωγε φημὶ καὶ νόμον γε μὴ σέβειν
> ἐν τοῖσι δεινοῖς τῶν ἀναγκαίων πλέον.

Eandem fabulae formam respicere videtur schol. Hom. λ 321, cui Asclepiadis nomen subscriptum est: τὴν δὲ Φαίδραν φανερᾶς γενομένης τῆς διαβολῆς ἀπάγξασθαι (sc. ὁμολογοῦσι),[2]) quanquam Kalkmannus (l. c. p. 49/50) negat tale quid apud Euripidem occurrisse, cum asseveret priorem Phaedram antea mortuam esse, quam Diana crimen revelaret. Sed haec mera coniectura est, etiam in Velato per Dianam rerum conexum patefactum esse; cavendum autem est, ne opinionibus ex super-

---

[1]) Similiter Weilius indicat, Sept tragédies d'Euripide, p. 4/5.

[2]) Idem narrant Apoll. bibl. epit. Vat. et Sabbait. 1, 18 sqq., quas Velatum exprimere vel inde patet, quod Phaedram ipsam coram Theseo Hippolytum calumniantem faciunt.

stite fabula sumptis praeoccupati incerta pro certis accipiamus. Utut autem in priore fabula Phaedrae culpa demonstrata est,[1]) dubitationem de vero malorum auctore post Phaedrae mortem non iam relictam esse vel inde perspicitur, quod illam de Hippolyti culpa disceptationem poeta certe antea posuerat, ita nempe, ut et Hippolytum (quem in priore quoque fabula cum irato patre congressum esse Leo evicit p. 182) et Phaedram ipsos suas causas agentes induceret. Cum enim hoc per fabulae structuram datum fuerit, Theseum, cum rediret, uxorem vivam privigno stuprum exprobrantem offendere, minime credi potest poetam sophisticum talem scaenam omisisse, qua novercam privignumque acriter contra se disputantes, Theseum iudicem adstantem, fingeret. Atque haud scio an Plutarchi ille locus (de aud. poet. c. 8, p. 28 A.) ita intellegendus sit, ut Phaedram etiam post detectum flagitium Theseo perfidiam exprobrasse putemus: *καὶ ὁ σύσκηνος αὐτοῦ* (Sophoclis) *πάλιν ὁρᾷς ὅτι τήν τε Φαίδραν καὶ προσεγκαλοῦσαν τῷ Θησεῖ πεποίηκεν ὡς διὰ τὰς ἐκείνου παρανομίας ἐρασθεῖσαν τοῦ Ἱππολύτου.* Id certe etiam hoc testimonio confirmatur, illam Phaedram, cum non a se prima sed iam a Theseo matrimonii integritatem turbatam esse diceret itaque culpae fere nulli se obnoxiam putaret, omnino non ad moriendum pronam fuisse. Hoc igitur si certum est, Phaedram post detectam demum culpam mortem sibi con-

---

[1]) Mihi quidem aptissime sic nodus expediri potuisse videtur, ut Theseus eam epistulam, quam Phaedra Hippolyto scripserat, ab eodem moriente acciperet (morientem in scaena apparuisse Leo evicit), qua re ille innocentiam suam demonstraret haud ambigue, sive alio modo epistulam Theseus nactus est. Itaque statuendum est, ut in priore fabula per litteras nodus solutus sit, ita in altera eum esse nexum; neque id ita mirum, Euripidem idem argumentum paullo mutatum in utraque fabula adhibuisse, sicut omnino nonnullas ex priore fabula reliquias etiamnunc cognoscimus. Cui coniecturae non obstrepit, quod deum etiam in illa fabula in fine apparuisse putandum est, sicut Wilamowitzius (Hipp. p. 45) Asclepium Hippolytum in vitam resuscitasse coniecit: illud enim Hippolyti a dis honorandi praemium requirebatur. — Eam integram fabulae vim atque indolem plane turbavit Seneca, cum Phaedram ipsa privigni morte adeo perterritam atque commotam fingeret, ut mortem ipsa peteret. Quae enim ratio cernitur in eo, quod Phaedra Hippolyti morte, quam ipsa, ut repulsam acceptam ulcisceretur, molita erat, ad paenitentiam culpaeque confessionem compellitur?

scivisse, id quoque statuendum, postea non amplius de calamitatis auctore disputatum esse, ita ut fundamentum, quo nitebatur Kalkmanni coniectura, deletum sit. Immo ego mortem Phaedrae ne fuse quidem narratam esse, quippe summa fabulae iam peracta, sed breviter tantum exclamationibus indicatam puto. Itaque si, quo loco optime pueri inserendi sint, circumspicimus, ego non aliam video rationem, nisi ut in illa scaena, qua Phaedra languida in lectulo recubans a famulabus circumdata ostenditur, eos a nutrice vel alio actore arcessitos putemus, quorum aspectu miseraque condicione Phaedra ad sanam mentem revocetur. Demonstratum enim est (cf. Kalkmann. p. 27) Phaedrae et nutricis mores in priore fabula fere contrarios atque in altera fuisse, nempe Phaedram adeo omnem pudorem decoremque neglexisse, ut nutrici quam maxime delenienda et ad honestatem reducenda esset. Illa autem putanda est liberos, quippe quos propter Thesei odium ipsos quoque aspernaretur,[1]) acerrime reppulisse, ita ut servi eos a matris saevitia tuerentur. [Agnoscis cum Medea similitudinem, cf. Wilam. Hipp. p. 44]. Ita illam sarcophagorum scaenam interpretor; nam servam et paedagogum cum Theseo in dextra parte sedente coniungere non licet, quia in illo sarcophagorum genere, ut Robertus me docuit, figurae fere temere compositae sunt. Illius scaenae vestigium etiam in servata fabula cognoscimus eo loco, quo Phaedra vero humanitatis studio quasi se ipsa de suis erga coniugem et liberos officiis hortatur (419 sqq.). Eadem ratione liberi commemorantur in Senecae Phaedra (434, 631, 869). Iam intellegimus, cur ex altera Hippolyto pueros Euripides removerit, sc. quia Phaedrae moribus ita commutatis supervacanei erant. D u o s pueros puto in scaenam prodiisse, quia, etiamsi pro more tragicorum nomina iis non imposuit, poetam ad Acamantem et Demophontem respexisse suspicor. Ceterum plerumque binos pueros inducit Euripides et eundem numerum Ovidius et Seneca exhibent.

In **Inone** pueros in scaena fuisse colligo ex tota fabulae natura, cuius argumentum nobis servatum est ab Hygino (fab. IV). Namque pueros illos, quorum salus a matribus aemulis in

---

[1]) Hoc Ovidius servavit, Epist. IV, 123 sqq.

summum discrimen vocatur, ipsos ostendere spectatoribus vix omisit Euripides. Sed certiora de eorum partibus erui non possunt. De tempore, quo docta sit haec fabula, idem valet quod de Thyesta ceterisque, quae in scaena illa Acharnensium occurrunt (v. p. 250). Ceterum argumenti natura, diras mulierum cupiditates atque aemulationes dico, ut fabulam prope annum 430 ponamus, suadet.

In **Aeolo** puerum, eumque infantem modo natum, Macarei et Canaces filium, in scaena apparuisse fabula ipsa probatur, quae nobis ab Ovidio (Epist. XI) et Ps.-Plut. (Parall. min. 38) tradita est. Pro certo enim accipiendum est poetam rem ita instituisse, ut Aeolus pater coram ipso infante, qui erat totius fabulae quasi cardo, originem eius ex filia quaereret: vere enim hoc dramaticum; nimirum simulacrum secundum usum sollemnem in scaenam pro vivo infante apportatum est.

Simile est **Melanippae philosophae** argumentum, qua in fabula notum est Melanippae filios expositos a pastoribus inventos, ad Aeolum avum apportatos matri ipsi cremandos traditos esse: ergo in scaenam erant inducendi, etiamsi, ut infantes, simulacris sunt repraesentati. — Ut autem primae aetati adscribam hanc Melanippam, Robertum sequens adducor ea re, quod fabulas, quarum caput est de rebus omnibus divinis humanisque meditatio,[1] velut Bellerophontem, prima tantum aetate scripsisse poeta videtur.

In **Cretensibus** (*Κρῆτες*), quam propter materiam tractatam, amorem nefarium dico, eidem aetati adiudicamus, Minotaurum parvulum in scaena ostentum fuisse verisimile est. Nam constat omnino scelestum Pasiphaae cum tauro illo Neptunio commercium argumentum tragoediae fuisse. Scaenam tragicam, qua apportatur Minotaurus parvulus, in nonnullis cistis Etruscis expressam ostenderunt O. Iahnius[2]) et G. Koertius.[3]). Itaque videtur simulacrum in speciem infantis caput bubulum gerentis formatum in scaenam inductum esse. Quod minime mirandum

---

[1]) cf. frg. 484, ceterum vid. R. Wünsch, Mus. Rhen. XLIX, 91 sqq.
[2]) Arch. Beitr. p. 240, 9.
[3]) Histor. u. philol. Aufsätze, Festgabe an E. Curtius, 2. IX. 1884.

est, cum etiam histriones interdum singularibus personis induendis bestias imitati sint.[1])

Ex eadem causa, qua Cretenses, etiam **Danae** et **Scyrii** primae aetati ascribendae sunt. In utraque fabula infantem (simulacrum), illa Danaae et Iovis, hac Deidamiae et Achillis, filiolum prolatum esse verisimile est. In Scyriis certe argumentum gratissimum amoris clandestini inter Deidamiam et Achillem intercedentis vix neglexit Euripides. Hunc in modum eum tragoediam suam finxisse Robertus cum aliis ex argumentis tum ex imagine in goryto quodam picta, quam ad Polygnotum refert, probavit.[2])

Hae fere sunt omnes eae primae aetatis tragoediae, in quibus pueros in scaena apparuisse satis constat. In ceteris huius aetatis tragoediis vix quisquam aliqua cum fide pueros demonstrare poterit, nisi forte in Peliadibus Iasonis frater prodiit, quod ex pariete quodam Pompeiano possit concludi; sed res prorsus incerta.[3]) Ceterum contra Wilamowitzium Robertum secutus primae aetati etiam Protesilaum ascribo propter vehementem inter coniuges amorem et numerorum proprietatem.

Transeamus ad secundam aetatem. Praeter servatas fabulas duas tantum video, quae praebeant puerorum partes: Alopam et Oedipum. **Alopa**, quae propter materiam tractatam sumptam ex fabulis Atticis videtur secundae aetati tribuenda, simile argumentum praebet iis, quae iam in Aeolo, Melanippa philosopha, Cretensibus, Danae, Scyriis inveneramus, cui generi postea Augam addemus. Quibus omnibus hoc commune est, quod mulier aliqua corrupta clam parit, infans autem detectus culpam patefacit. Quare probabile videtur, quae est ceteroquin

---

[1]) Poll. (IV, 141) eas personas appellat ἔκσκευα πρόσωπα. Affert inter alias Ἵππην (coni. Wieseler pro Εὐίππη), quae habuerit caput equinum.

[2]) Arch. Anz. 1889, p. 151.

[3]) v. Arch. Zeit. 1875, t. 13, de qua imagine egit Robertus p. 134 sqq. Acastum ibi non posse intellegi sequitur ex Mos. Chor. progymn. III, qui apud Euripidem Peliam filiis caruisse dicit. Iasonis fratrem, Promachum, quem affert Apollod. I, 9, 27, intellegendum esse nunc suspicatur Robertus.

huius fabulae obscuritas, etiam hunc Alopae filium (ex Neptuno conceptum) in scaenam esse apportatum, nempe simulacro repraesentatum.

Oedipum Wilamowitzius annis 420—410 tribuit. Tamen haud scio an recte Robertus eam post a. 415 poni vetet, ne propius ad Phoenissas (ca. 410) accedat, quippe quae exhibeat prorsus aliam eiusdem fabulae formam. At contra quominus post Phoenissas eam doctam putemus, prohibet materiae genus, quod tunc temporis praeter cetera Euripides adhibuit, id dico, ut homo aliquis obscuro loco natus per fabulae progressum parentes agnoscat. Cuius generis est Ion et Phaethon, similis Hypsipyla. Phaethon propter ignem sive fumum, qui in scaena conspicitur,[1]) ut Robertus me docuit, secundae aetatis esse videtur; illum enim morem ignem in scaena ostendendi per certum temporis spatium cognoscere possumus: invenitur in Vespis, Supplicibus, Alcmena, Troadibus: quae omnes circa annum 420 doctae sunt; recurrit illud artificium postea in Bacchis. — Tota Oedipi fabula a Roberto ex monumentis probabiliter restituta est.[2]) Itaque imprimis hoc fuit fabulae proprium, Oedipum, antequam eum Laii et Iocastae esse filium appareret, cognosci ut Laii interfectorem, proptereaque a Laii ministris occaecari. Itaque cum Euripidis Oedipum sarcophago illo, in quo hominem aliquem humi deiectum a militibus caecari videmus[3]), expressam esse constet, ne dubitandum quidem est, quin duo illi pueri, qui cum femina aliqua a dextera parte turbati accurrunt, nempe Eteocles et Polynices cum matre Iocasta, fuerint fabulae personae. At considerantibus nobis, quid in fabula finxerit Euripides, nonne hoc ultro se offert, ut non Oedipum solum, sed etiam filios in periculum vocatos esse suspicemur? Laii enim ministri, simulatque regis interfectorem detexerunt, non in eius poena acquievisse, sed pro sollemni veterum ratione totam eius stirpem delere studuisse cogitandi sunt. Quae coniectura eo firmatur, quod in sarcophago illo servum, ut videtur, cernimus, qui Iocastam

---

[1]) cf. Wilamowitz. Herm. XVIII, p. 396 sqq.

[2]) 50. Programm zum Winckelmannsfeste, Berl. 1890, p. 76 sqq.

[3]) I relievi delle urne etrusche, publ. da Gust. Körte, vol. II, t. VII, 1; Robert, l. c. p. 79; Wiener Vorl.-Bl. 1889, t. VIII, 3.

cum filiis periculum veritus retinere conatur. Certiora de puerorum partibus dicere non licet.

Iam **Antigona** Euripidea propius contemplanda est. Suspicetur enim forte quispiam puerum in ea prodiisse, siquidem ex argumento, quod Aristophanes Byzantius Sophocleae Antigonae praefixit, scimus apud Euripidem Antigonam cum Haemone commercium habentem deprensam, deinde ei in matrimonium datam, ex quo coniugio filius Haemon (lege Maeon) ortus sit. Quomodo ex hoc argumento tragoedia exstructa sit, ex hac exili memoria cognosci non posset, nisi iam Welckerus iure Hygini fabulam LXXII ad recuperandum Euripideae tragoediae argumentum adhibuisset. Denique M. Mayerus[1]) omnino recte de tota tragoedia disputavit, primum ille affirmans, tractari non idem quod apud Sophoclem argumentum (de vetita sepultura quaeque sequuntur), sed actionem fieri eo tempore, quo iam adultus Antigonae et Haemonis filius in ludis victor ab avo cognosceretur. Hoc enim narrat Hyginus: „Haemonem, quamvis sit iussus Antigonam interficere, tamen eam servatam sibi iunxisse, quo ex coniugio Maeon ortus sit. Quem, cum Thebas profectus victoriam in certamine publico reportaverit, a Creonte avo ut nepotem esse agnitum, simulque matrem Antigonam. Cui quod supplicium Creo imposuerit, Herculem frustra conatum esse prohibere. Haemonem se et Antigonam interfecisse.“ Hunc fabulae finem, quo frustra Hercules intercessisse dicitur, Hygini commentum esse Mayerus ostendit (l. c. p. 74/75); immo Herculem a Creonte impetrasse, ut Antigona servata Haemoni in matrimonium daretur. Iam cognovit Mayerus frg. 168:

ὀνόματι μεμπτὸν τὸ νόθον, ἡ φύσις δ' ἴση

de Maeone ipso intellegendum esse, quia, cum ex humero dextro puer ut Creonteus posset cognosci, tamen cum mater ignoraretur, primum spurius habendus erat. Prodiit igitur in illa fabula puer, qui certamine publico vicit, ita ut fere iam adultus videatur fuisse. Si autem vascula ea, quae Euripideam tragoediam exprimere videntur, aspicimus, eum, ut Graeca voce utar, ἔφηβον cogitandum esse cernimus. Praeterea libenter Mayero assentior statuenti puerum causam suam in scaena fortiter

---

[1]) De Euripidis mythopoeia, Berol. 1883, p. 73 sqq.

strenueque egisse, ut Astyanactem Sophocleum, Menoeceum Euripideum, alios, qui omnes eiusdem aetatis, omnes ab histrionibus repraesentati sunt (cf. supra p. 256). Tribuit ei frg. inc. hoc (858):

ἀλλ' ἥδε μ' ἐξέσωσεν, ἥδε μοι τροφός,
μήτηρ, ἀδελφή, δμωίς, ἄγκυρα, στέγη.

Sed hoc incertum.

Iam restat ultima Euripideae poesis aetas. Cui praeter eas quas servatas habemus fabulas puerorum partes praebentes assigno has tres: Hypsipylam, Augam, Polyidum.

Hypsipylae, cuius tempus ex schol. Ar. ran. 53 satis certum scimus (411—408), subfuisse argumentum notum illud,[1]) quod est de Opheltae morte ludorumque Nemeorum institutione, vel ex titulo et fragmentis elucet. Qualis fuerit progressus fabulae, ex fragmentis non iam certo cognosci potest. Hoc constat, locum actionis fuisse ante Iovis templum ad Nemeam situm (frg. 764). Puer mortuus in scaenam apportatus est (quod vel per se consentaneum est et ex vasculo quodam[2]) patet). Parentes queruntur. Hypsipyla in discrimen vocata ab Amphiarao defenditur, qui etiam matrem Eurydicam consolatur.[3]) Liberatur Hypsipyla a filiis suis apparentibus,[4]) quos peperit ex Iasone. Adrastus ludos funebres instituit. — Prologum necessario ipsa Hypsipyla dixit; verba enim fragmenti 752 non possunt, quod Welckerus voluit, Dionyso tribui, qui non tertia de se usus esset persona (frg. 752, 3: *πηδᾷ*). Non opus est primum versum excidisse putare, praesertim cum schol. Ar. ran. 1211 affirmet: *Ὑψιπύλης ἡ ἀρχή*. Ipsa necesse erat edoceret spectatores de sua persona rerumque statu, quod fecit ex more Euripideo, cum ab avo (Dionyso, Thoantis patre) stirpem suam enumeraret. Puerum Opheltam, alumnum suum, certe primum secum in

---

[1]) cf. schol. Clem. Al. p. 424, 19; Apoll. 3, 6, 4; Hygin. fab. 74.

[2]) J. Overbeck, die Bildwerke zum theban. und tro. Heldenkreis, III, 3, p. 114, 26 = Wien. Vorl.-Bl. 1889, t. XI, 2.

[3]) cf. frg. 757, de quo Plut. adnotat, Amphiaraum matrem consolatum esse. Cf. etiam vasculum, quod modo attuli.

[4]) cf. Welcker, Gr. Tr. II, p. 559. Vid. Eur. Hyps. frg. 765 et Anth. Pal. III, 10.

scaenam afferebat, etiamsi, quid ei ad templum cum puero faciendum fuerit, non facile perspicitur. Tamen locus desertus desideratur, quo Septem contra Thebas duces delati fontem quaerant. Fortasse apud Euripidem quoque oraculum ex deo quaerebatur; sicut apud Statium (Theb. V, 638 sqq.) videmus Iovem Lycurgo adversam fortunam praedicere, et secundum Hyginum (fab. LXXIV) Hypsipyla responsum acceperat, ne puerum in terra deponeret, priusquam posset ambulare; quae duae narrationes haud scio an ad idem fabulae primitivae argumentum referendae sint. Puer ille igitur in antiqua fabula sane infans cogitatur, qui ulnis teneatur.[1]) Euripidem id quoque in tragoedia sua retinuisse cum vel eo probetur, quod omnino eum in his rebus antiquam memoriam sequi videmus (cf. Orestem, Astyanactem parvulos), tum Aristophanis parodiis[2]) efficitur. Itaque non aliam primae illius scaenae imaginem animo conformabimus, atque ut nutricem puerulum ulnis tenentem, crepitaculo (*κροτάλῳ,* frg. 769) et carminibus sive blandimentis (frg. 756) delectantem cogitemus. Atque si nobis constare volumus, infantem simulacro repraesentatum esse putandum est, etiamsi fragmento 756 actio eius indicari videtur:

περίβαλ' ὦ τέκνον ὠλένας.

Nam ex threno ea verba sumpta esse putare nolim, quia eiusmodi lamenta, quibus quasi vivus mortuus aliquid agere iubetur, apud tragicos non novi. Itaque haec sunt verba nutricis in prima scaena puero blandientis, cui condicioni apprime etiam numeri (ut videtur glyconei) conveniunt (cf. Terent. 2752: *ipse etenim sonus indicat esse hoc lusibus aptum*); praeterea Aristophanem arbitror Hypsipylam ut supra *διὰ τὸ κροταλίζειν,* sic hic de blandimentis, quae puero dicat, irridere: in eo enim offendit, quod nutricem cum infante quasi *ἐκ τοῦ γυναικείου* in tragicam scaenam deduxit. Accedit quod ea verba unice quadrant in infantem, qui ulnis tenetur: nempe iubet nutrix infantem brachia collo suo circumdare, ut artius sibi applicetur.

---

[1]) Talis quoque describitur apud Stat. Theb. IV, 741: *ab ubere dependens.*

[2]) Aristoph. ran. 1311 sqq., unde sumpta sunt frgg. 752, 755, 756, 769.

Puero ambulanti talia dici non possunt. Similiter supra in Troadibus demonstravi verbis Andromachae his:

πρόσπιτνε τὴν τεκοῦσαν, ἀμφὶ δ' ὠλένας
ἕλισσ' ἐμοῖς νώτοισι κτλ.

indicari Astyanactem a matre sublatum esse. Tamen ex nutricis verbis minime id mihi necessario colligi videtur, verum puerum in scaena fuisse; immo, simodo tali imagini, nutricis cum infante, depingendae artem suam Euripides impertire voluit, etiam verba nutrici debuit tribuere, quae vitae vigorem referrent. Si autem ob indicatam actionem verum puerum in scaena fuisse putas, non infantem, sed natu maiorem, fere V annorum, cogitare debes, ut omnino muneri illi par fuisse videatur. At hoc absurdum est credere Euripidem histrioni per magnam fabulae partem talis pueri onus imposuisse sustinendum. Immo gestus pueri f i n g i t u r, sicut in Iphigenia Aulidensi verbis his (1245):

ἰδού, σιωπῶν λίσσεταί σ' ὅδ', ὦ πάτερ

f i c t a parvuli Orestis (simulacri) actio indicatur. — Quam mire vero has blanditias arti suae tragicae adhibuerit poeta, in eo cernimus, quod consulto hunc pueri amorem illi fatali neglegentiae opposuit, per quam puer perit. — Postea nuntius, ut opinor, Argivorum prodiit, vel ipse fortasse Adrastus, fontem quaerens; Hypsipylam autem puto primum, num posset salvo suo erga puerum officio ad fontem abire, deliberasse, tandem abiisse cum illo. Huc spectat frg. 753:

δείξω μὲν Ἀργείοισιν Ἀχελῴου ῥόον.

Quae ex nuntii narratione sumpta esse vix credam, quod verba verbatim ex absentis sermone non nisi praecipue insignia (velut in pugnam hortamina) citantur. Chorum puto ex Argivorum militibus constitisse, quia et aliquomodo exercitus Argivorum debebat repraesentari et indigenas aliquos (fortasse Hypsipylae amicas) propterea non probabile est chorum effecisse, quia tunc puerum secum abducendi non erat Hypsipylae causa, siquidem choro potuit puerum tradere custodiendum. Chorum autem illi scaenae adstitisse propterea necesse est, quod in prologo omnino actio nulla fit. Postea puer mortuus in scaenam relatus est; sequebantur ea, quae iam exposui.

In **Polyido** Euripides notam illam fabulam, quam eandem Sophocles (v. p. 259), tractavit. Quorsus poeta tragoediam pro-

duxerit, non iam discernimus; hoc videmus, in puero quaerendo et repperiendo magnam fabulae partem positam fuisse (frg. 636). Deinde regem etiam id a Polyido postulasse, ut puerum resuscitaret, sequi videtur ex frg. 639:

μάτην γὰρ οἴκῳ σὸν τόδ' ἐκβαίη τέλος,

ubi adnotat scholiasta (ad Hom. Il.) τέλος significare δαπάνημα, quod sic puto intellegendum esse, ut regem Polyido magnam pecuniae vim, si puerum vivum reddidisset, promisisse putemus. Itaque si μῦθον Euripides secutus est, in fine fabulae puer vivus in scaenam prodiit, sane ut parvulus ille cogitandus, quod supra (p. 259) demonstravi.

Restat **Auge**, in qua Telephum infantem in scaena fuisse imprimis sequitur ex Aeliani quodam loco (V. H. XII, 15), quem Augae Euripidis vindicavit Wilamowitzius (A. E. p. 189): *Herculem alicubi ab Euripide induci puerum ulnis tenentem.* Eam coniecturam Robertus in commentatione illa, quam de monumentis Pergamenis scripsit,[1]) confirmavit. Ceterum puer, ut lactens, in scaena simulacrum fuisse videtur.

Ceterae omnes ultimae aetatis tragoediae pueris carent, nisi forte Phrixum et Chrysippum pueros ab Euripide fictos esse suspicaris. At Chrysippus a Pelope adamatus, cuius personam certe unus ex tribus histrionibus suscepit, adulescens est cogitandus; idem de Phrixo valet; de quo genere personarum disputavimus p. 256. Phrixum autem Robertum secutus propterea ultimae aetati adscribo, quia longam per multas aetates maiorum in prologo enumerationem, qualis est in frg. 819, ea demum aetate Euripides adhibere coepit.[2])

Aristophanis deperditas fabulas ad hanc quaestionem non adhibui, quippe ex quarum perscrutatione non magnum huic commentationi fructum oriturum esse putarem.

---

[1]) Jahrb. des Kaiserl. Deutsch. arch. Instit., vol. II (1887), p. 246 sqq.

[2]) cf. De Arnim, de prologis Euripideis, dissert. inaug. Gryphiswald. 1882.

Iam materia collecta et examinata quaestiones nonnullae solvendae sunt, quas, simodo longius progredi volumus, praeterire non possumus.

Primum cuius aetatis fuerint ii pueri, qui revera in scaenam prodibant, deinde utrum ipsi in scaena verba fecerint, cecinerint, an adulti pro iis, decernendum est.

De aetate puerorum propterea fusius disputare necessarium mihi videtur, quia homines doctos in hac re nequaquam consentire video. Primum sunt, qui revera pueros, non adultos, prodiisse non credant, sed adulescentulos pro iis esse substitutos arbitrentur, ita ut vel a choreutis vel ab histrionibus eorum partes actas esse putent. Nam inhaesit in virorum doctorum mentibus quidam timor, ne nimis multum pueris imponerent, ita ut eorum partes quam maxime circumcidere conarentur, scilicet veteres omnino parcis subsidiis in exstruendis spectaculis usos esse arbitrati. Itaque G. Hermannum pro Vesparum pueris vidimus choreutas substituere (p. 237). Similiter nonnulli Eumelum q. v. adulescentem putaverunt.[1]) Contra O. Muellerum[2]) video pueros illum quidem admittere, tamen is quoque parsimoniam commendat, cum in Acharnensibus Dicaeopolidis filiolas simulacra fuisse censeat, Trygaei in Pace puellas omnino ex domo non prodiisse arbitretur, cui assentitur C. F. Hermannus.[3]) Iam vero verba fecisse pueros ipsos in immensa theatri cavea credi non posse multi homines docti sibi persuaserunt. Iam G. Hermannus[4]) Molossi qui vocatur in Eur. Androm. cantum ei

[1]) J. Richter, die Verteilung der Rollen etc., Berl. 1842, p. 75. Item C. F. Hermannus (de distributione personarum etc., Marp. 1840, p. 49), legitimo histrioni adscribit Eumeli partes. Richterus etiam pueri illius, quem unum in Suppl. cecinisse putat, partes a deuteragonista susceptas esse censet, l. c. p. 89.

[2]) Hist. Litt. Graec. II[4], p. 13, n. 2.

[3]) De distributione etc., p. 39, et Berl. Jahrb. 1843, p. 408.

[4]) Praef. ad Androm. p. XI.

histrioni, qui postea Peleum erat acturus, tribuit. Lachmannus[1]) et O. Muellerus,[2]) Pollucis quodam loco nixi (IV, 109 sq.), quo ille quid παρασκήνιον sit exponit, putabant choreutas pro pueris post scaenam cecinisse, cum pueri ipsi gestum agerent. Sed ille locus est nimis obscurus, ita ut certa ex eo derivari nequeant. — Primus Beerius,[3]) quantum video, acerrime statuit pueros veros et in tragoedia et in comoedia et agentes et loquentes et canentes prodiisse. Namque cum homines docti pro iis tantum pueris, quibus cantum poeta tribuit, adultos substituere conati sint, recte Beerius Vespas potissimum Aristophanis adhibuisse mihi videtur, ut veros pueros et prodiisse et cecinissse demonstraret. Ibi enim eosdem pueros satis breves et puerorum praelucentium et Carcinitarum personas gessisse ostendit. In comoedia pueros ipsos cecinisse atque recitasse potissimum ex Pace, in qua Lamachi et Cleonymi filii canunt puerorum modo, sequitur. Vesparum puerilis chorus autem imitatur chorum puerilem Euripideae Thesei; itaque, quoniam Aristophanes insulsum illud, quod revera inest in talibus puerorum Euripideorum lamentationibus, voluit iocosis suis imitationibus exagitare, certum videtur pari modo pueros in tragoedia atque in comoedia prodiisse, cecinisse, verba fecisse. Similiter saepius comicus instituta tragoediae in ridiculum vertit. Itaque, quod multi docti homines credere non ausi sunt, pueros ipsos in scaena cecinisse, pro certo accipiemus, quod mirum non videtur, siquidem, quod iam Beerius monuit, παίδων χοροὶ Athenis erant usitatissimi. Sed non choros puerorum solum, sed etiam singulos cecinisse puto, quoniam pueros etiam in conviviis cecinisse ex Pace Aristophanis discimus. Nam hic potissimum Graecorum singulares mores respiciendi sunt: dico primum formosorum puerorum amorem, qui vel tantum valebat, ut amantes amatique inter se de omnibus virtutibus certarent; deinde artium liberalium studium, quod in pueris educandis tanti momenti fuisse scimus, ut etiam in musicis certaminibus pueri in publicum prodirent. Quae si reputaverimus, sane credibile videbitur pueros in tragoediis

[1]) De mensura trag. p. 3.
[2]) Hist. litt. Graec. I[4], p. 593, n. 2.
[3]) Ueber die Zahl der Schauspieler bei Aristophanes, p. 46 sqq.

quoque et comoediis quasi certantes prodiisse, ut cum omnibus spectatoribus tum amatoribus suis non solum venuste agentes, sed etiam suaviter canentes placerent.[1]) Nam cantum solum tragici (ex quibus certum de uno Euripide scimus), non verba pronuntianda pueris imposuerunt, quod quidem Koobius[2]) propterea factum esse censet, quia canentes pueri facilius voce immensam theatri magnitudinem expleverint; quae coniectura non ita inepta est. Sed observandum est tragicos omnino inde ab Aeschylo (praeter Pyladem Choephororum) parachoregemata canentia induxisse, tamen personas diverbiis utentes ultra legitimum numerum adhibere acerrime veritos esse. Adde quod ea quae habemus parachoregemata semper extraordinarium tragoediae ornamentum praebent. Ita puerorum quoque cantus (quos non proferunt nisi acerrimis periculis constricti aut summo in animorum motu), potius erant *ἀγωνίσματα εἰς τὸ παραχρῆμα* (nempe ut claris tenerisque puerorum vocibus spectatores delectarentur,[3]) simul misericordia moveretur), quam integrae fabularum partes. — Aliter se gerunt pueri Aristophanei, qui ut vitam domesticam referunt, ita suo more loquuntur, sicut omnino Aristophanes personas ultra numerum sollemnem loquentes saepius induxit.

Sed his quae ad universam rem spectant argumentis nihil certi effici facile quispiam arbitretur: singulas fabulas ipsas esse adeundas. Itaque primum Eumeli q. d. partes, de cuius aetate potissimum possit dubitari, propius contemplemur. Si enim Alcestidem a tribus histrionibus actam esse putamus, quod neque refelli neque certo evinci posse videtur, Eumelum in illa morientis Alcestidis scaena ab uno ex tribus, qui supererat, histrionibus repraesentatum esse facile cogitari potest, quae fuit Lachmanni (de mens., p. 44), C. F. Hermanni (de distrib., p. 49), Richteri (Die Verteilung der Rollen, p. 75) sententia. Verum est verba, quae proferenda Euripides Eumelo tribuit, longe ab-

[1]) Pueros quidem amatores suos in scaena agentes incitavisse videmus in Plat. Epist. IV, p. 321 A: *ἐγὼ δὲ καὶ ἐν τοῖς θεάτροις ὁρῶ τοὺς ἀγωνιστὰς ὑπὸ τῶν παίδων παροξυνομένους.*

[2]) De mutis quae vocantur personis, diss. philol. Hal. vol. V, p. 257.

[3]) Quae res magis etiam illustratur loco quodam Ar. Vesp. (568 sqq.), de quo infra (p. 293) disputabo.

horrere a pueri natura, sed inde velle concludere Eumelum illum revera adulescentem a poeta fictum esse, perversissimum mihi videtur, siquidem constat summa arte opus esse ad sermones personarum ita instituendos, ut revera singularum condicionibus moribusque convenire videantur. Id ne Euripidi quidem semper contigisse iam Aristophanes comicus animadvertit, cum ei exprobraret vel aniculas apud eum philosophari (cf. ran. 948 sqq., Ach. 400). Itaque si puerorum in scaena sermones omnino novi aliquid praebere, in Alcestide vero Euripidem fere primo tale quid finxisse respexerimus (id quod demonstrare mihi in hac dissertatione propositum est), in depingendo Eumelo eum paullulum erravisse non mirum videbitur. Sed ne opus quidem est his argumentis: ipse Euripides claris verbis indicat se veros pueros habuisse in animo, cum haec scriberet de liberis ab Alcestide matre ultimo salutatis: 189 sqq.:

παῖδες δὲ πέπλων μητρὸς ἐξηρτημένοι
ἔκλαιον· ἡ δὲ λαμβάνουσ' ἐς ἀγκάλας
ἠσπάζετ' ἄλλοτ' ἄλλον κτλ.

Quid? nonne spectatores, si his modo auditis hominem adultum vidissent prodeuntem Eumeli persona indutum, risuros fuisse putas? Nonne res ipsa fert pueros quam minimos imbecillissimos ostendi, ut omnino Alcestidis preces, quibus eos Admeti tutelae commendat, intellegantur? — Aeque atque hac in fabula in unaquaque, quotquot praebent puerorum partes, haud ambigue puerilem naturam significatam esse inveniemus.

Nam vel obiter legenti tragoedias Graecas hoc se offert ultro, voluisse poetas pueros intellegi teneros, imbecillos, aliorum auxilio egentes; quin etiam quotquot pueri in tragoediis prodeunt, omnes aut summo periculo constricti aut angoribus vexati aut maerore afflicti sunt, ita ut consilio misericordiam movendi eos omnes inductos esse non inepte statuas. Eodem spectat quod pueri semper rerum coram se actarum nescii, neglegentes, pericula non opinantes depinguntur. Cum igitur poetae his duabus semper recurrentibus lineis pueros signare soliti sint, neque quicquam aliud iis personis repraesentavisse videantur nisi *τὸ μαλθακὸν καὶ τὸ νήπιον,* inde quoque eorum qui in scaenam prodierunt puerorum aetatem

cognoscendam esse facile conieceris. Quod ut facilius intellegeretur, omnes eos locos, unde quod modo adumbravi efficitur, in uno conspectu posui: Aiax 552/53:

καίτοι σε καὶ νῦν τοῦτό γε ζηλοῦν ἔχω
ὁθούνεκ' οὐδὲν τῶνδ' ἐπαισθάνει κακῶν.

Oed. R. 1511:

σφῷν δ' ὦ τέκν', εἰ μὲν εἰχέτην ἤδη φρένας,
πόλλ' ἂν παρῄνουν.

Alcest. 189/90 (de quo vide tamen, quae infra disputabo p. 280):

παῖδες δὲ πέπλων μητρὸς ἐξηρτημένοι
ἔκλαιον· ἡ δὲ λαμβάνουσ' ἐς ἀγκάλας κτλ.

ibid. 403:

ὁ σὸς ποτὶ σοῖσι πίτνων στόμασιν νεοσσός.

Medea 47 sqq.:

ἀλλ' οἵδε παῖδες ἐκ τρόχων πεπαυμένοι
στείχουσι, μητρὸς οὐδὲν ἐννοούμενοι
κακῶν κτλ.

ibid. 1075:

ὦ μαλθακὸς χρὼς πνεῦμά θ' ἥδιστον τέκνων.

Androm. 441:

ἦ καὶ νεοσσὸν τόνδ' ὑπὸ πτερῶν σπάσας;

ibid. 504:

μᾶτερ μᾶτερ, ἐγὼ δὲ σᾷ πτέρυγι συγκαταβαίνω.

ibid. 722:

ἕρπε δεῦρ' ὑπ' ἀγκάλας, βρέφος.

ibid. 755:

καὶ παῖδα τόνδε νήπιον.

Heraclid. 91:

ἀλλὰ τοῦ ποτ' ἐν χειρὶ σᾷ κομίζεις
κόρους νεοτρεφεῖς;

ibid. 239:

θακεῖς νεοσσῶν τήνδ' ἔχων ὁμήγυριν.

Hecuba 1158:

τέκν' ἐν χεροῖν ἔπαλλον.

Hercul. 71:

οἱ θ' Ἡράκλειοι παῖδες, οὓς ὑπὸ πτεροῖς
σώζω νεοσσοὺς ὄρνις ὣς ὑφειμένους.

Suppl. 1133:

> ἐγὼ δ' ἔρημος ἀθλίου πατρὸς τάλας
> ἔρημον οἶκον ὀρφανεύσομαι λαβὼν
> οὐ πατρὸς ἐν χερσὶ τοῦ τεκόντος.

Troad. 749 sqq.:

> ὦ παῖ δακρύεις; αἰσθάνει κακῶν σέθεν;
> τί μου δέδραξαι χερσὶ κἀντέχει πέπλων,
> νεοσσὸς ὡσεὶ πτέρυγας εἰσπίτνων ἐμάς;

Quibus ex locis luculentissime apparere puto tragicos poetas in pueris praecipue imbecillam teneramque aetatem voluisse exprimere, quod quidem Euripides saepius comparatione cum avium pullis usus non illepide effecit. Quales si depictos pueros videmus, incredibile videtur pro talibus Athenienses adultos in scaena tolerasse agentes aut mera simulacra. Multa illi quidem a natura abhorrentia toleraverunt, sicut ἐκκύκλημα, similia. Sed etiam accuratius intuenti actiones puerorum naturis unice accommodatas poetas in ipsis versibus indicasse apparebit. Scimus enim, quaecunque nunc poetae de actionibus totoque scaenae apparatu separatis notis praescribunt, ea omnia veteres poetas in ipsis personarum sermonibus indicasse. Tales actiones sive condiciones unis pueris convenientes sunt e. g. hae:

Ai. 545: αἶρ' αὐτὸν αἶρε δεῦρο.
Heracl. 47/48: λαμβάνεσθ' ἐμῶν πέπλων.
Herc. 70: —, οὓς ὑπὸ πτεροῖς
σῴζω νεοσσοὺς κτλ.

Multa similia possum afferre. Cognoscimus inde poetas in his puerorum partibus, ut omnino in scaenis componendis, non magis verba spectasse quam imagines ante oculos habuisse: id enim nobis recentibus semper tenendum est, agere nos de spectaculis, quae quanti fuerint praeter verba prolata, ipsum indicat nomen θεάτρου. Itaque omnino non credemus Graecos, ut erant imaginibus bene compositis aspiciendis assueti, tanta tolerasse monstra: adultos pro pusionibus, etiam quibus canendum fuerit, agentes.

Sed quoniam, quanti momenti poetarum verba essent ad cognoscendas actiones totamque scaenarum imaginem animo redintegrandam, intelleximus, etiam intentius eos locos, qui sunt

de puerorum actionibus habituque externo, examinemus; nascitur enim suspicio non eodem modo poetas omnes pueros depinxisse, sed inter natu maiores et minores distinguendum esse (non loquor de infantibus, qui ut a pueris veris non repraesentati ab hac quaestione sevocandi sunt). Nam primum apparet eos pueros, qui in scaena cecinerunt, non pusiones circiter quinque annorum cogitandos esse, quoniam ars quaedam non exigua iis praestanda erat. Eos tales fere fuisse suspicor, quales discipulos Athenienses Duris in nobili suo opere pinxit,[1]) circa duodecim annos natos: tales non mirum videbitur fuisse Athenis pueros satis eruditos alacres sollertes, ut Eumeli, Molossi, aliorum partes susciperent, praesertim cum artem musicam summo studio a pueris tractatam esse constet. Cui coniecturae etiam ea, quae de puerorum actionibus in tragoediis legimus, conveniunt. Nam Eumelus q. v. non videtur ab aliquo servo duci, sed sua manu cum sorore procedit. Non vero in eo offendendum est, quod ex ancillae narratione (151 sqq.) pueros minimos fuisse sequi videtur. Eam enim libertatem facile poetae concedemus, ut in narrando paullo a scaenae imagine recedat, quippe qui omnino nuntiorum sermones quam maxime exornare studeat. — Ne Molossus q. v. quidem aliter describitur; nam arte quadam opus est ad matris vincula solvenda, neque, ut supra ostendimus (p. 226), a Peleo attollitur v. 722 sq.:

ἕρπε δεῦρ' ὑπ' ἀγκάλας, βρέφος,
ξύλλυε δέσμα μητρός κτλ.

Illo enim *ὑπ' ἀγκάλας* nihil dicit Peleus, nisi ut suae tutelae se committat, cum sibi se applicet, quod idem clarius postea sic dicitur: v. 747:

ἡγοῦ τέκνον μοι δεῦρ' ὑπ' ἀγκάλας σταθείς.

Etiam Supplicum pueri, qui quidem actionis haud exiguae sint participes, tales fere repraesentantur.

Iam ad mutos pueros transeamus. Quae Medeae puerorum aetas cogitanda sit, non ita facile perspicitur. Itaque primum eum locum, quo pueri inducuntur, intentius examinemus, dico verba nutricis haec: (vv. 46 sqq.):

---

[1]) vid. Mon. dell' Inst. IX, tab. 54; Arch. Ztg. 1873, tab. 1 = Wien. Vorl.-Bl. Ser. VI, 6.

ἀλλ' οἵδε παῖδες ἐκ τρόχων πεπαυμένοι
στείχουσι, μητρὸς οὐδὲν ἐννοούμενοι
κακῶν κτλ.

Dubitari autem potest, utrum *τρόχων* an *τροχῶν* legendum sit; illud significat cursum, hoc lusum quendam puerilem: rotam, quae bacillo agitur. Videtur autem hoc *ἀπόρημα* grammaticorum fuisse, nam Tryphonis ex libro, quem *περὶ ἀττικῆς προσῳδίας* scripsit, notam habemus, qua ille, quid intersit inter *τρόχος* et *τροχός*, exponit. Utriusque significationis singula exempla affert ex Euripide, alterum (ad *τρόχος*) ex Alopa (frg. 105), alterum ex Medea, sc. hunc locum, ubi ille *τροχῶν* legisse videtur, quod ex apposito sequitur; ultima enim verba exciderunt.[1]) Scholiasta (qui illum locum affert) *τρόχους* intellegendos esse dicit. Mihi vero hic Tryphonis sententia probanda ideoque *τροχῶν* legendum esse videtur propterea, quia nutricem puto ex ipso aspectu atque habitu puerorum cognovisse, unde venirent. Praeterea, simodo Euripides ex certa artis ratione puerorum temerariam laetitiam opponere volebat furori aerumnisque Medeae, probabile est eum hoc quoque finxisse: pueros cum ipsis trochis ex ludendo laetos in scaenam procurrentes. Quid? nonne consentaneum est artifices, qui saepissime Medeae liberos securos ad matris sibi infestissimae pedes ludentes finxerunt, ipsam hanc Euripideam scaenam ante oculos habuisse? Inter quos nobilissimus fuit Timomachus, qui pueros astragalis ludentes pinxerat;[2]) quod argumentum in parietibus Herculanensibus et Pompeianis recurrit.[3]) In sarcophagis Romanis pueri pila lu-

[1]) Sic Elmsleius quoque locum intellexit (ad Eurip. Med. p. 72). Nauckius vero utrumque exemplum ad *τρόχος* referendum censet, ut mihi videtur, plane perverse (ad Alop. frg. 105). Qui cum locum Tryphonis ita decurtatum transcripserit, ut res ex eo non possit perspici, totum appono locum (ex Ammon. de diff. voc. p. 137): — *τοὺς μὲν γὰρ περιφερεῖς τροχοὺς ὁμοίως ἡμῖν προφέρονται ὀξυτονοῦντες· τρόχους δὲ βαρυτόνως λέγουσι τοὺς δρόμους· ἀναγιγνώσκομεν γάρ, ὥς φησιν, ἐν μὲν Ἀλόπῃ Εὐριπίδου· Ὁρῶ μὲν ἀνδρῶν τόνδε γυμνάδα στόλον | στείχοντα θεωρὸν ἐκ τρόχων πεπαυμένον· ἐν δὲ Μηδείᾳ· Ἀλλὰ οἵδε παῖδες —.*

[2]) cf. Plin. n. h. 7, 126. 35, 128, 136, 145. Plut. quom. ad. poet. aud. deb. 3, p. 18 A. Anthol. Planud. IV, 135—143.

[3]) cf. Helbig, Campan. Wandgem., p. 270, No. 1262—64.

dentes repraesentati sunt.[1]) — At si imagines, quibus pueri cum trochis picti sunt,[2]) perlustramus, non solum pueros minores illo lusu uti videmus, sed etiam ephebos sive adulescentes, sicut Ganymedis est sollemnis appendix. Adde quod Pollux (X, 64) trochos enumerat inter *τὰ προσήκοντα γυμνασίοις σκεύη*. Itaque, si coniectura nostra constat, non pusiones, sed paullo maiores illos Medeae pueros cogitabimus. Adde quod Euripides iis servum attribuit, qui eos semper comitari atque custodire videtur; nimirum *παιδαγωγὸς* est intellegendus, quod est genus servorum senum, quibus Graeci pueros cum omnino custodiendos tum in gymnasia et scholas ducendos committere solebant. Inde sequitur non intellegendos esse pusiones; minima enim aetas, qua pueri paedagogis tradebantur, annus septimus fuisse videtur.[3]) Iam oritur quaestio, num ceteroquin Euripides pueros ei aetati convenienter se gerentes finxerit, quam ex his argumentis conclusimus. Itaque primum monendum est eos non ut fere infantes, omnino stultos, *νήπια τέκνα*, vocari atque repraesentari, sed hoc dicitur, eos non curare matris dolores (47/48):

— *μητρὸς οὐδὲν ἐννοούμενοι κακῶν,*
νέα γὰρ φροντὶς οὐκ ἀλγεῖν φιλεῖ.

Sed etiam scaena illa, qua ultimo Medea liberos salutat amorem suum maternum opprimens, ita descripta est, ut non ita parvulos pusiones eos fuisse necessario putemus, cf. vv. 1070 sqq.:

δότ᾽ ἀσπάσασθαι μητρὶ δεξιὰν χέρα.
ὦ φιλτάτη χείρ, φίλτατον δέ μοι κάρα κτλ.

In toto hoc loco nullum invenitur indicium, ex quo Medeam pueros sibi sustulisse appareat; quin inde, quod eos manus porrigere iubet, sequitur pueros maiores fuisse; parvulos enim statim sustulisset. Similiter ille locus accipiendus est, quo pueri a Medea e domo vocantur, ut patrem blandiendo commoveant (894 sqq.); dicit iis, patrem salutent, appellent, prehendant eius dextram, quo ipso iusso sapor quidam et intel-

---

[1]) v. Die antiken Sarkophagreliefs, ed. Carl Robert, vol. II, tab. LXII—LXV.

[2]) cf. O. Jahn, Ber. der Sächs. Gesellsch. der Wissensch. 1854, p. 255 sq.

[3]) cf. Plat. legg. VII, p. 794 A.

legentia provectae aetatis indicatur. Itaque Medea et v. 905 et v. 1075 pueros osculari quidem, sed non attollere cogitanda est. Sed num omnino mirum videtur, paullo maiores fuisse eos pueros, quibus talia imponantur, ut onus non exiguum manibus sustineant, auferant, omnino usque eant redeant in scaena?[1]) — Clarissime autem poetam revera diversas puerorum aetates animo finxisse, itaque has quaestiones non inanes esse elucebit, si has Medeae liberorum partes cum Astyanactis in Troadibus comparaveris. Ibi quoque mater puerum valere iubet; sed ille describitur paene ut infans, cum, quae coram se fiant, intellegere non videatur.[2]) Postea matrem eum ad se attollere patet cum haec dicat: (757 sqq.):

ὦ νέον ὑπαγκάλισμα μητρὶ φίλτατον,
ὦ χρωτὸς ἡδὺ πνεῦμα· διὰ κενῆς ἄρα
ἐν σπαργάνοις σε μαστὸς ἐξέθρεψ' ὅδε κτλ.
πρόσπιτνε τὴν τεκοῦσαν, ἀμφὶ δ' ὠλένας
ἕλισσ' ἐμοῖς νώτοισι καὶ στόμ' ἅρμοσον.

Ex ceteris pueris Heraclidae maiores videntur; nam ut supra (p. 227) demonstravi, et prudentiam quandam et vim praestant. Similia iis imperantur, quae Medeae pueris, sc. ut per se ipsos reges adeant, salutent, quibus rebus libertatem quandam agendi sive audaciam, qualis pusionibus non convenit, exprimi supra statuimus. De Polymestoris in Hecuba filiis certum dicere non licet, quia breviter tantum a poeta memorantur. Quod vero Polymestor ipse narrat mulieres in tentorio pueros manibus vibrasse (1157/58), inde in scaena pusiones fuisse concludi posse nego ex eadem causa, quam de Alcestidis pueris servaeque narratione attuli (p. 280). Contra Herculis pueri sane fere a trimulis vel quadrimulis in scaena acti esse videntur, qualis est illa scaena, qua patris vestibus implicantur etc., de qua supra dixi (p. 234). Talia fieri a pueris circiter duodecim annorum ineptum esset, sicut Molossus q. v., qui pari

---

[1]) Quales posteriore quidem aetate Medeae liberi in scaenam prodierint, ex Pompeiana pictura cognosci potest, quae expressa est in Mon. dell' Inst. ined. vol. XI, tab. 31.

[2]) Euripidem hac in re antiquam epicam memoriam secutum esse supra p. 256, n. 2 exposui.

periculo constrictus inducitur, non ita se gerit.[1]) Etiam Eurysacem Sophocleum maiorum illi puerorum generi ascribendum duco, quippe cui haud levia ad agendum poeta imposuerit (1171 sqq. et 1409 sqq.), neque in patris genua eum tolli, quod esset infantis vel pusionis parvuli, supra demonstravi. At haud scio an illae Eurysacis partes ita nihilo secius cuipiam descriptae videantur, ut sane parvuli species eius animo obversetur. Sed quoniam omnino Sophocles non adeo atque Euripides pueris usus esse videtur, cum vix ausus sit eos ipsorum cogitationes verbis vel gestu exprimere iubere[2]), ex ea Eurysacis ceterorumque tranquillitate vel timiditate concludi non potest Sophoclem minores voluisse in scaenam inducere. Immo Sophoclis toti naturae atque indoli pueros ita moratos magis convenisse reor, ut modeste quasi et verecunde se gererent. Itaque omnes quos novimus Sophoclei pueri, qui quidem haud segniter in scaena agant, maiores cogitandi sunt. Aristophaneos eiusdem aetatis fuisse suspicor, qualis est eorum actio.

Iam vero his quaestionibus relictis omnes quantum poterimus fabulas amplexi id spectemus, ut, quibus temporibus ille mos maxime viguerit, quibus minus, constituamus. Quem ad finem primum fabulas Euripideas superstites omnes et nonnullas deperditas in unam tabulam secundum temporum rationes[3]) conscripsi; adieci Sophocleas et Aristophaneas eas tantum, quae puerorum partes praebent. Cyclopem ut omnino satyricas Euripidis fabulas ut nimis obscuras omisi.

---

[1]) Talem Assteas quoque Herculis filiolum pinxit in ea imagine, qua certe scaenam fabulae poetae alicuius Euripidem imitantis expressit. vid. Mon. dell'Inst. VIII, 10 = Wien. Vorl.-Bl. Ser. B, I.

[2]) Praeter cetera respicias quaeso, quod Sophocles Eurysacem de patris morte maerorem nullo modo patefacientem finxit, contra Euripides Astyanactem satis parvulum, quamvis esset mutus, quamvis periculi nescius, haud dubio gestu ultro angorem suum exprimentem fecit.

[3]) In Herculis tempore constituendo sequor Wilamow. Herc. I[2] p. 137 sqq; tamen noluerim ante annum 420 eam ponere, quia tum nondum adeo aetate provectum Euripidem fuisse patet, ut senectutem queri posset (vid. v. 678).

Sophocleae et Aristophaneae fabulae				Euripideae fabulae.		
fabulae	numerus puerorum	actio	anni, quibus fabulae doctae sunt.	fabulae	numerus puerorum	actio
			438	Alcestis	2	alter canit
Aiax	1	mutus	435 ?			
			434 ?	Theseus	14 ?	chorus canit
			434 ?	Hippolytus a	2 ?	?
			431	Medea	2	muti
			430 ?	Andromacha	1	canit amoebaeum
Oedipus a	multi	muti	ca 429			
			428	Hippolytus b	—	—
			427 ?	Heraclidae	multi	muti
Acharnenses	1 et 2 puellae	puer loquitur	425 ?	Hecuba	2	muti
Vespae	3	loquuntur et canunt	422			
Pax	2	loquuntur et canunt	ca 421	Supplices	5	chorus canit amoebaeum
			420—415	Ion	—	—
			420—415	Hercules	3	muti
			415	Troades	1	mutus
			414 ?	Iphigenia a	—	—
			413	Electra	—	—
			412	Helena	—	—
Lysistrata	1	infantis simulacrum	411			
			ca 410	Phoenissae	—	—
			409 ?	Hypsipyla	infantis simul.	—
			408	Orestes	—	—
			405 ?	Bacchae	—	—
			405 ?	Iphigenia b	infantis simul.	—

In hac tabula hoc primum ferit oculos, quod usque ad annum 421 omnes fabulae Euripideae praeter unam Hippolytum b, puerorum partes praebent; postea usque ad annum 415 bis praeterea pueri inveniuntur, sed ii minoris aetatis et muti, post eum annum tantummodo simulacra. Sed ne in Sophocleis et Aristophaneis quidem fabulis post annum 421 veri pueri prodiisse videntur, nam apud Aristophanem unum offendimus Lysistratae simulacrum et eae Sophoclis fabulae, quae certis ex argumentis illi aetati adscribuntur, Philoctetes, Trachiniae, Electra, Oedipus Coloneus, pueris carent. Itaque si ex parcis his argumentis aliquid concludere licet, in toto illius moris scaenici progressu anni 421 et 415 quasi pro terminis habendi sunt, quos in tabula lineis subscriptis signavi. Primum denique terminum annum 430 statuendum duxi, quoniam prima ea aetate pueri Euripidei quidem fere omnes canunt, cum posteriores praeter Supplicum pueros sint muti; tamen Aristophanis pueri ea ipsa aetate, qua Euripidei tacent, verba faciunt.

Probavimus igitur morem illum, de quo disputamus, certa quadam ratione progressum esse, ita quidem, ut non eodem semper in honore ac gratia illud artificium fuisse, sed certis temporibus mutatum atque remotum esse videatur. Cum vero fundamentum, quo nitimur, non satis firmum sit ob exiguum superstitum fabularum numerum, circumspiciendum est, ecquibus aliis argumentis ea coniectura fulciri possit. Quem ad finem omnes fabulas Euripideas per tres illas aetates dispertitas in uno conspectu posui, ita quidem, ut in dextera parte eas fabulas, quae praebent pueros, in laeva, quae non praebent, collocarem. Quae tabula etiamsi coniecturis nititur non utique certis, tamen aliquam speciem veritatis inde colligi posse concedetur.

I. aetas.

fabb. sine puer. part.	fabb. cum puer. part.
1. Peliades	1. Alcestis
2. Telephus *	2. Medea
3. Cressae	3. Thyestes
4. Alcmeon a	4. Hippolytus a
5. Philoctetes	5. Theseus
6. Dictys	6. Ino
7. Bellerophon	
8. Phoenix	
9. Oeneus	
10. Protesilaus	
11. Aegeus	
12. Epeus?	
13. Rhesus	
14. Aeolus *	
15. Melanippa a*	
16. Cretes *	
17. Danae *	
18. Scyrii *	

II. aetas.

fabb. sine puer. part.	fabb. cum puer. part.
1. Hippolytus b	1. Andromacha
2. Cresphontes	2. Heraclidae
3. Temenidae	3. Hecuba
4. Licymnius	4. Supplices
5. Alcmena	5. Hercules
6. Antigona †	6. Oedipus
7. Erechtheus †	
8. Peleus	
9. Stheneboea	
10. Meleager	
11. Phaethon	
12. Ion	
13. Temenus	
14. Alope *	
15. Plisthenes?	

III. aetas.

fabb. sine puer. part.	fabb. cum puer. part.
1. Alexander	1. Troades
2. Palamedes	2. Polyidus
3. Iphigenia a	
4. Electra	
5. Andromeda	
6. Helena	
7. Oenomaus	
8. Chrysippus †	
9. Phoenissae †	
10. Antiopa	
11. Hypsipyla *	
12. Orestes	
13. Iphigenia b *	
14. Alcmeon b	
15. Bacchae	
16. Archelaus	
17. Melanippa b	
18. Phrixus †	
19. Ixion	
20. Auge *	

Iam videmus prima aetate totidem quot secunda pueros in scaenam prodiisse, ultima vero paucissimos. Quin etiam Astyanax Troadum vix ei aetati ascribendus, cum in ipso ultimae aetatis limine occurrat, ita ut post annum 415 unum habeamus Polyidum, cuius quidem partes sane obscurae. Quid? nonne solis luce clarius apparet artficium pueros inducendi, quamvis olim viguerit, post illud tempus plane spretum atque neglectum fuisse? Nimirum eae fabulae, in quibus pueros simulacris repraesentatos esse demonstravi, ad hanc quaestionem non pertinent, quoniam de veris tantum pueris inductis agitur. Tamen eas fabulas (in quibus infantes apparuerunt) asteriscis signavi, contra eas, in quibus pueri maiores sive ephebi prodierunt, qui ab histrionibus agebantur, crucibus appictis: iam patet illum morem infantes inducendi maxime prima aetate, hunc ephebos in scaenam provocandi media et ultima aetate viguisse.

Iam ut accuratius de illius moris origine ac progressu quaeramus, haec, quae ex tabula non cognoscuntur, addenda sunt: Si coniecturae eae, quas de Thyestae, Inonis, Thesei, Hippolyti a temporibus statueramus, sibi constant, satis angustis temporis finibus illae primae aetatis fabulae, quae praebent puerorum partes, includuntur, ita ut illo tempore (ca 438—430) plurimos pueros (apud Euripidem quidem) in scaenam prodiisse concedendum sit. Sed non solum plurimi, verum etiam plurimum agentes pueri tum occurrunt. Habemus enim a. 438 (in Alcestide) puerum canentem, brevi post in Theseo puerorum chorum canentem, praeterea in Thyesta pueros a patre ad dolum perficiendum adhibitos esse probavimus; iam anno 431 poetam in Medea pueris sane multa ac difficilia agenda imposuisse vidimus, denique eodem fere tempore graves sane difficilesque Molossi q. v. partes occurrunt. Sed Sophocles quoque eodem temporis spatio simili studio pueros adhibuisse videtur: conferantur Eurysacis in Aiace et puerorum in Oedipo partes. Postea (secunda Euripidis aetate) puerorum partes ita coercentur, ut adsint quidem in scaena, sed non multum agant, exceptis Supplicibus, in qua pueri non solum strenue agunt, sed etiam canunt. Quod non miraberis, simodo Euripidem ea fabula, qua recentem pacem celebraret, quam splendidissimum spectaculum praebere voluisse reputaveris. Extrema denique aetate pueri vel

propterea minus agunt, quia minores natu sunt. — Iam ut haec omnia comprehendamus, morem illum, in tragoedia certe, viam quandam secutum esse constat, in qua via hi anni quasi termini statuendi sunt: 438, 430, 421, 415. Scilicet prima aetate, simulatque mos est inductus, in summa fuit gratia et honore, deinde paullo est repressus, donec plane est abiectus. — Quae lex cum ex Euripidis maxime fabulis sit repetita, tamen ne Sophocleae quidem, de quarum quidem temporibus satis constat, ei obstrepunt. Adde quod tales mores scaenici non ab altero tantum, sed ab utroque poeta simul solebant observari, cum alter tantum eorum auctor esset. Comicos quoque pueros, quot quidem noti sunt, convenire cum hac quam invenimus lege supra demonstratum est. —

Sed iam paullo altius in poetarum ingenia atque cogitationes penetrare conemur, ut, simodo continget, quem in modum eas partes fabularum propriae actioni inseruerint, quem locum iis caementis in totis tragoediarum aedificiis tribuerint, perspiciamus. Non sine ratione quidam mihi coniecisse videntur, poetas eo potius consilio artificio illo usos esse, ut spectantium voluptati inservirent, quam unas in componendis fabulis artis leges secutos; velut hoc negari nequit, ad misericordiam movendam omnes fere tragicos pueros, eos maxime, qui canant, esse aptos. Talia vero spectacula plebeculae maxime semper placuerunt. Accedit quod pueris potissimum adhibitis poetae sane artificiosas splendidasque scaenae imagines componere sciebant, ita ut pueros sane meri ornamenti causa inductos esse facile tibi persuadeas. Tales quas dico imagines non opus est singulas afferre: Moneo de illa scaena, qua Alcestidem aspicimus moribundam, in cubiculo iacentem, adstantes Admetum cum liberis, qui desperantes ad lectum procumbentes matri manus porrigunt. Quae scaena quam scite sit spectantium oculis accommodata, vel inde apparet, quod eam saepissime in artis monumentis expressam videmus. Idem valet de certo quodam scaenarum genere, quod Euripides potissimum in deliciis habuisse videtur, scilicet quod supplices pueros cum matribus aut aliis maioribus natu ad aram considere saepe iussit. Quod artificium

ab Euripide quidem inde ab anno circiter 430 adhiberi coeptum esse videtur. Occurrit, ut opinor, in Thyesta, fortasse in Theseo, in Heraclidis, Hercule, Supplicibus. Simile quiddam Sophocles in Oedipo rege finxit. Qua cum arte aliud artificium proxime cohaeret: hoc dico, Euripidem minimos natu cum maximis, i. e. senibus aetate iam decrepita, saepe coniunxisse eaque imagine, qua vitae humanae fines artificiose consociatos ostenderet, callide studuisse spectantium sensus movere atque sibi conciliare. — Sed, utut hoc est, vix opus est demonstrare poetas etiam in iis fabulis, in quibus pueri minus firmo et arto cum propria actione vinculo coniuncti esse videntur, tanta arte eorum partes composuisse, ut vix nos iis nunc carere velimus. Eiusmodi fabulas has tibi propono.

Primum in Alcestide sane laudandus est poeta, quod coram liberis Admetum Alcestidi promittentem fecit se eorum tutelam suscepturum; ita enim sane magnum ei actioni vigorem tribuit: quanquam ita quoque ea scaena cogitari possit, ut liberi in domo remanentes commemorentur modo, qualem fortasse scaenam Phrynichus in sua Alcestide finxit, siquidem tum pueris in scaena nondum erat locus. Contraria fortasse fuit puerorum in Hippolyto a vis: nam ut illi ad fidem, ita hi ad perfidiam matris repraesentandam adhibiti sunt. Qui cum ad fabulae progressum novi vix quicquam afferrent, tamen eorum auxilio poeta sane vividis coloribus potuit imaginem suam depingere. Denique cur Supplicum pueros, qui nisi lamentarentur, in fabulae conexu fere supervacanei viderentur, poeta induxerit, tum plane intellegemus, cum fabulae veram rationem atque indolem perspexerimus; scilicet Euripides, ut omnino eam fabulam ad commendandum foedus Argivorum atque hostes Atheniensium, sc. Thebanos, castigandos composuit, ita pueris quoque callidissime usus est ad Thebarum exitium designandum. — Iam si Sophocleas fabulas contemplamur, Eurysacem videmus sane fere nihil afferre ad fabulae progressum; tamen egregia poetae ars in eo cernitur, quod hac una pueri praesentia effecit, ut Aiacem non solum ut virum fortem durum trucem, sed etiam humane sentientem depingeret, itaque id assequeretur, ut ille acerbe patiens heros nostros quoque animos moveret. Scite enim coram puero tantum eum intimas animi cogitationes effundere iussit,

ne heroem suum mulieris eiusque servae blandimentis concedentem ostenderet. Maxime vero Sophocles in superstitibus quidem fabulis vulgi voluntati indulsit in Oedipo rege, cum non solum initio magnam puerorum turbam, sed etiam in ipso fine fabula iam peracta Oedipi filiolas induceret, nempe ut flebilem illam imaginem proponeret spectantibus, qua Oedipus caecus, fatis fractus, parvulas suas innocentes manibus quaerens, permulcens, ipsae flentes repraesentantur. Sed quamvis non alio consilio, nisi ut lacrimae spectantium excitarentur, ea scaena ficta videatur, tamen in eo ipso poetae ars cernitur, quod illa puellarum cura ante oculos posita Oedipi humanitatem nobis ostendit itaque eius sortis acerbitate etiam vehementius nos percussit atque commovit.

Iam praeter has fabulas, in quibus puerorum partes paullo laxius cum tota actione cohaerere cognovimus, magnam earum invenimus multitudinem, in quibus pueri vel sua actione vel certe sua sorte in summum discrimen vocantur itaque medium quendam fabulae locum obtinent. Iam prima aetate eiusmodi fabulae Euripidis occurrunt hae: Thyestes, Ino, Theseus, in quibus pueros praecipuum locum tenere patet. Quid dicam de Heraclidis, cuius fabulae summa in una multorum puerorum salute posita est, sicut etiam per totam fere fabulam scaenam obtinent? Quin etiam tanta fuit puerorum partium vis, ut Euripidem earum auxilio summum artis suae fastigium assecutum esse iure statuas; nam et in Medeae moribus cupiditatibusque describendis et in Andromachae actionis nodo conectendo et in Herculis tragica sorte luculenter exprimenda multum eum puerorum praesentiae debuisse apparet. Sed ne in Sophoclis quidem fabulis quicquam magis admiratione dignum mihi videtur quam ea vis, qua Aiacis mores fortunamque puero adhibito animis nostris commendavit. —

Nec miranda est ea puerorum partium vis, siquidem iis ipsis novos nec minimos animi humani motus in ipsa scaena repraesentandi copia fiebat poetis[1]), id quod artis scaenicae

---

[1]) Quantum omnino puerorum in arte poetica personis tribuendum atque a poetis tributum esset, nescio quis grammaticus Alexandrinus sensisse videtur, cum moneret (schol. Il. *Z* 468) Homerum primum pueros in tragoedia, i. e. gravioris argumenti carmine, induxisse. At quod

natura requirit. Sed has res contemplantes iam in eam delabimur quaestionem, quae totius commentationis summa est, eam dico, ut auctorem huius moris scaenici investigemus. Quod ut revera perficiamus, singulorum maxime poetarum indoles mihi respiciendae videntur, ut cuius ingenio mutatus ille tragoediarum color, qualem modo adumbravi, maxime conveniat, constituamus. Atque haud scio an meliorem in hac via ducem sequi non possimus quam Aristophanem comicum, quippe qui certo acumine ea artis Euripideae propria designaverit, quae a pristina tragoediae gravitate abhorrere arbitrabatur. Exstant autem eius iudicia cum passim in omnibus comoediis tum in Ranis, ubi lite illa inter Aeschylum et Euripidem ficta haud ambigue suum pristinae poeseos amorem, recentis odium patefecit. Itaque primum *τὸ δημοκρατικόν*, ut ipsius Euripidis Aristophanei verbis utar (ran. 952), ut recentis poeseos peculiare scite affert: quo opprobrio vera Euripidis natura perstringitur. Nempe comicus suo more per iocum Euripidem adeo *παρρησίας* q. v., quae est absoluti imperii popularis insigne, amantem fingit, ut servos reges, virgines anus aeque diserte loqui iubeat.[1]) Sed his iocis omissis nihil aliud in illo crimine latere puto nisi hoc: Euripidem nimium suae aetatis indoli tribuisse. Neque enim opus est exponere, quam arcto vinculo ea reipublicae forma, quam *δημοκρατίαν* vocabant, cum tota illius sophisticae aetatis indole coniuncta fuerit. Ac nonne revera illa Euripidis consuetudo, personas tragoediae quam maxime humi, ut ita dicam, detrahendi atque cotidianae vitae accommodandi, maxime ex eorum sententia esse videtur, qui populi in administranda republica absolutam potestatem comprobant? Illos enim quoque aequo omnibus iure concesso principum nobilium inter ceteros eminentium honores aspernari par est. Itaque Euripides, ut aequo iure omnes complecteretur, pueris quoque proprium in scaena

---

nos nihilo secius Aeschyleam tragoediam pueris caruisse statuimus, id ad apparatum scaenicum, non ad poesis naturam spectat. Aliud enim est de pueris narrare, aliud pueros agentes facere. — Scholium Roberto debeo.

[1]) vid. Ar. ran. 948 sqq.: *ἔπειτ' ἀπὸ τῶν πρώτων ἐπῶν οὐδὲν παρῆκ' ἂν ἀργόν, ἀλλ' ἔλεγεν ἡ γυνή τέ μοι χὠ δοῦλος οὐδὲν ἧττον, χὠ δεσπότης χἠ παρθένος χἠ γραῦς ἄν.*

locum tribuit. Nimirum cum vere sophistico meditandi ac disputandi amore ductus eas quaestiones in ipsa scaena tractaret, quae homines tunc maxime vexabant[1]), ad eam communis vitae imaginem depingendam pueris carere non potuit. Denique nota illa liberalitate, qua vel servos amplectitur, pueris quoque verba tribuit. Eodem spectat, quod infantes, sc. simulacra, saepissime adhibuit, nempe in iis fabulis, in quibus feminarum scelestas cupiditates expressit, quales materias ab omnibus veteris artis patronis maxime repudiatas idem Euripides in scaenam induxit.[2]) — Sed addendum est alterum artis Euripideae proprium atque ipsum quoque ab Aristophane saepissime castigatum[3]), illud dico, quod in excitanda spectantium misericordia summum posuit studium; inde pannosae illae, mendicae, claudae personae, quas acerbissimo risu comicus exagitat: ad idem consilium (praeter id quod supra attigi) puerorum quoque partes, quos quidem saepissime ille anxios trepidantes flentes induxit, referendas esse arbitror. Nam quantopere tali artificio Athenienses delectarentur, clare ex moribus in iudiciis obviis potuit cognoscere. Scimus enim usitatissimum gratissimumque reorum refugium fuisse, uxores liberosque flentes, quorum aspectu lamentisque iudicum misericordiam moverent, in iudicium producere. Quibus spectaculis quantopere gavisi sint iudices, clarissime ex Aristophanis Vespis apparet.[4]) Simillima fuisse illa spectacula scaenarum actionibus vel Socrates indicat apud Platonem, cum eam quam detestatur reorum rationem iisdem verbis describat, quibus fabulae significantur.[5]) Quae cum ita sint, non ineptum est conicere Euripidem ex hac consuetudine artificium suum

---

[1]) cf. Ar. ran. 959: *οἰκεῖα πράγματ' εἰσάγων, οἷς χρώμεθ', οἷς ξύνεσμεν.*

[2]) cf. Ar. ran. 1043 sq.: *ΑΙΣΧ: ἀλλ' οὐ μὰ Δί' οὐ Φαίδρας ἐποίουν πόρνας οὐδὲ Σθενεβοίας, οὐδ' οἶδ' οὐδεὶς ἥντιν' ἐρῶσαν πώποτ' ἐποίησα γυναῖκα.*

[3]) cf. Ar. Ach. 413; pac. 146 sqq.; ran. 1063 sq.: *πρῶτον μὲν τοὺς βασιλεύοντας ῥάκι' ἀμπισχών, ἵν' ἐλεινοὶ τοῖς ἀνθρώποις φαίνοιντ' εἶναι.*

[4]) vid. vv. 568 sqq. Quo ex loco etiam hoc perspici potest, quanti Athenienses fecerint vocis puerilis suavitatem, ita ut hoc quoque ex iudicio Euripidem deprompsisse facile suspiceris: *εἰ μὲν χαίρεις ἄρνος φωνῇ, παιδὸς φωνὴν ἐλεήσεις.*

[5]) Plat. Apol. Socr. p. 35, B.

mutuatum esse, quippe qui omnino sane sollertem causarum forensium imitatorem se praestaret.[1]) — Iam his rebus perspectis satis probatum mihi videtur, puerorum in scaena partes, quarum vim et naturam novae illius Euripideae artis indoli apprime convenire ostenderimus, revera Euripidi ipsi deberi. Accedit quod ille largissime pueris usus est, et aetates poesis Euripideae congruunt cum iis aetatibus, quas in usu puerorum omnino distinguendas statuimus. — Vel inde re non explorata colligi potest Aeschylum, ut qui fere contrarias sequeretur rationes, non admisisse pueros scaenis. Hac ipsa de causa, ut Robertus me docuit, contra fabulae memoriam in Agamemnone (vv. 877 sqq.) Orestem parvulum a Clytaemestra in Phocida missum esse finxit, quamvis, si eum induxisset, egregia ad futurum eius ulciscendi officium respiciendi occasio se obtulisset. Sophoclem autem, quem securo magis et hilari animo fuisse putamus, non adeo novis illius aetatis turbinibus correptum commotumque esse consentaneum est, ut artem suam plane ad eius iudicium accommodatam transformaret. Itaque, ut in aliis quoque rebus Euripidem imitatus est, hoc artificium non plane contempsit, sed modice tamen suis fabulis adhibuit. Iam si hoc demonstratum est, eas fabulas Sophocleas, quae puerorum partes praebent, post annum 438 doctas esse apparet, quo fere anno Euripidem primos pueros induxisse vidimus.

Unde puerorum in comoedia partes profectae sint, non tam facile perspici potest, quoniam ante annum 425 testimonia non habemus. Tamen hoc velim respicias, iisdem temporibus, quibus apud Euripidem, in comoedia quoque pueros in gratia et honore esse, iisdem scaena arceri; praeterea eandem pueros inducendi rationem quam in tragoedia cognoveramus, sc. misericordiae movendae, etiam Aristophanem suo more sequi, nempe ut pueros tragicos rideat; denique Aristophanem anno demum 427, quo tempore in tragica scaena iam diu puerorum partes vigebant, coepisse comoedias scribere. Quae cum ita sint, non inepte suspicabimur illos comicos pueros ex mera tragicae scaenae imitatione profectos esse.

---

[1]) Similiter rem exposuit O. Mueller, Hist. Litt. I^4, p. 593.

Materiae dispositio.

Halis Saxonum, formis descripsit E. Karras.

DISSERTATIONES

PHILOLOGICAE HALENSES

VOL. XIV.

HALIS SAXONUM

MAX NIEMEYER

MDCCCCI.

INDEX DISSERTATIONUM.

HENRICUS REINHOLD:

DE GRAECITATE PATRUM APOSTOLICORUM LIBRORUMQUE APOCRYPHORUM NOVI TESTAMENTI QUAESTIONES GRAMMATICAE.

Postquam nostra aetate cognitum est ut universam hominum linguam ita graecum sermonem per multa saecula propagatum plurimas vicissitudines esse expertum, quare complures linguae graecae species esse discernendas aetate et natura plane diversas, quae non sine magno grammaticae detrimento inter se confunduntur,[1]) magnum in philologis studium exarsit, ut singulorum saeculorum proprietate accurate observata undique materiam congererent ad historiam linguae graecae condendam. Atque quamquam multum etiamnunc abest, ut illud, quod expetimus, simus .assecuti, quippe quod fieri non possit nisi consociata multorum eaque diuturna opera, tamen multa iam in hoc genere a viris doctis egregie sunt pertractata. Iam Krumbacheri imprimis opera lux affulgere coepit illi multorum saeculorum spatio atra caligine olim obvoluto, quo hodiernus Graecorum sermo ab antiquitate dirimitur; iam Hatzidakis, Thumbius, alii viam muniverunt ad linguam vulgarem, quae nunc in Graecorum oribus viget, accuratius cognoscendam et a prisca graecitate derivandam. Plurimum vero studii viri docti illis Alexandrinis qu. d. saeculis impertiverunt, quibus post sinceritatem sermonis Attici una cum Graecorum libertate lapsam nova et scribendi et loquendi consuetudo invalescere coepit. Atque illud quidem graeci sermonis genus, quo scriptores illius aetatis in libris conscribendis utebantur, est illa *κοινὴ διάλεκτος* omnibus notissima. Quae lingua, quamquam ab Atticorum sermone originem ducit, tamen magnopere ab eo differt, ita autem, ut multo plura in verborum copia et in syntaxi novata sint quam in declinatione vocabulorum. Ab hoc sermone, qui in scriptis usurpabatur et in eruditiorum consuetudine vigebat, iam tum

---

[1]) Elegantissime, ut solet, de hac re disputavit Cobetus, or. de arte interpr. p. 8; de emendanda ratione gramm. gr. 4 sqq; de auct. et usu grammaticorum 4.

haud exiguo intervallo distabat cotidianus popularium sermo, quem nequaquam cum τῇ κοινῇ διαλέκτῳ confundendum esse iure Krumbacherus (hist. litt. Byz.² p. 789) monuit.[1]) Haec enim *graecitas vulgaris* — ut nomine utar a Krumbachero[2]) commendato — quae inde ab altero a. Chr. n. saeculo, quo primum in papyris titulisque in lucem prodire coepit, per medium aevum iuxta scriptorum dictionem expolitiorem in popularium usu tanquam occulte perduravit et paulatim crevit et hodiernum sermonem cotidianum sive γλῶσσαν Ῥωμαϊκήν effecit, multo celerius et longius a prisca graecitate deflexit quam ἡ κοινὴ διάλεκτος, neque vocabulorum declinationi pepercit ab illa plerumque servatae.

Ad has duas recentiores graeci sermonis figuras, quae aetate Alexandrina provenerunt, observandas viri docti convenerunt ex diversis partibus profecti. Primum enim saecula illa, quae Polybium totque alios scriptores nequaquam spernendos tulerunt, cadunt in provinciam philologorum, qui veterum Graecorum litteras colunt; qui nostra aetate studiose elaborant in lingua illorum scriptorum observanda et a consuetudine Atticorum discernenda. Deinde iis, qui hodiernae graecitati cognoscendae eiusque origini indagandae operam navant, ad illam hellenisticam qu. d. aetatem recurrendum est, qua prima tanquam fundamenta hodiernae linguae vulgaris iacta sunt. Denique theologi, quippe quorum doctrina posita sit in Sacro Codice vulgari illo graeci sermonis genere conscripto, necessario adducuntur ad illam linguam pernoscendam; qui nuper optimo cum fructu ultra terminos nimis angustos evagati consuetudinem scriptorum sacrorum cum libris profanis eadem aetate scriptis comparare et ex his subsidia ad libros sacros explicandos petere coeperunt.

---

[1]) „Der lebendigen Sprache der alexandrinischen und römischen Zeit steht sie [die κιονή] zwar näher als der von den Klassikern gebrauchte attische Dialekt, sie ist aber etwas anderes als die einem ewigen Wechsel in den Lauten, Formen, Wörtern und in der Konstruktion unterworfene Redeweise der gemeinen Leute. Sie steht auf einer Mittelstufe zwischen der attischen Reinsprache und dem schwankenden Idiom des Volkes".

[2]) ll. 789 et in Kuhnii ephem. XXVII, 488. Ut hic „κοινή und Vulgärgriechisch", ita Guil. Schmidius (Attic. vol. IV pass.) discernit „höhere und niedere κοινή".

Tot virorum doctorum in haec studia incumbentium insigni industria factum est, ut non modo multae observationes ad sermonem vulgarem pertinentes prolatae sint, sed etiam suus honor illi linguae recentiori sit restitutus, quae antea turpiter contempta et spreta iacuerat. Ac mirum profecto est, quanta sententiarum conversio facta sit. Notum est, ut hoc afferam, quam acerbe Cobetus de recentiore graecitate iudicaverit, qui Graeculos illos, quos implacabili odio tanquam inimicos suos persequebatur, vehementissimis maledictis increpare non desiit. Qui vir clarissimus ut optime meruit de veterum scriptorum sermone librariorum socordia corrupto ad pristinam sinceritatem revocando, ita iniquiorem se praebuit illis propterea maledicens, quod noniam eadem lingua utebantur qua Plato et Demosthenes. Nos didicimus suum cuique saeculo modulum esse adhibendum neque hominibus vitio vertendum esse, quod temporum decursu linguam non intactam servaverunt, cum ea hominum commoditati potius inserviat quam artis praeceptis teneatur. Est sane multo elegantior Atticorum sermo et copiosior et numerosior et ad sententiam accurate exprimendam accommodatior et elaboratae compositioni magis aptus; quis infitiabitur? Sed negari non potest linguam quoque recentiorem suis virtutibus non carere, dummodo desistamus eam ad severum Atticistarum tribunal vocare. Ac de plerisque quidem rebus difficile est iudicare, quid pulchrius sit quidve deterius. Quis enim, nisi qui praeiudicata opinione deceptus est, affirmare audebit *λέγειν* pulchrius esse quam *λαλεῖν, χέω* quam *χύνω, εἶμι* quam *ἐλεύσομαι, νοῦ* quam *νοός, θᾶττον* quam *τάχιον*, innumerabilia alia? In talibus nostrum erit, mutatam loquendi consuetudinem diligenter observare et linguae graecae species aetate et usu diversissimas accurate discernere, verum non est grammatici, quid pulchrius quidve secus videatur, quaerere. Atque ut quaestio de pulchritudine omnino e grammatica exterminanda est, ita ne illud quidem grammatico dicere licebit *vitiosa* ea esse, quae cum antiquioris linguae lege pugnant. Verum est linguam vulgarem abundare formis et structuris ad novam analogiam contra Atticorum usum fictis. Sed qui vitium inesse censet in *ἀπεκατέστη, συγγενῆν, τὸν πατέραν,* eidem concedendum erit Atticos in eadem culpa esse, qui *ἠνειχόμην* dixerunt et inde ab anti-

quissima aetate genitivo *πολίτεω πολίτου* substituerunt ad similitudinem secundae declinationis fictum, et *Οἰδίπουν* pro *Οἰδίποδα* usurpaverunt et inde a quarto saeculo *Σωκράτην*, *Δημοσθένην* sim. in sermonem irrepere passi sunt pro genuinis accusativis vocali terminatis. Eadem igitur analogia, quae linguae vulgari leges praescribit, inde ab antiquitate in Graecorum sermone sicut in omnibus hominum linguis valuit neque unquam novas deinceps formas proferre cessavit rarioribus quibusdam abiectis et ad suetam normam redactis. Quaecunque igitur aliquo tempore loquentium usu confirmata sunt, ea agnoscet grammaticus neque vitiosa ea esse dicet, in quibus novi aliquid inest. Haec ratio historica qu. d. postquam a grammaticis recepta est, ignominiae nota dempta est linguae illi recentiori, quam Cobetus (VL ² 182) per contumeliam dixerat 'sermonem putidum, quo utebatur Graecia decrepita, senio confecta et delirans'. Suo iure enim Krumbacherus, cum in 'symbolis ad historiam linguae graecae' (in Kuhnii ephem. vol. XXVII, p. 481 sqq) horum studiorum viam ac rationem praeclare adumbravit, unamquamque formam vulgarem ad cognoscendam sermonis historiam eiusdem momenti esse affirmavit atque quamvis ex Homeri carminibus petitam.

Quod cum viri docti sibi persuasissent, egregio cum fructu linguam vulgarem ab aetate Alexandrina usque ad nostra tempora per varios gradus propagatam investigare et illustrare coeperunt. At haec studia difficultatibus quibusdam premuntur haud exiguis. Neque enim contigit graeco sermoni, id quod in aliis linguis observatur, ut sensim et constanti cursu perpetuaque serie continuaretur tanquam amnis alveo declivi leniter decurrens, sed fluvio similis est cautibus interrupto et per saxa obstantia aegre se devolventi. Nam nativus linguae processus arte et doctrina vehementer turbatus est. Etenim illa *κοινὴ διάλεκτος*, quamquam aliquanto politior et constantior erat quam cotidianus indoctorum sermo fluctuans et varians, tamen communem intelligentiam non excedebat neque tam fastidiosa erat, quin multa ex populari consuetudine reciperet; quam linguam felici quadam mediocritate insignem si scriptores posteriorum saeculorum magis magisque excoluissent neque unquam a lingua cotidiana citius procedente nimis longe recedere passi essent, sermo graecus

perpetua quadam continuatione sensim processisset. At quibusdam hominibus doctis aliter visum. Postquam enim per aliquot saecula lingua *κοινή* valuit, ineunte aetate Romana illi Atticistae extiterunt, qui omnia, quae cum veterum Atticorum norma pugnabant, aspernati ex assidua lectione antiquorum ingenti cura ac studio recoctum et artificiosum et mortuum genus dicendi sibi finxerunt. Quae perversitas brevi tam late manavit, ut omnes fere scriptores communem loquendi morem reformidantes illi sermoni se addicerent magno labore ficto et arte quaesito, cum sermo vulgaris ab usu scriptorum et a consuetudine eruditiorum exclusus ad illitteratam plebeculam detruderetur. Dici vix potest, quantum detrimentum Graeci ceperint ex prava illa Atticistarum industria, qui linguam ad artem et ad severa praecepta alligaverunt. Horum enim opera factum est, ut Graecia in duos quasi populos discederet lingua diversos, alterum eruditorum, qui Atticismi praeceptis tenerentur, alterum indoctorum, qui lingua vulgari uterentur ab illis fastidiose contempta. Quod discidium etiamnunc apud Graecos mansit, controversia inter *ἀττικισμόν* et *συνήθειαν* ne hodie quidem composita.[1])

Quae cum ita sint, facile intellegitur, quantis difficultatibus obstructa sit sermonis vulgaris investigatio in litterarum monumentis raro emergentis. Quo maioris pretii ii fontes sunt, ex quibus illibatae linguae vulgaris notitiam haurire licet,[2]) in quibus primum tituli lapidibus incisi, deinde papyri Aegyptii numerandi sunt. Sed inter scriptores pauci inveniuntur, qui repudiato Atticismo linguam vulgarem scriptis suis exprimere sunt ausi. In quo genere primum locum merito tenent Judaei et Christiani illi, qui Cobeto graece magis balbutire quam loqui videbantur (VL² 607), scilicet scriptores Sacri Codicis utriusque Testamenti, quorum loquendi usus linguae vulgari plerumque quam *κοινῇ* similior est.[3]) In quorum lingua illustranda theo-

[1]) Cf. Krumbacher l. l. 787 sqq.

[2]) De fontibus graecitatis vulgaris disputavit Krumbacher l. l. 790 sqq. Cf. Blass, Gramm. d. nt. Gr. p. 2.

[3]) Ad nimiam anxietatem descendit Viteau, Etude sur le grec du N. T. p. XXIV, cum discrimen intercedere statuit inter linguam familiarem (quam NTo exprimi dicit) et popularem sive vulgarem. Talia verbis facilius quam re distinguuntur.

logi pariter atque philologi studiose elaboraverunt. Atque postquam ii, qui olim in horum librorum graecitatem inquisiverunt, in varios inciderunt errores, recentiores tandem eam rationem sunt ingressi, quam prospere cessuram esse sperare licet. Quorum ex numero insigni cum laude memorandus est Deissmannus,[1]) qui luculenter demonstravit Veteris Novique Testamenti graecitatem intellegi non posse nisi profanis fontibus linguae vulgaris diligenter excussis; neque enim sermonem eum, quo scriptores sacri utantur, peculiare quoddam genus graecitatis esse suisque numeris absolutum, sed fere congruere cum lingua communi, qua tunc in Aegypto Asiaque homines utebantur. Atque illud quoque animadvertendum esse docet, tanta inter singulos Sacri Codicis libros discrimina intercedere, ut omnino non liceat linguam versionis a LXX interpretibus confectae Novique Testamenti tanquam unum et sibi constans graece loquendi genus („Bibelgriechisch") comprehendere, sed diligenti examine diversos scriptores esse discernendos, eos imprimis, qui hebraica graece reddiderunt, ab eis, qui linguae hebraicae exemplo non impediti libero ore graece locuti sunt. Quae ut recte disputata esse apparet, ita morosiorem se praebet Deissmannus in eis increpandis, qui de „graecitate Novi Testamenti" loquuntur. Quamquam enim scriptores ei, quorum opuscula in hunc librum coacta sunt, neque plane eodem genere dicendi utuntur neque singulari et alioquin inaudito, tamen brevitatis causa hos libros utpote argumenti similitudine coniunctos sueto illo nomine complecti et a reliquis linguae communis monumentis verbo potius quam re segregare licebit, dummodo illud teneamus hoc genus dicendi explicari non posse nisi ceteris fontibus perpetuo comparatis.

Atque in eadem fere sententia Schmiedelius fuit, cum ad Wineri grammaticam denuo edendam se accingeret, cuius libri pars prima anno 1894 publici iuris facta ab omnibus merita laude accepta est. Diligentissime enim editor, quantum potuit, ex scriptoribus profanis, titulis, papyris ea congessit, quae ad usum NTi illustrandum aliquid afferre viderentur. Quamquam opus illud, quod expetimus, libro illo non tam

[1]) Bibelstudien. Marburg 1895. Neue Bibelstudien 1897. Cf. Gött. gel. A. 1896, 761 sqq.

absolutum quam institutum esse ne ipse quidem auctor ignoravit, neque quisquam prius de lingua NTi ita, ut nihil desit, exponere poterit, quam lingua versionis Alexandrinae grammaticum nacta erit ceterique fontes linguae vulgaris communi virorum doctorum opera erunt exhausti. Interea nostrum erit, ea, quae Schmiedelius aliis facienda reliquit, paulatim eius operi addere.

Atque pergratum harum rerum studiosis accidit, quod paulo post e philologis vir omnibus doctrinae adiumentis instructus surrexit ad opus a Schmiedelio susceptum persequendum et supplendum. Fr. Blassius enim graecitatem NTi libro explicavit utilissimo et bonae frugis pleno (Gramm. des neutest. Griechisch, Göttingen 1896). Sed supersunt etiamnunc fontes graecitatis vulgaris haud pauci, quos diligenter exhauriri eorum interest, qui sermonis vulgaris naturam penitus perspicere cupiunt. Atque quaerenti mihi, numquid quantivis pretii afferre mihi contingeret ad opus illud exornandum, non inutile visum est in reliquos scriptores christianos inquirere, qui NTi scriptoribus recentiores sunt. Sed in his delectus instituendus est ei, qui linguam popularem cognoscere volet; nam patres ecclesiastici, qui vocantur, quo quisque doctior est, eo magis se Atticismo addicunt, cuius leges profani scriptores sequuntur. Sed restat haud exiguus numerus libellorum, quorum scriptores vulgarem consuetudinem amplexi sunt. Huius generis sunt Patres qui vocantur Apostolici et euangelia et acta apostolorum apocrypha et apocalypses apocryphae, qui libri ad cognoscendum sermonem graecum vulgarem non minoris momenti sunt quam Novum Testamentum. Sed hic ager fertilissimus adhuc incultus paene iacet. Praeterquam enim quod Hatzidakis egregio illo libro, quo quasi portam studiorum neograecorum reseravit, nonnulla ex libris apocryphis excerpta attulit ad nascentem sermonem vulgarem illustrandum, et Blassius Clementis Barnabaeque epistulas et Hermae Pastorem adhibuit ad graecitatem NTi explicandam, nemo adhuc, quod sciam, de illorum monumentorum lingua fusius disputare instituit. Schmiedelius certe nullam fere eorum rationem habuit.[1]) Quae cum ita sint, non supervacaneum mihi

[1]) Parum recte Schmiedelius § 3 adn. 7 libros apocryphos plerosque tam rudi dictione compositos esse iudicat, ut eodem intervallo a NTo distent quo hoc a veteribus scriptoribus.

visum est observationes nonnullas, quas illorum scriptorum lectio mihi suppeditavit, hac commentatione expromere,[1]) ut meam quoque symbolam, quantulacunque est, ad ἔρανον illum augendum conferam, ad quem Schmiedelius philologos invitavit. Sed ne quis nimiam de libello meo spem concipiat, mihi non est in animo omnes quaestiones, quae de dictione horum librorum institui possunt, absolvere et ad finem perducere, quod omnino fieri non potest sine aliqua linguae hebraicae scientia, cuius equidem prorsus expers sum. Quamquam linguae hebraicae imitationem apud hos scriptores christianos non tam late patere quam nonnulli crediderunt, iam pro certo haberi potest, postquam multa, quae ex Judaeorum sermone fluxisse quibusdam visa sunt, linguae graecae communis propria esse cognitum est.[2]) Atque in actis apocryphis quidem aut rara aut nulla deprehenduntur Hebraismi vestigia; plura eiusmodi in euangeliis apocryphis invenies, quorum scriptores aut libros hebraicos verterunt aut euangeliorum dictionem ἑβραΐζουσαν imitati sunt; ac de Patribus Apostolicis Hermae Pastor imprimis abundat locutionibus Hebraismum redolentibus. Sed illa linguae hebraicae imitatio, quantacunque est, ad universam orationis structuram et ad vocabulorum significationes magis pertinet quam ad grammaticam,[3]) in quam solam inquiremus; quare licebit nobis hebraici sermonis notitia non instructis ad graecitatem horum scriptorum pervestigandam accedere. In animo igitur est ex universa dictione capita quaedam memoratu dignissima delibare, ac plura quidem ad litterarum mutationes et ad vocabulorum flexuram, pauca ad syntaxin pertinentia; quas observationes ita distribuam, ut commentatio mea grammaticis Schmiedelii et Blassii

---

[1]) Nonnulla etiam comparationis causa afferam e Pseudo-Callisthenis codice Leidensi a Meuselio (ann. phil. suppl. V, 701 sqq) edito, quem egregium fontem graecitatis vulgaris esse Bureschius (Mus. Rhen. XLVI, 195) ostendit. Sed vir doctus erravit, cum sermonem Alexandrinum illo codice exhiberi censuit; neque enim Aegypti finibus circumscribuntur, sed universae linguae vulgaris propria sunt, quae in illo inveniuntur cum veterum consuetudine pugnantia.

[2]) Cf. v. g. Schmidt, annal. phil. suppl. XX, p. 421. 515. Deissmann n. BSt. 21 sqq.

[3]) Cf. Winer-Schmiedel § 4, 2.

supplemento esse possit. Nonnulla ex lingua Gracorum hodierna afferam ad naturam illius antiquioris sermonis vulgaris illustrandam; cuius linguae aliquam cognitionem, quam necessario requiri constat ad eiusmodi quaestiones cum fructu tractandas, mihi comparavi ex egregio illo linguae neograecae enchiridio a Thumbio nuper in lucem emisso.

Sane grave et insolitum est philologo ex amoenissimis pratis bonarum litterarum, in quibus habitare consuevit, egresso in his vastis et incultis campis domicilium collocare longissime a Musarum sede remotum, et taedium fastidiumque nonnunquam in animo surgit ex librorum illorum lectione, quorum plerique et genere dicendi horrido plebeioque compositi sunt et ab elata illa simplicitate fidei Christianae longissimo intervallo distant, stupida superstitione et narratiunculis ineptissimis referti. Atque operosum et iniucundum interdum est, quasi de faece haurire et variae lectionis farraginem scrutari ad formas vulgares ex monstruosis librariorum scripturis eliciendas. Verumtamen horum studiorum molestia ample compensatur bono fructu, qui ad sermonem vulgarem cognoscendum inde redundat. Quamquam non facilis neque plana est de his libris quaestio; immo ei, qui in eis operam suam collocare incipit, statim magnae oboriuntur difficultates in illorum librorum natura et in ingenti codicum mss. discrepantia positae. Ac Patrum quidem Apostolicorum libri minus his difficultatibus laborant; qui cum non multo minore auctoritate apud posteros florerent quam ipsum NT, ita ut complures eorum in antiquissimis membranis Sacro Codici adiungerentur, librarii religione quadam prohibebantur, quominus nimiam sibi sumerent licentiam in libris illis describendis. Sed multo iniquior est ratio librorum apocryphorum. Qui cum ad usum delectationemque communem magis accommodati essent nec clarorum scriptorum nomina in fronte gestarent, innumerabiles vicissitudines subierunt.[1]) Nusquam enim librarii licentius grassati

---

[1]) Cf. quae Krumbacherus hist. litt. Byz. ²796 de profanis linguae vulgaris monumentis dicit: „Die vulgärgriechischen Texte galten nicht wie die klassischen und heiligen Bücher als unantastbare, formal und inhaltlich vollkommene Schöpfungen, sondern sie wurden als echte Volksbücher nach dem wechselnden Geschmack und Bedürfnis der

sunt quam in his scriptis propagandis; quibus non solum verba singula, sed sententias quoque et tota capita suo quisque arbitrio addiderunt vel detraxerunt, sive ut originis gnosticae vestigia delerent sive ut novas narratiunculas inculcarent a se fictas vel aliunde conquisitas, denique diversos libros in unum contrahere vel unum in complures secare non dubitaverunt. Quo fit, ut totidem paene horum librorum retractationes exstent quot codices, neque quidquam certi sit atque firmi, in quo consistere possis. Quodsi hi librarii in ipsis rebus tradendis tam licenter versati sunt, quid de sermone et scriptura exspectabis? In quibus tanta est codicum fluctuatio, ut facile ad eam opinionem adducaris, librarios, quorum plerique satis recenti aetate fuerunt, saepe suam consuetudinem quam scriptoris dictionem litteris exprimere maluisse. Accedit quod grammaticorum praeceptis non instructi neglecta vetere scribendi ratione suis auribus potius confidebant quam sueta orthographia, unde varius et inconstans ille scribendi usus exstitit, qui nulla plane lege obstringitur. Quae cum ita sint, apparet quam difficile sit hos libros edere,[1]) quare non est mirum aliis aliam rationem magis probari. Nonnunquam vero editores mira cum inconstantia officio suo functos esse apparet. Exempla, quae in promptu sunt, nonnulla afferam, quo magis perspicuam hanc rem reddam. Ac Tischendorfius quidem, qui in universum id sibi proposuit, ut codicum scripturam mendosam atque vacillantem ad suetam scribendi normam refingeret, tamen nonnunquam nescio qua ratione ductus in scribendo totum se ad codices accommodavit, ut ne accentum quidem mutare auderet. Velut Act. Andr. 12 recepit *φάγων* pro *φαγών*, 14 *λαμπηδῶνι* pro *-όνι*, 15 *ἐληλυθῶσιν* pro *-όσιν*, A. Matth. 13 *κρατών* pro *-ῶν*, A. Thom. 42 *ἐάσαι* pro *ἐᾶσαι*, A. Andr. 3 *παροχηκότα* (cum cod. A) pro *παρῳχ.*, Ap. Mos. 18 *ὁραῖον* pro *ὡρ.*, Cons. Thom. 8 *συκοφαντήτωσαν* pro *-είτωσαν*. Has librariorum nugas qui admittendas censuit, cur tandem A. Thom. 19 participium *διαδίδων* a verbo *διαδίδω* vulgari more derivatum, quod cod. A exhibet (*διαδιδούς* C) sprevit et accentu mutato *διαδιδών* de suo finxit? In similem

---

Zeit bald mehr, bald weniger durchgreifenden Umarbeitungen unterzogen“ e. qu. s.

[1]) Cf. Bonnet, suppl. cod. apocr. I. p. XII; II. p. XIII.

inconstantiam interdum Lipsius incidit, qui v. c. A. Petr. Paul. β 33 scripsit ἵνα . . φύγωσιν . . καὶ δειγματίσουσιν, quamquam BCEILO δειγματίσωσιν exhibent et ibid. c. 58 ἐδίδαξα ἵνα προηγοῦνται, quamquam προηγήσονται est in PQ, -ήσωνται in C. Etiamsi enim concedendum est scriptores illos tam inconcinnis locutionibus uti potuisse (quoniam non raro talibus utuntur), tamen non est cur deteriorem lectionem praeferamus, cum optio inter duas data est. Deinde Mart. Petr. 10 codicem P secutus scripsit τῇ μὴ ἐν σάρκινα ὦτα πορευομένῃ (πορευγομενη P), cum *A* εἰς praebeat. Quid? si soloecismus ille, qui inest in praepositione ἐν cum accusativo iuncta, dignus est, qui admittatur, quo tandem iure πορευγομένῃ illud repudiatur, quod sermonis cotidiani proprium est? Mirifice vero editores titubant in formis εἶδον et ἦειν scribendis, quae voces in codicibus variis modis scriptae inveniuntur. Postquam enim Graeci ει et ι pronuntiatione discernere desierunt et praeterea accentus circumflexi et acuti discrimen evanuit, indocti noniam intellexerunt, cur indicativo εἶδον diphthongus, ceteris modis (ἴδω, ἴδε, ἰδεῖν, ἰδών) simplex vocalis esset tribuenda. Quid igitur magis in promptu fuit quam ἴδον scribere supervacua varietate sublata! Haec tota quaestio in re orthographica versatur neque omnino ad grammaticam pertinet, et ad nimiam anxietatem mihi quidem Gregory (Proleg. p. 89) descendisse videtur, qui, quotiens εἶδον et ἴδον in codicibus NTi scriptum esset, operose computavit. Atque etiam illud inutile est disputare (id quod Schmiedelius § 5, 13 f facit), utrum ἶδον circumflectendum sit, ut scriptura tantum ab εἶδον differat, an ἴδον sit scribendum tanquam recentior forma abiecto augmento ex εἶδον derivata. Nemo enim illa aetate haec pronuntiatione aut cogitatione discernere poterat. Iam quaeritur, quomodo editoribus in hac re versandum sit. Ac nobis quidem hic quoque ea lex valere videtur, quam editores alioquin sequuntur: quoniam enim omnes pariter ignoramus, quae scriptio ipsis scriptoribus placuerit, neque codicum consuetudo sibi constat, restat ut in hac re sicut in omnibus, quae ad orthographiam pertinent, communem consuetudinem sequamur, quae εἶδον exigit. Sed Tischendorfio aliter visum est, qui illud ἴδον, sicubi in codice aliquo est, superstitiosa quadam religione servat, etiamsi alii codices εἶδον

exhibent.[1]) Velut in Ap. Pauli 12 scripsit „ἴδον cum Monac; Amb εἶδον". Deinde A. Pil. α 16, 5, quo loco BE exhibent οἴδατε, C ἴδετε, itemque paulo post, ubi similis est varietas (οἴδατε CE, εἴδατε B), maluit εἴδατε; at in proximo versu, ubi οἴδαμεν est in CE (om. B), nescio quem codicem secutus scripsit ἴδομεν. Atque Ap. Esdr. p. 30 inconstantiam codicis imitatus saepius ἴδον dedit, semel εἶδον; quae ratio si ei probabatur, non intellego, cur v. g. ibidem in ἕτοιμον pro αἴτιμον restituendo a codice discesserit. Iam venio ad imperfectum ᾔειν (ἀπῄει, εἰσῄει sim.), quod maiores etiam dubitationes editoribus movit. Quod imperfectum cum librarii saepissime scriptione ad pronuntiationem accommodata litteris -ίει (vel -είη), in pl. -ίεσαν scripserint, editores hanc scripturam attrectare non audent. Nonnulla afferam exempla. Tischendorfius edidit ἀπίει A. Thom. 21. Cons. Thom. 11. κατίει A. Matth. 5. εἰσίεσαν A. Thom. 4. Neque Lipsius ab his formis abstinuit, qui εἰσίει scripsit M. Petr. 3. ἀπίει APTh 20 cum EG (quamquam ἀπῄει est in F). ἀπίει ib. 21 cum CEG (ἀπῄει F!). Quid quod Bonnetus vir harum rerum peritissimus de ἴδον, ἀπίει formis sibi in actis Thom. non satis constare dicit (suppl. cod. apocr. I, p. XI)? Verumtamen in ea parte actorum Thom., quam primus edidit, eam rationem secutus est, quam unice probo, ut neglecta codicum scriptione semper -ῄει, -ῄεσαν scriberet. Etenim nemo dubitat, quin ei, qui codices exaraverunt, verbum illud ἀπῄει ut ἀπίι vel potius ἀπῖ pronuntiaverint, ut perinde esset, utrum ἀπῄει an -είη an -ίει scriberent; fortasse etiam ipsi scriptores, quo quisque recentior est, eo magis recentiori pronuntiationi indulserunt; quando autem scribendi usus pronuntiationi morem gerere coeperit, nemo scit, neque est, cur in hoc verbo valde curemus popularem scribendi consuetudinem, quam alias merito aspernamur.

Quanam igitur ratione in talibus rebus, quae ad scribendi usum pertinent, lectionem constituendam esse dicamus? Qui ad hos recentiores libros typis mandandos aggreditur, ei primo obtutu complures viae patere videntur. Ac primum quidem ea

---

[1]) In NTo quoque Tischendorf saepius ἴδον, ἴδα edidit codices quosdam secutus, ubique aliis codicibus refragantibus (v. Gregory, Proleg. 89).

ratio maxime arridere videtur, ut his scriptis eam orthographiam restituere conemur, qua scriptores ipsi usi sint. At nemo serio sperabit se ex tanta codicum discrepantia pristinam scribendi rationem enucleaturum, neque omnino in his libris toties retractatis, interpolatis, in brevius contractis editor definire potest, cui aetati ea libri forma, quam typis mandandam curet, tribuenda esse videatur. Praeterea etiamsi eorum, qui primi apocrypha illa composuerunt, scribendi usum ex libris mss. eruere nobis contingeret, ne hac quidem norma editori uti liceret; neque enim dubium est, quin scriptores isti tam licenter tamque mendose scripserint, ut in eorum scribendi usu, si eum certo cognitum haberemus, gravissime offensuri essemus.[1] Hanc igitur viam qui sibi praeclusam esse intellexerit, in eam fortasse rationem incidet, ut mediam quandam viam secutus ea, quae, quamvis sint insolita, constantia quadam codicum commendentur, recipiat, cetera repudiet, de quibus neque idem librarius sibi constet neque inter diversos conveniat. Quae ratio iis probata videtur esse, qui ἀπίει et ἴδου e codicibus receperunt. Sed hanc quoque viam qui sequetur, magnis difficultatibus implicabitur, brevi enim intelleget se casui potius suoque arbitrio indulgentem quam certa lege nisum scripturam constituere suscepisse. Tum forsitan aliquis iniquissima horum librorum condicione eo adduci possit, ut arte critica in talibus omnino aliquid effici posse desperans aliquem codicem cum omnibus mendis ac corruptelis typis repetendum curet, ceterorum lectione in apparatu critico adiuncta. Quae ratio quamquam constantia et simplicitate quadam commendatur, tamen nemo eam amplectetur; quis enim non indignabitur vilissimas et foedissimas librarii alicuius ineptias legere coactus? Quodsi omnes eae viae difficultatibus obstruuntur, una illa superest ratio, quam in omnibus scriptoribus graecis recensendis sequimur, nempe idem in hos libros cadit, quod Blassius l. l. (cf. Gramm. d. neut. Gr. p. 7) de NTo affirmavit, inducendam esse communem scribendi rationem vel invitis codicibus sive etiam auctoribus. Sed ne haec quidem ratio omnes tollet difficultates. Sublata enim ea lectionis varietate, quae levior est et circa vocabulorum

---

[1]) Cf. quae Blassius Act. apost. p. 34 de scribendi more scriptorum NTi disputavit.

scripturam haeret, statim affluit infinitus numerus earum variarum lectionum, quae non intra orthographiae fines subsistunt, sed grammaticam tangunt, velut si quaeritur, οὐθείς an οὐδείς, θάρρος an θάρσος, πράσσω an πράττω, ἵλεως an ἵλεος, ἐρώτησα an ἠρώτησα, ηὗρον an εὗρον, ἐὰν ἔχεις an ἔχῃς, ὅταν βλέπετε an βλέπητε sint scribenda innumerabiliaque alia. In his editor facere non poterit, quin, ubicunque codices inter se dissentiunt, suo arbitrio saepe potius quam ex certis legibus lectionem constituat, ea autem, quae consensu quodam codicum comprobantur, recipiat.

Ex iis, quae commemoravi, satis cognoscitur, quanta incommoda ex horum librorum natura ei oboriantur, qui editoris munus praestare velit; eaedem autem difficultates, quae editori viam obstruunt, etiam grammaticum urguent, qui in dictionem horum scriptorum inquirere conatur. Quoniam enim scriptorum ipsorum manum assequi plerumque non contingit, illud teneamus necesse est nos fere librariorum potius quam scriptorum graecitatem tractare; quae quaestiones num ullum fructum scientiae nostrae afferant, iure dubitari potest et ipse quoque aliquamdiu dubitavi. Verumtamen quotcumque res in dubio erunt relinquendae, tamen non pauca inveniuntur, de quibus codices alioquin maxime discrepantes adeo conspirant, ut eorum originem ab ipsis scriptoribus repetendam esse sit verisimile. Atque illud quidem pro certo haberi potest librarios illos, qui summam emendatioris graecitatis inscitiam prae se ferunt, nihil ad normam Atticismi invitis scriptoribus refinxisse; itaque si quaedam nunc in his scriptis leguntur minus ex vulgari consuetudine dicta, haec certe ab ipsis auctoribus profecta esse suspicari licet. Quodsi fere nunquam vulgares formae λήμψομαι et τέσσερες in eis codicibus leguntur, quos, quoniam ἐν cum accusativo et σύν cum genitivo iunctum et ἄνδραν et τοῦ ἀέρου et δίδω multaque similia exhibent, Atticistarum morositate castigatos esse nemo, opinor, suspicabitur, nonne inde aliquid colligere licebit de genuina scriptorum dictione? Atque huius generis fortasse haud pauca inveniemus, quae aliqua cum probabilitate affirmare liceat. Quare speramus nos aliquando ex dubitationibus emersuros esse, dummodo caute et circumspecte in his quaestionibus versemur nec temere libris mss. credamus.

Non vereor, ne mihi aliquis obiciat me, cum Patres Apostolicos et libros apocryphos tractandos mihi proponam, scriptores aetate et dictione diversissimos complecti. Quamquam enim minime me fugit horum scriptorum complures multum inter se distare — quis enim maius discrimen cogitatione fingere potest eo, quod atticam fere elegantiam epistulae ad Diognetum datae separat ab horrido et inculto illo genere dicendi, quo Apocalypsis Esdrae vel Acta Thomae conscripta sunt? — tamen non inutile esse iudico, horum scriptorum quamvis dissimilem elocutionem in uno conspectu ponere et linguae vulgaris incrementum et genera in his speciminibus observare. Ei enim, qui historiam linguae graecae scrutatur, nihil exoptatius accidere potest, quam quod hi libri argumenti cognatione inter se conexi complures linguae vulgaris gradus idoneis exemplis illustrant. Ac primum quidem martyrium Polycarpi et epistula ad Diognetum missa eodem fere sermonis genere composita sunt quo illa aetate scriptores profani humanitate et litteris instituti utebantur; qui orationem suam compositam et ornatam in universum ad sermonem Atticum accommodant, ita tamen, ut verborum flexio et derivatio et sententiarum structura aliqua vestigia linguae cotidianae ostendant. Ab hoc genere dicendi differt sermo eorum scriptorum, qui, ut erant litterarum expertes, eadem fere lingua in scriptis suis utebantur, quam homines cotidiano usu frequentabant. Huius modi fere est dictio scriptorum NTi, in qua tamen illud animadvertendum est sermonis graeci sinceritatem Hebraismo mediocri esse temperatam. Hoc genus scribendi populare et tenue et ieiunum, sed non prorsus naturali quadam compositionis arte carens, quod ex NTo omnibus notum est, plerique eorum scriptorum adhibent, de quibus agimus, velut Hermas, Prochorus, Leucius, actorum Pauli et Theclae auctor, alii, qui eo tantum inter se et a NTo differunt, quod sermonis hebraici imitatio non apud omnes late patet. Ad aetatem vero recentiorem et ad sermonem magis plebeium descendet, qui acta Thomae, acta Pilati, apocalypsin Esdrae inspiciet; qui libelli omni scribendi artificio omnique orationis expoliendae studio tam penitus destituti sunt, ut homines de plebe suo nativo sermone coram loquentes audire tibi videaris. Quibus ex libris initia et incrementa linguae hodiernae luculentis exemplis observari possunt. Tum quartum est genus

scriptorum, qui cotidiano sermone non contenti Byzantino illo dicendi genere utuntur, in quo formae, voces, structurae et atticae et poeticae et vulgares inepte miscentur et putida sedulitate conglutinantur.[1]) In hoc genus cadunt martyrium Bartholomaei, acta Johannis a Tischendorfio edita. Denique aliud scriptorum genus leviter perstringo, qui, quamquam huius disputationis fines excedunt, tamen apte cum libris apocryphis comparantur, quo magis horum natura appareat: illos recentiores dico, qui vitas apostolorum antiquis martyriis simpliciter narratas rhetorum sive sophistarum more inepte exaggeraverunt (cf. Krumbacher[2] 178) et loquaci orationis tumore obruerunt, ita åutem, ut orationem exquisitis verborum sententiarumque luminibus distinctam nonnumquam foedissimis soloecismis inquinarent. Quod genus dicendi mixtum et fucatum quam foedum quamque putidum sit, ex Laudatione Andreae intellegi potest a Bonneto edita.

Haec fere dicendi genera in libris eis, de quibus ago, dignoscere mihi videor. Quamquam nemo ignorat singulas dictionis species non semper certis et perspicuis finibus discretas, sed arte inter se conexas esse et nonnunquam in uno eodemque libro misceri. Neque scriptores illi tam longe inter se diversi atque dispares sunt, quin multa habeant communia; omnes enim lingua vulgari utuntur, sed non omnes pariter utuntur, quo enim quisque plus arti tribuit, eo longius a cotidiano dicendi usu recessit. Tam arte enim sermonis figura cohaeret cum genere elocutionis, ut ornatius dicendi genus necessario requirat graecitatem supra communem vulgi usum assurgentem, cum rustica sermonis asperitas elocutionem trahat asperam atque incultam.

Hanc linguam vulgarem, qualis ex his libris cognoscitur, adumbrandam mihi proposui. Atque quamquam non ignoro me non nova neque inaudita proferre, quoniam ea, quae in libris apocryphis observantur, pleraque omnia ex aliis vulgaris graecitatis fontibus nota sunt, tamen eorum, qui in his studiis habitant, interest ut ex variorum generum scriptoribus exempla quam luculentissima afferantur. Priusquam autem ad singula veniam, non inutile erit scriptores eos, quos tractaturus sum, in uno

---

[1]) Cf. quae Krumbacherus hist. litt. Byz.[1] p. 22 de dictione Byzantinorum disputavit.

conspectu ponere, nonnulla de aetate singulorum librorum adnotare, codicum, in quibus exstant, rationem reddere,[1]) editiones, quibus usus sum, commemorare, pauca denique de uniuscuiusque scriptoris dicendi genere addere, quae in ipsa commentatione locum non habebunt.

I. Patres apostolici.

Hoc nomine scripta illa inter se satis dissimilia comprehenduntur, quorum auctores ipsis apostolis non multo recentiores sunt, quamquam alia quoque sunt admixta, de quorum aetate parum constat. Hos libros prolegomenis et commentario illustratos ediderunt Gebhardt, Harnack, Zahn (III fasc. Lips. 1875—77; ed. minor Lips. 1894). Corpore Patrum apostolicorum hi libri continentur:

1. Prior epistula Clementis Romani ad Corinthios (ed. Gebh. et Harn., fascic. I part. I ed. 2. 1876), intra annos p. Chr. n. 93 et 97 scripta (proleg. p. LX). Epistula inest in codice *Alexandrino* s. V (A) post NT (sed desunt c. 57,6 ad 63 fin.) et in *Constantinopolitano* a. 1056 exarato (C). Liber non invenuste compositus. Scriptor litterarum graecarum non expers (cf. Blass, Gr. p. 1) lingua communi utitur neque vero soloecismis inquinata, atque orationem ornare et dicendi quodam artificio expolire studet, quo pertinet quod anaphoram adamat (c. 49 *ἀγάπη*) et exclamatione utitur (53,5). Nonnunquam etiam ad dictionem poeticam assurgit ut c. 20 in laudanda creatoris benignitate.

2. Altera qu. f. Clementis epistula (ed. iidem) potius homilia est ab alio auctore intra a. 130 et 160 conscripta. Codd. iidem sunt, sed A inde a 12,5 deficit. Genus dicendi ieiunius et exilius est quam in ep. I et ad NT proxime accedit. In utraque ep. codices A et C saepe ita discrepant, ut C pro formis vulgaribus, quae in A sunt, atticas exhibeat. Cf. infra § 2 *μεθοπωρινοί*. *κατείρχθησαν*. 4,2 *μετοξύ*. 5,1 *ἐξερίζωσεν* cet. 7,1 *λημπ-*. 7,3 *ἐκπεφθέντων*. 10,1 *λύχνον*. 10,3 *ζῆλος*.

[1]) Qui accuratiorem harum rerum cognitionem sibi comparare cupiet, adeat praefationes editionum et Harnackii opus, quod inscribitur Geschichte der altchristl. Litt. bis Eusebius (I. 1893).

τῦφος. 10,4 σάρκαν. 11,1 ἐπιποθήτην. δῆλος. ὑπερτάτῳ. 13,2 καταξιώθημεν. 13,4 ἠνεῴχθην. 16,4 ἐδώκασιν. 17,1 χρᾶσθαι. 17,4 ἐλεᾶτε. 18,4 δώσωμεν. 18,6 ἐδέδετο. Sed contraria codicum ratio cernitur in γήρει § 9,2. χρᾶται 17,1.

3. Barnabae epistula (ed. G. et H. fasc. I part. II ed. 2. 1878) intra a. 71 et 132 conscripta (proleg. p. LXVIII). Libri memoria pendet a tribus codicibus, quorum unus est clarissimus ille *Sinaiticus* s. IV (ℵ), alter *Constantinop.* a. 1056 (ζ), tertius cod. *acephalus* (G), in quo desunt c. 1 ad 5,7. Huius codicis deperditi apographa exstant VIII, ex quibus cod. *Vat.* 859 s. XI (v) maximi pretii est. Dictio arida et exilis est et varietatis elegantiaeque expers. Haec elocutionis ieiunitas apta est argumento epistulae, quae tota fere constat ex interpretatione locorum VTi. Interrogationes rhetoricae (διατί, πρὸς τί sim.), quas responsa statim insequuntur, non minus legentes defatigant quam formulae ἴδε πῶς, ὁρᾶτε πῶς perpetuo repetitae. Quae apud Clementem inter codd. A et C, eadem hic inter ℵ et CG intercedit ratio. Cf. § 4,1 ἐραυνᾶν. 4,2 μετοξύ. 5,1 ἔριψεν. 7,1 λημπ-. 11,1 ἐπιποθήτη. 13,4 ἐπροφήτευσαν. 17,4 ἐλεῶντες.

Papiae fragmenta (ibid. p. 87 sqq) nimis exigua sunt, quam ut in censum veniant; unum illud cognoscitur Papiam puro et emendato sermone usum esse.

4. Incerti auctoris epistula ad Diognetum (ed. iidem p. 142 sqq) tertio, fortasse altero saec. scripta (intra a. 170 et 310, v. prol. p. 152). Unicus codex Argentoratensis s. XIII nunc deperditus, sed apographa supersunt (v. Harnack l. l. 758). Haec epistula, ut propter sententiarum praestantiam primum locum inter hos libros obtinet, ita sermonis elegantia praeter omnes excellit. Scriptor graecis litteris institutus cultum illud et compositum genus dicendi usurpat, quo profani scriptores utebantur. Quamquam enim in formis et structuris quibusdam noviciis admittendis aequalium consuetudini indulsit (οἰκονομηκῶς c. 9,1. πεφανέρωτο, ἀπώσατο 9,2. κρυβῇ 9,5. χορηγεῖν τινί τι 1; 10,6), ut ne Atticistae quidem a talibus abstinuerunt, tamen a vulgi consuetudine longe recedens Atticorum orationem politam et elegantem imitando effingit. Verbis utitur lectis

atque illustribus et oratione numerose cadente dicendique luminibus ornata; hiatum quantum fieri potest evitavit.

5. Ignatii epistulae VII (ed. Zahn, Patr. ap. fasc. II 1876). Unicus cod. est Med.-Laur. LVII, 7 s. XI (G^1). Ep. ad Rom., quae in illo desideratur, exstat in cod. Par. gr. 1451 s. X. Epistulae illae Traiani aetate (circ. 105—117, cf. Zahn, Ign. von Ant. 61) scriptae saeculo IV interpolatae et sex epistulis fictis auctae sunt; quod Corpus pseudo-Ignatianum inest in cod. Monac. gr. 394 s. X (a), Constant. a. 1056, Vatic. 859 s. XI (v), aliis. Ignatius elocutione utitur artificiosa et quaesita, aspera et concisa; lingua communis est et NTo haud dissimilis, sed non prorsus caret affectatione, ut in superlativo optativoque frequenter usurpandis scriptor consuetudini doctiorum indulget. In delectu vero vocabulorum plurima habet singularia et a NTo aliena. Imprimis magnam sibi sumit licentiam in vocabulis per compositionem fingendis, velut ἀξιονόμαστος Eph. 4,1. ἀξιόπλοκος Magn. 13,1. ἀξιοπρεπής, ἀξιομακάριστος cet. Rom. inscr. θεομακάριστος Pol. 7,2. καταξιοπιστεύεσθαι Trall. 6,2. λαθροδήκτης Eph. 7,1. ἑτεροδοξία Magn. 8,1. χριστόνομος Rom. inscr. ἀνθρωπαρεσκεῖν Rom. 2,1. E sermone latino haec mutuatus est: ἐξεμπλάριον Eph. 2,1. Trall. 3,2. Smyrn. 12,1. δεσέρτωρ Pol. 6,2. τὰ δεπόσιτα, ἄκκεπτα ibid.

6. Polycarpi epistula ad Philippenses (ed. Zahn ibid.) Traiani aetate brevi post Ignatii epistulas scripta. Libellus una cum ep. Barn. inerat in cod. illo deperdito G, in quo finis epistulae Pol. et exordium ep. Barn. exciderunt. In apographis hae duae epistulae in unam coactae sunt. Dictio Polycarpi simplex et nativa est atque caret artificio et ostentatione.

7. Martyrium Polycarpi ed. Zahn ibid., codicibus usus Par. 1452 [p], Barocc. 238 [b], Vind. hist. gr. eccl. III [v], Mosqu. 159 [m], qui formam exhibent a Pionio quodam post s. IV med. confectam. Hoc martyrium inter omnia eiusmodi scripta antiquitate et auctoritate excellit. Christiani Smyrnaei epistula hac ad ecclesiam Philomeliensium missa exitum Polycarpi narrant, qui Statio Quadrato proconsule (a. 147 s. 165 s. 169, cf. CIG. 3410) mortem occubuit. Scriptoris Smyrnaei graecitas pura plerumque est et emendata et dictionem scriptorum profanorum redolet,

ita ut cum ep. ad Diogn. apte comparari possit. Indicia, quibus Atticismi effingendi studium deprehenditur, sunt *ἀπεκρινάμην*, *θᾶττον* 13,1 (*τάχιον* 2), *προσηλοῦν* 13,3 (vulgo *-οῖν*), frequens usus verbi *ἰέναι* atque optativi. Sed populi *συνήθεια* scriptori subministravit imperativum *εἶπον* 9,2, plusqu. *πεπληρώκει* 12,2. *γεγόνει* 16,2. Inter utramque rationem fluctuans scribit *ἕνεκα* 18,3 et *ἕνεκεν* 13,2, *καυθῆναι* et *καῆναι* 12,3.

Tria Martyria Ignatii, quae Zahnius p. 301 sqq adiunxit, multo minoris pretii sunt, quoniam exeunte saec. IV. non sunt antiquiora (Harnack 817. Zahn, Ign. v. Ant. 25 sqq).

8. Hermae Pastor (ed. G. et H. Patr. ap. III. 1877), liber diu cum NTo. coniunctus et in cod. *Sinaitico* (א) in appendicem NTi. receptus. Sed ille antiquissimus codex deficit a Mand. IV 3; cetera, praeter finem (Sim. IX 30,3—X 4,5) graece nondum repertum (nam taceo de fraude Simonidis) uno cod. exhibentur *Athoo* s. XIV/XV (ca), cuius tria folia cum apographo ceterorum (as) Simonides Lipsiam vendidit. Accedit *papyrus Berolinensis* ineunte saec. V non recentior, in quo Sim. II 7—10 et parva frustula Similitudinis IV 2—5 leguntur (ed. Diels et Harnack, Sitzungsber. d. Berl. Ak. 1891, 427 sqq). Codices saepius ita inter se differunt, ut in א et in pap. vulgares formae, in ca et as atticae legantur (cf. quae de ep. Clem. et Barn. observavimus). Vid. infra § 7,1 *λημπ-*. 10,3 *τὸ πλοῦτος*. 15,4 *καήσονται*. 16,1 *εἴπασα*.

Librum editores (proleg. p. LXXXII) ad eam aetatem revocant, quae annis 130 et 139 circumscribitur (cf. Harnack II, 1, 266). Liber Romae scriptus est. De Hermae graecitate disputavit Zahnius (Hirt des H. 1868 p. 485 sqq), qui scriptorem, cum multis structuris utatur originem hebraicam redolentibus[1]), Judaeum fuisse vel inter Judaeos educatum esse censet nec satis perspectam habuisse linguae graecae naturam et proprietatem. Contra Harnackius (proleg. p. LXXII) de scriptoris educatione apud Judaeos non constare affirmat, potuisse enim etiam hominem Romanum ex assidua librorum sacrorum lectione colorem orationis hebraicum assumere. Hanc sententiam ii

[1]) Sed Zahnius l. l. 488 sqq. in earum numero compluria perperam rettulit, quae sermonis graeci vulgaris peculiaria sunt.

amplectentur, quibus Deissmannus persuasit Judaeos eos, qui in vita cotidiana graece loquebantur, eodem fere graeci sermonis genere usos esse, quod ubique tum erat pervulgatum, neque unquam in hominum oribus viguisse loquendi illud genus, quod „judengriechisch" vulgo dicitur. Quodsi ex Hermae dictione locutiones eas detraxeris, quae e linguae peregrinae imitatione ortae sunt, sincerum et nativum genus dicendi evadet, quo homines de plebe tunc utebantur. Scriptoris litteris non tincti dictio est arida, ieiuna, exilis, nullo paene artificio distincta; in verborum locutionumque delectu adeo nulla est varietas, ut verba semel usurpata per totum librum saepissime recurrant. Quo fit, ut liber grammatico minorem copiam suppeditet, quam pro eius amplitudine facile exspectaverit. Sed qui indoctam populi consuetudiném cognoscere volet, inter omnes Patres ap. hunc potissimum librum verset, linguae cotidianae fontem maxime sincerum.

9. Patribus apostolicis adiungi potest libellus qui inscribitur Doctrina duodecim apostolorum (ed. Harnack, die Apostellehre und die jüd. beiden Wege. Kl. Ausg. [2] Lpz. 1896). Liber Hadriani, ut videtur, aetate scriptus in uno cod. servatus est Constantinop. (v. Clem. et Barn). Dictionem colore hebraico tinctam Harnackius proleg. p. 7. comparat cum versione Alexandrina et libris apocryphis VTi.

II. Acta apostolorum apocrypha.

Inde a saeculo II. fabulosae narrationes de rebus a singulis apostolis gestis circumferebantur gnosticorum plerumque studiis confectae. Inter hos libros celebritate quadam excellebat corpus illud acta Petri, Joannis, Andreae, Thomae, Pauli complectens, quod inscribebatur *περίοδοι τῶν ἀποστόλων* et Leucium Charinum, si fides Photio, auctorem habuit. Sed omnium illorum librorum parvae reliquiae supersunt, quae non sufficiunt ad genuinam et sinceram eorum formam restituendam, quod in plerisque multa novavit recentiorum libido. Postquam enim homines catholici libros olim ab ecclesia improbatos in suum usum recipere coeperunt, studiose eos retractaverunt, ut ea, quae haereticam originem saperent, diligenter extinguerent. Et

quamquam non plane contigit iis omnia huiusmodi delere, tamen prisca illorum librorum sinceritas his retractationibus interiit. Aliae narrationes ab initio catholicae fuisse videntur. De omnibus his libris saepissime retractatis et pessime habitis Lipsius in opere illo quod inscribitur „die apokryphen Apostelgeschichten" copiosissime disputavit (cf. etiam Harnack I, 116 sqq). Editi sunt a Tischendorfio (Acta apostolorum apocrypha, Lips. 1851); post eum Lipsius et Bonnetus novam editionem conficere coeperunt viri plurimis doctrinae adiumentis instructi. Huius editionis primum adhuc volumen (Lips. 1891) prodiit Lipsii curis confectum; in volumine II, quod adhuc exspectatur, Bonnetus acta Jo. And. Thom. cet. edenda sibi proposuit. In libris singulis enumerandis incipio ab iis, quos Lipsius edidit, deinde pergam ad eos, de quibus ad editionem Tischendorfianam etiamnunc est recurrendum.

10. Martyrium Petri (ed. Lipsius p. 78—102). Liber gnosticus, quem Lipsius (d. apokr. Apg. II, 1, 134) e lingua latina conversum esse censet. Codd. sunt *Patmius* 48 s. IX (P) et *Batopedianus* (Athous) 79 s. X/XI (A).

11. Iidem codd. exhibent Martyrium Pauli gnosticum, ipsum quoque, ut Lipsio visum est (II, 1, 155), latine ab origine conscriptum (ed. Lipsius p. 104 sqq). Codex *P* propterea memorabilis est, quod sermonem cotidianum scriptura exprimit. Maxime conspicua est littera γ verbis in εύω cadentibus infixa (v. infra § 7,2). Accedit τεσσαρὶς pro τέσσαρες (v. § 12).

12. Acta Petri et Pauli catholica, quae Marcello cuidam tribuuntur, non ante med. s. V. conscripta esse Lipsius II, 1, 310 sqq. iudicat, sed epistula Pilati inserta est anno 197 antiquior (Harnack 22). Duae exstant formae, quarum breviorem (α) ex uno cod. *Ven. Marciano* VII, 37 s. XVI (*E*) cognitam habemus (in quo inscribitur *Μαρτύριον τῶν ἁγίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου*); prolixioris (β) complures (16) sunt codd., inter quos cod. *Par.* gr. 1470 a. 890 (*A*) antiquitate excellit (inscriptio in plerisque est *Πράξεις τῶν ἁγ. ἀπ. Π. κ. Π.*). Utramque recensionem Lipsius separatim edidit p. 118 sqq et 178 sqq. Dictio cum communi more horum librorum fere congruit, praeterquam quod nonnulla, qualia sunt εὐσεβέστατε

βασιλεῦ, ἱερώτατε βασιλεῦ, ἀνὴρ ἰλλούστριος, Byzantinum dicendi genus resipiunt (cf. Lips. II, 1, 306 sqq). Accedunt complura minus e consuetudine vulgari dicta, ut ἔσθ'ὅτε α 12, ἐκ παιδόθεν 39 (β 60), κοίῳ μόρῳ ἀπολοῦνται 58 (β 79). Haud raro ττ pro vulgari σσ scriptum. Recensio β insignis est multis verbis e lingua latina petitis (τρακταΐζειν 3. ὀρδινεύειν 7. καστέλλιον 13. πόρτα 80 a. ὡράριον, φακιόλιον b. βοῦλλα 84 b. πατρώνης 85) et abundat formis linguam recentiorem illustrantibus, sed magna est in his codicum dissensio.

13. **Acta Pauli et Theclae** Tertullianus a presbytero quodam Asiatico vivo Joanne scripta esse tradit, quod si verum est, sequitur hunc librum inter omnia scripta apocrypha fere antiquissimum esse. Ed. Lipsius p. 235 sqq codicibus XI nisus saec. X—XIV exaratis (antiquissimus est Par. 1454 s. X [B]). Loquendi genus simplex et populare est.

14. **Acta Thaddaei** hominum catholicorum curis confecta narrationem continent de Abgaro V. Edessenorum principe a Christo sanato. Ed. Lipsius p. 273 sqq (cf. praef. CVI sqq. Harnack 533) codd. secutus duo (*Par.* 548 s. XI, *Vind.* hist. gr. 45 s. IX/X). Dictio simplex et NTo similis. Epistularum Abgari Christique genuinam formam servavit Eusebius h. e. I 13, qui e lingua syriaca eas versas esse tradit.

15. **Epistula Abgari.** Hanc narrationem multo recentiorem eiusdem argumenti ed. Lipsius p. 279 sqq e cod. *Vind.* theol. gr. 315 s. XII et *Athoo* Batop. 704 s. XII.

16. **Acta Thomae**, quae a Photio Corpori Leuciano adnumerantur, ineunte s. III in Syria conscripta videntur esse (cf. Lips. I. 229 sqq. 346. Harnack 123). Hic liber quamquam non intactus mansit ab hominibus catholicis, tamen inter omnia huiusmodi scripta originis gnosticae vestigia maxime manifesta retinuit (de quibus vid. WAnz, Ursprung des Gnostizismus [TU XV, 4] 37 sqq). Priorem libri partem (58 capp) Tischendorfius Act. apocr. 190 sqq divulgavit codicibus nisus Parisinis quinque (881 s. XI [A]; 1468 s. XI [B]; 1454 s. X [C]; 1176 s. XIII [D]; 1556 s. XV [E]), sed capp. 30—58 solus cod. D exhibebat. Post illum Bonnetus quattuor novos codd. nactus

(P Par. 1510 s. XI; Q 1485 s. XI; R 1551 s. XIV; S 1613 s. XV) novam editionem confecit insigniter auctam (Supplementum codicis apocryphi I Lips. 1883). In hac editione pars prior, quae apud Tdfium exstat, repetita est adiectis novorum codicum lectionibus (sed qui de ceterorum lectionibus certior fieri vult, necesse est etiamnunc adeat Tdfii editionem); accedit magna pars (p. 29,18—31,11 et p. 44—95) nunc primum edita. Cod. P solus tota acta continet, cum QRS fragmenta tantum exhibeant. In parte priore citanda Tdfii capita sequar, in altera paginas editionis Bonnetianae. Quae apud Bonnetum p. 83—95 leguntur, respondent Consummationi Thomae, quam Tdf. p. 235 sqq e cod. A ediderat (idem Apocal. apocr. 157 sq particulam eiusdem libelli ed. e cod. gr. Monac. 252, ibid. p. 158 sq e cod. Bodl. [Clarke 43]); sed haec Cons. Th. magis ad normam catholicam castigata est quam illa forma.

Ea actorum pars, quam Tdf. ediderat, graecitatem exhibet neque emendatam neque praeter morem horum librorum vulgarem. Sane codd. AE scatent novatis dicendi formis, ut E 4 *θυγατέραν. ἐκδίδει.* 19 *οἰκονόμει* (it. A). 22 *κρειττότερα.* 23 *χάριταν* (it. A); A 4 *σάλπιγγαι.* 6 al. *χεῖραν.* 9 *μονογενῆν.* 12 *πλήρης* indecl. 22. 23 *οἰκοδόμησεν.* 25 *οὐκ ἕτερος.* 26 *εἶπον* pro *εἴποντο.* Ii vero codd., quorum notitiam Bonneto debemus, P praesertim, sermonem plebeium tam sincerum et nativum prae se ferunt, ut inter omnes hos libros maximam copiam suggerant ad graecitatem vulgarem cognoscendam. Ad hanc dictionem librarii doctrinae expertis illustrandam iam nunc nonnulla afferam memoratu dignissima; postea passim codicis P mentio fiet. Formae et significationes vocabulorum satis multae inveniuntur, quae linguam hodiernam sapiunt. Velut p. 68,14 legitur in P *ὕδατος κρασίν* (neogr. *κρασί vinum*), 64,31 *ἄγομε* pro *ἄγωμεν* (ut neogr.), 81,37 *εἶναι* R pro *ἐστί* (neogr.); *ἄσημον* c. 2 in PRSA significat argentum ut nunc *ἀσήμι* (in C est *ἀργυρίου*, B *ἀσήμου ἀργυρίου*, E *ἀσ. ἀργύρου*. Lectionum varietas apte illustrat gliscentem novam significationem). *χρόνος* 63,33 est *annus* (neogr.), *ποῖος* 80,19 pro *τίς* (cf. Hatzidakis Einl. 207). Verba *τελειώνω* p. 14,34 P et *φορτώνω* 55,29 P linguae recentioris sunt, quae talibus abundat (Thumb p. 81). In syntaxi omnia *ἄνω κάτω* miscentur. Saepissime

tempora confunduntur, velut p. 45,15 *διέρρηξα καὶ ἐπάταξα καὶ ἔτρεχον*; modorum discrimen non observatur, ut p. 44,14 exstat *οὐ μὴ παραγέγονα*, quin etiam confuso participio cum infinitivo p. 63,21 scriptum est *διὰ τὸ μὴ ἔκδοτον ἐμαυτὴν ποιήσασα*. Bis invenitur *ἐμαυτήν* pro *ἑαυτήν* (60,32; 61,13), mira locutio, cum commutatio contraria usitata sit apud posteriores. Articulus saepius vocibus interrogativis additur ut 57,21 *ἐξήταζεν τὸ τί γέγονεν*. 65,10 *τὸ πῶς αὐτὸν θανατώσουσιν* (cf. Blass ad Act. 4,21. Gramm. § 47,5). Cetera, quae ex hoc fonte copiosissimo hausi, suo loco afferentur. Hoc unum addo, cum graecitate vulgari codicis P mire pugnare usum haud rarum verbi *ἰέναι*, optativi, litterarum *ττ* pro *σσ*. Ceterum in pervestiganda libri dictione bono cum fructu usus sum indice grammatico a Bonneto confecto.

Aliam Actorum Thomae formam adhuc ignotam, in qua vestigia originis gnosticae prorsus evanuerunt, nuperrime edidit M. R. James (Texts and Studies ed. by J. A. Robinson V No. 1 Cambr. 1897) ex cod. Mus. Brit. Add. 10073 s. XV. Dictio satis vulgaris est, sed emendatior quam graecitas codicis P. Codex vitiose exaratus abundat scripturis pronuntiationem recentiorem accurate exprimentibus, velut c. 8 *εὐραιστη* pro *ἑβραϊστί*, 25 *πιστεβο* pro *πιστεύω*, 52 *ρανδον* pro *ῥάβδον* al.

17. Acta Joannis (*περίοδοι Ἰωάννου*) a Leucio conscripta. Leucius ille scriptor haereticus, de quo quaestio difficillima est (vid. Lipsium I 44 sqq. 353 sqq), saeculo II scripsisse videtur; Zahnius (Act. Joann. p. CXLIV) eius aetatem ad a. fere 130, Lipsius (I 515) ad alterum dimidium s. II revocat. Non satis constat, utrum omnia ea scripta composuerit, quae recentiores ei tribuerunt (v. p. 21), an acta Joannis tantum iure ei ascribantur. Illas *περιόδους Ἰωάννου* utpote gnosticas ecclesia orthodoxa diu conservari non est passa; sed tamen fragmenta exstant, quae Zahnius in libro qui inscr. Acta Joannis (Erlangen 1880) p. 219 sqq. edidit. Haec sunt: fr. I—III (p. 219—224 Zahn) in Actis Concil. II. Nicaeni (a. 787). IV in cod. Ven. Marc. 363 s. XI (p. 225—234 Z). V in cod. Par. 520 s. XI et Vind. 126 (apud Tischendorfium, Act. ap. ap. p. 272—6, c. 15—22; ap. Zahnium p. 238—252, cf. p. XCIV sqq. Alia

forma adhuc inedita est in cod. Vat. 654, cf. Harnack 125). VI in cod. Par. 1468 s. XI [P²] (p. 187,2—190,22 Z., quod frg. Zahnius Prochoro tribuit, cf. Lips. I 454). Accedit frg. nuper repertum, quod James (Texts and Studies V No. 1 p. 1 sqq) e cod. Vind. s. XIV edidit. Hoc frg. complectitur duas particulas pridem notas (c. 7—11 med. = frg. I, c. 12—13 med. = frg. II). Alias reliquias e cod. Vat. 654 Bonnetus divulgabit (vid. Lipsium I 454. 472).

Leucius sermone utitur communi, sed moderato et formis soloecis non contaminato. Aoristus verbi ἀποκρίνεσθαι apud eum ἀπεκρινάμην est, non ἀπεκρίθην; verbum εἶμι nonnunquam, ὁρῶ saepe usurpat, etiam impf. ἑώρων in lingua vulgari inusitatum (cf. § 19). P. 229,1 legitur τῇ νηΐ, vox doctior (indocti dicebant πλοῖον). In aor. II α non invenitur (sane in frg. a Jamesio edito est c. 2 et 4 ἔλθατε, 15 ἔπαθα). Adde νοῦ, νῷ (v. § 10,3). Sed in aliis συνήθειαν sequitur, ut ἕνεκεν 234,14 al. ἐδέετο 234,20. ἐκπληροῖν 232,14, neque a vocibus recentioribus abstinet, velut 230,30 καρκάλιον, 232,9 δικρούσιον (246,2 διγροσιον V, διγρώσιον P, δικρόσσιον Zahn). 248,3 ὄψις oculum significat (neogr. ὄψι *facies*). Graecitas fragmenti VI a dictione ceterarum reliquiarum nonnihil deflectit, cf. ἀπολλώμεθα 187,31 (v. § 18,6). τεθνήξασιν (§ 15,2) 188,1. ὑποβάλας 189,27, quae librario vitio vertenda esse videntur.

18. Prochori qu. f. Acta Joannis intra a. 400 et 600 (fort. ineunte s. V, cf. Lips. I 407) conscripta ab homine catholico, qui Leucii narrationem in suum usum convertit et fabulis licenter fictis exornavit. Librum ed. Zahnius (Acta Joann. Erlangen 1880) duodecim codicibus s. X—XVI usus, quorum antiquissimus est Par. 1454 s. X (P¹, qui tantum p. 1—36,8 continet), praestantissimus Ven. Marc. VII 37 (V, = E Actorum Petr. Paul.). Genus dicendi — quod quidem in tanta codicum discrepantia cognoscamus — exile et summissum est, sed aequabile nec nimia asperitate horridum; graecitas communis est, non barbara. Memorabilis est praepositio ἐν frequentissime tum usurpata, cum εἰς ratione postulabatur.

19. Acta Joannis, quae Tischendorfius Act. ap. ap. p. 266 sqq edidit, recentioris aetatis sunt. Hoc loco de

priore parte agitur (c. 1—14), quoniam altera pars Leucii est. De codicibus v. ad. nr. 17 frg. V. Graecitas more Byzantinorum artificiose composita. Formae plerumque congruunt cum veterum norma (sed 9 *δύνῃ*. 13 *ἐδέετο*. *οἶδας*. 3 *προσκεῖσθαί τινος* pro dat.). Lectiora dicendi lumina sunt c. 1 *δορυαλώτους*. 7 *πολλοῦ χρόνου διακπεύσαντος*. Cf. etiam *ναῦν* c. 1.

20. Acta Barnabae auctore Marco (ed. Tdf. A. ap. ap. 64 sqq). Liber catholicus exeunte s. V. in Cypro compositus (Lips. II, 2, 297). Codd. sunt *Par*. 1470 (cf. supra nr. 12) et *Vat*. 1667. Sermo admodum vulgaris. Cf. v. g. 17 *ἐκεῖσε* pro *ἐκεῖ*. 8 *ἔλθῃ* pro fut. Saepissime *ἐν* pro *εἰς* invenitur, c. 22 in cod. V etiam c. acc. iungitur (*ἐν Σαλαμῖνα*). Omnino cod. V longius procedit in sermone vulgari admittendo, quo pertinet quod saepius (12 al.) exhibet *ηὕρομεν* et 20 *ἐκαθερίσθη* et 19 *μιερός*.

21. Acta Philippi (ed. Tdf. 75—94), quae fluxerunt ex Actis Phil. gnosticis medio fere s. III conscriptis (Lips. II, 2, 4; I 83). Codd. Tdfio praesto fuerunt hi: *Par*. 881 s. XI (Par), 1454 s. X (Par[b]), *Ven*. 349. Accedunt *Par*. 1468 s. XI (Par[c]) et *Barocc*. 180, ex quibus Tdf. Apoc. ap. p. 141 sqq et 151 sqq nonnulla edidit. De aliis codd. vid. Harnackium 138. Editio critica adhuc desideratur. Dictio a vulgari more non discedit.

22. Acta Philippi in Hellade (cf. Lips. II, 2, 27 sqq). Retractatio catholica narrationis ex Actis Ph. gnosticis sumptae. Ed. Tdf. 95—104 e cod. Par 881 saepe satis mendoso.

Multo prolixiora Acta Phil., quae praeter A Phil. et A Phil. in H. a Tdfio edita multas reliquias Actorum gnosticorum complectuntur, insunt in cod. Vat. 824 (Lipsius, Ergänzungsheft 65). Editionem a Bonneto exspectamus.

23. Acta Andreae a Tdfio p. 105—131 edita originem trahunt ab antiquis Actis Andreae, quae iure Leucio tribui videntur (cf. James T. and St. V, I, XXXI. Lipsius I 543 sqq). Sed nulla fere vestigia originis gnosticae supersunt. Haec retractatio saeculo V non antiquior (Lips. 615), fort. VIII demum saec. orta (ibid II, 1,6). Codd. sunt *Par*. 881 s. XI (A); *Coislin*. 121 a. 1343 (B); *Barocc*. 180 (C, = G Act. Paul. Thecl.). Liber pessime habitus.

Codd. et corruptelis gravissimis scatent et adeo inter se dissentiunt, ut verba scriptoris nullo modo possint enucleari.

24. Acta Andreae et Matthiae (rectius Matthaei, v. Lipsium I 81. II 2, 258). Scriptor et ipse ex Actis Andr. Leucianis hausit, quorum indolem gnosticam multo minus delevit, quam is qui A Andr. composuit. Libellus saeculo V fortasse multo antiquior (Lips. I 615). Ed. Tdf. 132—166 (cf. additamenta Apoc. ap. 139 sqq). Codd. hi sunt: aliquot folia VIII fere s. praefixa cod. *Par.* 1556 (A); *Par.* 881 s. XI (B); 1556 s. XV (C); *Ven. Marc.* VII 38 (D); *Ambr.* C. 92 (E). Ceterum cf. Harnackium 127. Codd valde inter se discrepant. Dictio admodum vulgaris. Saepe *ἐν* pro *εἰς* usurpatur et coniunctivus pro futuro (ut 33 *κηρύξεις καὶ ἀπενέγκῃς*). In aor. II crebro est *α*. Adde v. g. *ηὕραμεν* 7. 22 (v. § 13,2). *προσέδεναν* 3. Cod. antiquissimus A insignis est sermone plebeio, ut 4 *συλλημφθῆναι*. 10 *ἐκαθέρισεν*. 24. 33 *κλαθμός* pro *κλαυθμός* (cf. Ap. Mos. 11 BC). 25 *ἔλεγαν*. 30 *ἐβόουν*. 23 *δώῃ*. 21 *ὑλάξει κύων ἐν* (om. BC) *τῇ γλώττῃ αὐτοῦ*.

25. Acta Petri et Andreae, quae Tdf. Apoc. apocr. p. 161—7 e cod. *Barocc.* 180 edidit, ipsa quoque ex opere Leucii fluxerunt. Retractatio minus quam ceterae ad normam orthodoxam castigata.

26. Acta et Martyrium Matthaei (cf. Lips. II 2,109 sqq). Liber a scriptore gnostico (non a Leucio) ineunte vel med. s. III compositus et V fere saec. in hanc formam catholicam redactus. Ed. Tdf. A. ap. ap. 167—189 e cod. *Par.* 881 et *Vind.* gr. hist. eccl. XIX f. 235. Inter codicem utrumque nequaquam convenit. Vind. formam praebet recentiorem et additamentis auctam. Graecitas vulgarem loquendi morem repraesentat. Affero v. g. *τεσσεράκοντα* 1 V. *με τοῦτο θαυμάζει* 3 P. *πλήρης* indecl. 3 V. *ἐβόουν* 5 PV. *ἐν τῇ σῇ ῥομφαίᾳ ἄνελε αὐτόν* 14 V. Verbo *ὁρᾶν* monstrandi notio tribuitur in locutione *τὸ ὑπὸ τοῦ κυρίου ὁραθὲν αὐτῷ* 16 P (cf. § 19).

27. Martyrium Bartholomaei (cf. Lips. II 2,65 sqq), quod Tdf. 243—260 ed., a scriptore Nestoriano intra a. 450 et 550 compositum est; sed forma, quae exstat, anno 580 recentior.

Unus cod. *Ven.* 362 s. XIII. Hic scriptor non, ut ceteri plerique, vulgarem loquendi morem sequitur, sed dictione utitur mixta et confusa et inaequali, quam e scriptoribus Byzantinis cognitam habemus. In vocabulis flectendis minus discedit a more prisco (interdum tamen ad usum vulgarem delabitur ut ἔγνωσεν 4) quam in enuntiatis struendis et in verbis deligendis. Activum et medium discernendi facultas interiit, ut c. 1 ἀποκρίνει (pro -εται) legitur et 2 ἀνταποκρίνω. Modorum discrimen non sentiens scriptor non reformidat locutionem παρακαλῶ ἵνα διασωθήτωσαν c. 7, imperativo cum coniunctivo vitiose confuso. c. 8 μετά c. acc. iunctum significat *cum* (paulo post c. gen). Verba neograeca sunt: 7 μαῦρος *niger*, 2 μαυρότριχος. μακρύς (pro -ός). ἄσπρος *albus*. 7 θεάφιν *sulfur*. Ab his vocibus apud posteriores natis vehementer discrepat locutio ἅπαν γένος μερόπων 4 e poeta aliquo stolide arrepta.

28. Exempli gratia his scriptis adiungo Acta Andreae cum Laudatione contexta, quae Bonnetus (Suppl. cod. apocr. II. Parisiis 1895) edidit (cf. Lips. I 570 sqq). Hoc exemplo illustratur genus illud librorum recentiorum, qui ex Actis veteribus „a certis scriptoribus etsi sine nomine at non sine ambitione quadam aut saltem artis aliquo studio excerpti, compositi, adornati sunt“ (Bonnet p. VII). Scriptor rhetorum praeceptis institutus genus dicendi sibi finxit sermonis cotidiani valde dissimile, arte et doctrina compositum, verborum sententiarumque ornamentis inepte refertum. Frequentia sunt contraria opposita contrariis. Superlativorum puerilis frequentatio rhetorem prodit inepte amplificantem. Optativi, qui e populi sermone iamdudum evanuerat, frequens est usus. Dualis in sermone illius aetatis inauditus (τὼ χεῖρε p. 16,30) e veterum libris depromptus est. Oratio vocabulis recens fictis distincta est quasi dicendi luminibus, ut ἀνδρειώνυμος, δακτυλοφάγος, θεοσυνέργητος al. (v. indicem). In vocabulis flectendis scriptor raro peccat contra leges Atticistarum, quamquam hic illic formae vulgares ei excidunt. In sententiis vero struendis misere fluctuat inter scholae praecepta et populi συνήθειαν. Discrimine dativi et accusativi paene extincto saepe dativus accusativi fines ingressus est, velut p. 12,13 ὀκτὼ τῷ ἀριθμῷ, aut acc. pro dativo irrepsit ut 17,15 συμβουλεύειν τινά. ἐν et εἰς noniam distinguuntur. Perfectum

cum aoristo confunditur et alia eiusmodi (v. Bonneti indicem). Hunc librum comparare non inutile est, quo melius cognoscatur ceterorum scriptorum dicendi genus plane diversum, qui lingua vulgari contenti elegantiam quaesitam aspernantur.

Eiusdem fere notae est Martyrium Andreae ibidem a Bonneto editum (cf. Lips. I 548. 608. IV 12), nisi quod scriptor linguae vulgari paulo magis indulsit.

29. Actis apocryphis subicio Clementis qu. f. Homilias XX (ed. Dressel Gott. 1853 e cod. *Ottobon.* 443 s. XIV [O] collata editione Cotelerii e cod. *Par.* descripta [C]). Liber circa a. 160 in Syria conscriptus (Nirschl, Patrologie I 76) narrationem fictam continet de vita Clementis eiusque cum Petro consuetudine (cf. Harnack 212 sq). Praecedunt epistula Petri ad Jacobum, contestatio (*διαμαρτυρία*) ad lecturos, ep. Clementis ad Jacobum. Scriptor ingenio praestans et philosophorum doctrina litterisque graecis liberaliter institutus sermone utitur Atticistarum praeceptis in universum accommodato, genere dicendi ornato, culto, nitido, sed a copiosa loquacitate longe remoto. Scriptoris Atticismum nota illa indicia arguunt, qualia sunt *ἀπεκρινάμην*, superlativus, optativus, verba *βούλομαι*, *ὁρῶ*, *εἶμι* frequenter usurpata.[1]) Verumtamen communem loquendi morem ab eo non esse morose repudiatum satis multa ostendunt e consuetudine vulgari sumpta: *ὀλοθρεύω οὐθέν χρύσεα τὸ ἔλεος τοῦ νοός τοὺς γονεῖς τάχιον ἠφίεσαν πνέειν ἔλειψα ἦξα ἤμην ἧς δῴη κελεύειν τινί*, quorum pleraque ne Atticistae quidem evitare potuerunt (v. Schmid, Attic.). Saepius inter *ἀττικισμόν* et *συνήθειαν* fluctuat (ut Atticistae), cum scribit *ττ* et *σσ*, *ἕνεκα -εν*, *θαρρῶ θαρσῶ*, *κρύπτω κρύβω*, *οἶσθα ἴσμεν οἶδας οἴδαμεν*. Sed frustra apud eum talia quaeres qualia sunt *τέσσερα ἔριψα λήμψομαι εἰδυίης πόδαν ἀπεκατέστην γέγοναν πληροῖν* al., ut facile sit secundum huius scriptoris usum duos quasi gradus graecitatis vulgaris discernere. In sententiis struendis plerumque antiquorum usum effingit, quamquam ibi quoque haud pauca inveniuntur parum attice dicta, ut in usu temporum modorumque. Notabilis est frequentia adverbiorum a participiis ductorum (cf. Schmid Att. II 54. III 77. IV 79), ut *ἑπομένως* II 15. *προσ-*

---

[1]) Sed *ξυμμαχίας* Cl. ad J. 4 vix huius scriptoris est.

κοιητῶς 37. λανθανόντως I 3. 11 et saepe (cf. Proch. 69,18 ἐπικεκαλυμμένως, v. l. -κεκρυμμένως, λεληθότως. 1 Cl. 1,3 καθηκόντως. Diogn. 4,6 ἀρκούντως. 5,4 ὁμολογουμένως). Ex iis quae attuli cognoscitur huius libri graecitatem confinem esse epistulae ad Diogn. et Martyrio Polycarpi. — Codex O emendate plerumque exaratus. C nonnunquam vulgari usui propior, cf. χρᾶσθαι (§ 17,1). ἐλεῶντες (17,4). ὀρθρίτερον (11,3). δώῃ (18,4). ὀλοθρεύειν (4,2).

III. Euangelia apocrypha (ed. Tischendorf², Lipsiis 1876).

30. Proteuangelium Jacobi medio fere s. II compositum (cf. Tdf. XII sqq. Harnack 19). Ed. Tdf. p. 1—15. Libri praesto sunt XVIII saec. IX—XVI, quorum antiquissimus, sed mutilus, cod. Par. Coisl. 152 s. IX (K). Dictio NTo consimilis pauca habet singularia.

31. Euangelium Thomae de infantia Christi eadem fere aetate ab homine gnostico conscriptum, sed non integrum superest (cf. Tdf XXXVI sqq. Harnack 16). Duae exstant formae, quarum longior (α) in IV codd. invenitur (*Bonon.* s. XV, *Dresd.* A 187 s. XVI, *Par.* 239 s. XV., *Vind.* ph. gr. 144). Ed. Tdf. p. 140—157. Formae brevioris (β) unus testis est cod. Sin. s. XIV/XV (ed. Tdf. 158—163).

32. Acta Pilati (cf. Tdf. LIV sqq. Harnack 21 sqq). Talem librum iam saeculo II extitisse Justinus testatur. Inde fluxit retractatio intra a. 326 et 376 confecta. Eam Ananias quidam a. 425 denuo retractavit et prologo auxit; qui cum librum e lingua hebraica a se translatum esse dicit, mentitur. Haec est forma α, quam e VII codicibus s. XII—XV Tdf. p. 210—286 edidit. Etiam recentior est forma β (apud Tdfium p. 287—322), quae exstat in cod. Par. 808 s. XV (B), Ven. Marc. II 151 (A) et II 87 s. XV (C). Inter codices formae prioris potissimum B (Monac. 276 s. XII) sermonem vulgarem exprimit, qui formis abundat quales sunt κλεῖδαν, ηὗρα, εἴπασιν. Graecitas formae alterius valde plebeia sermonem hodiernum nascentem ostendit, velut particulam ἵνα cum coniunctivo iunctam pro futuro aliquoties exhibet (v. § 21,2). Librarius, qui cod. C scripsit, multa

de suo addit, ut narrationem verborum ampullis et frequentibus superlativis amplificet atque exornet.

33. Descensus Christi (cf. Harnack 22). Libellus, quem Tdf. e scripto apocrypho s. II haustum existimat, in codicibus cum A. Pilati „euangelium Nicodemi" efficit. Ed. Tdf. 323—332. Codd. A et B iidem sunt qui Actorum Pil. β; accedit Palat. Vat. 269 s. XIV (C).

34. Anaphora Pilati liber medio aevo compositus (Harnack 23). Duae supersunt formae quarum prior (α) est apud Tdfium p. 435 sqq, altera (β) p. 443 sqq. Utraque quinis codd. s. XII—XV circumfertur. Dictio per se vilissima codicum corruptelis depravatur.

35. Paradosis Pilati liber ipse quoque recentioris aetatis et deterioris notae (Harnack 23). Ed. Tdf. p. 449 sqq. e V codd. s. XII—XV.

36. Narratio Josephi Arimathiensis eiusdem fere aetatis ac pretii. Ed. Tdf. 459 sqq. Codd. iidem qui Anaphorae Pil. α.

37. Addo Epistulas Pilati et Herodis, quas James (T. and St. V, 1 p. 66—70) e cod. Par. 929 s. XV edidit, et Epistulam Tiberii ad Pilatum (ibid. p. 78—81; cod. Vind. 246. Taurin. gr. C II 5) Anaphora Pil. recentiorem.

38. Accedit fragmentum Euangelii Petri in cod. s. VIII/XII nuper inventum. Libellus ineunte s. II in Syria conscriptus (cf. Harnack 12). Ed. Harnack, T. u. U. IX 2.

IV. Reliquae sunt **Apocalypses apocryphae**, quas breviter commemorabo (ed. Tischendorf, Lips. 1866).

39. Apocalypsis Mosis. Ed. Tdf. l. l. p. 1—23. Codd. sunt quattuor s. XI—XIII. Graecitas vulgaris est et colore hebraico tincta.

40. Apocalypsis Esdrae liber admodum recens (Harnack 852). Ed. Tdf. 24—33 e cod. Par. 929 s. XV foedissime corrupto. Graecitas admodum humilis. Compositio rudis et incompta, scribendi artificio fere destituta.

41. Apocalypsis Pauli exeunte s. IV scripta (Harnack 788. Tdf. XVI). Ed. Tdf. 34—69 e cod. Monac. s. XIII et Ambr. s. XV. Liber sueto sermone vulgari et dictione tenui conscriptus.

42. Apocalypsis Joannis apocrypha VIII fortasse saec. (Harnack 785). Ed. Tdf. 70—94. Codices VII s. XV/XVI.

43. Joannis liber de dormitione Mariae. De libri aetate Tdf. incertum esse ait, utrum saeculo IV an prius prodierit. Ed. Tdf. 95—112 V codicibus usus s. XI—XIV. Libri dictio ceteris huiusmodi scriptis praestat nec prorsus caret ornatu quodam. Notabilis frequentia aoristi ἐθεώρησα (v. § 19).

44. Agmen claudat Apocalypsis Petri anno 150 antiquior (cf. Harnack 29 sqq). Fragmentum una cum Ev. Petri nuper inventum ed. Harnack T. u. U. IX 2.

Iam quoniam omnes libros, quos tractaturus sum, enumeravi, reliquum est ut compendia, quibus usus sum, explicem. Numeri singulis libris additi ad enumerationem eam, quae antecedit, pertinent.

AAnd Acta Andreae (23).
AAMt Acta Andreae et Matthaei (24).
ABarn Acta Barnabae (20).
AJo Tdf Acta Joannis a Tdfio edita (19).
AMt Acta et Martyrium Matthaei (26).
APAnd Acta Petri et Andreae (25).
APh[il] Acta Philippi (21).
APh[il]H Acta Philippi in Hellade (22).
APil α, β Acta Pilati (32).
APP α, β Acta Petri et Pauli (12).
APTh Acta Pauli et Theclae (13).
ATh Acta Thomae (16).
AThadd Acta Thaddaei (14).
AnPil Anaphora Pilati (34).
ApEsdr Apocalypsis Esdrae (40).
ApJo Apocalypsis Joannis (42).
ApMos Apocalypsis Mosis (39).
ApPaul Apocalypsis Pauli (41).
ApPetr Apocalypsis Petri (44).
Barn Barnabae epistula (3).

1 Cl, 2 Cl Clementis epistulae (1, 2).
ConsTh Consummatio Thomae (16).
Desc Descensus Christi (33).
Diogn Epistula ad Diognetum (4).
Doctr Doctrina apostolorum (9).
DormM liber de Dormitione Mariae (43).
EJac Proteuangelium Jacobi (30).
ETh Euangelium Thomae (31).
EPetr Euangelium Petri (38).
EpAbg Epistula Abgari (15).
EpPil, Her Epistulae Pilati et Herodis (37).
EpTib Epistula Tiberii (37).
Herm V[is], M[and], S[im] Hermae Pastor (8).
Hom Clementis Homiliae (29).
Ign (E[ph], M[agn], Tr[all], R[om], Ph[ilad], Sm[yrn], Pol[yc]) Ignatii epistulae (5).
[Ign] Pseudo-Ignatius (5).
LAnd A Andreae cum Laud. cont. (28).
Leuc Leucii Acta Joannis (17).
MAnd Martyrium Andreae (28).
MBarth Martyrium Bartholomaei (27).
MPaul Martyrium Pauli (11).
MPetr Martyrium Petri (10).
MPol Martyrium Polycarpi (7).
NJos Narratio Josephi Arim. (36).
ParPil Paradosis Pilati (35).
Polyc Polycarpi epistula (6).
Proch Prochori Acta Joannis (18).
PsC Pseudo-Callisthenes (v. p. 8).

WSchm Wineri grammatica a Schmiedelio edita.
Bl Blass, Gramm. des neutest. Griechisch.
KBl Kuehneri grammatica a Blassio edita.
Deissmann BSt Bibelstudien; nBSt neue Bibelstudien (cf. supra p. 6).

Haec omnia praefatus iam venio ad graecitatem librorum, quos enumeravi, explicandam.

Caput I. De litterarum mutationibus.

§ 1. De vocabulis dirimendis aut copulandis (W Schm § 5,7. Bl § 4,1).

Librarii nonnunquam praepositionem sive articulum cum voce insequenti in unum verbum cogunt scriptione ad pronuntiationem accommodata, in qua talia coalescunt. Cod. P Actorum Thom. in hoc genere maxime insignis est. Talia sunt A Th 23 *συμπλήθει. παρασοῦ.* 31 *ἐπισοῦ.* 34 *περιεμοῦ. διατοῦτο.* 39 *συνεμοί.* 50 *ἐπιτοῦτο.* 51 *μετασοῦ* (omnia in P). L And. 6,19 *πρὸστάδιον* (= *πρὸς στ.*) PN. 26,19 *τησκυθίας* (*τῆς Σκ.*) P. PsC 199a *προσέ* (i. e. *πρὸς σέ*). Eadem ratione particulae quaedam cum voce insequenti continuantur, ut *οὐκήκουσεν* A Th 36 P. *καιρρίψασα* (pronunt. *κερρ.*) A Th James 24 (de gemino *ρ* v. § 5,1). Praepositionem adiuncti verbi prima littera, si fieri potest, commutat, quo artior fiat copulatio, ut supra *συμπλήθει.* Alia v. § 5,2.

Siquidem non licet ea vocabula in scribendo divellere, quibus in continuatione sermonis alia verba non interponuntur (Bl p. 14), apud hos scriptores particulae *ἐάν* et *εἰ* cum insequenti *τις* aptius continuantur. Atque vocabula *εἴ τις* tam arte inter se colligata erant, ut particula *ἄν*, quam ab *εἰ* segregari antiquorum usus vetuerat, persaepe pronomen *τις* insequeretur, velut si *εἴτις* simplex pronomen indefinitum esset. Cf. Herm V III, 13,4 *ἐάν τι δὲ δέῃ.* A Phil H 17 *εἴ τι ἂν αἰτήσῃ.* APP*β* 73 *εἴ τι ἂν ἴδῃς.* APTh p. 271 Lips. *εἴ τι ἂν αἰτήσει.* A Th 4 *εἴ τις δὲ.* 16 *εἴτι ἂν αἰτήσηται* BCPQ. 23 *εἴτι ἂν αἰτήσῃς* CP. p. 58,34 *εἴτι δ᾽ἂν.* 61,25 *εἴτι ἄν.* Adde PsC 266a. 267b *εἴ τις δὲ ἐάν.* Cf. quae Deissmann nBSt 32 de hoc usu disputavit.

Praepositiones cum adverbiis iunctae in lingua communi valde increbuerunt (cf. Krebs, Präpositionsadverbien I 35. Schmid, Attic. IV 625. Neogr. *χάμω* et *καταχάμω*, *ἐπάνω* et *καταπάνω*, v. Hatzidakem in Kuhnii ephem. XXXI 142). In talibus separatim aut coniunctim scribendis nulla est in libris constantia, sed ratio flagitat copulationem, si praepositio praefixa suam vim noniam obtinet. Eiusmodi sunt *μετέπειτα* APP*α* 19. *ἀναμεταξύ*

(ut neogr.) ib. 43. παρεκτός Proch 127,12. πάρεξ (i. qu. χωρίς) ATh 69,33. κατόπιθεν (neogr. κατόπι) 80,10. ὑποπάτω c. gen. (neogr. ἀποκάτω ἀπό) ATh James 9. ἔκπαλαι Hom XIV 8 (ἐκ πάλαι O). πρόπαλαι APhil 8. ἔκτοτε Hom II 21 al. PsC 200a. ἀπὸ μακρόθεν ATh 2. Desc 18. EJac 24. ἀπ' ἔμπροσθεν c. gen. ATh quinquies (v. p. 169). εἰς μάτην Proch 121,2. Herm Sim V 4,2 al. (quod vix crediderim latine magis quam graece esse dictum, ut Harnackio ad Vis. I, 1,3 visum est).

§ 2. **De aspiratione** (WSchm 5,10. Bl 4,3).

Nota res est in vocalibus aspirandis aut non aspirandis populi συνήθειαν longe ab usu veterum descivisse. Atque quibusdam verbis in titulis, papyris, codicibus tam frequenter aspiratio additur, ut dubium non sit, quin illa in sermone cotidiano spiritum habuerint. Talia verba sunt:

ἐλπίζω: Herm Vis III 12,2 ἀφελπικώς ℵ.

ἰδεῖν: ἔφιδε APTh 28 F. ἀφίδετε ATh 28. ἀφιδών ib. p. 30,17. ἀφίδῃ 92,27 S.

ἴδιος: καθ' ἰδίαν APil α 3,2 B.

His verbis adnumeranda est stirps ὀπτ (in ὄψομαι, ὄψις al.), quae frequentius aspiratur, quam ut de librariorum mendo cogitare liceat. Cf. καθ' ὄψιν APil β 10,4 C. καθόπτευεν PsC 242a. καθοπτεῦσαι 257a (παντεφόπτου in tabula Hadrumetina, v. Deissmann, BSt 30). Adde μεθοπωρινοί 1 Cl 20,9 A (τ C), ut μεθοπορινῆς in papyro (Buresch Philol. LI, 95). Alia eiusmodi nata sunt ex inscitia librariorum incertorum, utrum addenda esset aspiratio necne, ut οὐχ εἶχον PsC 243b. Multo saepius contrario vitio aspirationem legitimam neglexerunt, ut ἀπεώρα ATh 8 PQ. οὐκ ἕτερος 25 A. οὐκ ἁρμόζει APP α 58 E. οὐκ εὕραμεν APil α 15,5 BC. οὐκ ἥμαρτες PsC 188b. οὐκ εὑρεθήσομαι 245b. οὐκ ὡμολόγησεν 248a. οὐκ ἕστηκεν 196b (de quo vid. Bl l. l.). Scriptio κατείρχθησαν 1 Cl 45,7 A pro καθ. (sic C) nata est e sollemni confusione verborum εἵργω et εἴργνυμι (K Bl I, 2 p. 413).

§ 3. De litteris paragogicis (WSchm 5,28. Bl 5,3. 4).

Licentia litteram ν paragogicam ex arbitrio detrahendi sive adiungendi adeo perturbaverat indoctorum mentes, ut plerisque vocibus vocali terminatis illam litteram affigi posse crederent. De qua vitiosa consuetudine verba fecerunt Bureschius Philol. LI 95 et Krumbacherus in Kuhnii ephem. XXVII 493. Hac labe infecta sunt substantiva in α cadentia, ut ὄνομαν ATh James 12 (cf. γάλαν e scriptoribus medii aevi a Krumb. allatum), quod etiamnunc in dialectis quibusdam viget testante Thumbio § 33,4. Saepe analogiae species homines fefellit ad ν addendum pronos; velut qui ἔρρωσον dixerunt (PsC 249b. 259a al.) similitudine aoristi, qualis ποίησον est, decepti sunt. Eodem modo confusio formarum κάθησο et κάθισον orta est (Hatzid. 207). Non integra mansit prima aoristi in -σα cadens (ἐνήστευσαν, ἤκουσαν 1. pers. ApEsdr 24), sed maxime littera illa parasitica tertiam aoristi invasit in η exeuntem, ut iam discrimen primae tertiaeque personae tolleretur. Haec inveni exempla tertiae personae vitiose terminatae: ATh 21 ἐβαρέθην. 49 ἠβουλήθην. p. 49,5 ἐδεήθην. 50,9 κατέβην. 51,15 ἀπεστάλην. 58,6 ἐκοιμήθην (omnia in P). 87,40 ἐπλήγην R. ETh α 14,3 ἀπεστράφην DrB. ApMos 38 ἐπαίβειν (i. e. ἐπέβην) C. 40 ἠδυνήθην. Leuc 245,11 ἠβουλήθην ParVind. Formam ἐξέβην in insulis quibusdam etiamnunc usitatam esse Thumbius l. c. docet. Non mirum est eos, qui talia scripserunt, nonnunquam invicem primae personae consonantem legitimam detraxisse, velut ἐπάγη EpAbg 2 V. παρεδόθη ATh 52 P. συνήφθη 89,5 P.

Transeo ad σ paragogicum. Scriptores NTi etiam ante vocales μέχρι et ἄχρι scribere solent, quamquam μέχρις ἄχρις praesto erant ad hiatum vitandum. Sed alia est eorum scriptorum consuetudo, de quibus nos quaerimus. Ab his enim μέχρις et μέχρι ita discerni videntur, ut illud ante vocalem, hoc ante consonantem locum habeat (sive praepositio sive coniunctio est). μέχρις ante cons. non inveni praeter MPetr 7 (μ. ὅτε A). ApPaul 41; μέχρι ante voc. nusquam nisi AAMt 29 B (μέχρι οὗ, C μ. τοῦ). Hom II 22 (μ. αὐτοῦ). Praepositio ἄχρι, in NTo frequentior quam μέχρι, apud hos scriptores rarissima

est. Invenitur HermM IV 1,5. APhil 10. MBarth 7. APP*β* 80a. LAnd 7,7. Desc 6,2, ubique ante consonantem. *ἄχρις οὗ* inveni ABarn 5. 8.

§ 4. De vocalium commutationibus.

1. De *ε* et *α* commutatis (WSchm 5,20c. Bl 6,1). Nomen numerale *τέσσαρες* popularium consuetudo extenuato sono litterae *α* ad *τέσσερες* deduxit, quam deformationem non crediderim e dialecto ionica irrepsisse, sed sua sponte in sermone vulgari esse ortam (cf. Guil. Schmid, Gött. g. Anz. 1895,39). Apud Graecos hodiernos extenuatio illa valet in formis *τέσσερεις*, *τέσσερα*, cum gen. *τεσσάρων* et *σαράντα* (= *τεσσαράκοντα*) priscum *α* servaverint. Codd vetustissimi NTi consentiunt in scribendo *τεσσεράκοντα*. Formae nominis *τέσσαρες* nunquam extenuantur nisi *τέσσερα*, quod non raro invenitur. Bureschius (Mus. Rhen. XLVI, 217) tales formas a scriptoribus NTi alienas censet. Blassius pro *τέσσερα τέσσαρα* reponendum iudicat, sed *τεσσεράκοντα* admittere videtur. Apud eos scriptores, de quibus quaero, expectabam has formas vulgares frequentissimas esse, sed id secus est. Haec enim scripta, quae formis noviciis abundant, tamen pauca exhibent exempla illius mutationis, neque alia praeter *τέσσερα* et *τεσσεράκοντα* : *τέσσερα* APP*β* 77 LQ (-*α*-cet.). HermV. IV 1,10 ℵ. S IX 2,3 as. ApJo 15 E (cet. *α*). *τεσσεράκοντα* AThadd 6 V. AMt 1 V (*α* P). Haec obruuntur contrariorum exemplorum copia: *τέσσαρα* APP*α* 56. Proch 188,29. ATh 28. ApEsdr 29. ApPaul 45. *τεσσαράκοντα* 1 Cl 53,2 bis. [Ign] Tr. 9. Sm 3. Philipp 9. Proch 9,8; 13,4; 17,7; 18,15; 42,16; 47,9; 90,2; 116,9. APh 31. 33. 37. 41. 42. AAMt 21. AMt 30. MBarth 4. 5. ATh 56,17. APil*α* 4,1. 3; 15,6. *β* 4,1. 3; 9,5. NJos 2,1. EJac 1,4.

Accedunt multa exempla ceterarum formarum, ut *τέσσαρες* HermV I 4,1. III 10,1. ATh 49,16. 87,14 al. *τέσσαρας* HermV III 13,3 (-*αρες* ℵ). AAnd 12. ATh 32 al. Satis mirum est, quod ne PsC quidem ullum exemplum recentioris formae exhibet (*τέσσαρες* 242b. -*άρων* 241b. *τέσσαρσι* 245a. -*αρας* 241b). Scriptor Homiliarum nunquam ab usu antiquo aberravit.

Eadem extenuatio alterum *α* verbi *καθαρίζω* infecit, neque in forma *ἐκαθάρισα* accentus valuit ad priscum sonum conser-

vandum. Sed e certamine illo *α* littera superior discessit, nam nunc Graeci loquuntur *καθαρίζω*. Formae noviciae in codicibus aliquoties inveniuntur: *ἐκαθερίσθη* EpAbg 8. Proch 85,13 P³ (cet. *α*). LAnd 18,8 C (*α* PN). ABarn 20 V (*α* P).*ἐκαθέρισεν* AnPil*α* 1 CD (*ά* A). AAMt 10 A (*ά* B). *ἐκαθαίρησαι* (i. e. *ἐκαθέρισε*) EpTib 79,7 Taur (*καθαρίζειν* Vind). Sed frequentiores sunt formae incorruptae: APP*α* 20. *β* 41 *καθαρίζοντα*. Proch 112,4 *ἐκαθαρίσθη*. AThJames 24 it. EpAbg 1 *καθαρίζεις*. APh 6 *καθαρίσας*. AAMt 14 *καθαρίζουσιν, -ετε*. ATh 25 *καθαρίσας*. 27 *καθάρισον*. 45 *-ισθῶσιν*. 55 *-ίσει*. p. 86,11 *-ισθῇ*. MBarth 7 *-ισθήσεσθε, -εται*. AnPil*β* 1 *ἐκαθάρισεν*. APhH 10 *καθαρισμόν*.

Eadem ratione in sermone communi *μυσαρός* ad *μυσερός* deductum est. *μυσερός* est 1 Cl 14,1; 30,1 A. [Ign] Philipp 5. Sed *μυσαρός* APh 13. AThadd 5 V. Hom XIX 19. *χλιερός* non inveni, sed *χλιαρός* [Ign] Magn 9. Priscum *μιαρός* est 1 Cl 28,1; 30,1; 45,4. ABarn 20 V. AThadd 2. ATh 48; 76,32; 61,13 (*μιαρότης*); 76,32. Proch 38,12; 42,11 et saepe. Leuc 233,24. Hom XII 15 al; ionicum et vulgare *μιερός* ABarn 19 P (*α* V). Sed hanc pronuntiationem in sermone vulgari late patuisse ostendit convicium illud *μιερεῖς*, quo gentilium sacerdotes a Christianis appellabantur quasi *μὴ ἱερεῖς*. Cf. *μιερεῖς* MBarth 8. *ὁ μιερεὺς τῶν εἰδώλων* AThJames 60. Apud Prochorum *μιερεύς* vel *μηρεύς* in P² et v frequens est (v. Zahnium ad 113,11); p. 122,12 P² habet *μὴ ἱερεῖς*.

ὕελος, ut recentiores dicebant pro *ὕαλος*, est PsC 234a; *ὁ σίελος* pro *τὸ σίαλον* ibid. 197a.

Priscum *ε* recentiori *α* cessit in verbis *ἀμφιάζω* et *πιάζω* (neogr. *πιάνω* comprehendo): *μεταμφιάσας* MPetr 6. *ἀμφιάσονται* ATh 7 (sed *ἀμφιέννυνται* 36. *ἠμφιεσμένοι* 53,28). *ἀμφιασάμενος* PsC 184b. *πιάσαι* APP*β* 9. NJos 2,4 ABC. *πιαζόμενος* ib. 1,1 C (*πιεζ*. A). *ἐπιάσθης* APil*α* 9,5. *ἐπίασαν* *β* 10,2.

Adverbio *ἕνεκα* apud Iones et in sermone vulgari respondet *ἕνεκεν*, quae forma apud scriptores nostros sollemnis est. *εἵνεκεν* non inveni nisi Herm V. III 2,1 ℵ. *ἕνεκα* invenitur Herm V. I 3,1. M XII 4,2 (sed sexies *ἕνεκεν*). 2 Cl 1,2. MPol 17,3 (sed *-εν* 13,2). ATh quater (sed decies quater *ἕνεκεν*, v. Bonn. p. 169).

APh 26 Par°. LAnd 14,1 et saepius (ut apud scriptorem Atticos imitantem). εἵνεκα denique non exstat praeter Herm V. III 1,9 ℵ. In Hom. magna est varietas. ἕνεκεν fere vicies occurrit, ἕνεκα octies decies (praeterea II 42 -εν C, -α O); εἵνεκεν ter decies (I 19 C, ἕνεκεν O); εἵνεκα nonnisi XVIII 20 et VI 5 O (ἕνεκα C).

Verbum ἐραυνᾶν, quod frequentissimum est in codicibus V et NTi (WSchm 5,21. Bl 6,1), scriptoribus apocryphis ignotum est, apud quos ἐρευνᾶν legitur sine ulla lectionis varietate (AThadd 8 V. APh 19. APPα 24. 39. β 45. 53. 60. EJac 1,3. 19,3. APilα prol; β 1,3). Unicum exemplum est ἐραυνῶντες Barn 4,1, in ℵ nimirum, qui in hac forma scriptoribus obtrudenda sibi constat (-ευ- C). Depravationem illam verbi ἐρευνῶ Bureschius iure inter ea rettulisse videtur, quae linguae Alexandrinorum propria erant.

2. De α et ο, ε et ο commutatis. μετοξύ pro μεταξύ invenitur 1 Cl 44,3 A. Barn 13,5 ℵ. Verbum ὀλοθρεύω e Sacro Codice notissimum (WSchm 5,20 d. Bl 6,2) repperi APhil 26 et, id quod satis mirum, saepius in Hom (X 13. XI 9. XIX 12. Cl ad J 18 C, ὀλεθρ. O). Adde τοῦ ὀλοθρευτοῦ APhil 24. Ut in hoc verbo ο per assimulationem e primario ε, ita inversa permutatione ε ex ο natum est in voce τοξοβελίαις PsC 253a pro τοξοβολίαις (quod librarius fortasse ad τόξον et ὀβελός rettulit).

3. De ε et ει (WSchm 5,12. Bl 6,4). Formae comparativi πλείων constanter diphthongum retinent praeter neutrum πλεῖον, quod non raro iota suum perdit. Haec sunt exempla: πλεῖον APh 18 V (πλέον Par). AAnd 14. MBarth 5. 6. MPaul 5. APP 84f (πλέον LM). APilα 4,3 CE (πλέον AB). DormM 30. 35 (πλέον A). Hom III 53. IX 12. XI 28. 30. 31 et saepe apud hunc auctorem.

πλέον Diogn 10,5. Ign. E 6,1; 10,3. M 10,1. Tr 4,1. 2. R 1; 2,2. Pol 4,3; 5,2. APhH 17. MBarth 1 bis. 6. AThadd 4 V. Leuc 226,9. APil β 2,4. ApJo 26 (πλεῖον E). Hom V 17. X 22. XII 13.

Inde cognoscitur apud hos scriptores (praeter Hom.) πλέον frequentius esse quam πλεῖον (secus quam in NTo). Neograecum πλιό e πλέον sive e πλεῖον ortum esse potest (cf. Thumb § 11), sed etiamnunc sunt qui loquantur πλέο (ib. 12,1).

4. De ε et η, ο et ω et ου confusis (WSchm 5,19. 21). Quoniam in lingua vulgari productarum et correptarum vocalium discrimen, quod nunc prorsus sublatum est, mature interire coepit, crebra fuit confusio vocalium ε et η, priusquam η ad ι deducta longius ab ε recederet et confusionem illam effugeret. Cuius commutationis exempla Bureschius Philol. LI 91 e papyris et e codice Alexandrino affert.[1] Illa confusio adiumento fuisse videtur vocali η in temporibus verborum purorum corripiendae, quamquam analogia quoque verborum *τελέω, τρέω* al. multum valuit (v. § 14,1). Eadem vocalis η correptio alteram pers. pl. coniunctivi infecit (velut *ἐὰν ἀγάγετε* A Mt 13 V), quae forma facile correptionem patiebatur ceteris quoque personis ad similitudinem indicativi redactis. Quare etiam postquam η in ι abiit mutatio illa latius manavit et nunc legitima est (cf. § 20).

Non tam ad vocalium mutationes quam ad derivandi rationem pertinet paenultima in nominibus in -*μα* exeuntibus correpta (Bl 27,2. Cobet praef. N T p. L. Buresch Philol. LI 92), ut *θέμα* Ign Pol 2,3. *κατάθεμα* Doctr 16,5. *ἐφεύρεμα* L And 5,30. Eadem lege ο est ante -*μα*, ubi veteres ω dicebant, velut *δόμα* Proch 73,3. A And 10. A Th 25. 50 et *πόμα* Ign Rom 7,3. E Jac 1,4. Proch 48,5.

Litterae ο et ω librariis idem fere valent, quoniam nemo tum pronuntiatione eas distinguere poterat. Haec quoque mutatio valuit ad indicativum cum coniunctivo confundendum, quia *λέγομεν* et *λέγωμεν* perinde sonabant.

Etiam ο (ω) et ου in lingua vulgari confundebantur (v. Buresch Phil. LI, 89), ut hodierni quoque saepe ου loquuntur pro antiquo ο (Thumb 6). Hoc modo ortae sunt mendosae scripturae Proch 145,9 *πεσουντες* N. A Th 53 *ἀφελούμενοι* P. Ps C 191 a *ἐβολόμην* (cf. *μολοῦντες* Or. Sib., Buresch 11). Hoc quoque aliquid momenti attulit ad indicativi et coniunctivi discrimen delendum in tertia pl. act. et prima sing. med. Cf. A Th 37 *ἵνα βλέπωσιν καὶ ἀκούουσιν* P; 51,32 *ἵνα μὴ φοβοῦμαι* P; 66,3 *ὅταν λαμβάνουσιν* P; 46,35 *καταβάλλωσιν* (indic.) *καὶ ἀπογυμνοῦσιν*. Sed talia syntaxi aptius subiunguntur, quare conferre iubeo § 20.

---

[1]) in dialecto hodierna Pontica ε respondet antiquo η (Thumb 6,2).

Similitudo vocalium ω et ου aliquantum valuit ad verba in έω et άω exeuntia inter se miscenda, qua de re v. § 17,4.

5. Codices non carent exemplis litterae ο post ι more posterorum in terminationibus extritae (cf. Mus. Rh. XLVI 204), ut ETh β 3,2 ῥυάκιν. MBarth 7 θεάφιν. APP β 9 στίχαριν O. 13 καστέλλιν BO al. 84 b φακιόλην (i. e. -ιν) N. Proch 12,13 σκρινιάρις m².

§ 5. De consonantium geminatione et assimulatione (WSchm 5,25. 26. Bl 3,10. 12).

1. In consonantibus geminandis aetate Romana nulla iam erat constantia evanescente dissimilitudine consonantium geminatarum et simplicium, quae nunc prorsus exolevit (Thumb § 35). Liquidae imprimis a librariis saepe perperam geminantur aut contrario vitio semel scribuntur. Cod. Actorum Phil H et P Actorum Th abundant exemplis geminationis neglectae. Contra κρεμμαμένας est ATh 53 et in cod Par° Actorum Phil. constanter legitur κρέμμασθαι. Sed talia ad scribendi tantum consuetudinem pertinent. Illud observatione dignius, quod a recentioribus litterae ρ geminatio post augmentum vel in compositionibus sublata est. Quae scriptio simplex apud recentiores frequentissima ostendit antiquam geminationem litterae ρ etiam in pronuntiatione mature in desuetudinem venisse. Talia sunt 1 Cl 6,4 ἐξερίζωσεν A (ρρ C). 17,5 ἐμεγαλορημόνησεν AC. 23,4 φυλλορεῖ A. 55,6 ἐρύσατο A (ρρ C). Barn 4,8 ἔριψεν ℵ (ρρ C). 11,6. 8 ἀπορυήσεται ℵ (ρρ CG). IgnE 10,2 μεγαλορημοσύνας G¹. HermV. III 5,5 ἐρίπτουν. 5,5; 6,1 ἀπερίφησαν. III 11,3 ἐπερίψατε ℵ. IV 2,4 ἐπέριψας. 5 ἐπιρίψαντες ℵ. Proch 110,16 πολυρημονίας. 126,4 ἐράπισεν (v. l. ρρ). 141,14 ἐρύσατο VN (ρρ P²). (Sed 111,1 ἔρριπτο. 142,2 ἐρρύσθη.) EPetr 9 ἐράπισαν. 20 διεράγη. APh 13 ἄρυπος. 26 ἐραπίσθη. AMt 4 καταρίσσον (= -ρῆσσον) P. ATh 6 ἐράπισεν A (ρρ E al). 91,9 ἐξερίζωσα P (ρρ Q). APP β 8 ἐρύσατο. Saepius L et MAnd (Bonnet p. 78). Nihil tale in Hom.

Sed prisca lex nondum prorsus sublata. Atque ATh James 24 in cod. ab homine indoctissimo exarato legitur καιρρίψασα, h. e. καὶ ῥίψασα, quae verba postquam coaluerunt (cf. § 1), secuta est geminatio, quoniam αι tum brevis vocalis vim habebat.

2. Mutatio extremae litterae ante vocem a consonante incipientem antiqua aetate latissime patuerat. Cuius consuetudinis vestigia restant apud seros librarios, qui nonnunquam assimulationem praepositionum σύν et ἐν admittunt, imprimis si eas cum nomine insequenti in scribendo continuant (§ 1). Eiusmodi sunt ἐμ παραβολαῖς APhH 3. σὺμ μεγίστῃ AAnd 14 A (σὺν B). σὺμ Μυγδονίᾳ ATh 83,7 P. συμπλήθει ATh 23 P. LAnd 18,7 C. ἐμφιλοσόφοις 26,15 C. ἐγγενητοῖς MAnd 46,7 F. ἐμμέσῳ APila 15,5 B. ApMos 31. ApPaul 48. AAMt 22 A. ἐμ πᾶσιν AAMt 14 A (Apoc. ap. p. 139).

Sed multo saepius in commissura verborum assimulatio neglegitur secundum usum illum aetate Alexandrina pervulgatum, quo praepositiones ἐν et σύν suum ν retinent littera insequenti non mutatum. Cuius consuetudinis multa exempla cernuntur in antiquissimis codd. A (Clem.) et ℵ (Barn. Herm.), rara in ceteris.

Accedit syllaba παν: πανπληθῆ 1 Cl 20,4 A (μ C). πανμεγέθη ApPaul 6,2 (PsC 241b. 242a al). πάνπολλοι MPetr 2.

Postquam igitur pro γγ, μπ scriptiones νγ, νπ invaluerunt, recentiores etiam ea attrectaverunt, in quibus nulla fuit assimulatio. Huc pertinet scriptio αναvγελω MPetr 9 P (cf. εἰσανγελέων in pap. Par., Schmid Gött. g. A. 1895,40). Prisca et recentior ratio (Παμφυλία et Πανφ.) commixtae effecerunt scriptionem Πανμφυλίαν PsC 204a.

§ 6. De consonantium commutationibus.

1. De σσ et ττ (WSchm 5,27 c. Bl 6,7). Lingua communis repudiavit atticum ττ. Verumtamen codices in ea re adeo sibi non constant, ut haud pauca verba exhibeant attico more scripta. Taceo de epistulis Pseudo-Ignatianis et L et MAnd, quorum librorum auctores plerumque atticum morem sequuntur; sed in ceteris quoque scriptis exempla inveniuntur scriptionis atticae ac ne ab iis quidem librariis evitantur, qui maxime linguae vulgari se addixerunt. Omnium talium verborum longe frequentissime per ττ scribitur verbum κηρύττω, quod in his libris (omitto L et MAnd) quinquagies bis inveni. Apud Prochorum invenitur decies quater (30,21; 59,9 cet). In ATh decies ter est κηρύττω, decies quinquies κηρύσσω (v. Bonnetum p. 180).

Saepe forma attica complurium codicum consensu comprobatur, velut ἐκήρυττεν APPβ 84d in BGLMN. Paulo rarius quam κηρύττω invenitur πράττω (vel διαπράττομαι), quod tricies ter repperi (praeter Hom). In ATh decies quater scriptum est διαπράττομαι, quater πράττω (nunquam σσ). Sequitur φυλάττω, quod paulo rarius est (Proch 52,2; 69,17 al. APPβ 9. 42. IgnTr 7,1. ATh 47,16 P [σσ R] etc.). κρείττων quinquies est in ATh (nunquam σσ), praeterea Leuc. 230,10. IgnR 2,1. Pol 4,3. MPol 11,1. AMt 21 PV. ἥττων inveni 1 Cl 47,3. ATh 92,1 PQ, ἡττᾶν s. -ᾶσθαι Proch 100,9. Leuc 230,16. APPα 28. 43. 55. β 49. 76. ἐλάττων exstat Herm V III 7,6. S IX 28,4 (sed 11,7 σσ). ἐλάττωμα S IX 9,6. ἐλαττούμενον Diogn 10,6. -οῦν ApPaul 50. γλῶττα legitur 1 Cl 57,2 C (σσ A). AAMt 21 AC (σσ B). ATh 6 ADPQ; ibid. 53 γλώττης et γλώσσης. (ἐκ)πλήττω est MPol 7,2. AMt 3 V. ATh 87,40 R. Aliorum verborum per ττ exaratorum bina vel singula exempla inveni: βδελύττεσθαι APPα 13. β 34. θᾶττον 1 Cl 65,1. MPol 13,1 (vox ipsa attica est, populus loquebatur τάχιον, cf. § 11,3). σπαράττω ATh 94,36 R. MBarth 3. φράττω ATh 88,17 R. ConsTh 7. ταράττω Proch 136,15 NP². ConsTh 11. ἐναλλάττεσθαι APPα 14. φρίττω APhil 26. χαράττω Proch 114,11. ὀρύττω ib. 24,8. πυρέττω Leuc 228,4. περιττός AAnd 3 AB. συρίττω ConsTh 8. προστάττω AThJames 43. — In PsC sunt ἡττᾶν 218b. 265b. -ᾶσθαι 240b. ἀήττητος 251a. κρείττων 218b. 251a. 255a. ἐλάττων 221a. 247b. 251b. διαφυλάττω 266a. ταράττω 275b. Θετταλία 272a.

In Hom. magna est varietas, sed scriptor sibi constat in scribendis κρείττων ἥττων ἡττᾶσθαι (IV 2. XVI 3) ἐλάττων ἐλαττοῦσθαι (XX 5) et e contrario ἀλλάσσω (praeter διαλλάττων Cl ad J 18) τάσσω (III 36. IX 21 al) λύσσα (IV 19. XI 26) αἰνίσσομαι (V 18. XVI 21. XVIII 7) περισσεύομαι (XII 6. XIX 7. -σσός III 44. V 18, sed -ττός III 70. XIV 4) atque etiam κηρύσσω (nunquam ττ). Praeterea praevalent πράττω, φυλάσσω (ττ IV 8. XIII 7), θάλασσα (ττ XII 10. 17 O). Rariora omitto.

2. De ρρ et ρσ (WSchm 5,27b. Bl 6,7). In repudiando attico ρρ sermo communis minus sibi constitit, ut nunc quoque ἀρσενικός loquuntur, sed θάρρος θαρρῶ. ἄρσην legitur Ap

Jo 11. Hom III 22. 23. 26. 27. V 22 et ἀρσενικός ApMos 15 bis. 2 Cl 12,5. Hom III 23 O (ρρ C); sed ἄρρην ATh 27. 47. p. 72,12. EJac 4,1 (ρσ AR). Barn 10,7. [Ign] Philipp 6 bis. Hom V 15. VI 2. XII 26. 32. XIX 23. XX 1 (PsC 257a bis. 266a. ἀρρενικός ib. 256b. 274a). De formis θαρρῶ θάρσος cet. hi libri fere consentiunt cum NTi scriptoribus, qui θάρσος θάρσει θαρσεῖτε scribunt, sed θαρρῶ. Cf. θάρσος Herm V III 1,5. APPβ 20. ATh 89,1. APilβ 2,2 A (ρρ B, ρ C). MPol 12,1. PsC 221a. 231a. θάρσει ABarn 3. 4. AMt 27 V. ATh 94,6. Hom Cl ad J 16 O. XIII 20. θαρσεῖτε APetrAnd p. 165. θαρσύνω ATh 54,25. ApPetr 5. PsC 231a.

θαρρῶ ἐθάρρησα τεθάρρηκα cet. MPaul 4 A. APPβ 56. ATh 84,8. EThα 15,1. Proch 15,10; 91,2. ApJo 1. DormM 5. [Ign] Philad 4. Hom II 11. 53. III 9. XX 5 al. PsC 271b.

Sed nonnulla exempla his adversantur: θάρρει [Ign] ad Heronem 6. Hom I 21. XII 17. (παρα)θαρρύνω ATh 79,29. PsC 231a. — θαρσῶ: Herm V IV 1,8 θαρσήσας. ApPetr 5 -ήσαντες. [Ign]Philipp 9 κατεθάρσεις. Hom V 3 θαρσήσας. X 6 -αντες. V 4 θάρσησον.

Accedunt χερσῶ HermS IX 26,3 et μυρσίνη ATh 5. 6. more vulgari scripta.

3. Littera δ praeter morem ante aspirationem commutata in sermone communi effecit formas οὐθείς, μηθείς cet. (W Schm 5,27f. Bl 6,7), quae ut in NTo, ita apud nostros nonnunquam exstant: 1 Cl 33,1; 45,7 μηθαμῶς. Barn 7,9 ἐξουθενήσαντες. IgnM 7,1 οὐθέν. [Ign] Philipp 13 ἐξουθενεῖτε. Herm V III 4,3 οὐθέν ℵ (δ as). M II 6 μηθέν ℵ pr. IV 2,1 οὐθέν ℵ pr. S IX 5,6 οὐθείς as corr. ATh 14 ἐξουθένισα (-ωσα C, -ησα PQ). 89,38 ἐξουθενωθῇ P (δ QS). Hom XVII 2. XIX 1 οὐθέν. XIX 12 bis. 20 οὐθέτερος. PsC 221a ἐξουθενοῦντες.

Pro antiquiore δ in lingua communi τ succrevit in voce ποταπός: APTh 2. APilβ 10,4. ApJo 6. ApPet 5. HermV III 4,3. M VIII 3. S IV 3. VI 3,4. VIII 6,3. PsC 184b (ut NT).

Hodiernus sermo eam legem observat, ut litterae tenues post nasales in medias abeant (Thumb § 15). Cuius pronuntiationis initia cernuntur in codicibus, ut ἀναφαλανδός APPβ 9. 21 (ντ P). ἐξείνεγγα (i. e. -ήνεγκα) AThJames 26. κατήνεγγε PsC 224a. Postquam autem ντ, γκ haud aliter atque *nd*, *ng*

sonare coeperunt, facile in ea verba irrepserunt, in quibus veritas *νδ, γγ* exigebat: *σαντάλια* Leuc 250,22 V. *Γουνταφόρου* ATh 2 R (*νδ* cet). *ἀπήγκειλεν* ATh James 16. Cf. Hyperid. Epit. § 7 *αντρα* Pap. Haec consuetudo postea adeo invaluit, ut hodiernis mos sit ubi veteres *νδ, μβ* ponebant litteras *ντ, μπ* scribendi, ne quis litteris *δ* et *β* post nasales positis spirantem eam vim tribuat, quam alias obtinent. Atque ut nunc Graeci in verbis peregrinis *μπ, γκ* scribunt pro veris *b, g,* ita ETh *α* 6,3 in cod. Par. scriptum est *μπέθ, γκίμελ.*

§ 7. De consonantibus insertis aut extritis.

(WSchm 5,30. 31. Bl 6,8).

1. Notum est in sermone communi aetatis Romanae stirpem *ληβ* nasali auctam esse ad imitationem praesentis *λαμβάνω* inserta, nec tantum in formas verbi *λαμβάνειν,* sed etiam in omnia composita et derivata (*προσωπολημψία, λῆμψις* cet.) illud *μ* irrepsisse. Cuius insertionis plurima exempla inveniuntur in codicibus vetustissimis Bibliorum et in papyris titulisque Aegyptiacis, sed Guil. Schulze commentatione quae inscr. „Orthographica" (progr. aest. Marpurg. 1894) ostendit hunc usum dialecti alexandrinae terminis non fuisse circumscriptum, sed latissime regnasse. Quare cum ad has quaestiones me conferrem, exspectabam me magnam talium formarum copiam deprehensurum. Sed spes me fefellit. Cum enim omnes fere libri, quos perscrutatus sum, compluria exempla formarum *λήψομαι, ἀνελήφθη* cet. exhibeant, quae computata centum circiter efficiunt (discedo ab Hom., quae his formis abundant), has tantum undecim formas nasali auctas inveni: 1 Cl 1,3 *ἀπροσωπολήμπτως* A (sine *μ* C). 12,2 *συλλημφθέντες* A (-*ληφ*- C). (Sed 12,2 *συλληφομένους.* 33,3 *ἀκαταλήπτῳ*).

Barn 4,12 *ἀπροσωπολήμπτως* ℵ (-*ληπ*- C). 19,3 et 4 *λήμψῃ* ℵ (sine *μ* CG).

HermV I 1,5 *ἀνελήμφθην* ℵ. III 10,6 *λήμψῃ* ℵ. V 7 *ἀπολήμψεσθε* ℵ bis (ubique sine *μ* as, itemque M IX 4 *ἀπολήψῃ* as. 5. 7. 8 *λήψῃ* as. S IV 6 bis *λήψονται* ca. V 3,9 ca et VIII 11,3 ca it. IX 9,6 *ἐλήφθησαν* as).

[Ign]Ant 12 χριστολήμπτους ν ο (ν cod. Vat. 859 s. XI, ο Ottobon. 348 s. XIV). AAMt 4 συλλημφθῆναι A (sine μ BC).

Horum exemplorum novem exstant in cod. A et ℵ (dissentientibus C, ca, as), undecimum in cod. A act. AndMt satis antiquo (v. p. 28). Inde cognoscitur plane ut in NTo codices vetustissimos μ exhibere, recentiores paene omnes omittere.[1]) Quam discrepantiam satis miram ut explicemus, non licebit cum Blassio p. 55 ad eam suspicionem confugere, ut librarios recentiores Atticismo indulsisse statuamus; quis enim eum qui codicem P Actorum Th. lingua e triviis petita usus exaravit, ex Atticistarum disciplina profectum esse contendet? Reliquum est, ut formas pleniores, postquam per pauca saecula in sermone vulgari obtinuerunt, ex usu hominum ita evanuisse sumamus, ut nullum vestigium relinquerent. Utrum scriptores ii, quos tractamus, ipsi λήψομαι an λήμψομαι scripserint, in dubio relinquendum est, certe invitis codicibus depravatas formas iis obtrudere nemo audebit.

Praeter stirpem ληβ, in qua similitudo praesentis insertionem litterae μ adiuvit, sermo vulgaris in aliis quoque verbis litteris labialibus nasalem praefixit, ut plenior suaviorque sonus existeret (cf. WSchm 5, not. 70). Talia sunt ἀναμφαλανδός APPβ 9 C (= ἀναφαλαντός). κυμψέλιον ATh 35,38 P. ἥμβλει (pronunt. *imvli*) 7,36 R pro ηὖλει (*ivli*). Ἀμβανῆς c. 2 et saepius R pro Ἀββάνης. Σημφόρου 38 R pro Σιφόρου. Παμφλαγονίας PsC 225b. Sed ad efficiendum συμψέλ(λ)ιον (HermV III 1,4. ATh 46) e latino *subsellium* praeter illam labialium cumulandarum consuetudinem ratio illa valuit, quam etymologiam popularem appellamus, quia in initio illius vocis praepositionem σύν agnoscere indocti sibi videbantur. — Ut ante litteras labiales μ, ita ante gutturales γ, ante dentales ν nonnunquam inserebantur: ἀπεγχόνην ATh 27,34 (i. qu. ἀμπεχόνην mutata nasalis sede). ἠνδρύνθη 82,30 R pro ἱδρύ(ν)θη. Ποντιόλη APPβ 7 al. (i. e. Puteoli) a scriptore data opera fictum est, ut annominatio existeret Ποντιόλη ἐποντίσθη 14 (cf. Lipsium, apokr. Ap. g. II 1,305). μογγίλαγος est AThJames 29.

2. Qui nunc insulas maris Aegaei incolunt, adamant insertionem litterae γ (i. e. spirantis gutturalis) inter υ (β, i. e. spir.

[1]) Etiam cod. Leid. PsC sibi constat in scribendo λήψομαι sim.

lab.) et vocalem, ut δουλεύγω πιστεύγω (v. Thumb 23. 151,1 a). Hac licentia saepius usus est qui cod. Patmium MPet. et MPaul. valde antiquum exaravit (v. p. 22): δραπετευγομε (= -ωμεν) p. 88,1 Lips. πορευγομενη 96,18. βασιλευγην (= -ειν) 108,7. στρατευγη ib. 11. στρατευγομεθα 114,7. πιστευγοντας 115,7 (cf. Lipsii praef. LIII). Alia eiusmodi non inveni.

3. Ut sermo vulgaris ad nasales ante consonantes infarciendas inclinabat, ita magis etiam contraria gliscebat consuetudo, qua antiquae nasales exterebantur. Nunc eo ventum est, ut constanti usu nasales ante spirantes et ante ξ ψ omittantur (νύφη, ἄθρωπος, ἔσφιξα, ἔφεξα, ἔπεψα, Thumb 32. 153 I 2). Huc pertinent ἐκπεφθέντων 1 Cl 12,2 A (-πεμφ- C). πεφθέντα APPβ 39 J. μετεπέψω EpPil 67,4. πέψας PsC 201 a. ἀφοτέρων 203 a. περιέσφιξα ATh 91,1. ἐτύχανεν PsC 228 b. σπλαχνισθείς MAnd 49,28 FV (cf. ἐλέξω ℵ et codd. Or. Sib., Buresch Philol. LI 104). Nec modo ante φ, ψ, sed etiam ante π littera μ eliditur, ut in ἀπέπροσθεν ATh 58,37 P. Ὀλύπου PsC 227 a. 228 a (de quo v. GMeyer² § 294).

Alia consonans extrita est in ἄρκος (APTh 33 bis. PsC 261 b, cf. WSchm 5,31. Neogr. ἀρκούδα) pro ἄρκτος. Haec vox alias quoque vicissitudines subiit, nam aut metathesi ad ἄκτρος (AAnd 1 A) aut consonantibus magis etiam cumulatis ad ἄρκτρος (ib. C) deducta est.

Caput II. De nominibus.

§ 8. De prima et secunda declinatione (WSchm 8. Bl 7).

1. Feminina in υια et ρα cadentia in casibus obliquis apud recentiores η assumunt analogiam aliorum nominum secuta, cuius mutationis originem Schmidius Gött. g. A. 1895, 35 a dialecto ionica repeti suo iure vetat (praeter WSchm 8 not. 1 cf. Deissmann n BSt 14. Adde κοσμητείρης in tit. aet. Rom., apud Bechtelium Ion. Inschr. nr. 150). Sed talia rara apud nostros: τῆς πλευρῆς PsC 201 a. ἀρούρης 232 a. νεκρῇ An Pil α 4 (-ήν B). δευτέρῃ ApEsd 24. Adde masculinum λάτρης (λάτρην ATh 84,2 et saepius). Ex his apparet hanc analogiam

aetate inferiore etiam ea nomina secuta esse, quae *α* productum post *ρ* in nominativo habent (cf. Bl. 7,1), ut apud hodiernos feminina adiectivorum post *ρ* (*ἐλεύτερη* Thumb 91,1), interdum etiam post vocalem (*βέβαιη* 92,1) *η* faciunt. Sed in substantivis nunc contraria ratione *α*, si in nominativo est, in genitivum quoque manavit *η* antiquo summoto (ut *θάλασσα, θάλασσας*), nec non nominativum et accusativum irrepsit nominum antiquitus in *η* exeuntium (velut *δοῦλα* Thumb 65 not. 1). Huc referendum est *τὴν ὄχθαν* APP*β* 12. PsC 230b. 244a.

2. Vocativus *θεέ*, cui in NT plerumque nom. *ὁ θεός* substituitur (Bl 7,3), frequentior est in libris apocryphis, cf. v. g. APTh 24. 28 (*ὁ θεός* F). Leuc 242,12; 247,4. APh 26. AMt 21. ATh 44. 57. Hom I 11. Hodierni loquuntur *θ(ε)έ* (Thumb 46).

3. Nomina contracta in lingua communi non manserunt integra, sed pro formis contractis solutae recentioribus fuerunt acceptae. Quae utrum e dialecto ionica petitae an sua sponte in popularium sermone natae sint, nondum satis exploratum (cf. Schmid Attic. III 16). Quamquam autem, donec aliquis certis argumentis probabit sermonem communem a dialecto ionica originem ducere (id quod adhuc in dubio versatur), malim cum Schmidio (Gött. g. A. 1895,33 sqq. Attic. IV 577) eorum, quae ionica videntur, originem aliunde repetere, tamen fateor non facile explicari posse, quomodo homines illa aetate sua sponte formis contractis abiectis solutas redintegraverint diuturna oblivione obliteratas, nisi in aliqua dialecto contractionem non patiente conservatae erant. Verumtamen ne quis illi cognationi, quae inter sermonem vulgarem et dialectum ionicam intercedere videtur, nimium tribuat, animadvertendum est apud Iones recentiores vocalem *ε* cum *α, ο, ου, οι, ω* fere semper in pronuntiatione in unam syllabam (diphthongum scilicet) coaluisse, scribendi tantum consuetudinem veteres scriptiones plerumque conservasse, quamquam haud raro scriptio pronuntiationi indulsit (cf. *θύη* tit. ion. 43 Bechtel, *εἰρῆται* ib. 18, *ἐξώλη* 248. *Ἀννικῶ Πυθῶ* al. 174. *ποιοῖ* 156. *ευ* pro *εο* et *εου* fere semper Herodas [Meister 804]). Num autem terminationes illae solutae, quae in monumentis sermonis vulgaris frequentes

sunt,[1]) diphthongum effecerint, iure dubitari potest. Sed utut id est, apud scriptores nostros formae tales solutae non rarae sunt, quamquam contractarum copia superantur. Haec notavi: ὀστέον ConsTh 11. ὀστέα ConsThMon p. 157 (iuxta -ᾶ). ὀστέων IgnR 5,3. ConsThMon 157. AnPil β 1. 4.

His obstant ὀστοῦν ATh 94,2. ὀστᾶ 1 Cl 25,3. MPol 18,1. ABarn 23. ConsTh 11. APil β 11,2 (sed ὀστῶν non legitur).

Plura exempla suppetunt adiectivorum: ἀργυρέῳ ATh 81,21. MPet 1. APhil 8. -έους Diogn 2,7 (iuxta χρυσοῦς). χρυσέους καὶ ἀργυρέους Hom X 8. ἀργυρέοις PsC 268a (-αιοις cod.). χρυσέην,[2]) -έους, -έας ApPaul 19 Monac. (cod. -εῆν, -εοὺς). χρύσεον, -έοις MPet 1 P. χρύσεον Hom VI 2 (-οῦν 15). PsC 188b. χρύσεα, ἀργύρεα, χάλκεα Hom X 8. χάλκεα, χρύσεα, XVII 3 C (-έα O). χρύσεα PsC 200b. -έοις 228b. πορφυρέαν 214b.

His adversantur formae contractae hae: ἀργυροῦς AMt 20. -οῦν APTh 18 (-έον AFG). -αῖς AAMt 29 B. σιδηροῦς APhil 19. Desc 5,1. -ᾷ PsC 272b. -αῖς APP β 79. PsC 223a. -οῖ Desc 5,3. -ᾶς APP α 58 E. λινοῦς HermS IX 11,7. -ῆν APhil 37. χαλκοῦν ApPaul 37. ApJo 7. APP α 11. β 32. AAMt 22. -αῖ Desc 5,3. χρυσοῦς Diogn 2,7. AMt 20. 24. PsC 234a. -ῆν APP β 16. AMt 27. -ῇ PsC 269a. 270b. -ῇ 234a. -οῦν 269a. 270a. -ῷ 188a. -ᾶ ApMos 33. -αῖς AAMt 29 B. -ᾶς ApPaul 12.

Sed mirum est quod terminationes nominum in οος exeuntium nunquam dissolvuntur (ἁπλοῦς Barn 19,2. -οῦν ATh 20. -οῖ HermS IX 24,2. διπλοῦν S II 8. AAMt 15. -αῖ HermM VI 1,1; at χρυσόχροος PsC 270a), quas Ionibus dissolvere licebat (cf. Meister, Herodas 820 sq).

Sed omnia nomina contracta in sermone vulgari in magno discrimine versabantur, cum insolita et mira recentioribus viderentur, qui rara et difficilia ad exemplaria nota et sueta accom-

---

[1]) Formas χρύσεον, -έῳ, -έοις, ἀργύρεοι, -έῳ, -έα, quas Bechtel ion. Inschr. 129. 147 e titulis Olbiensibus et Ephesiis aetatis Romanae affert, non tam dialectum ionicam quam sermonem vulgarem sapere dixerim.

[2]) forma perperam e χρυσῆν ficta ad imitationem ceterarum, nam etiam Iones dicebant χρυσῆν (Meister, Herodas p. 829).

modabant. Itaque nomina contracta variis modis exterminata sunt. ὀστοῦν nunc prorsus exolevit (Thumb 81,2), πλοῦς et νοῦς in declinationem tertiam transierunt (v. § 10,3). Adiectiva vero in οῦς exeuntia inferiore aetate analogiam eorum secuta sunt, quae in ός cadunt, quoniam plerasque formas habebant in exitu pares (χρυσοῦ, -ῷ cet. ut καλοῦ, -ῷ). Sic ἁπλός διπλός χρυσός provenerunt, quae nunc obtinent (Thumb 93). Tales formae neograecae sunt χαλκόν ApJo 7 CD (-οῦν cet). PsC 272b. χρύσον, -οις MPet 1 A (-εον, -έοις P). Eadem ratione χειμάρρους ad χείμαρρος deductum: χείμαρρον EJac 18,2, (-άρρουν R).

4. Declinatio q. d. attica integra conservari non potuit, postquam ω et ο differre desierunt. ἵλεως est apud Clem (I 48,1 -ως, 61,2 -ω gen., 2,3 -ων) et Herm. (S I 23,4 -ως), sed recentiores scripserunt ἵλεος: AAnd 3 ἵλεος AB (-ως C). APila prol. ἵλεα C. Eodem modo ἔμπλεως in ἔμπλεος abiit: LAnd 23,1 -πλεως (-ος C). 42,20 -πλεον. Desc 8,1 -πλεως AC, -ος B. Pro λαγώς, quod nunc λαγός est (Thumb 47,2), Barn 10,6 dicit λαγωός.

§ 9. De declinatione tertia (WSchm 9. Bl 8).

1. Recentiores ad accusativum pl. cum nominativo exaequandum inclinabant, quo factum est, ut nunc utriusque formae discrimen noniam appareat. Nomina in εύς exeuntia in sermone communi in acc. εῖς faciebant (τοὺς ἱερεῖς, γονεῖς), quae formae apud nostros quoque sollemnes sunt (etiam in Hom. semper, ut γονεῖς IV 16). Semel inveni τοὺς τροφέας ATh 58 (sed γονεῖς 39). τὰς κλεῖς ut apud Atticos est NJos 1,4 (κλεῖδας C); αἱ κλεῖς ATh 6 D (τὴν κλεῖν ut att. Hom III 18). Nom. τέσσαρες etiam accusativi munere fungi coepit (acc. τέσσαρες Herm V III 13,3 ℵ), deinde provenit forma τέσσαρεις nominativo et accusativo communis (v. § 12). In aliis verbis accusativum cum nominativo exaequatum non inveni praeter χιλιάδες acc. PsC 231a.

2. Γῆρας in sermone communi facit γήρους, γήρει. Antiquum γήρᾳ exstat 1 Cl 10,7 A (-ει C), sed γήρους 63,3 C. ATh 48,9. γήρει Proch 191,6 P² (cod. γειρῃ, Zahnius falso γήρᾳ). Hodiernus sermo talia substantiva variis modis immutavit (Thumb 89. Cf. infra 3).

Comparativi πλείων, μείζων sim. plerumque per pleniores formas exeunt, sed contractae non prorsus desunt (cf. WSchm 9,6. Bl 8,3). Cf. 1 Cl 19,1 βελτίους (sed 5,4 πλείονας. 24,5 -ονα. 47,3 ἥττονα). Ign R 5,1 χείρους. M Pol 5,1 πλείους (12,1 -ονα). Herm S IX 28,4 ἐλάττους (IX 7,5 μείζονες. 17,5 χείρονες. V. III 4,3 βελτίονες. 7,1 -ονα. M XI 4 μείζονα cet.). Diogn 1 βελτίω. 2,10 πλείω. A Barn 6 πλείους. A And 14 -ω B (12 -ονα). AAMt 21 -ους A (-ονας B). AMt 20 -ους. ETh β 6,2 -ω. APh Barocc. p. 152 -ω. An Pil α 5 μείζω B (-ονα AC). Hom IV 20 πλείω. XII 7 ἥττους. VIII 15. 18 μείζους. 15 ἐλάττους (sed passim formae longiores). Apud Proch, PsC, in ATh talia non inveniuntur.

Notatu dignae sunt formae βελτία ATh 60,3 P. ἄμεινα 27,32 P pro -ονα (cf. neogr. ntr. pl. κάλλια, Thumb 102,2). κάλλιον 66,20 pro -ονα acc. si.

Brevior pluralis ἔρεις exstat 1 Cl 46,5 (nom.). 35,5 (acc.). Hom I 3 (acc.).

Nominis Θάμυρις dativus in Θάμυρι (pro -ιδι) coactus invenitur APTh 7 C. 16 in omnibus. 20 GCF. 26 FG. p. 272,2 G; acc. Θάμυριν 8 al.

Adiectivo πᾶς brevior acc. πᾶν additus est pro πάντα (cf. Schmid, Gött. g. A. 1895, 42): AAMt 3 B.

Subicio mirum accusativum μέλαινα pro μέλανα (ἄνδρα μέλαινα ATh 45,23 P).

3. De contractione (WSchm 9,6. Bl 8,4). Stirpes in σ exeuntes in gen. pl. solutam formam in sermone communi retinent (χειλέων MPet 8. ὀρέων 1 Cl 10,7. APil α 15,1. Herm S IX 17,1. ἀνθέων ATh 5. τειχέων ApMos 17. PsC 211a. 219b). Sed hodierna terminatio est -ῶν (Thumb 83). Accusativi sing. soluti exempla sunt συγγενέα (quod ad imitationem nominum in εύς exeuntium formatum videtur ut dat. συγγενεῦσι WSchm 9,9. Bl 8,6) Proch 62,8 VNP² (cet. ῆ vel ῆν). 63,19 VNP³. Ἀστρήγεα MBarth 8. Ἄρεα, Ἑρμέα PsC 186a.

πῆχυς facit πηχῶν (cf. Deissmann BSt 152. neogr. πηχῶ Thumb 70,2), quod invenitur AMt 20. PsC 249a. Ibidem 241b bis scribitur πήχων. Memorabilis est acc. pl. πῆχας PsC 245a vel πήχας ApEsd 29. ApJo 14 (neogr. πῆχες).

Genitivus ἡμίσους recentioribus usitatus (Deissmann nBSt 14) exstat ApPet 27. PsC 246a, pluralis τὰ ἥμισῃ Desc 11.

Vocabula κρέας et κέρας (cf. supra 2) aliquoties in plurali formam nominum in ος exeuntium assumpsisse haec exempla ostendunt: τὰ κρέη APil*α* 12,1 C (sed neogr. κρέατα). τὰ κέρη ApJo 9 ACD (-ατα F). 18 ACD (-ατα E). Accedit δόρη (cod. -υ) PsC 249a pro δόρατα (cf. Eur. Rhes. 274).

Acc. ὑγιῆ est AnPil*α* 3 (A -ήν). *β* 3, ut LXX et NT.

4. Forma recentior ἅλας (ut neogr.) est Hom XIV 1. ATh 29; p. 84,8. AThJames 43; gen. ἅλατος Hom Διαμ. 4. ATh 20 (-ωτος E).

5. Adiectivum πλήρης indeclinabile nonnunquam observatur (ut LXX, NT, Pap., Bl p. 81 et XI): acc. πλήρης pro πλήρη ATh 12 A. p. 11,39 PQ. 62,2 P. 91,24 S. δένδρα πλήρεις ApPaul 22 bis. οἱ λόγοι — πλήρης AMt 3 V.

6. Adiectivis, quae syllaba ής clauduntur, popularium συνήθεια vocativum addidit in η pro ες exeuntem, cuius haec sunt exempla: ἀσεβῆ ETh*α* 3,2. *β* 2,2. εὐσεβῆ APil*α* 5,1. δυσσεβῆ ParPil 5 B. In nominibus propriis haec ratio satis antiqua est (cf. GMeyer² § 337. KBl I p. 513); talia sunt Στρατόκλη (a -κλῆς) MAnd 55,23. Κλήμη Hom constanter O (velut XII 33).

7. Nomina propria, quae ης syllabam extremam habent, simplicitatis causa genitivo instruuntur in η desinente (WSchm 10,5. GMeyer² p. 336. Hatzid. 77), qui nunc etiam substantiva primae declinationis in ης exeuntia invasit (Thumb 52). Cf. Στρατοκλῆ MAnd 58,8. Εὐχάρη Proch 159,3. Ἀββάνη ATh 17 A.

§ 10. **De metaplasmo** (Bl 9).

1. Termini, quibus declinationes singulae antiquitus inter se dirimebantur, vehementer labefactati sunt in sermone popularium, qui analogiam quam vetustatis auctoritatem sequi malebant. Itaque ea declinationum permutatio, quae metaplasmus dicitur, late patet. Incipio a confusione m a s c u l i n o r u m e t n e u t r o r u m s e c u n d a e d e c l. (WSchm 8,13. Bl 9,1. KBl I 499). Huc pertinent τὸν δεῖπνον ATh 90,28 S. PsC 198a. 273b. τὸν ὄστρακον ib. 244b. τὸ λύχνον 1 Cl 21,2 A (ὁ λύχνος C). τὸ τάριχον PsC 248a. δένδρον παμμεγέθη ApPaul 45.

Pluralis τὰ δεσμά iampridem frequens his scriptoribus suetus est (1 Cl 5,6; 55,2. Ign E 11,2 al.); adde τὰ σίδηρα Proch 47,3; 49,17 al.

2. **Altera decl. primae** cessit in nominibus cum -αρχος compositis, quae in sermone communi in ης exeunt (WSchm 8,9. Bl 9,2): τοπάρχης AThadd 2. APPβ 9. συριάρχης APTh 26. Ἀσιάρχης MPol 12,2. πολιτάρχης Proch 11,4 et saepe. Sed ἔπαρχος APPβ 79. εἰρήναρχος MPol 6,2; 8,2. Clem. ep. I semper Atticorum usum sequitur (37,3 ἔπαρχοι, χιλίαρχοι cet. 43,2 φυλάρχους), itemque auctor Homiliarum (ἐπάρχους, χιλιάρχους cet. X 14. ἑκατόνταρχος XX 13).

Contraria ratione Πέρσον e Πέρσην factum PsC 216b. 230a.

3. Venio ad ea nomina, quae e **prima vel altera decl. in tertiam** transmigraverunt. In hoc genere maxime memorabilia sunt nomina in ος cadentia, quae mutato genere in decl. tertiam traducta sunt (WSchm 8,11. Bl 9,3). Talia sunt:

τὸ ἔλεος 2 Cl 3,1. Herm V II 2,3. III 9,1. 8. S IV 2. gen. ἐλέους 1 Cl 9,1; 50,2. 2 Cl 16,2. ConsTh 11. Hom III 3. XII 20. Cl ad J 8 (sed -ου XII 25). dat. ἐλέει 1 Cl 28,1. Ign Tr 12,3; Philad. inscr. Hom III 20.

τὸ ζῆλος Ign Tr 4,2. 1 Cl 4,8 A (masc. C); 4,11; 6,1. 2; 9,1 (sed ὁ ζ. 5,2. 4. 5; 45,4. Herm S VIII 7,4). gen. ζήλους 1 Cl 14,1 A (-ου C). 63,2 C (sed -ου 43,2). dat. ζήλῳ APPα 11 (neogr. τὸ ζῆλος).

τὸ ἦχος APhH 17. APTh 22 C (ὁ cet.). gen. ἤχους Proch 13,10 VP^3 c m^3 v (-ου P^2 m^1 m^2). Sed ἦχος masc. Proch 49,19. ApPaul 44. acc. ἦχον MPaul 1. dat. ἤχῳ MPet 11.

τὸ πλοῦτος APh 3. Herm S II 8 Pap (masc. ca). (neogr. ὁ et τὸ πλ., Thumb 84,1).

τὸ σκότος Hom XX 9. NJos 3,4. ApEsd 29. ApJo 20. gen. σκότους ApPet 25. 1 Cl 38,3; 59,2. Barn 5,4; 14,5. 6; 18,1. ATh 28. Leuc 249,11. Desc 7 A (C -ου). Hom II 17. dat. σκότει APh 4. 5. 29. ATh 67,30; 80,1; 81,26 (sed -ῳ 66, 8). Desc 7 A (C -ῳ). In Hom. tantum σκότῳ est (II 17. III 45. XX 9).

His vocabulis e NTo notis accedunt τῦφος acc. 1 Cl 13,1 A (-ον C). τοῦ λίθους PsC 262a. ζόφους gen. ApPaul 42.

Contraria commutatio procreavit genitivum *πελάγου* PsC 184a (cf. neogr. *τὸ πέλαγο*).

Pauca substantiva e decl. prima ad tertiam traducta sunt: *τὸ νῖκος* HermM XII 2,5. *τὸ αὖγος* (= *ἡ αὐγή*) AThadd 6. ATh 27. *τοῖς κνήμεσιν* (= *ταῖς κνήμαις*) PsC 223a. 228b.

Raro nom. pl. I decl. ad exemplum tertiae terminatur, qui metaplasmus apud hodiernos legitimus est (cf. Hatzid. 139): *λίτρες* pro *λίτραι* Proch 47,17 P[3]. *Σκύθες* PsC 183b.

Ἑρμῆς accusativum tertiae decl. accepit *Ἑρμέα* PsC 186a.

πλοῦς et *νοῦς* in declinationem III. transierunt voce *βοῦς* analogiae speciem praebente: *πλοός* APPα 4. β 25. Proch 53,16 P[2]. *νοός* HermS IX 17,2. APh 6. ATh 27. Hom XVII 10 (ceteroquin *νοῦ*, ut VI 19, itemque MAnd 61,11. Leuc 248,3). *νοΐ* HermS IX 17,2. MAnd 57,3 (*νῷ* Hom XI 3. XVII 10. Leuc 232,13). *νοῦν* HermS IX 17,4 (neogr. *νοός, νοῦν* Thumb 47,2). Accedit adiectivum *σύννοες* Hom XIII 3 CO; cf. formam *οἱ εὔνους* iam ab Atticis recentioribus admissam (KBl I 516[5]).

Dativus *τοῖς δάκρυσιν* exstat PsC 231a. Ibid. 239b est accusativus *αἰχμάλωτας* (pro *αἰχμαλώτους*) tanquam ab *αἰχμάλως* ductus.

4. Latius etiam patet is metaplasmus, quo formae singulae aut tota nomina e tertia in primam alteramve decl. traducuntur. Genitivi sing. in decl. II transgressi exempla sunt haec; ATh 6 *κύνου* R. 54 *ἀέρου* P. APhH 18; ApPaul 34 *γονάτου* (ut neogr., Thumb 87,2; cf. *γειτόνου* 50. *ἀντροῦ* 51. *πραμάτου* 87).

Eundem metaplasmum facile passae sunt stirpes in σ exeuntes, ut *εἰδωλομάνου* MAnd 50,15 (-*οῦς* CV). *ἀληθοῦ* Hom III 27 O (-*οῦς* C).

Accusativi sing. in vocalem exeuntes cum recentioribus displicerent, litteram ν accipere coeperunt ad similitudinem primae declinationis affixam, quae postea eum casum prorsus occupavit. Apud nostros talia vix frequentiora sunt, quam in codd. NTi (WSchm 9,8. Bl 8,1). Quamquam enim in multis codd. hic illic inveniuntur, ubique praevalent exempla veteris formae servatae. Incipio ab accusativo in *αν* pro *α* exeunte: 2 Cl 8,4 *σάρκαν* A (-*α* C). Barn 6,3 *σάρκαν* ℵ pr. 7,5 it. ℵ. 11,11 *ἐλπίδαν* ℵ pr. 10,1 *κόρακαν* ℵ. 7,6 *ἕναν* ℵ. HermM II 1 *ἁπλό-*

τηταν ℵ pr. V III 2,1 τινάν ℵ pr. MPaul 5 Φέρηταν P (-α A). APPβ 7 νύκταν CI. 16 it. BGHJO. 27 it. JO. 16 τινάν J. APTh 29 A; 31 A θυγατέραν. APhH 1. 7 Ἑλλάδαν. APh Barocc. 152 νύκταν. 155 θυγατέραν. 156 τινάν. AAnd 10 ωραιότηταν B. AAndMt 23 θυγατέραν A. 28 τρίχαν C (-α B). APAnd 165 ῥαφίδαν (ib. et 166 ter -ίδην). 166 γυναῖκαν. ATh 4 θυγατέραν E. 6 χεῖραν AR. 8 et 9 it. A. 23 χάριταν AEP. 45,35 R; 78,39 P pr. γυναῖκαν. 45,31; 46,31 θυγατέραν R. 94,28 χρηστότηταν R (nota paucitatem exemplorum in P). Proch 67,11 εὐθύτηταν V. LAnd 27,16 ἐλπίδαν PN (-ας C). EJac 7,2 λαμπάδαν L. ETh α 3,3 νεότηταν. 10,2 πόδαν. 16,1 χεῖραν DrB. β 3,2 ἀέραν. 8,2 παῖδαν. APil α 9,1 φονέαν (-α A). μάρτυραν D. 12,2 κλεῖδαν BC (α A). 16,6 ἱερέαν BC. β 1,3 ἀλέκτοραν B. 4,1 νύκταν omnes. AnPil α 3 χεῖραν ABC. 18 νύκταν ABC. β 10 νύκταν AB. ParPil 2 ἄνδραν B. NJos 3,3 μερίδαν B. ApEsd 25 πατέραν. 26 χρηστότηταν. 27 ἄνδραν. 29 νύκταν. ApPaul 43. 44 νύκταν καὶ ἡμέραν (inde metaplasmi origo optime apparet). ApJo 19 σφραγῖδαν passim in DF (cet. -α). 24 σκώληκαν AD (-α F). PsC 186a μῆναν. 193b Ὀλυμπιάδαν. 199b γυναῖκαν. 224a. 248b θυγατέραν. 196a νῆαν.

Inde cognoscitur antiquissimum codicem ℵ plura exempla exhibere quam ceteros mille circiter annis recentiores.

Ex accus. φλόγαν novus nom. ἡ φλόγα prodiit ApEsd 25 (ut neogr., cf. Hatzid. 379). Ad imitationem secundae declinationis formatus est acc. Ὀδυσσέον PsC 199a. Acc. novicius Σαλαμῖναν traxit nominativum Σαλαμῖνα, unde fiunt -ίνης et -ίνῃ (ABarn 22 sq, cf. Hatz. l. l. Bl 10,6).

Contraria analogia, quam quae νύκταν procreavit, in accusativo μέγαν legitimum ν delevit. Inveni enim acc. masc. μέγα APPβ 84h. GHIMN. Hom Cl ad J 15 C. PsC 214a. 221a. 269a. 270a.

Neque accusativis in η exeuntibus vulgaris loquendi usus pepercit, sed ν e prima decl. profectum stirpibus in σ desinentibus addidit. Ac substantiva quidem barytona, maxime nom. propria, iam apud Atticos hic metaplasmus invasit; tum ad adiectiva oxytona manavit. Sic nati sunt accusativi ἐπιεικῆν 1 Cl 1,2 A. 29,1 A. ἀσφαλῆν 1,2 A. ἀσεβῆν 14,5 A. πολυτελῆν

Barn 6,2 ℵ pr. συγγενῆν Proch 61,8. 10. μονογενῆν ATh 9 A. ApEsd 31. DormM 41 B. ὑγιήν AnPil α 3 A. εὐθαλήν (pro -ές) AMt 9 P. Adde Ἡρακλῆν (GMeyer² p. 321) Proch 49,2. Στρατοκλῆν LAnd 38,3 PN (-κλῆ, -κλέα cet.). Paucitas horum exemplorum notabilis est. Ceterum haec adiectiva aetatem non tulerunt, sed terminationibus adiectivorum in ος exeuntium nunc instructa sunt (Thumb 99). Eiusmodi sunt εἰλικρινός Leuc 241,1 P. ἀκριβά PsC 214a (ntr. pl. pro adv. ut neogr., Thumb 105).

Accusativus pronominis ἐγώ nasali auctus efficit ἐμέν Barn 7,5 ℵ*. PsC 215b, de quo v. Thumbium 117,2.

N o m i n a t i v u s p l u r. f e m. interdum litteris αι terminabatur e decl. I receptis (cf. Hatz. 140), priusquam terminatio ες superior discederet et in prima quoque declinatione antiquum αι loco moveret (cf. supra 3). Illius metaplasmi exempla sunt σάλπιγγαι ATh 4 AP (-ες E). φυγάδαι 46,9 P. θεραπαινίδαι 57,22 P. θυγατέραι 84,36 R. χείροναι 41,36 P (cet. -ες). Adde Μακεδόναι PsC 252a (ut Πέρσαι sim).

Eadem ratione d a t i v u s p l u r. deformatus est: φλογαῖς AAnd 8 AB (cf. supra ἡ φλόγα; φλοξί C). συγχώσαντες αὐτὸν κλημματίδες (i. e. -αις) AMt 18 V (Tdf. falso -ας). Ἀμαζόναις PsC 266b. 267b.

Extremo loco affero formam ἡ ἅλυσος (PsC 244b) per metaplasmum ex ἅλυσις ortam.

§ 11. **De adiectivis** (WSchm 11. Bl 11).

1. Ea adiectiva decl. II, quorum forma feminina apud Atticos cum masculina congruit, interdum nova forma augentur ad similitudinem ceterorum adiectivorum procreata, velut ἐπιποθήτη Barn 1,3 ℵ (-ος C). -ην 1 Cl 65,1 A (-ον C). ὑπόλοιπαι ATh 72,7.

Contraria ratio invaluit in ψυχὴ δῆλος (cf. KBl I p. 535) 2 Cl 12,4 A (δήλη C). Saepius observavi superlativi formam masculinam femininae partes agentem: τῇ ὑπερτάτῳ βουλήσει 1 Cl 40,3 A (-τάτῃ C). ὑψίστῳ βασιλείᾳ ATh 54,9 P. τιμωρίαν κάκιστον c. 12 P.

Maxime autem in participiis iis, quorum stirps in ντ desinit, forma masculina ceterorum generum vicem supplere coepit, unde neograecum participium in -ντας exiens natum est, quod

flexuram omnino noniam patitur (cf. Hatzid. 143 sq). Haec inveni exempla formae masculinae ultra terminos evagatae: ATh 53 γυναικῶν καταλειψάντων D. 6 χεῖρες κηρύσσοντες PQ. p. 46,4 καταλιπόντες P (-λείψασαι R). 5 ἐπανιόντων fem. P. 48,19 ἐχόντων ψυχῶν P. 52,28 γυναῖκες ἀναπέμποντες P. 72,15 ἀναστάς f. P. 74,6 ἀπελθών f. P. 75,19 αὐτὴν ἐπανιόντα P. 20 πεζοβατῶν f. P. APil 10,4 ἀλαλάξας, φυλάξας f. C. 11,3 ἐλθών f. C. AAnd 7 τῶν θυρῶν συνθλασθέντων AB. AAMt 33 πληρωθέντων τῶν ἡμερῶν ACE. PsC 225a ἐπιστολὴν ἔχοντα οὕτως. Raro masculinum pro genere neutro substitutum: ATh 75,4 ἓν .. μήτε φθειρόμενον μήτε λήγοντα P. Leuc. James 15 αἷμα ῥεύσαντα (acc.). Participiorum similitudinem imitatione assequuntur adiectiva χαρίεις et πᾶς (quod verum participium ab origine fuit, v. Indog. Forsch. V 338): χαρίεντας σπονδάς AAnd 8. πάντων τῶν πράξεων APP α 4. β 25 (in omnibus). πάντων τῶν ἐπιθυμιῶν ATh 55 P. πάντων τῶν γυναικῶν 66,18 P. π. τ. ἡδονῶν 70,30 P. πάντας τὰς θύρας 80,9 P. πάντες μητέρες, πάντες φυλαί APil 10,4 C. Accusativus ἅπαντα PsC 221b (ἡ μορφὴ ἅπ.) nominativi vice fungitur, ut hodierna participia in ντας desinentia originem ducunt ab accusativo ceteris casibus substituto.

Rariora sunt exempla aliorum participiorum ad unum genus redactorum, ut δεδωκώς f. ETh α 11,1 DrB. παρενοχλούμενος f. ATh 40 P. γενόμενοι f. 46,6 P.

2. De comparatione. In superlativo usurpando hi scriptores aliquantum a NTo discrepant, in quo illius gradus parcissimus est usus. Superlativi in ιστος desinentes inveniuntur hi: ἐλάχιστος HermS VI 4,4. VIII 1,14. ATh 49 al. μέγιστος HermS IX 1,9. AAnd 14. ATh 41; 75,21. κράτιστε Diogn 1. APP α 30. AnPil 1. πλεῖστος Proch 108,13. Cons Th 2. ATh 52. ἔγγιστα IgnPh 10,2. ABarn 4. Proch 109,9; 111,2. Desc 3. ATh 43; 46,6; 55,7. κάκιστος APh 14. AMt 19. ATh 12; 51,6. Proch 137,12. κάλλιστος ATh 43; 92,15. ἄριστος Leuc 230,6. αἴσχιστος AAnd 2. 8. ἔχθιστος ATh 52. τάχιστα Proch 22,13, ut omittam ὁ ὕψιστος, quod paene in nomen proprium abiit, et adverbium μάλιστα ubique frequens et etiamnunc usitatum. Sed etiam superlativi in -τατος exeuntes, qui in NTo paene desunt, nequaquam rari sunt, velut in

ATh inveniuntur ἀτυχεστάτη 16. ἀναιδέστατε 33. -άτοις 51,7. ποθεινοτάτη 66,18. φίλτατον 75,25. -ε 80,13. Plerique superlativi, sive in -ιστος sive in -τατος exeuntes, elativi officio funguntur, neque ab Herma solo haec locutio frequentatur (cf. Bl p. 33 not. 1), sed plerique omnes exempla exhibent (quae modo attuli, omnia huc referenda sunt). Saepe elativi vis paene evanuit, ut superlativus aegre a positivo distinguatur. Velut ἔγγιστα (exempla v. supra) idem significat atque ἐγγύς, ἐλάχιστον AAnd 8 plane 'dem valet quod μικρόν (ita C), et iunguntur ὁ μέγας καὶ ἐξοχώτατος MBarth 1. πρῶτος vim superlativi abiecit in locutione τις πρῶτος (nobilis quidam) APhH 22. Observatione dignum est interpretem latinum elativo ab Herma usurpato plerumque positivum substituisse. Apud Prochorum observavi elativum tum praecipue inveniri, cum homines a scriptore loquentes inducuntur, rarissime in simplici narratione. Taceo de artificioso genere dicendi eorum, qui L et MAnd scripserunt, qui puerili superlativorum continuatione orationi pondus et venustatem addere sibi visi sunt. Elativum in -τατος exeuntem ne nunc quidem ab usu populari alienum esse Thumbius § 100,3 docet.

Sed etiam tales superlativi apud nostros inveniuntur, qui intellectu pristino servato summum de pluribus gradum significant, quamquam e paucitate exemplorum cognoscitur proprium superlativum in sermone vulgari magis magisque evanuisse.[1]) Exempla facile enumerabuntur (interdum in dubio relinquendum utrum superl. an elat. intellegendus sit): 1 Cl 20,10; 37,5 τὰ ἐλάχιστα. 33,4 τὸ ἐξοχώτατον. 62,1 τῶν ὠφελιμωτάτων. Diogn 2,2 ἀτιμοτάτην. IgnSm 11,1 ἔσχατος. HermM VIII 4 πάντων πονηρότατα (cf. Bl p. 139). MPet 5 μάλιστα εὐμορφοτάτη. APPβ 31 τὸ πλεῖστον μέρος. AAnd 3 πληρέστατα (*plenius* interpr. lat.). ἔσχατον adv. 9 τὸ πλεῖστον A (τὸ πολύ BC). 13 τὰ πρῶτα adv. 15 δυνατωτάτη. AJoTdf 1 πλείστους. ATh 66,19 καλλίστην. 21 γλυκύτατον. 23 ἡδύτατον. AThJames 3 ἀνωτάτην (ἀνομότατον cod.). Proch 41,19 πλείστους. 46,11 μέγιστον. 104,19 κατωτάτοις. EJac 7,2 ἐσχάτου. Desc 8,1 κατωτάτου. ApPaul 20 ἐσχάτης.

---

[1]) In Hom. multus (nec tamen immodicus) usus est superlativi, sive proprii sive elativi.

Comparativus more hodierno superlativi vice fungitur (Bl 44,3; acta apost. p. 15 sq) his locis: HermM X 1,2 *πάντων πονηροτέρα*. S IX 9,3 *τοὺς μείζονας* (*maximos* int. lat.). 10,7 *αἱ ἐνδοξότεραι* (*dignitosissimae*). *ἱλαρώτεραι* (sensu elativi, Bl p. 139). APhH 7 *τὸ θαυμαστότερον*. ATh 81,22 *ὁ ὡραιότερος καρπὸς τῶν ἄλλων καρπῶν*. Proch 82,14 *πάντων τιμιώτεροι* B (*-τατοι* m[1]). ATh James 50 *τῷ μειζοτέρῳ* (de sex filiis). [Ign]Philipp. 11 *πάντων πονηρῶν πνευμάτων πονηρότερον*. PsC 254b *πάντων πανουργότερον*. Adde locutionem *ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀνομωτέρους* Barn 5,9.

Non est mirandum, quod Hermas etiam superlativum comparativo substituit, quoniam graduum discrimen noniam tenebat. Cf. M V 1,6 *ἡ μακροθυμία γλυκυτάτη ἐστὶν ὑπὲρ τὸ μέλι*, et V I 4,2 *ἔσχατα*, cui *πρότερα* opponitur.

3. In comparationis gradibus derivandis satis multa novata sunt. Recentiores non reformidaverunt formas *ἀγαθώτερος* (HermM VIII 9. 11) et *ἀγαθώτατος* (V I 2,3. PsC 185a. Cf. Deissmann, BSt 215[6]). *μεγαλώτερος* legitur MBarth 8. APil*β* 4,3 (neogr. *μεγαλύτερος*). Singularis comparativus *λοιμότερος* a substantivo *λοιμός* ductus est ap. IgnPolyc 2,1. Atticum *θᾶττον* recentiori illi *τάχιον* cessit, quod fere semper abiecta vi primitiva valet *cito* (cf. Bl 44,3): 1 Cl 65,1. MPol 3; 13,2. HermM X 1,6. APP*α* 33. *β* 56. AAnd 10 C. ATh sexies P (in P semper scribitur *τάχειον*, Bonn. 179). PsC 217b (cod. *-ειον*). Sed atticum *θᾶττον* invenitur 1 Cl 65,1 (iuxta *τάχιον*). MPol 13,1 (*θ. ἤ*). APTh 271,12 Lips. G (*πριν ἢ..*, *θᾶττον*). Sed *θᾶσσον* non legitur. In Hom *τάχιον* pro *ταχέως* exstat I 14. XI 13. XVI 2. XX 17. His locis significat *modo, antea*: IX 23. XV 8. 9. I 19 (*μικρῷ τ. paulo ante*). Officio comparativi fungitur *ταχύτερον* Cl ad J 3 (neogr. *ταχυτέρου* Thumb 106), sed deest *θᾶττον*.

Pro *ὀρθριαίτερον* in Hom. frequenter legitur *ὀρθρίτερον*: XII 12. XIV 1. XVI 21. XVII 1. XIX 1 (ubique C, in O *-ιαίτερον*). IX 23. X 1 (in utroque).

Gradus in *ίων, ιστος* desinentes cum recentioribus non satis perspicui viderentur, saepe denuo terminationes comparativi vel superlativi assumpserunt (cf. quae Krumbacher in Kuhnii diario XXIX 191 e scriptoribus medii aevi attulit). Huius-

modi sunt *πλειοτέρας* AAMt 21 C (ut neogr., Thumb 102). *κρειττότερα* ATh 22 E. *ἐλαχιστότερον* (v. Blass, Acta ap. p. 16) ApMos 16 (cf. *μεγιστότατος* Deissmann 142). Similis abundantia inest in forma *παμμεγεθέστατος* 1 Cl 33,3. EJac 21,2 H (*-θήτατος* G).

Ad augendam perspicuitatem comparativo *μᾶλλον*, superlativo *πάνυ, λίαν, μάλιστα* adiungi possunt, ut hodiernis quoque licet *πιὸ καλύτερος* dicere (Thumb 103,2). Cuius abundantiae exempla sunt *μᾶλλον μείζων* 1 Cl 48,6. *μᾶλλον ἐνδοξότεροι* HermS IX 28,4. *πλεῖον μᾶλλον* ATh 59,24. *μᾶλλον αἱρετώτερον* LAnd 37,12. *μᾶλλον περισσοτέρως* PsC 251b. — *μάλιστα εὐμορφοτάτη* MPet 5. *ἡδύτατοι πάνυ* AMt 3. *λογιώτατος πάνυ* AThadd 1 V. *πάνυ πιστοτάτων* LAnd 34,8. *εὐμορφότατον πάνυ* Proch 25,1. Comparativo elativi vim obtinenti *λίαν* addidit HermV III 10,3 (*λίαν πρεσβυτέρα*).

Haud raro a comparativis et superlativis adverbia derivantur in *ως* exeuntia (WSchm 11,7. KBl I, 1 p. 577), velut *περισσοτέρως* (quod idem valet atque *μᾶλλον, πλεῖον*, v. Bl p. 33[4]) APTh 20. Proch 37,10; 109,10; 115,6 al. ATh 19 E. 46,18. *πλειόνως* Proch 134,17 (v. l. *περισσοτέρως*). IgnE 6,1. *μειζόνως* APTh 33. Proch 51,1. PsC 239b. *ἐλαφροτέρως* HermS VII 6. *σοφωτέρως* AAnd 4. *ἐσχάτως* Proch 141,14 m[2]. *κακίστως* APh 14. *ὀξυτάτως* PsC 220a.

§ 12. De nominibus numeralibus (Bl 12).

Postquam numerus dualis interiit, numerale *δύο* ipsum quoque attrectatum est, ita ut aut flexuram pluralem acciperet aut omnino declinari desineret. Atque in gen. quidem in his libris praevalet *δύο*, in dativo *δυσί*, plane ut in NTo (WSchm 9,11). Genitivus *δύο* exstat APP*β* 6. APTh 44. EpAbg 5. Proch 36,15; 53,16 al. Barn 18,1. IgnE 11,1. Doctr 1,1. AMt 16. MBarth 3. Hom III 1. IV 7. VI 14 et semper. PsC 228a. 245b. Dativus *δύο* (cf. Schmid, Att. II 18. III 28) EpAbg 2. Sed gen. *δυῶν* ApPaul 34; dat. *δυσί* 2 Cl 12,3 A (*δύο* C). Barn 9,8. ATh 40. AThadd 4 V. Proch 62,18; 64,7 al. Hom VII 3. XV 7. PsC 196a. 243b. 257a (cf. Schmid l. l. I 84. 226. II 17. III 29).

nostri eum usum sequuntur, ut in imperfecto augmentum ε, in aoristo η praeoptent. Cuius rei testimonia sunt haec: *ἐβουλόμην* Diogn 9,1. MPol 5,1. ABarn 14. Leuc 219,12; 233,21. Proch 7,8; 141,1. ATh undecies (v. Bonn. 182, sed adde c. 1. 9. 18. 23). MPet 12. MPaul 2. PsC 240b. 272a.

ἠβουλόμην HermS V 6,5. AMt 9. ATh 1 R; 58,4 P (del. 85,3 Bonn. p. 182).

ἠβουλήθην Leuc 189,7; 245,11. Proch 11,11; 48,12; 132,18; 151,11. APPβ 80c (ἐβ. A). ATh quinquies (Bonn. l. l.), adde c. 9 E. AJoTdf 11. LAnd 39,23. 41,5. MAnd 64,16. PsC 242a. 243a, b. 246a. 249a.

ἐβουλήθην Diogn. 9,6. MPol 7,1 [Ign]Tars 2. APPβ 60 C. PsC 241a. 257b bis.

Imperfectum verbi *μέλλειν* fluctuat inter *ἤμελλον* et *ἔμελλον*, ita tamen ut hoc frequentius sit: *ἤμελλον* Barn 9,8. AAnd 13. AMt 10. 13. MPet 1. 6. APPα 66. MAnd 59,2. EThβ 9,1. *ἔμελλον* Barn 6,14 ℵ C (ἤ. G); 7,3; 16,5. HermS IX 5,1. Proch 106,10 V (ἤ. NP[3]); 121,5. AAndMt 16. ATh 29. 56. ConsTh 7. APTh 29 (ἤ. E). 34 (ἤ. CEFG). MAnd 59,2 F. APilβ 3,2; 9,2. In NTo contraria est ratio, itemque in Hom. *ἤμελλον* valet (II 30. III 44. XII 5).

In verbo *δύνασθαι* denique brevius augmentum longiore adeo superatur, ut *ἐδυνήθην* nunquam (praeter APPβ 83 L), *ἐδυνάμην* raro (HermV I 1,3. [Ign]Philipp 9. APhH 23. LAnd 33,12. Leuc 11 James) inveniatur, cum *ἠδυνήθην* et *ἠδυνάμην* frequentia sint. Sed secus est in Hom., in quibus *ἐδυνάμην* (III 42. V 2. 24. VI 24 al.) multo frequentius quam *ἠδ.* (I 3. 10. XII 13 al.), contra *ἠδυνήθην* solum fere in usu est (VII 2. X 15. XIV 3; *ἐδυνήθην* nonnisi VIII 13).

2. In augmento temporali adiciendo posteri Atticorum consuetudinem incolumem servare non potuerunt, quoniam formae augmento praeditae mutata vocalium et diphthongorum pronuntiatione saepe longius a tempore praesenti recedebant, quam ut ad idem verbum pertinere viderentur (cf. Hatzid. 67 sq). Imprimis verba ab οι incipientia augmentum respuerunt; postquam enim οι in υ abiit, nulla iam ei cognatio erat cum ῳ. Exempla affero Proch (Leuc) 187,8 *ἀνοικοδόμησαν*. 12 *οἰκοδομήσαμεν*. Diogn 9,1 *οἰκονομηκώς*. ATh 19 *οἰκονόμει* AE.

-ησεν A. 22 οἰκοδόμησεν A (ᾠκ. EP). 23 it. A. APil α 4,1 it. B (ᾠκ. AC). ApMos. 40 -αν. MAnd 57,14 προσοικείωσας. ApPaul 18 οἴκησα. Hom III 67 οἰκοδομημένην C (-ουμένην O). V 2 προσοικειώσατο (alioquin ᾠ-).

Similiter diphthongus αι nonnunquam augmentum aspernatur: Proch 53,15 διαίτησαν P² (διῄτουν cet). ATh 40; 58,1 παραιτησάμην P. PsC 218b αἰχμαλώτευσεν. 232a ἀναιροῦντο. ApEsd 32 αἰτήσω (cod. -ίσω). ApMos 23 αἰδέσθην.

In verbis a litteris εὐ incipientibus augmentandis vel non augmentandis magna est inconstantia, sedtamen accurata quaestione cognoscitur in hac quoque re leges quasdam valuisse. Atque singulorum verborum ratio diversa est. Quaedam longe plurimis locis augmento instructa leguntur, in quibus primum locum tenet (προσ)εύχεσθαι, quod (ut in NTo) fere nunquam augmento caret (praeter προσεύξατο MPaul 5. Proch 177,2. 187,19). Accedunt εὐδοκεῖν, εὐτρεπίζειν, εὐχαριστεῖν, quae raro augmento privantur. Sed alia diphthongum ευ integram servant velut εὐφραίνεσθαι (APTh 25. HermS IX 11,8. APil α 15,4). In verbo εὐλογεῖν magna est lectionum varietas, sed augmentum saepius omittitur quam additur (item Hom XIV 1. XX 10. Sed ηὐλογ. 1 Cl 30,8; 31,2; 33,6. Herm V I 3,4). Restat verbum εὑρίσκειν, in quo augmentando sermo adeo sibi non constitit, ut nunc aoristus sit ηὗρα, sed imperf. εὕρισκα, perf. εὕρηκα, aor. pass. εὑρέθηκα. Ea autem aetate, qua nostri scripserunt, aoristus nondum a ceterorum temporum ratione discesserat. Etenim apud omnes scriptores forma εὗρον adeo frequentior est quam ηὗρον (-α), ut huius exempla obstantium numero plane obruantur. Memorabile est eos quoque codices, qui fidelissimi sermonis vulgaris testes sunt, P actorum Th. dico et Leid. PsC, a forma ηὗρον (-α) plane abstinere. Iuvat exempla augmenti praeter morem positi enumerare: ηὗρον (-α) cet. ABarn 6. 8. 18. 19 V. AAMt 7 A. 22 bis AB. Proch 103,19 VN. APP β 68 DL. EJac 10,1 RL. 13,1 H bis. 18,1 H. APil α 12,2; 13,2; 15,1. 2; 16,4 (ubique in B). An Pil 4 A. His omnibus locis alii codices sollemnem formam εὗρον exhibent. De εὕρισκον, εὕρηκα, εὑρέθην paene omnes consentiunt. ηὕρισκον non invenitur nisi HermV II 1,4 ℵ. Desc 4,1 AB, ηὑρέθην nonnisi

Ign Sm 3,2. In Hom. huic verbo nunquam augmentum additur, quare improbanda lectio ηὕρισκον XII 17 C (εὕρ. O).

Venio ad ea verba, quae a simplici vocali correpta incipiunt (quibus, si pronuntiationem recentiorem spectas, ea quoque adnumeranda sunt, quae modo tractavimus). In his saepissime augmentum neglectum esse observamus. Ac de iis quidem, quae ab ο incipiunt, non quaero, quoniam confusio litterarum ο et ω in codicibus trita est neque omnino augmentum audiri poterat harum litterarum dissimilitudine exoleta. Ea, quae ab α incipiunt, raro supersedent augmento. In hoc genere observavi καταξιώθημεν 1 Cl 41,4 A (-ηξ- C). μεταγάγετε 44,6 A (-ηγ- C). Multo crebriora sunt exempla litterae ε in imperf., aor., perf. non mutatae: ἑρμήνευεν Proch 110,12. -σεν APil α 1,4. -σας Hom XVI 8 C (ἡρμ. O). διερμήνευεν LAnd 23,13. ἐλαύνοντο ApPet 32. EJac 18,2 v. l. ἑδρασμένους [Ign] Sm 1. ἐρήμωται APh 17 Par. LAnd 26,16 C. ἐλεήθην IgnPh 5,1. ἀφελπικώς HermV III 12,2 ℵ. ἑλκύσθημεν AAndMt 17 C. ἑτοίμασας Desc 4,3. -άζετο PsC 203b. ἀπένεγκεν APAnd p. 162. ἐπιστάμην ATh 15 PQ. ὑπένεγκα ApMos 8 A. ἐλαττώθη ApPaul 50. εἰσερχόμην DormM 17. ἐπείγετο PsC 209a. 258a. κατέσθιεν 242b. ἐγείρετο 259b. Tria verba constantia quadam augmentum respuunt (sed non in Hom): ἐᾶν, ἐπερωτᾶν, ἐξετάζειν. Aoristus ἔασα exstat Proch 48,12; 67,5; 77,9; 99,12N; 103,12; 133,3. AAMt 33 A (εἴ. C). AThJames 34. APhPar° p. 144. ἐπερώτησα APPα 36. 44. β 57. Proch 51,10; 117,11. ATh 20 E. APil α 16,5 B (η C). ApEsd 28. ApPaul 11 et passim (sed verbum simplex ἠρώτησα 28. 39. 49. 50). PsC 254b. 255a bis. Notandum est verbum simplex ἐρωτᾶν augmento destitutum non inveniri nisi PsC 254b. Denique ἐξέταζον inveni ATh 3 E. 22 E. 4 RS. ἐξέτασα PsC 259a. ἀνέτασα APTh 19 G (cet. η).

Nostris temporibus eo ventum est, ut augmentum temporale omnino plerumque neglegatur (Thumb 146).

Verbum ἐργάζεσθαι in NTo (W Schm 12,1. Bl. 15,5) augmentum η assumit Atticis quoque usitatum (quod falso Cobetus praef. NT LIX scribis vitio vertit). Cum NTo conspirant ἠργάσατο HermS II 7 Pap (εἰργ. ca). κατηργάσατο ATh 30 (sed Hom VIII 17 ἀπειργάζετο O [-εργ- C]. XI 18 ἐξειργάσατο.

PsC 207b εἰργάζοντο. 225a ἐργάσω). Huic verbo accommodatum est ἕλκειν, cui ει legitimum erat: ἧλκον ApMos 38. ἡλκύσθημεν AAMt 17 B (ἑ. C). Sed haec ad scribendi tantum usum pertinent, quoniam ει et η sono noniam differebant.

Augmentum temporale ut in graecitate recentiore saepissime omissum est, ita contrario vitio etiam in infinitivum participiumque se insinuavit, cum stirpi adnumeraretur ab hominibus verum augmenti officium ignorantibus. Sic multae formae ortae sunt Atticis inauditae: ἀνεῳχθῆναι DormM 3. LAnd 37,21. -θείσης I Mart. Ign. 4. -θήσεται AAnd 13. ἑωραθείσης AMt 21 P. μετηλαχθεῖσα AAMt 27 C (-ηλλαγμένη B). προσήνεγκας (i. e. -ενέγκας) AMt 25 P. κατεάξασα ATh 9 AD. κατεάξῃ, -αντα MPet 3. ὀκοδομήσας (i. e. ᾠ-) LAnd 12,23 PN (οἰκ. cet). ἀφηλάμενος (pro -ελόμενος) NJos 1,2 BC. ἐξεώσαντος [Ign] Sm 7 a v o. ἀπεσταλέντας PsC 218b.

De augmento in hodierna lingua saepe stirpi agglutinato v. Thumbium 145,2.

3. De reduplicatione. Littera ρ noniam refugit reduplicationem. Itaque recentiores non dubitaverunt scribere ῥέριπται APil α 15,1 B. ἀπορεριμμένας PsC 215b. ῥερυπωμένη ATh 52. διαρερηγμένην 65,10. Neque compluribus consonantibus cumulatis lingua vulgaris deterretur, quominus reduplicationem praefigat analogiae obtemperans, ut επεφθακει (i. e. -ε) Proch 115,15 N. πεφθακέναι PsC 224b. μεμνηστευμένη EJac 19,1 (ἐμν. E). Contra ἔκτησαι est ATh 23 E (etiam att). Semel inveni augmentum pro reduplicatione positum, quamquam simplex consonans insequitur: ἐσυλομένον NJos 2,1 B pro σεσυλημένον AC.

Reduplicatio attica miro modo inflexa est in ἀπολελωκέναι ATh 27,30 P, ἀπολελοκῦας AAnd 5 C, quae metathesis utrum in sermone usitata fuerit an librariis sit vitio vertenda, nescio.

Pro redupl. att. simplex augmentum positum est in προσηνεγμένον APh 17 P.

Interdum in codicibus exempla reduplicationis omnino abiectae inveniuntur. In his formis initia hodiernae consuetudinis cernuntur, qua participio perf. pass. (quod solum de perfecto servatum est) nunquam reduplicatio additur (Thumb 147. 162). Talia sunt πτόησαι APP α 44. συγκαθεύδηκα ATh 78,24. διανοιγμένων LAnd 10,18 (neogr. ἀνοι(γ)μένος).

ῥημένος (i. e. ῥιμμένος, ut neogr.) APAnd p. 163. τελευτηκότας PsC 217a. ἐντυχηκότες 218a. γενῆσθαι 225a.

4. De verbis compositis (WSchm 12,6. 7. Bl. 15,7). Verba καθεύδειν, καθέζεσθαι, ἀμφιεννύναι, ἀφιέναι, quae artius cum praepositionibus suis cohaerebant, quam ut divelli possent, augmentum ante praepositionem assumunt tanquam verba simplicia. Cf. ἐκάθευδεν Leuc 226,15. ἐκαθέζετο Proch 111,2. -όμεθα EPet 27. ἐκαθέσθην passim (§ 19). ἤφιεσαν Hom I 11. ἠμφιεσμένη Leuc 234,6. ἠμφίεστο 246,1. Verumtamen in his sermo vulgaris non substitit, sed magis magisque ad praepositionem cum verbo artius connectendam inclinabat, cuius rei testimonia sunt ἠπόλετο APPβ 85 O. ἐπεριπάτησα ApEsd 31. ἐπαρόργισεν ApPaul 15. ἐμετανοήσατε 44. ἐκαθίστα Proch 157,5 N. In lingua neograeca haec augmentandi ratio legitima est (Thumb 145). — Sed verbo προφητεύειν, cui scriptores NTi semper augmentum praefigunt tanquam verbo simplici, saepius augmentum inseritur, ut Barn 5,6 προεφήτευσαν C (ἐπροφ. ℵ). [Ign] Philipp. 10; Hom III 53 προεφήτευσεν. Desc 2,1; 5,2 -σα. Verba cum εὐ composita mutant vocalem brevem insequentem ut in NTo (WSchm 12,5c): εὐηγγελίσαντο ATh 23. -ίσθη DormM 37. -ίσθησαν 1 Cl 42,1. εὐηργέτησαν Hom V 17. προευηργέτηκε IV 14 O (-εργ- C). εὐηρέστησεν IgnM 8,2. -σαν 1 Cl 62,2. HermS VIII 3,5 (sed εὐαρεστηκότων V III 1,9 ℵ. εὐεργέτησεν Proch 77,11. -κε Hom III 7. -κασιν V 17).

Cum posteriores noniam satis scirent, utrum ante an post praepositionem legitima sedes augmenti esset, facile in ea vitia inciderunt, ut augmentum aut omnino omitterent aut perperam iterarent. Haec verba inveniuntur augmento destituta: ἐπιτήδευσαν APPα 39E. β 60 AGJ. ἐμφάνισα ATh James 53. ἐγκάλουν EThβ 4,2 Sin (praepositio mire iterata in ἐνεγκάλουν α 3,3 DrBP. 9,2 Bon).

Frequentior est augmenti duplicatio, quae sermoni vulgari admodum accepta erat. Atque in verbo ἀνέχεσθαι quidem iam apud Atticos illa ratio invaluit, quos nostri sequuntur (ἠνειχόμην Hom XVIII 21. ABarn 6. ἠνεσχόμην ConsTh 4. Hom II 27. APPα 26. Proch 93,4. Sed ἠνεχόμην APPα 15). In NTo hoc verbum uno augmento contentum est.

In verbo ἀνοίγειν magna est varietas, quia aut praepositioni augm. temp. addere licebat aut stirpi (simul adiecto augm. syllabico) aut omnia haec cumulare. Ut cognoscamus, quae sit singularum formarum ratio, exempla proponemus:

impf. διήνοιγεν ConsTh 2. Proch 87,8. ἠνοίγοντο APil β 11,1.

aor. ἤνοιξα (-εν cet.) APPα 9. β 30. Proch 64,12; 66,17, 1 Cl 43,5. Herm V IV 2,4. ApMos 19. 21. EJac 12,2. Desc 10. PsC 195b. 260b (neogr. ἄνοιξα et ἤνοιξα. Thumb 146,2).

ἀνέῳξα ConsTh 3.

ἠνέῳξα ATh 85,2. Proch 13,8. E Jac 24,2 GH.

perf. ἀνέῳγα 1 Cl 48,2. 4 (cf. § 15,2).

aor. pass. ἠνοίχθην Leuc 231,15. APh 42. APPβ 80c O. PsC 197b. ἠνοίγην Herm V I 1,4. EPet 37. ApMos 10.

ἀνεῴχθην APPβ 80c. 84c. APhH 20. ApPaul 20. AAnd Mt 31 A (ἠνεῴχθ. C).

ἠνεῴχθην 1 Cl 36,2 A (ἀν. C). APPβ 80c BGMNT. 84c BGMN. Proch 134,11 (ἀν. N). APh 27. APhH 15. ApMos 20 AB (ἀν. C). 21. AAMt 19.

perf. ἀνεῳγμένος AAMt 22.

ἠνέῳγμαι APTh p. 272,9 G (Lips.). EPet 55. APil β 15,5. Desc 1,1 B (ἀν. A). AAMt 22 A (ἀν. BC).

Inde intellegitur loquendi consuetudinem formas ἤνοιγον et ἤνοιξα, sed ἠνεῴχθην et ἠνέῳγμαι praeoptasse. Aoristus secundus ἠνοίγην (v. § 15,4) iterationem augmenti non patitur.

A talibus verbis profecta illa augmenti iteratio in sermone vulgari valde increbruit et multa nova peperit ab emendata graecitate aliena. Haec observavi: ἀπεκατέστησαν APil α 14,2 B. -σα Proch 143,13. -σεν PsC 189a. ἀπεκατεστάθη Ign Sm 11,2. ἐκατέβη EpAbg 8 V (neogr. ἐκατέβηκα). ἐμετενόησαν ApEsd 26. ἐκατήντησαν ATh 3 S. ἐπαρεκαθέζοντο 92,18 P. ἐκατηγόρουν APil β 1,1 B. ἐπαρέδωκεν β 11,3 C. ἐπεσυνήχθησαν Proch 84,10 N. ἐκατελείπατε APPβ 27 D (cet. ἐγκ.). ἠπήγετο APTh 7 A. (ἠπήχθην ConsTh 4 Tdf. Apoc. ap. 160[6] recte pro ἠπείχθην accepit; ATh 86,8 ἐτάχυνα P, ἐσπούδασα S, ὑπήχθην R). ἐσυνεβούλευον PsC 241a. ἐπροσεκύνησαν 204b.

§ 14. **De temporum formatione** (W Schm 13,1. 3. 4. 12. Bl. 16).

1. De verbis puris. Quaedam verba in futuro et aoristo vocalem correptam retinent, quam Attici producebant (cf. § 4,4). *φορῶ* facit *ἐφόρεσα* (ut neogr., Thumb 153 II a): 1 Cl 5,6. [Ign] E 21. APP*β* 9. 80c. HermS IX 13,3; 15,6; 16,3; 17,4. Sed perfectum correptionem non patitur, quare HermS IX 16,1 *πεφορηκότες* scribit. Accedit aor. *ἐρρέθη* Doctr 16,7. Proch 5,9. Hom III 15 (sed *ῥηθέντα* XVI 6). Praeter haec verba e NTo nota apud hos scriptores inveniuntur: *ἐστέρεσεν* Barn 13,4 ℵ pr. *ἀκαιρεθῆναι* HermS IX 10,5 as. *ἐβαρέθην* ATh 21 P (*η* cet). (cf. neogr. *ἐβαρέθηκα*. Sed IgnPh 6,3 *ἐβάρησα*. HermS IX 28,6 *κατεβάρησαν*. ATh 36 *βαρηθῆναι*[1]). *πονέσας* ETh*α* 14,2. Horum verborum exemplum imitati populares *ἐπλάνησα* ad *ἐπλάνεσα* deduxerunt (PsC 189a ut neogr.), quamquam in hoc verbo *η* ex *α*, non ex *ε* ortum erat.

Contraria est ratio verbi *μάχεσθαι*, quod longam vocalem accepit pro brevi: *συμμαχησαμένων* PsC 211a. -*σάσας* b. *μαχήσομαι* 219b.

In littera *σ* temporibus verborum purorum inserenda nonnulla novata sunt. Aut enim *σ* praeter morem Atticorum additur ut in *ἐλασθείς* ATh 51,30. *ἐλασθήσῃ* c. 22 E. *σχεσθῆναι* PsC 187a, aut omittitur ut *κελευθέν* Hom II 29 C (-*σθέν* O). -*θέντα* NJos 4,3. *τανυθέντος* MAnd 59,9 PV (*τανυσθ*. CF).

2. De verbis mutis (WSchm 13,4. Bl. 16,2). Character temporum qu. d. verborum in *ζω* desinentium complures affert varietates: Verba *νυστάζω* et *παίζω* in temporibus stirpem exhibent in gutturalem exeuntem: *ἐνύσταξα* ATh 90,37 S (ut neogr., Thumb 153 I 3). *ἐμπαίξαντες* AThadd 6. *ἐμπαιχθέντα* APP*α* 41. *ἐμπαίκτης* Proch 41,5; 130,20. *διαπαίξοιεν* AAnd 2. *ἐμπαίξωσι* APil*β* 9,5 (neogr. *ἔπαιξα*, *ἐπαίχτηκα*).

E contrario *σαλπίζω* facit *ἐσάλπισα* (ApMos 37. PsC 216b. 252b).

Complura verba fluctuant inter gutturalem et dentalem:
ἁρπάζω. *ἥρπαξεν* ATh 58,12 P. — *ἁρπάσαντα* 58,10; 90,1.
βαστάζω. *βαστάξητε* APP*β* 77 (-*σητε* P). -*ξαντες* 3 H

[1]) de verbo *βαρῶ* v. Anz, Diss. phil. Hal. XII 266.

(cet. *σ*). Hom III 30 C (*σ* O). *βάσταξον* EJac 20,3 ADEH (-*σον* cet). *ἐβάσταξεν* ib. 4 AHal (*σ* BCR). *βαστάξαι* APhH 23. PsC 184a. -*χθήσεται* 217b (neogr. *ἐβάσταξα*, *ἐβαστάχτηκα*).

ἐβάστασαν ETh*α* 3,3. APil*α* 6,1 (*ξ* C). DormM 45. 48. -*εν* ETh*β* 7,2. *διαβαστάσατε* AAndMt 16 B (*ξ* C). *βαστάσει* PsC 217b.

διστάζω. *ἀδιστάκτως* HermM IX 2 al. *διστάσῃς* ib IX 5. -*σαι* Proch 12,5; 18,13.

στηρίζω. *στηρίξωμεν* 1 Cl 13,3. *ἐστηριγμένη* 35,5. -*μένος* [Ign] E 12. APhH 11. *ἐστήριξεν* IgnPh inscr. *ἐγκατεστήριξε* Diogn 7,2. *ἐπιστηρίξαντες* ABarn 17. -*ξω* AAMt 33. *ἐστηρίχθησαν* APh 7. *στηρίξας* ConsTh 2. -*αι* MPet 7. -*χθεῖσιν* 11. *στήριξον* ATh 69,18.

στήρισον 1 Cl 18,12 (VT) A. *ἐστήρισεν* 33,3 AC.

3. De verbis liquidis (WSchm 13,12. Bl. 16,3). Verbis in *αίνω* et *αίρω* desinentibus communis loquendi consuetudo aoristos tribuit in *ανα* et *αρα* cadentes (cf. Schmid Att. I 229. II 24. III 35. IV 30), ut similiores ceteris temporibus existant quam aoristi veteres syllabis *ηνα* et *ηρα* terminati. Huius novatae loquendi formae exempla notavi haec: *κερδᾶναι* (quod iam ap. Att. invenitur, v. KBl 2,457) ABarn 13. ATh 71,23; 75,35 (*ἐκέρδησα* Desc 7. *κερδήσω* ATh 91,30. Cf. WSchm 13 not. 12). *σημᾶναι* APhH$_A$ 7. *σήμανον* ATh 19. -*άνῃς* LAnd 38,19. *ἐσήμανα* HomPet ad J 3. -*εν* II 52. III 51. VI 7. *ποιμᾶναι* APP*β* 83. Proch 191,29. *χάνασα* Proch 168,8. *ἐβασκάνετε* Ign R 3,1. *λυμᾶναι* Herm V. IV 1,8. -*άνῃ* 2,4. *καθάρας* Diogn 2,1. *καθάρατε* Hom XI 28. -*ᾶραι* 29 (iam att. praeter -*ῆραι*, v. KBl 2,451). *κοιλάνας* PsC 253b (ib. p. 463). *καταγλυκάνας* MAnd 59,11. *ἐγλύκανεν* APTh 1 BG (hoc quidem antiquum, v. KBl 2,170). *ἐπίφανον* 1 Cl 60,3. *ἐκφάνας* ATh 44. *ἐνέφανε* PsC 191b. *ἐξέφανα* Hom I,15. -*εν* II 26. 51. XIII 10 (sed *ἔφηνα* XX 17. *ἐξέφηνα* V 19. XX 1. -*εν* VIII 10. XX 14. *ἐκφήνας* VIII 10. *ἀπεφήνατο* III 53. -*αντο* V 16. -*άμενοι* VI 6. 19). Infinitivo *ἐκφᾶναι* a librariis saepius accentus acutus imponitur, unde apparet eos hanc formam ad *φημί* revocasse. Cf. Hom XIX 25. AAnd 6 *ἐκφάναι*. ATh 31 it. DP. 36 *λέξαι καὶ ἐκφάναι* DP. 53,3 *τὰ ἀπόρρητα ἐκφάναι* P.

In lingua hodierna verba in -αίνω exeuntia alia -ανα, alia -ηνα faciunt (Thumb 155,2).

§ 15. **De singulis temporibus** (W Schm 13. Bl. 17—20).

1. De tempore praesenti (W Schm 13,2. Bl. 17). Sermo recentior abundat novis praesentibus ad analogiam ceterorum temporum fictis. De hac ratione, quae apud hodiernos multa nova praesentia procreavit, disputavit Thumbius 156. E perfecto fluxerunt γρηγορῶ (IgnPol 1,3) et στήκω (M Paul 2 A [ἕστηκεν P]. A Pil α 15,6. Proch 182,16. A A Mt 32. Leuc 249,11).

Multo saepius ex aoristo praesentia novicia prodierunt:

κατάσσω (pro κατάγνυμι) M Pet 3, quae forma ex aor. κατέαξα fluxit ad imitationem verbi ἔπραξα, πράσσω. Cod. A habet κατεάσσεται augmento cum stirpe conglutinato (v. § 13,1).

ῥήσσω (pro ῥήγνυμι) eadem ratione ex ἔρρηξα ortum: Barn 3,6 προσρησσώμεθα. A Mt 4 καταρίσσον P (= -ρῆσσον).

κρύβω ex aor. ἐκρύβην provenit (etiam neogr.) Cf. ἐκρυβόμεθα E Pet 26. ἔκρυβεν E Jac 12,3. κρύβεσαι (i. qu. κρύβῃ) Ap Mos 8. συγκρύβουσιν Hom IX 17 (κρυπτόμενος XX 17).

ἔσχω pro ἔχω natum est ex aoristo ἔσχον perperam intellecto. Iuveni ἔσχω A Th 64,36 P. ἀπέσχομαι A Th James 43.

ἀποκτένω (pro -κτείνω, cf. Bl. 17), quod aoristo ἀπέκτεινα eadem ratione respondet, quae inter μένω et ἔμεινα intercedit, legitur A A Mt 25 (ἀποκτένωμεν A, -κτείνωσιν B C). 31 (κτενόντων C, φονευόντων A).

In novis praesentibus formandis maxime usitata fuit terminatio -νω, quae in lingua neograeca latissime patet (Hatzid. p. 406 sqq. Thumb p. 80 sq). Huc spectant:

λιμπάνω (pro λείπω, cf. Bl. p. 55; raro ap. Att.): καταλιμπάνω[1]) Hom XII 24. A P P β 84 f. A Ph 29. 34. A Th 37. 43 al. ἀπολιμπ. Leuc 225,7. Hom XII 2. 3. παραλ. Hom XI 28.

δένω (pro δέω, ut neogr.): προσέδεναν A A Mt 3.

παθαίνω (pro πάσχω, ut neogr.): A A Mt 20 C. παθαίνομαι Ep Tib 79,1.

χύνω (pro χέω) vel χύννω (de gemino ν non constat, v. Bl. 17): ἐκχύνεται A Ph H 3. ἐκχύνεις E Jac 23,3 C E (-χέεις cet).

---

[1]) Cf. Anz, Diss. phil. Hal. XII 307.

(*ἐκ*)*χύνει* ApJo 5 AG (-*χέει* BDF). *συνχύννου* HermV. V 5 (neogr. *χύνω*).

2. De perfecto. Verbum *γράφειν* novum perfectum *γεγράφηκα* nactum est (cf. KBl I, 2, 392. Cobet NL 56): *γεγραφήκαμεν* AAnd 1 AB (*γεγράφαμεν* C). *πεφύλαχα* neglecta stirpis aspiratione transiit in *πεφύλακα* (HermS VIII 3,8; cf. KBl I 2,567). Ad hanc analogiam fictum est *πέπρακα* ATh 48 P pro *πέπραγα*. Verbo *λέγειν* recens perfectum *λέλεχα* accrevit (KBl. I 2, 25), quod extat AAnd 3. 4. Legitima vocalis mutatio neglecta est in perfectis secundis *ἀπέρρηγα* HermV I 1,3 ℵ (pro -*έρρωγα*) et *πέφυγα* pro *πέφευγα* (PsC 217a *ἐπεφύκει*, i. e. -*γει*, et *ἐπέφυγεν* cum terminatione aoristi).

Verbum *ἥκειν*, cui notio perfecti inest, etiam formam perfecti assumpsit (WSchm 13,2 Bl. 24): *ἥκασιν* 1 Cl 12,2. ATh 45,6 P. LAnd 10,4. *ἐπανῆκας* ATh 75,20 P. *ἧκας* PsC 196b.

Ut a perfecto *κέκραγα* novus aoristus *ἐκέκραξα* derivatus est (ut AMt 25 P, cf. WSchm 13,2) ita a *τέθνηκα* factum est *τεθνήξασθαι* ATh 93,36 R. *τοῖς τεθνήξασιν* Proch (Leuc) 188,1.

Notum est perfecto secundo in graecitate labenti saepe vim intransitivam subiectam esse (ut antiquitus *ἀπόλωλα* sim). Frequens est participium *ἀνεῳγώς* (apertus), ut 1 Cl 48,2. Ap Paul 43. ApJo 2 ABCD (*ἀνεῳγμένος* EF).

3. De futuro (WSchm 13,5–8. Bl. 18). Futurum atticum non conceditur verbis *καλεῖν* (*καλέσω* APP*α* 30. *β* 51) et *ἀπολλύναι* in activo (*ἀπολέσω* HermS VIII 7,5. APP*α* 34. 57. *β* 78. MPet 4. 7. APTh 6. 16. 36. Proch 18,4; 20,17; 40,13; 41,3. APh 16. AMt 14. ATh 21; 79,21. 23. Sed *ἀπολεῖ* APTh 14 [CF -*έσει*]. ConsTh 2). Verum tamen *ἀπολοῦμαι* constanti usu frequentatur (APP*α* 58. *β* 79. Proch 41,15; 51,5. ATh 62,30. APil*α* 16,7. ApJo 12. 19). Verba in -*ίζω* exeuntia futurum atticum retinent, ut *ποτιῶ* EJac 16,1 (-*σω* H). *καθιῇ* HermV III 1,9. *καθιοῦσι* Hom III 15. ATh 79,35 P [*καθίουση* cod] (quod Bonnetus p. 171 et XXX miro errore ad *καθίημι* revocavit).

Pro *αἱρήσω* futurum *ἑλῶ* in usum venit ad similitudinem verborum liquidorum formatum: *περιελῶ* ATh 65,26. Similia futura a veterum usu discrepantia sunt *ἐκφυεῖ* ApJo 5. *παθεῖται*

2 Cl 7,5 A (πείσεται C). παθοῦνται PsC 215b (Meuselius male correxit ἀποθανοῦνται).

Futurum πίομαι, quod praesentis speciem praebet, sermoni vulgari cum attico commune est (Proch 139,11. AMt 7). Significationis cognatio simile futurum φάγομαι procreavit, quod recentiores ex aor. ἔφαγον elicuerunt eam proportionem secuti, quae inter ἔπιον et πίομαι cernitur. φάγομαι est Doctr 11,9 AMt 4. ApMos 24. Proch 139,11. Pro φαγόμεθα saepius φαγώμεθα scribunt librarii, tanquam coniunctivus aor. sit: Proch 146,14 φαγώμεθα. 111,16 φαγώμεθα (VNP³; φάγωμεν P²B) καὶ πίωμεν (V, πιώμεθα NP²P³), quae Zahnius nón debebat probare. Verus coni. aor. φάγωμεν καὶ πίωμεν est p. 136,7.

Eum attici sermonis morem, quo a quibusdam verbis activis futura media fiunt, posteri saepe neglegunt. Ita futura provenerunt ἀκούσω ATh 23 P. 53,8 P. PsC 258a (sed -σομαι Proch 124,19). ἀπελεύσεις ETh β 2,2 (sed 4,1 -σει 2 p.). καταπεσεῖ 3 p. Proch 42,8 V (-πέσοι m³). ὄψῃς (i. e. -εις) MAnd 63,10 CP (-ει FV). E contrario sermo communis futurum ζήσομαι magis adamavit quam ζήσω. ζήσω inveni AAnd 6. MPaul 4. Barn 6,17. HermM I 2 (ζησῃς ℵ, ζήσῃ as), contra ζήσομαι Barn 8,5; 11,11. HermM II 6; III 5; IV 2,3. 4; 3,6 et saepe. Doctr 12,4. MPaul 4. APTh 29 (-σει 3 p. F). 37. Proch 55,13. Hom v. g. X 15. PsC 265a.

4. De aoristo (WSchm 13,10. Bl. 19). Aoristis secundis act. lingua recentior bellum indixit, quia simplicitatem declinationis turbabant, atque multos aoristos sueto more in σα desinentes e futuro derivavit. Ad has formas procreandas multum illud valuit, quod futurum et coni. aor. noniam satis distingui poterant, cum et terminationes exiguo intervallo distarent et utriusque formae intellectus perquam tenui saepe limite dividerentur.[1] Velut in enuntiatis subiunctis hae formae illa aetate promiscue usurpabantur. Itaque qui ἵνα ποιήσω pro aoristo sive pro futuro accipi posse sciebant, ἵνα ἄξω eodem modo intellegere non dubitabant. Postquam igitur ἄξω pro coniunctivo aor. haberi coeptum est, facile provenerunt formae ἄξας, ἄξαι, ἦξα denique, quamquam hunc indicativum plerique

---

[1]) de hac re infra in § 20 fusius disputabo.

reformidaverunt. Haec verba inveni, quorum aoristi ad similitudinem futuri refecti sunt:

ἄγω. *προάξας* MPet 9. *ἕως ἂν ἀπάξω* EJac 6,1. *ἀνῆξα* Proch 126,3 BV (*ἤγαγον* NP²v). *συνῆξε* ABarn 23. *ἀπάξαι* AAMt 5. *ἐπισυνάξωμεν* 22. *ἐπισυνῆξαν* 23 B. *ἐπισυνάξαι* 24. *ἀνάξαντα* ATh 84,1 P (*ἀγαγόντα* R). *προήξαμεν* Hom III 73. *-ῆξαν* XII 3. *-άξατε, -άξωσιν* 2. *-άξαντι* 19. *ἐπάξας* XVIII 3. *-αντα* 13 (haec apud scriptorem tam elegantem offendunt). *ἐπεσύναξεν* ApMos 29. *συνάξας* PsC 218b (neogr. *ἐσύναξα*). Memorabile est verbum simplex hac ratione deformatum non inveniri.

αἱρῶ. *ἀναιρῆσαι* PsC 219a, 223a, 235a. *ἀναιρήσαντες* 237b (iuxta *ἀνεῖλον, -ελόντες*).

ἁμαρτάνω. Aor. *ἡμάρτησα* exstat HermM IV 3,6. VI 2,7. S IX 14,3. APil*α* 4,3 (*ἁμάρτῃ* B). *β* 11,3. ApMos 10. Hom III 17. XII 32. Sed *ἥμαρτον* APil*α* 1,4; 15,2. ApMos 27. 32 passim. ApPaul 17. ApJo 22. Hom II 13. VI 17 et saepe. Nunc *ἥμαρτον* paene prorsus exoletum cessit aoristo *ἁμάρτησα* (Thumb 156).

βλαστάνω. *ἐβλάστησεν* APh 41. *βλαστήσασα* AMt 7.

εὑρίσκω. *εὕρησαν* EJac 10,1 F^b.

ἔχω. *παρέξε* Proch 76,1 N. *ἀφέξηται* HermV III 8,4. *παρέξας* ATh 59,22 P. 78,35 P (*ἵνα παρέξεις* 79,27 pro fut. accipi potest). Cf. neogr. *ἐπρόσεξα*.

λαμβάνω. *ἵνα λήψῃ* 3. p. ATh 68,35.

λείπω. *κατέλειψας* EPet 19. *καταλείψας* AThadd 6. ConsTh 2. Proch 147,14. *-ασα* 148,1. *-αντες* 2 Cl 5,1. *-ωμεν* 10,1. *κατέλειψεν* HermS VIII 3,5 (iuxta *-έλιπεν*). *κατελείψαμεν* ABarn 17. 25. AAMt 2. *ἐγκαταλείψητε* APh 35. ATh decies quinquies *κατέλειψα*, vix sexies *-έλιπον* (Bonnet p. 172). Hom XII 2 *καταλείψας*. Cl ad J 5 et IX 1 *-αντα*. XI 13 *-ωμεν* (sed *-έλιπον* XII 15 al). PsC 217a. 237a. 245b *καταλείψας*. 219a *ἔλειψε* (hic aor. verbi simplicis rarissimus, cf. Deissmann nBSt 18).

Compluribus aoristis primis longiores formae substitutae sunt ad perspicuitatem augendam:

πρίασθαι. *πριάσασθαι* ATh 2 ERSP (cet. *πρίασθαι* s. *πριᾶσθαι*).

οἰκτίρω. *οἰκτ[ε]ίρησον* Proch 60,5. LAnd 28,18.

δοκῶ. *συνεδόκησαν* ATh 93,4 (*ἐδόκησα* olim poetarum tantum proprium fuerat).

τύπτω. *ἐτύπτησα* Proch 28,12 m[3].

ἀνοίγω. *ἀνοίξησεν* ApMos 21 C, mira forma ab aoristo *ἄνοιξα* (an ab *ἄνοιξις*?) ducta.

Aoristus *ἔχυσα* pro *ἔχεα* (de quo v. KBl I 2, 570) non invenitur nisi APil*β* 8 (*χύσητε*).

Pro *ἐβίων* recentiores dicebant *ἔζησα* (ut neogr.), qui aoristus omnium usu tritus est (etiam Hom I 1. X 17 al).

Verbum *φύω* pro *ἔφυν* aoristum passivum *ἐφύην* accepit ad imitationem formae *ἐρρύην* fictum (cf. Cobet NL 49): *ἐφύησαν* ATh 32. *ἐκφυέναι* MAnd 55,21 C (cet. *-φῦναι*).

In genere passivo sermo vulgaris adeo non repudiavit aoristos secundos, ut multos procrearet antiquis ignotos (cf. Schmid Att. III 36 sq.). Haec verba apud nostros aoristos secundos habent olim inauditos et futura inde pendentia:

ἀνοίγω. *ἀνοιγείσης* APTh 18. *ἀνοιγήσονται* AMt 14. *-σεται* ATh 50 (praeterea v. p. 69). Sed *ἀνοιχθέντες* EPet 44. *ἀνοιχθήσονται* Leuc 231,12 (cf. p. 69). Neogr. est *ἀνοίχτηκα.*

ἁρπάζω. *ἡρπάγη* PsC 260a (cf. Deissmann n BSt 18).

ἑλίσσω. *ἑλιγῆναι* Proch 144,4.

καίω. *κατακαῆναι* MPaul 3. APTh 21. *κατακαῇ* APTh 22. *καῆναι* MPol 12,3 m (cet. *κατακαυθῆναι*). PsC 270a. *κατακαήσονται* ApJo 14. Sed etiam aor. I in usu est (ut nunc quoque loquuntur *ἐκάηκα* et *ἐκαύτηκα*, Thumb 159): *ἐξεκαύθη* APh 18. APP*α* 21. *β* 42. *κατακαυθῆναι* MPol 12,3 (paulo post *καῆναι*). *καυθῆναι* 5,2. *-θήσεται* Proch 52,21. *κατακαυθήσεται* ATh 44. In papyro Hermae col. II v. 16 (S IV 4) miror editores (Harnackium et Dielsium) supplevisse [*οἱ μὲν γὰρ ἁμαρτωλοὶ καυθ-*] *δήσονται* (ut est in ca) et adnotasse: bemerke die falsche Silbenabteilung. Facillime enim legitima syllabarum dirimendarum ratio restituitur, si scribimus *κα-*] *ήσονται*, quae lectio vel eo commendatur, quod recepta forma *καυθ.* versus 33 litterarum evadit, cum ceteri modum 32 litterarum non excedant. Antea v. 14 legitur *κατακ*, quod ambiguum est.

κρύβω (*κρύπτω*). *κρυβῇ* Diogn 9,5. (*ἀπ*)*εκρύβημεν* ABarn 25 bis. Proch 131,15. *ἐκρύβη* ApMos 36. *ἀπεκρύβη* Proch 192,4. Hom XVIII 16. 17. *ἀποκρυβέντων* APil*α* 12,1. *κρυβέντος* PsC 274b (sed neogr. *ἐκρύφτηκα*).

καταννύσσω. κατανυγέντες A Barn 13 V (-νυχθέντες P).

ὀρύσσω. ὠρύγη Herm S IX 6,7. διορυγῇ A Th 91,1.

τάσσω. ὑποτάγητε 1 C l57,1. προσετάγη Herm M IV 1,10. ὑποταγῆς XII 2,5. -ῇ 5,1. ἐτάγη A Ph 36. ὑποταγήσεσθε Doctr 4,11. ὑπετάγησαν A Pil α 8. -ης Ap Mos 10. ἐτάγημεν N Jos 5,3. -σαν Hom XIV 5.

Sed etiam complures aoristos primos posteriorum συνήθεια protulit Atticis ignotos:

τίκτω. ἐτέχθην [Ign] Philipp 8. Dorm M 1. 3 et saepe. M And 51,5. E Jac 21,1.

τύπτω. τυπτηθῆναι L And 17,4. τυφθέντες 8,20.

δέρω. ἐκδαρθέντα A Th 21 B (-δαρέντα A). Neogr. ἐγδάρθηκα (Thumb 160).

5. **De aoristo et futuro verborum deponentium** (W Schm 13,9. Bl. 20). Verba deponentia paulatim aoristum passivum assumunt pro antiquo aor. medio, in quo expellendo recentior graecitas adeo perseveravit ut nunc nullum iam eius supersit vestigium (Thumb 140). Haec verba observavi novis aoristis instructa:

γίνομαι facit ἐγενήθην (1 Cl 33,1; 38,3; 51,1. 3. Diogn 9,1. E Jac 3,1. Barn 6,4; 9,4), qui aoristus a librariis saepe confunditur cum ἐγεννήθην (genitus sum). Sed etiam ἐγενόμην frequens est (neogr. ἐγίνηκα, ἐγένηκα, ἔγεινα).

ὑπισχνοῦμαι. ὑπεσχέθης (pro ὑπέσχου) A Th James 36.

ἀπόλλυμαι. ἀπωλέσθην Proch 11,11; 105,15; 106,3.

αἰσθάνομαι. αἰσθανθῶσι A P P β 83.

ἀποκρίνομαι aoristum ἀπεκρίθην habet in lingua communi sollemnem (ut neogr. ἀποκρίθηκα), sed ἀπεκρινάμην nondum plane extinctum erat. Non est mirum, quod in M Pol haec sola forma invenitur (8,2; 10,1) itemque in Hom (passim. Sed II 47 ἀποκριθῶμεν. XVI 15 ἀπεκρίθη) et in L et M And. Etiam Leucius ἀπεκρίνατο scribit (228,17; 233,24; 224,9). Sed alii quoque hoc aoristo hic illic utuntur: A P P α 6. 44. β 4 J. 27. Proch 96,11 (alioquin semper aor. pass). A And 3 B (aor. pass. A). 4 B et iterum AB. 5 AB. 6 B. 8 B. (pass. AC). 8 B. 11 AB. A A Mt 6 C (pass. AB). 25 C (pass. B). E Jac 23,1. E Th α 14,1. A Pil β 9,4; 16,3. N Jos 2,1 bis. 4. In A Th decies quater aor. pass. invenitur (Bonn. 165), aor. med. his locis: 4 B. 5 omn. 38 D. In D P: 40. 52. 53. 54.

παύομαι aut facit *ἐπαυσάμην* (*ἐπαύσατο* Herm V III 10,1 MPaul 3. AAMt 16. *ἀνεπαυσάμην* cet. AMt 22. APTh 4. 6. 13. 39. EJac 4,4; 15,1. Nunquam aliter Hom.) aut *ἐπαύθην* (neogr. *ἐπαύτηκα*) velut *ἀνεπαύθην* ATh 34. 43. *ἀναπαυθῆναι* HermS IX 5,1. 2. Leuc 226,2. His accessit novus aoristus *ἐπάην* ad eam proportionem formatus, quae inter *ἐκαύθην* et *ἐκάην* intercedit. Cuius formae vulgaris exempla notavi haec: *παῆναι* HermV I 3,3. III 9,1. *ἀναπαῆναι* APh 42. DormM 4. *ἀναπαῶ* ATh 91,31 S. *ἐπαναπαῇς* Doctr 4,2. *ἀναπαέντες* ATh 4 CPQRS (*-παύσαντες* AB). *ἐπαναπάηθι* Leuc James 11. Accedit futurum *ἀναπαήσει* ATh 35 P (*-παύσει* cet.). Addo miras formas *ἀνεπεόμην* ATh 33,40 P (*-ώμην* cod.; cet. *-επαύθην*), *ἀναπέου* 29,29 P. Hae formae fortasse non pro aoristis, sed pro imperfecto et imperativo praesentis accipiendae sunt; quod si verum est, ea ratione explicari possunt, ut ponamus ad imitationem formarum *ἔκαυσα, ἐκάην, καίω* (pronunt. *κέω*) formis similibus *ἔπαυσα, ἐπάην* novum praesens *πέω* accrevisse fallaci analogia procreatum. Similem originem habere videtur *ἐπιφέειν* ATh 29 PQ pro *ἐπιφαύειν* (*ἔφαυσα*:*φέω* = *ἔπαυσα*:*πέω*).

§ 16. **De terminationibus.** (WSchm 13,13—20. Bl 21).

1. Recentiores discrimen terminationum diversorum temporum noniam satis observare potuerunt, quae olim diligenter erant distinctae. Imprimis sermo inclinabat ad aoristum secundum cum primo pariter terminandum; in quo discrimine tollendo sermo vulgaris adeo sibi constitit, ut eaedem terminationes nunc utrique aoristo communes sint (*α, ες, ε, αμε, ετε, αν*). Haec assimulatio profecta ab aoristis *εἶπον* et *ἤνεγκον*, quos antiquitus littera *α* terminare licebat, pedetemptim ad alia verba progrediebatur, ita autem, ut aliae formae novis terminationibus acriter resisterent, aliae facile mutationem paterentur. Sed in his tanta est codicum discrepantia, ut difficile sit proprietatem scriptorum definire. Consentaneum est verba *εἶπα* et *ἤνεγκα* longe plurima exempla exhibere aoristi secundi cum primo exaequati:

εἴπαμεν, -ατε, εἶπαν, -άτω frequentia sunt ut in NTo. *εἶπας* exstat AAndMt 18. ATh 35. 14 P. 33 P. MBarth 5. PsC 262b al., *εἶπα* (NTraro) APil *α* 1,4; 15,6; *β* 5,1. ApPaul

21. 22. 45. Imper. εἶπον MPol 9,2 m (εἰπέ b p v). ἀπειπάμενος MAnd 56,8. AnPil β 4. ptc. εἶπασα HermV III 2,3 ℵ (-οῦσα as). IV 3,7 ℵ pr (-οῦσα corr. et as). Sed εἶπας, εἶπαι non inveniuntur.

ἤνεγκαν crebrum est, ἤνεγκα et ἐνέγκατε saepius inveniuntur. ἠνέγκαμεν est Hom III 30; inf. ἐνέγκαι (in NT rarissimus) ABarn 26. EJac 1,2 P (προσ-). Hom XI 23 (it). APhH 23. AAnd 7 (ὑπ-). 14 (προσ-) A'. AAMt 2 B (προσ-; A -εῖν). 32. ApEsd 31 (ἐξ-). ParPil 9 A (ἐπ-). Ptc. ἐνέγκας Hom I 15 (προσ-). III 70 (-αντι). Barn 8,2 (προσενέγκαντες). APP β 8 (ἀπενέγκας). ATh 77,20 (ἐνέγκαντες). ApMos 40 (it.), fem. διενέγκασαι HermS IX 15,5. — ἀπενέγκασθαι Hom I 20. -αμένων VI 18.

ἤλθαμεν, -ατε, ἦλθαν, imprimis imp. ἔλθατε frequentia sunt. ἀνῆλθα exstat PsC 249 a.

εἴδαμεν invenitur AAMt 17 B. APil α 15,1 BC; 16,7 B. εἴδατε ib. 16,5 BE. εἶδαν ATh 25 A. Imp. ἴδατε EPet 56. APil β 13,1.

ἔπεσα Proch 11,4 (περι-). Hom XII 16 (it.). APil α 15,6. ApJo 1 D (-ον A). ἐπέσαμεν 1 Cl 51,1 (παρ-). Proch 18,14 (περι-). ἔπεσαν Proch 18,15; 145,9. APh 32 P. AAMt 22 al. πεσάτωσαν AMt 21 V. ἐπέσαντο EPet 18. Singularis est imperativus ἐκπεσον Proch 92,8.

εὗρον (ηὗ.) saepius facit -αμεν (ABarn 18. APhH 5. AAMt 7. 22 A. APil α 15,2 BC. PsC 268 b), -ατε (APil αβ 13,2. PsC 263 b), -αν (AAMt 22 A. APil α 12,2 B. 15,1. 2 B. 16,4 B).

ἐγενόμην aoristo primo accommodatur in ptc. γενάμενος, quod frequentissimum est (ut in papyris, v. Deissmann nBSt 18); alias formas non inveni praeter ἐγεν[ν]άημν APil α 6,2 B.

Ab εἶλον fit διείλαμεν ATh 1. καθείλατε MBarth 6. ἀνεῖλαν ConsTh 9. APh 17 P. PsC 241 b. 242 a al. καθεῖλαν APh 40 P. εἵλατο Leuc 227,13. HermS V 6,6. ATh 64,26. 66,15 (ἀφ-). ἀφείλαντο ib. 70,16. ἀνείλαντο Hom XIII 7 C (-οντο O).

Alii aoristi secundi in terminationes novicias desinentes rari sunt:

ἔλαβον. ὑπέλαβα PsC 248 b. μετελάβαμεν Proch 108,9 (cf. ἔλαβα Deissmann nBSt 19).

ἔβαλον. κατέβαλας ETh 9,3. ἔβαλαν AAMt 32 A. APil α 14,2 B (ἐξ-). ἐκβάλας APPβ 11 LQ. ὑποβάλας Proch (Leuc) 189,27 (hoc ptc. a NTo alienum).

ἤγαγον. ἀγάγαι APPβ 55 ACDG (-εῖν BJLOPQ). Hic infinitivus singularis est.

κατέφυγα APTh 31 AB (-ον CEFH). ATh 77,3 P.

ἔπαθα Leuc James 15.

ἔδραμον. ἐπέδραμαν AAMt 25 AB (-ον C).

ἀπέθανον. -αν An Pil α 10 B.

ἔλιπον. καταλίπατε AAMt 23 A (-λεῖπ. cod). Cf. infra nr. 3.

Plane singularis esset altera persona ἀφίκω ConsTh 4 (cod. ἀφήκω), si librarius fide dignus esset. Sed emendatio ἀφίκου in promptu est.

Pauca addo de singulorum scriptorum et librariorum proprietate. Apud Hermam hae formae satis frequentes sunt, imprimis in ℵ; as saepius formas atticas revocavit (V. I 4,1. 3. III 2,3. IV 3,7). Apud Prochorum quoque crebro inveniuntur, praecipue in cod. V, haud raro in NP²P³v (v. Zahnium p. 256. XXXVII). In APh ea differentia codicum apparet, ut V omnibus locis atticam consuetudinem servet, quibus P recentiores terminationes exhibet. AAMt exemplis recentioris consuetudinis abundant, praesertim secundum codicem B, quocum saepe A conspirat; C saepissime veteres terminationes retinet. In ATh aoristi persaepe illud α assumunt, praecipue in APRS; sed notandum est codicem P nonnunquam magis atticum esse quam ceteros (25 παρεῖδαν A, -ον P. 28 ἐξέλθατε A, -ετε P. 93,19 εἰσέλθατε S, -ετε P. 58,36 εἴπαμεν R, -ομεν P). Inter omnes vero libros maxime APil α aoristis noviciis scatet. Praecipue in cod. B nihil est illis frequentius, ceteris testibus saepe veteres formas praebentibus. Auctor Homiliarum in hoc genere non plura admisit quam pauca ea quae sub verbis ἤνεγκα, ἔπεσα, (εἶλον) enumeravi; accedit. εἴπατε XI 21. XIII 6.

2. Multo rarius contrario vitio terminationes aoristi secundi in primum translatae sunt. Non plura mihi praesto sunt exempla quam haec: imp. σκέψου pro σκέψαι ATh 67,5 P (cf neogr. δέσου Th. 174). διένειμον LAnd 41,13 PN (-αν C). ἀπεφήνου MAnd 61,15 C (-ω cet).

3. Ne imperfectum quidem tutum erat a terminationibus aoristi primi ultra terminos evagantibus. Nunc imperfectum et aoristus extremis syllabis consonant. Cuius transitus exempla ut codices NTi (WSchm 13,13. Bl 21,2) et papyri (Deissmann nBSt 19), ita hi libri nonnulla exhibent, sed ex eorum paucitate apparet multo acrius imperfectum illi mutationi obstitisse quam aoristum secundum. Affero quae notavi: ἀπέθνησκαν Barn 12,5b o v. κατέκοπταν Herm V III 2,7 ℵ. ἔφεραν S IX 10,3 as. προσεφέρασι APilβ 10,2 C (ἔφερα aoristi officio fungitur, ut neogr. [cf. Hatz. 30]. Cf. etiam ἔφερον pro aor. positum ETh α 12,2. APilβ 9,4. 5 al). εἴχαμεν APil α 1,5 BC (o E). εἶχαν 5,1 C (-ον cet). ἔκραζαν β 6,2 C. ἤθελα ApPaul 14. ἔγραφα Proch 156,1 P³. ἔλεγαν AAMt 25 A (-ον BC). προέπεμπαν 33 A (-ον CE). προσέδεναν ib 3. ἐτύγχανα EJac 4,4 L. ἠκούαμεν PsC 242b. 244a. ἔτρεμα 249b. ἐγκατελείπατε APPβ 27 BCDLO (-λίπατε GJQ. -λίπετε A). Proch 34,2 V. κατελείπατε APPα 6. -αμεν ATh 58 bis P (cet. -λείψαμεν). ἐγκατέλειπας AAMt 28 B. ἐγκατελείπασιν ApJo 18 C (de -ασιν pro -αν v. infra nr. 4). Sed hae verbi λείπω formae aptius pro aoristis accipiuntur restituta vocali ι pro ει (cf. supra nr. 1).

4. Aoristus primus et perfectum antiquitus per easdem syllabas exibant praeter tertiam pers. pl. Itaque quandoquidem termini labare coeperunt olim singulis temporibus interpositi, haec forma incolumis evadere non potuit. Diu tertia pers. pl. perfecti et aoristi varia fortuna de principatu certaverunt, donec terminatio -αν superior discessit et tertiam personam sibi vindicavit. Perfecti ad aoristi similitudinem formati (de qua mutatione uberrime disputavit Bureschius Mus. Rhen. XLVI) apud scriptores, de quibus agimus, exempla invenimus haec: πεφανέρωκαν Barn 7,3. ἀπήγγελκαν APPα 19. γέγοναν [Ign] M 10 (-ασιν n). ConsTh 1. APilα 2,4 B (-ασιν CJ). οἶδαν EJac 17,1 A. παραδέδωκαν ParPil 3 E. (-έδωκαν cet). δέδωκαν PsC 200b bis. 210a. Cf. Deissmann nBSt 19.

Sed haud raro invicem perfectum aoristo exemplo fuit, nec solum in aoristum I terminatio ασιν pedem intulit, sed etiam in aor. II, qui postquam vocalem α recepit, ne hanc quidem labem effugere potuit: ἐποιήσασι MBarth 2. APilβ 10,2 C. εἴπασιν APilα 3,2 B. ApPaul 47. ATh 29 P. ἐδώκασιν

1 Cl 44,2 A (-αν C). ηὕρασιν EJac 10,1 L. περιήλθασιν APil α 15,2 B (Deissmann l. l.). εἴδασιν 16,3 B (-ον cet). Atque quoniam imperfectum aoristi exemplum sequi coepit, huc quoque illud ασι illatum est, cf. ἐγκατελείπασιν et προσεφέρασι supra nr. 3.

Nostra aetate in imperfecto et aoristo (et in unico perfecto εὕρηκα) αν sollemne est, sed quaedam dialecti ασι retinuerunt (ἐδένασι, ἐδέσασι, Thumb 166,4).

Alia perfecti et aoristi confusio in eo cernitur, quod participio aoristi secundi terminatio perfecti adicitur, id quod observatur in ἀγαγότα ATh 17,35 P. 62,7 P. εἰδότες (pro ἰδόντες) 36,35 P. 45,13 P. ἐλθότες 92,31 R. Contraria permutatio terminationem aoristi in perfectum induxit in πεκονθοῦσα An Pil α 4 B.

5. Postquam pro γεγόνασιν γέγοναν dicere licuit, homines illitterati hac analogia decepti tertiam pers. praes. in ουσιν exeuntem in ουν coegerunt, quae terminatio nunc legitima est. Sed tales formae valde recentes rarissime in codicibus comparent, nec plures inveni quam λέγουν APil β 1,1 C. μέλλουν ApJo 18 C. Accedit coniunctivus διαβαίνων pro -ωσιν PsC 229 b.

6. Tertiam pers. pl. imperfecti et aoristi secundi duas mutationes subiisse adhuc cognovimus; aut enim ab aoristo I accepit αν aut a perfecto ασιν. Sed reliquum est tertium formarum genus, quod syllabam σαν extremam habet (WSchm 13,14. Bl 21,3. Buresch Mus. Rhen. XLVI, 194 sqq.). Eius generis sunt ἤλθοσαν EJac 21,1 D. ATh James 16. 60. εἰσ- 22. ἐξ- 23. ἀπ- EJac 10,1 F^{b}. ἐξήλθωσαν LAnd 16,28 C (cet. -ῆλθον). Maxime huic formae patuit imperfectum verborum contractorum, in quo nunc unice valet. Talia sunt εὐλογοῦσαν 1 Cl 15,3 (VT) A (-ουν C). εὐσταθοῦσαν HermS VI 2,7. ἐδοκοῦσαν IX 9,5. ἐλαλοῦσαν APil α 2,2 BDE (ἐλάλουν ACJ). ἐδίδουσαν NJos 2,4 C (a διδῶ pro δίδωμι, cf. § 18,6).

7. Ea litterae α extenuatio, de qua § 4,1 verba fecimus, terminationem ας in altera pers. perfecti et aoristi (necnon imperfecti, postquam hoc pariter cum aoristo finitum est) in sermone cotidiano in ες mutavit (WSchm 13,16. Bl 21,4. Buresch l. l. 219. Deissmann n BSt 20), quae forma nunc sermonis lege

flagitatur. Sed plerique librarii abstinent ab hac consuetudine litteris exprimenda, quare non plura inveniuntur quam *οἶδες* APPβ 80 O. *ἀπέστειλες* APil β 1,3 A (-*ας* B). Eadem extenuatio postea in alteram pers. plur. irrepsit et formas *ἐδένετε*, *ἐδέσετε* protulit, quae nunc frequentiores sunt iis, quae syllabas *ατε* incorruptas servant (Thumb 166). Huic vulgari consuetudini indulgens librarius scripsit *ἐδειλιάσετε* PsC 213a. *διετάξετε* 250a. Ceterum non ignoro has formas in *ες* et *ετε* cadentes etiam ita explicari posse, ut antiquas terminationes imperfecti (vel aoristi II) in aoristum I translatas esse suspicemur (cf. Hatzid. 186); sed equidem potius crediderim *α* in *ε* abiisse, postquam imperfectum terminationes aoristi assumpsit.

8. Optativus apud alios per syllabam *αι* in tertia pers. exit, apud alios par *ειεν* (in pers. II *ειας*). Sed huius modi exempla omnino rara (cf. § 23): 1 Cl 33,1 *ἐάσαι*. Proch 75,12 *πληρώσαι*. 107,6 *ἀναχωρήσαι*. Ign E 2,1 *ἀναψύξαι*. Tr 5,3 *ζηλώσαι*. Contra Diogn 7,2 *εἰκάσειεν*. MPol 2,2 *θαυμάσειεν*. ATh 66,3 *καρτερήσειεν*. 59,6 *ποιήσειεν*. 71,10. 12 *θελήσειας*. 72,17 *προστάξειας*. 74,5 *πράξειεν*.

9. Tertia pers. plur. plusquamperfecti semper in *εισαν* exit. Vid. exempla § 13,1, quibus accedunt *ᾔδεισαν* APh H 11. EJac 23,3. *ἀπολωλέκεισαν* A And 5. -*εσαν* non saepius inveni quam *ἑστήκεσαν* E Jac 18,2 D (-*εισαν* F[a]). *εἰλήφεσαν* Hom VIII 11 (ceteroquin -*εισαν*).

10. In altera persona sing. praes. passivi non sufficiebat recentioribus terminatio *ῃ* (in verbis contractis *ᾷ*, *ῇ*, *οῖ*) quae nimis brevis iis videbatur et incertum intellectum habebat. Itaque cum forma illa supplementum requirere videretur, syllabam *σαι* a perfecto et a verbis in *μι* desinentibus repetitam ei affixerunt (cf. Hatzid. 188), quo additamento recepto omnes personae numeri singularis eundem syllabarum numerum explebant (*ἔχομαι*, *ἔχεσαι*, *ἔχεται*). Neograecis longiores illae formae (*δένεσαι*, *ῥωτᾶσαι*, *κατεῖσαι*) unice probantur. Nostri scriptores exempla exhibent haec: *φαίνεσαι* APPβ 60 BGLO. *βούλεσαι* Proch 152,6. *ῥύεσαι* A Mt 24 V. *κρύβεσαι* Ap Mos 8 AC (-*ησαι* B, syllaba *σαι* ad antiquam terminationem -*ῃ* adiecta). *ἀνέχεσαι* Ap Paul 4. *σέβεσαι* A Th James 20. Accedunt coniunctivi *γένησαι* Proch 90,12 V (-*ῃ* cet). *ὑποδέξεσε* A And 10 B.

Maturius etiam verbis contractis haec terminatio addita est, quae iam a NTi scriptoribus hac ratione finiuntur (WSchm 13,17. Bl 21,7): *πλανᾶσαι* Herm V II 4,1. APP*α* 43. *χρᾶσαι* Herm V III 6,7. S I 3. *ἐπισπᾶσαι* S IX 2,6. *ἶᾶσαι* AThadd 2. *ὁρμᾶσαι* Proch 61,12. *ὁρᾶσαι* ATh 34 P. — *φοβεῖσαι* AAnd 4 C. *λυπῆσαι* Proch 19,1. *περιποιῆσαι* 41,5. *αιτισαι* Herm V III 10,7 ℵ (Bl p. 46[3]). *ἐνθυμῆσαι* ATh 53,15 P (scriptio -*εῖσαι* similitudine tertiae pers. -*εῖται* magis commendatur quam -*ῆσαι*. Hodierni scribunt -*εῖσαι*). — *σταυροῦσαι* MPet 6. *ἐξομοιοῦσαι* ATh 42. *λυτροῦσαι* 74,27. *ἀξιοῦσαι* APil*α* 12,1 B. *διαβεβαιοῦσαι* Hom XVI 6 O (*διαβεβαίωσαι* C).

His subicio miram alterius personae formam in *αι* pro *ῃ* desinentem, quae in ATh ter invenitur: 34 *εὑρίσκαι*. 42 *βούλαι*. 76,24 *σεμνύναι* (omnia in P). Unde harum formarum origo repetenda sit, in dubio relinquo.

Denique nolo silentio praeterire alteram personam aor. I med. tanquam solutam: *ἐθεάσαο* (pro *ἐθεάσω*), quam inveni ATh 40 in D (-*σω* P).

§ 17. **De verbis contractis** (WSchm 13,23–26. Bl 22).

1. In verbo *χρῶμαι* linguae communis *α* proprium est pro attico *η*; cum hoc usu congruunt *χρᾶται* 1 Cl 37,5 C (*ῆ* A). *χρᾶσθαι* 2 Cl 6,5 A (*ῆ* C). Hom II 19 C (*χρῆσθαι* O, ut III 58. IX 6. *χρῆται* XIII 16. 18). *συγχρᾶσθαι* Ign M 3,1. *παρεχρᾶτο* ATh 40. Verbum *πεινᾶν* *α* etiam in aoristo retinet (quod correptum videtur, cf. Bl 16,1), ut *πεινάσας* ATh 81,10 (neogr. *ἐπείνασα*).

2. Stirpes monosyllabae in *ε* (*ϝ*) exeuntes in lingua communi saepissime contra legem attici sermonis spreta vocalium *εε*, *εει* contractione in formas solutas desinunt, quae sine dubio a recentioribus sua sponte inventae sunt neque ad dialectum ionicam referri debent (cf. Hatzid. 177), quoniam Iones talia pariter atque Attici contraxerunt (v. Meister, Herodas p. 809). Etiamnunc verba *πλέω πνέω ῥέω* contractionem non patiuntur. Haec verba in censum veniunt:

δέω, *δέομαι*. *δέεται* Proch 60,4. PsC 254a. ATh 36. *δέει* 2. pers. ATh 42. *ἐδέετο* Proch 172,11. Leuc 234,20.

AAndMt 31. ATh 48. AJoTdf 13. LAnd 28,15. ConsTh Bodl 159. Hom III 63. *δέει* 3. pers. Proch 37,4 V (Zahnius perperam emend. *δέῃ*).

πλέω. *ἀποπλέειν* Proch 54,20 P[2]. 152,7 VP[4] (NP[2]P[3] *πλεῖν*, item *πλεῖν* 151,12; 158,8). 177,19. *πλέειν* Hom Cl ad J 15 (*πλεῖν* III 36). *καταπλέειν* ATh 3. *ἐπλέετο* PsC 256a.

πνέω. *ἐκπνέειν* MPaul 1 P (*-πνεῃν* cod.; *-πνεῖν* A). *πνέει* Hom I 6. XIII 16. *ἀναπνέειν* III 33.

ῥέω. *κατέρρεε* ApPet 26. *ἔρρεεν* Hom X 1. AAndMt 25 C. 28 B. ATh 45,23 P (*ἐρρέει* R). *ἐπέρρεεν* ApPaul 32. *ῥέει* ApMos 9. 13. *ῥέειν* AAndMt 30 A.

χέω. *παραχέειν* HermS VIII 2,7 (*παρέεχεν* 8 potest aor. esse). *καταχέετε* II MartIgn 9. *ἐκχέεις* EJac 23,3. *ἐκχέειν* APil 8. 15.

3. Infinitivus verborum in *όω* desinentium in lingua vulgari in *οῖν* exit: *πληροῖν* ATh 75,24 P. *ἐκπληροῖν* Leuc 232,14 (sic codex, Zahnius sine causa *-οῦν*). Sed atticum *προσηλοῦν* est MPol 13,3, itemque semper in Hom: *(ἀπο)πληροῦν* XII 6. XX 4. *ἀκριβοῦν* XIV 11. XIX 3. 6.

4. Confusio singulorum generum verborum contractorum, quae nostra aetate latissime patet, mature gliscere coepit. Frequentissima est ea permutatio, qua verba in *άω* exeuntia in formas desinunt ex altero genere invectas. Quae veteris ordinis perturbatio his exemplis probatur apud nostros obviis: *ἀγαποῦντες* APPα 3 cod. (leg. *ἀγαγόντες*). *ἠγάπουν* ATh 48. *ἠκροούμεθα* LeucJames 5. *κατεβόουν* AAnd 12 A (*-ων* B). APilβ 1,1 B. APhilBar. p 151. *ἐπεβόουν* AMt 5. *ἐμβριμούμενοι* APilα 5,2 BCE (*-ώμενοι* A). *γελοῦν* ntr. ptc. EJac 17,2 AF[a] (cet. *-ῶν*). *κατεγέλουν* APilβ 10,5 C. *διῄτουν* Proch 53,15 *προσεκολλοῦντο* APPβ 31 CO. *κοπιοῦντος* APAnd 163. *μαρυκούμενον* Barn 10,11 (VT) ℵ. *μελετούντων* ib. ℵ. *μελετοῦντας* APilα 16,4 BC. *μεριμνοῦσα* ATh 28 A. *ἐνάρκουν* AAnd 14 A. *ἐπεπήδουν* PsC 252b. *πλανοῦμαι* APPα 43 E. *προσεδόκουν* AAnd 11. *ἐπιτιμοῦντα* APPβ 41 GQ. *ἐτόλμουν* Proch 101,18 V (*-ων* cet). MAnd 61,28 CF (*-ων* PV). *ἐνεφύσουν* ApMos 33. *λυσσοῦντα* Hom XIII 14 C (*ῶ* O). *ἐνθουσιούντων* III 13 C (*ώ* O). Ex his exemplis apparet eas tantum formas ab usu antiquorum aberrare, quae secundum

contractionis leges ω vocalem habebant. Illud ω paulatim submovebatur vocali ου ex altera classe invecta, quae nunc omnes illas formas sibi vindicavit (ρωτοῦμε, ρωτοῦν vel -οῦσι, ἐρώτουν vel -οῦσα, ρωτοῦμαι, ἐρωτούμουν cet., Thumb 187 sqq). Fortasse illi traductioni opitulata est vocalium ω et ου affinitas, quae multa nova tulit in sermone vulgari (cf. supra § 4,4. Buresch Philol. LI, 89).

Venio ad verba in έω desinentia, quae rarius ad classem primam accommodantur: -ἐλεᾶτε Proch 73,7 P³ (-εῖτε cet). 1 Cl 13,2 A (-εῖτε C). ἐλεῶντες Barn 20,2 ℵ (οῦ CG). it. Hom XI 20 C. -ῶντας IX 13 C. -ῶσα XII 25 C. -ῶσιν XIII 10 C (ubique οῦ O). ἐρῶμεν pro ἐροῦμεν APetAnd 163. (δι)εξεδίκα APP β 60 ALJQ (-ει CDE). νοσῶν ntr. ptc. ETh α 17,1. παρανομῶν ntr. NJos 4,1 A. γρηγορῶσαν PsC 187 a bis. b. Apud Graecos hodiernos communi consuetudine probatur participium in -ῶντας exiens e prima classe illatum (πατῶντας ut ρωτῶντας, Thumb 198); praeterea pleraque huiusmodi verba tota ad exemplum verbi ρωτῶ declinare licet (199).

Perraro verba in όω cadentia cum ceteris generibus miscentur: ἐδήλει APP β 84 g G (-οι MD). θυμώμενοι AAnd 8 A (ού B). συνσταυρώμενον NJos 3,4 C (ού AB). In lingua neograeca haec verba, postquam terminatione ώνω aucta sunt, a verbis contractis discesserunt; θυμοῦμαι nunc primam classem sequitur (Thumb 196).

5. Addo denique duas formas, in quibus vocalis e contractione orta iterum cum vocali antecedenti conflata est: διανούμενος MAnd 62,21 F (-νοούμ. cet). ἀγνοῦσιν LAnd 35,1.

τεθεωμένων LAnd 30,29 N (τεθεαμ. P corr.) e confusione praesentis et perfecti ortum est (cf. ἐσυλομένον supra p. 67). Forma ἀπηκρoῶτο (pro -ᾶτο) ATh 78,26 P vocalem ω habet ex aliis personis illatam (cf. neogr. ἐρωτούνταν, ἐρωτώταν Thumb 190).

§ 18. **De verbis in μι exeuntibus** (WSchm 14. Bl 23).

1. In formis verbi εἶναι permulta novavit communis loquendi consuetudo. Prima pers. imperf. ἤμην sollemnis est et omnium usu trita (HermV I 1,2 cet. AAnd 3. AAMt 8. ATh 15. ABarn 5. Proch 66,13; 67,9 al. Leuc 231,19. Hom

I 3. V 3. XIV 3. XX 14.. PsC 249b). Etiam in plurali forma media pro activa invalescit: ἤμεθα Proch 9,8; 50,5; 96,15 al. (ἤμεν 32,18; 68,18 V, -εθα N). ATh 1 A (ἤμεν BDPQS). APilβ 2,3 B (ἤμεν A). Sed ἤμεν ATh 46,26 R. Desc 2,1. Hom VIII 3. XIX 15. Altera pers. sing. ἦσθα abiecta syllaba θα in ἦς abiit, quod legitur HermV III 6,7. S IX 1,2. 2 Cl 17,5. Leuc 248,2. ATh 43; 31,2 P. 67,6 P. Proch 106,3. Hom III 37. XVIII 6. XIX 7. συνῇς III 65. Sed ἦσθα exstat ATh 88,33 R. APilβ 10,2. Hodierni loquuntur ἤμουν, ἤσουν, ἤμαστε (ἤμεθα).

Imperativus ἔσο (neogr. εἶσου), qui a NTo alienus est, invenitur IgnPol 4,1. [Ign] ad Her. 5. Proch 37,12. ATh 81,11. 13. 14. PR. 89,18 S. Desc 4,1. πάρεσο APTh 24 (cf. Schmid Att. III 40).

In tertia persona praeter ἔστω nova forma ἤτω succrevit, quam repperi 1 Cl 48,5 quater. Diogn 12,7. HermV III 3,4. ATh 3 (ἔστω P).

Qui ATh 84,37 R ἔσθωσαν scripsit pro ἔστωσαν, hanc quoque formam ad genus medium accommodavit. Sed στ et σθ litteris modo, non sono differunt (Thumb 18).

Neograecum εἶναι pro ἐστί non inveni nisi ATh 81,37 R.

2. Verbum εἶμι in NTo non invenitur nisi interdum apud Lucam et in ep. ad Hebr., ut apud scriptores litteris tinctos (Bl 23,9; id. Acta apost. p. 17). Sed qui inde expectabit se in libris apocryphis illud verbum aut nusquam aut rarissime deprehensurum, vehementer se errasse cognoscet. Mirum enim est, quam frequenter a quibusdam scriptoribus adhibeatur, iis praesertim, quos sedulo sermonem atticum affectasse nemo affirmabit. Imprimis ATh exemplis abundant, ac praecipue cod. P, qui linguam popularem exhibet alioquin sinceram et grammaticorum doctrina non castigatam. Inde intellegitur ne hos quidem scriptores a verbis doctioribus immiscendis plane abstinuisse. Sane ab usu Atticorum hi scriptores magnopere desciverunt, quoniam formae εἶμι notionem praesentis saepe subiciunt et participio ἰών notionem aoristi et imperfecto plerumque vim aoristi tribuunt (cf. Bl ll). Ceterum composita tantum in usu sunt, cum verbi simplicis nullum sit exemplum. Formae temporis imperfecti, quae, postquam η et ει pariter in ι abierunt,

aegre pronuntiabantur, librariorum calamos raro incolumes evaserunt, qui pro *ἀπήει* ex arbitrio sive *ἄπιει* sive *ἀπείη* sive *ἀπίη* (AMt 22 V) sive *ἀπεί* (ib. 6 V) exaraverunt, pro *ἀπήεσαν* sive *ἀπίεσαν* sive *ἀπίησαν* (cf. supra p. 12). Necesse est exempla verbi *εἶμι* ex his libris collecta oculis subicere, ut eorum frequentia eluceat. Neglego formam *ἡ ἐπιοῦσα* quae satis frequens est (ut ABarn 20 al).

εἶμι. *ἄπειμι* 1 Cl 54,2. ConsTh 6. ATh 47,18. AAnd 13. LAnd 48. *πρόσ-* MPet 7.

εἶσι. *ἄπεισι* 1 Cl 24,3. APil β 11,4. LAnd 43. *ἄν-* LAnd 25. 29. *εἴσ-* Leuc 224,4. LAnd 25. 43. *μέτ-* MAnd 9. *πρό-* 20. *πρόσ-* AAnd 10. 13 B (*πρ. οὐδὲ εἰσελεύσεται*, fut). 15 B. LAnd 44. 46. MAnd 26. MPet 1. ATh 75,11.

3 p. pl. *συναπίονται* ATh 48,6 P (de forma v. infra nr. 6).

ἴθι. *ἄπιθι* APil β 11,3. Desc 3. *ἄπιτε* ATh 49,30. partic. *ἐπανιόντων* ATh 46,5. *-όντα* 75,19. *ἀπιοῦσα* 45,22; 63,24. *εἰσιών* 6; 49,35. APil α 1,6. *εἰσιοῦσα* ATh 59,32. *ἐπιόν* MAnd 32. *ἐξιών* MAnd 19. *-οῦσα* ATh 61,14. *μετιών* Leuc 229,23. *περιόντες* ATh 53 P (*περιιόντες* em. Bonnet sine necessitate. v. Hyperid. in Dem. 13,6. Aristot. *Ἀθ. πολ.* c. 53,1). *προϊοῦσα* MPet 10. *προσιών* ATh 48.

ἰέναι. *ἀπιέναι* AAnd 7 AB (*πορευθῆναι* C). ATh 45,20. 21; 48,28. *κατ-* 92,17. *μετ-* 70,27.

ᾔειν. *ἀπῄειν* APP β 18.

ᾔεις. *προσῄεις* AAnd 13 B (*ἦλθες* A). *ἀπ-* ATh 67,32.

ᾔει. *ἀνῄει* Leuc 231,20. ATh 83,6. *ἀπ-* APP β 17. AMt 6. 22. APTh 20. 21 bis. ATh 21; 58,28 bis; 61,15; 63,19; 67,13; 74,35; 80,10; 83,3; 88,11; 94,23 R. ConsTh 11 et Mon. p. 157. MAnd 8. EJac 1,3; 10,1; 11,1; 12,2. 3 AE; 15,2; 16,3 (ubique in EJac. v. l. *ἀπῆλθεν*). *εἰσῄει* MPet 3. APhH 8. ATh 51,2. NJos 1,4. *ἐξ-* MPet 6. ATh 75,33; 87,1. EJac 18,1 F[b]G (cet. *-ῆλθε*). *κατ-* AMt 5. *συναπ-* AAnd 13. LAnd 41. ATh 77,11.

ᾔειμεν. *παρῄειμεν* Proch 172,7 cm[1]m[2]v. *συναπ-* Leuc 219,7.

ᾔειτε. *συναπῄειτε* ATh 49,30.

ᾔεσαν. *ἀπῄεσαν* ATh 44,25; 49,7. 31; 55,2; 72,3; 83,7; 85,7; 87,9. *ἀπῄεισαν* (cod. *-ίησαν*) 76,6 P. 87,21 S. 32 S. *κατῄι-*

σαν EJac 6,3 J (ει e ceteris formis invectum ut in plusquamp., v. § 16,9). συναπῄεσαν 87,1. εἰσῄεσαν 4; 84,25. ConsTh Bodl 159.

Scriptor Homiliarum frequentissime compositis verbi εἶμι utitur, sed saepe in vitia incidit, velut ἐξιών pro ἐξελθών dicit IX 1 et saepissime.

3. Verbum κάθημαι facit κάθῃ pro κάθησαι (APTh 10 FG [-ησαι cet.]), κάθου pro κάθησο (Proch 82,18; 155,6; 157,1. APil β 15,5). Cf. δύνῃ nr. 6.

4. De aoristo verborum in μι exeuntium. Aoristi ἔδωκα, ἔθηκα, ἧκα in plurali semper in -καμεν, -κατε, -καν exeunt. Formae ἔδομεν, ἔδοτε, ἔδοσαν cet. his scriptoribus prorsus ignotae sunt (item neogr. ἔδωκαν, ἀφῆκαν). Aor. med. προσηκάμενος (cf. KBl I 2, p. 196 sq.) exstat Hom XIII 8.

E futuro pro coniunctivo aor. accepto recentiores sueto more (cf. § 15,4) aoristos novicios ἔδωσα, ἔθησα, ἧσα derivaverunt valde viles et ab emendate loquendi ratione abhorrentes; qui si in NTo ferri non possunt (Bl p. 48²)), apud nostros testimoniorum copia confirmantur. Neque enim solum coniunctivi inveniuntur, qui ambigui sunt, sed etiam participia et infinitivi. Haec conquisivi:

ἔδωσα. ἀποδώσῃς ATh James 47. Proch 82,5. APh 29. δώσῃ Proch 86,10; 110,2; 154,6. παραδώσῃ ATh 24,36 P. δώσωμεν 2 Cl 1,5 A (-ομεν C, quae lectio praestat, cf. 1,3). PsC 263 b. οὐ μὴ ἀποδώσωμεν APh 25 (-δῶμεν Ven.). ἐκδώσητε ATh 88,21 S. δώσωσιν MPol 7,2 (quod tali scriptori non videtur concedendum). ἀποδώσωσιν HermM III 2. παραδώσωσιν ATh 55. ἐνδώσωσι 88,29 S. δώσας Proch 104,17 V (δούς Nm³). PsC 214 b. 264 a. δώσαντες EJac 21,3 L. APil α 14,2 C. δώσασαι ConsTh Bodl 159. παραδώσας APTh p. 272,2 G. -δώσαντες AAMt 8 B (-δόντες C). ἀποδώσας Ep Abg 4. ἐπιδώσαντος Proch 150,13. ἀποδῶσαι ATh James 54. — ὅπως μεταδώσωμεν Hom Διαμ. 1 pro fut. accipi potest. (neogr. est ἔδωσα et ἔδωκα).

ἔθησα. παραθήσωμεν Proch 139,9 NB (P² -σομεν, V -θῶμεν). διαθήσηται PsC 273 b. ἐπιθήσας ib. 214 b. περιθήσασα MAnd 54,7 CV (-θεῖσα PF). Nunc loquuntur ἔθεσα et ἔθηκα.

ἧσα. ἀφήσῃ ATh 24. ἀφήσωσιν 88,10 PRS. ἄφησον ApEsd 24 (neogr. ἄφηκα et ἄφησα).

Ad haec exempla etiam aoristi ἔγνων ἔδυν refecti sunt: ἔγνωσεν MBarth 4 (γνωσόμεθα, διαγνώσωνται 7 futura sunt). γνωσάτω MAnd 54,30 CV (γνώτω PF). Aoristo ἐδυσάμην pro ἔδυν recentiores constanter utuntur (cf. Cobet praef. NT LXVIII. NL 51), omnesque hi scriptores exemplis abundant (etiam Hom). ἔδυ non inveni nisi APil β 10,2.

Aoristum ἐστάθην sermo communis dempta vi passiva pro ἔστην usurpat (WSchm 14,4. Bl 23,6), cuius consuetudinis initia iam apud veteres poetas cernuntur (KBl 2, p. 197. 588. Cf. quae Anz Diss. ph. Hal. XII 265 sqq. de verbis poeticis in vulgarem usum receptis disputavit): ἐστάθη Proch 33,3. 6; 122,4. HermS VIII 2,8. -ην APil α 1,6. -ησαν HermS IX 4,1. σταθῆναι S VIII 4,4 sqq. σταθείς cet. ATh 39,16. MPaul 3. HermV III 9,10. 1 Cl 12,4 (ἐπι-). Rara talia sunt in Hom., ut παρεστάθησαν XIII 5 (neogr. ἐστάθηκα).

Coniunctivi aoristorum ἔδωκα et ἔγνων antiquitus in tertia pers. fuerant δῷ, γνῷ. Quae formae cum a primis personis noniam dissonarent, non probabantur recentioribus. Itaque pro illis in lingua vulgari (cum discesseris a δώσῃ) duae formae provenerunt, aut δοῖ γνοῖ aut δώῃ (WSchm 13,22. 14,10. 12. Bl 23,4). διαγνοῖ exstat MPaul 3 (sed 2. pers. γνῷς APP β 70. APhH 9). ἀποδοῖ HermV I 3,4 ℵ pr., -ῷ corr. (2. p. προδῷς AAnd 12). Hae formae profectae sunt a verbis contractis in όω desinentibus, quae in coniunctivo pariter atque in indicativo -οῖ faciunt. In hac quoque re sermo vulgaris cum dialecto ionica conspirat. Etenim coni. praes. διδοῖ (1 Cor. 15,24) invenitur apud Herodam mim. II 59; indic. διδοῖ ut in verbis contractis cum coniunctivo concinens in tit. Milesio (100 ap. Bechtelium) et ap. scriptores ionicos (Meister, Herodas p. 685). De verbo δίδωμι ad verba contracta traducto v. infra nr. 6.

Frequentior est altera forma δώῃ (quae ab editoribus plerumque δῴη scribitur, tanquam sit optativus): δώῃ AAMt 23 A (δῷ B, δίδῃ C). APAnd 163. Proch 86,10 V (δώσῃ N). 154,6 m³ (δώσῃ, -ει cet). ApPaul 43 Tdf (δόει et δοεῖ codd). Hom III 20 C (δῷ O, atque ita semper alias legitur velut XV 6). Accedit 2. pers. ἀποδώῃς Proch 82,5 cm¹ (-δώσῃς VP³). Harum

formarum explicatio difficilis est. Blassius 23,4, si recte eum intellexi, eas in Pauli epistulas librariorum culpa invectas esse censet, quibus optativus δῴη fraudi fuerit; quae suspicio in hos certe scriptores non cadit, cum optativus δῴη apud eosdem (praeter Hom.) desideretur. Optativus iste recentioribus usitatus (cf. Guil. Schmidt Ann. phil. suppl. XX 478. WSchm 14,10. Bl l. l.) invenitur 1 Cl 64. Barn 21,5. Hom I 22. III 17. XI 12.

Imperativus aoristi ἔστην in verbis compositis -στα est terminatione a verbis contractis (τίμα) translata (WSchm 14,15. Bl 23,4), sed -στηθι nondum plane ab usu remotum. Cf. ἀνάστα Proch 30,15; 36,6; 49,13 al. AAMt 4 BC (-στηθι A). 7 BC. 18 B. 29 C (-ηθι B). ATh 57,5. 29; 64,30. LAnd 31,9. ETh α 10,2; 18,1. β 8,3; 9,3. ApMos 9. 16 cet. PsC 199 b. 236 a. ἀντίστα HermM V 2,8. ἀπόστα VI 2,6. PsC 245 a. Sed ἀντίστηθι HermM XII 2,4. ἀνάστηθι Leuc 234,23. ATh 67,29. AAMt 15. 24. ἀπόστηθι ApMos 12.

Imperativus σχές, qui perinde ac θές, δός formatus est, exemplo a λάβε, βάλε sumpto in compositis in -σχε abiit: πάρασχε ATh 68,3 P. 82,23 PR. (Item Lucianus, Schmid Att. I 231. κάτασχε Philostr. Lucian. al., ib. IV 35). Hodiernis imperativi in ς exeuntes ignoti sunt praeter ἄς (ἄφες), δός (etiam δῶσε), θές (Thumb 169).

5. De perfecto. ἕστηκα in indicativo semper longiores formas habet (praeter προεστᾶσιν Diogn 5,3). Verum infinitivus est ἑστάναι (APhH 9. Hom XV 7. συν- XIV 11. ὑφ- V 4. 5) et participium solet esse ἑστώς, -ῶσα, -ός; sed etiam ἑστηκώς invenitur, etsi multo rarius est. Hermas unus omnium hanc solam formam usurpat. ἑστηκώς, -υῖα, -ός cet. his locis inveni (neglego praepositiones praefixas): HermV III 10,4; 12,1. M XII 2,4. S IX 2,3. Proch 95,11; 155,16 NP³ (cet. ἑστώς, hoc praeterea 29,12; 43,7; 88,10; 98,13 al). Leuc 226,14 (ἑστώς 226,13 et c. 2 James). AAMt 17 bis. 22 (ἑστώς 19. 29 bis). AMt 26 (20 ἑστῶτος V). ATh 72,5 (sed bis et vicies ἑστώς cet). MAnd 59,25. 62,5. 63,13 (ἑστώς 55,5 al). APil α 1,2 A; 2,4; 15,6 C (4,5 περιεστῶτας). ParPil 4 (ἑστώτων 1). Hom II 7. IV 13. V 5. X 3. 17 (ἑστώς saepissime). PsC 272 a (ἑστώς 257 b et saepe). Apud reliquos ἑστώς solum in usu est (cf. WSchm 14,5. Bl 23,5).

A τέθνηκα fit τεθνάναι (Leuc 225,18. Proch 102,6 [N συντεθνηκέναι]. Hom XIII 6. 8. XIV 8. — τεθνηκέναι [Ign] Tr 10). In participio non deest brevior forma ut in NTo (Bl. 11), immo frequentia eam alteri non cedere haec docent exempla: Proch 26,6 τεθνηκότι. 35,16 -όσιν cet. Leuc 233,2 τεθνηκυῖα. PsC 270b it. ETh β 2,3 -κός. 8,2. 3 -κότος. APil α 8 -κότα (A τεθνεῶτα). β 11,2. 3 -κότα. Hom IV 4 -κότων.

τεθνεώς Hom II 30. τεθνεῶτα XIV 9. Proch 50,15 P[3]; 169,9. Leuc 232,4. MPaul 2 A (-ηκότα P). APTh 43 (-ηκότα G). AnPil β 1. -ῶτος ETh α 4,2; 9,2; β 2,3. AnPil α 1. -ῶτες Proch 107,12 V (-ηκότες NP[3]). -ώτων Hom VIII 18. IX 5. 17. -ῶσα APTh 28 (-ηκυῖα A).

De verbo στήκω ab ἕστηκα derivato v. § 15,1.

Verbum οἶδα ad cetera perfecta accommodatum facit οἶδας, -αμεν, -ατε, -ασιν, qui usus omnium consensu comprobatus nulla exceptione turbatur. Scriptor Homiliarum nimirum, ut Atticistae (cf. Schmid Att. I 85. 232), formis atticis et vulgaribus promiscue utitur: οἶσθα I 19. XII 4, οἶδας II 29. XVIII 4. 6. ἴσμεν I 8. IV 9. 21. 22. XVI 14, οἴδαμεν XI 4. XVI 14. ἴστε VII 3. XI 5, οἴδατε II 29. XII 24. ἴσασιν V 10. IX 14. 16 al., οἴδασι IX 21. In ep. ad Diogn. et MPolyc. desunt exempla.

6. Verba in μι exeuntia nimis cum analogia pugnabant et copia verborum in ω desinentium nimis superabantur, quam ut recentioribus placerent, quibus plana tantum et dilucida et ad intellegendum expedita probabantur. Itaque summam operam dederunt his verbis, quantum fieri posset, ad suetam normam redigendis, quod studium quam bene cesserit, e lingua hodierna cognoscitur, in qua paene nullum superest vestigium veteris illius declinandi rationis (v. Thumbium 150 not).

Atque variis modis verba in μι exeuntia ad flexuram usitatam traducta sunt. Ac prima quidem ea erat ratio, ut illa verbis contractis accommodarentur. Quam viam iam veteres ingressi erant, quoniam Attici τίθει δίδου ἵει dixerunt in imperativo (KBl § 209,5) et ἐτίθεις, -ει, ἐδίδουν, -ους, -ου, ἵειν, -εις, -ει in imperfecto (282 not. 4). Ionibus magis etiam hanc rationem placuisse ostendunt formae, quibus Homerus utitur: καθίστα (l. l. 209,5). τιθεῖ

ἱεῖ διδοῖ (nisi *τίθει* cet. scribere debemus, l. l. 286,2), *διδοῦσιν* (quod sane aliam explicationem admittit, l. l. 282 not. 1). Apud Iones recentiores in usu fuerunt *ἱστᾷ, τιθεῖ, ἵει* (287,5), *διδοῖς, διδοῖ* (v. supra p. 90), *διδοῦσιν*, imperf. *ἵστα* sim. (287,4), infinitivi *διδοῦν, τιθεῖν* (Bechtel, ion. Inschr. nr. 18,21), *εἶν* pro *εἶναι* (ib. 8a 3; 18,30). Recentiorum vero sermo communis longius etiam progressus est in verbis contractis imitando effingendis. Hae formae a verbo *ΔΙΔΟΩ* derivatae apud nostros inveniuntur (cf. WSchm 14,12. 13. Bl 23,3):

ἀποδιδοῖ indic. 1 Cl 23,1. *μεταδιδοῖ* [Ign] ad Mar. Cast 1 (*-δίδει* G[1]). *διδοῦμεν* APTh p. 271 G. *παραδιδοῦσιν* Proch 43,13 (Zahnius sine causa mavult *-δίδουσιν*. Mira tertia p. pl. *δίδωσιν* legitur ATh 53,31 P. Antiqua forma *μεταπαραδιδόασιν* exstat 1 Cl 20,9). *ἀποδιδοῦντες* Proch 106,13 VN (*-όντες* P[3]). *-οῦντος* 102,2 V (*-όντος* NP[3]). *ἐπιδιδοῦντα* PsC 211a. *ἐδίδουν* 3. pl. LAnd 34,26. NJos 2,4 AB (C *ἐδίδουσαν*, cf. § 16,6). *ἐπεδίδουν* Herm V III 2,5. S VIII 1,8 et passim; 5,1. IX 4,1 (sed *ἐπεδίδοσαν* S VIII 1,7).

Confusio verborum in *όω* et in *έω* exeuntium, de qua § 17,4 diximus, has formas procreavit a *ΔΙΔΕΩ* ductas: *ἐπεδίδει* Proch 74,2 c. *διδεῖν* ATh 36,31 P (*διαδιδόναι* cet). Cf. Deissmann n B St 20[3].

Verba *τίθημι* et *ἵημι*, quorum stirps in *ε* exit, consentaneum est iis verbis contractis ascripta esse, quae *ε* ante terminationem habuerant (WSchm 14,13. 16. Bl 23,3. Deissmann n BSt 20). Hac ratione fictae sunt formae *τιθῶ* Herm V I 1,3. II 1,2. *ἐπιτιθῶν* AThadd 7 P (*-είς* V). *ἀντιτιθοῦντας* PsC 204b. *μετατιθοῦσα* ATh 28 A (*-εῖσα* CPQ). *ἐτίθουν* 3. pl. Herm V III 2,7 (sed 6 *-εσαν*). ATh 56. APAnd 164. APil *β* 1,1 BC (ibid. *-εσαν* B). ApMos 40. *συνιεῖτε* ATh 55,26 P. MAnd 62,14 (*-ίετε* F). *ἀφιοῦμαι* APil *β* 10,4 C.

Verbum *ἵστημι* denique, cuius stirps est *ἱστα*, declinabatur tanquam si *ʽΙΣΤΑΩ* olim fuisset (WSchm 14,14. Bl 23,2): *ἀνιστῶ* Proch 130,6. *ἀνιστᾷ* ATh 73,13 (sed *καθίστησι* c. 28). *ἀνιστῶν* Desc 8,1. LAnd 27,25; 32,6. [Ign] Philipp. 6. *καθιστῶν* ATh 44. LAnd 20,11. *ἀποκαθιστῶν* PsC 261a. *συνιστῶν* LAnd 20,10. *ἀνθιστῶν* Hom XVIII 7 O (sensu intr., C *ἀνθεστώς*). *ἀνιστῶντος* Proch 181,17. *διιστῶντα* LAnd 34,23. *συνιστῶντες* PsC 266b. *καθιστῶσα* ATh 47. *καθιστᾶν*

ABarn 22 V (-άναι P). ἀνιστᾶν A Thadd 6. παριστᾶν Hom XV 5 C. καθίστα imperf. Proch 157,5. παριστώμενον APPβ 16 A (-άμενον cet).

Atque haec quidem de his verbis in verba contracta refictis. Non minus recentioribus placuit et etiamnunc valet altera ratio, qua verba syllaba μι quondam terminata in suetam ac pervulgatam flexionem verborum barytonorum transierunt. Hoc in aliis verbis aliter effectum est. E formis δίδομεν, δίδομαι, διδόμεθα, δίδονται facile verbum δίδω concludebatur ab hominibus indoctis ad λέγομεν, λέγομαι cet. spectantibus (cf Bl. ad Acta apost. 4,35 et Gr. 23,3. WSchm 14,11. Deissmann nBSt 20). Huius verbi novicii exempla haud pauca inveni: δίδω APPβ 80 in plerisque. ἐκδίδει ATh 4 E. προδίδει Proch 4,10 P[3] m[3]. παραδίδει ApEsd 27. -ετε Proch 43,14 V (cod. -εται). ἀποδίδετε ATh 42,28 P. 1 pers. ἔδιδον ABarn 6 (cod. ἐδίδον, Tdf. falso -ων). παρέδιδες EpTib 78,13 Taur. δίδῃς ApMos 19. -ῃ AAMt 23 C. διαδίδων ATh 19 APQ (-διδούς C. -διδών falso Tdf). ἐδίδετο Proch 47,16 V. ἀπ- ATh 52 D (-ωτο P). Similiter 1 Cl 2,2 in A ἐδέδετο scriptum est pro plusquamperfecto ἐδέδοτο (ita C) ad exemplum imperfecti ἐλέγετο (cf. aor. ἀπέδετο Bl 23,3. παράδετε ἐξέδετο Deissmann nBSt 20,3).

Simili ratione e formis τίθετε τίθεσαι τίθεται cum λέγετε λέγεσαι (§ 16,10) λέγεται congruentibus verbum τίθω fluxit, unde facta sunt προσετίθοντο MPaul 1 P. ATh 93,40 S (-εντο c. 27). Proch 78,8 P[2]. LAnd 13,16. ἐπετίθοντο APPβ 29 DP (προσ- G). ἐκτίθου imp. Hom I 14. προστίθων AAnd 9. περιτίθων PsC 213 b (his formis firmatur verbum τίθω a Schmiedelio § 14 not. 11 improbatum. Cf. Deissmann nBSt 20). Neograeci θέτω vel θήκω loquuntur.

A formis ἵετε ἵεται profectum est verbum ἵω (WSchm 14,16), unde more usitato haec fiunt: συνίω HermM IV 2,1. X 1,3. ἀφίομεν MBarth 6. ἀφίουσιν ib. 2. HermV III 7,1. συνίουσιν M X 1,6. συνίει M IV 2,2. ἀφίει IgnPh 8,1 (ἀφίησι HermM X 3,3). σύνιε HermM VI 2,6. S V 5,1. IX 12,2. συνίων Barn 12,10. συνιών (observa accentum!) Hom XVIII 7. (neogr. est ἀφήνω).

Coniunctivus ἵω ansam praebuit ad indicativum ἵω forman-

dum, unde facta tertia persona *συναπίονται* ATh 48,6 P pro *-ίασιν*. De forma media cf. verbum *εἰμί* (nr. 1).

Pro verbo *δύναμαι* invalescit *δύνομαι* (etiam neogr.) a coniuntivo *δύνωμαι* ductum. Maxime in usu fuit secunda persona *δύνῃ* iam a veteribus poetis admissa (KBl I 2 p. 404. WSchm 14,2. Bl 23,2. Hatzid. 188). Ex hoc exemplo luculento apparet, quam inconstantem et rationis expertem interdum loquendi consuetudo se praebeat in formarum delectu; nempe difficillimum est causam idoneam cogitatione fingere, cur iidem homines, qui formas *ἔχῃ φαίνῃ* aspernati *ἔχεσαι φαίνεσαι* finxerunt, mira pervicacia commodam et perspicuam formam *δύνασαι* attrectaverint hereditate acceptam. *δύνῃ* legitur his locis: Herm V II 1,3. III 10,8. IV 2,4. S IX 2,7. Doctr 6,2. ATh 18. AJoTdf 9. Hom III 46. XI 26. XVIII 7. XIX 3. Sed *δύνασαι* etiamtum multo frequentius fuit: Barn 19,8. Herm V III 8,5. M XI 18. S IV 8. IX 2,7; 11,2. Doctr 1,4; 6,2 bis. 3; 7,2. APhH 17. AAnd 13. AAMt 5. 27 C. ATh sexies. ConsTh 4. MBarth 8 ter. Proch 5,11; 18,3 et saepe. ETh 4,2. Desc 4,2. NJos. 3,2. MPet 12. APTh 43. Leuc 227,18. PsC 263 a. Saepissime Hom.

Ut *δύνῃ* ita aliae formae a *δύνομαι* derivabantur: *ἠδύνου* APP α 26. 30. β 51. *ἐδύνου* Leuc 11 James (sed *ἠδύνασο* p. 230,28 Zahn). *δυνοίμεθα* MBarth 1. Cf. Deissmann n BSt 21.

Alia ratione quam ea verba, quae adhuc tractavi, *ἵστημι* ad verba barytona traductum est, cum terminationem *νω* assumpsit in lingua recentiore valde usitatam (cf. § 15,1). Sic *ἱστάνω* ortum est (neogr. *στήνω, στένω*; cf. *δίνω δώνω, ἀφήνω*), unde fiunt *μεθιστάνει* Herm V I 3,4. *καθίσταvον* 1 Cl 42,4 (*καθέσταvον* A, *καθιστᾶν* C). *παριστάνειν* Hom XV 5 O (*-ᾶν* C).

Verba in *υμι* exeuntia, quae iam a veteribus post vocalem *υ* persaepe suetis et communibus terminationibus finiebantur (cf. KBl § 282 not. 6), apud recentiores plerumque in eas formas desinebant, sed satis multae sunt reliquiae veteris declinationis. Iuvat exempla in unum colligere:

δεικνύω AAMt 18 C. *ὑπο-*ApPaul 21. *ὀμνύω* ib. 17 (talia desunt in NTo, v. Bl 23,1).

δεικνύεις HermS V 4,2. *ἀπο-* APP α 29. β 50.

δείκνυσιν 1 Cl 26,1. Hom III 26. 39. 41. 45. *ἐπι-* 1 Cl 24,1 C. *ἀπο-*Hom XVI 4. *ἀπόλλυσι* HermM V 1,5. XI 1. *σβέννυσιν* Hom III 26. XVII 12. *ἀπο-* IX 11. *κατα-* V 26.

δεικνύει HermS VI 1,5; 2,5. Hom XI 8. *ἀπολλύει* Herm S IX 26,7. Hom VI 15. ATh 84,29. *σβεννύει* AMt 19. *ὀμνύει* Hom III 55. PsC 257b.

ὀμνύομεν APil β 2,4.

δεικνύετε Proch 37,5.

ἀπολλύουσι HermS IX 26,3. *ὑποδεικνύουσι* ATh 6 bis. *ἐπιδεικνύουσιν* Hom VI 21 O (-*ῦσιν* C, cf. KBl I 2 p. 192).

ἐδείκνυ AJoTdf 6 (non in NTo).

ἐδείκνυεν Hom III 42. PsC 262b. *ὑπ-* Proch 38,7. ATh 56. *ἐπ-*Proch 43,18. *ἀπ-* LAnd 13,5. *ἐπερρώννυεν* MPol 3. *ὤμνυεν* Hom XIII 11.

δεικνύς Hom XV 11. [Ign] Philipp 4. ATh 68,23 P. *ἀπο-* LAnd 19,24. *δεικνύντος* Hom IX 2. XIII 11. *ἀπο-* LAnd 11,17. 23. *κεραννύντες* [Ign] Tr 6. *σβεννύντα* LAnd 5,24. *καταμιγνύντες* 41,28.

δεικνύων Hom XVI 9. *ἐπι-* LAnd 31,12. *ὑπο-* Hom VII 7. ATh 56; 54,19. -*οντες* c. 22. *δεικνύοντι* 53,18. *χορεννύων* 81,10 P. *ζωννύοντος* c. 32. *ὑποδεικνύουσα* 1 Cl 12,4. *ἀπολλύουσαν* HermM II 1 ℵ. -*σα* Hom VII 7. III 24.

ἀπολλύειν MPet 12. *ὀμνύειν* APil α 2,5. β 2,4 C. *δεικνύειν* Hom III 40. *ἀπο-* III 2. XVI 16.

In passivo formae veteres conservantur (coni. *δεικνύηται* Hom IV 11 ut att). Pro *δεικνύονται* Leuc 229,10 videtur -*ύωνται* legendum esse (praecedunt *ὁπόταν . . μὴ ὦσιν, ἀλλὰ . .*).

Aoristum *ἐδείκνυσεν* a *δεικνύω* ductum inveni PsC 193a.

Quaedam verba extrita vocali υ stirpi sic decurtatae terminationes adiungunt. Praecipue *ἀπόλλυμι* hac ratione ad *ἀπόλλω* deductum est, quod verbum his exemplis probatur: Proch 119,18 *ἀπόλλον* ptc. ntr. ATh 53,30 P *ἀπόλλουσιν*. HermM II 1 *ἀπόλλουσαν* as. XI 1 *ἀπόλλων* as.

Accedunt *χορένων* ATh 81,10 R (-*ννύων* P). *ἀναζεύγνομεν* PsC 265b.

Ex aoristo ἔμ(ε)ιξα fluxit praesens μίγω (cf. ἤνοιξα: ἀνοίγω), in quo tota syllaba νυ deperiit: ἐγκαταμίγων ATh 81,13 P (-μιγνύῃ R, leg. -μίγνυε).

§ 19. **De nonnullis verbis memorabilibus** (WSchm 15. Bl. 24).

δέδοικα exstat APil β 11,3. Desc. 4,3. ATh 72,16 P. δεδεῖεν (i. e. δέδιεν) 66,1 P. Mirum est hoc verbum a sermone communi remotum (Schmid Att. IV 602) in his scriptis inveniri. In NTo deest.

ἔρχομαι contra veterum usum facit impf. ἠρχόμην (neogr. ἤρχουμουν) recentioribus usitatum (Herm V IV 1,8. S VIII 1,16. MPaul 7. MPet 3. 5. Proch 120,13. 127,9 al. Leuc. 234,10. EPet 18. 58. ApPet 7. 26. 32. ATh 23 cet). Futurum ἐλεύσεσθαι est v. g. ApPet 24 (ἐν-).

καθίζω (*consido*) facit aoristos ἐκάθισα (ut neogr.) et ἐκαθέσθην idem valentes, sed hic multo frequentior est quam in NTo, ubi unum exstat exemplum. ἐκάθισα invenitur Proch 36,14 al. HermS VIII 4,1. EJac 2,4; 11,1. ETh β 5. APil α 16,2 BE (-θέσθην C). β 12,2; 13,1. Desc. 1,3. ParPil 4 (-έσθην B). ATh 46,18; 30,23. 30. — ἐκαθέσθην MPaul 1. APTh 7. 32. Proch 14,14; 40,9; 48,4. Leuc 228,22. ABarn 7. AAMt 3. 7. 22. AMt 11. ATh plus tricies (v. ind.) EPet 53. APil α 12,2 A (ἐκάθισα B). 15,5 bis B. 16,5 BC (-ισε E). β 11,3. ParPil 2 (-ισεν A). NJos 4,3. Hom I 16. II 1. III 60 al. (nunquam ἐκάθισα). PsC 199a. Adde futurum καθεσθήσεται EpPil 67,28. Perfectum κεκάθικα est HermS IX 5,6. Fut. καθιῶ v. p. 73. — Postquam η et ι perinde esse coeperunt, tanta exstitit verborum καθίζω et κάθημαι similitudo, ut ea discernere non esset in promptu. Itaque in aoristum ἐκάθισα facile spurium η irrepsit a vicino verbo κάθημαι petitum: ATh 46,18 ἐκάθησαν P. 30,30 ἐπικαθῆσαι P.

κυλίω (pro κυλίνδω, iam ap. Att.) legitur Herm V III 2,9. AAnd 15. ATh 53. APTh 20. Hom II 32. 34. XI 28. Sed προσκυλινδούμενον AAnd 6. κυλινδούμενος Hom V 22.

ὁρᾶν in sermone communi rarius est quam apud Atticos, cum singulorum temporum munera inter verba βλέπω θεωρῶ θεῶμαι dispertiantur (v. Bl. Act. apost. p. 17, Gr. p. 56). Sed apud nostros scriptores quamvis vulgares ὁρῶ multo frequentius

est quam in NTo, ut illi, id quod saepius observavimus, in hac quidem re propius ad Atticos accedere videantur quam scriptores NTi.[1]) Munere praesentis et imperfecti act. et pass. primum fungitur βλέπω (ut neogr.) apud plerosque crebrum (maxime apud Hermam. Passivum rarius est: 1 Cl 28,1. IgnM 3,2. Leuc 240,3. LAnd 24); sed hoc verbum praeter sensum *videndi* etiam significationem *intuendi* habet, ut antiquitus, imprimis iunctum cum εἴς τινα, πρός τινα (βλέπω *intueor* est Barn 16,10. APh 29. 39. AMt 20. ATh 18 al). Composita ἐμβλ., ἀποβλ. cet. semper hanc significationem retinent.

Sed cum notione *videndi* praeter βλέπειν etiam ὁρᾶν in praesenti act. et pass. satis frequenti in usu est, nec solum in formula ὅρα μή ut 1 Cl 21,1. Doctr 6,1. Iuvat locos enumerare, ex quibus apparebit verbum ὁρᾶν apud plerosque (praeter Barn. Ign. Herm. APTh. Proch.) aut multo frequentius esse quam βλέπειν aut certe hoc verbo non superari:

1 Cl 4,7; 12,8; 16,17; 23,4; 41,4; 44,6; 50,1 (βλέπω 25,4; 28,1; 56,16. — 2 Cl βλ. 20,1, non ὁρῶ). Barn 15,8 (βλ. octies). IgnTr 8,1 (βλ. quater). Diogn 1; 7,8; 10,2 (nunquam βλ; MPol neque ὁρ. nec simplex βλ.). HermV III 2,4; 8,9. M VI 2,4 (βλ. fere septuagies). MPet 2. 9. 10. 12 (non βλ). APP α 35. 43 bis. 52. 53 (βλ. 6. 42. 43. 55). β 27. 73. 74 (βλ. 27. 84g). APTh 4 (βλ. 7. 10. 40). APh 14 bis. 20. 27. 34. Par° p 143. 149 (βλ. 32). AAnd 10. 13 (non βλ). AAMt 7. 9. 24 B (βλ. A). 28 C (βλ. 3). AMt 5. 6. 9. 12. 14. 17 bis (et semel in P). 26 (βλ. 13). ATh 4 P. 30. 34. 36. 40. 41. 50; 47,5; 51,5; 62,17; 67,32; 72,16; 73,32; 80,20 (βλ. 8. 21 bis. 40. 48; 55,20; 66,9). AThJames 44. 54 (βλ. 18. 20. 29). LAnd 1. 28. 37. 39. 41. 43 ter (βλ. 12. 28. 30. 37. 40). MAnd 15. 17. 18. 23. 24. 28. 33 (βλ. 31). Proch 123,5 (βλ. 70,6. 11; 102,16). Leuc 224,5. 8; 226,12; 227,7; 230,13; 232,1; 234,8 bis; 242,11 (βλ. 231,20; 240,3). LeucJames 2ter. 4quater. 11. 13 bis. 14. 15ter. (βλ. 11). (EJac βλ. 17,2; 18,2). ETh α 6,4 (βλ. 8,1; 11,2). APil α 3,2; 11,3 (βλ. 6,2; 15,3). β 10,2; 11,1; 13,3; 15,5 (βλ. 10,4. 5). Desc 1,1; 6,1 (non βλ). NJos 3,2. 3; 5,2 (βλ. 3,3). ApMos 39 (non βλ). ApEsd 31 (βλ. 28).

[1]) Non quaero de Hom., quorum auctor creberrimo usu huius verbi ut multis aliis indiciis Atticorum imitatorem se praebet.

ApPaul 7. 34. 35. 41 (βλ. 21. 36. 48 bis). ApJo 23 (non βλ). DormM 2,10 (βλ. 1). Nota praeterea formulam πάντων ὁρώντων MPet 3. APP α 30. β 51. APhH 14. AAnd 14. MBarth 7 (βλέπω 3). AJoTdf 6. Accedunt composita ἀφορᾶν Leuc 228,22 et 4 James. ATh 6; 52,32; 66,17; 77,2. MAnd 17. APil β 10,4. καθορᾶν ATh 90,35 Q. προορᾶν Leuc 229,25. ὑπερορᾶν Diogn. 1.

Imperfectum ἑώρων sane rarissimum est, neque inveni praeter Leuc 219,13; 223,3. AnPil α 10. MPet 3 (ἀφ-). ATh 8 (it.). LAnd 41.

Multo rarius quam ὁρῶ est apud plerosque (praeter Proch. DormM al) praesens θεωρῶ θεωροῦμαι (cum imperf.): MPol 2,2 (inf. pass.) APP α 14. 54. β 12. 35. 75. 76. APTh 3. 34. AThadd 6. 7. AAMt 24 ter. AMt 23. MBarth 7. LAnd 47. Proch 30,6; 39,13; 103,4; 118,8. 10. Leuc 244,3 et 19 James. APil α 4,5; 10,1; 11,1. β 10,2; 11,5 BC; 14,1. NJos 3,3. APetAnd 164 166. DormM 15. 35. 49. AThJames 13. 20. Forma media θεωρεῖσθαι est IgnTr 1,1. MPet 3 (θωρῶ etiamnunc in usu est).

Praesens θεῶμαι vero nunquam legitur nisi MAnd 15. θεᾶσθαι vim passivam habet LAnd 12.

Vidi plerumque est εἶδον. Rarus est aoristus ἔβλεψα (AAnd 14. ApPaul 15), qui plerumque significat *intuitus sum* (HermV I 1,5. APh 17. APhH 21. ApPaul 13 bis. 14 bis. 36). Aoristus ἐθεώρησα multo frequentior est quam in NTo (v. Bl Act. ap. p. VIII), legitur enim IgnM 6,1. APP α 32. β 35 G. 72. 80 a. 82. AAndMt 3. 13. LAnd 17. Proch 20,11; 28,13; 95,11; 106,18. APil α 11,2. AnPil β 9 C. APetAnd 164. ApPaul 15. 41. ApJo 3. 18. DormM 2. 5. 18. 26. 27. 28. 29. 39. 47. 50. ATh James 7. 16. 41. 42. 46. 47 (in Hom velut XII 23). Etiam usitatius est ἐθεασάμην, quod in NTo quoque iuxta εἶδον sollemne est. Legitur 2 Cl 1,7; 17,7. MPet 3 bis. 6. APP α 55. β 76. 84. APTh 21. 44. EpAbg. 3. APhH 1. 11. 24. AAnd 12. 13. AAMt 2 bis. 3. 5 bis. 12 bis et passim. AMt 24 V (εἴδομεν P). 26. 27. ATh 9. 34 bis. 36. 37. 40. 42. 58; 46,8; 51,18; 55,8; 57,29; 64,19; 71,36; 72,25; 74,22; 91,8 et 47. 51 James. MBarth 5. LAnd 25. 26. 33 al. MAnd 1. 2. 7 bis al. Leuc 224,15; 226,17 et 16. 17 James. APil α 1,2. AnPil α 10. NJos 4,3; 5,1. 2. ApMos 13. DormM 15.

Perfectum ἑώρακα (cum plusqu.), quod ne a NTo quidem alienum est, invenitur velut HermV II 1,3. III 1,6; 3,1 al. APPβ 42. 84. 85. APTh 7. EpAbg 2 bis. AnPilβ 9. ParPil 2. NJos 5,4. ApJo 4. AThJames 55. Praeterea pauca exempla perfecti τεθέαμαι exstant: AAMt 18. LAnd 30,29 (τεθεωμένων PN, v. § 17,5). Barbara forma τεθέακα est AnPilβ 9 in C.

Futurum praeter pervulgatum ὄψομαι est θεάσομαι (Diogn 10,7. ATh 6. 9. 35; 45,4. EJac 1,3. NJos 5,2), sed etiam θεωρήσω invenitur in NTo inauditum (ApJo 16. AThJames 51); accedit βλέψω APhH 19. Proch 28,10 (βλ. εἰς).

Aor. passivi ἐθεάθην est ATh 28 PQ. EpAbg 6. Neque ἑωράθην desideratur (deest NT): ὁραθῆναι AMt 21 bis. APPβ 86. ὁραθέν LeucJames 2. — MPet 7 τὸ ὁραθὲν αὐτῷ significat *id quod ei apparuit* (ut apud alios ὀφθέν). Mire dictum AMt 16 τὸ ὑπὸ τοῦ κυρίου ὁραθὲν αὐτῷ P (ἀποκαλυφθὲν αὐτῷ ὅραμα V), quasi in verbo ὁρᾶν notio *monstrandi* insit. ὤφθην fere semper intellectum *apparendi* habet (cf. Bl ll.), velut quinquies in ATh; sed ut illud ὁραθέν ptc. ὀφθέν valet *monstratum* his locis: ATh 24 τῶν ὀφθέντων μοι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων. ABarn 7 ὅραμα ἦν ὀφθὲν τῷ Παύλῳ.

Jam pergo ad alia verba.

π έ τ ο μ α ι facit aoristum ἔπτην (Schmid Att. III 43) olim poetis tantum concessum: Hom V 13. VI 7. 12 ἀνέπτη. II 34 πτῆναι. Leuc 190,4 διαπτᾶσα. PsC 207b ἀνέπτησαν. 208b καταπτάς (ἀνέπτησεν 248a est ut ἔθησεν ἔδωσεν). Praesens πετᾶσθαι legitur APPα 54 (πετόμενον ibid. et 55). πετώμενος MPet 3. Praeterea in usu fuit πέτασθαι ut κρέμασθαι, δύνασθαι formatum, quod invenitur APPβ 75 AL (-εσθαι cet), adde πέταται Hom II 32.

σ κ έ π τ ο μ α ι pro attico σκοπῶ usitatum est in sermone communi (cf. neogr. σκέφτομαι). Verbum simplex exstat ABarn 23. APh 25. ATh 21 bis. 39. MPet 6. PsC 207a. ἐπισκέπτομαι 1 Cl 25,5. Polyc 6,1. HermV III 9,2. S I 8. VIII 3,3. Hom III 64 al, Activum ἐπισκέπτουσαι est APh 36 V (-σκοποῦσαι P). συνεσκέπτοντο EPet 43. E contrario σκοπῶ facit ἐσκόπησα pro ἐσκεψάμην, ut ἐπισκόπησον Hom Cl ad J 4. κατασκοπήσας PsC 208b.

φαύσκω in praesenti et imperf. non usitatum, sed φώσκω eius vicem explet: ἐπιφώσκει APilα 12,1 A. EPet 5. -οντος 34. -ούσης [Ign] Tr 9. Hom III 1. 58. APilβ 12,3. Aoristus semper est ἔφαυσα: ἐπέφαυσε ATh 34. διέφαυσεν 62,12. διαφαῦσαι 69,13. φαύσαντος c. 27. Fut. διαφαύσει 60,24; 61,24. Ab hoc aoristo derivatum est praesens φαύω: διαφαυούσης APPα 5. NJos 2,3 A. 3,1 A. διαφαύει APilα 12,1 BC (ἐπιφώσκει A). ἐπιφαυούσης Leuc 226,11. Haec forma extrito υ apud posteriores in φάω abiit, ut παύω in πάω depravabatur (cf. WSchm 13 not. 9): διαφαούσης MBarth 4. NJos 2,3 C; 3,1 BC. De ἐπιφέειν denique v. § 15,5.

φθάνω semper facit ἔφθασα ut neogr. (ATh 33. LAnd 23,30; 27,27. MAnd 56,22; 58,10. Hom XVIII 23. XX 4. PsC 239a. Sed ἔφθην LAnd 22,24).

χέω aoristum ἔχεα incolumem servat (MPaul 6. ATh 27. 68,20). Aor. pass. ἐχέθην valde recens non invenitur nisi LAnd 7,4 (ἐκχεθείσης). Hom XVI 20 ἐπεχέθη O (-εσχέθη C). De χύνω v. § 15,1.

Haec de declinatione nominum et verborum disputare in animo habui; sequitur ut de syntaxi exponam. Sed quoniam ea latius patet, quam ut hac commentatione absolvi queat, unum mihi caput selegi de usu modorum, quod praeter cetera memorabile mihi visum est, praesertim cum iam supra p. 41 de coniunctivo ad indicativum accommodato et p. 74 sq. 89 de coniunctivo cum futuro confuso nonnulla attulerim. Iam uberius illa explicare in animo est.

Caput IV. De usu modorum.

§ 20. De confusione coniunctivi aor. et indicativi futuri.

Jam apud Atticos inter coniunctivum et tempus futurum saepe ea notionum cognatio intercedebat, ut levi ac tenui discrimine inter se distarent (cf. Bl 64,1). Quo factum est, ut posteri illas formas confundere inciperent, sicut tot alia discrimina sustulerunt olim diligenter observata. Non est inutile quaerere, quas ansas sermo graecus huic confusioni praebuerit.

Ac primum quidem in interrogationibus dubitativis antiquitus ut coniunctivus ita futurum admittebatur exigua significationum differentia; adde quod prima pers. sing. plerumque in utramque partem valebat ut *τί ποιήσω*. Deinde coniunctivus adhortativus suapte natura valde affinis est tempori futuro, quoniam adhortatio ad id, quod futurum est, pertinet. Ad idem tempus spectat coniunctivus prohibitivus, qui imperativi munere fungitur cum negatione iuncti; cuius cognatio cum futuro etiam maior scriptoribus Codicis sacri videbatur, qui pro imperativo ipso futurum usurpare consuerant. Atque illud quoque ad coniunctivum cum futuro commiscendum multum valuisse existimo, quod formulae *οὐ μή* antiquitus coniunctivum aoristi sive indicativum futuri indifferenter addere licebat, qua constructione frequentissima facile posteriores adducebantur ad notionem futuri etiam simplici coniunctivo subiciendam. Tum etiam in sententiis subiunctis affinitas inter coniunctivum et futurum intercedit. Primum a particula *ὅπως* indic. fut. apud Atticos pendet, si verba curam vel studium significantia praecedunt, cum coniunctivus eandem particulam in sententiis mere finalibus insequatur. Atque in enuntiatis relativis, quibus notio finalis subest, non coniunctivus locum habet, ut in ceteris sententiis finalibus, sed futurum legitimum est. Tum *ἐάν* cum coniunctivo iunctum ad tempus futurum pertinet, ita ut *ἐὰν ποιήσῃς* et *εἰ ποιήσεις* discernere acrioris iudicii sit. Inde apparet, quam arte notiones coniunctivi et futuri cohaereant; cui cognationi plurima adiumenta subministravit formarum ipsarum similitudo. Nempe coniunctivus aoristi in *σα* exeuntis tam prope ad futurum accedebat, praesertim secundum depravatam posteriorum pronuntiationem, ut non modicae doctrinae esset has formas accurate distinguere. Etenim forma *ποιήσω* antiquitus fuit ambigua; *ποιήσῃς ποιήσῃ ποιήσωμεν* noniam differebant a *ποιήσεις ποιήσει ποιήσομεν*, postquam *ει* et *η* pariter in i abierunt et discrimen productae et correptae litterae *ο* interiit. Supererant formae *ποιήσητε ποιήσωσιν*, sed hae quoque ad *ποιήσετε, -σουσιν* paulatim deducebantur ceterarum formarum praepotenti analogia, quam litterarum *ε* et *η*, *ου* et *ω* plebeia confusio (v. § 4) fortasse adiuvit. Hac ratione ortus est hodiernus coniunctivus aor. *νὰ δέσω, -ῃς, -ῃ, -ωμε, -ετε, -ουν.*

Haec utriusque formae confusio, quam descripsi (cf. Hatzid. 306), primum in iis verbis invaluit, quorum aoristi in σα exeunt; aoristi secundi diutius resistebant, quia stirpe ipsa a futuro discrepabant nec facile confundebantur ἀγάγω ἄξω, λίπω λείψω, γνῶ γνώσομαι, εἴπω ἐρῶ, ἐνέγκω οἴσω, ἔλθω ἐλεύσομαι. Sed ne haec quidem manserunt intacta, passim enim recentiores e futuro aoristum novicium elicuerunt analogiae specie decepti (v. § 15,4. 18,4), ut harum formarum discrepantia tolleretur ceteroquin insueta. Confusionem augebant ea futura, quae ab aoristo secundo ducta videntur, φάγομαι et πίομαι, quae aegre a coniunctivis φάγω πίω distinguebantur (cf. § 15,3).

In genere medio eadem erat coniunctivi et futuri similitudo (ποιήσωμαι ποιήσομαι), cum in passivo utriusque formae manifesta differentia non faveret confusioni.

Haec omnia qui considerabit, facile cogitatione sibi fingere poterit, quam incerti istius aetatis homines fuerint de coniunctivo aor. a futuro distinguendo. Quomodo enim indocti illas formas discernere potuerunt sono et usu tantopere inter se confines? Itaque quo quisque scriptor magis se sermoni vulgari addixit, eo longius progreditur in discrimine utriusque formae delendo. Primum in terminationibus omnia ἄνω κάτω miscentur. Non solum aoristus more neograeco, quem supra significavimus, terminationibus futuri instruitur ut ἐὰν ἀγάγετε AMt 13 V. ἐὰν εἴδετε (i. e. ἴδητε, etiam neogr. νὰ ἰδῆτε) APhPar° 142. ἀγάγουσι pro -ωσι AAMt 4 BC, sed etiam futurum ad coniunctivum accommodatur ut ἔσωμαι Proch 69,15. ἐσώμεθα 152,10. ἔσησθε LAnd 17,9. ὄψωμαι Proch 159,7. ἐντεύξηται HermM X 2,5. δυνήσηται ATh 59,7; 71,7. ἐρῶσιν pro ἐροῦσιν ATh 91,38. ἵνα ζησώμεθα APh 10 Ven (ζήσωμεν Par). ἐκφεύξωμαι AAMt 2 et multa eiusmodi (cf. WSchm 13,7). Quae terminationum assimulatio artissime implicata est ipsarum significationum confusione, cuius documenta haud pauca mox afferemus. Qui hos libros apocryphos lectitabit, brevi intelleget quosdam scriptores in utraque forma commiscenda eo processisse, ut futurum et coniunctivus paene idem valere iis videantur. Quo factum est, ut sermo graecus multis saeculis interpositis ad pristinum illum statum reverteretur, qui in Homeri carminibus cernitur.

§ 21. De coniunctivo in enuntiatis principalibus usurpato. (Bl 64).

1. Coniunctivus antiquitus imperativi vicem implevit in altera tertiaque persona aoristi cum μή iuncta et in prima persona, qua imperativus omnino caret (cf. Bl 64,2). Apud nostros vero scriptores coniunctivus multo latius patet. Primum coni. adhortativus primae pers. sing. invenitur sine ἄφες vel δεῦρο, ut λάβω ATh 68,4. APil α 5,2 (λάβοιμι A). Quae notio quoniam proxime ad futurum accedit, facile inde provenit coni. pro futuro positus, de quo postea agemus. In tanta notionum affinitate coni. adhortativus cum futuro copulari potest, velut ἐξέλθωμεν καὶ ὀψόμεθα Leuc James 2.

Deinde cum in persona secunda et tertia rectissime diceretur μὴ ποιήσῃς, -σῃ, recentiores falsam eam animis conceperunt opinionem, etiam affirmative dicere licere ποιήσῃς, ποιήσῃ, plane ut Romani loquebantur *facias, faciat.* Hic coniunctivus aut imperativi officio fungitur aut optativi, qui modus cum evanesceret, necesse erat vicarium eius munus suscipere. Coniunctivo in imperativi locum supponendo praeterea adiumento fuit ea scriptorum sacrorum consuetudo, ut pro imperativo uterentur futuro (Bl. 64,3), quod facile secum traxit coniunctivum forma vicinum. Cf. Hom III 69 futura imperativi munere fungentia μεταδώσετε, θρέψετε cet., pro quibus C saepius coniunctivos habet (μεταδώσητε, ἐπισκέψησθε al). Praeterea haec exempla conquisivi talis coniunctivi contra veteris graecitatis leges adhibiti: 2. pers. λάβῃς APil α 5,2 (-οις A). διαμείνητε IgnPol 8,3. μεταβάλησθε καὶ σωθῆτε MPaul 4 P (-βλήθητε A). — 3. pers. γένηται ATh 82,18. ἐξέλθῃ DormM 8 (-οι C). μάθῃ AThJames 1. σπεύσῃ Barn 18,1 (*studeat* interpr. lat.). παράσχῃ AAMt 7. συντμηθείησαν . . . καὶ γένωνται ATh 72,6. κατάσχωσιν APil α 1,6 BDE (-σχέτωσαν A).

Inde apparet coniunctivum paulatim imperativi partes suscipere (cf. Hatzid. 218; nunc tertiam personam imperativi coniunctivus cum ἄς iunctus summovit). Semel inveni vicissim imperativum pro coniunctivo positum: MBarth 7 παρακαλῶ ἵνα διασωθήτωσαν (pro quo Tdf. non debebat διασωθείησαν reponere).

2. In mentibus indoctorum illa aetate omne fere futuri et coniunctivi discrimen extinctum fuisse, luculentissime demonstratur plebeia illa consuetudine coniunctivi pro futuro usurpandi (cf. Bl 64,1. RzachPhilol. LIII 283), cuius exempla haud pauca in his libris repperi. Non curo coniunctivos eorum aoristorum, qui ipsa forma futuris similes sunt (ut *ποιήσωμεν* — *ποιήσομεν*), quoniam in his nulla est librariorum auctoritas, sed eos tantum afferam, qui longe distant a futuris. Multis locis coniunctivus iuxta futurum legitur, ut eluceat nullum esse earum formarum discrimen. Haec observavi: ABarn 8 *οὐ γὰρ ἔλθῃ*. APh 31 *ἀναγάγω . . καὶ πιστεύσωσιν*. APhH 19 *ἀναγάγω*. AAMt 7 *ἐὰν ἀποστῶμεν — γενώμεθα*. 32 *στηρίξω — καὶ ἀναγάγω* C. *ἐπανέλθω* A. 33 *κηρύξεις — καὶ ἀπενέγκῃς* (etiam plura in A). Proch 44,15 *πειρασθήσῃ καὶ κατασπείρῃς* ETh*α* 3,2 *ἀποξηρανθῇς καὶ οὐ μὴ ἐνέγκῃς*. *β* 2,2 *οὐ μὴ ἀπελεύσει, καὶ ἀποξηρανθῇς*. Desc 3 *κατέλθῃ . . . καὶ ἀλείψει*. APAnd 163 *ἐὰν δώῃ . ., γνῶμεν*. ApMos 5 *κλαύσομαι* cet. *καὶ ἐνέγκω*. 25 *τέξῃ — ἔλθῃς καὶ ἀπολέσεις*. *ἐξομολογήσει καὶ εἴπῃς*. ApEsd p. 27 *συνάξω . . καὶ ἐξαλείψω . . καὶ οὐκέτι ᾖ*. ApPaul 21 *προστάξει* cet. *καὶ ἀναφάνωσιν . . καὶ κατατρυφήσωσιν*. ApJo 9 *ἀροῦσιν καὶ ἐξέλθωσιν καὶ σαλπίσουσιν*. 13 *ἐξέλθῃ καὶ κολληθήσονται*. 17 *κατέλθωσιν — καὶ ἀνοιχθήσονται — καὶ κατενέγκωσιν*. *μείνῃ . . καὶ κατέλθω . . καὶ κατενεχθήσονται*. ATh abundant talibus coniunctivis: 50,2 *ἴδω*. 61,24 *ἀναμείνω*. 25 *εἴπω*. 62,9 *ἀναγγείλω*. 65,3 *ἴδω*. 72,24 *δέξεται . . καὶ θεάσηται . . καὶ καταλάβῃ*. 73,24 *διαμείνωσιν*. 78,15 *εἴπω*. 29 *ἀγάγω*. 80,9 *πίστευσον, καὶ . . εὕρῃς*.

Nota res est apud hodiernos locum futuri obtinere coniunctivum cum *θά* (i. e. *θέλω ἵνα*) iunctum. Sed hoc recentioris aetatis est neque in his libris occurrit. Inveni autem coniunctivum cum *ἵνα* iunctum pro futuro positum: APil*β* 4,1 *ἵνα εἴπωμεν* AB (*ἐροῦμεν* sine *ἵνα* C). *ἵνα καταλύσῃ* A (*καταλύσει* C). 10,6 *ἵνα ἔχω*.

§ 22. De coniunctivo in enuntiatis subiunctis adhibito (Bl 65).

1. Sententiarum quae ab *ἵνα* incipiunt propterea est ingens apud recentiores multitudo, quod passim *ἵνα* irrepit pro antiquo infinitivo. Oculis cernitur origo usus hodierni, qui illam circum-

locutionem solam probat infinitivo penitus abiecto. Novus ille particulae ἵνα usus in his libris frequentissimus est, sicut in NTo (Bl 69); velut haec verba inveniuntur contra leges antiquae graecitatis cum ἵνα iuncta:

θέλειν Barn 13,5 (*τὸν Μανασσῆ θέλων ἵνα εὐλογηθῇ*, cum prolepsi). IgnR 3,1. APil β 8. 9,2 et saepe. *ζητεῖν* APil β 9,4 (*ἐζήτει ἵνα φονεύσῃ* A, *ἐζ. φονεύσει* B, *ἐζ. φονεῦσαι* C). *δεῖσθαι* HermS V 4,1. Pol 6,2. APh 32. *ἐρωτᾶν* (*petere*) HermV I 2,1. III 2,3. IV 1,7 al. MPol 12,2. *ἐξαιτεῖσθαι* MPol 7,2. *κελεύειν* ATh 33; 52,18. *λέγειν* HermS VIII 11,1. *εἰπεῖν* ATh 78,15. *ἐντέλλεσθαι* HermM VI 1,1. *πείθειν* AAndMt 11. *πρέπει* APil β 15,1. *ἄξιόν τινα ἡγεῖσθαι* HermM IV 2,1 et multa eiusmodi, quae enumerare longum est. Raro pro ἵνα invenitur *ὅπως*, quod in lingua recentiore omnino rarum est (v. Bl 65,2); cf. *δεῖσθαι ὅπως* MPet 2. APhH 17. *κελεύειν* Proch 132,18.

In his enuntiatis modus coniunctivus sollemnis est ut antiquitus, sed consentaneum est hos scriptores a futuro non abstinuisse, quod etiam in NTo invenitur (Bl. l. l. Hatzid. 306). Exempla futuri habes haec: *θέλω ἵνα ἐπιβουλεύσομαι* APil β 9,2. *ἵνα ἐρεῖ* Hom I 19 (*ἐρῇ* perperam Dresselius). *ἵνα πεισθῇς .. καὶ .. γενήσῃ* ATh 75,25. *ὅπως λάβω καὶ .. γενήσομαι* 78,16. *ὅπως ἐργάζησθε .. καὶ ἔσησθε* (cum termin. coniunctivi) LAnd 17,9. *ὅπως ἐσώμεθα* (it.) Proch 152,10. Ibid. 159,7 *ὅπως ἀναβλέψω καὶ ὄψωμαι* (VP[4]m[2]; *-ομαι* NP[3]. *ἴδω* c m[1]) .. *καὶ χαρήσομαι* NP[3]m[2] (parum recte Zahnius: doch wohl nur mechanische Beseitigung des coniunct. fut. wie vorher. — *χαρήσωμαι* VP[4]. *εὐφρανθῶ* c m[1]). *ἵνα ἐσόμεθα* APhH 12. *ὅπως ἐγκαταλείψουσιν* AAnd 8. *ἵνα καθέλωσιν καὶ ἀροῦσιν* APh 34. Ut ἵνα ita particulae *μή, μήπως, μήποτε* (de quibus v. Bl 65,3) futuro iungi possunt, cf. *μὴ .. λήψεται* APTh 25 (*λάβοι* G, *λάβει* i. e. *-ῃ* F). *μήποτε ἐντεύξηται* (c. termin. coni.) HermM X 2,5. *μήπως .. ποιήσουσι* MBarth 2. *μήπως ἅψηται ... καὶ φάγῃ καὶ ζήσεται* Hom III 39.

Plane eadem ratione, qua coni. aor. cum futuro conflatus est, coni. praes. ad indicativum praesentis accommodabatur terminationum discrimine pedetemptim evanescente. Quo factum est, ut hodie coniunctivus praes. non differat ab ind. nisi praefixa particula *νά*. Igitur nemo mirabitur, quod etiam in his libris

nonnunquam coniunctivos reperimus cum indicativo pariter desinentes, sive a scriptoribus profecti sive a librariis illati sunt (cf. Bl p. 207 not). Eiusmodi sunt Ign E 4,2 ἵνα ᾄδετε, μετέχετε. Tr 3,3 ἵνα διατάσσομαι. 8,2 ἵνα μὴ βλασφημεῖται. APP*a* 60 ἵνα κατευθύνει. β 58 ἐδίδαξα ἵνα προηγοῦνται (-ήσωνται C, -ήσονται PQ). APTh 11 ἵνα .. μένουσιν ABC (-ωσιν EFG). PsC 209b ἵνα ἐστέ.

2. Ea lex, quae coniunctioni ἐάν coniunctivum addi iubebat, noniam anxie observata est a posterioribus, qui ἐάν pro εἰ dicere et cum indicativo iungere coeperunt. Apud hodiernos vero ἄν cum ind. iunctum antiquum εἰ funditus submovit. Iam NT exempla exhibet particulae ἐάν c. ind. praes. positae (Bl 65,4), quibus haec addo ex his libris petita (cf. Deissmann n BSt 29): ἐὰν μὴ ἔχομεν Ign M 5,2. ἐὰν εἰρηνεύετε Herm V III 12,3 ℵ. ἐὰν .. ποιοῦνται καὶ ὁμολογοῦσιν Proch 22,4. ἐὰν θεός ἐστι A Th James 60. ἐὰν ἔχετε APil β 4,4. ἐὰν εἶ ib. 10,6. Etiam in interrogationes ἐάν c. ind. iunctum irrepere incipit (ut neogr. ἄν): A Th James 7 μαθεῖν ἐὰν .. ἐστέ ἤ..

Pro coniunctivo ab ἐὰν pendente his scriptoribus praesto erat futurum (cf. Bl 65,5): Ign M 10,1 ἂν μιμήσεται. Herm V I 3,2 ἐὰν μετανοήσουσιν. M IV 3,7 ἐὰν μηκέτι προσθήσω. V 1,2 ἐὰν ἔσῃ. Proch 69,10 ἐὰν βαπτισθῶ καὶ ἔσομαι (Zahnius p. 256 mavult ἔσωμαι, quasi vero coniunctivus futuri facilior sit lectio quam ind. fut. cum ἐάν iunctus). ibid 15 ἐὰν ἔσωμαι (ἔσομαι N, εἰμί V).

Postquam igitur discrimen particularum εἰ et ἐάν extingui coeptum est, non est mirandum, quod vicissim etiam εἰ coniunctivum ab ἐάν mutuatum est, ut his locis: Hom Διαμ. 3 εἰ μὴ βουληθῶ, οὐκ ἐάσω. XVII 16 εἰ ἴδῃ, νοείτω. AAMt 30 εἰ πεισθῶσιν — οἰκοδομήσω. Proch 38,3 εἰ μὲν εὕρῃς — εἰ δὲ μὴ εὕρῃς. 67,6 εἰ μὴ ἀποθάνῃ, οὐ δύνασαι. APil*a* 15,3 εἰ ἀναγνῷ — εἰ δὲ μὴ ἀναγνῷ. β 11,3 εἰ λάβῃς. A Th 37 εἰ μὴ ἐπάρητε. 4 εἴ τις παραιτήσηται καὶ μὴ παρατύχῃ..., ἔσται. Ceterum apparet huius quoque constructionis originem a coniunctivo pro futuro substituto repeti posse (ut § 21,2).

3. Enuntiata relativa, quae coniunctivum habent cum particula ἄν iunctum, integra plerumque manserunt etiam apud recentiores, praeterquam quod pro ἄν increbuit ἐάν et in

coniunctivi locum interdum futurum succedit (cf. Bl 65,7). Perraro coniunctivus hac particula destituitur ut πᾶν ὃ ἀρεστὸν ᾖ AMt 12 V. ὅσοι καθαρίσωσιν HermS VIII 11,3. ἀφ' ἧς (scil. ἡμέρας) ἴδῃς V VIII 1,4.

Sed coniunctivus nudus Atticis inauditus pro futuro invaluit in iis enuntiatis relativis, quibus notio finalis seu consecutiva subest (cf. Bl 65,8). Tales coniunctivi sunt ἔδωκεν δι' οὗ ἀναπληρωθῇ 1 Cl 38,2. ἔχετε εἰς οὓς ἐργάσησθε τὸ καλόν Barn 21,2 ℵ (ἐργάσασθε vitiose G). σπουδάζειν, ὅστις ἅψηται MPol 13,2. εἰσίν τινες οἵτινες ζήσωσιν ATh 77,31 (non est necesse cum Bonneto ζήσουσιν reponere). πέμψει ἅγιον, ὅστις.. λεχθῇ APPα 19. τόπους ἐν οἷς ἀποτεθῶσιν ib. β 87. Hic coniunctivi usus congruit cum Romanorum consuetudine, cuius imitatio fortasse aliquid valuit ad constructionem illam in usum recipiendam.

4. Ut pronomina relativa, ita coniunctiones temporales hic illic cum nudo coniunctivo consociantur, ut ὅτε ἔλθῃ ApPaul 29. ὡς ἀναβῶ *quando ascendam* APPβ 74.

Multo frequentius contraria ratione indicativus cum ὅταν coit, quod apud veteres ab hoc modo abhorrebat. Ac primum quidem recentiores in narratione ad tempus praeteritum pertinente coniunctionem ὅταν (vel ὁπόταν) cum imperfecto vel plusquamperfecto ponere consuerunt ad iterationem significandam (Bl 63,7). Exemplis huius constructionis, quae NT exhibet, haec accedunt apud nostros conspicua: HermS IX 4,5 ὅταν ἐτέθησαν, ἐγένοντο .. καὶ ἤλλασσον. 6,4 ὅταν ἐπάτασσεν, ἐγένοντο. 1,6 ὅταν ἐπικεκαύκει, ἐγένοντο. Barn 12,2 ὁπόταν καθεῖλεν, ἐθανατοῦντο. Eadem structura in sententiis relativis invenitur velut ATh 72,1 ὅσα ἂν ᾐτοῦντο. James 22 ὅσους ἂν καὶ εἶχεν.

Sed etiam ceteroquin ὅταν iungitur cum indicativo sine ulla iterationis notione, ut etiamnunc ὅταν (ὄντας) cum indicativo coire potest (Thumb 205). Nec tantum indic. futuri invenitur facile pro coniunctivo sese insinuans (ut 2 Cl 17,6 ὅταν ὄψονται. Barn 15,5 ὅταν καταργήσει .. καὶ κρινεῖ .. καὶ ἀλλάξει. Proch 99,13 ὅταν ὄψεται), sed etiam praesens et aoristus, velut ATh 59,20 ὅταν ἔχετε. 66,3 ὅταν λαμβάνουσιν. AAnd 13 A ὅταν δύνασαι. Barn 4,14 ὅταν βλέπετε. MBarth 6 ὅταν θυσιάζουσιν. MPet 3 ὅταν ἀνέρχομαι (non opus est

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

cum Usenero ὅτ' ἀνέρχομαι legere). APilβ 5,1 ὅταν ἀπέστειλεν. ApMos 37 ὅταν διεφώνησαν. AAnd 3 ὁπόταν προσήχθη A. Ign E 8,1 ὅταν ἐνήρεισται. Cf. PsC 198a ὅταν δίδωμι. 200b ὅταν ἦν.

Coniunctiones, quae *donec*, *quoad* significant, cum coniunctivo iunctae apud posteriores particula ἄν supersedere solent (ut NT, Bl 65,10). ἕως cum nudo coniunctivo positum legitur ATh James 2 (sed ἕως ἄν ApPaul 51. EJac 24,2. 4. Ibid. 6,1 invenitur ἕως ἄν ἀπάξω, quod non debet pro futuro accipi, sed pro aoristo novicio, cf. § 15,4). ἕως ὅτε γένηται ATh 51,1. ἕως οὗ c. coni. ATh 77,35; 79,11. Proch 99,1. ApJo 5. ATh James 7. APh 38 Ven (ἕως ἄν Par). 35. APPβ 82. 86. Proch 106,7; 116,9. EJac 20,4. μέχρις οὗ c. coni. velut APTh 27. AAnd Mt 29 (sed μέχρις ἄν Doctr 1,6. MPaul 3. APTh 17. LAnd 34,24). πρὶν ἤ c. coni. ATh 71,36. AAnd 14. πρίν AAnd 3. Harum particularum exemplum secutum est ἀφ' οὗ, quod cum coniunctivo positum est ATh James 45, itemque ἅμα ApMos 18 (ἅ. φάγῃς, ἀνοιχθήσονται). 21 (ἅ. φάγῃς, ἔσῃ).

§ 23. De optativo (Bl 66).

Qui cognoverit in recentiore sermone hunc modum paulatim evanuisse, paucissima optativi exempla in his libris se deprehensurum exspectabit. Verum tamen, etsi facile est eorum numerum computare, aliquanto maior eorum copia est, quam horum librorum naturae forsitan convenire videatur. Imprimis memorabile est in Actis Thomae, libro plebeio sermonis genere insigni, optativum frequenti in usu esse, quamquam e multis vitiis, quae scriptor in eo modo adhibendo commisit, apparet eius vim ac naturam illum noniam satis perspectam habuisse. Nobis in animo est omnia optativi exempla, quae ex his scriptis conquisivimus, proponere in singulas species distributa. Omitto Homilias, quarum auctor more Atticistarum multus est in optativo usurpando.

1. Maxime optativus haesit in enuntiatis principalibus ut verus modus optandi, quamquam etiam hic coniunctivum in eius locum succedere supra § 21,1 ostendimus. Imprimis optativus usitatus est in formula μὴ γένοιτο (ut NT), quae legitur APh H 4. AAMt 27. ATh 51,19; 84,22. ATh James 43, vel μηθαμῶς γένοιτο 1 Cl 45,7, et in γένοιτο (Ign E 11,2 bis. 12,2. M 11. Sm 5,3. ad Pol 6,1. MPol 17,3. EJac 7,1 OL; 11,3. APilα

5,2 D. β 5,2) vel *γένοιτο γένοιτο* (EJac 6,2. APil α 16,7 E), et in salutatione *χαίροις* (AAnd 10. AAMt 18 C. Proch 76,18. ApPaul 20. 25. 46. 49. 51. MAnd 59,6. 8. 10 etc.).

Praeterea haec inveniuntur:

1 Cl 33,1 *μηθαμῶς ἐάσαι*. 64 *δῴη*.

Barn 21,5 *δῴη*.

IgnE 2,1 *ἀναψύξαι*. 2 *ὀναίμην*, item M 2. 12. R 5,2. ad Pol 1,1; 6,2. — Tr 13,3 *εὑρεθείητε*. R 5,3 *ζηλώσαι*. Ph 11,1 *λυτρωθείησαν*. Sm 9,2 *ἀμείβοι*.

MPol inscr. *πληθυνθείη*. 14,2 *προσδεχθείην*.

Doct 5,2 *ῥυσθείητε*.

APP α 48. β 69 *εἴη*.

Proch 42,8 *καταπέσοι* m³ (-*σει* V). 75,12 *πληρώσαι* V v c m¹ m² (-*σει* NP² P³). 107,6 *ἀναχωρήσαι* (N *ἀναχωρῆσαι ἕκαστον*). 128,17 *καταπέσοι* NP² (-*σει* V).

Leuc 187,20 *καταπέσοι*.

ATh 30,24 *προστεθείη*. 72,6 *συντμηθείησαν* .. *καὶ γένωνται* (confusio cum coniunctivo cernitur). 75,32 *μὴ ἀναπαύοιτο* — *καὶ μὴ εὕρῃ* (it).

MAnd 64,20 *εἴη*.

APil α 5,2 *λάβοις* A (-*ῃς* BC). *λάβοιμι* A (*λάβω* BE). *λάβοι‹ς›* D. 16,8 *εἴη* CFG (*ἔσται* E).

Desc 11 *εἴη*.

ParPil 6 *ὀφθείησαν* E in loco corrupto.

2. Praeter legitimam optandi notionem modus optativus in graecitate labenti in sententiis principalibus noviciam significationem accepit a coniunctivo translatam. Neque enim scriptores illitterati iam optativum a coniunctivo satis dignoscere poterant propter notionis cognationem, atque etiam magis incerti librarii erant, qui pronuntiatione post saec. X depravata, qua *λάβοι* et *λάβῃ* pariter in -*ι* desinunt, saepe sunt decepti. Quoniam igitur coniunctivus futuri partes agere poterat (v. § 21,2), interdum etiam ad optativum haec notio transferebatur, ita ut futuro, coniunctivo, optativo promiscue uti liceret. Cuius confusionis exempla propono haec:

εὕροις AAMt 4 (*εὑρήσεις* AB). *οὐδὲ προσκυνήσω* — *οὐδὲ προσεύξομαι* — *οὐδε θυσιάσαιμι* ATh 66,12. *οὔτε* ..

ποιήσειεν οὔτε.. φοβηθήσεται οὔτε.. δυνήσηται (fut. c. termin. coni.) A Th 59,6.

Optativi pro futuro vel coniunctivo dubitativo usurpati exempla sunt ATh 66,3 *τίς . . καρτερήσειεν;* (antecedit *τίς ἀνέξεται*). 1 Cl 45,6 *τί γὰρ εἴποιμεν* (*εἴπομεν* A).

3. Optativus potentialis cum *ἄν* iunctus in sermone communi prorsus exoleverat, quare haec certissima est nota, qua sermonem vulgarem nativum ac sincerum dignoscamus a dictione artificiose expolita. Quicumque enim scriptor hoc optativo utitur, eum apparet litteris graecis institutum et lectioris generis dicendi studiosum esse. Intra NT Lucas unus illam structuram usurpat, qui etiam alioquin litteris tinctum sese praebet; itemque in libris iis, de quibus nostra disputatio est, modus potentialis nusquam est nisi in iis scriptis, quorum auctores elegantiorem scribendi consuetudinem probe tenent, dico epistulam ad Diognetum (2,3. 10; 3,3. 4; 4,5; 7,2. 3; 8,3) et Martyrium Polycarpi (2,2). Accedit Laudatio Andreae (8,12; 34,13), cuius scriptor hoc ut permulta alia ex libris antiquis arripuit orationis illuminandae causa. In Homiliis nimirum passim exstat potentialis. Apud ceteros haec constructio frustra quaeritur. In locum optativi potentialis successisse videtur coniunctivus cum *ἄν* iunctus (vel futurum cum *ἄν* i.), quam constructionem his locis pro modo potentiali positam inveni: AAnd 13 *οὐδ' ἄν σοι συνθήσομαι — οὐδ' ἄν σοι πιστεύσω* A. ATh James 49 *τάχα ἂν κουφίζει* (i. e. *-ῃ*?). ATh 60,19 *τί γὰρ ἂν ποιήσῃ* (Bonnet: scr. *ποιήσειε*?). ETh *α* 15,1 *ἴσως ἂν δυνηθῶ*. Hic coniunctivus particula *ἄν* privatus legitur ApPaul 43 *ἴσως σπλαγχνισθῇ καὶ δώῃ*; sed h. l. fortasse notio futuri coniunctivo subest (v. supra § 21,2).

4. Optativi orationis obliquae, qui in NTo nisi apud Lucam non legitur, nonnulla sunt exempla. His locis optativus invenitur in interrogationibus obliquis a temporibus historicis pendentibus adhibitus: 1 Cl 43,2 *στασιαζουσῶν τῶν φυλῶν ὁποία εἴη*. MPol 9,2 *ἀνηρώτα, εἰ εἴη*. ATh 74,5 *ἠπόρει ὅ,τι καὶ πράξειεν* (pro coni. dubit.). LAnd 34,25 *διηπόρουν ὅστις εἴη*. MAnd 56,7 *ἠξίουν διασκέψασθαι εἰ βούλοιτο*. Proch 172,8 *ἠρώτα τίνος εἴη* c m¹ m² (*ἐστίν* v). ApMos 42 *ἔκλαυσε διὰ τὸ μὴ γινώσκειν ποῦ μέλλοι τεθῆναι*. (Hom velut XII 23 *ἐπυνθάνετο τί εἴη*).

His locis optativus est in enuntiato relativo: APPβ 40 ἐτιμωρήσαντο.. ἐπαγγελίας ἔχοντες.., ὅτι πέμψει τὸν ἅγιον.., ὅστις λεχθείη (ἐλεχθείη Q. λεχθήσεται O. λεχθῇ CDEL. -εῖ B). LAnd 43,2 πέπεισμαι.. τὸν ἀπόστολον καταδέξασθαι... προσεπιδόντα... ὅπη καὶ ὅπως βούλοιντο. MAnd 49,5 ἐξήνεγκεν.. ἀπολύσας αὐτοὺς ἔνθα καὶ βούλοιντο (CV, -ονται PF) πορεύεσθαι. Semel opt. futuri orationis obliquae invenitur, sed vitiose post praesens positus: AAnd 2 διδάσκει.. τὰ εἴδωλα μὴ εἶναι θεούς κτλ., καὶ ἐπὶ τοσοῦτον αὐτοὺς διαπαίξοιεν.

5. Optativus in enuntiatis finalibus nunquam adhibitus est in NTo (Bl 66,4); apud nostros complura sunt exempla, sed hi scriptores eo peccaverunt, quod etiam in enuntiatis a tempore praesenti pendentibus optativum admiserunt. Haec inveniuntur: MPol 6,2 ἔσπευσεν, ἵνα ἐκεῖνος μὲν.. ἀπαρτίσῃ, οἱ δὲ... ὑπόσχοιεν. AAnd 5 χρεία ἦν ἵνα ὁ θάνατος ἐξωσθείη (cod. -ήει) B (-σθῇ A, ἐκβληθῇ C). ATh 89,35 S ἐμόχθησα ἵνα... μὴ καταισχυνθείη (-θῇ Q) καὶ.. μὴ γένηται καὶ.. μὴ ἐξουδενωθείη (θῇ PQ). 2,2 διείλαμεν, ὅπως.. πορευθείη P (-θῇ cet). MAnd 60,1 ὡς ἂν (pro ἵνα).. βρωθείη. ATh James 17 ἔδωκεν.. ὅπως διανέμοι. Proch 37,20 ἀνέπεμψεν.. ὅπως μάθοι.

Etiam a verbis timendi interdum optativus pendet: AAnd 13 δεδοικὼς μὴ.. πάθοι. LAnd 40,4 ὑφορώμενος μή τι νεωτερισθείη. MAnd 62,2 δεδιὼς μὴ.. πάθοι CV (-ῃ FP). In loco subobscuro AMt 1 μὴ ἐγνωκώς τις εἴη notio verendi subesse videtur.

His locis optativus vitiosus est: AAnd 1 ἐκπορευόμενον.. ὅπως δειχθείη B (-ῇ A. γνωσθῇ C). ATh 29 δεηθῶμεν.. ἵνα γένοιτο A (γένηται C. γενήσεται P). 86,11 ποιῶ ἵνα.. ἀπέλθῃ καὶ.. καθαρισθείη S (-ῇ P). LAnd 8,13 ὡς ἂν γνωρίζοιτο.. καταμανθάνοιτο.. ἐπιφέροιτο καὶ.. δόξῃ (praecedente futuro). 41,28 ἀγάγωμεν.. ὡς ἂν εἴη. Proch 111,17 πίωμεν, ὅπως εἴη V c m[1] (η N, ει P[2]P[3]). APhPar° p. 150 τυγχάνεις.. ὁ λαλῶν.., ἵνα δυνηθείημεν.

Etiam in enuntiatis condicionalibus non nunquam optativus invenitur. Quoniam autem modus potentialis exolevit, in apodosi noniam optativus est ut apud Atticos (nisi semel in ep. ad Diogn. 2,3), sed indicativus (sive imperat. vel coni.), quod

sententiarum condicionalium genus Atticistae quoque frequentaverunt (Schmid Att. III 82 sq. I 97. 59. 244. IV 85. Saepe in Hom, ut III 12 εἰ βουληθείη — ἠπάτηται). Haec inveni: Diogn 2,10 εἰ..μὴ δοκοίη,..ἡγοῦμαι. MPol 2,4 ἵνα, εἰ δυνηθείη,... τρέψῃ. HermS IX 12,4 οὐδεὶς εἰσελεύσεται, εἰ μὴ λάβοι (hoc unum optativi exemplum in Pastore Hermae. Harnack proposuit λάβῃ, ut 8 ὃς ἂν.. μὴ λάβῃ, οὐκ εἰσελεύσεται). Leuc 233,18 εἰ.. γίγνοιτο, ἐμφάνισον. ATh 71,10 εἰ.. θελήσειας, δύνασαι. 71,12 εἰ.. οὐ θελήσειας, ἀπαλλάξω. LAnd 8,7 εἰ βουληθείη.., πειράσοιτο (opt. fut. pro modo optandi!).. εἶτα κατατολμάτω. MAnd 51,18 ἐπαπειλούμενος.., εἰ μὴ μεταπείσοι τὴν γυναῖκα. AMt 29 εἰ δέ τις φωραθείη.., ὑποβαλλέσθω V.

Optativus iterationem significans nusquam exstat nisi in Papiae frg. II 4: εἰ ἔλθοι, ἀνέκρινον (sed deest ἄν, quod veteres imperfecto saepe adiungebant).

7. Iam saepius observavimus optativum pro coniunctivo vitiose usurpatum. Huius confusionis exempla addo haec: ATh 16 ἕως ἂν εὕροι A. DormM 43 οὐ μὴ καταισχυνθείη B (cet. -ῇ). ApPaul 18 φυλάττεται ἕως οὗ... ἔλθοι.. καὶ κριθήσονται καὶ ἀπολάβοι. ATh 72,17 πᾶν ὅ τι προστάξειας ποιεῖ (pro ἂν προστάξῃς). ApPaul 19 μακάριος ὅστις εἰσέλθοι (pro ἂν εἰσέλθῃ). 1 Cl 12,3 ὅταν λαλῶμεν.. καὶ.. εἴη in hoc scriptore ferri non potest. Praesto est emendatio ᾖ, itemque optativum fere omnibus his locis librariis vitio vertere licebit, qui pronuntiatione novicia decepti ab -ῃ ad -οι, ab -ῇ ad -είη facile delapsi sunt.

Haec habui, quae de graecitate Patrum apostolicorum librorumque apocryphorum disputarem. Atque quamquam hunc copiosissimum vulgaris sermonis fontem me non exhausisse non ignoro, haec sufficere existimo ad proprietatem ac naturam illius dicendi generis adumbrandam.

Conspectus rerum.

Addenda et corrigenda.

p. 18 lin. 9 leg. C pro ζ.
p. 36 § 2 adde *οὐκ ὑποφέρουσιν* ApEsd 25. *οὐκ ημαρτε* 30.
p. 38 § 3 *ἄχρις οτου* EJac 10 D (*μέχρις* cet.)
p. 48 § 8,1 *φανερής* (-*ή*?) AnPil α 9 B.
p. 55 lin. 2 *τοῦ στέγου* ETh α 9,3 Dr. β 8,1.
p. 58 § 11,1 adde *γλωσσόκομον* (acc.) *ἔχοντα* ApPaul 2. *ἀρνίον* (acc.) *ἔχοντα* ApJo 18. *γυναῖκας ἐπιστήκοντας* ApPaul 40. In ETh *παιδίον* saepe cum partic. masc. iungitur, ut α 15,2 *εἰσελθών*. β 3,1 *ποιήσας*. 7,1 *ἀρξάμενος τὸ π.* 17,1 *νοσῶν νήπιον*.
p. 69 § 13,4 *ἐκατελύθησαν* APil β 5,1 C. *ἐκατελείφθη* AnPil β 10 C.
p. 82 § 16,6 adde *ἀπωθοῦσαν* PsC 227 a. *κατεπίδοσαν* AnPil α 7 (*ουσαν* codd.) pro -*εῖδον*.
p. 85 § 17,4 adde *προσδοκοῦντες* EJac 24,1 F[a] (*ῶ* cet.)

GEORGIUS SCHWANDKE:

DE ARISTOPHANIS NUBIBUS PRIORIBUS.

De Aristophanis Nubibus prioribus hoc saeculo multi multa scripserunt et disputaverunt et illud certe inter omnes fere constat hanc, quam nos legimus, fabulam non eandem esse, quam archonte Isarcho Dionysiis anni 423 a. Chr. n. Athenis datam esse accepimus, sed, quoniam fabula ceciderat, a poëta postea mutatam ac retractatam neque retractationem usque ad finem perductam. Sed de singulis mutationibus magna varietas est sententiarum. Deinde, ut in omnibus difficilioribus quaestionibus, ita in hac quoque tam difficili de Aristophanis Nubibus quaestione a superioribus, quamvis diligenter materiam pertractavissent, nonnulla neglecta, alia aliter decernenda esse mihi videbantur; imprimis nemo adhuc, quomodo totum argumentum atque actio in priore fabula se habuisset quaeque in hanc partem ex ea, quae nobis tradita est, fabula erui possent, continenter contexteque disserere conatus erat. Itaque equidem a C. Roberto, viro doctissimo atque de me optime merito, adductus summaque benignitate adiutus hac re suscepta materiam denuo tractare et conari mihi proposui, si quid novi in hanc partem ad ea, quae a superioribus maxima diligentia elaborata erant, addere possem.

I. Sexta hypothesis et Fragmenta.

Sexta[1]) hypothesis.

Verba sextae hypotheseos sunt haec: *Τοῦτο ταὐτόν ἐστι τῷ προτέρῳ. διεσκεύασται δὲ ἐπὶ μέρους, ἅς ἂν δὴ ἀναδιδάξαι μὲν αὐτὸ τοῦ ποιητοῦ προθυμηθέντος, οὐκέτι δὲ τοῦτο δι᾽ ἥν ποτε αἰτίαν ποιήσαντος. καθόλου μὲν οὖν*

---

[1]) Sextam hyp. a quinta primus discrevit J. Bekker.

σχεδὸν παρὰ πᾶν μέρος γεγενημένη(1) *διόρθωσις· τὰ μὲν γὰρ περιῄρηται, τὰ δὲ παραπέπλεκται, καὶ*(2) *ἐν τῇ τάξει καὶ ἐν τῇ τῶν προσώπων διαλλαγῇ μετεσχημάτισται· ἃ*(3) *δὲ ὁλοσχεροῦς τῆς διασκευῆς τετύχηκεν, τοιαῦτα[ὄντα]· αὐτίκα μάλα*(4) *ἡ παράβασις τοῦ χοροῦ ἤμειπται καὶ ὅπου ὁ δίκαιος λόγος πρὸς τὸν ἄδικον λαλεῖ καὶ* ⟨*τὸ*⟩(5) *τελευταῖον, ὅπου καίεται ἡ διατριβὴ Σωκράτους.*

Adnotationes criticae.

Cf. Buecheler, Über Aristophanes' Wolken — Neue Jahrbücher für Philol. u. Päd., 1861, pag. 685, Anm. 2).

(1) Buecheler addit: *ἡ*, non recte, nam *διόρθωσις* antea nondum commemorata est.

Post *γεγενημένη* Ritter supplet: *εὑρίσκεται*, quod supplere facillimum, sed supplementum non ita veri simile est. Quid auctor hypotheseos scripserit, cognosci iam non potest.

(2) Fritzsche addidit: *τὰ δέ* ante *καί*; quod si acceperimus, *καί* — *καί* intellegendum nobis est: et — et, sowohl — als auch, ut haec duo mutandi genera, quae describuntur verbis: *ἐν τῇ τάξει μετεσχημάτισται* et *ἐν τῇ τῶν προσώπων διαλλαγῇ μετεσχημάτισται*, semper coniuncta inveniantur; sed id omnino non necesse est.

(3) Venetus praebet: *ἃ δὲ ὁλοσχερῆς τῆς διασκευῆς τοιαῦτα ὄντα τετύχηκεν*, Aldina *ὁλοσχερῆ*.

Emendare conati sunt viri docti et scripserunt:

Dindorf-Bergk-Meineke: *τὰ δὲ ὁλοσχεροῦς τῆς διασκευῆς [τοιαῦτα ὄντα] τετύχηκεν.*

Fritzsche: *ἃ δὲ ὁλοσχερῶς διεσκεύασται, τοιαῦτα ὄντα τετύχηκεν.*

Köchly: *ἃ δὲ ὁλοσχεροῦς τῆς διασκευῆς τετύχηκεν, τοιαῦτα ὄντα τυγχάνει.*

Buecheler: *ἃ δὲ ὁλοσχερῆ τῆς διασκευῆς τετύχηκε, τοιαῦτα ὄντα* ⟨*εὑρίσκεται*⟩.

aut sine lacuna:

a) *τὰ δὲ ὁλοσχερῶς τῆς διασκευῆς τετυχηκότα τοιαῦτα [ὄντα].*

b) *ἃ δὲ ὁλοσχερῆ τῆς διασκευῆς τετύχηκε, τοιαῦτα [ὄντα].*

Equidem, cum nihil melius proponere possim, virorum doctorum coniecturis percensis facillimam et lenissimam mutationem invenio Buecheleri tertiam, nisi quod pro *ὁλοσχερῆ ὁλοσχεροῦς* scribere malim: *ἃ δὲ ὁλοσχεροῦς τῆς διασκευῆς τετύχηκε, τοιαῦτα,* ita ut verbum *εἶναι* (*ἐστίν*) post *τοιαῦτα* neglectum inveniamus (cf. Kühner, II, 1, § 354). Librarius, qui sententiae structuram non intellegeret et verbum *τυγχάνειν* cum participio coniunctum videre consuesset, *τετύχηκεν* ad *τοιαῦτα* referebat, quare *ὄντα* addidit et verborum consecutionem mutavit.

ὁλοσχεροῦς cum Köchlyo aliisque scripsi, quae forma, ad *τῆς διασκευῆς* relata, ad sensum mihi magis accommodata videtur quam nominativus *ὁλοσχερῆ*, ad *ἃ* referendus; is qui hanc hypothesin scripsit, dicit retractationem absolutam esse talium partium ...

τοιαῦτα dicit, non *ταῦτα,* quod non omnes partes omnino retractatas, sed nonnulla exempla (*αὐτίκα*) allaturus est.

(4) *αὐτίκα μάλα,* quod Venetus praebet, cum Buechelero tenui, *αὐτίκα* hoc additamento confirmatur, „so z. B. gleich", cf. Dem. 25, 29: *αὐτίκα* |*δὴ μάλα.* Apud Lucianum saepius invenitur.

(5) ⟨*τὸ*⟩ *τελευταῖον* Buecheler scripsit, recte mea quidem sententia; manifestum enim est hypotheseos auctorem tertio loco afferre exitum fabulae, „den Schluss", quod est *τὸ τελευταῖον.*

Interpretatio.

Quod ad interpretationem attinet, bene de sexta hypothesi egerunt: Kock in Nub. edit. quartae praefat. pag. 27 sqq. et Teuffel-Kähler in Nub. edit. sec. praefat. pag. 29 sqq. (excurs. I). Quae Heidhues in sua de Aristophanis Nubium commentatione (Beilage zum Programm des Kgl. Friedrich-Wilhelm-Gymnas. zu Köln, pag. 42 sqq.) de hypothesi disseruit, parvi pretii sunt.

Incipit hypothesis a verbis: *τοῦτο ταὐτόν ἐστι τῷ προτέρῳ,* i. e. hoc (scil. *δρᾶμα*) idem est atque prius, quod Kock explicat: „die Hypothesis behauptet, die zweiten Wolken stimmen im ganzen mit den ersten — nach Inhalt und Zweck — überein", et similiter Teuffel-Kähler: „das vorliegende Stück (Nub. II) ist im wesentlichen identisch mit dem früheren (Nub. I)". Hoc rectum est; sed fortasse aliquanto longius procedere possumus.

Nempe si tales hypotheses tragicorum et comicorum Graecorum editionibus a grammaticis Alexandrinis, imprimis ab Aristophane Byzantio praepositas esse consideraverimus et hanc tanti momenti hypothesin in illius editione ante alteras Nubes locum suum tenuisse sumpserimus, *τῷ προτέρῳ* interpretabimur „das vorige“, i. e. eam fabulam intellegemus, quae in libro ante alteras Nubes locum tenebat; unde sequitur Aristophanem et priores et alteras Nubes et novisse et edidisse (cf. infra pag. 5).

Auctor hypotheseos dicere pergit Nubes ex parte retractatas esse, quasi poëta iterum dare vellet, sed quacunque de causa hoc consilio desisteret. Heidhues *ἐπὶ μέρους,* ex parte, „teilweise“, perperam interpretatur: „in einem Teile“, quod *ἐπὶ μέρους* significare non potest.[1]) Poëta igitur fabulam priorem retractavit, sed non usque ad finem retractatio perducta est, et auctor hypotheseos suspicatur (*ὡς ἂν* ...) id factum esse propterea, quod poëta primo fabulam iterum dare voluisset, sed postea ob aliquam causam ab hoc consilio destitisset.

Deinde distinguit duas retractationis rationes, leviorem correctionem (*διόρθωσις,* Verbesserung) et graviorem retractationem (*διασκευή,* Umarbeitung). Leviorem correctionem *παρὰ πᾶν μέρος,* per omnes partes, „über jeden Teil hin“ factam esse refert; huius correctionis distinguit quattuor rationes: nonnulla enim esse deleta (*περιῄρηται*), nonnulla intexta (*παραπέπλεκται,*[2]) alia in alium locum translata (*ἐν τῇ τάξει μετεσχημάτισται*), alia personarum mutationem ostendere (*ἐν τῇ τῶν προσώπων διαλλαγῇ μετεσχημάτισται*); tertiam et quartam rationem coniunctas esse p o s s e, sed n o n n e c e s s e esse elucet.

---

[1]) Cf. Aristot. Meteorol. *β*, 4 : *τῷ ἐπὶ μέρους χρωμένους καθόλου προσαγορεύειν; οἱ ἐπὶ μέρους λόγοι*: Nicom. Eth. *β*, 7. *τὰ ἐπὶ μέρους* : *περὶ κόσμου* 1. et Stephani Thesaurum s. v. *ἐπί* : *τὰ ἐπὶ μέρους* particularia.

[2]) *παραπλέκειν* : Hesychius et Photius explicant : *παραπλέξαι, ἐμπλέξαι.* Hippocrates vocabulum de mulierum capitis cultu usurpat.

Translate dicit Strabo 1, 2, 27: *ὅλῃ τῇ δραματουργίᾳ τοῦτο παραπέπλεκται*; alio loco: *φαίνεται γὰρ εὐθύς, ὅτι μύθους παραπλέκουσιν.* Eustath. pag. 1379, 15: *το˜ς ἱστορουμένοις ὁμολογῶν παραπλέκει καὶ μύθους.*

Hinc sequitur ei, qui ex fabula tradita priorem enucleare conabitur, saepius lacunas esse statuendas, quas explere iam non possit.

Contra nonnullas partes totas retractatas esse (*διασκευή*) affert atque statim tria exempla (*'ντίκα μάλα*) enumerat: parabasin, iusti et iniusti oratoris certamen, exitum, ubi Socratis aediculae inflammentur. Inde apparet has partes non solas esse totas retractatas, sed alias quoque, quas silentio praetermittit.

Equidem veri simile esse puto huius hypotheseos, quam cum eis, quae de Aristophanis Nubibus prioribus legentibus me probaturum esse spero, optime consentire apparebit, non solum aliquem grammaticorum Alexandrinorum,[1]) sed fortasse ipsum Aristophanem Byzantium esse auctorem. Sed sive id accepisti sive reiecisti, tamen primum quidem condicio ipsa fabulae traditae eiusmodi retractationem testatur; deinde duas diversas fabulas Aristophaneas, priores et alteras Nubes, fuisse et a grammaticis Alexandrinis lectas esse inde sequitur, quod prioris fabulae fragmenta supersunt.[2])

---

[1]) Ritter in Philol. vol. 34 pag. 447 sqq. demonstrare conatus est grammaticis Alexandrinis prioris fabulae exemplar iam non praesto fuisse et eam, quam nos legamus, fabulam eandem esse atque priorem, parabasi et oratorum certamine versibusque 872 vel 878—888 exceptis.

Sed omnia fere, quae Ritter l. l. disseruit, aut mera verba sunt, quibus nihil probatur, aut sunt falsae conclusiones. In illis illud numero, quod omnes eos locos, qui ex Nubibus citantur neque iam hodie leguntur, aliis fabulis vel poëtis addicit. Falsam conclusionem esse puto, quod e. c. ex hypotheseos auctoris silentio, qui e. c. prioris fabulae exitus fuerit, illum ignorare colligit et inde, quod Callimachus (cf. schol. 552 et huius dissertationis cap. VI) priorem fabulam non evolverit, eum non p o t u i s s e evolvere sumit, cum iam non in bibliotheca fuerit; sed id omnino non sequi manifestum est.

[2]) Quinta hypothesis etiam a l t e r a s Nubes d a t a s esse refert hisce verbis: *διόπερ Ἀριστοφάνης διαρριφθεὶς παραλόγως ᾠήθη δεῖν ἀναδιδάξαι τὰς δευτέρας καὶ ἀπομέμφεσθαι τὸ θέατρον. ἀποτυχὼν δὲ πολὺ μᾶλλον καὶ ἐν τοῖς ἔπειτα οὐκέτι τὴν διασκευὴν εἰσήγαγεν. αἱ δὲ δεύτεραι Νεφέλαι ἐπὶ Ἀμεινίου ἄρχοντος*, et simile quid dicit schol. v. 546: *καίτοι καὶ αὕτη δευτέρα εἰσήχθη, ἀλλ' ἴσως διάφορος*. Sed hoc falsum esse iam dudum constat hisce de causis (cf. Kock l. l. pag. 30):

1. alteras Nubes datas esse negat hyp. VI. auctor.

Fragmenta.

Cf. Kockii Com. Att. Frgm. I, pag. 490 sqq.

Praebeo hoc loco eos versus vel verba, quae is, qui citat, in priore Nubibus fabula locum tenuisse dicit, aut tantum in Nubibus audita esse refert, cum nos hodie iam non legamus. Ceterum ex plerisque fragmentis nihil certi concludi potest.

1.

Εὐριπίδῃ δ' ὁ τὰς τραγῳδίας ποιῶν
τὰς περιλαλούσας οὗτός ἐστι τὰς σοφάς.

Diog. Laert. 2, 18. Recte Wilamowitz in dissertat. suae (observat. crit. in comoed. Graec. selectae, Berol. 1870) pag. 10 traditum nominativum *Εὐριπίδης* in dativum correxit. Kock traditam lectionem tenet (in ed. suae certe pag. 42), sed quid Euripides in Nubibus? — Sic dicere potuit discipulus, qui Strepsiadi Socratem ostendit, sed etiam Strepsiades cum filio colloquens. Alii versus Teleclidis esse putant.

2.

Κείσεσθον ὥσπερ πηνίω βινουμένω, Suidas,
Κείσεσθον ὥσπερ πηνίω κινουμένω, Photius,

uterque s. v. *πηνίον*. Hac forma (*κιν.*) Fritzsche (de fabulis

2. schol. v. 549 didascalias fabulae iterum actae omnino non fuisse refert: *οὐ φέρονται αἱ διδασκαλίαι τῶν δευτέρων Νεφελῶν.*
3. Eratosthenes in schol. v. 552 perspicue a c t a s Nubes a retractatis discernit . . . *ἐν μὲν ταῖς διδαχθείσαις οὐδὲν τοιοῦτον εἴρηκεν· ἐν δὲ ταῖς ὕστερον διασκευασθείσαις εἰ λέγεται, οὐδὲν ἄτοπον. αἱ διδασκαλίαι δὲ δῆλον ὅτι τὰς διδαχθείσας φέρουσι.*
4. Plato in Apologia aut Symposio nunquam Nubes iterum actas refert.

Enger (Progr. d. Gymnas. zu Ostrowo 1853, pag. 17 sqq.) alteram fabulam in theatro Piraeensi datam esse suspicabatur. Sed primum id nusquam traditum est, deinde Kock rectissime opposuit (l. l. pag. 37), quo minus theatrum esset, eo magis ad offensionem accipiendam esse pronum, et si quam fabulam urbs reiecisset, nullum pagum videre voluisse.

Inde sequitur etiam eas suspiciones et argumentationes, quae quasi in V. hyp. fundamento constructae sunt, cadere, ita ut vel ob eam ipsam causam Brentanonis (Unts. über d. gr. Drama. I. Aristoph., 1871) et Naberi (Mnemosynae XI, 161 sqq. 303 sqq.) de t e r t i i s Nub. coniecturae prorsus reiciendae videantur.

Deinde cf. Kock p. 28 in annot.

ab Aristophane retractatis, spec. I, 20), Buecheler (l. l. pag. 678), Weyland (de Nubibus Aristophanis, diss. Gryphisw. 1871, pag. 43) versum ad fabulae prioris exitum rettulerunt, ubi Socratem et Chaerephontem (propter dualem) verberibus mulcatos esse putant. Sed num hi versus hoc sensu intellegi possint, incertissimum est.

3.

Πάρνης, τὸ ὄρος θηλυκῶς.

ἐς τὴν Πάρνηθ' ὀργισθεῖσαι φροῦδαι κατὰ τὸν Λυκαβηττόν
Ἀριστοφάνης Νεφέλαις καὶ ἑξῆς.

Photius s. v. *Πάρνης*. Hoc fragmentum maioris momenti esse puto. Cf. cap. V.

4.

μηδὲ στέφω κοτυλίσκον.

Ath. 11, 479 c. „videtur esse altera pars tetrametri anapaestici. cf. Nub. 426" Kock. Cf. cap. V.

5.

δὶς παῖδες οἱ γέροντες.

Schol. ad Plat. Axioch. 465 ex prioribus Nubibus citat. Nos verba in traditae fabulae v. 1417 legimus. — cf. cap. III.

6.

A. *πῶς οὐ δέχονται δῆτα τῇ νουμηνίᾳ*
ἀρχαὶ τὰ πρυτανεῖ', ἀλλ' ἔνῃ τε καὶ νέᾳ;
B. *ὅπερ οἱ προτένθαι γὰρ δοκοῦσί μοι ποιεῖν.*
ὅπως τάχιστα τὰ πρυτανεῖ' ὑφελοίατο,
διὰ τοῦτο προὐτένθευσαν ἡμέρᾳ μιᾷ.

Ath. 4, 171 c. ex Nub. I citat. Nos hodie hos versus vv. 1196 sqq. legimus. — cf. cap. III.

7.

οὐ μετὸν αὐτῷ. Suidas. In Eccl. 667 exstare monuit Dindorf.

8.

Schol. Pac. 347: *Φορμίωνος μέμνηται ὁ κωμικὸς ἐν Ἱππεῦσι καὶ Νεφέλαις καὶ Βαβυλωνίοις.*

9.

ζυμήσασθαι, Bekker Anecd. 98, 1. Fritzsche *ζημιώσασθαι*. Kock: aut *ζυμώσασθαι* (Alexid. Ath. 9, 383 c. v. 8) aut *ζωμεύσασθαι* (Ar. frg. 591) scribendum videtur.

10.

κόλασμα, Bekker An. 105, 2.

11.

μετεωρολέσχας, Schol. Pac. 92. cf. Nub. 360.

12.

ἠπίαλος.

τὸ πρὸ τοῦ πυρετοῦ κρύος. Ἀρ. Νεφέλαις καὶ Θεσμοφοριαζούσαις. Schol. Vesp. 1038 et ibidem: *πέρυσι γὰρ τὰς Νεφέλας ἐδίδαξεν, ἐν αἷς τοὺς περὶ Σωκράτην ἐκωμῳδησεν. ἠπιάλους δὲ αὐτοὺς ὠνόμασεν, ὡς (εἰς) ὠχρότητα παρασκώπτων*, „quae et ad Vesp. versum et ad Nubes pertinere possunt". Kock.

Contra Bergk (Mein. Com. II, 1113) hoc *ἠπίαλοι* et *πυρετοί* in Vesp. vv. 1037 sqq.[1])

1037 *φησίν τε μετ' αὐτοῦ*
τοῖς ἠπιάλοις ἐπιχειρῆσαι πέρυσιν καὶ τοῖς πυρετοῖσιν,
οἳ τοὺς πατέρας τ' ἦγχον νύκτωρ καὶ τοὺς πάππους ἀπέπνιγον,
1040 *κατακλινόμενοί τ' ἐπὶ ταῖς κοίταις ἐπὶ τοῖσιν ἀπράγμοσιν ὑμῶν*
ἀντωμοσίας καὶ προσκλήσεις καὶ μαρτυρίας συνεκόλλων,
ὥστ' ἀναπηδᾶν δειμαίνοντας πολλοὺς ὡς τὸν πολέμαρχον non male ad Holcades rettulit; nam v. 1039 ad Nubes omnino non quadrat, sed potest referri ad sycophantas, qui ut Cleonis satellites in Holcadibus irrisi esse videntur. Quo posito sequitur Holcades eiusdem anni, cuius Dionysiis Nubes priores datae sunt, Lenaeis esse commissas.

---

[1]) Utor editione Bergkiana.

II. Fabula ipsa.

Cap. I. Fabulae exitus; prologus.

1. *τὸ τελευταῖον, ὅπου καίεται ἡ διατριβὴ Σωκράτους:* v. 1483—1510.

Auctor hypotheseos ultimis verbis dicere videtur fabulae exitum omnino retractatum esse, ut omnino nihil prioris exitus servatum inveniamus. Accuratius videamus.

ΣΤΡ. *ὀρθῶς παραινεῖς οὐκ ἐῶν δικορραφεῖν,*
ἀλλ' ὡς τάχιστ' ἐμπιμπράναι τὴν οἰκίαν
τῶν ἀδολεσχῶν. δεῦρο, δεῦρ', ὦ Ξανθία,
κλίμακα λαβὼν ἔξελθε καὶ σμινύην φέρων,
κἄπειτ' ἐπαναβὰς ἐπὶ τὸ φροντιστήριον
τὸ τέγος κατάσκαπτ', εἰ φιλεῖς τὸν δεσπότην,
ἕως ἂν αὐτοῖς ἐμβάλῃς τὴν οἰκίαν·
ἐμοὶ δὲ δᾷδ' ἐνεγκάτω τις ἡμμένην,
κἀγώ τιν' αὐτῶν τήμερον δοῦναι δίκην
ἐμοὶ ποιήσω, κεἰ σφόδρ' εἴσ' ἀλαζόνες.
ΜΑΘ. Α. *ἰοὺ ἰού.*
ΣΤΡ. *σὸν ἔργον, ὦ δᾴς, ἱέναι πολλὴν φλόγα.*
ΜΑΘ. Β. *ἄνθρωπε, τί ποιεῖς;*
ΘΕΡ. *ὅτι ποιῶ; τί δ' ἄλλο γ' ἢ*
διαλεπτολογοῦμαι ταῖς δοκοῖς τῆς οἰκίας.
ΜΑΘ. Γ. *οἴμοι, τίς ἡμῶν πυρπολεῖ τὴν οἰκίαν;*
ΣΤΡ. *ἐκεῖνος, οὗπερ θοἰμάτιον εἰλήφατε.*
ΜΑΘ. Δ. *ἀπολεῖς ἀπολεῖς.*
ΘΕΡ. *τοῦτ' αὐτὸ γὰρ καὶ βούλομαι,*
ἢν ἡ σμινύη μοι μὴ προδῷ τὰς ἐλπίδας,
ἢ 'γὼ πρότερόν πως ἐκτραχηλισθῶ πεσών.
ΣΩ. *οὗτος, τί ποιεῖς ἐτεόν, οὑπὶ τοῦ τέγους;*
ΣΤΡ. *ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον.*
ΣΩ. *οἴμοι τάλας, δείλαιος ἀποπνιγήσομαι.*
ΜΑΘ. Ε. *ἐγὼ δὲ κακοδαίμων γε κατακαυθήσομαι.*
ΣΤΡ. *τί γὰρ μαθόντες τοὺς θεοὺς ὑβρίζετε,*
καὶ τῆς Σελήνης ἐσκοπεῖσθε τὴν ἕδραν;

---

[1]) 1495. 6. et 1499—1501 Bergkius *θεράποντι* tribuit, vulgo Strepsiadis sunt. 1493. 95. 97. 99. uni eidemque discipulo assignavit Bergkius, idem 1505 Chaerephonti discipulum substituit, 1508. 9. choro tribuit.

ΧΟΡ. δίωκε, βάλλε, παῖε πολλῶν οὕνεκα,
μάλιστα δ' εἰδὼς τοὺς θεοὺς ὡς ἠδίκουν.
ἡγεῖσθ' ἔξω, κεχόρευται γὰρ μετρίως τό γε τήμερον ἡμῖν.

Strepsiades postquam consilium meditatorii comburendi coepit (1483. 4), Xanthiam servum ascias et dolabram efferre iubet (1485. 6), ut meditatorii tectum ille ascendat et detegat (1487—89); contra sibi ipsi lampadem poscit ad aediculas inflammandas (1490—92). Haec igitur est condicio scaenae sequentis, ut servus in tecto, erus humi sit. Erumpunt cum magnis lamentationibus complures[1]) deinceps discipuli et Socrates (1502) eisque interrogantibus respondet is, qui in tecto est, et alia et v. 1496:

διαλεπτολογοῦμαι ταῖς δοκοῖς τῆς οἰκίας

versumque 1503:

ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον.

In tecto autem est servus; servus igitur hos versus pronuntiare debet. Sed non potest servus eos proferre; nam cum ludibrio tales condiciones vel status significant, quos tantum Strepsiades novit; v. 1503 enim repetit versum 225, quem Socrates Strepsiadi responderat, et v. 1496 ad vv. 319—321 spectat, ubi item Socrates et Strepsiades collocuti erant. Discrepantiam igitur hoc loco invenimus: secundum huius totius scaenae condiciones servus hos versus (1496 et 1503) dicere debet, secundum horum ipsorum versuum condiciones nemo nisi Strepsiades pronuntiare potest. Quam discrepantiam duabus Nubium tractationibus effectam esse manifestum est, et cum VI. hypothesis exitum omnino retractatum esse testetur, vel ob id ipsum omnia cetera alteri, hos duos versus 1496 et 1503 priori fabulae attribuere non dubito. Versum 1503 autem priori fabulae adsignandum esse aliud quoque testimonium est. Versum 225 enim, quem v. 1503 repetit, Plato in Apologia citat et Platonis verba ad datas, i. e. priores Nubes spectare persuasum habeo.[2])

---

[1]) Equidem v. 1493. 5. 7. 9. 1505. non ab eodem discipulo pronuntiari contra Bergkium puto.

[2]) ταῦτα γὰρ ἑωρᾶτε καὶ αὐτοὶ ἐν τῇ Ἀριστοφάνους κωμῳδίᾳ, Σωκρατη τινα ἐκεῖ περιφερόμενον, φάσκοντά τε ἀεροβατεῖν καὶ αλλην

Si autem sic res se habet, sequitur in prioris fabulae exitu Strepsiadem ipsum tectum detexisse.[1])

Videatur igitur hypotheseos auctor reprehendendus, quod, ut de parabasi et de oratorum certamine, ita de fabulae exitu referat: ἤμειπται. Sed accuratius verba examinanti ita non videbitur. Neque enim dicit: ἡ ἔξοδος ἤμειπται vel simile quid, sed hoc orationis anfractu utitur: τὸ τελευταῖον, ὅπου καίεται ἡ διατριβὴ Σωκράτους. Hic quasi pondus dictionis in verbo καίεται positum esse mihi quidem videtur; dicit auctor hypotheseos novitatem exitus esse meditatorium incendio combustum.

2. Κρεμάθρα: v. 218 sqq.

Ex hoc fabulae exitu facili quasi quodam passu ad aliam scaenam traducimur. Nempe si quidem in priore fabula Strepsiadem in tecto fuisse tectumque detexisse ostendimus, imprimis a versu 1503

ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον

orsi, nonne statim quaerimus, quanam in condicione Socrates versatus sit, cum eundem versum (225), quo usus Strepsiades in extrema fabula Socrati illudit, ad Strepsiadem pronuntiavit? Sed in quonam alio statu Socrates, cum in extremo prologo haec verba fecit, versari potuit nisi in simili atque Strepsiades, cum Socratem voce illius ipsius propria ludibrio habet? Sequitur igitur etiam Socratem hunc versum proferentem aut in tecto aut in eiusmodi sublimi statu versari. Confirmatur autem atque

---

πολλὴν φλυαρίαν φλυαροῦντα etc. Plato dicit ἑωρᾶτε, et omnino magis consentaneum est eius fabulae, quam omnes oculis suis spectaverant, memoriam iudicibus revocasse Platonem quam eius, quam fortasse pauci ex eis legendo noverant.

Cf. etiam: Kock l. l. pag. 34 sq.

[1]) Cetera praeter hos duos versus quod alteri fabulae adimam non habeo; nam etiam v. 1499—1501, quos ipsos quoque ad Strepsiadem tectum detegentem forsitan rettuleris, melius ad servi sermonem quadrant; v. 1498 autem iacturam affert pallii, quod in fabulae traditae v. 497 exuere Strepsiades iussus erat.

Ceterum totam difficultatem iam Weyland vidit, sed non recte solvit (l. l. pag. 40 sqq.), cum vv. 1487—89 alteri fabulae adimeret, v. 1496 et 1503 attribueret.

temperatur haec conclusio versus 218 verbis: *οὑτος οὑπὶ τῆς κρεμάθρας ἀνήρ.*

De *κρεμάθρα* paulo accuratius agam. V. 869, ubi hic locus significatur, propter metrum forma *κρεμάστρα* defenditur. Moeris pag. 242 *κρεμάθρα* Atticam, *κρεμάστρα* vulgarem formam esse tradidit.

Vocabulum ante Aristophanem atque hunc locum nondum invenitur. Post Aristophanem legimus *κρεμάθρα* in Aristot. Rhet. 3, 11: *εἴ τις φαίη ἄγκυραν καὶ κρεμάθραν*[1]) *τὸ αὐτὸ εἶναι· ἄμφω γὰρ ταὐτό τι, ἀλλὰ διαφέρει τῷ ἄνωθεν καὶ κάτωθεν*: hic igitur funis ancorarius (sic Stephanus in Thesauro) vel hamus, a quo aliquid pendet (sic Cope in Rhetor. edit.), intellegendus est.

Deinde in Theophr. H. Pl. 3, 16, 4 legimus: *τὰ δὲ ἄνθη πέφυκεν ἀπὸ μιᾶς κρεμάστρας ἐπ' ἄκρων*: hic igitur fructus pediculus intellegendus est.

Si utramque verbi notionem coniunximus, eam notionem accipimus, qua verbum hoc loco adhibitum videmus. Apud Aristotelem *κρεμάστρα* significat funem, apud Theophrastum tale quid, quo alia ad aliam rem, a qua pendet, affigatur: hoc igitur loco *κρεμάθρα* significat funem vel funes, quibus Socrates dependet a trabe; ut paucis dicam, significat: *μηχανή*, „die Schwebemaschine", qua Socrates in sublimi tenetur, suspenditur.[2])

Atque haec explicatio fulcitur schol. v. 218: *παρεγκύκλημα. δεῖ γὰρ κρεμᾶσθαι τὸν Σωκράτην ἐπὶ κρεμαστῇ καθήμενον .... Κρεμαστὴ δὲ λέγεται διὰ τὸ οὕτως αὐτὴν ἀεὶ μετέωρον εἶναι κρεμαμένην. γελοίου δὲ χάριν ἐν τῷ τοιούτῳ παρήγαγεν αὐτὸν σχήματι.*

Ceterum non solum Socratis illudendi causa, id quod scholiasta dicit, sed etiam *μηχανῆς*, tragoediae machinae, irridendae gratia Aristophanem hoc invenisse puto. Veluti eandem tragoediae machinam ludibrio habet, cum in Pace Trygaeum rusticum cantharo vehentem et ad caelum volantem inducit, ut Euripidis

---

[1]) sic editio Acad. Bor., tres codd. *κρεμάστρα* (Q Y^b Z^b).

[2]) cf.: Dörpfeld u. Reisch, Das Dionysostheater zu Athen, pag. 229; deinde Kockii et Kähleri adnott. ad v. 218.

Bellerophontem Pegaso vehentem cum ludibrio imitetur; deinde cf. eiusdem Pacis vv. 174—176.[1])

3. *Φροντιστήριον.*

Hoc igitur modo Socratem in priore fabula per *μηχανήν* in sublimi extra domum spectatum esse vidimus. Sed etiam alia via idem cognoscemus. Ex versu enim 195:

ἀλλ' εἴσιθ', ἵνα μὴ 'κεῖνος ὑμῖν ἐπιτύχῃ,

quo a discipulo ceteri discipuli introire iubentur, ne ille, i. e. Socrates, eis occurrat, Socratem extra meditatorium esse necessario nobis colligendum est. Accuratius igitur totum locum pertractare mihi liceat.

vv. 181—217.

181 *ΣΤΡ.* *ἄνοιγ' ἄνοιγ' ἀνύσας τὸ φροντιστήριον,*
καὶ δεῖξον ὡς τάχιστά μοι τὸν Σωκράτην.
μαθητιῶ γάρ· ἀλλ' ἄνοιγε τὴν θύραν.
ὦ Ἡράκλεις, ταυτὶ ποδαπὰ τὰ θηρία;

---

[1]) v. 226 Strepsiades iocose pro *ἀπὸ κρεμάθρας* dicit: *ἀπὸ ταρροῦ* . e. von der Käsedarre aus. Cf. schol.: *Ἀττικῶς τὰ ἐξ οἰσύων πλέγματα οὕτω καλεῖται. τοὺς γὰρ καλάθους τοὺς γεωργικοὺς, ταλάρους καλοῦσι·νῦν δὲ τὴν κρεμάθραν οὕτως ἐκάλεσεν, ἐφ' ἧς Σωκράτης ἐκρέματο.*

Eodem spectat schol. v. 218: *κρεμάθρα δὲ λέγεται, διὰ τὸ μετέωρον εἶναι αὐτὴν κρεμωμένην. ἔστι δὲ σκεῦος, εἰς δ τὰ περιττεύοντα οψα εἰώθαμεν ἀποτίθεσθαι.* Ceterum hic scholiasta loquitur, quasi Socratem re vera in *ταρρῷ* spectatum esse putaverit: si putavit, erravit, (idemque erravit atque Schoenborn, die Skene der Hellenen, pag. 346). Nam cave obliviscaris Socratem extra domum esse, quippe quod ex Strepsiadis in fabulae exitu condicione sequatur; praeterea absurdum esset, si intra domum, ubi *ταρρός* pendet, solem circumspiceret. Imprimis vero cf., quod supra in hac pag. dictum est.

Alitus scholiasta, num *ἀπὸ ταρροῦ* legerit, dubium videtur, cum adnotet: *ταρρὸς μετέωρόν ἐστι ἰκρίον, ἐφ' ᾧ ἀλεκτορίδες κοιμῶνται.* Haec explicatio ad *ταρρός* non quadrat, quadrat ad *πέτευρον.* Accedit, ut Pollux X, 156 dicat: *πέτευρον δέ, οὗ τὰς ἐνοικιδίας ὄρνιθας ἐγκαθεύδειν συμβέβηκεν, Ἀριστοφάνης λέγει ὥσπερ καὶ κρεμάστραν ἐν ταῖς Νεφέλαις.*

Uterque *ἀπὸ πετεύρου* legisse videtur, quod Buecheler (l. l. pag. 686, adn. 3) Rankium secutus textu recipiendum censuit.

Certe *κρεμάθρα,* sive v. 226 cum *ταρρῷ* sive cum *πετεύρῳ* comparabatur, non „Hängekorb" vertenda est, id quod ex Aristotelis et Theophrasti locis sequitur.

ΜΑΘ. τί ἐθαύμασας; τῷ σοι δοκοῦσιν εἰκέναι;
ΣΤΡ. τοῖς ἐκ Πύλου ληφθεῖσι, τοῖς Λακωνικοῖς·
ἀτὰρ τί ποτ' ἐς τὴν γῆν βλέπουσιν οὑτοιί;
ΜΑΘ. ζητοῦσιν οὗτοι τὰ κατὰ γῆς.
ΣΤΡ. βόλβους ἄρα
ζητοῦσι· μή νυν τοῦτό γ' ἔτι φροντίζετε·
ἐγὼ γὰρ οἶδ' ἵν' εἰσὶ μεγάλοι καὶ καλοί.
τί γὰρ οἵδε δρῶσιν οἱ σφόδρ' ἐγκεκυφότες;
ΜΑΘ. οὗτοι δ' ἐρεβοδιφῶσιν ὑπὸ τὸν Τάρταρον.
ΣΤΡ. τί δῆτ' ὁ πρωκτὸς ἐς τὸν οὐρανὸν βλέπει;
ΜΑΘ. οὗτος καθ' αὑτὸν ἀστρονομεῖν διδάσκεται.
ἀλλ' εἴσιθ', ἵνα μὴ 'κεῖνος ὑμῖν ἐπιτύχῃ·
ΣΤΡ. μήπω γε, μήπω γ'· ἀλλ' ἐπιμεινάντων, ἵνα
αὐτοῖσι κοινώσω τι πραγμάτιον ἐμόν.
ΜΑΘ. ἀλλ' οὐχ οἷόν τ' αὐτοῖσι πρὸς τὸν ἀέρα
ἔξω διατρίβειν πολὺν ἄγαν ἐστὶν χρόνον.
Σ. πρὸς τῶν θεῶν, τί γὰρ τάδ' ἐστίν; εἰπέ μοι.
Μ. ἀστρονομία μὲν αὑτηί. *Σ.* τουτὶ δὲ τί;
Μ. γεωμετρία. *Σ.* τοῦτ' οὖν τί ἐστι χρήσιμον;
Μ. γῆν ἀναμετρεῖσθαι. *Σ.* πότερα τὴν κληρουχικήν;
Μ. οὔκ, ἀλλὰ τὴν σύμπασαν. *Σ.* ἀστεῖον λέγεις.
τὸ γὰρ σόφισμα δημοτικὸν καὶ χρήσιμον.
Μ. αὕτη δέ σοι γῆς περίοδος πάσης· ὁρᾷς;
αἵδε μὲν Ἀθῆναι. *Σ.* τί σὺ λέγεις; οὐ πείθομαι,
ἐπεὶ δικαστὰς οὐχ ὁρῶ καθημένους.
Μ. ὡς τοῦτ' ἀληθῶς Ἀττική[1]) τὸ χωρίον·
Σ. καὶ ποῦ Κικυννῆς εἰσιν οὑμοὶ δημόται;
Μ. ἐνταῦθ' ἔνεισιν. ἡ δέ γ' Εὔβοι', ὡς ὁρᾷς,
ἡδὶ παρατέταται μακρὰ πόρρω πάνυ·
Σ. οἶδ'· ὑπὸ γὰρ ἡμῶν παρετάθη καὶ Περικλέους.
ἀλλ' ἡ Λακεδαίμων ποῦ 'στιν;
Μ. ὅπου 'στίν; αὑτηί.
Σ. ὡς ἐγγὺς ἡμῶν. τοῦτό νυν φροντίζετε,
ταύτην ἀφ' ἡμῶν ἀπαγαγεῖν πόρρω πάνυ.
Μ. ἀλλ' οὐχ οἷόν τε. *Σ.* νὴ Δί', οἰμώξεσθ' ἄρα.

---

[1]) ego, quod a Wilamowitzio in proseminario Gottingensi didici, pro Ἀττικόν; item antea Dobraeus.

Strepsiades a discipulo petit, ut meditatorium aperiat (181. 183). Deinde porta aperta magna cum admiratione complures discipulos in miris statibus esse[1]) videt; alii enim humi spectant (187), alii proni stant, ut *πρωκτὸν* sursum dirigant (191, 193). Omnes discipuli autem ipso initio (185, 186) (propter pallidum certe colorem) cum captivis Lacedemoniis Pylo abductis comparantur. Apparet igitur hos versus priori fabulae esse adsignandos, cum Aristophanes hoc nonnisi paulo post rem Pylensem (425), h. e. anno 423 in fabula commissa commemorare posset.

Deinde (195—199) discipuli introire iubentur. Hoc permirum est, nam omnia, quae in vv. 184—194 geruntur, intra domum geri Strepsiadem aperta porta videre apparet. Hic igitur difficultatem invenimus: discipuli intra meditatorium sunt et introire iubentur.

Statim altera difficultas accedit. Nam in omnibus comoediis et Graecis et Latinis res non intra, sed extra domum plerumque geritur. Quomodo igitur Strepsiades hic ea spectat, quae intra meditatorium aguntur?

Denique tertia difficultas accedit. Nam quamvis male vv. 195—199 ad eos, qui antecedunt, quadrent, tamen illud certe ostendunt scaenam esse finitam; deinde nos Strepsiadem tandem Socratem convenire haud scio an exspectemus, praesertim cum iam v. 182 a discipulo petiverit, ut sibi magistrum monstraret. Sed nihil eiusmodi; immo vero scaena denuo incipitur; Strepsiades complures tabulas, astronomicam (200 sq.) et geographicam (206 sqq.), et instrumentum, quo quis terram metiatur (*γεωμετρία*, v. 202 sqq.), aspicit.

Tres igitur difficultates in hac scaena invenimus: primam eam, quod discipuli intra domum sunt et introire iubentur; alteram, quod Strepsiades hic ea spectat, quae intra domum geruntur; tertiam, quod scaena a. v. 200 denuo incipitur.

Primam difficultatem iam Köchly et Kock viderunt atque solvere conati sunt (Köchly, Akadem. Reden und Vorträge, pag. 423; Kock l. l. pag. 42). Putabant enim vv. 195—199,

---

[1]) Discipulos in his statibus iam ab initio spectari verba docent. Itaque falsa est scholiastae sententia (ad 195): *κατὰ τὸ σιωπώμενον, ἄλλων ἐξεληλυθότων ἐκ τοῦ φροντιστηρίου*, et Heidhuesii (l. l. pag. 35. 36), quorum uterque discipulos hic a domo procurrere censet.

qui conexum tam male interrumperent, tollendos atque priori fabulae esse addicendos. Sed hoc falsum esse facile intellegetur. Nempe si vv. 195—199 sententiarum conexum interrumpentes prioris fabulae sunt, omnia cetera alteri fabulae adsignanda sunt, veluti etiam vv. 185, 186. Atqui hos versus profecto iam prioris fabulae fuisse supra demonstrabam. Praeterea vero tertia difficultas (cf. infra) eo modo non tollitur. Itaque horum virorum sententia abicienda est.

Alteram difficultatem iam Buecheler vidit beneque exposuit (l. l. p. 667 sqq.); praeterea viderunt atque solvere conati sunt Schoenborn, Zielinski, Bodensteiner.

Atque primum quidem Schoenborn (Die Skene der Hellenen, pag. 346 sq.) meditatorium sic explicat: „Das Phrontisterion denke ich mir als einen Schuppen, der nach vorn hin offen und von der Strasse durch einen kleinen Hof gesondert war; in der Hofmauer aber befand sich ein grosser Thorweg“; porta aperta Strepsiadem introspexisse. Sed eum iam Buecheler (l. l. pag. 669) rectissime refutavit. Nam cum haec meditatorii forma ac species omnino non ad domus Graecae consuetudinem accomodata est, tum Schoenbornii sententia Strepsiades in porta aperta stat et ab hoc loco res interiores aspicit, etsi Strepsiadem non procul videre, sed prope ea, quae videt, stare apparet (cf. v. 206).

Haud dissimili modo nuper Bodensteiner (19. Supplbd. d. N. Jhrb. für Philol. u. Pädag., pag. 662) „ein Auseinanderziehen der Coulissen“ statuit. Sed hoc per se ipsum mihi non veri simile videtur, quia omnes res domesticas alio modo monstratas esse confido (id quod etiam Schoenbornii sententiae obstat), deinde manet prima et tertia difficultas, sicuti etiam Schoenbornii sententia accepta.

Etsi aliam, tamen non rectiorem viam Zielinski ingressus est (Gliederung der altatt. Komödie, pag. 35 sq.). Sic enim explicat: „Die beiden Häuser, deren Inneres uns nirgends gezeigt wird, dürfen wir uns als blosse Dekoration vorstellen, und zwar am wahrscheinlichsten — wenigstens am befriedigendsten — so, dass die Wohnung des Strepsiades etwa die linke Seitencoulisse bildete, das Philosophenhaus dagegen sich rechts im Hintergrunde befand. Den ganzen Bühnenraum zwischen dem

letzteren und der Orchestra nahm das Gärtchen ein, welches vom Hause des Strepsiades durch eine Gasse geschieden war; diese zog dann am Hause des Sokrates vorüber und verlor sich im Hintergrunde. Ausserdem war das Gärtchen gegen den Zuschauerraum zu von einer mässig hohen Mauer umhegt, welche bei V. 184 entfernt wurde (quem murum non omnino necessarium esse in adnotatione addit). Das Philosophenhaus selber hatte von der Gasse her keinen Zugang; seine Hauptthür ist unsichtbar, und wir haben uns zu denken, dass sie nach der Strasse führte, die im Hintergrunde, vom Hause verdeckt, unsere Gasse aufnahm; dagegen war das Gärtchen von der Gasse aus durch eine Hinterthür zugänglich.

Bei V. 184 geht die Thür (hortuli) auf, und zugleich wird die Mauer im Vordergrunde weggeräumt, so dass der Garten Strepsiades sowie den Zuschauern sichtbar wird. ..... erst mit V. 509 begeben sich die beiden Männer ins Haus." Atque similiter nonnullas alias fabulae partes in horto agi conicit.

O hanc multiplicem rei scaenicae rationem! — si modo res sic se haberet. Sed hunc gravem errorem esse manifestum est. Nam in qua comoedia aut Graeca aut Romana res in horto agitur? Immo vero in Graecorum et Romanorum comoediis res in via ante domum geritur. Praeterea quonam tandem loco poëta quicquam de horto dicit? An τὸ φροντιστήριον — nam id Strepsiades v. 181. 183. aperiri iubet — hortum esse per se ipsum perspicuum est? Deinde tabulae astronomica et geographica in horto quid sibi volunt? Denique ne illud quidem rectum est nos aediculas „als blosse Decoration" putare debere; nam Socratis certe meditatorium solidum aedificium est, quoniam eius tectum in priore fabula Strepsiades, in altera servus ascendit et detegit.

Alteram igitur difficultatem ut tolleret, ne huic quidem contigit.

Denique tertiam difficultatem nemo adhuc vidit, neque tamen negari potest. Immo vero, si accuratius videris, non solum a v. 200 rem denuo incipi intellexeris, sed etiam alia aliis in his duabus scaenis respondere cognoveris: v. 201 respondet versui 194 (ἀστρονομία — ἀστρονομεῖν), vv. 202. 203 versui 188 (γεωμετρία, γῆν ἀναμετρεῖσθαι — ζητεῖν τὰ κατὰ

γῆς). Apparet igitur nobis hic duas scaenas dignoscendas esse vel potius eandem scaenam duplici forma agnoscendam; utra priori, utra alteri fabulae adsignanda sit, secundum ea, quae supra disserui, dubium esse iam non potest: propter rem Pylensem commemoratam priorum Nubium vv. 184—199, alterarum 200—217 habendi sunt.

In utraque scaena Strepsiades ea spectat, quae intra meditatorium geruntur: quomodo? Videlicet eo modo,[1]) quo semper in Graecorum fabulis res intestinae, domesticae ostenduntur: per eccyclema[2]) evolutum.

Sed etiamsi quis hoc modo alterius fabulae scaenam (200—217) actam esse concesserit, prioris forsitan non concesserit; nam vv. 195—199 perspicue discipuli introire iubentur, quamquam ea, quae in eccyclemate geruntur, intra domum geri nobis fingendum est. Hoc recte se habet, sed tamen eccyclema non perperam statuitur. Nempe hic poëta eadem comoediae libertate utitur, qua in Acharnensibus, Equitibus, Thesmophoriazusis Euripidem, Cleonem, Agathonem se in eccyclemate evolvi iubentes

---

[1]) Falso igitur vel non plane loquitur schol. ad. v. 184. 187. 218., semper de Strepsiade verbo εἰσελθεῖν usus.

[2]) Neckel (das Ekkyklema, Progr. des Gymnas. zu Friedland i. M., pag. 7), sicuti iam Buecheler (l. l. pag. 668), in Nubibus eccyclema adhibitum esse negat, quod totae aedes in eccyclemate numquam ostendantur; sed si omnino haec machina ad res intestinas spectandas in usu erat, non intellego, quidni etiam instrumenta vel alia, quae intus necessaria erant, in eccyclemate esse potuerint. (Similiter Bodensteiner l. l. pag. 662). cf. etiam Thesmoph. —

Ceterum hic non locus est plenius de eccyclemate agendi; fortasse posteriore tempore continua commentatione de eccyclemate disserere conabor. Illud tantum hoc loco dico me tenere, eccyclema fuisse machinam, quae rotis evolvebatur quaque res intestinae et domesticae ostendebantur; adhibebatur ab Aeschylo, Sophocle, Euripide, atque ab Aristophane ipso quoque adhibenti irridebatur.

Virorum doctorum de eccyclemate sententiae valde inter se differunt:

cf.: A. Müller, Lehrbch. der griech. Bühnenaltert., 142 sqq.; Neckel l. l.; uterque citat et ea, quae veteres grammatici de eccycl. tradiderunt, et ea, quae superiores recentis aetatis viri docti de eo scripserunt; Dörpfeld, Berl. Phil. Wochschr., 1890, pag. 1484. 1537; Bodensteiner l. l.; Bethe, Prolegomena, 100—129; Robert, Herm. 31, p. 530 sqq. (Aias, Eirene, Prometheus); Dörpfeld-Reisch, d. att. Theater, p. 234 sqq.

eccyclematis irridendi causa fecit, verbis usus hisce: *ἐκκυκλεῖν*, *εἰσκυκλεῖν*, *εἴσω κυλίνδειν*[1]): simulationem scaenicam, quam ipse attulit, ipse rursus delet, sive eccyclematis irridendi causa sive soli libertati veteris comoediae indulgens; simul sine dubio *μηχανοποιῷ* signum revolvendi erat.

Habemus igitur, ut complectar, hic eandem scaenam duplici forma. In priore fabula discipuli in eccyclemate ostendebantur; Socrates, qui eos videre non debet, extra domum in cremathra, i e. *μηχανῇ*, spectabatur. In altera fabula poëta non discipulos in eccyclemate ostendere voluit, sed — Socratem; nam veri simile videtur eum, qui Strepsiadi *ἀστρονομίαν*, *γεωμετρίαν*, *γῆς περίοδον* demonstrabat et explicabat, non illum discipulum versuum antecedentium, sed magistrum ipsum esse putandum. Itaque vv. 181. 183. prioribus Nubibus concedi possunt, v. 182. non potest, quoniam Socrates in priore fabula omnino non statim ostendebatur, sed ante v. 218 demum per *μηχανήν* tollebatur. Denique inter priorum Nubium v. 194 et 195 lacuna statuenda est, cum profecto Strepsiades etiam plura ibi videret, et haec est altera causa, cur vv. 184—199 priori fabulae attribuendi sint; nam si de duabus huius fabulae scaenis, utra prioris, utra alterius fabulae sit, decernere cogamur, eam haud scio an prioris fabulae esse agnoscamus, in qua nonnulla deleta videntur.

4. *Στρεψιάδης καὶ μαθητής.*

Strepsiades senex, cum filius, ne apud Socratem artem in iustis iniustisque rebus vincendi disceret, recusaverit, ipse, etsi senectute confectus, disciplinam subire paratus portam meditatorii pulsat:

132 *Σ. ἀλλ' οὐχὶ κόπτω τὴν θύραν; παῖ, παιδίον.*
Μ. βάλλ' ἐς κόρακας· τίς ἐσθ' ὁ κόψας τὴν θύραν;
Σ. Φείδωνος υἱὸς Στρεψιάδης Κικυννόθεν.

---

1) cf. Eq. v. 1249: *κυλίνδετ' εἴσω τόνδε τὸν δυσδαίμονα.*
Acharn. 408: *ἀλλ' ἐκκυκλήθητ'.*
409: *ἀλλ' ἐκκυκλήσομαι.*
Thesm. 265: *εἴσω τις ὡς τάχιστά μ' εἰσκυκλησάτω.*

M. ἀμαθής γε νὴ Δί', ὅστις οὑτωσὶ σφόδρα
ἀπεριμερίμνως τὴν θύραν λελάκτικας
καὶ φροντίδ' ἐξήμβλωκας ἐξευρημένην.
Σ. σύγγνωθί μοι· τηλοῦ γὰρ οἰκῶ τῶν ἀγρῶν.
ἀλλ' εἰπέ μοι τὸ πρᾶγμα τοὐξημβλωμένον.
M. ἀλλ' οὐ θέμις πλὴν τοῖς μαθηταῖσιν λέγειν.
Σ. λέγε νυν ἐμοὶ θαρρῶν· ἐγὼ γὰρ οὑτοσὶ
ἥκω μαθητὴς εἰς τὸ φροντιστήριον.

Discipulus quidam iratus nomen pulsantis explorat et ineptum senem pulsando cogitationem confudisse ac turbasse queritur (133—137). Quaerimus, cuius cogitationem, et Strepsiades quoque quaerit; nam venia petita (138), ut discipulus *τοὐξημβλωμένον* narret, rogat (139). Discipulus paululum cunctatus (140—142) narrare incipit, sed omnino non *τοὐξημβλωμένον*; nam quod (143 sqq.) Chaerephontem Socrate iubente saltum pulicarem mensum esse narrat, hoc optime evēnit (v. 152: *ταύτας ὑπολύσας ἀνεμέτρει τὸ χωρίον*).

Deinde si discipulus *τοὐξημβλωμένον*, i. e. eam cogitationem, quam Strepsiades pulsando turbavisset, narrare voluisset, non Socratis cogitationem — huius cogitationis saltus pulicaris metiendi auctor erat Socrates (cf. v. 144) — proferre debebat; nam Socrates extra domum caelum solemque circumspiciebat.

Apparet igitur *τοὐξημβλωμένον* neque ad vv. 144 sqq. inventionem neque ad Socratis cogitationem pertinere posse, sed ad discipulorum vel huius, qui adest, discipuli considerationem. Unde sequitur nos hoc loco duplex eiusdem scaenae initium invenire. Et hic et illic cogitationes narrantur, sed hic (132 sqq.) discipulorum vel discipuli, illic (143 sqq.) Socratis; hic cogitatio pulsando turbatur, illic complures cogitationes bene absolutae inveniuntur (*ψύλλα, ἐμπίς, ἱμάτιον*) et praeterea — iterum turbata cogitatio; nam vv. 169—174 Socratem magna ac pulchra excogitatione per mostelam privatum esse comperimus.

Itaque dubium esse non potest, quin vv. 132—142 et 143—180 diversis fabulis attribuendi sint, et cum ea, quae vv. 143 sqq. de Socrate eiusque meditandi ratione narrantur, ad Socratem, qualis in priore fabula depingitur, ut virum rerum physicarum et caelestium studiosum ac minutarum et ridiculosarum quaestio-

num cupidum, optime quadrare videantur, vv. 143 sqq. priori fabulae,[1]) vv. 132—142 retractationi addicendi sunt; quo fit, ut inter 131 et 143 lacuna statuenda sit, in qua Strepsiades *τὸν μαθητήν* vocabat, non portam pulsabat; cf. Ach. 395.

Sed aliud huic rei obstare forsitan cuipiam videatur. Nempe in eis versibus, quos alteri fabulae addixi, etiam is est, quo Strepsiades nomen suum profitetur (v. 134); hunc autem quispiam priori fabulae adimere noluerit. Sed non merito fecerit. Quod ut probem, pauca de nominibus Aristophaneis disserere mihi liceat.

Plerumque[2]) Aristophanes eorum, qui in orchestram prodeunt, nomina, si ipsis verbis indicat — atque silentio praetermittit tantum eorum, qui persona ipsa cognoscebantur, veluti Herculis, aliorum nomina aut eorum, quibus quae sint nomina, nullius momenti est, veluti Boeoti, Megarensis, paranymphi (Ach.) saepius servorum, etc. — aut, antequam prodeunt, indicat, veluti in Eq. v. 42 et Vesp. v. 134. 5 servus domini nomen spectatoribus pronuntiat, aut, paulo postquam prodierunt, colloquio elicit, veluti in Lysistr. v. 6:

Λ. χαῖρ', ὦ Καλονίκη. Κ. καὶ σύ γ', ὦ Λυσιστράτη.

vel Thesm. v. 4:

ποῖ μ' ἄγεις, ὦ Εὐριπίδη;

vel Ran. v. 22:

ὅτ' ἐγὼ μὲν ὢν Διόνυσος...

Sed interdum multo serius nomina proferuntur, veluti in Acharnensibus Dicaeopolis, qui ab initio in orchestra est, nomen profitetur in v. 406; in Avium v. 644.5 demum Euelpides et Pithetaerus nomina indicant, quamquam ab initio fabulae partes agunt; in Equitum v. 1258 demum Agoracritus nomen profitetur, qui in v. 150 primum prodit.

Itaque primum quidem omnino cogitari potest Strepsiadem in prioribus Nubibus nomen non iam post v. 131 indicavisse.

[1]) Tum sane quidem *ἄρτι*, quod nunc v. 248 legimus, in retractatione demum pro alio prioris fabulae verbo insertum esse sumendum est; nam modo non potest Socrates illam cogitationem habuisse, quoniam non intus est.

[2]) cf. Ed. Hiller, Einiges über Namengebung in d. griech. Dram., Herm. 8, 442.

Quod non solum potest cogitari, sed cogitandum est. Nomina enim Aristophanea, sive vera sive ficta, saepius talia sunt, ut sua significatione optime ad eius animum et indolem quadrent, cui id nomen est. Quae nomina aut sic formata sunt, ut per se ipsa intellegantur, aut sic, ut non per se ipsa intellegantur. Illa a poëta non explicantur, veluti *Δικαιόπολις*, *Φιλοκλέων*, *Βδελυκλέων*, *Εὐελπίδης*, *Πειθέταιρος*, *Λυσιστράτη*, *Καλονίκη*, *Πραξαγόρα*; haec a poëta explicantur, cum primum pronuntiantur, veluti in Acharn. v. 46 sq. *Ἀμφίθεος*; in Pac. v. 190.1. *Τρυγαῖος* (de *τρύγη*):

Τρυγαῖος Ἀθμονεύς, ἀμπελουργὸς δεξιός,
οὐ συκοφάντης, οὐδ' ἐραστὴς πραγμάτων.

in Eq. v. 1257.8. *Ἀγοράκριτος:*

Ἀγοράκριτος·
ἐν τἀγορᾷ γὰρ κρινόμενος ἐβοσκόμην.

(cf. etiam nominis *Φειδιππίδης* explicationem in Nub. v. 625 sqq.).

Atqui *Στρεψιάδης* tale nomen est atque de *στρέφειν* deductum, atque ludibrium huius nominis bis in fabula tradita et significatur et explicatur: v. 434 Strepsiades *στρεψοδικῆσαι* se velle dicit et v. 1455

στρέψας σεαυτὸν ἐς πονηρὰ πράγματα

chorus ad Strepsiadem dicit.

Itaque nobis colligendum est Strepsiadem primum suum nomen profitentem nominis ludibrium significasse in priore fabula et, sicuti Dicaepolin in Acharnensibus non servo, sed Euripidi ero demum, ita Strepsiadem in prioribus Nubibus non discipulo,[1]) sed Socrati magistro demum nomen indicasse.

---

[1]) Semper eum, qui hoc loco cum Strepsiade colloquitur, discipulum appellavi, sicuti traditum est; sed cogitari certe potest hunc non discipulum, sed ostiarium esse putandum; nam illud, quod nonnulla quasi frusta sapientiae arrepta prae se fert, ad ostiarii, *θυρωροῦ*, consuetudinem bene accommodatum esse videtur.

Sed certe non cum Heidhuesio (l. l. pag. 20—22) Chaerepho ipse intellegendus est.

Atque hac occasione data statim adicio mea quidem sententia fieri potuisse, ut Chaerepho ne in priore quidem fabula partes ageret (ubi eum partes egisse nonnulli ex vv. 104. 144 sqq. 503. 1465. collegerunt).

5. Στρεψιάδης καὶ Φειδιππίδης.

Adhuc totum paene prologum pertractavi; cuius de initio et exitu ut pauca dicam, restat.

Atque primum quidem mihi nihil obstare videtur, quominus totam primam prologi partem usque ad v. 131 priori fabulae addicam, paucis versibus exceptis. Nam vv. 110—120 dittographiae, ut ita dicam, ratione in retractatione additos[1]) esse persuasum habeo. Nempe primum, si quidem Strepsiades v. 112 sq.

ἄμφω τὼ λόγω
τὸν κρείττον', ὅστις ἐστί, καὶ τὸν ἥττονα

dicit, hi versus et qui sequuntur ad illam scaenam spectare mihi videntur, in qua (vv. 889 sqq.) ἄμφω τὼ λόγω ut duo oratores in orchestram prodeunt; non dico Strepsiadem existimare τὼ λόγω sophistas esse, sed dico haec verba animos spectatorum quasi praeparare ad illam scaenam posteriorem, et cum hanc totam scaenam in retractanda fabula additam esse confidam,[2]) facile haud scio an suspicemur v. 110—120 una cum oratorum certamine postea esse adiectos, praesertim cum vv. 98 sqq.

οὗτοι διδάσκουσ' . . . .
λέγοντα νικᾶν καὶ δίκαια κἄδικα

et vv. 114 sqq.

τούτοιν τὸν ἕτερον τοῖν λόγοιν, τὸν ἥττονα,
νικᾶν λέγοντά φασι τἀδικώτερα.
ἢν οὖν μάθῃς μοι τὸν ἄδικον τοῦτον λόγον etc.

paululum inter se differant.

Praeterea vero v. 108 sq. et v. 121 optime inter se coniungi possunt, cum Phidippidis, adulescentuli splendidissimi, iusiurandum „οὐκ ἂν μὰ τὸν Διόνυσον" Strepsiadis, viri rustici, affirmatio „οὐκ ἄρα μὰ τὴν Δήμητρα" aptissime subsequatur.

Nam ii, qui spectabant, post scaenam etiam Chaerephontem disciplinam et institutionem Strepsiadis una cum Socrate adhibuisse in animis sibi fingere potuerunt; sed quid in spectatorum conspectu, quid in scaena duobus magistris opus erat? Equidem putaverim hos molestos fuisse futuros.

[1]) idem sentit Kock l. l. pag. 39. 40.

[2]) cf. VI. hyp. et cap. VII.

Denique addere mihi liceat versum 105 nimis abrupte pronuntiatum videri; exspectemus, ni fallor, amplius responsum, quo Socrates et Chaerepho paulo plenius describantur. Quod cum vv. 833—838 fieri videamus, suspicetur forsitan quispiam eos in priore fabula hic locum tenuisse, praesertim cum hoc bene ad VI. hypotheseos verba quadret: *καὶ ἐν τῇ τάξει.... μετεσχημάτισται.* Sed cum versus, quos dico, etiam eo loco, quo nunc invenimus, non inepte dicti esse videantur, rem diiudicare nolo, praesertim cum non magni momenti sit.

6. *Σωκράτης καὶ Στρεψιάδης:* vv. 222—245.

Socrates paululum cunctatus et causam in aëre[1]) volandi professus Strepsiade petente de cremathra descendit (238), i. e. summittitur, et Strepsiades, qua de causa venerit, exponit (239). Paulo ante nomen suum (cf. supra) indicavisse, i. e. inter v. 238 et 239, veri simile mihi videtur. Totius autem loci tantum v. 244. 5.

ἀλλά με δίδαξον τὸν ἕτερον τοῖν σοῖν λόγοιν
τὸν μηδὲν ἀποδιδόντα.

retractationi attribuendos censeo, quippe qui simillimi sint versibus 114. 5.

---

[1]) vv. 227—234. Diels in insigni commentatione (Leukipp und Demokrit, Verhandlungen der Stettiner Philol. Versammlung 1880, p. 105 sqq.) de his versibus accuratius egit atque probavit et has et alias physicas doctrinas, quas Aristophanes in Nubibus Socrati attribuit, re vera a Diogenis Apolloniatae doctrina esse derivatas, qui omnium mundi rerum principium statuebat aërem. Sicuti hic, etiam aliis locis Diogenis illius doctrinam irrideri Diels optime demonstravit: veluti v. 424 et 627 *τὸ Χάος*, „die Luft, nicht das Leere", et eodem versu 627 *Αναπνοή*, „das mit dem Denken identische Atemholen", commemorantur.

Quin etiam Nubium dearum ut „der weiblichen Vertreter des *Ἀήρ*" inventionem a Diogene Aristophanes duxit.

Et illud quoque mihi valde veri simile videtur, quod Diels putat, in priore fabula Diogenis doctrinae irrisionem multo magis eluxisse quam hodie.

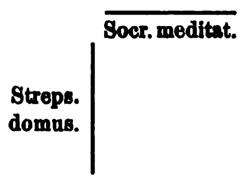
Brevius de vv. 227—234 Diels praeterea egit in Hermae vol. XXVIII, pag. 428 (Ueber die Excerpte von Menons Iatrika).

τούτοιν τὸν ἕτερον τοῖν λόγοιν, τὸν ἥττονα,
νικᾶν λέγοντά φασι τἀδικώτερα.
ἢν οὖν μάθῃς μοι τὸν ἄδικον τοῦτον λόγον etc.

quos paulo ante retractationis esse suspicabar.

Nunc igitur totam fere in priorum Nubium prologo actionem integram renovare possumus.

Scaenam sic institutam fuisse puto, ut in parte posteriore Socratis meditatorium et ab altero latere Strepsiadis domus spectaretur,[1]) id quod hac figura addita facilius perspicietur:

Strepsiades eiusque filius ante domum suam in publico sub divo dormitabant[2]) et postea colloquebantur (1—125), deinde cum filius domum introisset (125), pater ad meditatorium accessit et fortasse Socratem evocavit (126—131 et in lacuna); tum discipulus vel ostiarius egressus cum Strepsiade colloquebatur (143—180), dum post v. 181 Strepsiadi petenti res interiores meditatorii discipulique eccyclemate evoluto ostendebantur (181—199). Post v. 199 eccyclemate revoluto Strepsiades Socratem animadvertit, qui paulo ante v. 218 in cremathra, i. e. *τῇ μηχανῇ* sublatus erat. Discipulo vel ostiario post v. 221 in domum reverso Socrates usque ad v. 238 *ἀπὸ τῆς μηχανῆς* Strepsiadem docebat, quoad post v. 238 humi summissus est. Tum Strepsiades, cum fortasse ante v. 239 nomen professus esset, qua de causa venisset, exposuit (239—43).

Servati sunt ex prioris fabulae prologo versus hi:

1—105.	lacuna.
(834—838?)	143—181.
106—109.	183—194.
121—131.	lacuna.

[1]) cf. Zielinski, Gliederung der altatt. Kom., pag. 35.
[2]) cf. Bethe, Prolegomena, pag. 196 in adnotatione.

195—199.	lacuna.
218—238.	239—243.
	lacuna.

Cap. II. Strepsiadis institutio.

(σκίμπους, ἀσκάντης, ἱμάτιον, ἐμβάδες).

ΣΤΡ. μισθὸν δ' ὅντιν' ἂν
πράττῃ μ', ὀμοῦμαί σοι καταθήσειν τοὺς θεούς.
ΣΩ. ποίους θεοὺς ὀμεῖ σύ; πρῶτον γὰρ θεοὶ
ἡμῖν νόμισμ' οὐκ ἔστι.
ΣΤΡ. τῷ γὰρ ὄμνυτ'; ἢ
σιδαρέοισιν, ὥσπερ ἐν Βυζαντίῳ;

Hi versus traducunt ad novam scaenam; postrema Strepsiadis verba non ita facile intelleguntur et propter grammaticam structuram et propter sententiam. „Die Götter sind bei uns nicht Münze." — „So? Womit wird denn geschworen? Etwa mit eisernen?" Exspectemus, ni fallor: „womit wird denn gezahlt?" Et videtur esse lusus verborum, ita ut ὀμνύναι cum dativo coniungatur tamquam νομίζειν hac notione: „zahlen", veluti: οἱ Βυζάντιοι σιδηρῷ νομίζουσι, οἱ Καρχηδόνιοι σκύτεσι, Aristid.

Deinde (vv. 250 sqq.) Socrates Strepsiadem, cum se res caelestes recte ac perspicue noscere et cum Nubibus sermonem inire velle dixerit, in sacro lectulo (ἱερὸς σκίμπους) considere iubet, et postquam discipulum farina constravit et obruit, sollemnibus obsecrationibus Nubes deas advocat, quibus precibus Nubes deae obsecutae cum sublimibus ac magnificis cantibus in orchestram ingrediuntur, ita ut prius carmen (275—290) extra orchestram canant, posteriore perfecto (299—313) post v. 313 in orchestram prodeant. Hac tota scaena Aristophanem mysteria quaedam irridere atque etiam verba vocesque et sacrum lectulum et farinam ex eiusmodi mysteriis desumpta esse Dieterich[1]) demonstravit.

Σκίμπους igitur ad hanc caerimoniam adhibetur. Quoniam, quando aut quomodo domo elatus sit, non comperimus, eum in

[1]) Rh. Mus. 1893, pag. 275—283.

prioris aut alterius fabulae eccyclemate elatum et, antequam eccyclema revolveretur, humi positum esse nobis putandum est.

Postea v. 632 sq. Strepsiadi a Socrate imperatur:

ΣΩ. ἔξει τὸν ἀσκάντην λαβών.
ΣΤΡ. ἀλλ' οὐκ ἐῶσί μ' ἐξενεγκεῖν οἱ κόρεις.

et paulo post (694 sqq.) Strepsiades in eo considere ac meditari iubetur, quamquam cimices eum vehementissime vexant.

Atqui σκίμπους et ἀσκάντης idem significant, ita ut v. 709 pro ἀσκάντης verbum σκίμπους inveniamus; significat utrumque verbum vel lectulum vel scamnum.

Itaque quaerimus, cur lectulus denuo efferendus sit, cum iamdudum extra domum in orchestra sit neque unquam eum rursus illatum esse audiamus. Discrepantia negari non potest.

Quamquam forsitan conieceris eum a Strepsiade v. 505 sqq. meditatorium intranti esse illatum. Sed Strepsiades v. 506 sqq. dicit:

ἐς τὼ χεῖρέ νυν
δός μοι μελιτοῦτταν πρότερον·

unde sequitur Strepsiadem nihil manibus secum ferre. Deinde aliud quoque forsitan quispiam dixerit. Nam si quid in spectatorum conspectu in usu fuit neque iam opus est, id a ministro theatrali silentio inferri nobis putandum est: veluti in Acharnensibus τὸ ἐπίξηνον et in Vespis omnia, quae ad rem iudicialem a Bdelycleone et Philocleone elata erant, et in hac quoque Nubium fabula τὸν ἀσκάντην meditatione absoluta. Quae si quis opposuerit, non ab omni parte ad σκίμποδα quadrare mihi videntur, quoniam lectulus post parabasin rursus in usu est.

Sed etiamsi quis, ut in Acharn., Vespis, aliis fabulis, ita in hac fabula lectulum ante parabasin a ministro theatrali silentio inferri et postea a Strepsiade rursus efferri existimaverit, tamen equidem σκίμποδα et ἀσκάντην eiusdem tractationis esse nego. Quanam de causa Strepsiades priore (v. 250) loco, postquam in lectulo consedit, non a cimicibus vexatur, posteriore loco (v. 694 sqq.) vehementissime vexatur?

Accedit aliud. Bis lectulus in eadem fabula adhibetur, hic ad sacram caerimoniam, illic ad meditandum. Num poëtam in inventione tam ingeniosum has duas tam inter se similes in-

ventiones in eadem fabula theatro praebuisse re vera putemus? Minime, immo vero manifestum est nos, id quod iam saepius in hac fabula invenimus, rursus eiusdem rei duplicem formam agnoscere et alteram formam priori fabulae, alteram retractationi esse adsignandam.

Sed utram prioris, utram alterius fabulae esse putemus?

Haec questio decerni non potest nisi aliā adhibitā. Nempe v. 497 sqq. Strepsiades, priusquam meditatorium intrat, *ἱμάτιον* exuere iubetur. Postea, v. 719, *ἐν τῷ ἀσκάντῃ* sedens queritur et alia et hoc

φρούδη δ' ἐμβάς.

Etiam *τὰς ἐμβάδας* igitur antea amisit, videlicet eodem loco, quo nunc *ἱμάτιον* ei eripitur, i. e. antequam domum Socratis intrat. Cum nos hodie hoc loco solearum iacturam iam non legamus, eam [1]) in priore fabula illo loco spectatam [2]) et in retractatione demum deletam esse nobis putandum est. Si autem sic res se habet, etiam v. 719 prioris fabulae iam fuit, et cum Strepsiades eum pronuntiet propter cimicum cruciatus, quos *ἐν τῷ ἀσκάντῃ* sedens fert, etiam *ἀσκάντης* eiusque cimices prioris fabulae inventio est habenda.

Itaque sequitur *τὸν ἱερὸν σκίμποδα* retractationi esse attribuendum.

Si autem *ἀσκάντης* eiusque cimices prioribus Nubibus adsignandi sunt, id quoque sequitur etiam totam scaenam, ubi Strepsiades *ἐν τῷ ἀσκάντῃ* sedens atque a cimicibus vexatus meditari cogitur (v. 694 sqq.), in priore fabula esse spectatam.

In huius scaenae versibus 722—745 Strepsiades saepius commodioris meditationis causa caput velare iubetur, ut omnem externam turbationem evitet. Caput autem velare non potest nisi *τῷ ἱματίῳ*; sequitur igitur pallio in priore fabula per hanc scaenam Strepsiadem indutum esse, neque, antequam domum Socratis intraret, amisisse; sed postea

---

[1]) cf. v. 103 sq. *τοὺς αλαζόνας*
τοὺς ὠχριῶντας, τοὺς ἀνυποδήτους λέγεις,
quod optime ad solearum iacturam quadrat.

[2]) nam Strepsiadem veste **extra** domum in spectatorum conspectu, soleis **intra** spoliatum esse, id quod Heidhues (p. 35 sq.) vult, non veri simile est.

etiam in prioribus Nubibus eum id amisisse nobis putandum est, propterea quod posteriore loco, vv. 856—859, qui certo priorum Nubium erant,[1]) praeter solearum iacturam (858. 9.) etiam *ἱμάτιον* amissum commemoratur. Hinc sequitur *ἱμάτιον* Strepsiadi ademptum esse meditationis scaena absoluta, h. e. ut praemium institutionis. Non dico id solum institutionis praemium fuisse, sed id praemium fuisse dico, quod Strepsiades statim solvere coactus est, quoniam iam nihil aliud apud se habebat soleis antea ademptis. Utrum postea etiam plus domo ad Socratem attulerit necne, decerni iam non potest, sed id fieri potuisse negare nolo.

VV. 497—509.

Itaque vv. 497—500:

ΣΩ. ἴθι νυν, κατάθου θοἰμάτιον.
ΣΤΡ. ἠδίκηκά τι;
ΣΩ. οὔκ, ἀλλὰ γυμνοὺς εἰσιέναι νομίζεται.
ΣΤΡ. ἀλλ' οὐχὶ φωράσων ἔγωγ' εἰσέρχομαι.
ΣΩ. κατάθου, τί ληρεῖς;

ubi Strepsiades *ἱμάτιον* exuere iubetur, rectractationi sunt attribuendi; in priore fabula hoc loco *ἐμβάδες* ei ademptae sunt, quasi[2]) in sacellum[3]) introiret.[3])

Et cum sacro specu Trophonii ipse Strepsiades in vv. 506 sqq. Socratis meditatorium comparat:

ΣΩ. οὐ μὴ λαλήσεις, ἀλλ' ἀκολουθήσεις ἐμοὶ
ἀνύσας τι δεῦρο θᾶττον;
ΣΤΡ. ἐς τὼ χεῖρέ νυν
δός μοι μελιτοῦτταν[4]) *πρότερον· ὡς δέδοικ' ἐγὼ*
εἴσω καταβαίνων ὥσπερ εἰς Τροφωνίου.
ΣΩ. χώρει· τί κυπτάζεις ἔχων περὶ τὴν θύραν;

ad illius specus, quod situm erat ad Lebadeam, visus nocturnos

---

[1]) cf. cap. III.

[2]) fortasse hoc ipsis verbis expressum erat.

[3]) cf. Preller, Gr. Myth. I, 389. (aliter Kekulé, die Rel. a. d. Balustr. der Ath. Nike).

[4]) de hac re cf. scholia ad hunc locum, veluti: *ἐπειδὴ δὲ ἀπαντῶσι δαίμονες καὶ ὄφεις καὶ ἄλλα τινὰ ἑρπετά, βαστάζουσι πλακοῦντά τινα, καὶ ῥίπτουσιν ἐπὶ τῷ ἐκφυγεῖν,* alia.

somniique species celeberrimas ii, qui descensuri erant, variis caerimoniis ac vigiliis parabantur, quo facto in taetrum atque horridum specu immersi vaporibus terrestribus sopiebantur ac per somnia varias species videbant, quas postea sacerdotes interpretabantur.[1]) Atque haec quidem comparatio per se ipsa ad Socratem, qualis in priore fabula depingitur, optime quadrat.

Versus, qui antecedunt, 500—504:

500 ΣΤ. εἰπὲ δή νύν μοι τοδί.
ἢν ἐπιμελὴς ὦ καὶ προθύμως μανθάνω,
τῷ τῶν μαθητῶν ἐμφερὴς γενήσομαι;
ΣΩ. οὐδὲν διοίσεις Χαιρεφῶντος τὴν φύσιν.

possunt iam in priore fabula atque eodem loco auditi esse eodem iure, quo nunc in fabula tradita hic videmus.

Tum igitur v. 505 sq. Socrates Strepsiadem se sequi iussit et Strepsiades paululum cunctatus (506—508) Socratem secutus est, quasi ut post doctrinam *ἐξωτερικήν* institutionem *ἐσωτερικήν* acciperet.

vv. 627—745.

vv. 627 sqq. Socrates rursus exiens Strepsiadem *τὸν ἀσκάντην* efferre iubet, quod propter cimices fieri vix potest:

632. Σ. αὐτὸν καλῶ θύραζε δευρὶ πρὸς τὸ φῶς·
ποῦ Στρεψιάδης; ἔξει τὸν ἀσκάντην λαβών.
ΣΤ. ἀλλ' οὐκ ἐῶσί μ' ἐξενεγκεῖν οἱ κόρεις·
Σ. ἀνύσας τι κατάθου, καὶ πρόσεχε τὸν νοῦν.
ΣΤ. ἰδού.

Hi versus priorum Nubium sunt putandi, quoniam *ἀσκάντης* omniaque, quae ad eum pertinent, prioris fabulae inventionem esse paulo ante demonstravi.

Ceterum etiam versus, qui antecedunt, 627—31, quibusque Socrates Strepsiadis stultitiam atque oblivionem queritur, iam in priore fabula auditos esse nobis existimandum est propter v. 627:

μὰ τὴν Ἀναπνοήν, μὰ τὸ Χάος, μὰ τὸν Ἀέρα,

ubi rursus Diogenis Apolloniatae doctrina significatur atque irridetur: *Χάος* idem est atque *Ἀήρ, Ἀναπνοή*: „das mit dem Denken identische Atemholen", cf. annotat. pag. 28 [142].

---

[1]) cf. schol. et Pausan. 9, 39.

Fingit igitur poëta Strepsiadem intra domum nonnulla stulte respondisse et Socratem exire indignabundum. Hoc mea quidem sententia poëta bene finxit; nempe sic, cur iam institutio extra domum continuetur, intellegimus.

Ἀσκάντης elatus est: quam ob rem? Hoc docent vv. 694 sqq.: ut Strepsiades in eo sedens meditetur et, quid institutio profuerit, ostendat.

At in eis versibus, quos inter 635 et 694 legimus, neque ascantes neque meditatio ullo verbo tangitur, sed Strepsiades *περὶ μέτρων, ῥυθμῶν, ἐπῶν* a Socrate instituitur. His versibus (636—693), qui inter se aptissime optimeque cohaerent, fabulae actionem ac sententiarum conexum molestissime interrumpi iam alii[1]) intellexerunt. Luce clarius est etiam malam conexus rationem v. 694 *οὐδὲν μὰ Δί'* consideranti, vv. 636—693 in altera demum tractatione in hunc locum insertos eaque re vv. 694 sqq. a vv. 627—635, quibuscum optime cohaerent, esse diremptos. Illos versus autem (636—693), quos propter argutias ac subtilitatem quaestionum, quas continent, grammaticarum et propter vv. 847 sqq. et v. 1248[2]) proecdosi adimi nolim, ante parabasin et ante vv. 497 sqq. in prioribus Nubibus auditos esse censeo, praesertim cum antea inter parodum et parabasin, i. e. inter v. 477 et 510 plures quam triginta duos versus locum tenuisse manifestum sit.[3]).

A v. 694 *ἀλλὰ κατακλινεὶς δευρί* (nam *οὐδὲν μὰ Δί'* in retractatione alicuius conexus restituendi causa poëtam scripsisse putandum est) ea scaena orditur, qua Strepsiades in lectulo sedens meditari iubetur, quamvis acriter cimices eum vexent. Postquam paululum cunctatus in lectulo consedit (694—99), chorus hortatur, ut accurate et celeriter meditetur (700 sqq. duo versus carminis librarii mendo exciderunt). Sed Strepsiadi, qui prae dolore meditari vix potest, magnae querelae (709—15, 717—22) eliciuntur.

---

[1]) cf.: Köchly l. l. pag. 417. Kock l. l. pag. 49. Sauerwein, Ostenditur, qui loci in superstite Nub. comoedia etc., diss. inaug. Rostochii 1872, pag. 39.

[2]) cf. cap. III.

[3]) videmus igitur partes institutionis in priore fabula factae iam prorsus inter se esse commixtas.

Sequuntur vv. 723—745.

Σ. οὗτος, τί ποιεῖς; οὐχὶ φροντίζεις; ΣΤ. ἐγώ;
νὴ τὼ Ποσειδῶ. Σ. καὶ τί δῆτ' ἐφρόντισας;
ΣΤ. ὑπὸ τῶν κόρεων εἴ μού τι περιλειφθήσεται.
Σ. ἀπολεῖ κάκιστ'. ΣΤ. ἀλλ', ὦγάθ', ἀπόλωλ' ἀρτίως.
Σ. οὐ μαλθακιστέ', ἀλλὰ περικαλυπτέα.
ἐξευρετέος γὰρ νοῦς ἀποστερητικὸς
κἀπαιόλημ'. ΣΤ. οἴμοι, τίς ἂν δῆτ' ἐκβάλοι
ἐξ ἀρνακίδων γνώμην ἀποστερητρίδα;
Σ. φέρε νυν, ἀθρήσω πρῶτον, ὅτι δρᾷ, τουτονί.
οὗτος, καθεύδεις; ΣΤ. μὰ τὸν Ἀπόλλω 'γὼ μὲν οὔ.
Σ. ἔχεις τι; ΣΤ. μὰ Δί' οὐ δῆτ' ἔγωγ'.
Σ. οὐδὲν πάνυ;
ΣΤ. οὐδέν γε πλὴν ἢ τὸ πέος ἐν τῇ δεξιᾷ.
Σ. οὐκ ἐγκαλυψάμενος ταχέως τι φροντιεῖς;
ΣΤ. περὶ τοῦ; σὺ γάρ μοι τοῦτο φράσον, ὦ Σώκρατες.
Σ. αὐτὸς ὅτι βούλει πρῶτος ἐξευρὼν λέγε.
ΣΤ. ἀκήκοας μυριάκις ἁγὼ βούλομαι,
περὶ τῶν τόκων, ὅπως ἂν ἀποδῶ μηδενί.
Σ. ἴθι νυν, καλύπτου καὶ σχάσας τὴν φροντίδα
λεπτὴν κατὰ μικρὸν περιφρόνει τὰ πράγματα,
ὀρθῶς διαιρῶν καὶ σκοπῶν. ΣΤ. οἴμοι τάλας.
Σ. ἔχ' ἀτρέμα· κἂν ἀπορῇς τι τῶν νοημάτων,
ἀφεὶς ἄπελθε· κᾆτα τὴν γνώμην πάλιν
κίνησον †αὖθις αὐτὸ καὶ ζυγώθρισον.

Strepsiades in lectulo sedens capite velato cogitationem praedatoriam excogitare iubetur (723—30). Paulo post Socrates, quid discipulus faciat, inquirit, cum Strepsiades obdormivisse ei videatur; nihil habet nisi *πέος ἐν τῇ δεξιᾷ*, (731—34). Strepsiades iterum caput velare et meditari iussus quaerit, quanam de re meditetur (735. 6). Socrates hortatur, ut ipse, quid velit, inveniat (737). Tum Strepsiades indignabundus se iam sescenties dixisse dicit: *περὶ τῶν τόκων* (738. 9). Postremo Socrates tertium monet, ut caput velet et res suas circumspiciat (quod Strepsiadi v. 742 exclamationem *οἴμοι τάλας* elicit) et, si in altera re labatur, alteram quaerat (743—45).

Hanc scaenam, quippe quae tota ἐν ἀσκάντῃ agatur, ob id ipsum ex priore fabula servatam esse secundum ea, quae supra demonstravi, putandum est.

Sane quidem hac sententia ab omnibus fere viris doctis, qui de hac fabula et de hoc loco disseruerunt, me discrepare haud ignoro. C. Fr. Hermann,[1]) Fritzsche, Kock, Teuffel-Kaehler, Koechly, Buecheler, Witten, Naber (conferenda est sententiarum compositio apud Heidhuesium l. l. pag. 23) vv. 731—34 sive 731—39 priori, 740—45 sive 743—45 alteri fabulae adscripserunt. Qui enim fieri potest, inquiunt viri docti, ut Socrates Strepsiadem, quem quantopere a cimicibus torqueatur suis oculis videt, dormire opinetur (οὗτος, καθεύδεις; 732)? Apparet igitur, aiunt, hos versus, in quibus Strepsiades se somniculosum segnemque praebet, bene ad chori ne dormiat adhortantis (705) verba, minime ad eos, qui eum a cimicibus vexari faciunt, versus quadrare. Perspicue ergo, inquiunt, hoc loco duae tractationes dignoscuntur, ut chori carmen una cum iis versibus, qui Strepsiadem somniculosum praebent, priori, ceteri, qui eum a cimicibus vexatum ostendunt, alteri fabulae addicendi sint.

At primum quidem verba chorici carminis 705:

ὕπνος δ' ἀπέστω γλυκύθυμος ὀμμάτων

cum tragicum colorem praestent, in hac quaestione nullius momenti sunt. Deinde, id quod cum Heidhuesio consentio (l. l. pag. 24), haec somni necessitas ac segnities ob id ipsum, quod Strepsiades a cimicibus acerrime vexatur, suo loco est; nam his ipsis laboribus malisque confectus tandem propter virium defectionem in statum somno simillimum incidit.

---

[1]) cf. Hermann, Ges. Abhandlungen u. Beiträge, p. 272 sq.
Fritzsche, de fab. ab Ar. retr., spec. III.
Kock, l. l. pag. 50 sq.
Teuffel-Kaehler in edit. praef. 32 sqq.
Koechly, l. l. pag. 425.
Buecheler, l. l. pag. 673.
Witten, de Nub. fab. ab Ar. retractata, Progr. Erf., pag. 13.
Naber, Mnemos. XI, pag. 313.
Sauerwein, l. l. pag. 39 sq.
Contra Zielinski (l. l. pag. 38 sqq.) et Beer Strepsiadem a cimicibus vexatum prioris fabulae proprium fuisse censent.

Sed etiam alia nonnulla viri docti in hac scaena mirati sunt, primum quod Strepsiades ter deinceps caput velare iubetur, deinde, quod, quamquam Socrates Strepsiadem cogitationem praedatoriam atque fraudem aliquam excogitare vv. 728 sq. dilucide iusserat, tamen Strepsiades v. 736 quanam de re meditetur quaerit et Socrates, etsi, quid discipulus velit, iamdudum ignorare non potest, adhortatur, ut ipse quid velit inveniat ac pronuntiet.

Sed huic alteri dubitationi Heidhues (l. l. pag. 26) recte opponit Strepsiadem, quippe qui propter cimicum cruciatus meditari non possit, quanam de re meditaretur, iamdudum oblitum quid deliberet interrogare, Socratem autem clarissima sua docendi arte, cui ipse nomen *μαιευτική* indiderat, ex discipulo ipso quid deliberet elicere velle ob eamque causam suo iure v. 737 respondere. Atque illud quidem, quod Strepsiades ter caput velare iubetur, mirum esse Heidhues recte negat (l. l. pag. 25). Nam prima adhortatio v. 727

οὐ μαλθακιστέ', ἀλλὰ περικαλυπτέα

cum nihil profecerit, Socrates v. 735 iterum imperat

οὐκ ἐγκαλυψάμενος ταχέως τι φροντιεῖς;

at discipulus non illico oboedit, sed aliud quaerit, qua re perfecta Socrates suo iure tertium v. 740 *ἴθι νυν καλύπτου* imperat et ad meditandum incitat et Strepsiadi ob id imperium ingemiscenti (*οἴμοι τάλας*) suadet, ut si quam cogitationem propositam non adsequatur, dimittat et ad aliam transeat.

Sed etiam in hoc consilio v. 743 sqq.

ἔχ' ἀτρέμα· κἂν ἀπορῇς τι τῶν νοημάτων
ἀφεὶς ἄπελθε· etc.

viri docti offenderunt, quia similia iam chorus v. 702 sq. suaserat:

ταχὺς δ' ὅταν εἰς ἄπορον πέσῃς,
ἐπ' ἄλλο πήδα νόημα φρενός,

ad quos versus Kock recte in editione sua adnotat: „der Dichter verspottet die scheinbar abspringende Disputierweise des Sokrates, der, wenn die Untersuchung auf einem Wege nicht gelingen wollte, gleich einen neuen zu finden wusste." Sed cum hoc priore loco chorus ante meditationem, illo posteriore Socrates post-

quam meditatio non processit, illud suadeant, utrumque suo loco esse mihi quidem videtur.

Totum locum mihi rursus perspicienti C. Fr. Hermann obsistit (l. l. pag. 272). Quomodo, inquit vir doctissimus, languida illa intermissio ante v. 731

φέρε νυν, ἀθρήσω πρῶτον ὅτι δρᾷ τουτονί

tolerari poterat, ne molestia fieret, „die selbst auf unserm Theater kaum vorkommen, von dem griechischen Dichter aber gewiss durch einen eingeflochtenen Chorgesang vermieden worden sein würde"? Hoc et ego credo; itaque quaerendum est, nonne forte canticum, quod Hermann postulat, hodie quoque aliquo loco fabulae legatur, et propterea animum adverte, quaeso, ad canticum, quod nunc v. 805 sqq. legimus.

Canticum vv. 805 sqq.

ἆρ' αἰσθάνει πλεῖστα δι' ἡμᾶς ἀγάθ' αὐτίχ' ἕξων
μόνας θεῶν; ὡς
ἕτοιμος ὅδ' ἐστὶν ἅπαντα δρᾶν
ὅσ' ἂν κελεύῃς,
σὺ δ' ἀνδρὸς ἐκπεπληγμένου καὶ φανερῶς ἐπηρμένου
γνοὺς ἀπολάψεις, ὅτι πλεῖστον δύνασαι,
ταχέως· φιλεῖ γάρ πως τὰ τοιαῦθ' ἑτέρᾳ τρέπεσθαι.

Iam Teuffel (Philol. VII, 330 sqq.) et postea Buecheler (l. l. pag. 666) atque Kock (l. l. pag. 51) hoc canticum, quod nunc v. 805 sqq. legimus, hoc loco omnino non posse intellegi cognoverunt. Apparet enim chorum haec verba facere ad Socratem et hortari, ut Strepsiadem totum captum, quoad tempus sit quam maxime exspoliet; si autem his verbis Socratem alloquitur, Socrates in orchestra esse debet, verum eum iamdudum post v. 790 domum intrasse satis perspicuum est. Nam quod Heidhues (l. l. pag. 15) prima verba

ἆρ' αἰσθάνει πλεῖστα δι' ἡμᾶς ἀγάθ' αὐτίχ' ἕξων
μόνας θεῶν;

ambigue ad utrumque, Socratem et Strepsiadem, dicta esse et a Socrate porta aperta audiri potuisse opposuit atque etiam solum ad Strepsiadem fieri Roemer (Sitzber. der Münch. Akad. 1896,

Heft II, p. 243) existimavit, prorsus abici velim. Nam primum in antiqua comoedia nemo quicquam intra domum porta aperta casu audit, sed aut extra domum est et audit aut intra domum est neque audit. Deinde quonam iure Nubes Strepsiadem per se subito plurimorum bonorum participem fore gloriari possunt? An propterea, quod modo ei suaserunt, ut pro se filium ad Socratis disciplinam mitteret? Sed tam parati consilii mox fortasse Strepsiadi ipsi, opinor, in mentem venturum erat. Quomodo vero Roemer in verbis sequentibus, quae prioris sententiae causam afferunt:

ὡς ἕτοιμος ὅδ' ἐστὶν ἅπαντα δρᾶν
ὅσ' ἂν κελεύῃς

ὅδε ad Phidippidem referri velit, quamquam ὅδε semper ad eum, qui adest, spectat et Phidippides abest, praeterea Nubes filium nunquam antea viderunt ob eamque rem, utrum omnia, quae pater imperet, facere paratus sit necne, scire omnino non possunt, ignorare me confiteor et iam Heidhues (l. l. pag. 58 sq.) id reiecit. Quod cum hoc canticum suo loco non sit, Teuffel et Buecheler pro vv. 457—475 post v. 456 id in priore fabula locum tenuisse indicaverunt, quod si concesseris, vv. 476. 7 optime hoc carmen sequantur, nam tum versibus 476. 7 idem appelletur[1]) atque antea. Neque illud negari potest secundum argumentum quoque et sententiam huc optime inseri carmen. Sed unum obstat, quod etiam Heidhues recte opposuit (l. l. pag. 30 sq.), quod Strepsiades hanc adhortationem audire non debebat, hoc loco audire debebat. Itaque ob eam causam et quod vv. 457—475 optime cum iis, qui antecedunt, versibus cohaerent ad eosque quadrant, Teuffelii et Buecheleri coniecturam accipere non possum.

Canticum, quod dico, antistrophum est strophae vv. 700—705, nisi quod strophae duo versus ultimi librarii mendo exciderunt. Atqui post v. 730 canticum desiderari Hermann recte monuit.[2]) Quid igitur per se veri similius est quam hoc loco

---

[1]) de hac re vide cap. IV, ubi de his vv. accuratius egi.

[2]) Nam Aristophanes saepe lacunas actionis cantico explevit; cf. H. Steurer, de Aristoph. carminibus lyricis, diss. inaug. Strassburg 1896, pag. 3 sqq., ubi multa exempla afferuntur.

strophae, quae antecedit, antistropham in priore fabula auditam esse? Canticum autem vv. 805 sqq. non ita male in hunc locum inseritur. Nam hic Socrates per totum canticum adest et a choro appellari potest. Strepsiades autem a cimicibus tam acriter vexatus, ut cruciatu confectus paene obdormiscat, praeterea capite velato hoc loco nihil huius adhortationis audit.[1]) Deinde Strepsiades hoc animi habitu omnia imperata facere paratus est (807. 8) et perterritus (810), quare chorus suadere potest: *ἀπολάψεις ἀνδρός* (811 sq.).

Si autem hoc loco canticum audiebatur, illud *πρῶτον* in v. 731

φέρε νυν, ἀθρήσω πρῶτον, ὅτι δρᾷ, τουτονί,

in quo nonnulli offenderunt, satis intellegitur, cum meditandi scaena, quae ante canticum propter discipuli lassitudinem abrupta erat, optimo iure post canticum quasi denuo inciperetur.

Sane quidem canticum, quod dico, prorsus alio prioris fabulae loco auditum esse ipse prius suspicatus sum. Nempe parabasin fortasse aptissime non inter singulas institutionis partes, sed post totam demum Strepsiadis institutionem secuturam esse concedo (cf. Buecheler l. l. p. 673), i. e. eo loco, quo nunc illud canticum, quod dico, legimus. Si autem haec sit res, canticum suo loco movetur et forsitan suspiceris vice versa canticum antea illo loco positum esse, quo nunc parabasin legimus, i. e. post v. 509. Neque male in hunc sententiarum conexum inseratur. Nam hic Strepsiades omnia facere paratus est, hic chorus ex Socrate quaerere potest, nonne, quid fructus ex ipsis, Nubibus deabus, capiat, intellegat. Ne Strepsiades haec

---

[1]) Itaque Nubes deas carmen summissa voce canere non opus est statuere. Quamquam fortasse etiam maior sit ironia, si sumamus chorum cantica 700 sqq. et 803 sqq. summissa voce cecinisse atque eisdem verbis, quibus Strepsiadem monuerit:

ὕπνος δ' ἀπέστω γλυκύθυμος ὀμμάτων, eum sopivisse. Sed id cum per se ipsum mihi quidem non veri simile videtur, tum numeri iambici et choriambici (tantum versus *ἕτοιμος ὅδ' ἐστὶν ἅπαντα δρᾶν* est logaoedicus, cf. Christ, Metrik, 1. Aufl., S. 265) non sopiunt, sed incitant. — Si exempli causa id Philoctetae canticum conferamus, quod Philocteta dormitante chorus canit, eius numeri ab huius carminis numeris prorsus discrepant.

verba audiat, eum meditatorium intrare sumendum est ante Socratem, qui paululum moratur, ita ut primos versus cantici audiat. Si autem canticum hoc loco et parabasis illo loco inferiore audiebatur, id optime ad duas alias res quadret. Nam tum primum quidem ea scaena, qua Strepsiades sapientia modo accepta gloriatur (814 sqq.), statim parabasin sequatur, id quod cum Pacis simili scaena v. 819—855 simili loco posita omnino congruat. Deinde chori sententiae et animi commutationem (cf. e. c. differentiam vv. 805 sqq. et 1458 sqq.) post parabasin demum inveniamus, id quod in aliis quoque Aristophanis fabulis videmus, imprimis in Vespis.

Itaque multis de causis parabasis cantici, parabaseos canticum antea tenuisse locum videtur. Sed hanc coniecturam quamvis mihi arridentem tamen reiciendam censui.

Nempe primum quidem Socratem non solum primos versus, sed totum carmen audire debere monendum est. Non dico semper eum, qui a choro appellatur, adesse debere, sed dico adesse debere eum, cui chorus aliquid imperat, suadet, et suadet chorus tota altera cantici parte Socrati:

σὺ δ᾽ ἀνδρὸς ἐκπεπληγμένου καὶ φανερῶς ἐπηρμένου
γνοὺς ἀπολάψεις, ὅτι πλεῖστον δύνασαι,
ταχέως· φιλεῖ γάρ πως τὰ τοιαῦθ᾽ ἑτέρᾳ τρέπεσθαι.

Deinde, etiamsi hoc neglegamus, tamen canticum multo brevius est quam ut ii, qui spectant, institutionem intus continuatam esse animis fingere possint et Aristophanes spectatores id fingere ipse voluerit, quamvis saepe deceptionem, quam vocant, scaenicam neglegat. Confer, quaeso, imprimis Vesparum locum (1265 sqq.), ubi post v. 1264 Philocleonem et Bdelycleonem convivio interesse nobis animis fingendum est. Ibi ad lacunam explendam primum sequitur canticum, quod triginta fere versus complectitur (non septem, ut in vv. 805 sqq., quorum primos ut Socrates audiat necessarium est, ita ut institutionem postea demum incipere possit); deinde rursus triginta circiter versus sequuntur, quibus Xanthias servus, quae in convivio gesta sint, narrat; tum demum Philocleo a convivio redit.

Denique ne illud quidem potest statui Strepsiadem paulo

ante Socratem meditatorium intrare et Socratem paululum morari, quoniam Socrates v. 505 sq. clare et distincte contrarium dicit:

οὐ μὴ λαλήσεις, ἀλλ' ἀκολουθήσεις ἐμοὶ
ἀνύσας τι δεῦρο θᾶττον;

Hic igitur huius cap. II fructus est:

In priore fabula Strepsiades ante parabasin cum aliis rebus tum grammaticis institutus cum Socrate meditatorium intrare iussus est, ut intra domum quasi maiori sapientiae initiaretur, antea soleis ademptis, quasi sacrum locum ingrederetur (contra pallio post perfectam demum institutionem privatus est). Deinde sequebatur parabasis. Post parabasin ἀσκάντην efferre iussus est, ut in hoc lectulo quamvis cimicibus abundanti capite velato meditaretur; inter v. 730 et 31 chorus strophae v. 700—705 antistropham (805 sqq.) cantabat.

Servati sunt ex priore fabula versus hi:

636—693.	sequebatur parabasis.
lacuna.	627—635.
ἐμβάδων iactura	694—730.
500—504?	805—813.
505—509.	731—745.

Cap. III. Finis institutionis; Strepsiades sapientiam iactat apud Phidippidem; Strepsiades et creditores.

1. vv. 746 sqq.

Tot tantasque Socratis adhortationes eventus sequitur mire prosper. Nam Strepsiades praeclarissimas duas cogitationes praedatorias invenit, ut etiam severi magistri laudem v. 757 εὖ γε atque etiam maiorem laudem v. 773 σοφῶς γε νὴ τὰς Χάριτας accipiat, quas laudes minime recte Heidhues (l. l. pag. 23 in annotatione) per ironiam praebitas esse existimat. Tum vero tertia illa interrogatio sequitur, cui quod Strepsiades inepte respondet (775—82), Socrates subito atque inopinato summa

ira incensus discipulum expellit (783), quia semper quicquid didicerit extemplo obliviscatur (785. 6). Sed nihil adhuc in senis ingenio apparuit obliviosum et accuratius examinanti haec oblivio, cuius Socrates discipulum arguit, in sequentibus demum versibus cognoscetur; nam parvula repetitione habita quid primum didicerit reminisci iam non potest (vv. 787—790). Socrates abit, Strepsiadi desperanti chorus, ut, si filius ei sit, hunc ad Socratis disciplinam pro se mittat, suadet (791 sqq.).

Totam hanc extremam scaenae partem et potestatem Strepsiadis expellendi quasi procul arcessitam et ad superiorem partem, in qua Socrates ipse discipuli argutias atque sagacitatem admiratus erat, omnino non accommodatam esse luce clarius est et ex illo prospero eventu, quem in vv. 746—774 vidimus, colligendum Strepsiadem ut perfectum sophistam ex Socratis institutione esse discessurum. Accedit, quod Strepsiades postea cum sapientiae recens acceptae exempla proponit (cf. v. 825 sqq., 847 sqq.) tum ipse, non Phidippides creditores exigit, qua in re idem sensisse iam Köchlyum,[1]) Weylandum, Schanzium, Kockium, Zielinskium cum magno meo gaudio invenio. Itaque viri docti in priore fabula Strepsiadem ut perfectum sophistam ex Socratis institutione discessisse suspicati sunt et equidem hanc suspicionem prorsus comprobo atque accipio, quare vv. 783—804 retractationi addicendos esse censeo. Versus 775—82 autem, quos omnino alio prioris fabulae loco dictos esse puto, postea[2]) tractabo.

Sed Heidhues (l. l. pag. 36 sq.) Boehringerum secutus (Über die W. des Ar., 1863, p. 23 sq.) illud, quod viri docti, quos supra dixi, de Strepsiade creditores exturbanti senserunt, rectum esse negat. Boehringer enim Strepsiadem in illa scaena, qua creditores

[1]) cf.: Köchly, l. l. pag. 425 sq., 428.
Weyland, l. l. pag. 29—32.
Schanz, Praefat. in Plat. Apol. edit. pag. 9.
Kock, l. l. pag. 47. 52.
Zielinski, l. l. pag. 38. 39.

cf. etiam: Brentano, Untersuchungen über das griech. Drama, I. Teil: Aristoph., pag. 65.

[2]) cf. huius commentationis cap. IV.

expellit, nequaquam tantae doctrinae sophisticae documenta edere indicat, ut Socratis institutionem bene cessisse existimare cogamur. At si Heidhuesio et Boehringero ita videtur, mihi non videtur, sed equidem versus illos certe 1290 sqq., ubi Strepsiades inde, quod mare fluminibus perpetuo affluentibus non augetur, ne pecuniam quidem augeri oportere colligit, ingeniosissimi artificii sophistici puto. Sed Heidhuesio aliud accedit. Existimat enim Strepsiadem victoriam a creditoribus omnino non reportare, quoniam dubium esse nequeat, quin creditores exturbati eum ad ius vocaturi sint, id quod Strepsiades Phidippidis ope fretus non timeat. Sed hoc rectum esse nego. Reminiscere, quaeso, aliarum Aristophanis fabularum, veluti Acharnensium (v. 827) aut Avium (v. 990. 1018. 1031. 1463), in quibus sycophanta vel quivis alius homo incommodus verberibus de orchestra deturbatur, et si is, qui verberatur, etiam sescenties „μαρτύρομαι" (e. c. Avium v. 1031) vel si quid aliud eiusmodi dicat, spectatoribus res finita est vicitque is, qui remanet alterumque expulit, neque quisquam, quid post scaenam secuturum sit, quaerit. Itaque Strepsiades, si quidem in spectatorum conspectu vicit, omnino vicit vicitque et sophistica sua calliditate et manu.

Postquam igitur institutio prospere cessit, ἱμάτιον quoque discipulo ademptum est (cf. supra pag. 32. 33).

Alia vero quaestio est, quonam modo, cum Strepsiadis institutio prospere cesserit, totam fabulae prioris actionem porro progressam esse iudicemus. Koechly igitur et Kock in priore fabula Phidippidem omnino non a Socrate, sed a Strepsiade ipso sapientia sophistica redundanti eruditum esse putant, quam postea contra patrem ipsum creditorum victorem adhiberet. Weyland Strepsiadem, quamquam ut perfectus philosophus ex Socratis disciplina discesserit, tamen postea se multa oblitum esse animadvertisse filiumque misisse existimat. Sed neque hoc neque illud ferri posse Heidhues (l. l. pag. 39) recte iudicat. Nam hoc, quod Weyland vult, quasi procul arcessitum esse manifestum est; de illo autem, quod Koechly et Kock existimant, rectissime Heidhues l. c. haec iudicavit: „Ein Nonsens ist es zudem, anzunehmen, der Alte habe, wenn er selbst den Kursus mit Erfolg absolvierte, noch erst seinen Sohn, der doch herzlich wenig Lust hatte, mit diesen Dingen behelligt. Er

war ja dann selbst Manns genug, sich die Manichäer vom Halse zu schaffen. Die Unterweisung des Sohnes durch Strepsiades wäre dann nicht im Gesamtplane begründet, sondern diente nur dem Zwecke, die Prügelscene zu ermöglichen".[1])

Itaque relinquitur, ut Phidippidem in prioribus Nubibus omnino neque a Socrate neque a Strepsiade eruditum esse colligam. Quae huic suspicioni contradicere videantur, non talem vim habent, qualem primum animadvertenti habere videntur. Nam quod ab Athenaeo (IV 171 c) ii versus ex *prioribus* Nubibus citantur, quos nunc vv. 1196 sqq. legimus:

A. *πῶς οὐ δέχονται δῆτα τῇ νουμηνίᾳ*
ἀρχαὶ τὰ πρυτανεῖ', ἀλλ' ἕνῃ τε καὶ νέᾳ;
B. *ὅπερ οἱ προτένθαι γάρ δοκοῦσί μοι ποιεῖν.*
ὅπως τάχιστα τὰ πρυτανεῖ' ὑφελοίατο,
διὰ τοῦτο προὐτένθευσαν ἡμέρᾳ μιᾷ.

nihil impedit, ne hos versus etsi iam in prioribus Nubibus tamen prorsus alio loco et in alio sententiarum conexu dictos esse suspicer, et cum Athenaeus primos versus a Strepsiade, ceteros tres a Phidippide pronuntiatos esse, sicuti nunc legimus, non[2]) tradiderit, hos quinque versus in priore fabula fortasse in eruditione ante parabasin exhibita auditos esse ultimosque versus tres a Socrate Strepsiadi responsos conicio. Conferas huc, si placet, verba VI. hypotheseos haec: *τὰ μὲν γὰρ ..... καὶ ἐν τῇ τάξει καὶ ἐν τῇ τῶν προσώπων διαλλαγῇ μετεσχημάτισται.* Atque etiam minoris momenti est, quod scholiasta ad Platonis Axiochum 465 ex *prioribus* Nubibus *δὶς παῖδες οἱ γέροντες* citat, quod in huius fabulae v. 1417 legimus; nam hoc proverbium aliquo alio prioris fabulae loco (veluti in scaena vv. 816 sqq.) afferri potuisse quis negaverit? Ceterum Buecheler (l. l. pag. 676) in hac scholiastae annotatione numerum *ά* ut falso iteratum ex prioribus verbis, in quibus bis numerus *ά* invenitur, deleri vult.

---

[1]) cf. etiam Zielinski l. c., qui idem sentit et iam idem collegit atque ego.

[2]) cf. Athenaei editionem Meinekianam. Itaque non recte mihi quidem Kaibel in textus Meinekiani tractatione nomina Strepsiadis Phidippidis praescripsisse videtur.

2. vv. 814 sqq.

Catastropha autem, quomodo in priore fabula effecta sit, hodie cognosci iam non potest.

Sed ut ea paucis attingam, quae etiam in ea parte, quam nunc Strepsiade expulso post v. 813 legimus, ex priore fabula recepta esse iudico, primum huc referendos esse eos versus puto, quibus Strepsiades sapientiam modo acceptam apud filium iactat; namque etiamsi filium in priore fabula non erudivit, tamen apud eum cum quadam sui aestimatione de nova sapientia gloriatus, quanto sapientior factus esset quam filius, demonstrare potuit. Conferri potest ea Pacis scaena (819—55), qua Trygaeus e caelo reversus apud servum ea, quae viderit, iactat (cf. supra pag. 42). Huc igitur referendi mihi videntur: vv. 816—838;[1]) 843—853, in quo versu 853 animum adverte, quaeso, ad verba *παρελθὼν παρὰ τοὺς γηγενεῖς*, quae locutio optime ad illum superiorem locum quadrat, quo Socratis meditatorium cum Trophonii spelunca comparabatur (v. 508); denique vv. 856—859, in quibus vestis et solearum iactura commemoratur.

Sed ne quid neglegere videar, non mirer, si quis in eiusdem scaenae vv. 868 sqq. offendat, quos a me alteri fabulae attribuendos esse apparet:

Σ. νηπύτιος γάρ ἐστ᾽ ἔτι
καὶ τῶν κρεμαστρῶν οὐ τρίβων τῶν ἐνθάδε.
Φ. αὐτὸς τρίβων εἴης ἄν, εἰ κρέμαιό γε etc.

Nam si Socratem in priore fabula cremathra usum esse et in altera fabula eccyclemate me supra demonstrasse memineris (cap. I.), forsitan quaesiveris, quonam iure hoc loco cremathrae mentio fiat, quam ad illum priorem locum vv. 218 sqq. spectare manifestum est. Sed si schol. ad 591 conferas: *δῆλον οὖν ὅτι κατὰ πολλοὺς τοὺς χρόνους διεσκεύασε τὸ δρᾶμα,* quod ad parabaseos locum quendam scholiasta annotavit, haec verba forsitan huc quoque referas atque mecum conicias Aristophanem hunc locum (868 sqq.) posteriore tempore quam finem prologi (200 sqq.) retractavisse et consilio mutato cremathram tenere voluisse, sive ut Socratem, sicuti in priore fabula, in cremathra spectari vellet sive discipulos.

---

[1]) cf. quae de vv. 833—838 supra dixi p. 28.

3. vv. 1115—1130: epirrhema.

Ut vero ad ea enumeranda redeam, quae praeterea ex priore fabula servata esse existimo, epirrhema illud vv. 1115—1130 una cum ceteris viris doctis huc refero, quippe quo simplicius ac liberius poëta victoriam palmamque sibi flagitet quam ut, postquam prior fabula ceciderit, fingi potuisse videatur. Utrum in priore fabula fortasse statim post Strepsiadis institutionem finitam an postea auditum sit, quis hodie decernere potest?

4. vv. 1131—1141; Strepsiades et creditores, vv. 1214 sqq.

Deinde ad priores Nubes referendos censeo vv. 1131—1141, quos statim[1]) illa scaena sequi poterat, qua Strepsiades creditores exturbat (vv. 1214 sqq.) in quaque nihil nisi vv. 1227—1231 alterius fabulae additamentum esse puto; h enim vv.

1227 *Π. καὶ νὴ Δί' ἀποδώσειν γ' ἐπώμνυς τοὺς θεούς.*
Σ. μὰ τὸν Δί'· οὐ γάρ πω τότ' ἐξηπίστατο
Φειδιππίδης μοι τὸν ἀκατάβλητον λόγον.
1230 *Π. νῦν δὲ διὰ τοῦτ' ἔξαρνος εἶναι διανοεῖ;*
Σ. τί γὰρ ἄλλ' ἂν ἀπολαύσαιμι τοῦ μαθήματος;

ad Phidippidis institutionem spectant et ipsis verbis atque elocutione operam retractantis demonstrant, si similitudinem conferas in pristinis verbis:

1232 *Π. καὶ ταῦτ' ἐθελήσεις ἀπομόσαι μοι τοὺς θεούς;*
Σ. ποίους θεούς; Π. ὃν ἂν κελεύσω 'γωγέ σε,
τὸν Δία, τὸν Ἑρμῆν, τὸν Ποσειδῶ. Σ. νὴ Δία.

atque in verbis additis:

1227 *Π. καὶ νὴ Δί' ἀποδώσειν γ' ἐπώμνυς τοὺς θεούς.*
Σ. μὰ τὸν Δί'.

Accedit, quod v. 1232

Π. καὶ ταῦτ' ἐθελήσεις ἀπομόσαι μοι τοὺς θεούς;

---

[1]) nam v. 1214 Strepsiades in orchestra est, cum Pasias non pulset aut vocet. *καλοῦμαι* v. 1221 non significat: „ich rufe", sed: „ich lade vor." In altera fabula Strepsiadem post 1212 introire et postea rursus exire poëta voluit.

multo melius cum vv. 1224—26 quam cum v. 1231 coniungitur. Nam quid Strepsiades *ἀπομόσαι* vult? quid iusiurando negare vult? Se, quem rem equinam odisse nemo sit quin sciat, equum emisse, ita ut v. 1232, quem dico, ad eos versus (1224—26) pertineat, quos in priore fabula subsequebatur. Contra si v. 1232 versum 1231 subsequitur, ad 1227 (*καὶ νὴ Δί' ἀποδώσειν γ' ἐπώμνυς τοὺς θεούς*) referendus est, qui quinque versibus ante locum tenet.

5. vv. 1303—1320; vv. 1345 sqq.

Sequitur hanc scaenam chori carmen vv. 1303 sqq., stropha et antistropha, ac stropham quidem (1303—1310), qua chorus seni ob impudentiam calamitatem praedicit, etiam in prioribus Nubibus hic subsecutam[1]) esse ne sumam nihil impedit vel sumere necesse est, quoniam Strepsiades is est, qui creditores expellit, ita ut chorus eum v. 1309 appellet: *τοῦτον τὸν σοφιστήν*, quod nonnisi ad eum Strepsiadem quadrat, cuius institutio bene evenit quique creditores ipse pepulit.

Antistropham autem (vv. 1311—1320), qua chorus id, quod modo dixit, plenius profert filiumque ipsum patri perniciei futurum esse praedicit, vel ob id ipsum et propterea, quod haec amplificatio post aptissima strophae verba languidae iterationis speciem praebet atque etiam illa priora verba debilitat, in retractatione serissimeque fictam esse veri simile est.[2])

Ac si iam stropham, quae a v. 1345 initium facit, accuratius percenseo, mirae cuiusdam similitudinis numerorum mihi in mentem venit, quae inter hos et eos versus intercedit, a quibus stropha v. 1345 incipit; namque compositio horum strophae 1303 sqq. versuum:

1303 *οἷον τὸ πραγμάτων ἐρᾶν φλαύρων· ὁ γὰρ*
γέρων ὅδ' ἐρασθεὶς
ἀποστερῆσαι βούλεται τὰ χρήμαθ' ἁδανείσατο·

---

[1]) cf. Koechly, l. l. pag. 429.

[2]) Contra non offendendum est in eo, quod hic stropham antistropha subsequitur. Id apud Aristophanem in omnibus fere fabulis, in quibusdam etiam saepius invenitur, ita ut eadem stropha non solum bis, sed etiam ter quater, sexies octies deinceps iteretur. cf. H. Steurer, de Ar. carminibus lyricis, diss. inaug. Strassbg. 1896, pag. 13—16.

prorsus congruit, si pro ἀκόλαστος v. 1348 simile quod verbum, quod duas syllabas amplectitur, scripsimus, e. c. θρασύς, cum horum strophae 1345 sqq. versuum structura:

1345 σὸν ἔργον, ὦ πρεσβῦτα, φροντίζειν ὅπῃ
τὸν ἄνδρα κρατήσεις,
ὡς οὗτος, εἰ μή τῳ 'πεποίθειν, οὐκ ἂν ἦν οὕτω
θρασύς·

Nonne fortasse hoc canticum vv. 1345 sqq. in priore fabula cantici vv. 1303—1310 antistropham effecisse potest, ut in retractatione demum carminis vv. 1345 sqq. clausula mutaretur et strophae vv. 1303—10 nova antistropha vv. 1311—20 adderetur? Quamquam hoc nequaquam nisi per coniecturam statui posse fateor, tamen, si rectum sit, sequatur Strepsiadem antea ab aliquo homine vexatum esse atque tum a choro incitari, ut, quomodo eum arceat, videat. Quodsi et hoc concesseris et ea adieceris, quae Poppelreuter[1]) de scaenis scurrilibus disseruit, quas post parabasin in comoedia antiqua saepe invenimus quibusque multi deinceps plerumque eum, qui partes primarias agit, aut adeunt aut vexant, veluti etiam in Aristophanis Acharnensibus, Pace, Avibus, Pluto, praeterea Ecclesiazusis, forsitan conieceris in priore fabula Strepsiadem non modo a Pasia et Amynia, sed etiam ab aliis vexatum esse et fortasse per hos catastropham allatam, e. c. sic, ut ii, qui se ipsos quoque sophistica sapientia imbui vellent, ad Strepsiadem venirent eumque fraudarent.[2]) Sed hoc nihil nisi coniecturam esse iterum fateor.

6. vv. 1452 sqq.

Denique in fabulae exitu ex prioribus Nubibus servati esse mihi videntur vv. 1452—1463. 4 (ἀποστερεῖν.); 1473. 4., unde Mercurius in priore fabula aliquo modo adhibitus esse mihi videtur; 1476—1482.

---

[1]) de comoed. Att. primordiis part. duae, diss. Berol. 1893, pag. 24 sq., 41.

[2]) Ceterum, si haec sit res, θρασύς, quod e. c. in v. 1348 substitui, melius quadrabat ad tales homines quam ἀκόλαστος, quod rectius ad Phidippidem convenit.

De vv. 1483 sqq. iam supra (cap. I) dixi et in prioris fabulae exitu Strepsiadem ipsum, non servum tectum meditatorii detexisse demonstravi.

Ceterum, ut id unum addam, si vv. 1452. 3.

ταυτὶ δι᾽ ὑμᾶς, ὦ Νεφέλαι, πέπονθ᾽ ἐγώ,
ὑμῖν ἀναθεὶς ἅπαντα τἀμὰ πράγματα

urgere velis, alio modo, atque antea conieci, catastropham in prioribus Nubibus allatam esse suspiceris. Forsitan enim existimaveris Strepsiadem a Socrate stipulationem aliquam facere coactum esse, qua postea re familiari privatus sit, vel simile quid. Sed ne hoc quidem nunc magis cognosci posse quam illud, quod paulo ante disserui, consentaneum est. Nam, ut iterum dicam, quomodo in priore fabula catastropha allata sit, nos scire iam non possumus.

Tertium igitur caput haec docuit: In prioribus Nubibus Strepsiadis institutio prosperum habuit eventum, ita ut ipse postea creditores a se defendere posset. Paulo post institutionem perfectam scaena sequebatur, qua pater apud filium sapientiam modo acceptam iactabat et filius eum irridebat. Canticum, quod nunc a v. 1345 incipit, fortasse antea strophae 1303 sqq. antistrophum erat. In fabulae exitu Strepsiades etiam in prioribus Nubibus pravitatem et calamitatem conquerebatur et Socratem eiusque scholam ultus est (tectum meditatorii ipse detegens, cap. I).

Servati sunt ex priore fabula versus hi:

746—774

lacuna, (in qua etiam pallii iactura spectabatur, cap. II)

816—838.	1303—1310.
lacuna.	lacuna.
843—853.	1345—1348?
. . . .	maior lacuna.
856—859.	1452—1463/4.
lacuna.	lacuna.
epirrhema: 1115—1130.	1473. 4.
1131—1142.	. . . .
1214—1302.	1475—1482.

(maior lacuna; tantum vv. 1496 et 1503 servati sunt, cap. I).

Quae hucusque disserui, certa esse puto; utique de iis, quas tractavi, fabulae partibus maiore fide diiudicari potest. In hoc quasi fundamento, sicuti alii in similibus rebus, reliquam commentationem construere conabor easque, quae restant, fabulae partes tractabo, a certiore ad minus certum descendens.

Cap. IV. Tentamen: vv. 476 sqq.

Postquam Strepsiades se ad omnes labores suscipiendos promptissimum esse confirmavit (439—456), chorus hoc studio gavisus summam gloriam ac beatissimam vitam ei praedicit (457—464) et cuiusmodi beatissima illa vita futura sit planius ampliusque depingit (465—475).

In vv. 476. 7. autem chorus subito ad Socratem versus, ut tentamine novi discipuli instituto ingenium indolemque exploret, adhortatur:

ἀλλ' ἐγχείρει τὸν πρεσβύτην ὅ τι περ μέλλεις προδιδάσκειν,
καὶ διακίνει τὸν νοῦν αὐτοῦ καὶ τῆς γνώμης ἀποπειρῶ.

Iam Buecheler (l. l. pag. 666) haec non recte se habere bene intellexit. Nam ille, qui versibus antecedentibus a choro appellatur, est Strepsiades, deinde chorus uno tenore loqui pergit nulla significatione adhibita iam verba ad alium fieri atque antea. Quod Heidhues (l. l. pag. 31) chorum tantum gestu usum significasse existimat Socratem iam a se appellari, parvo contentus est; Aristophanes quidem aliis locis fabulisque id clarius indicare solet. Deinde quod Heidhues (l. l. pag. 31) cum hoc loco vv. 358. 9 comparat, ubi chorus primo (358) ad Strepsiadem deinde (359 sqq.) ad Socratem se vertit, illo loco chorus dilucide ipsis verbis (*σύ τε* 359) se iam alium atque antea alloqui indicat.

His igitur versibus 476. 7 cum versibus antecedentibus nullus conexus est, sed ne cum sequentibus quidem melius coniunguntur. Nam rectissime Kock (l. l. pag. 48) ab eiusmodi

chori adhortationibus, quae duobus tetrametris aut anapaesticis aut iambicis pronuntiarentur, in fabulis Aristophaneis semper capita fabulae initium facere disseruit (cf. locos a Kockio in annotationem collectos); at hoc loco triginta duo trimetri iambici sequuntur: id permirum est. Hi trimetri sunt dissimillimi argumenti, et etiamsi Heidhuesio (l. l. pag. 31) assensus vv. 478—487, quamvis breves et abrupti sint, mihi satisfaciant, tamen post vv. 488—491, in quibus Socrates se discipulo *σοφόν τι περὶ τῶν μετεώρων* obiecturum esse promittit, statim vv. 492 sqq. sequi posse prorsus nego. Sane quidem non negarem, nisi Strepsiades postea in ea scaena, qua creditores expellit, harum rerum physicarum atque caelestium peritissimum se praestaret[1]) v. 1278 sqq., 1290 sqq., quae problemata quando aut quo loco didicerit, nequaquam comperimus, cum ceteri loci, quibus novam sapientiam iactat, vv. 825 sqq., 847 sqq., 1247 sqq., semper ad disciplinam in spectatorum conspectu perceptam pertineant. Itaque illud negari non posse videtur, post v. 491 in priore fabula Socratem illud *σοφόν τι περὶ τῶν μετεώρων* re vera obiecisse atque in hac quaestione illa problemata tractata esse, quae vv. 1278 sqq. et 1290 sqq. significantur. Versus illos 492—496 multo aptius postea circa huius quaestionis finem post aliquid stulte a Strepsiade responsum secutos esse existimaverim. Et hoc stulte a Strepsiade responsum forsitan alio huius fabulae loco agnoscamus. Nam si animum ad verba v. 489. 90 accuratius adverteris:

ἄγε νυν ὅπως, ὅταν τι προβάλωμαι σοφὸν
περὶ τῶν μετεώρων, εὐθέως ὑφαρπάσει,

fortasse similis locutionis translatae tibi in mentem veniet in versus 775 verbis his:

ἄγε δὴ ταχέως τουτὶ ξυνάρπασον·

Haec verba stultumque illud responsum Strepsiadis, quod sequitur, illic non suo loco erant (cf. cap. III),[2]) hic erant, ita ut Socratis reprehensio et Strepsiadis calliditas vv. 492—496 subsequeretur.

Et si ad hanc coniecturam alteram addere liceat, fortasse

---

[1]) cf. Buechelerum l. l. pag. 671; schol. ad v. 1249 et 1290.
[2]) de hac re v. proximi cap. pag. 157. 8. [43. 4.]

haec erat res, ut in prioris fabulae tentamine Socrates discipulo compluria deinceps problemata his verbis proponeret: *ὑφαρπάσει* vel *τουτὶ ξυνάρπασον*, ex quibus illud problema, quod nunc v. 775—782 legimus, fortasse postremum erat.

Vv. 476. 7 autem, quoniam non modo ad eos, qui sequuntur, sed ne ad eos quidem, qui antecedunt, versus accomodatos esse antea vidimus, illos versus autem, qui antecedunt, (457—475), quique cum toto superiore loco ex proëcdosi[1]) recepto bene cohaerent, cur priori fabulae adimam, non video, res sic se habere mihi videtur: Aristophanes cum fabulam retractaret, illos duos tetrametros anapaesticos[2]) adiecit, ut in longiore parte *eiusdem* metri res porro ageretur. Sed hanc partem nescio qua de causa nunquam elaboravit, et cum fabulam alteram non perfectam ederet, partes quasdam ex prioris fabulae tentamine iambico metro composito reliquit, ut lacunam expleret; partes quasdam dico, non totum, quia omnino prioris fabulae multa praecidisse videtur, ut novis aut versibus aut scaenis inserendis locum spatiumque praeberet.

Ex prioris fabulae igitur tentamine videntur servati esse versus hi:

478—491.	775—782.
lacuna.	492—496.

Tum (cf. supra cap. II) paucis versibus interpositis accuratior institutio sequebatur, fortasse primo gramatica *περὶ μέτρων, ῥυθμῶν, ἐπῶν* propter verba, a quibus haec disciplina incipit:

ἄγε δή, τί βούλει πρῶτα νυνὶ μανθάνειν,
ὧν οὐκ ἐδιδάχθης πώποτ' οὐδέν; εἰπέ μοι·

nisi forte haec verba poëtae retractanti attribuis, quod mihi non opus videtur.

---

1) Si haec est res, rursus VI. hyp. verba confirmantur: *καὶ ἐν τῇ τάξει μετεσχημάτισται.*

2) Si tamen in verbis: *ἀλλ' ἐγχείρει τὸν πρεσβύτην* .... *προδιδάσκειν* ex verbo *τὸν πρεσβύτην* iam chorum ad Socratem de Strepsiade dicere cognosci potest, id docet aliquantulum certe poëtae retractanti contigisse, ut conexum restitueret.

Cap. V. Parodus: v. 250—475.

De vv. 250 sqq. et sacro lectulo iam supra dictum est (cf. cap. II) et demonstratum hanc initiationis scaenam (250—60) alteri fabulae esse attribuendam.

Quod eo confirmari videtur, quod tota scaena usque ad v. 328, ut caute procedam, quasi una flatura conflata esse videtur. Atqui apud Photium (pag. 428) hoc fragmentum traditum videmus:

Πάρνης, τὸ ὄρος θηλυκῶς·
ἐς τὴν Πάρνηθ' ὀργισθεῖσαι φροῦδαι κατὰ τὸν Λυκαβηττόν
Ἀριστοφάνης Νεφέλαις καὶ ἑξῆς.

atque Buechelero (p. 678) et Fritzschio (Index lectionum, Rost., W. S. 1892/3, pag. 5) hunc versum, quem hodie iam non legimus, in parodo fuisse suspicantibus assentior, ita ut non modo semel, sed saepius (propter ἑξῆς) vocabulum Parnethis in parodo feminino genere usurpatum esse sumam. Colligendum ergo ex hac quoque re videtur versus 250 sqq. retractationi esse attribuendos.

Denique accedit, quod illa verba

ἐς τὴν Πάρνηθ' ὀργισθεῖσαι φροῦδαι κατὰ τὸν Λυκαβηττόν

prorsus aliam condicionem significant atque in fabulae traditae parodo invenimus. Nam si cum Fritzschio *κατὰ τὸν Λυκαβηττόν* sic interpretamur: Lycabettum versus, vel potius: a Lycabetti latere, parte, i. e. „in der Richtung nach dem L.“, hic est verborum sensus et haec actionis condicio: Strepsiades et Socrates oculos ad septentriones versus vertentes caelum verasque nubes per caelum volantes contemplantur easque, postquam iam appropinquare visae sunt, quasi iratas subito abscedere in Parnethem a Lycabetti latere simulant. Hunc versum igitur propius initium parodi priorum Nubium et fortasse ante prius Nubium dearum carmen locum tenuisse puto. Nam haec duo carmina (275 sqq., 299 sqq.) possunt certe iam in fabula commissa a deabus appropinquantibus recitata esse, cum mere melicum colorem praestent atque verba v. 311:

ἦρί τ' ἐπερχομένῳ Βρομία χάρις

optime ad illud quadrent, quod priores Nubes Dionysiis, h. e.

vere anni quadringentesimi vigesimi tertii commissas esse constat.[1])

Versus inde a 250 usque ad 328 quasi una flatura conflatos esse supra dixi et in hoc quasi fundamento extremam argumentationem construxi. At Weyland quidem (l. l. pag. 45. 46) id negat. Offendit enim primum quidem in illis duabus precationibus vv. 265 sqq. et vv. 269., cum non appareat, qua de causa Socrates intra v. 265 et 269 iterum ad dearum invocationem commoveatur. Suspicatur igitur Strepsiadem, uti 296. 7, hoc quoque loco propter scurriles facetias a Socrate reprehensum esse (qui versus casu exciderit), nam periculum esse, ne Nubes propter irrisiones Strepsiadis ἐς τὴν Πάρνηθ' ὀργισθεῖσαι φροῦδαι κατὰ τὸν Λυκαβηττόν; qua de causa tum Socratem deas iterum ardentius implorare. Tum vero vv. 291—297 metecdosi esse assignandos, cum, si teneantur, paucis versibus interpositis (269—92) eadem res languida iteratione proferatur. Horum versuum (291—297) loco potius in proëcdosi vv. 313—328 positos fuisse; nam si et vv. 291—97 et 313—328 suo loco legantur, Strepsiadem bis deinceps a Socrate discere puellas canentes Nubes deas esse (v. 291 et 316); v. 314 enim Strepsiadem a Socrate quaenam hae puellae sint quaerere et Socratem ei respondere, quamquam Strepsiades Socrati v. 292 interroganti, num Strepsiades tonitrum ac voces dearum (quas modo planissime explicaverit) audivisset, v. 295 sqq. se audivisse iam responderit; ac dubitare Strepsiadem, quamquam iterum dearum voces audiverit. Denique post parodum finitam, qua chorus in orchestram iam ingressus sit, deas a se cerni negare et a Socrate in eum, qui sit παρὰ τὴν εἴσοδον, locum remitti (326); itaque vv. 314—22 cum eisque coniunctos vv. 323—28 post carmen vv. 299 sqq. non intellegi, sed nonnisi ante vv. 299 sqq. quadrare. Sed primum quidem Strepsiadis dubitatio ac miratio bonam causam habere mihi videtur, nam

---

1) Quamquam nos scire iam non possumus, an alteram quoque fabulam poëta, cum retractare incipiebat, Dionysiis dare in animo habuerit. — Ad id, quod supra carmina fortasse iam priorum Nubium fuisse dixi, bene quadrat, quod Diels priore carmine rursus Diogenis de Oceano doctrinam irrideri putat: Sitzber. d. Berl. Akad., 1891, p. 51, Anmerk. 1.

specie virginum canentium sibi apparituras esse Nubes omnino non existimaverat, id quod ex vv. 340—42 perspicue intellegitur:

Σ. λέξον δή μοι, τί παθοῦσαι
εἴπερ Νεφέλαι γ' εἰσὶν ἀληθῶς, θνηταῖς εἴξασι γυναιξίν;
οὐ γὰρ ἐκεῖναί γ' εἰσὶ τοιαῦται etc.

Ingrediuntur autem in orchestram non, ut Weyland opinatur, ante, sed post carmen alterum, ita ut vv. 314—28 suo loco sint. Deinde ut ad priorem Weylandi dubitationem transeam, ne precatio quidem a Socrate sine aliqua causa iteratur; nam primum quidem Nubes valde procul ab Attica abesse nobis fingendem est, deinde haec est usitata precum locutio atque ratio, quam ob rem conferri possunt Orestis preces in Eumenidibus et alia. Propterea post v. 268 aliquid excidisse negandum est.

Hoc igitur tenendum est vv. 250 sqq. optime inter se coniunctos metecdosi adscribendos esse praeter duo carmina melica, quae iam fabula commissa continuisse potest.[1])

Iam vero pergamus et versus, qui v. 328 sequuntur, examinemus. Postquam Strepsiades se tandem deas cernere, cum totum locum tenerent (326. 8), confessus est, Socrates sic dicere pergit: Atque has tu quidem deas esse nesciebas? — cui Strepsiades respondet: immo vero nebulam ac ros ac vaporem. — Ad haec Socrates: nam ab his, inquit, plurimi sophistae etc. nutriuntur; iam vero Strepsiades se multa, quae ad id tempus non intellexerit, intellegere simulat:

ταῦτ' ἄρ' ἐποίουν ὑγρᾶν Νεφελᾶν στρεπταιγλᾶν δάιον ὁρμάν,
πλοκάμους θ' ἑκατογκεφάλα Τυφῶ πρημαινούσας τε θυέλλας,
εἶτ' ἀερίας, διεράς, γαμψοὺς οἰωνοὺς ἀερονηχεῖς
ὄμβρους θ' ὑδάτων δροσερᾶν Νεφελᾶν. εἶτ' ἀντ' αὐτῶν κατέπινον

[1]) Tamen verbum λεπτολογεῖν (320) vel simile quid sive hoc sive alio prioris quoque fabulae loco usurpatum est, quoniam in v. 1496, quem prioris fabulae esse supra demonstravi (cap. I), ludibrii causa a Strepsiade usurpatur.

κεστρᾶν τεμάχη μεγαλᾶν ἀγαθᾶν κρέα τ' ὀρνίθεια κιχηλᾶν.

Ad haec Socrates:

340 *διὰ μέντοι τάσδ' οὐχὶ δικαίως;*

quo breviter quaesito Strepsiades subito in medio versu ad prorsus aliam rem transit, cum interrogat, quonam modo hae, si modo nubes sint, mulieribus mortalibus sint similes. At accuratissime hunc totum sententiarum conexum examinanti forsitan hoc, quod posterius invenit, prius exspectandum videatur; nam postquam Nubes muliebri habitu in orchestram prodierunt, Strepsiadis non interesse suspicabitur, num deae sint (329 sqq.), sed quomodo hunc muliebrem habitum adeptae sint (340 sqq.). Accedit, ut verbis

340 *διὰ μέντοι τάσδ' οὐχὶ δικαίως;*

sermonis ac sententiarum, quae antecedunt, conexus subito atque inopinato abrumpatur et ad novam sententiam transeatur, quae (340 sqq.) optime iam post 328 secuta esset. Itaque forsitan quispiam collegerit poëtam versus inde a 329 usque ad 340 ex priore fabula translatos in hunc conexum inseruisse eumque turbavisse, atque sic argumentanti non adversabor; illud unum monere mihi licebit turbationem, si modo est, non magnam esse atque, nisi iam antea saepissime duas illas tractationes, quas iam veteres grammatici dicunt, repperissemus, in eo sententiarum conexu, quem in vv. 328. 329 sqq. invenimus, fortasse nos non offensuros esse; nam Socratem, cui iam dudum cum Nubibus deabus consuetudinem ac sermonem fuisse existimabimus, illud mirari, quod Strepsiades eas deas esse nesciat, et hanc mirationem statim pronuntiare nos quoque bene intellegere possumus. Accedit, quod hanc sententiam non Strepsiades, sed Socrates pronuntiare incipit (329), deinde Strepsiades id, quod ipsius interest, exquirit (340 sqq.).

Itaque vel ex hoc loco illud apparet, quod ex nonnullis aliis huius parodi locis etiam certius me probaturum esse spero: si modo hos versus (329—40) ex proëcdosi poëta huc inseruit, novum, qui oritur, sententiarum conexum non nimis male posse intellegi ob eamque rem nihil impedire, ne, quamvis Aristophanes proëcdoseos parodum retractaverit, retractationem certe absolu-

tam atque ad finem perductam esse et nonnulla ex iis, quae ex prioris fabulae parodo in hanc transtulerit, etiam nunc agnosci posse statuamus.

Strepsiades postquam, qua de causa nubes muliebrem habitum induissent, comperit, iis salutem dicit et precatur:

357 *οὐρανομήκη ῥήξατε κἀμοὶ φωνήν, ὦ παμβασίλειαι.*

Cui petenti Nubes v. 358 obsecutae v. 359 Socratem adeunt:

359 *σύ τε λεπτοτάτων λήρων ἱερεῦ, φράζε πρὸς ἡμᾶς, ὅτι χρῄζεις.*

„nam nullis aliis de meteorosophistis oboediamus nisi Prodico propter sapientiam ac tibi

362 *ὅτι βρενθύει τ' ἐν ταῖσιν ὁδοῖς καὶ τὠφθαλμὼ παραβάλλεις* sq.

Tum denuo Strepsiades sacras mirasque Nubium voces admiratur:

364 *ὦ γῆ, τοῦ φθέγματος ὡς ἱερὸν καὶ σεμνὸν καὶ τερατῶδες.*

Ad haec Socrates: nam hae sunt solae deae, cetera vana sunt (365), quo responso, qua de causa Nubes solae deae sint, plenius exponitur.

Buecheler igitur (l. l. pag. 663) vv. 364 sqq. *ὦ γῆ* etc. suum locum habere post eos, qui antecedunt, negat; in priore fabula potius hoc loco, id quod exspectandum sit, Socratem ad id, quod chorus v. 359 quaesivisset, respondisse.

Sed mea sententia non tam vv. 364 sqq. quam vv. 359—363 sententiarum conexum paululum turbant hosque ipsos ex proëcdosi servatos esse puto; nempe primum quidem, ut Strepsiadi chorum oranti ac salutanti plus uno versu respondeatur, exspecto; deinde verba *βρενθύει ἐν ταῖσιν ὁδοῖς* et *τὠφθαλμὼ παραβάλλεις* in Platonis Symposio (221 B) ab Alcibiade citantur, et aut Platonem fabulam retractatam non legisse aut, quod veri similius videtur, ut in Apologia, ita in Symposio fabulam priorem commissam omnibusque notam in memoriam revocavisse puto; sive autem hoc sive illud accipis, illa verba ex proëcdosi citata esse putandum est.

Tamen novus sententiarum conexus 358. 359 sqq. non ita male intellegitur, cum non mirum sit, si Nubes ignotum senem Strepsiadem breviter allocutae statim ad Socratem sui cultorem se vertunt. Itaque ex hoc quoque loco apparere mihi videtur parodum etsi retractatam, tamen usque ad finem retractatam esse.

Buecheleri autem dubitatio cadit; nam cum Nubes Strepsiadi obsecutae magnas gravesque voces emiserint (358 sqq.), non nimis mirum est, si Strepsiades vocibus magnificis auditis iterum admiratur: *ὦ Γῆ, τοῦ φθέγματος* v. 364 etc.

Vv. 365 igitur, qua de causa Nubes solae deae sint, novo disciplo proponitur; qua in re et aliae res caelestes explicantur et tonitrus. Hic tonitrus rationem ac speciem Kock et quodammodo etiam Kaehler (uterque in Nub. edit. ad v. 382) bis explicari putant. Kaehler enim posteriorem explicationem eandem esse atque priorem et propter discipuli senis oblivionem iterari existimat. Contra Kock in verbis

382 *ἀτὰρ οὐδέν πω περὶ τοῦ πατάγου καὶ τῆς βροντῆς ἐδίδαξας*

offendit et facetiarum v. 386 sqq. poëtae fortasse in altera demum tractatione in mentem venisse suspicatur. Sed neque pares sunt explanationes neque in verbis *οὐδέν πω περὶ τοῦ πατάγου ἐδίδαξας* offendendum est. Hic enim est sententiarum conexus ac sensus: Strepsiadi, quis sit is, qui tonitrum gignat, quaerenti Socrates respondet

375 *αὗται βροντῶσι κυλινδόμεναι*

ac Strepsiade, quo modo, interrogante Socrates sic explicat:

376 *ὅταν ἐμπλησθῶσ' ὕδατος πολλοῦ κἀναγκασθῶσι φέρεσθαι,*
κατακριμνάμεναι[1]) *πλήρεις ὄμβρου δι' ἀνάγκην, εἶτα βαρεῖαι*
εἰς ἀλλήλας ἐμπίπτουσαι ῥήγνυνται καὶ παταγοῦσιν.

His igitur verbis Socrates motum vel causam motus, quo tonitrus oriatur, exponit; sed Strepsiades, quo modo sonitus ac fragor tonitrus excitetur, nondum intellexit, quam ob rem dicit:

382 *ἀτὰρ οὐδέν πω περὶ τοῦ πατάγου καὶ τῆς βροντῆς ἐδίδαξας.*

---

[1]) scripsit Blass pro *κατακρημνάμεναι.*

atque tum demum Socrates huius sonitus causam explicat vv. 386 sqq., quas facetias lepidissime Aristophanes secundum Socratis consuetudinem exempla a cotidiano ac domestico usu afferendi invenit.

Hoc igitur loco nullum duarum tractationum vestigium reperiri potest. Sed potest reperiri in vv. 412 sqq., de quibus multi multa disseruerunt.

Expositione enim de Nubibus deabus finita beatum Strepsiadem post v. 411 chorus praedicat, quod tam sublimem sapientiam expetat, et gloriam fortunamque ei pollicetur, si multorum laborum patientem se praestet (412—19). Ad quae Strepsiades, si haec res sit, libenter sese omnes cruciatus passurum esse respondet (420—22). Deinde Socrates v. 423 quaerit, num Strepsiades inde ab illo tempore neminem alium deum esse putaturus sit nisi haec tria:

424 *τὸ Χάος τουτὶ καὶ τὰς Νεφέλας καὶ τὴν γλῶτταν, τρία ταυτί;*

quod Strepsiades se facturum esse confirmat (425. 6). Deinde chorus Strepsiadem, quid a se impetrare velit, interrogat (427), Strepsiades se ceteris in dicendo centum stadiis praestare velle respondet (429. 30); tum chorus in foro neminem pluribus sententiis victurum esse quam illum promittit (431. 2.); denique Strepsiades magnis sententiis spretis nihil nisi *στρεψοδικῆσαι καὶ τοὺς χρήστας διολισθεῖν* se velle affirmat (433. 34). Chorus Strepsiadem, quod velit, assecuturum esse promittit (435), quo facto Strepsiades rursus multoque plenius quam antea se omnia toleraturum esse profitetur (438—56).

Utri tractationi hanc partem attribuamus? Illud quidem apparere mihi videtur vv. 412—22 et vv. 438—56 optime ad Socratem, qualis in proëcdosi depingitur, ut virum maximorum laborum patientem quadrare,[1]) et ne vv. 427—35 quidem priori fabulae forsitan ademeris propter Strepsiadis modestiam quandam, quae in his versibus apparet, si comparationis causa Phidippidis in altera fabula immodestiam adhibueris.

Sed unum monendum est. Nempe Diogenes Laertius (2, 27) vv. 412—17 hac forma affert nominibus et fabulae et auctoris neglectis:

[1]) cf. Kock l. l. pag. 41.

412 ὦ τῆς μεγάλης ἐπιθυμήσας σοφίας, ανθρωπε, δικαίως,
ὡς εὐδαίμων παρ' Ἀθηναίοις καὶ τοῖς Ἕλλησι διάξεις.
εἰ γὰρ μνήμων καὶ φροντιστής, καὶ τὸ ταλαίπωρον ἔνεστιν
415 ἐν τῇ γνώμῃ, κοὐκ ἔτι κάμνεις οὔθ' ἑστὼς οὔτε βαδίζων
οὔτ' οὐ ῥιγῶν ἄχθει λίαν, οὔτ' ἀρίστων ἐπιθυμεῖς,
οἴνου τ' ἀπέχει καὶ ἀδηφαγίας καὶ τῶν ἄλλων ἀνοήτων.

Apparet, si poëta sic scripsit, Nubes illa verba non ad Strepsiadem, sed ad Socratem ut virum sibi iamdudum notum atque deditum facere nobis esse putandum. Si autem Diogenes versus, quos dico, recte[1]) attulit, verba hac forma, cum nunc iam non legamus, priori fabulae addicenda sunt. Tum vero inter 419 et 420—22 nonnullos priorum Nubium versus in retractatione deletos esse statuendum est, quibus Strepsiades 420—22 respondit.[2])

Deinde etiam vv. 423—26 iam prioris fabulae fuisse pro certo habeo, propterea quod rursus Diogenis Apolloniatae doctrinam irrideri cum Dielsio consentio, nam *χάος* est *ἀήρ* (cf. supra pag. 142 [28] in annot.), et fortasse prope v. 426

οὐδ' ἂν θύσαιμ' οὐδ' ἂν σπείσαιμ' οὐδ' ἐπιθείην λιβανωτόν

fragmentum apud Athenaeum (11, 479c) servatum: *μηδὲ στέψω κοτυλίσκον* referendum est, ut tetrametrum anapaesticum concluserit (cf. Kock F. C. A. I, p. 491).

Sed sive tantum de vv. 412—426 et 436—456, quos iam prioris fabulae fuisse pro certo habeo, idem sentis sive praeterea vv. 427—35 addis, quos iam in priore fabula auditos esse

---

[1]) Verba a Diogene tradita per se nihil habent, cur ea falso allata esse putemus. Ritter ea commentatione, quam iam supra tetigi (pag. 123 [9]), eum, ex quo D. haec hausisset, Socratis laudandi causa de industria Aristophanis verba commutavisse, ita ut ad Socratem pertinerent, dixit. Dixit haec, sed non probavit, et quamdiu id nondum probatum erit, tamdiu Diogeni fidem habendam esse existimo. Quamquam omnia recte se habere dicere nolo, veluti *οὔτ' οὐ* et *κοὐκέτι*.

Ceterum utrum Diogenes recte verba attulerit necne, non multum refert, nisi quod rem silentio praetermittere nolui.

[2]) cf.: Buecheler l. l. pag. 664 sqq., qui in Diog. verbis tantum *γνώμῃ* 415 deterius putat quam *ψυχῇ* et 417 *ἀδηφαγίας* deterius quam *γυμνασίων*.

etsi non certum esse, sed posse cogitari puto, illud quidem apparere mihi videtur retractationem etiam in hac parte esse absolutam.

Nam primum vv. 423—426 eo loco, quo sunt, bene intelleguntur (quod e. c. Buecheler et Kock l. l. dubitaverunt). Socrates enim Strepsiadem de Nubibus docuit, Strepsiades se ad omnia toleranda paratum esse confirmavit: itaque Socrates ex Strepsiade quaerit:

423 *ἄλλο τι δῆτ' οὖν νομιεῖς ἤδη θεὸν οὐδένα πλὴν ἅπερ ἡμεῖς,*
τὸ Χάος τουτὶ καὶ τὰς Νεφέλας καὶ τὴν γλῶτταν, τρία ταυτί;

Χάος est *ἀήρ*, i. e. illud elementum, cuius deae Nubes sunt (cf. supra): *γλῶττα* autem ut sophistarum dea facile intellegitur, praesertim cum v. 419 (*τῇ γλώττῃ πολεμίζων*) modo commemorata sit.

Deinde non recte Koechly (l. l. pag. 424), Buecheler (l. l. pag. 664), Kock (l. l. pag. 41) vv. 412—19 (ea forma, quam nunc legimus) et 427—35 inter se dissentire censuisse mihi videntur. Putabant enim viri docti absurdum esse, si idem chorus, qui 412 *ὦ τῆς μεγάλης ἐπιθυμήσας σοφίας παρ' ἡμῶν* ad Strepsiadem diceret, v. 427 imperaret: *λέγε νυν ἡμῖν ὅτι σοι δρῶμεν* et v. 435 etiam hoc iudicaret: *οὐ γὰρ μεγάλων ἐπιθυμεῖς*. Sed hoc toto loco poëtam semper a maiore ad minus descendere Heidhues (p. 27) rectissime cognovit. Optimo iure igitur chorus postremo in v. 435 dicit: *οὐ γὰρ μεγάλων ἐπιθυμεῖς*, quamquam initio tam magnifica verba fecerat. Initio in universum loquitur, postea ad singula, ad rem transit.

Denique etsi hunc totum locum (412—56) non sine aliqua vi cum ea, quae antecedit, disciplina coniungi posse concedo, tamen potest coniungi; nam postquam Strepsiades ad ea, quae Socrates eum de Nubium numine docuit, paratissimum animum attendit, inde Nubes eum eius sapientiae cupidum esse colligere possunt, cuius auctores ipsae sunt.

Restant parodi vv. 457—475, quibus chorus Strepsiadis paratum animum admiratus beatissimam vitam ei praedicit. Hi

quoque versus possunt iam prioris fabulae fuisse, praesertim cum optime ad eos, qui antecedunt quique et ipsi priori fabulae attribuendi fuerunt, accomodati sint.

Denique,[1]) ut omnia, quae de hac parodo disserui, colligendo repetam, parodus talis, qualem nunc videmus, retractata et retractatio ad finem perducta esse videtur, cum sententiarum conexus et cursus dictionis, etsi nonnumquam retractatione turbatus, tamen non tam corruptus aut malus sit, ut tolerari non possit. Nonnulla autem etiam ex hac retractata parodo iam in commissa fabula posita cum quadam fide agnosci possunt, in quibus, ut id addam, etiam vv. 380. 1 numerandi sunt:

Σ. ἥκιστ᾽, ἀλλ᾽ αἰθέριος δῖνος.
ΣΤ. δῖνος; τουτί μ᾽ ἐλελήθει
ὁ Ζεὺς οὐκ ὤν, ἀλλ᾽ ἀντ᾽ αὐτοῦ Δῖνος νυνὶ βασιλεύων,

qui versus postea a Strepsiade apud filium sapientiam iactanti (cf. supra p. 161 [47]) v. 828 affertur. Ceterum illud negari non potest multo plura quam quae hodie cognoscere possimus, ex prioribus Nubibus recepta esse posse in fabulam retractatam.

Eo igitur parodus ab iis, quae antea tractavi, fabulae partibus differt, quod, etsi nonnulla, tamen non totum actionis cursum prioris parodi agnoscere possumus. Servati videntur ex priore fabula: vv. 275—290 et 298—313. 329—340? 359—363. 380. 1. 412—.26 (412—17 ea forma, quam Diogenes tradidit). 427—436. 437—456. 457—475. Praeterea huc pertinere videntur fragmenta: *ἐς τὴν Πάρνηθ᾽* etc. et fortasse *μηδὲ στέψω κοτυλίσκον.*

Cap. VI. Parabasis.

Parabasin, quae proprie vocatur, i. e. vv. 518—62, non ante 420, fortasse inter 418 et 416, id quod Buecheler vult (pag. 658), compositam esse propter Eupolidis Maricantem fabulam,

---

[1]) Quae Zielinski l. l. pag. 49—52 de priorum N. agone disseruit et in hanc partem ex alterius fabulae parodo enucleavit, vel ob id ipsum comprobare non possum, quod priores Nubes agonem continuisse mihi quidem Acharnenses, Pacem, Thesmophoriazusas conferenti omnino non exploratum est.

Cf. etiam: Kaibel apud Pauly-Wissowam p. 989 vers. 25 sqq.

quae anno 420 commissa est, commemoratam constat. Atque priorem quidem parabasin non eodem metro Eupolideo atque hanc, sed tetrametris anapaesticis, quae in parabasi ab Aristophane adhiberi solent, scriptam fuisse cum Weylando (p. 8) puto; conferri possunt, quae scholiasta ad v. 518 refert, haec verba: *οὐχ ἡ αὐτὴ δέ ἐστιν, οὐδὲ τοῦ αὐτοῦ μέτρου τοῦ ἐν ταῖς Νεφέλαις πρώταις, ἀλλ', ὡς ὀλίγῳ πρότερον εἴρηται, τοῦ καλουμένου Εὐπολιδείου.* Quamobrem vv. 510. 1 ut dimetrum ac monometrum anapaesticum ex priore fabula servata suo loco esse puto, cum vv. 512—17, qui aliud metrum praestant, utrum priori an alteri fabulae attribuendi sint et, si ex priore fabula sint, quem locum ibi tenuerint, nesciam.

Ceterum hos duos anapaesticos versus 510. 11 non in priore fabula cum glyconeis vel similibus versibus 512 sqq. fuisse coniunctos hinc quoque veri simile fit: glyconei cum anapaestis tantum in Vesp. vv. 317 sqq. coniunguntur, sed ibi novem glyconeos sequuntur 12 versus anapaestici (cf. Steurer l. l. pag. 51). Canticum autem, quod ante parabasin auditur, apud Aristophanem aut mere anapaesticum est, velut Eq. 498 sqq., aut anapaestos trochaei sequuntur, ita ut metrum in media sententia commutetur, velut in Vesp. 1009 sqq.[1]) et Pac. 733, aut anapaesti omnino desunt, velut in Av. 676 sqq.

Perpauca mihi de eis parabaseos locis dicere liceat, quos Heidhues perperam interpretatus est; Heidhues enim commentationem ab hac parabasi orsus in ea nullo loco retractationem commemorari probare studet. Versum 533

νῦν οὖν Ἠλέκτραν κατ' ἐκείνην ἦδ' ἡ κωμῳδία

ἦλθε hoc significare vult: nunc, i. e. cum res sic se habeat, haec comoedia veniebat (i. e. anno 423, *ἦλθε*, „kam"); at significat: hodie haec, quam vos spectatis, comoedia venit, adest (cf. Av. 680 *ἦλθες, ἦλθες, ὤφθης*); nam cum haec verba poëta scripsit et omnino cum fabulam retractabat, retractatam *committere* in animo habebat; postea postquam opera ingrata defatigatus retractare omnino desiit, partes et quae iam retractatae

---

[1]) *νῦν ⟨μὲν⟩ τὰ μέλλοντ' εὖ λέγεσθαι* Burgesius et Meinekius v. 1012 legunt.

et quae nondum retractatae erant, inter se coniungere eamque fabulam ut libellum iis, qui legere vellent, edere constituit. Deinde quomodo Heidhues *futurum* γνώσεται ad priorem fabulam referat, non intellego, nam prior comoedia non intelleget, sed intellexit. Quamobrem verba θεαταῖς οὕτω σοφοῖς omnino non ironice intellegenda sunt. Denique vv. 546—48 non de Daetalensibus ac Nubibus Aristophanem dicere putandum est, sed hic est sensus: Poëta se non semper in eundem hominem impetum facere dicit, veluti Eupolin, Phrynichum, Hermippum, alios, qui semper Hyperbolum eiusque matrem κολετρῶσιν, sed postquam semel Cleonem prostraverit, alios quaerere, quos carpat: dicit Socratem.

Ex ceteris parabaseos partibus stropham et antistropham cur priori fabulae adimam, non habeo, sed ne antepirrhema[1]) quidem adimendum esse censeo; nam etsi schol. ad v. 624 Hyperbolum illo anno, i. e. 423, hieromnemonem fuisse neminem referre adnotat (nam Cleone vivo omnino nondum eum clarum exstitisse), nemo, quo alio anno hoc munere functus sit, refert.

Sed quo tempore epirrhema compositum esse iudicemus? Cuius in vv. 580 sqq. Cleonem praetorem creatum esse Nubibus omni modo indignationem prae se ferentibus narratur; sed tamen omnia civitati bene cessura esse, dummodo Cleo, quam celerrime possit, in ius vocetur et furti ac repetundarum damnetur. Praeterea antea vv. 579. 80 Nubes gloriantur

ἢν γὰρ ᾖ τις ἔξοδος
μηδενὶ ξὺν νῷ, τότ' ἢ βροντῶμεν ἢ ψακάζομεν.

Atqui ex Thucydide in duabus expeditionibus Cleonem praetoris munere functum esse accepimus. Ex quibus ea, cui contra Sphacteriam paratae praefuit, hic intellegi non potest, quippe quae iamdudum tam mire prosperum eventum habuisset, ut postea infausta omina dici iam non possent. Itaque relinquitur, ut expeditio anni 422 contra Amphipolim suscepta significêtur. At Buecheler[2]) quidem huic interpretationi complures dubitationes opponit eique Heidhues[2]) in universum assentitur. Buecheler

---

[1]) cf.: Köchly l. l. pag. 427.

[2]) cf.: Buecheler l. l. pag. 658 sqq.; Heidhues p. 9. cf. etiam: Naber, Mnemosynae XI, 309, qui omnia ad Sphacteriam referri vult.

enim, si vv. 581 sqq. de ea expeditione dictos esse putemus ob eamque causam retractationi addicamus, epirrhema in duas partes dirimendum esse existimat, quod tum hi versus alteri, primi versus 575—80 priori fabulae attribuendi sint. Sed quanam de causa? Quidni vv. 581 sqq. generatim dictos esse existimemus? Verbo εἶτα certe v. 581 huius generis exemplum afferri et ut nostrum „demnach" sumendum esse cum Kockio [1]) et Weylando [1]) puto. Initio autem allocutio ὦ σοφώτατοι θεαταί omni modo ad priores Nubes referenda esse, quasi priore fabula a theatro exacta Aristophanes spectatores hac allocutione dignos ducere non posset, iam Weylando merito non videbatur atque ego imprimis illud adiciam hanc ipsam allocutionem ut captationem benevolentiae semper in comoedia Attica suo esse loco atque etiam fortasse magis in altera fabula quam in priore. Deinde Buecheler in vv. 590. 1 adhortationi verba „nach der Rückkehr" vel simile quid addendum fuisse iudicat. Sed hoc per se ipsum perspicuum est; quonam alio modo Athenienses Cleonem praetorem in ius adducere poterant nisi revocatum? Et si fabula eo anno, quo epirrhema scriptum est, 422 rursus commissa esset spectatores, opinor, id sine magna opera subaudivissent. Denique Buecheler illam ipsam expeditionem Thraciam non magnam Cleonem furti arguendi facultatem praebituram fuisse iudicat. Hoc recte iudicavit, sed quonam loco Cleonem furti ac largitionis per hanc expeditionem acceptae accusandum esse invenimus? Immo vero Cleonem earum iniuriarum, quas antea aliquando commiserit, incusari poëta iubet. Itaque nihil video, cur tertiam, de qua nihil accepimus, Cleonis praeturam cum Buechelero et Heidhuesio per coniecturam statuam. Publicis vero reditibus praefecti munus, id quod Sauerwein (l. l. pag. 28—30) vult, propter voces στρατηγὸν ᾑρεῖσθε hic intellegi non posse iam Heidhues recte cognovit.

Itaque cum Kockio et Weylando epirrhema ad expeditionem Thraciam pertinere annoque 422, inter Cleonis [2]) creationem et

---

[1]) de tota hac quaestione cf.: Kock l. l. pag. 31—33; Weyland in dissertat. p. 10—23 et in Philol. 36, 73—82. cf. etiam: Teuffel, Philol. VII, 360 sqq., qui vv. 575—580 priori, cetera alteri fab. attribuit.

[2]) Quod Cleonem in alteris Nubibus perstringi videmus, Luebkio assentior, qui (Quaest. crit. in historiam veteris comoediae, diss. inaug.

mortem, h. e. ante propriam parabasin, sed post Nubes commissas scriptum esse pro certo habeo iterumque confirmatur illud schol. ad v. 591: δῆλον οὖν ὅτι κατὰ πολλοὺς τοὺς χρόνους διεσκέυασε τὸ δρᾶμα· καὶ ταῦτα μὲν οὐ πολλῷ πρότερον, ἐν οἷς δὲ Εὐπόλιδος μέμνηται, πολλῷ.

Sed obstare videtur sententia Eratosthenis, doctissimi omniumque, quae ad comoediam Graecam pertinent, peritissimi viri. Schol. enim ad v. 552 sic refert: Ἐρατοσθένης δέ φησι Καλλίμαχον ἐγκαλεῖν ταῖς διδασκαλίαις, ὅτι φέρουσιν ὕστερον τρίτῳ ἔτει τὸν Μαρικᾶντα τῶν Νεφελῶν, σαφῶς ἐνταῦθα εἰρημένου, ὅτι πρότερον καθεῖται. λανθάνει δ' αὐτόν, φησίν, ὅτι ἐν μὲν ταῖς διδαχθείσαις οὐδὲν τοιοῦτον εἴρηκεν· ἐν δὲ ταῖς ὕστερον διασκευασθείσαις εἰ λέγεται, οὐδὲν ἄτοπον. αἱ δὲ διδασκαλίαι δὲ δῆλον ὅτι τὰς διδαχθείσας φέρουσι. πῶς δ' οὐ συνεῖδεν, ὅτι καὶ ἐν τῷ Μαρικᾷ προτετελεύτηκε Κλέων, ἐν δὲ ταῖς Νεφέλαις λέγεται εἰς τὸν θεοῖσιν ἐχθρόν, τὸν βυρσοδέψην. Quo ex scholio haec discimus: Eratosthenes Callimachum didascaliis crimini dedisse narravit, quod Eupolidis Maricantem tertio anno post Nubes datam esse referrent, quamquam in Nubium parabasi eam antea commissam esse perspicue nuntiaretur. At Eratosthenes poëtam in fabula data, ad quam didascalias spectare manifestum esset, id non dixisse opposuit; si autem in fabula retractata diceret, id non mirum esse. — Hucusque omnia bene se habent. Sed tum scholion dicere pergit: Quomodo vero eum, i. e.

Berol. 1883, p. 17) postrema verba scholii ad Acharn. v. 377:

καὶ ξενίας δὲ αὐτὸν ἐγράψατο καὶ εἰς ἀγῶνα ἐνέβαλεν

ad eandem causam pertinere disserit atque Vesp. vv. 1284 sqq.:

ἡνίκα Κλέων μ' ὑπετάραττεν ἐπικείμενος
καί με κακίαις ἔκνισε·

h. e. non ad eam causam, qua Cleo post Babylonios fabulam commissam, sed post Equites Aristophanem vexaverat.

Itaque cum Droysenio (des Ar. W. übs. 1869 II, pag. 92) et Weylando (in diss. p. 20 et in Philol. 36, 81 sq.) et Muellero Strubingensi (Aristophanes und die historische Kritik, p. 608 in annotatione) versus sqq., imprimis 1290

ταῦτα κατιδὼν ὑπό τι μικρὸν ἐπιθήκισα

ad priores Nubes refero; contra in retractata fabula Cleonem rursus perstrictum invenimus.

Callimachum, fugit in Maricante Cleonem iam non vivere, in Nubibus vivere, quoniam perspicue dicitur contra τὸν θεοῖσιν ἐχθρόν, τὸν βυρσοδέψην. His verbis inter se opponuntur Maricas et Nubes, h. e. sine dubio priores Nubes, ex iisque affertur: τὸν θεοῖσιν ἐχθρόν, τὸν βυρσοδέψην; haec verba autem hodie in epirrhemate, v. 581, legimus. Itaque is, qui ultimam illius scholii sententiam scripsit, epirrhema *priori* fabulae addixisse videtur, et si idem haec verba scripsit atque priora — neque usquam iam alium dicere atque antea comperimus —, Eratosthenes ipse id, quod nunc legimus, epirrhema priori fabulae attribuit. Tum vero Eratosthenis testimonium prorsus dissentit ab eis, quae equidem supra disserui, Kockium et Weylandum secutus.

Weyland igitur difficultatem sic tollere conatus est, ut Eratosthenem sic iudicantem exemplar Nubium priorum evolvisse necessario statuendum esse in dissert. pag. 18 negaret et in Philol. 36, 79 sq. fortasse omnino ne Eratostheni quidem ceterisve grammaticis Alexandrinis fabulam anno 423 commissam praesto fuisse Rittero concederet. Sed hoc falsum esse puto. Iam supra enim initio huius commentationis grammaticos Alexandrinos priorem Nubium fabulam ipsos legisse demonstrabam, et si certitudinem atque fiduciam consideraveris, quacum Eratosthenes alteram alteri fabulae opponit, cum dicit: ἐν μὲν ταῖς διδαχθείσαις οὐδὲν τοιοῦτον εἴρηκεν· ἐν δε ταῖς ὕστερον διασκευασθείσαις εἰ λέγεται, οὐδὲν ἄτοπον, sine dubio Eratosthenem priorem quoque fabulam evolvisse mecum collegeris.

Itaque restant viae difficultatis tollendae duae. Aut illa verba, quae Eratosthenes ex prioris fabulae epirrhemate affert, τὸν θεοῖσιν ἐχθρόν, τὸν βυρσοδέψην, simili modo ac vv. 1196—1200 et δὶς παῖδες οἱ γέροντες v. 1417 (cf. supra pag. 160. [46]) in novum alterius fabulae epirrhema recepta sunt. Quamquam, si haec est res, Cleo etiam in priore fabula irrisus est, quod modo (in annot. pag. 182 [68]) dubitavi. Aut — et id mihi quidem veri similius videtur — illorum verborum auctor non est Eratosthenes, sed alius commentator deterior, cui minor fides habenda est; is ad Eratosthenis verba suam ipsius sententiam vel potius suspicionem adiecit, cum ipse priores Nubes iam non praesto haberet et ex alterius fabulae

epirrhematis vv. 581 sqq., ubi Cleo **vivus** commemoratur, epirrhema ad priores Nubes referendum esse colligeret.

Eratosthenem autem auctorem non esse colligi posse mihi videtur primum quidem ex verbis, deinde ex re. Verba non bene ad ea, quae antecedunt, adnexa sunt; nusquam iam novam sententiam, novam causam accedere comperimus. Quod autem ad sensum attinet, etiam minus ad Eratosthenem quadrant. Nam si quaerimus, quanam de causa Callimachus erraverit et Eratosthenes eius errorem corrigere potuerit, ea videatur probabilissima causa, quod Callimachus priores Nubes non evolvit, Eratosthenes evolvit. Si autem Callimachus non evolvit, Eratosthenes id ipsum ei crimini dare potuit et occulte dedit, cum dicat: *λανθάνει δ᾽ αὐτόν, ὅτι ἐν μὲν ταῖς διδαχθείσαις οὐδὲν τοιοῦτον εἴρηκεν*, sed non iterum potuit ei crimini dare, quod in priore fabula Cleonem irrideri non viderit; nam si Callimachus non evolverat, non potuit videre.

Postremo autem, ut in prioribus capitibus, ita hoc quoque loco repeto ex prioris fabulae parabasi *fortasse* servata esse anapaesticos versus 510. 1, odam, antodam, antepirrhema.

Cap. VII. Iusti et iniusti oratoris certamen.

Quamquam de iusti et iniusti oratoris certamine (886—1104) in universum me verba facere fortasse iam non necesse est, quoniam hoc certamen retractationi adscribendum mihi constat primum quidem ob sextae hypotheseos indicium, deinde ob id ipsum, quod Phidippides Socrati conciliandi et instituendi causa paratur, Phidippidem autem in priore fabula omnino non institutum esse supra (cap. III) demonstravi: tamen paucis tangere volo et ob aliam causam et propterea, ut id fatear ea, quae Heidhues de hac scaena disseruit (pag. 10—20), deterrimam partem in eius commentatione esse mihi videri.

Atque hac occasione data breviter in universum de Heidhuesii commentatione, de qua, quod quidem ego sciam, nemo adhuc iudicavit, iudicium proferre liceat. Heidhues, qui libellum suum saepe a me allatum proximo demum anno in medium protulit,

omnibus fere viris doctis, qui hoc saeculo de Aristophanis Nubibus disputaverunt — neque hi sunt pauci — adversatus hanc Nubium fabulam, quam nos legimus, propria parabasi excepta eandem esse atque eam, quam anno 423 datam esse accepimus, demonstrare conatus est, ad eam sententiam rediens, quam initio huius saeculi (a. 1821) Esser dissertatione defendit. Heidhuesii commentationem maxima industria atque diligentissima superiorum sententiarum cognitione elaboratam esse confiteor; sed Heidhues opinione praeiudicata ductus Nubes tractandas aggressus esse mihi videtur; huic opinioni permulta obstabant, at non opinio rei, sed opinioni res cedebat.

Redeo ad oratorum certamen. Deest et ante et post certaminis scaenam canticum,[1]) quod choro canente Socrates et Strepsiades primo in iustum atque iniustum oratorem, deinde rursus in Socratem et Strepsiadem mutentur. Itaque Heidhues sic rem se habere putat: Strepsiade in scaena manente — sed quid Strepsiades hic velit, non intellegitur (cf. Kock p. 44) — Socrates et Phidippides ad oratores vocandos post v. 888 introëunt — sed cur Phidippide in hac re opus sit, non perspicitur —; deinde Socrates et *Phidippides* in iustum atque iniustum oratorem mutantur (propterea igitur etiam Phidippides introire et oratores vocare debet, quamquam ipse et in hac et in posterioribus scaenis partes agit), dum chorus carmen canit, quod librariorum mendo excidit; tum, quoad duo oratores inter se certant, Phidippidis partes parachoregemate aguntur; postremo post vocem ἡττήμεθ' iustus orator introit et in Socratem rursus mutatur, postea iniustus in Phidippidem. Ego autem hoc absurdum quin putem, facere non possum.

Ceterum hoc certamen alteri fabulae addicendum esse iam antea viri docti multis de causis collegerunt.

Sed quamquam haec scaena in retractatione composita est, vv. 995—999 tertium demonstrare videntur retractationem non fuisse continuam, sed nonnumquam interruptam et diversis[2]) tem-

---

[1]) de *Χορός*, quod ante v. 889 scholiastae in suis manuscriptis legebant et quod hodie quoque Rav. praebet (alius liber habet *Χοροῦ*), conferas: Leo, Plaut. Forschungen, pag. 206.

[2]) cf. illud schol. ad. v. 591, quod iam bis (pag. 161 [47] et 182 [68]) adhibui.

poribus factam. Nam recte Roemer (Sitzber. der Münch. Akad. 1896, Heft II, p. 235) his versibus quamvis singulares, tamen non novas sententias adnecti animadvertit; versus enim 992 verba *καὶ τοῖς αἰσχροῖς αἰσχύνεσθαι* accuratius definiuntur versu 995; v. 994 verba *καὶ μὴ περὶ τοὺς σαυτοῦ γονέας σκαιουργεῖν* quamquam omnino satisfaciunt, tamen versibus 998. 9 accuratius depinguntur:

μηδ' ἀντειπεῖν τῷ πατρὶ μηδέν, μηδ' Ἰαπετὸν καλέσαντα
μνησικακῆσαι τὴν ἡλικίαν, ἐξ ἧς ἐνεοττοτροφήθης·

his versibus ab iusto oratore Phidippidis scelus quasi praedici Roemer recte iudicat, et cum verba *ἄλλο τε μηδέν* v. 994 mihi quoque finis et conclusionis speciem praestare videantur, hos quinque versus dittographiam, ut ita dicam, esse puto.

GUSTAVUS KÖRTGE:

IN SUETONII DE VIRIS ILLUSTRIBUS LIBROS INQUISITIONUM CAPITA TRIA

Caput I.

De virorum apud Romanos in litteris maxime illustrium vitis quae scimus, Suetonio potissimum Tranquillo debemus iisque inter vitarum scriptores posteriores, qui aliquo modo cum memoria Suetoniana cohaerent. Itaque munus non infructuosum videatur esse, postquam e reliquiis iure Suetonii nomen prae se ferentibus rationem scribendi et viam Suetonio peculiarem constituerimus, e vitarum memoria, quae est apud Pseudoprobum, Donatum, Servium, Focam, Vaccam alios ea conari a postea vel additis vel immixtis secernere, quae Suetonianam originem prodant. Sed priusquam ad solvendam hanc quaestionem transeamus, de ordine fragmentorum, quem in Reifferscheidii editione invenimus, disserere pauca utile esse puto.

Renascentium litterarum aetate, cum ab Enochio Asculano Suetonii liber de grammaticis et rhetoribus ex Germania in Italiam relatus esset, viri docti loci Hieronymiani bene memores hanc partem esse maioris libri statim censuerunt.

Apud Hieronymum enim in prolegomenis ad Dextrum II p. 821 Vall. legimus: *Hortaris me, Dexter, ut Tranquillum sequens ecclesiasticos scriptores in ordinem digeram, et quod ille in enumerandis gentilium litterarum viris fecit illustribus, ego in nostris faciam. Fecerunt quidem hoc idem* e. q. s. Reiff. p. 3 ..... *et ad cuius nos exemplum provocas, Tranquillus.*

Ac primum quidem praeter libellum de grammaticis et rhetoribus nonnulla alia vitarum fragmenta, quae satis perspicua Suetonii auctoris vestigia prodebant, Terentii, Horatii, Lucani, Passieni Crispi, Plinii vitas Suetonio vindicare iam illis temporibus viri docti ac praecipue Iosephus Iustus Scaliger

non dubitabant. Cuius egregii hominis sagacitati etiam praeclarum illud inventum debemus, quo Hieronymum in additamentis ad Eusebii chronicum Suetonii librum de viris illustribus usurpasse patefactum est. Quod compluribus locis libelli, qui aetatem tulit, comparatis cum Hieronymi excerptis manifestum — cf. exempli gratia de grammat. et rhetor. p. 123: *L. Plotius Gallus* cum Hieronymi de eodem rhetore nota sub Olymp. 173, 1, ne plura afferam exempla, quae Hieronymi sive neglegentia sive socordia depravata infra tractabo — ipse quoque ille chronographus expressis verbis profitetur, cf. Hier. praef. in chron. VIII p. 7 Vall.: *a Troia usque ad vicesimum Constantini annum nunc addita nunc mixta sunt plurima, quae de Tranquillo et ceteris illustribus historicis curiosissime excerpsimus.* Sed qui Hieronymum pendere a Suetonio disiectis quidem exemplis confirmavit Scaliger colligendi vel disponendi fragmenta ne conatum quidem fecit. Tribus demum fere saeculis post virum summa laude dignum denuo huic quaestioni via ac ratione solvendae operam dedit Fridericus Ritschl,[1]) qui studii et muneris vocabula semper ab Hieronymo singulis hominibus litteratis adiecta secutus quattuor series constituit de poetis, de oratoribus, de grammaticis, de rhetoribus quas libri Suetoniani de viris illustribus particulis respondere nemo negabit. At tamen haud paucae in Hieronymi chronicon libro notae inveniuntur, quae historicorum et philosophorum nomina proferentes unde essent haustae a chronographo per aliquot annos in tenebris iacebat, donec Augustus Reifferscheid in Quaestionibus Suetonianis[2]) omni fere ex parte probabiliter requirendi Suetonii reliquias et digerendi in sex particulas munus absolvit. Viros autem imperio insignes, qui apud Graecorum neque minus apud Romanorum vitarum scriptores Suetonio priores locum tenebant in schemate biographico, a Tranquillo esse praetermissos satis confirmant

---

[1]) Fr. Ritschl, Suetonius de viris illustribus, in appendice parerg. Plaut. I p. 609—638, de hac re imprimis p. 614—620; cf. p. 615: „de grammaticis, de rhetoribus, de oratoribus, de poetis handelte das litterarhistorische Werk des Suetonius, und umfasste, wenn nicht alles täuscht, weder mehr noch weniger.“

[2]) Aug. Reifferscheid, Quaestiones Suetonianae, in edit. p. 363—478; de viris illustribus primo capite agitur.

non solum Hieronymi excerpta, in quibus ne unus quidem dux vel princeps e nobilissimis adnotatur, sed ipsius chronographi testimonium: *et quod ille in enumerandis gentilium litterarum viris fecit illustribus.*

In ordinandis fragmentis quae sit regula quam sequamur, optime indicat partitio libelli de grammaticis et rhetoribus, qui praemisso omnium grammaticorum et rhetorum indice incipit a praefatione de artis grammaticae rudimentis, quam excipiunt vitarum descriptiones. Neque aliter rem se habere in reliquis libri partibus de poetis, de oratoribus, de historicis, de philosophis per se iam est verisimile.

Suo iure Reifferscheidius[1]) Hieronymi verba: *fecerunt hoc idem apud Graecos Hermippus peripateticus, Antigonus Carystius*[2]), *Satyrus doctus vir et longe omnium doctissimus Aristoxenus musicus, apud Latinos autem Varro, Santra, Nepos, Hyginus,* cum insignis doctrinae vestigia prae se ferant, Suetonio vindicavit. Suetonium enim, cum in tractando schemate biographico cum prioribus vitarum scriptoribus, ut supra monui, discreparet, de ratione sua in praefatione totius libri disseruisse probabilis est Reifferscheidii opinio. Quid? quod apud Isidorum in orig. VIII, 7 legimus: *poetae unde sint dicti, sic ait Tranquillus* e. q. s. p. 4, quem auctorem secutus sit Isidorus, ipse aperte pronuntiat. Verum quod tertio loco positum est, fragmento e Diomedis[3]) artis grammaticae libro III derivato multa grammatici additamenta non solum sunt immixta, sed ne ordo quidem Suetonii sententiarum ab excerptore servatus est. Quam ob causam Reifferscheidius summa cum diligentia secernere adiecta ab antiqua stirpe Suetoniana non gravatus est; quas discrepantias quo facilius intellegamus, Diomedis ordinem secundum paginas Reifferscheidii addidi:

1.	p.	4, 11—5, 15	3.	p.	5, 16—10, 2
2.	„	16, 5—22, 2	4.	„	8, 8—10

[1]) Reifferscheid, Quaest. Suet. p. 367.

[2]) Wilamowitz, Antigonus von Karystos, Philol. Untersuchungen IV 1881 p. 27: „Man muss Sueton, an den ausdrücklich appelliert wird, ohne weiteres an die Stelle des heiligen Hieronymus setzen."

[3]) Henric. Keil, Grammatici Latini I p. 297 sqq.

5.	p. 10, 16—11, 5	8.	p. 13, 19—16,4
6.	„ 13, 17—19	9.	„ 10, 3—16
7.	„ 13, 9—16	10.	„ 12, 12—13, 8

11. p. 11, 5—12, 11.

Reiecit igitur Reifferscheidius,[1]) ut quae cum memoria Suetoniana non cohaereant, Keilii pp. 483, 7—26; 485, 18—29; 486, 17—487, 10. Denique Diomedes etiam pro arbitrio suo nonnulla, quorum apud Suetonium mentio certe facta erat, omisit; desiderantur enim in disputatione de tragoedia, de satyrica, de mimica poesi auctorum nomina, quae Suetonius semper addere solet.

Restat ut pauca de argumentis verba faciamus, quibus auctorem huius fragmenti Suetonium esse confirmatur. Ac primum quidem scriptoris nomen a Diomede ipso affertur p. 11, 18 (Reiff.): *primis autem temporibus, sicuti adserit Tranquillus.* Deinde in commentatione de saturarum poesi auctores nominantur Lucilius tantum et Horatius et Persius neque mentio fit Iuvenalis; quodsi in sequente libello poetarum seriem Lucanus concludit, Reifferscheidius auctorem non solum fragmenti illius, verum etiam libri de poetis vel aequalem fuisse Iuvenalis vel aetatem eius non attigisse collegit. De M. Valerio Probo[2]) tractatus istius auctore cogitare cur utique perversum sit, exposui infra, ubi de Vergilii vita sub nomine Berytii tradita disputavi.

Iam ad librum de poetis ipsum transire licet, quem infra uberius tractabimus. Hic pauca sufficiant. Quod in Hieronymi chronico exstant adhuc triginta vitarum fragmenta inde a Livio Andronico usque ad Lucanum, non multos quidem omissos esse apparet. Quo magis mirum est quod Afranius, Tibullus, Propertius a chronographo quorum mentio fiat digni non habentur, cum certis sciamus indiciis apud Suetonium suum locum tenuisse illos poetas sane nobilissimos (cf. p. 15, 14; p. 18, 11).

Quae sequitur particulae de oratoribus, cuius extant apud Hieronymum quindecim fragmenta, praemissa erat a Suetonio praefatio de primordiis artis initio Romae a Graecis tantum

---

[1]) Reifferscheid, Quaest. Suet. p. 378 sq.

[2]) Reifferscheid, Quaest. Suet. p. 371.

rhetoribus cultae, ita ut praeceptoribus Graecis breviter commemoratis maxima pars esset destinata enumerandis Romanis oratoribus Cicerone prioribus. Primus enim omnium oratorum Cicero ab Hieronymo citatur sicuti in sequente libro de historicis nullius ante Sallustium historici mentio fit, unde Reifferscheidius conclusit a Cicerone demum et Sallustio coeptam esse a Suetonio oratorum et historicorum seriem, imprimis quod et Quintiliani iudicium cum hac ratione prorsus congruit et Suetonii ipsius haud obscura testimonia priscos illos oratores et historicos non receptos esse in numerum illustrium virorum videntur significare. Quem antiquariis suae aetatis se opposuisse ipsius verba fidem faciunt — cf. de grammat. et rhetor. c. 10, Aug. c. 86. Itaque quamquam in contrariam partem quod Hieronymi excerpta e libro etiam de grammaticis et rhetoribus praetermissis antiquioribus magistris a Verrio Flacco demum incipiunt, afferre licet, tamen mihi Reifferscheidii argumenta maiorem vim habere videntur.

Libelli de philosophis, cuius apud Hieronymum tria exstant fragmenta, uno verbo mentione facta, quod imaginem ne disiectam quidem e reliquiis nimis parcis acquirere possumus, restat, ut de extrema parte libri de grammaticis et rhetoribus Reifferscheidii sententiam proponam. Adiecta enim esse videtur appendix de bibliothecis, de librorum conformatione, de litterarum notis eius modi aliis, siquidem apud Suidam s. v. *Τράγκυλλος* legimus Suetonium *περὶ τῶν ἐν τοῖς βιβλίοις σημείων* librum scripsisse.[1]) Neque aptior tali quaestioni locus inveniri poterat quam in fine libri de grammaticis et rhetoribus.

Iis quae Reifferscheidii et aliorum doctissimorum diligentiae et curae debemus, breviter enarratis iam ad primam huius dissertationis partem transire licet. Ut iam supra monui nemo adhuc in Vergilii, Persii, Lucani vitarum memoria, quae est apud commentatores Suetonio posteriores, Pseudoprobum, Donatum, Servium, Focam, Vaccam secernendi grammaticorum additamenta ab origine Suetoniana negotium subiit. Sed in hanc rem inquirere quantopere operae pretium sit, praesertim cum tota fere memoria de Romanorum scriptorum vitis ad Suetonium redeat,

---

[1]) Reifferscheid, Quaest. Suet. p. 419—20.

monere vix opus est. Ac primum quidem certis testimoniis confirmandum est vitas, quarum auctorem supra Suetonium simpliciter agnovimus, iure Tranquilli nomen proferre. Ne verba faciam de Terentii vita subscriptione Donati — cf. p. 35: *haec Suetonius Tranquillus* — Suetonio plane vindicanda, statim vitam Horatii aggrediar, quae exterioribus quidem indiciis Suetonium auctorem testantibus omnino caret. Sed quod ter apud scholiastas auctore Suetonio nominato ea enarrantur, quae in hac vita legimus — cf. adnot. Reiff. ad p. 46: *ut refert Suetonius in vita Horatii; cuius rei etiam Suetonius auctor est; ut Suetonius auctor est* — constat illam Suetonianam vitam, quamvis mutilata et truncata sit, felicis fortunae beneficio nobis esse servatam.

Pergamus ad vitae Lucani fragmentum satis amplum, cuius originem Suetonianam testantur primum vestigia dictionis Suetonio peculiaris, quae collegit et disposuit Carolus Weber,[1]) deinde verba p. 52, 2: *poemata eius etiam praelegi memini* non cadunt in scriptorem alius aetatis nisi qua Suetonius vixit. Adde quod scriptor huius vitae satis conspicuam in Lucanum invidiam profitetur, quam poetae commentatori sane non convenire bene monuit Reifferscheidius. Denique consensus Hieronymi excerptorum, quae unde hausta sint, nemini dubium esse potest, originis huius vitae disertum testimonium est.

Restant iam Passieni Crispi et Plinii maioris vitae minore quidem ambitu, sed quae non minus conspicua Suetonianae stirpis vestigia proferant. Alteram enim Passieni Crispi vitam beneficio Iuvenalis scholiastae debemus, qui et alio loco libros de viris illustribus consuluit[2]) neque facile aliunde potuit hanc accuratam notitiam accipere. Denique, ut rem conficiat, ne Hieronymi quidem excerptorum consensus deest. Alteram Plinii Secundi vitam, quam a Suetonio originem trahere inscriptio testatur, codices Pliniani exhibent.

Hae igitur sunt vitae, quae fundamentum praebeant, quo niti possimus in exquirendis Suetonii proprietatibus, praeter libellum de grammaticis et rhetoribus integrum fere servatum. Antequam vero

---

[1]) Vitae M. Annaei Lucani collectae a Car. Frid. Weber, part. I p. 6.
[2]) Reifferscheid, Quaest. Suet. p. 405.

quaestionem illam instituamus, haud inutile fore puto comparatis inter se et quattuor vel quinque Vergilii et duabus Lucani vitis quatenus discrepent inter se quatenus consentiant statuere.

De Vergilii vita nobis praeter excerpta Hieronymiana, quibus adhuc, ut deperditae Suetonii descriptionis imaginem animo informaremus, fere solis usi sumus, quattuor potissimum grammaticorum commentationes ad manum sunt. Quarum prima de commentario Valerii Probi sublata Suetonio vetustiorem memoriam praestare videatur, altera ex commentario Donati excerpta magna ex parte ad Suetonium redit, tertia a Foca grammatico urbis Romae versibus edita, quarta a Servio grammatico conscripta unde sint haustae infra videbimus. Denique aetatem tulit ignoti auctoris vita in codicibus compluribus reperta,[1]) quam nullo modo cum memoria Suetoniana cohaerere facile intelleget qui eam inspexerit. Cum unus liber manuscriptus illam Donati vitam contineat, inde a renatis litteris quamquam nullius codicis fide confirmata altera eiusdem Donati nomen proferens genuinae vitae locum diutius tenuit. Quae quibus temporibus orta sit intellegere licet inde, quod multis locis immixtae sunt narratiunculae, quae sane magis conveniant Vergilio mago, cuius artes medio aevo homines admirabantur, quam poetae Augusteae aetatis humanissimo.[2]) Quibus intellectis optimo iure memoriam huius opusculi neglegere licebit. Discrepantiae et consensus, quae intercedunt inter reliquas quattuor vitas, quo magis eluceant, hunc conspectum composui:

---

[1]) Reifferscheid, Suet. rell. p. 52—53. Hagen, scholia Bernensia p. 745.

[2]) Reifferscheid, Quaest. Suet. p. 401—403.

Vergilii vitarum consensus.

Hieronymus	Servius	Probus	Donatus	Focas
Vergilius Maro in pago qui Andes dicitur haut procul a Mantua nascitur Pompeio et Crasso consulibus.	patre Vergilio, matre Magia fuit; civis Mantuanus.	P. Vergilius Maro natus idibus Octobribus Crasso et Pompeio consulibus matre Magia Polla patre rustico in vico Andibus qui abest a Mantua milia passuum XXX. tenui facultate nutritus.	P. Vergilius Maro Mantuanus parentibus modicis fuit ac praecipue patre, (quem quidam opificem figulum, plures Magi cuiusdam viatoris initio mercennarium mox ob industriam generum tradiderunt) . . . natus est Cn. Pompeio Magno et M. Licinio Crasso primum consulibus iduum Octobrium die in pago qui Andes dicitur et abest a Mantua non procul.	Maronem Mantua Romuleae generavit flumina linguae. (huic genitor figulus, Maro nomine, cultor agelli ut referunt alii, tenui mercede locatus, sed plures figulum.) mater Polla fuit Magii non infima proles, quem socerum probitas fecit iam clara Maroni. consule Pompeio vitalibus editus auris et Crasso tetigit terram quo tempore Chelas iam mitis Phaeton post Virginis ora recepit.
			praegnans eo mater somniavit, enixam se laureum ramum, quem contacta terra coaluisse	haec cum maturo premeretur pondere ventris,

			et excrevisse ilico in speciem maturae arboris refertaeque variis pomis et floribus. accessit aliud praesagium: siquidem virga populea more regionis in puerperiis eodem statim loco depacta ita brevi evaluit tempore, ut multo ante satas populos adaequavisset. ferunt infantem cum sit editus neque vagisse et adeo miti vultu fuisse, ut haud dubiam spem prosperioris geniturae iam tum daret.	ut solet in somnis animus ventura repingens, anxius et vigilis praesumere gaudia cura, Phoebei nemoris ramum fudisse putavit. insuper his genitor nati dum fata requirit, populeam sterili virgam mandavit arenae: tempore quae nutrita brevi dum crescit in omen altior emicuit cunctis, quas auxerat aetas. infantem vagisse negant. nam fronte serena conspexit mundum, cui commoda tanta ferebat.
Vergilius Cremonae studiis eruditur. Vergilius sumpta toga Mediolanum transgreditur et post breve tempus Romam pergit.	diversis in locis operam litteris dedit; nam et Cremonae et Mediolani et Neapoli (cf. Donat. p. 57, 8) studuit.		initia aetatis Cremonae egit usque ad virilem togam, quam XV. anno natali suo accepit iisdem illis consulibus iterum duobus quibus erat natus. Cremona Mediolanum et inde paulo post transiit in urbem.	

Hieronymus	Servius	Probus	Donatus	Focas
	adeo autem verecundissimus fuit, ut ex moribus cognomen acceperit; nam dictus est Parthenias. omni vita probatus uno tantum morbo laborabat; nam impatiens libidinis fuit.		cibi vinique minimi, libidinis in pueros pronior . . . cetera sane vitae et ore et animo tam probum constat, ut Neapoli Parthenias vulgo appellatus sit.	
		ab Augusto usque ad sestertium centies honestatus est.	possedit prope centies sestertium ex liberalitatibus amicorum.	
	primum ab hoc distichon factum est in Ballistam latronem: „monte sub hoc e. q. s.“ scripsit etiam septem sive octo libros hos: Cirim Aetnam Culicem Priapeia Catalepton Epigrammata Copam Diras.		nam et in sermone tardissimum ac paene indocto similem fuisse Melissus tradidit. Poeticam puer adhuc auspicatus in Balistam ludi magistrum ob infamiam latrociniorum coopertum lapidibus distichon fecit: „monte sub hoc e. q. s.“ deinde catalecton et priapia et epigrammata	tum Ballista rudem lingua titubante receptum instituit primum; quem nox armabat in umbris grassari solitum: crimen doctrina tegebat. mox patefacta viri pressa est audacia saxis. incidit titulum iuvenis, quo pignora vatis edidit: auspiciis suffecit poena magistri. „monte sub hoc e. q. s.“

			et diras, item cirim et culicem .... et distichon fecit: „parve culex e. q. s.“ scripsit etiam de qua ambigitur Aetnam.	hinc culicis tenui prolusit funera versu: „parve culex e. q. s.“
	postea ortis bellis civilibus inter Antonium et Augustum Augustus victor Cremonensium agros, quia pro Antonio senserant, dedit militibus suis. qui cum non sufficerent, his addidit agros Mantuanos, sublatos non propter civium culpam, sed propter vicinitatem Cremonensium: unde ipse in bucolicis: „Mantua vae miserae e. q. s.“ amissis ergo agris Romam venit et usus patrocinio Pollionis et Maecenatis solus agrum quem amiserat	in belli civilis tempora incidit, quod Augustus adversus Antonium gessit, . . . veteranis agri eius distributi sunt, postea restitutus beneficio Alpheni Vari, Asinii Pollionis et Cornelii Galli, quibus in bucolicis adulatur.	ad bucolica transiit maxime ut Asinium Pollionem, Alfenum Varum et Cornelium Gallum celebraret, quia in distributione agrorum, qui post Philippensem victoriam veteranis triumvirorum iussu trans Padum dividebantur, indemnem se praestitissent.	pastores cecinit primos: hoc carmine consul Pollio laudatur .... Cassius hic Magni vindex et Brutus in armis intereunt. victor nondum contentus opimis emeritas belli spoliis ditasse cohortis proscripsit miserae florentia rura Cremonae. non tulit hanc rabiem doctissima turba potentum. itur ad auctorem rerum, quid Martius horror egerit, ostendunt, qui tunc miseranda tulisset. Caesaris huic placido nutu repetuntur agelli

Hieronymus	Servius	Probus	Donatus	Focas
	meruit. tunc ei proposuit Pollio ut carmen bucolicum scriberet, quod eum constat (cf. Don. p. 60, 5) triennio scripsisse et emendasse.			
		item proposuit Maecenas Georgica quae scripsit emendavitque septem annis (cf. Don. p. 60, 5).	deinde georgica in honorem Maecenatis edidit, qui sibi mediocriter adhuc noto opem tulisset adversus veterani cuiusdam violentiam, a qua in altercatione litis paulum afuit, quin occideretur.	post haec ruris praecepta colendi . . . . . iam Maro pulsus erat: sed viribus obvius ibat fretus amicorum clipeo, cum paene nefando ense perit.
	postea ab Augusto Aeneidem propositam scripsit annis undecim.		bucolica triennio georgica VII Aeneida XI perfecit annis.	hoc carmine consul Pollio laudatur ter se revocantibus annis composito . . . en commoda terrae edocuit geminis anno minus omnia lustris. bissena volumina sacro formavit donata duci trieteride quarta.

		Aeneida ingressus bello Cantabrico . . . . (lacuna)	Augustus vero, nam forte ¦expeditione Cantabrica aberat.	
Vergilius Brundisi moritur Sentio Saturnino et Lucretio Cinna consulibus.		decessit in Calabria annum agens quinquagesimum et primum.	anno aetatis quinquagesimo secundo . . . languorem nactus est eumque non intermissa navigatione auxit ita ut gravior aliquanto Brundisium appelleret, ubi diebus paucis obiit XI. Kal. Octobr. Cn. Sentio Q. Lucretio coss.	pergitur: ut Calabros tetigit, livore nocenti Parcarum vehemens luxavit corpora morbus.
ossa eius Neapolim translata in secundo ab urbe miliario sepeliuntur titulo eiusmodi supra scripto, quem moriens ipse dictaverat: „Mantua me e. q. s."		in eius sepulcro, quod est in via Puteolana hoc legitur epigramma: „Mantua me e. q. s."	ossa eius Neapolim translata sunt tumuloque condita, qui est via Puteolana intra lapidem secundum, in quo distichon fecit tale: „Mantua me e. q. s."	
		heredibus Augusto et Maecenate cum Proculo minore fratre.	heredes fecit ex dimidia parte Valerium Proculum fratrem alio patre, ex quarta Augustum, ex duodecima Maecenatem, (ex reliqua L. Varium et Plotium Tuccam).	

Hieronymus	Servius	Probus	Donatus	Focas
	unde eam moriens praecepit incendi: Augustus vero, ne tantum opus periret, Tuccam et Varium hac lege iussit emendare, ut superflua demerent nihil adderent tamen: unde et semiplenos eius invenimus versiculos e. q. s.	Aeneis servata ab Augusto, quamvis ipse testamento damnaverit, ne quid eorum, quae non edidisset, extaret.	ceterum eidem Vario ac simul Tuccae scripta sua sub ea conditione legavit, ne quid ederent, quod non a se editum esset. edidit autem auctore Augusto Varius sed summatim emendata ut, qui versus etiam imperfectos sicut erant, reliquerit.	

Discrepantiae, quae in memoria eiusdem rei inveniuntur.

Hieronymus	Probus	Donatus	Focas
	primumque post Mutinense bellum veteranis agri eius distributi sunt.	quia in distributione agrorum, qui post Philippensem victoriam veteranis triumvirorum iussu trans Padum dividebantur.	
		quem quidam opificem figulum, plures Magi cuiusdam viatoris initio mercennarium.	huic genitor figulus, Maro nomine, cultor agelli ut referunt alii tenui mercede locatus, sed plures figulum.
ossa eius Neapolim translata in secundo ab urbe miliario sepeliuntur titulo eiusmodi suprascripto, quem moriens ipse dictaverat.		ossa eius Neapolim translata sunt tumuloque condita, qui est via Puteolana intra lapidem secundum, in quo distichon fecit tale.	

Additamenta,
quorum unum quodque propriam memoriam repraesentat.

Probus	Donatus	Focas
vixit pluribus annis liberali in ocio, secutus Epicuri sectam, insigni concordia et familiaritate usus Quintili Tuccae et Vari. scripsit bucolica annos natus VIII et XX Theocritum secutus, georgica Hesiodum et Varronem.	p. 54, 10: egregrieque substantiae silvis coemendis et apibus curandis auxisse reculam. p. 55, 11: quae arbor Vergilii ex eo dicta atque etiam consecrata est summa gravidarum ac fetarum religione et suscipientium ibi et solventium vota. p. 55, 16: evenitque ut eo ipso die Lucretius poeta decederet. p. 56, 1—58, 4: agitur de corpore et statura, de amoribus, de probitate et modestia, de possessione poetae, de consanguineis, de studiis, quibus iuxta poesim Vergilius operam dederit. p. 58, 11: deinde catalecton ... item cirim et culicem, cum esset annorum XVI, cuius materia talis est: breviter culicis argumentum enarratur. p. 59, 8—62, 13: quae sit vis quoque consilio scripserit Vergilius Aeneida; quibus usus sit in conscribendis georgicis, Aeneide proprietates; de bucolicon, georgicon, Aeneidis successu. p. 62, 13—63, 2: de itinere in Graeciam et Asiam facto. p. 63, 11—66, 9: de heredibus, de editione Aeneidis, de obtrectatoribus Vergilii.	p. 69, 23—29: terra ministravit flores et munere verno herbida supposuit puero fulmenta virescens. praeterea si vera fides, sed vera probatur, lata cohors apium subito per rura iacentis labra favis texit dulces fusura loquelas. hoc quondam in sacro tantum mirata Platone indicium linguae memorat famosa vetustas. p. 70, 29—30: tum tibi Sironem Maro contulit ipsa magistrum Roma potens.

Quid ex iis quae modo composui colligere liceat, iam breviter exponam. Amplissimam, quae est apud Donatum, memoriam nonnullis tantum locis Focas excedit, cum in eiusdem rei commemoratione semel cum Donato discrepet. Omnia vero reliqua non solum eodem modo quo apud Donatum a Foca proferuntur, sed ad verbum fere saepius Donati et Focae memoriae consentiunt. Huic, cum scriberet: *huic genitor figulus ... sed plures figulum* Donatum quamquam opinionem contrariam profitentem in memoria versatum esse apparet neque est quod aliam discrepantiae causam esse opinemur quam socordiam Focae et neglegentiam. Narratiunculam de apibus unde sumpserit grammaticus, ipse extremis versibus pronuntiat. Verum non solum de Platone similia referuntur, sed etiam de Pindaro,[1]) neque deest eadem fabella in Vaccae grammatici vita Lucani. Quam ob causam alio praeter Donati memoriam fonte usum esse Focam adhuc quidem suspicari non licet, praesertim cum neutiquam lateat, qua re ad narrandam hanc fabellam adductus sit. Etenim quod apud Donatum p. 54, 10 legimus: *egregieque substantiae silvis coemendis et apibus curandis auxisse reculam,* haud scio an coniectura sit satis facilis, vitae scriptori hanc notam legenti in mentem venisse illius narrationis notissimae. Uno loco Focas alium auctorem secutus videtur; nempe quod p. 70, 29 Sironem Vergilii praeceptorem appellat, hoc nusquam apud Donatum neque apud Probum traditur, sed haud difficulter e Vergilii ipsius notis derivari poterat catal. 7, 9; 10, 1. Quae cum ita

[1]) cf. Olympiodori vita Platonis (Westermann, Biographi graeci minores p. 382): *καὶ γεννηθέντα τὸν Πλάτωνα λαβόντες οἱ γονεῖς βρέφος ὄντα τεθείκασιν ἐν τῷ Ὑμηττῷ, βουλόμενοι ὑπὲρ αὐτοῦ τοῖς ἐκεῖ θεοῖς Πανὶ καὶ Νύμφαις καὶ Ἀπόλλωνι Νομίῳ θῦσαι, καὶ κειμένου αὐτοῦ μέλιτται προσελθοῦσαι πεπληρώκασιν αὐτοῦ τὸ στόμα κηρίων μέλιτος, ἵνα ἀληθὲς περὶ αὐτοῦ γένηται τὸ τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή.* Eustathii vita Pindari (Westermann p. 93): *Χαμαιλέων δέ φασι καὶ Ἴστρος ἱστοροῦσιν, ὥςπερὶ Ἑλικῶνα θηρῶντος αὐτοῦ καὶ καμάτῳ κατενεχθέντος εἰς ὕπνον μέλισσα τῷ στόματι προσκαθίσασα κηρία ἐνέθετο· οἱ δ' ὄναρ φασὶν ἰδεῖν αὐτὸν, ὡς μέλιτος καὶ κηροῦ πλῆρες αὐτῷ γεγόνοι τὸ στόμα. καὶ οὕτως οἰωνισάμενος ἔπειτα εἰς ποιητικὴν ἐτράπη*; idem in vita versibus conscripta p. 94 West.; cf. etiam quae p. 451 de Hippocrate narrantur.

sint, Focae grammatici memoriam excepta una hac nota licebit praetermittere.

Hieronymus primo obtutu cum Donato discrepare videatur, siquidem trigesimum septimum Suetonii fragmentum a Donato p. 63 plane abhorrere videmus neque Reifferscheidius[1]) sibi temperavit, quominus Hieronymum hic genuinam stirpem servasse optineret. Attamen equidem contendo et Donatum ad verbum Suetonii memoriam reddidisse et Hieronymum sive per errorem sive neglegentia vel socordia depravasse sententiam auctoris sui et perturbasse. Quibus opinio mea confirmetur testimonia haud difficile proferri possunt. Nempe cum apud Suetonium de grammat. et rhetor. c. 20 legamus: *C. Iulius Hyginus ... studiose et audiit et imitatus est Cornelium Alexandrum grammaticum graecum, quem propter antiquitatis notitiam Polyhistorem multi .. vocabant,* Hieronymus Olymp. 193, 1 Polyhistoris cognomentum neglegenter Hygino tribuit: *C. Iulius Hyginus cognomento Polyhistor grammaticus habetur illustris.* Porro c. 27: *L. Voltacilius Plotus ... rhetoricam professus Cn. Pompeium Magnum docuit* — Hieron. Olymp. 174, 4: *Vultacilius Plotus Latinus rhetor Cn. Pompei libertus et doctor scholam Romae aperuit.*[2]) Alia exempla Mommsenus[3]) affert ex Eutropii breviario cum excerptis Hieronymianis comparato:

Eutrop. VII, 13: *post hunc Claudius fuit, patruus Caligulae, Drusi, qui apud Mogontiacum monumentum habet, filius.*

Hieron. Olymp. 205, 1: *iste est Claudius patruus Drusi, qui apud Mogontiacum monumentum habet.*

Eutrop. VII, 14: *duae tamen sub eo provinciae factae sunt*

Hieron. Olymp. 211, 1: *duae tantum provinciae sub Nerone factae.*

Eutrop. VII, 15: *ab omnibus simul destitutus est et a senatu hostis iudicatus; cum quaereretur ad poenam ...*

---

[1]) Reifferscheid, Quaest. Suet. p. 401.

[2]) cf. Reifferscheidii adnot. ad frg. 9 p. 25.

[3]) Th. Mommsen, Ueber den Chronographen vom Jahre 354. Anhang: über die Quellen der Chronik des Hieronymus p. 669—693, Abhandlungen der phil.-hist. Klasse der königl. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften, tom. I. Lps. 1850

Hieron. Olymp. 212, 1: *Nero cum a senatu quaereretur ad poenam.*

Eutrop. VII, 19: *Achaiam, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum, quae liberae ante hoc tempus fuerant, item Thraciam, Ciliciam, Commagenen, quae sub regibus amicis egerant, in provinciarum formam redegit.*

Hieron. Olymp. 213, 3: *A. L. Rh. B. S. Thr. Ci. Co. quae liberae antea et sub regibus amicis erant in provincias redactae.*

Eutrop. VIII, 17: *Victus est a Severo apud Mulvium pontem, interfectus in palatio.*

Hieron. Olymp. 243, 2: *quem postea Severus apud Mulvium pontem interfecit.*

Haec exempla sufficiant, quibus Hieronymi neglegentia in excerpendo patefiat. Non aliter rem se habere in Vergilii vita in propatulo est. Extremam notam haud dubie addidit chronographus, quod apud Suetonium secundum Donatum Vergilius post mortem demum illud distichon conscripsisse videatur. Quae cum ita sint, Hieronymi excerpta non minus quam Focae carmen supradictum in memoriae fide examinanda neglegere licet.

Servium praecipue Donatum auctorem secutum esse et ipse profitetur — cf. comm. in Verg. Buc. p. 3, 28 Thilo: *et dicit Donatus, quod etiam in poetae memoravimus vita* — et res perspicue indicant, siquidem tota fere vita Serviana e Donati vita excerpta est non numquam ad verbum. Ne dispositionis quidem rationem Donati commutare ausus est, sed eodem ordine quo apud Donatum narrantur res et fabellae a Servio.

Restant igitur, quae aliquid valeant, vitae Probi et Donati sic quidem, ut re vera graviores praestent discrepantias.

Iam ad Lucani vitam, cuius extat duplex memoria, apud Suetonium ipsum et apud Vaccam grammaticum, transeamus. In codice Bernensi (B) primo loco scholiastae vita posita est, sequitur Suetoniana, ut apparet, valde truncata. Suetonii vitae a scholiasta rationem esse habitam ex aliquot locis apparet (cf. p. 50, 3—4 cum p. 77, 17—18; p. 52, 3—4 cum p. 78, 10—14; p. 51, 2—3 cum p. 77, 8—10; p. 51,3 cum p. 77,12; p. 51, 12—13 cum p. 78, 1—3; p. 51, 20 cum p. 78, 6; p. 52, 2 cum p. 78, 6 sed ita ut grammaticus patroni partes contra Suetonium obtrectatorem ageret; cuius rei haec affero exempla:

Suetonius: *prima ingenii experimenta in Neronis laudibus dedit quinquennali certamine.*

Vacca: *quippe et certamine pentaeterico acto in Pompei theatro laudibus recitatis in Neronem fuerat coronatus.*

Suetonius: *hic initio adulescentiae, cum ob infestum matrimonium patrem suum ruri agere longissime cognovisset.*

Vacca: .... *et propter studium vitae quietioris, quod sequens magis a turba recedebat minus latebat.*

Suetonius: *poemata eius etiam praelegi memini, confici vero ac proponi venalia non tantum operose et diligenter, sed et inepte quoque.*

Vacca: *reliqui enim VII belli civilis libri locum calumniantibus tamquam mendosi non darent, qui tametsi sub vero crimine non egent patrocinio: in iisdem dici quod in Ovidi libris praescribitur potest: emendaturus si licuisset erat.*

Praeterea a Vacca grammatico quae tutelae suae gloriam et famam maculare possint et obscurare omnia omittuntur; conferamus e. g. quomodo a Suetonio enarretur coniuratio Pisoniana cum ea, quam Vacca adhibet, ratione:

Suetonius: *ad extremum paene signifer Pisonianae coniurationis extitit, multus in gloria tyrannicidarum palam praedicanda ac plenus minarum, usque eo intemperans ut Caesaris caput proximo cuique iactaret. verum detecta coniuratione nequaquam parem animi constantiam praestitit; facile enim confessus et ad humillimas devolutus preces matrem quoque innoxiam inter socios nominavit sperans impietatem sibi apud parricidam principem profuturam.*

Vacca: *hoc factum Caesaris iuvenili aestimans animi calore speransque ultionem a coniuratis in caedem Neronis socius adsumptus est, sed parum fauste. deceptus enim a Pisone et consularibus aliisque praetura perfunctis illustribus viris dum vindictam expetit in mortem irruit.*

Deinde haud pauca addidit scholiasta, quae augerent Lucani gloriam — cf. p. 76, 13—15; 76, 16—77, 3; 78, 8—10 — quae a Suetonio originem trahere non posse in propatulo est. Quodsi in codice Bernensi priore loco Vaccae vitam positam esse reputamus, quae excipitur Suetoniana, apparet utramque vitam in unam confudisse compilatorem quendam adhuc ignotum. Si alius com-

plurium vitarum congregationis huic simillimae mentionem facere licet, oculos atque animum convertam ad Marcellini quae dicitur vitam Thucydidiam. Sicuti enim in codice Bernensi Vaccae vitam compilatori fundamento fuisse vidimus, cui supplementum vitae Suetonianae fragmentum adderet, ita vitae Thucydidiae maxima pars unam continuam praestat disputationem uno consilio confectam, quam Marcellinus[1]) quidam nulla re nisi quae in priore parte nondum esset commemorata auxit ita, ut quattuor varia additamenta fundamento adiiceret. Quodsi in Lucani vitarum memoria eadem ratio adhibita est, si id tantum compilator e Suetonii vita in corpusculum recepit, quod aut eam quae priore loco posita esset suppleret aut easdem res plane aliter narraret, iure inde colligere licet omnia, quae sine ira et studio referri poterant, veluti quo natus sit poeta quo decesserit annos atque similia Suetonio esse vindicanda. Mirum enim est, quod ne una quidem temporum nota apud Suetonium invenitur, quam ob causam unde restituendae sint eiusmodi res, dubium esse non potest. Verum quatenus e posteriore vita antiquam Suetonianam stirpem recuperare liceat, tum demum diiudicari poterit, cum rationem Suetonii et proprietates e reliquiis accurate examinaverimus.

I. Ac primum quidem nomen, ordinem, genus, nationem virorum diligenter exarare solet:

p. 26, 4: *P. Terentius Afer*, *Karthagine natus.*

p. 44, 3: *Q. Horatius Flaccus Venusinus patre ... libertino et auctionum coactore, ut vero creditum est salsamentario, cum illi quidam in altercatione exprobrasset: quotiens ego vidi patrem tuum brachio se emungentem.*[2])

p. 92, 6: *Plinius Secundus Novocomensis, equestribus militiis industrie functus.*

p. 105, 12: *M. Antonius Gnipho ingenuus in Gallia natus.*

---

[1]) Fr. Ritter, Mus. Rhen. III p. 321—359: Das Leben des Thukydides, aus Scholien zur Thukydideischen Geschichte geschöpft von Marcellinus. Quellen u. geschichtl. Wert dieser Lebensbeschreibung.

[2]) Reifferscheidius, qui Quaest. Suet. p. 389—90 notam de Horatio salsamentarii filio ab interpolatore additam esse censet, mihi non persuasit. Neque enim quidquam inest in hoc additamento, quod abhorreat a ratione Suetoniana.

p. 106, 7: *M. Pompilius Andronicus natione Syrus.*

p. 106, 17: *Orbilius Pupillus Beneventanus.*

p. 107, 22: *Ateius Philologus libertinus Athenis est natus.*

p. 109, 5: *Valerius Cato ... Burseni cuiusdam libertus ex Gallia.*

p. 112, 16: *Q. Caecilius Epirota Tusculi natus libertus Attici equitis Romani.*

p. 114, 3: *L. Crassitius genere Tarentinus ordinis libertini.*

p. 115, 3: *C. Iulius Hyginus Augusti libertus natione Hispanus.*

p. 115, 14: *C. Melissus Spoleti natus ingenuus.*

p. 116, 22: *Q. Remmius Palaemon Vicetinus.*

p. 118, 6: *M. Valerius Probus Berytius.*

p. 124, 18: *Sex. Clodius, e Sicilia, Latinae simul Graecaeque eloquentiae professor.*

p. 125, 12: *C. Albucius Silus Novariensis.*

II. Cognomina, nomina iocularia aut opprobrii causa ficta numquam adnotare neglexit:

a) cognomina:

p. 101, 14: *Praeconinus, quod pater eius praeconium fecerat, vocabatur, et Stilo, quod orationes nobilissimo cuique scribere solebat.*

p. 104, 17: *ac duplici cognomine esse per haec indicat:*
Saevius Nicanor Marci libertus negabit:
Saevius post huius idem ac Marcus docebit.

p. 105, 8: *huius (Aurelii Opilii) cognomen in plerisque indicibus et titulis per unam litteram scriptum animadverto, verum ipse id per duas effert in parastichide libelli, qui inscribitur pinax.*

p. 108, 5: *Ateius ... ad summam Philologus ab semet nominatus.*

p. 114, 3: *L. Crassitius ... cognomine Pasicles mox Pansam se transnominavit.*

p. 115, 6: *quem (Alexandrum) propter antiquitatis notitiam Polyhistorem multi, quidam Historiam vocabant.*

b) nomina iocularia et maledicentita:

p. 45, 22: *praeterea saepe eum (Horatium) inter alios iocos purissimum penem et homuncionem lepidissimum appellat.*

p. 107, 12: *interrogatus a Varrone diversae partis advocato, quidnam ageret et quo artificio uteretur, gibberosos se de sole in umbram transferre respondit (Pupillus), quod Murena gibber erat.*

p. 112, 8: *ut Sallustium historicum acerbissima satura laceraverit, lastaurum et lurchonem et nebulonem popinonemque appellans, et vita scriptisque monstrosum, praeterea priscorum Catonis verborum ineruditissimum furem.*

p. 117, 9: *arrogantia fuit tanta (Remmii Palaemonis), ut M. Varronem porcum appellaret.*

p. 124, 9: *Epidius calumnia notatus.*

III. Libertinorum ordinem, qui permultos et poetas et grammaticos et rhetores in lucem edidit, summae fuisse curae vitarum scriptori consentaneum est. Neque enim curiositati simplex ortus et originis commemoratio sufficit, sed quantum cognoscere potuit, manumissiones et varios casus, quibus iam a pueris viri illustres iactati sint, amore et studio enarrat:

p. 26, 4: *serviit Romae Terentio Lucano senatori, a quo ob ingenium et formam non institutus modo liberaliter sed et mature manumissus est; quidam captum esse existimant (Terentium).*

p. 105, 12: *Gnipho ingenuus in Gallia natus sed expositus, a nutritore suo manumissus institutusque Alexandriae.*

p. 109, 5: *Valerius Cato ut nonnulli tradiderunt Burseni cuiusdam libertus ex Gallia; ipse libello, cui est titulus indignatio, ingenuum se natum ait et pupillum relictum eoque facilius licentia Sullani temporis exutum patrimonio.*

p. 110, 21: *Staberius Eros emptus de catasta et propter litterarum studium manumissus docuit inter ceteros Brutum et Cassium.*

p. 114, 16: *Scribonius Aphrodisius Orbili servus atque discipulus mox a Scribonia Libonis filia redemptus et manumissus.*

p. 115, 3: *Hyginus . . . nonnulli Alexandrinum putant et a Caesare puerum Romam adductum Alexandria capta.*

p. 115, 14: *Melissus Spoleti natus sed ob discordiam parentum expositus cura et industria educatoris sui altiora studia*

percepit ac Maecenati pro grammatico muneri datus est e. q. s. usque ad p. 116, 1.

p. 116, 22: *Palaemon Vicetinus mulieris verna primo ut ferunt textrinum, deinde, herilem filium dum comitatur in scholam, litteras didicit.*

p. 124, 1: *Plotus servisse dicitur atque etiam ostiarius vetere more in catena fuisse, donec ob ingenium et studium litterarum manumissus.*

p. 106, 17: *Orbilius Pupillus Beneventanus morte parentum unā atque eadem die inimicorum dolo interemptorum destitutus.*

p. 112, 12: *Lenaeus . . . traditur autem puer adhuc Athenis subreptus refugisse in patriam, perceptisque liberalibus disciplinis pretium suum retulisse, verum ob ingenium atque doctrinam gratis manumissus.*

IV. Studio et muneri, cui praecipue viri operam dederunt, haud raro praemittuntur a biographo nonnulla de officiis et negotiis, quibus sive ante artem suam peculiarem sive iuxta eam perfuncti sint:

p. 106, 19: *Orbilius . . . primo apparituram magistratibus fecit; deinde in Macedonia corniculo, mox equo meruit, functusque militia studia repetit.*

p. 114, 4: *L. Crassitius . . . . hic initio circa scenam versatus est, dum mimographos adiuvat; deinde in pergula docuit.*

p. 116, 22: *Palaemon . . . . primo ut ferunt textrinum, deinde litteras didicit.*

p. 116, 18: *Pomponius Marcellus . . . . pugilem olim fuisse Asinius Gallus hoc in eum epigrammate ostendit.*

p. 118, 6: *Probus . . . . diu centuriatum petiit, donec taedio ad studia se contulit.*

p. 92, 7: *Plinius Secundus . . . procurationes quoque splendidissimas et continuas summa integritate administravit; et tamen liberalibus studiis tantam operam dedit, ut non temere quis plura in otio scripserit.*

109, 14: *Cato . . . . is scripsit praeter grammaticos libellos etiam poemata.*

p. 116, 6: *Melissus . . . . fecit et novum genus togatarum inscripsitque trabeatas.*

p. 116, 9: *Marcellus ... nam interdum et causas agebat.*

p. 117, 7: *Palaemon .... nec non etiam poemata faciebat ex tempore.*

V. Deinde commercium, quod habuerint homines litterati cum nobilissimis potissimum viris libenter commemorat neque sibi temperare potest quin insolentiae et audaciae, qua se gesserint nonnulli adversus principes quosdam viros, curiose mentionem faciat:

p. 27, 2: *Terentius ... hic cum multis nobilibus familiariter vixit, sed maxime cum Scipione Africano et C. Laelio.*

p. 44, 9: *Horatius: ac primo Maecenati, mox Augusto insinuatus non mediocrem in amborum amicitia locum tenuit.*

p. 51, 1: *Lucanus revocatus Athenis a Nerone cohortique amicorum additus atque etiam quaestura honoratus.*

p. 89, 5: *Passienus Crispus .... omnium principum gratiam adpetivit, sed praecipue C. Caesaris, quem iter facientem secutus est pedibus.*

p. 101, 16: *Aelius Stilo ... tantum optimatium fautor, ut Metellum Numidicum in exilium comitatus sit.*

p. 105, 23: *Gnipho ... scholam eius claros quoque viros frequentasse aiunt, in his M. Ciceronem, etiam cum praetura fungeretur.*

p. 108, 11: *Ateius Philologus ... praecepisse autem multis et claris iuvenibus, in quis Appio quoque et Pulchro Claudiis fratribus, quorum etiam comes in provincia fuerit.*

p. 109, 8: *Valerius Cato ... docuit multos et nobiles.*

p. 111, 1: *Staberius Eros ... docuit inter ceteros Brutum et Cassium.*

p. 114, 12: *L. Crassitius ... et doceret iam multos ac nobiles, in his Iullum Antonium triumviri filium.*

p. 124, 10: *Epidius ... docuitque inter ceteros M. Antonium et Augustum.*

p. 51, 6—12: *Lucanus ... neque verbis adversus principem neque factis extantibus post haec temperavit, adeo ut quondam ... sed et famoso carmine cum ipsum tum potentissimos amicorum gravissime proscidit.*

p. 107, 10: *Orbilius ... ac ne principum quidem virorum insectatione abstinuit; siquidem ignotus adhuc ... respondit, quod Murena gibber erat.*

VI. Amores et luxuriam quomodo tractaverit, haec illustrent exempla:

p. 27, 4: *Terentius ... quibus etiam corporis gratia conciliatus existimatur.*

p. 47, 12: *Horatius ... ad res Venerias intemperantior traditur.*

p. 89, 7: *hic nullo audiente a Caesare interrogatus, haberetne sicut ipse cum sorore germana consuetudinem (Passienus Crispus).*

p. 111, 6: *sed cum codicillos Memmi ad Pompei uxorem de stupro pertulisset (Curtius Nicia) ...*

p. 112,18: *Caecilius Epirota ... cum filiam patroni nuptam M. Agrippae doceret, suspectus in ea et ob hoc remotus.*

p. 117, 14: *Remmius Palaemon ... luxuriae ita indulsit, ut saepius in die lavaret, nec sufficeret sumptibus, quamquam ex schola quadringena annua caperet ac non multo minus ex re familiari.*

p. 118, 1: *idem ... sed maxime flagrabat libidinibus in mulieres, usque ad infamiam oris.*

VII. De statura et corpore, de moribus et animi virtutibus

p. 33,3: *Terentius ... fuisse dicitur mediocri statura, gracili corpore, colore fusco.*

p. 47, 5: *habitu corporis fuit brevis atque obesus, qualis et a semet ipso in satiris describitur et ab Augusto hac epistula (Horatius).*

p. 105, 16: *Gnipho ... fuisse dicitur ingenii magni, memoriae singularis; praeterea comi facilique natura.*

p. 107, 4: *Orbilius ... fuit autem naturae acerbae.*

p. 117, 6: *Palaemon ... sed capiebat homines cum memoria rerum tum facilitate sermonis.*

VIII. Domicilia ac sedes, ubi docuerint viri illustres, adnotantur:

p. 47, 15: *Horatius ... vixit plurimum in secessu ruris sui Sabini aut Tiburtini, domusque eius ostenditur circa Tiburni luculum.*

p. 105, 20: *docuit primum in Divi Iulii domo pueri adhuc, deinde in sua privata (Gnipho).*

p. 112, 6: *Lenaeus ... docuitque in Carinis ad Telluris, in qua regione Pompeiorum domus fuerat.*

p. 113, 17: *Verrius Flaccus ... docuitque in atrio Catulinae domus, quae pars Palati tunc erat.*

IX. Pretia, mercedes, census ad assem paene accurate saepenumero proferuntur:

p. 29, 8: *Eunuchus ... meruitque pretium quantum nulla antea cuiusquam comoedia, octo milia nummum.*

p. 33, 5: *reliquit ... hortulos XX iugerum.*

p. 89, 4: *Passienus Crispus ... possedit bis milia sestertia.*

p. 102, 9: *pretia vero grammaticorum tanta mercedesque tam magnae, ut constet Lutatium Daphnidem septingentis milibus nummum a Q. Catulo emptum, L. Apuleium ab Eficio Calvino equite Romano praedivite quadringenis annuis conductum.*

p. 106, 12: *Pompilius Andronicus . . . verum adeo inops atque egens ut coactus sit praecipuum illud opusculum suum annalium Enni elenchorum sedecim milibus nummum cuidam vendere.*

p. 113, 18: *Verrius Flaccus ... centena sestertia in annum accepit.*

p. 117, 16: *Palaemon ... quamquam ex schola quadringena annua caperet ac non multo minus ex re familiari ...... et agros adeo coleret, ut vitem manu eius institutam satis constet CCCLX uvas edidisse.*

X. Quam gravem inopiam toleraverint quidam non supersedet memoriae prodere:

p. 28, 1: *Terentius . . . suis postlatis rebus ad summam inopiam redactus est.*

p. 28, 6: *eorum ille opera ne domum quidem habuit conducticiam.*

p. 106, 12: *Pompilius Andronicus . . . verum adeo inops atque egens, ut coactus sit. . . . vendere.*

p. 107, 1: *Orbilius: namque iam persenex pauperem se et habitare sub tegulis quodam scripto fatetur.*

p. 109, 20: *Valerius Cato . . . vixit ad extremam senectam, sed in summa pauperie et paene inopia, abditus modico gurgustio, postquam Tusculana villa creditoribus cesserat.*

p. 115, 9: *Hyginus . . . fuitque familiarissimus Ovidio poetae et Clodio Licino consulari historico, qui eum admodum pauperem decessisse tradit et liberalitate sua quoad vixerit sustentatum.*

XI. Rerum ordinem, quem exhibet Suetonius in vitarum descriptionibus, in universum adhuc secuti iam ad obitum, quo modo a biographo tractatus sit, illustrandum pervenimus. Ac primum quidem conspicuum est, quanto studio de morbis ac vitiis corporis disputet:

p. 100, 16: *Crates Mallotes . . . . cum regione Palatii prolapsus in cloacae foramen crus fregisset.*

p. 102, 2: *Servius Clodius . . . et ob hoc repudiatus pudore ac taedio secessisset ab urbe, in podagrae morbum incidit; cuius impatiens veneno sibi perunxit pedes et enecuit ita, ut parte ea corporis quasi praemortua viveret.*

p. 103, 3: *Oppius Chares: hic quidem ad ultimam aetatem et cum iam non ingressu modo deficeretur sed et visu.*

p. 107, 15: *Orbilius: vixit prope ad centesimum aetatis annum, amissa iam pridem memoria.*

p. 124, 19: *Sex. Clodius male oculatus . . . eiusdem uxorem Fulviam, cui altera bucca inflatior erat.*

p. 127, 5: *Albucius Silus . . . iam autem senior ob vitium vomicae Novariam rediit.*

XII. Deinde et quam ob causam et qua ratione viri defuncti sint nonnumquam adnotat:

p. 33, 1: *Terentius . . . morbo implicatum ex dolore ac taedio amissarum sarcinarum quas in nave praemiserat, ac simul fabularum quas novas fecerat.*

p. 48, 7: *Horatius ... cum urgente vi valitudinis non sufficeret ad obsignandas testamenti tabulas.*

p. 51, 20: *Lucanus ... impetrato autem mortis arbitrio libero ... epulatusque largiter brachia ad secandas venas praebuit medico.*

p. 89, 11: *Passienus Crispus ... periit per fraudem Agrippinae.*

p. 93, 6: *Plinius ... vi pulveris ac favillae oppressus est, vel ut quidam existimant a servo suo occisus, quem aestu deficiens, ut necem sibi maturaret, oraverit.*

p. 127, 5: *Albucius Silus .... convocataque plebe causis propter quas mori destinasset diu ac more contionantis redditis abstinuit cibo.*

XIII. Uno loco, in vita Horatii, sepulcri mentionem facit, quod quidem in grammaticis et rhetoribus humili loco plerumque natis supervacuum censuit commemorare neque facile poterat inveniri:

p. 48, 8: *humatus et conditus est extremis Esquiliis iuxta Maecenatis tumulum.*

XIV. Statuae nonnullis propter merita positae complures enumerantur:

p. 89, 1: *Passienus Crispus ... pro qua re in basilica Iulia eius statua posita est.*

p. 107, 18: *Orbilius ... statua eius Beneventi ostenditur in Capitolio ad sinistrum latus marmorea habitu sedentis ac palliati appositis duobus scriniis.*

p. 113, 20: *Verrius Flaccus ... statuam habet Praeneste in inferiore fori parte circa hemicyclium, in quo fastos a se ordinatos et marmoreo parieti incisos publicarat.*

XV. Testamenta et hereditates:

p. 33, 4: *Terentius ... reliquit filiam, quae post equiti Romano nupsit: item hortulos XX iugerum via Appia ad Martis.*

p. 48, 6: *Horatius ... herede Augusto palam nuncupato, cum urgente vi valitudinis non sufficeret ad obsignandas testamenti tabulas.*

50,7; 51,9; 104,17; 107,7; 107,16; 108,4; 108,18; 109,11; 109,16; 109,18; 109,23—110,15; 111,14; 113,8; 114,7; 116,19; 119,13; 120,4; 122,13; 123,6; 125,4.

XIX. Iam de curiositate Suetonii paulo plenius et uberius dicere mihi proposui, siquidem nulla fere alia est res, in qua magis sui similis fuerit vitarum scriptor, quam in studio requirendi nova atque inaudita eaque proferendi. Raro enim simplici rerum memoria contentus est, sed quam maxime potest omnia curiose in medium proponit, quae alicunde vel ex aliorum scriptis vel audiendo comperta habet. Qua cum ratione artissime cohaerere mihi videtur, quod in deperditorum librorum reliquiis neque minus in libro de grammaticis et rhetoribus tribus vel quattuor tantum locis certam sententiam pronuntiat (A), cum plerumque aliorum iudicia conferat neque eorum censuram agat. Neque enim eius videtur interesse vera et quibus credatur digna memoriae tradere, sed mira atque inaudita enarrando lectores delectare.

A: Loci, quibus rerum ab aliis narratarum censuram agit:

p. 26, 7: de Terentio: *quidam captum esse existimant: quod fieri nullo modo potuisse Fenestella docet, cum inter finem* e. q. s., ubi Fenestellae opinioni assentitur.

p. 29, 4: *et hanc autem et quinque reliquas aequaliter populo probavit: quamvis Volcacius ... ita scribat.*

p. 33, 6: *quo magis miror Porcium scribere: Scipio nihil ei profuit* e. q. s.

p. 105, 14: *et quidem ut aliqui tradunt, in contubernio Dionysi Scytobrachionis, quod equidem non temere crediderim, cum temporum ratio vix congruat.*

B: Curiositatis exempla:

p. 30, 2: *non obscura fama est adiutum Terentium...... eamque ipse auxit..... in prologo Adelphorum: videtur autem levius se defendisse quia sciebat Laelio et Scipioni non ingratam esse hanc opinionem ... C. Memmius ... inquit ... Nepos auctore certo comperisse se ait.*

p. 33, 8: *hunc Afranius quidem omnibus comicis praefert Volcacius autem .... Cicero in Limone hactenus laudat .... item C. Caesar.*

p. 93, 6: *Plinius vi pulveris ac favillae oppressus est, vel ut quidam existimant a servo suo occisus.*

p. 104, 20: *sunt qui tradant, ob infamiam...*

p. 105, 14: *et quidem, ut aliqui tradunt...*

p. 109, 5: *ut nonnulli tradiderunt... ipse.*

p. 112, 12: *traditur autem puer adhuc Athenis subreptus ...*

p. 117, 1: *primo ut ferunt textrinum, deinde ...*

Porro huc spectat magnus fabellarum numerus, quae curiositatis Suetonii diserta testimonia sunt: cf. e. g. p. 28, 9—29, 4; p. 31, 2—9; p. 51, 7; p. 89, 7—11; p. 107, 10—14; p. 111, 6; p. 116, 8—18; p. 117, 9—14: p. 118, 2—5; p. 124, 10—17; p. 125, 13—14 quacum cf. Claud. c. 15.

Quibus explicatis ad summam huius capitis quaestionem transire licet solvendam, quatenus memoria, quae est in Donati vita Vergilii et in Vaccae vita Lucani redeat ad Suetonium. Ac primum quidem Donatianae rationem habeamus:

P. Vergilius Maro Mantuanus α) *parentibus modicis fuit ac praecipue patre,* β) *quem quidam opificem figulum, plures Magi cuiusdam viatoris initio mercennarium mox ob industriam* γ) *generum tradiderunt.*

α) cf. p. 23 I exempla.

β) cf. vita Hor. p. 44, 3—4.

γ) Reiff. p. 109, 5: *nonnulli — ipse;* p. 111, 1; 112, 15; 114, 16—19; 116, 22—117, 2.

natus est Cn. Pompeio Magno et M. Licinio Crasso primum coss. iduum Octobrium die in pago qui Andes dicitur et abest a Mantua non procul.

cf. excerptum Hieronymianum Reiff. p. 43, 5—6.

praegnans eo mater somniavit, enixam se laureum ramum quem contacta terra coaluisse et excrevisse ilico in speciem maturae arboris refertaeque variis pomis et floribus α)....... *ferunt infantem cum sit editus neque vagisse et adeo miti vultu* β) *fuisse ... accessit aliud praesagium: siquidem virga populea... quae arbor Vergilii ex eo dicta* γ)...

α) prodigia apud Suetonium enarrantur e. g. p. 117, 13—14; Div. Iul. c. 81: ceterum tota pars a ratione Suetoniana non abhorret.

β) cf. p. 105, 16 Reiff., in universum supra p. 28 VII.

γ) cf. p. 24 II.

*initia aetatis Cremonae egit usque ad virilem togam, quam XV. anno natali suo accepit iisdem illis consulibus iterum duobus, quibus erat natus,*α) *evenitque ut eo ipso die Lucretius poeta decederet.*β) *Cremona Mediolanum et inde paulo post transiit in urbem.*

α) Suetonianam huius particulae originem produnt Hieronymi excerpta p. 43.

β) neque aliunde sumpta mihi videtur nota de Lucretii morte, siquidem p. 100, 16 legimus: *primus* ... *studium grammaticae in urbem intulit Crates Mallotes* ... *sub ipsam Enni mortem* atque similem Suetonii usum iam p. 33 XVII B constituimus.

*corpore et statura fuit grandis, aquilo colore, facie rusticana, valetudine varia:*α) *nam plerumque a stomacho et et a faucibus ac dolore capitis laborabat, sanguinem etiam saepe reiecit.*β)

α) cf. p. 28 VII.

β) cf. p. 30 XI.

*cibi viniqùe minimi, libidinis in pueros pronior,*α) *quorum maxime dilexit Cebetem et Alexandrum, quem secunda bucolicorum ecloga Alexim appellat*β) ... *vulgatum est consuesse eum* ... *sed Asconius Pedianus adfirmat*γ) ... *recusasse.*

α). cf. p. 28 VI.

β) Suetonio notum fuisse sub pastorum nominibus latere homines aequales poetae consentaneum est, cf. p. 117, 11 Reiff.;

γ) *vulgatum est* — *sed adfirmat* cf. p. 34 sq. XIX.

*cetera sane vitae et ore et animo tam probum constat,*α) *ut Neapoli Parthenias vulgo appellatus sit,*β) *ac si quando Romae, quo rarissime commeabat,*γ) *viseretur in publico, sectantis demonstrantisque se effugeret in proximum tectum. bona autem cuiusdam exulantis offerente Augusto*δ) *non sustinuit accipere. possedit prope centies sestertium*ε) *ex liberalitatibus amicorum habuitque domum Romae Esquiliis iuxta hortos Maecenatis, quamquam secessu Campaniae Siciliaeque plurimum uteretur.*ζ)

α) cf. p. 28 VII.

β) cf. p. 24 II.

γ et ζ) cf. p. 47, 15—16: *vixit plurimum in secessu ruris sui Sabini aut Tiburtini, domusque eius ostenditur circa Tiburni luculum;* p. 48, 9: *extremis Esquiliis iuxta Maecenatis tumulum;* p. 33, 5: *item hortulos XX iugerum via Appia ad Martis.*

δ) haud scio an epistulae Augusti ad Vergilium datae haec nota debeatur, quarum copiose a vitarum scriptore rationem habitam esse scimus, cf. in vita Horatii exempla et vide p. 61, 16 Reiff.: *Augustus vero supplicibus ... litteris efflagitaret, ut sibi de Aeneide, ut ipsius verba sunt.*

ε) cf. p. 29 IX.

parentes iam grandis amisit, ex quibus patrem captum oculis, α) *et duos fratres germanos, Silonem impuberem, Flaccum iam adultum, cuius exitum sub nomine Daphnidis deflet.* β)

α) cf. p. 30 XI.

β) cf. p. 36.

inter cetera studia medicinae quoque ac maxime mathematicae operam dedit. egit et causam apud iudices unam omnino nec amplius quam semel; α) *nam et in sermone tardissimum ac paene indocto similem fuisse Melissus tradidit.* β)

α) cf. p. 26, IV.

β) cf. p. 28 VII; Melissi testimonium Tranquillo iam deberi eo veri fit simillimum, quod cum Melissi praecipue notitiam habet exquisitam — cf. p. 116, 3—7 — tum auctorem eum alibi quoque profert, p. 102, 11.

poeticam puer adhuc auspicatus in Balistam ludi magistrum ob infamiam latrociniorum coopertum lapidibus distichon fecit tale (epigramma sequitur).

De origine Suetoniana dubitari non potest: cf. in Lucani vita p. 50, 3: *prima ingenii experimenta in Neronis laudibus edidit.*

deinde catalecton et priapia ... et culicem, α) *cum esset annorum XVI.* β)

α) cf. Luc. vit. p. 50: *prima ingenii experimenta — dein civile bellum ... recitavit.*

β) cf. p. 116, 3: *sexagesimum aetatis annum agens libellos ineptiarum... componere instituit.*

scripsit etiam de qua ambigitur Aetnam.

cf. p. 32 XVI.

mox cum res Romanas inchoasset offensus materia ad bucolica transiit... Augusti origo contineretur.

Quod a Suetonio esse conscriptum exterioribus quidem indiciis confirmari non potest; sed in enumerandis poetae carminibus clarissima quaeque scriptorem praetermisisse quis est, qui putet?

cum georgica scriberet traditur cotidie... donec solidae columnae advenirent.

Quae ad illustrandam Vergilii rationem afferuntur fabellas amori ac studio biographi bene convenire supra probare conatus sum. Neque desunt vestigia dictionis Suetonianae: cf. *non absurde carmen se informe more ursae parere dicens* cum p. 105, 7: *non absurde et fecisse et inscripsisse se ait;* et *digestamque in XII libros particulatim componere instituit* cum p. 116, 4: *libellos ineptiarum componere instituit.*

bucolica triennio georgica VII Aeneida XI perfecit annis.

Quod quamquam exemplis similibus confirmare non possum, Suetonio vindicare non dubito.

bucolica eo successu edidit, ut in scena quoque per cantores crebro pronuntiarentur . . . atque aegre focillata est p. 62, 4.

Auctorem esse Suetonium pro certo stat per analogiam vitae Terentianae, p. 28—29: in utraque de successu carminum narratiunculis immixtis disputatur. Certissima vero Suetonianae originis indicia haec sunt: p. 61, 2 *reficiendarum faucium causa* cf. p. 30 XI. 36. 37; — p. 61, 5: *pronuntiabat autem cum suavitate tum lenociniis miris* cf. p. 28 VII — p. 61, 16: *ut ipsius (Augusti) verba sunt* cf. p. 37.

recitavit et pluribus, sed neque frequenter et ea fere de quibus ambigebat α) . . . *Erotem librarium et libertum* β) *eius exactae iam senectutis* γ) *tradunt referre solitum,* δ) *quondam eum in recitando duos dimidiatos versus complesse ex tempore:*

nam . . . statimque sibi imperasse, ut utrumque volumini adscriberet.

α) cf. Reiff. p. 113, 3; 119, 3.

β) cf. Reiff. p. 110, 16: *libertus calatorque.*

γ) cf. Reiff. p. 113, 19: *decessit aetatis exactae sub Tiberio.*

δ) cf. Reiff. p. 61, 5: *et Seneca tradidit Iulium Montanum poetam solitum dicere* — vit. Ter. p. 31, 2: *Nepos comperisse se ait C. Laelium quondam . . . petisse ab ea.* unum atque eundem scriptorem omnes tres sententias confecisse in propatulo est.

anno aetatis quinquagesimo secundo . . . ex reliqua L. Varium et Plotium Tuccam.

Per analogiam vitae Terentianae totam hanc partem Suetonio licet vindicare; nimirum in utraque vita hoc schema invenitur: a) de anno aetatis, b) de causis, quae poetam ad faciendum iter incitaverunt, c) de reditu et morte, d) de funere et sepulcro — quod quidem in Terentio fieri non potuit ut commemoraretur, quia in mari perisse traditur — e) de heredibus. Porro Suetonium auctorem prodit: *dum Megara vicinum oppidum ferventissimo sole cognoscit, languorem nactus est*, quocum cf. p. 30, XII. Cum praeterea ne Hieronymi quidem — cum grano salis videlicet intellegas — excerptorum consensus desideretur, non est cur Suetonio huius loci particulam quamvis minutam denegemus.

Epigramma quod in fine p. 63 positum est dubito num Suetonio restitui debeat, siquidem Iuvenalem nusquam in libris de viris illustribus a biographo commemoratum esse vidimus neque alia est Sulpicii Carthaginiensis condicio ipsius quoque Tranquilli aequalis. Haud dubie etiam sententia quae antecedit *qui eius Aeneida post obitum iussu Caesaris emendarunt,* Donati additamentum est, quod conspicue apparet, si p. 63, 12 conferimus cum p. 64, 7, ubi idem repetitur: *qui eius Aeneida post obitum iussu Caesaris emendarunt — edidit autem auctore Augusto Varius.*

Neque vero dubito quin extrema totius vitae particula, in qua de editione carminum et obtrectatoribus Vergilii verba fiunt, magna ex parte a Suetonio originem trahat. Similis enim est condicio vitae Terentianae, ubi de huius poetae virtutibus et vitiis scrip-

torum sententiae in utramque partem disputatae afferuntur. Quatenus vero quae narrantur, ad Suetonium revocare liceat, in medio relinquere cogimur. Vestigia rationis Suetonianae haec esse videntur: *prolatis bucolicis innominatus quidam rescripsit antibucolica, duas modo eclogas, sed insulsissime παρῳδήσας* cf. p. 115, 1: *cuius etiam libris de orthographia rescripsit non sine insectatione studiorum morumque eius.* Quod carminum initia ad verbum citantur, fabellae immiscentur, complurium scriptorum testimonia simpliciter enumerantur, haec Suetonii propria esse reperimus. Verum tamen non contendam Suetonium omnia exarasse, siquidem ipsi Donato ea tribuere eodem iure licet. Illud Asconii, quod finem facit, Suetonio videtur deberi: cf. Hieron. praef. hebr. quaest. in Genes. III p. 301 Vall.: *hoc idem passus est ab aemulis et Mantuanus vates, ut cum quosdam versus Homeri transtulisset ad verbum, compilator veterum diceretur. quibus ille respondit, magnarum esse virium clavam Herculi extorquere de manu.*

Restant duo loci, qui additamenti suspicionem movent, nempe p. 54, 10:[1]) *egregieque substantiae silvis coëmendis et apibus curandis auxisse reculam* et p. 58, 12 — 19, ubi Culicis argumentum — a Donato, ut suspicor, — breviter enarratur. Fortasse haud inutile visum est grammatico, huius praecipue carminis mentionem facere, quod in Lucani vita summum tamquam Vergilii adulescentis admodum opus citatur, cf. Reiff. p. 50, 7.

Plane alia est condicio vitae Lucani, in qua ira et studio cum Suetonii tum Vaccae res valde obscuratae sunt. Itaque permagnam debemus gratiam compilatori illi, quem grammatici vitae priore loco positae de Suetonii opusculo nihil nisi discrepantias addidisse vidimus; neque dubito contendere omnes temporum adnotationes aliaque eiusmodi, quae commutare vel depravare non intererat, Suetonio utique esse restituenda. Quibus praemissis antiquam quatenus equidem suspicor stirpem Suetonianam exarare conabor:

M. Annaeus Lucanus patrem habuit M. Annaeum Melam ex provincia Baetica Hispaniae interioris Cordubensem equitem Romanum, matrem et regionis eiusdem et urbis Aciliam nomine Acilii Lucani filiam, cuius cognomen huic inditum apparet.

---

[1]) Reifferscheid., Quaest. Suet. p. 401.

natus est III. Nonas Novembris C. Caesare Germanico II L. Apronio Caesiano coss. octavum mensem agens Romam translatus est. periit pridie kalendas Maias Attico Vestino et Nerva Siliano coss., XXVI aetatis annum agens.

Amplius nihil Suetonio tribuam, verum haec sine ulla dubitatione. Quo magis miror, quod Reifferscheidius p. 50 adnotat: *annum mortis Hieronymus e vita Senecae sumpsit, sed ut Scaliger indicavit, anni prochronismo.* Minime, sed pleniorem quam quae nobis extat, Lucani vitam Suetonianam Hieronymo ad manum fuisse in propatulo est. Praeterea a Suetonio certe originem trahunt nonnullae aliae res, ita vero, ut grammaticus in gloriam Lucani eas commutaverit. Mera Vaccae additamenta haec sunt:

p. 76, 3: *notum Romae et propter Senecam fratrem, clarum per omnes virtutes virum* — cf. Nero c. 52: *a cognitione veterum oratorum Seneca praeceptor (Neronem avertit), quo diutius in admiratione sui detineret.*

p. 76, 13: *sed in patria sua non valuit educari, fatorum credo decretis, ut id ingenium, quod orbem fama sui impleturum cresceret, et in domina mundi aleretur urbe.*

p. 76, 16—77, 3: narratiuncula, quam iam in Focae vita Vergilii invenimus, de apibus, quae editi modo infantis os insederint; Suetonio, cum vitas conscriberet, non in mentem venisse huius fabellae in universum satis notae inde efficitur, quod ne Vergilio quidem eam tribuit, nedum quem invidia et odio persequitur, Lucano.

p. 78, 8—14: *non sine iactura utilitatis cum patriae, quae tantam immature amisit indolem, tum studiorum quoque. reliqui enim VII belli civilis libri locum calumniantibus tamquam mendosi non darent... emendaturus si licuisset erat.*

A. Persii Flacci vitam e commentario M. Valerii Probi excerptam num ad Berytium iure revocemus, non ita difficilis est diiudicatio. Ea quidem forma, quam nunc habet, nullo pacto a Probo originem trahit, cum e duabus partibus a grammatico ignoto composita sit, quarum alteram inde ab initio usque ad p. 75, 5 *decessit autem vitio stomachi anno aetatis XXVIII* Probi, alteram Suetonii esse Reifferscheidius suspicatur.[1]) Quid

[1]) Reifferscheid., Quaest. Suet. p. 394 sq.

quod verba in fine vitae posita *Neronem, illius temporis principem,* quae compilatori quidem compluribus saeculis Nerone posteriori bene conveniunt, sed a Suetonio vel Probo scripta esse non possunt, demonstrant memoriae fidem esse abrogandam? M. Valerium Probum quominus vitis poetarum scribendis omnino operam dedisse opinemur, maxime impedit, quod Suetonius in libro de grammaticis et rhetoribus c. 24 ne uno quidem verbo istius negotii mentionem facit, quod, si Berytius re vera vitas scripsisset, ut biographus minime praetermisisset. Persii igitur vita, si ad Probum revocare eam non licet, cui auctori debeatur, iam quaestio est. De vita poetae quae tradita legimus, non potuisse scribi nisi a viro docto et egregii iudicii eoque a poetae aetate haud ita longe remoto O. Jahn bene docuit.[1]) Quae omnia cadunt in Suetonium Tranquillum, biographum apud Romanos illustrissimum et qui Persii aetatem paene attigerit. Itaque si in vita satirici poetae vestigia rationis Suetonianae patefacere continget, non erit, quod novum deperditi libri fragmentum felici fortuna servatum in lucem emersisse non valde gaudeamus.

Aulus Persius Flaccus natus est pridie Nonas Decembris Fabio Persico L. Vitellio coss., decessit VIII kalendas Decembris Rubrio Mario Asinio Gallo coss.

cf. p. 32 XVII; p. 35; p. 39; p. 41.

natus in Etruria Volaterris α) *eques Romanus, sanguine et affinitate primi ordinis viris coniunctus.* β)

α) cf. p. 23 I.

β) cf. p. 27 V.

decessit ad octavum miliarium via Appia in praediis suis.

cf. Reiff. 33, 6: *item hortulos XX iugerum via Appia ad Martis* et p. 63, 5: *qui est via Puteolana intra lapidem secundum.*

pater eum Flaccus pupillum reliquit moriens annorum fere sex. α) *Fulvia Sisennia nupsit posteo Fuscio equiti Romano.* β)

α) Saepissime quae pueri admodum viri illustres passi sunt a Suetonio enarrantur cf. p. 25 III.

---

[1]) O. Jahn, Prolegomena ad Persium p. 136.

β) cf. Reiff. p. 33, 4—5: *reliquit filiam (Terentius), quae post equiti Romano nupsit*; p. 89, 3—4; 114, 17.

studuit Flaccus usque ad annum XII. aetatis suae Volaterris, inde Romae apud grammaticum Remmium Palaemonem et apud rhetorem Verginium Flavum α). *cum esset annorum XVI*, β) *amicitia coepit uti Annaei Cornuti... inductus aliquatenus in philosophiam est.* γ)

α) cf. p. 55, 13—17: *initia aetatis Cremonae egit usque ad virilem togam, quam XV anno natali suo accepit... Cremona Mediolanum et inde paulo post transiit in urbem*; p. 50, 10—51, 2; p. 44, 9—10.

β) cf. Reiff. p. 58, 12: *cum esset annorum XVI.*

γ) cf. p. 26 IV.

amicos habuit a prima adulescentia ... cognatam eius Arriam uxorem habente.

Viri illustres quam arte amicitiae vinculis coniuncti fuerint, uberius et copiosius saepe a vitarum scriptore enarratur; cf. Terentii, Horatii, Vergilii vitas, in universum p. 27 V.

Lucanus adeo mirabatur scripta Flacci, ut vix retineret se recitante eo cum clamore, quin illa esse vera poemata diceret, sua ipse ludos faceret.

cf. praecipue quae de Terentio narratur fabellam Reiff. p. 28, 10 sq., de Lucano p. 51, 4 sq.

fuit morum lenissimorum, verecundiae virginalis, formae pulchrae, pietatis erga matrem et sororem et amitam exemplo sufficientis. fuit frugi, pudicus.

cf. p. 28 VII; Reiff. p. 56, 1—2; p. 57, 7—11.

reliquit circa HS XX matri et sorori; scriptis tamen ad matrem codicillis Cornuto rogavit, ut daret sestertia ut quidam centum α) *ut alii volunt*, et argenti facti pondo viginti, et libros circa septingentos sive bibliothecam suam omnem... reliquit.* β)

α) cf. p. 29 IX; Reiff. p. 51, 20; p. 53, 13.

β) cf. p. 31 XV; Reiff. p. 63, 9.

et raro et tarde scripsit α). *hunc ipsum librum imperfectum reliquit. versus aliqui dempti sunt ultimo libro, ut quasi finitus esset.* β) *leviter retractavit Cornutus et Caesio Basso petenti, ut ipsi cederet, tradidit edendum* γ).

α) cf. Reiff. p. 59, 12.

β) cf. p. 65, 2: *etiam primi libri correxisse principium his versibus demptis.*

γ) de operum editionibus cf. p. 51, 20; p. 64.

scripserat in pueritia Flaccus etiam praetextam et ὁδοιπορικῶν librum unum et paucos in socrum Thraseae in Arriam matrem versus, quae se ante virum occiderat.

cf. p. 47, 17; p. 50, 3; p. 58, 6—20; p. 78, 14—79,1.

omnia ea auctor fuit Cornutus matri eius, ut aboleret.

cf. Verg. vit. p. 64, 1 sq.

decessit autem vitio stomachi anno aetatis XXVIII.

cf. p. 30—31 XI. XII.

Adde quod ne Hieronymi quidem excerptorum consensus desideratur. Quae cum ita sint, tam perspicua est huius vitae origo, ut amplius de Suetonio auctore non possit dubitari. Altera vero particula inde a p. 75, 5, quam ad Suetonium redire Reifferscheidius suspicatus est, num eidem scriptori debeatur, non difficile mihi videtur esse iudicium. Equidem hanc quoque partem — excepto uno loco *illius temporis principem* — Tranquillo vindicare non dubito. Dictionis enim et rationis Suetonianae non solum vestigia non desunt — *componere instituit* cf. p. 116, 4; 59, 17 *cum tanta recentium poetarum et oratorum insectatione, ut etiam Neronem culpaverit:* cf. p. 27 V; Reiff. p. 115, 1 — verum etiam, quod a Cornuto versum quendam emendatum esse legimus, id optime quadrat ad antecedentia p. 74, 18: *leviter retractavit Cornutus et Caesio Basso petenti, ut ipsi cederet, tradidit edendum*; p. 75, 3: *omnia ea auctor fuit Cornutus matri eius ut aboleret.* Itaque unum atque eundem grammaticum et hoc et illud scripsisse contendo. Nempe sicuti in tota vita imperiti breviatoris manus deprehenditur, ita non est quod ab excerptore Suetonianae vitae dispositionem mutatam, suo arbitrio hanc notam e sententiarum conexu evulsam esse negemus, imprimis cum quo res conficiatur, exemplum afferre possimus Diomedis artem grammaticam.[1]) Fortasse tota particula ante verba *hunc ipsum librum imperfectum reliquit* inseri debet.

---

[1]) cf. supra p. 5.

Iam excerpta Hieronymiana breviter examinemus, quatenus notae temporum rationibus plerumque a chronographo adiectae Suetonianam prodant originem. Quodsi eas vitarum scriptori deberi — quod quidem ad viros in litteris illustres attinet — per se iam veri est simillimum, ne Hieronymi ipsius quidem testimonium deest: praef. in chron. VIII p. 7 Vall.: *a Troia usque ad vicesimum Constantini annum nunc addita nunc mixta sunt plurima, quae de Tranquillo et ceteris illustribus historicis excerpsimus.* Qui fuerint illi ceteri illustres historici, Mommsenus in commentatione p. 20 citata ita constituit:

a) Eusebii canon et series regum,
b) Breviarium Eutropii,
c) Breviarium Sex. Rufi,
d) Latina historia de origine gentis Romanae,
e) Item origo gentis Romanorum ex quo primum in Italia regnare coeperunt,
f) Ignoti auctoris opusculum de aetate quae fuit inde a morte Pompei usque ad pugnam Actiacam.

Praeterea chronographo erudito etiam alios scriptores, quorum vestigia propter memoriae tenuitatem difficillimum est patefacere, ad manum fuisse apparet: cf. e. g. Olymp. 115, 2; Olymp. 180, 1; Olymp. 258, 1. Neque vero horum auctorum quisquam in censum venit, cum quaerimus, unde sumpserit de viris in litteris illustribus adnotationes. Singillatim nunc fragmenta exquiramus:

frg. 5: *qui ob ingenii meritum a Livio Salinatore, cuius liberos erudiebat, libertate donatus est.*

cf. p. 25 sq. III.

frg. 6: *pulsus Roma factione nobilium ac praecipue Metelli.*

cf. p. 27 V; p. 44.

frg. 7: *qui propter annonae difficultatem ad molas manuarias pistori se locaverat, ibi quotiens ab opere vacaret scribere fabulas solitus ac vendere.* cf. p. 29 sq. X; frg. 12; frg. 69.

frg. 8: *qui a Catone quaestore Romam translatus* α) *habitavit in monte Aventino,* β) *parco admodum sumptu contentus et unius ancillae ministerio* γ).

α) cf. p. 115, 4 Reiff.

β) cf. p. 28 VIII; Reiff. p. 57, 15.

γ) contrarium p. 117, 14 sq.

frg. 9: *Ennius poeta septuagenario maior*α) *articulari morbo perit*β) *sepultusque in Scipionis monumento via Appia intra primum ab urbe miliarium*γ).

α) cf. Reiff. p. 48, 6; 78, 8; 107, 15; frg. 31. 46. 78. 84.

β) cf. p. 30 sq. XI. XII; frg. 62. 65. 72. 92. 79.

γ) cf. p. 31 XIII; Reiff. p. 33, 5; 63, 4; 72, 19; frg. 10. 17. 37. 43. 59. 78.

frg. 10: *natione Insuber Gallus*α) *et Enni primum contubernalis; quidam Mediolanensem ferunt.*β) *Mortuus est anno post mortem Ennii.*γ)

α) cf. p. 23 I.

β) cf. p. 34 sq. XIX.

γ) cf. Reiff. p. 48, 5; 55, 16; 100, 16; 114, 18; frg. 25.

frg. 13: *natus Mancino et Serrano coss.*α) *parentibus libertinis,*β) *et seni iam Pacuvio Tarenti sua scripta recitavit*γ). *a quo et fundus Accianus iuxta Pisaurum dicitur*δ).

α) cf. p. 32 XVII.

β) cf. Reiff. p. 44, 4.

γ) cf. Reiff. p. 28, 9; 50, 6.

δ) cf. p. 24 II; Reiff. p. 55, 11.

frg. 16: *ac publico funere effertur.* cf. p. 89, 12.

frg. 21: *M. Furius poeta cognomento Bibaculus.* cf. p. 24 II; frg. 27.

frg. 29: *de quo Domitius in Cicuta refert* (sequitur epigramma) cf. p. 33 XVIII.

frg. 31: *propria se manu interfecit.*

cf. p. 30 sq. XI. XII; frg. 57. 62. 65. 67. 92. 86.

frg. 54: *Ciceronis caput cum manu dextra pro rostris positum iuxtaque coronata imago Popili militis, qui eum occiderat:*

cf. p. 31 XIV.

frg. 62: *ita memoriam ac sensum amisit ut vix pauca verba coniungeret: et ad extremum ulcere sibi circa sacram spinam nato inedia se confecit*α) *anno aetatis LXXII*β).

α) cf. p. 30 sq. XI. XII.

β) cf. frg. 9α; p. 62, 13; 58, 12; 73, 6; 73, 3; 75, 5.

frg. 65: *heredem reliquit Augustum.*

cf. p. 31 XV; Reiff. p. 63, 9; 74, 10.

frg. 87: *quasi conscius adulteriorum Iuliae:*
cf. p. 28 VI.

Restat, de quo ambigitur, vigesimum de Lucretio fragmentum; verum ne id quidem a ratione Suetoniana abhorrere videatur:

qui postea amatorio poculo in furorem versus, cum aliquot libros per intervalla insaniae conscribsisset, α) *quos postea Cicero emendavit,* β) *propria se manu interfecit anno aetatis XLIV* γ).

α) cf. Calig. c. 50.

β) cf. p. 52, 1; 63, 7; 74, 17.

γ) cf. frg. 31.

Opinionum vero discrepantia est inter viros doctos, utrum haec Hieronymi adnotatio hausta sit e Suetonio, an ignoto auctori debeatur, siquidem apud Lactantium, illum doctrinae Epicureae inimicissimum, nullum notitiae huius loci vestigium invenimus. Lactantius enim, quamquam aliquot locis Lucretium notat ut insanum — de opif. dei 6, 1: *illius (Epicuri) sunt omnia quae delirat Lucretius,* de ira 10, 17 ad Lucr. I 159 sq. et 205—207: *quis hunc putet habuisse cerebrum, cum haec diceret?* — tamen fabellam de insania Lucretii et morte voluntaria certe ignoravit, cum et isdem dictis in adversarios alios utatur — instit. III, 3, 16; 8, 1; 8, 29: *quidquid de caelo physici delirant*; 23, 11: *non minor in aliis (philosophis) dementia*; VII, 12, 31: *quae sententia deliri hominis (Pythagorae)* — neque inst. III, 18, 5—6, ubi de eis loquitur, qui propria manu se interfecerunt, mentionem faciat Lucretii. Atque hoc pro certo stat: Lactantius, si notitiam narratiunculae habuisset, ad castigandum poetam Epicureae doctrinae perosissimae propagatorem et ad refutandam doctrinam ipsam sine dubio eam adhibuisset. Verum cum haec nota rationi Suetonianae scribendi bene conveniat — Suet. Calig. 50: *creditur potionatus a Caesonia uxore amatorio quidem medicamento, sed quod in furorem verterit* — Samuel Brandt[1]) auctorem illius fuisse Suetonium iudicavit, sed eius librum exeunte tertio p. Chr. n. saeculo nondum usque in Afri-

---

[1]) S. Brandt, Lactantius u. Lucretius. Neue Jahrb. f. Phil. u. Paedag. vol. CXLIII 1891 p. 247.

eam propagatum fuisse. Cui opinioni sese opponit Briegerus,[1]) Suetonium, qui haud dubie ut biographus illustrissimus toto in orbe terrarum exeunte tertio saeculo notus fuerit, nondum hanc memoriam exhibuisse, sed aliunde eam manasse suspicatus.

Verum utcumque res se habet, hoc ante omnia tenendum est, Hieronymum aut totum illud fragmentum aut nihil e Suetonio sumpsisse. Nam quae ad Olymp. 171,4 legimus, ea non e fontibus duobus secum discrepantibus conglutinata esse sed qui de insania narravit, eum etiam voluntariam mortem poetae tradidisse nemo non intellegit. Quae cum ita sint quis est qui chronographum, qui ceteroquin de viris in litteris illustribus nullius nisi Suetonii rationem habuit, de Lucretio solo biographi memoriam neglexisse putet? Atque Hieronymus, si Suetonii memoriam utique reiecisset, certe mea sententia mentionem quidem eius rei fecisset, praesertim cum aliis locis haud raro et fontes et memoriae discrepantias adnotet: cf. e. g.

Hieron. p. 59 (Schoene): *in alia historia repperimus.*

Hieron. p. 69: *in latina historia repperimus.*

Olymp. VI, 1: *nonnulli Romanorum scribtores Romam conditam ferunt.*

Hieron. pag. 105: *ea quae de Hester et Mardoceo scribta sunt, quidam adfirmant sub hoc rege gesta; quod ego non puto. Numquam enim Ezras de Hester siluisset* e. q. s.

Lactantius vero, quomodo factum sit, ut fabellae istius notitiam non haberet, equidem Brandtio probabilius explicare nequeo.

---

[1]) Brieger, Bericht über die Lucrezlitteratur, 1890—95 umfassend. Jahresbericht über die Fortschr. d. class. Altertumswiss. vol. 89 p. 185 sqq.

Caput II.

Hoc in capite de M. Valerii Probi qui dicitur commentario in Vergilii Bucolica et Georgica, num re vera auctor huius opusculi ille Berytius existimandus sit, de Servii quae aetatem tulit vita Vergilii, num iure grammatici nomen prae se ferat, de Iuvenalis vitarum condicione haud inutile esse putavi nonnulla in medium proponere, siquidem ad recte diiudicandum memoriae pretium magni sane ponderis est scire, quantum distet ab ipsius, cuius vitam describit, aetate biographus.

Atque in commentario Probiano causa, quae, ut codicum scripturae fidem abrogarent, viros doctissimos incitaret, haec fuit, quod Suetonius in libro de grammaticis et rhetoribus c. 24, quo disputatur de Probo, ne uno quidem verbo istius commentarii mentionem facit. Legimus enim apud Suetonium: *multaque exemplaria contracta emendare ac distinguere et adnotare curavit soli huic nec ulli praeterea grammaticae parti deditus. hic non tam discipulos quam sectatores aliquot habuit... nimis pauca et exigua de quibusdam minutis quaestiunculis edidit. reliquit autem non mediocrem silvam observationum sermonis antiqui.*

Quorum verborum interpretatio eruditissimorum hominum sagacitatem et ingenium exercuit, quorum alteri genuinam commentarii stirpem multis interpolationibus depravatam esse censent, alteri, ut Bernhardus Kuebler,[1]) omnino totum opusculum ab ignoto grammatico tertii vel quarti p. Chr. n. saeculi originem trahere. Mediam viam ingreditur Steupius,[2]) cum Probo cuidam minori, qui paulo post Berytium floruerit, commentarium vindicet. Quam

[1]) Bernh. Kuebler, De M. Valerii Probi Berytii commentariis Vergilianis, diss. Berol. 1881.

[2]) J. Steup, De Probis grammaticis, Jen. 1871.

opinionem, probatam quidem nonnullis hominibus doctis,[1]) optime Kueblerus refutavit haec dicens:[2]) *nam is* (Gellius) *qui maxime delectabatur si doctrinae ostendendae occasionem acceperat, ideoque quam plurimos librorum titulos in Noctibus Atticis enumeravit, sive libros ipsos legerat sive titulos eorum ab aliis descripsit, certe si ei Probi minoris aut commentarii aut libri grammatici praesto fuissent, uno quoque loco accuratissime nos docuisset, ex quo commentariorum libro hausisset.*[3])

Verum utcumque res se habet, mea sententia ita tantum huic quaestioni probabiliter solvendae operam dare possumus, ut tres illas commentarii particulas, vitam, commentationem de bucolicorum carminum primordiis ac proprietatibus, eclogarum et georgicon interpretationem et singillatim et quo pacto inter se cohaereant examinemus. Ac primum quidem quaeritur, num quae initio totius opusculi posita est P. Vergilii Maronis vita ab eodem scriptore, quo commentatio, quae sequitur, videatur composita esse. Quod equidem negaverim, quia nonnulla inveniuntur in vitae descriptione, quae plane pugnent vel discrepent cum quibusdam rebus, quae narrantur in quaestiuncula consequente.

vita p. 53, 3 (Reifferscheid):

primumque post Mutinense bellum veteranis agri eius distributi sunt, postea restitutus beneficio Alpheni Vari, Asinii Pollionis et Cornelii Galli, quibus in Bucolicis adulatur, deinde per gratiam Maecenatis in amicitiam Caesaris ductus est.

Prob. comm. p. 5, 28 (Keil):

Quem (Antonium) *persecuturus Augustus exercitus in orientem ducebat eumque bello superavit apud Actiacum Apollinem ... sed hoc Augustus indignatus veteranis agros Cremonensium dividi iussit et si non suffecissent, Mantuanos adiungi ... sed insinuatus Augusto per Cornelium Gallum promeruit, ut agros suos reciperet.*

---

[1]) A. Weidner in prooemio edit. Iuvenalis 1889.

[2]) Kuebler l. c. p. 7, in universum de hac re p. 1—12.

[3]) Iam ante Kueblerum, minore autem successu, Steupii opinionem impugnaverat Teuffel Mus. Rhen. vol. XXVI p. 488 sqq.

Quae cum ita sint, vita et commentatio tantum abest, ut ad eundem auctorem redeant, ut compilatori alicui ignoto fons, unde notas de poetae vita hausit, e minuta quidem parte fuisse videatur quaestio de bucolicorum carminum primordiis ac proprietatibus. Aliam opinionem protulit Georgius Thilo,[1]) qui notas in vita Pseudoprobiana de aetatis anno, quo Vergilius bucolica composuisse dicitur, de Theocrito, Hesiodo, Varrone, quos in conscribendis bucolicis et georgicis secutus sit, sublatas esse e Servio vel Donato iudicavit. Verum hoc haud in magno pono discrimine. Vetustiore quam quo Servius commentarios scripsit tempore notam p. 7, 7: *cum certum sit eum, ut Asconius Pedianus dicit, XXVIII annos natum Bucolica edidisse* ideoque totam, in qua posita est, commentationis particulam exaratam esse mihi persuasi. Siquidem alio loco[2]) de prima particula haec verba facit: „Zuverlässigeren Anhalt giebt die Bemerkung über das carmen *ἀστραβικόν* u. die Anführung der drei Bruchstücke des Varro, Cato und Lucilius. Darin zeigt sich ein Interesse an gelehrter Forschung, wie wir es bei Scholiasten des 4. und 5. Jh., bei Servius z. B., nicht mehr finden" id plane quadrat ad locum supradictum, ubi primi p. Chr. n. saeculi scriptor, quem Suetonius quoque magni aestimat, affertur. Uno loco praecipue mihi luce clarius videtur esse Pseudoprobum aetate priorem, Donatum et Servium posteriores debere existimari. Conferamus, quae grammatici de tempore, quo Cremonensium et Mantuanorum agri divisi sint, tradiderunt:

Prob. p. 5, 28: *Quem (Antonium) persecuturus Augustus exercitus in orientem ducebat eumque bello superavit apud Actiacum Apollinem. Italiae ergo civitatibus diversas partes sequentibus Cremonenses et Mantuani neutri sunt auxiliati: sed hoc Augustus indignatus ...... dividi iussit.*

Donat. praef. buc. pag. 5 (Mueller): *exorto civili bello Cremonenses cum ceteris eiusdem studii adversarios Augusti Caesaris adiuverunt; unde factum est, ut cum victor Augustus in eorum agros veteranos deduci iussisset ...*

---

[1]) G. Thilo, Ueber Probus Commentar zu Vergils Bucolica und Georgica. Neue Jahrb. f. Phil. u. Pädag., Bd. 149, p. 292.

[2]) G. Thilo, l. c. p. 296.

Donat. vit. Verg. p. 59, 2 (Reifferscheid): *quia in distributione agrorum, qui post Philippensem victoriam veteranis triumvirorum iussu trans Padum dividebantur.*

Serv. praef. buc. p. 2, 25 (Thilo): *cum post occisum III iduum Maiarum die in senatu Caesarem Augustus eius filius contra percussores patris et Antonium civilia bella movisset* . . .

Serv. vit. Verg. p. 2, 1: *ortis bellis civilibus inter Antonium et Augustum, Augustus victor Cremonensium agros . . . . . dedit militibus suis.*

Probianae narrationis auctori, qui sine ulla ambiguitate sententiam profitetur, quin neque Donatus neque Servius notus fuerit, iam dubium esse non potest. Nempe si Donatianae vel Servianae memoriae tam ambiguae notitiam habuisset, nullo pacto tanta cum confidentia post Actiacum proelium agros divisos esse edixisset. Vice versa Servium comparet Pseudoprobi et Donati discrepantias conatum esse conglutinare.

De commentationis origine hanc fere sententiam Georgius Thilo[1]) profert, eam non ad unum auctorem redire, sed particulas diversis temporibus conscriptas a compilatore aliquo exeuntis fortasse saeculi quinti in unam esse coniunctas, quam mihi quidem non comprobavit.

Primum enim mea sententia ratio prava est ac via, qua usus est, cum errores temporum, quibus libri conscripti sint, indicia esse censuit. Summum vero viri docti vitium eo continetur quod suo arbitrio totam commentationem in quattuor pannos discidit, quos diversis temporibus ortos esse non satis gravibus confirmavit argumentis. Quattuor particulas — I p. 2, 8—4, 19: II p. 4, 20—5, 22; III p. 5, 22—6, 21; IV p. 6, 21—7, 18 — quominus singillatim umquam confectas esse putemus obstat praecipue quod certum unius disputationis consilium cognoscitur neque intellegi potest, unde, quibus ex commentariorum locis compilator quaestiunculas dispositioni propositae tam bene accomodatas sumere potuerit. Totam nimirum Servii aevo vetustiorem esse id quoque testatur quod schema efficitur demum necdum, quamquam res ipsae eodem fere ordine quo apud Donatum et

---

[1]) Thilo, l. c. p. 304.

Servium proferuntur, disputationi praemittitur — Serv. praef. Aen. p. 1, 1: *in exponendis auctoribus haec consideranda sunt: poetae vita, titulus operis, qualitas carminis, scribentis intentio, numerus librorum, explanatio* idemque apud Donatum — Quod si Servii demum temporibus disputatio compilata esset, minime compilator praetermisisset. Revera ea genuina totius opusculi stirps Probiana esse videatur. Neque enim Suetonii testimonium impedimento est — cf. *nimis pauca et exigua de quibusdam minutis quaestiunculis edidit* — et e commentatione ipsa elucet auctorem litteris antiquis satis bene imbutum fuisse, cum nonnullis locis auctores appellet: p. 4, 1: *Varro meminit Humanarum XI sic*; p. 4, 7: *item Cato Originum III*; p. 4, 15; *Facelitis autem Dianae Lucilius quoque in tertio satirarum meminit sic*; p. 7, 7: *ut Asconius Pedianus dicit.* — Sed quamquam ab erudito homine conscripta, quominus ad Probum tamen referatur, impediunt aliquot impurae dictionis vestigia Augusteo aevo indigna.[1])

Quo magis laetor quod de fontibus vitae Pseudoprobianae Thilo disputavit, eius mihi quoque in mentem venisse. Nempe quae sive e Pseudoprobi commentatione supradicta sive e Servio vel Donato non manarunt, cui auctori debeantur, non est dubium, cum in quibusdam rebus Suetonius vel potius Donati recensio vitae Suetonianae ad verbum fere consentiat cum Pseudoprobiana Vergilii vitae descriptione ita quidem, ut non numquam ea quae Suetonius tradidit, a vitae scriptore ignoto depravata sint. Nam quod iam Riese[2]) cognovit postque eum Thilo docuit[3]) pro certo habere licet vitae compilatorem e memoria omnia descripsisse:

cf. p. 53, 10: *Aeneida (scripsit) ingressus bello Cantabrico ... hoc quoque magna industria. ab Augusto usque ad sestertium centies honestatus est*

cum Suet.-Don. p. 57, 13: *possedit prope centies sestertium ex liberalitatibus amicorum* et p. 61, 14: *Augustus vero,*

[1]) Thilo, l. c. p. 296.
[2]) A. Riese, De commentario Vergiliano qui M. Valerii Probi dicitur, 1862, p. 25.
[3]) Thilo, l. c. p. 294.

nam forte expeditione Cantabrica aberat, ... efflagitaret, ut sibi de Aeneide ... vel prima carminis hypographa vel quodlibet colon mitteret.[1]).

cf. p. 53, 4: *restitutus beneficio Alpheni Vari, Asinii Pollionis et Cornelii Galli, quibus in Bucolicis adulatur* cum Suet.-Don. p. 59, 1: *ad Bucolica transiit maxime ut Asinium Pollionem Alfenum Varum et Cornelium Gallum celebraret:* cf. Prob. p. 6, 1.

cf. p. 53, 5: *deinde per gratiam Maecenatis in amicitiam Caesaris ductus est* cum Donati praef. buc. § 63: *sed postea et per Maecenatem et per tres viros agris dividendis .... fama carminum commendatus Augusto et agros recepit et deinceps imperatoris familiari amicitia perfruitus est.*

Quomodo factum sit, ut totum, quem nos habemus, commentarium posteriores Probo Berytio tribuerent, supervacuum est quaerere. Quod interpolandi studium, quo genuinis clarorum virorum operibus nova atque nova immisci solent, quantopere omnibus temporibus et praecipue ultimis imperii Romani saeculis floruerit, vix exponi opus est.

Iam ad vitam P. Vergilii Maronis tractandam transeamus, quae in principio commentarii a Servio grammatico in Aeneidem conscripti posita est.

Reifferscheidius[2]) istam vitam censet grammatici nomen ementitam esse primum quod ea, quae in fine vitae Pseudoprobianae extant, nempe: *quod et Servius Varus hoc testatur epigrammate*: *iusserat haec rapidis aboleri carmina flammis e. q. s.* in vita Servii quae aetatem tulerit, omnino non legantur. Deinde vero aperta noviciae originis indicia inesse, veluti: *periit autem Tarenti in Apuliae civitate. nam dum Metapontum cupit videre, valetudinem ex solis ardore contraxit.*

Hactenus Reifferscheidius, cuius argumenta Hagen[3]) bene refutavit. Suspectam enim illam sententiam *periit autem e. q. s.* abesse ab optimorum codicum memoria, Bern. 363 et 167, quo interpolatoris opera eam genuinae stirpi immixtam esse

[1]) Thilo, l. c. p. 292.
[2]) Reifferscheid, Quaest. Suet. p. 398—399.
[3]) H. Hagen, In adnot. ad scholl. Bern. p. 682.

plane indicetur. Quod vero attinet ad versus in Pseudoprobiana vita Servii testimonio prolatas non esse dubium, quin interpolator pro ingenioli sui natura aut commutaverit Servii et Donati[1]) nomina aut Donati vitam re vera a Servio profectam esse crediderit, praecipue quod Donati vita Vergiliana in veteribus codicibus excepto Parisino non Donati nomen prae se ferat sed nullo titulo praemisso in Servii libris manuscriptis subiuncta sit.[2])

Quid? quod Servius ipse in prolegomenis commentarii in Bucolica loquitur de vita Vergilii, quam Aeneidis interpretationi praemiserit:

p. 3, 25: *poetae vitam in Aeneide diximus . . . et dicit Donatus, quod etiam in poetae memoravimus vita, in scribendis carminibus naturalem ordinem secutum esse Vergilium: primo enim pastoralis fuit in montibus vita, post agriculturae amor, inde bellorum cura successit*[3]) — apparet Vergilii vitam a Servio scriptam eo loco ab initio positam fuisse quo ea, quae aetatem tulit. Si quaerimus, num veri simile sit alteram genuina amissa ab interpolatore confectam genuinae locum occupasse, equidem respondeo: minime! Vita enim servata cum in universum Servium auctorem prodit quippe qui Donatum utique imitatus sit et excerpserit,[4]) tum legimus III p. 2, 25 (Thilo):

causa scribendorum bucolicorum haec est: cum post occisum III. iduum Maiarum die in senatu Caesarem Augustus eius filius contra percussores patris et Antonium civilia bella movisset,

---

[1]) cf. Suet.-Don. vita Vergilii (Reifferscheid) p. 63, 12 sqq.

[2]) Aliter rem exponit Thilo, l. c. p. 293: derjenige, von dem der Zusatz herrührt, hat wahrscheinlich nur sagen wollen, dass er das Epigramm aus Servius kenne, der es in der Vorrede zum Commentar der Aeneis angeführt haben wird; denn nach den s. 2,22 meiner Ausgabe angeführten Versen aus dem 2. Buch (567—588) ist in allen Handschriften eine Lücke.

[3]) cf. apud Donatum (Burm. Verg. I p. XII): *et merito Vergilium, processurum ad alia carmina, non aliunde coepisse nisi ab ea vita, quae prima in terris fuit. nam postea rura culta; et ad postremum pro cultis et feracibus terris bella suscepta. Quod videtur Vergilius in ipso ordine operum suorum voluisse monstrare, cum pastores primo, deinde agricolas canit, et ad ultimum bellatores.*

[4]) cf. supra p. 21.

victoria potitus Cremonensium agros, qui contra eum senserant, militibus suis dedit, qui cum non sufficerent, etiam Mantuanorum iussit distribui non propter culpam, sed propter vicinitatem, unde est: IX, 28: Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae. perdito ergo agro Vergilius Romam venit...

quocum cf. vit. I p. 2:

postea ortis bellis civilibus inter Antonium et Augustum Augustus victor Cremonensium agros, quia pro Antonio senserant, dedit militibus suis. qui cum non sufficerent, his addidit agros Mantuanos, sublatos non propter civium culpam, sed propter vicinitatem Cremonensium: unde ipse in bucolicis: Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae. amissis ergo agris Romam venit...

Utriusque loci consensus tam perspicuus est, ut de Vergilii vita, quin Servii sit, non videatur amplius posse dubitari. Unum vero argumentum gravissimum impedit, quominus temere genuinam Servii vitam nobis adhuc praesto esse contendamus, nempe, quod in vita servata expressis quidem verbis, ut Servius dicit, Vergilium in scribendis carminibus secutum esse naturalem ordinem non commemoratur, sed carmina ipsa tantum secundum hunc ordinem enumerantur.[1]) Fortasse factum est, ut grammatico, cum in Bucolica et Georgica commentarium scriberet, tum istius cogitationis a Donato derivatae in mentem veniret, cuius in vita iam Aeneidi praemissa a se mentionem factam esse per errorem putabat. Maiorem autem probabilitatem haec mihi suspicio habere videtur. Omnes difficultates commode solvuntur, si non integram servatam esse Servii vitam opinamur, sed valde truncatam ab excerptore aliquo et mutilatam.

Initium vitae e. g.: *patre Vergilio, matre Magia fuit, civis Mantuanus... diversis in locis operam litteris dedit; nam et Cremonae et Mediolani et Neapoli studuit* nullo modo Servius ita scripsit. Deinde postquam de moribus poetae et primis ingenii experimentis pauca exarata sunt, quod subito multo copiosius quamquam non eodem ambitu quo in praefatione Bucolicon de carminum bucolicorum ortu agitur, verum tamen

---

[1]) O. Ribbeck, edit. Verg. p. VI: de vita et scriptis P. Vergilii Maronis narratio.

non pariter de Georgicis et Aeneide, quae fuerit causa, in aperto est. Diligenter enim vitam perlegenti occurrit quod nihil amplius fere excerptoris interest quam quae pertinent ad exteriores vitae Vergilii condiciones breviter adumbrare. Quam ob causam Bucolicon quidem originis, quod artissime cohaeret cum graviore poetae casu, uberius mentionem fecit, Aeneidis et Georgicon non item. Itaque quod gravissimum erat impedimentum, illam naturalis ordinis commemorationem tamquam aliquid supervacui ab excerptore omissam esse iure censebimus. Versus etiam, qui in Pseudoprobiana vita Vergilii ut de Servii descriptione sublati referuntur, eadem ratione excidisse videntur.

Restat ut de Juvenalis vitarum et memoria et fide nonnulla proponam. Extant in libris manuscriptis satis multae Iuvenalis vitae, ex quibus O. Jahn[1]) septem, Julius Dürr[2]) duodecim expressit, quae ad unam omnes ab eadem stirpe originem trahere aperte produnt. G. Valla, qui earum vetustissimam ideoque optimam Probo vindicavit, quin de Berytio in errore versatus sit, iam nemo est qui dubitet. Neque quisquam hodie de Suetonio auctore cogitat, quamquam prioribus temporibus, qui ad Suetonium eam redire conserent, non defuerunt.[3]) Sicuti enim Suetonius in conscribendis Caesarum vitis imperatoris Domitiani tempora non excessit, ita in libro de viris illustribus hunc terminum non migratum esse ab auctore colligitur inde quod ne in praefatione quidem inter poetas satiricos affertur Iuvenalis neque describitur a Suetonio familiarissimi sui Plinii minoris vita.[4])

Neque vero sine veri specie viri docti ad Suetonium Iuvenalis vitam revocarunt. Nempe verba: *deinde paucorum versuum satura non absurde composita in Paridem pantomimum poetamque eius semenstribus militiolis tumentem genus scripturae industriose excoluit* ad exemplum Suetonianae vitae Vergilii conscripta esse quis est quin intellegat?

---

[1]) O. Jahn, ed. Iuven. I p. 386—390.

[2]) Julius Dürr, Das Leben Juvenals. Ulmer Programm 1888 p. 22—25.

[3]) Reifferscheid, Quaest. Suet. p. 371. 404.

[4]) cf. Plin. epp. I, 18; III, 8; V, 10; IX, 34 ad Suetonium Tranquillum datas.

cf. Reiff. p. 58, 6: *Poeticam puer adhuc auspicatus in Balistam ludi magistrum ob infamiam latrociniorum coopertum lapidibus distichon fecit:*

Monte sub hoc lapidum tegitur Balista sepultus;
nocte die tutum carpe viator iter.
deinde ...

cf. Reiff. p. 50, 3 de Lucano: *prima ingenii experimenta in Neronis laudibus dedit quinquennali certamine, dein civile bellum ...*

Vitae Iuvenalis scriptor, quantopere Tranquillum imitatus sit, et hac ex re apparet et compluribus aliis confirmatur. Nempe quod biographus Iuvenalem antequam ad poeticem se applicaret ad mediam fere aetatem declamasse refert, simile apud Suetonium saepe invenimus, cf. p. 26 IV.

Deinde cum in suspicionem venisset quasi tempora figurate notasset, in exilium missus est: Similia in vita Lucani p. 51 traduntur. Denique Suetonii utique propria sunt ultima verba: *verum intra brevissimum tempus angore et taedio periit:* cf. p. 30/31 XI. XII.

Reiff. p. 33, 1: *morbo implicatum ex dolore ac taedio amissarum sarcinarum.*

p. 102, 2: *et ob hoc repudiatus pudore ac taedio secessisset ab urbe.*

p. 82, 6: *qui deinceps in Africa pudore amissi exercitus mori maluit quam evadere.*

p. 84, 6: *et ad extremum morborum taedio in balneo voluntate exanimatus.*

Ne dictionis quidem Suetonianae vestigia desiderantur: *paucorum versuum satura non absurde composita* cf. Reiff. p. 59, 15: *non absurde carmen se informe more ursae parere dicens;* p. 105, 7: *aliquot volumina, ex quibus novem unius corporis ... non absurde et fecisse et inscripsisse se ait ...*

Quapropter quin profitear magna cum probabilitate Strackium [1]) suspicatum esse a grammatico aliquo tertii vel quarti p. Chr. n.

---

[1]) Chr. Strack, De Iuvenalis exilio: Laubach, Progr. 1880.

saeculi tamquam appendicem ad Suetonii librum Iuvenalis vitam originem ducere, retineri non possum.

De fide earum, quae in Iuvenalis vitis narrantur, rerum magna intercedit inter viros doctos opinionum discrepantia. Strackium enim, qui totam vitam e Iuvenalis ipsius notis dispersis derivare conatus est ideoque memoriam de poetae vita moribus ac studiis quamvis adumbratam eo tempore, quo vita archetypa scripta esset, ullam iam fuisse negavit, vehementissime impugnat J. Dürr, cum dicit[1]): „Die uns erhaltenen vitae sind mehr oder minder verkürzte, vielfach durch Missverständnisse und Interpolationen entstellte Auszüge aus einer einzigen, ihrerseits auf guter alter Ueberlieferung beruhenden Darstellung von Juvenals Leben" atque[2]): „Der Biograph hat zwar vielleicht manches aus dem Dichter selbst entnommen, in der Hauptsache aber seine Nachrichten aus guter alter Ueberlieferung geschöpft."

Quam sententiam quatenus probare liceat iam examinandum est:[3])

Iunius Iuvenalis, libertini locupletis incertum filius an alumnus, ad mediam fere aetatem declamavit animi magis causa quam quod scholae se aut foro praepararet.

Friedlaender[4]) de hoc initio sic iudicat: „doch die ersten durch den Druck hervorgehobenen Zeilen stammen nach Ausdruck und Inhalt offenbar aus einer guten alten Quelle." Ne mihi quidem Strackii opinio, qui e satira I, 99 sqq. notam de poetae ordine derivare conatur, comprobatur. Argumenta viri docti debiliora sunt, quam ut rationem eorum habere oporteat. Memoria quamvis minuta, quin usque ad archetypae vitae scriptorem penetraverit, dubitari non potest. Non eadem vero fiducia, quod ad mediam fere aetatem Iuvenalis declamasse dicitur, Strackii suspicionem ausim reicere, cum in vita V (Dürr), IV (Jahn) expressis verbis satirae primae versus 15. citetur: *declamavit non mediocri fama, ut ipse scribit: et nos consilium*

---

[1]) J. Dürr, l. c. p. 5.

[2]) J. Dürr. l. c. p. 9.

[3]) Vitae archetypae formam vetustissimam Duerrius restituere instituit p. 26 ne uno quidem, quantum video, viro docto assentiente: cf. Weidner: edit. Iuven. 1889.

[4]) Friedlaender, Juvenals Leben, edit. p. 2.

dedimus Syllae, qui una cum versu 25: *quo tondente gravis iuveni mihi barba sonabat* perfacile sane eiusmodi coniecturae causa fieri potuit. Neque veri simile est certiora de Iuvenalis studiis comperta habuisse illum, qui de gente nihil nisi ambigua tradit, qui ea tantum nomina affert, quae sine magna difficultate e satiris derivantur, ut Paridis et Aegypti, neque vero vel imperatoris, qui eum in exilium miserit, vel histrionis in deliciis aulae habiti.

Nihil amplius quam quod praebet de hac re vita Ia in archetypa exaratum fuisse inde colligitur, quod reliquae, quamquam de Neronis temporibus verba faciunt, tamen tantopere inter se discrepant, ut nihil nisi recentium coniecturas in iis praesto esse compareat:

Ib (II): *oriundus temporibus Claudii Neronis.*

IIb (VII): *ideo autem hanc materiam scribere voluit, quia Claudii Neronis tempore numerositas omnium vitiorum plurimum viguit.*

IIc: *unde cum notasset tempora Augusti Claudii Neronis et quosdam versus in Paridem pantomimum scripsisset.*

IIIc et IIId: *qui prima aetate tacuit, media vero declamavit temporibus Claudii Neronis imperatoris.*

Quae de exilio referuntur, quominus e fonte antiquo ea hausta esse credamus, vehementer praeter Strackium obsistit J. Vahlen.[1])

Conferamus versus satirarum cum singulis rebus de exilio narratis:

a) VII, 82—92:

curritur ad vocem iucundam et carmen amicae
Thebaidos, laetam cum fecit Statius urbem
promisitque diem: tanta dulcedine captos
adficit ille animos tantaque libidine volgi
auditur; sed cum fregit subsellia versu,
esurit, intactam Paridi nisi vendit Agaven.
ille et militiae multis largitus honorem

---

[1]) J. Vahlen, Juvenal u. Paris: Sitzungsberichte d. Königl. Akad. d. Wiss. zu Berl. 1883, p. 1175—1192, imprimis p. 1182—1192.

semenstri vatum digitos circumligat auro.
quod non dant proceres, dabit histrio. tu Camerinos
et Baream, tu nobilium magna atria curas?
praefectos Pelopea facit, Philomela tribunos.

Ia (I): *in Paridem pantomimum poetamque semenstribus militiolis emitantem.*

Ib (II): *dehinc paucorum versuum satura non absurde in Paridem Domitiani pantomimum et aulae histrionem semestribus tumentem vibrata poetamque P. Statium composita.*

Ia et Ib: *Multique fautorum eius cotidie provehebantur.*

b) I, 1:

Semper ego auditor tantum? numquamne reponam?

Ia (I): *tamen diu ne modico quidem auditorio quicquam committere est ausus.*

Ib (II): *et postquam diu tacuit, uberiori vitiorum iam gliscente contagione ab indignatione incepit: semper ego auditor tantum?* idemque in IId, IIIa.

De versibus omnibus in vitis citatis, qui a Iuvenale iuvene admodum exarati postea novis scriptis inserti dicuntur, quin iniuria diu biographo fidem habuerimus, non iam dubium est, ex quo Vahlenus de hac quaestione acute disputavit. Qua vero de causa vitarum scriptor hanc fabellam finxisset Vahlenus non patefecit,[1]) quamquam mea sententia hoc luce clarius est, siquidem biographum Suetonium imitatum esse comprobavi.[2])

c) VII, 92:

praefectos Pelopea facit, Philomela tribunos.

Ia: *ac statim per honorem militiae ... missusque ad praefecturam cohortis.*

IV (V. VI): *in codicillis suis ad eum in exercitu mittendis inseruit: et te philomela promovit.*

---

[1]) Vahlen, l. c. p. 1183: den verschiedenen Motiven nachzugehen, welche diese Kombinationen eingegeben haben, kann ich unterlassen.

[2]) cf. supra p. 57 sqq.

Ratio fictionis perspicua est.

Memoriae discrepantia de exilii loco, quem alii Aegyptum alii Britanniam fuisse tradunt, inde profecta est, quod vitarum scriptores archetypa posteriores partim Iuvenalis sat. XV, 1—2:

Quis nescit, Volusi Bithynice, qualia demens
Aegyptus portenta colat?

partim sat. II, 159—161:

arma quidem ultra
litora Iubernae promovimus et modo captas
Orcadas ac minima contentos nocte Britannos

fundamento usi sunt. Nam suspicor verba quidem: *ac statim per honorem militiae quamquam octogenarius urbe summotus est* in vita archetypa iam exarata fuisse, proxima vero: *missusque ad praefecturam cohortis in extremam Aegypti partem tendentis* a vitae Ia auctore demum esse addita, cum ita tantum declaretur, quomodo IV (V. VI) tantopere cum aliis discrepare potuerit, neque probabile videatur esse, quod Duerrius in restituendae conatu vitae archetypae proposuit.

Poeta num redierit in urbem, plane in dubio relictum est ab archetypae scriptore, cum singulae vitarum descriptiones valde inter se differant. Itaque elocutio in vita Ia usitata: *id supplicii genus placuit, ut levi atque ioculari delicto par esset. verum intra brevissimum tempus angore ac taedio periit,* cum ad expromendam sententiam ambiguam bene quadret, purissime archetypae stirpem conservasse videtur.

Quae cum ita sint, quamquam tantopere de quibusdam rebus vitae secum discrepant, hoc pro certo stat memoriam exilii ipsius quamvis obscuratam usque ad archetypae vitae auctorem penetrasse. Gravissimum testimonium id quoque est, quod excepto parco principio in tota vita de nulla re nisi vel de exilio vel de iis disputatur, quae artissime cum eo cohaereant, quod si mera scriptoris coniectura niteretur, sane explicari non posset. Itaque archetypae vitae scriptorem e memoria vulgata tamquam ossa, quibus propria coniectura circumdedit quae in universum hodie in Ia legimus, haec fere recepisse censeo: *Iuvenalis octogenarius in exilium missus est auctore histrione quodam in deliciis aulae habito.*

Apud Sidonium enim Apollinarem, cum eandem inveniamus de histrione potentissimo notam:

IX, 259 sqq.: *Non Gaetulicus hic tibi legetur ...*
non qui tempore Caesaris secundi
aeterno incoluit Tomos reatu;
non qui consimili deinde casu
ad vulgi tenuem strepentis auram
irati fuit histrionis exul.

quam archetypae vitae scriptori iam praesto fuisse non est verisimile, utrumque apparet ex antiquiore memoria hausisse.

De titulo nostris demum temporibus in Aquinati municipio invento[1]) supervacuum est verba facere, cum scriptores antiqui notitiam eius habere non potuerint.

Relinquitur ut de vitae panno nuper Romae in bibliotheca Barberina a Iulio Duerr reperto pauca proponam:

Iunius Iuvenalis Aquinas Iunio Iuvenale patre, matre vero Septumuleia ex Aquinati municipio Claudio Nerone et L. Antistio consulibus natus est. Sororem habuit Septumuleiam, quae Fuscino nupsit.

Primo obtutu hoc opusculum, quod initium vitae renascentium litterarum demum aetate conscriptae efficit, magni ponderis esse, ad antiquam originem redire videatur. Matris enim poetae nomen Septumuleia, accuratissima anni quo natus sit memoria e satiris derivari non potuerunt. Quam ob causam Duerrius non dubitavit ad antiquissimam vitae stirpem hunc pannum referre. Quem conatum num comprobare liceat, examinandum est.

Omnes quae adhuc extant vitae Iuvenalis ex uno fonte manarunt si missum facimus quod alii hinc alii illinc nonnulla suo arbitrio vel addiderunt vel non numquam omiserunt. Ne prima quidem, quam G. Valla Probo vindicavit, vetustissimam formam exhibet integram, sed ipsa quoque a vetustiore pendet. Quae cum ita sint quis est qui credat ad unum omnes vitarum scriptores illam gravissimam notam in vita archetypa de patre, matre, sorore, sororis marito, anno natali poetae non casu, sed ut opinari oporteret, ratione et consilio omisisse? Nimirum non

[1]) cf. C. I. L. X, 5382.

intellegitur, unde ille exeuntis medii aevi homo doctissimus notitiam panni sumpserit, quem nisi in vitae descriptione aliqua nusquam iuveniri potuisse in propatulo est, nisi forte alteram vetustissimam memoriam, plane alienam illam quidem ab eis, quae in superstitibus vitis legimus, renascentium litterarum aetate etiamtum praesto fuisse putamus. Quod equidem, quamvis Duerrius[1]) contendat, non temere crediderim.

Nam sane mirum esset, si vita aliqua ante reliquarum stirpem conscripta non modo Pseudoprobianae vitae scriptori, verum etiam omnibus aliis per totum medium aevum viris doctis excepto uno ignota mansisset, si memoria gravissima, postquam ab uno homine opusculo suo inserta esset, statim evanuisset.

Quae si reputaverimus non iam opus esse censebimus, quid veri in rebus traditis insit, quaerere, sed quomodo res ipsae videantur ortae esse. Nihil fere in hac scheda commentario eget nisi matris Septumuleiae et anni natalis memoria accuratissima. Quod attinet ad matris nomen, quam ob causam illud rarissime usitatum electum sit, non iam perspici potest. Fortasse, si Weidneri suspicionem comprobamus, sub nomine latet nescio quis verborum ludus.[2]) Annus, quo poeta natus sit, quod obiter quadrat ad reliquas, quae in vitis traduntur, temporum rationes, nempe quod Iuvenalis octogenarius in exilium missus altero et octogesimo aetatis suae anno perisse dicitur, hoc non tam memoriae huius vitae auctoritati favet quam fraudis auctorem ostendit e vitis servatis annum natalem computasse:

I: *ac statim per honorem militiae quamquam octogenarius urbe summotus est... verum intra brevissimum tempus angore ac taedio periit.*

III: *Iuvenalis iste Aquinatis fuit ... temporibus Neronis Claudii imperatoris ... sic obtentu militiae pulsus urbe... ita tristitia et angore periit anno aetatis suae altero et octogesimo.*

IV: *decessit longo senio confectus exul Antonino Pio imperatore.*

Opuscula eius modi suppositicia, quae pro genuinis edi solebant, renascentium litterarum aetate innumerabilia conficta sunt,

---

[1]) J. Dürr, l. c. p. 30.

[2]) Weidner, edit. Iuven. prooem. p. X.

non eo quidem consilio, ut homines deciperent, sed ut memoriae lacunam implerent: e. g.

L. Fenestellae de magistratibus sacerdotiisque Romanorum libellus, iam primum nitori restitutus, in quo non solum (cap. V: de flamine Diali) A. Gellius commemoratur, verum etiam paulo inferius id legitur: *et praeterea complures, qui, ut nostrum inter sacerdotium gradus nonnihil interest, ut episcopum, archiepiscopum, cardinalem, patriarcham et metropolitanum.* cf. etiam Lucretii vitam recentiorem a Masson[1]) prolatam, tamquam veterem memoriam praestaret: *Lucretius Carus nascitur Licinio Crasso oratore et Q. Mutio Scevola coss.*

[1]) cf. Brieger, l. c. p. 188.

Caput III.

Per duo capita usque adhuc quatenus vitarum scriptores Suetonio posteriores vel ad verbum e libro de viris illustribus hausissent vel ad exemplum vitarum Suetonianarum suas conscripsissent, non sine fructu inquisivisse nobis videmur. Dehinc de ipsius Suetonii auctoribus quaestio instituenda, denique Suetonii ratio biographica quam arte cum peripateticorum et Alexandrinorum cohaereat examinandum est.

Iam si quaerimus qui fuerint auctores primarii, quibus usus sit Suetonius, praecipue videlicet, quod iam Reifferscheidius[1]) monuit, nominandi sunt Varronis liber de poetis librique XV imaginum non solum, verum etiam multa alia scripta: *de poematis, de actis scenicis, de originibus scenicis, de scenicis actionibus, de personis, quaestiones Plautinae* huc spectant. Deinde reliqui illustrium virorum scriptores, qui primo Reifferscheidii fragmento citantur, Santra, Nepos, Hyginus. Porro qui in annalibus suis litterarum quoque Romanarum rationem habuit, Fenestella, denique vitae a grammaticis, praecipue ab Asconio Pediano commentariis praepositae eiusque liber contra obtrectatores Vergilii.[2]) E toto vitarum Suetonii corpusculo quae ad auctores supra enumeratos redire videntur, prima huius capitis particula exarare mihi proposui.

---

[1]) Reifferscheid, Quaest. Suet. 423—424.

[2]) O. Jahn, Mus. Rhen. IX, 629.

Fr. Leo, Varro und die Satire, Herm. XXIV, 1889, p. 67—84, imprimis p. 69—71.

Varro.

Alterum fragmentum, quominus a Varrone repetamus, nihil obstat, quamquam Isidorus, qui Origg. VIII, 7, 1.3 expressis verbis Suetonium distinguit a Varrone, contrarium videatur demonstrare. Apud Varronem vero de lingua lat. VII, 36 p. 323 Sp. legimus: *antiquos poetas vates appellabant a versibus viendis, ut de poematis cum scribam ostendam*, unde apparet diligentissimum antiquitatis investigatorem in libro de poematis in universum de poesis primordiis disputasse. Itaque mihi probabile videtur esse, quod Reifferscheidius Suetonio vindicare non ausus est ideoque in adnotatione posuit: *vates a vi mentis appellatos Varro auctor est e. q. s.*, id quoque Tranquillum iam exhibuisse, qui Varronem auctorem citaret. Unde totum tractatum ad verbum Isidorus in opus suum recepit. Quod re vera ita se habere quo melius intellegatur Teuffelii[1]) sententiam subieci: „Dass Isidor die 36 Stellen, an denen er den Varro nennt, nicht aus diesem selbst, sondern erst mittelbar durch andere Gewährsmänner aus ihm geschöpft hat, ist teils wahrscheinlich, teils gewiss gemacht worden durch H. Kettner: varronische Studien 1865, 2—37. Daraus ist mit ziemlicher Sicherheit zu entnehmen, dass dem Zeitalter des Isidor von dem varronischen Nachlass nicht mehr vorlag als uns."

Fragmenti tertii fundamentum haud dubie Varroni debetur, quod Suetonius aliquot locis supplevit atque amplificavit ex Horatii epistula quae dicitur de arte poetica. Varro citatur:

p. 6, 5: *quia, ut Varro ait, depascunt vitem.*

p. 7, 14: *itaque iuventus Attica, ut ait Varro, circum vicos ire solita fuerat.*

p. 13, 12: *sicut Graecas fabulas ab habitu aeque palliatas Varro ait nominari.*

p. 21, 1: *satura autem dicta ... sive quodam genere farciminis, quod multis rebus refertum saturam dicit Varro vocitatum. est autem hoc positum in secundo libro Plautinarum quaestionum: „satura est uva passa et polenta et nuclei pini ex mulso consparsi. ad haec alii addunt et de malo punico grana."*

---

[1]) Teuffel, Röm. Litt. Gesch. § 169, 1.

Suetonii additamenta:

a) ex Horatii libro de arte poetica.

p. 6, 6—8, versus 220—221.
p. 6, 17—7, 3, versus 275—277.
p. 10, 8—10, versus 179.
p. 10, 12—14, versus 192.
p. 12, 15—21, versus 220—224.
p. 13, 15—16, versus 288.

b) varii generis supplementa:

p. 6, 9—12: *Vergilius in georgicon secundo* (v. 380—381).

p. 5, 5: *quo genere scripta est prima bucolicon et ea, cuius initium est: quo te Moeri pedes?*

p. 5, 8: *ut se habent tres georgici et prima pars quarti.*

p. 5, 12: *et Aeneis Vergilii et cetera his similia.*

p. 16, 11: *et georgica Vergilii et his similia;* p. 16, 14: *Aeneidos.*

p. 18, 18—12: Tibulli eleg. I, 1—2: *quod genus carminis praecipue scripserunt apud Romanos Propertius et Tibullus et Gallus imitati Graecos Callimachum et Euphoriona.*

p. 19, 2—6: *cui opinioni consentire videtur Horatius, cum ad Albium Tibullum elegiarum auctorem scribens ab ea quam diximus miseratione elegos miserabiles dicit hoc modo:* sequitur carm. I, 33, 2—3.

p. 19, 16—17: Horat. epod X, 1—2.
p. 20, 13—17: Vergilii georg. II, 194 et 394.
p. 20, 6: Horatius et Persius.

Omnia quae praeterea afferuntur, Theophrasti definitiones tragoediae, comoediae, mimi, epici carminis, Susarionis comici versus duo, Lucilii saturarum libri duodecimus et primus, Attae togatarum scriptoris ex Aedilicia fabula versus, Sallustii Iugurthae c. 29, 5, quin a Varrone iam exarata fuerint, nemini dubium esse potest.

In libello de poetis, si quaerimus, quid e Varrone, quid ex aliis scriptoribus Tranquillus hauserit, censurae normam praestare debet, quae integra fere aetatem tulit, Terentii vita. Unde

apparet biographum, quamquam in universum Varronem auctorem sequatur, multifariam Reatini memoriam supplesse. Hoc vero pro certo stat, de temporum rationibus quae ille habet, ea e Varronis quaestionibus chronologicis manasse neque est, si Hieronymi adnotationes temporum haud raro cum Varronianis, quantum quidem apud Ciceronem et Gellium servatae sunt, discrepare videmus, quod Suetonium Varronis computos refutasse putemus.[1]) Varronis memoriae Suetonius non videtur censuram egisse, sed quantum potuit, supplesse tantum et auxisse, siquidem hoc factum esse in Terentii vita invenimus, neque discrepat cum fragmento vitae Plautinae, quod Gellius III, 3, 14 auctore Varrone narrat. Itaque e Varronis libro de poetis quod Cicero et Gellius excerpserunt, componam, cum Suetonii fontis principalis imaginem quamvis disiectam nobis quod praestet aptissimum videatur esse.

Cic. Brut. 18, 72: *atqui hic Livius primus fabulam C. Claudio Caeci filio et M. Tuditano consulibus dedit, anno ipso ante quam natus est Ennius, post Romam conditam autem quarto decumo et quingentesumo, ut hic ait, quem nos sequimur. est enim inter scriptores de numero annorum controversia. Accius autem a Q. Maxumo quintum consule captum Tarento scripsit Livium, annis XXX postquam eum fabulam docuisse et Atticus scribit et nos in antiquis commentariis invenimus, docuisse autem fabulam annis post XI, C. Cornelio Q. Minucio consulibus, ludis Iuventatis, quos Salinator Senensi proelio voverat. in quo tantus error Acci fuit, ut his consulibus XXXX annos natus Ennius fuerit: cui si aequalis fuerit Livius, minor fuit aliquanto is qui primus fabulam dedit quam ei qui multas docuerant aute hos consules et Plautus et Naevius.*

Qui tractatus quin totus ad Varronem redeat, nemo dubitabit, cum argumenta consideraverit, quae Leo[2]) protulit. Quod

[1]) Neglegentiam Hieronymi bene notat Reifferscheidii adnot. p. 23 de Livio Andronico: „nisi mavis statuere a Suetonio errore Acci commemorato Hieronymum, quae erat eius negligentia, Acci notationem cum Suetoniana commutasse;" in universum cf. supra p. 20 sqq.

[2]) Fr. Leo, Plaut. Forschungen p. 57—58.

plane apparet e Gellii nota XVII, 21, 43: *Claudium et Tuditanum consules secuntur Q. Valerius et C. Mamilius, quibus natus esse Q. Ennium poetam M. Varro in primo de poetis libro scripsit eumque, cum septimum et sexagesimum annum haberet, duodecimum annalem scripsisse, idque ipsum Ennium in eodem libro dicere.*

Gell. XVII, 21, 45: . . . *eodemque anno (post Romam conditam quingentesimo unde vicesimo) Cn. Naevius poeta fabulas apud populum dedit, quem M. Varro in libro de poetis primo stipendia fecisse ait bello Poenico primo, idque ipsum Naevium dicere in eo carmine, quod de eodem bello scripsit. Porcius autem Licinus serius poeticam Romae coepisse dicit his versibus.*

Cic. Brut. 15, 60: *his (Cethego et Tuditano) consulibus, ut in veteribus commentariis scriptum est, Naevius est mortuus. quamquam Varro noster diligentissimus investigator antiquitatis putat in hoc erratum vitamque Naevi producit longius.*[1])

Gell. III, 3, 14: *sed enim Saturionem et Addictum et tertiam quandam, cuius nunc mihi nomen non subpetit, in pistrino eum scripsisse (Plautum), Varro et plerique alii memoriae tradiderunt, cum pecunia omni quam in operis artificum scaenicorum pepererat in mercatibus perdita, inops Romam redisset et ob quaerendum victum ad circumagendas molas, quae trusatiles appellantur, operam pistori locasset.* Quae sequitur narratiunculam de Naevio, qui in carcere duas fabulas, Hariolum et Leontem, scripserit, num ad eundem Varronem revocare liceat, non audeo diiudicare, quamquam veri simile est. Pergit enim Gellius: Sicuti de Naevio quoque accepimus e. q. s.

Gell. I, 24, 3: *epigramma Plauti, quod dubitassemus an Plauti foret, nisi a M. Varrone positum esset in libro de poetis primo.*

Haec hactenus. Fortasse etiam librorum XV imaginum Suetonius rationem habuit, quamquam equidem puto eum de poetis e libro Varronis eodem nomine appellato praecipue atque

[1]) Fr. Leo, l. c. p. 59—60.

ut ita dicam unice hausisse. Qui in vita Terentiana citantur, scriptores et poetas usque ad Varronis aevum omnes Tranquillus non ipse evolvit, sed e Varrone, qui eorum sive versus sive notas iam exhibuit, in librum suum recepit. Peculiaria igitur Suetonii additamenta haec tantum sunt:

p. 26, 7—27, 2 Fenestella.

p. 27, 5—7 Fenestella et Cornelius Nepos.

p. 31,2—32, 3 Cornelius Nepos et Santra.

Apud Varronem iam citati erant: Porcius Licinus, Volcacius Sedigitus, C. Memmius orator, Q. Cosconius, Afranius, Cicero in Limone, C. Julius Caesar.

Vitarum, quae in libro de poetis Terentianam excipiunt, quanta pars ad Varronem quanta ad alios redeat, diiudicari non potest. Vergilii et Horatii vitae huc non spectant, cum uterque poeta ultra Varronis mortem vixerit.

In libris de oratoribus, de historicis, de philosophis certa conclusio de stirpe Varroniana non conceditur propter nimis exilem et parcam memoriam, quamquam virum Romanorum eruditissimum in imaginum libris de iis quoque quaestionem instituisse nemo negabit. Sed ex hoc genere ne unum quidem imaginum Varronis fragmentum superest. De Sallustio Crispo nota Varroniana apud Gellium servata est, verum non ex imaginum libris, sed e libro qui inscribitur: Pius aut de pace:

Gell. XVII, 18: *M. Varro in libro, quem scripsit Pius aut de pace, C. Sallustium ... in adulterio deprehensum ab Annio Milone loris bene caesum dicit et, cum dedisset pecuniam, dimissum.*

Certiora de prooemio libri de grammaticis et rhetoribus praedicari videntur, siquidem apud Plinium nat. hist. XXV, 7, 24 legimus: ... *tradatque M. Varro Servium Clodium equitem Romanum magnitudine doloris in podagra coactum veneno crura perunxisse et postea caruisse sensu omni aeque quam dolore in ea parte corporis,* quibus cum verbis cf., quod Suetonius p. 102, 1—5 de eodem narrat: *Servius ... in podagrae morbum incidit; cuius impatiens veneno sibi perunxit pedes et enecuit ita, ut parte ea corporis quasi praemortua viveret,* unde mea sententia iure concludere licet totum prooemium, quantum temporum rationes non impediunt, a Varrone Tran-

quillum esse mutuatum, praesertim cum ne scriptum quidem Varronis desideretur aptum, e quo Suetonius hunc tractatum excerpere potuerit. Disciplinarum libros novem dico, in quibus de artibus liberalibus, grammatica, dialectica, rhetorica, geometria etc. ab auctore verba facta fuisse constat.

Iam ad reliquos tres, qui primo fragmento nominantur, illustrium virorum scriptores tractandos transeamus, Cornelium Nepotem, Santram, Hyginum, quorum alterum et tertium, quamquam eorum quoque biographus haud dubie rationem habuit, silentio praeterire licebit. Santra enim duobus tantum locis commemoratur:

p. 31, 10: *Santra Terentium existimat, si modo in scribendo adiutoribus indiguerit, non tam Scipione et Laelio uti potuisse, qui tunc adulescentuli fuerint, quam C. Sulpicio Gallo, homine docto, quo consule Megalensibus ludis initium fabularum dandarum fecerit, vel Q. Fabio Labeone et M. Popillio, consulari utroque ac poeta. ideo ipsum non iuvenes designare, qui se adiutare dicantur, sed viros, quorum operam et in bello et in negotio populus sit expertus.*

p. 112, 3: *huius (Curtii Niciae) de Lucilio libros etiam Santra comprobat,* cum Hygini nusquam — casu videlicet — mentionem faciat.

Imaginem rationis, qua in adhibendis Nepotis scriptis Suetonius usus est, beneficio felicis fortunae, quae aliquot notas e Nepote haustas servavit, paulo distinctiorem deformare possumus. In vita Terentii duobus locis Nepotis testimonium affertur.

p. 27, 6: *quamvis et Nepos aequales omnes fuisse tradat.*

p. 31, 2: *Nepos auctore certo comperisse se ait* C. Laelium quondam in Puteolano Kalendis Martiis admonitum ab uxore, temperius ut discumberet, petisse ab ea ne se interpellaret, seroque tandem ingressum triclinium dixisse non saepe in scribendo magis sibi successisse: deinde rogatum ut scripta illa proferret, pronuntiasse versus qui sunt in Heautontimorumeno.

De Ciceronis vita, quamqum in libro de viris illustribus oratores quoque locum tenuisse in propatulo est, proprio opusculo quaestionem instituit. Gellius enim XV, 28, 1—5 narrat:

Cornelius Nepos et rerum memoriae non indiligens et

M. Ciceronis ut qui maxime amicus familiaris fuit. atque is tamen in librorum primo, quos de vita illius composuit, errasse videtur, cum eum scripsit tres et viginti annos natum primum causam iudicii publici egisse Sextumque Roscium parricidii reum defendisse ...... in qua re etiam Fenestellam errasse Pedianus Asconius animadvertit, quod eum scripserit sexto vicesimo aetatis anno pro Sex. Roscio dixisse. Longior autem Nepotis quam Fenestellae error est. Quod Gellianum caput Suetonio deberi, qui Nepotis et Fenestellae errores retulerit, non sine veri specie Reifferscheidius suspicatur.[1])

Tertium Cornelii Nepotis opusculum citatur in prooemio libri de grammaticis et rhetoribus p. 103,6: Cornelius quoque Nepos libello, quo distinguit litteratum ab erudito, *litteratos vulgo quidem appellari ait eos qui diligenter aliquid et acute scienterque possint aut dicere aut scribere, ceterum proprie sic appellandos poetarum interpretes, qui a Graecis grammatici nominentur.*

Denique vestigium istius de viris illustribus librorum particulae videtur superesse, in qua de rhetoribus actum erat, nisi e prooemio libelli de historicis hanc notam haustam esse malumus. In L. Voltacilii enim Ploti vita legimus p. 124,6: *primus omnium libertinorum, ut Cornelius Nepos opinatur, scribere historiam orsus, nonnisi ab honestissimo quoque scribi solitam ad id tempus.*

Fenestella: Expressis verbis duobus locis in vita Terentiana testimonia eius afferuntur, quae diligentiam et sagacitatem produnt:

p. 26,7: *quidam captum esse existimant. quod fieri nullo modo potuisse Fenestella docet, cum inter finem secundi Punici belli et initium tertii et natus sit et mortuus. nec si a Numidis aut Gaetulis captus sit, ad dominum Romanum pervenire potuisse, nullo commercio inter Italicos et Afros nisi post deletam Karthaginem coepto.*

p. 27,2: *hic cum multis nobilibus familiariter vixit, sed maxime cum Scipione Africano et C. Laelio, quibus etiam cor-*

---

[1]) Reifferscheid, Quaest. Suet. p. 424.

poris gratia conciliatus existimatur. quod et ipsum Fenestella arguit, contendens utroque maiorem natu fuisse.

Verum si Reifferscheidii coniectura supra ad Gell. XV, 28, 1—5 prolata probabilis videtur esse, tertium Fenestellae fragmentum a Suetonio exscriptum aetatem tulisse gaudebimus. Hoc propterea memorabile est, quod Suetonius, cum ceteroquin cum Fenestella consentiat, hoc loco Asconii computos illis annalium scriptoris Corneliique Nepotis praefert. Quo simul clariorem et certiorem scribendi rationis Suetonii imaginem animo concipimus.

Asconius Pedianus: scripsit — ne cuncta afferam — librum contra obtrectatores Vergilii et commentarios in Ciceronis orationes. Bis in vita Vergilii Asconius auctor citatur:

p. 57, 5: *sed Asconius Pedianus adfirmat, ipsam postea maiorem natu narrare solitam, invitatum quidem a Vario ad communionem sui verum pertinacissime recusasse.*

p. 66, 2: *Asconius Pedianus libro, quem contra obtrectatores Vergilii scripsit, pauca admodum obiecta ei proponit eaque circa historiam fere e. q. s.*

Sed Suetonium e libro eius accuratissime conscripto multas alias notas hausisse quis est qui neget? Cuius rei testimonium est illud Pseudoprobi p. 7, 7 (Keil):

cum certum sit eum, ut Asconius Pedianus dicit, XXVIII annos natum Bucolica edidisse, quod et ipsum ad librum contra obtrectatores Vergilii redire in propatulo est. Neque audacis hominis videatur longius progredi et totam particulam in fine vitae inde a p. 65, 8: *obtrectatores Vergilio numquam defuerunt* usque ad p. 66, 9 *decideret* Asconii opusculo deberi censere. Iam si reputabimus, quanta diligentia Suetonius Asconii praecipue scriptorum lectioni operam dederit, Reifferscheidii suspicionem de Gelliano illo capite magnam sane veri speciem habere concedemus.

Suetonius quippe cum per complures annos imperatori Hadriano ab epistulis fuerit, accuratissimam notitiam omnium, quae in tabulario imperiali reservabantur, scriptorum sibi comparare potuit. Inde apparet quomodo fieri potuerit, ut tam ampla Augusti epistularum fragmenta exscriberet.

In vita Horatii:

p. 45, 8: *ut hoc ad Maecenatem scripto significat.*

p. 45, 14: *extant epistolae (Augusti), e quibus argumenti gratia pauca subieci.*

p. 46, 9: *post sermones vero quosdam lectos nullam sui mentionem habitam ita sit questus.*

p. 47, 5: *habitu corporis fuit brevis atque obesus, qualis et a semet ipso in satiris describitur et ab Augusto hac epistula.*

In vita Vergilii:

p. 61, 15: *Augustus vero ... supplicibus atque etiam minacibus per iocum litteris ... ut ipsius verba sunt.*

In vita Caecilii Epirotae:

p. 113, 1: *Epirota ... ad Cornelium Gallum se contulit vixitque una familiarissime, quod ipsi Gallo inter gravissima crimina ab Augusto obicitur* nisi forte hanc notam ad acta senatus redire malumus.

In appendice:

p. 137, 1—7: *Caesar quoque Augustus ad filium.*

Quae praeterea fontium locum tenent in libro de viris illustribus aliorum hominum clarorum epistulae, quamquam cum illo officio Tranquilli nihil rationis habere videntur — quod quidem plane cadit in Ciceronis et Atei Philologi epistulas — hic breviter commemorentur:

Maecenas: p. 45, 1: *Maecenas quantopere eum dilexerit satis testatur illo epigrammate, sed multo magis extremis iudiciis tali ad Augustum elogio.*

Messalla Corvinus: p. 103, 11: *eosdem litteratores vocitatos Messalla Corvinus in quadam epistula ostendit, non esse sibi dicens rem cum Furio Bibaculo, ne cum Ticida quidem aut litteratore Catone.*

Cicero: p. 111, 8: *fuit et M. Ciceronis familiaris, in cuius epistola ad Dolabellam haec de eo legimus.*

p. 111, 15: *item ad Atticum.*

p. 123, 5: *L. Plotius Gallus: de hoc Cicero in epistola ad M. Titinnium sic refert.*

Ateius Philologus: p. 108, 8: *ipse ad Laelium Hermam scripsit.*

p. 108, 17: *de quorum tamen copia altera ad eundem Hermam epistula significat.*

Restat denique, ut de actis senatus et urbis, num Suetonius ea consuluerit, quid sentiam, aperiam. Quod et per se veri est simillimum, cum in Caesarum vitis compluribus locis acta senatus afferantur, et vestigiis obscuris videtur confirmari. Legimus enim p. 88, 3 in vita Passieni Crispi: *tirocinio suo in senatu ita coepit: patres conscripti et tu Caesar,* quod ex actis senatus haustum esse potest. Senatus consultum vetus de philosophis et rhetoribus citatur in prooemio libelli de rhetoribus p. 119, 12, ibidemque censorium edictum. Deinde quae de claris oratoribus, de Lucano operae pretium erat narrare, commode hic reperiri potuerunt. Quam ob causam non nimis in errore me versari puto, si Lucani vitam, cuius auctorem ne unum quidem scriptor appellat, ex parte quidem ad acta senatus populique diurna redire censeo, siquidem de coniuratione Pisoniana, quae amplum in vita Lucani spatium implet, in senatu actum esse constat.

Iam ad eorum scriptorum legionem pervenimus, qui semel atque iterum afferuntur, sed magis vitarum scriptorem litteris Romanorum bene imbutum fuisse testantur quam eius auctores re vera appellari merentur. Hoc cadit praecipue in libellum de grammaticis et rhetoribus. Quae de hominibus hic enumeratis narrantur, cuncta fere sive e grammatici ipsius, cuius vitam describit, sive e collegarum aliorumque, qui priorum mentionem fecerunt, notis dispersis manarunt: cf. e. g. vitt. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 21, 26, 29.

Qui toto libro citantur, scriptores et poetas ordinatim componere supervacuum esse puto, cum in indice editionis Reifferscheidii collecti atque dispositi sint.

Duobus locis narrat quae adulescens admodum ipse vidit:

p. 52, 2: *poemata eius (Lucani) etiam praelegi memini.*

p. 104, 6: *me quidem adolescentulo repeto quendam Principem nomine alternis diebus declamare, alternis disputare, nonnullis vero mane disserere, post meridiem remoto pulpito declamare solitum.*

Secundum naturae ordinem nunc quaerendum esset, quem admodum Suetonius auctorum suorum rationem habuerit, nisi huic muneri iam satisfecisse me putarem in primo capite, ubi de biographi curiositate verba feci. Unde apparet vitarum scriptoris praecipue interfuisse mira atque inaudita enarrando lectores delectare, quamquam eum interdum acutum iudicem se praestitisse negari non potest. Hoc vero saepius fit in Caesarum vitis quam in libro de viris illustribus.

In extrema dissertationis particula quomodo Suetonii vel potius Romanorum ratio biographica pendeat a Graecorum, explicetur. Cuius muneris partem haud exiguam iam absolvit Guilelmus Schmidt,[1]) cum Suetonium in disponenda materie, omnino quod ad artem biographicam attinet, Graecorum scriptores imitatum esse comprobavit. Apud Graecos, si quaerimus, quo tempore primum de viris in litteris illustribus quaestio instituta videatur esse, ultra Alexandri Magni aetatem vix licebit ascendere, si quidem, quantum scimus, initium utique artis investigandi ut in aliis rebus ita in virorum illustrium vitis ab Aristotele factum est, qui primus certaminum musicorum indices ex lapidibus descriptos collegit in libro περὶ διδασκαλιῶν inscripto. De vitae cursu, de vivendi ratione, de moribus nihil fere exaravit. Studia quae versantur in βίων investigatione, a Theophrasto demum aliisque peripateticis incipiunt. Duo igitur indagandi genera Alexandrinorum aevo distinguenda sunt, quorum alterius viri doctissimi Eratosthenes, Callimachus, Apollodorus Atheniensis operam dederunt, alterius peripatetici Dicaearchus, Aristoxenus, Clearchus, Antigonus Carystius, Hermippus, Satyrus alii,[2]) ita quidem, ut cum fabellas et narratiunculas de viris illustribus quam poterant plurimas curiosissimasque comportabant, biographi muneri suffecisse se putarent. Verum ne id quidem lucro et usu careret, si homines illi quae de illustribus viris tradiderunt, ex auctoribus fide dignis hausissent. Qui quam procul ab accurata et diligenti doctrina afuerint, bene docet Marcellini quae dicitur vita Thucydidia, quae, quamquam in

---

[1]) G. Schmidt, de Romanorum imprimis Suetonii arte biographica, diss. Marp. 1891.

[2]) Fr. Leo, Plaut. Forschungen p. 56 sqq.

formam, quam nunc habet, quarto demum p. Chr. n. saeculo redacta est, primam originem haud dubie trahit a peripateticis biographis. Qua vita nihil fere fide dignum continetur, nisi quod e Thucydidis ipsius notis dispersis et columna in sepulcro historici reperta derivari poterat.[1]) Neque aliter rem se habere in ceterorum vitis inde concluditur quod memoria de moribus, victu eius modi rebus aliis, quae fide digna esset, omnino nulla extabat de hominibus quarti saeculi priorumque illustribus.[2]) Itaque peripatetici ex cuiusque libris aliquid de vitis enucleare studebant[3]) ac, si quando talia prorsus deficiebant, supplebant atque compensabant fabellis eo consilio excogitatis.[4]) Haec hactenus. Neque enim id spectamus, sed quibus in rebus Suetonius a Graecis pendeat.

Primo Reifferscheidii fragmento legimus: *Fecerunt hoc idem apud Graecos Hermippus peripateticus, Antigonus Carystius, Satyrus doctus vir et longe omnium doctissimus Aristoxenus musicus,* qui quamquam Tranquilli exempla principalia fuerunt, non sufficiunt, e quibus certam scribendi rationis peripateticorum imaginem nobis comparare possimus. Accedit quod Suetonius non ita Graecos ut praecipue Varronem imitatus est, qui ipse iam ad exemplum Graecorum — aliorum fortasse quam quos Tranquillus secutus est — librum de poetis, imaginum libros conscripsit. Exempla illa Varronis omnino ignoramus. Quam ob causam si apud Suetonium scribendi rationis proprietates invenimus, quarum exempla in magno graecarum vitarum quamvis recentium thesauro non desiderantur, ea ad peripateticos biographos, quos Varro et Suetonius imitati sunt, revocare licebit, cum vitas posteriores ad unam omnes e diversis peripateticorum vitarum descriptionibus compilatas esse appareat.

Memoria de vitarum scriptoribus peripateticis, quamquam tenuissima aetatem tulit, minime nos debet deterrere, quominus conatum quidem scribendi rationis viaeque imaginem cuiusque

---

[1]) Wilamowitz, Die Thukydideslegende, Herm. XII, 326—367. R. Hirzel, Die Thukydideslegende, Herm. XIII, 46—49. R. Schoell, Zur Thukydidesbiographie, Herm. XIII, 433/51.

[2]) Wilamowitz, Antigonus von Carystos p. 147.

[3]) Fr. Leo, l. c. p. 64.

[4]) cf. Hermippi frg. 21: Joseph. contra Apionem I, 22.

informandi animo faciamus. Ordinem, quem supra secutus sum in enumerandis peripateticis, servabo.

Dicaearchus Messenius.[1])

Ut in libro celeberrimo *βίος Ἑλλάδος* inscripto ita in vitis philosophorum, Alcaei, poetarum scaenicorum, quarum excerpta minuta apud Diogenem, Plutarchum, Athenaeum alios afferuntur, praecipue Dicaearchi interest quod ad mores, usus, consuetudines, cultum pertinet memoriae tradere.

Librorum duobus locis censuram agit:

frg. 25 Diog. Laert. III, 38: *λόγος δὲ πρῶτον γράψαι αὐτὸν (Πλάτωνα) τὸν Φαῖδρον. Καὶ γὰρ ἔχει μειρακιῶδές τι τὸ πρόβλημα. Δικαίαρχος δὲ καὶ τὸν τρόπον τῆς γραφῆς ὅλον ἐπιμέμφεται ὡς φορτικόν.*

frg. 33 a Schol. Hom. Od. *α*, 333 e cod. Harl. 5674 in Crameri Anecd. Paris. III, p. 422: *αἰτιᾶται ἐκ τῶν ἐπῶν τούτων Δικαίαρχος τὴν παρ' Ὁμήρῳ Πηνελόπην*: sequuntur versus tres: *οὐδαμῶς γὰρ εὔτακτον εἶναί φησι τὴν Πηνελόπην πρῶτα μὲν ὅτι πρὸς τὴν θύραν τῆς αὐλῆς παραγίνεται νεανίσκοις, ἔπειτα τῷ κρηδέμνῳ τὰ κάλλιστα μέρη τοῦ προσώπου καλύψασα τοὺς ὀφθαλμοὺς μόνους ἀπολείπει θεωρεῖσθαι. περίεργος γὰρ ἡ τοιαύτη σχηματοποιία καὶ προσποίητος, ἥ τε παράστασις τῶν θεραπαινίδων ἑκάτερθεν εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν φαίνεσθαι καλήν, οὐκ ἀνεπιτήδευτον δείκνυσι.*

De statura et indole Pythagorae frg. 29 Porph. Vit. Pyth. p. 34 verba facit: *φησὶν ὁ Δικαίαρχος ...... τήν τε γὰρ ἰδέαν εἶναι ἐλευθέριον καὶ μέγαν, χάριν τε πλείστην καὶ κόσμον ἐπί τε τῆς φωνῆς καὶ τοῦ ἤθους καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἔχειν.*

Qua ratione e vita decesserit frg. 32 Diog. VIII, 40: *φησὶ δὲ Δικαίαρχος τὸν Πυθαγόραν ἀποθανεῖν καταφυγόντα εἰς τὸ ἐν Μεταποντίῳ ἱερὸν τῶν Μουσῶν, τετταράκοντα ἡμέρας ἀσιτήσαντα,* quod Hermippi praecipue proprium esse videbimus.

Fabellae tres frg. 30 narratae num certam conclusionem de Dicaearchi animi inclinatione fieri sinant, diiudicare non

---

[1]) Fragmenta collecta sunt apud Muellerum: F. H. Gr. II, 243—248

audeo. Quod de Aristoxeno e. g. luce clarius est eum libentissime amores commemorare et luxuriam, de Dicaearcho in dubio relinquitur.

Aristoxenus Tarentinus.[1])

Suetonius quanti eum aestimaverit satis testatur in prooemio libri de poetis: *fecerunt hoc idem apud Graecos ..... et longe omnium doctissimus Aristoxenus musicus.* Quo magis dolendum est, quod vitarum nobilissimi musici fragmenta tenuiora sunt, quam ut accurate et distincte, quemadmodum Tranquillus earum rationem habuerit, dispici possit. Hoc vero e reliquiis apparere videtur Aristoxenum in philosophorum vitis id potissimum spectasse, ut doctrinam explicaret, quam quo magis perspicue intellegeretur, fabellis idoneis sententiisque condiit: cf. frg. 2, 6, 7, 8, 9 cum fabula de Damone et Phintia, qua quod de amicitia Pythagorei docuerunt, illustretur, 15, 17—23 *Πυθαγορικαὶ ἀποφάσεις.*

De libidinibus, quibus viri illustres se dederint, quantopere Aristoxenum verba facere iuverit iam monui: cf. frg. 15: in quo Archytas philosophus et Polyarchus de voluptatibus corporeis disputant:

frg. 25 Suid. s. v. *Σωκράτης: Ἀριστόξενος δ' Ἀρχελάου πρῶτον αὐτὸν διακοῦσαι λέγει. γεγονέναι δ' αὐτοῦ καὶ παιδικά. σφοδρότατόν τε περὶ τὰ ἀφροδίσια.*

frg. 28: *ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν βίον τὰ μὲν ἄλλα εὔκολον, καὶ μικρᾶς δεόμενον παρασκευῆς εἰς τὰ καθ' ἡμέραν γεγενῆσθαι. πρὸς δὲ τὴν τῶν ἀφροδισίων χρῆσιν σφοδρότερον μὲν εἶναι, ἀδικίαν δὲ μὴ προσεῖναι. ἢ γὰρ ταῖς γαμεταῖς ἢ ταῖς κοιναῖς χρῆσθαι μόναις.* Fortasse huc spectant etiam frg. 27, 29, 30.

Sepulcra bis accurate afferuntur:

frg. 3 Diog. I, 118: *Ἀριστόξενος δ' ἐν τῷ περὶ Πυθαγόρου καὶ τῶν γνωρίμων αὐτοῦ φησὶ νοσήσαντα αὐτὸν (τὸν Φερεκύδη) ὑπὸ Πυθαγόρου ταφῆναι ἐν Δήλῳ.*

frg. 37 Plut. Lycurg. c. 31, 6: *τελευτῆσαι τὸν Λυκοῦργον.... Τιμαῖος καὶ Ἀριστόξενος (φασὶν) ἐν Κρήτῃ καταβιώσαντα.*

---

[1]) Vitarum fragmenta Mueller F. H. G. II, 272—283.

καὶ τάφον Ἀριστόξενος αὐτοῦ δείκνυσθαί φησιν ὑπὸ Κρητῶν τῆς Περγαμίας περὶ τὴν ξενικὴν ὁδόν.

Descriptioni morum et indolis num in universum Aristoxenus operam dederit, e fragmento 28, ubi de iis Socratis verba fiunt, non satis efficitur.

Clearchus Solensis.[1])

Clearchi quae supersunt vitarum fragmenta omnia videntur comprobare illum eo potissimum consilio libros suos conscripsisse, ut vim salutarem, quam sobrietatis studium, et perniciosam, quam luxuria aliaeque pravae cupiditates in fortunam cum singulorum hominum tum universorum populorum exerceant, ostenderet ac sic vitae optime instituendae viam monstraret. Quam ob causam non *βίους ἐνδόξων ἀνδρῶν*, sed de diversis vitae generibus Clearchus scripsisse videtur. Quod fragmenta non solum docent, verum etiam Athenaeus, qui saepenumero libros citat *περὶ βίων*, non *βίοι*, unde iure colligitur eos non virorum vitas sed considerationes de diversis vivendi rationibus continuisse:

Athen. XV p. 687 a: *ὥς φησι Κλέαρχος ἐν τρίτῳ περὶ βίων.*
XII p. 515 e: *Κλέαρχος δ' ἐν τῇ τετάρτῃ περὶβίων.*
VIII p. 344 c: *Κλέαρχοις δὲ ἐν τοῖς περὶ βίων.*
IX p. 396 e: *Κλέαρχος δ' ἐν τοῖς περὶ βίων.*
Etiam apud Zenobium libri citantur *περὶ βίων.*

Veterum luxuriam carpere quantopere scriptores Alexandrinorum aevi iuverit, satis testatur incerti auctoris liber *Ἀρίστιππος περὶ παλαιᾶς τρυφῆς,*[2]) quem Diogenes Laertius IV, 3, 6 commemorat: *καὶ ἐρασθῆναι αὐτοῦ φησιν Ἀρίστιππος ἐν τῷ τετάρτῳ περὶ παλαιᾶς τρυφῆς.*

Itaque quae in magno vitarum graecarum thesauro inveniuntur fabellae ad luxuriam illustrium virorum et amores pertinentes, quin magna ex parte ad illa peripateticorum scripta redeant, dubitari non potest.[3]) Nonnulla exempla, quae illustrent Clearchi rationem, sufficiant:

---

[1]) Vitarum fragmenta Mueller II, 303—310.

[2]) cf. Wilamowitz, Antig. v. Karystos p. 47 sqq.

[3]) Wilamowitz: Antigonus v. Karystos p. 48 sqq. p. 53: „dieser Aristipp ist ein rechter Bruder des Hermippus und die *τρυφή* anderer

frg. 4: *οὕτω δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὰ τῆς τρυφῆς καὶ τῆς πολυτελείας ἠσκεῖτο, ὡς καὶ Παρράσιον τὸν ζωγράφον πορφύραν ἀμπέχεσθαι, χρυσοῦν στέφανον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔχοντα, ὡς ἱστορεῖ Κλέαρχος ἐν τοῖς Βίοις.*

frg. 5: *Κλέαρχος δ' ὁ Σολεὺς ἐν τετάρτῳ βίων προειπὼν περὶ τῆς Μήδων τρυφῆς, καὶ ὅτι διὰ ταύτην πολλοὺς εὐνουχίσαιεν τῶν περικτιόνων, ἐπιφέρει . . .*

frg. 6: *Κλέαρχος δ' ἐν τῇ τετάρτῃ περὶβίων. Λυδοὶ (φησί) διὰ τρυφὴν παραδείσους κατασκευασάμενοι, καὶ κηπαίους αὐτοὺς ποιήσαντες ἐσκιατροφοῦντο, τρυφερώτερον ἡγησάμενοι τὸ μηδ' αὐτοῖς ὅλως ἐπιπίπτειν τὰς τοῦ ἡλίου αὐγάς.*

frg. 9: *Ταραντίνους δέ φησι Κλέαρχος ἐν τετάρτῳ βίων, ἀλκὴν καὶ δύναμιν κτησαμένους, εἰς τοσοῦτον τρυφῆς προελθεῖν, ὥστε τὸν ὅλον χρῶτα παραλεαίνεσθαι, καὶ τῆς ψιλώσεως ταύτης τοῖς λοιποῖς κατάρξαι.*

Antigonus Carystius.[1])

Antigono Carystio non philosophorum doctrinae curae fuerunt neque exteriorum vitae condicionum enarrationi ita magnam operam dedit.[2]) Naturam vero et indolem et mores virorum, praeceptores et exempla, quae ante alios secuti sint,[3]) quin memoriae summa cum diligentia traderet, non praetermisit. Quam ob causam, quod aequalis fuit omnium virorum, quorum vitas descripsit, quod nihil fere alicuius ponderis enarravit nisi quod ipse compertum habebat, quod ipse viderat, permagna sane fide dignus est. Itaque, quamquam ne apud Antigonum quidem fabellae desunt narrationi immixtae,[4]) condicio eius plane alia est ac reliquorum peripateticorum neque habemus, cur memoriae Carystii in universum diffidamus.

παλαιοί, der grossen Staatsmänner u. Dichter verarbeiteten von Geistesverwandten eben damals der Peripatetitter Hieronymus u. der Epikureer Idomeneus."

[1]) Wilamowitz: Antigonus von Karystos, qui Antigoni fragmenta composuit atque illustravit.

[2]) Wilamowitz: l. c. p. 33.

[3]) cf. e. g. Wilam. p. 72, 97.

[4]) cf. Wilamowitz: l. c. p. 34.

Apud Wilamowitzium[1]) legimus: „auch das ist von Belang zu wissen, wer den Antigonus nicht gelesen hat, wie z. B. die Römer und Plutarch", quod equidem non temere crediderim. Suetonius enim non solum Antigonum commemorat, verum etiam res ipsae huic opinioni plane repugnant, quae, quantopere biographus nihilo secius communi peripateticorum studio obtemperaverit et amori, ostendunt.

Nam luxuriae et amorum[2]) compluribus locis mentionem facit:

Wil. p. 63 Diog. Laert. IV, 17: *φυγεῖν δὲ τὸν Πολέμωνα καὶ δίκην κακώσεως ὑπὸ τῆς γυναικός, ὡς μειρακίοις συνόντα.*

νέος δ᾽ ὢν ἀκόλαστός τε καὶ διακεχυμένος ἦν οὕτως, ὥστε καὶ περιφέρειν ἀργύριον πρὸς τὰς ἑτοίμους λύσεις τῶν ἐπιθυμιῶν. ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς στενωποῖς διέκρυπτεν. καὶ ἐν Ἀκαδημείᾳ πρὸς κίονί τινι τριώβολον εὑρέθη προσπεπλασμένον αὐτοῦ διὰ τὴν ὁμοίαν τῇ προειρημένῃ πρόφασιν.

p. 84 Athen. XII p. 547 d: *καὶ Λύκων δὲ ὁ περιπατητικός, ὥς φησιν Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος, κατ᾽ ἀρχὰς ἐπιδημήσας παιδείας ἕνεκα ταῖς Ἀθήναις περὶ συμβολικοῦ κώθωνος καὶ πόσον ἑκάστη τῶν ἑταιρουσῶν ἐπράττετο μίσθωμα ἀκριβῶς ἠπίστατο.*

p. 117 Diog. VII, 13: *Ζήνων: παιδαρίοις δ᾽ ἐχρῆτο σπανίως, καὶ ἅπαξ ἢ δίς που παιδισκαρίῳ τινί, ἵνα μὴ δοκοίη μισογύνης εἶναι.*

Athen. XIII p. 607 c: *φησὶ γὰρ Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος ἐν τῷ περὶ Ζήνωνος γράφων ὧδε. Ζήνων ὁ Κιτιεὺς Περσαίου παρὰ πότῳ αὐλητρίδιον πριαμένου διοκνοῦντος εἰσαγαγεῖν πρὸς αὐτὸν διὰ τὸ τὴν αὐτὴν οἰκεῖν οἰκίαν συναισθόμενος συνείλκυσε τὴν παιδίσκην καὶ συγκατέκλεισε τῷ Περσαίῳ.*

praetera cf. Wil. p. 42 Diog. Laert. IX, 110; Diog. II, 139; Diog. VII, 18 (Wil. 119).

p. 126 Athen. X, 537 c: *Ἀντίγονος δὲ ο Καρύστιος ...... φησὶ τὸν Διονύσιον τοῖς οἰκέταις συνεορτάζοντα ἐν τῇ τῶν*

---

1) cf. Wilamowitz: l. c. p. 128.
2) cf. quod de Clearcho disputavi.

Χοῶν ἑορτῇ καὶ μὴ δυνάμενον διὰ γῆρας χρῆσθαι ἡ παρειλήφεσαν ἑταίρᾳ ὑποστρέψαντα εἰπεῖν πρὸς τοὺς συνδειπνοῦντας· οὐ δύναμαι τανύσαι, λαβέτω δὲ καὶ ἄλλος.

Naturae et morum et indolis, quamquam Antigonus maxime in eo versatus est, ut imaginem quam potuit accuratissimam memoriae traderet, nonnulla exempla haud inutile esse puto exarare.

Wil. p. 66: *Πολέμων .... ἀρξάμενος ἀπὸ τριάκοντα ἐτῶν ὑδροπότησε μέχρι θανάτου, ὡς ἔφη Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος.*

p. 74: *Ἀρκεσιλάος: ἦν δὲ καὶ εὑρεσιλογώτατος ἀπαντῆσαι εὐστόχως καὶ ἐπὶ τὸ προκείμενον ἀνενεγκεῖν τὴν περίοδον τῶν λόγων καὶ ἅπαντι συναρμόσασθαι καιρῷ. πειστικός τε ὑπὲρ πάνθ' ὁντινοῦν. παρὸ καὶ πλείους πρὸς αὐτὸν ἀπήντων εἰς τὴν σχολὴν καίπερ ὑπ' ὀξύτητος αὐτοῦ ἐπιπληττόμενοι. ἀλλ' ἔφερον ἡδέως. καὶ γὰρ ἦν ἀγαθὸς σφόδρα καὶ ἐλπίδων ὑποπιμπλὰς τοὺς ἀκούοντας .... ἔν τε τῷ βίῳ κοινωνικώτατος ἐγένετο καὶ εὐεργετῆσαι πρόχειρος ἦν καὶ λαθεῖν τὴν χάριν ἀτυφότατος.*

p. 75 de eodem: *ἐλευθέριός τε ὢν καὶ ἀφιλαργυρώτατος εἰς τὰς ἀργυρικὰς δείξεις ἀπήντα πρῶτος καὶ ἐπὶ τὴν Ἀρχεκράτους καὶ Καλλικράτους τὰς χρυσιαίας παντὸς ἔσπευδε μᾶλλον. συχνοῖς τ' ἐπήρκει καὶ συνηράνιζε.*

De habitu corporis et facie:

p. 85 Diog. V, 67: *Λύκων: ἀλλὰ καὶ γυμναστικώτατος ἐγένετο καὶ εὐέκτης τὸ σῶμα τήν τε πᾶσαν σχέσιν ἀθλητικὴν ἐπιφαίνων, ὠτοθλαδίας καὶ ἐμπινὴς ὤν, καθά φησιν Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος. διὰ τοῦτο δὲ καὶ παλαῖσαι λέγεται τά τ' ἐν τῇ πατρίδι Ἰλίεια καὶ σφαιρίσαι.*

p. 97 Diog. II, 132: *Μενέδημος: κατά τε τὴν ἕξιν την σωματικὴν ἤδη καὶ πρεσβύτης ὑπάρχων οὐδὲν ἧττον ἀθλητοῦ στερεός τε καὶ ἐπικεκαυμένος τὸ εἶδος, πίων τε καὶ τετριμμένος. τὸ δὲ μέγεθος σύμμετρος, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ εἰκονίου τοῦ ἐν Ἐρετρίᾳ ἐν τῷ ἀρχαίῳ σταδίῳ. ἔστι γὰρ ὡς ἐπίτηδες παράγυμνον, τὰ πλεῖστα μέρη φαῖνον τοῦ σώματος.*

Officia et negotia, quibus ante studium et munus peculiare viri illustres operam dederint, nonnumquam commemorantur:

p. 35 Diog. IX, 62: Ἀντίγονος δέ φησιν ὁ Καρύστιος ἐν τῷ περὶ Πύῤῥωνος τάδε περὶ αὐτοῦ, ὅτι τὴν ἀρχὴν ἄδοξός τ' ἦν καὶ πένης καὶ ζωγράφος. σώζεσθαί τ' αὐτοῦ ἐν Ἤλιδι ἐν τῷ γυμνασίῳ λαμπαδιστὰς μετρίως ἔχοντας.

p. 95 Diog. II, 125: οἳ δὲ καὶ σκηνογράφον αὐτὸν εἶναί φασι καὶ μαθεῖν ἑκάτερα τὸν Μενέδημον. Diog. IV, 29; VII, 13; VII, 167; IX, 109; Athen. XII p. 547 d.

Haud raro etiam domicilia ac sedes, quibus officii partes impleverint:

p. 65, 15 Diog. IV, 19: οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκπεπατηκὼς ἦν διατρίβων ἐν τῷ κήπῳ, παῤ ὃν οἱ μαθηταὶ μικρὰ καλύβια ποιησάμενοι κατῴκουν πλησίον τοῦ μουσείου καὶ τῆς ἐξέδρας.

p. 67 Diog. IV, 22: συσσίτιον δέ φησιν αὐτῷ ὁ Ἀντίγονος εἶναι παρὰ Κράντορι, ὁμονόως συμβιούντων τούτων τε καὶ Ἀρκεσιλάου. τὴν δὲ οἴκησιν Ἀρκεσίλαον μὲν ἔχειν μετὰ Κράντορος, Πολέμωνα δὲ σὺν Κράτητι μετὰ Λυσικλέους τινὸς τῶν πολιτῶν.

p. 75 Diog. IV, 39: τὸ πᾶν δὲ διέτριβεν ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ τὸν πολιτισμὸν ἐκτοπίζων.

Hermippi frg. 64 Athen. VIII p. 342 c: καὶ ὁ Ἕρμιππος δέ φησιν ἐν τρίτῳ περὶ τῶν Ἰσοκράτους μαθητῶν, ἑωθινὸν τὸν Ὑπερείδην ποιεῖσθαι νῦν τοὺς περιπάτους ἐν τοῖς Ἰχθύσιν.

Pretia ac census ad assem paene afferuntur:

p. 100 Diog. II, 140: Μενέδημος: καὶ τῆς πόλεως διακόσια τάλαντα τελούσης πρὸς ἔτος αὐτῷ, τὰ πεντήκοντα ἀφεῖλε.

p. 116 Diog. VII, 13: φασὶ δ' αὐτὸν ὑπὲρ τὰ χίλια τάλαντα ἔχοντα (Ζήνωνα) ἐλθεῖν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ταῦτα δανείζειν ναυτικῶς.

p. 68 Diog. IV, 25: Κράντωρ: λέγεται δὲ καὶ τὴν οὐσίαν καταλιπεῖν Ἀρκεσιλάῳ, ταλάντων οὖσαν δυοκαίδεκα. cf. etiam p. 84.

Satyri fragm. 16 Diog. III, 9: λέγουσι δέ τινες (ὧν ἐστι καὶ Σάτυρος) ὅτι Δίωνι ἐπέστειλεν εἰς Σικελίαν, ὠνήσασθαι τρία βιβλία Πυθαγορικὰ παρὰ Φιλολάου μνῶν ἑκατόν.

Apud Diogenem Laertium non ita pauca illustrium virorum testamenta ad verbum excripta sunt, quae ad Aristonem sive

Chium sive Ceum magna exparte redire probabiliter Wilamowitz[1]) et Susemihl[2]) suspicantur:

cf. Diog. Laert. V, 64: *τοῦ δ' οὖν φυσικοῦ φέρονται καὶ διαθῆκαι τοῦτον ἔχουσαι τὸν τρόπον. τάδε διατίθεμαι ἐάν τι πάσχω* (sequitur testamentum) .... *καὶ αἵδε μέν εἰσιν αἱ φερόμεναι αὐτοῦ διαθῆκαι, καθά που συνήγαγε καὶ Ἀρίστων ὁ Χῖος.*

Praeterea dempto auctore testamenta citantur e. g. Diog. III, 41; V, 11, 51, 61, 69; X, 16.[3]) Quam consuetudinem Antigonus Carystius videtur secutus esse, siquidem Diog. Laert. IV, 43 (Wil. p. 76) legimus: *περιιὼν δὲ οὔτε γύναιον ἐπηγάγετο οὔτ' ἐπαιδοποιήσατο. τρεῖς τε διαθήκας ποιησάμενος ἔθετο τὴν μὲν ἐν Ἐρετρίᾳ παρὰ Ἀμφίκριτον, τὴν δ' Ἀθήνησι παρά τινας τῶν φίλων, τὴν δὲ τρίτην ἀπέστειλεν εἰς οἶκον πρὸς Θαυμασίαν ἕνα τινὰ τῶν ἀναγκαίων ἀξιώσας διατηρῆσαι* e. q. s.

cf. Hermippi frg. 42 Athen. XIII p. 589 c.

Hermippus Callimachius.[4])

Hermippi vitarum quae supersunt reliquiae de proprietatibus scribendi principalibus satis accurate nos edocent. Nempe cum in libro suo celeberrimo *Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμψάντων καὶ ὧν συνέγραψαν* Callimachus librorum indices composuerit, temporum praecipue rationem habuerit, cuius vestigia Hermippum pressisse consentaneum est, eiusdem generis adnotationes apud discipulum non desideratum iri iure exspectabimus. Neque desunt in fragmentis vestigia, quae exspectationem nostram non destitutam esse confirmant.

frg. 20: *Εὔδοξος ὁ Κνίδιος: γράψας τοῖς ἰδίοις πολίταις νόμους, ὥς φησιν Ἕρμιππος ἐν τετάρτῃ περὶ τῶν ἑπτὰ σοφῶν, καὶ ἀστρολογούμενα καὶ γεωμετρούμενα καὶ ἕτερ' ἄττα ἀξιόλογα.*

---

[1]) Wilamowitz: Antigonus p. 78.

[2]) Susemihl: Geschichte der griech. Litteratur in der Alexandrinerzeit I p. 152.

[3]) Wilamowitz: l. c. p. 267/68.

[4]) Vitarum fragmenta apud Muellerum III, p. 35—54.

frg. 42: *Παιὰν δ' ἐστὶ καὶ ο εἰς Κράτερον τὸν Μακεδόνα γραφείς, ὃν ἐτεκτήνατο Ἀλεξῖνος ὁ διαλεκτικός, ὥς φησιν Ἕρμιππος ὁ Καλλιμάχειος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ Ἀριστοτέλους.*

frg. 45: *ἀλλὰ καὶ Ἕρμιππος ἐν τῷ περὶ Θεοφράστου καὶ Ἰσοκράτην φησὶ Τρύλλου ἐγκώμιον γεγραφέναι.*

frg. 56: *ἔγραψε δ' ὁ Ἰσοκράτης τὸν λόγον γέρων ὤν, μικρὸν πρὸ τῆς ἑαυτοῦ καὶ Φιλίππου τελευτῆς, ὥς φησιν Ἕρμιππος.*[1])

Summa vero Hermippi proprietas eo continetur, quod eum diversissima sive morborum sive casuum sive corporis vitiorum genera, quae mortis causae fuisse dicuntur, adnotare iuvat.[2])

frg. 14: *Χείλων: ἐτελεύτησε δ', ὥς φησιν Ἕρμιππος, ἐν Πίσῃ, τὸν υἱὸν Ὀλυμπιονίκην ἀσπασάμενος πυγμῆς. ἔπαθε δὲ τοῦτο ὑπερβολῇ τε χαρᾶς καὶ ἀσθενείᾳ πολυετίας.*

frg. 28: *Ἕρμιππος δέ φησι λέγειν αὐτὸν (Ἡράκλειτον) τοῖς ἰατροῖς εἴ τις δύναται τὰ ἔντερα πιέσας τὸ ὑγρὸν ἐξερᾶσαι. ἀπειπόντων δέ, θεῖναι αὐτὸν εἰς τὸν ἥλιον καὶ κελεύειν τοὺς παῖδας βολίτοις καταπλάττειν. οὕτω δὴ κατατεινόμενον δευτεραῖον τελευτῆσαι.*

frg. 29: *τελευτῆσαι δὲ τὸν Δημόκριτόν φησιν Ἕρμιππος τοῦτον τὸν τρόπον.*

frg. 31: *Ἕρμιππος δ' ἐν τοῖς Βίοις φησὶν ὅτι καθείρχθη ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τεθνηξόμενος. Περικλῆς δὲ παρελθὼν εἶπεν .... καὶ ἀφείθη. οὐκ ἐνεγκὼν δὲ τὴν ὕβριν ἑαυτὸν ἐξήγαγεν.*

frg. 33: *Πλάτων: τελευτᾷ δ', ὥς φησιν Ἕρμιππος, ἐν γάμοις δειπνῶν.*

---

1) Wilamowitz: l. c. p. 78: „von dem Ursprung der vier Peripatetikerviten, welche dem Aristoteles folgen, habe ich keine Vorstellung. Das wissen wir ja wohl, dass die Schriftenkataloge hier auf Hermippus zurückgehen, und dass demgemäss diesem wohl grössere Bedeutung als sonst beizumessen ist."

2) Wilamowitz: l. c. p. 47: „für die gröbste Lüge, des Arkesilaos delirium tremens, ist Hermippus citiert: ihm auch des Polemon Schwindsucht, des Krantor Wassersucht, des Lykon Podagra zuzuweisen ist jedenfalls das sicherste, obwohl dies alles an sich allerdings auch passiert sein könnte."

cf. etiam Wilamowitz: ad Ernestum Maassium epistula p. 159: Philol. Untersuchungen I 1880.

frg. 34: *ἐτελεύτησε δὲ (Ἀρκεσίλας), ὥς φησιν Ἕρμιππος, ἄκρατον ἐμφορηθεὶς πολὺν καὶ παρακόψας.*

frg. 35: *ἔπειτα μέντοι νηχόμενον (Ἀλεξῖνον) ἐν τῷ Ἀλφειῷ νυχθῆναι καλάμῳ καὶ οὕτω τελευτῆσαι.*

frg. 36: *Μενέδημος: ἐντεῦθεν ἀθυμήσας λαθραίως παρεισδὺς εἰς τὴν πατρίδα καὶ τήν τε γυναῖκα καὶ τὰς θυγατέρας παραλαβών, πρὸς Ἀντίγονον ἐλθὼν ἀθυμίᾳ τὸν βίον κατέστρεψε.*

frg. 37: *Στίλπων: γηραιὸν δὲ τελευτῆσαί φησιν Ἕρμιππος, οἶνον προσενεγκάμενον ὅπως θᾶττον ἀποθάνῃ.*

frg. 39: *Μένιππος: τέλος δ' ἐπιβουλευθέντα πάντων στερηθῆναι καὶ ὑπ' ἀθυμίας βρόχῳ τὸν βίον μεταλλάξαι.*

frg. 40: *τελευτῆσαι δ' αὐτὸν λίθῳ τῶν οὔρων ἐπισχεθέντων, ὥς φησι καὶ Ἕρμαρχος ἐν Ἐπιστολαῖς, ἡμέρας νοσήσαντα τεσσαρεσκαίδεκα. Ὅ τε καί φησιν Ἕρμιππος ἐμβάντα αὐτὸν εἰς πύελον χαλκῆν κεκραμένην ὕδατι θερμῷ καὶ αἰτήσαντα ἄκρατον ῥοφῆσαι. τοῖς τε φίλοις παραγγείλαντα τῶν δογμάτων μεμνῆσθαι, οὕτω τελευτῆσαι.*

frg. 48: *αὐτίκα γὰρ ἐν τῷ θεάτρῳ στεφανούμενος ὁ Ἡρακλείδης ἀπόπληκτος ἐγένετο, οἵ τε θεωροὶ καταλευσθέντες διεφθάρησαν· ἀλλὰ καὶ ἡ Πυθία τὴν αὐτὴν ὥραν κατιοῦσα εἰς τὸ ἄδυτον καὶ ἐπιστᾶσα ἑνὶ τῶν δρακόντων δηχθεῖσα παραχρῆμα ἀπέπνευσε.*

frg. 50: *καί πως ὑπνώττων ὑπ' ἀσπίδος τὴν χεῖρα δηχθεὶς τὸν βίον μεθῆκε.*

frg. 51: *ἔνθα προσενεγκάμενον γλυκὺν ἄκρατον καὶ ἰλιγγιάσαντα πεμπταῖον ἀπελθεῖν ἐξ ἀνθρώπων.*

cf. praeterea frg. 19, 62, 65.

Luxuriae et amorum Hermippus quoque saepius mentionem facit:

frg. 42 de Aristotelis consuetudine, quam habuerit cum Herpyllide meretrice.

frg. 47: *Λύκων: ἦν δὲ καὶ καθαρώτατος τὴν στολήν, ὡς ἀνυπερβλήτῳ χρῆσθαι μαλακότητι ἱματίων, καθά φησιν Ἕρμιππος.*

frg. 55: *Ἕρμιππος δ' ἐν τῷ περὶ Ἰσοκράτους προβαίνοντά φησι τῇ ἡλικίᾳ τὸν Ἰσοκράτη ἀναλαβεῖν Λαγίσκαν τὴν ἑταίραν εἰς τὴν οἰκίαν, ἐξ ἧς καὶ γενέσθαι αὐτῷ θυγάτριον.*

frg. 59: *Δημοσθένης .... ὡς Ἕρμιππος ἱστορεῖ, καὶ τὰς ηδονὰς ἀκόλαστος, ὡς καὶ τοῦτό φησιν ο αὐτός.*

Doctrinae atque quae cum ea artissime cohaeret, vivendi rationis imaginem satis accuratam Hermippus in philosophorum vitis protulit, quod apparet non solum e fragmentis huc potissimum spectantibus: 12, 13, 18, 21, 22a, 24, 26, 27, 39, 43, 64, verum etiam e luxuriae, amorum, mortis causarum mentionibus supra exaratis.

Narratiunculae et fabellae ad illustrandum illustrium virorum mores, naturam, rationem vivendi, habitum prolatae, cum nihil fere proprii prae se ferant quippe quae omnibus aliis in vitis peripateticorum ut ita dicam innumerabiles inveniantur, vix commemorari debent.

Pretia et mercedes:

frg. 25: *Φιλόλαος: γέγραφε δὲ βιβλίον ἕν, ὅν φησιν Ἕρμιππος ..... Πλάτωνα .... ὠνήσασθαι παρὰ τῶν συγγενῶν τοῦ Φιλολάου ἀργυρίου Ἀλεξανδρινῶν μνῶν τετταράκοντα.*

frg. 73b: *λέγει δὲ καὶ Ἕρμιππος Διονύσιον τὸν Σικελίας τύραννον μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Εὐριπίδου τάλαντον τοῖς κληρονόμοις αὐτοῦ πέμψαντα λαβεῖν τὸ ψαλτήριον καὶ τὴν δέλτον καὶ τὸ γραφεῖον.*

Sepulcra:

frg. 28: *Ἡράκλειτος: οὕτω δὴ κατατεινόμενον δευτεραῖον τελευτῆσαι καὶ ταφῆναι ἐν τῇ ἀγορᾷ.*

frg. 50: *καὶ θάπτεται — Δημήτριος ὁ Φαληρεύς — ἐν τῷ Βουσιρίτῃ νομῷ πλησίον Διοσπόλεως.*

Cognomina, ea praecipue, quae ludificationem quandam contineant, quaecumque in peripateticorum vitis mihi occurrerunt, hoc loco omnia composui, quo melius ratio eorum perspiciatur.

frg. 73a: *Ἕρμιππος ἐν τῷ έ περὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν ἰατρῶν .... ὅτι καὶ ὀξυτόνως λέγεται κυρτός ὡς φοξός διά σωματικὴν ἀσθένειαν, βαρυτόνως δέ ὥς ἵππος πύργος, ἐπεὶ ἐκ μεσογείου πόλεως τῆς Αἰγύπτου λεγομένης Κύρτου ὑπῆρχεν, ἢ ὥς φασί τινες, διὰ τὸ ἁλίσκεσθαι τοὺς ἀντιλέγοντας ὑπ' αὐτοῦ ὥσπερ τοὺς ἰχθῦς ὑπὸ τῶν ἁλιευτικῶν κύρτων: Διονύσιος.*

frg. 73 b: *διὸ καὶ ξενοφιλώτατον κεκλῆσθαί φησι (ὁ Ἕρμιππος) διὰ τὸ μάλιστα ὑπὸ ξένων φιλεῖσθαι. ὑπὸ γὰρ Ἀθηναίων ἐφθονεῖτο: Εὐριπίδης.*

ex Antigoni Carystii fragmentis:

Wilam. p. 83: *Λύκων: τοῦτο δὲ ὅτι ἐν μὲν τῷ λέγειν γλυκύτατος ἦν. παρὸ καί τινες τὸ γάμμα αὐτοῦ τῷ ὀνόματι προσετίθεσαν.*

p. 100: *Μενέδημος: τὰ μὲν οὖν πρῶτα κατεφρονεῖτο, κύων καὶ λῆρος ὑπὸ τῶν Ἐρετριέων ἀκούων.*

p. 119: *ὅθεν αὐτὸν καὶ λάλον ἀπεκάλει, βραχυλόγος ἄν.*

Satyrus.[1]

De Satyro peripatetico quae scimus, mihi sufficere non videntur, ut huius scriptoris imaginem certis saltem lineamentis deformemus. Nonnulla tamen e reliquiis apparent. Satyrus non minus quam alii ad unum omnes peripatetici luxuriae veterum describendae operam dedisse videtur permagnam, licet duo tantum fragmenta istius usus testimonia sint:

frg. 2: *περὶ δὲ τῆς Διονυσίου τοῦ νεωτέρου Σικελίας τυράννου τρυφῆς Σάτυρος ὁ περιπατητικὸς ἱστορῶν ἐν τοῖς Βίοις, πληροῦσθαί φησι παρ' αὐτῷ τριακοντακλίνους οἴκους ὑπὸ τῶν εὐωχουμένων.*

frg. 12: *ἦν δ' ὁ Παυσανίας, ὥς φησιν Ἀρίστιππος*[2] *καὶ Σάτυρος, ἐρώμενος αὐτοῦ.*

Hermippi Callimachii aequalem fuisse Satyrum duae mortis causarum mentiones testantur:

frg. 6: *Σάτυρος δέ φησι τὴν Ἀντιγόνην ἀναγιγνώσκοντα καὶ ἐμπεσόντα περὶ τὰ τέλη νοήματι μακρῷ καὶ μέσην ἢ ὑποστιγμὴν πρὸς ἀνάπαυσιν μὴ ἔχοντι, ἄγαν ἀποτείναντα τὴν φωνὴν σὺν τῇ φωνῇ καὶ τὴν ψυχὴν ἀφεῖναι.*

frg. 7: *Δημοσθένης: Σάτυρος δὲ ὁ συγγραφεύς, τὸν κάλαμον πεφαρμάχθαι, ᾧ γράφειν ἤρξατο τὴν ἐπιστολήν, οὗ γευσάμενον ἀποθανεῖν.*

Libenter in eo versatus videtur esse, ut victum illustrium virorum et habitum distincte describeret: cf. frg. 1, 2, 3, 5.

---

[1]) Fragmenta apud Muellerum III, p. 160—164.

[2]) cf. supra p. 81.

Ad peripateticorum scribendi rationem viamque illustrandam hoc habui quae conferrem. Nam ex aliorum, qui praeter illos illustrium virorum vitas conscripsisse dicuntur, Heraclidis Pontici, Chamaeleontis, Hieronymi Rhodii, Phaniae reliquiis nihil fere alicuius momenti effici potest.

Primo obtutu apparet, si Suetonianae rationis proprietates in mentem nobis revocamus, vitarum scriptorem Latinum ad easdem fere compositionis species animum convertisse quas apud peripateticos in usu fuisse vidimus. Si nonnulla Suetonii propria praeterea occurrunt, quorum exempla ut patefierent in peripateticorum fragmentis non contigit, haec iactura non tanta est, quanta videatur esse. Nempe ut iam supra monui, optimo iure recentium quoque vitarum, quoniam e veteribus conglutinatae sunt, rationem habere licet.

Peripatetici scriptores et Suetonius, quo magis perspicue eluceat, quantam inter se habuerint necessitudinem, Tranquilli proprietatibus compositis ordinatim quod supra explanavi et in memoriam revocabo et exemplis e recentibus vitis maxime idoneis supplebo:

I: Cognomina:

cf. exempla, quae primo capite p. 24 II exaravi, praeterea enumerentur:

Reiff. p. 36: *a quo (Accio) et fundus Accianus iuxta Pisaurum dicitur, quia illuc inter colonos fuerat ex urbe deductus.*

p. 41: *Cornificius poeta a militibus desertus interiit, quos saepe fugientes galeatos lepores appellarat.*

p. 55, 11: *quae arbor Vergilii ex eo dicta.*

quibuscum cf. exempla, quae p. 89 composui; praeterea mihi idonea visa sunt, quae afferantur:

Diog. Laert. II, 109: *Ἀλεξῖνος ... ἀνὴρ φιλονεικότατος. διὸ καὶ Ἐλεγξῖνος ἐπεκλήθη*: paulo inferius Hermippi testimonium profertur, quem libenter cognomina commemorasse vidimus, ut suspicio suboriatur hoc etiam Hermippo deberi.

II, 66: *ὅθεν καὶ Διογένης βασιλικὸν κύνα ἔλεγεν αὐτόν.*

V, 86: *οὗτος ἐσθῆτί τε μαλακῇ ἐχρῆτο καὶ ὑπέρογκος ἦν τὸ σῶμα, ὥστ' αὐτὸν ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν μὴ Ποντικὸν ἀλλὰ Πομπικὸν καλεῖσθαι.*

VI, 13: *αὐτός τ' ἐκεκαλεῖτο Ἀπλοκύων.*

VI, 86: *ἐκαλεῖτο δὲ (Κράτης) καὶ θυρεπανοίκτης διὰ τὸ εἰς πᾶσαν εἰσιέναι οἰκίαν καὶ νουθετεῖν.*

Westermann p. 235: *εἰς τοσοῦτον προῆλθε δεινότητος (Ἀντιφῶν), ὥστε Νέστωρ ἐπεκαλεῖτο διὰ τὴν ἐν τῷ λέγειν ἡδονήν.*

p. 277: *ἐπεκαλεῖτο δ' ὁ Λυκοῦργος Ἶβις.*

cf. praeterea: Diog. Laert. II, 57; III, 4; IV, 18; V, 76; VII, 168; IX, 60; X, 8:

Westermann: p. 27, 104, 110, 113, 114, 132, 153, 167, 185, 328, 329, 339, 340, 342, 377, 379.

Quae omnia, quamquam unumquodque ab Hermippo ceterisque peripateticis originem trahere non temere contendam, Hermippi tamen usui simillima ideoque iure ad illustrandam Suetonii consuetudinem exarata esse nemo negabit.

II: Manumissionum descriptiones:

quae quidem in Hermippi aliorumque peripateticorum vitis nobis — casu videlicet — non occurrerunt, nihilo minus cum memoria eorum videntur cohaerere, siquidem de Phaedone, Platonis aequali, eodem modo, quem Suetonii proprium esse videmus, verba fiunt. Verum enimvero hoc pro certo stat, Tranquillum si non a peripateticis, attamen a Graecis vitarum scriptoribus hunc usum mutuatum esse:

exempla e Suetonio p. 25 III: porro:

p. 23: *Livius .... qui ob ingenii meritum a Livio Salinatore, cuius liberos erudiebat, libertate donatus est.*

quibuscum comparentur:

Diog. Laert. IV, 46: ex epistula Bionis: *ἔπειτα ὁ πατὴρ παρατελωνησάμενός τι πανοίκιος ἐπράθη μεθ' ἡμῶν. καί με ἀγοράζει τις ῥήτωρ νεώτερον ὄντα καὶ εὔχαριν. ὃς καὶ ἀποθνήσκων κατέλιπέ μοι πάντα.*

Westermann p. 110: *Παρθένιος: οὗτος ἐλήφθη ὑπὸ Κίννα λάφυρον, ὅτε Μιθριδάτην Ῥωμαῖοι κατεπολέμησαν. εἶτα ἠφείθη διὰ τὴν παίδευσιν.*

p. 265: *Αἰσχίνης: γεγονέναι δὲ τὸ κατ' ἀρχὰς δοῦλον καὶ πέδας ἔχοντα διδάσκειν γράμματα πρὸς τῷ Θησείῳ καὶ τῷ τοῦ Ἰατροῦ ἥρῳῳ, εἶτα ὕστερον εἰς τὴν πολιτείαν ἐγγραφῆναι διὰ κακουργίας.*

p. 359: *Ἀλέξανδρος ὁ Μιλήσιος, ὃς Πολυΐστωρ ἐπεκλήθη καὶ Κορνήλιος, διότι Κορνηλίῳ Λεντούλῳ αἰχμαλωτισθεὶς ἐπράθη καὶ αὐτῷ παιδαγωγὸς ἐγένετο* (cf.: *cuius liberos erudiebat*), *εἶτ' ἠλευθερώθη.*

p. 414: *ὃν εὐφυᾶ (τὸν Διαγόραν) θεασάμενος Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης ὠνήσατο αὐτὸν δοῦλον ὄντα μυρίων δραχμῶν καὶ μαθητὴν ἐποιήσατο.*

p. 445: *Φαίδων: τοῦτον συνέβη πρῶτον αἰχμάλωτον ὑπὸ Ἰνδῶν ληφθῆναι, εἶτα πραθεὶς πορνοβοσκῷ τινι προέστη ὑπ' αὐτοῦ πρὸς ἑταίρησιν ἐν Ἀθήναις. ἐντυχὼν δὲ Σωκράτει ..... αἰτεῖ λύσασθαι. ὁ δὲ πείθει Ἀλκιβιάδην πρίασθαι αὐτόν.*

eandem fabellam Diogenes narrat II, 31.

praeterea cf. West. p. 116, 356, 367, 379.

III: Officia et negotia, quibus ante studium peculiare viri illustres operam dederunt:

cf. exempla e Suetonio p. 26 IV, quibus cum comparentur quae ex Antigoni Carystii reliquiis p. 84/5 exaravi. Praeter illa huc spectant:

Diog. III, 5: *εἰσὶ δ' οἳ καὶ παλαῖσαί φασιν αὐτὸν Ἰσθμοῖ, καθὰ καὶ Δικαίαρχος ἐν πρώτῳ περὶ βίων. λέγεται δ' ὅτι καὶ γραφικῆς ἐπεμελήθη καὶ ποιήματα ἔγραψε.*

VII, 5: *ἔνιοι δέ, διαθέμενον Ἀθήνησι τὰ φορτία, οὕτω τραπῆναι πρὸς φιλοσοφίαν.*

VII, 168: *οὗτος πρῶτον ἦν πύκτης* (cf.: *pugilem olim fuisse* Reiff. p. 116, 18), *ὥς φησιν Ἀντισθένης ἐν Διαδοχαῖς.*

VII, 179: *οὗτος πρότερον μὲν δόλιχον ἤσκει, ἔπειτ' ἀκούσας Ζήνωνος ἢ Κλεάνθους, ὡς Διοκλῆς καὶ οἱ πλείους .....*

IX, 61: *ὥς φησι δ' Ἀπολλόδωρος ἐν Χρονικοῖς, πρότερον ἦν ζωγράφος: Πύρρων.*

cf. praeterea Westermann p. 83, 88, 133, 134, 166, 220, 333, 352, 357, 440.

IV: Corpus et statura, mores et animi virtutes:

cf, p. 28 VII: porro:

p. 56, 1: *corpore et statura fuit grandis, aquilo colore, facie rusticana, valetudine varia.*

p. 57, 7: *cetera sane vitae et ore et animo tam probum constat. . . .*

p. 74, 8: *fuit morum lenissimorum, verecundiae virginalis, formae pulchrae, pietatis erga matrem et sororem et amitam exemplo sufficientis. fuit frugi, pudicus.*

Qua in re Antigonum potissimum Carystium videtur imitatus esse Tranquillus, cf. supra p. 84, praeterea:

Diog. II, 25: *Σωκράτης: αὐτάρκης τε ἦν καὶ σεμνός ..... εὔτακτός τε ἦν τὴν δίαιταν οὕτως, ὥστε πολλάκις Ἀθήνησι λοιμῶν γενομένων μόνος οὐκ ἐνόσησε.*

II, 48: *Ξενοφῶν: αἰδήμων δὲ καὶ εὐειδέστατος εἰς ὑπερβολήν.*

III, 5: *ἰσχνόφωνός τε, φασίν, ἦν, ὥς καὶ Τιμόθεός φησιν ὁ Ἀθηναῖος ἐν τῷ περὶ βίων.*[1])

V, 1: *οὗτος γνησιώτατος τῶν Πλάτωνος μαθητῶν, τραυλὸς τὴν φωνήν, ὥς φησι Τιμόθεος ὁ Ἀθηναῖος ἐν τῷ περὶ βίων. ἀλλὰ καὶ ἰσχνοσκελής, φασίν, ἦν καὶ μικρόμματος ἐσθῆτί τ' ἐπισήμῳ χρώμενος καὶ δακτυλίοις καὶ κουρᾷ.*

VII, 1: *τὸν τράχηλον ἐπὶ θάτερα νενευκὼς ἦν, ὥς φησι Τιμόθεος ὁ Ἀθηναῖος ἐν τῷ περὶ βίων. καὶ Ἀπολλώνιος δέ φησιν ὁ Τύριος, ὅτι ἰσχνὸς ἦν, ὑπομήκης, μελάγχρους... παχύκνημός τε καὶ ἀπαγὴς καὶ ἀσθενής.*

cf. praeterea: Diog. I, 72; I, 109; III, 26; IV, 6; IV, 62. Westermann: p. 73, 134, 179, 193, 295, 335, 343, 367.

V: Luxuria et amores:

de Suetonii usu cf. p. 28 VI, porro:

p. 56, 4 et 57, 7: *libidinis in pueros pronior ..... cetera sane vitae et ore et animo tam probum constat, ut ....*, quocum cf. praecipue fragmentum 28. Aristoxeni:

ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν βίον τὰ μὲν ἄλλα εὔκολον ..... πρὸς δὲ τὴν τῶν ἀφροδισίων χρῆσιν σφοδρότατον μὲν εἶναι.

Nullo fere alio loco tam perspicue quam in amorum mentionibus apparet, quantopere Suetonius peripateticos vitarum scriptores imitatus sit, siquidem sententia supra scripta nihil

---

[1]) cf. Susemihl: l. c. II p. 29.

nisi graecae istius translatio est. Neque aliter res se habet, si, quod de Horatio traditur:

p. 47, 12: *ad res Venerias intemperantior traditur* conferimus cum:

Westermann p. 179: *Μένανδρος: καὶ περὶ γυναῖκας ἐκμανέστατος.*

p. 252: *Ἰσοκράτης: ἐγένετο δὲ καὶ πρὸς τὰ ἀφροδίσια καταφερής.*

p. 309: *Δημοσθένης: καὶ πρὸς τὰς ἡδονὰς ἀκόλαστος.*

p. 314: *Ὑπερείδης: ἐγένετο δὲ καὶ πρὸς τὰ ἀφροδίσια καταφερής.*

p. 441: *Σωκράτης: σφοδρότατόν τε περὶ τὰ ἀφροδίσια.*

cf. in universum exempla, quae ex Aristoxeno, Clearcho, Antigono, Hermippo, Satyro composui: porro Diog. Laert. IV, 40; Westermann p. 103, 106, 164, 261, 267, 289.

VI: Domicilia et auditoria:

cf. de Suetonio p. 28 VIII, praeterea:

p. 24 (Reiff.): *Ennius .... habitavit in monte Aventino.*

p. 57, 14: *Vergilius .... habuitque domum Romae Esquiliis iuxta hortos Maecenatis, quamquam secessu Campaniae Siciliaeque plurimum uteretur.*

cf. Antigoni Carystii et Hermippi fragmenta, quae huc spectant p. 85, porro:

Diog. Laert. IX, 54: *Πρωταγόρας: ἀνέγνω δ' Ἀθήνησιν ἐν τῇ Εὐριπίδου οἰκίᾳ ἤ, ὥς τινες, ἐν τῇ Μεγακλείδου.* Hanc notam peripateticis deberi apparet.

Westermann p. 355, 356, 367.

VII: Corporis vitia, casus, mortis causae:

cf. p. 30/31 XI. XII de Suetonio: huc accedunt:

Reiff. p. 25: *Ennius .... articulari morbo perit.*

p. 39: *Lucretius .... propria se manu interfecit*; idem p. 42 de Cornelio Gallo.

p. 56, 2: *nam plerumque a stomacho et a faucibus ac dolore capitis laborabat, sanguinem etiam saepe reiecit: Vergilius.*

p. 61, 2: *Augusto ... Atellae reficiendarum faucium causa commoranti.*

p. 62, 19: *dum Megara vicinum oppidum ferventissimo sole cognoscit, languorem nactus est.*

p. 75, 5: *decessit autem vitio stomachi.*

p. 83, 7: *Messalla Corvinus orator biennium quam moreretur ita memoriam ac sensum amisit, ut vix pauca verba con iungeret. et ad extremum ulcere sibi circa sacram spinam nato inedia se confecit.*

p. 84, 7: *morborum taedio in balneo voluntate exanimatus.*

p. 90, 1: *qui postea ex cibi redundantia in cena moritur.*

p. 92, 4: *captus luminibus.*

p. 95, 4: *Seneca .... incisione venarum et veneni haustu perit.*

p. 128, 1: *taedio duplicis quartanae semet ipsum interfecit.*

Corporis vitiorum, casuum, mortis causarum, quod a Suetonio in illustrium virorum vitis tot exempla prolata esse videmus, non ita mirabimur, si biographum librum etiam de vitiis corporalibus peculiarem scripsisse reputabimus, cuius fragmenta apud Reifferscheidium p. 272—273 collecta sunt.

cf. exempla apud Dicaearchum, Satyrum, imprimis vero apud Hermippum Callimachium, qui maxime in eo versatus est, ut eius modi res exararet; porro:

Diog. Laert. I, 38; I, 95; I, 118; II, 143; IV, 3; IV, 14; IV, 21; IV, 27; IV, 61; V, 6; V, 68; VI, 76; VI, 92; VI, 95; VII, 28; VII, 164; VII, 166; VII, 176; VIII, 39; VIII, 67; IX, 4; X, 25.

Westermann: p. 3, 25, 28, 165, 172, 218, 249, 318, 323, 341, 349, 356, 361, 362, 367, 368, 379, 421.

VIII: Sepulcra:

cf. p. 31 XIII de Suetonio; porro:

p. 25: *sepultusque in Scipionis monumento via Appia intra primum ab urbe miliarium: quidam ossa eius Rudiam ex Ianiculo translata adfirmant.*

p. 26: *iuxta Ianiculum sepultus.*

p. 38: *sepultusque via Praenestina ad miliarium secundum.*

p. 49: *iuxta oppidum Tomos sepelitur.*

p. 63, 4: *ossa eius Neapolim translata sunt tumuloque condita, qui est via Puteolana intra lapidem secundum.*

p. 72, 19: *decessit ad octavum miliarium via Appia in praediis suis* (memoria corrupta est.).

p. 92: *sepeliturque Cumis.*

quibuscum comparentur exempla in Aristoxeni, Antigoni Carystii, Hermippi vitarum reliquiis, p. 80, 89. Nonnulla praeterea enotavi, quae, quamquam auctoribus demptis proferuntur, a peripateticis videntur originem trahere:

Diog. Laert. III, 41: *Πλάτων: καὶ ἐτάφη ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ, ἔνθα τὸν πλεῖστον χρόνον διετέλεσε φιλοσοφῶν.*

Westerm. p, 113: *Στησίχορος: αὐτὸν ἐλθεῖν φασιν εἰς Κατάνην κἀκεῖ τελευτῆσαι καὶ ταφῆναι πρὸ τῆς πύλης.*

p. 130: *Σοφοκλῆς: καὶ ἐπὶ τὸν πατρῷον τάφον ἐτέθη τὸν ἐπὶ τῇ ὁδῷ τῇ κατὰ τὴν Δεκέλειαν φερούσῃ κείμενον πρὸ τοῦ τείχους ιά σταδίων.* Hoc fortasse Satyrus exhibuit.

p. 189: *πρὸς γὰρ ταῖς Μελιτίσι πύλαις καλουμέναις ἐστὶν ἐν Κοίλῃ τὰ καλούμενα Κιμώνια μνήματα, ἔνθα δείκνυται Ὀλόρου καὶ Θουκυδίδου τάφος.*

p. 214: *Ἡρόδοτος: κἀκεῖ τελευτήσας ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς τέθαπται.*

praeterea cf. p. 51, 73, 135, 163, 250, 358, 451, 458.

Neque quod publica virorum de patria vel civibus bene meritorum funera apud Suetonium duobus locis commemorantur —

p. 37: *L. Lucilius publico funere effertur.*

p. 98, 12: *Passienus Crispus ... funere publico elatus est.* — quin peripateticorum usum secutus sit, mihi dubium videtur esse:

Diog. Laert. V, 41: *Θεόφραστος: καὶ αὐτόν, ὡς ὁ λόγος, Ἀθηναῖοι πανδημεὶ παρέπεμψαν ποσί, τὸν ἄνδρα τιμήσαντες:* paulo inferius Hermippi testimonium affertur, quem de morte praecipue virorum iisque, quae artissime cum ea cohaerent, rebus verba fecisse scimus.

Westermann p. 120: *Αἰσχύλος: ἀποθανόντα δὲ Γελῷοι πολυτελῶς ἐν τοῖς δημοσίοις μνήμασι θάψαντες ἐτίμησαν μεγαλοπρεπῶς.*

p. 259: *Ἰσοκράτης: τελευτήσαντος θαυμάσαντες αὐτοῦ οἱ Ἀθηναῖοι ἣν εἶχε πρὸς τὴν πόλιν εὔνοιαν δημοσίᾳ φιλοτίμως ἔθαψαν.*

p. 274: *Λυκοῦργος: ἐτάφη δ' αὐτὸς καὶ τῶν ἐκγόνων τινὲς δημοσίᾳ.*

IX: **Testamenta:**

de Suetonii usu cf. p. 31 XV, porro:

Reiff. p. 63, 9: *Vergilius .... heredes fecit ex dimidia parte Valerium Proculum fratrem alio patre, ex quarta Augustum, ex duodecima Maecenatem, ex reliqua L. Varium et Plotium Tuccam.*

p. 74, 10: *reliquit circa HSXX matri et sorori. scriptis tamen ad matrem codicillis Cornuto rogavit ut daret sestertia ut quidam centum, ut alii volunt, et argenti facti pondo viginti, et libros circa septingentos sive bibliothecam suam omnem.*

p. 84: *Atratinus .... heredem reliquit Augustum.*

quibuscum comparetur quod p. 85/6 de Antigono Carystio disputavi.

X: **Pretia ac census:**

Suetonii usum explanavi p. 29 IX, praeterea huc spectant:

p. 57, 12: *Vergilius .... possedit prope centies sestertium.*

p. 74, 10: notam, quae e Persii vita ad hanc rem attinet, sub IX p. 98 exscripsi.

In peripateticorum vitis consuetudo huic similis nobis occurrit apud Antigonum, Hermippum, Satyrum. Praeterea quibus proprietas ista scriptoris Romani illustretur idonea sunt:

Diog. Laert. II, 138: *ὁ μὲν ἑκατέρῳ δοὺς τριάκοντα μνᾶς, ὁ δ' Ἱππόνικος Μενεδήμῳ εἰς ἔκδοσιν τῶν θυγατέρων δισχιλίας δραχμάς. ἦσαν δὲ τρεῖς, καθά φησιν Ἡρακλείδης.*

III, 9: *Πλάτων: καὶ γὰρ ἐν εὐπορίᾳ, φασίν, ἦν, παρὰ Διονυσίου λαβὼν ὑπὲρ τὰ ὀγδοήκοντα τάλαντα.*

V, 58: *ἀλλὰ καὶ καθηγήσατο Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου καὶ ἔλαβε, φασί, παρ' αὐτοῦ τάλαντα ὀγδοήκοντα.*

porro: VII, 180; III, 20; IX, 39; X, 10.

Westerm. p. 254, 352, 379, 414.

RUDOLFUS RITTER:

DE VARRONE VERGILII IN NARRANDIS URBIUM POPULORUMQUE ITALIAE ORIGINIBUS AUCTORE.

GEORGIO WISSOWA

SACRUM.

Praefatio.

Confectis Georgicorum libris Vergilius *gracili modulatus avena carmen* alia via incedere coepit atque difficillima laudans *Augustum a parentibus* canensque horrentia Martis arma, quibus muneribus Horatius, ut erat homo versatilis ad omnia, omine haud detestabili solutus est, siquidem non nisi divina quadam vi fabulis illis de Aeneae adventu et de originibus Latinorum vitalis calor moveri poterat.

Atque ordinem rerum a Naevio Vergilium accepisse post alios diligenter ostendit Noack Mus. Rhen. XXVII 435 ss. Etenim adeo vetus Naevii poema hominibus tunc viventibus arridebat, ut vel circa annum 14 Horatius ep. II 1, 53 s. dicere potuerit:

Naevius in manibus non est et mentibus haeret
paene recens?

Deinde notum est Vergilium, ut fabula carminis ample magnificeque exornaretur, multa e poematis epicis priorum temporum imitatione transtulisse et praeter Homeri Ennii Naevii Alexandrinorum imprimis poetarum vestigia pressisse, quorum doctrinae cedere nollet. At non modo ipsam materiem inde sumpsit, sed eodem quoque modo quo Alexandrini poetae argumentum suum uberius reddere studuit, qui ut nova atque inaudita proferentes legentium animos caperent imprimis fabulas certis locis natas, cum „cyclo epico“ nondum coniunctas laboriose scrutabantur. De auctoribus iis, qui has narrationes obscuras collegerint, praeter ceteros Erwin Rohde, Der griechische Roman und seine Vorläufer 1876 p. 113 ss. et F. Susemihl, Geschichte der grie-

chischen Litteratur in der Alexandrinerzeit I 171 docte disserunt. Fabulae illae, quas incolae urbium remotarum ab avis acceptas bene animo tenuerant, vel maximam partem ad origines urbium populorumque pertinebant, quarum auctores haud paucos A. Hecker, Commentationum Callimachearum capita duo 1842 p. 5 s. e Suida praecipue conquisivit; apud quem non inveni Hellanicum (*ἐν κτίσεσιν ἐθνῶν καὶ πόλεων*, Steph. Byz. s. *Χαριμάται*) Menecratem (Strabo XIII 621) Ephori librum IV. (G. Busolt, Griechische Geschichte I 1893 p. 367). Accedunt etiam ii, qui in libris suis occasione oblata *κτίσεων* mentionem fecerunt.

In numero illorum auctorum ii quoque poetae fuerunt, a quibus Vergilius exemplum petebat, Callimachus (cuius libro inscriptum erat *κτίσεις νήσων καὶ πόλεων καὶ μετονομασίαι* O. Schneider, Callimachea 1870. 1873, II 141) et Apollonius (Steph. Byz. s. v. *Δώτιον*), qui illis libris sine dubio ea publici iuris fecerunt, quae ad suum usum congesserant. Quibus narrationibus libenter poetae usi sunt, ex quo expeditiones fabulares ab Hercule Dionysoque et aliis eo consilio factae esse putabantur, ut cultus humanus civilisque pervulgaretur. Alexandrinos igitur principes secutus similia Vergilius e similibus fontibus hausit.

Quae omnia si reputamus et si memores sumus Vergilium etiam auctores Romanos de moribus institutisque proavorum perscrutatum esse, ut quasi theatrum quoddam Italicum construeret, in quo heroes non externi, sed vernaculi et consanguinei vero habitu Italico usi partes suas agerent, cognoscemus suo iure haec Augusto poetam scripsisse: *paene vitio mentis tantum opus ingressus mihi videor, cum praesertim . . . alia quoque studia ad id opus multoque potiora impertiar.*

In Aeneide narrationes de originibus urbium Italicarum et Graecarum occurrunt. Graecas cum fabulis vetustis et amplis arte cohaerentes hic omittemus. Fabulae Italicae aut ab ipso poeta confictae aut ex auctoribus Romanis vel Graecis haustae sunt. Illam sententiam vehementissime defendit C. H. Kindermann, Quaestiones de fabulis a Vergilio in Aeneide tractatis, spec. lit. inaug. Lugduni-Bat. 1885. At viri diligentioris subtilitatis aliam de hac re sententiam tulerunt, velut Jos. Rubino,

Beiträge zur Vorgeschichte Italiens, Leipz. 1868 p. 116 not. 153: „Der Katalog der Städte und Volksstämme ..., welchen das siebente Buch der Aeneide enthält und welcher dem homerischen Schiffskataloge nachgebildet ist, hat zwar nicht überall den Wert der guten Überlieferung, weil der Dichter ... häufig seine besonderen künstlerischen Pläne verfolgt, und weil er überdies den griechischen Traditionen ... durchgehends vor den einheimischen den Vorzug giebt; wo aber solche Rücksichten nicht obwalten, da tritt sein anerkanntes Streben hervor, ein treues durch Forschung gewonnenes Bild der vaterländischen altertümlichen Zustände zu geben." Similia A. Schwegler, Römische Geschichte I 289: „Seine Aeneide ist jedenfalls ... die Frucht sehr ausgebreiteter und gründlicher antiquarischer Studien, und für den Geschichtsforscher eine reiche Quelle ethnographischer und mythologischer Nachrichten." Noack de Vergilio l. c. 435 haec: „Vergil war im Erfinden neuer Sagen und Geschichten nicht gross, sein Talent war, was er vorfand, geeignet und feinsinnig zu verwerten." Ribbeck, Gesch. d. röm. Dichtung, II 82 Vergilii carmen dicit „eine Fundgrube erlesener Kleinode für Altertums- und Spezialforschung." Quid? nonne vehementissime Vergilii poema animos hominum illius aetatis percussit? At recte E. Rohde l. c. 99: „Die Kunst fordert, um überhaupt eine volle Wirkung zu thun, einen gewissen Glauben an die Wirklichkeit und Wahrheit ihrer Darstellung", qui Aristotelis hoc affert de poematis quo ait *ἐφ' οἷς δὲ ἀπιστοῦμεν οὐχ ἡδόμεθα.* Sane nova atque inaudita poetae Alexandrini proferebant, at semper, si modo fieri poterat, auctoribus pristinis nisi sunt; quare Callimachus his gloriatur *Ἀμάρτυρον οὐδὲν ἀείδω* (fr. 442 Schneider).

Atque nobis propositum est ostendere Vergilium narrationes suas ad urbium populorumque Italiae origines ac fabulas pertinentes[1]) longe maiorem partem a Varrone accepisse.

---

[1]) Bene F. Lenormant, La Grande-Grèce I p. 119 s., observavit idem primis christianae ecclesiae temporibus factum esse in Gallia mediterranea quod in Graecia Magna, nisi quod hic auctores urbium e sacra historia repetebantur. Porro eodem modo „Hérode Antipas à Lyon ... Ponce Pilate à Vienne" (p. 121) quo Aeneas in Latio, Capys in Campania, Antenor Patavii. Polybius has *κτίσεις* contempsit (X 21, 3); etiam Thucydides plurimas videtur reiecisse (I 12, 4).

Varro vir *undecunque doctissimus* cum aliis de causis has fabulas neglegere non potuit, tum propterea quod etiam Timaeus „nihil antiquius habuit quam ut primordia unius cuiusque gentis vel civitatis et cui quaeque originem deberet summa cum diligentia perscrutaretur.“ [1]) Hunc libentissime auctorem et saepissime secutum esse Varronem, qui neque in libris mythographicis neque in iis, quibus terrae describerentur, *κτίσεις Ἰταλίας* silentio praeterire poterat, cum alii comprobaverunt (G. Wissowa Herm. XXII 41, 1) tum Geffcken l. c. 75 ss. luculentis nisus exemplis. Sed libri Varronis doctissimi omnes fere perierunt, obruti fluctu commentariorum in angustum coactorum, quorum optima pars ipsi Varroni debetur, neque sperare licet fore, ut nostra aetate Varroniani aliqui libri retegantur, cum veri simile sit libros Varronianos nullos iam Isidori aetate superfuisse nisi eos, qui nobis quoque manserunt.[2]) Quae cum ita sint, eo magis maeremus dispersa Varronianorum librorum fragmenta nondum accurate in unum locum congesta esse, id quod primus conatus est Ausonius Popma Leid. 1601 (edit. Bip. 1788 I 185—382). Studia Varroniana revixerunt, postquam Fr. Ritschl indicem librorum ab Hieronymo confectum invenit et sagacissime interpretatus est commentatione sua „Die Schriftstellerei des M. Terentius Varro“ op. philol. III 1877 p. 419 ss. Disputationes ad Varronianas quaestiones spectantes recensuerunt L. Mercklin et A. Riese Philol. XIII 683 ss., XXVII 286 ss. nec non Paullus Mirsch, De M. Terenti Varronis antiquitatum rerum humanarum libris XXV, ‚Leipz. Studien‘ vol. V 1882 p. 3—11. Hic post illos laudandi sunt E. Samter, Quaestiones Varronianae, diss. inaug. philol.

Geffckenum, Timaios' Geographie des Westens, 1892 [Philologische Untersuchungen herausgegeben von A. Kiessling und U. v. Wilamowitz-Moellendorff vol. XIII] 187 ss. historiae eas propiores putantem vituperat Ed. Meyer, Geschichte des Altertums II 1893 § 306. Cf. Beloch Mus. Rhen. XLV 563 ss. et de fabellis ineptis medio quod nos dicimus aevo confictis A. Schwegler l. c. I 325, 2.

[1]) P. Günther, De ea, quae inter Timaeum et Lycophronem intercedit, ratione, 1889 p. 20. Cf. fragmenta ibi allata et p. 21 haec: „in explicandis locorum appellationibus mirum quantum desudavit.“ Timaeum temporibus Varronis Caesaris Ciceronis summa admiratione celebratum fuisse Geffcken l. c. 184 demonstrat.

[2]) H. Kettner, Varronische Studien 1865 p. 37.

Berol. 1891, qui a Servii scholiis plerumque profectus est, quod cognoverat „omnium fere scriptorum, apud quos Varronianae doctrinae vestigia exstant, hunc minime exhaustum esse" (p. 1)[1]; Geffcken in libro eo, quem saepius iam laudavimus et R. Agahd, M. Terenti Varronis antiquitatum rerum divinarum libri I, XIV, XV, XVI in supplem. annal. philol. vol. XXIV Lips. 1898. Omnia librorum ant. rer. div. fragmenta collegit et illustravit R. Merkel in edit. fastorum Ovidianorum p. CVI ss. Berolini 1841. De libris geographicis Varronis R. Reitzenstein egit in Herm. vol. XX p. 514—551.

Mirsch l. c. 57 s. de Vergilio Varronis sectatore haec ait: „Vergilium, inter omnes poetas doctissimum antiquitatisque peritissimum, Varronis, qui tum maxima doctrinae auctoritate inter aequales floreret, Antiquitatum secundum tertiumque librum de Aeneae in Italiam adventu eisque populis, ad quos pervenisset, legisse vel per se veri simile est; praeterea eo comprobari potest, quod antiquissimi Vergili commentatores ad enarrandum poetae carmen illis Varronis potissimum libris usi sunt." Geffcken l. c. 80 de Vergilio disserens eam rem, quam nos consectaturi sumus, sic tangit: „Über die Gründer der italischen Städte enthalte ich mich jedes Urteils." Plerumque in his quaestionibus poeta noster plane neglectus est, tametsi ipsa temporum ratione Vergilius Varronianae disciplinae alumnus designatur.

Itaque quaeramus iam, quas narrationes ad urbium populorumque Italiae origines ac fabulas pertinentes Vergilius a Varrone acceperit.

---

[1]) Cf. Wendling Herm. XXVIII 347.

Quaestio prima.

De Timaei fabulis per Varronem Vergilio traditis.

1. Daunia.

Perlustrantibus κτίσεις Italiae saepissime urbium Italicarum origines ad Graecos Troia redeuntes referri nobis occurrit; quamquam igitur occasio haud raro offerebatur Aeneae expeditionem cum erroribus fatalibus heroum Homericorum coniungendi, Vergilius rivos illos fabularum quam accuratissime discernere studuit, cum poeta modestus ingeniique facultates suas recte aestimans cognosceret viros illos Homericos maiores esse quam qui ab eclogarum scriptore depingerentur.

Quare praeter socium illum Ulixis miserrimum nemo nisi Diomedes in narrationem de Aenea Vergilianam inductus est, in qua eum, quem Aeneas ante muros patriae fugerat, bellum contra Troianos a se removere videmus. Secundum Vergilium Aen. XI 243 ss. Venus a Diomede vulnerata Calydona eum reverti coniugemque optatam videre noluit. Classe Graecorum dispersa Diomedes ad Iapygium litus delatus est ibique hostibus devictis urbem Argyripam condidit, cuius nomen a paterna urbe (Ἄργος Ἵππιον) repetitum est. Socii a Tydide amissi diris suppliciis agitati in aves lacrimosis vocibus scopulos implentes commutati sunt. A Turno per Venulum legatum oratus, ut Rutulis contra Troianos auxilio veniret, deorum poenis monitus Diomedes Troianorumque virtutem admiratus suadet, ut adversarii cum Aenea in foedus coeant.

Fabulae Diomedeae occidentalis auctor videtur fuisse Lycus Reginus (schol. Lycophr. 615), qui etiam de avibus Diomedeis

auctor excitatur (Callim. fr. 100^f 45, Sch. II p. 349); uberior vero fabula apud Timaeum inveniebatur, quam a Lycophrone adhibitam esse Geffcken l. c. 5 ss. recte ostendit, qui ad eam restituendam praeter Alexandram schol. Lyc. 630. 615. 592. 601, Ps. Aristot. mir. ausc. 79, Varrone (apud August. de civ. dei XVIII 16), Iuba (apud Plin. nat. hist. X 126) auctoribus utitur. Apud Geffckenum l. c. p. 133 ss. haec legimus: *Ἁλούσης τῆς Ἰλίου Διομήδης ἀντὶ τοῦ ἕρματος ἐκ τοῦ τείχους τῶν Τρώων λίθους εἰς τὴν ναῦν ἐβάλετο· παραγενόμενος δ' εἰς Ἄργος καὶ ἐλαθεὶς ὑπὸ Αἰγιαλείας παρεγένετο εἰς Ἰταλίαν· εὑρὼν δὲ τηνικαῦτα τὸν ἐν τῇ Σκυθίᾳ δράκοντα λυμαινόμενον τὴν Φαιακίδα, διέφθειρε τοῦτον . . . τιμηθεὶς δὲ ἐπὶ τούτῳ σφόδρα, ἀνδριάντα* (ἑαυτοῦ Tzetzes) *κατεσκεύασεν καὶ ἱδρύσατο ἐκ τῶν λίθων τῶν ἐκ τῆς Ἰλίου. ἱστορεῖ δὲ τοῦτο Τίμαιος καὶ Λύκος ἐν τῷ τρίτῳ* (schol. Lyc. 615)[1]. De columnis Diomedeis cf. Timaei fragmenta composita a Geffckeno 134, 19—25, de ipso heroe 134, 7 ss.; adscribamus haec (schol. Lyc. 592): *ὅτι Διομήδης ἀπελαθεὶς ᾤχετο εἰς Ἰταλίαν εἰς τὸ Δαύνιον ἔθνος ἐν βαρβάροις· ὧν ἐβασίλευε Δαῦνος, ὅστις πολιορκούμενος ἐδεήθη Διομήδους βοηθῆσαι αὐτῷ, ὑποσχόμενος αὐτῷ δώσειν τῆς γῆς μέρος. ὁ δὲ βοηθήσας καὶ τὴν νίκην παρασχὼν Δαυνίοις ἔκτισε πόλιν . . . ἥντινα Ἵππιον Ἄργος ἐκάλεσεν.* Enarratis causis inimicitiarum inter Diomedem et Daunum hoc adicitur: *ὕστερον δὲ ὁ Διομήδης παρὰ Δαύνου ἀνῃρέθη,* cuius necis ne vestigium quidem apud Vergilium invenitur, apud quem Diomedem laboribus peractis feliciter terras suas regnare videmus. Sequitur narratio de avibus Diomedeis, e qua haec afferantur ([Aristot.] mir. ausc. 79): *ἐν τῇ Διομηδείᾳ νήσῳ, ἣ κεῖται ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, φασὶν ἱερόν τι εἶναι ἅγιον, περὶ δὲ τὸ ἱερὸν κύκλῳ περικαθῆσθαι ὄρνιθας μεγάλους τοῖς μεγέθεσι, καὶ ῥύγχη ἔχοντας μεγάλα καὶ σκληρά,* quibus Geffcken descriptionem civitatis earum e compluribus auctoribus sumptam addit. E re videtur esse unum tantummodo locum

[1]) Cum hac fabula obscura illa narratio Serv. ampl. ad Aen. I 97 cohaeret: *Tydides Diomedes* etc. . . . *eo tempore statua* (Diomedis sc.) *cum in templo Apollinis Delphici staret, vi quadam divina ad Corcyram migravit (et) visa est muros Corcyreorum defendere: nam eius comminatione hostibus fugatis Corcyra bello exempta est.*

afferre hunc: *Μυθεύεται δὲ τούτους γενέσθαι ἐκ τῶν ἑταίρων τοῦ Διομήδους ναυαγησάντων μὲν αὐτῶν περὶ τὴν νῆσον, τοῦ δὲ Διομήδους δολοφονηθέντος ὑπὸ* [*τοῦ*] *Δαύνου.* De Aetolis multo post conatis regiones quasdam Dauniae occupare, vide schol. Lyc. 1056, de templo *Ἀθηνᾶς Ἀχαΐας* et de canibus — similiter atque aves Diomedeae — Graecos adulantibus cf. [Aristot.] mir. ausc. 109. Quae Timaeus de tempore senserit, quo transformatio illa sit facta, concludere licet e Lycophronis versibus 592 ss. hisce:

> *Ὁ δ' Ἀργύριππα Δαυνίων παγκληρίαν*
> *παρ' Αὐσονίτην Φύλαμον δωμήσεται*
> *πικρὰν ἑταίρων ἐπτερωμένην ἰδὼν*
> *οἰωνόμικτον μοῖραν* etc.

Diomedis laborum solam auctorem fuisse Venerem poeta Timaeum secutus his ait:

> *Τροιζηνίας δὲ τραῦμα φοιτάδος πλάνης*
> *ἔσται κακῶν τε πημάτων παραίτιον,*
> *ὅταν θρασεῖα θουρὰς οἰστρήσῃ κύων*
> *πρὸς λέκτρα* etc.

Videmus Vergilio multis de rebus cum Timaeo convenire; attamen longe aberraremus a vero iudicantes Timaeo auctore usum Vergilium ea, quae ille tradebat, ut poetam, commutasse.[1]) Nam praeter id quod supra notavimus, discrimen exstat grave, quod tolli nequit: apud Vergilium Diomedes domum non revertit. Forbiger ad Aen. XI 270 adnotat: „Vulgo . . . Diomedem ipsius uxoris adulterae, Aegialeae, scelere patria pulsum esse tradunt. Sed alios hic Vergilius rerum Diomedis auctores secutus est, quod iam Ruhnkenius perspexit.“ Kuschel, Über die Quellen von Vergils Aeneis, Breslau 1858 p. 8 Vergilium hic Stesichori auctoritatem secutum esse suspicatur, sed rationes eius sententiae adicere supersedit. Certe Diomedem „in pulchra Calydone“, ut Oeneum tueretur, versatum fuisse Romanis ex Accii tragoedia „Diomedes“ notum erat (Ribbeck, Römische Tragödie p. 524 s.). Hicine Diomedis uxor apud Oeneum remansit? Hicine poeta Tydidem ad bellum Troicum proficiscentem uxorem

---

[1]) Ex ipso Timaeo Vergilium nihil petivisse docet H. Kothe annal. philol. 1889 p. 358 ss.

nunquam revisurum esse praedixit? Quibus de quaestionibus iudicium fieri non potest, quoniam perpauca huius tragoediae fragmenta servata sunt: praestat cogitare apud eum auctorem fabulam sic commutatam fuisse, a quo cetera hic Vergilium accepisse elucet. Recte enim Geffcken l. c. p. 6 haec: „Die Quelle Vergils ist wie oft Varro; das scheint mir Augustins[1]) (de civ. dei XVIII 16) Citat zu zeigen.“ Tum ipsa Augustini verba ascribit haec: *Nam et Diomedem fecerunt deum,*[2]) *quem poena divinitus inrogata perhibent ad suos non revertisse, eiusque socios in volucres fuisse conversos non fabuloso poeticoque mendacio, sed historica adtestatione confirmant, quibus nec deus, ut putant, factus humanam revocare naturam vel ipse potuit vel certe a Iove suo rege tamquam caelicola novicius impetravit. Quin etiam templum eius esse aiunt in insula Diomedea, non longe a monte Gargano . . . et hoc templum circumvolare atque incolere has alites tam mirabili obsequio, ut aqua impleant et aspergant et eo si Graeci venerint, vel Graecorum stirpe prognati, non solum quietas esse, verum et insuper adulare, si autem alienigenas viderint, subvolare ad capita tamque gravibus ictibus, ut etiam perimant, vulnerare, nam duris et grandibus rostris ad haec proelia perhibentur armatae. Hoc Varro ut astruat* q. s. Addit haec: „Geht auch aus dem Citate nicht zwingend die Reihenfolge der Metamorphosen hervor, so leitet doch die Übereinstimmung Lycophrons mit Vergil einerseits, andererseits die Thatsache, dass Varro die Sage erzählt hat, sicher auf timäisch-varronische Tradition hin.“

Praeterea Samter l. c. p. 65 ss. recte ostendit ea, quae apud Serv. Aen. XI 271 leguntur, ad Varronem redire et nisus Plinii testimonio nat. hist. X 127. III 151. 104[3]) Verrianisque

[1]) De Varrone Augustini auctore quaesiverunt E. Schwarz, De M. Terentii Varronis apud sanctos patres vestigiis capita II. Accedit Varronis antiqu. rer. div. l. XVI, annal. phil. suppl. XVI 437 ss., et C. Frick, Die Quellen Augustins im XVIII. Buche seiner Schrift de civ. dei, Höxter 1886.

[2]) De Diomede in deorum numerum recepto verba iam fecit Ibycus fr. 38 Bergk; cf. Pindar. Nem. X 12 cum schol. et Holzinger ad Lycophr. Alex. 630.

[3]) D. Detlefsen, Die Beschreibung Italiens in der Naturalis Historia des Plinius und ihre Quellen (Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie I) 1901, p. 45.

frustulis a Paulo servatis Servium et ad Aen. XI 246 e Varronianis auctoribus hausisse confirmat et ad VIII 9, quem locum hic adscribimus: *Diomedes revertens de Troia postquam repperit ira Veneris a se vulneratae apud Argos (cum Cylaraba, ut Lucilius, vel Cometa, ut plerique tradunt) turpiter vivere, noluit reverti (ad patriam: vel, ut dicitur, ab adulteris proturbatus).*[1]) Cum hic accurate discernere non possimus, quae Lucilius, quae „plerique" hac de re tradiderint, totam Lucilianae fabulae summam servatam esse apparet apud Serv. ad Aen. XI 269: *Stheneli filius Cyllarabus* (l. *Cylarabes* conl. Pausan. II 18, 5) *Aegialiam Diomedis uxorem cognovit adulterio: quo comperto Diomedes reverti noluit et in Apuliae partibus sibi condidit sedes. quod Veneris dolo dicitur esse perfectum, quam in bello Troiano vulnerarat; unde ait invidisse deos.*

Elucet Varronem praeter narrationes e Timaeo haustas etiam eam fabulae speciem rettulisse, quam Vergilius secutus est.

Quin etiam quo loco Varro de his rebus verba fecerit, hic quidem cognoscere licet; recte enim H. Kettner[2]) l. c. Varronis de gente populi Romani libros IV restituens haec exordio l. III attribuit (p. 73; cf. p. 41 s.): *Troia ... eversa excidio illo ... quod ... insigniter diffamatum atque vulgatum est gestumque regnante iam Latino Fauni filio, ex quo Latinorum regnum dici coepit Laurentumque cessavit, Graeci victores deletam Troiam derelinquentes et ad propria remeantes diversis et horrendis cladibus dilacerati atque contriti sunt... Nam et Diomedem fecerunt deum* etc. (Augustin. c. d. XVIII 16). Et vide quam egregie cum his brevissime perstrictis ea conveniant, quae idem Diomedes Latini legatis apud Vergilium respondet (XI 255 ss.):

quicunque Iliacos ferro violavimus agros
. . . . infanda per orbem
supplicia et scelerum poenas expendimus omnes
vel Priamo miseranda manus: scit triste Minervae
sidus et Euboicae cautes ultorque Caphareus.

Deinde Menelai, Ulixis, Idomenei errores perstringuntur.

---

[1]) Servii ampl. verba uncinis inclusimus.
[2]) cui de hac re assentitur Frick l. c. 44.

UNIVERSITY

Etiam Ovidius eandem fabulam enarrans Varronem videtur secutus esse, licet in l. XIV metamorphoseon Vergilii vestigia premat; velut Maronis illud *heu dira meorum supplicia* (273) optime narratione Ovidiana illustratur XIV 483 ss. Recte praeterea R. Ehwald in adnot. ad Ovid. metam. XIV 484 ss. monet: „Eine charakteristische Uebereinstimmung mit einer alexandrinischen Quelle enthält v. 509 (vgl. Lycophron Alex. 597 *κύκνοισι ἰνδαλθέντες εὐγλήνοις δόμην*), da die meisten Quellen von *ἐρῳδιοί* reden, Plin. h. n. X 127 sie *fulicarum similes* nennt [cf. schol. Lyc. 601 *εἰσὶ δὲ ὅμοια κύκνοις* sc. *τὰ ὄρνεα*]; auch fällt bei Lycophron wie bei Ovid und Vergil (i. e. apud Varronem) die Verwandlung vor des Diomedes Ankunft in Italien.“ Atque non modo hic Vergilii auctorem Ovidius secutus est, sed etiam paulo supra, ubi Ehwald Varronem similiter rem narrare adnotat et conferre iubet Plin. X 127. De Diomedis reditu Ovidius alteram illam Timaei narrationem a Varrone quoque relatam comprobavit, cf. XIV 476 s. *patriis sed rursus ab Argis pellor.*

Ceteras fabulas hic a Vergilio tactas Varroni deberi infra confirmabimus; hic iam apparet totam Vergilii de Diomede fabulam cum libri de gente pop. Rom. tertii exordio plane consentire, cui etiam Serviana illa attribuenda sunt, quae e Varrone fluxisse Samter vidit.

Alii quoque Varroniani loci huc pertinent, ubi rationes commemorantur, quae Aeneae cum Diomede fuerint. Varronis ant. rer. hum. libro II hoc Mirsch attribuit fragm. 16 (Serv. Aen. IV 427): *Sciendum sane Varronem dicere Diomedem eruta Anchisae ossa filio reddidisse.* Conferatur Samter l. c. 11 ss., qui Servii verba ad Aen. III 407: (Diomedes) *cum multis casibus adfligeretur, Palladium, quod apud ipsum erat, Troianis oraculo iussus est reddere. quod cum vellet implere, Aeneam invenit sacrificantem: qui . . . sacrificii ordinem non rupit et Palladium Nautes accepit: unde Nautarum familia Minervae sacra servabat* conlato Serv. Aen. II 166 Varroni attribuit, e quo etiam Plutarchi quaest. Rom. 10, Thiloni assentiens, necnon Dionys. Halic. (excerpt.) XII 16 et Fest. p. 322b, 30 fluxisse docte ostendit.

Vergilio locum illum Varronis notum fuisse et ex Aen. V 704 s.

tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
quem docuit multaque insignem reddidit arte,

cognoscere licet, et inde, quod eam fabulam Vergilius quamvis commutatam carmini suo inseruit Aen. III 403 ss. 545 s. (R. H. Klausen, Aeneas und die Penaten, II 1157 not. 2350).

Quae cum ita sint Vergilius dicens Diomedem desiisse Troianis adversari nova non confinxit, sed Varrone auctore etiam hic usus est.

Quae ad explicandam hanc de Diomede Italico fabulam viri docti protulerint, collecta invenis in Roscheri lexico mythologico I 1025 ss. et a Holzingero ad Lyc. Alex. 592. 616. 620. 630 etc. Cf. Busolt l. c. I 408. Heyne, cuius editione usi sumus anno 1787 publici iuris facta, in exc. 1 ad Aen. l. XI bene cum narrationibus de Diomedeis insulis fabulas de Leuce Achillis insula, de Meleagridibus, de Memnonidibus avibus comparat. De ritu capitis in sacrificio velandi agit Marquardt-Wissowa, Staatsverw. III 179, 7. G. Wissowa, *De Macrobii Saturnaliorum fontibus* capp. III, Diss. Vratisl. 1880 p. 55 s.

2. De Etruscorum origine.

Iam de Etruscis quaesituri moneamus errasse J. G. Cunonem, Vorgeschichte Roms II 12, qui aggressus opinionem de Asiatica gentis illius origine testimoniis veterum auctorum haec opponit: „ein weit überwiegendes Gegengewicht bildet die schlagende Widerlegung des Dionysios und das gänzliche Schweigen Vergils und Livius über die ihnen doch ohne Zweifel wohlbekannte Sage, deren zu gedenken sich ihnen so oft Gelegenheit bot." Sane totam fabulam omnibus tunc notam cur Vergilius enarraret, hic non erat, sed multis locis eam tangit; velut Aen. IX 11 *Lydorum manus* pro *Etruscorum* legimus; cf. II 781 *Lydius Thybris.* VIII 479 s. haec poeta ait:

urbis Agyllinae sedes, ubi Lydia quondam
gens, bello praeclara, iugis insedit Etruscis.

Cf. X 155. XI 759 (*Maeonidae* pro *Etrusci*).

Itaque a Vergilio quoque vetus illa fabula comprobatur, quae iam Herodoto (I 94) innotuit affirmanti Lydos ipsos eam secum communicasse. Herodotus Lydos summa annonae caritate

vexatos tesserarum et talorum ludum adversus famem invenisse narrat; deinde cum magis magisque malum ingravesceret sortitione facta alteram populi partem ducente Tyrseno Atyis regis filio Smyrna profectam in Umbriam pervenisse ibique oppida condidisse. Omissis aliis scriptoribus auctor huius fabulae laudetur Timaeus (Geffcken l. c. 148, 18 ss.): *Lydos ex Asia transvenas in Etruria consedisse, ut Timaeus refert, duce Tyrreno, qui fratri suo cesserat regni contentione*.. (Tertullian. de spect. c. 5), quibuscum Lycophronis versus 1351 s. 1355 ss. coniungendi sunt, qui etiam hic sine dubio Timaeum sequitur:

Αὖθις δὲ κίρκοι Τμῶλον ἐκλελοιπότες
Κίμψον τε καὶ χρυσεργὰ Πακτωλοῦ ποτά ...
Ἄγυλλαν Αὐσονῖτιν εἰσεκώμασαν
δεινὴν Λιγυστίνοισι τοῖς τ' ἀφ' αἵματος
ῥίζαν γιγάντων Σιθόνων κεκτημένοις
λόγχης ἐν ὑσμίναισι μίξαντες πάλην.
εἷλον δὲ Πῖσαν καὶ δορίκτητον χθόνα
πᾶσαν κατειργάσαντο τὴν Ὄμβρων πέλας
καὶ Σαλπίων βεβῶσαν ὀχθηρῶν πάγων.

Ad Varronis doctrinam restituendam multa protulit Geffcken l. c. 76, qui etiam Timaei illud fragmentum supra allatum e Varrone fluxisse ostendit (not. 2) auctorem secutus Georgium Wissowa in Herm. XXII 41, 1: „Auch bei Censorin .. sowie bei Tertullian .. stehen die Timaeusfragmente in nächster Nachbarschaft von Varrocitaten, sodass man deutlich sieht, dass die meisten bei lateinischen Autoren erhaltenen Timaeusfragmente durch Varro hindurchgegangen sind.“ Similiter Mommsen Herm. XVIII 200, 1 ea quae Plinius e Catone, Pisone, Antiate, Alexandro Polyhistore affert, e Varrone repetita esse confirmat.[1]) Eodem

---

[1]) Quae sententia mihi probabilior esse videtur quam Detlefseni l. c. 31 ss. 40 ss., qui putat Plinio tantummodo res ad populorum Etruriae, Latii, Campaniae, Lucaniae, Bruttiorum descriptionem spectantes ex illis auctoribus per Varronem suppeditatas esse, de ceteris regionibus (praecipue de Gallia Cisalpina) eum libros Cornelii Nepotis geographicos consuluisse, de quibus fere nihil constet. Nepotis chronicis Plinium usum esse ostendit F. Münzer, Beiträge zur Quellenkritik der Naturgeschichte des Plinius 1897, p. 334, qui de Varrone Varronisque auctoribus apud Plinium agit p. 137—295; vide imprimis p. 149 s.

referendus est Festi locus p. 322 M., et secundum Samterum l. c. 37 s. Serv. ad Aen. II 781: *Lydus et Tyrrhenus duo fratres, cum eos provincia una non ferret, in sortem miserunt, ut divisis copiis proficisceretur unus ad novas sedes quaerendas. Profectus Tyrrhenus est, qui ex suo nomine Tuscos Tyrrhenos vocavit. Lydia autem dicta est in qua frater remanserat ... Tusci autem a frequentia sacrificii dicti sunt, hoc est ἀπὸ τοῦ θύειν*, quod nominis veriloquium etiam apud Isidorum invenitur origin. IX 2, 86. XIV 3, 43. 4, 20 et 23 (Reitzenstein Herm. XX 536. Samter l. c. 67). Etiam Silium Pun. V 10 e Varrone hausisse recte Geffcken l. c. 80 cognovit, ubi haec poeta ait:

Maeoniam quondam in Latias advexerat oras
Tyrrhenus pubem dederatque vocabula terris;
isque insueta tubae monstravit murmura primus
gentibus.

Plin. nat. hist. III 50 de septima Italiae regione verba faciens haec procul dubio a Varrone accepit: *Umbros inde exegere antiquitus Pelasgi, hos Lydi, a quorum rege Tyrreni, mox a sacrifico ritu lingua Graecorum Thusci sunt cognominati.*

In his Varronianis fragmentis nusquam adhuc Tarchonis illius nomen invenimus, qui apud Vergilium Etruscorum dux est; at cum apud Timaeum et apud Catonem eius mentio facta sit, id casu accidisse putabimus. Timaeum Lycophro expressit inde a v. 1238, ubi narratur Aeneam in Etruriam e Macedonia perventurum esse,

ἐκ δ' Ἀλμωπίας
παλιμπλανήτην δέξεται Τυρσηνία
Λιγγεύς τε etc.
καὶ Πισ' Ἀγύλλης τ' οἱ πολύρρηνοι νάπαι.
σὺν δέ σφι μίξει φίλιον — ἐχθρὸς ὢν — στρατὸν
ὅρκοις κρατήσας καὶ λιταῖς γουνασμάτων
νάνος, πλάναισι πάντ' ἐρευνήσας μυχὸν
ἁλός τε καὶ γῆς. σὺν δὲ δίπτυχοι τόκοι
Μυσῶν ἄνακτος (Telephi sc.)
Τάρχων τε καὶ Τυρσηνός, αἴθωνες λύκοι
τῶν Ἡρακλείων ἐκγεγῶτες αἱμάτων.

Cf. Steph. Byz. s. v. *Ταρκυνία* et s. v. *Ταρχώνιον*. De Catone vide Serv. ampl. ad Aen. X 79 *Cato originum* (fr. 45 Peter) *qui Pisas tenuerint ante adventum Etruscorum, negat sibi compertum, sed inveniri Tarchonem Tyrrheno oriundum, postquam* + *eorundem sermonem ceperit Pisas condidisse* etc. Cf. Strabo V 219 et schol. Veron. Aen. X 200, quod supplendum est e Servii amplioris notis ad eundem versum.

Atque re vera Tarchonis nomen cum Etruscorum origine etiam apud Varronem coniunctum fuisse iam videbimus nisi Lycophronis illo de ‚Nano' loco, ubi Ulixem [1]) significari Holzinger ad Alex. 1244 recte ostendit. Atque Samter plane alia via profectus l. c. 15 hunc Festi locum e Varrone prodiisse ex ipsius Varronis, Dionysii, Plutarchi, Macrobii, Tertulliani consensu colligit (Fest. p. 322 b, 30 ss.): *Ubi* [in clivo Capitolino] *ara dicata ei deo* [Saturno sc.] *ante bellum Troianum videtur, quia apud eam supplicant apertis capitibus. Nam Italici auctore Aenea velant capita, quod is, cum rem divinam faceret in litore Laurentis agri Veneri matri, ne ab Ulixe cognitus interrumperet sacrificium, caput adoperuit atque ita conspectum hostis evitavit.*

Videmus igitur etiam apud Varronem Ulixem in agro Laurenti [2]) cum Aenea congressum esse eo nimirum consilio, ut (sicut apud Timaeum) foedus inter Troianos et Etruscos iceret. Quae cum ita sint, Varro procul dubio etiam alteram illam Timaei fabulam de Etruscorum origine [3]) rettulit neque Tarchonis nomen omisit, quod inde a Vergilio repetitum est.

Fabulam de Ulixe Etrusco etiam E. Woerner, Die Sage von den Wanderungen des Aeneas bei Dion. v. Hal. und Vergilius,

---

[1]) De Ulixe Italico et de Nano vide Roscheri lex. myth. III 634 ss.

[2]) qui aliis quoque Reatini locis huc spectantibus commemoratur, sicut apud Serv. ampl. ad Aen. II 801 (cf. Serv. I 382) Varronis ant. rer. hum. II fr. 10 Mirsch: *ex quo de Troia est egressus Aeneas Veneris eum per diem cotidie stellam vidisse, donec ad agrum Laurentum veniret, in quo eam non vidit ulterius: qua re terras cognovit esse fatales.* Vergilio hanc Varronianam narrationem notam esse cognoscimus ex Aen. I 381 s. (*matre dea monstrante viam*). Cf. W. Kroll, Festschrift C. F. W. Müller gewidmet annal. philol. suppl. XXVII 1890 p. 141.

[3]) De Etruscorum originibus cf. A. Schwegler l. c. I 253 ss.

Leipz. 1882, p. 24 tractat laudans Plut. quom. adolesc. poetas audire debeat 8.

Quae de forma rei publicae Etruscorum apud Vergilium O. Müller l. c. I 327 ss. e catalogo poetae concludit argutiora sunt (ut haec: „Sollen dies etwa vier populi vorstellen? Oder denkt sich Vergil die Einrichtung der zwölf populi als später?") Causas, cur Vergilius Etruscos Aeneae socios faceret, Klausen commentus est satis mysticas (velut hanc: „weil Tages, wie Jupiter indiges, Sohn des Jovialgenius war, weil das tagetische Ceremonialgesetz den Indigitamenten entsprach" II 1212; cf. not. 2036). Re vera Vergilius opibus Latini Turni Mezentii coniunctis praeter Troianos nullam gentem opponere potuit nisi Etruscos ira in Mezentium inflammatos, quod fingens fabulae illam speciem vetustam sequi potuit, quam Lycophronem, Timaeo auctore usum, attingere vidimus. Sed de his rebus infra fusius disputabimus.

3. Corythus Pelasgica.

Vergilius Aen. X 719 s. dicens:

venerat antiquis Corythi de finibus Acron
Graius homo

fabulam de Pelasgis Etruriae attingit, cuius memoria duplex est, cum alii Pelasgos eosdem esse quos Tyrrhenos, alii eos ab Etruscis pulsos ceteris sedibus amissis unam Cortonam sive Crotona diu obtinuisse dicant. Hos Vergilius sequi videtur, illis assentitur Hellanicus fr. 1 M., licet etiam apud hunc Cortona inter Pelasgorum oppida emineat. Contrariae sententiae princeps est Herodotus I 57 *εἰ δὲ χρεόν ἐστι τεκμαιρόμενον λέγειν* (de lingua Pelasgorum) *τοῖσι νῦν ἔτι ἐοῦσι Πελασγῶν τῶν ὑπὲρ Τυρσηνῶν Κροτῶνα πόλιν*[1]) *οἰκεόντων, οἳ ὅμουροι κοτὲ ἦσαν τοῖσι νῦν Δωριεῦσι καλεομένοισι . . . ἦσαν οἱ Πελασγοὶ βάρβαρον γλῶσσαν ἱέντες . . . καὶ γὰρ δὴ οὔτε οἱ Κροτωνιῆται οὐδαμοῖσι τῶν νῦν σφεας περιοικεόντων εἰσὶ ὁμόγλωσσοι οὔτε οἱ Πλακιηνοί* etc.

O. Müller-Deecke, Die Etrusker I, 1877, p. 82. Ed. Meyer, Forschungen I 27 s.; Gesch. des Altertums II §§ 320 s. Holzinger ad Lyc. Alex. 1245 auctoresque ibi laudatos. Nissen, Italische Landeskunde I 497.

[1]) ubi *Κροτῶνα*, non *Κρηστῶνα* legendum esse Ed. Meyer, Forschungen I 24 exponit nisus auctoritate Dionysii Hal. I 29.

Timaeum quoque Pelasgorum expeditionem commemorasse constat; etenim Daedalum ibi legimus (Geffcken 132 s. [Aristot.] mir. ausc. 81) in insulas Electridas pervenisse, *ὕστερον δ' ἐπιπλευσάντων ἐπ' αὐτοὺς Πελασγῶν τῶν ἐκπεσόντων ἐξ Ἄργους φυγεῖν τὸν Δαίδαλον* etc. Atque etiam pugnae inter Etruscos et Pelasgos factae Timaeus auctor fuit, de qua Lycophr. 1351—1361, imprimis 1355 ss. haec verba faciat:

> *Ἄγυλλαν Αὐσονῖτιν εἰσεκώμασαν . . . . .*
> *λόγχης ἐν ὑσμίναισι μίξαντες πάλην* etc.

Quid de Cortona dixerit nescimus, sed fabulam iam Herodoto notam a Timaeo omissam esse credi vix potest.

Varronem Hellanici opinionem comprobasse, impugnasse alteram illam e Serv. ampl. adnotatione ad Aen. VIII 600 non concludemus, cum multo uberior locus de Varronis sententia apud Macrob. Sat. I 7, 28 ss.[1]) (ant. rer. hum. II fr. 2 Mirsch p. 85) exstet: *Pelásgi, sicut Varro memorat, cum sedibus suis pulsi diversas terras petissent, confluxerunt plerique Dodonam, et incerti quibus haererent locis eiusmodi accepere responsum:*

> *στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατούρνιον αἶαν*
> *ἠδ' Ἀβορειγενέων, Κοτύλην, οὗ νᾶσος ὀχεῖται.*
> *οἷς ἀναμιχθέντες δεκάτην ἐκπέμπετε Φοίβῳ*
> *καὶ κεφαλὰς Ἅιδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.*

acceptaque sorte cum Latium post errores plurimos appulissent, in lacu Cutiliensi enatam insulam deprehenderunt . . . Hoc . . miraculo deprehenso has sibi sedes praedictas esse didicerunt vastatisque Siciliensibus incolis occupavere regionem, decima praedae secundum responsum Apollini consecrata erectisque Diti sacello et Saturno ara: cuius festum Saturnalia nominaverunt. Atque cum illo Varroniano loco, ubi ea potissimum a Macrobii auctore excerpta esse putabimus, quae ad Saturnalia spectarent, de quorum origine ille agit, velim conferas Dion. Hal. I 18 ss. *οἱ δὲ Πελασγοί (τυγχάνουσι γὰρ ἐν τούτῳ τῷ*

---

[1]) Macrobiani huius capitis doctrina Samtero p. 10 rerum humanarum antiquitatibus maxime convenire videtur, ubi Romanorum origines Varro enarraverat; cf. Mirsch l. X 4, l. XI 4.

χρόνῳ κατὰ δαίμονα περὶ Κοτυλίαν Ἀβοριγίνων αὐλισάμενοι πλησίον τῆς ἱερᾶς λίμνης) ὡς δὲ τήν τε νησῖδα τὴν ἐν αὐτῇ περιδινουμένην κατέμαθον . . . τέλος ἔχειν σφίσι τὸ θεοπρόπιον ὑπέλαβον. ὁ γὰρ ἐν Δωδώνῃ γενόμενος αὐτοῖς χρησμός, ὅν φησι Λεύκιος Μάλλιος ἀνὴρ οὐκ ἄσημος αὐτὸς ἰδεῖν ἐπί τινος τῶν ἐν τῷ τεμένει τοῦ Διὸς κειμένων τριπόδων γράμμασιν ἀρχαίοις ἐγκεχαραγμένον etc.: sequitur oraculum a Varrone quoque relatum, deinde enarratur quomodo Pelasgi cum Aboriginibus foedus inierint *πονουμένοις τῷ πρὸς τοὺς Σικελοὺς πολέμῳ.*[1]) Pelasgi una cum Aboriginibus *στρατεύουσιν ἐπὶ τοὺς Ὀμβρικοὺς καὶ πόλιν αἱροῦσι Κρότωνα ταύτῃ φρουρίῳ καὶ ἐπιτειχίσματι χρώμενοι . . . τοῖς τε Ἀβοριγῖσι τὸν πρὸς τοὺς Σικελοὺς πόλεμον ἔτι συνεστῶτα πολλῇ προθυμίᾳ συνδιέφερον* etc. Enumerantur postremo urbes *ἃς ἀνὰ χρόνον ὑπὸ Τυρρηνῶν ἀφῃρέθησαν.*

Apparet Dionysium hic Varronis eo loco usum esse, quem Macrobius de Saturnalibus agens reddit: quare Varronem non modo de Pelasgorum cum Siculis bello disputasse putabimus, sed etiam Cortonam ab eo (sicut ab Herodoto) praecipuam Pelasgorum urbem dictam esse (Dionys. I 20, 4). Vide etiam A. Kiessling, *De Dionysi Halicarnasei antiquitatum auctoribus Latinis,* diss. Bonn. 1858, imprimis p. 38—42, ubi Dion. Hal. I 14. 15. 16 (cf. Varr. de l. Lat. V 53). 19—21 ad Varronem referuntur. Samter quoque l. c. 4 (et not. 1) quaerens Macrobii Saturnalium libri primi caput septimum quo ex auctore pendeat, de Varrone etiam Lactant. inst. div. I 21, 7 (ant. rer. hum. II 4 M.) laudat, de lacu Cutiliensi Plinium III 109 conferre iubet affirmans amplam quoque Dionysianam descriptionem I 15 e Varrone fluxisse. — Varronis de Pelasgis doctrina a Kettnero l. c. 20 exponitur, qui p. 19 recte monet Isidorum orig. IX 2, 74 non

---

[1]) Derivationem vocis ,Velia' a Dionysio I 20, 2 s. prolatam — *ἐν οἷς ἦν τὰ πολλὰ ἑλώδη* etc. — inter eas fuisse puto quas Varro de lingua Lat. V 54 breviter sic attingit: *Veliae unde essent plures accepi causas,* e cuius uberiore aliquo loco procul dubio Serv. ad Aen. VI 359: *Velia autem dicta est a paludibus, quibus cingitur, quas Graeci ἕλη dicunt. fuit ergo Elia, sed accepit digammon et facta est Velia, ut Enetus-Venetus*; quibuscum Dionys. Hal. de *ου* syllaba praeposita concinit.

genuinam Varronis sententiam proferre, sed commutatam hanc: *Pelasgi nominati, quia cum velis passis verno tempore advenisse Italiam visi sunt, ut aves. Primo enim eos Varro Italiam appulisse commemorat. Graeci vero Pelasgos a Pelasgo Iovis et Larissae filio perhibent dictos.* Kettner haec addit: „Wie auch sonst Manches in diesem Kapitel aus Servius stammt ... so ist auch diese Stelle in den zwei ersten Dritteilen entnommen aus Serv. in Aen. VIII 600 .. Wiederum ein lehrreiches Beispiel für Isidors Nachlässigkeit im Excerpieren seiner Gewährsmänner: indem er den ihm zu langen Artikel des Servius ins Kurze zu ziehen wünschte ..., schob er diesem (Varroni sc.) eine Ansicht unter, die demselben nach den Worten des Servius wenigstens nicht unmittelbar zuzuschreiben ist." E. Servio haec afferantur: (Pelasgi) *hi primi Italiam tenuisse perhibentur.* Atque cum his locis frustula Varronianae doctrinae retinentibus componamus iam Vergilii haec (VIII 597 ss.):

est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem
religione patrum late sacer ...
Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
arborum pecorisque deo, lucumque diemque,
qui primi finis aliquando habuere Latinos,

quem locum totum a Varrone pendere putabimus.

De L. Mallio a Dionysio teste excitato cf. Kiessling l. c. 39. Fabulam de Pelasgis tractaverunt Schwegler l. c. I 156 ss. (qui p. 162 s. de Niebuhrii sententia verba facit); Rubino l. c. p. 25 ss. (not. 29); C. Peter, Geschichte Roms I 281; Ed. Meyer, Forschungen I 6—124; Gesch. des Alt. II § 37. § 300. Fortasse etiam Acron nomen Varroni debetur, quod apud hunc Caeninae oppidi regi videtur inditum fuisse, de quo Cichorius, Pauly-Wissowa I 1199: „Varro wird bereits den Namen Acro gegeben haben, da dieser sich an zwei wahrscheinlich auf Varro zurückgehenden Stellen (Fest. p. 289. Plut. Romul. 16) findet."

4. Pisae.

Pisis apud Vergilium X 172 ss. profectum esse legimus Asilam vatem; oppidum a poeta dicitur *Alpheae Pisae.* De Asila cf. etiam XI 620. XII 127. 550. Troianus Asilas commemoratur IX 571.

E Lycophronis loco supra laudato hoc 1359 s.:

εἶλον δὲ Πῖσαν καὶ δορίκτητον χθόνα
πᾶσαν κατειργάσαντο τὴν Ὄμβρων πέλας

concludemus apud Timaeum Pisarum iam ante adventum Etruscorum conditarum mentionem factam esse, sed quinam fuerint pristinae urbis conditores, hinc quidem cognoscere non licet. Audiamus Catonis sententiam a Serv. ampl. ad Aen. X 179 prolatam: *Cato originum* (II 13 Jord. 45 Pet.) *qui Pisas tenuerint ante adventum Etruscorum negat sibi compertum; sed inveniri Tarchonem Tyrrheno oriundum postquam + eorundem sermonem ceperit, Pisas condidisse, cum ante regionem eandem Teutanes quidam, graece loquentes, possederint.* Adicitur memoria de Peloponnesiaca origine, quam sequuntur haec, quae mihi cum Catoniano illo fragmento videntur coniungenda esse: *alii incolas eius oppidi Teutas fuisse, et ipsum oppidum Teuta nominatum, quod postea + Pisas Lydia lingua sua singularem portum significare dixerunt.* Idem quod Cato Plin. nat. hist. III 50 refert Varronem nimirum secutus, e quo Plinium Catoniana sua sumpsisse Mommsen Herm. XVIII 200 recte docet. Cf. Rubino l. c. 24.

Cuno l. c. 23 hac de re agens Polyb. II 16 laudat *Λιγυστῖνοι κατοικοῦσι . . . παρὰ θάλατταν μὲν μέχρι πόλεως Πίσης, ἣ πρώτη κεῖται τῆς Τυρρηνίας ὡς πρὸς τὰς δυσμάς*, et suspicatur Ligures eas quoque regiones quondam possedisse, ubi Pisae constitutae sunt, atque Teutanes illos Catonis tunc oblivioni datos populum Liguricum fuisse, cuius nomen l. c. 24 ex eadem stirpe prognatum esse dicit qua Gallorum cognatorum ‚tauta‘ ‚tōta‘ = gens. Fortasse Graeculus aliquis deinde obscuram illam nationem ex oppido Sicyoniae quodam repetivit, de quo Steph. Byz. s. v. *Τίτανα· χωρίον τῆς Σικυωνίας . . . νῦν δὲ Τευτάνιον καλεῖται.* Cf. Eustath. ad Il. II 735; Pausan. II 11, 3. 5.

Fortasse autem hic de Teutamide Pelasgorum rege et de gente similis nominis cogitare praestat, quem Apollodorus II 47 (Wagner) commemorat cuiusque filius apud Hellanicum Pelasgos in Italiam ducit; cf. fr. 1 M.: (Amyntoris filius) *Τευταμίδης, τοῦ δὲ Νάνας. Ἐπὶ τούτου βασιλεύοντος οἱ Πελασγοὶ ὑφ' Ἑλλήνων ἀνέστησαν, καὶ ἐπὶ Σπινῆτι ποταμῷ . . . τὰς νῆας*

καταλιπόντες etc. De Pisa tunc cum illa expeditio facta est a Pelasgis Aboriginibusque occupata vide Dion. Hal. I 20, 5.

At de *Alphea origine* hinc nihil discimus: apparet hic Vergilii auctorem inveniri non posse. Eadem fere quae poeta Strabo V p. 222 refert, sed multo uberiora *ἡ δὲ Πῖσα κτίσμα μέν ἐστι τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Πισατῶν, οἳ μετὰ Νέστορος ἐπὶ Ἴλιον στρατεύσαντες κατὰ τὸν ἀνάπλουν *ὃν *ἐπλανήθησαν, οἱ μὲν εἰς τὸ Μεταπόντιον, οἱ δ' εἰς τὴν Πισᾶτιν, ἅπαντες Πύλιοι καλούμενοι.* Atque elucet cum illa fabula scholii ampl. Serv. ad Aen. X 179 partem extremam coniungi posse: *alii* (Pisam) *ab Epeo Troiani equi fabricatore conditum tradunt, qui cum aliis Graecis in hanc regionem reiectus est: ubi postquam Troianae captivae metu dominarum, ad quas deducebantur, naves incenderunt, desperatione reditus remansit, urbemque condidit et ab ea, quae est in Peloponneso, Pisas cognominavit.* Similia habet Justin. XX 2, 1: *Metapontini quoque in templo Minervae ferramenta, quibus Epeos, a quo conditi sunt, equum Troianum fabricavit, ostentant* nec non Ps. Arist. mir. ausc. 108, quod caput e Timaeo repetitum esse Geffcken l. c. 18. 72 ostendit: *περὶ δὲ τῆς Ἰταλίας τὴν καλουμένην Λαγαρίαν ἐγγὺς Μεταποντίου Ἀθηνᾶς ἱερὸν εἶναί φασιν Εἰλενίας, ἔνθα τὰ τοῦ Ἐπειοῦ λέγουσιν ἀνακεῖσθαι ὄργανα, οἷς τὸν δούρειον ἵππον ἐποίησεν, ἐκείνῃ τὴν ἐπωνυμίαν ἐπιθέντος* etc. (Geffcken 139).

Atqui si meminerimus Timaeum (apud Justin. XX 1, 11 prope illum de Metapontinis locum) commemorasse *Pisas in Liguribus Graecos auctores habere,* cui dubium esse potest, quin totus hic fabularum quasi rivus e Timaei geographia emanaverit (e qua totum illum Justini librum fluxisse postea videbimus)? Hanc Timaei fabulam Servio sine dubio Varro tradidit, a quo eam Vergilius quoque accepit.[1])

---

[1]) Asilam Vergilii neque hic neque apud Graecos quaeremus, quippe qui totus ut vates Etruscus extispicii, auspicii gnarus, sideralis et fulguralis scientiae plenus describatur (Serv. et Serv. ampl. ad Aen. VIII 429). Serv. ad Aen. X 175 praeter Nigidium Figulum Varronem imprimis theologiae auctorem laudat. Fortasse apud hunc id nomen commemoratum fuit; nam etiam de hac re dici potest, quod E. Woerner l. c. 2 de fabula Aeneïa monet: „Aus manchen nebensächlichen Zügen

5. Cumae.

Cum originibus Cumanis apud Vergilium Daedalus coniungitur, qui templum illud magnum exstruxerit, quod Vergilius describit. Afferantur hi versus (14—19):

Daedalus, ut fama est, fugiens Minoia regna
praepetibus pinnis ausus se credere caelo,
insuetum per iter gelidas enavit ad arctos
Chalcidicaque levis tandem super astitit arce.
redditus his primum terris tibi, Phoebe, sacravit
remigium alarum posuitque immania templa.

A Timaeo fabulam de Daedalo ad Padi ostia quondam morato relatam esse iam supra vidimus; artificem Atheniensem etiam cum Thespiadum expeditione apud Timaeum coniunctum fuisse Geffcken l. c. 57 (et 59) exponit, qui de loco quodam scholiorum in Lucanum disserens haec habet (81): „Zu II 609 berichtet uns der Interpret von der Abstammung der Japyger. Ihr Eponym ist Japyx, Daidalos und Kressas Sohn. Im Anschluss daran wird uns des Minos Fahrt nach Kreta und sein Untergang durch Kokalos erzählt, worauf noch andere Versionen folgen. Dies bestätigt sich auch von anderer Seite. Bei Plinius in dem vielgenannten dritten Buche (§ 102) haben wir Aehnliches in kurzem Auszuge, dasselbe ausführlicher bei Strabo (279): nach den bisherigen Erfahrungen wissen wir, was dies zu bedeuten hat“: scilicet has Timaei narrationes cum scriptoribus Romanis communicatas esse per Varronem.

Etiam Callimachus Daedali[1]) historiam Timaeum nimirum, ut saepe, secutus plenissime in Aet. libr. III videtur narravisse (Schneider, Callimachea II 109 s. Schol. Hom. Il. II 145).

Atque ut suspicemur Varronem quoque hanc Timaei fabulam occidentalem exposuisse, accedit quod etiam Sil. Ital. Pun. XII 102 s. eius mentionem facit. Moneamus praeterea apud

---

und Namen ergiebt sich, dass Vergil viel mehr von der Sage gewusst hat, als er in seinem Epos zu benutzen für gut fand.“ Ceterum commemorandi etiam sunt *populi Asili* apud Sil. Pun. VIII 443 ss., qui id nomen ab Aesi *Pelasgorum in Piceno* rege, derivat.

[1]) A tragicis poetis Icari fabulam saepissime tractatam esse schol. Arist. pac. 141 memoriae prodit.

Timaeum fabulosae illi narrationi de Daedali fuga notissimae opponi novam miraculis carentem hanc: *τὸν οὖν Δαίδαλον πυθόμενον τὴν ἀπειλὴν τοῦ Μίνωος διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς βοὸς φασι φοβηθέντα τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως ἐκ τῆς Κρήτης ἐκπλεῦσαι, συνεργούσης τῆς Πασιφάης καὶ* π λ ο ῖ ο ν *δούσης πρὸς τὸν* ἔ κ π λ ο υ ν. *μετὰ δὲ τούτου τὸν υἱὸν Ἴκαρον φυγόντα κατενεχθῆναι πρός τινα νῆσον πελαγίαν, πρὸς ᾗ τὸν Ἴκαρον παραβόλως ἀποβαίνοντα πεσεῖν εἰς θάλατταν καὶ τελευτῆσαι, ἀφ' οὗ καὶ τὸ πέλαγος Ἰκάριον ὀνομασθῆναι καὶ τὴν νῆσον Ἰκαρίαν κληθῆναι. τὸν δὲ Δαίδαλον ἐκ τῆς νήσου ταύτης ἐκπλεύσαντα κατενεχθῆναι τῆς Σικελίας πρὸς χώραν, ἧς βασιλεύοντα Κώκαλον ἀναλαβεῖν τὸν Δαίδαλον* (Diod. IV 76. Geffcken 113 s.). Apud Servium quoque ad Aen. VI 14 praeter multa alia narratio illa ab integra ratione non abhorrens exhibetur, e qua haec afferantur: *sed inclusum Daedalum regina corruptis relaxavit custodibus, qui amisso in mari filio delatus est Cumas. . . . alae enim et volucrum sunt et* *n a v i u m.* Cui dubium esse potest, quin Varro — talium explanationum amantissimus — h a n c fabulam Romam intulerit, quamvis alteram illam fabulae speciem cum ratione pugnantem certe non omiserit?

Atque exstant in Varronianis fragmentis certa vestigia, quibus ea quae suspicati sumus optime comprobantur. Apud Solin. 11, 30 (Mirsch ant. rer. hum. XIII 4) haec leguntur: *Vult ergo Varro Icarum ibi* (scil. in Icario mari) *interisse* *n a u f r a g i o, et de exitu hominis impositum nomen loco.* Quare omnia, quae in Serviana illa explicatione uberrima cum Timaeo concinunt[1]), Varroni reddemus.

Historiae fabularis vestigium est in fragmento quodam apud Augustinum servato (de civ. dei XVIII 13, de gente pop. Rom. II fr. 18 Kettner): (fabula tunc ficta est) *de fabro Daedalo*

---

[1]) Praeterea vide Charis. I p. 87 s. Keil: *et Varro . . . in Scauro: glutinum Daedalum invenisse.* Cf. E. Norden Mus. Rhen. XLVIII 539, qui Plinii *εὑρημάτων* catalogum nat. hist. VII 198 ad Varronem redire eodem tempore coniecit quo E. Wendling Herm. XXVIII 349 s., qui docet Varronem hic Aelium Stilonem magistrum et peripateticos *περὶ εὑρημάτων* libros secutum esse. Etiam Ephorus duos *εὑρημάτων* libros conscripsit.

et eius Icaro filio, quod sibi cooptatis pinnis volaverint. Apud ipsum Varronem fabulas de Daedalo Italicas non minus additas fuisse existimandum est quam alibi, velut in fr. 21, ubi de Leucothea Graecorum locutus Varronis sectator haec misere decurtata addit: *illam . . . Matutam Latini vocaverunt.*[1])

Geffckeno assentior affirmanti Timaeum iam de Daedalo Cumis quondam versato verba fecisse et Servium hanc rem e Varrone comperisse praesertim cum etiam Thespiadae,[2]) quibuscum Daedalus in Sardinia fuerat, apud Timaeum postea in easdem regiones transmigrent (Geffcken l. c. 170. Diod. V 15, 6). Apollinis[3]) templum Cumanum vetustissimum inter Daedalea, quae in plurimis terrae regionibus, imprimis autem in Sardinia, in Sicilia, in ipsa Italia inveniebantur (Holm, Gesch. Siciliens I 47. 100 s. 106 s.), Varronem non praeteriisse inde quoque elucet, quod etiam Coelius Antipater antiquum dei signum ligneum commemoravit (fr. 54 Peter = Serv. ampl. Aen. VI 9).

Sibyllam Cumanam iam a Naevio cum Aeneae expeditione coniunctam fuisse veri simile est (Noack Herm. XXVII 438. A. Förstemann, Zur Geschichte des Aeneasmythus, Magdeburg 1894, p. 43). Apud Vergilium Aeneas Deiphoben sibyllam, Glauci filiam, Apollinis Cumani Hecataeque sacerdotem, confectam iam senectute consulit, quae rogata bella futura vaticinatur. Locos, qui huc spectant, E. Maass l. c. p. XV s. tractat, qui Vergilii sibyllam a Timaei aliorumque sibylla temporibus

---

[1]) Ceterum in libris Augustini etiam ea, quae de fabulis indicat, a Varronis rationibus non abhorrere et inde maximam partem fluxisse hic quoque cognoscimus, velut Augustini haec: *Hae fabulae bellum adusque Troianum, ubi secundum librum M. Varro de populi Romani gente finivit, ex occasione historiarum, quae res veraciter gestas continent, ita sunt ingeniis hominum fictae, ut non sint opprobiis numinum adfixae.* Cf. E. Norden, Die antike Kunstprosa I 199 s. E. Schwarz l. c. 416 ait: „a Varrone rursus arma sua mutuatur Christianus". Aliam sententiam de hoc Augustini loco tulit C. Frick l. c. 34 ss. 39.

[2]) Fabula de Thespiadis cum Sicyone coniuncta fuit; quare non mirum est, quod alii de Daedalidarum familia Sicyonia fabulati sunt, qui Dipoenum et Scyllim eius filios dicebant (Pausan. II 15, 1. Roscheri lex. mythol. I 936).

[3]) Apollinis Delphinii: E. Maass, Commentatio mythographica, ind. schol. Gryph. 1886 p. XVI.

nomine patria differre dicit et a Vergilio coniungi ostendit Troianam et Cumanam et procreari tertiam, quae tempus suum a Troiana, a Cumana patriam mutuata sit; et cum hac sibylla coaluisse docet Deiphoben Chalcidicam, vatem et ipsam, patre vate oriundam (Glauco sc. Anthedonio, marino deo). Timaeum de his rebus auctor mir. auscult. 95 secutus est, unde haec afferantur (Geffcken 145 s. cf. p. 41): *Ἐν τῇ Κύμῃ τῇ περὶ τὴν Ἰταλίαν δείκνυταί τις, ὡς ἔοικε, θάλαμος κατάγειος* (cavo tecto constrata Lycophr. 1280) *Σιβύλλης τῆς χρησμολόγου, ἣν πολυχρονιωτάτην γενομένην* (Geffcken 96, 1 et Serv. VI 321, id est Varro) *παρθένον διαμεῖναί φασιν, οὖσαν μὲν Ἐρυθραίαν, ὑπὸ δέ τινων τὴν Ἰταλίαν κατοικούντων Κυμαίαν Μελάγκραιραν καλουμένην. τοῦτον δὲ τὸν τόπον λέγεται κυριεύεσθαι ὑπὸ Λευκανῶν* etc.

Varronem de sibyllis auctorem uberrimum fuisse Lactant. divin. inst. I 6, 7 ss. his testificatur: *M. Varro . . . in libris rerum divinarum quos ad C. Caesarem pontificem maximum scripsit, cum de quindecimviris loqueretur, Sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllae, sed appellari uno nomine Sibyllinos, quod omnes feminae vates Sibyllae sint a veteribus nuncupatae vel ab unius Delphidis nomine vel a consiliis deorum enuntiandis. σιούς enim deos, non θεούς, et consilium non βουλήν, sed βούλλαν appellabant Aeolico genere sermonis. itaque Sibyllam dictam esse quasi θεοβούλην. ceterum Sibyllas decem numero fuisse, easque omnes enumeravit sub auctoribus, qui de singulis scriptitaverint. Primam fuisse de Persis . . . quartam Cimmeriam in Italia, quam Naevius in libris belli Punici, Piso in annalibus nominet. quintam Erythraeam* (Grais Ilium petentibus vaticinatam . . .) *sextam Samiam . . . septimam Cumanam, nomine Amaltheam, quae ab aliis Herophile vel Demophile nominetur,*[1] *eamque novem libros attulisse ad regem Tarquinium Priscum ac pro iis trecentos philippeos postulasse* (cf. Varronem apud Serv. ad Aen. VI 36) . . . *octavam Hellesponticam, in agro Troiano natam, vico Marpesso . . . nonam Phrygiam . . . decimam Tibur-*

---

[1]) Hanc non diversam esse ab ea sibylla, quam Demo vocat Pausan. X 12, 8 recte vidit E. Maass, De sibyllarum indicibus (Diss. Gryph. 1879) p. 33. 77, qui tamen non debebat formam pleniorem a Lactantio abiudicare (cf. H. Diels, Sibyllinische Blätter p. 53 not.).

tem . . . Nusquam igitur in hoc Varroniano indice Deiphobe, Glauci filia, commemoratur, neque in frustulis Varronianis a Servio servatis ullum eius vestigium exstat, qui et ad VI 72 de Amalthea, et ad III 445 de vocis *sibylla* veriloquio verba faciens aperte Varronem secutus est auctorem. Atque quod Vergilius VI 71 ss. hanc Cumanam ab Amalthea non discrevit, poetae libenter condonabimus. Praeterea recentiora oracula Sibyllae Erythris potissimum repetita esse Varro ipse auctor est (Lact. l. c. I 6, 11): *quorum postea numerus sit auctus, Capitolio refecto, quod ex omnibus civitatibus et Italicis et Graecis praecipue Erythris coacti collatique sunt Romam, cuiuscunque Sibyllae nomine fuerunt.* Atque haec Erythraea eadem est quae Cumana, cum Cumas Erythris migraverit (Serv. Aen. VI 321), quam narrationem Servium e Varrone, Varronem e Timaeo hausisse Geffcken 96, 1 recte ostendit (cf. Maass, de sib. ind. 35—37). Varroni ea quoque Serviana tribuemus, quae Timaeo Geffcken 146 non reddidit *unde nonnulli hanc esse dicunt, quae Romana fata conscripsit, quod .... inde Romam adlati sunt libri, unde haec fuerat.*

Quare etiam eam fabulae formam, quam Vergilius poeticis rationibus commotus mutavit, a Varrone[1]) relatam esse censebimus, quem de minutioribus rebus poeta hic procul dubio consuluit. Velut de foliorum oraculo, quod Verg. Aen. III 444—452 et VI 74 s. attingit, poetam Varronianam doctrinam exhibere discimus e Serv. III 444: *tribus modis futura praedicit: aut scripto, aut signis, id est quibusdam notis, vel ut alii dicunt notis litterarum, ut per unam litteram significet aliquid. in foliis antem palmarum sibyllam scribere solere testatur*

---

[1]) E. Norden Herm. XXVIII 506, 1: „Auch der Name der Sibylle: Deiphobe, Tochter des Glaukos, wird aus Varro stammen; denn dass in dem auf diesen zurückgehenden Sibyllenkatalog des Lact. dieser Name nicht steht, beweist nichts dagegen, da Lact. offenbar gekürzt hat (Maass, de Sibyllarum indicibus p. 34 und 40).“ Sibyllarum index in libro *χρησμοὶ τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν* 75 e Varroniano fluxit, sed aliunde suppletus est (K. Buresch, Klaros p. 120 s., not.); velut in Varroniano catalogo non reperiuntur Sambethe et Taraxandra Aegyptiaca. Hic nobis occurrit *Δηϊφόβη παρὰ Βεργιλίῳ τῷ Ῥωμαίῳ*; quare equidem crediderim hoc nomen e fontibus occultioribus haustum a Vergilio imprimis divolgatum esse.

Varro. Eadem Serv. VI 74 tradit: *ut Varro dicit, in foliis palmae interdum notis, interdum scribebat sermonibus.* Sibyllae huius Vergilianae nomen e Cumanis historiis sumptum esse veri est simile, quas Varro saepius expressit (cf. infra): inde procul dubio Glauci patris nomen.[1])

De sibylla Troiana Anchisae Aeneaeque in Hesperiam profecturis oracula edente vide E. Maass Herm. XVIII 321 ss., de Crateteo quodam eius fabulae auctore 328 ss. Cf. Robert Herm. XXII 454 ss., imprimis p. 455 de tabula picta in pariete (facta antequam Vergili carmen in lucem editum est), ubi vates similiter atque in Aeneide coram Anchise, Aenea, Ascanio „bacchatur".

6. 7. De Haleso et Messapo.

Auruncorum, Sidicinorum, Saticulorum, Oscorum, aliarum gentium circa Falernum agrum habitantium dux apud Vergilium Halesus est, cui cognomen poeta indit *Agamemnonius* (VII 723 ss.). At Agamemnonem non patrem Halesi habendum esse cognoscimus e l. X v. 417 ss.:

fata cavens silvis genitor celarat Halesum:
ut senior leto canentia lumina solvit,
iniecere manum parcae etc.,

ubi deinde Halesi mors enarratur. Cf. X 352 ss. et O. Müller l. c. II 286.

Messapus Neptuni filius invulnerabilis plurimis locis a poeta commemoratur, imprimis VII 691 ss. (VIII 6. IX 27. 124. X 749. XI 429. 464. 518. 603. XII 289 ss. 488 ss. 550. 661). Sequuntur eum Fescenninae acies, Falisci, urbium vicinarum incolae bello iam diu desueti, carminibus (ut cycni: cf. Il. II 459—63. III 2—7. Apoll. Rhod. IV 1300 ss.) regem fortissimum celebrantes.

Heynius in exc. VIII ad l. VII de Haleso Vergiliano disserens recte monet discedere ab aliis Maronem, quod Campanorum

---

[1]) De compositione et de fontibus Necyiae Vergilianae v. E. Norden Herm. XXVIII 360 ss. 405. A. Dieterich, Nekyia, p. 150 ss. H. Belling, Studien über die Compositionskunst Vergils in der Aeneide 1899 p. 28—97.

ducem faciat Halesum, cum plerique Faliscorum originem et nomen ab eo repetant, qui facilius ad eum revocari potuerint. Heynius (p. 158) partem Auruncorum fortasse ab Haleso subactam existimandam esse suspicatur, cui id obloquitur, quod Falisci in nostro carmine ab Haleso plane seiunguntur, quorum dux Messapus dicatur. Similia ceteri dicunt; Kindermann l. c. 104 s. de obscura fabula haec iudicat: „Utrum hic quoque finxerit Vergilius an ex antiquioribus sed perditis fontibus hauserit quis decernet?“ Cuno II 79 s. sic rem explicat: „Dass Vergil ... den Halesus zum Führer der Aurunker, überhaupt der aus dem Gebiete zwischen Liris und Volturnus gekommenen Streiter macht, beweist wieder den nationalen Zusammenhang des eigentlichen Etrurien und des vorsamnitischen Campanien; eben dieser Zusammenhang zeigt sich in dem Vorkommen des Kultus der argeischen Hera in Falerii und in Salernum (Strabo VI 252).“ Cf. O. Müller l. c. II 285.

Fabula de Messapo etiam minus ad liquidum perducta est. Heynius l. l. exponit copias, quas Messapus adducit, ex Etruriae venire urbibus iis, quae Graecam originem habere creditae sint. „Sed Messapum“ inquit „cum in his commune aliquod aut fictum inventumque nomen ponere non liceret, unde poeta arcessiverit aut in Etruriam transtulerit, non video“. Postquam deinde de Messapo Messapiorum duce et conditore verba fecit, sic rem consectatur p. 155: „Quae cum ita se habeant, ad assequendum difficile est, quomodo hoc uno in loco Virgilius veterem famam deserere et Messapum, cui in extrema Italia sedem constanter assignavit vetustas, Fescenninis, Faliscis, caeterisque enarratis Etruriae populis ducem dare maluerit. Videtur certe poeta secutus esse aliquid, quod nunc ignoratur: nam exornat hunc Messapum eiusque copias et singulari ritu illustrat, quod cum rhythmo et cantu incesserint.“ Servii denique explicationem minime facetam comprobat hanc: *Hic Messapus per mare ad Italiam venit: unde Neptuni dictus est filius.* Addantur etiam haec Servii ad Aen. VII 691: *Ab hoc Ennius* (ann. l. I fr. 12 Bährens) *dicit se originem ducere: unde nunc et cantantes inducit eius socios et eos comparat cygnis,* quod haud paucis placuit, quamquam sic vix explicari potest, qua de causa Messapus ille Messapiorum cum Faliscis coniunctus sit. Commutatam

esse a poeta fabulam de Messapo illo noto Kuschel l. c. 20 dicit; Kindermann l. c. 101 haec habet: „Unde poeta Messapum illum, regem Fescenninorum, petiverit in tenebris iacet."

At Vergilium ne hic quidem delirasse iam videbimus.

Faliscos originem ad Argivos referre iam ante Varronis tempora apud scriptores Romanos, velut apud Catonem (orig. fr. 48 p. 50 Peter. Plin. III 51) legebatur, quae fabula propter Iunonis cultum singularem conficta est, cuius caerimonias sacras Dion. Hal. I 21 s. originis Argivae monumenta esse putat: *ὅ τε τῶν ὅπλων τῶν πολεμιστηρίων κόσμος, ἀσπίδες Ἀργολικαὶ καὶ δόρατα.*[1]) *ἁγισμοί τε καὶ θυσίαι καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἕτερα . . . πάντων δὲ περιφανέστατον μνημεῖον τῆς ἐν Ἄργει ποτὲ οἰκήσεως . . . ὁ τῆς Ἥρας νεὼς . . . κατεσκευασμένος ὡς ἐν Ἄργει.* Atque de Iunone illa Curiti Varronem quoque egisse videmus e fragm. ant. rer. div. I 52b Agahd p. 162 i. e. Tertull. apolog. 24, quem locum tractat E. Schwarz l. c. p. 495.

Halesum in vetere historia fabulari Italica Neptuni filium, gentis regum Veientanorum auctorem habitum esse (de quibus Cato quoque egerat, e quo Varro nimirum haec Servio ad Aen. VII 697 suppeditavit: *lucos Capenos — hos dicit Cato* [fr. 48 Peter] *Veientum (iuvenes) condidisse auxilio regis Propertii, qui eos Capenam cum adolevissent miserat* cf. de lingua Lat. V § 30, unde Serv. VIII 330. III 500. VIII 72 et 31) cognoscimus e Servii amplioris hisce (ad VIII 285): *salii sunt, qui tripudiantes aras circumibant. saltabant autem ritu veteri armati post victoriam Tiburtinorum de Volscis. sunt autem salii Martis et Herculis, quoniam Chaldaei stellam Martis Herculeam dicunt: quos Varro sequitur. et Tiburtes*[2]) *salios etiam dicaverunt. quidam hos a saltu appellatos tradunt. quos alii a Numa institutos dicunt, ut arma ancilia portantes saltarent . . . horum numerum Hostilius addidit; nam duo sunt genera, sicut in saliaribus carminibus invenitur: Collini et Quirinales, a Numa instituti,*

[1]) De armis Etruscorum Dionysio obloquitur Diod. XVIII fr. 3. O. Müller l. c. I 365. Falerii a Romanis Colonia Iunonia cognominata est: Liv. XXXIX 55, 9; cf. O. Müller l. c. I 326. Steph. Byz. s. v. *Φαλίσκος· πόλις Ἰταλίας, ἄποικος Ἀργείων.*

[2]) Haec memoria deberi videtur Octavii Hersenni libro de sacris Saliaribus Tiburtium; Macr. Sat. III 12, 7.

ab Hostilio vero pavorii et pallorii instituti. habuerunt sane et Tusculani salios ante Romanos. alii dicunt Salium quendam Arcadem fuisse, qui Troianis iunctus hunc ludum in sacris instituerit. nonnulli tamen hos a Dardano institutos volunt, qui Samothracibus diis sacra persolverent. quidam etiam dicunt salios a Morrio, rege Veientanorum institutos, ut Halesus, Neptuni filius, eorum carmine laudaretur, qui eiusdem regis familiae auctor ultimus fuit.

Atque hunc locum doctrinae plenum longe maiorem partem Varroni deberi ex eo cognoscimus, quod ipse auctor laudatur Reatinus, et ex eo, quod multa, quae hic proferuntur, e Varrone fluxisse aliunde constat. Geffcken l. c. 75 s. oppositis Isidori (or. XVIII 50) et Festi (p. 326. 329) locis haec concludit: „Man sieht sofort, dass nur bei Festus sich die wahre Meinung Varros erhalten hat, Isidor nur ein Citat, das jener selbst gemacht, reproduciert." Apud Festum l. l. haec legimus: *Salios a saliendo et saltando dictos esse quamvis dubitari non debeat, tamen Polemon ait Arcada quendam fuisse nomine Salium, quem Aeneas a Mantinea in Italiam deduxerit, qui iuvenes Italicos ἐνόπλιον saltationem docuerit. At Critolaus Saonem ex Samothrace, cum Aenea deos Penates qui Lavinium transtulerit, saliare genus saltandi instituisse, a quo appellatos Salios* etc. (cf. Varro de l. Lat. V 85).

Vergilium has de Saliorum primordiis sententias Varronis novisse apparet ex Aen. V 298 s.:

> *hunc Salius simul et Patron, quorum alter Acarnan,*
> *alter ab Arcadio Tegeeae sanguine gentis*(sc. sequitur);

hi sunt navium duces ab Heleno dati, quorum nomina poeta III 470 (quem locum nondum perpolitum esse e versu imperfecto cognosci potest) omisit. Dionysii Hal. I 51, 2 haec: (Troiani) *διαίρουσι τὸν Ἰόνιον ἡγεμόνας ἔχοντες τῆς ναυτιλίας . . . τοὺς σὺν Πάτρωνι τῷ Θουρίῳ* e Varrone hausta esse Kiessling l. c. 40 recte ostendit, qui alii quoque Varroniano fragmento (apud Serv. Aen. III 349) Patronis illius nomen restituendum esse putat huic: *idem etiam Varro Troiam Epiri ab Aenea sive a comitibus Gya et Patrone* (codd. *byopator* sim.) *nuncupatam docet* (Gyas apud Vergilium commemoratur I 222.

612. V 118. 152. 160 etc.). Quae cum ita sint, Servii illam de Saliis notam (excepto isto de Saliis pavoriis et palloriis loco, qui falso e Liv. I 27, 7 derivatus est) Varroni[1]) reddemus neque dubitabimus, quin Halesus a Varrone commemoratus sit ibidem, unde Salium suum poeta sumpsit. Ovidium[2]) quoque hinc hausisse suspicabimur, qui in fast l. IV Italiam esse maiorem Graeciam ostendens hoc praeter alia dicit 73 s.:

> *Venerat Atridae fatis agitatus Halesus*
> *a quo se dictam terra Falisca putat,*

quocum congruit Solin. 2, 7 *ab Haleso Argivo Faliscam: a Falerio Argivo Falerios. Fescenninum quoque ab Argivis* (cf. Strab. V 219. Steph. Byz. s. *Φαλίσκος*). Accedit quod Kiessling l. c. 39 docet etiam mentionem illam Argivi Iunonis Faliscae cultus Dionysium Hal. Varroni debere.

Quare veri simile est et Graecam et Veientem Halesi derivationem a Varrone prolatam, Varrone Vergilium auctore usum esse, a quo ne haec quidem Serviana videntur aliena esse (ad Aen. VII 695): *Faliscos Halesus condidit. hi autem, immutato H in F, Falisci dicti sunt, sicut febris dicitur, quae Hormiae fuerunt, ἀπὸ τῆς ὁρμῆς: nam posteritas in multis nominibus F pro H posuit*[3]) . . ., quem Servii locum e Varrone fluxisse Samter l. c. 73 inde colligit, quod idem Formiarum veriloquium et apud Plinium et apud Paulum invenitur. Plin. III 59: *oppidum Formiae Hormiae dictum.* Paul. p. 83, 9: *Formiae oppidum appellatur ex Graeco, velut Hormiae, quod circa id crebrae stationes tutaeque erant, unde proficiscebantur navigaturi* (cf. Strab. V 233. Kiessling l. c. 39). De Haleso et Faleriis vide O. Müller l. c. II 285.

Quaeritur, qui factum sit, ut Vergilius Halesum non Faliscorum ducem faceret, sed earum gentium, quae circa Falernum,

---

[1]) Varronianum hoc scholium esse etiam W. Kroll l. c. 147 vidit.

[2]) Ad Graecos Troianosque transiturus Ovidius veriloquio eo vocis *Aprilis* utitur, quod Varro quoque licet non probaverit, at secundum Macrobium Sat. I 12, 13 explicuerit.

[3]) De F et H litteris in Etrusca lingua inter se permutatis W. Deecke agit, Etruskische Forschungen III (1879) p. 364 et (de hastia-fastia) 355 ss. Cf. O. Müller-Deecke II 422.

agrum habitant. Quod cognoscemus falulam de Messapo consectati.

Proficiscamur a Servii loco quodam singulari ad Aen. VII 695: *Fescenninum oppidum est, ubi nuptialia inventa sunt carmina. hi autem populi ab Atheniensibus ducunt originem.* Atque colonos quosdam Athenis Thespiis Sicyone ortos in Italiam venisse auctor fuit Varro, cum Festi locum p. 266 s. v. Romam conlatis Dion. I 72. 73. Serv. ad Aen. I 273. Plut. Romul. 2 e Varrone prodiisse recte ostenderit Kiessling l. c. 41 s. Festus praeter alia haec habet: *Historiae Cumanae compositor Athenis quosdam Sicyonem Thespiadasque* (corr. *Thespiasque*), *ex quibus porro civitatibus ob inopiam domiciliorum compluris profectos in exteras regiones, delatos in Italiam, eosque multo errore nominatos Aborigines, quorum subiecti qui fuerint Caeximparum* (Müller suspicatur *Caci improbi,* cui non assentior) *viri unicarumque virium imperio montem Palatium, in quo frequentissimi consederint appellavisse a viribus regentis Valentiam: quod nomen adventu Euandri Aeneaeque in Italiam cum magna Graece loquentium copia interpretatum, dici coeptum Rhomem.* Müller annotat haec: „Ὑπέροχος[1]) ἢ ὁ ποιήσας τὰ εἰς αὐτὸν ἀναφερόμενα Κυμαϊκά Athen. XII p. 528 d. Idem apud Pausan. X 12, 4 de Sibylla Cumana narrat. De Sicyone Erechthei vel Marathonis vel Metionis Atheniensium filio cf. Pausan. II 1, 1. 6, 23; de Thespi, Erechthei filio Diod. IV 29“ i. e. Timaeus (Geffcken 160, 8): *Θέσπιος ἦν ἀνὴρ τὸ γένος ἐπιφανὴς ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, υἱὸς Ἐρεχθέως, βασιλεύων δὲ τῆς ὁμωνύμου χώρας ἐγέννησεν ἐκ πλειόνων γυναικῶν θυγατέρας πεντήκοντα.* Cf. Pausan. IX 26, 4.

Atque de Aboriginibus, qui ante Euandri adventum in Palatio consederunt, nonnulla habet Varro de l. Lat. V § 53. Sicyonem quoque Thespiumque a Varrone commemoratos esse e schol. Bob. ad Cic. pro Sestio p. 299 Or. Varronem libro hum. secundo citante cognoscimus. Praeterea hic laudandus est Kettner l. c. 41 ss., qui ostendit Augustinum in libro XVIII de

---

[1]) In Roscheri lex. myth. I 2277 Cymaicorum auctor dicitur Lutatius Daphnis. Serv. ampl. Aen. I 273: *Ateius adserit Romam ante adventum Euandri diu Valentiam vocitatam, sed post graeco nomine Romen vocitatam;* cf. Solin. 1, 1.

civ. d. fundamento uti Varronis de gente pop. Rom. libris, de quibus haec iudicat p. 53: „Man sieht aus dem bestimmten Zeugnis des Aug. cap. 2 sowie aus dessen Excerpten in den folgenden Kapiteln, dass Varro die Geschichte vorzugsweise am Faden der sicyonischen, atheniensischen,[1]) latinischen Königsreihen abwickelte und von diesen dann zu den Römern kam." E Varrone hunc locum fluxisse constat (Aug. XVIII 4. Kettner 66. 45 s.): (regnante) *rege . . . Sicyoniorum nono Messapo, qui etiam Cephisos a quibusdam traditur*. Frick l. c. 15 contendit Augustinum hic sequi Hieronymum. Sed dubium esse non potest, quin idem Varro rettulerit, quem Castoris libris chronicorum usum esse sciamus (Frick 5 s.). Praeterea constat Varronem regum Sicyoniorum *διαδοχήν* in libris de g. pop. Rom. enarrasse (August. c. d. XVIII 2), e quibus Augustinus summam annorum regum Sicyoniorum hausit (de c. d. XVIII 19. Frick 74). Additamentum denique illud *qui etiam Cephisos a quibusdam traditur* Varroni deberi Frick quoque l. c. 15 concedit.

Est igitur Messapus gentis illius Atheniensis, cuius familiae quaedam in Italiam profectae sunt. Varro regem Sicyoniorum eiusdem nominis memoravit cuius Vergilius Faliscorum; et Fescenninos, Athenienses, Sicyonios consanguineos fuisse auctor erat Varro. Nonne veri simillimum est Varronem ne Messapum quidem regem Fescenninorum[2]) transisse, quem Vergilius noverit, praesertim cum Varro de Aboriginibus amplissimus fuerit auctor?

---

[1]) De his vide E. Schwartz, Die Königslisten des Eratosthenes und Kastor, Abh. der Ges. d. Wiss. zu Göttingen vol. XL (1894) 9 ss.

[2]) Aen. XI 429 praestantissimos duces fuisse comperimus Messapum et *felicem Tolumnium*, quem nullo alio loco a Vergilio commemorari monet W. Kroll l. c. 144, cum Tolumnius augur (Aen. XII 258) ab hoc diversus esse videatur. Quaenam huic cum Fescenninorum rege ratio esse potest? Lucem huic quaestioni afferendam esse e narratione de Tolumnio Veiorum rege iam W. Kroll vidit, cuius socios Livius IV 17 ss. prodit fuisse Faliscos Fidenatesque. Quod si verisimile est Vergilium hic auctoris sui vestigia premere et id nomen apud eundem repperisse, a quo Messapum et Halesum acceperit, iam cognoscimus Veiorum regum seriei auctorem, quem secutum esse videmus Varronem de l. Lat. V 30, ad memoriam fabularem quam maxime exiguam supplendam annales Romanos depeculatum esse.

Varronem re vera has fabulas cum Thespiadarum expeditione arte cohaerentes enarrasse optime eo comprobatur, quod Timaeus quoque eadem vel similia rettulit. Geffcken l. c. 55 s. Timaei narrationem de Iolao Thespiadisque et de coloniis Graecis in Sardiniam deductis fabulosis Diodoro, Ps. Arist. mir. ausc., Schol. Dion. Per., Sallustio, Solino nisus restituere conatur haec addens: „Nach allem diesen dürfen wir auch die Nachricht von der Auswanderung späterer Thespiadengeschlechter nach Kyme, auch wenn sie sonst keine Bestätigung findet, auf Timaios zurückführen.“ Recte Geffcken Timaeo haec reddit: *Daedalus . . . post delatus est Cumas* (cf. p. 308 ss.) *οἱ δὲ Θεσπιάδαι τῆς νήσου προεστῶτες ἐπὶ πολλὰς γενεὰς τὸ τελευταῖον ἐξέπεσον εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ κατῴκησαν ἐν τοῖς κατὰ Κύμην τόποις* (p. 170. Diod. V 15, 6). Mihi quidem dubium non videtur esse, quin hic Timaeus ampliores fabulas Cumanas rettulerit, quas Diodorus breviter attingat, atque easdem fere, de quibus Varro *historiae Cumanae compositorem* laudavit.

Ita rem se habere alia quoque ratione confirmari potest. Recte Geffcken l. c. 71 Iustini librum XX inde a capite 2 fere totum e Timaeo fluxisse ostendit; at non dubium est, quin etiam exordium huius libri Tauromenitano debeatur, de quo Geffckenii iudicium afferendum hoc: „Aber leider ist Trogus nicht mehr Trogus, sondern nur noch Justin. Das tritt, stellenweise schon bei Sicilien fühlbar, merklicher noch in Italiens Darstellung (XX) hervor. Die Behandlung ist hier ganz ungleichmässig. Mit gehäuften schnellen rhetorischen Fragen werden wichtige Komplexe griechischer Kolonisation abgethan, anderes, nicht so bedeutendes, erhält eingehendere Berücksichtigung“ etc. Tanguntur hic fabulae de origine Etruscorum, Venetorum, Adriae, de naufragio Diomedis etc. cum Timaeo concinentes; paragraphum 11, ubi de *Pisis in Liguribus* agitur, eidem auctori deberi vidimus. Commemoratis deinde Caere urbe, Aeneae adventu totam fere Italiam Trogus a Graecis gentibus occupatam fuisse exposuerat; Iustinus haec excerpsit: *Iam Falisci,*[1] *Nolani, Abellani nonne Chalcidensium coloni*

[1]) Notandum est Faliscos et Latinos Graecas litteras ab ipsis Cumanis accepisse, quae ad Umbros et Oscos Etruscis auctoribus translatae sint.

sunt? i. e. eiusdem originis cuius Cumani, de quibus Serv. ad Aen. III 441 sic agit: *Euboea insula est, de cuius civitate Chalcide profecti sunt ad novas sedes quaerendas.*[1]) Geffcken l. c. 73 de Trogi illo loco dicit: „Von gleicher Bedeutung sind die Notizen über Abellas und Nolas chalkidischen Ursprung, alles ohne Zweifel timäischer Quelle entnommen", laudans deinde Belochium, Kampanien p. 390. 411 ed. alt. De Cumanis Faliscorum conditoribus Geffcken verba non facit, sed cognoscimus hanc fabulam cum aliis Timaei sententiis artissime cohaerere.

Geffcken l. c. 73, 1 haec habet: „Trogus über Nola scheint von Silius XII 161 ausgeschrieben zu sein": nos non tam Trogum ipsum, quam Varronem de hac re a poeta consultum esse putabimus, e quo Silium saepe hausisse idem l. c. 80 s. exponit, velut p. 81 haec leguntur: „Andere Erzählungen sind, wie ... die sonderbare Geschichte krotonischer Thespiaden (Pun. XI 17) unkontrollirbar"; cf. not. 4: „Die Thespiaden in Kroton möchte ich fast für ein Versehen halten." At cum fabulam de Thespiadis etiam in Italia latius divolgatam fuisse viderimus, neque poetam putabimus errasse et Varronem non modo de hac re, verum etiam de agmine Thespiadarum cum Iolao advecto (Pun. XII 364) Silii fuisse auctorem.[2])

Itaque Varro Messapum Sicyoniorum regem commemoravit, consanguineum Thespiadarum Thespiis et Aboriginum Athenis, Thespiis, Sicyone profectorum, quos in regiones Cumanas migrasse idem auctor fuit, qui Faliscorum origines ad Athenienses rettulit. Cui igitur dubium esse potest, quin Vergilio Messapum Faliscorum regem Varro suppeditaverit?

Videmus hic historiam fabularem Cumanam cum terra Faliscorum aliquo modo cohaerere, unde verisimilius fit etiam

[1]) Scholiasta hic e Varroniana de Campania doctrina hausit, cum et Varro paulò post saepius laudetur et fabula de Baio Ulixis socio hic tangatur, quam Varro Timaeum secutus narravit (Geffcken l. c. 29. 35 ss. 80. 145, 18).

[2]) Ceterum etiam narrationem illam mutilam de Abellae origine Graeca a Serv. ampl. ad Aen. VII 740 prolatam, de qua Thilo sic iudicat: „veteris interpretis de Abellae oppidi origine et nomine narrationem ab homine imperito in brevius contractam esse apparet", rationibus hic prolatis adducor ut e Varronianis rivulis haustam esse putem.

fabulam de Haleso Faliscam cum regionibus circa Falernum agrum sitis coniunctam fuisse. Cum hac terra Halesum Vergilius coniungere maluit, cum de Faliscis etiam altera illa narratio (de Messapo sc.) exstaret, Varrone auctore usus de omnibus his rebus, qui praeter Timaei libros geographicos Cumanas historias videtur adiisse.[1])

Cum cognoverimus Messapum illum a poeta non confictum esse, sed optimo auctori deberi, etiam haec Servii non levia putabimus, e quibus concludere licet Messapum, qui in Aeneide inter adversarios Troianorum magni momenti est, iam antea in veteribus fabulis easdem fere partes egisse.[2]) Servium ad Aen. XII 794 de indigetibus agentem amplior ita supplet: *sane de Aenea fabula talis est: cum Turno occiso et accepta Lavinia, condita civitate in Numicum fluvium, ut alii volunt sacrificans, ut alii Mezentium, ut alii, Messapum fugiens cecidisset* (cf. Serv. ad Aen. VII 797) *nec eius esset cadaver inventum, Ascanius, filius eius, victo Mezentio . . . templum ei constituit, quod indigetis appellari iussit.*

Cetera quoque quae poeta de invulnerabili Messapo dicit (*quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro* Aen. VII 692), ex eodem fonte hausta esse veri est similius quam poetae ingenio deberi. Haec ait Heyne l. c. p. 155: „Unde autem in mentem venerit poetae, ut hunc Messapum indomitum igni et ferro faceret, ita fere assequi mihi videor, quod inter eos, quos ducit, Soractis montis accolae sunt, Hirpi illi suo nomine dicti, qui sacrificio annuo quod ad eum montem fiebat Apollini, ‚super ambustam ligni struem ambulantes non adurebantur'." Moneamus etiam de hirpis his Varronem uberrimum fuisse, e quo Servium ad Aen. XI 785 secundum Samterum l. c. 70 hausisse appareat, qui ad restituendam Varronis doctrinam etiam Servii scholium ad Aen. XI 787 affert: *sed Varro; ubique expugnator religionis, ait cum quoddam medicamentum describeret, ut solent Hirpini, qui ambulaturi per ignes medicamento plan-*

---

[1]) Cf. E. Norden Herm. XXVIII 370.

[2]) Förstemann l. c. p. 69 recte vidit numerum sociorum et hostium Aeneae iam apud Catonem volgari opinione maiorem fuisse.

tas tingunt. Vergilius ipse (Aen. XI 785—788) hunc cultum sic tangit:

summe deum, sancti custos Soractis Apollo,
quem primi colimus, quoi pineus ardor acervo
pascitur et medium freti pietate per ignem
cultores multa premimus vestigia pruna.

Cf. Plin. VII 19. Samter p. 71.

Adnotamus fortasse ex hisce potissimum fabulis locum illum obscurum Lycophronis explicari posse (Alex. 717 s.):

τὴν μὲν Φαλήρου τύρσις ἐκβεβρασμένην
Γλάνις τε ῥείθροις δέξεται τέγγων χθόνα.

Cf. Steph. Byz. s. v. *Φάληρον· Νεάπολις.* Schol. Lyc. l. c. *Φάληρος ἔκτισε τὴν ἐν Ἰταλίᾳ Νεάπολιν.*[1]) Itaque Cumanorum coloniam secundum Timaeum Falerus deduxit, Thespiada nimirum, cuius nomen a ceteris eiusdem familiae non abhorret. Aliter rem Mommsen explicat, a quo dissentit Geffcken l. c. 33: „Die *Φαλήρου τύρσις* hat Mommsen (C. I. L. X. 1 p. 170) mit dem ager Falernus in Verbindung gesetzt, aber der ager Falernus liegt doch viel zu nördlich, und zudem redet ja Lycophron deutlich von einem Kastell. So wird man eher unter Phaleron ein befestigtes weissglänzendes Kap auf neapolitanischem Gebiet erkennen müssen. Noch bleibt zu beachten, dass der athenische Admiral Diotimos der Parthenope als der *συγγόνων θεᾷ* (732) opfert. Das Timaioscitat des Scholiasten hilft uns da nicht viel, erklärt den Zusammenhang nicht. Aber wir wissen, dass etwa im Jahre 444 eine athenische Kolonie nach Neapel geführt wurde." Nos de vetustiore illa consanguinitate cogitabimus, quam consectati sumus.

8. Petelia.

De fabulis nonnullis ibi a Trogo expositis, ubi Timaei doctrinas expressas esse vidimus (XX 1 ss.), Geffcken l. c. 73 haec: „Anderes, wie die lydische Abkunft der Etrusker, die troische der Veneter,

---

[1]) De iis, quae sequuntur, recte iudicat Geffcken l. c. 33, 4: „Die Scholien faseln."

die Gründung Arpis durch Diomedes entspricht durchaus der Vulgärtradition und ist darum gleichgültig." Quare de Etruscis et de Diomede iam antea locuti, Venetos hic omittamus, cum certa vestigia fabulae de Antenore a Timaeo memoratae desint; at sunt de Philocteta, cuius apud Iustinum XX 1, 16 sic mentio fit: *Thurinorum urbem condidisse Philocteten ferunt; ibique adhuc monumentum eius visitur, et Herculis sagittae in Apollinis templo, quae fatum Troiae fuere.* Geffcken, qui Timaei narrationem l. c. 18 restituit, a Trogo eam immutatam esse dicit (p. 72) et haec Timaeo tribuit (139, 10: Lycophr. 911—950. [Arist.] mir. ausc. 107. 108. Tzetz. ad Lyc. 922): *παρὰ δὲ τοῖς Συβαρίταις λέγεται Φιλοκτήτην τιμᾶσθαι· κατοικίσαι γὰρ αὐτὸν ἐκ Τροίας ἀνακομισθέντα* | *et prope Aesarum et Crimisam oppidulum appulsum* | *τὰ καλούμενα Μάκαλλα τῆς Κροτωνιάδος . . . καὶ ἀναθεῖναι ἱστοροῦσι τὰ τόξα τὰ Ἡράκλεια αὐτὸν εἰς τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Ἀλαίου*, quae a Crotoniatibus in suam urbem asportata esse dicit. Sequitur narratio de Philoctetae morte[1]).

Cato de hac fabula a Serv. ampl. ad Aen. III 402 sic advocatur: *ait Cato, a Philocteta, condita iam pridem civitate, murum tantum factum* (Peteliae sc.), quod a Varrone commentatoribus traditum esse censebimus. Varroni Servii genuini haec tribuenda esse putat Samter l. c. 75 ductus consensu, qui inter Servium et Solinum (2, 10 *notum est a Philoctete Petiliam constitutam*) intercedit: *Petilia dicta vel ἀπὸ τοῦ πέτασθαι, i. e. volare, quod captato augurio est condita, vel quod post relictum Ilium, quo ducebatur a Graecis, eam petivit civitatem* (Philoctetes) . . . *Hic postea . . . sibi parvam Petiliam in Calabriae partibus fecit.* Recte Samter l. c. haec addit: „Solinum ibi Varronem sequi vel eo intellegitur, quod in iis, quae praecedunt de Praeneste oppido, laudatur Zenodotus", cuius memoriam per Varronem ad Plutarchum Dionysium Solinum venisse nono

---

[1]) E Timaeo Euphorionem Chalcidensem hausisse paene manifestum fit e Tzetz. ad Lyc. 111: (Philoctetes) *πανθεὶς τῆς ἄλης Ἀλαίου Ἀπόλλωνος ἱερὸν κτίζει, ᾧ καὶ τὸ τόξον αὐτοῦ ἀνέθηκεν, ὥς φησιν Εὐφορίων* (fr. 40 Mein.). Narrationem de Philoctetae reditu ibidem relatam in Apollodori bibliothecam recipere non dubitavit Wagner Epit. Vatic. 1891 p. 286 s.

dissertationis suae capite ostendit. Atque in Aeneide hoc legitur (III 401):

hic illa ducis Meliboei
parva Philoctetae subnixa Petelia muro.

Varronis vestigia hic quoque Vergilium pressisse videmus.

De oppido Macalla a Philocteta condito et de fabula cum hoc nomine coniuncta (*ἀπὸ τοῦ μαλακισθῆναι ἐν αὐτῇ Φιλοκτήτην*) vide Steph. Byz. s. v. *Μάκαλλα*. Schol. Thuc. I 12. Martial. II 84 etc. Lycophr. 943. Holzinger ad Lyc. Al. 927. Beloch, Griech. Gesch. I 89. 226. Klausen, Aeneas I 462 ss., cf. 465 de Philocteta a Sybaritanis culto. Niebuhr, Röm. Gesch. I p. 160 ss. F. Lenormant l. c. I 367 ss.; cf. 376 ss.

Geffcken l. c. 190 hanc fabulam a Doriensibus Oetaeis in Italiam translatam esse conicit.

9. Ilva.

Ilva insula, quae a Vergilio praedicatur:

insula inexhaustis Chalybum generosa metallis,

in Aeneide cum Populonia urbe vicina coniuncta est, unde Abas rex Aeneae auxilio venit (Aen. X 170 ss.).

Metallorum Ilvae *inexhaustorum* mentionem fecit Timaeus, qui de ferro ibi effosso locutus haec adicit: *ᾧ νῦν ἔτι χρῶνται Τυρρηνοὶ οἱ τὸ καλούμενον Ποπλώνιον οἰκοῦντες* (Geffcken 149, 26. [Arist.] mir. ausc. 93). Sed cum constet Varronem quoque de iis egisse, hinc poetam hausisse praestat opinari; Varro enim dixit (Serv.[1]) ad Aen. X 174) *nasci ... quidem illic ferrum, sed in structuram non posse cogi nisi transvectum in Populoniam Tusciae civitatem.* Itaque cum Varro auctor sit tales rationes inter Populoniam et Ilvam fuisse, huius auctoritatem Vergilium secutum, non nova commentum esse putabimus. De Chalybis cf. Apoll. Rhod. Arg. II 375.

---

1) Samter l. c. 64 ea, de quibus Servius l. c. Plinium auctorem laudat, frustra apud hunc (XXXIV 142) quaeri monet.

Fortasse etiam ea, quae de Apolline poeta dicit (cuius signo navis regis Populoniae distincta est) historicorum testimoniis de Apolline ibi quondam culto nituntur, quem Spinae Agyllaeque incolas antiquis temporibus summopere veneratos esse sciamus. De Agylla vide Strab. V 224. 220.

De Abante illo nihil aliunde notum est; alius Abas commemoratur in Aen. X 427. I 121. III 286. Cum praeterea nulla quae inter hunc et Graecum illum heroem intercedat ratio inveniri possit, hic nomen aliquod Etruscorum (ut *Bassa* sim.) in Graecum commutatum esse suspicari licet. Fortasse autem Abas ille cum fabula de Ulixe hic versato coniunctus fuit, cuius obscurum vestigium apud Serv. ampl. ad X 173 invenitur hoc: *quidam Ilvam Ithacen dictam volunt.* Atque harum fabularum auctorem fuisse Varronem iam supra cognovimus.

10. Origines Ligusticae.

Cum in narratione Vergiliana Aen. X 185 ss. nonnulli loci dubii vel obscuri sint, de quorum lectione disputare hic non e re est, ipsos versus e Ribbeckii editione maiore altera (1895) ascribemus:

Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
transierim, Cunare, et paucis comitate Cupavo,
cuius olorinae surgunt de vertice pinnae,
crimen, Amor, vestrum formaeque insigne paternae.
namque ferunt luctu Cycnum Phaethontis amati
populeas inter frondes umbramque sororum
dum canit et maestum musa solatur amorem
canentem molli pluma duxisse senectam,
linquentem terras et sidera voce sequentem.
filius aequalis comitatus classe catervas
ingentem remis Centaurum promovet etc.

Ribbeck v. 186 e codicum corruptelis multifariis nomen Cunare restituit usus Serv. ampl. testimonio non ita inepto *Cunare quidam duci nomen datum tradunt a Cunaro monte, qui in Piceno est*; sed unde nomen Cupavo? De quibus cum nihil praeter patriam, nomina, arma hic comperiamus, cumque nomina et a Latina et a Graeca lingua abhorrere videantur,

indicabimus voces barbaricas (Ligurum sc.) Vergilio ab auctore aliquo de Liguria scribente esse suppeditatas. Cum Cato de originibus Ligusticis quaesiverit (Serv. Aen. XI 715. Cato or. II 1 Jord. p. 9. fr. 31 Peter: *Cato originum cum de Liguribus loqueretur: Sed ipsi unde oriundi sunt, exacta memoria. inliterati mendacesque sunt et vera minus meminere*; Serv. XI 700: *Cato in secundo originum libro*), Varronem id omisisse incredibile est, qui procul dubio Cunarum vel Cunerum promunturium (Plin. nat. hist. III 111) commemoravit.

Haec obscura, cetera paulo dilucidiora. Fabula Phaethontea saepissime poetas tragicos usos esse e Polybii illo cognoscimus, quo ait (commemorato Phaethontis casu) mittere se velle *καὶ πᾶσαν δὴ τὴν τραγικὴν καὶ ταύτῃ προσεοικυῖαν ὕλην* (II 16, 13 s.). Timaeum quoque describentem Italiae regiones ad Padum sitas fabulam de Phaethonte ibi fulmine icto rettulisse, licet alio loco (apud Diod. V 23. Geffcken p. 161) fabulosa illa geographicis rationibus refutaverit, apparet ex [Arist.] mir. ausc. 81 (Geffcken 132. 91), ubi de insulis Electridibus et de lacu illic sito locutus haec adicit: *μυθεύουσι δὲ καὶ οἱ ἐγχώριοι Φαέθοντα κεραυνωθέντα πεσεῖν εἰς ταύτην τὴν λίμνην*. Cum haec antecedant: *ὀσμὴ δ' ἀπ' αὐτῆς βαρεῖα καὶ χαλεπὴ ἀποπνεῖ, καὶ οὔτε ζῷον οὐδὲν πίνει ἐξ αὐτῆς οὔτε ὄρνεον ὑπερίπταται, ἀλλὰ πίπτει καὶ ἀποθνήσκει*, Varronem hunc Timaei locum non transisse pro explorato habendum est. Etenim apud Serv. Aen. VII 563 (Mirsch ant. rer. hum. XI 6; Samter l. c. 69), ubi agitur de aquis quibusdam sulphureis, quae dicuntur *ideo graviores, quia* (locus ille) *ambitur silvis; ideo autem ibi aditus esse dicitur inferorum, quod gravis odor iuxta accedentes necat*, legimus *Varronem enumerare, quot loca in Italia sint huius modi* (Samter p. 70).

A Timaeo igitur ad Varronem Vergilii auctorem deducimur, quod eo comprobatur, quod Ovidium cum Vergilio consentire videmus atque ita, ut denuo ab Ovidio Vergilii fontem inspectum esse cognoscamus; imprimis huc pertinent met. II 367 ss.:

Adfuit huic monstro proles Stheneleia Cycnus,
qui tibi materno quamvis a sanguine iunctus
mente tamen Phaethon propior fuit.

Cf. 372 s. et Hygin. fab. 154. Preller, Mus. Rhen. IV 402 s. Welcker, Aeschyl. Tril. 569 not. 883.

Cur fabula de Cycno in has regiones transmigraret, gravissima causa Ligurum nomen videtur fuisse, cuius originem Plato quoque cum Graeca voce λιγύς sic coniungat (Phaedr. 237 A): ὦ Μοῦσαι, εἴτε δι' ᾠδῆς εἶδος λιγεῖαι, εἴτε διὰ γένος μουσικὸν τὸ Λιγύων ταύτην ἔσχετ' ἐπωνυμίαν.

De oloribus in Padi fluentis versantibus cf. Serv. ad XI 457: *Padus ... habet ... fluenta plurima, e quibus est Padusa, quae quibusdam locis facit paludem, quae plena est cycnorum*: ibidem secundum Timaeum Phaethon fulmine ictus est et sorores fratrem lugentes versabantur. Fabulae de Cycno in Liguriam translatae testis est Paus. I 30, 3: ἔστι δὲ κύκνῳ τῷ ὄρνιθι μουσικῆς δόξα, ὅτι Λιγύων τῶν Ἠριδανοῦ πέραν ὑπὲρ γῆς τῆς Κελτικῆς Κύκνον ἄνδρα μουσικὸν γενέσθαι βασιλέα φασί, τελευτήσαντα δὲ Ἀπόλλωνος γνώμῃ μεταβαλεῖν λέγουσιν αὐτὸν εἰς τὸν ὄρνιθα (Wilamowitz Eur. Her. ed. alt. p. 31: „Kyknos der König der Ligurer, der um Phaethon klagte, ist der Singschwan in seiner Heimat." Nissen, Italische Landeskunde I 469).

Atque hanc fabulam Italicam[1]) a Varrone non omissam esse propterea quoque censebimus, quod Cycnus (Phaethontis, ut videtur, mortem immodice lugens) ab eodem ludibrio habitus est. Exstant enim fragmenta saturae cuiusdam Menippeae Varronis, cui inscriptum erat „Cycnus περὶ ταφῆς" (p. 170 Buech.). Cupavo sine dubio a Vergilio primo Cycni filius dictus est, qui hanc cognationem confinxit, ut fabulam illam celeberrimam carmini suo insereret, quam multi iam ante eum poetae tractaverant.

De Liguribus agunt Cuno Mus. Rhen. XXVIII 193. Helbig, Italiker in der Poebene 30 ss. Hitzig-Blümner ad Pausan. I p. 326.

---

[1]) Heliades Aeschyleae (fr. 73 Nauck) „in Hiberia, hoc est in Hispania" fratrem mortuum lugent; cf. G. Knaack, Quaestiones Phaethonteae 17 ss. Cycnus Ligusticus iam apud Hesiodum invenitur in fr. 220 Rzach (cuius pars extrema vix Hesiodea putanda est).

Quaestio altera.

De fabulis Catonianis per Varronem Vergilio traditis.

---

1. Tibur.

Iam de Vergilianis fabulis quaesituri iis, quae aut e Catone aut e Varrone repetitae esse videantur, ut recte iudicemus utrum potissimum auctorem poeta secutus sit, a fabula Tiburtina ordiamur. Amphiarai Argivi filii tres Tiburtus, Catillus, Coras urbem condiderunt, cuius nomen a Tiburto sumptum est (VII 670 ss. XI 465. 519. 640).

Tiburis nomen in fragmentis Varronis ad historiam fabularem spectantibus saepius occurrit, velut Varronem de Sibylla Tiburtina et de Albuneae oraculo amplissimum auctorem fuisse iam supra vidimus. Eodem rettulimus doctrinam de saliis Tiburtium (cf. *sacra Tiburtium* Serv. ampl. Aen. I 17), de quibus Varro Octavium Hersennum secutus est.

Quodsi testimonia de Tibure tam subtilia Varro prodidit, certe de urbis origine non tacuit, de qua iam Cato testis laudatur a Solino excitatus sic (Cato fr. 56 Peter, apud Sol. 2, 7 s.): *Tibur, sicut Cato facit testimonium,* [conditum] *a Catillo Arcade, praefecto classis Euandri, sicut Sextius, ab Argiva iuventute. Catillus enim, Amphiarai filius, post prodigialem patris apud Thebas interitum Oeclei avi iussu cum omni fetu ver sacrum missus tres liberos in Italia procreavit Tiburtum, Coram, Catillum, qui depulsis ex oppido Siciliae veteribus Sicanis a nomine Tiburti ... urbem vocaverunt.* Sextii illius testimonium (*secius* cod. A) Catoni recte redditum non crediderim, praesertim cum de illo auctore nihil constet. Heyne in exc. VIII ad l. VII: „Sextius Niger esse

videtur Plinio memoratus, qui graece de medicina scripsit", cui vix assentiemur (cf. Kuschel p. 20 et 31 not. 220). S. Gellius quidam (*S. Gallus* Baehrens) propter C. Caesarem (*in or. g. Rom.*) in Or. gent. Rom. c. 16 commemoratur. Fortasse propter metricam clausulam (*Argiva iuventus*) de poeta Sevio Nicanore cogitaverit quispiam, quem versibus heroicis usum esse constat (Teuffel, Gesch. d. röm. Litt. 159, 3). Equidem nomen illud e voce *Sueius* corruptum esse crediderim, quam saepius, velut in Varronis de l. Lat. VII 104, a librariis pessume commutatam esse docet Teuffel l. c. 150, 6. Ab hoc *annales* conscriptos esse e fragmentis nonnullis a Macrobio servatis concluditur. Ribbeck l. c. I 308 hunc eundem esse suspicatur ac M. Seium, quo Varro familiariter usus est. Hinc lectio codicis A bene explicaretur.

Cum tempus nomenque huius auctoris lateant et nihil impediat, quominus eum ante Varronis libros editos vixisse opinemur, quaeritur possitne credi Varronem Solino utriusque scriptoris doctrinam tradidisse. Cum ignoti illius scriptoris sententia Vergilio optime convenit, nam apud Plinium XVII 237. Horat. carm. I 7, 13. Stat. silv. I 3, 77 *Tiburnus* legimus, *Tiburtus* dicitur a Vergilio et eo auctore, ex quo pendet hic Solinus, „et Serv. ad VII 672, licet hic ex *Tiburti* male effecerit primum casum *Tibur*" (Dessau C. I. L. XIV p. 365). Attamen haud levia *Sextius ille habet, quae in Aeneide non inveniantur, alter ille Catillus, fratrum trium pater, cum omni fetu *ver sacrum missus*, Oecles avus, veteres eius regionis incolae Sicani. Quapropter temere Kindermann l. c. p. 97 fortasse *Sextium illum e Vergilio hausisse dicit. Immo testimonio illo de Siculis ad Varronem ducimur. Etenim Aborigines e narratione illa Dionysiana (I 16), quam e Varrone sumptam esse supra vidimus, condidisse urbes discimus *ἄλλας τέ τινας καὶ τὰς μέχρι τοῦδε οἰκουμένας, Ἀντεμνάτας καὶ... Τιβουρτίνους, παρ' οἷς ἔτι καὶ τόδε χρόνου μέρος τι τῆς πόλεως ὀνομάζεται Σικελικόν.* Itaque auctor ille ignotus inter eos videtur fuisse, quos de Roma ipsa agens sic Varro significat: *a Roma quod orti Siculi, ut annales veteres nostri dicunt, fortasse hinc illuc tulerunt* (de lingua Lat. V 101; cf. Dionys. I 20 et Kiessling l. c. 38). Samter l. c. 30 docet Silenum id prodidisse *ἐν Σικελικοῖς*, quo

Varronem auctore usum esse e Solino colligit (p. 29). Atque ut nobis persuadeatur e Varronianis scriptoribus Solinum ibi hausisse accedit aliud: locus ille de quo nunc agimus arte cum narratione de Bruttiis et Ulixe, de Ligea Sirene cohaeret, quam sequitur locus is de Praenestinis originibus, quem Varroni deberi infra videbimus. De Ligea Solini Geffcken l. c. 77 dicit: „An einigen wichtigen Beispielen wurde schon oben bemerkt, dass auch in Solins Chorographie ... nicht selten varronisch-timäische Überlieferung zu Tage tritt. Nur darauf können wir die Erwähnung der Sirene Ligea ... beziehen"; cf. p. 32 s. Apud Timaeum (p. 144 s. Geffcken) legimus: ὧν ... καλοῦσι τὴν μὲν Παρθενόπην, τὴν δὲ Λευκωσίαν, τὴν δὲ τρίτην Λίγειαν ([Aristot.] mir. ausc. 103); cum apud Solinum quoque Parthenope Neapolitana paulo post memoretur, iam dubium esse non potest, quin totus ille Solini locus e Varrone pendeat.

Ergo Vergilius ignoti illius auctoris sententiam a Varrone prolatam comprobavit.

Apud Servium similia leguntur haec ad Aen. VII 670: *de Graecia tres fratres venerunt ad Italiam Catillus, Coras, Tiburtus* (*Tibur* codd.) *vel Tiburnus. hi simul omnes unam fecere civitatem et eam de fratris maioris nomine Tibur appellaverunt: licet et alias fecerint singuli;* et ad 672: *Catillus, unde mons Catilli ... Coras, a cuius nomine est civitas in Italia.* Alia de Cora prodit Plin. III 63. Solin 2, 7. C. I. L. X p. 645.

Cum narratione Catoniana fabulae eae cohaerent, quibus Oecles, Amphiarai pater, in Arcadia sepultus esse (Pausan. VIII 36, 4 εἴγε δὴ ἐπέλαβεν αὐτὸν τὸ χρεὼν ἐν Ἀρκαδίᾳ) et filius Amphiaraum patrem ultus ad Oeclem pervenisse proditur (Apollodor. III 7, 5: Ἀλκμαίωνα δὲ μετῆλθεν ἐρινὺς τοῦ μητρῴου φόνου, καὶ μεμηνὼς πρῶτον μὲν εἰς Ἀρκαδίαν πρὸς Οἰκλέα παραγίνεται, ἐκεῖθεν δ' εἰς Ψωφῖδα πρὸς Φηγέα).

Attamen altera illa inde orta, quod Iunonis cultus primordia — sicut Faliscorum deae — Argis repetebant, vetustior existimanda est. Steph. Byzant. s. v. Τίβυρις. Ἀρτεμίδωρος τετάρτῳ γεωγραφουμένων· ,ἔστι δ' ἐν μεσογείῳ καὶ Τίβυρα πόλις Ἑλληνὶς τὴν ἀρχὴν γεγονυῖα'. Cf. Sil. Pun. VIII 364. IV 225. Klausen Aen. II 935.

2. De Caeculo Praenestino.

Caeculus Praenestinae urbis conditor secundum Vergilium Aen. VII 678 ss. *focis inventus* Volcani filius habitus est; sequuntur eum Gabini, Hernici, Anienis Amasenique accolae, *legio agrestis*, cuius armatura descripta fabula de Messapo exponitur.

Licet etiam originem Graecam Praeneste urbis commenti sint, Vergilius fabula domestica uti maluit, cuius apud schol. Veron. VII 681 p. 99 K. Cato et Varro auctores laudantur: *Cato in Originibus ait Caeculum virgines aquam petentes in foco invenisse, ideoque ⟨Vulcani filium eum ex⟩istimasse, et quod oculos exiguos haberet, Caeculum appellatum. Hic colle⟨cticiis⟩ pastoribus ⟨urbem Praene⟩ste fundavit. Hunc Varro ab Depidiis pastoribus educatum ipsique Depidio nomen fuisse ⟨et datum cognom⟩entum Caeculo ⟨tradit⟩ libro, qui inscribitur Marius aut de fortuna.*[1]) Vergilius cum Varrone (necnon cum Catone) consentit; Serv. VII 678 haec adnotat: *Praeneste locus est haud longe ab urbe, dictus ἀπὸ τῶν πρίνων, id est ab ilicibus, quae illic abundant. ibi erant pontifices et dii indigetes, sicut etiam Romae. erant etiam illic duo fratres, qui divi appellabantur. horum soror dum ad focum sederet, resiliens scintilla eius uterum percussit, unde dicitur concepisse. postea enixa est puerum iuxta templum Iovis abiecitque. virgines aquatum euntes iuxta ignem inventum sustulerunt, qui a fonte haud longe erat: unde Vulcani dictus est filius.* Quod cum homines non crederent *invocato Vulcano, ut eum filium comprobaret, omnis illius multitudinis coetus est flamma circumdatus.*

Quod Mythographus Vaticanus I 84 sic explicat: *Quidam infans expositus a quodam famulo iuxta focum, . . . calore ductus, sese in calentes cineres misit; inventusque . . . Caeculus est appellatus, quia parvulos ex igne habebat oculos; condito oppido exstruxit theatrum ligneum, ut finitimae gentes ad eam urbem concurrerent. Quumque nullus eum filium crederet Vulcani, faces tradidit amicis suis, et signo dato, spectatores flamma circumseptos invasit; rogatusque et probatus filius esse Vulcani, flammas exstinxit.*

---

[1]) De hoc libro disputat E. Norden, Mus. Rhen. XLVIII 544.

Unde Varro hauserit e Solini hoc loco intellegitur 2, 9: *Praeneste, ut Zenodotus, a Praeneste Ulixis nepote Latini filio; ut Praenestini sonant libri, a Caeculo, quem iuxta ignes fortuitos invenerunt, ut fama est, Digidiorum sorores.* Deinde de Petelia et de Diomede agitur. Cum totus ille locus a Varrone pendeat cumque ea quoque, quae e Zenodoto afferuntur, Varroni debeantur (cf. Samter p. 75), eum *libros Praenestinos* ipsos adhibuisse apparet.

Varronem hanc fabulam etiam in libro de familiis Troianis protulisse veri simile est: hinc enim Paulus p. 36 M.: *Caeculus condidit Praeneste* (Klausen II 767).

3. Patavium.

Antenor Troianus ex capta urbe elapsus et per mare Adriaticum navi vectus, ubi e fontibus novem aqua magno cum fragore prorumpit statimque in unum flumen collecta (Timavum sc.) maris speciem refert late agros inundantis, Patavium condidit, quietas sedes, populoque nomen dedit (Aen. I 242—249). Glaucum, Medonta, Thersilochum *tris Antenoridas* poeta VI 483 s. commemorat.

Apud Vergilium duae res diversae, fabula de Antenore et locus ille de Timavo, cur coniunctae sint, a primo non cognoscimus. Quid enim Timavus (quo etiam Lucanus Silius Statius Vergilium secuti „ad ipsos Patavinos fines designandos poetico more usi sunt“, Heyne) cum Patavio commune habere potest? Quare Heyne in exc. VII ad l. I[1]) de his versibus: „nullo modo probare se possunt iudicio paullo acutiori; et erant illi haud dubie inter eos, quos sublatos Virgilius mallet.“

At praestat rationes Vergilii indagare quam copulationem hanc poetae vitio vertere.

Inter auctores harum fabularum laudandi sunt Maeandrius apud Strabonem XII 552 et Scymnus Ch. 387—390, imprimis vero Sophocles in tragoedia illa, cui inscriptum erat ‚Antenoridae‘[2])

---

[1]) qui ibidem fabulas de Antenore Theanoque eius uxore et de Antenoridis in Libyam delatis amplissime consectatus est.

[2]) De hac et de tragoedia Sophoclea ‚Laocoon‘ vide C. Robert, Bild und Lied (Philol. Unters. V) 201.

cuiusque argumentum apud Strabonem videtur servatum esse (XIII 608): *Σοφοκλῆς γοῦν ἐν τῇ ἁλώσει τοῦ Ἰλίου παρδαλέαν φησὶ πρὸ τῆς θύρας τοῦ Ἀντήνορος προτεθῆναι σύμβολον τοῦ ἀπόρθητον ἐαθῆναι τὴν οἰκίαν. τὸν μὲν οὖν Ἀντήνορα καὶ τοὺς παῖδας μετὰ τῶν περιγενομένων Ἐνετῶν εἰς τὴν Θρᾴκην περισωθῆναι, κἀκεῖθεν διαπεσεῖν εἰς τὴν λεγομένην κατὰ τὸν Ἀδρίαν Ἐνετικήν*, quod secundum Nauckium, Trag. Graec. Fragm. ed 2. p. 160 „probabiliter huc refertur." Hunc nimirum auctorem Accius in ‚Antenoridis' suis secutus est, praeterquam quod apud Romanum poetam Antenor, amici populi auctor, procul dubio non Troiae proditor est dictus. Atque exitum fabulae huius a Ribbeckio recte sic descriptam esse puto (Römische Tragödie p. 409): „Die Einnahme Troias wird demnach wohl erst am Schluss unseres Dramas erfolgt und damit unmittelbar der Aufbruch Antenors mit den Henetern, sowie des Aeneas verbunden worden sein ... Für das römische und italische Publikum war der Auszug der beiden Schaaren, die im Osten und Westen der heimischen Halbinsel Ansiedlungen gründen sollten, auf denen die Zukunft der eigenen Nation beruhte, von höchster Bedeutung."

Libenter illam fabulam scriptores Romani accepere, in quibus auctor vetustissimus Cato apud Plinium h. n. III 130 (Peter fr. 42): *Venetos Troiana stirpe auctor est Cato*[1]). Strabonis temporibus haec fabula inter vulgo narratas fuit (*τὰ θρυλούμενα* XIII 607 s.), quod vel inde factum est, quod Patavio in Italia tunc una Roma anteibat (Liv. VII 30, 6), vel inde, quod fabula tunc carmine quodam quod laudaturi sumus praecipue celebrata fuit. Cf. Plin. VI 5. Solin. 2, 10. 44, 1.

Quae narratio quin Varronem non effugerit, dubium non est, a quo etiam Catonianum illud fragmentum de Venetorum origine Plinius III 130 accepisse videatur.

Haec de Antenore; de Timavo locus quasi classicus apud Strabonem hic est (V 214 s.): *ἐν αὐτῷ δὲ τῷ μυχῷ τοῦ Ἀδρίου καὶ ἱερὸν τοῦ Διομήδους ἐστὶν ἄξιον μνήμης, τὸ Τίμαουον. λιμένα γὰρ ἔχει καὶ ἄλσος ἐκπρεπὲς καὶ πηγὰς ἑπτὰ ποτα-*

---

[1]) qui etiam Euganearum gentium oppida XXXIV enumeravit (fr. 41).

μίου ὕδατος εὐθὺς εἰς τὴν θάλασσαν ἐκπίπτοντος, πλατεῖ καὶ βαθεῖ ποταμῷ. Πολύβιος δ' εἴρηκε πλὴν μιᾶς τὰς ἄλλας ἁλμυροῦ ὕδατος, καὶ δὴ καὶ τοὺς ἐπιχωρίους πηγὴν καὶ μητέρα τῆς θαλάττης ὀνομάζειν τὸν τόπον. Ποσειδώνιος δέ φησι ποταμὸν τὸν Τίμαυον ἐκ τῶν ὀρῶν φερόμενον καταπίπτειν εἰς βέρεθρον, εἶθ' ὑπὸ γῆς ἐνεχθέντα περὶ ἑκατὸν καὶ τριάκοντα σταδίους ἐπὶ τῇ θαλάττῃ τὴν ἐκβολὴν ποιεῖσθαι. Sequitur narratio ampla de Diomede harum regionum rege et post mortem hic culto, cum omittere se dicat Strabo consulto fabulosa illa de Phaethonte, de Eridano, de Electridibus insulis, de Meleagridibus etc.

Atque primam illam de Timavo sententiam Timaeo deberi ex eo concludere licet, quod locus ille artissime cum narratione de Diomede cohaeret, de cuius regno atque cultu Tauromenitanus uberrimus fuit (Geffcken 133 ss.), et ex eo, quod ei adicitur Polybii, Timaei adversarii, iudicium reprehendens sive corrigens. Praeterea fabulosa illa, quae Strabo omittere se velle ait, a Timaeo enarrata sunt (Geffcken 132, 23 ss. [Arist.] mir. ausc. 81). Quare recte Ed. Meyer, Gesch. d. Alt. II § 314 etiam hoc Strabonis loco Timaei vestigia a Geffckeno neglecta esse dicit.

Varronem de hoc fluvio miraculoso egisse vel inde colligere licet, quod in libro de litoralibus omnia huiuscemodi flumina et litora videtur enumerasse. Cf. Mommsen, Solin. ed. alt. (1895) praef. XV. Solin. 57, 8. 60, 6. 116, 6. 148, 1.[1]) Praeterea fragmentum, exiguum sane, sed ex ipsa Varroniana doctrina petitum, apud Serv. I 246 invenitur hoc: *amat poeta rem historiae carmini suo coniungere. Varro enim dicit hunc fluvium ab incolis mare nominari* (ant. rer. hum. X 6 Mirsch. Samter l. c. 64). Vergilium ipsis Varronianis verbis usum esse apparet.

Quaeritur verine sit simile utramque rem iam a Varrone eodem loco commemoratam fuisse. Atque conferas Polyb. II 17, 6: *προσαγορεύονται δὲ Οὐένετοι — περὶ ὧν οἱ τραγῳδιογράφοι πολύν τινα πεποίηνται λόγον καὶ πολλὴν διατίθενται τερατείαν.* Praeterea Heyne l. c. 145 Woodium secutus docet „navigationem ex Ionio mari in interiora Adriae aliter tuto fieri non posse, quam ut littus Illyricum legatur": „ubi ad

---

[1]) De *accessa maris* illarum regionum Serv. ampl. I 246 disserit.

intima Istriae perventum est, etiamnum recta traicitur mare adversus Venetias"; cf. Liv. X 2 et de Pollionis expeditione contra Parthinos Illyrici facta Vergil. ecl. VIII 6 s. Quare Vergilii auctorem Antenoridarum errores enarrantem Timavum omisisse credi non potest, atque optime in illam τερατείαν poetae illa quadrant:

. . . . fontem superare Timavi,
unde per ora novem vasto cum murmure montis
it mare proruptum et pelago premit arva sonanti,

ubi Varronem adhibitum esse iam vidimus. Itaque dubium esse non potest, quin de toto hoc loco Varronem Vergilius consuluerit.

Ceterum Timavum iam apud Accium non omissum esse credere licet, cuius patria ab his regionibus non ita remota fuerat. Kuschel l. c. 7 Vergilium ex ‚Antenoridis' Sophoclis haurire dicit, de quibus fere nihil constet.

Copiosa de Antenore et de Antenoridis fabula apud Serv. ampl. ad Aen. I 242 narratur haec: *capto Ilio Menelaus memor se et Ulixen beneficio Antenoris servatos, cum repetentes Helenam ab eo essent suscepti ac paene a Paride aliisque iuvenibus interempti essent, parem gratiam reddens inviolatum dimisit. qui cum uxore Theano et filiis Helicaone et Polydamante* (cf. Il. III 122. Paus. X 26, 3.) *ceterisque sociis in Illyricum pervenit* (Herod. I 196. Polyb. II 17) *et bello exceptus ab Euganeis et rege Veleso victor urbem Patavium condidit; id enim responsi acceperat eo loco condere civitatem, quo sagittis avem petisset; ideo ex avis petitae auspicio Patavium nominatum, cui aeternitatem *Helicaon ne victor rediret gladio peremit.* Sed haec narratio longa vix pro vernacula de Patavii origine fabula habenda est, quam Patavinus ille rerum scriptor patriae suae amantissimus, qui ab eius origine ordiatur, certe pertractavisset. Livius I 1 sic incipit: *Iam primum omnium satis constat Troia capta in ceteros saevitum esse Troianos, duobus, Aeneae Antenorique, et vetusti iure hospitii et quia pacis reddendaeque Helenae semper auctores fuerunt, omne ius belli Achivos abstinuisse, casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Enetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi et sedes et ducem rege Pylaemene ad Troiam amisso quaerebant, venisse in intimum Adriatici maris sinum*

Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis Enetos Troianosque eas tenuisse terras. et in quem primo egressi sunt locum, Troia vocatur pagoque Troiano inde nomen est (Steph. Byz. s. v. *Τροία· ἔστι καὶ Τροία πρὸς τῷ Ἀδρίᾳ τῆς Βενετίας . . .*); *gens universa Veneti appellati.*

Uberiorem illam fabulam propter rerum Italicarum peritiam (rex Velesus,[1]) Pet-avium[2])) e scriptore Latino aliquo fluxisse et ob eam rem, quod Livius eius mentionem non facit, post eius tempora confictam esse puto atque ab auctore quodam — fortasse epico poeta —, qui manifesto Vergilium imitatus est.

Atque equidem suspicor fabulam sic tractatam esse a Largo epici illius carminis scriptore, quod Ovidius Ex Ponto IV 16, 17 s. sic attingit:

> *Ingeniique sui dictus cognomine Largus*
> *Gallica*[3]) *qui Phrygium duxit in arva senem.*

Locos de Antenore collegit R. Stiehle in Philol. vol. XV 593 ss., qui commemorat medio quod nos dicimus aevo etiam Danorum originem a Dano quodam Antenoris filio ductam esse. Mommsen, C. I. L. V 1 p. 267 de ludis Patavii Graeco more in honorem Antenoris celebratis agit. De Venetis Niebuhr l. c.

---

[1]) Apollinis nomen apud Aquileienses *Βέλενος* erat. Etiam apud Herod. VIII 3 p. 156, 33 Bekk.: *Βέλιν δὲ καλοῦσι τοῦτον* (*τὸν ἐπιχώριον θεόν* sc.) *σέβουσί τε ὑπερφυῶς, Ἀπόλλωνα εἶναι θέλοντες*, e lectione codicis Ven. *βέλεν* et ex Ausonii loco Prof. Burdig. 4, 9 et 10, 16 secundum Dindorfium restituendum est *Βέλενον*. Fortasse apud Serv. ampl. *Velenus* sive *Belenus* pro *Velesus* scribendum est: certe autem haec nomina aliquo modo inter se cohaerere puto. De Beleno G. Wissowa agit apud Roscherum I 755 s. et Nissen l. c. I 487. Notandum est etiam Timavi fontem haud longe ab Aquileia et Tergeste abesse (Plin. II 102. Serv. Aen. I 246. Heyne l. c. 143 s.). De Beleno Wissowa: „in Aquileia wird er auch mehrfach als Fons Belenus angeredet als Gott einer Heilquelle." Cf. M. Ihm, Pauly-Wissowa III 199 ss.

[2]) Veriloquium illud minus ineptum videtur esse, si cum eo coniungimus schol. Veron. Aen. I 247 p. 83 K. **uas aves Antenor secutus traditur ex responso*, et *responsum* in fabula supra allata. Fortasse auctor ille Vergili ludos funebres imitatus est. De Lucan. VII 192 ss. vide Ribbeck, Gesch. der röm. Dicht. III 106.

[3]) Cisalpina sc.; at vide de Francorum Gallorumque origine Troiana Th. Birt in Mus. Rh. LI 506. 528.

I (1827) 170 ss., de causis, cur fabula de Antenore et de Enetis huc translata sit, Nissen disputat l. c. 490, 6; cf. auctores de Venetorum re equaria ibi laudatos.

4. Politorium.

Priamum, Troianorum regis nepotem, Politae filium (cuius nex Aen. II 526 ss. narratur), poeta Italos aucturum i. e. Politorium Latii oppidum conditurum esse dicit V 564.

Fabula de Troiana Politorii origine iam a Catone est relata (Serv. Aen. V 564, fr. 54 Peter): (Polites) *segregatus ab Aenea* (condidit) *oppidum Politorium a suo nomine* (cf. Serv. ampl. Aen. I 2). Varro hoc procul dubio in oppidis Latinis dirutis enumeravit: hinc Plin. III 68 (Mommsen, Herm. XVII 58. Seeck, Mus. Rhen. XXXVII 9 s.). Varrone Vergilius usus est auctore, qui tamen enarrata Politae nece (poeticum nescio quod exemplum secutus) oppidi conditorem Politae filium dicere coactus est, cui avi nimirum nomen dedit.

Testimonia collegit R. Stiehle, Philol. XV 605 s.; de nomine oppidi egit Cuno II 72.

5. Caere.

Caeretanorum dux apud Vergilium Aen. X 180 Astur est pulcherrimus, quem etiam Pyrgorum Graviscarumque incolae sequuntur, quorum alii Mezentii partibus favent, deorum contemptoris propter saevitiam immanesque mores a civibus expulsi; qui a Turno cum Lauso filio praestantissimo exceptus summa fortitudine adversus Troianos Etruscosque coniunctos proeliatur, dum ab Aenea filium amissum ulcisci conatus occiditur (Aen. VII 647—654. X 180—184 etc.; de Mezentio crudeli tyranno vide Aen. VIII 478 ss.).

Cum longum sit fabulas de adventu Aeneae consectari, narrationem de Mezentio unam exponemus, ut cognoscamus aliam hic Vergilium viam ingressum esse et elementa illa a mythographis tradita in rebus cum summa carminis cohaerentibus sic disposuisse atque commutasse, ut poetae ingenium et studium admiremur.

Mezentius iam in veteribus de Aeneae adventu fabellis adversarius praestantissimus Troianorum nobis occurrit; attamen videmus Caeretanorum regem non inde a principio easdem partes egisse, sed vetustam subesse fabulam ex usu quodam cultus divini ortam, cuius forma omnium maxime sincera atque genuina apud Festum s. v. *oscillantes* p. 194 invenitur: *Oscillantes, ait Cornificius, ab eo quod os celare sint soliti personis propter verecundiam, qui eo genere lusus utebantur. Causa autem eius iactationis* L a t i n u s *r e x, qui praelio, quod eis* + *fuit adversus* M e z e n t i u m *Caeritum regem, n u s q u a m a p p a r u e r i t, iudicatusque sit Iuppiter factus Latiaris. Itaque scit eius dies* + *feriatos liberos servosque requirere eum non solum in terris sed etiam qua videretur caelum posse adiri per oscillationem* etc., ubi aperte bellum Latinorum et Latini regis contra Caerites et Mezentium significatur. Quibuscum hoc Iulii Caesaris et A. Postumii Albini fragmentum coniungendum esse puto, in quod mea quidem sententia Ascanii sive Iuli nomen ab ipsis illis auctoribus illatum est (Müller Fr. Hist. Gr. III 174 ex auct. de or. gent. Rom. 15): *Itaque vino et omni* v i n d e m i a *Iovi publice voto consecratoque Latini urbe eruperunt*[1]) *interfectoque Lauso Mezentium fugam facere coegerunt. Is postea per legatos amicitiam societatemque Latinorum impetravit.*

Hanc fabulam in Ascanium translatam plenissime exponit Dionys. Hal. I 65. Ovidius fast. IV 877, qui explicans τὸ αἴτιον inde Veneris festum v i n a l i a dici prodit, secundum Heynium in exc. III ad l. VIII „exponit narrationem suo more, ut tamen Varronem potissimum ante oculos habuisse videatur.“ Adscribantur Ovidii haec:

c u r i g i t u r V e n e r i s f e s t u m V i n a l i a d i c a n t
quaeritis, et quare sit Iovis ista dies?
Turnus an Aeneas Latiae gener esset Amatae
bellum erat: Etruscas Turnus adoptat opes.

Mezentius haec praeter alia dicit:

qui petis auxilium, non grandia divide mecum
praemia, de lacubus proxima musta tuis.

---

[1]) ut Nisus et Euryalus Vergilii.

adnuerant Rutuli: Mezentius induit arma,
induit Aeneas adloquiturque Iovem:
hostica Tyrrheno vota est vindemia regi
Iuppiter, e Latio palmite musta feres.
vota valent meliora.

Simillima Varro prodit apud Plin. n. h. XIV 88 (ant. rer. hum. II 17 Mirsch): *M. Varro auctor est Mezentium Etruriae regem auxilium Rutulis contra Latinos tulisse vini mercede, quod tum in Latino agro fuisset,* et de l. Lat. VI 57 (de vinalibus rusticis), aliam sententiam ferens l. l. VI 55 s.

Similia iam Cato prodidit, cuius fr. 12 Peter e Macrobio Sat. III 5, 10 sumptum hoc est: *ait enim Mezentium Rutulis imperasse, ut sibi offerrent quas dis primitias offerebant, et Latinos omnes similis imperii metu ita vovisse: Iuppiter, si tibi magis cordi est nos ea tibi dare potius quam Mezentio, uti nos victores facias.*

Mezentium non modo a Varrone et a Catone, sed etiam in aliis narrationibus totius Etruriae regem habitum esse videmus, cuius rei vestigia etiam in Vergiliano carmine non evanuerunt, ubi omnes Etruriae civitates Mezentium iniurias ulciscendi causa et ad eius vim arcendam Rutulis, qui tyranno favent, bellum inferunt (Aen. VIII 494 s.). Etiam apud Iustinum XXXXIII 1 bellum adversus *Mezentium Etruscorum regem* enarratur; Turnum Liv. I 2 confugisse dicit *ad florentes opes Etruscorum Mezentiumque regem eorum.*

Itaque primam huius fabulae formam fuisse suspicor hanc: Latini a Mezentio Etruscorum rege improbo opprimuntur, qui ea condicione pacem facere vult, ut Latini totam vindemiam sibi tradant; Latini divinum numen veriti eam Iovi vovere maluerunt et ob id votum secundo Marte pugnaverunt. Latinus rex ex illo tempore nusquam apparuit. Quam fabulam cum festis vinalium diebus coniunctam fuisse puto et posteriore demum tempore sic commutatam, ut Aeneas Ascanius Turnus in eam inducerentur. Hanc Vergilius apud Varronem invenit: hinc Mezentius Aeneidis, Etruscorum rex, deorum contemptor, Aeneae adversarius.

Sed alias quoque rationes inter Aeneam Etruscosque in historia fabulari fuisse iam supra vidimus; etenim apud Timaeum et Lycophronem Nano illo auctore Etruscorum opes cum Troianis coniunguntur, quam fabulam Vergilio Varro suppeditavit. Poeta ea libenter usus est, quod neque viribus Latinorum Rutulorum Etruscorum coniunctis solos Aeneae comites opponere poterat neque plures expeditiones (ut in veteribus fabulis) enarrare volebat.

Quaerebatur igitur, quomodo Etruscorum opes discindi possent; fabulae forma a Varrone prodita dubitantem poetam quasi in viam deduxit.

Vidimus iam in vetustissimis Latii fabulis[1]) Mezentium deorum contemptorem, tyrannum iniustissimum dici: quo facile adducimur, ut credamus tyrannum a civibus indignantibus pulsum esse. Quod ut vero proximum esset, Mezentii mores poeta descripsit eos, quos piratarum Etruscorum veterum fuisse Varro prodiderat. Exstat Ciceronis fragmentum (ex ,Hortensio' servatum apud Augustin. contra Iul. Pelag. IV 15. Cic. ed. Orelli alt. IV p. 986), in quo hoc legimus: *verumque sit illud, quod est apud Aristotelem, simili nos affectos esse supplicio atque eos, qui quondam, cum in praedonum Etruscorum manus incidissent, crudelitate excogitata necabantur, quorum corpora viva cum mortuis ... quam aptissime colligabantur, sic nostros animos cum corporibus copulatos.* Neque tamen ex ipso Aristotele Ciceronem haec attulisse puto, sed ea deberi studiis doctis Varronis amici[2]), quo nos ducit Ciceronis fr. 92 p. 987 Or. a Servio ad Aen. VIII 479 servatum, ubi Lydorum expeditio Tyrrheno duce facta et Tyrrhenorum piratarum crudelitas exponitur neque Tuscorum illud veriloquium omittitur Varronianum *ἀπὸ τοῦ θύειν*. Eadem apud Serv. ad Aen. II 781 inveniuntur,

---

[1]) Cf. „Allodium" Albanorum regem apud Dionys. I 71, 3 (e. g. *ᾧ περιφρονοῦντι τὰ δαιμόνια*), ubi pro *ΑΛΛΩΔΙΟϹ* legendum esse *ΑΜΟΔΙΟϹ* Trieber vidit Herm. XXIX 130, assentiente E. Schwartz, Die Königslisten des Eratosth. u. Castor, Abh. der Ges. der Wiss. zu Göttingen, vol. XL (1894) 3, 1.

[2]) Haud raro Ciceronem Varronis scripta in usum vocasse alio loco se demonstraturum esse E. Norden pollicetur Mus. Rhen. XLVIII 350, 1. Cf. Cic. acad. post. I 9.

quem locum e Varrone pendere supra vidimus. Hinc igitur Vergilii illa Aen. VIII 483 ss.:

quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
effera? di capiti ipsius generique reservent!
mortua quin etiam iungebat corpora vivis
componens manibusque manus atque oribus ora
tormenti genus, et sanie taboque fluentis
complexu in misero longa sic morte necabat.[1])

Itaque tyrannus ob immanitatem pulsus (sicut Metabus Aen. IX 539 ss. eiectus *ob invidiam viresque superbas,* Tarquinius Superbus Liv. II 21) ad Turnum fugit: sic fabula Catoniana plane inversa, qua tradebatur *Turnum postea ad Mezentium confugisse* (fr. 9 Peter = Serv. ad Aen. I 267). Vergilius carmen epicum vereque poeticum procreare studens, non fabellas vix cohaerentes, conficta Mezentii fuga omnes difficultates amovit et bella proeliaque apud priores auctores per complures annos distracta contrahere potuit. Itaque elementa illa Varroniana sic Vergilius commutavit et *δραματικῶς* composuit, ut unum sit summum discrimen et carmine ad finem perducto imperium Troianorum stabilitum, tota res acta sit. De hac re vide Schweglerum l. c. I 290, 9. 329 s. Kuschel p. 19 et not. 216.

Asturem Caeretanorum ducem in Aeneide non ex historia fabulari de Aeneae adventu sumptum esse ex iis quae supra disputavimus elucet. Serv. ampl. haec adnotat non ita inepta: *quidam ,Astur' pro ,Astures' accipiunt, apud quos equi et equites optimi perhibentur.* Cogitari enim potest Vergilium, qui saepius in Aeneide res sui temporis, Augusti praecipue instituta, tangit, hoc nomine ficto ad bella Augusti Hispaniensia alludere voluisse, cuius legatus C. Antistius Astures vicit (Dio Cass. LIII 25). In illis regionibus oppidum est constitutum, cui *Asturica Augusta* nomen inditum est. Accedit, quod Astyr[2])

---

[1]) De crudelitate piratarum Etruscorum disputat O. Müller l. c. I 79. Hesych. s. v. *Τυρρηνοὶ δεσμοί.* Steph. Byz. s. v. *Κύζικος.* De voce *tyrannus* a Tyrrhenis ducto vide Philoch. ap. schol. Lucian. Catapl. 1. Argument. Soph. Oed. Tyr. O. Müller l. c. I 108.

[2]) *Astyr* apud Vergilium lectionem exhibet cod. Med. Diomedes p. 445 Keil.

Memnonis armiger et gentis Asturum auctor a Silio (Pun. III 334 ss.) Vergilii sectatore commemoratur. Optime denique cum epitheto illo *equo fidens* scriptorum testimonia de Asturum equis praestantibus congruunt (Plin. VIII 166. Hübner, Pauly-Wissowa II 1863 s.).

Etiam de rebus geographicis Varronem a Vergilio consultum esse cognosci potest, apud quem Graviscae *intempestae* dicuntur, nam haec Catoniana (fr. 46 P.) Servii auctoribus per Varronem tradita esse elucet (Serv. ad Aen. X 179): *Intempestas ergo Graviscas accipimus pestilentes . . . secundum . . . Catonem in originibus . . . nam, ut ait Cato, ideo Graviscae dictae sunt, quod gravem aerem sustinent.*

Quaestio tertia.

De fabulis ab aliis auctoribus relatis, per Varronem Vergilio traditis.

1. Anchemolus Marsorum.

Rhoeti de gente vetusta ortus est Anchemolus Turni socius, qui novercae thalamos incestare ausus est (X 388 s.).

Consectaturi iam fabulam hanc alibi non tactam proficiscamur a Servii nota ad l. l.: *haec fabula in Latinis nusquam invenitur auctoribus. Avienus tamen, qui totum Livium iambis scripsit, hanc commemorat, dicens Graecam esse. Rhoetus ergo Marrubiorum rex fuerat in Italia, qui Anchemolo filio Casperiam superduxit novercam: hanc privignus stupravit. quo cognito cum eum pater persequeretur et ad poenam vocaret, fugiens ille se ad Turnum contulit.*

Apparet hoc in sero additis numerandum esse, cum Avienus saeculo quarto exeunte floruerit. Ergo illud, quo ait hanc fabulam in Latinis nusquam inveniri libris, non magni aestimabimus. Multo doctiora Serv. ampl. adiecit haec: *ad Daunum . . . „gente" autem „vetusta" ideo, quia a Phorco deo marino originem ducere legitur. hoc totum Alexander Polyhistor tradit, quem Lucius Sulla civitate donavit.* Itaque Alexander Polyhistor, qui multas fabulas Graecas in Italiam transtulit, huius narrationis auctor fuit. Cum eum saepius a Varrone expressum esse sciamus[1]) (de Servii schol. ad VIII 330 vide infra),

[1]) Sane hunc G. F. Unger Philol. I (1847) 177 ss. a. demum 40 a. Chr. n. floruisse demonstrare conatur; sed eius rationes reiecit Schwartz, Pauly-Wissowa I 1449, qui eum a. 70—60 a. Chr. n. clarum habitum esse docet. Cf. J. Freudenthal, Hell. Studien I, II 1875.

et cum verisimilius sit Vergilium etiam hoc Varroni debere quam Polyhistoris vasta collectanea ab eo adhibita esse, hanc fabulam a Varrone quoque commemoratam esse et inde Servio ampl. innotuisse credemus.

Quae opinio ea re comprobatur, quod *Rhoeti gens vetusta* a Phorco[1]) ducitur, cum Varro deum illum marinum in mari occidentali quondam imperasse auctor fuerit. Etenim apud Serv. ad Aen. V 824, qui locus totus Varroni reddendus est (ant. rer. hum. XII 6 Mirsch; cf. Serv. III 420; Thilo comparare iubet Mythógr. Vat. I 129. II 167) haec reperiuntur: *hic autem Phorcus dicitur Thoosae nymphae et Neptuni filius. ut autem Varro dicit, rex fuit Corsicae et Sardiniae: qui cum ab Atlante rege navali certamine cum magna exercitus parte fuisset obrutus, finxerunt socii eius eum in deum marinum esse conversum.*

Fortasse similia iam Timaeus fabulatus erat, ubi Phorcys Scyllae pater filiam necatam ad vitam revocasse legebatur (Geffcken l. c. 108, 28 ss.).

2. Archippus et Angitia Marsorum.

Umbronem Turno Archippus auxilio mittit, Marsorum rex, quos angues domandi et leniendi peritissimos fuisse poeta dicit (VII 750—760). Sacerdotem fortissimum, cui dies supremus obeundus sit, Vergilius sic alloquitur:

Te nemus Angitiae, vitrea te Fucinus unda,
te liquidi flevere lacus.

V. 760 imperfectus est; cf. X 544.

Auctorem harum fabularum uberrimum fuisse Gellium annalium scriptorem apparet, tametsi pauca eius fragmenta servata sunt, quae huc spectant.

Peter fr. 8 (Plin. III 108): *Gelli[an]us*[2]) *auctor est lacu Fucino haustum Marsorum oppidum Archippe, conditum a Marsya duce Lydorum.*

---

[1]) de Phorcidis C. Robert agit in Herm. vol. XXXVI 159 s.

[2]) *Gellius* dictum esse ostendit F. Münzer l. c. p. 376 s. not., similia Plinii errata afferens.

Fr. 9 (Solin. 2, 28): *Cn. Gellius*[1]) *Aeetae tres filias dicit, Angitiam, Medeam, Circen; Circen Circeios insedisse montes, carminum maleficiis varias imaginum facies mentientem; Angitiam vicina Fucino occupavisse ibique salubri scientia adversus morbos resistentem, cum dedisset homines vivere, deam habitam; Medeam ab Iasone Buthroti sepultam filiumque eius Marsis imperasse.*

Archippum quoque hic, ubi Archippe commemorata sit, non omissum esse veri simillimum est.

Atque Samter nono dissertationis suae capite demonstravit Cn. Gellii doctrinam Varronem non aspernatum esse, qui auctorem illum in Sabinorum rebus enarrandis expresserit (hinc Dionys. II 31. 72. 76. IV 6. VI 11. VII 1 etc.) et de virginibus raptis ea, quae Cn. Gellius et M. Porcius Cato prodiderunt, composuerit. Ergo Varronem[2]) hic quoque Gellii sententias Vergilio suppeditasse iam adducimur ut credamus.

Accedit quod Gelliana illa fragmenta ita sunt tradita, ut non dubium sit, quin e Varronis libris sint sumpta. Fragmentum 8 in libro III Pliniano invenitur, ubi tot Varronianae doctrinae vestigia detecta sunt.[3]) Solini locus de *Marsorum gente serpentibus inlaesa* et de Aeetae filiabus sententiam cum Plinio congruentem de Hirpis Faliscorum insequitur et maximam partem ex auctore illo ‚ignoto' fluxit, qui saepe Varroniana servavit (Samter l. c. 21).

Praeterea eiusdem fabulae vestigia apud eos auctores exstant, qui saepenumero e Varrone hauserunt. Primum Silius eandem fabulam refert, atque Vergiliana uberiorem, Pun. VIII 495—506:

Hae bellare acies norant; at Marsica pubes
et bellare manu et chelydris cantare soporem
vipereumque herbis hebetare et carmine dentem.

---

[1]) *Coelius* Mommsen; *Gellius* Krause, Roth, Peter. De Coelio Varronis auctore vide F. Münzerum l. c. 228.

[2]) Münzer l. c.: „Überhaupt erwähnen den Gellius nach Dionys von Halikarnass lediglich Autoren, deren Wissen in letzter Linie auf Varro zurückgeht."

[3]) Geffcken l. c. 78 s.: „Mit Reitzenstein (Herm. XX 536) bin ich überzeugt, dass bei Plinius III wesentlich Varro vorliegt."

Aeetae prolem, Angitiam mala gramina primam
monstravisse ferunt tactuque domare venena
et lunam excussisse polo, stridoribus amnes
frenantem, ac silvis montes nudasse vocatis.
sed populis nomen posuit metuentior hospes
cum fugeret Phrygias trans aequora Marsya Crenas,
Mygdoniam Phoebi superatus pectine loton.
Marruvium, veteris celebratum nomine Marri,
urbibus est illis caput etc.

De quo loco Geffcken l. c. 80: „Wir bemerken ... Anklänge an Gellius in der Sage von Angitia, den marsischen Zaubermitteln und Marsyas, dies alles wahrscheinlich Zwischenquellen entnommen. In erster Linie ist der Archeget italischer Altertumsforschung, Varro, benutzt." Atque cum Silio conferas Serv. Aen. VII 750: *Medea quando relictis Colchis Iasonem secuta est, dicitur ad Italiam pervenisse, et populos quosdam circa Fucinum ingentem lacum habitantes, qui Marrubii appellabantur quasi circa mare habitantes, propter paludis magnitudinem, docuit remedia contra serpentes: quamquam alii Marrubios a rege* (*Marro* hic e Silio supplebimus) *dictos velint. hi ergo populi Medeam Angitiam nominaverunt ab eo, quod eius carminibus serpentes angerent ... sunt autem isti Marsorum populi.*

Opinio nostra eo comprobatur, quod fabulam quandam cum Vergiliana hac arte cohaerentem eodem modo a Gellio Varroni, a Varrone Solino traditam esse apparet. Samter enim l. c. 22 s. in ea inquirens, quae de Roma urbe Solinus collectaneis suis praemisit, totum fere Solini caput primum e Varronis libris derivatum esse videri docet et recte haec quoque Gellii per eundem scriptorem Solinum (1, 8 s.) accepisse suspicatur: (Hercules aram punito Caco patri Inventori dicavit) *qui Cacus habitavit locum, cui Salinae nomen est: ubi Trigemina nunc porta. hic, ut Gellius*[1] *tradidit, cum a Tarchone Tyrrheno, ad quem legatus venerat missu Marsyae regis, socio Megale Phryge, custodiae foret datus, frustratus vincula et unde erat*

[1]) Münzer Mus. Rhen. LIII 598 ss. hanc de Caco fabulam examinat; cf. etiam G. Wissowa, Pauly-Wissowa III 2905.

redux, praesidiis amplioribus occupato circa Vulturnum et Campaniam regno, dum adtrectare etiam ea audet, quae concesserant in Arcadum iura, duce Hercule qui tunc forte aderat oppressus est. Megalen Sabini receperunt, disciplinam augurandi ab eo docti. Eodem modo cum auguriorum Italicorum primordiis Marsyam alio loco coniunctum videmus, quem vero est proximum e Varrone fluxisse, scilicet apud Serv. ampl. ad Aen. III 359: *Sciendum tamen, sicut veteres auctores affirmant, peritissimos auguriorum et Aeneam et plurimos fuisse Troianos* (sic Anchises praecipue a Vergilio describitur). *non nulli autem dicunt a Marsya rege missos e Phrygia regnante Fauno, qui disciplinam auguriorum Italis ostenderunt.* Idem Serv. ampl. ad eundem Vergilii versum de eadem re Varronem auctorem laudat sic: *Varro autem quattuor genera divinationum dicit* etc. (cf. Isidor. orig. VIII 9, 13. Kettner l. c. 18).

Quae cum ita sint, iam dubium esse non potest, quin Vergilius fabulas Gellianas de Marsorum origine (quarum cum frustula exigua tantum sint reliqua, casu factum esse credemus, ut Archippus et Umbro in iis non reperiantur, cum Archippe commemoretur) apud Varronem invenerit. — Itaque suspicari licet poetam narrationem illam ad finem nondum perductam supplere voluisse addentem fabulam de Archippe urbe *in lacum Fucinum dissoluta*, quam a Varrone relatam fuisse vidimus.

Adnotamus similes narrationes a Varrone non neglectas esse; velut Mirsch Plinii nat. hist. VII 13 haec Varronis ant. rer. hum. libro I reddit: *Crates Pergamenus in Hellesponto circa Parium genus hominum fuisse, quos Ophiogenes vocat, serpentium ictus contactu levare solitos et manu imposita venena extrahere corpori. Varro etiamnum esse paucos ibi, quorum salivae contra ictuus serpentium medeantur. Similis et in Africa Psyllorum gens fuit.* Cf. fr. 2 et 3 et Strabo XIII 588; ad quos Psyllos A. Gellius transit, postquam de Marsis gente *a Circae filio orta* egit (noct. Att. XVI 11, 1 ss.). Similem fabulam Servius, qui de Campania Varronem sequi solet, ad Aen. VII 730 tangere videtur: *Capuenses ... ante Ophici appellati sunt, quod illic plurimi abundavere serpentes.*

Medea,[1]) quae alios quoque malo illo liberavit (Hygin. f. 26 et Steph. Byz. s. v. Ἀψυρτίδες), et Circe artem suam ab Hecate Aeetae uxore acceperunt secundum schol. Ap. Rhod. III 200.

Alterum Marruvium, Aboriginum oppidum, a Varrone commemoratum esse e Dion. I 14 conligemus, ubi legimus: πλησίον δὲ τῆς Ἴσσης Μαρούιον, cum antea de toto illo urbium Aboriginum catalogo Οὐάρρων Τερέντιος ἐν ἀρχαιολογίαις laudatus sit.

De fabula hac disserunt Heyne in exc. VIII ad l. VII. Klausen l. c. II 841. 1039—1044. Kindermann l. c. 107 s. De sacro Angitiae nemore tituloque quodam ibi eruderato vide Mommsen C. I. L. IX p. 367. Wissowa, Pauly-Wissowa I 2191.

3. De Dardano Cortonensi.

Dardanum cum Iasio e Corytho Etrusca profectum in Samothraciam, inde in Asiam iise auctor est Vergilius (Aen. III 166 ss. VII 240. 205 ss. I 380. II 620. VII 122).

Nomen *Corythus* a Vergilio aliisque pro Cortona poni omnibus persuasum est; unus aliam sententiam explicavit J. G. Cuno l. c. II 246: „Dieses kann nicht die im Inneren Nordetruriens gelegene Stadt Cortona gewesen sein, welche man hierher zu ziehen pflegt — das ist sprachlich unmöglich, dem widersprechen die Sachen: denn Corythus erscheint überall als ein Land, wie bereits hervorgeht aus den Versen der Aeneis IX 10 und X 719:

Extremas Corythi penetravit ad urbes
Venerat antiquis Corythi de finibus . . .

Corythus ist das dem Aeneas und seinen Nachkommen verheissene Land, in das er wirklich gekommen ist, von welchem er wenigstens einen Teil in Besitz genommen hat: nach unserem Dichter ist Corythus das was der Peloponnes den Herakliden war.“ Atqui nullius ponderis est X 719, cum in versu insequenti (*Acron Graius homo* etc.) aperte fabulam de Pelasgica

[1]) Medus, Medeae filius, reperitur apud Varronem Atac. frg. 11 Bähr.

Cortonae origine significari viderimus; et ad IX 10 recte Forbiger adnotat: „*Corythi ad urbes* ad Etruriam, quam designat a Corytho, conditore Cortonae. Similiter apud Rutil. I 600 *Corythi populi* pro *Tyrrheniae populi* accipiendum"; vide not. Forbigeri ad III 170.

Atque de rationibus quibusdam, quae inter Dardanum et Italicos mores intercedunt, Varronem egisse p. 316 [32] demonstratum est, ubi haec e Varrone fluxisse invenimus: *non nulli* (Salios) *a Dardano institutos volunt, qui Samothracibus diis sacra persolverent* (Serv. ampl. VIII 285; cf. Plut. vit. Num. 13). Kuschel l. c. 11 Vergilium etiam de Dardano in Asiam e Samothracia profecto Varronis auctoritate usum esse recte vidit, quem de ratione, quae Samothraciae cum Troade est, Callistratum et Satyrum secutum esse docet G. Wissowa Herm. XXII 40, cum de penatibus in Italiam Troia deductis Romanus Timaeo assentiatur. Serv. ampl. ad Aen. III 148 e Varronis rer. hum. secundo refert haec: *Varro sane ... ait, Aeneam deos penates in Italiam reduxisse ... sane hos deos Dardanum ex Samothracia in Phrygiam, Aeneam vero in Italiam ex Phrygia transtulisse idem Varro testatur.*[1])

Videmus Varronem de Dardano uberrimum fuisse auctorem atque etiam eas sententias protulisse, quae ipsi non placerent.

Etiam eas rationes plurimis Varro exposuit, quas Dardano cum Arcadia fuisse fabulabantur, secutus scriptores illos Ἀρκαδικῶν, in quibus fuere Archetimus (Müller F. H. G. IV 317), Ariaethus (Dion. Hal. I 49. Müller IV 318), Demaratus (Müller IV 379), Nicias (Müller IV 463), Aristippus (l. c. IV 327), Agathyllus (IV 292), Polemo (III 122, 24), Staphylus Naucratita (IV 506), Hellanicus (I 53; cf. ‚Atlantis' I 52, fr. 56), Aristoteles (II 134, 91), Philostephanus περὶ Κυλλήνης.[2]) Quin etiam Dionysium

---

[1]) Cf. Serv. I 378, ant. hum. fr. II 8 Mirsch. Serv. II 325. III 2. Macrob. Sat. III 4, 7. Agahd l. c. 187 ss. (ant. rer. div. l. XV, in quo libro *etiam Samothracum nobilia mysteria acta sunt* fr. 4). De penatibus Etruscorum cf. fr. 6. De penatibus sententiae Varronis Attici auctoritas opponitur apud schol. Veron. Aen. II 717 p. 91 Keil.

[2]) Ceteris Polemonem praeferemus, quem etiam de Salio Arcade Aeneae comite a Varrone consultum esse supra vidimus. Praeterea acute locum illum singularem de Cephiso Messapi cognomine Varro-

Hal. I 61 de Dardano ex Arcadia oriundo Varronem secutum esse recte cognovit Kiessling l. c. 41.

Quibus de causis totum hoc Servii ampl. scholium ad Aen. III 167 prolatum Varroni reddemus: *hi tamen fratres* (Dardanus et Iasius) *cum ex Etruria proposuissent sedes exteras petere, profecti. et Dardanus quidem contracta in Troia iuventute Dardaniam urbem condidit, a qua Troianorum origo crevit. Iasius autem Samothraciam cepit et ibi liberum locum imperio tenuit. alii dicunt utrumque ex Corytho, Iovis filio, procreatos et sicut dictum est relicta Italia profectos. sed Iasium Samothraciam imperio tenuisse, Dardanum vero in Phrygiam pervenisse ibique auxilio fuisse Teucro, Scamandri filio, qui tum finitimas gentes bello subigebat, filiamque eius duxisse in matrimonium, et post mortem soceri regnum adeptum Dardaniam Troianam regionem ab suo nomine appellasse. Graeci et Varro humanarum rerum Dardanum non ex Italia, sed de Arcadia, urbe Pheneo, oriundum dicunt; alii Cretensem; alii circa Troiam et Idam natum.* Fabulam hic relatam, quam neque Graeci auctores nobiles proposuerint neque Varro comprobaverit, a Latino aliquo scriptore vetustiore proditam esse putabimus; neque desunt Latini fontis vestigia, velut illud: *Dardanus contracta in Troia iuventute . . . urbem condidit, a qua Troianorum origo crevit* conlatum cum fabulis de Romulo Romae, Caeculo Praenestinae urbis conditoribus.

Haec opinio Vergilio magis arrisit quam ea, quae Varroni placuit, quoniam sic Romanorum proavi non ex alienigenis ducebantur neque Troiani iniuste agros Latinos occupabant. Praeterea recte Heyne l. c. III p. 146: „Poeta" inquit „oraculorum ambages in ea (in narratione sc. de Dardano Cortonensi) egregie fundavit." Sic oraculo illo a Vergilio conficto Aeneas domesticas regiones petere iuberi poterat similiter atque Heraclidae in Peloponnesum profecti, de quibus Isocrat. Archidam. (6) 17 ait: *ἐπὶ δὲ τρίτης γενεᾶς εἰς Δελφοὺς ἀφίκοντο χρήσασθαι τῷ μαντείῳ περί τινων βουληθέντες· ὁ δὲ θεὸς περὶ μὲν ὧν ἐπηρώτησαν, οὐκ ἀνεῖλεν, ἐκέλευσε δ' αὐτοὺς ἐπὶ τὴν*

---

nianum e Polemonis Sicyonicis fluxisse suspicatus est C. Frick l. c. 15. De Dardano ex Arcadia profecto agit Thraemer, Pauly-Wissowa IV 2168 ss.

πατρῴαν ἰέναι χώραν. σκοπούμενοι δὲ τὴν μαντείαν εὗρισκον etc. (cf. Aen. III 96 ss. *antiquam exquirite matrem* etc.).

Ceterum alio quoque modo Dardanus cum Italia coniungebatur, sicut Solinus 2, 7 omnibus innotuisse dicit *Coram a Dardano* conditam esse, atque eo loco, ubi plurima Varronianae doctrinae frustula inveniantur; eandem rem Plinius in libro tertio (§ 63) tangit, quem plurimum ibi de his rebus Varronem secutum esse constat.[1]) Cum hac fabula Steph. Byz. s. v. *Θύμβρα* cohaerere suspicari potes: *Δαρδάνου κτίσμα, ἀπὸ Θύμβρου*[2]) *φίλου αὐτοῦ.* Erant fortasse auctores, qui Thymbra oppidum necnon Thymbrim fluvium ab amico quodam Thymbro Dardanum ex Italia secuto dictum esse affirmarent nomen suum ab Italico flumine ducente. Minus arridet suspicio iam Lycophronem hanc rem tetigisse, apud quem Alex. 1128 s. haec leguntur:

ναὸν δέ μοι τεύξουσι Δαυνίων ἄκροι
Σάλπης παρ' ὄχθαις, οἵ τε Δάρδανον πόλιν
ναίουσι,

ad quae schol.: *Δάρδανος δὲ πόλις Ἰταλίας,* ubi vix *Δάρδανος,* cuius nominis Italica urbs nusquam commemoratur, pro Corythus est accipiendum; nam res si respicis, veri similius est *Δάρδανος πόλις* pro *Δαρδάνων πόλις* i. e. *Siris*[3]) dictum esse.

Videamus, quae viris doctis de origine Vergilianae fabulae placuerint. Atque Cuno l. c. 247 causam se nullam nosse dicit, cur Dardanus a mythographis ex Etruria ductus sit. „Dagegen möchte Iasios die ihm in Etrurien zugeteilte Rolle dem Umstande zu danken haben, dass ihn der hellenische Mythos den Geliebten der Demeter nennt (Hom. ε 125), Demeter aber von Griechen und griechisch gebildeten Römern in der italischen Ceres wiedergefunden wurde." Sybel apud Roscherum I 962 hanc fabulae speciem dicit „die römisch-etruskische", quae quomodo orta sit non disserit. Audiamus Odofredum Müllerum (Müller-Deecke l. c. II 288),

---

[1]) Plinianum hunc locum Varroni tribuit Detlefsen l. c. 58.

[2]) Tiberis a Vergilio dicitur Thybris Aen. II 782. VIII 64. 86. 330 etc. Thymbraeus Troianus commemoratur XII 458, Thymbris Troianus X 124, Thymbris Rutulus X 391. 394.

[3]) Fabulam de Troica Choniorum origine Klausen Aen. I 446 ss. tractat; cf. not. 692 e. J. Beloch Herm. XXIX 606 ss. Cuno l. c. II 666. Rubino l.c. 82.

qui recte de huius rei vi in Aeneide verba facit additque: „mir scheint es ... entschieden, dass wir hier nichts als eine griechische, ganz willkürlich auf Cortona bezogene Sage haben. Die Korytheer waren eine der alten 9 Komen von Tegea (cf. O. Müller, Dor. II 443), sie repräsentiert ein mythologischer Heros Korythos (Apollod. III 9, 1; Diod. IV 33); nun lokalisierten die Tegeaten auch den Dardanos bei sich und vermählten ihn mit der Chryse, der Tochter des Pallas (Dionys. I 68, 172); so bildete sich hier sehr natürlich auch die angeführte Genealogie von Korythos und Dardanos." Cui sententiae adicere possumus Klauseni verba l. c. II 1222: „Den Cumäern[1]) ist die Behauptung zuzuschreiben, dass Dardanos und Iasios ursprünglich aus Italien stammten, dass Iasios nicht der Sohn des Zeus, sondern des Corythos sei (Sil. Pun. IV 720)." Deinde p. 1223 exponit, quomodo nomina illa (Dardanus, Corythus, Ἰάσων) in Asiam, ubi Corythus Paridis et Oenones filius est (Lycophr. 57 ss. et Holzinger ad eum locum), et inde in Italiam translata sint. Bene cum huius fabulae migratione Müller 289, 44a ea comparat, quae de Capua a Capye condita prodebantur (cf. Strabo XIII 608; Dionys. Hal. ant. Rom. I 49; huius quaestionis caput 4) translata a Caphyis prope Mantineam. Itaque haec fabula eodem modo commutata est quo narratio illa de Pelasgis accolis Graviscarum Regisvillis olim habitantibus, quos Malea duce quondam in Graeciam ex Italia profectos venisse auctor est Strabo V 225 s., de quo loco Ed. Meyer, Forschungen I 11: „Hier ist also die Auswanderung der Pelasger einmal in das Gegenteil umgesetzt."

Equidem concedo Vergilium narrantem Troianos in Latium pervenisse ibique mansisse sibi ipsi obloqui pollicito Troianos in vetustas nationis sedes Italicas i. e. Cortonam redituros esse, sed docuit nos Kroll l. c. tales Vergilii dissensiones explicare. Cognoscimus Vergilium illis locis (commotum iis rationibus quas supra exposuimus) auctorem sequi a communi historia fabulari, quam ipse ceteroquin comprobat, alienum. Qua de causa, quid Vergilius de penatium origine senserit, minime liquet (Thraemer l. c. IV 2176). Recte igitur Thraemer l. c. 2175: „Vertreter, nicht Erfinder dieser *fama obscurior annis* ist Vergil." Poeta

---

[1]) Cf. Cumanas historias de Faliscorum origine.

aut eius auctor e duabus urbibus Italicis Arcadici oppidi munia servantibus alteri Cortonam anteposuit opinione tunc apud viros doctos gratiosa ductus. Suo iure enim Thraemer l. c. 2177 ait: „dies beruht gewiss auf der schon zu Varros Lebzeiten einsetzenden Neigung, die römische Religion mit der *Etrusca disciplina* in Verbindung zu bringen (vgl. Wissowas Bemerkungen über Nigidius Figulus und Caesius Herm. XXII 53 ff.). Wenn die hochheiligen, im Vestatempel gehüteten Sigilla einst von Cortona aus nach dem Osten gelangt waren, so ist damit die uranfängliche Identität des römischen und des etruskischen Penatenkults ausgesprochen."

Quodsi Vergilius dicit *Auruncos ita ferre senes*, hoc quoque ex auctore illo sumptum esse putarim, cuius inventum vilissimum tam sancta auctoritate fultum Varronem reiecisse iam cognovimus e scholio Servii ad Aen. III 167, qui (procul dubio ordinem Varronianae disputationis secutus) de Italia, Arcadia, Creta (Thraemer 2170 s.), Troade (Thraemer 2164 ss.) Dardani patria agit. Fortasse e prima huius explicationis parte hoc Varronis depromptum est apud Serv. ampl. Aen. III 148: *Varro sane . . . ait Aeneam deos penates in Italiam reduxisse.* Certius vero testimonium eius fabellae a Varrone expositae esse puto schol. ad Aen. VIII 134, ubi Serv. ampl. haec praemittit: *Dardanus ex Iove et Electra, Atlantis filia, genitus de Italia sorte abire compulsus, agros Troicos petit ibique Dardanum oppidum in regione Dardania conlocavit*; deinde Serv. gen.: *sane sciendum Atlantes tres fuisse; unum Maurum, qui est maximus; alterum Italicum, patrem Electrae, unde natus est Dardanus; tertium Arcadicum, patrem Maiae, unde natus est Mercurius.* Etenim apud Varronem talia adamantem, quippe qui enumeraverit quot Hercules fuerint,[1]) Atlantem in Italia versatum esse ex loco illo de Phorco supra allato (Serv. ad Aen. V 824) concludere certe ratione non caret, ubi Phorcus Sardiniae et Corsicae rex ab Atlante rege navali certamine victus esse dicitur.

De Hespero ab Atlante fratre in Italiam pulso vide Hyginum apud Serv. Aen. I 530, a quo etiam Serv. ampl. IV 484

[1]) Serv. VIII 564 = ant. rer. hum. fr. I 11 Mirsch. Schwarz l. c. 427. Frick l. c. 28 s.

videtur sua accepisse. Loci Serviani de Atlante astrologo e Varrone pendent (Aug. d. civ. dei XVIII 8 = Varro de gente pop. Rom. II 10 Kettner p. 68; ibidem in fragm. 11 Atlas ille Arcadicus, Mercurii avus, commemoratur).

Itaque Vergilius ab auctore suo hic discedit ductus rationibus poeticis, attamen Varroni sua debet.

4. Capua.

Vergilius Aen. X 145 Capuam a Capye Troiano nomen duxisse auctor est; cf. I 183; II 35; IX 576.

Fabula illa temporibus Varronianis in volgaribus fuit, tunc enim *Capyis ossa detecta* sunt (Sueton. Div. Iul. 81). Itaque eam a Varrone omissam esse minime est verisimile.

Multa de hac fabula Serv. Aen. X 145 habet, uberiora vero Serv. ampl. haec: (Vergilius) *hoc dicit, sicut Ovidius, qui Capyn de Troianis esse commemorat . . . Coeliusque Troianum Capyn condidisse Capuam tradidit eumque Aeneae fuisse sobrinum. alii Campum Samnitem condidisse Capuam confirmant. sed Capuam vult Livius a locis campestribus dictam, in quibus sita est. alii a Capy Atyis filio, Capeti patre, tradunt. alii hunc Capyn filium Capeti volunt esse, Tiberini avum, ex quo fluvius Tiberis appellatus est, eumque Capuae conditorem produnt. constat tamen eam a Tuscis conditam de viso falconis augurio, qui Tusca lingua capys dicitur: unde est Capua nominata. Tuscos autem aliquando omnem Italiam subiugasse manifestum est. alii a Tuscis quidem retentam et prius Vulturnum vocatam: Tuscos a Samnitibus exactos Capuam vocasse ob hoc, quod hanc quidam Falco condidisset, cui . . . quos viros Tusci capyas vocarunt. Varro dicit propter caeli temperiem et caespitis fecunditatem campum eundem Capuanum cratera dictum quasi sinum salutis et fructuum.*

Atque primum ea re ad Varronem hic ducimur auctorem, quod ipse in fine illius commentationis sic citatur, ut hunc locum cum superioribus artissime conglutinatum fuisse eluceat. Sententiam illam de Capeto Tiberini avo etc. e Varronianis de Tiberis fluvii nomine quaestionibus pendere postea demonstrabimus. Catonis denique et Coelii sententias per Varronem posterioribus, Servio praecipue, suppeditatas esse vidimus. Velut

e Varroniana de Philoctete doctrina Serv. ampl. hausit ad Aen. III 402: *nam ait Cato, a Philocteta, condita iam pridem civitate, murum tantum factum. alii ‚subnixam' ideo accipiunt, quia imposita est excelso muro, ut Coelius historicus ait* (Cato fr. 70, Coelius fr. 53 Peter). Atqui Catonianum esse postremum illum locum de vetere Capuae origine Etrusca e Vellei. I 7, 2 discimus: *Sed M. Cato* (fr. 69 Peter) *quantum differt! qui dicat Capuam ab eisdem Tuscis conditam ac subinde Nolam; stetisse autem Capuam, antequam a Romanis caperetur, annis circiter ducentis et sexaginta.* Aliud fragmentum Coelianum in libro illo tertio Pliniano (132) invenitur, qui Varroniani suci plenus est, aliud apud Serv. IV 206. Itaque tota illa Servii ampl. nota exceptis iis, quae ex Ovidio Livioque commentatores adiecerunt, Varroniana est. Ergo Varro Troianam Capuae originem rettulit, Varro igitur Vergilii auctor est existimandus.

Poeta eam fabulae formam accepit, cuius testis vetustissimus Hecataeus fuit (fr. 27 M. apud Steph. Byz. s. *Καπύα· πόλις Ἰταλίας. Ἑκαταῖος Εὐρώπῃ· ἀπὸ Κάπυος τοῦ Τρωικοῦ*). Cf. Steph. Byz. s. *Καφύαι.* Strabo XIII 608. De Dionysio Hal. vide Geffckenum l. c. 44, 1 (cf. Sil. Ital. Pun. XI 179. 279; XIII 117. 321). Heyne exc. VII ad l. VII p. 146. Stiehle Philol. XV 604 s. Klausen l. c. I 555. O. Müller-Deecke l. c. I 166 s. Cuno l. c. II 223. 118. Mommsen C. I. L. X p. 365.

5. Aricia.

Aricia, ubi ara illa Dianae est celeberrima, Virbius minor natu proficiscitur, Virbii maioris seu Hippolyti filius infelicissimi, ab Aesculapio (postea a Iove punito) ex inferis revocati, a Diana in nemus Egeriae nymphae abducti, a quo ex illo tempore equi fatales arcentur, qui mortis causa fuissent Hippolyto (Aen. VII 761—782).

Kuschel l. c. 21 de hac narratione ait: „Diese Erzählung, die eine eigentümliche Verbindung von altitalischen und griechischen Mythen ist, scheint eine Lokalsage der Bewohner Aricias gewesen zu sein, wie wir aus Pausanias ersehen, der seinen Bericht von der wunderbaren Wiederbelebung des Hippolytus und seiner Versetzung nach Aricia mit den Worten beginnt:

λέγουσιν Ἀρικιεῖς." Addit hanc fabulam singularem certe Varronem non effugisse.

Pausanias II 27, 4 haec habet: *Χωρὶς δὲ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐστὶν ἀρχαία στήλη* (apud Epidaurios sc.), *ἵππους δὲ Ἱππόλυτον ἀναθεῖναι τῷ θεῷ φησιν εἴκοσι. ταύτης τῆς στήλης τῷ ἐπιγράμματι ὁμολογοῦντα λέγουσιν Ἀρικιεῖς, ὡς τεθνεῶτα Ἱππόλυτον ἐκ τῶν Θησέως ἀρῶν ἀνέστησεν Ἀσκληπιός. ὁ δὲ ὡς αὖθις ἐβίω, οὐκ ἠξίου νέμειν τῷ πατρὶ συγγνώμην, ἀλλὰ ὑπεριδὼν τὰς δεήσεις ἐς Ἰταλίαν ἔρχεται πρὸς τοὺς Ἀρικιεῖς, καὶ ἐβασίλευσέ τε αὐτόθι, καὶ ἀνῆκε τῇ Ἀρτέμιδι τέμενος, ἔνθα ἄχρι ἐμοῦ μονομαχίας ἆθλον ἦν, ἱερᾶσθαι τῇ θεῷ τὸν νικῶντα. ὁ δὲ ἀγὼν ἐλευθέρων μὲν προέκειτο οὐδενί, οἰκέταις δὲ ἀποδρᾶσι τοὺς δεσπότας.* Cf. Strabo V 239 et Serv. ad Aen. VI 136.

Alii Orestem sacra Dianae instituisse voluerunt id agentes, ut ritus illos fani Aricini plane Scythicos explicarent. Atque hanc fabulam neque a Catone neque a Varrone omissam esse non nullius momenti est. De Oreste in Italiam delato Cato laudatur a Probo in Verg. bucol. p. 4 K. (fr. 71 Peter): *Cato originum III: † Theseunti Tauriani vocantur de fluvio, qui propter fluit. id oppidum Aurunci primo possederunt, inde Achaei Troia domum redeuntes. in eorum agro fluvii sunt sex; septimus finem Rheginum atque Taurinum dispertit; fluvii nomen est Pecoli. Eo Orestem cum Iphigenia atque Pylade dicunt maternam necem expiatum venisse, et non longinqua memoria est, cum in arbore ensem viderunt, quem Orestes abiens reliquisse dicitur.* Quem locum per Varronem commentatori proditum esse hic dilucide cognosci potest, cum Varro paulo supra sic laudatus sit: *Huius autem fluminis, apud quod purgatus est Orestes, Varro meminit Humanarum XI sic: Iuxta Rhegium fluvii sunt continui septem Latapedon, Micodes, Eugiton, Stracteos, Polie, Molee, Argendes.*[1]) *In his matris nece purgatus dicitur Orestes, ibique ahenum eius diu fuisse ensem et ab eo aedificatum Apollinis templum* (Ant. rer. hum. X 11 Mirsch).

[1]) Fortasse res tam minutae auctori debentur ex illis regionibus oriundo: atqui Stesichorus Matauri natus ,Orestiam' carmen (Bergk Poet. Lyr. Gr. III 1882 p. 219) conscripsit.

At uberiorem etiam de Oreste auctorem fuisse Varronem ex hisce cognoscimus: Saepius de palladio Varronem egisse constat, quem de hac re e. g. Serv. II 166 laudat, ubi etiam hoc legitur: *cum responsum fuisset illic imperium fore ubi et palladium* (cf. Serv. V 704). Deinde constat Festi locum de Ratumena porta (ant. rer. hum. VIII 12 Mirsch) e Varrone prodiisse, ubi de quadriga Veientanorum fictili fabulosa haec comperimus: *idque prodigium portendere videbatur, in qua civitate eae fuissent, omnium eam futuram potentissimam.* Tum Serv. ad Aen. VIII 664 de ancilibus agens haec habet: *et cum aruspices respondissent illic fore orbis imperium, ubi illud fuisset*; cum sequatur veriloquium hoc *ancile autem dicitur aut quasi undique circumcisum, aut quasi ἀμφίχειλον, id est undique labrum habens,* ad Varronem auctorem ducimur dicentem de lingua Lat. VII 43: [*Ancilia*] *dicta ab ambecisu, quo ea arma ab utraque parte ut Tracum incisa.* Praeterea Servii l. c. haec: *flamines in capite habebant pilleum, in quo erat brevis virga desuper habens lanae aliquid. quod cum per aestus ferre non possent, filo tantum capita religare coeperunt; nam nudis penitus eos capitibus incedere nefas fuerat: unde a filo, quo utebantur, flamines dicti sunt, quasi filamines* cum Varronis de l. Lat. V 84 hisce componenda sunt: *Flamines quod in Latio capite velato erant semper ac caput cinctum habebant filo, Flamines dicti.*

Itaque Varronem de septem illis pignoribus imperii Romani egisse ducemus, quae omnia Serv. ampl. ad Aen. VII 188 enumerat[1]) Varronem, opinor, auctorem secutus: *septem fuerunt pignora, quae imperium Romanum tenent: † aius*[2]) *matris deum, quadriga fictilis Veientanorum, cineres Orestis, sceptrum Priami, velum Ilionae, palladium, ancilia.* Itaque de Orestis cineribus Romam delatis Varro egit; quare eo potius Samtero assentiemur haec Servii e Varrone sumpta esse docenti

[1]) Cf. Preller-Jordan, Roem. Mythologie II 170, 2. Ovid. fast. VI 439 (*pignora fatalia*) et 359. Augustin. de civ. dei III 18 (*sacra fatalia*). Agahd l. c. 140, 2. Wissowa Herm. XXII 42 s.

[2]) *cestus* Lobeck, *lapis* Preller, *ΒΑΙΤΥΛΟC* sive *ΛΙΘΟC* W. Heraeus conicit Herm. XXXIV 169 s. Ubi Varro de sacris Magnae matris egerit, E. Schwarz quaerit, *De M. Terentii Varronis* etc. p. 491 s.

l. c. 68 (Serv. II 116): *Agnovit* (Iphigenia) *fratrem Oresten, qui accepto oraculo carendi furoris causa . . . Colchos petierat, et cum his occiso Thoante simulacrum sustulit absconditum fasce lignorum — unde et Facelitis dicitur, non tantum a face, cum qua pingitur, propter quod et Lucifera*[1]) *dicitur — et Ariciam detulit. Sed cum postea Romanis sacrorum crudelitas displiceret, quamquam servi immolarentur* etc. Serv. VI 136: *Orestes . . . cum sorore Iphigenia . . . fugit et Dianae simulacrum inde sublatum haud longe ab Aricia collocavit. In huius templo post mutatum ritum sacrificiorum fuit arbor quaedam, de qua infringi ramum non licebat. Dabatur autem fugitivis potestas, ut si quis exinde ramum potuisset auferre, monomachia cum fugitivo templi sacerdote dimicaret: nam fugitivus illic erat sacerdos ad priscae imaginem fugae* etc. Samter l. c. 69 conferre iubet scholiasten Bernensem, „quia . . . alia quoque Varronianae doctrinae frustula quaedam" servavit, et Solin. 2, 11.

Atque Ovidius de saliis et de Egeria nympha agens, occasione sic oblata fabulas cum Aricino cultu coniunctas memorandi, et mythum de Facelitide et narrationem Virbianam eodem loco sic stringit fast. III 263 ss.:

Vallis Aricinae silva praecinctus opaca
est lacus, antiqua religione sacer.
Hic latet Hippolytus furiis direptus equorum,
unde nemus nullis illud aditur equis.
Licia dependent, longas velantia saepes,
et posita est meritae multa tabella deae.
Saepe potens voti, frontem redimita coronis,
femina lucentes portat ab urbe faces.
Regna tenent fortes manibus pedibusque fugaces
et perit exemplo postmodo quisque suo.

Apparet Ovidium e Varrone pendere. Cf. met. XV 543 s.:

„qui" que „fuisti
Hippolytus" dixit „nunc idem Virbius esto".

---

1) Similiter Diana Lucifera sive φωσφόρος dicitur a Cicerone de nat. deor. II 27.

Quare sicut apud Ovidium utraque fabula tangitur, apud Varronem quoque utramque enarratam esse putabimus.

In ipsis fragmentis Varronianis Virbius non occurrit nisi in hoc scholio Serviano ad Aen. VII 84, quod Varroni adiudicandum esse Samter l. c. 69 ostendit: *mephitis proprie est terrae putor, qui de aquis nascitur sulphuratis, et est in nemoribus gravior ex densitate silvarum. alii Mephitin deum volunt Leucotheae conexum, sicut est Veneri Adonis, Dianae Virbius. alii Mephitin Iunonem volunt* etc. Samterus verba illa *alii Mephitin . . . Virbius* ipsa quoque Varroniana sint necne in dubio relinquit; equidem reputans etiam illa superiora haec quoque Varroni deberi putarim, a quo ne ea quidem, quae apud Serv. ampl. ad Aen. VII 776 leguntur, videntur abhorrere: *nam et Virbius inter deos*[1]) *colitur. Virbium autem quidam Solem putant esse, cuius simulachrum non est fas attingere, propterea quia nec sol tangitur.*

Ovidius metam. XV 487 ss. Egeriam inducit Numae mortem lugentem et ad fabulas de Tage, de Romulo, de Cipo transiturus et Virbii Aricini et sacrorum Oresteae Dianae mentionem facit (cf. met. XIV 331). Secundum Ovidium omnes Numam mortuum defleverunt:

nam coniunx urbe relicta
vallis Aricinae densis latet abdita silvis
sacraque Oresteae gemitu questuque Dianae
impedit. a! quotiens nymphae nemorisque lacusque
ne faceret monuere et consolantia verba
dixerunt! quotiens flenti Theseïus heros
‚Siste modum‘ dixit

et fata sua enarravit (497 ss.). Ehwald, compluribus rationibus adductus (cf. adnot. ad XV 542), haec ex Alexandrino aliquo de Hippolyto auctore fluxisse et fortasse per Varronem Ovidio suppeditata esse dicit, a quo poeta eas quoque fabulas sumpserit, quae locum laudatum sequuntur.

---

[1]) Flamen Virbialis est in titulo Neapolitano C. I. L. X 1493. Vibius Sequester p. 152, 6 (Riese) in fluminibus numerat *Virbium Laconices*. Riese adnotat: „*in agro Ariciae* puto“. Sed emendare non licere cognoscitur e v. 34: *Virvinus Laconices* sc. fons.

Alia via progressus A. Kalkmann in commentatione ,De Hippolytis Euripideis quaestiones novae' (Bonn. 1882) vestigia Hippolyteae fabulae pauca, quae apud Alexandrinos scriptores lateant, examinat. Magni momenti hic est Servii nota de equis a templo Dianae Aricino prohibitis ad Aen. VII 778 prolata: *exponit τὸ αἴτιον; nam Callimachus scripsit αἴτια, in quibus etiam hoc commemorat.* Praeterea apud Ovidium aliis investigatis, quae in „Battiadae deliciis" sint, Kalkmann l. c. 59 et 61 Ovidium Callimacho se adiunxisse, sed poetae praeter Alexandrinum auctorem Varronem in promptu fuisse affirmat. At Vergilii Serviique auctorem Varronem putat fuisse, cuius *aetia* Vergilii commentator „quater laudet (cf. Mercklin Philol. III 272 s.), semel sic (Aen. I 408) *cuius rei τὸ αἴτιον i. e. causam Varro Callimachum secutus exposuit*". Cf. Serv. VIII 128 et Schneideri Callimachea II 119 s. aet. fr. 7, cui res obiter indicata fuisse videtur Aet. I 12, et similem narrationem, cur nullus canis Delum accedat, quam exposuit Callimachus teste schol. ad Ovidii Ibin 475. Cf. Merkel 470 et Schneider l. c. II 120.

Quare dubitari nequit, quin Varro fabulam de Hippolyto ad vitam revocato Ariciaeque occultato apud Callimachum invenerit in ,aetiis' et in suis ,aetiis' enarraverit. Ergo Vergilius auctorem secutus est Varronem, qui fabulam de Virbio Dianae socio etiam in libris ant. rer. div. certe non omisit.

Varronem rettulisse similem fabulam de canibus propulsatis a sacris Herculi institutis auctor est Plutarchus in quaest. Rom. 90, quem librum aut ex ipso Varrone aut ex eius sectatoribus[1]) haustum esse hic quoque elucet (Samter l. c. 24).

Adnotamus haec. Britomartin Cretensem, quae eadem habita est atque Diana, cognomen accepisse Dictynna, ductum a retibus piscatorum (*δίκτυα*) quibus morti erepta esset, apud Callimachum

---

[1]) Cf. G. Thilo, De Varrone Plut. quaest. Rom. auctore, Bonn. 1853. „Quidquid apud Plutarchum in quaestionibus Romanis et in vitis Romuli Numaeque Varronem redoleat, non e Verrio Flacco haustum esse, sed ex Iubae *ὁμοιότησι* pendere" ostendere conatur A. Barth, De Iubae *ὁμοιότησιν* a Plutarcho expressis in quaestionibus Romanis et in Romulo Numaque, diss. Gott. 1876, p. 54. 12 ss., qui ipsum Iubam opera Varronis in usum suum vocavisse luculentis comprobat exemplis p. 13 ss.

in hymn. III (in Dian.) 190 ss. legitur (cf. schol. 190), quam rem poeta etiam in aetiis enarraverat. Eadem fabula apud Serv. ampl. III 171 et in carmine Ps. Vergiliano, cui inscriptum est Ciris, occurrit v. 294 ss. et 304:

alii, quo notior esses,
Dictynnam dixere tuo de nomine lunam.

Scimus iam quisnam fabulam illam Callimacheam his auctoribus suppeditaverit: procul dubio etiam haec in aetiis Varronis relata sunt. Atque id ipsum in narratione illa Serviana de Oreste in Italiam delato Dianae cognomen inditur (ad Aen. II 116), quam e Varrone fluxisse iam supra vidimus, e qua Samter praeter alia haec omisit: (Iphigenia) *translata ad Tauricam regionem regi Thoanti tradita est sacerdosque facta Dictynnae Dianae* ⟨Serv. ampl.: *vel ut quidam volunt Orthiae Dianae*⟩. Nos iam non modo illa, sed etiam haec sine ulla dubitatione Varroni attribuemus: *Orestis vero ossa Aricia Romam translata sunt et condita ante templum Saturni*, *quod est ante clivum Capitolinum iuxta Concordiae templum.*

Dictynnaei montis alibi quoque Varronem mentionem fecisse testificatur Solinus ex auctore ignoto hauriens haec (11, 6): *albet iugis montium Dictynnaei et Cadisti*, *qui ita excandescunt, ut eminus navigantes magis putent nubila. praeter ceteros Ida est qui ante solis ortus solem videt. Varro in opere quod de litoralibus est etiam suis temporibus adfirmat sepulcrum Iovis ibi visitatum*, et 11, 8: *Cretes Dianam religiosissime venerantur*, *Britomartem gentiliter nominantes.* Idem mons in narratione illa Servii ampl. ad Aen. III 171 commemoratur, ubi comperimus Iovem ibi altum esse, quam recte ad Varronem referemus.

De Ariciae origine ad Archilochum quendam Siculum referenda Hemina laudatur a Solino 2, 10, qui locus cum § 11, ubi Varroniana de Oreste Aricino doctrina profertur, arte cohaeret.

De dedicato *luco Dianio in nemore Aricino* Cato egit or. II 58 Peter.

Virbium *minorem* natu a Vergilio confictum esse, qui Hippolytum ipsum inducere non poterat, haud negaverim, atque eodem iure confictum, quo Silius unum e trigeminis suis Aricinis Virbium nominat (Pun. IV 380). At mira, ut saepe, Kindermann l. c. 111 commentus est, qui conicit „Virbios illos quoque, et patrem et filium, ingenio Vergilii natos esse“.

De cultu Aricino vide praeter Heynium in exc. 8 ad l. VII et Cluverium ibi laudatum Dessau C. I. L. XIV p. 204.

Quaestio quarta.

De fabulis aliis, quae Varroni debentur.

1. Salentini.

Troiani transgressi mare Ionium apud Vergilium Aen. III 530 ss. portum Veneris ad Castrum Minervae subeunt[1]) ibique Palladi Iunonique ab Heleno iussi Phrygio ritu sacra faciunt (436 s.); sed paulo post Salentinorum litora suspecta linquunt (III 550 ss.), quae Lyctius Idomeneus e Creta pulsus possedit (III 396 ss. XI 264 ss. III 121 ss.).

Haec Vergilius, similia Dion. Hal. I 51, quem ex eodem fonte hausisse quo Vergilium veri simile est. Apud Dionysium Aeneas appellit *κατὰ τὸ καλούμενον Ἀθήναιον.* Deinde *παρέπλευσαν ἄχρι πορθμοῦ διὰ χειρὸς ἔχοντες Ἰταλίαν, ἴχνη τινὰ κἀν τούτοις ὑπολειπόμενοι τοῖς τόποις τῆς ἀφίξεως ἄλλα τε καὶ φιάλην χαλκῆν ἐν Ἥρας ἱερῷ γραφῇ δηλοῦσαν ἀρχαίᾳ τοῦ δωρησαμένου τῇ θεῷ Αἰνείου τοὔνομα.*

Atque de ritu illo sacrificandi Phrygio fabulam Diomedeam consectantes Varronem Vergilii auctorem fuisse iam vidimus supra p. 297 s.; eidem cetera deberi e Probi loco hoc elucet (ad Verg. ecl. VI 31 p. 14, 15 ss. Keil. Mirsch ant. rer. hum. III 6): *Varro ... in tertio rerum humanarum refert: Gentis Salentinae nomen tribus e locis fertur coaluisse, e Creta, Illyrico, Italia. Idomeneus e Creta oppido* L y c t i o *pulsus per seditionem bello Magnensium cum grandi manu ad regem Clinicum venit ad Illyricum; ab eo item accepta manu cum* L o c r e n s i b u s *plerisque profugis in mari coniunctus amicitiaque per similem causam*

---

[1]) De equorum omine antea accepto vide Klausenum l. c. I 469.

societatis, Locros appulit, vacata eo metu urbe, ibique possedit aliquot oppida et condidit: in queis Uria et Castrum Minervae nobilissimum. In tres partes divisa copia, in populos duodecim, Salentini dicti quod in salo amicitiam fecerint; cf. Kuschel l. c. 9. Hinc etiam Fest. s. *Salentinos: a sale dictos, Cretas et Illyrios, qui cum Locrensibus navigantes societatem fecerint, eius regionis Italiae quam dicunt ab eis* (p. 329 M.). Hinc Solinus 2, 10: *notum est . . . Sallentinos a Lyctiis* sc. constitutos; hinc etiam Serv. ampl. ad Aen. III 531 de templo Minervae disserens: *hoc autem templum Idomeneus condidisse dicitur, quod etiam castrum vocatur.* Cf. Reitzenstein Herm. XX 533 s.

In templo Ἀθηνᾶς Ἀχαΐας[1]) Timaeus (Geffcken l. c. 135, 23. [Aristot.] mir. ausc. 109) Diomedis sociorumque arma ostendi commemoraverat; cf. Lyc. Al. 852 ss., quae Timaei esse censet Geffcken l. c. 137, 16 sic ea vertens: „Apud Iapyges templum est Minervae, quo cum venisset Menelaus cratera Tamasium clipeum Helenaeque calceos deae vovisse fertur.“ De Diomede templi illius conditore agit Strabo VI 283 et Serv. ad Aen. VIII 9.

Diversas narrationes de Idomenei reditu Heyne ad Aen. III 121—123 perstringit Meursium (Creta III 4) auctorem laudans. Atque Lyctum ab Idomeneo Cretensi regnatam esse Homerus prodit Il. Π 647, quam Doriensium civitatem olim validissimam fuisse Klausen I 434 docet. Feliciter a duce illo iter in Cretam confectum esse (Hom. Od. III 191. Strabo X 479 s.) ipsumque necnon comitem eius Merionem ibi obiisse legimus apud Diod. Sicul. V 79, 4. Verum etiam Idomenei fata in historia fabulari cum iis malis coniuncta sunt, quibus secundum Herodotum VII 171 (Kuschel l. c. 11 et Verg. Aen. III 123 s.) tota insula post tempora belli Troiani vexata est; quare is quoque novas quaerit sedes et in Iapygiam pervenit, quo iam antea colonia Cretensis deducta esse putabatur. De Herod. VII 169—171 disputat G. Grote, History of Greece IV c. 22, vers. Germ. ed. alt. 1881 II 262 ss. Cf. Steph. Byz. s. v. Βίεννος. Klausen l. c. I 432 ss. Niebuhr l. c. I 165.

---

[1]) De cultu Minervae Iapygio vide Klausenum l. c. I 428 ss.

Quibus de causis ea fabula in hanc regionem deducta sit Klausen l. c. I 433 exponit. De Idomeneo pulso vide Lycophr. Al. 1214 ss. et schol. Lyc. 1218; Dittrich Philol. XLIX 742; Klausen l. c. I 437. Auctores vetustiores Forbiger ad Aen. II 279 examinat. De Brundisio a Cretensibus constituto cf. C. I. L. IX p. 8, de Uria praeter hunc locum Helbig Herm. XI 266.

2. Locri.

Coloniae Locrenses a Vergilio memorantur duae, altera Italica Naryciorum III 399, altera Libyca XI 264 s.

Locrorum Naryciorum in Bruttia consedisse coloniam idem Vergilius memorat Georg. II 438.[1]) Vergilii auctorem de pristina hac coloniae origine, temporibus sc. Troicis deductae, Varronem fuisse e loco illo de Salentinorum origine elucet, quem modo attulimus.

Quomodo Graeci illi in Italiam pervenerint, Serv. ad Aen. III 399 exponit sic: *Locri socii Aiacis Oilei fuerunt, Epizephyrii et Ozolae. Sed post tempestatem montis Capharei Epizephyrii tenuerunt Bruttios: et hoc nunc dicit. Ozolae vero tenuerunt Pentapolim; inde est ‚Lybicone habitantes litore Locros'.* Etiam Solin. 2, 10 ex ignoto auctore hauriens aperte Varronem sequitur: (Notum est) *Sybarim a Troezeniis et a Sagari Aiacis Locri filio, Sallentinos a Lyctiis* (constitutos). Itaque etiam hic apparet Varronem Cretensium et Locrorum colonias eodem loco commemorasse.

In Libycas regiones Graecas colonias deductas esse (velut a Pelei comitibus et a Thessalis) Graecosque heroas pervenisse (ut Menelaum cum Helena, Ulixem) haud pauci fabulati sunt (Klausen l. c. I 505). Praeterea[2]) de Guneo ad Cinypem fluvium sepulto vide Holzingerum ad Lycophr. 897 ss. auctoresque ibi laudatos. De Phocaeensibus ibi moratis verba facit Thucyd. VI 2, de aliis coloniis eo deductis O. Meltzer, Geschichte der Karthager I 452 ss., qui e. g. Diodori hoc affert (XX 57):

---

[1]) Cf. Ovid. metam. XII 705. Strabo IV 425. Klausen Aen. I 466. Beloch Griech. Gesch. I 178. Mommsen C. I. L. IX p. 20.

[2]) De Diomede illuc delato apud Ps. Plutarch. parall. 23 auctor laudatur Ἰόβας ἐν τρίτῃ Λιβυκῶν.

Μεσχέλαν . . . ᾠκισμένην . . . τὸ παλαιὸν ὑπὸ τῶν ἐκ Τροίας ἀνακομιζομένων Ἑλλήνων. Atque tales fabulas priscis iam temporibus ibi vulgatas fuisse videmus ex Herod. IV 191: *φασὶ δὲ οὗτοι (οἱ Μάξυες* sc.) *εἶναι τῶν ἐκ Τροίας ἀνδρῶν* (cf. Klausen l. c. I 506). Neque tamen Kuschelio assentiemur di- centi l. c. 9 fabulam a Vergilio tactam iam in carminibus de Achaeis redeuntibus fuisse narratam, sed a Proclo (id quod iam Heyne ad Aen. XI 265 suspicatus est) omissam esse.

Ad quaestionem hanc pertinet scholium sane confusum Servii ampl. ad Aen. XI 265, cuius hanc potissimum partem virorum doctorum studiis deberi puto: *alii in Libya insulas quasdam inhaerentes occupasse, eosque initio Mesammones, postea Nasamones appellatos; alii amissa in Syrtibus classe, per mediterranea arietis fortuito ductu iter facientes ad Ammonem pervenisse et oppidum † Aucela inter Nasamones condidisse; alii Africae insulam tenuisse, quae nunc Cercina dicitur.*

Apparet narrationem illam ipsum poetam non commentum esse; immo cum in Aeneide non solum fabula de Locrorum Italicorum origine, sed etiam narratio de Libyca Locrorum colonia cum fabula illa de Idomeneo coniuncta sit, et cum constet Locrorum Italicorum originem apud Varronem cum Idomenei expeditione artissime conglutinatam fuisse, dubium esse vix potest, quin apud Varronem quoque fabula Libyca sicut in Aeneide commemorata fuerit. Accedit, quod totum illum Vergilianum libri XI locum (de Diomede, Menelao, Ulixe, Agamemnone, Neoptolemo, Idomeneo, Libycis Locris) cum exordio libri III de gente populi Romani consentire et inde sine dubio fluxisse iam supra p. 296 [12] cognovimus. Itaque etiam hic Varronem Vergilius secutus est, neque fieri potest ut Ladewigii rationibus commoti hunc locum pro spurio habeamus.

3. De Erulo Praenestino.

Vergilium de Caeculo rege Praenestino Varronis auctoritate nisum esse libris Praenestinis usi, supra cognovimus p. 332 [48] s.; etiam mirabilior fabula est de Erulo Euandri adversario, qui tres animas a Feronia matre acceperat et ter Euandro victori necandus fuit (Aen. VIII 560 ss.). Itaque Praenestinus rex ab

Euandro advena inimicitia seiungitur, cum Tiburis conditor Catillus in narratione Catoniana Euandri socius et classi Arcadum praefectus sit.

Unus de hac Praenestina fabula auctor est satis diligens atque etiam uberior quam ipse Vergilius Lydus de mens. I 8, qui l. c. I 5 Sabinum ‚vitisatorem' describit sicut Verg. VIII 177 s.: *Σαβῖνος ἐκ τῆς περὶ τὸν οἶνον γεωργίας φερωνύμως ὠνομάσθη· τὸ γὰρ Σαβῖνος ὄνομα σπορέα καὶ φυτευτὴν οἴνου διασημαίνει.* Oenotrus Sabinorum rex est secundum Varronem (Serv. ad Aen. I 532 et ad VII 85). Deinde Lydus Calabriam eandem esse confirmat ac Messapiam, dictam *ἀπὸ Μεσσάπου*, cuius sententiae auctor a Solino 2, 12 Licinianus laudatur. Varronem de hoc Messapo non tacuisse per se manifestum est, a quo Ennius originem gentis suae duxerit (Serv. VII 691, cf. p. 314). Praeterea Servium genuin. et Serv. ampl. ad Aen. VIII 9 Varronem de Diomede consuluisse iam vidimus (p. 296), ubi de Messapia haec inveniuntur: *sane sciendum Apuliam uno dictam vocabulo, sed huius partem quam Diomedes tenuit, Messapiam et Peucetiam a duobus fratribus dictam, qui illic imperarunt: item Dauniam a Dauno rege Apuliae.* Item e Varrone pendet Serv. ampl. III 531 de Minervae templo ab Idomeneo condito, ubi hoc legitur: *sane Calabria ante Messapia vocata est.* Etiam Plinium III 99 de Messapo et Oenotro Varronem sequi docet Detlefsen l. c. 46 s. Dionysius Hal. I 33 de Euandro Varrone auctore usus est, e quo etiam haec fluxerunt (I 33, 4): *λέγονται δὲ καὶ γραμμάτων Ἑλληνικῶν χρῆσιν εἰς Ἰταλίαν πρῶτοι διακομίσαι νεωστὶ φανεῖσαν Ἀρκάδες καὶ μουσικὴν τὴν δι' ὀργάνων* etc.; quibuscum comparanda est Lydi § 8: *ὁ Εὔανδρος πρῶτος γράμματα εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐκόμισεν.* Plane Varroniana haec sententia est in § 10: *Τρισώματον τὸν Γηρυόνην φασίν, οὐχ ὅτι τοσούτοις ἐχρήσατο σώμασιν, ἀλλ' ὅτι τρεῖς νῆσοι ἐν τῷ ὠκεανῷ κεῖμεναι συνεμάχουν αὐτῷ* conlata cum Serv. VII 662, quem locum e Varroniana narratione de Herculis expeditione sumptum esse apparet: *Geryones rex fuit Hispaniae. qui ideo trimembris fingitur, quia tribus insulis praefuit, quae adiacent Hispaniae . . . fingitur etiam bicipitem canem habuisse, quia et terrestri et navali certamine plurimum potuit. hunc Hercules vicit. qui ideo*

fingitur ad eum olla aerea transvectus, quod habuit navem fortem et aere munitam. ... veniens autem Hercules de Hispania per Campaniam in quadam Campaniae civitate pompam triumphi sui exhibuit: unde Pompei dicitur civitas. postea iuxta Baias caulam bubus fecit et eam saepsit: qui locus Boaulia dictus est, nam hodie Bauli vocatur. Geffcken l. c. 81 et 143 Pompeiorum et Baulorum veriloquium apud Serv. Aen. VII 662 et VI 107 Timaeo Varronique tribuit. Etiam Serv. ad Aen. VIII 564 de Eruli tribus animis, quas Platonicis et Aristotelicis de partibus animarum doctrinis explicat, a Varrone non videtur abhorrere,[1]) praesertim cum hunc locum fragmentum Varronianum cum superioribus conglutinatum sequatur de Hercule et Geryone, quamquam in carmine Vergiliano nihil est, cur hoc afferatur. Atque bene factum est, quod apud Lydum eo loco, qui totus e Varrone pendet, haec sententiam illam de Geryone Varronianam sequuntur: *Ὅτι Ἔρυλον τὸν περὶ Ἰταλίαν, ὃν κατασχὼν Εὔανδρος, ὁ τῆς μαντικῆς Καρμέντης υἱός, ἔσχε τὴν χώραν, τρίψυχον γενέσθαι ὁ μῦθος αἰνίττεται φιλοσοφώτατα. τριπλᾶς γὰρ ἔχειν τὴν ψυχὴν δυνάμεις ὁ ἐν Φαίδωνι Σωκράτης παραδίδωσιν* etc. (§ 11). Quae quin Varroni debeantur, dubium esse non potest; accedit, quod etiam ea quae sequuntur Varronianae doctrinae plena sunt (§ 12): *Κίρκη τις ἦν ἐν Ἰταλίᾳ τῷ τε γένει περιφανὴς καὶ τῷ κάλλει διαπρεπής, ἥτις καὶ τοῦ Ὀδυσσέως πλανωμένου ἐν Ἰταλίᾳ σὺν τῷ Διομήδει ἐρασθεῖσα καὶ συγγενομένη τούτῳ ἔτεκεν ἐξ αὐτοῦ τὸν Αὔσονα ... αὕτη γοῦν ἡ Κίρκη διὰ κάλλους ὑπερβολὴν τοῦ Ἡλίου θυγάτηρ εἶναι ἐκόμπαζε* etc.; cf. Serv. Aen. VII 19: *Circe autem ideo Solis fingitur filia, quia clarissima meretrix fuit, et nihil est sole clarius* etc. et Varronem apud Serv. Aen. III 386: *qui nunc Circeius mons a Circe dicitur, aliquando, ut Varro dicit, insula fuit, nondum siccatis paludibus, quae eam dividebant a continenti. Aeaea autem dicta ab aspernantium voce, propter celebratas*

---

[1]) Quod concludemus e Servio ad Aen. VI 703: *tractat de Platonis dogmate, quod in Phaedone positum est περὶ ψυχῆς, de quo in georgicis strictim, hic latius loquitur. De qua re etiam Varro in primo divinarum plenissime tractavit.* De doctrina Varroniana disserit E. Schwarz l. c. 410 s.

illic corporum mutationes (ant. rer. hum. X 7 Mirsch; Samter l. c. 64; Reitzenstein Herm. XX 544; Detlefsen l. c. 52 s.). Eadem fere et Plin. III 57 et Serv. VII 10 tradunt: *Aeaeus ab horrore transeuntium.* Serv. ampl. ad Aen. I 273 (de urbe Roma) e Varrone hauriens haec quoque tradit: **dicit Latinum ex Ulixe et Circe editum de nomine sororis suae mortuae Romen civitatem appellasse* (cf. II 44). A Varrone procul dubio etiam haec Serv. ampl. accepit, quae disputationi de Sicanis et Aboriginibus certe Varronianae adiecit: *quamvis quidam Ausones cognominatos ab Ausone Ulixis et Circes filio dicant.* Ausonem Lipari patrem iam Timaeus commemoravit (Geffcken l. c. 123, 32 et 77, 2). Alia de Ausonis matre prodit Serv. ampl. III 171. De Ulixe in Italia errante et de Diomede eodem delato Varronem fuisse auctorem iam cognovimus.

Itaque Lydi illo loco frustula Varronianae doctrinae exstare videmus per expilatorem nescio quem Lydo tradita, quem etiam in libro de ostentis ex iisdem fontibus hausisse constat, ubi Apuleium Varronis sectatorem ab eo adhibitum esse docet C. Wachsmuth in ed. alt. (1897) proleg. XXXII s.

Quare Vergilium et de Erulo illo miro et de Feronia[1]) eius matre Varronem secutum esse putabimus, qui etiam de hac fabula libris illis ‚Praenestinis' videtur usus esse, quos de Caeculo consuluit. Feroniae cultus secundum Varronem de lingua Lat. V 74 a Sabinis Romam illatus est; idem de Feronia libertorum dea apud ampl. Serv. VIII 564 testis excitatur. Samter p. 74 haec Varroni tribuit: *circa hunc tractum Campaniae colebatur puer Iuppiter, qui Anxyrus dicebatur . . . et Iuno virgo, quae Feronia dicebatur.* Fabulam de Feroniae cultu copiosam Dion. Hal. II 49 refert, quem de antiquitatibus Sabinorum (cap. 47 et 48) Varronem secutum esse scimus (Kiessling l. c. 42). Atque in capite 49 primo citatur Ζηνόδοτος ὁ Τροιζήνιος, quem Varronis autorem de Praeneste Praenestinae urbis conditore fuisse supra vidimus (p. 333); deinde Cato (§ 2—3), cuius sententia per Varronem videtur tradita esse. Quae

---

[1]) Ceterum Praenestinus Feroniae cultus obscurus est. In titulo quodam prope Lugnanum invento (Orelli 1756; Roscheri lex. myth. I 2, 1478) una cum *Feronia sanctissima Fortuna Praen(estina)* commemoratur, sed titulus ille spurius est (C. I. L. XIV falsae nr. 284*).

sequuntur (§ 4 s.) falso eidem Catoni a Petero p. 51 (origin fr. 50) attributa esse puto; audiamus Dionysium: *ἔστι δέ τις καὶ ἄλλος ὑπὲρ τῶν Σαβίνων ἐν ἱστορίαις ἐπιχωρίοις λεγόμενος λόγος, ὡς Λακεδαιμονίων ἐποικησάντων αὐτοῖς καθ' ὃν χρόνον ἐπιτροπεύων Εὔνομον τὸν ἀδελφιδοῦν Λυκοῦργος ἔθετο τῇ Σπάρτῃ τοὺς νόμους. ἀχθομένους γάρ τινας τῇ σκληρότητι τῆς νομοθεσίας καὶ διαστάντας ἀπὸ τῶν ἑτέρων οἴχεσθαι τὸ παράπαν ἐκ τῆς πόλεως. ἔπειτα διὰ πελάγους πολλοῦ φερομένους εὔξασθαι τοῖς θεοῖς (πόθον γάρ τινα ὑπελθεῖν αὐτοὺς ὁποιασδήποτε γῆς) εἰς ἣν ἂν ἔλθωσι πρώτην, ἐν ταύτῃ κατοικήσειν. καταχθέντας δὲ τῆς Ἰταλίας περὶ τὰ καλούμενα Πωμεντῖνα πεδία τό τε χωρίον, ἐν ᾧ πρῶτον ὡρμίσαντο, Φορωνίαν ἀπὸ τῆς πελαγίου φορήσεως ὀνομάσαι καὶ θεᾶς ἱερὸν ἱδρύσασθαι Φορωνίας, ᾗ τὰς εὐχὰς ἔθεντο· ἣν νῦν ἑνὸς ἀλλαγῇ γράμματος Φερωνίαν καλοῦσιν. ἐκεῖθεν δ' ὁρμηθέντας αὐτῶν τινας συνοίκους τοῖς Σαβίνοις γενέσθαι καὶ διὰ τοῦτο πολλὰ τῶν νομίμων εἶναι Σαβίνων Λακωνικά, μάλιστα δὲ τὸ φιλοπόλεμόν τε καὶ τὸ λιτοδίαιτον καὶ παρὰ πάντα τὰ ἔργα τοῦ βίου σκληρόν.* Quem locum totum Varroni attribuendum esse e sententiis de Feroniae cultu Varronianis, quas supra attulimus, manifestum fit; at Varronis auctor non Cato fuit, sed auctor quidam qui hoc *ἐν ἱστορίαις ἐπιχωρίοις* repperit, velut Cn. Gellius. Atque hunc a Varrone hic quoque consultum esse intellegitur e Serv. ad Aen. VIII 638: *Sabini a Lacedaemoniis originem ducunt; ut Hyginus ait de origine urbium Italicarum* (fr. 9 Peter) *a Sabo, qui de Perside Lacedaemonios transiens ad Italiam venit et expulsis Siculis tenuit loca, quae Sabini habent. — Cato autem* (fr. 51 Peter) *et Gellius* (fr. 10 Peter) *a Sabo Lacedaemonio trahere eos originem referunt.* Optime *τὸ παρὰ πάντα τὰ ἔργα τοῦ βίου σκληρόν* Dionysii, i. e. Varronis Gelliique, Vergilii illi *Curibusque severis* (Aen. VIII 638) respondet. Itaque hic Servio Hyginus Varronianam doctrinam tradidit, quod haud raro videtur factum esse, velut ad VIII 600 (libr. urb. Ital. fr. 7 Peter) et ad Aen. I 277, quocum scholio multi Serviani de urbis Romae origine loci arte cohaerent.[1])

[1]) Solino Varroniana de hac re Verrium prodidisse suspicatur Samter l. c. 21 ss.

Haec de Feroniae cultu Varro; qui factum sit, ut fabularentur Feroniam filium mortuum ad vitam revocasse, quaerit O. Müller-Deecke l. c. II 64 ss.; e cuius disputatione haec afferantur (p. 67): „es scheint, dass es eine Erdgöttin war, der Tellus, vielleicht auch der Mania, verwandt; dann begreift man wenigstens, wie sie dem praenestinischen Herilus nach alter Sage 3 Seelen verleihen konnte, indem es ja in ihrer Macht stand, die abgeschiedene jedesmal wieder hinaufzusenden." Klausen l. c. II 842 Feroniam similem esse dicit Proserpinae nisus Dionysii hoc loco ant. Rom. III 32: *Μετὰ δὲ τοῦτον τὸν πόλεμον ἕτερος ἀνέστη Ῥωμαίοις ἐκ τοῦ Σαβίνων ἔθνους, ἀρχὴ δὲ αὐτοῦ καὶ πρόφασις ἐγένετο τοιάδε· ἱερόν ἐστι κοινῇ τιμώμενον ὑπὸ Σαβίνων τε καὶ Λατίνων ἅγιον ἐν τοῖς πάνυ θεᾶς Φερωνείας ὀνομαζομένης, ἣν οἱ μεταφράζοντες εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν οἱ μὲν Ἀνθοφόρον, οἱ δὲ Φιλοστέφανον οἱ δὲ Φερσεφόνην καλοῦσιν.* Ibidem not. 1874 cum Erulo Mares ille Aeliani var. hist. IX 16 confertur, qui ter revixit (cf. Wissowa in Roscheri lex. myth. I 1372). Etiam viridem Feroniae lucum silentio transire non licet, qui et a Vergilio commemoratur, et a Servio ad Aen. VII 800 sic: *nam cum aliquando huius fontis lucus fortuito arsisset incendio et vellent incolae exinde transferre simulacra, subito reviruit.*

Adnotamus etiam haec Varronem videri a Gellio vel a Zenodoto accepisse (Macrob. Sat. III 18, 5): *est autem natio hominum iuxta agrum Praenestinum, qui Carsitani vocantur ἀπὸ τῶν καρύων, cuius rei meminit Varro in Logistorico qui inscribitur Marius de Fortuna.*[1])

4. Amyclae.

Camers Volcentis ditissimi filius est, qui *tacitarum Amyclarum* rex fuit, gente ortus insigni (Aen. X 562 ss. XII 224).

---

[1]) E. Norden Mus. Rhen. XLVIII 544 de logistorico hoc disputans „Varro" inquit „tam fuse de Praenestinis disseruit, quia meminit Fortunae Primigeniae" et ad restituendum illum librum cum Varronianis de Caeculo et de Carsitanis fragmentis fabulam de Erulo et de Mare coniungit putans „Varronem disserendi principium fecisse a Marii nominis origine et inde ad fabulam illam Praenestinam (et ad Fortunam Praenestinam) ductum esse."

Ubi nomina Camers et Volcens poeta invenerit non liquet, sed non obliviscendum est permultas fabulas gentilicias periisse. Certe inter Camertem hunc Vergilianum et Clusii vetustum nomen (Camers vel Camars) nulla intercedit ratio. Moneamus tantummodo cognomen illud in gente Annia et Lucceia, cognomen Camerinus in gente Sulpicia occurrere (Mommsen Herm. XVII 44), quod procul dubio ab urbe Latina Cameria ductum est a Romanis deleta (Cato apud Festum p. 234 M.). Illuc etiam gentis Coruncaniae origines referebantur (Tac. annal. XI 24), e qua Ti. Coruncanius ortus erat vir insignis a Cicerone saepenumero laudatus, qui Vulcientes et Volsinienses devicit. Hunc fortasse poeta nomina illa commentus colere voluit. Similia commentatores veteres de Aen. XI 642 statuerunt. Sed dubia illa atque obscura. De ceteris Serv. ad Aen. X 564 haec adnotat: *inter Caietam et Terracinam oppidum constitutum est a Laconibus, qui comites Castoris et Pollucis fuerunt* (Serv. ampl. adicit: *cum Glauco, filio Minois, in Italiam venerunt et misti cum Ausonis*) *et ab Amyclis, provinciae Laconicae civitate, ei inditum nomen est. Lacones itaque isti cum secundum Pythagoream sectam a caede omnium animalium abstinerent . . . et ex vicinis paludibus natas serpentes occidere nefas putarent, ab iisdem interempti sunt: unde Amyclas tacitas dicit id est Pythagoreas: nam Pythagorica virtus est quinquennale silentium. est et alia expositio: cum frequenter falso nuntiarentur hostes et inani terrore civitas quassaretur, lata lege cautum est ne quis unquam hostis nuntiaret adventum. postea cum vere hostis veniret, nullo nuntiante, ex inproviso civitas capta est: unde tacitae dictae sunt, quod periere silentio.* Ut hic Servii auctorem Varronem existimemus, ea re nobis persuadetur, quod de Laconibus in regiones Pomptinas delatis narrationes Varronem rettulisse vidimus. Accedit quod locus ille de Glauco Minois filio eodem videtur referendus esse. Uberior de hac fabula Serv. est ad Aen. VII 796: *Glaucus, Minois filius, venit ad Italiam. et cum sibi imperium posceret nec acciperet, ideo quod nihil praestabat, sicut eius pater praestiterat zonam eis transmittendo, cum antehac discincti essent, ostendit scutum: a quo et ipse Labicus dictus est, et ex eo populi ἀπὸ τῆς λαβῆς, quam latine amplam vocamus;* quam rem etiam Serv.

VIII 72 tangit: *Thybrin vero alii a rege Aboriginum dictum volunt, qui iuxta dimicans interemptus est; alii ab eo rege, quem Glaucus, Minois filius, in Italia interemit.* Preller Röm. Mythol. 511, 1 *ab eo rege* corruptum esse putat et *a Veiorum rege* restituit conferens Varr. de l. Lat. V 30: *fuerunt qui ab Thebri vicino regulo Veientum dixerint appellatum primo Thebrim.* Sequuntur apud Varronem haec: *sunt qui . . . priscum nomen latinum Albulam vocitatum litteris tradiderint, posterius propter Tiberinum regem Latinorum mutatum, quod ibi interierit; nam hoc eius ut tradunt sepulcrum.* De regibus Veientanorum Varronem egisse p. 319 vidimus (Serv. ampl. VII 697). Serv. ampl. ad VIII 330 de Thybri Tuscorum rege agens haec adicit: *vel ut quidam volunt a Glauco, Minois regis filio, occisus est*; postea Varronem testem excitat: *alii Tiberim, Iani et Camasenae filium, ibi in bello perisse tradunt. Varro Tiberim a Thebri quodam vel a *qui ibi perierit, dictum tradit,* e quo procul dubio haec quoque hausit: *sed hic Alexandrum sequitur, qui dicit Tiberinum, Capeti filium, venantem in hunc fluvium cecidisse et fluvio nomen dedisse: nam et a pontificibus indigitari solet.* Etenim Albanorum regum tabula — ab Alexandro conficta et a Castore propagata (Mommsen chronol. pag. 152) — e Varrone a Dionysio[1]) hausta est (Kiessling l. c. 41).[2])

Itaque et Servius de Laconibus Amyclarum conditoribus et Serv. ampl. de Glauco cum iis profecto (ad Aen. V 564) Varronem secutus est; ab hoc igitur Vergilius sua accepit.

---

[1]) Sane apud Dionysium ant. Rom. I 71, 1 s. Alba Longa regnasse dicuntur Capetus, Capys, Calpetus, Tiberinus. De Alexandro agit Frick l. c. 49 ss. Cum Servii ampl. illis comparabimus Serv. ad VIII 31: *in sacris Tiberinus, in coenolexia Tiberis, in poemate Thybris vocatur* et ad VIII 72: *sic enim invocatur in precibus ‚adesto, Tiberine, cum tuis undis'.* De his comprecationum formulis vide Agahd l. c. 132, qui docet apud Serv. ampl. Aen. VIII 330 „*indigitare* idem esse quod *imprecari*" et p. 157 s. Varr. ant. rer. div. I 39 a: *Romulus constituit Romanis deum Ianum, Iovem . . . Tiberinum, Herculem* et 39 b: *Romuli sunt Picus, Tiberinus.*

[2]) De his rebus cf. E. Schwartz, Abhandlungen der Ges. d. Wiss. zu Göttingen, vol. XL (1894) p. 124 ss., de Albanorum regum serie C. Trieber Herm. XXIX 130 ss. Frick l. c. 5 s.

Quae comprobantur aliis rationibus. Fabulam de Amyclis Plinius III 59 commemorat, qui in eo libro saepissime Varronis vestigia pressit. Re vera Plinium inde hausisse cognoscimus e nat. hist. VIII 104: *M. Varro auctor est ... in Italia Amynclas a serpentibus deletas* (Samter l. c. 65).

De Amyclis Lacedaemoniorum Solinus 7, 8 cum Plinio IV 16 concinit, de Amyclis Latinorum paulo uberior Plinio Solinus est, apud quem commemoratis Marsorum serpentibus et Aeetae filiabus haec legimus 2, 32: *denique Amunclas,*[1] *quas Amyclas ante Graeci condiderant, serpentes fugavere.*

Ergo Vergilius Servius Plinius Solinus (Sil. Pun. VIII 528) e Varrone seu e Varronianis rivulis hauserunt. Auctor fabulae Graecae ad Latinum oppidum oblivioni datum[2]) translatae Alexander videtur fuisse.

---

[1]) *Mare Amunclanum* propter Fundanos montes habet Tac. annal. IV 59.

[2]) Ceterum vastata Italiae oppida in X ant. rer. hum. libro Varronem enumerasse conicit Mirsch l. c. 111, quem de iis egisse elucet etiam e Nonii his (501 Merc. II 139 Luc. Müller 1888): *Varro de vita populi Romani lib. IV: ipsa Italiae oppida sunt vasta, quae prius fuerunt hominum referta.* De indicibus urbium, quae in Italia perierunt, a Plinio praecipue in nat. hist. servatis deque rationibus, quae his cum Varrone sunt, egerunt Seeck Mus. Rhen. XXXVII 9 ss. et Mommsen Herm. XVII 42 ss., imprimis p. 58. Detlefsen l. c. 35 mihi non persuasit Cornelium Nepotem has res Plinio prodidisse affirmans. De Amyclis tacitis vide Heynii excursum II ad l. X, p. 477 s.; Klausen l. c. II 1038 ait: „Amuclae hat so wenig existiert, wie Apina und Trica — at erat mare Amunclanum —. Es trägt den Begriff der Schweigsamkeit, wie Angerona; in die erträumte Stadt spielte man die Vorstellungen von pythagoreischem Leben, von der Scheu vor der Tötung von Tieren, von der Verehrung der im Sumpfe lebenden Schlangen herein“: sed monendum est Servium l. l. non fabulas genuinas referre, sed non modo ipsam narrationem, verum etiam explanationem ‚doctam‘ a Graeculo scriptore ad Latinum illud oppidum translatas esse. Cum fabula de Amyclarum interitu comparari possunt ea, quae de Cymaeis stolidis fabulabantur (Strabo XIII 622). Culicum multitudine victi Myuntem oppidani urbem deserere coacti sunt; similis calamitas Atarnitis exitio fuit (Pausan. VII 2, 11).

Quaestio quinta.

De Varrone ceterarum fabularum auctore incerto.

1. Mantua.

Mantuanorum dux Ocnus est, Tiberis et Mantus fatidicae filius, qui Mantuam condidit urbique nomen a matris nomine ductum dedit (X 198 ss.). Quoniam de iis, quae poeta de ipsa urbe dicit, diversae exstant sententiae, ipsa verba adscribimus:

Mantua, dives avis; sed non genus omnibus unum.
gens illi triplex, populi sub gente quaterni,
ipsa caput populis, Tusco de sanguine vires.

Unde Aulestes ortus sit post Ocnum in catalogo libri X commemoratus, poeta non exposuit.

Alia via hic est incedendum, cum metus sit, ne temere auctorem fabulae quaerere putemur; attamen demonstrare iuvat Vergilium etiam de patria sua non mera *αὐτοσχεδιάσματα* protulisse.

Excitandus est Serv. ampl. ad Aen. X 198 (cum Serv. gen. ipsa poetae verba pedestri oratione repetat): *alii Manto, filiam Herculis, vatem fuisse dicunt. hunc Ocnum alii Aulestis*[1]) *filium, alii fratrem, qui Perusiam condidit, referunt: et ne cum fratre contenderet, in agro Gallico Felsinam,*[2]) *quae nunc Bononia dicitur, condidisse: permisisse etiam exercitui suo, ut castella munirent, in quorum numero Mantua fuit.*

---

[1]) De hoc nomine Deecke, Etr. Forsch. III 70, ait: „Eine eigentümliche Umgestaltung hat der etr. Name *aule* erlitten in der Form *Aulestes* bei Vergil und Servius, vielleicht graecisiert nach Ὀρέστης, Θυέστης."

[2]) Sic Cluverius locum correxit; libri *Celsena* sim.

Adicitur hic locus, quem Caecinae deberi conlato scholio Veron. ad Aen. X 200 mutilo apparet: *alii a Tarchone Tyrrheni fratre, conditam dicunt, Mantua autem ideo nominatam, quod Etrusca lingua Mantum Ditem patrem appellant* etc.

Fabulae de Felsinae et Perusiae origine hic inter se coniunctae sunt; commentatorem minime e Vergilio, sed ex aliis fontibus iisque optimis haurire videmus. Quam Felsinae fabulam eo tempore a Mantuanis usurpatam esse censebimus, cum Felsina e manibus Etruscorum erepta est. Utut est: certe Vergilii temporibus Mantuae origo ad Ocnum referebatur; quaeritur tantum, num Manto Ocni mater ab ipso poeta in hanc fabulam introducta sit, quam non a principio cum ea coniunctam fuisse vetus illa atque docta nominis Mantua derivatio docet, quam Caecina prodidit. Manto tum demum narrationi insertam esse putabimus, cum etiam aliae vicinae urbes in Graecis originibus gloriabantur, quas κτίσεις Iustinus e Timaeo pendens tangit XX 1, 11 (*sed et Pisae in Liguribus Graecos auctores habent et in Tuscis Tarquinii. A Thessalis est Spina in Umbris; Perusini quoque originem ab Achaeis ducunt. Quid Caeren urbem dicam* etc.) et § 6 ss. Eodem modo Mantuanis Graecos auctores quaerentibus propter nominis similitudinem nemo aptior visa est quam Tiresiae filia, ad quam (et ad Mopsum eius filium) Graecorum oppidorum origines haud paucae referebantur (Steph. Byz. s. v. *Μαλόεις* et s. v. *Παμφυλία* etc.). Unde etiam fabula de Thebanis Mantuae colonis orta est, quam Serv. ampl. ad Aen. X 201 explicandum adhibet.

Atque e Graeca origine Mantuanos oppidum suum duxisse etiam Bianore illo comprobari puto, quem Vergilius ecl. IX 59 s. commemorat, ad quae Serv. adnotat: *hic est, qui et Ocnus dictus est ... conditor Mantuae. dictus autem Bianor est, quasi animo et corpore fortissimus,* ἀπὸ τῆς βίας καὶ ἠνορέης. Quamquam dubito, num recte commentator Bianorem eundem quem Ocnum esse dicat; suspicor enim, antequam Mantuani de Manto Tiresiae filia cogitarint, personam aliquam fabularem eiusdem vel similis nominis confictam esse, e qua urbis nomen duceretur, et huius patrem Herculem habitum, ad quem plurimae origines Italicae referebantur. Sic coniunguntur Hercules-Manto et Manto-Bianor; et bene Herculis nepos Bianor appellatur.

Quam fabulam vetustiorem tum reiectam esse puto, cum historia fabularis Graecorum magis innotuit.

De duodecim populis Mantuae interpretes alii alia docuerunt; Servius primo recte adnotat: *quia Mantua tres habuit populi tribus, quae in quaternas curias dividebantur,* aberrat deinde pergens sic: *et singulis singuli Lucumones imperabant, quos tota in Tuscia duodecim fuisse manifestum est, ex quibus unus omnibus praeerat. hi autem totius Tusciae divisas habebant quasi praefecturas, sed omnium populorum principatum Mantua possidebat.* Similia Serv. ampl. profert. Immo tenebimus nullum hic de corpore civitatum Etruscarum cuncto verbum fieri, sed tantummodo de Mantua agi. Itaque in hac urbe tres sunt gentes, quarum singulae in quattuor populos dividuntur (Niebuhr l. c. I 328, 757). Saepe enim gentem comprehendere totam nationem, populum eius partes eadem civitatis forma usas plurimis locis a Drakenborchio ad Liv. V 34, 5 collectis (adde Apulei de mag. lib. c. 47) comprobatur.

Quod poeta ait *ipsa caput populis*, id oratorie potius quam historice dictum est, sed poetae Italico condonandum, quod *in favorem patriae* hoc confinxit.

Etiam Tiberim non a Vergilio primo Ocni patrem dictum esse putabimus, qui certe iam in antiqua illa fabula Aulestis, Ocni fratris, pater fuerit, cum Perusia fere ad ipsum *Tuscum amnem* sita sit.

Itaque nulla causa est, cur Vergilium hic aliquid commentum esse censeamus, sed eam fabulam a poeta prolatam esse putabimus, quae tum, Felsina iam diu Tuscis erepta, pro genuina oppidi[1]) habita est (Kuschel l. c. 22 s.).

Ceterum monendum est aliam quoque nominis conditoris formam (*Aunus* sc.) in Aeneide obversari, quod nomen ibi Liguri *Appenninicolae* inditum est. Cum enim Vergilius nominibus heroum vernaculis egeret, libenter immutata illa nominis specie

---

[1]) De hac fabula agit Heynius in excursu I ad l. X, p. 475 s.; Steuding in Roscheri lex. myth. I 728 s.; ibidem Schultz I 784; Immisch II 2328; Höfer III 599; Knaack apud Pauly-Wissowa II 2269 et III 381; O. Müller l. c. II 287. I 122 ss.; Cuno l. c. II 75; Ed. Meyer, Geschichte des Altertums II 320.

ad augendum Italicorum heroum numerum usus est. Apparet igitur uberiorem fabulae formam poetae notam fuisse.

Varronem certe fabulam de Ocno Felsinae conditore exposuisse inde cognoscimus, quod eius et Serv. ampl. et Silius Pun. VIII 599 mentionem facit, apud quem Bononia dicatur *Ocni prisca domus*; Pun. V 7 et VI 109 Knaack (Pauly-Wissowa II 2269) aliique legunt *Aunus*, Bauer *Arnus*.

2. Tarentum.

Singularem locum etiam Tarentum obtinet, quod haesitans poeta *Herculeum* dicit (*si vera est fama*) et iam Aeneae temporibus exstitisse vult (Aen. III 551).

Fabulam eam, quam hic poeta tangit, a volgari opinione diversam esse apparet, qua Tarenti origo a Partheniis ducebatur; quae Strabo VI 278 s. Antiochum secutus plenissime exponit (*περὶ δὲ τῆς κτίσεως Ἀντίοχος*[1]) *λέγων φησίν, ὅτι τοῦ Μεσσηνιακοῦ πολέμου γενηθέντος* etc.). Similem fabulam in regione satis remota volgatam fuisse videmus apud Steph. Byz. s. v. *Τάφραι ... χώρα ταφρευθεῖσα περὶ τὴν Μαιῶτιν λίμνην ὑπὸ δούλων ταῖς δεσποίναις συμμιγέντων κατὰ τὸν πολυχρόνιον πόλεμον τῶν Σκυθῶν, τῶν δεσποτῶν πολεμούντων τοῖς Θρᾳξὶν ἢ τοῖς ἐντὸς Ἴστρου, ὡς Καλλίστρατος ἐν τρίτῳ.* Eandem fere de Locris fabulam legimus apud Dionys. orb. descr. 361 ss. (Müller, Geogr. Gr. min. II 125, cf. Eust. comm. p. 282). Haud pauca ad Tarentinam fabulam explicandam protulit Busolt, Griech. Gesch. I 405. II 408 ss. Ed. Meyer l. c. II 306 narrationem propter nomina auctorum urbis obscura confictam esse putat reprehenditque Geffckenum l. c. 187, nam „Geffcken sucht darin in üblicher Weise geschichtliche Reminiscenzen, ebenso wie Studniczka Kyrene 175 s. die Phalanthossage in Urgeschichte verwandelt und allen Ernstes Brundisium zu einer griechischen Kolonie machen will.“ Solin. 2, 10 ait *ab Heraclidis Tarentum* (conditum), quocum fragmentum Callimacheum

---

[1]) Müller Fr. hist. Graec. I 184 conferre iubet Diodor. exc. Vatic. 12 Dindorf. De Ephoro vide Strabonem l. l.

448 Schneider (e schol. Dionys. Perieg. 376) sane corruptum congruit:

> Τάρας δ' ἁλὸς ἐγγύθι ναίει
> ἥν ποτ' Ἀμυκλαίων ἐπολίσσατο καρτερὸς Ἄρης
> ἥντινα Τάραντον' ...

μέμνηται δὲ τῆς ἱστορίας καὶ Καλλίμαχος, λέγων οὕτως·

> πάντες, ἀφ' Ἡρακλῆος ἐτήτυμον ὅσσοι ἀμώμου
> ἔξοχα δ' ἐν πεδίοις οἳ πόλιν Ἰταλιδῶν
> ᾠκίσατε.

(sic Schneider; Müller ad geogr. l. c. 446 conicit:

> πάντες ἐφ' Ἡρακλῆος ἐτήτυμον ἕσσατε κόσμον).

At propter Vergilii illud *si vera est fama* locus hic non ita explicari potest, ut Tarentum ab Herculis posteris conditum esse dicatur; praestat putare hic urbis origines ad ipsum Herculem referri. Quaerentes viam difficultatem amovendi primum notabimus huic Herculeae origini fabulam Phalantheam non obstare, cum alibi quoque iam ante Tarentum a Partheniis constitutum urbem in illo loco exstitisse referatur. Haec Serv. ampl. ad III 551 adnotat: *quidam Tarentum ante Saturium*[1]) *dictum tradunt et ab Herculis filio Tarento post Tarentum*, alia Serv.: *(partheniatae) accepto duce Phalantho, octavo ab Hercule, profecti sunt, delatique ad breve oppidum Calabriae, quod Taras, Neptuni filius, fabricaverat, id auxerunt et prisco nomine appellaverunt Tarentum.*

Itaque apud Vergilium vetus oppidum, Herculeum Tarentum, recentiori coloniae videtur opponi. Atque in una e narrationibus de prioris illius urbis origine Herculem conditorem dictum esse minime mirandum est, cum indicia cultus Herculei

---

[1]) De *Satureiano caballo* Horatii sat. I 6, 59 Luc. Müller adnotat: „was Satureiano bedeute, war schon den Alten nicht klar“ . . . Fortasse, ait, est „Satureius der Name eines Mannes, . . . der Pferde züchtete, welcher sich die jeunesse dorée bei ihren Ausflügen mit Vorliebe bediente„ etc. At etiam Acron ad Hor. l. l. *Satureiano i. e. Tarentino, quia Satureia dicta est Tarentina civitas* etc. Alia Porphyrio habet: *Satureiani nomine fundi in Apulia illis temporibus fuisse dicuntur satis ampli et nobiles* etc. (cf. Verg. georg. II 197 cum Servio et Serv. ad Verg. georg. IV 351).

in urbe illa quondam florentis non desint, quae diligenter collegit Heyne in exc. XIV ad l. III; afferatur e. g. hoc: „et reperiuntur numi Tarentinorum cum Herculis capite, et cum Hercule clavigero leonem suffocante" et hoc: „sane tota haec Italiae ora, ut passim aliae Italiae partes, fabulosa Herculis monumenta ostendebant." Huc pertinent fabulae de Lacino latrone ab Hercule occiso, de templo Iunonis ab Hercule condito apud Serv. III 552, quibus Serv. ampl. addit narrationem de Lacinio rege, Cyrenes filio, qui Herculem reppulerit. Diod. IV 24, 7 *καὶ Λακίνιον μὲν κλέπτοντα τῶν βοῶν ἀνεῖλε* (Hercules sc.), *Κρότωνα δὲ ἀκουσίως ἀποκτείνας ἔθαψε μεγαλοπρεπῶς καὶ τάφον αὐτοῦ κατεσκεύασε· προεῖπε δὲ καὶ τοῖς ἐγχωρίοις ὅτι κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους ἔσται πόλις ἐπίσημος ὁμώνυμος τῷ τετελευτηκότι* ad Timaeum referendum esse docet Geffcken l. c. 21. 53. 140, 11 ss. Ergo Servium sua de Lacinio a Varrone accepisse apparet. Commemorandi etiam sunt Gigantes e pugna cum Hercule Leuca prope Barin fugientes secundum Strabonem VI 281, quem hic Timaeum secutum esse Geffcken 15. 137, 24 ss. ostendit. Ibidem e mir. ausc. 97 hoc comperimus: *λέγουσι δὲ πολλαχοῦ τῆς Ἰταλίας Ἡρακλέους εἶναι πολλὰ μνημόσυνα ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἃς ἐκεῖνος ἐπορεύθη.* De Hercule in Italia versato auctor uberrimus est Dionys. Hal. I 39—44, quem plerumque Varronis auctoritate niti Kiessling l. c. 39 confirmat. Adscribimus haec (I 44, 1): (Hercules) *δόξης τε καὶ ζήλου καὶ τιμῶν ἰσοθέων παρὰ πᾶσι τοῖς οἰκοῦσιν ἐν Ἰταλίᾳ τυχὼν ἀπῆρεν εἰς Σικελίαν.* Cf. Steph. Byz. s. v. *Βρεντέσιον· ἀπὸ Βρέντου Ἡρακλέους.* Quodsi praeterea memores sumus Heracleae coloniae a Tarentinis deductae — de qua conferendus est Timaeus, Geffcken 16. 138, 4 — nihil impedit, quominus etiam Tarenti primordia in fabula aliqua cum Herculis expeditione in Hesperiam facta fuisse coniuncta credamus. Heynius l. c. ait: „Igitur manet hoc, antiquam aliquam fabulam, quae nunc nota non est, de Tarenti originibus Herculi adscriptis poetae h. l. in animo fuisse."

Fuitne Varro huius fabulae auctor? Constat et Timaeum et Varronem ubique, in Italia praecipue, Herculis vestigia quaesivisse. Praeterea haec quoque ratio fortasse cuiusdam momenti est. Herculis statuam Capitolinam a Fabio Maximo Romam

translatam esse et Plin. XXXIV 40 testatur et Strabo VI 278: *καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἐν τῷ Καπετωλίῳ χαλκοῦς κολοσσικὸς Λυσίππου ἔργον, ἀνάθημα Μαξίμου Φαβίου τοῦ ἑλόντος τὴν πόλιν* (Tarentum sc.). De Hercule gentis Fabiae auctore vide Sil. Pun. VI 627 ss. et Plutarch. Fab. Max. 1: *Νυμφῶν μιᾶς λέγουσιν, οἱ δὲ γυναικὸς ἐπιχωρίου, Ἡρακλεῖ μιγείσης περὶ τὸν Θύμβριν ποταμὸν γενέσθαι Φάβιον.* Catonem in oppugnando Tarento prima stipendia meruisse prodit Plut. Cato 2: *Φαβίου δὲ Μαξίμου τὴν Ταραντίνων πόλιν ἑλόντος ἔτυχε μὲν ὁ Κάτων στρατευόμενος ὑπ' αὐτῷ κομιδῇ μειράκιον ὢν . . . Νεάρχῳ δέ τινι τῶν Πυθαγορικῶν*[1] *ξένῳ χρησάμενος ἐσπούδασε τῶν λόγων μεταλαβεῖν.*

Quodsi dubium esse vix potest, quin fuerit fabula de Hercule Tarenti auctore, Catonem, qui affuerat cum Herculis illa statua a Fabio Maximo Romam e capta urbe translata est, praeter alia de urbis origine testimonia etiam hoc a viris illis antiquitatum Tarenti peritis accepisse vero est proximum.

Quae Varronem — quamvis haesitantem — rettulisse ex iis quae supra disputavimus manifestum est. Cum fabula haec singularis esse visa sit, Vergilius eam inducit adiciens illud *si vera est fama* more Alexandrinorum poetarum, velut Apollon. Rhod. Arg. I 153 s. dicit *εἰ ἐτεόν γε πέλει κλέος* (cf. IV 982 s.).

Itaque hic Vergilius temporum rationem habuit, quam alibi neglexit, cum Aeneae praetervehenti Camarina, Gela, Agrigentum, *palmosa Selinus* appareant; at hic quoque exemplo magistri sui poeta excusari potest; etenim Apollonium Rhodium R. Walther, *De Apollonii Rhodii Argonauticorum rebus geographicis*, Diss. phil. Hal. XII 27, dicit „mirum in modum fabulis miscere res fide historica confirmatas, modo vera tradere modo falsa, et poetarum licentia usum esse et auctorum locupletissimorum libros adhibuisse." Cf. F. Lenormant l. c. 22 ss.

---

[1]) Cogitari potest fabulam de Crotoniensi illo Herculis vaticinio a Pythagoreis Crotoniatis confictam esse morum et severitatis Doriorum laudatoribus: sic enim cum Hercule origines Achaicae urbis sunt coniunctae. Fortasse hic multarum narrationum de Hercule in Italia morato fons est.

3. Clusium.

Clusinorum et Cosanorum manus Massicus princeps ducit (Aen. X 166 ss.); praeterea X 654 ss. *rex Clusinis advectus Osinius oris* commemoratur.

Massicus et *Osinius* alii eiusdem regis nomina esse suspicati sunt, alii, ut Heynius, Ladewig-Schaper, Massicum putant regem, Osinium fortasse Lartem Clusinorum fuisse, qui sub Massico, totius agminis duce, parti exercitus praefuerit. Audiatur Serv. ad Aen. X 655: *Osinius ipse est quem supra Massicum dixit. ergo, ut diximus,* [*si*] *Osinius proprium est, Massicus appellativum: licet possit fieri, ut duo nomina unius sint ut Numa Pompilius, Alexander Magnus* etc.; similia adnotat Serv. ampl. Certe res difficilis est diiudicatu; quare fortasse recte hanc discrepantiam sic excusabimus, ut locum illum Vergilianum, ubi Massicus inducatur, nondum perfectum esse suspicemur. Accedit, quod ibi Mantuanis Liguribusque XXVIII versus (X 185—212) tribuuntur, aliarum urbium et gentium ducibus quattuor versus XIX (X 166—184). Hunc locum si poeta absolvisset, certe, opinor, neque Osinius omissus esset et ampliora de heroibus illis testimonia haberemus, e quibus cognoscere liceret, unde eos poeta acceperit. Similes discrepantias haud raras in Aeneide detexit W. Kroll, quem supra p. 301 [17] not. 2 laudavimus.

Attamen dubitari nequit, quin bonum de Etruria auctorem Vergilius secutus sit. Müller-Deecke l. c. II 287 not. 34 docet nominis *Osinius* formam Etruscam esse *Ausinius*, ut *Aucnus*, non *Ocnus*, Etruscum, et hoc nomen in inscriptionibus Arretinis repertum esse. Etiam nomen *Massicus*, a montis nomine nimirum ductum, in fabulis Etruscis occurrisse a vero non abhorret. Atque talem fuisse Vergilii auctorem inde quoque cognosci potest, quod Cosam cum Clusio (a quo multum abest) quondam coniunctam fuisse facit; quae enim causa Vergilium commovere potuit, ut haec per se minime probabilia comminisceretur, praesertim cum Cosa Volcientium colonia videatur fuisse (Plin. III 51)?

Atqui constat Varronem de Etruria uberrimum fuisse auctorem et annales Etruscorum adhibuisse (Censorin. XVII 6: *in Tuscis historiis, quae octavo eorum saeculo scriptae sunt, ut*

Varro testatur, et quot numero saecula ei genti data sint et transactorum singula quanta fuerint quibusve ostentis eorum exitus designati sint continetur). Vidimus praeterea de Populonia Ilvaque coniunctis, ad quas poeta hoc loco transiturus est (X 170 ss.), et de Pisis paulo post memoratis Varronem a Vergilio consultum esse: quare suspicari licet hinc etiam Osinium et Massicum sumptos esse. De hoc loco Heyne disputat in exc. I ad l. X.

3. Aequiculi.

Aequiculorum durae gentis rex est Ufens fortissimus VII 744—749, qui saepe a Vergilio commemoratur.

Nomen hoc a nomine fluminis illius noti ductum esse Kuschel p. 20, Kindermann p. 106, alii recte cognoverunt; similiter Vergilius poetica quadam licentia usus „VII 532 e Latii flumine Almone, filium Tyrrhi Almonem; 535 e Bruttiorum flumine Galaeso ditissimum Ausoniorum Galaesum; 752 Umbronem, XI 670 Lirim e fluviis nominavit" (Kindermann l. c.), neque est cur reconditiores Cunonis quaestiones de Aventis nomine pristino ‚Oufens' l. c. II 182 s. exponamus, cum Aequiculi non magis Aventis quam Ufentis fuerint accolae.

De Avente Sabinorum fluvio Varro testis excitatur a Servio VII 657; cf. Heynii exc. VIII ad l. VII. Nissen 514. De tribu Oufentina non est cogitandum, cum Aequiculi tribui Claudiae adscripti fuerint (Mommsen, Röm. Staatsrecht III 178). De tribu Oufentina „ex Privernate agro facta" vide W. Kubitschek, De Romanarum tribuum origine ac propagatione 1882, p. 21.

5. Aventinus.

Aventinum pulchrum Rheae filium sacerdotis et Herculis ex Hispania reversi Vergilius VII 655 ss. leonis exuviis indutum et more Graeco curru *palma insigni* vectum inducit. Comites eius saevos dolones gerentes cuius gentis sint, non comperimus. Post v. 663 Ribbeckius lacunam statuit.

Hac fabula ad quaestiones de nominibus viarum, portarum, montium urbis Romae ducimur, in quibus Varro multum laboravit. Atque disputationi de Aventino Varronianae totum hoc scholium

ad Aen. VII 657 a Servio prolatum tribuendum esse docet Kettner l. c. 76: *Aventinus mons urbis Romae est: quem constat ab avibus esse nominatum, quae de Tiberi ascendentes illic sedebant ... Quidam etiam rex Aboriginum Aventinus nomine illic et occisus et sepultus est: sicut etiam Albanorum rex Aventinus: cui successit Procas. Varro tamen dicit in gente populi Romani* (III 6 Kettner) *Sabinos a Romulo susceptos istum accepisse montem, quem ab Avente fluvio provinciae suae Aventinum appellaverunt.* In his regionibus Aborigines olim fuisse Serv. VII 795 testatur: *nam ubi nunc Roma est, ibi fuerunt Sicani, quos postea pepulerunt Aborigines* (cf. Serv. VIII 328. XI 317). Etiam apud Dion. Hal. I 39, 1 Hercules venit τῆς Ἀβοριγίνων γῆς εἰς τὸ προσεχὲς τῷ Παλλαντίῳ χωρίον; ibidem 40, 1 legimus: οἱ δὲ Ἀβοριγῖνες καὶ τῶν Ἀρκάδων οἱ τὸ Παλλάντιον κατοικοῦντες. Atqui de Aboriginibus et de Hercule disserentem Dionysium secutum esse Varronem iam vidimus. Cum ceteris Servianis illis comparandus est Varro de lingua Lat. V 43: *Aventinum aliquot de causis dicunt. Naevius ab avibus, quod eo se ab Tiberi ferrent aves, alii ab rege Aventino Albano, quod* [*ibi*] *sit sepultus, alii Aventinum ab adventu hominum, quod commune Latinorum ibi Dianae templum sit constitutum. Ego maxime puto ab advectu; nam olim paludibus mons erat ab reliquis disclusus. itaque eo ex urbe advehebantur ratibus* etc.

Haec fere ex iis servata sunt, quae Varro hac de re composuit; multa perierunt. Quare cum et Aventinus Aboriginum rex a Varrone memoratus et Hercules ab eodem in has regiones ductus sit, negari hic nequit, etiam eum Aventinum apud Varronem occurrere potuisse, quo Vergilius utitur. Accedit quod de colli Palatino Varro similia protulit de l. Lat. V 53: *Quartae regionis Palatium, quod Pallantes cum Euandro venerunt, qui et Palatini, ‹alii quod Palatini› aborigines ex agro Reatino, qui appellatur Palatium, ibi consederunt; sed hoc alii a Palantio uxore Latini putarunt. eundem hunc locum a pecore dictum putant quidam; itaque Naevius ‚Balatium' appellat.* Varronem alio loco uberiorem de his nominibus fuisse videmus e Serv. VIII 51: *Euander ... venit ad Italiam et pulsis Aboriginibus tenuit loca, in quibus nunc Roma est, et modicum oppidum fundavit*

in monte Palatino (Serv. ampl. adicit: *sicut ait Varro: nonne Arcades exules confugerunt in Palatium, duce Euandro?*). *hic autem mons Palatinus secundum Vergilium a Pallante, avo Euandri, est dictus, secundum Varronem et alios a filia Euandri Pallantia, ab Hercule vitiata et postea illic sepulta, vel certe a Pallante eius filio illic sepulto ... alii a balatu ovium Balanteum volunt dictum, et exinde per antistichon Pallanteum dictum* etc. (ant. rer. hum. VIII 1 Mirsch p. 100). E Varrone etiam Dion. Hal. I 43 pendet: *Λέγουσι δέ τινες αὐτὸν καὶ παῖδας ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις, ἃ νῦν Ῥωμαῖοι κατοικοῦσιν, ἐκ δύο γυναικῶν γενομένους καταλιπεῖν. Πάλλαντα μὲν ἐκ τῆς Εὐάνδρου θυγατρός, ἣ Λαῦναν ὄνομά φασιν εἶναι, Λατῖνον δὲ ἔκ τινος ὑπερβορίδος κόρης, ἣν πατρὸς εἰς ὁμηρείαν δόντος ἐπήγετο καὶ αὐτὴν μέχρι μέν τινος ἁγνὴν γάμων ἐφύλαττεν, ἐπεὶ δὲ εἰς Ἰταλίαν ἔπλει ἐρασθεὶς ἐγκύμονα ποιεῖ, [ἣν] καὶ ὅτε δὴ ἀπαίρειν εἰς Ἄργος ἔμελλε τῷ βασιλεῖ τῶν Ἀβοριγίνων Φαύνῳ γυναῖκα ποιήσασθαι δίδωσι· δι' ἣν αἰτίαν τοὺς πολλοὺς τὸν Λατῖνον τούτου υἱὸν νομίζειν, οὐχ Ἡρακλέους. Πάλλαντα μὲν οὖν πρὶν ἡβῆσαι λέγουσιν ἀποθανεῖν, Λατῖνον δὲ ἀνδρωθέντα τὴν Ἀβοριγίνων ἀρχὴν παραλαβεῖν.* Solin. 1, 14 s., quem illic Varronem secutum esse constat, haec tradit: *Palatium nemo dubitaverit quin Arcadas habeat auctores, a quibus primum Pallanteum oppidum conditum: quod aliquamdiu Aborigines habitarunt, propter incommodum vicinae paludis, quam praeterfluens Tiberis fecerat, profecti Reate postmodum reliquerunt. sunt qui velint a balatibus ovium mutata littera, vel a Pale pastorali dea, aut ut Silenus probat a Palantho Hyperborei filia, quam Hercules ibi compressisse visus est, nomen monti adoptatum.* Atque Sileno[1]) Varronem auctore usum esse Samter l. c. 25—29 ostendit.

Cum Dion. Hal. l. l. haud multa omisisse videatur, hic iam verisimilius fit, Aventinum illum Vergilianum Varroni ignotum fuisse. Nisi igitur mavis Vergilium de hac fabula aliorum

[1]) Müller Fr. hist. Gr. III 100 s. Timaeus et Silenus apud Plin. nat. hist. IV 120 occurrunt. Cum Steph. Byz. s. v. *Παλική* comparandus est Serv. Aen. IX 584.

auctorum libros evolvisse, id quod minime arridet, assentieris Heynio ad VII 655 ss. p. 88 haec contendenti: „Caeterum Aventinus heros Virgilii ingenio deberi videtur, Homeri exemplo, qui in similibus heroum filiis et nepotibus commemorandis felicissimus est. Herculis autem accessus ad haec loca ... facile poetae animum impellere potuit, ut in Aventinum incideret; cuius nomen Romanis lectoribus placere debuit, cum mons Aventinus[1]) urbis Romae pars facta esset.“ Abeken, Mittelitalien p. 70 e Vergilii fabula de Aventino concludit „dass der Berg uralter latinischer Besitz war.“ At Heynium sequuntur Kuschel l. c. 19 et Kindermann l. c. 95. Adiciatur confictum esse videri hunc Herculis filium ad exemplum non gemellorum, quod Kindermann vult, sed Pallantis illius Varroniani, quem Vergilius nimirum respuit, cum Pallantem Euandri filium carmini inserere mallet. Quidnam poeta egerit Aventinum suum commentus, ex ipso carmine, e splendida Herculei herois descriptione facile intellegitur; itaque iisdem Vergilius commotus est rationibus, quas de Cycno secutus est.

Sed monendum est rem ad liquidum perduci non posse, cum carminis ille locus imperfectus vel mutilus videatur esse. Alia hic procul dubio e Varrone sumpta sunt; etenim ad dolones saevos Vergilii Serv. VII 664 adnotat: *dolo est aut flagellum, intra cuius virgam patet pugio: aut secundum Varronem ingens contus cum ferro brevissimo. dolones autem a fallendo dicti sunt, quod decipiant ferro, cum speciem praeferant ligni.*

De amoribus Herculis agit Schwegler l. c. I 375, 23.

6. Clausus.

Clausus, a quo Claudia gens clarissima orta est, Sabinorum manus agit, quorum oppida poetice Vergilius enumerat fines illius regionis paulo latius constituens quam ii sunt, quos Strabo Pliniusque noverunt (Aen. VII 706—722).

Claudiorum gens plerumque non commemoratur antequam in civitatem Romanam post exactos reges recepta est. At fuisse

---

[1]) De nominibus regum a montibus urbis Romae derivatis, imprimis de Aventino vide C. Trieber l. c. 122.

narrationes ad tempora priora spectantes e Suetonio cognoscimus Tib. 1: *Patricia gens Claudia ... orta est ex Regillis, oppido Sabinorum. Inde Romam recens conditam cum magna clientium manu conmigravit, auctore Tito Tatio consorte Romuli, vel, quod magis constat, Atta Claudio gentis principe, post reges exactos sexto fere anno.*

Cum Vergiliano illo loco hi Silii versus conferendi sunt Pun. VIII 412 ss.:

Ecce inter primos Therapnaeo a sanguine Clausi
exultat rapidis Nero non imitabilis ausis.
Hunc Amiterna cohors et Bactris nomina ducens
Casperia, hunc Foruli magnaeque Reate dicatum
caelicolum matri necnon habitata pruinis
Nursia et a Tetrica comitantur rupe cohortes.

Silius hic Hyginum videtur secutus esse (Serv. ampl. VIII 638; cf. supra p. 371 [87]), at Varronem quoque Sabinorum origines cum Lacedaemoniis coniunxisse vidimus. Itaque verisimile est iam tum gentis Claudiae fastidiosae primordia ad Sabi Sancique tempora relata fuisse et Varrone nisum Vergilium dicere *prisco de sanguine*, quod illustrari videtur Silii illo *Therapnaeo a sanguine Clausi.*

De rebus geographicis quin hic Varronem Vergilius consuluerit, dubium esse non potest; e. g. Rosea rura, *Τέμπη* illa Reatinorum (Cic. ep. ad Att. IV 15, 5), saepe Varro commemorat (velut ant. rer. hum. XI 2 Mirsch, Serv. Aen. VII 712); de Tetrica monte cf. Varronem de re rust. II 1, 5 et Serv. VII 712.

De Clauso Kindermann disserit l. c. 102 ss. Mommsen Röm. Forsch. I 293 et (de Valeriis) not. 16. Heyne exc. VIII ad l. VII p. 155.

7. Privernum.

Inter heroes Turni partes secutos Camilla Volsca excellit bellatrix fortissima, equo vecta celerrimo. Pater eius Metabus, Priverni rex, cum mortua iam Casmilla uxore a civibus iratis pelleretur, unam comitem filiolam fugiens secum asportavit a Diana mirabiliter adiutus, cuius cultui duro pater errans, a

nemine exceptus, filiam lacte ferino nutritam et ad virorum consuetudinem moremque severum deductam consecravit. Larina, Tulla, Tarpeia, aliae aequales ‚Amazonem' comites sequuntur, cuius mortem fatalem Opis nympha Diana iubente Arruntem[1]) ulciscitur (Aen. VII 803 ss. XI 535 ss. 655 ss. 799 ss. etc.). Metabi fuga mira enarratur XI 540—566.

Narratio de Camilla neque tota Vergilii ingenio debetur neque tota fabula Italorum vetusta habenda est. Knaack Mus. Rhen. XLIX 526 s. fabulam hanc Vergilianam cum Graeca de Harpalyce narratione comparat, de qua citandus est Serv. ampl. ad Aen. I 317: *Harpalyce: quidam a patre Harpalyco, qui rex Amymoniorum Thraciae gentis fuit, ita nutritam dicunt, ut ipse Camillam a Metabo facit: haec patre propter ferociam a civibus pulso ac postea occiso fugit in silvas et venatibus latrociniisque vivendo ita efferata est et huius velocitatis et exercitii facta est, ut subito ad vicina stabula coacta inopia decurreret et rapto pecorum fetu insequentes etiam equites in celeritate vitaret. sed quodam tempore positis ad insidias cervarum plagis capta et occisa est. cuius mortem nobilitavit eorum exitus, qui eam occiderunt; statim enim in vicinia orta contentio est, cuius fuisset haedus quem Harpalyce rapuerat, ita ut gravi certamine non sine plurimis mortibus dimicaretur. postea consuetudo servata est, ut ad tumulum virginis populi convenirent et propter expiationem per imaginem pugnae concurrerent. quidam hanc patrem a Getis, ut alii volunt a Myrmidonibus captum collecta multitudine adserunt liberavisse celerius, quam de femina credi potest: unde et flumina dicitur celeritate transisse.* Quae commentator adnotat ad Verg. Aen. I 316 s.:

vel qualis equos Threissa fatigat
Harpalyce volucremque fuga praevertitur Eurum

(*Hebrum* Serv.). In Hygini fab. 193 haec legimus: *Harpalycus rex Amymneorum* (sic Frising., Knaack *Amymnaeorum*, qui etiam apud Serv. legit *rex Amymnorum*) *Thrax cum haberet filiam Harpulycen, amissa matre eius vaccarum equarumque eam uberibus nutrivit et crescentem armis exercuit, habiturus suc-*

---

[1]) De hoc nomine Etrusco vide W. Deecke, Etr. Forsch. III 35 ss.

cessorem regni sui. postmodum nec spes paternas puella decepit; nam in tantum bellatrix evasit, ut etiam saluti fuerit parenti. nam revertens a Troia Neoptolemus cum expugnaret Harpalycum gravique eum vulnere affecisset, illa periturum patrem impetu facto conservavit fugavitque hostem. sed postea Harpalycus per seditionem civium interfectus est. Harpalyce graviter tum ferens patris mortem contulit se in silvas ibique vastando iumentorum stabula tandem pastorum concursu interiit.

Knaack l. c. has narrationes coniungens de Crusii expositione apud Roscherum I 1835 ss. prolata indicat: „Sehr richtig bemerkt er, dass die virgilische Camilla nichts als eine römische Kopie der Harpalyke ist; es wird also erlaubt sein, die überlieferten Züge aus dem Leben der Camilla zur Rekonstruktion der Harpalykesage zu verwenden." Quare fabulae de Harpalyce narrationem de infante mirabiliter servata e Vergilio adicit in v. XI 554 (de filia *libro et silvestri subere clausa*) et 576

pro longo tegmine pallae
tigridis exuviae per dorsum a vertice pendent

vetustae fabulae vestigia latere arbitratus et significari sic „die Züge des von Mannhardt erschlossenen Kornwolfes. So tragen die Tiroler ‚Fanggen' Joppen von Baumrinden und Schürzen von Wildkatzenpelzen."

At quaeritur, num concedamus quae Knaackius sumit.

Primum monendum est nihil in narratione de Harpalyce cum Vergiliana bene congruere nisi fabulam de puella inculte educata. Atqui ex iis, quos testes habemus, alter ait Harpalycen *ita nutritam, ut ipse* (Vergilius) *Camillam a Metabo facit* (Serv. l. c.), alter aperte e Vergilio pendet. Praeterea: quonam alio modo educatio plane agrestis describi poterat? Accedit quod similium fabellarum exempla alia non desunt, velut Atalantes (Callim. Dian. 215 ss. Förstemann l. c. 71. Klausen l. c. II 1159; de Mamiliae nomine a mamilla equina deducendo vide Klausenum l. c. II 1215). Haud dissimilia etiam in Romulo Naeviano (Ribbeck trag. p. 321 s. Röm. Trag. 66 ss.) et *in Nelei carmine . . . prisco* (Ribbeck trag. p. 270 s. et Röm. Trag. 629 ss.) exposita fuisse putanda sunt. Deinde Kalkmann l. c. 124 recte

dicit „saepissime Alexandrinos iuvenum vel puellarum fata illustranda sibi proposuisse, qui Venerem atrocius aspernati castae simul Dianae se addicerent.“ Sane concedendum est Vergilio fabulam de Harpalyce etiam hic in animo fuisse, quippe qui Harpalycum quendam Troianum a Camilla necari faciat XI 675 et Strymoniam gruem dicat ab ea ictam saepe sic tecte auctores suos significans.[1]) Veri simile etiam est eam fabulam a poeta Alexandrino haud ignobili expositam et ex hoc per Varronem Servio proditam esse (apud quem etiam τὸ αἴτιον servatum est, quod Hyginus omisit). Sed tenendum est narrationis Vergilianae de filiola mirabiliter servata pulcherrimae in fabulis de Harpalyce ne ullum quidem exstare vestigium. Plutarcho Pyrrh. 2 nihil cum re, de quo recte Heyne in exc. II ad l. XI: „Quod de Pyrrho, Epiri rege, puero narratum aiunt simile, plane diversum est, si Plutarchum inspicias.“ Praeterea Camilla nusquam, ut Harpalyce, belua est efferata ad stabula decurrens, sed semper regia virgo. Nusquam denique in fabula de Harpalyce rationes commemorantur, quae ei cum Diana sint, cum semper Camillae adsit Diana.

Immo multa e carminibus de Penthesilea Vergilium ad Camillam suam transtulisse exposuerunt F. Noack Herm. XXVII 428, R. Ehwald l. c. 732. 744, Heyne ad Aen. VII 803 ss., F. Ehrlich, Mittelitalien, Land und Leute in der Aeneide Vergils (Eichstätt 1892) p. 71.

Postremo in narratione Vergiliana esse quaedam quasi elementa fabularia negari non potest. Heynius ad Aen. XI 539 ss. „Quae sequitur narratio de Camilla ... ex antiquis Italorum fabulis seu annalibus petita, et egregie ad epicam poësin accomodata“, qui rectissime haec monet in exc. II ad l. XI, p. 582: „Ut autem haec narratio vim ad animos advertendos habeat, ponendum est, fuisse apud Volscos vetus Camillae monumentum: uti Sarpedonis in Lycia habebatur sepulcrum, quo delatum eius corpus Homerus narrare voluit Iliad. II 453 sqq.“ G. Wissowa in Roscheri lex. myth. I 848 ait: „Camilla ist die Heldin einer von den vielen Lokalsagen latinischer Städte, die

---

[1]) R. Ehwald, Philol. LIII 729 ss.

Vergil in der Aeneis verwertet und dichterisch umgestaltet hat." Kuschel l. c. 21: „Der Dichter scheint seinen Stoff aus einer dem Volskerlande eigenen, dort treu bewahrten Ueberlieferung geschöpft zu haben", sic enim explicandum esse illud:

neque hoc sine nomine letum
per gentis erit, aut famam patieris inultae.

(XI 846; cf. not. 239). Accedunt rationes illae ad cultum divinum pertinentes, quae inter Camillam et Dianam intercedunt; etenim casta virgo in nemoribus educata Dianae nemorensis famula amata, Dianae ‚camilla' est *dia Camilla* (XI 657). Atque cum nusquam legatur Harpalycen eodem modo quo Camillam infantem mirabiliter ab hostibus insequentibus servatam esse, hanc quoque fabulae partem cum ripis Amaseni coniunctam fuisse putabimus; et Casmilla, Camillae mater, nonne inventum exilissimum foret? Sed ne Metabum quidem poeta videtur commentus esse. Catoni hunc totum Servii locum dare Peter non dubitat: *Licet* [Metabus] *Privernas esset, tamen, quia in Tuscorum iure paene omnis Italia fuerat, generaliter in Metabum omnium odia ferebantur. nam pulsus fuerat a gente Volscorum, quae etiam ipsa Etruscorum potestate regebatur, quod Cato plenissime executus est* (orig. fr. 62, Serv. ad Aen. XI 567). Propterea — fortasse non satis caute — Kuschel l. c. Vergilium ea fabula usum esse affirmat, „die wenigstens, was die Jugendschicksale der Heldin anlangt, von Cato ausführlich in seinen origines mitgeteilt war"; cf. not. 240. Metabi nomen etiam cum originibus Metaponti urbis coniunctum Italicum esse e Steph. Byz. cognoscimus s. v. *Μεταπόντιον· πόλις Ἰταλίας ... ἀπὸ Μετάβου τοῦ Σισύφου τοῦ Αἰόλου· τὸ γὰρ Μετάποντον οἱ βάρβαροι Μέταβον ἔλεγον*; cf. Strabo VI 285. Eust. Dion. Per. 368. Klausen I 459 et not. 694 i.

Praeterea monendum est similes rationes inter has Latii Campaniaeque regiones et Apuliam vicinaque loca iam saepius in historia fabulari nobis occurrisse: nam Daedalus Cumis versatur et Iapyx eius filius dicitur; Diomedes in tota Daunia et Venusiae, Beneventi, Lanuvii colitur; Cretensium coloniae in Apuliam deducuntur et Glaucus Minois filius in Latium pervenit;

Messapus est auctor Messapiorum, Messapus Faliscorum rex est; Daunus Diomedis socer et Daunus[1]) Turni pater dicitur fuisse.[2]) Similes denique reges immanes haud rari sunt in historia fabulari Latina, velut Amulius tyrannus, (Tarquinius Superbus), Mezentius deorum contemptor.

Mirum per se etiam Vergilii illud XI 581 s., quo ait: *multae illam* (Camillam sc.) *frustra Tyrrhena per oppida matres optavere nurum,* cum nusquam poeta Volscorum terras imperio Etruscorum attribuerit.[3]) At concinit id cum sententia scriptorum rerum Italicarum, in quibus etiam Catonem fuisse e fragmento supra allato cognoscimus. Idem tradit Serv. IX 503 et XI 581, qui ad Aen. X 145 dicit *Tuscos omnem paene Italiam subiugasse.* Constat igitur auctores illos a Vergilio consultos esse.

De cista Praenestina ab Henrico Brunn ad Camillae fabulam relata virorum doctorum sententias collegit Förstemann l. c. 42.

Etiam de comitibus Camillae Vergilius mythographos Romanos videtur secutus esse, cum appareat Tulla nomen a gente Volsca Tulliorum ductum esse. Acca apud Silium XI 117 femina Sulmonensis est. De Acca Larenti[n]a (Acca et L a r i n a sunt in aequalibus Camillae) Varro auctor fuit (G. Wissowa apud Pauly-Wissowa I 131 ss. Ant. rer. div. XV 18 Agahd). Tarpeia Vestalis dicitur a Varrone de l. Lat. V 41 (Serv. VIII 348. I 449). Itaque etiam

---

[1]) De Dauniis in Campania versatis (Dion. Hal. VII 3. Polyb. III 91, 5) vide Nissenum l. c. 544.

[2]) Fortuito factum esse putabimus, ut similia de Aeoli filio Iphicle Metabi illius cognato fabularentur atque de Camilla. Componendum enim est Hesiodi fr. 143 Rzach cum Verg. Aen. VII 806 ss.

> *Ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θέεν, οὐδὲ κατέκλα*
> *ἀλλ' ἐπὶ πυραμίνων ἀθέρων δρομάασκε πόδεσσι*
> . . . . *καὶ οὐ σινέσκετο καρπόν.*

> *illa vel intactae segetis per summa volaret*
> *gramina nec teneras cursu laesisset aristas,*
> *vel mare per medium fluctu suspensa tumenti*
> *ferret iter celeris nec tingueret aequore plantas.*

Hic locus aut communis poetarum est aut ipsi Hesiodo debetur.

[3]) Toti huic episodio „ultimam poetae manum non admotam esse" Heynius ostendit in exc. II ad l. XI p. 582.

in his personis confingendis Vergilium Varronis auctoritate nisum esse non negabis.

Sed haec hactenus: cognoscimus iam subesse fabulam quandam Volscam a poeta Graecos magistros secuto commutatam. Quod si ita est, Varronem fabula cum cultu divino arte cohaerens certe non effugit, cum de Volscis Varro diligenter quaesiverit, quem etiam singularis de Volscorum Tiburtinorumque bello memoriae auctorem fuisse viderimus (p. 315 s.). Inde fortasse etiam haec Serv. ampl. XI 842 accepit: *Volscos a Volscatibus Hylinis originem ducere, †exclytas autem, inter quos Amazones sunt, regionem Illyricam incolere,* quibuscum coniungimus Fest. s. v. Peligni 222 M: *ex Illyrico orti. Inde enim profecti ductu Volsimi regis, cui cognomen fuit Lucullo, partem Italiae occuparunt. Huius nepotes Pacinus, a quo Pacinates, et Pelicus, a quo Peligni.*[1])

Aen. XI 531 s. commemoratur Opis Dianae comes, una *ex sacra caterva,* de quo loco Serv. ampl.: *sane hoc nomen ipsius Dianae fuisse, ab Ephesiis dedicato templo ei inpositum, Alexander*

---

[1]) Hoc sine dubio vir aliquis doctus beneficiorum memor repperit, cum L. Licinium Lucullum constet Maecenatis similem fuisse. Quare has res ab Alexandro Polyhistore confictas vel in lucem prolatas esse putarim, quippe qui librum *de Illyrico tractu* conscripserit. Suspicor hic etiam fontem eius scholii esse, e quo secundum Ihmium Mus. Rhen. XLV 629 Pomponius hausit: *Illyrii ... nomen habent ab Illyrio Polyphemi* (alibi Cadmi) *filio, qui genitus fuit e Cyclope et Galatea, ut ait Apronianus.* Hunc Alexandri librum in Illyricis Appianum de antiquitatibus consuluisse non incredibile est, nam etiam apud eum hoc stemma reperimus:

Polyphemus - Galatea

Celtus Illyrius Galas,

de quo vide Thraemerum apud Pauly-Wissowa IV 2178 s. Cum sententiis de Italicorum populorum originibus supra expositis non modo haec Pauli p. 69 cohaerere putabimus: *Daunia Appulia appellatur a Dauno Illyricae gentis claro viro, qui eam propter domesticam seditionem excedens patria occupavit,* quae ad hunc per Varronem pervenisse putat Detlefsen l. c. 45, sed etiam Varronis opinionem de Idomeneo Salentinae gentis auctore, excepto a Clinico Illyrici rege, de qua egimus p. 364 [80] ss. De Diomede in Illyriam delato (Plin. nat. hist. III 141) Detlefsen disserit l. c. 46.

Aetolus poeta in libro qui inscribitur Musae refert ... quidam dicunt Opim et Hecaergen primas ex Hyperboreis sacra in insulam Delum occultata in fascibus mergitum pertulisse etc. Heynius ad XI 532 ait: „Opim autem h. l. nympham edidit in Dianae consortio; cum alias ipsius Dianae nomen fuerit: quod ex Callimacho quoque constat in Dian. 204 et 240" etc. Cf. Wissowa, *De Macrobii Saturn. fontibus* Vratisl. 1880, p. 51. Atque non modo a Callimacho, sed etiam ab Alexandro poeta Alexandrino apud Servium laudato ad Varronem deducimur. Etiam de origine vocum *camillus* et *camilla* Varro videtur egisse (Samter apud Pauly-Wissowa III 143 ss.); velut Dion. Hal. II 22 e Varronis antiquitatibus (cf. II 21, 2) praeter alia refert: *ὅσα δὲ παρὰ Τυρρηνοῖς καὶ ἔτι πρότερον παρὰ Πελασγοῖς ἐτέλουν ἐπί τε Κουρήτων καὶ μεγάλων θεῶν ὀργιασμοῖς οἱ καλούμενοι πρὸς αὐτῶν κάδμιλοι, ταῦτα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπηρέτουν τοῖς ἱερεῦσιν οἱ λεγόμενοι νῦν ὑπὸ Ῥωμαίων κάμιλοι.* E Varrone et Serv. ampl. XI 543 pendet et Macrob. Sat. III 8, 6 s.: *Statius Tullianus de vocabulis rerum libro primo ait dixisse Callimachum Tuscos Camillum appellare Mercurium, quo vocabulo significant praeministrum deorum. Romani quoque pueros et puellas nobiles et investes camillos et camillas appellant flaminicarum et flaminum praeministros.* Varro ipse de l. Lat. V 34 haec docet: *Hinc Casmilus nominatur Samothreces mysteris dius quidam administer diis magnis. Verbum esse graecum arbitror, quod apud Callimachum in poematibus eius inveni.*

Fortasse hic quoque res nunc distantes in historia fabulari quondam aptae inter se et conexae fuerunt;[1]) at ex iis frustulis, quae servata sunt, coniecturam facere audacius est.

8. Capreae.

Capreas Teleboae occupaverunt; quorum rex Telon ex Sebethide nympha Oebalum filium suscepit, qui patrio regno

[1]) W. Deecke, Etr. Forsch. III 368 ‚Camilla' putat esse nomen abstractum ut voces ‚Lavinia', ‚Salia'.

non contentus in terram continentem transgressus loca circa Sarnum in Hirpinis et in extrema Campania possedit (Aen. VII 733—743).

Obscurae res atque fabulae eae ,hic a poeta tanguntur, quae totae obrutae sint; quare Kindermanno minime dubium est, quin Vergilius haec omnia confinxerit (l. c. 106). Contra Geffcken l. c. 80: „Ueber die Gründer der italischen Städte enthalte ich mich jedes Urteils, glaube aber doch, dass die teleboische Gründung auf Kapri Timaios nicht fernsteht." Hac de causa hoc Servii scholium ad Aen. VII 734 non satis caute Timaeo suo attribuit Geffcken 145, 20 ss.: *Oebalus filius est nymphae Sebethidis. haec autem est iuxta Neapolim. sed Telo diu regnavit apud Capreas, insulam contra Neapolim sitam. filius vero eius, patriis non contentus imperiis, transiit ad Campaniam et multis populis subiugatis suum dilatavit imperium*, de quo rectius Kindermann sic iudicat l. c.: „Servius . . . quae a Vergilio didicerat, confirmat."

Quae cum ita sint, necesse est quaeramus utrum sint quaedam quasi fundamenta huius fabulae vetusta necne.

Atque primum ea loca, quae regno Oebali poeta attribuit, natura inter se coniuncta esse dicit Beloch, Campanien ed. alt. p. 2, qui totam Campaniam in quattuor eiusmodi partes divisam esse dicit, quarum unam Vergilius hic adumbret. Tum constat colonos Chalcidenses Cumarum auctores primum Pithecusas occupasse, *deinde in continentem sedes transtulisse* (Liv. VIII 22; cf. Busolt I 393. Meyer l. c. I I 308). Atque res actas historia fabularis secuta est, qua prodebantur haec: *Τοῦ δ' Αἰόλου* (Aeolides insulas possidentis) *υἱοὺς γενέσθαι τὸν ἀριθμὸν ἕξ, Ἀστύοχον καὶ Ξοῦθον καὶ Ἀνδροκλέα, πρὸς δὲ τούτοις Φεραίμονα καὶ Ἰόκαστον καὶ Ἀγάθυρνον· πάντας δὲ τούτους διά τε τὴν τοῦ πατρὸς δόξαν καὶ διὰ τὰς ἀρετὰς ἀποδοχῆς μεγάλης τυχεῖν· τούτων δ' Ἰόκαστος μὲν τῆς Ἰταλίας ἀντεχόμενος ἐβασίλευσε τῆς παραλίας μέχρι τῶν κατὰ τὸ Ῥήγιον τόπων, Φεραίμων δὲ καὶ Ἀνδροκλῆς ἐδυνάστευσαν τῆς Σικελίας* etc. Diod. V 8 Geffcken l. c. 124, 26 ss.; quam fabulam in vetustis habendam esse etiam e nummis Messanae urbis intellegitur (Holm Gesch. Sic. I 51 s. 353). De Telebois testimonia ampla apud schol. ad Ap. Rhod. Arg. I 747 leguntur, qui sua ex Hesiodi

Scuto et ex Herodoro hausit (Müller Fr. H. Gr. II 27 ss.; in fr. 1, de Tapho insula, schol. vulg. Teleboas *ἀπὸ τοῦ τηλοῦ τῆς πατρίδος ἀποβῆναι* dictos esse docet). Licet hic non tradatur populum illum quondam in Hesperiam colonias deduxisse, talia ab historia Teleboarum cognatorumque eorum non abhorrent, cum Cephallenios et Taphios in Italia mercaturam fecisse proditum sit (Curtius, Griech. Gesch. I 424 s., ed. 6). Beloch Camp. p. 5 primas sedes in Italia dicit quaesitas esse „vor allem von der hafenreichen Küste Akarnaniens und dem vorlagernden Archipel, Leukas, Kephallenia, Ithaka, wo die seekundigen Taphier und Teleboer ihre Sitze hatten"; hac de causa fabulatos esse Ithacensium regem in Campaniam delatum. Acarnanibus Chalcidenses Corinthiosque non modo itineris Ortygiam faciendi sed etiam in Campanis regionibus usos esse ducibus idem ostendit l. c. 281. Tĕlonis nomen a Tēlebois Vergilium duxisse Kindermanno affirmanti l. c. 106 fidem non habebimus, sed etiam hoc nomen cum historia fabulari de Telebois Taphiisque sic cohaerere ut Oebali, de quo Klausen I 492 ss. not. 2425 e dicit: „Oebalus gehört den Leucadiern an (de Telebois Leucade versatis vide Strab. VII 322, de Tapho Strab. X 459) als Vater des Ikarion (Apoll. III 10, 4), mithin Grossvater der Penelope und der akarnanischen Heroen, Alyzeus und des Leukadios selbst", qui tamen non bene II 1186 s. hic Abellae mentionem facit.[1]) Ceterum Tacitum omnino hanc rem commemoraturum fuisse non opinabimur (ann. IV 67: *Graecos ea tenuisse Capreasque Telebois habitatas fama tradit*), si Vergilii ingenio otioso tota deberetur; cf. Helbig Herm. XI 281 s. Beloch denique l. c. 28 res veras, non confictas, fabula Vergiliana tradi ostendens affert „die Culte, die Neapel und der Südküste des Golfs gemein sind. Denn hier, und nur hier in Campanien, ja fast möchte ich sagen in der ganzen hellenischen Welt finden wir die Sirenen als Hauptgottheiten", quarum cultum

---

[1]) Etiam Cunonem non sequemur, qui inter Telephum Tarchontis Tyrrhenique patrem et Teleboas rationes quasdam interesse contendit II 176 et de nostro loco agens Telegonum Hesiodeum cum Telone coniungit Teleboasque hos fabulosos Caprearum nationi Ligurum attribuit.

certe non Cumani induxerunt, qui eum oppresserint, donec oraculo eum restituere coacti sunt.[1])

Ergo, cum neque geographicae neque historicae difficultates narrationi Vergilianae obstent, quae etiam cum historia fabulari optime congruat, iam quaerenda sunt vestigia, quibus ad Varronem huius fabulae auctorem deducamur.

Atque eam a Varrone certe non omissam esse ex hoc eius fragmento concludemus: *Legamus Varronis de antiquitatibus libros et Sinnii Capitonis et Graecum Phlegonta ceterosque eruditissimos viros: et videbimus paene omnes insulas et totius orbis litora terrasque mari vicinas Graecis accolis occupatas, qui, ut supra dicimus, ab Amano et Tauro montibus omnia maritima loca usque ad oceanum possedere Britannicum* (ant. rer. hum. XII 1 Mirsch, Hieron. in Genes. X, 4 = III 319 Vallars., XXIII 952 Migne). Praeterea Aen. VII 738 Oebalum legimus dominationem habuisse in *Sarrastis populos et quae rigat aequora Sarnus*, de quo loco Serv. ampl.: *Conon*[2]) *in eo libro, quem de Italia scripsit, quosdam Pelasgos aliosque ex Peloponneso convenas ad eum locum Italiae venisse dicit, cui nullum antea nomen fuerit, et flumini quem incolerent Sarro nomen imposuisse ex appellatione patrii fluminis, et se Sarrastras appellasse. hi inter multa oppida Nuceriam condiderunt* (Conon fr. 1). Nonne verisimilius est huius viri sententiam per Varronem Vergilio Servio (Macrobio) innotuisse quam Cononem ab illis de hac una re consultum esse? Quare Kuschelium conicientem l. c. 20 Cononem fuisse Vergilii auctorem errasse putabimus. Accedit, quod hoc procul dubio Plinius a Varrone accepit nat. hist. III 71: (agrum Lucanum Bruttiumque) *tenuerunt . . . Pelasgi, Oenotri, Itali, Morgetes, Siculi, Graeciae maxime populi, novissime Lucani.* De Campania Plinius Varronem minus diligenter videtur excerpsisse nat. hist. III 60: (Campaniam) *tenuere Osci, Graeci, Umbri, Tusci, Campani*; apud ipsum

---

[1]) Timaeum fabulam de Sirenibus rettulisse diligenter ostendit Geffcken l. c. 32 ss. Cf. Solin. 2, 9. Plin. III 62. Klausen l. c. I 492 ss.

[2]) Müller IV 368, qui etiam Macrob. Sat. I 9, 3 pro Xenon legit Conon. Cononis narrationes a Photio cod. 186 excerptas edidit U. Hoefer 1890.

Varronem Graecorum nationes[1]) enumeratas, Pelasgos non omissos esse censebimus. Quod optime his comprobatur. Varronem Dionysii Hal. auctorem de Pelasgis Italicis fuisse vidimus. Itaque non modo Dion. ant. Rom. I 21, 1 s. (de Falerio Fescennioque) e Varrone haustum est, verum etiam I 21, 3 s.: *ἔσχον δέ τινα καὶ οὗτοι* (Pelasgi sc.) *τῶν καλουμένων Καμπανῶν εὐβότων πάνυ καὶ τὴν ὄψιν ἡδίστων πεδίων οὐκ ἐλαχίστην μοῖραν, ἔθνος τι βαρβαρικὸν Αὐρωνίσσους ἐκ μέρους ἀναστήσαντες αὐτῶν. καὶ πόλεις αὐτόθι κατεσκεύασαν ἄλλας τε καὶ Λάρισαν, ἐπὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ σφῶν μητροπόλεως ὄνομα θέμενοι αὐτῇ. τῶν μὲν οὖν ἄλλων πολισμάτων ἔστιν ἃ καὶ μέχρις ἐμοῦ ὀρθὰ ἦν, διαμείψαντα πολλάκις τοὺς οἰκήτορας· ἡ δὲ Λάρισα ἐκ πολλῶν πάνυ χρόνων ἐρημωθεῖσα οὐδ' εἰ πώποτε ᾠκήθη γνώρισμα φανερὸν οὐδὲν ἔχει τοῖς νῦν ὅτι μὴ τοὔνομα, καὶ οὐδὲ τοῦτο πολλοὶ ἴσασιν· ἦν δὲ ἀγορᾶς Ποπιλλίας καλουμένης οὐ πρόσω. πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τῆς τε παραθαλαττίου* (Lucaniae Bruttiique nimirum; cf. Plin.) *καὶ ἐν τῇ μεσογείῳ χωρία κατέσχον ἀφελόμενοι τοὺς Σικελούς.* Bene Dionysius iis suppletur, quae Servius de Sarrastibus habet auctorem laudans Cononem obscurum. Apparet et Servium et Vergilium et Dionysium et Plinium Varronis auctoritate niti.

Tractandus denique est Silius Pun. VIII 524—545 de Campania, quae ei est *dives opum* et *dives avorum,* cum hic poeta veterum auctorum perscrutator minime nihil nisi ea repetiverit, quae e Vergilio scire poterat, sed denuo Vergilii auctorem consuluisse videatur. Ad historiam fabularem ibi haec spectant:

I. *quasque evertere silentia, Amyclae* VIII 528: quae Varroni deberi iam vidimus.

II. 529 s.: *regnata Lamo Caieta domusque Antiphatae.* Quin de hac re Timaei doctrinam Varro non silentio praeterierit, non dubium est, de qua conferendus est Geffcken 28 et 112, 4, ubi legimus Herculem cum bubus Geryonis revertentem cum Laestrygonibus pugnasse. Cf. etiam Horat. carm. III 17, 1. Ovid. met. XIV 233. XV 717.

---

[1]) De Abellae origine Graeca a Varrone exposita cf. p. 321, de Nola p. 320.

III. 531: Sibylla Cumana tangitur.

IV. 536 s.: *Sarrastis etiam populos totasque videres*
Sarni mitis opes,

quae aperte Varroniana sunt.

V. 537 s.: *sulphure pingues Phlegraei sinus* commemorantur: secundum Geffckenum l. c. 142, 7 ss. Timaeus de campo Cumano agens dicit ὀνομάσθαι ... τὸ πεδίον τοῦτο Φλεγραῖον ἀπὸ τοῦ λόφου τοῦ τὸ παλαιὸν ἐκφυσῶντος ἄπλατον πῦρ etc. (cf. 137, 22). De terrigenis Varronem laudat Serv. III 578.

VI. 538 s.: *Misenus et ardens*
ore giganteo sedes Ithacesia Bai.

Eadem res tangitur XII 113 ss., quod ad Varronem referendum esse monet Geffcken l. c. 80. De Serv. ampl. IX 707 (*Varro a Baio Ulixis comite, qui illic sepultus est, Baias dictas tradit*) agit Samter 77 s., de Serv. VI 107 idem p. 65.

VII. *Inarime ardentem sortita Typhoea* 540 s. occurrit; quod cum Timaei sententia congruit (Geffcken 146, 29 ss.): [Pithecusas] ᾤκουν πρῶτον Γίγαντες — in his Typhon Lyc. Al. 689 — ὕστερον δὲ ὁ Ζεὺς χειρωσάμενος αὐτοὺς ἐπέθηκεν αὐτοῖς τὰς νήσους. Geffcken 29 Varroni recte attribuit Serv. ampl. ad Aen. IX 712: (Prochytam) *Naevius in primo belli Punici de cognata Aeneae nomen accepisse dicit. sed Inarime nunc Aenaria dicitur. et saepe fulgoribus petitur ob hoc, quod Typhoeum premat*; idem Serv. ampl. paulo ante ad v. 707 de Campania Varronem secutus est.

Atque hoc loco, ubi omnia, quae ad historiam fabularem pertinent, e Varrone sumpta sunt, insula ea de qua agimus dicitur *antiqui saxosa Telonis*! Ergo vix dubitari potest, quin de Telone, de Oebalo, de Telebois Capreарum incolis, de populis Sarrastibus Vergilius auctorem secutus sit Varronem.

Teleboas commemorant etiam Plaut. Amph. 101. 205 ss. Stat. Silv. III 5, 100. De Surrento agitur C. I. L. X p. 76, de Neapoli ibid. p. 170.

9. Pallanteum.

Antea iam de Mezentio agentes cognovimus eas fabulas, quae cum ipsa carminis summa arte cohaereant, saepe a Vergilio commutatas esse. Idem de narrationibus ad origines

Pallantei Latinorumque primordia pertinentibus dicendum est, cum Latinus et Turnus, Euander et Pallas vel primarum partium actores sint. Etsi igitur putabimus totam fere silvam rerum Varroni deberi, tamen non suspicabimur fieri posse, ut res illas iam apud Varronem plane eodem modo coniunctas eiusdemque speciei fuisse ostendatur. Hic certe Vergilius „voluit esse fuitque poeta."

Tantummodo de fabula Pallantea appendicis instar adiciantur ea, quae quasi ipsa se offerunt.

Euandri mater Carmentis, proavus Pallas est, qui originem ad Mercurium Maiae filium, Atlantis nepotem refert (Aen. VIII 132 ss.). Ipse ex patria pulsus (VIII 333) et Carmente et Apolline auctoribus in extremas terras cum Arcadibus comitibus profectus tandem fato ineluctabili in Latium delatus est, ubi oppidum exile condidit, cui nomen Pallanteum inditum est de Pallante proavo ductum. Has regiones antea nymphae et fauni indigenae tenebant (VIII 314)

gensque virum truncis et duro robore nata,
quis neque mos neque cultus erat, nec iungere tauros
aut componere opes norant aut parcere parto,
sed rami atque asper victu venatus alebat.
primus ab aetherio venit Saturnus Olympo,
arma Iovis fugiens et regnis exul ademptis.
is genus indocile ac dispersum montibus altis
composuit legesque dedit Latiumque vocari
maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
aurea quae perhibent illo sub rege fuere
saecula. sic placida populos in pace regebat,
deterior donec paulatim ac decolor aetas
et belli rabies et amor successit habendi.
tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae,
saepius et nomen posuit Saturnia tellus;
tum reges asperque immani corpore Thybris,
a quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
diximus (amisit verum vetus Albula nomen).

At cum Euander advenit, oppidorum a Iano Saturnoque conditorum, Saturniae sc. Ianiculique, tantummodo disiecti muri

supererant (355 s.). Ad regem Pallantei, qui Panis cultum Lycaeum ad Lupercal Romanum transtulit (343 s.), Hercules devertit Geryonis boves agens, qui Cacum furacem, Volcani filium immanem, necavit (205—265). Arcades hoc periculo liberati victorem summis honoribus prosecuti sunt: tunc ara maxima constituta, tunc Potitii et Pinarii custodes Herculei sacri facti (269 s.), ex illo tempore saliorum chori facta Herculea canunt (285). Matris Carmentis, quae prima cecinit venturos esse Troianos ad has oras, monumentum est porta Carmentalis (VIII 337), ab Argo hospite infelici cognominatum Argiletum. Cum inter Arcades et Latinos inimicitiae assiduae sint, Pallanteum Aeneas petit, quocum Euander libenter societatem init, quippe qui Anchisem adulescens in Arcadia noverit et admiratus sit (VIII 155 ss.). Aeneas ab Euandro ad Etruscos mittitur, qui ducem peregrinum desiderant, ut Mezentium iniurias ulciscantur; auxilia Arcadum Pallantem Euandri filium sequuntur, qui fortissime pugnans praematura morte rapitur.

Ordiamur a rebus certioribus. Atque de Argileto procul dubio Varronem Vergilius secutus est, qui ait de lingua Lat. V 157: *Argiletum sunt qui scripserunt ab* A r g o l a *seu quod is huc venerit ibique sit sepultus, alii ab argilla, quod ibi id genus terrae sit.* De Siculis verba fiunt de l. Lat. V 101 haec: *a Roma quod orti Siculi, ut annales veteres nostri dicunt.*[1]) Etiam de Saturnia urbe Varronem Vergilii auctorem fuisse videmus de lingua Lat. V 42: *Hunc antea montem Saturnium appellatum prodiderunt et ab eo late Saturniam terram, ut etiam Ennius appellat. antiquum oppidum in hoc fuisse Saturniam scribitur. eius vestigia etiam nunc manent tria* etc. Hinc Plin. III 68. Herculem in has regiones venisse comitesque eius quosdam ibi remansisse Varro exponit l. c. V 45. De Palatio et de Arcadibus Euandro duce eo delatis Varronem de l. Lat. V 53 iam supra p. 385 [101] laudavimus. Latii nomen Varronem similiter atque Vergilium interpretatum esse, testatur Serv. VIII 322: *Varro autem Latium dici putat, quod latet Italia inter praecipitia Alpium et Apennini;* Varr. d. l. Lat. V 57 *idem principes in Latio Saturnus et Ops.* Simile veriloquium com-

[1]) Cf. Dion. Hal. I 20 et de Sileno Samter l. c. 30.

probat Saufeius fr. 1 Peter (apud Serv. Aen. I 6): *quod ibi latuerant incolae.* De Tiberis nomine Vergilius *Alexandrum sequitur*, i. e. ea accepit, quae Varro ex illo scriptore referebat (Serv. VIII 330 cf. p. 374 [90]). De Albula vetusto Tiberis nomine Varro agit sat. Menipp. 415 Buech. Ant. rer. hum. X 17 Mirsch (Non. 192 M., 282 L. Müller). *Ausonia manus* procul dubio Aborigines sunt, quos secundum Varronem Palatium Aventinumque collem insedisse et cum Siculis diu pugnasse vidimus. Praeterea afferendus est Varro de sacro Herculis apud Macrob. Sat. I 12, 28, qui de Bona Dea locutus *unde* inquit *et mulieres in Italia sacro Herculis non licet interesse, quod Herculi cum boves Geryonis per agros Italiae duceret, sitienti respondit mulier aquam se non posse praestare, quod feminarum deae celebraretur dies nec ex eo apparatu viris gustare fas esset. propter quod Hercules facturus sacrum detestatus est praesentiam feminarum et Potitio ac Pinario sacrorum custodibus iussit ne mulierem interesse permitterent.* De ara maxima, quam Hercules *sive ipse sive qui ab eo relicti statuerunt*, ubi Graeco ritu sacrificetur, Varro testis excitatur Macrob. Sat. III 6, 17; idem ibidem III 6, 10 de Hercule Victore eiusque templis Romanis et I 7, 31 de Hercule cum Geryonis pecore apud Pelasgos versato laudatur. Etiam de Carmentibus, quae deae nascentibus fata canant, Varro disputavit (ant. rer. div. XIV 17b Agahd, Aug. de c. d. IV 11). Praeterea e Varrone hausisse Serv. ad Aen. VIII 51 (ant. rer. hum. VIII 1 Mirsch) supra vidimus p. 386 haec: *Euander Arcas fuit, nepos Pallantis, regis Arcadiae. hic patrem suum occidit, suadente matre Nicostrata, quae etiam Carmentis dicta est, quia carminibus vaticinabatur.* ⟨ampl.: *alii ipsam Nicostratam, matrem Euandri, cum esset centum decem annorum, a filio peremptam tradunt. constat autem Arcadas plurimum vixisse, in tantum, ut quidam usque ad trecentos annos vivendo pervenerint. ipse autem Euander*⟩ *dimissa provincia sua* ⟨*exilio, non sponte, compulsus*⟩ *venit ad Italiam et pulsis Aboriginibus tenuit loca, in quibus nunc Roma est, et modicum oppidum fundavit in monte Palatino* ⟨*sicut ait Varro: nonne Arcades exules confugerunt in Palatium, duce Euandro?*⟩ *hic autem mons Palatinus . . . est dictus secundum Varronem et alios a filia*

Euandri Pallantia, ab Hercule vitiata et postea illic sepulta, vel certe a Pallante eius filio illic sepulto ⟨*immaturae aetatis; alii a filio Euandri, qui post mortem patris seditione occisus est*⟩; *alii a balatu ovium Balanteum volunt dictum* etc. Varro hic illos rerum Arcadicarum scriptores videtur consuluisse, de quibus supra egimus p. 350; iidem citantur a Servio ampl. VIII 336 aperte e Varrone hauriente: *quae Nicostrate dicta est, sed ideo Carmentis appellata a suis, quod divinatione fata caneret ...... alii huius comites Porrimam et Postvertam*[1]) ...... *alii etiam Tiburtem dictam* (cf. Catillum Catonis) .... *alii* (Carmentem) *nympham ideo dictam, quoniam qui res Arcadum scripserunt, tradunt sex feminas ibi fuisse quae nymphae vocarentur, in quis et Carmentem*: hinc Vergilius *Carmentis nymphae monita*. De porta Carmentali afferamus ant. rer. hum. VIII 10 Mirsch, Fest. 334ª 2: *Scelerata porta eadem appellatur a quibusdam, quae et Carmentalis dicitur, quod ei proximum Carmentae sacellum fuit.* De Lycaeis Arcadum Varro diligentissime quaesivit, velut de gente pop. Rom. III 2 Kettner = August. de civ. dei XVIII 17: *Romanos etiam Lupercos ex illorum mysteriorum veluti semine dicit exortos.*[2]) Primordia saliorum collegii apud Varronem etiam cum Salio Arcade coniuncta fuisse vidimus, necnon Varroni placuisse hoc: *sunt autem salii Martis et Herculis, quoniam Chaldaei stellam Martis Herculeam dicunt, quos Varro sequitur* (Serv. ampl. VIII 285): propterea apud Vergilium salii laudes Herculeas canunt. Samter l. c. 4 ss. Macr. Sat. I 7 totum e Varrone pendere demonstrat; itaque haec quoque Varroniana sunt: *Hic igitur Ianus cum Saturnum classe pervectum excepisset hospitio et ab eo edoctus peritiam ruris ferum illum et rudem ante fruges cognitas victum in melius redegisset, regni eum societate muneravit.* Ex eodem fonte Augustini[3]) de c. d.

[1]) De his et de Varrone apud Gellium noct. Att. XVI 16, 4 Samter agit l. c. 3.

[2]) Cf. II 17 (Aug. d. c. d. XVIII 12) de Lupercis; de Lupercalibus ant. rer. hum. XVII 1 Mirsch (Censor. XXII 15); de gente pop. Rom. 17 Peter (August. de civ. d. XVIII 16); Q. Fabium Pictorem 5 b (Dionys. Hal. I 79); Cn. Gellium 7 Peter (Solin. I 7).

[3]) Cf. E. Schwarz l. c. 424 ss. 480. 482 ss., Frick l. c. 40 s.

VII 4 sumpta sunt haec: *De Iano quidem non mihi facile quicquam occurrit, quod ad probrum pertineat ...... Saturnum fugientem benignus excepit, cum hospite partitus est regnum, ut etiam civitates singulas conderent, iste Ianiculum, ille Saturniam.* Similiter Saturnus hisce praedicatur a Macrobio I 7, 24: *observari igitur eum iussit Ianus maiestate religionis quasi vitae melioris auctorem*[1]) (Samter l. c. 7). Frustula Varroniana de Saturnia et de Saturnio monte apud Festum servata sunt (Samter l. c. 6).

Fabulae de Euandro et Hercule a Dionysio Hal. enarratae partem maximam Varroni tribuendam esse A. Kiessling l. c. 39 affirmat. Dionysius l. c. postquam fabulas de Aboriginibus Varronem secutus exposuit et τὰ ὑπὲρ τοῦ Πελασγικοῦ γένους μυθολογούμενα Varronis plerumque auctoritate nisus consectatus est (I 17—30), inde a capite 31 de Euandro agit. Dux coloniae Arcadum Pallantio profectorum Euander est, Ἑρμοῦ λεγόμενος καὶ νύμφης τινὸς Ἀρκάσιν ἐπιχωρίας, ἣν οἱ μὲν Ἕλληνες Θέμιν εἶναι λέγουσι καὶ θεοφόρητον ἀποφαίνουσιν, οἱ δὲ τὰς Ῥωμαϊκὰς συγγράψαντες ἀρχαιολογίας τῇ πατρίῳ γλώσσῃ Καρμέντην ὀνομάζουσιν etc., „ubi quamquam ipsum Varronis nomen non laudatur, tamen ille manifesto significatur" (Samter l. c. 2). Samter l. c. 3 de Plutarcho e Varrone hauriente disputat, qui *Carmentem Euandri matrem fuisse dicit. Vocari illam Themin sive Nicostratam*; etiam de patre Euandri Varronem diversas sententias protulisse verisimile est. Hanc Carmentem secundum Dionysium ὁμολογοῦσι δαιμονίῳ πνεύματι κατάσχετον γενομένην τὰ μέλλοντα συμβαίνειν τῷ πλήθει δι' ᾠδῆς προλέγειν. Faunus benigne advenas excipit ὀλίγους ὄντας, qui vate suadente in Palatino monte condunt κώμην βραχεῖαν, δυσὶ ναυτικοῖς πληρώμασιν ἐν οἷς ἀπανέστησαν τῆς Ἑλλάδος ἀποχρῶσαν, ἣν ἔμελλε τὸ πεπρωμένον σὺν χρόνῳ θήσειν ὅσην οὐθ' Ἑλλάδα πόλιν οὔτε βάρβαρον etc. Nomen ductum a patria urbe; νῦν μὲν-

[1]) De Aen. VIII 321 ss. disserit Norden Mus. Rhen. XLVIII 351 s., qui „ipsos illos Vergilii versus apertam ostendere Varronianae sententiae imitationem" demonstravit annal. philol. suppl. XIX (1893) 425 s., „luculentissimi quod praebet Lactantius testimonii tum etiam immemor." Idem ibi de Aen. VII 202 ss. disputat.

τοι Παλάτιον ὑπὸ Ῥωμαίων λέγεται ... καὶ παρέχει πολλοῖς ἀτόπων ἐτυμολογιῶν ἀφορμάς (sicuti Naevio). I 32, 1 s. Polybius de Pallante Herculis et Launae filio citatur, cui Dionysius non assentitur I 32, 3 ss.: Arcades τά τε ἄλλα διεκόσμουν τὸ κτίσμα καὶ ἱερὰ ἱδρύονται, πρῶτον μὲν τῷ Λυκαίῳ Πανὶ τῆς Θέμιδος ἐξηγουμένης· χωρίον ἐξευρόντες ἐπιτήδειον, ὃ καλοῦσι Ῥωμαῖοι Λουπερκάλιον ... ἔνθα ... τῷ θεῷ τὴν πάτριον θυσίαν ἐπετέλεσαν. Deinde de dea Νίκη verba fiunt (33, 1: ταύτην δὲ Ἀρκάδες μυθολογοῦσι etc.). 33, 4: λέγονται δὲ καὶ γραμμάτων Ἑλληνικῶν χρῆσιν εἰς Ἰταλίαν πρῶτοι διακομίσαι νεωστὶ φανεῖσαν Ἀρκάδες etc. (cf. p. 368) .. νόμους τεθέσθαι καὶ τὴν δίαιταν ἐκ τοῦ θηριώδους ἐπὶ πλεῖστον εἰς ἡμερότητα μεταγαγεῖν etc. I 34: Hercules advenit cum exercitu Iberia expugnata, socii quidam in Saturnio sive Capitolino monte manent Peloponnesii, etiam Troiani nonnulli captivi. Voce *Saturnia* ad quaestionem de nominibus Italiae traducitur Dionysius I 35; adde I 36, 1: Ἔστι δέ τις καὶ ἕτερος λόγος ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων μυθολογούμενος, ὡς πρὸ τῆς Διὸς ἀρχῆς ὁ Κρόνος ἐν τῇ γῇ ταύτῃ δυναστεύσειε, καὶ ὁ λεγόμενος ἐπ' ἐκείνῳ βίος ἅπασι δαψιλὴς ὁπόσοις ὧραι φύουσιν οὐ παρ' ἄλλοις μᾶλλον ἢ παρὰ σφίσι γένοιτο. Deinde 36, 2 ss. 37. 38 „Saturnia tellus" summis effertur laudibus.[1]) 38, 2: λέγουσι δὲ καὶ τὰς θυσίας ἐπιτελεῖν τῷ Κρόνῳ τοὺς παλαιούς, ὥσπερ ἐν Καρχηδόνι ... ἀνδροφόνους, Ἡρακλέα δὲ παῦσαι τὸν νόμον τῆς θυσίας et q. s. de Argeis[2]) plane cum Varrone concinunt (Macrob. Sat. I 7, 28 ss.). I 39 de ‚Herculis in Italiam adventu' agens sic orditur Dionysius: Ἔστι δὲ τῶν ὑπὲρ τοῦ δαίμονος τοῦδε λεγομένων τὰ μὲν μυθικώτερα, τὰ δ' ἀληθέστερα. Itaque Varroniano more fabulosa narratio a ‚vere historica' seiungitur. Atque fabularis narratio Vergilianae haud dissimilis est,

---

[1]) J. Geffcken Herm. XXVII 381 ss. cum Varroniana descriptione hanc Dionysianam comparat: „letztere scheint nur eine Ausführung der ersteren" (p. 386). Vergilius quoque georg. II 149 ss. totus e Varrone pendet (386 s.). Varro d. re rust. I 2. Mirsch l. c. 34 s. 114.

[2]) De Herculis comitibus in Italia relictis a Plinio nat. hist. III 134 non Cornelium Nepotem consultum esse credo (id quod contendit Detlefsen l. c. 38), sed procul dubio Varronem.

nisi quod hic Cacus non Volcani filius horrendus est, sed latro, § 4: *ὁ μὲν οὖν Κάκος ἐπειδὴ περιφανὴς ἐγένετο κακουργῶν, τρέπεται πρὸς ἀλκὴν καὶ τοὺς εἰωθότας αὐτῷ συναγραυλεῖν ἀνεκάλει· Ἡρακλῆς δὲ ἀλοιῶν αὐτὸν τῷ ῥοπάλῳ κτείνει καὶ . . . ἐπικατασκάπτει τῇ καλαύροπι τὸ σπήλαιον* et Iovis Inventoris aram constituit. (40) Aborigines et Arcades victorem admirantur, Euander vero matris vaticiniorum memor primus Herculem divinis honoribus prosequitur aramque ei exstruit. Sacra Herculea ipso iubente instituuntur, sacerdotes ex illo tempore Potitii et Pinarii sunt (40, 6). At non modo ad aram maximam, sed etiam in omnibus fere Italiae regionibus Herculem venerantur, *καὶ σπανίως ἂν εὕροι τις Ἰταλίας χῶρον, ἔνθα μὴ τυγχάνει τιμώμενος ὁ θεός.*

Deinde cap. 41—44 exponitur *ὁ ἀληθέστερος λόγος . . . ᾧ πολλοὶ τῶν ἐν ἱστορίας σχήματι* (ut Euhemerus, Varro) *τὰς πράξεις αὐτοῦ διηγησαμένων ἐχρήσαντο.* Hercules cum magno exercitu (*οὐδὲ ἀγέλην βοῶν ἐπαγόμενος*) occupatis terris occidentalibus in Italiam pervenit, ubi navibus deficientibus manere cogitur. Ligures ei adversantur, necnon Cacus tyrannus barbarus, firmissimo castello munitus. Quibus victis terra illa Fauno, Euandro, comitibus datur. (43) Pallantem et Latinum Herculis filios esse tradunt, atque illum praematura morte raptum esse, hunc Aboriginum regem factum. (44) Hercules oppido condito prope Neapolim a se cognominato — *ἔνθα ὁ στόλος αὐτῷ ἐναυλόχει* — in Siciliam proficiscitur.

Quae omnia Varroni deberi ex iis, quae supra disputavimus, elucet; sed bene fit, quod id alia quoque ratione comprobatur. Solinus quin ‚de urbe Roma' e Varronianis fontibus hauserit, non est dubium (Kiessling l. c. 42). Samter l. c. 23 ait: „ea quae de Hercule rettulit, eidem auctori vindicare nullus dubito." Afferantur e Solino 1, 7 ss. haec: *aram Hercules, quam voverat, si amissas boves repperisset, punito Caco patri Inventori dicavit.* Sequitur narratio de Caco e Gellio repetita, quae bene cum narratione Dionysii ‚vere historica' concinit. 10 ss: *suo quoque numini idem Hercules instituit aram, quae maxima apud pontifices habetur, cum se ex Nicostrate, Euandri matre, quae a vaticinio Carmentis dicta est, immortalem comperisset. consaeptum etiam, intra quod ritus sacrorum factis bovicidiis*

(Dion. I 40, 3) *docuit Potitios, sacellum Herculi in* *B o a r i o* *foro est* (Dion. I 40, 6), *in quo argumenta et convivii et maiestatis ipsius remanent. nam divinitus neque muscis illo neque canibus ingressus est.*[1]) *aedem etiam, quae Saturni aerarium fertur, comites eius condiderunt* (Dion. I 34, 4) *in honorem* *S a t u r n i, quem c u l t o r e m r e g i o n i s i l l i u s cognoverant extitisse. iidem et montem C a p i t o l i n u m S a t u r n i u m nominaverunt* (Dion. l. c.). *castelli quoque quod excitaverunt portam appellaverunt Saturniam, quae postmodum Pandana vocitata est* (Paul. 220, 17, Varr. ant. rer. hum. VIII 15 Mirsch). *pars etiam infima Capitolini montis habitaculum C a r m e n t a e fuit, ubi C a r m e n t i s nunc fanum est, a qua C a r m e n t a l i p o r t a e nomen datum* (Dion. I 32, 2, ant. rer. hum. VIII 10 Mirsch). *Palatium nemo dubitaverit, quin A r c a d a s habeat auctores, a quibus primum P a l l a n t e u m oppidum conditum: quod aliquamdiu A b o r i g i n e s habitarunt, propter incommodum vicinae paludis* (cf. Varronem de Aventino), *quam praeterfluens Tiberis fecerat, profecti R e a t e postmodum reliquerunt. sunt qui velint a b a l a t i b u s o v i u m mutata littera, vel a Pale pastorali dea, aut ut S i l e n u s probat a Palantho Hyperborei filia, quam Hercules ibi compressisse visus est* (cf. p. 386 [102]), *nomen monti adoptatum.* Itaque Varro hic excerptus cum Varrone a Dionysio elegantius digesto saepius paene ad verbum congruit. De Herculeis sacris vide quae Macrobius Sat. III 12 seu potius eius auctor recte e Varrone attulit, ut ea comprobaret, quae alii Vergilio crimini dederant.

Fortasse Vergilius etiam VIII 275 et 363 Varronem respicit, nisi forte argutiora Servius de Hercule victore et communi deo adnotat. *Arcades Aeolicam linguam secum in Italiam advexisse* auctor fuit Cato (19 Peter, Ioan. Lyd. de magistr. I 5) et Lydus l. c. tradit Varronem ei assensum esse, qui de hac re certe etiam in libro de origine linguae Latinae egit. Etiam de paupertate vetustissimae illius arcis Romanae a Graecis colonis conditae (Aen. VIII 98 ss. 105. 348. 360 s. 365. 455. 472 ss.) Vergilius eam sententiam secutus est, quam Varro de tota antiquitate habuit (Non. s. v. *tabernas* p. 532 etc.); Kettner l. c. 51 ait:

---

[1]) De fabula hac cf. p. 361 [77], Samter l. c. 24 ss.

„ähnlich wie Dicaearchus im *Βίος Ἑλλάδος* nach dem Zeugnisse des Varro r. r. II 1, 4 erzählt hatte: summum gradum fuisse naturalem, cum viverent homines ex iis rebus, quae inviolata ultro ferret terra ... ut ex arboribus ac virgultis decerpendo glandem, arbutum, mora pomaque colligerent ad usum (s. auch Varro r. r. I 2, 16 etc.), so konnte gewiss auch Varro hier nicht umhin, einiges über den Naturzustand der Menschen zu sagen."[1]) Fortasse Varro de his rebus iocatus est in ea satura Menippea, cui inscriptum erat *Aborigines περὶ ἀνθρώπων φύσεως* (163 Buecheler). De hominibus illis incultis Varronem sequitur Dion. I 33, 4; de Pallanteo *modico oppido* vide praeterea Serv. Aen. VIII 51 (ant. rer. hum. VIII 1 Mirsch), de Faunis deis Latinorum silvestribus Varr. de lingua Lat. VII 36.

Sed haec hactenus: luce clarius est Varronem, de Euandro et de priscis Romae incolis auctorem uberrimum, fere omnia ea rettulisse, quae apud Vergilium reperimus. Cogitari potest Vergilium inimicitias Arcadum in Aborigines confinxisse, cum et alibi et apud Dionysium Euander Fauno amico utatur; sed alias quoque narrationes Varronem prodidisse apparet. Etenim apud Lydum invenimus Euandrum terram suam occupasse necato Erulo, et in fragmento Varroniano modo laudato (Serv. VIII 51) legitur: *Euander ... pulsis Aboriginibus tenuit loca, in quibus nunc Roma est.* At dubium esse potest, num re vera Pallantem Euandri filium manu fortem Vergilius apud auctorem suum invenerit. Praeterea Euandrum poeta sic cum argumento narrationis epicae conglutinavit, ut Aeneam ad Etruscos mittat: itaque Arcas partes Ulixis (Nani) in fabulis Varronianis e Timaeo sumptis (p. 301 ss.) suscepit.

Poetae denique pugnam Alcidae cum Caco horrendo tribuemus, qui sua fortasse aliunde[2]) huc transtulit (cf. Wissowa

---

[1]) Quibus de rebus E. Wendling Herm. XXVIII 349 (post alios ibid. in adn. laudatos) Varronem Posidonio auctore usum esse exponit. De Varronis rerum Romanarum vetustissimarum descriptione F. Münzer disputat l. c. 252 ss.; de exemplis Romanae paupertatis a Varrone collectis vide praeterea ibid. p. 217.

[2]) Cum Caci descriptione *spirantis ignibus* (Aen. VIII 304; cf. VIII 250 ss.) praeter narrationem illam de Caeculo hic Augustini (de civ. d. VII 30) de Vulcano locus comparandus est, qui e Varrone

apud Pauly-Wissowa III 1165 ss.). Postremum poetica ornamenta descriptionis Herculei cum Euandro hospite commercii Vergilius fortasse ab Alexandrinis magistris accepit; velut similem de Molorcho Herculis hospite narrationem apud Probum ad Verg. Georg. III 19 p. 56 Keil reperimus, quam ex Callimachi Aetiorum libris haustam esse Schneider Call. II 119 demonstrat. Similiter etiam Hecale Theseo hospitium praebet in Callimachi carmine *Ἑκάλη* (Schneider l. c. II 181), quem imitatus est Ovidius met. VIII 647, ubi de Baucide et Philemone loquitur (Schneider II 183).[1]

Similia de Euandro atque Varro habet schol. in Dionys. Per. 448, ubi Charmas eius pater, Pallas eius filius est. Praeterea apud multos auctores Latinos vestigia huius fabulae clarissimae occurrunt, quam tractant Grote l. c. II 264. Cuno l. c. II 88 s. 111. 129 s. 178 ss. 188 ss. 196 ss. Rubino l. c. 66. 91. Niebuhr l. c. I 85 ss. Schwegler l. c. I 349 ss. Klausen l. c. II 768 ss. 883 ss. 893. 937. 1237 ss. 1242 s. Kuschel l. c. 22.

---

fluxit (Schwarz l. c. p. 486): (Vulcanus) *mundi huius ignem vehementissimum et violentissimum pro immensae naturae temperamento et creavit et regit.* Cf. de civ. d. VII 16 et Varr. de l. Lat. V 70. Vulcani filios Periphaten et Cercyonem Theseus necavit (Ovid. met. VII 437 ss. Hygin. 158).

[1]) Fortasse Vergilius haud pauca ex illo carmine huc transtulit. Certe similiter in eo Callimacheo fragmento, quod cum Vergiliana narratione componendum est (col. I), Marathonii summo gaudio affecti Theseum victorem honoribus prosequuntur atque Arcades Herculem. Afferantur v. 2 ss. editionis Gomperzianae (Mitteilungen aus der Sammlung der Papyrus Erzherzog Rainer vol. VI 1897)

ὡς ἴδον, ο[ἶδ'] ἅμα πάντες ὑπ[έτρ]εσ[α]ν ἠδ'[ἐλίασ]θεν
ἄνδρα μέγαν καὶ θῆρα πελώριον ἄντ[α ἰ]δέσθαι.

Postquam Theseus locutus est, *τοὶ δ' ἀίοντες*
[π]άντες „[ἰ]ὴ παιῆνον" ἀνέκλαγον.

Deinde enarratur *φυλλοβολία*. De Hecale Callimachea vide U. v. Wilamowitz-Moellendorff, Nachrichten der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 1893, p. 731 ss.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF

Epilogus.

Haec summatim attigimus. Narrationes de adventu Aeneae, de originibus Latinorum et Rutulorum, de regibus Albanis, quas Vergilius aut tangit aut uberrime exponit, etiam intricatiores sunt, cum hic accedat, quod eas res plurimi fabularum scriptores multique poetae ante Vergilii tempora tractaverunt, neque facile ostendi potest etiam de his rebus unum Varronem consultum esse. Itaque quamvis eluceat Varronem etiam de his rebus diligentissime egisse (Serv. Aen. III 256. VIII 275. X 76. 317; August. de civ. d. XVIII 15; Fest. s. *Sacrani* 321 M.; Varro de l. Lat. V 72. 144; de re rust. II 4, 18. III 13, 2. [p. 95, 9 ss. 151, 15 Keil]; Agahd l. c. 81. 157 s.; ant. rer. div. XIV 32. 61. 88. XV 15 Agahd; ant. rer. hum. II 18 Mirsch; Kettner l. c. 54, de gente pop. Rom. II 22. III 3—9; Samter l. c. 30. 64), haec omittemus, ne quae certa invenimus dubia fieri videantur.

Iam ex hisce quantuliscunque quaestionibus cognoscitur, qui fieri potuerit, ut Servius dicat in prooemio comm. in l. VI: *Totus Vergilius scientia plenus est*; at Geffckeno quoque assentiemur, de Varrone locuto l. c. 82: „Wir bemerken, wie reich das Material ist, wie es fast von allen Seiten zuströmt."

En thesaurum obrutum! Quis eum effodiet? Certe in restituendis operibus Varronianis non licet transire Vergilium Varroniani suci plenum, et recte Geffcken ait Herm. XXVII 388: „Ohne Varros Anregung ist Vergil nicht denkbar, nicht denkbar die ganze antiquarisch-romantische Schule römischer Dichtung, wie ohne die Brüder Grimm das Bild von der deutschen Romantik unvollständig bliebe."

I. Index mythographicus.

II. Index Vergilianus.

III. Index auctorum, quos Varro secutus est.

IV. Index auctorum, qui Varroniana habent.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Dissertatio haec orta est e commentatione praemio ab amplissimo philosophorum ordine Halensi ornata, cui inscriptum erat:

„P. Vergilii Maronis narrationes ad urbium populorumque Italiae origines ac fabulas pertinentes examinentur ita, ut quid ex auctoribus vetustioribus hauserit, quid ad fabularum Graecarum exemplum ipse poeta confinxerit, quam accuratissime discernatur."

RETURN TO→ **CIRCULATION DEPARTMENT**
202 Main Library

LOAN PERIOD 1 HOME USE	2	3
4	5	6

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS
Renewals and Recharges may be made 4 days prior to the due date.
Books may be Renewed by calling 642-3405.

DUE AS STAMPED BELOW

JUN 24 '87		
AUTO DISC JAN 27 1988		

FORM NO. DD6,
UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY
BERKELEY, CA 94720

GENERAL LIBRARY - U.C. BERKELEY
B000538476